ENGELS FRIGYES
VÁLOGATOTT KATONAI ÍRASAI

ENGELS FRIGYES
VÁLOGATOTT KATONAI ÍRÁSAI

II. KÖTET

BUDAPEST, 1966

Fordították

LISSAUER ZOLTÁN

és

ZALAI EDVIN

AZ OLASZORSZÁGI HÁBORÚ 1859-BEN. GARIBALDI SZICÍLIAI ÉS DÉL-ITÁLIAI HADJÁRATA 1860-BAN

A PÓ ÉS A RAJNA[1]

I

Ez év elejétől a német sajtó nagy részének jelszavává vált: *a Rajnát a Pónál kell megvédeni.*

A jelszó teljesen jogos volt a bonapartista fegyverkezések és fenyegetőzések miatt. Helyes ösztönnel érezték meg Németországban, hogy a Pó csak ürügye Louis-Napoléonnak — a végcélja mindenképpen a Rajna. Csak a Rajna-határért folyó háború lehet esetleges villámhárítója a bonapartizmust Franciaországon belül fenyegető mindkét veszélynek: a forradalmi tömegek „túltengő hazafiságának" és a „burzsoázia" erjedő nemtetszésének. Az előbbieknek nemzeti foglalatosságot adna, az utóbbiaknak lehetőséget új piacra. Ezért Itália felszabadításának hangoztatását Németországban nem lehetett félreérteni. Úgy volt ez, mint a régi közmondásban: a zsákot ütik és a szamarat értik. Ha Itália indíttatva érezte magát a zsák szerepére, Németországnak ezúttal mégsem volt semmi kedve, hogy a szamarat alakítsa.

A Pót tartani az adott esetben egyszerűen azt jelentette Németország számára, hogy olyan támadás veszélye láttán, amelyben végső fokon néhány legjobb tartományának birtoklása forgott kockán, semmiképpen sem gondolhatott egyik erős, sőt éppenséggel a legerősebb katonai állásának kardcsapás nélküli feladására. Ebben az értelemben csakugyan egész Németország érdekelve volt a Pó megvédésében. A háború elő-

estéjén éppúgy, mint a háború folyamán az ember megszáll minden használható állást, amelyből az ellenséget fenyegetheti és árthat neki anélkül, hogy erkölcsi meggondolásokba bocsátkoznék, vajon összeegyeztethető-e ez az örök igazságossággal és a nemzetiségi elvvel. Hiszen a saját bőrét menti. De a Rajnának a Pónál való effajta megvédését nagyon is meg kell különböztetni igen sok német katonának és politikusnak attól a törekvésétől, hogy a Pót — azaz Lombardiát és Velencét — Németország stratégiailag nélkülözhetetlen kiegészítő területének, úgyszólván integráns részének nyilvánítsa. Ezt a nézetet különösen az 1848-as és 1849-es itáliai hadjáratok óta alakították ki és védelmezték elméletben is — így pl. *von Radowitz* tábornok a Pál-templomban,[2] *von Willisen* tábornok „Az 1848. évi itáliai hadjárat" c. munkájában. Az Ausztrián kívüli Dél-Németországban különösen *von Hailbronner* bajor tábornok foglalkozott ezzel a témával lelkes előszeretettel. A fő érv mindig politikai természetű: Itália teljesen képtelen arra, hogy független maradjon; vagy Németországnak, vagy Franciaországnak kell Itáliában uralkodnia; ha az osztrákok ma visszavonulnának Itáliából, holnap a franciák az Adige-völgyben és Trieszt kapuinál állnának és Németország egész déli határa védtelenül ki lenne szolgáltatva az „ősellenségnek". Ezért tartja — Ausztria Lombardiát megszállva Németország nevében és érdekében.

Látjuk tehát, hogy Németország legnagyobb katonai tekintélyei képviselik ezt a nézetet. Mégis határozottan szembe kell szállnunk vele.

De igazi fanatizmussal védelmezett hittétellé ez a felfogás az augsburgi Allgemeine Zeitungban válik, amely az itáliai német érdekek hivatalos képviselőjévé tolta fel magát. Ez a keresztény-germán lap, jóllehet gyűlöli a zsidókat és a törököket, inkább saját magát engedné körülmetélni, semmint az itáliai „német" területet. Amit a politizáló tábornokok elvégre mégiscsak mint a Németország birtokában levő kitűnő hadállást védelmeznek, az az augsburgi Allgemeine Zeitungban egy politikai elmélet lényeges alkotórésze. Ama „közép-európai nagyhatalom" elméletre gondolunk, amely szerint Ausztr-

riából, Poroszországból és Németország többi részéből Ausztria döntő befolyása alatt szövetségi államot létesítenének, Magyarországot és a szláv—román dunai államokat telepítéssel, iskolákkal és enyhe erőszakkal germanizálnák, ezáltal ennek az országkomplexumnak a súlypontját mindinkább délkeletre, Bécsbe helyeznék át, és mellesleg Elzászt és Lotaringiát is visszahódítanák. Ez a „közép-európai nagyhatalom" a Német—Római Birodalom[3] valamiféle újjászületése lenne, és úgy látszik, a többi között az is célja, hogy a hajdani osztrák Németalföldet, valamint Hollandiát vazallusállamként bekebelezze. A német haza körülbelül kétszer olyan messzire terjed majd, mint ahol most németek ajka szól;[4] és ha mindez beteljesedett, akkor Németország Európa döntőbírája és ura. S hogy mindez beteljesedjék, arról is gondoskodtak már. A latin népek akut romlásnak indultak, a spanyolok és olaszok máris teljesen tönkrementek, s e pillanatban a franciák is felbomlóban vannak. Ugyanakkor a szlávok képtelenek igazi modern államalakításra és az a világtörténeti rendeltetésük, hogy germanizálják őket, s ebben a gondviselés legfőbb eszköze megint csak a megfiatalított Ausztria. Az egyetlen törzs tehát, amely még megőrzött magában erkölcsi erőt és történelmi képességet, a germánok, és közülük is az angolok olyan mélyre süllyedtek szigeti egoizmusukban és materializmusukban, hogy befolyásukat, kereskedelmüket és iparukat erőteljes védővámokkal, egyfajta racionális kontinentális rendszerrel[5] távol kell tartani az európai szárazföldtől. Ily módon a német erkölcsi komolyságnak és az ifjonti közép-európai nagyhatalomnak mi sem hiányozhat már ahhoz, hogy ez utóbbi hamarosan magához ragadja a világuralmat szárazon és vizen, s felavasson egy új történelmi érát, melyben Németország hosszú idő után végre megint egyszer az első hegedűt játssza, a többi nemzet pedig erre táncol.

„A föld oroszt és franciát,
a víz angolt ural ma,
de kétségkívül a mienk
az álmok birodalma."[6]

Eszünk ágában sincs, hogy e patrióta ábrándok politikai vonatkozásaira kitérjünk. Éppen csak felvázoltuk őket nagy összefüggésükben, nehogy mindezt a gyönyörűséget esetleg később újabb érvként hozzák fel nekünk az itáliai „német" uralom szükségességére. Bennünket itt kizárólag a katonai kérdés érdekel: szüksége van-e Németországnak a maga védelméhez az Itália fölötti permanens uralomra és speciálisan Lombardia és Velence teljes katonai birtoklására?

A kérdés — a legtisztább katonai kifejezésre redukálva — így hangzik: szüksége van-e Németországnak déli határa védelméhez az Adige, a Mincio és az Alsó-Pó birtoklására, a peschierai és a mantovai hídfővel együtt.

Mielőtt megpróbálnánk válaszolni, előbb szeretnénk nyomatékosan hangsúlyozni: amikor itt Németországról szólunk, akkor olyan egységes hatalmat értünk, amelynek katonai erőit és akcióit egyetlen központból irányítják — olyan Németországot, amely nem eszményi, hanem valóságos politikai test. Másképpen egyáltalán nem is beszélhetünk Németország politikai és katonai szükségleteiről.

II

Évszázadok óta még Belgiumnál is inkább Észak-Itália az a csatamező, amelyen a németek és a franciák egymással háborúikat megvívták. Belgium és a Pó-völgye birtoklása szükséges feltétel a támadó számára akár a németek franciaországi inváziójához, akár a franciák németországi inváziójához; csakis ez a feltétel biztosítja teljesen az invázió szárnyait és hátát. Az egyetlen kivétel ezeknek az országoknak a teljesen biztos semlegessége lehetne, de erre eddig még sohasem volt példa.

Ha a Pó-völgy csatamezőin dőlt el Pavia napja[7] óta indirekt és közvetett módon Franciaország és Németország sorsa, akkor ott egyúttal Itália sorsa direkt és közvetlen módon dőlt el. Az újabb kor nagy állandó hadseregeivel, Franciaország és Németország növekvő hatalmával, Itália politikai szétesésé-

vel — a Rubicontól délre eső tulajdonképpeni régi Itália elvesztette minden katonai jelentőségét, s a régi Gallia Cisalpina birtoklása elkerülhetetlenül maga után vonta a keskeny, hosszúra nyúlt félsziget fölötti uralmat. A Pó és az Adige medencéiben, a genovai, romagnai és velencei parton volt a legnagyobb népsűrűség, itt összpontosult a legvirágzóbb földművelés, a legtevékenyebb ipar, a legélénkebb kereskedelem Itáliában. A félszigeten, Nápolyban és az Egyházi Államban, viszonylag pangott a társadalmi fejlődés; haderejük évszázadok óta nem számított többé. Aki a Pó-völgyet birtokolta, az elvágta a félszigetnek a szárazfölddel való összeköttetését és így a félszigetet alkalomadtán könnyűszerrel leigázhatta. Ezt tették a franciák két ízben a forradalmi háborúban, ezt tették az osztrákok kétszer ebben az évszázadban. Ezért csak a Pó és az Adige medencéjének van hadi jelentősége.

A medence — három oldalról az Alpok és az Appenninek megszakítatlan hegyláncával, s a negyediken, Aquileiától Riminiig, az Adriai-tengerrel szegélyezve — a természet által nagyon élesen jelölt földszelvényt alkot, amelyben nyugatról kelet felé folyik a Pó. A déli, vagyis appennini határvonal nem érdekel bennünket — az északi, vagyis az alpesi annál inkább. Hófedte gerincén csak kevés helyen lehet épített úton átkelni; még a kocsi- és öszvérutak és a gyalogösvények száma is szűkös; hosszúra nyúlt völgyszorosok vezetnek a magas hegyek hágóihoz.

Észak-Itáliában a német határ az Isonzo torkolatától a Stilfs-hágóig terjed; innen Genfig húzódik Svájc határa; Genftől a Var torkolatáig Itália Franciaországgal határos. Az Adriai-tengertől a Stilfs-hágóig, nyugat felé menve, a hágók egymást követően mind mélyebben nyúlnak be a Pó-medence szívébe, s így átkarolják egy olasz vagy francia hadsereg keletebbre fekvő összes állásait. Az Isonzo határvonalát mindjárt az első, Karfreitból (Caporettóból) Cividaléba vezető hágó átkarolja. A Pontafel-hágó átkarolja a Tagliamentón levő állást, amelyet még a Karintiából és Cadoréből átvezető két kiépítetlen hágó is oldalba kap. A Brenner-hágó átkarolja a Piave-vonalat a Bruneckenből Cortina d'Ampezzóba és Bellunóba

vezető Peutelstein-hágón át, a Brenta-vonalat a Bassanóba vezető Val Suganán át, az Adige-vonalat az Adige-völgyön át, a Chiesét Judikarián át, az Ogliót kiépítetlen utakon a Tonalén át és végül az Addától keletre minden területet a Stilfs-hágón és a Valtellinán át.

Azt kellene mondanunk, hogy ilyen kedvező hadászati helyzet mellett a Póig terjedő síkságok valóságos birtoklása nekünk németeknek meglehetősen közömbös lehetne. Hol akar, egyenlő erők esetén, az ellenséges hadsereg az Addától keletre vagy a Pótól északra felállni? Minden állását megkerülhetik; ahol csak átlépi a Pót vagy az Addát, szárnyát fenyegetik; ha délre húzódik a Pótól, veszélyeztetik Milánóval és Piemonttal való összeköttetését; ha a Ticino mögé megy, kockáztatja az egész félszigettel való kapcsolatát. Ha elég vakmerő volna, hogy támadó szándékkal Bécs irányában nyomuljon előre — bármelyik nap elvághatnák és arra kényszeríthetnék, hogy hátával az ellenséges országnak, arccal Itália felé fordulva csatába bocsátkozzék. Ha ekkor megverik, ez egy második Marengo[8] volna fordított szereposztással; ha ő veri meg a németeket, ezeknek nagyon ostobán kell viselkedniük, hogy a Tirolba való visszavonulás lehetőségét elveszítsék.

A Stilfs-hágón átvezető út kiépítése a bizonyíték arra, hogy az osztrákok marengói vereségükből levonták a helyes tanulságot. Napóleon megépítette a Simplon utat, hogy fedezett feljárója legyen Itália szívéhez; az osztrákok Lombardiában a támadó védelemre szolgáló rendszerüket kiegészítették a Stilfsből Bormióba vezető úttal. Azt mondhatják erre, hogy ez a hágó túl magas, semhogy télen is használható legyen; hogy az egész útvonal túlságosan is fárasztó, mert legalább ötven német mérföldön* át (a bajorországi Füssentől a Comoi-tónál levő Leccóig) folyvást zord magas hegységeken keresztül halad és erre a szakaszra három hágó esik; végül, hogy a hosszú völgyszorosban a Comoi-tónál és magukban a hegyekben könnyen elzárható. Nézzük meg ezt közelebbről.

A hágó csakugyan az egész alpesi hegylánc legmagasabb

* 1 német mérföld = kb. 7,5 km. — *Szerk.*

járható hágója, 8600 láb,* és télen bizonyára erősen befújja a hó. Ám ha visszagondolunk Macdonald 1800—1801-es téli hadjáratára, Splügenre és Tonaléra, nem sokat adunk az ilyen akadályokra. Minden alpesi hágót befújja télen a hó és azért mégis átkelnek rajta. Amióta Armstrong előállított egy használható, hátultöltő, huzagolt csövű ágyút, már nemigen halogatható tovább az egész tüzérség átalakítása, következésképpen a tábori tüzérségnél is könnyebb löveget rendszeresítenek majd és ez megkönnyíti mozgékonyságát. Komolyabb akadály a hosszú menetelés a magas hegyekben és a hegygerinceken való ismételt átkelés. A Stilfs-hágó nem az észak- és dél-alpesi folyók vízválasztóján vezet át, hanem két adriai folyam, az Adige és az Adda vízválasztóján; ezért ez feltételezi az Alpok főláncán, a Brenner- vagy a Finstermünz-hágón való előzetes átkelést, hogy az Inn-völgyből az Adige-völgybe lehessen jutni. Mivel pedig az Inn Tirolban általában nyugatról keletre két hegylánc között folyik, a Boden-tótól és Bajorországból induló csapatoknak át kell még kelniük az északabbra fekvő hegyláncon is, úgyhogy ezen az egy útvonalon összesen két vagy három hágónk van. Bármilyen nehézséget jelent is ez, mégsem akadálya annak, hogy egy hadsereget ezen az úton vezessenek Itáliába. Az Inn-völgy vasútja, amely már részben elkészült, és az Adige-völgyben tervezett vasútvonal hamarosan a minimumra csökkenti a bajt. Igaz, hogy Napóleon útja a Bernát-hágón át Lausanne-ból Ivreába csak mintegy 30 mérföldnyi szakaszon vezetett magas hegységeken át; de az út Udinéból Bécsbe — amelyen Napóleon 1797-ben nyomult előre, és amelyen 1809-ben Eugène és Macdonald egyesült Napóleonnal Bécsnél — 60 mérföld hosszan alpesi hágón keresztül vonul. Az út Pont-de-Beauvoisinből a Kis Bernát-hágón át Ivreába, az az útvonal, amely Svájc érintése nélkül, közvetlenül Franciaországból a legtávolabbra vezet be Itáliába, tehát a megkerüléshez a legalkalmasabb — szintén több mint 40 mérföldnyi szakaszon húzódik magas hegységben; éppígy a Simplon út Lausenne-ból Sesto Calendéba. Ami végül

* 1 láb = 0,31 m. — *Szerk.*

az útnak a hágóban vagy a Comói-tónál való elzárását illeti, a franciák alpesi hadjáratai óta az ember kevésbé hajlik már arra, hogy a zárópontok hatékonyságában higgyen. Az uralkodó magaslatok és a megkerülés lehetősége eléggé értéktelenné teszik őket; a franciák sokat rohammal vettek be, és a hágókban létesített erődítmények sohasem tartóztatták fel őket komolyan. A hágónak olasz oldalon való esetleges megerődítései a Cevedalén, a Monte Cornón és Gavián, valamint a Tonalén és az Apricán át kerülhetők meg. A Valtellinából sok öszvérút vezet a Bergamaseára, és a Comói-tónál levő hosszú völgyszoros elzárását egyrészt ezek révén, másrészt Dervióból vagy Bellanóból a Val Sassinán át lehet megkerülni. Hegyi háborúban a több oszloppal való előnyomulás amúgy is ajánlatos, s ha egyik keresztülvergődik, rendszerint célt ér.

Hogy mennyire használhatók a legnehezebben járható hágók is úgyszólván minden évszakban, ha csak jó csapatokat és elszánt tábornokokat küldenek oda; hogy a jelentéktelen mellékhágók még a kocsival járhatatlanok is mennyire alkalmasak jó hadműveleti vonalakként különösen a megkerüléshez; s hogy milyen keveset érnek a zárópontok — ezt legjobban az 1796-tól 1801-ig folytatott alpesi hadjáratok bizonyítják. Akkor még egyetlenegy alpesi hágón sem vezetett át kiépített út, és ennek ellenére a hadseregek minden irányban átvonultak a hegyeken. 1799-ben Loison egy francia dandárral már március elején gyalogösvényen átjutott a Reuss és a Rajna közötti vízválasztón; Lecourbe a Bernardino-hágón és a Viamalán ment át, onnan átkelt az Albula—Julier-hágón (7100 láb magas), és már március 24-én megkerüléssel elfoglalta a martinsbrucki völgyszorost, miközben Dessolle-t a Münster-völgyön át a Pisoc-on és a Worms-hágón keresztül (7850 láb magas gyalogút) a felső Adige-völgybe és onnan a Reschen-Scheideckre küldte. Május elején Lecourbe az Albulán át ismét visszavonult.

Ugyanez év szeptemberében folyt le Szuvorov hadjárata, amelyben — mint az öreg katona erőteljes képes beszédében kifejezte magát — az orosz szurony keresztülhatolt az Alpokon (russzkij stik prorvalszja szkvoz Alpi). Szuvorov a tüzér-

sége zömét a Splügenen keresztül küldte; elrendelte, hogy egy megkerülő hadoszlop a Val Blegnón keresztül a Lukmanieron (gyalogösvény, 5948 láb) és onnan a Sixmadinon át (mintegy 6500 láb) a felső Reuss-völgybe hatoljon be, míg ő maga a Gotthard-hágó akkoriban alig kocsizható útján nyomult előre (6594 láb). A Teufelsbrücke zárópontját szeptember 24—26-án rohammal bevette; ám Altdorfba megérkezvén, előtte a tó és minden oldalon a franciák — nem maradt más választása, minthogy a Schächen-völgyön, majd a Kinzig-Kulmon keresztül a Muota-völgybe vonuljon. Oda beérkezve — miután az egész tüzérséget és málhát a Reuss-völgyben hagyta — megint a túlerőben levő franciákkal találta szemben magát, Lecourbe pedig a sarkában volt. Szuvorov a Pragelen keresztül a Klönvölgybe vonult, hogy ezen az úton elérje a Rajna-síkságot. A Näfels-völgyszorosban leküzdhetetlen ellenállásba ütközött, és most már nem tehetett egyebet, mint hogy a Panix-hágó 8000 láb magas gyalogösvényén keresztül a felső Rajna-völgyet és a Splügennel való összeköttetést elérje. Október 6-án kezdődött az átkelés, 10-én a főhadiszállás Ilanzban települt. Ez az átkelés az összes addigi modern alpesi átkelés között a legnagyszerűbb volt.

Napóleon átkeléséről a Nagy Bernáton nem sok mondanivalónk van. Elmarad annak az időnek egyéb hasonló hadműveletei mögött. Az évszak kedvező volt, és az egyetlen figyelemre méltó benne a Port Bard-i zárópont ügyes megkerülése.

Ezzel szemben különösen dicséretes említést érdemelnek Macdonald 1800—1801 telén végrehajtott hadműveletei. Azzal a feladattal, hogy 15 ezer fővel az itáliai francia hadsereg balszárnyaként megkerülje az osztrákok jobbszárnyát, a Minciónál és az Adigenál a *legzordabb télben az összes fegyvernemekkel* átkelt a Splügenen (6510 láb). A legnagyobb nehézségekkel birkózva, gyakran lavinákkal és hóviharokkal küszködve, december 1-től 7-ig átvezette hadseregét a hágón és végigvonult az Adda mentén a Valtellinán keresztül az Apricáig. Az osztrákok éppoly kevéssé féltek a magashegységbeli téltől. Megszállva tartották az Albulát, Juliert és a Brauliót

(Worms-hágó) és az utóbbinál még egy rajtaütést is végrehajtottak, amelynek során foglyul ejtették a gyalogos francia huszároknak egy különítményét. Macdonald, miután az Aprica-hágón az Adda-völgyből átlépett az Oglio-völgyébe, gyalogösvényeken megmászta a Tonale igen magas hágóját és december 22-én megtámadta az osztrákokat, akik a hágóban levő szorost jégtömbökkel elsáncolták. Mivel mind ezen a napon, mind a második támadáskor (december 31-én — tehát kilenc napig maradt a magas hegységben) visszavetették — leereszkedett a Val Camonicán a Lago d'Iseóig, lovasságát és tüzérségét a síkságon át irányítva, a gyalogsággal pedig átmászott azon a három hegygerincen, amelyek a Val Trompiába, a Val Sabbiába és Judikariába vezettek, s január 6-án már meg is érkezett az utóbbiba, Storóba. Baraguay d'Hilliers ugyanakkor az Inn-völgyből a Reschen-Scheidecken át (Finstermünz-hágó) a felső Adige-völgybe vonult. — Ha ilyen manőverek hatvan évvel ezelőtt lehetségesek voltak, mit ne tehetnénk meg ma, amikor a legtöbb hágóban gyönyörű kiépített útjaink vannak!

Már ebből a rövid áttekintésből is látjuk, hogy az összes zárópontok közül csak azok voltak némiképp tarthatók, amelyeket ügyetlenségből vagy idő híján nem kerültek meg. A Tonale például tarthatatlan volt, mihelyt Baraguay d'Hilliers a felső Adige-völgyben megjelent. A többi hadjárat azt bizonyítja, hogy ezeket a pontokat vagy megkerüléssel, de gyakran rohammal is bevették. A Luziensteiget két vagy háromszor rohamozták meg, éppígy Malborgethot a Pontafelhágóban 1797-ben és 1809-ben. A tiroli zárópontok nem tartották fel sem Joubert-t 1797-ben, sem pedig Ney-t 1805-ben. Közismert Napóleonnak az a megállapítása, hogy megkerülésre alkalmas minden olyan út, amelyen egy kecske átmehet. S amióta ilyen módon viselnek háborút, minden zárópont megkerülhető. Ezért nem képzelhető el, hogy egyenlő erők esetén, egy ellenséges hadsereg hogyan tudná az Addától keletre eső Lombardiát nyílt terepen megvédeni az Alpokon át előre nyomuló német hadsereggel szemben. Számára csak az az esély maradna, hogy a meglevő vagy újonnan építendő

erődítmények között álljon fel és közöttük manőverezzen. Ezt a lehetőséget lejjebb taglaljuk majd.

Melyek mármost azok a hágók, amelyeket Franciaország felhasználhat Itáliába való behatolásához? Németország egészen körülfogja Itália északi határának egyik felét, a francia határ viszont meglehetősen egyenes vonalban húzódik északról délnek, nem fog körül és nem karol át semmit. Csakis Savoyának és a genovai tengerpart egy részének elfoglalása után lehet a Kis Bernáton és a Tengeri-Alpok egyes hágóin át megkerüléseket előkészíteni, ám ezeknek a hatása csupán a Sesiáig és a Bormidáig terjed, nem éri el sem Lombardiát, sem a fejedelemségeket s még kevésbé a félszigetet. Egész Piemont megkerülése csak egy genovai partraszállás útján volna lehetséges, ennek viszont egy nagy hadsereg számára alkalmasint mégiscsak megvannak a maga nehézségei; egy ettől keletebbre, például a Speziai-öbölben való partraszállás már nem támaszkodhatna Piemontra és Franciaországra, hanem csak a félszigetre és ezért ugyanabban a mértékben megkerülhetnék, mint ahogy maga megkerülné az ellenséget.

Eddig feltételeztük, hogy Svájc semleges. Az esetben, ha belesodornák a háborúba, Franciaországnak egy hágóval több állna rendelkezésére: a Simplon (a Nagy Bernát, mely éppúgy Aostába vezet, mint a Kis Bernát, s a rövidebb útvonalon kívül nem nyújtana újabb előnyöket). A Simplon a Ticinóhoz vezet és ezzel fedezi a franciáknak Piemontot. A németek ugyanilyen módon megkapnák a másodrendű Splügent, amely a Comói-tónál találkozik a stilfsi úttal, és a Bernardinót, amelynek hatása Ticionóig terjed. A Gotthard-hágó a körülményektől függően mindkét félnek szolgálhatna, de kevés újabb szárnyhelyzeti előnyt nyújtana. Látjuk tehát, hogy az Alpokon át akár a francia, akár a német részéről végrehajtott megkerülésnek a hatása a mostani lombardiai-piemonti határig, a Ticinóig terjed. Ha a németek a Ticinónál, sőt ha csak Piacenzánál és Cremonánál állnak is, eltorlaszolják a franciák elől az itáliai félszigetre vezető szárazföldi utat. Más szavakkal: ha Franciaország uralkodik Piemont fölött, akkor Németország az egész hátralevő Itália fölött uralkodik.

A németeknek ezenkívül még egy taktikai* előnyük van: végig a német határvonalon minden fontos hágónál — a Stilfs-hágót kivéve — a vízválasztó német területen van. A Fella Karintiában ered a Pontafel-hágónál, a Boite pedig Tirolban a Peutelstein-hágónál. Ez utóbbi tartománynak döntő jelentősége van. A felső Brenta-völgy (Val Sugana), a felső Chiese-völgy (Judikaria) és az Addige folyásának több mint fele Tirolhoz tartozik. Ha az egyes esetekben a helyszín pontos tanulmányozása nélkül nem is lehet eldönteni, vajon magashegységi hágóknál csakugyan származik-e taktikai előny a vízválasztó birtoklásából — annyi mégis bizonyos, hogy általában mind az uralgó pontok birtoklása, mind a megkerülés esélyei annak az oldalán vannak, aki megszállva tartja a hegyhátat és az ellenséges területen levő lejtő egy részét; annál is inkább, mert a mellékhágók legalkalmatlanabb helyeit már a háború kitörése előtt minden fegyvernem számára járhatóvá teheti, ami Tirolban döntő fontosságúvá válhat az összeköttetés szempontjából. Ha a mi területünknek ez az előrenyúlása az ellenséges oldalra csak akkora kiterjedésű, amekkora a német szövetségi terület Dél-Tirolban; ha — mint itt — a két fő hágó, a Brenner- és a Finstermünz-hágó, az ellenséges határtól távol fekszik; ha a döntő mellékhágók, így a Judikarián és a Val Suganán átvezető hágók, egészen a német területhez tartoznak — ez egy felső-itáliai invázió taktikai feltételeit olyannyira megkönnyíti, hogy háború esetén csak ésszerűen ki kell használni őket, s a siker máris biztosítva van.

Amíg tehát Svájc semleges marad, addig Tirol, és mihelyt Svájc semlegessége megszűnik, Graubünden és Tirol (az Innvölgy és a Rajna-völgy) a legegyenesebb út egy német hadsereg számára, amely Itália ellen folytat hadműveleteket. Ezen a vonalon hatoltak be a Hohenstaufenok Itáliába; semmilyen más vonalon nem tud egy katonailag egy államként cselekvő Németország gyors csapásokkal döntő hatást elérni Itáliában. Ehhez a vonalhoz azonban nem Belső-Ausztria a hadműveleti

* A taktika és stratégia kifejezéseket a szövegben mindvégig meghagytuk. Mai értelmezés szerint taktika = harcászat, stratégia = hadászat. — *Szerk.*

alap, hanem Felső-Svábföld és Bajorország, a Boden-tótól Salzburgig. Így volt ez az egész középkorban. Csak amikor Ausztria a Közép-Dunánál konszolidálódott, amikor Bécs lett a monarchia központja, amikor a Német Birodalom szétesett és Itáliában többé nem német, hanem már csak osztrák háborúkat viseltek, csakis akkor hagyták el a régi, Innsbruckból Veronába és Lindauból Milánóba vezető rövid, egyenes útvonalat, csakis akkor lépett helyébe a hosszú, kacskaringós, Bécsből Klagenfurton és Trevisón át Vicenzába vezető rossz út, olyan útvonal, amelyhez korábban egy német hadsereg csak végső szükség esetén, elkerülhetetlen visszavonulásnál folyamodott volna, de támadás esetén soha.

Ameddig a Német Birodalom valóságos katonai hatalomként fennállt, ameddig Itália elleni támadásainál Felső-Svábföldre és Bajorországra támaszkodott — addig törekedhetett Felső-Itália leigázására politikai okokból, de tisztán katonaiakból soha. Az Itáliáért vívott hosszú harcokban Lombardia hol német volt, hol független, hol spanyol, hol osztrák; ám Lombardia — erről nem szabad megfeledkeznünk — külön állt Velencétől, és Velence független volt. Bár Lombardia birtokában tartotta Mantovát, nem tartozott hozzá éppen a Mincio-vonal és a Mincio és az Isonzó közti terület, amelynek birtoklása nélkül — amint azt most bizonygatják nekünk — Németország nem alhat nyugodtan. Németország (Ausztria révén) csak 1814 óta birtokolja teljesen a Mincio-vonalat. És ha Németország mint politikai test a XVII. és XVIII. században nem játszott éppen valami ragyogó szerepet, ennek igazán nem az volt az oka, hogy nem tartotta birtokában a Mincio-vonalat.

Igaz, hogy az államok területének stratégiai kikerekítése és védelmére alkalmas vonalakkal való körülhatárolása jobban előtérbe lépett, amióta a francia forradalom és Napóleon mozgékonyabb hadseregeket teremtett és ezekkel a hadseregekkel keresztül-kasul vonult Európán. A hétéves háborúban[9] egy hadsereg hadműveleti területe még egyetlen tartományra korlátozódott, hónapokig manővereztek egyes erődítmények, állások vagy hadműveleti alapok körül; ma viszont

minden háborúban egész országok terepalakzatát kell figyelembe venni, s azzal a fontossággal, amelyet régebben egyes taktikai állásoknak tulajdonítottak, ma már csak nagy erődítménycsoportok, hosszú folyamvonalak vagy magas, erősen kiemelkedő hegyláncok bírnak. És ebben a tekintetben az olyan vonalak, mint a Mincio és az Adige vonala, csakugyan sokkal jelentősebbek, mint azelőtt.

Nézzük meg hát ezeket a vonalakat.

Az összes folyók, amelyek a Simplontól keletre az Alpokból a felső-itáliai síkságon a Póba vagy közvetlenül az Adriaitengerbe ömlenek, a Póval együtt vagy önmagukban egy kelet felé homoruló ívet alkotnak. Ezáltal egy keleten tevékenykedő hadsereg védelmének jobban kedveznek, mint egy nyugaton álló hadseregének. Vegyük sorra a Ticinót, az Addát, az Ogliót, a Chiesét, a Minciót, az Adigét, a Brentát, a Piavét, a Tagliamentót; mindegyik folyó önmagában vagy a Pó hozzá illeszkedő részével együtt körívet alkot, melynek központja keleten van. Következésképpen a bal (keleti) parton álló hadseregnek lehetővé válik, hogy központi állását hátrább alakítsa ki, ahonnan a folyammeder minden komolyan megtámadott pontját aránylag rövid idő alatt érheti el; kézben tartja a Jomini-féle „belső vonalat",[10] a körív sugarán vagy húrján menetel, míg az ellenségnek a hosszabb kerületén kell manővereznie. Ha a jobb parti hadsereg van védelemben, ez a körülmény ellenkezőleg kedvezőtlen lesz számára; az ellenséget ugyanis színlelt támadásaiban a terep támogatja, és a körkerület egyes pontjaitól való ugyanazok a rövidebb távolságok, amelyek a védelemnél javára válnak, most döntő túlsúlyt biztosítanak támadásának. Így tehát a lombardiai — velencei folyamvonalak éppen egy német hadsereg számára védelem és támadás esetén egyaránt kedvezőek, egy olasz vagy olasz—francia hadseregnek pedig kedvezőtlenek; és ha ehhez még hozzávesszük, hogy a tiroli hágók mindezeket a vonalakat átkarolják, akkor igazán semmi okunk Németország biztonságában kételkedni, még ha egyetlen osztrák katona sem állna már olasz földön; hiszen ez a lombardiai föld a miénk, valahányszor akarjuk.

Ezek a lombardiai folyamvonalak egyébként többnyire nagyon jelentéktelenek és komoly védelemre kevéssé alkalmasak. Eltekintve magától a Pótól — amelyről még beszélünk —, az egész medencében Franciaország vagy Németország szempontjából csak két valóban jelentékeny hadállás van; az illető vezérkarok helyesen mérték fel ezeknek az erejét, meg is erődítették őket, s a következő háborúban feltétlenül döntő szerepet játszanak majd. Piemontban, egy mérföldnyire Casale alatt, a Pó, addigi keleti folyását délnek kanyarítja, jó három mérföldnyi szakaszon dél-délkeletnek folyik, majd megint keletnek fordul. Az északi kanyarnál északról a Sesia, a délinél délnyugatról a Tanaro ömlik bele. Vele egyesülnek — közvetlenül betorkolásuk előtt — közel Alessandriához a Bormida, az Orba és a Belbo, és együtt egy középpont felé sugáralakban egybeáramló folyamvonal-rendszert alkotnak, melynek legfontosabb csomópontját Alessandria elsáncolt tábora fedezi. Alessandriából egy hadsereg tetszés szerint váltogathatja a kisebb folyók partjait, védelmezheti az arcvonal előtt fekvő Pó-vonalat, az ugyancsak megerősített Casalénál átkelhet a Pón, vagy hadműveleteket folytathat a Pó jobb partja mentén lefelé. Ez az állás — kellő erődítményekkel megszilárdítva — az egyetlen, amely fedezi Piemontot, illetve Lombardia és a fejedelemségek elleni támadó hadműveletek támaszpontjául szolgálhat. Mindamellett az a hibája, hogy nincsen mélysége, és minthogy egyrészt megkerülhető, másrészt arcban áttörhető, ez a körülmény nagyon kedvezőtlen; egy erőteljes és ügyes támadás az állást hamarosan a még befejezetlen alessandriai elsáncolt táborra redukálná, és hogy ez mennyire óvná meg a védőket attól, hogy kedvezőtlen körülmények között legyenek kénytelenek harcolni, erre nézve nincs semmi támpontunk, mivel nem ismeretesek sem a legújabb ottani erődítések, sem pedig befejezettségük eddig elért foka. Hogy mennyire fontos ez a hadállás Piemontnak a keletről jövő támadások elleni védelme szempontjából, ezt már Napóleon felismerte és ezért Alessandriát újból megerősítette. 1814-ben a hely nem bizonyította be védőerejét; hogy manapság menynyire képes rá, talán hamarosan alkalmunk lesz meglátni.

A második hadállás a Mincio és az Adige, amely ugyanazt nyújtja, sőt még sokkal többet nyújt nyugatról jövő támadásokkal szemben a velencei területnek, mint Alessandria Piemontnak. A Mincio a Garda-tóból kilépve négy mérföldes szakaszon Mantováig déli irányban folyik, Mantovánál tószerű, mocsarakkal körülvett kiöblösödést kap, majd innen délkeleti irányban folytatja útját a Pó felé. A mantovai mocsaraktól a torkolatig terjedő folyamszakasz túl rövid ahhoz, hogy egy hadseregnek átkelőhelyül szolgáljon, mert a Mantovából kiinduló ellenség hátba kaphatná a hadsereget és a legkedvezőtlenebb körülmények között kényszeríthetné csatára. Egy dél felőli megkerüléshez távolabbról kellene nekilendülnie, és Reverénél vagy Ferraránál a Pón átkelnie. Észak felől a Garda-tó oltalmazza a Minciónál levő állást a megkerüléstől, így a valóban védelmezendő Mincio-vonal Peschierától Mantováig csak négy mérföld hosszú és mindegyik szárnyán egy-egy erődre támaszkodik, amelyek kijáratot biztosítanak a jobb partra. Maga a Mincio nem számottevő akadály, és partjai helyenként váltakozva magasodnak egymás fölé, miért is e vonal 1848 előtt bizonyos fokig rossz hírbe került; s ha egy különös adottság nem erősítené meg jelentősen, nehezen tehetett volna valaha is szert hírnévre. Ez a különös adottság pedig az, hogy négy mérfölddel hátrább Felső-Itália második folyója az Adige, a Mincióval és az Alsó-Póval majdnem párhuzamos ívben haladva egy második, erősebb állást alkot, amelyet megszilárdít a két Adige-erőd: Verona és Legnago. A két folyamvonal a négy erődével, egy Itáliától vagy Franciaországtól megtámadott német vagy osztrák hadsereg számára olyan erős védelmi állást alkot — hogy ehhez fogható nincs még egy Európában. Ebben az állásban a helyőrség kikülönítése után még harcmezőre vihető bármely hadsereg, nyugodtan szembenézhet még kétszerte nagyobb erő támadásával is. Hogy ez a hadállás mit nyújt, arról Radetzky 1848-ban tanúságot tett. A milánói márciusi forradalom,[11] az olasz ezredeknek a leszakadása és a piemontiaknak a Ticinón való átkelése után, csapatai maradványával, körülbelül 45 ezer emberrel Veronába vonult. A helyőrségek 15 ezer katonáját

nem számítva valamivel több mint 30 ezer fő állt még a rendelkezésére. Vele szemben mintegy 60 ezer piemonti, toscanai, modénai és pármai állt a Mincio és az Adige között. Hátában megjelent Durando hadserege: körülbelül 45 ezer főnyi pápai és nápolyi csapatok és önkéntesek.[12] Csak Tirolon át maradt meg az összeköttetése, s jóllehet nem súlyosan, de ezt is fenyegették a lombardiai szabadcsapatok a hegyekben. Radetzky ennek ellenére tartotta magát. Peschiera és Mantova megfigyelése annyi csapatot vont el a piemontiaktól, hogy május 6-án a veronai állás megtámadásakor (a Santa Lucia-i csata) csak négy hadosztállyal, 40 ezer fővel állhattak ki; ugyanakkor Radetzky a veronai helyőrséggel együtt 36 ezer főt vethetett be. Ha figyelembe vesszük, hogy az osztrákok taktikailag erős védelmi állást foglaltak el — azt látjuk, hogy az egyensúly a csatatéren máris helyreállt, és a piemontiak vereséget szenvedtek. A május 15-i nápolyi ellenforradalom megszabadította Radetzkyt a 15 ezer nápolyi jelenlététől[13] és a velencei szárazföld hadseregét körülbelül 30 ezer főre csökkentette, de ebből csak 5000 pápai svájcit és körülbelül ugyanennyi pápai olasz sorkatonát lehetett nyílt mezőn felhasználni, a többi szabadcsapat volt. Nugent majdnem 20 ezer főnyi tartalék hadserege, amelyet áprilisban az Isonzónál alakítottak, könnyen keresztülvágta magát ezeken a csapatokon és május 25-én Veronánál egyesült Radetzkyvel. Most az öreg tábornagy végre kiléphetett a passzív védekezésből. Hogy felmentse Peschierát, amelyet a piemontiak ostromoltak, és hogy maga is több levegőhöz jusson — egész hadseregével megindította a híres oldalmenetét Mantovának (május 27), innen 29-én átkelt a Mincio jobb partjára, megrohamozta az ellenséges vonalat Curtatonénál, majd 30-án előnyomult Goito felé, s hátba és oldalba támadta az olaszokat. Ugyanezen a napon azonban elesett Peschiera; az időjárás kedvezőtlenre fordult, és a döntő csatára Radetzky még nem érezte magát elég erősnek. Ezért június 4-én Mantován keresztül ismét visszavonult az Adigéhez, a tartalék hadtestet Veronába küldte és csapatai maradékával Legnagón át Vicenza ellen fordult, amelyet Durando elsáncolt és 17 ezer emberrel

megszállva tartott. 10-én 30 ezer fővel megtámadta Vicenzát, 11-én Durandó hősies ellenállás után kapitulált. A második hadtest (d'Aspre) leigázta Padovát, a felső Brenta-völgyet és általában a velencei szárazföldet, majd követte az első hadtestet Veronába; egy második tartalék hadtest Welden parancsnoksága alatt az Isonzo felől nyomult előre. Ezalatt és a hadjárat eldőltéig a piemontiak babonás csökönyösséggel egész figyelmüket a rivoli fennsíkra összpontosították, amelyet Napóleon győzelme óta, úgy látszik, Itália kulcsának tekintettek, jóllehet ennek 1848-ban — amióta az osztrákok ismét biztos összeköttetést nyitottak maguknak Tirollal a Vallarsán keresztül és főként közvetlen összeköttetést is Béccsel az Isonzón át — már semmiféle jelentősége nem volt. Ugyanakkor azonban Mantova ellen is tenniük kellett valamit; blokád alá vették a Mincio jobb partját. Olyan hadművelet volt ez, amelynek nem is lehetett más célja, mint az, hogy a piemonti táborban uralkodó tanácstalanságot bizonyítsa, a hadsereget a Rivolitól Borgofortéig terjedő nyolc mérföld hosszú vonalon felaprózza és ráadásul a Mincioval két részre szakítsa, s így azok még csak nem is támogathatták egymást.

Majd amikor megkísérelték, hogy Mantovát a bal parton is blokád alá vegyék, Radetzky, aki közben Welden csapataiból 12 ezer főt magához csatolt — úgy döntött, hogy áttöri a piemontiak meggyöngült központját, és utána a gyülekező csapatokat egyenként megveri. Július 22-én megtámadta Rivolit, s a piemontiak azt 23-án kiürítették; ő maga aznap Veronából 40 ezer fővel a csupán 14 ezer piemontival védett sonai és sommacampagnai állás ellen vonult, s azt elfoglalva így széttörte az egész ellenséges vonalat. A piemonti balszárnyat 24-én teljes egészében visszavetették a Mincio mögé, az időközben összevont és az osztrákok ellen előnyomuló jobbszárnyat pedig 25-én Custozzánál megverték; 26-án az egész osztrák hadsereg átkelt a Mincón és Voltánál még egyszer megverte a piemontiakat. Ezzel a hadjárat be is fejeződött; a piemontiak szinte minden ellenállás nélkül visszavonultak a Ticino mögé.

Az 1848-as hadjáratnak ez a rövid ismertetése minden

elméleti érvnél csattanósabban bizonyítja a Mincióná és az Adigénál levő állás erejét. A négy erőd négyszögébe érkezve a piemontiaknak oly sok csapatot kellett kikülöníteniük, hogy támadó erejük — mint a Santa Lucia-i csata bizonyítja — ezáltal már megtört. Ugyanakkor Radetzkynak — mihelyt az első erősítések megérkeztek — megvolt a lehetősége arra, hogy az erődök között teljesen szabadon mozogjon, hol Mantovára, hol Veronára támaszkodjon, ma a Mincio jobb partján az ellenség hátát fenyegesse, néhány nap múlva elfoglalja Vicenzát és állandóan kézben tartsa a hadjárat kezdeményezését. A piemontiak persze hibát hibára halmoztak, de egy állásnak éppen az ereje az, ami az ellenséget zavarba ejti és szinte rákényszeríti a hibák elkövetésére. Az egyes erődök megfigyelése, s még inkább ostroma arra készteti őt, hogy erőit megossza, a rendelkezésére álló támadó erejét gyöngítse; a folyók rákényszerítik, hogy ezt a megosztást megismételje, és többé-kevésbé lehetetlenné teszik, hogy különböző hadtestei kölcsönösen segítsék egymást. Mekkora erők kellenek Mantova megostromlásához, amíg Verona különálló erődjeiből bármely pillanatban előtörhet egy csatamezőn bevethető hadsereg!

Mantova egymaga 1797-ben fel tudta tartóztatni Bonaparte tábornok győzedelmes hadseregét. Bonaparte csak két ízben torpant meg erőd előtt: Mantovánál és tíz évvel később Danzignál.[14] Az 1796—1797-es hadjárat egész második része — Gastiglione, Medole, Calliano, Bassano, Arcole, Rivoli[15] — Mantova körül zajlik, és csakis ennek az erődnek az eleste után mer a győztes kelet felé és az Isonzon át előrenyomulni. Akkor Verona nem volt megerődítve; 1848-ban Veronának csak az Adige jobb partján levő körfala volt készen, és a Santa Lucia-i csatát azon a terepen vívták meg, ahol nyomban utána az osztrák redoute-okat* és azóta az előretolt tartós erődöket létesítették: csak ezáltal lett Verona elsáncolt tábora a magva, a reduit-je** az egész állásnak, amelynek ereje ilyenképpen óriási mértékben meg-

* Redoute = zárt kiserőd. — *Szerk.*
** Reduit = belső erődítés. — *Szerk.*

nőtt. Mint látható, eszünk ágában sincs lekicsinyelni a Mincio-vonal fontosságát. Ám ne felejtsük el: ez a vonal csakis azóta lett fontos, amióta Ausztria a saját szakállára folytat háborúkat Itáliában és amióta a Bozen—Innsbruck—München összeköttetést a másik, a Treviso—Klagenfurt—Bécs összeköttetés a háttérbe szorította. És Ausztriának, mai alakjában, a Mincio-vonal birtoklása csakugyan létkérdés. Ausztriának mint önálló államnak — amely mint európai nagyhatalom cselekedeteiben Németországtól is függetleníteni kívánja magát — vagy uralkodnia kell a Mincio és az Alsó-Pó fölött, vagy le kell mondania Tirol védelméről; különben Tirolt két oldalról megkerülnék és csak a Toblach-hágón át lenne összeköttetése a monarchia többi részével. (A Salzburgból Innsbruckba vezető út Bajorországon megy át). Az öregebb katonák között él ugyan az a nézet, hogy Tirolnak nagy védelmi képessége van és mind a Duna-, mind a Pó-medencét uralja. Ez a nézet azonban merő képzelgésen alapszik, és a tapasztalat sohasem igazolta, mert az olyan felkelőháború, mint az 1809-es,[16] semmit sem bizonyít egy reguláris hadsereg hadműveleteit illetően.

Ennek a nézetnek az értelmi szerzője *Bülow*, aki — többek között — a hohenlindeni és marengói hadjáratok történetével foglalkozó munkájában vallja ezt.[17] A könyv francia fordításának egy példánya — egy Emmett nevű angol hadmérnöké, akit Napóleon idején Szent Ilonára vezényeltek — 1819-ben a fogoly hadvezér kezébe került. Napóleon számos széljegyzetet írt rá, és Emmett ezekkel a jegyzetekkel együtt újranyomatta a könyvet.

Napóleon nyílvánvalóan jó benyomásokkal látott hozzá az olvasmányhoz, Bülownak ama javaslatához, hogy az egész gyalogságot csatárláncokba kell felfejleszteni, jóindulatúan megjegyzi: „De l'ordre, toujours de l'ordre — les tirailleurs doivent toujours être soutenus par des lignes."* Aztán néhányszor ez következik: „Bien — c'est bien"** —

* „Rendet, mindig rendet — a csatárokat mindig vonalaknak kell támogatniuk." — *Szerk.*

** „Jó — ez jó." — *Szerk.*

és megint: „Bien". De a huszadik oldaltól Napóleon mégis csak megsokallja szegény Bülow kínlódását, amellyel a háború minden fordulatát rendkívül szerencsétlenül és ügyetlenül az excentrikus visszavonulásokra és a koncentrikus támadásokra vonatkozó elméletével próbálja megmagyarázni, és iskolás interpretációjával megfosztja értelmüktől a legmesteribb sakkhúzásokat. Előbb néhányszor megjegyzi: „Mauvais — cela est mauvais — mauvais principe* — majd pedig: „Cela n'est pas vrai — absurde — mauvais plan bien dangereux — restez unis si vous voulez vaincre — il ne faut jamais séparer son armée par un fleuve — tout cet échafaudage est absurde"** stb. És amikor Napóleon egyre-másra csak azt látja, hogy Bülow mindig rossz hadműveleteket dicsér és jókat ócsárol, hogy a tábornokoknak a legőrültebb indítékokat tulajdonítja és a legkomikusabb tanácsokat adja, hogy végül el akarja törölni a szuronyt és helyette a gyalogság második vonalát lándzsákkal akarja felfegyverezni — így kiált fel: „Bavardage ininteligible, quel absurde bavardage, quelle absurdité, quel misérable bavardage, quelle ignorance de la guerre."***

Bülow a Kray parancsnoksága alatt álló osztrák dunai hadseregnek szemére veti, hogy Tirol helyett Ulmba ment. Tirol, a hegyeknek és szikláknak ez a bevehetetlen bástyája — mondja — egyszerre uralja Bajorországot és Lombardia egy részét, mihelyt elegendő csapatokkal szállják meg. (Napóleon: „On n'attaque pas les montagnes, pas plus le Tirol que la Suisse, on les observe et on les tourne par les plaines."****) Aztán Bülow szemrehányást tesz Moreaunak, mert engedte, hogy Kray Ulmnál lekösse, ahelyett, hogy otthagyta volna és meghódítja a gyengén megszállt Tirolt. Tirol meghódítása — szerinte — térdre kényszerítette volna

* „Rossz — ez rossz — rossz elv." — *Szerk.*

** „Ez nem igaz — képtelenség — rossz, nagyon veszélyes terv — maradjunk együtt, ha győzni akarunk — a hadsereget sohasem szabad folyóval szétválasztani — ez az egész okoskodás képtelenség." — *Szerk.*

*** „Érthetetlen fecsegés, micsoda képtelen fecsegés, micsoda képtelenség, micsoda siralmas fecsegés, micsoda nem ismerése a háborúnak." — *Szerk.*

**** „Az ember nem rohamozza meg a hegyeket, Tirolt éppoly kevéssé, mint Svájcot, a hegységeket az ember szemmel tartja és megkerüli a síkságon át." — *Szerk.*

az osztrák monarchiát (Napóleon: „Absurde, quand même le Tirol eût été ouvert, il ne fallait pas y entrer"*).

Miután Napóleon befejezte az egész könyv elolvasását, a következő szavakkal jellemezte az exentrikus visszavonulásokra, koncentrikus támadásokra és a hegyeknek a síkságok fölötti uralmára alapozott rendszert: „Si vous voulez apprendre la manière de faire battre une armée supérieure par une armée inférieure, étudiez les maximes de cet écrivain; vous aurez des idées sur la science de la guerre, il vous prescrit le contre-pied de ce qu'il faut enseigner."**

Három-négyszer megismételte Napóleon ezt az intelmet: „Il ne faut jamais attaquer les pays des montagnes."*** Ez a viszolygása a hegységtől nyilván a későbbi éveiből datálódik, amikor hadseregei olyan hatalmas létszámot értek el, hogy mind az ellátás, mind a csapatok felfejlődése miatt a síkságokhoz voltak kötve. Spanyolországnak[18] és Tirolnak is megvolt a maga része ebben. Hisz máskülönben nem is félt annyira a hegyektől. Az 1796—1797-es hadjáratnak első felét teljesen a hegyekben vívta meg, és a rákövetkező években Masséna és Macdonald eléggé bebizonyították, hogy a hegyi háborúban is — sőt ott a leginkább — lehet csekély erőkkel nagy eredményt elérni. Egészében véve azonban nyílvánvaló: a mi modern hadseregeink a síkságok és az alacsonyabb dombvidék vegyes terepén tudják a legjobban érvényesíteni erejüket, és helytelen az az elmélet, amely szerint egy nagy hadsereget a magashegységbe kell vezényelni — nem átvonulás, hanem ottani tartós hadállás elfoglalása végett —, amíg jobbra és balra szabadon rendelkezésére állnak olyan síkságok, mint a bajor és a lombardiai, melyeken el lehet dönteni a háborút. Mennyi ideig élelmezhető egy 150 ezer főnyi hadsereg Tirolban? Milyen hamar lekergetné az

* „Képtelenség, még ha Tirol nyitva állt volna, akkor sem kellett volna oda behatolni." — *Szerk.*

** „Ha meg akarják tanulni, hogy egy erősebb hadsereg hogyan engedi magát legyőzni egy gyengébb hadseregtől, tanulmányozzák ennek a szerzőnek az alapelveit; szép kis fogalmaik lesznek a háború tudományáról, hiszen éppen az ellenkezőjét írja annak, amit tanítani kell." — *Szerk.*

*** „Sohasem szabad a hegyvidékeket megtámadni." — *Szerk.*

éhség a síkságra, ahol közben az ellenfélnek időt hagyott, hogy megvesse a lábát, s ahol rákényszeríthetnék, hogy a legkedvezőtlenebb körülmények között bocsátkozzék csatába? És hol találhatna a szűk völgyekben olyan hadállást, amelyben egész ereje felfejlődhetik?

Ausztria számára — mihelyt nincs már birtokában a Mincio és az Adige — Tirol elveszett állás lenne, amelyet kénytelen volna feladni, ha északról vagy délről megtámadnák. Németország szempontjából Tirol hágóival átkarolja Lombardiát egészen az Addáig; egy külön cselekvő Ausztria szempontjából viszont Lombardia és a velencei terület karolja át Tirolt egészen a Brentáig. Tirol csak addig tartható Ausztria számára, amíg azt Bajorország északon és a Mincio-vonal birtoklása délen fedezi. A Rajnai Szövetség[19] megalapítása lehetetlenné tette Ausztriának, hogy Tirolt és a velencei területet akár együttvéve is komolyan megvédje, s ezért egészen következetes dolog volt, hogy Napóleon a pozsonyi békekötéskor[20] mindkét tartományt leválasztotta Ausztriától.

Ausztriának tehát létérdeke, hogy birtokában tartsa a Mincio-vonalat Peschierával és Mantovával. Németországnak mint egésznek semmi szüksége sincs ennek birtoklására, noha katonailag ez még mindig nagy előny. Hogy ez az előny miben áll, az nyilvánvaló. Csakis abban, hogy már eleve erős hadállást biztosít nekünk a lombardiai síkságon, amelyet így nem kell előbb meghódítanunk, továbbá védelmi állásunkat kényelmesen kikerekíti, támadásunkat viszont jelentősen alátámasztja.

S ha a Mincio-vonal nincs Németország kezén?

Tegyük fel, hogy egész Itália független, egységes, és Franciaország szövetségese egy Németország elleni támadó háborúban. Mindabból, amit eddig elmondtunk, kitűnik, hogy ebben az esetben a németek hadműveleti és visszavonulási vonala nem Bécs—Klagenfurt—Trevise, hanem München—Innsbruck—Bozen és München—Füssen—Finstermünz—Glurns lenne — és a lombardiai síkságra vezető kijárataik a Val Sugana és a svájci határ között fekszenek. Melyik hát

a döntő támadási pont? Nyilván Felső-Itáliának az a része, amely a félszigetnek Piemonttal és Franciaországgal való összeköttetését biztosítja, vagyis a Pó középső része Alessandriától Cremonáig. A Garda-tó és Comói-tó közötti hágók viszont bőven elegendők ahhoz, hogy lehetővé tegyék a németek előnyomulását erre a vidékre és a visszavonulásukat ugyanezen az útvonalon — legrosszabb esetben a Stilfs-hágón át. Ez esetben a Mincio- és az Adige-erődök, amelyekről feltételeztük, hogy az olaszok birtokában vannak, a döntő csatatértől messzire esnének. A veronai elsáncolt tábor megszállása megfelelő, a támadáshoz elegendő erőkkel, csak feleslegesen szétforgácsolná az ellenséges csapatokat. Talán arra számítanak, hogy az olaszok Rivoli közkedvelt fennsíkján zömükkel elzárják majd a németek elől az Adige-völgyet? Amióta megépült a Stelvio-út (a Stilfs-hágón át), az Adige-völgy kijárata sokat vesztett fontosságából. De feltéve, hogy Rivoli megint Itália kulcsaként szerepelne, és hogy a németeket az ott álló olasz hadsereg vonzereje elég erősen ösztökélné a támadásra — mire szolgálna akkor még Verona? Az Adige-völgyet nem zárja le, különben fölösleges lenne az olaszoknak Rivoliba menetelniük. Vereség esetén a visszavonulás fedezésére elegendő Peschiera, amely fedezett átkelést kínál a Mincion és ezzel biztosítja a továbbmenetelést Mantovába vagy Cremonába. Az egész olasz haderőnek a négy erődítmény között való felállítása, hogy netán itt várja be a franciák megérkezését anélkül, hogy csatára lehessen provokálni őket — mindjárt a hadjárat kezdetétől két részre osztaná a velünk ellenséges erőket. Ez lehetővé tenné, hogy egyesülési vonaluk irányában összevont erőkkel előbb a franciák ellen vonuljunk, és miután ezeket megvertük, vállalkozzunk arra a kissé hosszadalmas folyamatra, hogy az olaszokat erődeikből kifüstöljük. Egy olyan országnak, mint Itália — amelynek nemzeti hadserege minden, északról és keletről jövő sikeres támadásnál nyomban ama dilemma előtt áll, hogy Piemontot vagy a félszigetet válassza-e támaszpontjául — nyilván nagy védelmi berendezésekkel kell rendelkeznie azon a vidéken, ahol a hadsereg ez elé a választót elé kerülhet. Itt a Ticinónak

és Addának a Póba való betorkollása kínál támpontokat. Von Willisen tábornok („Az 1848. évi itáliai hadjárat") azt óhajtotta, hogy az osztrákok mindkét pontot erődítsék meg. Eltekintve attól, hogy ez már azért sem lehetséges, mert a szükséges terep nem az övék (Ceremonánál a Pó jobb partja parmai, Piacenzában pedig csak helyőrségre van joguk), ez a két pont túlságosan elöl van ahhoz, hogy nagy védelmi állás legyen egy olyan országban, ahol az osztrákokat minden háborúban népfelkelések fogják körülvenni; Willisen — aki két folyó egyesülését látva nyomban nagy elsáncolt tábort tervezget — elfelejti, hogy sem a Ticino, sem az Adda nem alkalmas vonal védelemre, tehát saját nézete szerint sem fedezi a mögötte fekvő vidéket. Ami az osztrákok számára haszontalan pazarlás lenne, az viszont az olaszok számára feltétlenül jó hadállás. Számukra a Pó a fő védelmi vonal; a Pizzighettone — Cremona — Piacenza-háromszög, balról Alessandriával és jobbról Mantovával, ennek a vonalnak hatásos védelmet biztosítana, lehetővé tenné a hadseregnek, hogy fedezetten várja be a távoli szövetségesek megérkezését, és egyúttal adott esetben támadó céllal nyomuljon előre a Sesia és az Adige közötti síkságon.

Von Radowitz tábornok a frankfurti nemzetgyűlésben így nyilatkozott: Németország a Mincio-vonal birtoklása nélkül olyan helyzetben volna, amilyent csak egy balszerencsés hadjárat okozhatna. A háború akkor nyomban német területre tolódna át; az Isonzónál és Olasz-Tirolban kezdődne, és minden délnémet területet, egészen Bajorország belsejéig megkerülnének, úgyhogy a háborút Németországban is a Felső-Rajna helyett az Isarnál kellene megvívni.

Von Radowitz tábornok úgy látszik meglehetősen helyesen ítélte meg hallgatóságának katonai ismereteit. Az igaz, ha Németország feladja a Mincio-vonalat, akkor területben és hadállásokban annyit veszít, amennyit a franciáknak és az olaszoknak egy egész szerencsés hadjárat hozhatna. Ezzel azonban Németország még korántsem kerül abba a helyzetbe, amelybe egy balszerencsés hadjárat juttatná. Vagy talán egy erős, érintetlen német hadsereg, amely az

Alpok bajorországi lábánál gyülekezik és a tiroli hágókon átvonul, hogy betörjön Lombardiába — ugyanabban a helyzetben van, mint egy balszerencsés hadjáratban tönkretett és demoralizált sereg, amely az ellenségtől üldözve a Brenner felé siet? Talán egy eredményes támadás esélye olyan hadállásból, amely sok vonatkozásban uralkodik a franciák és az olaszok egyesülési pontja fölött — egyenlő egy megvert hadseregnek azzal az esélyével, hogy tüzérségét átvigye az Alpokon? Mielőtt a miénk lett volna a Mincio-vonal, sokkal gyakrabban hódítottuk meg Itáliát, mint amióta birtokoljuk a vonalat; s ki kételkedik abban, hogy szükség esetén ezt a mutatványt még egyszer megcsináljuk?

Ami mármost azt az állítást illeti, hogy a Mincio-vonal nélkül a háború nyomban Bajorországba és Karintiába tolódna át, ez sem helytálló. Abból, amit elmondtunk, az következik, hogy a Mincio-vonal nélkül a német déli határ védelme *csakis támadólagosan* mehet végbe. Erre késztet az, hogy a német határtartományok hegyes vidékek, amelyek nem alkalmasak döntő csaták megvívására; erre késztet az alpesi hágók kedvező fekvése. A csatatér az előttük elterülő síkságon van. Oda kell leszállnunk, s ebben semmiféle földi hatalom nem gátolhat meg bennünket. Nemigen képzelhető el a támadás kedvezőbb megindítása, mint az, amely itt számunkra egy francia—olasz szövetség legkedvezőtlenebb esetére is kínálkozik. Még kedvezőbbé tehető a helyzet az alpesi utak megjavításával és a tiroli utak csomópontjainak megerődítésével; s ezeknek az erődítéseknek elég nagyarányúaknak kell lenniük ahhoz, hogy visszavonulás esetén, ha nem is tartóztatják fel az ellenséget, legalább jelentős erők kikülönítésére kényszerítsék összeköttetéseinek védelme céljából. Ami az alpesi utakat illeti, valamennyi alpesi háború azt bizonyítja, hogy a legtöbb ki nem épített főútvonalon és sok öszvérúton is nagyobb fáradság nélkül minden fegyvernemmel át lehet kelni. Ilyen körülmények között pedig egy Lombardia ellen irányuló német támadást igazán el lehetne úgy rendezni, hogy minden remény meglegyen a sikerre. Persze, ennek ellenére is érhet vereség bennünket; és akkor követ-

kezne be az az eset, amelyről Radowitz beszél. Mi a helyzet akkor Bécs fedezetlenül hagyásával és Bajorországnak Tirolon át való megkerülésével?

Először is világos, hogy egyetlen ellenséges zászlóalj sem kockáztathatja meg az Isonzón való átkelést addig, amíg a Tirolban levő német hadsereget teljesen és véglegesen vissza nem szorították a Brenneren túlra. Attól a pillanattól kezdve, ahogy Bajorország válik Itáliával szemben a németek hadműveleti alapjává — semmi célja már egy Bécs irányában indítandó olasz—francia támadásnak, mert ez csak az erők hasztalan szétforgácsolása. Ha azonban Bécs még akkor is olyan fontos központ volna, hogy érdemes lenne az ellenséges hadsereg fő erejét ennek meghódítására irányítani, ez csupán azt bizonyítja, hogy Bécset meg kell erődíteni. Napóleon 1797-es hadjárata, az 1805-ös és 1809-es itáliai és németországi invázió végződhetett volna nagyon rosszul a franciákra nézve, ha Bécs meg lett volna erődítve. Az ilyen távolságokra előretolt támadást mindig az a veszély fenyegeti, hogy utolsó erőit felmorzsolja egy megerődített főváros. Feltéve egyébként, hogy az ellenség átdobta a német hadsereget a Brenneren — mekkora túlerőt kell még biztosítania ahhoz, hogy csapatokat különíthessen ki egy hatásos belső-ausztriai tevékenységhez!

S mi a helyzet akkor, ha Itália egész Dél-Németországot átkarolja? Valóban, ha Lombardia Németországot Münchenig átkarolja, milyen messzire karolja át akkor Németország Itáliát? Hát Milánóig és Paviáig mindenképpen. Az esélyek tehát ennyiben egyformák. De Németország sokkal nagyobb szélessége folytán egy felső-rajnai hadseregnek — amelyet Itálián át München felé „átkarolnak" — ezért nem kell mindjárt visszavonulnia. Egy elsáncolt tábor Felső-Bajorországban vagy München átmeneti megerődítése befogadná a megvert tiroli hadsereget és hamarosan megállítaná az utána nyomuló ellenség támadását, ugyanakkor a felső-rajnai hadseregnek megmaradna a választása, hogy Ulmra és Ingolstadtra vagy a Majnára támaszkodjék-e, a legrosszabb esetben tehát megváltoztassa hadműveleti alapját. Itáliában

viszont mindez másként van. Ha egy itáliai hadsereget a tiroli hágókon át nyugaton átkarolnak, akkor azt már csak erődeiből kell kiűzni és egész Itália meg van hódítva. Németországnak egy Franciaország és Itália közös erői elleni háborúban mindig több hadserege van — legalább három — és a győzelem vagy a vereség mindhárom hadjárat összeredményétől függ. Itália csak egy hadseregnek nyújt teret; minden megosztás hiba lenne; és ha ez az egy hadsereg megsemmisül, ezzel Itália le van igázva. Egy Itáliában álló francia hadsereg számára minden körülmények között a Franciaországgal való összeköttetés a legfontosabb, és ameddig ez az összekötővonal nem korlátozódik a Col di Tendára és Genovára, addig szárnyát odakínálja a Tirolban álló németeknek — mégpedig annál inkább, minél messzebbre nyomulnak előre a franciák Itáliában. Azzal az eshetőséggel, hogy a franciák és az olaszok Tirolon át behatolnak Bajorországba, persze számolni kell attól a pillanattól fogva, amikor megint *német* háborúkat viselnek Itáliában, és a hadműveleti alapot Ausztriából Bajorországba helyezik át. De alkalmas erődítési létesítményekkel — modern értelemben véve, amikor az erődök vannak a hadseregek kedvéért, nem pedig a hadseregek az erődök kedvéért — ennek az inváziónak sokkal könnyebben törhető le az éle, mint egy itáliai német inváziónak. Éppen ezért egész Dél-Németországnak ebből az úgynevezett „átkarolásából" nem kell mumust csinálnunk. Egy felső-rajnai német hadsereget Itálián és Tirolon át megkerülő ellenségnek egészen a Keleti-tengerig kell előnyomulnia, hogy learathassa ennek az átkarolásnak a gyümölcseit. De Napóleonnak Jénából Stettinbe való menetelése bajosan ismételhető meg München—Danzig irányban.

Hogy Németország az Adige- és Mincio-vonal feladásával nagyon erős védelmi állásokról mond le, azt semmiképpen nem vitatjuk. De hogy ez az állás a német déli határ biztonságához *elengedhetetlen*, abban nagyon is kételkedünk. Persze, ha azt a feltevést fogadjuk el, amelyből az ellenkező nézet képviselői úgy látszik kiindulnak, vagyis egy német hadsereg bárhol mutatkozik is, mindenkor vereséget szen-

ved — csakugyan azt képzelhetjük, hogy az Adigéra, a Mincióra és a Póra feltétlenül szükségünk van. Ám akkor valójában végképp nem érnek semmit számunkra; akkor nem segítenek rajtunk sem az erődök, sem a hadseregek — s legjobb, ha mindjárt átmegyünk a caudiumi igán.[21] Nekünk más nézeteink vannak Németország védelmi erejéről, és ezért nyugodtak vagyunk; déli határunkat pedig biztosítva látjuk, mert előnyös lehetőségeket nyújtanak a lombardiai földön való támadáshoz.

Csakhogy itt politikai megfontolások is közrejátszanak, amelyeket nem mellőzhetünk. 1820 óta[22] az itáliai nemzeti mozgalom minden vereségből megfiatalodva és megerősödve került ki. Kevés ország van, amelynek úgynevezett természetes határai ennyire egybecsengnek a nemzetiségi határokkal és egyúttal ennyire jellegzetesek. Ha egy ilyen országban, amely ráadásul huszonöt millió lakost számlál, a nemzeti mozgalom egyszer már megerősödött, nem csillapodhatik le újra, amíg az ország egyik legjobb, politikailag és katonailag legfontosabb része és vele az összlakosság számának majdnem egynegyede nemzetellenes idegen uralomnak van alávetve. 1820 óta Ausztria már csak erőszakkal, az ismételt felkelések leverésével, az ostromállapot terrorjával uralkodik Itáliában. Itáliai uralmának fenntartása érdekében Ausztria kénytelen politikai ellenfeleit, azaz minden olaszt, aki olasznak érzi magát, rosszabb elbánásban részesíteni, mint a közönséges bűnözőket. Ausztria úgy bánt és helyenként ma is úgy bánik az olasz politikai foglyokkal, hogy erre civilizált országokban nemigen találunk példát. Az osztrákok Itáliában a politikai bűnösök ellen különös előszeretettel alkalmazták a megalázó botozást akár vallomások kicsikarása végett, akár büntetés ürügyén. Mennyi erkölcsi megbotránkozást váltott már ki az olasz tőr, a politikai orgyilkosság, de arról úgy látszik, egészen megfeledkeztek, hogy ezt az osztrák bot provokálta. Azok az eszközök, amelyekhez Ausztriának folyamodnia kell itáliai uralmának fenntartása végett — bizonyítják a legjobban, hogy ez az uralom semmiképpen sem lehet tartós; és Németországnak,

melynek ehhez az uralomhoz — bármit mond is Radowitz, Willisen és Hailbronner — nem fűződik ugyanolyan érdeke, mint Ausztriának, most kétségtelenül el kell döntenie, vajon ez az érdeke felér-e a velejáró sok hátránnyal.

Felső-Itália olyan függelék, amely Németországnak minden körülmények között csak háborúban lehet hasznára, békében viszont csak árthat. A fékentartásához szükséges hadseregek 1820 óta egyre növekedtek és 1848 óta a legnagyobb békében meghaladják a 70 ezer főt, s mindig mintha ellenséges országban lennének, minden pillanatban számítaniuk kell támadásokra. Az 1848—1849-es háború és Itáliának mind a mai napig tartó megszállása — a piemonti hadisarc, az ismételt lombardiai sarcok, kényszerkölcsönök és különadók ellenére — nyilván sokkal többe került Ausztriának, mint amennyit Itália 1848 óta jövedelmezett neki. Pedig 1848-tól 1854-ig az országot rendszeresen úgy kezelték, mint csupán ideiglenes birtokot, amelyből lehető legtöbbet szokták kisajtolni, mielőtt kiürítik. Csakis a keleti háború[23] óta került Lombardia néhány évre kevésbé abnormális helyzetbe; de vajon meddig tart ez a mai bonyodalmak közepette, amikor az olasz nemzeti érzés megint oly hevesen lüktet?

És ami még sokkal fontosabb: vajon megéri-e Lombardia birtoklása mindazt a gyűlöletet, mindazt a fanatikus ellenségeskedést, amelyet ez Itália-szerte velünk szemben keltett? Megéri-e a felelősségvállalást azokért a rendszabályokért, amelyekkel Ausztria – Németország nevében és érdekében, amint ezt nekünk bizonygatják — ottani uralmát biztosítja? Megéri-e az Itália többi részének belügyeibe való szüntelen beavatkozásokat, amelyek nélkül, az eddigi gyakorlat és az osztrák bizonykodások szerint Lombardiát nem lehet birtokolni, és amelyek az olaszoknak velünk, németekkel szemben táplált gyűlöletét csak még jobban felszítják? Minden eddigi katonai megfontolásnál mindig feltételeztük a legroszszabb esetet: Franciaország és Itália szövetségét. Amíg Lombardiát megtartjuk, Itália feltétlenül szövetségese lesz Franciaországnak minden Németország elleni francia háborúban. Mihelyt Lombardiát feladjuk, ez megszűnik. De vajon

érdekünk-e, hogy négy erőd megtartásáért 25 millió olaszt fanatikus ellenségünkké és a franciák szövetségesévé tegyünk?

Kissé megütközik az ember, amikor a németek szájából azt az elfogult fecsegést hallja, hogy az olaszok politikailag tehetetlenek és az a rendeltetésük, hogy német vagy francia uralom alatt éljenek, és különböző spekulációkba bocsátkoznak egy egységes Itália lehetséges vagy lehetetlen voltát illetően. Talán olyan régen volt az, amikor *mi*, a nagy német nemzet — amely kétszer annyi lelket számlál, mint az olaszok — megszabadultunk attól a „rendeltetéstől", hogy vagy francia vagy orosz uralom alatt éljünk? És vajon a mai gyakorlat megoldotta-e Németország egységének vagy szétforgácsoltságának kérdését? Nem állunk-e ebben a pillanatban minden valószínűség szerint olyan események küszöbén, amelyek még csak most érlelik a jövőnkre vonatkozó egyik vagy másik irányban való döntést? Talán teljesen elfelejtettük már Napóleon erfurti tartózkodását, vagy az osztrákok Oroszországra apellálását a varsói konferenciákon, illetve a bronzelli csatát?[24]

Tegyük fel egy pillanatra, hogy Itáliának csakugyan német vagy francia befolyás alatt kell állnia. Ebben az esetben a rokonszenven kívül éppen a befolyást gyakorló két ország katonaföldrajzi helyzetének is döntő szerepe van. Vegyük egyenlőnek Franciaország és Németország haderejét, bár Németország nyilvánvalóan jóval erősebb lehetne. Úgy hisszük bebizonyítottuk, hogy a legeslegkedvezőbb esetben, nevezetesen ha Valais és a Simplon nyitva áll a franciák előtt, a franciák közvetlen katonai befolyást csak Piemontra gyakorolhatnak, és előbb meg kell nyerniük egy csatát, hogy azt a távolabb fekvő területekre is kiterjesszék. A mi befolyásunk viszont egész Lombardiára, valamint a Piemont és a félsziget közötti érintkezési pontra terjed ki, s előbb meg kell verniük bennünket, hogy ezt a befolyásunkat elvegyék. Az uralom ilyen földrajzi adottságai mellett pedig nem kell féltenünk Németország befolyását a francia konkurrenciától.

Hailbronner tábornok az augsburgi Allgemeine Zeitung-

ban nemrég körülbelül a következőket mondta: Németországnak nem az a rendeltetése, hogy villámhárítóul szolgáljon a Bonaparte-dinasztia feje fölött tornyosuló viharokban. Ugyanezzel a joggal az olaszok is azt mondhatják: Itáliának más a rendeltetése, mint az, hogy a németeknek ütközőül szolgáljon a Franciaországból kiinduló csapások ellen, és ezért ráadásul hálából az osztrákoktól botozásokban részesüljön. Ha viszont Németországnak érdeke fűződik ahhoz, hogy itt ilyen ütközője legyen, ezt sokkal inkább azzal érheti el, hogy jó kapcsolatokat teremt Itáliával, tiszteletben tartja a nemzeti mozgalom jogait és az olaszokra bízza az ügyeket mindaddig, amíg ők nem avatkoznak be a német ügyekbe.

Radowitznak az az állítása, hogy Felső-Olaszországban holnap szükségképpen Franciaország uralkodik majd — ha Ausztria ma kimegy onnan —, a maga idejében éppoly alaptalan volt, mint még három hónappal ezelőtt is. A mai körülmények között úgy látszik, mintha ez igazsággá akarna válni, de Radowitz értelmezésével ellenkező értelemben. Ha a huszonöt millió olasz nem tudja megvédeni függetlenségét, akkor még sokkal kevésbé teheti meg ezt a kétmillió dán, a négymillió belga, a hárommillió hollandi. Ennek ellenére nem halljuk, hogy az itáliai német uralom védelmezői azon jajveszékelnének, hogy ezekben az országokban francia, illetve svéd uralom van, és helyette német uralmat követelnének.

Ami az egység kérdését illeti, véleményünk a következő: vagy egységessé tud válni Itália, és akkor megvan a saját politikája, amely szükségképpen sem nem német, sem nem francia és ezért nekünk nem lehet károsabb, mint a franciáknak; vagy pedig szétforgácsolt marad, és akkor ez a szétforgácsoltság biztosít nekünk szövetségeseket Itáliában minden Franciaország ellen folytatott háborúban.

Annyi mindenesetre bizonyos: akár miénk Lombardia, akár nem, mindig jelentős befolyásunk lesz Itáliában, *amíg otthon erősek* vagyunk. Ha Itáliára bízzuk saját ügyei intézését, önmagától megszűnik az olaszok velünk szemben táp-

lált gyűlölete, természetes befolyásunk mindenképpen sokkal jelentősebbb lesz rájuk, és bizonyos körülmények között valódi hegemóniává fokozódhat. Ahelyett tehát, hogy erőnk forrását idegen föld birtoklásában és egy olyan idegen nemzet elnyomásában keresnénk, amelynek a jövőre való elhivatottságát csak az előítélet vitathatja, jobban tesszük, ha arról gondoskodunk, *hogy otthon egységesek és erősek legyünk.*

III

Ami az egyiket megilleti, az a másiknak is jár. Ha mi a Pót és a Minciót követeljük, nem annyira az olaszok, mint inkább a franciák elleni védelemhez, nem szabad csodálkoznunk, ha a franciák is folyamvonalakat vesznek igénybe, hogy ellenünk védekezzenek.

Franciaország súlypontja nem a közepén, a Loire mentén, Orléans-nál van, hanem északon, a Szajna mentén, Párizsban — és kétszeres tapasztalat bizonyítja, hogy Párizs eleste egész Franciaország elestét jelenti.[25] Franciaország határalakzatának katonai jelentőségét tehát mindenekelőtt az szabja meg, hogy milyen védelmet nyújt Párizsnak.

Párizstól Lyon, Bázel, Strasbourg, Lauterbourg egyenes vonalban körülbelül egyforma messze van: mintegy ötvenöt mérföldnyire. De minden olyan inváziónál, amelyet Itáliából indítanak Franciaország ellen és amelynek objektuma Párizs, Lyon környékén, a Rhône, és a Loire között, vagy ettől északabbra kell előrenyomulni, ha nem akarják veszélyeztetni az összeköttetést. Franciaország alpesi határa tehát, Grenobletól délre, egy Párizs elleni előnyomulásnál nem jöhet számításba; Párizs erről az oldalról teljesen fedezve van.

Lauterbourg-nál a francia határ elhagyja a Rajnát és derékszögben északnyugatnak fordul — s Lauterbourg-tól Dunkerque-ig úgyszólván egyenes vonalat alkot. A Párizs—Lyon sugárral Bázelen és Strasbourg-on át Lauterbourg-ig húzott körív tehát itt megszakad. A francia északi határ inkább ennek az ívnek a húrját képezi és az ezen a húron túli

körszelet nem tartozik Franciaországhoz. A legrövidebb összekötővonal Párizstól az északi határig — a Párizs—Mons vonal — csak fele olyan hosszú, mint a Párizs—Lyon vagy a Párizs—Strasbourg sugár.

Ezekben az egyszerű mértani viszonyokban rejlik az oka annak, hogy miért Belgiumnak kell a csatatérnek lennie minden, Németország és Franciaország között északon folyó háborúban. Belgium átkarolja egész Észak-Franciaországot Verduntól és a Felső-Marne-tól a Rajnáig. Vagyis: egy Belgiumból behatoló hadsereg hamarabb érhet Párizshoz, semmint egy Verdunön vagy Chaumont-on túl a Rajna felé álló francia hadsereg oda visszatérhetne. A Belgiumból előnyomuló hadsereg tehát sikeres támadás esetén mindig beékelődhet Párizs és a francia moseli vagy rajnai hadsereg közé — annál is inkább, mivel a belga határtól a Marne-nál levő és az átkarolás szempontjából döntő jelentőségű pontokig (Meaux, Château-Thierry, Epernay) még rövidebb az út, mint magába Párizsba.

S ez még nem minden. Párizs irányában az ellenség az egész vonalon, a Maastól a tengerig, a legcsekélyebb terepakadályba sem ütközik, amíg el nem éri az Aisne-t és az Alsó-Oise-t, amelyeknek a folyása azonban meglehetősen kedvezőtlen Párizs északról való védelme szempontjából. Ezek sem 1814-ben, sem 1815-ben nem gördítettek komoly akadályokat a támadás útjába. De ha megengedjük is, hogy e két folyót be lehet vonni — és 1814-ben részben be is vonták — a Szajna és mellékfolyói által alkotott védelmi rendszer körletébe, ezzel egyúttal leszögeztük azt a tényt is, hogy Észak—Franciaország tulajdonképpeni védelme csak Compiègne-nél és Soissons-nál kezdődik, és hogy az első védelmi állás, amely Párizst észak felől fedezi, csak tizenkét mérföldnyire van Párizstól.

A Belgium felőli francia határnál gyengébb államhatárt elképzelni is nehéz. Tudjuk, mennyit fáradozott Vauban, hogy a természetes védelmi eszközök hiányát mesterségesekkel pótolja; azt is tudjuk, hogy 1814-ben és 1815-ben hogyan hatolt át a támadás a hármas erőd-övön, szinte semmibe véve azo-

kat. Ismeretes, hogy 1815-ben egyetlenegy porosz hadtest támadásai nyomán hogyan estek el sorban az erődök hallatlanul rövid ostrom és lövetés után. Avesnes 1815. június 22-én adta meg magát, miután fél napon át lőtték tíz tábori tarackból. Guise egyetlen lövés nélkül kapitulált tíz tábori löveg előtt. Maubeuge 14 napi ostrom után július 13-án adta meg magát. Landrecies június 21-én nyitotta meg kapuit 36 órás ostrom és kétórás lövetés eredményeképpen, miután az ostromlók mindössze 126 bombát és 52 tömör golyót lőttek ki. Mariembourg csak a forma kedvéért ragaszkodott annyi megbecsüléshez, hogy az ostromlók legalább egy futóárkot ássanak és egyetlen huszonnégyfontos golyót kilőjjenek rá, és július 28-án kapitulált. Philippeville két napi ostromot és néhány óra lövetést, Rocroi 26 órai ostromot és kétórai ágyúzást bírt ki. Csak Mézières tartotta magát 18 napig az ostrommunkálatok megkezdése után. A parancsnokok körében valóságos kapitulációs láz tört ki, csaknem akkora, mint Poroszországban a jénai csata után. Ám ha valaki azzal érvel, hogy ezek a helyek 1815-ben omladoztak, helyőrségük gyenge és rosszul felfegyverzett volt, akkor ne feledjük, hogy egyes kivételektől eltekintve ezek az erődök szükségképpen mindig elhanyagoltak voltak. A Vauban-féle hármas erőd-öv manapság értékét vesztette, határozottan káros Franciaország számára. A Maastól nyugatra levő erődök közül önmagában egyik sem fedez semmiféle terepszakaszt, és sehol sem található négy vagy öt olyan erőd, amelyek együttesen egy csoportot alkotnának, s amelyen belül egy hadsereg fedezetet találna, hol egyúttal manőverezési képességét is megőrizné. Ez azért van, mert egyik sem fekszik valamely nagyobb folyam mellett. A Lys, a Schelde, a Sambre csak belga területen tesz szert katonai jelentőségre, s így ezeknek a nyílt mezőn szétszórtan fekvő erődjeiknek a hatása nem terjed túl ágyúik lőtávolságán. Leszámítva a határon levő néhány katonai tábort, amely egy Belgium felé indított támadás támaszpontjául szolgálhat, valamint a Maas és a Mosel néhány stratégiai jelentőségű pontját — minden egyéb megerődített hely és erőd a francia északi határon csak a haderő indokolatlan szétforgácsolását

szolgálja. Bármely kormány, amely leromboltatná őket, szolgálatot tenne Franciaországnak; de mit szólna ehhez a babonás francia hagyománytisztelet?

A francia északi határ tehát a legnagyobb mértékben kedvezőtlen a védelemre, valójában egyáltalán nem is védhető, és a Vauban-féle erőd-öv ahelyett, hogy erősítené, ma már csak gyengeségének bevallása és emlékműve.

Mint ahogy a közép-európai nagyhatalom elméletének hirdetői Itáliában, úgy a franciák is az északi határukon túl keresnek olyan folyamvonalat, amely jó védelmi állást nyújthatna nekik. Melyik lehetne ez?

Az első erre kínálkozó vonal az Alsó-Schelde és a Dyle vonala lenne, folytatva a Sambre-nak a Maasba való betorkollásáig. Ez a vonal Belgium nagyobbik felét hozzácsapná Franciaországhoz. Magában foglalná szinte valamennyi híres belga csatateret, amelyeken franciák és németek egymással küzdöttek: Oudenarde-ot, Jemappes-ot, Fleuruts-t, Lignyt, Waterloot.[26] De ez még mindig nem képez védelmi vonalat, mert a Schelde és a Maas között nagy rést hagyna, amelyen az ellenség akadálytalanul behatolna.

A második vonal a Maas lenne. Franciaország — mégha birtokolja is a Maas bal partját — nincs annyira kedvező helyzetben, mint Németország akkor, ha Itáliában csak az Adige-vonal az övé. Az Adige-vonal meglehetősen teljes kikerekítést ad, a Maas csak nagyon tökéletlent. Ha Namurtól Antwerpen felé folyna, sokkal jobb határvonalat képezne. Csakhogy Namurtól északkeletnek fordul és csak Venloón túl folyik nagy ívben az Északi-tenger felé.

Namurtól északra a Maas és a tenger között fekvő egész területet háborúban csak erődítményei fedeznék, mert a Maason való ellenséges átkelés a francia hadsereget mindig a dél-brabanti síkságon találná, a Rajna német bal partja ellen irányuló francia támadás viszont nyomban az erős Rajna-vonalba ütközne, mégpedig éppen közvetlenül a kölni elsáncolt táborba. A Maas Sedan és Liège közötti beszögellése is gyengíti ezt a vonalat, habár azt az Ardennek töltik ki. A Maas-vonal tehát a franciáknak egyik helyen túl sokat, más

helyen túl keveset ad a jó határvédelemhez. Menjünk hát tovább. Helyezzük a térképen körzőnk egyik szárát megint Párizsra és írjunk le a Párizs—Lyon sugárral egy ívet Bázeltől az Északi-tengerig, akkor azt találjuk, hogy a Rajna folyása *Bázeltől egészen a torkolatáig* meglepő pontossággal *ezt az ívet* követi. Néhány mérföldnyi eltéréssel a Rajnától levő összes fontos pontok egyenlő távolságban vannak Párizstól. *Ez a tulajdonképpeni, reális oka annak, hogy a franciák a Rajna-határt kívánják.*

Ha a Rajna Franciaországé, akkor Németországgal szemben Párizs valóban Franciaország középpontja. Az összes sugarak, amelyek Párizsból a megtámadható határ felé futnak — akár a Rajnához, akár a Jurához — egyforma hosszúak. Mindenütt a kör domború kerülete fordul az ellenség felé, s annak emögött kell kerülő utakon manővereznie, ugyanakkor a francia hadseregek a rövidebb húron mozoghatnak és megelőzhetik az ellenséget. Az egyes hadseregek egyforma hosszú hadműveleti és visszavonulási vonalai rendkívül megkönnyítik a koncentrikus visszavonulást és ezzel egy adott ponton azt a lehetőséget, hogy a hadseregek közül kettő a még megosztott ellenség ellen a főcsapás mérésére egyesüljön.

A Rajna-határ birtoklásával Franciaország védelmi rendszere — a *természeti* feltételeket illetően — egyike lenne azoknak, amelyeket Willisen tábornok „ideálisnak" nevez, s amelyek minden kívánalomnak megfelelnek. Csak ennek révén válik minden irányban egyenlően fedezetté a Szajna-medence erős belső védelmi rendszere, amelyet a legyezőformában a Szajnába áramló Yonne, Aube, Marne, Aisne és Oise folyók alkotnak, s ahol Napóleon 1814-ben a szövetségeseket stratégiából oly keményen megleckéztette. Az ellenség valamennyi oldalról meglehetősen egy időben ér oda és a folyóknál feltartóztatható, míg a francia hadseregek egyesült erővel az ellenség mindegyik elszigetelt oszlopát egyenként megtámadhatják. A Rajna-vonal nélkül viszont a legdöntőbb pontnál, Compiègne-nél és Soissons-nál, a védelem csak 12 mérföldnyire Párizstól tud megállni. A vasutak Európa egyetlen területén sem alkalmasak annyira a védelem erőinek gyors össz-

pontosítására, mint éppen a Szajna és a Rajna közötti vidéken. Párizsból mint központból sugárszerűen futnak a vasútvonalak Boulogne-ba, Brüggebe Gentbe, Antwerpenbe, Maastrichtbe, Liège-be és Kölnbe, Metzen át Mannheimba és Mainzba, Strasbourg-ba, Bázelba, Dijonba és Lyonba. Bármelyik ponton lépjen is fel az ellenség döntő erővel, mindenütt harcba vethető ellene a Párizsból vasúton odaszállított tartalék hadsereg egész ereje. A Szajna-medence belső védelmének erejét még külön fokozza, hogy e medencén belül az összes sugárirányú vasútvonalak folyóvölgyekben futnak (Oise, Marne, Szajna, Aube, részben Yonne). De ez még nem minden. Három koncentrikus vasútív fut legalább negyedkörnyi hosszúságban Párizs körül meglehetősen egyforma távolságban egymástól. Az első a Rajna bal parti vasutakon át, amelyek most már szinte megszakítás nélkül futnak Neusstől Bázelig; a második Ostende-tól és Antwerpentől Namuron, Arlonon, Thionville-en, Metzen és Nancyn át Épinalig visz és szintén úgyszólván be van fejezve; végül a harmadik Calaistól Lille-en, Douai-n, St.-Quentinen, Reimsen, Châlons-sur-Marne-on és St.-Dizier-n át Chaumont-ig visz. Így hát minden területen adva vannak az eszközök ahhoz, hogy nagy tömegű csapatot a legrövidebb időn belül egy tetszés szerinti ponton összevonjanak, s a természet és a művészet révén — mindennemű erődítmények nélkül — a manőverezési képesség a védelmet olyan erőssé tenné, hogy egy franciaországi inváziónak, egészen más ellenállással kellene számolnia, mint amilyenbe 1814-ben és 1815-ben ütközött.

Csak egyvalami hiányoznék a Rajnának mint határfolyónak. Ameddig az egyik partja teljes egészében német, a másik pedig francia, addig a két nép egyike sem uralkodik fölötte. Egy túlerőben levő hadsereget, bármelyik nemzethez tartozik, is, sehol sem lehetne meggátolni az átkelésben. Ezt százszor láttuk és a stratégia meg is magyarázza, miért kell ennek így lennie. Túlerőben levő német támadás esetén a francia védelem csak jóval hátrább tudna megállni: az északi hadsereg a Maasnál Venloo és Namur között — a moseli hadsereg a Moselnál, körülbelül a Saar betorkollásánál — a felső-

rajnai hadsereg a Felső-Moselnál és a Felső-Maasnál. A Rajna fölötti teljes uralkodáshoz, az ellenséges folyamátkelés erőteljes elhárításához tehát a franciáknak hídfők kellenének a Rajna jobb partján. Napóleon egészen következetes volt, amikor Weselt, Kastelt és Kehlt minden további nélkül bekebelezte a francia császárságba.[27]

S a dolgok mai állása szerint unokaöccse azokon a szép erődökön kívül, amelyeket a németek a Rajna bal partjára építettek neki, kiegészítésül még Ehrenbreitsteint, Deutzot és szükség esetén a germersheimi hídfőt is megkövetelné. Akkor Franciaország katonaföldrajzi rendszere mind a támadás, mind a védelem szempontjából tökéletes volna és minden újabb függelék csak árthatna. És hogy ez a rendszer mennyire a természettől indokolt és magától értetődőnek látszik, ennek a szövetségesek 1813-ban csattanós bizonyságát adták. Alig 17 éve volt, hogy Franciaország kialakította magának ezt a rendszert és máris annyira természetesnek számított, hogy a magas szövetségesek — túlerejük és Franciaország védtelensége ellenére — mint valami szentségtöréstől riadtak vissza megbolygatásának gondolatától, és ha a mozgalom német nacionalista elemei nem ragadták volna magukkal őket, a Rajna még ma is francia folyó lenne.

Nekünk tehát nemcsak a Rajnát, hanem a jobb parti hídfőket is át kell engednünk a franciáknak, hogy önmagukkal szemben teljesíthessék azt a kötelességet, amelyet Radowitz, Willisen és Hailbronner véleménye szerint mi önmagunkkal szemben akkor teljesítünk, amikor megtartjuk Adigét és a Minciót, a pesehierai és a mantovai hídfővel együtt. Ám ez esetben Németországot is olyan totálisan tehetetlenné tettük a franciákkal szemben, mint amilyen most Itália Németországgal szemben. És akkor, mint 1813-ban, Oroszország lenne Németország természetes „felszabadítója" (ahogy most Franciaország, illetve inkább a francia kormány Itália „felszabadítójaként" lép fel), ki önzetlen erőfeszítései jutalmául csak néhány kisebb vidéket követelne Lengyelország kikerekítésére — netalán Galíciát és Poroszországot; hiszen ezeken keresztül Lengyelország is „megkerülhető"!

Ami nekünk az Adige és a Mincio, ugyanaz és még sokkal több Franciaországnak a Rajna. Ha a velencei terület Itáliának és esetleg Franciaországnak a kezében átkarolja Bajorországot és a Felső-Rajnát és szabaddá teszi az utat Bécs felé, akkor Belgium és Németország Belgiumon át átkarolja egész Kelet-Franciaországot és még jóval hatékonyabban szabaddá teszi az utat Párizs felé. Az Isonzótól Bécs még mindig hatvan mérföldnyire van, olyan terepen, ahol a védelem úgy ahogy megállhat; Sambre-tól Párizs harminc mérföld, és csak tizenkét mérföldnyire Párizstól, Soissons-nál vagy Compiègne-nél talál a védelem valamelyes fedezetet nyújtó folyamvonalra. Ha Németország — Radowitz szerint — a Mincio és az Adige feladásával eleve olyan helyzetbe hozza magát, amilyenbe különben egy egész hadjárat elvesztése után kerülne — akkor Franciaország a mostani határaival úgy áll, mintha övé lett volna a Rajna-határ és két hadjáratot vesztett volna el; egyet, amely a Rajnától és a Maasnál fekvő erődökért folyt, és egy másikat a belga síkság mezején. Még az észak-itáliai erődök erős hadállása is valamennyire megismétlődik az Alsó-Rajnánál és a Maasnál. Vajon nem lehetne-e Maastrichtból, Kölnből, Jülichből, Weselből és Venlóból némi hozzásegítéssel és esetleg két közbenső ponttal olyan erős rendszert kialakítani, amely Belgiumot és Észak-Brabantot teljesen fedezné, amely egy, a mezőn túlságosan gyenge francia hadseregnek lehetővé tenné, hogy egy sokkal erősebb ellenséges hadsereget a folyóknál manőverezéssel lekössön és végül a vasúton akadálytalanul visszavonuljon a belga síkságra vagy Douai felé.

Egész fejtegetésünkben abból a feltevésből indultunk ki, hogy Belgium a németek előtt teljesen nyitva áll a Franciaország elleni támadáshoz és velük szövetségben van. Francia álláspontról érveltünk, ám ehhez éppen olyan jogunk volt, mint ellenfeleinknek a Minciónál, amikor Itáliáról — egy szabad és egyesült Itáliáról is — mindig azt tételezték fel, hogy ellenségesen áll szemben a németekkel. Az ilyen dolgokról mindig teljesen helyénvaló, ha az ember először a legrosszabb esetet vizsgálja s elsősorban erre készül fel. Így kell a franciáknak eljárniuk, ha ma szemügyre veszik északi határuk

védelmi képességét és stratégiai alakzatát. Hogy Belgium európai szerződések alapján semleges ország, éppúgy mint Svájc, azt itt figyelmen kívül hagyhatjuk. Először is: a történelmi gyakorlatnak előbb be kell még bizonyítania, hogy ez a semlegesség európai háború esetén több puszta papírlapnál; és másodszor: Franciaország semmiképpen sem számíthat olyan szilárdan rá, hogy egész belga határát katonailag úgy kezelhetné, mintha Belgium fedezéket nyújtó tengeröböl volna Franciaország és Németország között. A határ gyengesége tehát végeredményben ugyanaz marad, akár valóban aktívan védelmezik, akár pedig csak csapatokat különítenek ki, amelyek lehetséges támadások ellen megszállják.

A Pó és a Rajna közötti párhuzamot így meglehetősen kifejtettük. Eltekintve attól, hogy a Rajnánál nagyobbak a méretek — ami azonban csak fokozhatja a francia igényeket — az analógia olyan tökéletes, hogy kívánni sem lehetne jobbat. Remélnünk kell, hogy háború esetén a német katonák gyakorlatilag jobb eredménnyel védelmezik majd a Rajnát a Pónál, mint ahogy ezt a közép-európai nagyhatalom politikusai elméletileg teszik. Ők a Pónál csakugyan a Rajnát védik, de — *csak a franciák számára.*

Arra az esetre egyébként, ha egyszer a németeket is olyan balszerencse érné, hogy elveszítik „természetes határukat", a Pót és a Minciót — erre az esetre kissé továbbvisszük az analógiát. A franciák csak tizenhét évig birtokolták „természetes határukat" és most már majdnem negyvenöt éve nélküle kell boldogulniuk. Ez alatt az idő alatt aztán legjobb katonai szaktekintélyeik még elméletileg is arra a belátásra jutottak, hogy a Vauban-féle erőd-övnek egy invázióval szembeni hasznavehetetlenségét a modern hadművészet törvényei indokolják. Tehát 1814-ben és 1815-ben sem a véletlen, s nem is az oly szívesen hangoztatott „trahison"* tette lehetővé a szövetségeseknek, hogy nyugodtan átvonuljanak az erődök között. Csak ezek után vált igazán nyilvánvalóvá, hogy az exponált északi határ biztosítására valamit tenni kell. Ennek

* „Árulás." — *Szerk.*

ellenére világosan látszott, hogy semmi remény sincs a Rajnahatár hamaros megszerzésére. Mi volt hát a teendő?

A franciák egy nagy népnek becsületére váló módon segítettek magukon: megerődítették Párizst, az újkori történelemben először tettek kísérletet arra, hogy fővárosukat kolosszális méretű elsáncolt táborrá változtassák. A régi iskola hadtudósai a fejüket csóválták ezen értelmetlen vállalkozás láttán.

Pénzkidobás, pusztán francia hencegés. Fabatkát sem ér, merő szélhámosság, ki hallott valaha is kilenc mérföldnyi kerületű és egymillió lakosú erődítményről!? Hogy lehet ezt megvédeni, hacsak nem helyezik el benne a fél hadsereget helyőrségnek? Hogy lehet mindezeket az embereket élelmezni? Őrület, francia felfuvalkodottság, istenkáromlás, a bábeli toronyépítés megismétlése! Így ítélte meg az új vállalkozást a katonai vaskalaposság, ugyanaz a vaskalaposság, amely az ostromháborút egy Vauban-féle hatszögön tanulmányozza, és amely a maga passzív védekezési módszerében nem ismer nagyobb támadó visszacsapást, mint egy szakasz gyalogságnak a fedett úttól a vártér lábáig való kitörését! De a franciák nyugodtan tovább építkeztek és megvolt az az elégtételük, hogy egész Európa nem vaskalapos katonái nekik adtak igazat, jóllehet Párizs még nem állta ki a tűzpróbát, hogy Wellington terveket készített London megerősítésére, hogy Bécs körül, ha nem tévedünk, már megkezdődött az előretolt erődök építése, hogy Berlin megerődítéséről legalábbis vitatkoznak. Szevasztopol példáján maguknak kellett tapasztalniuk: milyen roppant ereje van egy kolosszális elsáncolt tábornak, ha egy egész hadsereg tartja megszállva, s ha a védelmet a legnagyobb mértékben támadóan folytatják. És Szevasztopolnak csak körsánca volt, az előretolt erődök hiányoztak, csak tábori erődművei voltak, falazott sáncárkok nélkül!

Párizs megerődítése óta Franciaország nélkülözheti a Rajna-határt. Északi határán — akárcsak Németországnak Itáliában — elsősorban támadó védelmet kell folytatnia. Ennek felismerését bizonyítja a vasúthálózat elrendezése. Ha ezt a támadást visszaverik, a hadsereg meg tud állni az Oise-nál és

az Aisne-nél, mégpedig véglegesen. Az ellenség további előnyomulásának ugyanis nem volna többé célja, mert a Belgiumból érkező inváziós hadsereg egyedül mégiscsak túl gyenge lenne ahhoz, hogy Párizs ellen fejtsen ki tevékenységet. Az Aisne mögött, biztos összeköttetésben Párizzsal — legrosszabb esetben a Marne mögött, balszárnyával Párizsra támaszkodva, támadó oldalállásban, a francia északi hadsereg bevárhatná a többi hadsereg megérkeztét. Az ellenségnek nem maradna más választása, minthogy Château-Thierryig előrenyomuljon és a francia moseli és rajnai hadsereg összeköttetései ellen hadműveleteket folytasson. Ám ennek a tevékenységnek már korántsem lenne olyan döntő jelentősége, mint Párizs megerődítése előtt. A legrosszabb esetben sem lehet elvágni a többi francia hadseregnek a Loire mögé való visszavonulását, s azok ott összpontosítva még mindig elég erősek lesznek ahhoz, hogy a Párizs körülzárása folytán meggyengült és megosztott inváziós hadsereg számára veszélyesekké váljanak, vagy hogy keresztül verekedjék magukat Párizsba. Egyszóval: Párizs megerődítésével elvették a Belgiumon át való megkerülés élét és döntő jelentőségét — s egyszerűen kiszámíthatók a megkerüléssel járó hátrányok és az ellene felhasználható eszközök.

Jó lesz utánoznunk a franciák példáját. Ne szédítsen meg bennünket az a hangoskodás, hogy elengedhetetlen szükségünk van egy Németországon kívüli birtokra, amely pedig napról napra tarthatatlanabbá válik Németország számára; jobban tennénk, ha felkészülünk arra az elkerülhetetlen pillanatra, amikor fel fogjuk adni Itáliát. Minél korábban létesülnek számunkra az akkor szükségessé váló erődítmények, annál jobb. Hogy hol és hogyan létesítendők ezek, arról az előbb odavetett célzásoknál többet mondani nem a mi dolgunk. Csak ne létesítsenek illuzórikus zárópontokat, és ne hanyagolják el — ezekre hagyatkozva — azokat az egyedüli erődítéseket, amelyek lehetővé teszik egy visszavonuló hadsereg megállását, és ne hanyagolják el a folyók melletti elsáncolt táborokat és erődítménycsoportokat.

IV

Most láttuk mire vezet a közép-európai nagyhatalmi politikusoknak a természetes határokra vonatkozó elmélete. Franciaországnak ugyanolyan joga van a Rajnára, mint Németországnak a Póra. Ha Franciaországnak egy jó hadállás kedvéért nem szabad bekebeleznie kilencmillió vallont, németalföldit és németet, akkor nekünk sincs jogunk egy hadállás kedvéért hatmillió olaszt leigázni. Márpedig ez a természetes határ, a Pó, végül is csak hadállás, és Németországnak — mint mondják — csakis ezért kell a Pót megtartania.

A természetes határok elmélete véget vet a schleswig-holsteini kérdésnek ezzel az egy jelszóval: Danmark til Eideren! Dánia az Eiderig![28] Hiszen mi mást kívánnak a dánok, mint a maguk *Póját* és *Mincióját*, amelyet Eidernek hívnak, a maguk Mantováját, amelyet Friedrichstadtnak neveznek?

A természetes határok elmélete ugyanazzal a joggal, amellyel Németország a Pó vonalára hivatkozik, megköveteli Oroszország számára Galíciát és Bukovinát és egy olyan kikerekítést a Keleti-tenger felé, amely legalábbis a Visztula egész porosz jobb partját magában foglalja. S ugyanezzel a joggal néhány évvel később azt az igényt támaszthatja, hogy Orosz-Lengyelország természetes határa az Odera.

A természetes határok elmélete, Portugáliára alkalmazva, kénytelen ezt az országot a Pireneusokig kiterjeszteni és egész Spanyolországot Portugáliába beolvasztani.

Reuss-Greiz-Schleiz-Lobenstein[29] természetes határát szintén legalábbb a német szövetségi terület határáig és azon túl a Póig és esetleg a Visztuláig kell kiterjeszteni, ha már eleget akarunk tenni az örök igazságosság törvényeinek, és Reuss-Greiz-Schleiz-Lobenstein ugyanúgy igényli jogai érvényesítését, mint Ausztria.

Ha a természetes, azaz kizárólag katonai megfontolások alapján megállapított határok elmélete helyes, akkor milyen névvel illessük azokat a német diplomatákat, akik a bécsi

kongresszuson[30] németek németek elleni háborújának szélére sodortak bennünket, hagyták, hogy elveszítsük a Maas-vonalat, védtelenné tették a német keleti határt és a külföldre bízták Németország körülhatárolását és feldarabolását? Igazán, egyetlen országnak sincs annyi oka, hogy a bécsi kongresszusra panaszkodjék, mint éppen Németországnak. Hát még ha a természetes határok mércéjét alkalmazzuk, akkor hogyan állunk e német államférfiak reputációjával? És éppen azok az emberek, akik a természetes határok elméletét védelmezik a Pónál, az 1815-ös diplomaták hagyatékából élnek és a bécsi kongresszus hagyományait folytatják.

Mondjunk egy példát erre?

Amikor Belgium 1830-ban különvált Hollandiától,[31] ugyanezek az emberek csaptak nagy lármát, akik most a Minciót életkérdéssé teszik. Azon jajveszékeltek, hogy feldarabolódik az erős németalföldi határhatalom, amelynek bástyát kellene alkotnia Franciaország ellen, sőt, amelynek — húsz év minden tapasztalata után még ennyi babona! — azt kellett volna vállalnia, hogy a maga nemében legalább nagyszerű Vauban-féle erődövet az erődöknek egy vékony szalagjával veszi körül. Mintha attól féltek volna a nagyhatalmak, hogy Arras és Lille, Douai és Valenciennes egy szép reggelen minden bástyájával, félhold-erődjével és lunettejével együtt bemasírozik Belgiumba és otthonosan letelepedik ott! Akkor azon síránkoztak, ugyanannak a bornirt irányzatnak a képviselői, amely ellen itt harcolunk, hogy Németország veszélyben van, mert Belgium csak akarat nélküli függeléke Franciaországnak, szükségszerű ellensége Németországnak, és azok az értékes erődítmények, amelyeket német (azaz a franciáktól elvett) pénzből építettek védekezésül Franciaország ellen, ma a franciák rendelkezésére állnak. A francia határ előrenyomult a Maasig és a Scheldéig, sőt azokon is túl, és meddig tarthat még, amíg előretolják a Rajnához. A legtöbben közülünk még egészen tisztán emlékeznek ezekre a sopánkodásokra. És mi történt? Belgium 1848 óta és különösen a bonapartista restauráció óta mind határozottabban elfordult Franciaországtól és közeledett

Németországhoz. Ma már szinte a Német Szövetség[32] kültagjának tekinthető. És mit tettek a belgák, mihelyt Franciaországgal szemben valamiféle ellenzéki álláspontot foglaltak el? Mindazokat az erődítményeket, amelyeket a bécsi kongresszus bölcsessége erőszakolt rá az országra — lerombolták, mint *Franciaország ellen teljesen használhatatlaneket*, és Antwerpen körül egy elsáncolt tábort létesítettek, elég nagyot ahhoz, hogy az egész hadsereget befogadja és ott — francia invázió esetén — az angol vagy német segítséget bevárhassa. És joggal.

Ugyanaz a bölcs politika, amely 1830-ban a katolikus, főként franciául beszélő Belgiumot erőszakkal a protestáns, hollandul beszélő Hollandiához akarta láncolni, akarja 1848 óta Itáliát erőszakkal osztrák nyomás alatt tartani és bennünket németeket felelőssé tenni Ausztria itáliai tetteiért. És mindezt Franciaországtól való merő félelemből. Ezeknek az uraknak az egész hazafisága, úgy látszik abban merül ki, hogy lázas izgalomba jönnek mihelyt Franciaországról csik szó. Úgy tűnik, még mindig nem heverték ki azokat a csapásokat, amelyeket az öreg Napóleon ötven-hatvan évvel ezelőtt osztogatott. Igazán nem tartozunk azok közé, akik Franciaország katonai hatalmát lebecsülik. Nagyon jól tudjuk például, hogy a könnyű gyalogságot, a kis háborúban való tapasztalatot és ügyességet, valamint a tüzérségi tudomány bizonyos ágazatait illetően Németország egyetlen hadserege sem veheti fel a versenyt a franciával. De amikor egyes emberek úgy dobálóznak Németország egymillió-kétszázezer katonájával mintha ezek sakkfigurák módjára teljes készenlétben itt állnának — dr. Kolb úr pedig éppen egy partit játszik velük Franciaországgal Elzászért és Lotaringiáért —, és amikor ugyanezek az emberek aztán minden alkalommal olyan csüggetegséget tanúsítanak mintha magától értetődő volna, hogy ezt az egymillió-kétszázezer embert fele annyi francia mindenképpen ripityára veri, hacsak az említett egymillió-kétszázezer nem búvik meg csupa bevehetetlen állásban — akkor igazán legfőbb ideje, hogy az ember elveszítse a türelmét. Ideje a passzív védelem e politikájánál arra emlé-

keznünk, hogyha Németország nagyban és egészében az ellencsapásokkal folytatott védelemre van is utalva, a leghatékonyabb mégis az aktív, támadóan folytatott védelem. Ideje arra emlékeztetnünk, hogy mi a franciákkal és más nemzetekkel szemben elég gyakran mutattuk meg fölényünket a támadásban.

„Egyébként a mi katonáink zsenialitása a támadás, és ez így rendjén is van" — mondja Nagy Frigyes a maga gyalogságáról. Lovasságának támadásbeli képességeit pedig Rossbach, Zorndorf, Hohenfriedberg tanúsíthatja.[33] Hogy a német gyalogság 1813-ban és 1814-ben mennyire a támadáshoz volt szokva, arra a legjobb bizonyíték Blücher ismert instrukciója, amelyet az 1815-ös hadjárat megindításakor adott ki: „Mivel a tapasztalat arra tanított bennünket, hogy a francia hadsereg képtelen helyt állni zászlóalj-tömegeink szuronyrohamával szemben, ezért szabály, hogy ezt mindig alkalmazzuk, amikor arról van szó, hogy az ellenséget megszalasszuk vagy egy-egy állást elfoglaljunk."

Legszebb csatáink támadó csaták voltak, és ha a német katona híján van a francia katona valamilyen képességének, ez bebizonyítottan a falvakba és házakba védelemre való befészkelődés képessége. A támadásban viszont már felveheti a versenyt és ezt elég gyakran meg is tette.

Ami egyébként — indítékaitól eltekintve — magát ezt a politikát illeti, előbb állítólagos vagy a képtelenségig eltúlzott német érdekek védelmének ürügyén meggyűlöltetjük magunkat az összes kisebb szomszédainkkal, és aztán felháborodunk azon, hogy ezek inkább Franciaországhoz húznak. Ötévi bonapartista restauráció kellett ahhoz, hogy Belgium kiváljék a franciákkal való szövetségből, amelybe az 1815-ös, majd 1830-ban tovább folytatott politika, a Szent Szövetség[34] politikája belekergette. Itáliában pedig olyan helyzetet teremtettünk a franciáknak, amely igazán felér a Mincio-vonallal. Pedig a franciák Itáliával szemben mindig korlátolt, szűkkeblű, kizsákmányoló politikát folytattak, ezért az olaszok, hacsak némiképp lojálisan bánunk velük, feltétlenül inkább hozzánk vonzódtak volna, mint Francia-

országhoz. Hogy 1796-tól 1814-ig Napóleon, helytartóival és tábornokaival egyetemben, mennyi pénzt, terményt, műkincset és embert csikart ki, az eléggé ismeretes. 1814-ben az osztrákok mint „felszabadítók" jöttek és mint felszabadítókat fogadták őket. (Hogy Itáliát hogyan szabadították fel, arról tanúskodik az a gyűlölet, amelyet ma minden olasz a tedeschi* iránt táplál.) Ennyit a franciák itáliai politikájának gyakorlatáról. Az elméletről csupán annyit kell mondanunk, hogy az csak *egyetlen* alapelvet ismer: *Franciaország sohasem tűrhet meg egy egységes és független Itáliát.* Ez az alapelv egészen Louis-Napoléonig érvényben maradt, és minden félreértést elkerülendő La Guéronnière-nek ezt most újfent proklamálnia kell mint örök igazságot. És Franciaország ennyire korlátolt nyárspolgári politikája miatt — olyan politika miatt, amely szemrebbenés nélkül igényt tart Itália belügyeibe való beavatkozás jogára — kellene nekünk németeknek attól félnünk, hogy egy, már nem közvetlen német uralom alatt álló Itália mindig Franciaország engedelmes szolgája lesz ellenünk? Ez igazán nevetséges. Mindez a Belgium miatti 1830-as régi jajveszékelés. Belgium ennek ellenére mellénk állt, s még hozzá kéretlenül, s Itália éppúgy szükségképpen mellénk állna.

Egyébként feltétlenül ki kell tartanunk amellett, hogy Lombardia birtoklásának kérdése Itália és Németország ügye, nem pedig Louis-Napoléon és Ausztria között elintézendő probléma. Egy harmadikkal szemben, amilyen Louis-Napoléon, egy olyan harmadikkal szemben, aki a saját, más vonatkozásban németellenes érdekei kedvéért avatkozik bele, egyszerűen egy tartományt jelent, amilyet csak kényszerből szokás átengedni, egy hadállást, amilyet csak akkor szokás kiüríteni, amikor azt már lehetetlen tovább tartani. A politikai meggondolást ez esetben nyomban háttérbe szorítja a katonai érdek; ha megtámadnak bennünket, védekezünk.

Ha Louis-Napoléon az olasz függetlenség bajnokaként

* Németek. — *Szerk.*

kíván fellépni, megkímélheti magát az Ausztria elleni háborútól. Charité bien ordonnée commence chez soi-même.*

Korzika „département" olasz sziget, olasz annak ellenére, hogy a bonapartizmus szülőhazája. Engedje át előbb Louis-Napoléon bácsikájának, Viktor Emánuelnek Korzikát, talán akkor velünk is lehet majd beszélni. Amíg ezt nem tette meg, jobb, ha nem lelkesedik annyira Itáliáért.

Nincsen Európában egyetlen nagyobb hatalom sem, amely ne csatolt volna területéhez részeket más nemzetektől. Franciaországnak flamand, német, olasz tartományai vannak. Anglia az egyetlen ország, amelynek valóban természetesek a határai, ám minden irányban túlment e határokon, és valamennyi országban tett hódításokat; most is viszályban áll egyik függelékével, a Jón-szigetekkel,[35] miután hamisítatlan osztrák eszközökkel éppen levert egy hatalmas felkelést Indiában.[36] Németországnak vannak félszláv tartományai, szláv, magyar, román és olasz függelékei. És mennyi nyelv fölött uralkodik a pétervári fehér cár!

Hogy Európa térképe végleges, azt senki sem állítja. De minden tartós változtatásnak nagyjában és egészében arra kell irányulnia, hogy a nagy és életképes európai nemzeteknek egyre inkább és inkább megadja a *valóságos* természetes határaikat, amelyeket a nyelv és a rokonszenv szab meg. Azok a néptörmelékek pedig, amelyek itt-ott még fellelhetők, és amelyek önálló nemzeti létre már nem képesek, a nagyobb nemzetek bekebelezett részei maradnak és vagy feloldódnak bennük, vagy csak mint etnográfiai emlékek tartják fenn magukat politikai jelentőség nélkül.[37] Katonai megfontolások itt csak másodsorban jöhetnek számításba.

De ha Európa térképe revideálásra kerül, nekünk németeknek jogunk van azt követelni, hogy ez alaposan és pártatlanul történjék, s ne kívánják — amint az elterjedt divat volt —, hogy kizárólag Németország hozzon áldozatot, míg valamennyi többi nemzet előnyöket szerez a legcsekélyebb lemondás nélkül. Mi nélkülözhetünk egyet-mást, ami itt-ott

* A jól elrendezett jótékonyság otthon kezdődik. — *Szerk.*

területünk határaihoz van függesztve és olyan dolgokba kever bele bennünket, amelyekbe jobb lenne, ha nem avatkoznánk be annyira közvetlenül. De így vannak ezzel mások is. Mutassanak hát példát nekünk önzetlenségükkel, vagy hallgassanak. Ennek az egész vizsgálatnak a végeredménye pedig az, hogy mi, németek igazán nagyszerű vásárt csinálnánk, ha a Pó, a Mincio, az Adige és az egész itáliai limlom ellenében megkaphatnánk *az egységet*, amely megóv minket Varsó és Bronzell megismétlődésétől, és amely — s csakis ez — befelé és kifelé erőssé tehet bennünket. Ha megvan ez az egységünk, megszűnhet a védelem. Akkor már nincs szükségünk semmiféle Mincióra; „zsenialitásunk" ismét a „támadás" lesz — és akad még egynéhány kétes pont, ahol éppen elég szükség lesz rá.

A megírás ideje: 1859, február vége — március eleje.
A megjelenés helye: Berlin 1859.
Eredeti nyelve: német.
Aláírás nélkül.

HOGYAN TARTJA SAKKBAN AUSZTRIA ITÁLIÁT?

Amikor Bonaparte tábornok 1796-ban leereszkedett a Tengeri Alpokból, Dego, Millesimo, Montenotte és Mondovi nagy hete elegendő volt egész Piemont és Lombardia meghódításához.[38] Hadoszlopai ellenállás nélkül nyomultak előre, amíg el nem érték a Minciót. Itt azonban megfordult a helyzet. Mantova falai feltartóztatták őket és e kor legnagyobb tábornokának kilenc hónapba tellett, míg leküzdötte ezt az akadályt. Az első olaszországi hadjárat egész második része Mantova meghódításáért folyik. Rivoli, Castiglione, Arcole és a Brenta völgyén való átvonulás — mind ezt a nagy célt szolgálta.[39] Napóleont összesen két alkalommal tartóztatta fel erődítmény: először Mantova és másodszor Danzig.[40] Napóleon nagyon jól tudta, hogy Mantova Itália kulcsa. Miután egyszer megszerezte, már sohasem engedte ki kezéből, míg meg nem vált koronájától, s addig nem is fenyegette soha semmi komoly veszély Itália feletti uralmát.

Itália földrajzi alakjából következik, hogy amely hatalom kezében tartja az északi részt — a rómaiak Gallia Cisalpinaját —, az uralkodik egész Itálián. A Pó medencéje volt mindig az a csatatér, amelyen a félsziget sorsa eldőlt. Marignanótól és Paviától Torinón, Arcolén, Rivolin, Novin és Marengón át egész Custozzáig és Novaráig[41] — az Itália fölötti uralomért vívott összes döntő csaták itt zajlottak le. Ez egészen természetes. Franciák vagy németek, ha ellenfelüket kiűzték a Pó

völgyéből, akkor ezzel elszigetelték őket a hosszan elnyúló félszigettől, s a félszigetet elszakították szövetségeseitől. Csak a saját erőforrásaira utalva, ez a félsziget, amely Itália legkevésbé népes és legkevésbé civilizált része, hamarosan behódol. A Pó-medencében Mantova a legközpontibb pozíció. Egyenlő távolságra van az Adriai- és a Földközi-tengertől, körülbelül 70 mérföldnyire mindkettőtől. Ily módon, ha nyílt mezőn küzdő hadsereg védelmezi, ténylegesen elzárja a félsziget bejáratát. Adjuk hozzá ehhez helyzetének óriási taktikai előnyeit; egy tó közepén fekszik, három hídfője van a kirohanáshoz, minden oldalon folyókkal átszelt terep övezi, amely el tudja szigetelni egymástól az ostromló sereg kü önböző részeit. Nem csoda tehát, hogy egy régi mondás azt tartja: akinek kezében van Mantova, ura Itáliának.

E néhány szempont máris nyilvánvalóan igazolja, hogy nem olyan könnyű kiűzni az osztrákokat Itáliából, még ha éppen csak Mantovát tartják is a kezükben. Ami a kor első hadvezérének kilenc hónapba tellett, azt a svájci tüzérség egykori kapitánya nem fogja ugyanannyi idő alatt megtenni.* De Lombardia katonai szempontból rengeteget változott 1796 óta, sőt 1848 óta is. Az 1848-as hadjárat bizonyos fokig fordította az 1796. évinek. Ha 1796 megmutatta, mit tehet Mantova védelemben, 1848 megmutatta, mit tehet Mantova, Peschiera, Legnago és Verona együtt támadó hadviselésben. És azóta ezt a ragyogó pozíciót, amely talán a legjobb Európában, minden lehető módon kiépítették és felkészítették, olyan előszeretettel, gondossággal és ensemblelal,** amely a legnagyobb becsületére válik az osztrák vezérkarnak és az osztrák hadmérnököknek.

Tekintsünk a térképre. A Lago di Gardától a Póig folyik a Mincio, amely nem nagyon jelentős folyó, nyáron sok helyen átgázolható, de egészében véve nem alkalmatlan védelmi pozíciónak. E vonal hossza, amelyet Peschierától Borgoforteig kell számítani, bár ez utóbbi a folyó mögött van, körülbelül harminc mérföld, úgyhogy e szakasz közepén

* III. Napóleon egykor a svájci tüzérség tisztje volt. — *Szerk.*
** Összehangolással. — *Szerk.*

elhelyezett hadsereg egy napi meneteléssel elérheti a vonal bármelyik végét — jobb felől (északról) a tóval és a Tiroli Alpokkal, bal felől a Póval fedezve. Ez a harminc mérföldnyi rövid szakasz az első védelmi vonal, amelyet az osztrák hadsereg felhasználhat nyugat felől előretörő ellenséggel szemben. De nem ez az egyetlen érdeme. Csaknem párhuzamosan a tóval, a Mincióval és a Póval, 10 és 30 mérföld közötti távolságra mögöttük folyik az Adige, egy második és sokkal erősebb védelmi vonalat alkotva és minden időben olyan akadályként, amelyen csak hídon lehet átkelni. Ez a kettős vonal — ahogy a térképre vetett egyetlen pillantással is látjuk — Tirolt és a szomszédos osztrák tartományokat természetes módon egy összetartozó egésszé kerekíti, s így ezek katonai szempontból, egymás szükségszerű kiegészítői. Ezen alapult az az osztrák politikai elv, hogy a Minció vonala szükséges Németország védelméhez, és hogy a Rajnát a Pónál kell megvédeni.

Ezt a pozíciót, amely a természettől fogva is erős, mesterségesen még erősebbé tették. A Minció vonalat Mantova ketté vágja. Az erőd oly közel van a folyó torkolatához, hogy a lejjebb elterülő szakaszt teljesen ki lehet hagyni a számításból. Ily módon a vonal még mintegy hét-nyolc mérfölddel megrövidül; déli végét egy elsőrendű vár erősíti meg, amely hídfőt alkot a folyó mindkét oldalán. A vonal másik végét, ahol a folyó elhagyja a tavat, egy kis erőd, Peschiera védi. Ez a vár kétségtelenül nem nagyon erős és a piemontiak 1848-ban bevették. Ahhoz azonban elég erős, hogy szembeszálljon egy irreguláris támadással és tartható is, amíg az osztrákok a nyílt mezőn tartják magukat; ugyanakkor lehetővé teszi számukra, hogy kijussanak a Minció nyugati partjára.

Az Adige vonalát 1815-ig elhanyagolták. 1797-től 1809-ig ez alkotta Ausztria és Itália határát; de 1815 óta Ausztria birtokába került a folyó mindkét partja. Mantova mögött, körülbelül 25 mérföld távolságra, az Adige mentén Legnago kis erődje fekszik; Peschiera mögött azonban a legközelebbi város, Verona, nem volt megerődítve. Ám az osztrákok csak-

hamar rájöttek arra, hogyha ezt a pozíciót valóban azzá akarják tenni, aminek lennie kell, Veronát meg kell erősíteniük. Így is történt. De az özönvíz előtti Ausztria szokásos tunyasága következtében a végrehajtást annyira elhanyagolták, hogy 1848-ban, a forradalom kitörésekor a folyó bal, vagyis keleti partján levő rész — amelyet Ausztria ellen lehet fordítani — tűrhetően meg volt erősítve, míg az ellenség felé eső rész viszonylag védtelen maradt.

Radetzky és vezérkari főnökei, Hess és Schönhals, miután a forradalom kiűzte őket Milánóból, nyomban munkához láttak, hogy jóvátegyék ezt a hibát. A Veronát nyugat felől körülvevő magaslatokon erődítményeket építettek, s ezek védték a város sáncait az ellenség tüzétől. S Ausztriának szerencséje volt, hogy így történt. A Mincio vonalát fel kellett adni. Peschierát ostrom alá vették a piemontiak, és egészen a redoute-ok sáncaiig nyomultak előre. Itt azonban megállították őket. A Santa Lucia-i csata (1848. május 6) megmutatta nekik, hogy Verona védőművei ellen minden további próbálkozás teljesen hiábavaló.

Mégis, az egész Felső-Itália a forradalmi hadsereg kezében volt. Radetzky csak a négy erődöt birtokolta, és ezek közül Veronát hadseregének megerősített táborául használta. Arcvonala, szárnyai és csaknem egész háta az ellenség hatalmába került — még a Tirollal való összeköttetését is fenyegették, sőt időnként meg is szakították. Egy hadosztálynak Nugent tábornok parancsnoksága alatt mégis sikerült utat törni a felkelt velencei területen át és május végén csatlakozni hozzá. Ekkor Radetzky megmutatta, mit lehet tenni ezzel a ragyogó pozícióval, amelyet éppen az imént szervezett meg magának. Minthogy Verona kimerült környékén tovább nem maradhatott és túl gyenge volt egy döntő csatára — merész és ügyes oldalmenettel Legnagón át Mantovába vitte seregét, és mielőtt az ellenségnek biztos tudomása lett volna az eseményekről, Mantovából előrenyomult, hogy megtámadja ellenfelét a Minció nyugati partján. Bevonult az ellenség záróvonalába és a piemontiak főseregét arra kényszerítette, hogy visszavonuljon Verona elől. De így sem tudta meg-

akadályozni Peschiera elestét, és mivel Mantovába vonulásával elérte mindazt, amit csak várhatott, újra összegyűjtötte csapatait. Legnagón át Vicenzába vonult, elfoglalta az olaszoktól, s ezzel meghódította a kontinensen levő egész velencei területet; helyreállította összeköttetéseit és biztosította hátában egy nagy és gazdag kerület erőforrásait; majd újra visszatért veronai erősségébe, a piemontiak pedig merőben tanácstalanok voltak, hogy miként űzhetnék onnét ki és egy teljes hónapot vesztegettek el semmittevéssel. Közben azonban három erős osztrák dandár érkezett, s a helyzet megfordult. Radetzky három nap alatt kisöpörte a piemontiakat az Adige és a Mincio közötti magaslatokról, ugyanakkor megkerülte jobbszárnyukat Mantovánál, és ily módon olyan leckét adott nekik, hogy ezután nem volt kedvük újabb harcra mindaddig, amíg nem kerültek a Ticino túlsó partjára.

Radetzkynek ez a hadjárata tanúsítja, mit tehet egy tábornok gyengébb hadsereggel, ha a folyóvonalak jól védett rendszere támogatja. Bárhol álltak is a piemontiak, vagy bármilyen irányban próbáltak is arcvonalat alakítani, nem tudták megtámadni az osztrákokat; s az a sötétben való tapogatózás, amelyre katonai műveleteik korlátozódtak a végső vereségüket megelőző utolsó öt hétben, világosan mutatja, mennyire gyámoltalanok voltak. Miben állt mármost Radetzky helyzetének erőssége? Pusztán abban, hogy az erődök nemcsak oltalmazták őt a támadástól, hanem az ellenséget erőinek megosztására kényszerítették, míg Radetzky oltalmuk alatt, összes erőivel tevékenykedhetett bármely adott ponton az ellenségnek azzal a részével szemben, amelyet történetesen maga előtt talált. Peschiera jelentős számú csapatot semlegesített; amíg Radetzky Veronában volt, Mantova még továbbiakat kötött le, és amikor Radetzky Mantovába ment, Verona arra kényszerítette a piemontiakat, hogy megfigyelő hadtestet hagyjanak ott. Sőt mi több: az olaszoknak a folyók mindkét partján külön hadtestekkel kellett harcolniuk, s ezek közül egyik sem tudta időben támogatni a másikat, ugyanakkor Radetzky, erődjeivel és

hídfőivel tetszése szerint mozgathatta összes erőit egyik partról a másikra. Vicenza és a velencei terület sohasem esett volna el, ha a piemontiaknak módjukban áll támogatni őket. Az adott helyzetben Radetzky elfoglalta mindkettőt, mialatt a piemontiakat sakkban tartotta a veronai és a mantovai helyőrség.

Amikor a franciáknak Algériában ellenséges vidéken át kell menetelniük, négy gyalogsági négyszöget alkotnak, s ezeket egy romboid négy sarkán helyezik el; a lovasság és a tüzérség középre kerül. Ha az arabok támadnak, a gyalogság állandó tüze visszaűzi őket és mihelyt erejük megtört, a lovasság közéjük ront, a lövegek állást foglalnak, s tüzüket reájuk ontják. A lovasság, ha visszaverik, oltalmat talál a gyalogság négyszögei mögött. Amit a szilárd gyalogság jelent ilyen irreguláris hordákkal szemben, azt jelenti az erődök rendszere egy gyöngébb hadsereg számára a nyílt mezőn — különösen, ha ezek az erődök folyók hálózatában vannak elhelyezve. Verona, Mantova, Peschiera és Legnago egy négyszög négy sarka, s ameddig legalább hármat nem vesznek be közülük, egy gyengébb hadsereget nem lehet pozíciója elhagyására kényszeríteni. De hogyan lehet ezeket bevenni? Peschiera valóban mindig könnyen el fog esni, ha az osztrákok nem tudnak helyt állni a nyílt mezőn. Ám Mantovát 1848-ban még csak meg sem kísérelték minden oldalról blokád alá venni, nemhogy ostromlásával próbálkoztak volna. Mantova ostromzár alá vételéhez három hadsereg szükséges: egy-egy a Mincio nyugati és keleti partján az ostromhoz, egy pedig az ostrom fedezéséhez a veronai osztrákok lekötésére. A folyók és erődök közti ügyes manőverezéssel e három hadsereg *bármelyikét* meg lehet támadni, ad libitum,* az *összes* osztrák erőkkel.

Hogyan lehet ostromot folytatni ilyen körülmények között? Ha csupán Mantovának a kiéheztetéséhez Bonaparte tábornoknak kilenc hónapra volt szüksége — milyen erős lesz ez a vár akkor, ha egy olyan hadsereg támogatja, amely Veronára, Legnagóra és Peschierára támaszkodva egyesített

* Tetszés szerint. — *Szerk.*

erőkkel tud manőverezni a Mincio vagy az Adige mindkét partján, s amelynek visszavonulását sohasem lehet elvágni, mivel két összekötő vonala van: az egyik Tirolon, a másik a velencei területen át? Habozás nélkül kijelenthetjük, hogy ez a hadállás a legerősebbek egyike Európában, és mivel az osztrákok nemcsak jól előkészítették, hanem a jelentőségét is teljesen megértették, úgy véljük, hogy az ott levő 150 ezer osztráknak kétszer akkora ellenségtől sem kell félnie.

De tegyük fel, hogy kiverik őket ebből a hadállásból. Tételezzük fel, hogy elvesztik Mantovát, Peschierát és Legnagót. Ameddig tartják Veronát és amíg nem űzték el őket teljesen a nyílt területről, igen kockázatossá tehetik minden francia hadsereg számára a Trieszt és Bécs irányába való nyomulást. Megtartva Veronát mint előretolt állást, az osztrákok visszatérhetnek Tirolba, kiegészíthetik létszámukat, és újra erőinek megosztására kényszeríthetik az ellenséget. Az egyik résznek Veronát kell ostromolnia, a másiknak az Adige völgyét kell védelmeznie; marad-e elég csapatuk ahhoz, hogy Bécs ellen vonuljanak? Ha igen, a tiroli hadsereg rajtuk üthet a Brenta völgyén át, melynek stratégiai fontosságát illetően Bonaparte tábornok oly keserű leckét adott 1796-ban az osztrákoknak. Egy ilyen kísérlet azonban végzetes hiba lenne, ha nincs egy másik hadsereg a Németországba vezető közvetlen út védelmére; mert ha az osztrákok fő seregüket a Tiroli Alpokba vetik, az ellenség még mindig elvonulhat mellette és Bécsbe érkezhet, mielőtt az osztrákok kikászálódhatnak a hegyekből. Bécs megerősítése esetén viszont, s ezt azt hiszem, most meg is teszik, ez a meggondolás elesik. A hadsereg még idejében megérkezhet a város felmentésére és a karintiai határ védelmét arra korlátozhatja, hogy állandóan portyáz az Alpokban a behatoló balszárnyán, azzal fenyegetve őt, hogy rajtaüt Bassanónál vagy Corneglianónál és megszakítja összeköttetéseit, mihelyt elhalad mellette.

A délnémet határnak ez a közvetett védelme — mellékesen szólva — a legjobb válasz az osztrákoknak, akik azzal mentegetik Itália osztrák megszállását, hogy a Mincio vonala

Németország természetes határa délen. Ha így lenne, akkor a Rajna lenne Franciaország természetes határa. Ha egy érv igaz az egyik esetben, teljesen igaz a másikban is. De szerencsére Franciaország nem támaszt igényt a Rajnára, sem pedig Németország a Póra és a Mincióra. Aki átkarol, azt magát is átkarolják. Ha a velencei terület átkarolja Tirolt, Tirol átkarolja egész Itáliát. A bormiói szoros egyenesen Milánóba vezet, és éppúgy egy újabb Marengót készíthet elő a Trieszt és Gradisca ellen támadó ellenségnek, mint a Nagy Szent Bernát-hágó Mélasszal szemben, amikor a Var vonalát támadta. Végtére is egy háborúban annak a győzelme biztosabb, aki tovább és jobban állja a sarat. Tartsa Németország erős kézzel Tirolt, és akkor nyugodtan hagyhatja, hogy a síkság olaszai belátásuk szerint cselekedjenek. Ameddig hadseregei harcképesek, nem sokat számít, hogy a velencei terület politikailag Németországhoz tartozik-e. Katonai szempontból Németország alpesi határa *uralja* a velencei területet, s ez elegendő.

Ez természetesen olyan kérdés, amely csakis Itáliára és Németországra tartozik. Mihelyt Franciaország beavatkozik, a dolgok megváltoznak; és ha Franciaország minden erejét latba veti, egészen természetes, hogy mind a két küzdő fél a lehető legjobban biztosítani akarja helyzetét. Németország lemondhat a Mincio vonaláról és az Adige vonaláról is — de csak Itália javára mondhat le róluk, nem pedig valamely más nemzet javára.

Egy védelmi háború esélyeit eddig csak az osztrákok szempontjából vizsgáltuk. De ha sor kerül a háborúra, helyzetük egy támadó hadjárat tervét kényszeríti rájuk. Erről később bővebben szólunk.

A megírás ideje: 1859. február közepe.
A megjelenés helye: New York Daily Tribune 1859. március 4.
Eredeti nyelve: angol.

A KÜSZÖBÖNÁLLÓ HÁBORÚ ESÉLYEI

Európában a béke legbuzgóbb hívei is kezdik elveszteni a béke fennmaradásába vetett utolsó halvány reménységüket, és ahelyett, hogy a békés rendezés lehetőségét taglalnák, a jövendő hadviselő felek győzelmi esélyeiről vitáznak most. Hadd folytassuk tehát fejtegetéseinket a Pó völgyének katonai jelentőségéről és azokról a lehetőségekről, melyeket az az egymással szemben álló francia–szárd és osztrák hadsereg manőverezéséhez nyújt.

Az osztrákoknak a Mincion és az Adigén kialakított erős állását már leírtuk. Vegyük most szemügyre a másik felet. A Pó, amelynek általános iránya nyugat-keleti, nagy kanyarulatot tesz és mintegy tizenhat mérföldnyi szakaszon északnyugatról délkelet felé tart, majd megint keleti irányban folyik. Ez a kanyarulat szárd területen van, mintegy huszonöt mérföldnyire az osztrák határtól. Északi hajlatában torkollik a Póba a Sesia, amely az Alpokból dél felé fut, a déliben pedig a Tanaro, amely az Appenninekből északra halad. E két folyóba közvetlenül a fő folyamba való betorkollásuk előtt számos kisebb folyó ömlik, úgyhogy a tőlük nyugatra fekvő vidék a folyók kiterjedt vízrendszerének látványát nyújtja a térképen. A folyók a Piemontot három oldalról körülvevő hegyek amfiteátrumától egy közös centrum felé haladnak, akárcsak a kör kerületétől a középpontjába húzott sugarak. Ilyen Piemont erős védelmi állása, és Napóleon ezt helyesen fel is ismerte, de mind ő, mind a francia uralmat követő

szárd kormányzat elhanyagolta, s csak az 1849-es vereségek után szervezték meg védelmi célra. A védőműveket azonban még ekkor is annyira lassan és szűkmarkúan építették, hogy még e pillanatban is befejezetlenek. Olyan erődítmények, amelyeknek belső és külső árokrézsűjét kővel kellene burkolni, ez idő szerint egyszerű tábori erődítések módjára épülnek, hogy tavasszal készen álljanak a védelemre.

A Pó mentén, mintegy négy mérföldnyire a Sesia torkolata felett fekszik Casale, amelyet megerősítettek és most is erősítenek, hogy az állás északi, vagyis balszárnyának támaszául szolgáljon. A Tanaro és a Bormida egyesülésénél, nyolc mérföldnyire az előbbinek a Póba torkollása felett van Alessandria, Piemont legszilárdabb erődje, amelyet most egy nagy körülsáncolt tábor középpontjává tesznek, hogy az állás déli, vagyis jobbszárnyát fedezze. A távolság a két város között tizenhat mérföld, és a Pó az őket összekötő út előtt mintegy öt-hat mérföldnyi távolságban folyik. Az ebben az állásban táborozó sereg balszárnyát először a Sesia, másodszor a Casale és a Pó fedezi; jobbszárnyát védi Alessandria, valamint az Orba, a Bormida, a Belbo és a Tanaro, amelyek mind Alessandria közelében torkollanak egymásba. Az arcvonalat a Pó kanyarulata fedezi.

Ha Szardínia ebben az állásban összpontosítja 80—90 ezer főnyi hadseregét, akkor aktív hadműveletekhez rendelkezésére áll majd vagy 50 ezer ember, készen arra, hogy oldalba támadjanak bármely hadsereget, amely megkísérelné az állást délen Novinál és Acquinál vagy északon Vercellinél megkerülni. Úgy tekinthetjük tehát, hogy Torinót ez az állás jól védi, annál is inkább, mert e fővárosnak van egy fellegvára, amely szabályszerű ostrom nélkül nem vehető be, és nincs olyan hadsereg, amely ilyen állást megkerülve ostromot tudna folytatni anélkül, hogy a piemonti hadsereget előzetesen ki ne verte volna körülsáncolt táborából. A casalei és alessandriai állásnak mindamellett az a gyenge pontja, hogy nincs mélysége és háta teljesen fedezetlen. Az osztrákok a Mincio és az Adige között birtokolnak egy négyszöget, amelyet mind a négy sarkán egy-egy erőd fedez; a piemontiak-

nak a Pónál és a Bormidánál van egy vonaluk mindkét szárnyon egy-egy erőddel és jól védhető arcvonallal, de a hátuk teljesen nyitott. Alessandriát délről megkerülni kockázatos és viszonylag haszontalan dolog volna, Casalét viszont meg lehet kerülni északról, ha nem Vercellin, hát Sesto Calendén, Novarán, Biellán, Santhián és Crescentinón át. Ha pedig egy fölényben levő hadsereg Casale felett átkel a Pón és a piemontiakat hátulról megtámadja, ezek nyomban kénytelenek lesznek az erősen körülsáncolt állás előnyeiről lemondani és a nyílt mezőn harcolni. Ez Marengo megismétlése lenne, éppen csak a Bormida másik oldalán.

Miután így ismertettük a Pó-medence két hadműveleti alapját, egy előző cikkben az osztrákokét, a fenti fejtegetéssel pedig a franciákét és piemontiakét — vizsgáljuk meg, hogyan lehet azokat hasznosítani. Ha rápillantunk a térképre, azt látjuk, hogy az Alpok láncának egész északkeleti része, amely Svájchoz tartozik, Genftől kezdve egy mérföld híján a Stelviohágóig semleges terület, hacsak az egyik vagy a másik hadviselő fél nem tartja célszerűnek a semlegesség megsértését. Mivel a svájciaknak mostanában elég nagy haderejük van védelmi célokra, nem valószínű, hogy ilyesmi mindjárt a háború legelején bekövetkeznék. Egyelőre tehát Svájcot valóban semlegesnek és mindkét fél számára hozzáférhetetlennek fogjuk tekinteni. Ebben az esetben a franciák csak négy úton juthatnak Piemontba. A lyoni hadseregnek Savoyán és a Mont Cenis-n kell áthaladnia; egy kisebb hadtest Briançonon és a Mont Genèvre-en át menetelhet; a hegyek közül kijutva Torinónál egyesül a kettő. A Provence-ban összpontosított hadsereg részben Toulonból Nizzán és a Col di Tendán át nyomulhat előre, részben Toulonban gőzhajóra szállhat, s így jóval rövidebb idő alatt ér Genovába. Mindkét rész gyülekezőhelye Alessandria. Ugyanezekhez a gyülekezőhelyekhez még néhány út vezet, de ezek vagy nem alkalmasak arra, hogy nagyobb egységek átvonuljanak rajtuk, vagy másodrendűek az említettekhez képest.

Az itáliai francia hadsereget — mert most már merhetjük így nevezni — már e helyzetnek megfelelően állították fel.

A két fő gyülekezőhely Lyon és Toulon; a kettő között a Rhône völgyében egy kisebb alakulat készen áll arra, hogy Briançonon át nyomuljon előre. Ahhoz, hogy egy erős francia hadsereget a Pó völgyében, Alessandria és Casale mögött gyorsan összpontosíthassanak, valóban szükség van valamennyi fenti útra. A legerősebb hadtest Lyon és a Mont Cenis útvonalán érkezik, a leggyengébb Briançonon és a Mont Genèvre-en át; a provence-i hadsereg lehető legnagyobb részét pedig vízi úton szállítják Genovába. Egy alakulatnak ugyanis, amely a Vartól a Col di Tendán át menetel Alessandriáig, több mint tíz napra van szüksége, ám vízi úton Toulonból huszonnégy óra alatt eljuthat Genovába, onnan pedig háromnapi erőltetett vagy négy rendes napi menetben elérheti Alessandriát.

Tételezzük fel – és ez könnyen lehetséges –, hogy Ausztria hadat üzen, mihelyt egy francia zászlóalj Piemont területére lép. Milyen utat választhat ekkor az itáliai hadserege? Lombardiában maradhat és lábhoz tett fegyverrel bevárhatja a 200 ezer francia és 50 ezer piemonti összpontosítását, majd egész Lombardiát feladva visszavonulhat előlük hadműveleti alapjaira a Mincióhoz. Ez az eljárás elcsüggesztené az osztrák csapatokat, ellenfeleiket pedig a váratlan olcsón szerzett siker megmámorosítaná. Vagy be is várhatja a franciák és a piemontiak támadását a nyílt lombardiai síkságon; ez esetben azonban vereséget szenvedne a számbeli túlerőtől, minthogy csak 120 ezer embert állíthatna szembe kétszer ekkora erővel, és ezenfelül az egész országban kirobbanó olasz felkelés is akadályozná. Igaz, elérhetné erődjeit, de ez a ragyogó hadműveleti alap meddő védelemre korlátozódnék, mivel a felvonult sereg támadó ereje veszendőbe ment. Az a nagy cél, amelyért ezt az erődrendszert megalkották – vagyis hogy egy gyengébb hadsereg számára egy erősebbel szemben sikeres és fedezett támadás alapjául szolgáljon –, teljesen meghiúsulna, amíg Ausztria belsejéből nem érkezik segítség. S időközben meglehet, elesnék Peschiera, elesnék Legnago, és a velencei területen keresztül az összeköttetések bizonyosan megszakadnának. A fontolóra vett eljárások bármelyike

előnytelen és valóban megengedhetetlen volna, hacsak a parancsoló szükség nem diktálja. De marad még egy másik lehetőség is.

Az osztrákok legalább 120 ezer embert tudnak harcba vetni. Ha jól megválasztják a pillanatot, csak a 90 ezer piemontival kerülnek szembe, akik közül mindössze 50 ezer vehet részt a harcban. A franciák négy útvonalon érkeznek, amelyek mind Alessandria felé vezetnek. A négy útvonal közötti, vagyis a Mont Cenis—Alessandria és a Genova—Alessandria vonal közötti szög összesen mintegy 140^0; ennélfogva a különböző francia hadtestek együttműködése összpontosításuk előtt szóba sem kerülhet. Ha az osztrákok jól választják meg az időpontot — s 1848-ban és 1849-ben láttuk, hogy képesek erre —, és a piemonti hadműveleti alap felé menetelve, azt vagy elölről megtámadják vagy északról megkerülik, akkor a piemonti hadsereg vitézsége iránti minden tiszteletünk ellenére is mondhatjuk, hogy a szárdoknak csak csekély esélyük lenne az osztrákok számbeli túlerejével szemben. S mihelyt a piemontiakat megfutamították és erődeik passzív védelmére korlátozták, az osztrákok túlerővel külön-külön rátámadhatnának mindegyik francia hadtestre, amikor azok az Alpokból vagy az Appenninekből kibukkannak; s még ha visszavonulásra kényszerülnének is, visszavonulásuk biztosítva lenne mindaddig, amíg Svájc semlegessége északi szárnyukat fedezi. Mantovába érkezve pedig a hadsereg még mindig alkalmas volna hadműveleti alapjának aktív, támadó védelmére.

Egy másik eshetőség az osztrákok számára; Tortonánál állásba helyezkednek és bevárják, amíg odaérkezik a francia hadoszlop, amely Genovából Alessandriába menetelve kénytelen odatárni szárnyát az osztrákoknak. Ám ez elég gyatra támadás lenne, mert a franciák nyugodtan Genovában maradhatnak, amíg a többi hadoszlopot össze nem vonták Alessandriában, s ebben az esetben nemcsak teljesen kifognak az osztrákokon, hanem megtörténhet az is, hogy elvágják őket a Minciótól és az Adigétől.

Tegyük fel, hogy az osztrákokra vereséget mérnek és

azoknak vissza kell vonulniuk hadműveleti alapjuk felé. Ez esetben a franciákat, mihelyt Milánón túl nyomulnak előre, az a veszély fenyegeti, hogy megkerülik őket. A Stelvio-út Tirolból az Adda völgyén át egyenesen Milánóba vezet; a Tonale-út az Oglio völgyén át, a Guidicaria-út pedig a Chiese völgyén át Lombardia szívébe visz és minden olyan hadsereg hátába, amely nyugat felől támadja a Minciót. Tirollal Ausztria az egész lombard-velencei területet átkarolja; és ha a szükséges előkészületeket megtették, ellenségeire a lombard síkságon bármikor Marengót zúdíthat. Amíg Svájc semleges marad, Ausztria ellen — ha Piemontot megtámadja — nem lehet ilyen hadicselt alkalmazni.

A jelenlegi itáliai helyzetben tehát Ausztria számára a támadás lenne a legcélszerűbb. Egyenest belemenetelni egy hadsereg kellős közepébe, mialatt az még erőinek összevonásával bajlódik, egyike a modern hadviselés legragyogóbb nagy manővereinek, amelyek végrehajtásához Napóleon oly kitűnően értett, és senki ellen sem alkalmazta nagyobb sikerrel, mint éppen az osztrákok ellen. Montenotte, Millesimo, Mondovi és Dego, Abensberg és Eggmühl[42] mind-mind erről tanúskodnak. Hogy az osztrákok tanultak tőle, azt fényesen bebizonyították Sommacampagnánál és Custozzánál, s mindenekelőtt Novaránál.[43] Ezért most is ez a manőver látszik legmegfelelőbbnek az osztrák hadviselés szempontjából — és bár nagy éberséget és pontos időzítést követel, az osztrákok mérhetetlen esélyeket engednének kicsúszni kezükből, ha pusztán területeik védelmére szorítkoznának.

A megírás ideje: 1859. február vége
A megjelenés helye: New York Daily Tribune, 1859. március 17.
Eredeti nyelve: angol.
Aláírás nélkül.

A MONTEBELLÓI CSATA

Az „Africá"-val érkezett posta nem sokkal gyarapítja eddigi értesüléseinket erről a híres csatáról, amely körül a bonapartista sajtó az Atlanti-óceán mindkét partján olyan nagy hűhót csapott. Gyulay jelentéséből eddig csak rövid távirati kivonatot kaptunk. A francia és szárd beszámolók tömege pedig nem egyéb, mint torinói és párizsi pletyka, s oly kevéssé pontos, hogy még a harcba vetett ezredek számát sem közli helyesen. Ezt a hiányt bizonyos mértékig pótolja ugyan Forey tábornok jelentése, amelyet hétfő este kaptunk a „City of Washington" útján; Forey azonban nem vállalkozik arra, hogy megállapítsa az osztrákok létszámát és veszteségeiket. Baraguay d'Hillierstől sajnos semmi hírünk nincs. Mivel Forey hadosztályán kívül az ő hadtestéhez tartozó csapatokat is bevetettek, jelentése bizonyára tisztázna néhány homályos mozzanatot. Miközben bővebb és hitelesebb értesülésekre várunk, a birtokunkban levő valamennyi dokumentum gondos egybevetése alapján néhány olyan további megállapítást teszünk, amely talán nem lesz érdektelen. Amikor az osztrákok értesültek róla, hogy a franciák a Pó vonala irányában, Pavia és Piacenza között hadmozdulatra készülnek, hidat vertek a folyón Vaccarizzánál, Paviától nem messze. Átküldték Stadion tábornok hadtestét, hogy az ellenség állását és szándékait felderítse. Stadion elfoglalta a stradellai állást: a folyó közelében levő szorost, ahol az Appenninek egyik nyúlványa, amelyen nem vezetnek át kocsiutak, meg-

közelíti a Pót – és három dandárt (15 zászlóaljat mintegy 18 ágyúval és talán némi lovassággal) elindított Voghera felé. Az osztrákok – akik kétségtelenül erős különítményeket hagytak hátra útvonalukon, visszavonulásuk biztosítására – Casteggio előtt az ellenség előőrseibe ütköztek és átkergették őket a városon és Montebello falun. Előnyomultak a következő faluig, Genestrellóig, de ott összetalálkoztak Forey tábornok hadosztályának egyik dandárjával (Beuret-dandár: 17. vadászzászlóalj, 74. és 84. sorezred), és a csata az állásharc jellegét öltötte. Eddig az osztrákok nyilván csak kevés csapatot vetettek be – talán egy dandárt. A franciákat sietve megerősítették Forey másik dandárjának négy zászlóaljával (a 98. Blanchard ezred, valamint egy zászlóalj a 91. sorezredből), s így számbeli fölényre tettek szert. Beuret dandárja támadásra rendeződött, bevette Genestrellót, majd ádáz küzdelem után Montebellót, de Casteggiónál – a mögött a kis folyó mögött, melynek partján elterül – az osztrákok megkapaszkodtak. Itt valószínüleg friss utánpótlást kaptak, mert a franciákat megbomlott rendben visszaűzték Montebellóba, és már éppen újra be akartak hatolni a faluba, amikor beleütköztek Vinoy tábornok hadosztályának csapataiba, a 6. vadászzászlóaljba és az 52. sorezredbe. Ez megint a franciák javára billentette a mérleget. Az osztrákok rendezetten visszavonultak Casteggióba, ahol utóvédet hagytak, míg oszlopaikat kellőképp menetkész rendbe nem sorakoztatták. Miután ily módon teljesítették feladatukat és kipuhatolták, hogy Baraguay d'Hilliers hadteste (amely a franciák szélső jobbszárnyát alkotta) merre állomásozik – a Pón átkelve háborítatlanul visszavonultak abban a biztos tudatban, hogy a szövetségeseknek egyelőre nincs szándékukban Piacenza felé nyomulni.

Az osztrákoknak nem lehetett több mint körülbelül két dandárjuk a csatamezőn, mert legalább három zászlóaljat hátra kellett hagyniuk az úton, és további kettő arra kellett, hogy Oriolónál harcoljon a 91. francia ezred két zászlóaljával, ennélfogva ennek az ezrednek csak egy zászlóalja harcolt Montebellónál. Ennek a két dandárnak, vagyis tíz zászlóalj-

nak csak egy részét vethették be. Az az osztrák tábornok, aki felderítéshez bevetné az utolsó tartalékait, bizonyára igen szigorú megrovásban részesülne.

A francia oldalon három ezred állt (a 74., a 84. és a 98.), továbbá egy sorzászlóalj (a 91. ezredből), valamint egy vadászzászlóalj — összesen tizenegy zászlóalj. Ezeket a csata vége felé az 52. ezred két zászlóalja és a 6. vadászezred egy zászlóalja támogatta. Így mindent egybevetve, tizenöt francia zászlóalj állt szemben mintegy tíz osztrák zászlóaljjal. Jóllehet az utóbbiak bizonnyal nagyobb létszámúak, mégis a franciák voltak számbeli fölényben, amikor a harcban fordulat következett be. Ettől függetlenül azt is figyelembe kell vennünk, hogy az osztrákok nem annyira a győzelemért harcoltak, mint inkább azért, hogy ellenfeleiket egy adott ponton erejük megmutatására kényszerítsék; s ezt a célt teljesen elérték. Ezért képtelenség ezt a jelentéktelen ütközetet fontos győzelemnek tekinteni. Olyan óriási hadseregeknél, amilyenek most az itáliai síkságokon harcolnak, a montebellóihoz hasonló ügynek nincs nagyobb jelentősége, mint kisebb méretű háborúkban az előőrsök puszta összecsapásának. S ha ez győzelem — hol vannak a gyümölcsei? A franciák ezt mondják, hogy 140 sebesült és 60 sebesítetlen katonát ejtettek foglyul. Egy faluért folytatott párórás küzdelem során többre joggal nem is számíthattak. Zsákmányoltak egy lőszerkocsit is, egyet pedig elvesztettek. De üldözés nem volt, a győzelem gyümölcseit nem próbálták learatni, noha a franciák éppen elég piemonti lovassággal rendelkeztek. Az osztrákok nyilván utoljára is visszaverték ellenfeleiket, majd tökéletes rendben és háborítatlanul elvonultak.

A megírás ideje: 1859. május 24. körül.
A megjelenés helye: New York Daily Tribune, 1859. június 10.
Eredeti nyelve: angol.
Aláírás nélkül.

AZ ITÁLIAI HADJÁRAT

Az itáliai hadjárat, amely immár csaknem egy hónapja tart, sajátosan és váratlanul alakult. Két nagy sereg — egyenként nem sokkal kevesebb mint 200 ezer fő — május első napjaiban egymással szemtől szembe összpontosította erőit. Míg az előőrsök ágyúlövésnyire megközelítették egymást, a két zöm kölcsönösen megfigyeléseket folytat, hol itt, hol ott kinyújtják csápjaikat, egyes pontokon könnyebb összetűzésekbe bocsátkoznak, arcvonal változtatásokat hajtanak végre, meghosszabbítják egyik vagy másik szárnyukat — de főerőikkel nem csapnak össze. Ez a fajta hadviselés úgy tűnik, nem illik a gyors döntő csapások modern rendszeréhez; hanyatlásnak látszik a villámgyors menetelésekhez, Napóleon rövid hadjárataihoz képest.

Napóleon óta két új tényező jelentősen megváltoztatta a hadviselést. Az első: az államok jobb fedezetet találnak a terep alkalmas pontjain létesített elsáncolt táborok és erődcsoportok mögött. A napóleoni idők erődjei vagy túlságosan jelentéktelenek, egymástól túlságosan elszigeteltek voltak, vagy stratégiailag annyira közömbös terepen feküdtek, hogy nem gördítettek nagyobb akadályokat hadviselése útjába. Egy győzelem a nyílt mezőn vagy egy megkerülő menet visszavonulásra kényszerítette az ellenséges sereget erődjeitől. Hogy erődítmények mit tudnak nyújtani, ezt bebizonyította Danzig 1813-ban, a lombardiai erőd-négyszög 1848-ban, Komárom 1849-ben, Szevasztopol 1855-ben. Márpedig

mostra francia – piemonti hadállás a Pó és Tanaro mögött, Casale, Alessandria és Valenza között, az erődök olyan csoportrendszerét alkotja, amely egy hadseregnek még jelentékeny túlerő ellen is oltalmat nyújt. A franciáknak az osztrákok odaérkezte előtt sikerült e mögé a hadállás mögé már most annyi csapatot felvonultatni, hogy az osztrákoknak támadás esetén semmi reményük sincs döntő sikerre — és ezáltal a franciák időt nyertek többi csapatuk felzárkóztatásához és hadfelszerelésük kiegészítéséhez. Az osztrákok támadása így Casalénál és Valenzánál megtorpant. Mivel sem arctámadásra, sem az állás komoly megkerülésére nem volt lehetőség, nem maradt más választásuk, mint színlelt támadásokat folytatni a szárnyakon, a Sesiától nyugatra és a Pótól délre, egybekapcsolva ezt a hadsereg számára felhasználható készletek előkerítésével.

A második tényező, amely a hadviselést Napóleon óta jelentősen megváltoztatta, a gőz. Csak vasutak és gőzhajók segítségével tudtak a franciák az osztrák ultimátum átadása és az osztrákok bevonulása között eltelt 5 nap alatt olyan tömegű csapatot Piemontba átdobni, hogy a piemonti állás elleni minden osztrák támadásnak eredménytelennek kellett maradnia, valamint a következő héten ezeket a tömegeket annyira megerősíteni, hogy május 20-án legalább 130 ezer francia állt csatasorban Asti és Novi között.

De az igazgatásban egy Louis Bonaparte iparlovagi uralma alatt elkerülhetetlen a korrupció és a zűrzavar — s emiatt csak lassan és hiányosan érkezik a francia hadellátás. Előnyös ellentéte ennek az a rend és gyorsaság, amellyel az osztrák hadtesteket teljesen harckész állapotban tették át Itáliába.

A háború további menetét ez szükségszerűen befolyásolja majd.

Az osztrákok azért nem tudnak előrenyomulni, mert a piemonti erődök között létesített hadállásba ütköztek; a franciák pedig azért nem, mert hadfelszerelésük még nem teljes. Ezért rekedtek meg a hadmozdulatok és ezért keltett érdemtelenül olyan nagy érdeklődést a montebellói kis ütkö-

zet. Az egész ügy a következőre korlátozódik. Az osztrákok hírét vették, hogy a franciák jobbszárnyukat eltolják Piacenza irányában; e hadmozdulat pedig arra engedett következtetni, hogy Pavia és Piacenza között át akarnak kelni a Pón, s így Milánó irányában meg akarják kerülni az osztrák állást a Lomellinában. Az 5. osztrák hadtest (Stadion) tehát a Vaccarizzánál (Pavia alatt) vert hídon átküldött három dandárt, hogy foglalják el a Stradella előtt levő állást és végezzenek felderítést Voghera irányában. A dandárok Casteggiónál a szövetségesek előőrseibe, Montebellónál pedig Forey francia hadosztályának első dandárjába ütköztek, s ezt vissza is vetették Montebellóból. Hamarosan odaérkezett a második francia dandár és az osztrákokat elkeseredett harc után kiszorították a faluból. A Casteggio elleni támadást az osztrákok elhárították és a franciákat rendezetlen sorokban visszaűzték Montebelló felé, amelyet kétségtelenül bevettek volna (csapataik legnagyobb része még be sem kapcsolódott az ütközetbe), ha közben nem érkezik meg Vinoy francia hadosztályának egyik dandárja. Ennek az erősítésnek a láttán az osztrákok megállították előnyomulásukat. Céljukat most már elérték, mert tudták, hogy a francia jobbszárny legközelebbi csapatai hol állnak, és háborítatlanul visszavonultak Casteggióból a Pó felé, majd azon át a főseregheż abban a biztos tudatban, hogy a franciák egyelőre még nem tettek komolyabb hadmozdulatokat Piacenza irányában. Az osztrákoknak tökéletesen igazuk van, ha összpontosítva a Pó balpartján maradnak, amíg nincsen nyomós okuk arra, hogy egész hadseregüket átdobják a jobb partra. A hadsereg minden megosztása à cheval* a folyón hiba volna, a vaccarizzai híd pedig hídfőjével együtt elegendő ahhoz, hogy bármely pillanatban lehetővé tegye számukra az átkelést és a Stradella irányában előnyomuló franciák oldalba támadását.

Garibaldi 5000 önkéntes élén megkerülte az osztrák jobbszárnyat és most lombardiai földön áll. Az osztrákok a legújabb hírek szerint már a hátában vannak és erősen fenyegeti

* Lovagolva; mindkét parton felállítva. — *Szerk.*

az a veszély, hogy elvágják, ami bizonyára igen kellemes lenne a felszabadító Bonapartenak.

Napóleon Plon-Plon herceg azt a megbízást kapta, hogy Livornóban (Toscana) egy hadtestet szervezzen, amely az osztrákokat oldalba támadná. A francia katonák bosszankodnak, az osztrákok pedig nevetnek.

Szombaton és vasárnap a szardíniaiak megpróbálták megvetni a lábukat a Sesia bal partján, de az osztrákok megakadályozták őket ebben.

A megírás ideje: 1859. május 27. körül.
A megjelenés helye: Das Volk, 1859. május 28. (4. sz.)
Eredeti nyelve: német.
Aláírás nélkül.

A HÁBORÚ STRATÉGIÁJA

A montebellói ütközettel kapcsolatos legutóbbi fejtegetéseinkhez csak igen kevés hozzátennivalónk van. A hivatalos osztrák jelentésből, amely végre mégis előkerült és tegnap hasábjainkat ékesítette, nyilvánvalóvá válik, hogy annak a három dandárnak, amelyekkel Stadion tábornok Montebello ellen vonult, egyes részeit hátrahagyták a menetvonal szárnyainak védelmére. A többi rész Casteggio elé érkezett, s azt a hesseni herceg dandárja elfoglalta. Ez a dandár megszállva tartotta a várost, a másik két (nem teljes) dandár pedig előnyomult és bevette Montebellót és Genestrellót. Ezek viselték a nehezét annak a csatának, amelyet Forey egész hadosztálya és de Sonnaz tábornok két lovasezrede (a királyi-piemonti és monferratói ezred) ellen vívtak — és amikor végül visszaszorították őket Casteggio felé, a hesseni herceg dandárja úgy látszik, olyan jól támogatta őket, hogy nem kockáztattak ellenük támadást, és teljes rendben háborítatlanul vonulhattak vissza. A tudomásunkra jutott osztrák jelentésekből azonban nagyon valószínűnek látszik, hogy az ütközet vége felé legalábbis Baraguay d'Hilliers tábornagy egész hadteste a harctéren volt. Ez a hadtest három gyalogos és egy lovas hadosztályból áll — összesen tizenkét gyalogezreddel, három vadászzászlóaljjal, négy lovasezreddel —, vagyis húsz lovasszázadból és megfelelő tüzérségi erőből. Ez megegyezik azzal, amit az osztrákok francia foglyok vallomása alapján jelentenek, vagyis hogy tizenkét francia gyalogezred volt

jelen — és megegyezik két torinói jelentéssel: az egyik szerint Vinoy, a másik szerint Bazaine hadosztálya támogatta Forey hadosztályát. Ez a három hadosztály alkotja együttesen Baraguay egész gyalogságát.* Azt is beszélik, hogy francia lovasság és piemonti gyalogság is jelen volt, bár ez kevésbé látszik hitelesnek. Az eredmény tehát a következő: Az osztrákok, akiknek felderítésen kívül nem lehetett más céljuk (különben esztelenség lett volna három gyenge dandárral támadni), ezt a célt teljes mértékben el is érték, mivel Baraguayt rákényszerítették egész erejének megmutatására. A csatában ugyanolyan jól harcoltak, mint ellenfeleik; amikor Montebellóból kiűzték őket, számbeli fölény előtt kellett meghátrálniuk; az üldözés pedig Casteggio előtt véget ért, ahol az osztrákok megfordultak és olyan erőteljesen visszaverték üldözőiket, hogy azok nem is zaklatták többé őket, noha ekkor már majdnem négyszer annyi emberük volt a harctéren, mint az osztrákoknak. Ha tehát a franciák maguknak igénylik a győzelmet, mert Montebellót végül is megtartották, az osztrákok pedig visszavonultak az ütközet után — az osztrákok is győzteseknek tekinthetik magukat azon az alapon, hogy Casteggióból kiűzték a franciákat, a nap utolsó sikerét ők aratták, és különösen mert kitűzött céljukat teljesen elérték; ők ugyanis azzal a szándékkal kezdték az ütközetet, hogy fölényben levő erőkre bukkanjanak és természetesen visszavonuljanak előlük.

Montebello óta az osztrák hadsereg centruma és jobbszárnya már látott néhány csatát. A „Fulton"-nal érkezett és tegnap közzétett jelentések szerint a szardíniaiaik május 30-án Vercelli közelében átkeltek a Sesián, majd megtámadtak és bevettek néhány osztrák állást Palestrónál, Casalinónál és Vinzagliónál. Viktor Emánuel maga parancsnokolt, és a harcot a szurony döntötte el. A szardíniaiak szerint az osztrákok vesztesége igen súlyos. A Halifaxban horgonyzó „Európa" útján most arról értesülünk, hogy az osztrákok

* Vinoy hadosztálya a Niel tábornok parancsnoksága alatt álló ötödik hadtesthez tartozott, Baraguay d'Hilliers hadteste pedig felölelte még Ladmirault hadosztályát is. — *Szerk.*

kétszer is megkísérelték Palestro visszafoglalását, és egyszer ez már-már sikerült is nekik, amikor megérkezett egy felmentő zuáv alakulat és visszavetette őket. A szardíniaiak azt mondják, hogy mintegy ezer foglyot ejtettek, ám mindamellett lehetetlen az ügyről ítéletet alkotni, mivel a pontos részletek nem állnak még rendelkezésre. A Sesiánál levő osztrák előőrsök részéről ilyen makacs küzdelemre nem is számítottunk, hiszen állítólag teljes visszavonulásban vannak a Ticinón át. Szélső jobbszárnyukon azonban nem mutattak ennyi elszántságot és kitartást. Garibaldi — aki alpesi vadászaival és néhány más csapattal, összesen talán 5000 emberrel, megkerülte az osztrákok szélső jobbszárnyát — május 25-én átkelt a Ticinón, majd a Maggiore-tó és a Comói-tó között Varese ellen vonult és birtokba vette a várost. 26-án megvert egy támadó osztrák különítményt, nagy lendülettel kihasználta győzelmét, 27-én újra megverte ezt a különítményt (amelyet Como helyőrségével megerősítettek) és ugyanezen az éjszakán benyomult Comóba. Urban tábornok gyors alakulatai felvonultak ellene és tényleg a hegyek közé szorították, de a legújabb jelentéseink, amelyeket tegnap este az „Európa" útján kaptunk, arról adnak hírt, hogy Garibaldi visszatért, meglepte az osztrákokat és újra elfoglalta Varesét. Sikere felkelést lobbantott fel a Comói-tó melletti városokban és a Valtellinában, vagyis az Adda felső völgyében — egy olyan hegyi körzetben, amely 1848-ban több forradalmi energiát tanúsított, mint a lombard síkság városai. A Comói-tó gőzhajói a felkelők kezén vannak, és a Valtellinából nyolcszázan Garibaldihoz csatlakoztak. Úgy mondják, hogy a felkelés — Garibaldi átmeneti balsikere ellenére — Lombardiának ebben a részében továbbterjed.

Garibaldi e hadmozdulatával a szövetségesek nagy előnyhöz jutottak, az osztrákok pedig nagy hibát követtek el. Abból káruk nem származott, hogy hagyták elfoglalni Varesét. De ha Comót oly erős hadoszloppal tartják, amellyel Garibaldi nem mer harcba bocsátkozni, egy Sesto Calende irányába küldött különítmény pedig elvágja Garibaldi visszavonulását, és így a tavak közti kis terü-

letre beszorítva egy lendületes támadás arra kényszeríthette volna őt, hogy vagy letegye a fegyvert, vagy átmenjen a semleges svájci területre, ahol lefegyverzik. De az osztrákok lebecsülik ezt az embert, rablóvezérnek nevezik, pedig ha nem sajnálnák a fáradságot és tanulmányoznák Róma ostromát és Garibaldi Rómából San Marinóba vonulását,[44] felismernék rendkívüli katonai tehetségét, nagy merészségét és leleményességét. Betörését tehát éppolyan könnyen vették, mint 1848-ban Allemandi lombardiai önkénteseinek portyázását.[45] Teljesen figyelmen kívül hagyták, hogy Garibaldi szigorú fegyelmező, hogy embereinek legtöbbje négy hónap óta van a keze alatt — ami épp elég ahhoz, hogy betörje őket a kis háború manővereibe és hadmozdulataiba. Meglehet, hogy Louis-Napoléon és Viktor Emánuel azért küldte Garibaldit Lombardiába, hogy tönkre tegye őt és önkénteseit — e dinasztikus háború számára túlságosan is forradalmi elemeket. Ezt a feltevést szembetűnően megerősíti az a tény, hogy hadmozdulatát az elengedhetetlen támogatás nélkül hajtotta végre, de ne feledjük, hogy 1849-ben ugyanezt az utat járta és sikeresen megmenekült. Mindenesetre birtokába vette a leccói hidat és a tavi gőzösöket, és ez biztosította számára a mozgási szabadságot a Comói-tótól keletre. Az itt emelkedő hegylánc, amely északon a Splügen- és a Stelvio-hágóig, keleten a Garda-tóig, délen Bergamóig és Bresciáig terjed — különösen alkalmas a partizánháborúra, és ezen a területen igen nehéz lesz őt elfogni, amint erről Urban már meg is győződhetett. Ha 6000—8000 ember elegendő lett volna ahhoz, hogy őt a varesei vidéken tönkreverje, most több mint 16 ezerre lehet szükség ehhez; úgyhogy Garibaldi egyetlen dandárja ezután három osztrák dandárt fog teljesen lekötni. Legutóbbi varesei sikere ellenére sem tudjuk azonban, hogy a Tirolban gyülekező erőkkel (Csehországból vasúton Szászországon és Bajorországon át egy teljes hadtestet dobtak át Tirolba) és a Lombardiát tartó csapatokkal szemben hogyan tud majd helytállni — hacsak a szövetségesek igen gyors és igen döntő győzelmet nem aratnak az osztrákok felett. Ez viszont nehéz lesz. Egy újabb

osztrák hadtest, a 9., csatlakozott a hadra kelt sereghez, amely most már hat hadtestből, vagyis legalább 200 ezer főből áll, és további hadtestek is útban vannak. De mivel Louis-Napoléon nem teheti meg, hogy hosszasabban veszteg maradjon, arra kell számítanunk, hogy hamarosan csatára kerül sor, s az a jelentés, hogy főhadiszállásával és gárdájával Vogherába, a szövetséges hadállás szélső jobbszárnyára ment, arra mutat, hogy a csata Stradella környékén lesz. Ha így áll a helyzet, nagyon valószínűen azt fogjuk látni, hogy az osztrákok frontálisan a stradellai hegyszorost védelmezik, és a vaccarizzai hídon át a franciák oldalába és hátába kísérelnek meg hadműveleteket.

A megírás ideje: 1859. május 30.
A megjelenés helye: New York Daily Tribune, 1859. június 15.
Eredeti nyelve: angol.
Aláírás nélkül.

A HÁBORÚ MENETE

A háború dicsőségét eddig Garibaldi aratta le, aki láthatólag nem retteg attól a szilajságtól, amelytől III. Napóleon óva inti katonáit. Ez az önkéntesvezér egyszeriben Itália hőse lett, bár az Atlanti-óceán innenső oldalán a bonapartista sajtó megpróbálja vitéz tetteinek dicsőségét a saját nagy bajnoka részére monopolizálni. Ám a partizántábornok babérjai úgy látszik, felkeltették Viktor Emánuel lelkében a vetélkedés szellemét, s így került sor a palastrói csatára, amelyről eddig sajnos csak távirati jelentéseket kaptunk, és ezeket is csupán a szárd táborból.

Ezekből az tűnik ki, hogy a Cialdini parancsnoksága alatt álló 4. piemonti hadosztály néhány nappal előbb Vercelli közelében átkelt a Sesián és az ezt követő időt az osztrák előőrsökkel folytatott apróbb csatározásokkal töltötte; május 30-án megtámadta az ellenség megerősített állását Palestrónál, Vinzagliónál és Confienzánál. A piemontiak megverték az állást megszállva tartó dandárt (minden valószínűség szerint Gablenz tábornok dandárját), de mint jelentik, másnap reggel (31-én) 25 ezer főnyi osztrák haderő megkísérelte az állás visszafoglalását. Meg akarták kerülni a piemontiak jobbszárnyát, közben szabadon hagyták saját szárnyukat Canrobert tábornok hadteste felé (Trochu hadosztálya), amely hidat vert a Sesián és éppen közeledőben volt. A császár a 3. zuávezredet azonnal a piemontiak segítségére vezényelte. A zuávok, „jóllehet nem kaptak támogatást", meg-

támadtak egy osztrák üteget, zsákmányul ejtették a hat ágyút és egy csatornába kergették a fedezőosztagot; állítólag 400-an közülük belefulladtak. Szardínia királya ott volt a csata sűrűjében és olyan hévvel mészárolta az ellenséget, hogy „a zuávok hiába próbálták buzgalmát fékezni". A zuávokat, úgy hírlik, Cialdini tábornok személyesen vezette. Végül visszaverték az osztrákokat, s azok ezer foglyot és nyolc ágyút hagytak hátra a szövetségeseknek. „Az osztrákok vesztesége — mondják a piemontiak — igen nagy volt; saját csapatainké még nem ismeretes." Ugyanakkor egy másik ütközet folyt Confienzánál, s ebben Fanti tábornok hadosztálya verte meg az ellenséget. Mindazonáltal este 6 óra tájban az osztrákok ismét támadást kíséreltek meg Palestro ellen, de nem több sikerrel. Június 1-én Niel tábornok a francia 4. hadtesttel bevonult Novarába, úgy látszik anélkül, hogy bármiféle ellenállásba ütközött volna.

Ennél zavarosabb és ellentmondásosabb csatajelentést a sors jóvoltából nem olvastunk, amióta a Spada d'Italia az 1849-es béke folytán visszakerült hüvelyébe,[46] pedig összefoglalónkból kihagytunk egynémely teljességgel megmagyarázhatatlan dolgot. Az osztrákok 25 ezer emberrel támadnak; vajon ezeket mind Palestro ellen küldték, vagy hozzájuk számítanak azok a csapatok is, amelyeket Fanti Confienzánál megvert? Minthogy létszámukat külön-külön nem közölték, bizonyára jó úton járunk, ha tekintettel a piemonti jelentések rendkívüli szavahihetőségére arra a következtetésre jutunk, hogy a 31-én bevetett osztrákok összlétszáma volt mintegy 25 ezer fő. Hogy mekkorák voltak azok az erők, amelyek megverték őket, azt apránként meglátjuk. Amikor a piemontiak veszélybe kerülnek, a császár előrevezényli a 3. zuávezredet. Cialdini vezeti őket, a király velük együtt előrenyomul oda, ahol leghevesebben tombol a harc, s a zuávok hiába próbálják őt fékezni.

Csodálatos kép! Milyen gyönyörű szereposztás! Louis-Napoléon, „a császár" előrevezényli a zuávokat. Cialdini a tábornok — aki amellett piemonti — vezeti őket, tehát piemonti vezényli a francia zuávokat! „A király" odarohan

közéjük és saját tábornokának parancsnoksága alatt küzd a harc sűrűjében. De azt is mondják, hogy a 4. piemonti hadosztályt, azaz Cialdini hadosztályát, maga a király vezényelte. Hogy mi történhetett a 4. hadosztállyal miközben Cialdini a zuávokat vezette, a király pedig belevetette magát a harc javába, azt talán soha nem fogjuk megtudni. De Viktor Emánuelről lévén szó, ez nem lep meg bennünket. A végzetes novarai csatában[47] hasonló gyermeteg csínyeket művelt, hadosztályát elhanyagolta és nem kevéssel járult hozzá, hogy a csata elveszett és Radetzky diadalt ült.

A csatáról kapott zavaros hírekből — bár a csata valódi természetére csak a franciák és az osztrákok hivatalos jelentéseinek beérkezése után derül majd fény — mégis kiolvashatunk néhány hasznos tényt. A szövetségesek szélső balszárnyát eddig Niel tábornok francia hadteste tartotta, s a Dora Balteánál, Vercellitől nyugatra állt. Sorrendben hozzá legközelebb volt Cialdini és Durando két piemonti hadosztálya (a 4. és a 3.) Casalénál. Alessandriánál és Valenzánál helyezkedett el Castelborgo hadosztálya (az 1.) és Fanti hadosztálya (a 2.), Mac-Mahon és Canrobert francia hadtestei és a gárda, amely a centrumot alkotta. Alessandriától keletre, Tortonánál, Novinál és Vogheránál Cucchiari 5. piemonti hadosztálya és Baraguay d'Hilliers francia hadteste állt.

Palestrónál és Confienzánál (e helységek alig három mérföldnyire vannak egymástól) mint látjuk, nemcsak Cialdini, hanem Fanti is harcolt — és bár Nielt nem említik, Canrobert-t mégis ott találjuk. Ott van a 3. zuávezred is, amely nem tartozik sem Canrobert hadtestéhez, sem a három másik francia hadtest valamelyikéhez. Végül azt halljuk, hogy Louis-Napoléon áthelyezte főhadiszállását Vercellibe, és hogy Niel tábornok a csata utáni napon elfoglalta Novarát. Ez azt mutatja, hogy határozott változtatást hajtottak végre a szövetséges hadsereg elrendezésében. A balszárnyat eddig Niel hadteste, 26 zászlóalj, és Cialdini hadosztálya; 14 zászlóalj, összesen 40 zászlóalj alkotta. Ezt most megerősítették Canrobert hadtestével (39 zászlóalj) és Fanti hadosztályával

(14 zászlóalj), ami együttesen 53 zászlóalj. Így a szövetséges hadsereg e része összesen 93 zászlóaljra gyarapodott. Ezek közül a két piemonti hadosztály (28 zászlóalj) és Trochu hadosztálya Canrobert hadtestéből (13 zászlóalj), összesen 25 ezer piemonti és legalább 11 ezer francia, bevallottan többé-kevésbé részt vett a palestrói csatában. Ez már megmagyarázza a 25 ezer osztrák visszaverését.

De a balszárnynak ezt a megerősítését nyilvánvalóan valamilyen távolabbi céllal hajtották végre. Ezt bizonvítja Niel előnyomulása Novarába, valamint Louis-Napoléon főhadiszállásának áthelyezése Vercellibe. Továbbá mivel valószínűleg a gárda is követte őt oda, ez kevés kétséget hagy a szövetségesek szándékai felől. A gárda a Sesiánál álló haderőket összesen 127 zászlóaljra növeli — és vasúton, akárcsak Montebellónál, hamar át lehet szállítani csapatokat a szélső jobbszárnyról, így ezek idejében részt vehetnek egy általános akcióban. Eszerint két eshetőség marad. Louis-Napoléon vagy folytatja a most megkezdett hadmozdulatát, azaz teljesen megkerüli az osztrák jobbszárnyat és seregének zömét a Vercelliből Milánóba vezető egyenes úton, Vercelli és Novara között helyezi el, ugyanakkor színlelt vállalkozásokkal leköti az osztrákokat a Pó vonalán — vagy pedig az osztrák jobbszárnyon folytatott erőteljes színlelt vállalkozások közben főerőit Valenza körül vonja össze. Ott Baraguaynek, Mac-Mahonnak és a gárdának 99 zászlóalja és Cucchiarinak, Durandónak és Castelborgónak 42 zászlóalja áll, amelyek Canrobert hadtestének és néhány piemonti egységnek a gyors átdobásával még erősíthetők. Tehát 170 zászlóaljat lehetne egyetlen ponton egyesíteni és így rátámadni az osztrák centrumra, hogy azt teljesen szétzúzzák.

Az a látványosság, amellyel Canrobert hadtestét (melyből végtére csak Trochu hadosztálya lehet ott) és Fanti piemontijait a Sesiánál felvonultatták, miközben Louis-Napoléon a főhadiszállását hasonló látványossággal áthelyezi Vercellibe, talán a második feltevés mellett szól — de itt csak találgathatunk.

Időközben az osztrákok szemmelláthatólag még mindig

az Agognánál vannak, bár a londoni Daily News jelentése szerint a Ticinón át visszavonulnak. Csapataikat mindinkább a Garlasco körüli kis térségben vonják össze. Olykor-olykor kinyújtják csápjaikat, mint egyszer Montebellónál, másszor Palestrónál, de ügyelnek arra, hogy szét ne forgácsolódjanak. Legalább hat hadtestük van, 160—200 zászlóaljnyi erővel (aszerint, hogy hányat vontak el helyőrségi célra). Az erők eléggé kiegyenlítettnek látszanak. Még néhány nap, és a felhőkben rejtező villámok okvetlenül kipattannak.

A megírás ideje: 1859. június 2.
A megjelenés helye: New York Daily Tribune, 1859. június 17.
Eredeti nyelve: angol.
Aláírás nélkül.

AZ OSZTRÁK VERESÉG

A tegnap este érkezett Persia útján többféle rendkívül érdekes dokumentum birtokába jutottunk a magentai csatára vonatkozóan, s ezeket lapunk megfelelő helyén közöljük olvasóinkkal. Lényegük igen röviden így foglalható össze: A magentai csata döntő vereség volt az osztrákok és átütő győzelem a franciák számára. A szövetségesek a nép örömujjongása közepette bevonultak Milánóba; az osztrákok teljes visszavonulásban vannak; Benedek hadtestét Baraguay d'Hilliers (akinek kegyvesztettségéről nem hallani többé) Marignanónál derekasan megverte és 1200 foglyot ejtett. A szövetségeseket csupa bizakodás tölti el, az osztrákok pedig csüggedtek és kétségbeesettek.

Londoni laptársaink általában úgy tárgyalják a csatát, hogy az osztrákokat rajtaütés érte. Ez volt a mi véleményünk is, amíg a mostani tanúbizonyság a kezünkbe nem került. Most úgy látjuk, hogy nem is annyira rajtaütöttek Gyulayn, mint inkább rajtakapták egy végzetes baklövésen, ezt a véleményünket a továbbiakban meg fogjuk indokolni. Amikor az osztrákok körülbelül harminc mérföldnyire Milánó előtt foglalták el hadállásukat — nem számíthattak arra, hogy fedezni tudnak minden lehető utat, amely a fővárosba vezet. A szövetségesek előtt három út állt nyitva. Felvonulni egyenesen az osztrák centrumon keresztül: Valenzán, Garlascon és Bereguardón át — vagy az osztrák balszárnyon: Vogherán, Stradellán át és Pavia meg Piacenza között átkelve

a Pón —, s végül az osztrák jobbszárnyon: Vercellin, Novarán és Boffalorán át. Ha azonban az osztrákok védeni akarták Milánót, e három út közül csak az egyiket védhették oly módon, hogy hadseregükkel elzárják. Ha mindegyiket egy-egy hadtest odahelyezésével védik, szétforgácsolják erejüket és biztos vereségnek néznek elébe. Ám a modern hadviselésben elismert szabály, hogy egy utat az oldalállás ugyanolyan jól — ha ugyan nem jobban — véd, mint a puszta frontális védelem. Egy 150—200 ezer főnyi, kis területre összevont, minden irányban cselekvésre kész hadsereg mellett az ellenséges erők nem tudnak büntetlenül elsiklani, hacsak nincs óriási számbeli fölényük. Amikor például Napóleon 1813-ban az Elba felé vonult, a szövetségesek — akik bár számszerűleg jóval alulmaradtak, s megvolt rá az okuk, hogy keressék a csatát — Lützennél, az Erfurtból Lipcsébe vezető úttól néhány mérföldnyire dél felé foglaltak állást. Napóleon hadserege részben már elvonult mellettük, mikor a szövetségesek tudtul adták a franciáknak közelségüket. A következmény az volt, hogy az egész francia hadsereg felvonulását megállították, az elölhaladó hadoszlopot visszahívták, és egy olyan csatára került sor, amelynek eredményeképpen a franciák, noha 60 ezerrel több emberük volt, éppen csak a csatatér birtokában maradtak. Másnap a két ellenséges hadsereg párhuzamos vonalakon az Elba felé vonult, s a szövetségesek visszavonulását még csak nem is háborgatták. Ha az erők kiegyenlítettebbek lettek volna, a szövetségesek oldalállása legalább olyan sikeresen feltartóztatja Napóleon felvonulását, mint a Lipcsébe vezető egyenes út frontális megszállása. Gyulay tábornok pontosan ugyanilyen helyzetben volt. Olyan haderővel, amelyet bizonnyal egyedül rajta múlott több mint 150 ezer főre növelni, ott állt Mortara és Pavia között, elzárva a Valenzából Milánóba vezető egyenes utat. Mindkét szárnyon meg lehetett kerülni, de ez az állásának természetéből fakadt, és ha ez az állás egyáltalán ért valamit, tudnia kellett volna erre az eshetőségre hatékony ellenszert találni azokban az előnyös lehetőségekben, amelyeket az állás ilyen hadmozdulatok meghiúsítására nyújtott.

De az osztrák balszárnyat most teljesen figyelmen kívül hagyva, arra a szárnyra fogunk szorítkozni, amelyet csakugyan megkerültek. Május 30-án és 31-én és június 1-én Louis-Napoléon Vercellinél összevonta csapatainak zömét. 31-én ott volt vele négy piemonti hadosztály (56 zászlóalj), Niel hadteste (26 zászlóalj), Canrobert hadteste (39 zászlóalj) és a Gárda (26 zászlóalj). Ezenfelül odavonta Mac-Mahon hadosztályát is (26 zászlóalj). Összesen tehát 173 gyalogsági zászlóaljnyi hatalmas erővel rendelkezett, a lovasságon és a tüzérségen kívül. Gyulaynak hat osztrák hadteste volt, s ezeket is gyengítették a helyőrségekben, Garibaldi ellen, Voghera stb. történt kikülönítések, de így is mindegyik átlagosan öt dandárt számlált; ez 30 dandár, vagyis 150 zászlóalj.

Nos ekkora hadsereget, ha az bízik önmagában, egyetlen tábornok sem merne az oldalában vagy a háta mögött hagyni. Emellett ez a hadsereg úgy helyezkedett el, hogy jobbszárnyát csakis a működési körén belüli oldalmenettel lehetett megkerülni, márpedig az ilyen oldalmenet igen veszélyes manőver. Menetrendben felállított hadseregnek mindig jókora időre van szüksége ahhoz, hogy megfelelő csatarendbe álljon. Soha sincsen teljesen felkészülve csatára. De ha így áll a dolog frontális megtámadása esetén — amikor pedig a menetrend a lehető legteljesebben hozzá van idomítva az ellenálláshoz —, még sokkal inkább így van ez, ha a menetoszlopokat oldalba támadják.

Éppen ezért alapvető stratégiai szabály, hogy az ellenség működési körén belüli oldalmenet kerülendő. Louis-Napoléon, tömegeire hagyatkozva, szántszándékkal megsértette ezt a szabályt. Novara és a Ticino felé vonult, láthatólag nem is hederítve az oldalában levő osztrákokra. Ekkor érkezett el Gyulay számára a cselekvés pillanata. Feladata az volt, hogy csapatait június 3-án éjszaka összevonja Vigevano és Mortara körül, egy hadtestet hagyva az Agogna alsó folyásánál Valenza megfigyelésére, és 4-én minden rendelkezésre álló emberrel oldalba támadja az előrenyomuló szövetségeseket. Az ilyen, mintegy 120 zászlóalj bevetésével a szövet-

ségesek hosszú, szakadozott oszlopai ellen indított támadás eredménye alig lehetett volna kétséges. Ha a szövetségesek egy része addigra már átkelt a Ticinón, annál jobb. Ez a támadás visszaszólította volna őket, de aligha érkezhettek volna idejében, hogy megfordítsák a csata sorsát. És feltéve, hogy a támadás sikertelen, az osztrákok visszavonulása Páviába és Piacenzába még akkor is éppolyan biztonságos lett volna, mint amilyennek most, a magentai csata után bizonyult. Okunk van feltételezni, hogy ez volt Gyulay eredeti terve. Amikor azonban június 2-án azt látta, hogy a franciák a Milánóba vezető egyenes úton, tőle jobbra gyűjtik össze tömegeiket, úgy látszik, cserben hagyta a határozottsága. A franciák ugyanolyan hamar Milánóban lehetnek, mint ő, ha engedi őket — bajosan akad valaki, aki a közvetlen utat elzárja; de ha akár csak egy kis francia egység is bevonul Milánóba, ez lángba borítaná egész Lombardiát. Nagyon valószínű, hogy mindezeket a megfontolásokat meghányták-vetették már haditanácsában és kitartottak amellett, hogy a franciák szárnya elleni támadás teljesen elegendő Milánó fedezésére. Amikor azonban az eseményre valóban sor került, és a franciák éppolyan közel voltak Milánóhoz, mint az osztrákok — Gyulay megtántorodott és végül visszavonult a Ticino mögé. Ez megpecsételte sorsát. Míg a franciák egyenes vonalban Magenta felé vonultak, ő nagy kerülőt tett, lefelé vonult a Ticino mentén, átkelt rajta Bereguardónál és Paviánál, majd a folyó mentén ismét felfelé vonult Boffalorába és Magentába — és ilyképpen túlságosan későn megkísérelte a Milánóba vezető egyenes út elvágását. A következmény az volt, hogy csapatai kis osztagokban egymásután érkeztek és nem lehetett őket olyan tömegekben felvonultatni, hogy a szövetséges erők zömével sikeresen szembeszállhassanak. Hogy jól harcoltak, ahhoz nem fér kétség, ami pedig a csata taktikájának és stratégiájának kérdését illeti, erre más alkalommal szándékozunk visszatérni. De jelentéseikben hasztalanul próbálják szépíteni azt a tényt, hogy vereséget szenvedtek, és hogy a csata eldöntötte Milánó sorsát, ami okvetlenül befolyásolja a hadjárat kimenetelét.

Időközben az osztrákok további három hadtestet vonnak össze az Adigénál, s ez tetemes számbeli fölényt biztosít majd nekik. Azonkívül a parancsnokságot elvették Gyulaytól és átadták Hess tábornoknak, aki Európa legelső stratégájának hírében áll, de azt mondják, annyira rokkant, hogy nem képes huzamosabban ellátni feladatát.

Olvasóinknak bizonyára feltűnik, hogy mértékadó francia és angol források cáfolják a lomellinai osztrák gaztettekről szóló jelentéseket. Erre a tényre nemcsak azért hívjuk fel a figyelmet, hogy mindegyik félnek igazságot szolgáltassunk, hanem azért is, mert azt, hogy nem adtunk hitelt ezeknek a jelentéseknek, Ferenc József ügye iránti rokonszenvünk kifejezéseként értelmezték, holott ennek a potentátnak a bukását egyetlen nappal sem óhajtanánk késleltetni. Ha ő és Napóleon együtt és egymás kezétől pusztulna, ez a történelmi igazságszolgáltatás diadala lenne.

A megírás ideje: 1859. június 9-e körül.
A megjelenés helye: New York Daily Tribune, 1859. június 22.
Eredeti nyelve: angol.
Aláírás nélkül.

AZ OSZTRÁKOK VISSZAVONULÁSA A MINCIÓHOZ

A győzelem *gyümölcsét* az ellenség üldözése során aratják le. Minél aktívabb az üldözés, annál döntőbb a győzelem. Foglyokat, tüzérséget, málhát, zászlókat nem annyira magában a csatában, mint inkább a csata utáni üldözés során zsákmányolnak. Másfelől a győzelem *intenzitása* az üldözés energiáján mérhető. Ebből a szempontból mit mondjunk a Magentánál aratott „grande victoire"*-ról? A rákövetkező napon „pihenés és újjászerveződés" közben találjuk a francia felszabadítókat. A legcsekélyebb kísérletet sem tesznek az üldözésre. Magentába való meneteléssel a szövetséges hadsereg valóban összpontosította összes haderőit. Az osztrákoknak viszont csapataik egy része Abbiategrassónál, egy része a Milánó felé vezető úton, egy másik része Binascónál, végül egy része Belgiojosónál volt. Mindez egy csomó hadoszlop, amely annyira szétszórva, annyira összefüggés nélkül vonszolja magát, hogy szinte csábítja az ellenséget arra, hogy megrohanja, *egyetlen* erőfeszítéssel szétugrassza minden irányba; majd teljes nyugalommal foglyul ejtsen egész dandárokat és ezredeket, amelyeknek a visszavonulási útja el lenne vágva. Napóleon, a valódi Napóleon, ilyen esetben tudta volna, hogyan használja fel azt a tizenöt vagy tizenhat dandárt, amelyek a hivatalos francia jelentés szerint az előző napon nem vettek részt a csatában. Mit tett a talmi Napóleon,

* „Nagy győzelem." — *Szerk.*

Vogt úrnak, a Cirque Olympique-nak, a St. James Streetnek és az Astley-amfiteátrumnak[48] a Napóleonja? Estebédet fogyasztott a csatatéren.

Az egyenes út Milánóba nyitva állt előtte. A színpadi hatás biztosítva volt. Ez természetesen elég volt neki. Három teljes napot, június 5-ét, 6-át és 7-ét odaajándékozzák az osztrákoknak, hogy kikecmeregjenek veszélyes helyzetükből. Az osztrákok lemasíroztak a Póhoz és annak északi partján Cremona felé vonultak, három párhuzamos úton nyomulva előre. Ezeknek az utaknak legészakibb pontján Benedek tábornok fedezte három hadosztállyal a visszavonulást, mivel ő került legközelebb az ellenség menetvonalához. Abbiategrassótól – ahol 6-án állt – Binascón át Melegnanóba vonult. Ez utóbbi városban hátrahagyott két dandárt, hogy tartsák az állást, amíg a központi hadoszlop málhája és trénje nem jut biztonságos távolságra. Június 8-án Baraguay d'Hilliers tábornagy parancsot kapott, hogy ezt a két dandárt kiverje, s hogy egészen biztosra menjenek, Mac-Mahon hadtestét is az ő vezénylete alá helyezik. Tíz dandár kettő ellen! A Lambro közelében Mac-Mahon hadtestét kikülönítették, hogy elvágja az osztrákok visszavonulását, Baraguay három hadosztálya pedig megtámadta Melegnanót; két dandár frontálisan támadta meg a várost, kettő jobbról, kettő balról megkerülte. Csak *egy* osztrák dandár, Rodené, állt Melegnanóban, Boér tábornok dandárja pedig a Lambro-folyó másik, keleti oldalán helyezkedett el. A franciák nagy hévvel támadtak és hatszoros túlerejük arra kényszerítette Roden tábornokot, hogy szívós ellenállás után kiürítse a várost, majd Boér dandárjának oltalma alatt visszavonuljon. Ez utóbbi ugyanis éppen ebből a célból foglalt el egy állást hátul, és miután célját elérte rendben visszavonult. Boér ennek során elesett. Az egyik, leginkább igénybe vett osztrák dandárnak a vesztesége vitathatatlanul jelentékeny volt, de a decembrista crapaud-k[49] által megadott szám (mintegy 2400 fő) merő fantázia, mivel a dandár összereje a harccselekmény előtt nem haladta meg az 5000 főt.

A francia győzelem ismét nem termett gyümölcsöt. Semmiféle zsákmány, egyetlenegy ágyú sem!

Ezalatt 6-án az osztrákok kiürítették Paviát, majd ismeretlen okokból 8-án ismét megszállták, hogy 9-én újra kiürítsék; Piacenzát viszont 10-én, csak hat nappal a magentai csata után hagyták el. Az osztrákok kényelmes meneteléseken során hátráltak a Pót követve, míg el nem érték a Chiesét. Itt északnak kanyarodtak, majd Lonatóba, Castiglionéba és Castelgoffredóba vonulva ott védelmi állást foglaltak el, amelyben úgy látszik ki akarják várni a „felszabadítók" újabb támadását.

Míg az osztrákok előbb Magentától délnek Belgiojosóba, aztán keletnek Piadena felé, majd ismét északnak Castiglionéba menve teljes félkört írtak le — a felszabadítók ennek a félkörnek az átmérőjén egyenes vonalban meneteltek, következésképpen e távolságnak csak egyharmadát kellett megtenniük. Ennek ellenére sohasem érték utol az osztrákokat, kivéve Melegnanónál és egyszer Castenedolo közelében, ahol Garibaldi vívott jelentéktelen csatározást. Az üldözés ilyen elhanyagolása példátlanul áll a háborúk történetében. Jellemző arra a Quasimodóra, aki nagybátyját (nagybátyját a Code Napoléon[50] elve alapján: „La recherche de la paternité est interdite"*) parodizálja, hogy még sikereiben is őt parodizálja.

Ugyanabban az időben, amikor az osztrákok zöme elfoglalta a Chiese mögötti állásait, azaz június 18-a és 20-a között, a szövetségesek élcsapata elérte a Chiese arcvonalát. Egy vagy több napra van szükségük, hogy haderejük zömét felvonultassák. Ha tehát az osztrákok valóban felveszik a harcot, június 24-én vagy 26-án várható egy második általános ütközet. Az osztrákokkal szemtől szemben állva a felszabadítók sokáig nem habozhatnak, ha csapataik között ébren akarják tartani a győzelem lendületét és az ellenségnek nem akarnak alkalmat adni arra, hogy kisebb összeütközésekben megverje őket. Az osztrákok állása nagyon kedvező. Lona-

* „Az apaság kutatása tilos." — *Szerk.*

tónál a Garda-tó déli csücskétől a Mincióig fennsík húzódik, amelynek szélét a lombardiai síkság felé a Lonato – Castiglione – San Cassiano – Cavriana – Volta-vonal képezi; kitűnő állás ez az ellenség bevárására. A fennsík fokozatosan emelkedik a tó felé és különböző jó állásokat kínál olyan sorrendben, amelyben minden következő állás felülmúlja az előbbit erőben és összpontosítási lehetőségben, úgyhogy a fennsík szélének az elfoglalása nem jelent győzelmet, hanem csak egy csata első felvonását zárja le. A jobbszárnyat fedezi a tó, a balszárny erősen visszafelé hajlik, s majdnem tíz mérföldnyit védtelenül hagy a Mincio-vonalból. De ez nem hátránya, hanem éppen a legkedvezőbb oldala ennek az állásnak, mert a Minciónál kezdődik az a lápos terep, amelyet négy erőd – Verona, Peschiera, Mantova és Legnago – zár körül, és amelybe az ellenség rendkívül nagy számbeli fölény nélkül nem merészkedhet be. Mivel a Mincio-vonal fölött, annak déli végében Mantova uralkodik, és a Minción túli terep Mantova és Verona működési körzetébe esik, minden kísérlet, hogy a fennsíkon levő osztrákokat figyelmen kívül hagyják és mellettük elvonuljanak a Mincio felé, hamar megállásra kényszerülne. Az előnyomuló hadsereg elvesztené összeköttetési vonalait anélkül, hogy ugyanezt az osztrákoknál veszélyeztetné. Ráadásul a Mincio túlsó oldalán (mivel ostromról ilyen körülmények között szó sem lehetne) semmi megrohamozni valót nem találna és támadási objektum híján megint vissza kellene fordulnia. De az ilyen hadmozdulat voltaképpeni veszélye abban rejlene, hogy azt a fennsíkon álló osztrákok szeme előtt kellene végrehajtani. Az osztrákoknak csak meg kellene indítaniuk egész vonalukat, rávetve magukat az ellenség hadoszlopára Voltától Goito felé, Cavrianától Guidizzolo és Ceresara felé, Castiglionétől Castelgoffredo és Montechiaro felé. Egy ilyen csatát a felszabadítók fölöttébb kedvezőtlen viszonyok között vívnának meg s ez egy második Austerlitzcel[51] végződhetne, csak fordított szereposztásban.

Magenta „hősét", Gyulayt leváltották. Helyette Schlick lett a 2. hadsereg parancsnoka, míg Wimpffen megmaradt az

1. hadsereg élén. E két hadsereg – Lonatónál és Castiglionénál összpontosítva – alkotja együttesen az itáliai osztrák hadsereget, melynek Ferenc József a névleges parancsnoka és Hess a vezérkari főnöke. Schlick, amennyire előélete a magyarországi háborúból ismeretes, ügyes átlagtábornok. Hess vitathatatlanul a legnagyobb élő stratéga. A veszély a hírhedt Ferenc József személyes közbelépésében rejlik. Akárcsak I. Sándor Napóleon oroszországi inváziója idején, a tudálékos öreg, nagybajuszú filiszterek tarka bandáját gyűjtötte maga köré, akik közül egyeseket talán közvetlenül Oroszország pénzel. A fennsíkról letekintve, a francia hadsereg – amennyiben nem törődve az osztrákokkal, egyenesen a Mincio felé vonulna – egész impozáns megjelenésében, ezredről ezredre világosan végigszemlélhető. Az az érzékletes benyomás, amelyet az ellenségnek a visszavonulási vonalhoz közelebb fekvő úton való megpillantása kelt, könnyen megzavarhatja a Ferenc Józseféhez hasonló elmét. A mogorva vállrojtos tudálékosok beleszólása alkalmas arra, hogy szépítgesse ideggyengeségét és rábírja a pompásan megválasztott állás feladására és az erődök közé való visszavonulásra.[52] Amikor buta ifjoncok állnak egy birodalom élén, idegállapotuktól függ minden. A legjobban átgondolt tervek szubjektív benyomások, véletlenek, rigolyák játékává lesznek. Egy Ferenc Józseffel megáldott osztrák főhadiszállásnak aligha van más biztosítéka a győzelemre, mint a Quasimodo az ellenséges táborban. De ez utóbbi legalábbb megedzette idegeit a St. James Streeten hivatásos játékosok között, s ha nem is vasból kovácsolt férfiú, mint bámulói szeretnék, de legalább guttapercsából való.

A megírás ideje: 1859. június 23.
A megjelenés helye: Das Volk, 1859. június 25. (8. sz.)
Eredeti nyelve: német.
Aláírás nélkül.

TÖRTÉNELMI IGAZSÁGSZOLGÁLTATÁS

Most, miután már közzétettünk minden hozzánk érkezett hivatalos jelentést a solferinói csatáról, valamint sok beszámolót mindkét táborból, köztük a londoni Times kiváló különtudósítását, és olvasóink elé tártuk ezeket az okmányokat, talán ideje tisztázni, mik is az igazi okai annak, hogy ezt a csatát Ferenc József vesztette el és III. Napóleon nyerte meg.

Amikor az osztrák császár újra átkelt a Mincion, hogy támadjon, kilenc hadtest állt rendelkezésére, amelyek – leszámítva az erődök helyőrségét – átlagosan négy-négy gyalogdandár erősségben jelenhettek meg a csatatéren, vagyis összesen 36 dandárral – s egy dandár átlag 5–6 ezer fő létszámmal. Ennélfogva az osztrákok támadó ereje körülbelül 200 ezer fő gyalogság volt. Ez a létszám, bár teljesen elegendő az előnyomulás biztosításához, még mindig kisebb vagy alig egyenlő az ellenségével, mert ezek oldalán tíz piemonti és huszonhat francia gyalogdandár állt. A franciák Magenta óta nagy erősítéseket kaptak a szabadságoltakból és kiképzett újoncokból, akiket beosztottak ezredeikbe. Dandárjaik tehát kétségtelenül erősebbek voltak az osztrákokénál, akiknek erősítése két friss hadtestből (a 10.-ből és a 11.-ből) állt, amelyek növelték ugyan a dandárok számát, de erejük változatlan maradt. Ezért bátran lehet úgy számítani, hogy a szövetséges hadseregnek, a teljes gyalogsági állományból (170 ezer francia, 75 ezer szárd) levonva a hadjárat kezdete óta

szenvedett veszteségeket, mondjuk 30 ezer főt, marad körülbelül 215 ezer fő gyalogsága. Az osztrákoknak – akik bizakodva manővereik gyorsaságában és rajtaütésszerűségében, csapataik ama forró vágyában, hogy megbosszulják a magentai vereséget és bebizonyítsák: semmivel sem alábbvalóak ellenfeleiknél, valamint azon állások erősségében, amelyeket a Castiglione mögötti magaslatokra való hirtelen előnyomulásuk ismét biztosíthat nekik – kétségtelenül igazuk volt abban, hogy támadtak. Ám a feltétel az lett volna, hogy csapataikat a lehető legszorosabban összpontosítva tartják, hogy gyorsan és erélyesen nyomulnak előre. E feltételek egyikét sem teljesítették.

Ahelyett, hogy egész erejükkel Peschiera és Volta között nyomultak volna előre, hogy biztosítsák az egész hegyvonulatot Lonatóig és Castiglionéig, és a guidizzolói síkságot a lovasságnak és esetleg egy hadtest gyalogságnak engedve át – ehelyett egy hadtestet, a másodikat, Mantovában hagytak, védelmül Napóleon herceg hadtestének – amelyről azt hitték, hogy a közelben van – egy esetleges rajtaütése ellen. Nos, ha a mantovai helyőrség nem volt elegendő arra, hogy egy külön hadtest segítsége nélkül is megvédje Európa legerősebb várát irreguláris támadással szemben, akkor ennek valóban furcsa helyőrségnek kellett lennie. De úgy látjuk, nem ez volt az ok, amely a második hadtestet Mantovához bilincselte. Tény az, hogy két másik hadtestet, a 11-et és a 10-et kiküldték, hogy kerülje meg a szövetségesek jobbszárnyát Asolánál, egy Chiese-parti városnál, mintegy hat mérföldnyire délnyugatra Castelgoffredótól, s oly távol a csatatértől, hogy minden körülmények között csak túl későn érhették azt el. A második hadtest rendeltetése, mint ebből majdnem kitűnik, az volt, hogy fedezze e megkerülő oszlop szárnyait és hátát Napóleon herceg esetleges megérkezése esetén, és ily módon megakadályozza, hogy őt magát kerüljék meg. Ez az egész terv annyira a régi osztrák iskolából való, annyira bonyolult, annyira nevetséges mindenki szemében, aki hozzá van szokva csatatervek tanulmányozásához, hogy az osztrák vezérkart minden bizonnyal fel kell

mentenünk feltalálásának felelőssége alól. Ilyen anakronizmust senki más nem eszelhetett ki, csak Ferenc József és szárnysegéde, Grünne gróf. Ily módon három hadtestet sikeresen veszélyen kívül helyeztek. A megmaradó hetet a következőképpen osztották el: egy, a 8. (Benedek) Pozzolengo és a Garda-tó között állt, hogy a magaslatokon tartson egy állást, melynek centruma és kulcsa San Martino volt. Az 5. (Stadion) elfoglalta Solferinót, a 7. (Zobel) San Cassianót; az 1. (Clam-Gallas) Cavrianát. Délre, a síkságon a 3. hadtest (Schwarzenberg) a Goitóból Castiglionéba vezető főúton nyomult előre Guidizzolón át, a 9. (Schafgottsch) pedig délebbre Medola felé. Ezt a szárnyat azért dobták előre, hogy visszaszorítsa a szövetséges jobbszárnyat és segítséget nyújtson a 10. és 11. hadtestnek, amikor ezek megérkeznek — ha egyáltalán valaha megérkeznek.

A hat, valóban harcba vetett hadtestet tehát, amely szemlátomást az osztrák küzdő sereget alkotta, egy tizenkét mérföld hosszú vonalon húzták szét, s átlagban két mérföld, azaz 3540 yard* arcvonal jutott egy-egy hadtestre. Ilyen hosszú vonalnak semmiféle mélysége nem lehetett. De akadt más súlyos hiba is.

A 3. és 9. hadtest Goitóból nyomult előre, ezen a helyen volt visszavonulási vonaluk is; a hozzájuk közvetlenül csatlakozó 1. és 7. hadtest visszavonulási vonala Vallegióhoz vezetett. Ha egy pillantást vetünk a térképre, láthatjuk, hogy ez excentrikus visszavonulást eredményez, s kétségtelenül főképpen ennek a körülménynek tulajdonítható a síkságon működő két hadtest gyenge eredménye.

A 24, illetve ha feltételezzük, hogy Benedeket megerősítették a peschierai helyőrség néhány csapatával, 25 vagy 26 osztrák dandár e hibás elhelyezésén még jobban rontott az előrenyomulás vontatottsága. Ha az összpontosított hadsereg június 23-án, amikor újra átkelt a Mincion, gyorsan halad, akkor délre eljut a szövetségesek előretolt állásaihoz Desenzanónál, Lonatónál és Castiglionénál, és szürkületre

* 1 yard = 0,91 cm. — *Szerk.*

vissza tudja vetni őket a Chieséhez. Így a csata az osztrákok kezdeti sikerével indult volna meg. Ámde a legtávolibb pont, amelyet a magaslatokon elértek Solferino volt, mindössze hat mérföldnyire a Minciótól. A síkságon az előrenyomult csapatok Castelgoffredóig jutottak csak el, pedig ha ilyen parancsot kapnak, eljuthattak volna a Chieséig. Azután 24-én a virradati indulás helyett, 9 órára tűzték ki az előrenyomulás megkezdését. Így történt, hogy a szövetségesek, akik hajnali 2 órakor indultak, 5 és 6 óra között rátámadtak az osztrákokra. A következményeket nem lehetett elkerülni. 33 erős dandár 25 vagy 26 gyenge ellen (valamennyit már előbb is bevetették és súlyos veszteségeket szenvedtek), ez csak az osztrákok vereségével végződhetett. Egyedül Benedek — öt vagy hat dandárjával — tartott ki egész napon át a piemonti hadsereggel szemben, amelynek mind a tíz dandárját, a gárda kivételével, harcba vetették; s megtartotta volna állását, ha a centrum és a balszárny általános visszavonulása nem kényszeríti őt is meghátrálásra. A centrumban az 5. és 1. hadtest (8 dandár) 2 óra utánig tartotta Solferinót Baraguay d'Hilliers hadteste (6 dandár) és a gárda (4 dandár) ellen, míg a 7. hadtestet (4 dandár) sakkban tartotta Mac-Mahon 4 dandárja. Miután Solferinót végül elfoglalták, a gárda előrenyomult San Cassiano ellen és az osztrák 7. hadtestet állásának feladására kényszerítette. Végül Caviana eleste délután 5 óra körül eldöntötte a csata sorsát a centrumban, és visszavonulásra kényszerítette az osztrákokat. Az osztrák balszárnyon a 3. és 9. hadtest váltakozó sikerrel harcolt Niel hadtestével és Canrobert hadtestének egy hadosztályával (Renault-éval), amíg később délután az utóbbi hadtest egy másik hadosztálya (Trochué) csatasorba nem lépett és vissza nem űzte az osztrákokat Goito irányában. Bár kezdettől fogva csaknem egyenlő erők álltak szemben, ez a nyolc osztrák dandár sokkal többre lett volna képes, mint amennyit tett. Ha Guidizzolóból Castiglione felé való határozott előrenyomulással felmenti a 7. hadtestet San Cassianónál, akkor közvetve segíti Solferino védőit. Mivel azonban visszavonulási vonaluk Goito felé vezetett, s minden

előre tett lépés veszélyeztette azt — ennélfogva olyan óvatossággal cselekedtek, amely ilyen ütközetben egyáltalán nem helyénvaló. Ám a hiba azokat terheli, akik a Goitóba való visszavonulást elrendelték.

A szövetségesek minden katonájukat bevetették, kivéve három dandárt, kettőt Canrobert hadtestéből és egyet a piemonti gárdából. Ha e három dandárt kivéve valamennyi tartalékuk bevetésére volt szükség egy ilyen nehezen kivívott győzelemhez, amely után nem következik üldözés — mi lett volna a csata kimenetele akkor, ha Ferenc József fel tudja használni azt a három hadtestét, amely abban az időben valahol messze délen bolyongott? Tegyük fel, hogy egyet ad Benedeknek, egy másikat Solferino és San Cassiano mögött helyez el tartalékként s egyet Cavriana mögé rendel általános tartaléknak. Mi lett volna akkor a csata eredménye? Ez egy pillanatra sem lehet kétséges. A San Martino és Solferino elfoglalására irányuló ismételt és hasztalan erőfeszítéseik után a piemontiakat és a francia centrumot megtörte volna az egész osztrák vonal végső és erőteljes előrenyomulása; és az osztrákok, ahelyett, hogy visszavonulnak a Mincio felé, a Chiese partjain fejezik be a napot. Vereséget szenvedtek, nem a franciáktól, hanem saját császáruk öntelt ostobasága következtében. Jóllehet nyomta őket mind a külső túlerő, mind a belső hitvány vezetés — mégis töretlenül vonultak vissza, csak a puszta csatateret engedve át, és pánik nélkül, miként a legjobb csapatok, amelyeket valaha látott a világ.

A megírás ideje: 1859. június vége–július eleje.
A megjelenés helye: New York Daily Tribune 1859. július 21.
Eredeti nyelve: angol.

AZ ITÁLIAI HÁBORÚ

Visszapillantás

I

A titkos tábornok[53] sürgősen Párizsba rendelte gárdáját, hogy annak élén tartsa meg diadalmas bevonulását és aztán a Carrousel téren defilíroztassa maga előtt győztes csapatait. Mi tartsunk közben még egyszer szemlét a háború fő eseményei fölött, hogy megvilágítsuk Napóleon majmának[54] tényleges érdemét.

Április 19-én Buol gróf elkövette azt a gyermekded elővigyázatlanságot, hogy közölte az angol követtel: 23-án háromnapos határidőt ad a piemontiaknak, annak lejárta után azonban megindítja a háborút és parancsot ad a bevonulásra. Buol tudta ugyan, hogy Malmesbury nem Palmerston, de megfeledkezett a küszöbönálló általános választásokról, arról, hogy a korlátolt toryk attól való félelmükben, hogy „osztrákoknak" kiáltják ki őket, akaratuk ellenére ténylegesen bonapartisták lettek. 20-án az angol kormány sietve tudomására hozta Bonaparte úrnak ezt a közlést; nyomban megkezdődött a francia csapatok összevonása és elrendelték a szabadságoltak negyedik zászlóaljainak felállítását. 23-án — az angol választások előestéjén — az osztrákok valóban átadják az ultimátumot. Derby és Malmesbury ezt a lépést

sürgősen „bűntettnek" nyilvánítja, s a legerélyesebben tiltakozik ellene. Bonaparte még az ultimátum lejárta előtt megindítja csapatait a piemonti határon át; április 26-án a franciák Savoya és Genova földjére lépnek. Az osztrákok viszont, akiket a tory-kormány tiltakozásai és fenyegetései feltartóztattak, még két napot ráadnak, és 27-e helyett csak 29-én vonulnak be Piemontba.

Így a titkos tábornoknak teljes kilenc nappal az osztrákok bevonulása előtt tudomása volt szándékukról, és az angol kormány árulása segítségével sikerült három nappal megelőzni az osztrákokat a helyszínen. De nemcsak az angol kormányban, hanem az osztrák hadvezetésben is voltak szövetségesei a titkos tábornoknak. Mindenki azt várta, és joggal, hogy az itáliai hadsereg főparancsnokságát Hess veszi át. Ehelyett a hadvezetés Gyulay kezében maradt, aki 1848-ban és 1849-ben seholsem találkozott az ellenséggel. Teljesen tehetségtelen ember ez a Gyulay, sem esze, sem akaratereje. Hess polgári származású és ellenszenves annak a reakciós és jezsuitabarát nemesi klikknek, amely Ferenc József kamarilláját alkotja. A Grünne—Thun—Bach-triumvirátus a gyenge Ferenc Józsefet, aki Grünnével együtt egy fura, és Hess által élesen megbírált hadműveleti tervet dolgozott ki, az öreg stratéga ellen uszította. Így maradt meg a hígvelejű főnemes Gyulay főtábornoknak, és az ő hadműveleti tervét — a Piemontba való betörést — fogadták el. Hess szigorúan védelmet és a Mincio előtt minden ütközet kerülését javasolta. Az osztrák hadsereg, amelyet még felhőszakadások is feltartóztattak, csak június 3-a vagy 4-e táján jelent meg a Pónál és a Sesiánál, és most már természetesen túl késő volt ahhoz, hogy rajtaütést kockáztassanak meg Torino vagy valamelyik piemonti erőd ellen. A franciák nagy erőket vontak össze a Pó felső folyásánál — és ez a tehetségtelen Gyulaynak kitűnő ürügy volt a tétlenségre. Hogy kellőképpen bizonyítsa tanácstalanságát, parancsot adott a montebellói harcfelderítésre. Az ezzel előidézett harcot tizenhárom osztrák zászlóalj becsülettel megvívta tizenhat francia zászlóalj ellen; végül Baraguay d'Hilliers hadtestének 2. és 3. had-

osztálya megjelent a csatatéren, ekkor pedig az osztrákok céljukat elérve visszavonultak. Mivel az osztrákok ezen a felderítésen kívül a továbbiakban semmit nem tettek, nyilvánvaló, hogy az egész expedíció éppúgy el is maradhatott volna.

A titkos tábornoknak közben várakoznia kellett hadianyagára és lovasságára, és valószínűleg kedvelt Bülowjának tanulmányozásával töltötte idejét. A franciák — pontosan értesülve az osztrákok felállításáról és erejéről — könnyen felvázolhatták támadási tervüket. A támadásnak általában csak három módja van: vagy egyenesen arcvonalban a centrum áttörésével, vagy pedig a jobb-, illetve a balszárny megkerülésével. A titkos tábornok az ellenséges jobbszárny megkerülésére határozta el magát. Az osztrákok a Biellától Paviáig terjedő hosszú vonalon álltak, miután a Sesia és a Dora Baltea közötti egész vidék takarmányát háborítatlanul elrekvirálták. Május 21-én a piemontiak megtámadják a Sesia-vonalat és több napon át kisebb ütközeteket vívnak Casale és Vercelli között, Garibaldi pedig hegyi vadászaival szorosan a Lago Maggiore mellett ellopakodva fellázítja Varesottót, majd Comascóba és Brianzába nyomul előre. Gyulay megmarad a maga szétforgácsoltságában, sőt, hat hadtestének egyikét (a 9.-et) a Pó déli partjára küldi. Május 29-én végre ott tartanak az előkészületekkel, hogy a támadás megkezdődhet. A palestrói és vinzagliói ütközetek, amelyekben a piemonti hadsereg legnagyobb részét vetették be a 7. hadtest (Zobel) egy része ellen, megnyitották a szövetségeseknek az utat Novara felé, amelyet Gyulay ellenállás nélkül kiüríttetett. A piemontiakat, a 2., 3. és 4. francia hadtestet és a gárdát azonnal odavezényelték; az 1. hadtest követte őket. Az osztrák jobbszárny megkerülése befejeződött, az út Milánóba szabaddá vált.

Ezzel azonban a hadseregek éppen arra az állásra tettek szert, amelyben Radetzky 1849-ben a novarai győzelmet kivívta. Hosszú oszlopokban, néhány párhuzamos úton hömpölygtek a szövetségesek a Ticino felé. A menetoszlopok csak lassan haladhattak. Gyulay — a szétforgácsolt 9. had-

testet nem számítva — öt hadtesttel rendelkezett. Mihelyt a piemontiak támadása komolyra fordult, és ez május 29-én és 30-án következett be, Gyulaynak összpontosítania kellett csapatait. Az összevonás területe meglehetősen közömbös szerepet játszott, hiszen egy összpontosított állásban levő 140—150 ezer ember mellett nem lehet elvonulni; emellett az volt a fontos: ne passzívan védekezzenek, hanem a tempo* csapást mérjenek az ellenségre. Ha Gyulay május 31-én és június 1-én Mortara, Garlasco és Vigevona között összpontosítja erőit, akkor ő támadhatja oldalba Novaránál a jobbszárnyát megkerülő erőket, kettévághatja az ellenséges menetoszlopokat, egy részüket az Alpok felé szoríthatja és kezébe kaparinthatja a Torinóba vezető utat. És ha az ellenség Pavia alatt átkel a Pón, még mindig idejekorán odaérkezne, hogy a Milánóba vezető utat eltorlaszolja előle.

Az összpontosításhoz valóban hozzá is kezdtek. Mielőtt azonban teljesen befejezték volna, Gyulayt megzavarta Novara elfoglalása. Az ellenség közelebb állt Milánóhoz, mint ő! De hiszen éppen ez volt a kívánatos; most érkezett el az a tempo csapás pillanata. Az ellenségnek a legkedvezőtlenebb körülmények között kell majd küzdenie. De Gyulay bármily bátor lehet is személy szerint, erkölcsileg gyáva volt. Gyors előrenyomulás helyett visszavonult, hogy hadseregével erőltetett menetben megkerülje az ellenséget és Magentánál megint elzárja előle az egyenes utat Milánóba. A csapatokat június 2-án indították el, és a főhadiszállást a lombardiai Rosatéba helyezték át. Június 3-án reggel fél hat órakor odaérkezett Hess táborszernagy. Számon kérte Gyulaytól a megbocsáthatatlan hibát és azonnal megállíttatta az összes csapatokat, mivel lehetségesnek tartotta még a novarai irányú csapást. Két teljes hadtest, a 2. és a 7., már lombardiai földre ért s Vigevanóból Abbiategrasso felé menetelt. A 3. hadtest éppen a Vigevano melletti hídon kapta meg a parancsot a megállásra; visszafordult és a piemonti parton foglalt állást. A 8. hadtest Bereguardón, az 5. Pavián át nyomult

* Megfelelő időben, kellő ütemben. — *Szerk.*

előre. A 9. még mindig igen távol volt, hadműveleti kerületen kívül. Hess miután pontosan tájékozódott a csapatok elhelyezéséről, úgy látta, túlságosan késő az idő ahhoz, hogy Novara irányában sikerre számíthassanak. Így csak a magentai irány maradt már hátra. Reggel 10-kor megküldték a parancsot az oszlopoknak, hogy folytassák menetelésüket Magenta felé.

Gyulay szerint Hessnek ez a beavatkozása és a menetoszlopok megállításából adódott négy és fél óra időveszteség volt az oka a magentai csata elvesztésének. Hogy ez az indoklás milyen megalapozatlan, az kiderül a következőből. A Vigevano melletti híd tíz angol mérföld távolságra van Magentától — rövid egynapi menetelés. A 2. és a 7. hadtest már *Lombardiában volt*, amikor a megállási parancs megérkezett. Tehát átlagosan legfeljebb hét-nyolc mérföldet kellett menetelniük. Ennek ellenére csak a 7. hadtest egy hadosztálya jutott el Corbettáig és a 2. hadtest három dandára Magentáig. A 7. hadtest második hadosztálya 3-án nem jutott túl az Abbiategrasso melletti Castellettón. A 3. hadtest, amely a legkésőbb, délelőtt 11 órakor kapta meg a parancsot a Vigevano melletti hídról való elindulásra — tehát a nap nagy része még előtte volt — úgy látszik, hogy még azt az öt-hat angol mérföldnyit sem tette meg Abbiategrassóig, mert a következő napon csak délután 4 óra tájban került csatába Robeccónál (három mérföldre Abbiategrassótól). Itt tehát nyilván arról van szó, hogy az oszlopok az utakon összetorlódtak, ami megfelelő rendelkezés híján meglassította a menetet. Ha egy hadtestnek 24 órára, sőt többre van szüksége ahhoz, hogy nyolc-tíz mérföldet megtegyen, akkor már négy-öt óra igazán nem sokat nyom a latban. A 8. hadtestnek — amelyet Bereguardon és Binascón át irányítottak — olyan kerülő utat kellett megtennie, hogy a négy és fél óra időveszteséget behozva sem jelenhetett volna meg idejében a csatatéren. Az 5. hadtest Paviából indulva két *valóban erőltetett menetelés* után, június 4-én este egy dandárral még beavatkozott a csatába.[55] Amit időben elvesztett, azt megnyerte az erőltetett menetelések révén. Az a vád tehát, hogy

a hadsereg szétforgácsoltságáért Hess a felelős, teljesen alaptalan.

A magentai győzelem stratégiai bevezetése tehát pozitív hiba, amelyet maga Louis Bonaparte követett el azáltal, hogy oldalmenetet hajtott végre az ellenség hatókörében, másodszor pedig Gyulay, hibája, aki — ahelyett, hogy összpontosított erőkkel rajtaütött volna a hosszú menetoszlopokon — hadseregét egy siralmasan szervezett ellenmenettel és visszavonulással teljesen szétforgácsolta és csapatait kifáradva és kiéhezetten vetette ütközetbe. Ez volt a háború első fázisa. A másodikról a következő számban.

II

Valóságos titkos Napóleonunkat a magentai csatatéren hagytuk el. Gyulay megtette neki a legnagyobb szívességet, melyet egy hadvezér megtehet ellenfelének: erőit annyira szétforgácsoltan vonultatta fel, hogy a csata minden pillanatában jelentős számbeli kisebbségben volt, és még este sem tudta irányítani őket. Az 1. és a 2. hadtest visszavonult Milánó felé, a 8. Binascóból jött, az 5. Abbiategrassóból, a 9. hadtestet messze lent a Pónál sétáltatták. Hadvezérnek való nagyszerű helyzet ez! Az éjszaka folyamán érkező friss csapatokkal csak bele kellett volna vágni az elszigetelt osztrák oszlopok közé, hogy *valóságos* győzelmet vívjanak ki és egész egységeket zászlókkal és tüzérséggel együtt fegyverletételre kényszerítsenek! Ezt tette a „vulgáris" Napóleon Montenotténál és Millesimónál, Abensbergnél és Regensburgnál.[56] De nem ezt tette a „magasabb" Napóleon. Ő messze fölötte áll az ilyen nyers empirizmusnak. Ő tudja a maga Bülowjából, hogy az excentrikus visszavonulás a legelőnyösebb. Ő tehát tökéletesen méltányolta Gyulay mesteri visszavonulási utasításait és ahelyett, hogy nekiesett volna az osztrákoknak, ezt táviratozta Párizsba: a hadsereg pihen és újjászerveződik. Hiszen bizonyos volt benne: a világ nem lesz olyan udvariatlan, hogy magentai kontár gyakorla-

tozgatását valaha is ne úgy emlegesse, mint „nagy győzelmet!"

Gyulay barátunk, aki egyszer már oly nagy sikerrel kipróbálta azt a manővert, hogy ívben megkerülje az ellenséget — Gyulay barátunk ezt a kísérletet még egyszer megtette, mégpedig ezúttal nagy méretben. Előbb délkeletnek masíroztatta hadseregét a Póhoz, majd három oszlopban három párhuzamos úton a Pó mentén körülbelül az Ogliónál fekvő Piadenáig, s aztán északnak Castiglione felé. Emellett korántsem sietett. Az út, amelyet Castiglionéig meg kellett tennie, mintegy 120 angol mérföld,* tehát tíz napi nagyon kényelmes vagy nyolc napi erősebb menetelés. 14-én, legfeljebb 15-én már állásban lehetett volna Castiglionénál, de csak 19-én érte el a hadsereg tekintélyes része a Garda-tótól délre levő magaslatot. Ámde bizalom bizalmat kelt. Ha az osztrákok lassan meneteltek, a magasabb Napóleon bebizonyította nekik, hogy ő ebben is felülmúlja őket. A vulgáris Napóleonnak nem lett volna sürgősebb dolga, mint csapataival a rövidebb, közvetlenül Castiglionéba vezető, alig 100 angol mérföldnyi útszakaszon erőltetett menetben előnyomulni, hogy az osztrákok *előtt* érkezzen a Garda-tótól délre és a Minciónál levő álláshoz, majd lehetőleg megint oldalba támadja az osztrák menetoszlopokat. Nem így azonban a javított Napóleon! „Mindig csak lassan előre"[57] — ez a jelszava 5—22-ig tartott, amíg csapatait a Chiesénél összpontosította. Tizenhét nap 100 mérföldre, naponta két-két órácska!

Ezek azok a roppant megerőltetések, amelyeket a francia hadoszlopoknak ki kellett állniuk, és amelyek miatt az angol újságtudósítók annyira megcsodálták a pioupiouk** kitartását és letörhetetlen vidámságát. Csak egyszer történt kísérlet hátvédütközetre. Egy osztrák hadosztályt (Berger) ki kellett űzni Melegnanóból. Egy dandár tartotta a várost, a másik már a Lambro mögött volt, hogy az elsőnek a visszavonulását fedezze, és szinte nem is került bele az ütközetbe. Itt aztán

* 1 angol mérföld = 1,61 km. — *Szerk.*
** Bakák. — *Szerk.*

bebizonyította titkos tábornokunk, hogy ha éppen arról van szó, ismeri a napóleoni stratégiát is: tömegeket a döntő pontra! Ennek folytán ez ellen az egy dandár ellen két egész hadtestet, vagyis tíz dandárt vonultatott fel, és hat dandárral megtámadta az osztrák dandárt (Roden), amely három-négy órán át tartotta magát, s csak legénysége több mint egyharmadának elvesztése után vonult vissza — üldözetlenül — a Lambro mögé. A második dandár (Boér) jelenléte elég volt ahhoz, hogy feltartóztassa a roppant francia túlerőt. Ebből látható, hogy a háborút a franciák a legnagyobb udvariassággal folytatták.

Castiglionéban egy másik hérosz lép a színre: ausztriai Ferenc József. Két méltó ellenfél! Az egyik mindenütt elhíreszteltette, hogy minden idők legravaszabb rókája — a másik a lovag szerepében tetszeleg. Az egyik mindenképpen kénytelen évszázada legnagyobb hadvezére lenni, mert arra rendeltetett, hogy az eredeti Napóleont parodizálja — hiszen magával vitte a harctérre annak valódi ivóserlegét és más ereklyéit; a másiknak azért kell győzelemre vinni a zászlóit, mert hadseregének született „legfelsőbb hadura". Jobban már nem is képviseltethetné magát a csatatéren az az epigonuralom, amely a XIX. századi forradalmak felvonásközeiben annyira elterpeszkedik.

Ferenc József azzal kezdi fővezéri karrierjét, hogy csapataival előbb elfoglalja a Garda-tótól délre fekvő állást, majd nyomban a Mincio mögé vonja őket; de alighogy a Mincio mögé érnek, megint támadásba küldi őket. Ez a fura manőver nyilván még a javított Napóleont is meglepte, és hadijelentésében elég illedelmesen ezt nyíltan be is vallja. Mivel ugyanazon a napon hadseregével éppen a Mincio felé menetelt, a két hadsereg között összetűzésre került sor; ez a solferinói csata. Tartózkodunk attól, hogy még egyszer a csata részleteibe bocsátkozzunk, mivel ezt e lap egyik korábbi számában már megtettük,[58] annál is inkább, mert az osztrák hivatalos jelentés szándékosan zavaros, hogy takargassa az örökletes hadúr bámulatos baklövéseit. Annyi azonban teljes bizonyossággal kitűnik belőle, hogy a csata elvesztésében főként Ferenc

József és kamarillája a bűnös. Először is, Hesst szándékosan és tervszerűen a háttérben tartották. Másodszor, Ferenc József lépett Hess helyére. Harmadszor, a kamarilla befolyása révén egy csomó tehetségtelen, sőt néhány kétes bátorságú ember is fontos parancsnoki poszton maradt. Mindezekből a körülményekből — még az eredeti tervtől eltekintve is — olyan fejvesztettség keletkezett a csata napján, hogy parancsnoklásról, a hadmozdulatok összehangolásáról, a manőverek rendezettségéről és következetességéről szó sem lehetett. Úgy látszik, különösen a centrumban uralkodott mérhetetlen zűrzavar. Az itt álló három hadtest (1., 5. és 7.) olyan ellentmondó és összefüggéstelen hadmozdulatokat végez, a döntő pillanatban mindig annyira elszakadnak egymástól — holott egyébként minduntalan egymás útjában vannak —, hogy az osztrák jelentésből csakis a következő derül ki, de ez teljes bizonysággal: itt nem annyira a létszámbeli gyengeség, mint inkább a gyalázatosan rossz vezetés okozta a csata elvesztését. Az egyik hadtest sohasem támogatta kellő időben a másikat; a tartalékok mindenütt voltak, csak éppen ott nem, ahol kellettek; és így elesett Solferino, San Cassiano, Cavriana, egyik a másik után, holott ha mindhármat együtt kitartóan és ügyesen védelmezik, bevehetetlen állást alkottak volna. Solferinót, a döntő pontot, már 2 órakor elvesztették, s ezzel a csatát is. Solferino összpontosított támadás áldozatául esett, s ezt csak ellencsapásokkal lehetett volna meghiúsítani — ám éppen ezek hiányoztak. És Solferino után elesett a többi falu is ugyancsak összpontosított támadások során, amelyekkel erőtlen, passzív védelmet szegeztek szembe. Mindamellett voltak ott még friss csapatok, hiszen az osztrák veszteséglisták azt bizonyítják, hogy 25 bevetett sorezredből nyolc (Rossbach, József főherceg, Hartmann, Mecklenburg, Hess, Grüber, Wernhardt, Wimpffen) — tehát egyharmad — ezredenként 200 főnél kevesebbet vesztett. Vagyis *csak jelentéktelen mértékben* vetették harcba őket! Három ezek közül, valamint a gradiskai határezred még 100 főt sem vesztett ezredenként, és a vadászoknál a legtöbb zászlóaljnál (öt) 70 főnél kevesebb szerepelt a zászlóalj-

veszteséglistákon. Mivel a jobbszárnynak (Benedek 8. hadteste) a nagy túlerővel szemben csapatait teljes egészében kellett harcba vetnie, ezek az alig-alig bevetett ezredek és zászlóaljak a centrumra és a balszárnyra jutottak, s jó részük bizonyára a centrumban is állt. Ez bizonyítja, milyen szánalmas volt a vezetés. A dolognak egyébként igen egyszerű a magyarázata: ahol Ferenc József államkamarillájával megjelent, ott tervszerűtlenül mindennek össze kellett kuszálódnia. A tartalék tüzérség 13 ütege egyetlen lövést sem adott le! A balszárnyon úgy látszik, hasonlóképpen hiányzott mindennemű vezetés. Itt különösen a lovasság — amelyet vénasszonyok vezényeltek — nem jutott cselekvéshez. Ahol egy osztrák lovasezred feltűnt, a francia lovasság visszafordult, és mégis: nyolc ezredből csupán egyetlenegy huszárezred jutott el odáig, hogy teljes erővel, két dragonyosezred és egy ulánusezred pedig úgy-ahogy rohamozzon. A porosz huszárok 110, a két dragonyosezred együtt 96 főt vesztettek; a szicíliai ulánusok vesztesége nem ismeretes, a többi négy ezred összesen 23 főt vesztett! A tüzérség vesztesége egészében csak 180 fő volt.

Ezek a számok minden másnál jobban igazolják, mekkora bizonytalansággal és határozatlansággal vonultatták fel csapataikat az ellenség ellen az osztrák tábornokok, a császártól egészen a hadtestparancsnokig. Ha hozzászámítjuk ehhez a számbeli fölényt és azt a morális lendületet, amelyet a franciák az addigi sikereknek köszönhettek, akkor megértjük, hogy az osztrákok nem győzhettek. Egyetlenegy hadtestparancsnok nem vesztette el a fejét, s ez Benedek volt; a jobbszárnyat egészen egyedül vezényelte, és Ferenc Józsefnek nem jutott ideje a beavatkozásra. Ennek következtében Benedek a piemontiakat kétszeres túlerejük ellenére alaposan megverte.

A magasabb Napóleon már nem volt olyan újonc a hadvezetésben, mint Ferenc József. Már Magentánál kivágta a rezet és tapasztalatból tudta, hogyan kell viselkednie a csatatéren. Átengedte az öreg Vaillant-nak a megszállandó arcvonal hosszúságának kiszámítását, ebből pedig magától

adódott az egyes hadtestek elosztása; ezután a hadtestparancsnokokra bízta, hogy tovább boldoguljanak, mert afelől meglehetősen nyugodt lehetett, hogy hadtestük vezetéséhez értenek. Ő azokat a pontokat kereste fel, amelyeken a párizsi Illustration[59] következő szombati számában a legjobban fog festeni, és onnan igen melodrámai, de egyben igen jelentéktelen részletparancsokat osztogatott.

III

Düsseldorfban az Akadémián sok évvel ezelőtt volt egy orosz festő, akit később tehetségtelensége és lustasága miatt Szibériába száműztek. A szegény ördög nagyon rajongott az ő Miklós császárjáért és lelkendezve szokta mesélgetni: „Császár nagyon nagy! Császár mindent tud! Császár festeni is tud. De császárnak nem lenni ideje festeni; császár megvenni tájképeket és aztán festeni bele katonákat. Császár nagyon nagy! Isten nagy, de császár még fiatal!"

A magasabb Napóleon abban hasonlít Miklóshoz, hogy szerinte is a tájkép csak arra való, hogy katonákat fessenek bele. De mivel még a katonák belefestésére sincs ideje, megelégszik azzal, hogy a festmény számára modellt *üljön*. Il pose.* Magenta, Solferino és egész Itália csak díszlet, csak ürügy arra, hogy érdekes alakját ez alkalommal melodramatikus tartásban megint betétesse az Illustrationba és az Illustrated London Newsba.[60] Mivel ez némi pénzzel elérhető, ez sikerült is neki. Azt mondta a milánóiaknak:

„Ha vannak emberek, akik nem értik meg századukat (a reklám és a blöff századát) – én nem tartozom azok közé."

Az öreg Napóleon nagy volt, a javított Napóleon pedig már nem fiatal!

Ez utóbbi belátás, mármint hogy nem fiatal, sugallta azt a gondolatát is, hogy talán ideje volna békét kötni. Most

* Pózol, modellt ül. — *Szerk.*

már vitte annyira amennyire pusztán succès d'estime* révén vinni lehetett. „Négy ütközetben és két csatában", mintegy 50 ezer főnyi veszteséggel csupán (a betegeket nem számítva) meghódította az osztrák erődökig terjedő elővidéket — azt a területet, amelyről Ausztria, erődjei létesítésével, országvilágnak kinyilvánította, hogy sohasem akarja túlerővel szemben komolyan védelmezni, és amelyet ezúttal, csak Hess táborszernagy bosszantására, mégis védelmezett. A Via Sacra,[61] amelyen a magasabb Napóleon hadseregét eddig oly klasszikus döcögéssel és oly kétes sikerekkel vezette, egyszerre csak el volt deszkázva. Túlnan terült el az ígéret földje, amelyet a mostani „itáliai hadsereg" nem pillanthatott meg, hanem talán csak unokáik — s talán még azok sem. Rivoli és Arcole nem volt a programban. Verona és Mantova éppen azon volt, hogy beleszóljon a dologba. Az egyetlen erőd, amelynek belsejébe a magasabb Napóleon eddig katonai kísérettel bevonult, Ham vára — és nagyon is örült, amikor onnan hadi dicsőség nélkül megint elvonulhatott.[62] A csattanók amúgy is eléggé pauvre** sikerültek; grande bataillejai*** voltak ugyan, de a grande victoire-okat**** még a távíródrót sem hitte el neki. Egy háború, amely elsáncolt táborokért, az öreg Hess ellen folyik, egy háború, amelyben váltakoznak a sikerek és csökkennek az esélyek, egy háború, amely komoly munkát igényel, egy *valóságos háború* — ez nem volt a Porte Saint-Martin[63] és az Astley-amfiteátrum[64] Napóleonjának való háború. Ehhez járult még, hogy ha egy lépéssel tovább megy, háborút idéz elő a Rajnánál is, és ezzel olyan bonyodalmak következnek be, amelyek a hősi grimaszoknak és a melodramatikus pose plastique-oknak***** azonnal véget vetnek. Ilyen dolgokkal azonban nem vesződik a magasabb Napóleon — békét kötött és felemésztette egész programját.

Amikor megindult a háború, magasabb Napóleonunk

* Erkölcsi siker, a tekintélynek szóló siker. — *Szerk.*

** Szegényesen. — *Szerk.*

*** Nagy csatái. — *Szerk.*

**** Nagy győzelmeket. — *Szerk.*

***** Kifejező pózoknak. — *Szerk.*

nyomban felidézte a vulgáris Napóleon itáliai hadjáratait, Montenotte, Dego, Millesimo, Montebello, Marengo, Lodi, Castiglione, Rivoli és Arcole via sacráját. Hasonlítsuk csak össze a másolatot az eredetivel.

A vulgáris Napóleon olyan időben vette át a parancsnokságot 30 ezer kiéhezett, mezítlábas és rongyos katona felett, amikor Franciaországnak zilált pénzügyekkel és a kölcsönszerzés minden lehetősége nélkül nemcsak az Alpokban kellett két hadsereget fenntartania, hanem még ugyancsak kettőt Németországban is; Szardínia és a többi itáliai tartomány pedig nem mellette, hanem ellene volt. A szemben álló hadsereg számban és szervezettségben felülmúlta az övét. Ennek ellenére támadott, megverte az osztrákokat és a piemontiakat hat gyorsan egymásra következő csapásban, amelyek mindegyikében biztosítani tudta magának a számbeli fölényt; Piemontot békére kényszerítette, átkelt a Pón, Lodinál kierőszakolta az Addán való átkelést és ostrom alá vette Mantovát. Az osztrákok első felmentő seregét szétszórta Lonatónál és Castiglionénál, és második előnyomulásakor pedig vakmerő manőverrel arra kényszerítette, hogy bevegye magát Mantovába. A második felmentő sereget feltartóztatta Arcolénál és két hónapig sakkban tartotta, amíg az erősítést kapva ismét előrenyomult, hogy Rivolinál megveresse magát. Ezután Mantovát megadásra és a délolasz fejedelmeket békére kényszerítette, és a Juliai-Alpokon át a Semmering lábáig nyomult előre, ahol kivívta a békét.

Ezt tette a vulgáris Napóleon. Hát a magasabb Napóleon? Jobb és erősebb hadsereget talál készen, mint amilyen Franciaországnak valaha is volt, és olyan pénzügyi helyzetet, amely legalábbis lehetővé teszi, hogy kölcsönökkel könnyen előteremtse a háborús költségeket. Hat hónapnyi idő áll a rendelkezésére, hogy a legteljesebb békében felkészüljön hadjáratára. Szardínia erős váraival és nagylétszámú, kitűnő hadseregével mellette áll, Rómát megszállva tartja; Közép-Itália csak egy jelt vár tőle, hogy nekivágjon és csatlakozzék hozzá. Hadműveleti alapja nem a Tengeri-Alpoknál fekszik, hanem a Pó középső folyásánál, Alessandriánál és Casalénál.

Ahol elődjének öszvérútjai voltak, neki vasutak állnak a rendelkezésére. S mit tesz? Öt erős hadtestet dob át Itáliába, olyan erőseket, hogy a szárdokkal együtt mindig jelentős számbeli fölényben van az osztrákokkal szemben, olyan fölényben, hogy a hatodik hadtestet át is engedhette unokafivére turistahadseregének katonai kóborlásra. A sok vasút ellenére egy teljes hónapra van szüksége, hogy csapatait összevonja. Végre előnyomul. Gyulay tehetségtelensége megajándékozza az eldöntetlen magentai csatával, amely győzelemmé válik a két hadseregnek a csata utáni véletlen stratégiai viszonyai folytán — olyan viszonyok folytán, amelyekben a magasabb Napóleon egészen ártatlan és csakis Gyulay a bűnös. Hálából hagyja az osztrákokat kereket oldani, ahelyett, hogy üldözné őket. Solferinónál Ferenc József szinte *rákényszeríti* arra, hogy győzzön; ennek ellenére az eredmény alig jobb, mint Magentánál. Most van kialakulóban olyan helyzet, amilyenben a vulgáris Napóleon aztán latba vetett volna mindent; a háború olyan területen játszódik le, ahol lehet valami nagyobbat produkálni, és olyan méreteket ölt, amelyeknél nagyobb becsvágyú ember megtalálhatja számítását. Ahhoz a ponthoz érve, amelynél a vulgáris Napóleon via sacrája még csak kezdődik, még csak feltárul egy nagyszerű perspektíva, ezen ponton — *a magasabb Napóleon békét kér!*

A megírás ideje: 1859. július 20. — augusztus eleje.
A megjelenés helye: Das Volk 1859. július 23., 30. augusztus 6. (12., 13., 14. sz.)
Aláírás nélkül.

SAVOYA, NIZZA ÉS A RAJNA[65]

I

Immár egy esztendeje, hogy a bonapartista—piemonti—orosz összeesküvés kezdett kirajzolódni a közönség előtt. Először az újévi beszéd, majd az „itáliai Iphigeneia" kerítése, aztán Itália feljajdulása, végül Gorcsakovnak az a vallomása, hogy Louis-Napoléonnal szemben *írásbeli kötelezettségeket* vállalt.[66] Közben fegyverkezések, csapatmozdulatok, fenyegetődzések, közvetítési kísérletek. Akkor, az első pillanatban, az az ösztönös érzés cikázott végig egész Németországon: itt nem Itáliáról van szó, hanem a saját bőrünkről. A Ticinónál kezdődik, a Rajnánál végződik. Minden bonapartista háború végcélja csakis Franciaország „természetes határának", a Rajna-határnak a visszahódítása lehet.

Ám a német sajtónak az a része — élén az augsburgi Allgemeine Zeitunggal —, amelyet a legerősebben megrémített a Rajnára, mint természetes határra irányuló leplezett francia igény, elszánt fanatizmussal szállt síkra a felső-itáliai osztrák uralom mellett azzal az ürüggyel, hogy a Mincio és az Alsó-Pó Németország természetes határa Itáliával. Az augsburgi Allgemeine Zeitungnál működő Orges úr egész stratégiai gépezetét mozgásba hozta, hogy bebizonyítsa: Németország a Pó és a Mincio nélkül el van veszve, hogy az itáliai osztrák uralom feladása árulás Németországgal szemben.

Ez visszájára fordította a dolgot. Itt éppoly nyilvánvaló volt, hogy a Rajnával való fenyegetődzés csak ürügy, a cél: az itáliai osztrák kényuralom fenntartása. A Rajnával való fenyegetődzéssel csak rá akarták bírni Németországot, hogy szolidáris legyen Ausztriával Észak-Itália leigázásában. Ezt azután még tetézte az a nevetséges ellentmondás, hogy ugyanazt az elméletet a Pónál védelmezik és a Rajnánál elítélik.

E sorok szerzője akkoriban írt egy munkát, amelyet „*A Pó és a Rajna*" címmel tett közzé. Ez a brosúra éppen a nemzeti mozgalom érdekében tiltakozott a Mincio-határ elmélete ellen. Hadtudományi érvekkel próbálta bebizonyítani, hogy Németországnak a védelméhez nincs szüksége Itália egyetlen talpalatnyi földjére sem, és hogy Franciaország, ha csupán katonai indokok érvényesülnének, kétségtelenül sokkal inkább támaszthat igényt a Rajnára, mint Németország a Mincióra. Egyszóval, igyekezett a németeknek lehetővé tenni, hogy tiszta kézzel induljanak a várható harcba.

Hogy ez mennyire sikerült e brosúrának, azt döntsék el mások. Nincs tudomásunk egyetlen olyan kísérletről sem, amely az ott közölt fejtegetést tudományosan meg akarta volna cáfolni. Az augsburgi Allgemeine Zeitung, amely ellen a brosúra elsősorban irányult, megígérte, hogy egy önálló cikkben foglalkozik majd vele — ehelyett azonban három idegen cikket közölt az Ostdeutsche Postból; ezeknek a kritikája pedig arra szorítkozott, hogy a szerzőt „kisnémetnek" nyilvánítsa, mert Itáliát fel akarja adni. Azóta az augsburgi Allgemeine Zeitung — tudomásunk szerint — nem tett említést a Mincio-határ elméletéről.

Közben az a kísérlet, hogy Németországot szolidárissá tegyék Ausztria itáliai uralma és politikája iránt, kapóra jött az északnémet gothai filiszterekneк,[67] hogy a nemzeti mozgalom ellen fellépjenek. Az eredeti mozgalom valóban nemzeti volt, sokkal nemzetibb, mint az összes Schiller-ünnepségek Arhangelszktól San Franciscóig;[68] spontánul, ösztönösen, közvetlenül keletkezett. Hogy Ausztriának igaza van-e vagy

nincs igaza Itáliában, hogy Itáliának van-e igényjogosultsága a függetlenségre és a Mincio-vonal szükséges-e vagy sem — egyelőre közömbös volt a mozgalomnak. Egy közülünk valót támadás ért, mégpedig egy harmadik részéről, akinek Itáliához semmi köze nem volt, de annál több érdeke fűződött a Rajna bal partjának meghódításához. És vele szemben, Louis-Napoléonnal szemben, az első francia császárság hagyományaival szemben — mindnyájunknak össze kell fognunk. Ezt érezte a népi ösztön, és igaza volt.

De a gothai liberális filiszterek már évek óta nem tekintették többé Német-Ausztriát „közülünk valónak". Kapóra jött nekik a háború, mert az gyengíthette Ausztriát, és ezáltal végre lehetőség nyílt a kisnémet vagy nagyporosz császárság megteremtésére. Velük szövetkeztek az északnémet vulgáris demokrácia tömegei, amelyek arra spekuláltak, hogy Louis-Napoléon majd szétzúzza Ausztriát és aztán megengedi nekik, hogy egész Németországot porosz uralom alatt egyesítsék; velük szövetkezett a franciaországi és a svájci német emigráció egy csekély része, amely elég szemérmetlen volt ahhoz, hogy nyílt szövetségre lépjen a bonapartizmussal. A legerősebb szövetséges azonban — mondjuk ki nyíltan — a német nyárspolgárság gyávasága volt, amely sohasem mer szembenézni a veszéllyel, amely egy évnyi haladék kikunyerálása kedvéért cserben hagyja hűséges szövetségeseit, hogy utána, nélkülük, annál bizonyosabb legyen saját vereségében. Ehhez a gyávasághoz szorosan hozzátartozik az az ismert fene nagy okosság, amelynek mindig ezer ürügye van arra, hogy miért nem szabad semmi áron sem cselekedni, s miért kell annál többet beszélni; amely mindenben kételkedik, kivéve ezeket az ürügyeket. Ez a fene nagy okosság, ujjongva fogadta a Rajna bal partját Franciaországnak átengedő bázeli békét,[69] csendben a kezét dörzsölte, amikor az osztrákokat Ulmnál[70] és Austerlitznél megverték, és sohasem látja a maga Jénájának közeledtét, amelynek székhelye Berlin.

Ez a szövetség győzött — Németország cserben hagyta Ausztriát. Ezalatt az osztrák hadsereg a lombardiai síkságon olyan hősiesen verekedett, hogy bámulatba ejtette ellenfeleit

és csodálatra késztette a világot — csak a gothaiakat és uszályukat nem. Semmiféle gyakorlótéri sulykolás, semmiféle lélektelen helyőrségi szolgálat, semmiféle káplári pálca nem ölhette ki belőlük a németek elpusztíthatatlan verekedő kedvét. A szorító öltözék és a nehéz málha ellenére ezek a fiatal csapatok, amelyek sohasem voltak tűzben, veteránok módjára állták a sarat a harcedzett, könnyű öltözékű és könnyű felszerelésű franciákkal szemben, s az osztrák hadvezetésnek minden tehetségtelensége latba vetésével sikerült csak csapatait megveretni. És milyen vereség volt ez? Semmi zsákmány, semmi zászló, jóformán pár löveg, néhány fogoly — az egyetlen elhódított zászlót a csatatéren halomnyi hulla alatt *találták*, és a sebesülés nélküli foglyok olasz vagy magyar dezertőrök voltak. Az osztrák hadsereget a közlegénytől az őrnagyig dicsőség övezte — és ez a dicsőség szinte kizárólag a *német* osztrákokat illeti meg. Az olaszoknak nem lehetett hasznukat venni és többségüket eltávolították, a magyarok tömegestől átálltak vagy nagyon megbízhatatlanok voltak, a horvátok ebben a hadjáratban határozottan rosszabbul küzdöttek, mint máskor.* A német osztrákok teljes joggal tulajdoníthatják maguknak ezt a dicsőséget; hiszen a rossz vezetés szégyene is elsősorban őket éri.

Hamisítatlan régi osztrák vezetés volt ez. Amit Gyulay tehetetlensége egymaga nem tudott véghezvinni, azt véghezvitte a parancsnoklás egységének hiánya, amit a kamarilla, valamint Ferenc József jelenléte biztosított. Gyulay betört a Lomellinába és nyomban megtorpant, mihelyt a Casale—Alessandria körzetbe ért; az egész támadás elhibázott volt. A franciák háborítatlanul egyesültek a szárdokkal. Gyulay — hogy tanácstalanságát teljesen kimutassa — parancsot ad Montebello felderítésére, mintha már eleve be akarná bizonyítani, a bizonytalan tapogatódzás és a nehézkes aggályoskodások régi osztrák szelleme a hadvezetésben még mindig ugyanolyan eleven, mint a néhai udvari haditanács[71] idején. Teljesen

* Lásd az osztrák táborban működő Times-tudósító jelentését Solferinóról. Cavrianánál az öreg Nugent táborszernagy, aki mint amatőr ott volt, hasztalanul vetett latba mindent, hogy több zászlóaljnyi határőrt előre vigyen. — *Engels jegyzete.*

átengedi az ellenfélnek a kezdeményezést. Piacenzától Aronáig szétszórja hadseregét, hogy kedvelt osztrák módszer szerint mindent közvetlenül fedezzen. Radetzky hagyományai már tíz év után feledésbe merültek. Amikor az ellenség Palestrónál támad, az osztrák dandárok olyan lassú egymásutánban érkeznek az ütközetbe, hogy az egyiket még a másik megérkezte előtt mindig kiverik állásából. Amikor pedig az ellenség valóban vállalkozik arra a manőverre, amelynek lehetősége adott csak értelmet az egész lomellinai állásnak, vagyis oldalmenetet hajt végre Vercelliből Bofallorába, amikor végre eljött az alkalom, hogy egy Novara elleni csapással elhárítsák ezt a vakmerő manővert és kiaknázzák az ellenség kedvezőtlen helyzetét — Gyulay elveszti a fejét és a Ticinón át visszafut, hogy — kerülő úton — keresztbe felálljon a támadó arcvonala elé. E visszavonulás közepette jelenik meg Hess — június 3-án, reggel 4 órakor — a rosatei főhadiszálláson. A Veronában újra feltámadt udvari haditanácsnak úgy látszik éppen a döntő pillanatban támadtak kételyei Gyulay képességeit illetően. Most hát két fővezér volt jelen. Hess indítványára megállnak az összes oszlopok, amíg Hess meg nem győződik arról, hogy a Novara elleni támadás pillanatát elszalasztották és szabad folyást kell engedni a dolgoknak. Erre viszont majdnem öt óra ment rá, amely időre a csapatok megszakították menetelésüket.*

Egyesével, éhesen, kifáradva érkeznek a csapatok 4-e folyamán Magentához. Ennek ellenére kiválóan és a legnagyobb sikerrel küzdenek, amíg Mac-Mahon — a Turbigóból Milánóba való egyenes előnyomulásra szóló parancs *ellenére* — Magenta felé nem fordult és meg nem rohanja az osztrák szárnyat. Közben megérkezik a többi francia hadtest, az osztrákok hadtestei viszont elmaradnak, és a csata elveszett. Az osztrákok visszavonulása olyan lassú, hogy Melegnanónál

* Lásd Blakeley kapitánynak, a Timestől az osztrák táborba küldött első tudósítónak lapjában megjelent kommentárját, amelyben a fenti tényt közli. A darmstadti Allgemeine Militärzeitungban megtalálható Gyulay védelme, amely az öt órai késedelmet szolgálati érdekből nem közölhető és Gyulaytól független eseménnyel indokolja és a csata elvesztését erre az eseményre hárítja. Blakeley azonban már közölte, mi is volt ez az esemény. —*Engels jegyzete.*

egyik hadosztályukat két egész francia hadtest támadja meg. Egy dandár hat francia dandár ellen több órán át tartja a helységet, s csak akkor hátrál, amikor embereinek már több mint felét elvesztette. Gyulayt végre leváltják. A sereg Magentától nagy ívben megkerüli Milánót és még arra is futja idejéből (ennyire nem volt itt szó üldözésről!), hogy a rövidebb húron menetelő ellenség *előtt* érkezzen meg a castiglionei és lonatói állásba. Ezt az állást, amelyet az osztrákok évek során a legpontosabban felderítettek — úgy mondták — Ferenc József személyesen választotta ki csapatai számára. A tény az, hogy már rég belefoglalták az erődnégyszög védelmi rendszerébe és kiváló állást nyújtott egy, ellenlökéssel megvívott védelmi ütközet számára. Itt egyesült a sereg a közben odaérkezett vagy addig visszatartott erősítésekkel. Mihelyt azonban az ellenség eléri a Chiese túlsó partját, megint felhangzik a jeladás a visszavonulásra, és a sereg a Mincio mögé húzódik. Alig ér véget ez a hadművelet, az osztrák hadsereg ugyanazon a Mincion át ismét előrenyomul, hogy az ellenségtől most újra elvegye az állást, amelyet az imént önként átengedett neki. Az ordre, contreordre, désordre* ilyen összevisszasága folytán a legfelsőbb vezetés iránti bizalmában eléggé megrendülve megy az osztrák hadsereg a solferinói csatába — amely rendszertelen mészárlás mindkét fél részéről. Szó sem volt harcászati vezetésről sem a franciáknál, sem az osztrákoknál. Az osztrák tábornokoknál a tehetetlenség, a zűrzavar és a felelősségtől való félelem volt a nagyobb, míg a francia dandár- és hadosztályparancsnokoknál az önbizalom. A franciáknak ugyanis — algériai tapasztalataik alapján — a végsőkig kifejlődött rutinjuk volt a szétszórt és a falvakban vívott harcban, ez végül elűzte az osztrákokat a csatatérről. Ezzel lezárult a hadjárat, s ki örülhetett volna ennek jobban, mint a szegény Orges úr, akinek az augsburgi Allgemeine Zeitungban agyba-főbe kellett dicsérnie az osztrák legfelsőbb vezetést és ésszerű hadászati indokokat kellett belemagyarázni lépéseibe.

* Parancs, ellenparancs, rendetlenség. — *Szerk.*

Tudniillik Louis-Napoléonnak is elege volt már. A magentai és a solferinói ösztövér gloire* még mindig több volt, mint amennyit joggal elvárhatott, és a végzetes négy erőd között egyszer mégiscsak elérkezett volna az a pillanat, amikor az osztrákok többé nem hagyják magukat megveretni saját tábornokaiktól. Ráadásul Poroszország mozgósított, és sem a francia rajnai hadsereg, sem Oroszország nem állt hadrakészen. Egyszóval, az Adriai-tengerig szabad Itália gondolatát elejtették. Louis-Napoléon békét kínált és aláírták a villafrancai okmányt. Franciaország egy hüvelyknyi földet sem szerzett, s az átengedett Lombardiát nagylelkűen Piemontnak ajándékozta. Háborút viselt egy eszméért; hogyan is gondolt volna a Rajna-határra!

Eközben Közép-Itália ideiglenesen csatlakozott Piemonthoz[72] és így a felső-itáliai királyság egyelőre egész tekintélyes hatalmat jelentett.

Az eddigi szárazföldi tartományoknak és Szardínia szigetének népessége ..	4 730 500 lélek
Lombardia Mantova nélkül körülbelül	2 651 700 lélek
Toscana	1 719 900 lélek
Parma és Modena	1 090 900 lélek
Romagna (Bologna, Ferrara, Ravenna és Forli)	1 058 800 lélek
Összesen (az 1848-as állapot szerint) ..	11 251 800 lélek

Az állam területe 1373 német négyzetmérföldről 2684-re nőtt. A felső-itáliai királyság tehát, ha véglegesen konstituálódna, az első itáliai hatalom lenne. Mellette már nem maradna más, mint

Velence	2 452 900 lélek
Nápoly	8 517 600 lélek
Az egyházi állam maradványai	2 235 600 lélek
Összesen:	13 206 100 lélek

* Dicsőség. — *Szerk.*

Úgyhogy Felső-Itáliának egymagában majdnem ugyanannyi lenne a népessége, mint az összes többi itáliai országnak együttvéve. Pénzügyi és katonai erejét, valamint lakosainak civilizációját tekintve egy ilyen állam a Spanyolország előtti, tehát közvetlenül Poroszország utáni helyre tarthatna igényt Európában, és Itália többi részének növekvő rokonszenvében bízva ezt feltétlenül meg is követelné.

Csakhogy a bonapartista politika nem ezt akarta; egy egységes Itáliát — jelentette ki fennhangon — Franciaország nem tűrhet és nem is tűr el soha. Itália függetlenségén és szabadságán bonapartista protektorátus és a pápa tiszteletbeli elnöksége alatt álló afféle olasz Rajnai Szövetséget[73] értett — az osztrák hegemóniának franciával való felváltását. Ezzel együtt járt aztán az a jóindulatú szándék, hogy Közép-Itáliában egy etruszk királyságot, egy olasz Vesztfáliai királyságot[74] alapítsanak Jérôme Bonaparte utódja számára. Mindezeknek a terveknek véget vetett a felső-itáliai állam konszolidációja. Jérôme Bonaparte junior* a hercegségekben tett körútján semmit nem szerzett magának, még csak *egy* szavazatot sem; a bonapartista Etruria éppoly lehetetlen volt, mint a restauráció, s nem maradt más hátra, mint a Piemonthoz való csatlakozás.

Ám ahogy egyre jobban megmutatkozott Észak-Itália egyesítésének elkerülhetetlensége, mindinkább fény derült arra az „eszmére" is, amelyért Franciaország ezúttal hadat viselt: Savoya és Nizza Franciaországhoz való csatolásának eszméjére. Már a háború idején hallatszottak olyan hangok, hogy ez az ára a franciák itáliai intervenciójának. De ezekre ügyet sem vetettek. S vajon nem cáfolta-e meg ezt a villafrancai szerződés? Mindezek ellenére egyszer csak megtudta a világ, hogy a re galantuomo** nemzeti és alkotmányos rezsimje alatt két tartomány idegen uralom alatt senyved — hogy két francia tartomány könnyes szemét vágyakozva a nagy hazára veti, amelytől csak a nyers erőszak választja

* Ifjabb. — *Szerk.*
** A nemes király. — *Szerk.*

el — és hogy Louis-Napoléon már nem eresztheti el füle mellett Savoya és Nizza jajkiáltását.

Most persze kiderült, hogy Nizza és Savoya volt az ár, amelyért Louis-Napoléon vállalkozott Lombardiának és Velencének Piemonttal való egyesítésére, és mivel Velencét pillanatnyilag nem lehetett megszerezni — Közép-Itália csatlakozásához való hozzájárulása fejében követelte ezt az árat. Most megkezdődtek a bonapartista ügynökök undorító manőverei Savoyában és Nizzában és a felbérelt párizsi sajtó kiáltozásai, miszerint a piemonti kormány ezekben a tartományokban elnyomja a népakaratot, amely fennhangon követeli a Franciaországhoz való csatlakozást; most végre kimondták Párizsban, hogy az *Alpok Franciaország természetes határa, hogy Franciaországnak joga van az Alpokra.*

II

Ha a francia sajtó azt állítja, hogy Savoya nyelvében és szokásaiban francia, ez legalább annyira helyes, mintha a francia Svájcról, Belgium vallon részéről és a La Manche-csatorna angol—normann szigeteiről állítanánk ugyanezt. A savoyai nép délfrancia tájszólást beszél, s a művelt és irodalmi nyelv mindenütt francia. Savoyában annyira nincs szó semmiféle olasz elemről, hogy a francia (vagyis délfrancia, illetve provence-i) népnyelv még az Alpokon túl Piemontba, a Dora Riparia és a Dora Baltea felső völgyébe is átnyúlik. Ennek ellenére a háború előtt itt jóformán semmi sem utalt arra, hogy a Franciaországhoz való csatlakozással rokonszenveznének; ilyen gondolatokat csak egyesek ápolgattak itt-ott a savoyai alföldön, amely Franciaországgal némi kereskedelmi érintkezésben áll. A népesség zömének ezek a gondolatok itt ugyanolyan idegenek voltak, mint minden más, Franciaországgal határos, franciául beszélő országban. Egyáltalában különös, hogy azok az országok, amelyek 1792-től 1812-ig Franciaországhoz voltak csatolva, semmi kedvet nem éreznek arra, hogy ismét a francia sas szárnyai alá kerüljenek.

Az első francia forradalom gyümölcseit magukévá tették, de az igazgatás szigorú központosításával, a prefektusok garázdálkodásával, a civilizáció Párizsból küldött apostolainak csalhatatlanságával torkig vannak. A júliusi és a februári forradalom újjáélesztette szimpátiájukat, de a bonapartizmus nyomban elfojtotta. Senkinek sincs kedve Lambessát, Cayenne-t, a loi des suspects-et [75] importálni. Ehhez hozzájárul még, hogy Franciaországot kínai fal zárja el szinte minden behozatali kereskedelem elől, ami éppen a határok mentén érződik leginkább. Az első köztársaság valamennyi határán elnyomott, kiszipolyozott tartományokat, szétdarabolt, minden közös természetes érdektől megfosztott népeket talált — s meghozta nekik a falu népének, a földművelésnek, az iparnak, a kereskedelemnek a felszabadulását. A második császárság valamennyi határán nagyobb szabadsággal találja magát szembe, mint amekkorát maga nyújthat; Németországban és Itáliában megerősödött nemzeti érzésbe ütközik, s kisebb országokban konszolidált különérdekekbe, amelyek negyvenöt esztendős hallatlanul gyors ipari fejlődés révén megnőttek, és minden irányban egybefonódtak a világkereskedelemmel; nem hoz nekik egyebet, mint a római császárkor zsarnokságát, a kereskedelem és az ipar bezárását vámhatárának nagy börtönébe és legfeljebb még szabad utat a pokolba.

Savoya — amelyet az Alpok főlánca elválaszt Piemonttól — szinte minden szükségletét északról, Genfből és részben Lyonból szerzi be, éppúgy, mint ahogy az alpesi hágóktól délre fekvő Ticino kanton viszont Genovából és Velencéből látja el magát. Ha ez a körülmény indokolhatja is a Piemonttól való leválasztást, semmiképpen sem indokolhatja a Franciaországhoz való csatlakozását, mert Savoya kereskedelmi metropolisa Genf; erről a földrajzi fekvésen kívül, a francia vámtörvényhozás bölcsessége és a francia vámhatóságok akadékoskodása is gondoskodott.

De úgy látszik, hogy a savoyaiaknak a nyelv- és a törzsrokonság, valamint az Alpok lánca ellenére sincs a legcsekélyebb kedvük arra, hogy a nagy francia anyaország császári intézményeivel boldogíttassák magukat. Megvan

bennük az a hagyományos érzés, hogy nem Itália hódította meg Savoyát, hanem Savoya Piemontot. A kis Alsó-Savoya köré tömörült állammá az egész tartomány harcos hegyi népecskéje, hogy onnan leereszkedve az itáliai síkságra, részben hódítással, részben politikával egymásután annektálja Piemontot, Monferratót, Nizzát, Lomellinát, Szardíniát, Genovát. A dinasztia Torinóban telepedett le és olasszá lett, de Savoya maradt az állam bölcsője, és a savoyai kereszt ma Észak-Itália címere Nizzától Riminiig és Sondriótól Sienáig. Franciaország meghódította Savoyát az 1792—1794-es hadjáratokban, és 1814-ig Département du Mont Blanc-nak nevezték az országot. De 1814-ben semmiképpen sem volt hajlandó francia maradni; az egyetlen kérdés az volt, hogy Svájchoz csatlakozik-e vagy visszatér a Piemonttal való régi viszonyhoz. Ennek ellenére az alföld a száz nap[76] alatt francia maradt, utána visszaadták Piemontnak. A régi történelmi hagyomány idővel természetesen gyengült; Savoyát elhanyagolták, az állam olasz tartományai nagyon is túlsúlyba kerültek; a piemonti politika érdekei mindinkább dél és kelet felé irányultak.

Annál furcsább, hogy a népességnek éppen *az* az osztálya ápolt még leginkább szeparatista törekvéseket, amely pedig a történelmi hagyomány kiváltképpeni hordozójának tüntette fel magát: a régi konzervatív és ultramontán nemesség. Ezek a törekvések a Svájchoz való csatlakozásra irányultak, amíg ott a régi oligarchikus patrícius berendezkedések uralkodtak, s csak azóta fordultak, úgy látszik más irányba, amióta Svájcban általánossá tették a demokráciát. Louis-Napoléon alatt Franciaország elég reakciós és ultramontán lett ahhoz, hogy a savoyai nemesség menedéket lásson benne a forradalmi piemonti politikával szemben.

Úgy tűnik, a helyzet most a következő: Általában nincsen olyan kívánság, amely Savoyát külön szeretné választani Piemonttól. Az ország felső részében: Maurienne-ban, Tarantaise-ban és Felső-Savoyában a népesség határozottan a status quo mellett van. Genévois-ban, Faucignyban és Chablais-ban — ha változásnak kellene bekövetkeznie — a

Svájchoz való csatlakozás mellett döntenének minden más megoldással szemben. Csak itt-ott: Alsó-Savoyában, és még inkább az egész ország reakciós nemességénél nyilvánul meg a Fanciaországhoz való csatlakozás kívánsága. Ezek a hangok azonban annyira elszigeteltek, hogy még Chambéryban is a népesség legnagyobb része határozottan szembenáll velük és a reakciós nemesség (lásd Costa de Beauregard nyilatkozatát) nem meri rokonszenvét nyilvánítani.

Ennyit a nemzetiség és a népakarat kérdéséről.

Hogy állunk mármost a katonai dolgokkal? Milyen stratégiai előnyöket nyújt Savoya birtoklása Piemontnak, s milyeneket nyújtana Franciaországnak? És miképpen érinti a savoyai birtokváltozás a harmadik határállamot, Svájcot?

Bázeltől Briançonig a francia határ nagy, erősen befelé hajló ívet rajzol; Svájcnak jókora darabja és egész Savoya itt francia területbe ékelődik. Ha meghúzzuk ennek az ívnek a húrját, azt látjuk, hogy a körszeletet szinte pontosan kitölti a francia Svájc és Savoya. Ha Franciaország határa előretolódna eddig a húrig, Lauterbourg-tól Fréjusig éppúgy nagyjából egyenes vonalat alkotna, mint Lauterbourg-tól Dunkerque-ig — de ennek a vonalnak a védelem szempontjából egészen más jelentősége volna, mint annak. Az északi határ egészen nyitott, viszont a keleti határ északi részét a Rajna, a délit az Alpok fedeznék. Bázel és a Mont Blanc között persze nem valamilyen terepalakulat jelezné a határvonalat. A „természetes határt" itt inkább a Jura képezné Fort l'Ecluse-ig, onnan pedig az Alpoknak az az elágazása, amely a Mont Blanc-tól kezdődően az Arve-völgyet délről határolja és ugyancsak Fort l'Ecluse-nél végződik. Ám ha a természetes határ *beugró* homorú ívet alkot, nem tölti be célját, tehát nem is természetes határ többé. S ha kitűnik, hogy ezt a beugró körszeletet, amely határunkat olyan természetellenesen visszaszorítja, ráadásul olyan emberek lakják, akik „nyelvük, szokásaik és civilizációjuk szerint" franciák — vajon nem kell-e helyesbíteni a természet által elkövetett hibát, nem kell-e itt — és itt csak igazán — gyakorlatilag helyreállítani az elméletileg megkövetelt domború-

ságot vagy legalábbis egyenesvonalúságot? Szabad-e a természetes határ túloldalán élő franciákat a lusus naturaenak* feláldozni?

Hogy az ilyen bonapartista okoskodásoknak van némi jelentőségük, azt bizonyítja az első császárság, amely annexiót annexióra halmozott, míg véget nem vetettek működésének. A legtökéletesebb határnak is megvannak a gyenge oldalai, amelyeken javítani és igazítani lehet; és ha nem kell feszélyeznünk magunkat, a végtelenségig folytathatjuk az annektálást. Mindenesetre a fenti okoskodásból kitűnik: ami Savoya annexiója mellett felhozható, mind nemzetiségi vonatkozásban, mind Franciaország katonai érdekeit illetően — *az a francia Svájcra is érvényes.*

Az Alpok, amelyek a Col di Tendától észak—északnyugati irányban húzódnak, a Mont Thabortól — a Piemont, Savoya és Franciaország közötti határkőtől — általános irányukban észak—északkeletnek fordulnak, majd Mont Géant-tól — a Piemont, Savoya és Svájc közötti határponttól — még inkább keletnek hajolnak. A Mont Thabortól a Mont Géant-ig tehát az Alpok csak akkor alkothatják Franciaország természetes határát, ha ez a határ a Mont Géant-tól egyenes vonalban továbbhúzódik Bázelig. Más szavakkal: ha Franciaország Savoya annexióját követeli, ez *magába foglalja a francia Svájc annexiójának követelését.*

Azon az egész szakaszon, amelyen az Alpok fő gerince a két állam mostani határát képezi, csak egy hágón vezet át kiépített út: a Mont Genèvre-en. Ezenkívül a Barcelonetteből a Stura völgyébe vezető Col d'Argenterán lehet löveggel átkelni, és talán némi fáradsággal még más öszvérutak is járhatóvá tehetők minden fegyvernem számára. Mivel azonban Savoya és Nizza két-két olyan hágót kínál, amelyen kiépített út vezet át az Alpesek fő láncán, minden francia támadó, ha ezek a tartományok még nincsenek a birtokában, meg fogja hódítani legalább az egyiket közülük, mielőtt átkelne az Alpokon. Ehhez járul még az, hogy egy Franciaországból

* A természet játékának. — *Szerk.*

indított támadásnak a Mont Genèvre csak Torino elleni közvetlen csapásra kínál jó alkalmat, míg a Mont Cenis, és még inkább a Kis Bernát — a két savoyai hágó — szárnyon való működést tesz lehetővé. Egy támadó olasz hadseregnek pedig a Mont Genèvre nagy kerülőt jelentene ahhoz, hogy csapást mérjen Franciaország szívére, a Mont Cenis viszont a nagy főútvonal Torinóból Párizsba. Egyetlen hadvezérnek sem fog tehát eszébe jutni, hogy a Mont Genèvre-t másra használja, mint mellékhadoszlopok számára; a nagy hadműveleti vonal mindig Savoyán át vezet majd.

Savoya birtoklása tehát Franciaországnak mindenekelőtt olyan terepet nyújtana, amelyre egy Itália elleni támadó háborúhoz feltétlenül szüksége van, s amelyet különben előbb meg kellene hódítania. Védekezésben levő olasz hadsereg persze sohasem fog Savoyáért döntő csatát kierőszakolni, de aktív hegyi háborúval és az utak megrongálásával már az Arc és az Isère felső völgyében, amelyeken át húzódik a Mont Cenis és a Bernát útja, némiképpen feltartóztathatja a támadókat ezután pedig a hágókat elzáró erődökre támaszkodva egy ideig még tarthatja az Alpok főláncának északi lejtőjét. Tiszta védelemről itt természetesen éppoly kevéssé lesz szó, mint egyébként is minden hegyi háborúban; a döntő csatát az ellenségnek a síkságra való leereszkedése idejére tartogatják. De valamennyi időt *bizonyosan nyernek*, ami az erőknek a főütközetre való összpontosítása szempontjából döntő lehet, s különösen fontos egy olyan elnyúló és vasutakban szegény országnak, mint Itália — olyan zömök, kitűnő stratégiai vasúthálózattal átszőtt országgal szemben, mint Franciaország; és ezt az időt *bizonyosan elveszítik*, ha Savoya már a háború előtt Franciaország birtokában van. Itália azonban sohasem fog egyedül hadat viselni Franciaország ellen; ha pedig vannak szövetségesei, lehetséges, hogy a két hadsereg Savoyában már egyensúlyozza egymást. Ennek az lesz a következménye, hogy az Alpok láncának birtokáért folytatott harc elhúzódik; hogy a legrosszabb esetben az olaszok bizonyos ideig tartják majd a hegyhát északi lejtőjét, és annak elvesztése után vitássá teszik a franciák számára a déli

lejtőt, mert csak az ura a hegyhátnak, aki mindkét lejtőt birtokában tartja és átkelhet a hegyháton. Ezek után természetesen kérdéses, hogy a támadónak lesz-e elég ereje és elszántsága ahhoz, hogy a védőt a síkságra kövesse.

Az 1792—1795-ös savoyai hadjáratok példát mutatnak az ilyen eldöntetlen hegyi háborúra, jóllehet a tevékenység mindkét oldalon renyhe, bizonytalan és tapogatózó volt.

1792. szeptember 21-én nyomult be Montesquiou tábornok Savoyába. Az azt védelmező 10 ezer szárd, az akkori idők kedvelt divatja szerint annyira szét volt forgácsolva őrláncba, hogy sehol sem tudott ellenállásra elegendő erőket egyesíteni. Chambéryt és Montméliant megszállták a franciák, és keresztülvonultak a völgyeken, az Alpok fő láncának lábáig. Maga a hegyhát teljesen a szárdok kezében maradt; ezek Gordon tábornok parancsnoksága alatt 1793. augusztus 15-én néhány kis ütközet után megint előrenyomultak a franciák ellen — akiket meggyengített az, hogy Lyon ostromára csapatokat kellett küldeniük —, és visszavetették őket az Arc- és Isère-völgyből Montmélianba. Itt a megvert hadoszlopok egyesültek tartalékaikkal. Kellermann visszatért Lyonból, nyomban (szeptember 11-én) támadásba ment át és kevés fáradsággal megint visszaűzte a szárdokat az alpesi hágóig; itt azonban a ő ereje is kimerült, a hegylánc lábánál meg kellett állnia. Ám 1794-ben az alpesi hadsereg létszámát 75 ezer főre emelték, s ezekkel a piemontiak csak 40 ezer főt, valamint 10 ezer főnyi, esetleg rendelkezésre álló osztrák tartalékot állíthattak szembe. Ennek ellenére a franciák első támadásai mind a Kis Bernát, mind a Mont Cenis ellen eredménytelenek voltak, míg végül április 23-án a Bernátot, május 14-én pedig a Mont Cenis-t elfoglalták és ezáltal az egész hegyhátot kezükbe kaparintották.

Tehát három hadjárat kellett ahhoz, hogy a piemontiaktól ezen az oldalon elragadják az Itáliába való bejáratot. Ha manapság lehetetlen volna is, hogy a hadviselés ilyen szűk terepen, több hadjáraton át ennyire döntetlen maradjon, akkor is az erők bizonyos fokú egyensúlya esetén a franciáknak nemcsak az alpesi hágókon lenne nehéz átkelni, hanem

bajosan tudnának elég erősek maradni, hogy minden további nélkül leereszkedjenek a síkságra. Ennél többet nem nyújt Savoya Itáliának, de már ez is elegendő.

Tegyük fel viszont, hogy Savoyát egyesítik Franciaországgal. Mi a helyzet akkor Itáliával? Az Alpok láncának északi lejtője a franciák kezén van, az olaszok már csak a délit védhetik, amelynek zárópontjai és állásai felett a magas gerincről uralkodni lehet, vagy legalábbis betekinthetők onnan és többnyire meglehetősen közelről meg is kerülhetők. A hegyi védelem a végső, a leggyengébb és egyúttal a legtöbb veszteséggel járó aktusára korlátozódik. A felderítés lehetősége, amelyet a savoyai hegyi háború nyújt, teljesen elesik. De ez nem minden. Amíg Savoyát *meg kellett hódítani*, Franciaország bizonyos körülmények között beérhette azzal, hogy ezt megtegye, és ezáltal Itáliát passzív védelemre korlátozza; egy eredményt már elért; a csapatokat esetleg másutt jobban tudta felhasználni; Franciaországnak érdeke volt, hogy ezen a hadszíntéren ne vessen be túl sok erőt. Megfordítva, ha Savoya egyszer már véglegesen francia tartomány, akkor érdemes itt francia módon támadó védelmet folytatni. A passzív védelem egy hadjáratban ugyanannyi emberbe kerülhet, mint Itália megtámadása; hiszen nem is sokkal több csapat kell a támadáshoz, és mégis egészen más eredményekkel kecsegtet!

Az annektálás másnapján francia vezérkari tiszteket látunk majd, amint leszállnak az Arc- és az Isère-völgybe, átkutatják a mellékvölgyeket, megmásszák a hegygerinceket, kikérdezik a legjobb hegyi vezetőket, lépésekkel távolságokat mérnek, emelkedőket vázolnak fel és mindent gondosan feljegyeznek maguknak; mindezt nem turista kedvtelésből, hanem egy látható, valószínűleg már most kész terv szerint végzik. Hamarosan mérnökök és vállalkozók követik őket, és nem telik bele sok idő, a leghozzáférhetetlenebb hegyekben utakat fognak építeni és épületeket emelni, amelyekről sem a helyi lakosok, sem az utazók nem fogják tudni, mi a rendeltetésük. Nem is tartoznak sem a parasztokra, sem a turistákra, csak az a céljuk, hogy továbbfejlesszék Savoya természetes stratégiai adottságait.

A Mont Cenis-hágó éppúgy, mint a Mont Genèvre-hágó, Susa felé vezet. Ha mindkettőnek a déli lejtőit megtámadják a francia hadoszlopok, a védelmező olasz osztagok tökéletes harapófogóba kerülnek. Hogy melyik oldalról jön majd a főtámadás, azt nem tudhatják – de annyit már eleve tudnak: ha a franciák a két hágó egyikén átkelnek és Susát elfoglalják, a másik hágót védelmező csapatok el vannak vágva. Ha először a Mont Cenis-n kelnek át, akkor a Mont Genèvre-nél levő csapatok, tüzérségüket, málhájukat és lovaikat veszni hagyva gyalogösvényeken át mindenesetre még elmenekülhetnek Fenestrelle völgyébe; ha azonban a támadók a Mont Genèvre-en át nyomulnak előre Susáig, a Mont Cenis-nél levő csapatoknak semmi visszavonulási lehetőségük sem marad. Ilyen körülmények között e két hágó védelme pusztán színlelt vállalkozásra korlátozódik. Mármost a két francia osztag hadműveleti vonala, a Grenoble-ból Briançonba és a Chambéryból Lans-le-Bourg-ba vezető út nagyjából párhuzamosan halad és csak egy, a Mont Thabortól elágazó hegygerinc választja el őket, amelyen sok gyalog- és öszvérút vezet át. Mihelyt a franciák ezen a gerincen egy keresztutat építenek – amelynek csak négy német mérföld hosszúnak kell lennie –, tömegeiket tetszés szerint átdobhatják egyik útról a másikra, a harapófogó még hatékonyabb lesz, és az Alpok vonala egy Itáliából jövő támadással szemben ezen az oldalon még eredményesebben védelmezhető.

Menjünk tovább. Savoyának van egy másik alpesi hágója is, a Kis Szent Bernát. A francia szaktekintélyek közül sokan azt állítják, hogy Napóleon jobban tette volna, ha a Nagy Bernát helyett ezt a hágót használja az Alpokon való átkeléshez. Ez a hágó könnyebben járható. A hadoszlopok Lyonból és Besançonból legalább olyan könnyűszerrel fordulhatnak Albertville-nek, mint Lausanne felé; mindkét hágó Aostának és Ivreának vezet. Az a körülmény, hogy vita támadhatott akörül, vajon az egyik vagy a másik hágó volt-e előnyösebb Napóleon céljaira az 1800-as hadjáratban – már egymagában is azt bizonyítja: mennyire fontos a Kis Bernát a hadviselés szempontjából. Persze egészen sajátságos viszonyokat

kell feltételezni, hogy a Kis Bernát a marengói stratégiai megkerülés megismétlésére szolgálhasson. Most nagyobbak a hadseregek, s ezek magas hegységen sohasem vonulhatnak át egyetlenegy oszlopban; aki manapság mindössze 30 ezer fővel hajtana végre megkerülést, az esetek többségében saját vesztét készítené elő. Mindez helytálló az első és a második hadjáratra. Ha ellenben minden háború, amelyet mindkét fél kitartással folytat a legújabb kor erődcsoportjai és elsáncolt táborai felhasználásával, úgy látszik más, hosszan tartó jelleget ölt; ha egy háborút már nem lehet valóban végigküzdeni, amíg a harcoló felek több hadjáratban lassan ki nem merítették egymást, akkor a hadseregek is végül egyre kisebbek lesznek. Tegyük fel, hogy egy háború a felső-itáliai síkságon több évig ide-oda hullámzik, és a franciákat — akik eközben elfoglalják Casalét vagy Alessandriát, vagy mindkettőt — visszavetik az Alpok mögé és itt mindkét oldalon eléggé legyengült erőkkel megáll a harc. Vajon olyan nagy művészet lesz-e akkor is, vasútjainkkal, a most már mindenütt könnyebbé váló tüzérséggel 30—40 ezer főt, sőt még többet a Kis Bernáton át gyorsan Ivreába átdobni? Ivreától a síkságon levő szilárd támaszpontjukra vonulhatnak, ahol megtalálják a legszükségesebbet és a helyőrséggel megerősödnek. Ha pedig ez nem volna lehetséges, a Torinóba vezető utat és a legközelebbi két hágón át való visszavonulást bizonyosan nem zárhatja el előlük még nagyobb erő sem. Ez a 30—40 ezer ember azonban a helyőrségekkel együtt ilyenkor már igen tekintélyes erő lenne, és legrosszabb esetben, a legközelebbi ellenséges hadtestek szétverése után, a maga elsáncolt tábora körül a siker minden reményével folytathatná a háborút. Gondoljunk csak vissza arra, hogy a hadseregek mennyire összezsugorodtak már 1814-re és hogy Napóleon milyen kis erőkkel ért el oly nagy eredményeket abban az esztendőben.

A Bernáton átvezető út, mint mondtuk, az Isère völgyében halad, a Mont Cenis útja pedig az Arc völgyében. Mindkét folyó a Mont Iseranban ered. Bourg-Saint-Maurice fölött a Bernát-hágóra vezető út elhagyja a folyót és egyenesen a hegynek fordul, míg a völgykatlan (Val de Tignes) jobbra

délnek kanyarodik felfelé. Lans-le Bourg alatt, Termignonnál, egy kisebb mellékvölgy (Val Saint-Barthélemy) torkollik az Arc-völgybe. A Val de Tignes-ből három gyalogösvény vezet át a hegygerincen a Mont Iseran és a Mont Chaffequarré között a Val Saint-Barthelemyba. E három nyereg közül valamelyik minden bizonnyal kiépíthető. Ha itt utat építenek, akkor az előbb említett keresztúttal együtt Savoyának — mint francia határtartománynak — már meglehetősen jól fejlett a stratégiai útrendszere. Szorosan az Alpok fő hegyháta mögött egy út húzódna, amely összeköti a három legfontosabb hágót és lehetővé teszi, hogy két nap alatt a haderők zömét a Bernátról és a Mont Genèvre-ről a Mont Cenis közelébe, négy-öt nap alatt pedig az egyik szárnyról a másikra helyezzék át. Ha ezt a rendszert tovább tökéletesítik egy úttal, amely Moutiers-ból a Pralognan-hágón át Saint-Barthélemyba és Lans-le-Bourg-ba vezet — s egy másikkal, amely Moutiers-ból Saint-Jean-de-Maurienne-ba visz, bajosan lehetne ehhez még bármit is hozzátenni. Már csak az volna fontos, hogy a támogatáshoz — nem az abszolút lezáráshoz — megfelelő erődítményeket létesítsenek és Moutiers-t, a főútvonalak csomópontját — központi támaszpontként biztosítsák nagy erejű támadás ellen. S összesen alig huszonöt német mérföldnyi új út építéséről van szó.

Ha megépítik ezeket a létesítményeket vagy hasonlókat — a francia vezérkarnak pedig már most kész terve van Savoya teljes stratégiai kiaknázására, az kétségtelen —, vajon mi lesz akkor az Alpok déli lejtőjének védelmezésével? Milyen nagyszerű haditetteket hajtana végre — védelem esetén — egy új Lecourbe, szilárd központi bázisra és kis erődökre támaszkodva, ha ilyen úthálózat biztosítaná mozgékonyságát? Ne mondja senki, hogy hegyi háború a mostani nagy hadseregek korában már nem fordulhat elő. Amíg a hadseregek valóban nagyok és amíg az egyik félnek döntő fölénye van, ez a nézet úgy-ahogy megállja a helyét. De a hadseregeket kicsire koptatják majd a modern erődök és nemegyszer fog bekövetkezni, hogy a fölény helyébe erőegyensúly lép. Persze senki sem megy a hegyekbe, ha nem

muszáj, de Párizsból Itáliába és Itáliából Párizsba mindig Savoyán vagy Valais-n át vezet majd az út.

Foglaljuk össze az eddigieket. Földrajzi helyzeténél és kiváltképpen alpesi hágóinál fogva Savoya mint francia tartomány lehetővé tenné egy, csak némi fölényben is levő francia hadseregnek, hogy birtokba vegye az Alpok itáliai lejtőjét, portyázásokat indítson a völgyekbe és jóval nagyobb jelentőségre tegyen szert, mint amekkora haderő szerint megilletné. A hadszíntér csekély előkészítése révén pedig a francia hadsereg olyan kedvező helyzetbe jutna, hogy — ha az erők egyébként teljes egyensúlyban is vannak — nyomban ellenfele fölé kerekedne. Ráadásul a Kis Bernát az olaszokat arra kényszerítené, hogy nagy távolságra különítsenek ki csapatokat, a franciáknak viszont bizonyos körülmények között alkalmat adna döntő csapásokra.

Savoya Franciaország birtokában Itáliával szemben *kizárólag a támadás eszköze.*

S mi a helyzet Svájc érdekeivel?

A jelenlegi helyzetben Svájcot bármelyik szomszédja csakis frontálisan támadhatja meg. Dél-Németországot Ausztria nélkül az egyik, és Ausztriát egy másik külön szomszédnak tekintjük, hiszen épp az imént láttuk, hogy a kettő nem mindig halad szükségszerűen együtt. Dél-Németország csak a Bázel—Konstanz vonalon támadhat, Ausztria csak a Rheineck—Münster vonalon, Itália a Poschiavo—Genf vonalon és Franciaország a Genf—Bázel vonalon. A svájci hadseregnek mindenütt merőlegesen az arcvonala mögött van a visszavonulási vonala; semleges határterülete mindenütt többé-kevésbé fedezi szárnyait. Stratégiai megkerülést tehát nem lehet már a harc kezdete *előtt* megindítani, amíg csak egyik szomszédja támadja meg Svájcot. Csakis Ausztriának vannak szárnyelőnyei Graubündennél, de a svájciak amúgy is semmi körülmények között sem Graubündenben bocsátkoznának döntő harcba az osztrák támadás ellen, hanem messzebb északnyugaton, az Alpok előhegységében. Ausztria lemondása Lombardiáról Svájcnak ezt az előnyét jelentősen növelte. A múlt évig Ausztriának mindenesetre megvoltak az eszközei,

hogy összpontosított támadást intézzen Délnyugat-Svájc ellen, ami a magas hegyekben erőfölény esetén korántsem mindig elvetendő. Az ilyen támadás hatása azonban mégis csak Graubündenre, Ticinóra, Urira és Glarusra korlátozódott volna, tehát az ország legritkább népességű és legszegényebb részére, és ha a támadás Itáliából a Gotthardon át megy, már eleve feltételezte az ellenséges erők nagyfokú szétforgácsoltságát. A szomszédok jelenlegi kedvező elosztása többet ér Svájcnak, mint az európai semlegességgaranciák. Megadja neki a lehetőséget, hogy egyetlenegy szomszédjának a támadása esetén a védekezést a lehető leghosszabbra kinyújtsa, és ilyen kis ország végeredményben másra nem is számíthat.

Attól a pillanattól kezdve, amikor Savoya franciává válik, vagy francia csapatok megszállják, szó sem lehet többé arról, hogy védeni tudják az egész francia Svájcot a Berni Jurától Alsó-Valais-ig. Genf már most 24 órán belül francia támaszponttá tehető; a Jura megkerülhető éppúgy, mint a Zihl, a Neuchâteli-tó és a Bieli-tó vonala. A franciák, ahelyett, hogy a szorosokban harcolnának, és a két tó közötti keskeny úton. majd a nagy mocsáron átkelnének, ehelyett kényelmesen körbe menetelnek Vaud gazdag dombvidékén át. A komoly ellenállásra alkalmas első állás, amelyben egyúttal meg kell vívni az első nagy ütközetet; a Bern előtti állás a Saane és a Sense mögött. Egy Savoyából Villeneuve-ön és Veveyn át érkező átkaroló oszlop ugyanis hiábavalóvá tesz minden ellenállást Vaudban.

Svájc első védelmi vonala Franciaországgal szemben a Jura; kitűnő terep, a vidéket ismerő és a népességtől támogatott milícia számára. Eredményesen azonban nem védhető már az erősen zegzúgos határvonal miatt sem, amely párhuzamos hegyhátait gyakran keresztbe átvágja. A második fontosabb vonal a Neuchâteli-tavat és a Bieli-tavat összekötő és a Bieli-tóból az Aaréba ömlő Zihl vonala. Ezt a vonalat jobbra az Aare alsó folyása folytatja, balra pedig az Orbe, amely Yverdonnál a Neuchâteli-tó felső végébe torkollik. A Zihl a tavak között csak fél mérföld és a Bieli-tótól az Aaréig csak egy mérföld hosszú. Az állás tulajdonképpeni arcvonala a tavak

között fekszik és megerősíti a lapályban fekvő nagy mocsár is, amely a Neuchâteli-tótól Aarbergig húzódik és csak főúton járható. Ennek az arcvonalnak a jobbszárnyon, Bürenen át való megkerülése meghiúsítható az Aarbergnél összevont tartalékokkal; távolabb nyúló átkarolásnak feltétele, hogy a támadók hidat verjenek az Aarén, és könnyen veszélynek teszik ki összeköttetéseiket. Balról való megkerülés csak Vaudon át lehetséges és egymás után feltartóztatható az Orbe-nál, a Mentue-nál és a Broye-nál. Ez az ellenállás nem bénítható meg a Genfi-tó mentén Fribourg felé való megkerüléssel, mert a Neuchâteli-tó mentén visszavonuló svájciak mindig megtartják az odavezető rövidebb utat. Jóllehet a Zihlnél levő állás csak különleges körülmények között alkalmas döntő ütközetre, vagyis akkor, ha az ellenség nagy hibákat követ el — de mégis megadja mindazt, amit Svájc tőle kívánhat, alkalmat nyújt az ellenség feltartóztatására és kiváltképpen Délnyugat-Svájc kontingenseinek bevonására.

Mihelyt azonban Savoya az ellenség kezén van, egy Saint-Gingolphból Villeneuve-ön és Châtel-Saint-Denis-n át előnyomuló hadoszlop Vaudban minden ellenállást hasztalanná tesz, mert már Veveynél alig két mérföldnyivel van távolabb Fribourg-tól, mint az Orbe-nál álló svájciak, tehát elvághatja visszavonulásukat. Saint-Gingolphtól Fribourg-ig körülbelül tizenkét mérföldnyi az út; Fribourg egynapi menetre fekszik a tavak közötti Zihl-állás balszárnya mögött és három mérföldre Peterlingentől (Payerne-tól), ahol a Vaudon keresztülvonuló francia hadoszlopok kapcsolatot teremthetnek a savoyai hadoszloppal. A támadó tehát — ha Savoya a rendelkezésére áll — három-négy nap alatt elvághatja Valais összeköttetését a Rhône-völgyön át, elfoglalhatja Vaudot és Fribourg-t a Saane-ig, és a főerővel a hátába kerülhet a Zihl-állásnak, miáltal Bázel, Solothurn, a Berni Jura és Neuchâtel a lábai elé hullik. És ezek nem barátságtalan magas hegyvidékek, hanem éppen a leggazdagabb és iparilag legfejlettebb kantonjai Svájcnak.

Svájc olyannyira tisztában volt Savoya jelentőségével, hogy 1814-ben kieszközölte az északi rész ismeretes semlegesí-

tését és 1816-ban szerződésileg olyan értelmű igéretet csikart ki Szardíniától, hogy a Chablais-t, Faucignyt és Genévois-t soha nem engedi át más hatalomnak, mint magának Svájcnak. Louis-Napoléon is mindenütt azt hírreszteltetti, hogy csak Savoya déli részét kívánja; Chablais, Faucigny és Genévois-nak az Usses patakig terjedő része Svájcot illeti. Mivel ajándékért ajándék jár, a Times szerint felhasználja Vogt urat arra, hogy a svájci országos képviseletnél titokban tudja meg, vajon nem volnának-e hajlandók ennek fejében a Simplon-út szabad használatát engedélyezni neki. Ez az első utalás arra, hogy a Simplon is egyik természetes határköve Franciaországnak, mint ahogy az első császárság idején az is volt.

Tegyük fel, hogy Svájc egy új kantonnal, Észak-Savoyával gyarapszik. A határt az a hegygerinc képezné, amely a Kis Bernát és a Mont Blanc között a hegység főtömbjétől elválva a Rhône-szoros (Fort l'Ecluse) felé húzódik, látszólag tehát egészen „természetes" lenne. Csakhogy ezen a hegygerincen az Isère és a Rhône-völgyből a következő utak vezetnek át: 1. Seysselből Genfbe; 2. Annecyből Genfbe; 3. Annecyből Bonneville-be; 4. Albertville-ből Sallanches-ba. Mind Bonneville-ből, mind Sallanches-ból az Arve-völgy északi hegygerincén át utak vezetnek Thononba. Az ország tehát a Genfi-tó déli partján fekvő Thonon irányában indított támadás előtt teljesen nyitva áll, és mivel a távolság Seysselből vagy Albertville-ből Thononig nem haladja meg a tizenöt mérföldet, Észak-Savoya birtoklása a svájci védelemnek legfeljebb öt nap idő nyereséget jelentene. Minthogy azonban nem lehet arra gondolni, hogy ezt az új kantont más csapatok védjék, mint népfelkelők, a támadó hadoszlop éppúgy mehet Genfből is közvetlenül Thononnak — s ott már csak mintegy négy mérföldnyire van Saint Gingolphtól. Ebben az esetben tehát Észak-Savoya csak három napi haladékot jelent Svájcnak. Ezenkívül csupán arra szolgálhat, hogy a svájci véderőket szétforgácsolja. Egy Franciaországból megtámadott svájci hadsereg visszavonulási útja nyilvánvalóan Bernen és az alföldön át vezet az Aare mentén — ha lehetséges — Zürich felé, ha pedig nem, akkor Luzern irányába,

s mindkét helyről tovább a Felső-Rajna völgyébe. A hadseregnek tehát nem szabad olyan messze délre felállnia, hogy ezekről a vonalakról eltéríthessék és a magas hegységekbe szoríthassák. Mint láttuk, Vaud még könnyen beilleszthető a svájci védelmi rendszerbe, de Észak-Savoya, valamint a savoyai semlegesség megszűntével megnyíló Valais bizonyosan nem. Tudjuk azonban, hogy egy fenyegetett föderatív államban, amelyet milícia védelmez, mindenki azt akarja, hogy a saját hazáját védjék. Tudjuk, hogy a csapatok morogni, a nemzeti tanács tagjai kiabálni fognak, ha ellenállás nélkül prédául odadobnak egész városokat és kantonokat, s még hozzá egy új kantont, amelyet Svájc éppen a védelméhez kapott! Magában a vezérkarban mindenki azt szeretné elérni, hogy az ő vidékét különösen erősen védjék, és egy milíciahadseregben, amelyben a fegyelem a békebeli kedélyes ivászatok folyományaként a legjobb esetben is elég laza, mindezek a befolyások alaposan megnehezítik a parancsnoknak a csapatok összefogását. Fogadni lehet, hogy tíz eset közül kilencben a parancsnok gyengének bizonyul vagy engedni kénytelen, és hogy Észak-Savoyát megszállják csapatokkal, amelyek a védelemnek semmit nem használhatnak, de mindenképpen megszenvedik a visszavonulást és részben Valais-ba vetődnek, ahol aztán megnézhetik, hogy hogyan jutnak el a Gemmin vagy a Furkán át megint a főhadsereghez.

Svájc számára az egyetlen biztosíték az, ha Észak-Savoya nem tartozik sem hozzá, sem pedig Franciaországhoz; ebben az esetben e két állam háborújában csakugyan semleges és valóban fedezi Svájcot. De ha Svájchoz tartozik, ez nem sokkal jobb Svájcnak, mint ha Franciaországhoz tartozna. Értéke három, legfeljebb öt nap időnyerés, de ennek legnagyobb része később, Vaud védelménél megint elvész. Mit ér ez ahhoz a bizonyossághoz képest, hogy Svájc minden körülmények között *csak* Bázel és a Genfi-tó között támadható meg?

Észak-Savoya Svájc számára danaok ajándéka; sőt mi több: ez az ajándék fenyegetést rejt magában. Franciaország a feltételezett esetben katonailag az egész francia Svájc fölött uralkodik és annak minden csak félig-meddig is komoly

védelmét lehetetlenné teszi. Dél-Savoyának Franciaország által való annektálása *nyomban a francia Svájc bekebelezésének követelését támasztja.*

III

Nizza grófság tudvalevően a Tengeri-Alpok lábánál fekszik és a genovai tartománnyal érintkező határa egy mérföldnyire keletre Onegliától, Cervónál éri el a tengert. Nyugati fele provence-i, keleti, Royán túli része olasz dialektust beszél. A Var mentén fekvő néhány falu kivételével azonban mindenütt az olasz az irodalmi nyelv, csak Nizza városában ellensúlyozza a francia a nagy idegenforgalom következtében.

A nemzetiségi kérdés helyes megvilágítása érdekében röviden ki kell térnünk a nyugati Alpok nyelvviszonyaira.

Mindenütt, ahol az olasz az Alpokban más nyelvekkel összeütközik, gyengébb félnek bizonyul. Egyetlenegy ponton sem nyomult át az alpesi hegyláncon; Graubünden és Tirol román dialektusai teljesen függetlenek az olasztól. Ezzel szemben valamennyi szomszédos nyelv, területet hódított el tőle az Alpoktól délre. Udine velencei tartomány nyugati hegyi kerületeiben krajnai szlovén nyelvet beszélnek. Tirolban a német elem uralkodik az egész déli lejtőn és az egész felső Adige-völgyben; délebbre, olasz terület közepén található a sette comuni és a tredici comuni[77] német nyelvsziget; a Gries déli lábánál, mind a ticinói Val di Cavergnóban, mind a piemonti Val Formazzában, a Val di Vedro felső részén a Simplon lábánál, végül a Monte Rosa egész délkeleti lejtőjén, a Val de Lysben, a Val Sesia felső részében és a Val Anzascában németül beszélnek. A Val de Lystől kezdődik a francia nyelvterület, amely az egész aostai völgyet és a Cotti-Alpok keleti lejtőjét a Mont Cenistől kezdve átfogja, úgyhogy általában a felső Pó-medence összes folyóinak forrásvidékét odaszámítják. Általában úgy veszik, hogy ennek határa Demontétól (a Stura mentén) a Col di Tendától kissé nyugatra a Royáig húzódik, majd azt követi a tengerig.

A német vagy a szláv és az olasz népnyelv közötti határt

illetően nem lehet kétség. De más a helyzet, amikor két román nyelv találkozik, mégpedig nem az olasz irodalmi nyelv, il vero toscano,* és nem a művelt északfrancia, hanem az olasznak a piemonti dialektusa és a trubadúroknak ezernyi elfajult tájszólássá süllyedt délfranciai nyelve, amelyet rövidség kedvéért a pontatlan, de közismert kifejezéssel provence-inak nevezünk. Aki valaha csak felületesen is foglalkozott a román nyelvek összehasonlító nyelvtanával vagy a provence-i irodalommal, annak Lombardiában és Piemontban feltétlenül nyomban feltűnik a népnyelvnek a provence-i nyelvvel való nagy hasonlatossága. Az igaz, hogy a lombardiaiban ez a hasonlatosság csak a nyelvjárás külső megjelenésére szorítkozik; a magánhangzói végződések ki nem tevése a hímnemű főneveknél, viszont a nőneműeknél ugyanezeknek az egyes számban való megmaradása, valamint a legtöbb magánhangzói végződés elhagyása az igeragozásban provence-i csengést ad neki — ugyanakkor a nazális *n*, és *u*-nek és az *oeu*-nek a kiejtése az északfranciára emlékeztet. De a szóképzés és a hangtan lényegében olasz, s ahol előfordulnak eltérések, ezek furcsamód gyakran, akárcsak a rétoromán-ban[78] is, a portugálra emlékeztetnek.** A piemonti dialektus alapvonásaiban meglehetősen egyezik a lombardiaival, de már jobban közeledik provence-ihoz, a Cotti- és a Tengeri-Alpokban kétségtelenül annyira közel kerül hozzá, hogy nehéz lesz közöttük pontos határt vonni.***

* Az igazi toszkánai. — *Szerk.*

** Latin *clavis*, olasz *chiave*, portugál *chave*, lombard *ciáu* (ejtsd: csáu) = kulcs. Az augsburgi Allgemeine Zeitung veronai tudósításában a mult nyáron (lásd: jelentések az osztrák főhadiszállásról) azt olvashattuk, hogy ott az emberek az utcán „csau, csaut"-t kiáltanak egymásnak. Ez a bolcs lap, amely kulonben is kedveli a nyelvi baklovéseket, nyilván zavarban volt e „csau, csau" kulcsát illetően. A szó így hangzik: *s ciau* (scsau), és analóg lombardiai formája a *schiavo* = rabszolga, szolga szónak, mint ahogy nálunk is koszonnek így. „szolgája, alázatos szolgája" stb. — A lombardiai nyelv provence-i formái közül csak kettő jut eszunkbe: a múlt ideju nőnemű melleknévi igenév *-da* végződése (ama, amada), és a jelen idő első személyének *i* végződése (*ami* = szeretlek, *saludi* = köszönok). — *Engels jegyzete*

*** Az olasz és a provence-i dialektus dontő ismerveinek tekinthetők: 1. az *l* olasz magánhangzósítása mássalhangzók után (*fiore*, *più*, *bianco*) ami a provence-i nyelvtől idegen; 2. a főnevek tobbes számának a latin nominativusbol valo képzése (*donne*, *capelli*). A provence-iban es az ófranciaban a középkorban szintén meg volt ugyenez a képzés a nominativusnál, az összes tobbi esetet viszont a latin accusativusból (*-s* végződés) vezették le. Valamennyi modern provence-i dialektusban viszont tudomasunk szerint csak az utobbi forma van meg. Ennek ellenére azonban a határon kétségesnek tűnhet, hogy a fennmaradt nominativus-forma az olaszbol vagy a provence-iból származik-e? — *Engels jegyzete.*

Ráadásul a legtöbb délfrancia tájszólás nem áll sokkal közelebb az északfrancia irodalmi nyelvhez, mint maga a piemonti. Itt tehát a népnyelv kevésbé jellemzője a nemzetiségi hovatartozásnak; provence-i nyelven beszélő alpesi paraszt éppoly könnyen megtanul olaszul, mint franciául, és az egyikre éppoly ritkán van szüksége, mint a másikra; egészen jól érti a piemontit, amellyel elég messze eljut. Ha viszont támpontot kell találni, azt csak az irodalmi nyelv adhatja, és ez kétségtelenül egész Piemontban és Nizzában olasz — az egyetlen kivétel talán Aosta völgye és a Valdensek völgyei, ahol helyenként a francia irodalmi nyelv uralkodik.

Az a törekvés, hogy Nizzát francia nemzetiségűnek nyilvánítsák egy provence-i tájszólás alapján — amely emellett csak a fél tartományban terjedt el — tehát eleve értelmetlenség. S még nagyobb értelmetlenségnek tűnik, ha meggondoljuk, hogy a provence-i nyelv a Pireneusokon túlra is kiterjedt, átfogja Aragóniát, Katalóniát és Valenciát, és ezekben a spanyol tartományokban némi kasztíliai beütésekkel nemcsak egészében véve jóval tisztábban maradt fenn, mint bárhol Franciaországban — hanem még írott nyelve is a népi irodalomnak. Mi lesz Spanyolországból, ha Louis Bonaparte legközelebb erre a három országrészre is igényt támaszt mint francia nemzeti területre?

Franciaország iránt szimpátiát ébreszteni Nizza grófságban úgy látszik még nehezebb, mint Savoyában. A vidékről nem hallani semmit, a városban az összes kísérletek még csúfosabban buknak meg, mint Chambéryban, noha sokkal könnyebb ezen a tengeri fürdőhelyen egy csomó bonapartistát összegyűjteni. A nizzai Garibaldiból franciát csinálni — ez valóban nem rossz ötlet.

Ha Savoya rendkívül fontos Piemont védelme szempontjából, Nizza még sokkal inkább az. Nizzának három útja van Itáliába: a Corniche, amely a tengerpart mentén Genovába visz, a másik a Col di Naván át Onegliából a Tanaro völgybe, Cevába, és a harmadik a Col di Tendán át Cuneóba (Coniba) vezet. Az első utat ugyan Genova végül elzárja, de egy előnyomuló hadoszlopnak már Albengánál,

majd Savonánál is alkalmat nyújt arra, hogy jól kiépített utakon keljen át az Appenninekeu, és ezenkívül egy csomó öszvérutat és gyalogösvényt kínál a hegységen át. Hogy ezek háborúban miképpen hasznosíthatók, ezt 1796-ban megmutatta Napóleon. A harmadik, a Col di Tendán átmenő út Nizzának ugyanaz, mint a Mont Cenis Savoya számára — közvetlenül Torinóba vezet, de kevés vagy semmiféle szárnyelőnyt nem nyújt. A középső, a Col di Naván átvezető út viszont egyenesen Alessandriába visz, és ezért ugyanolyan a hatása délen, mint a Kis Bernátnak északon, csak jóval közvetlenebbül és kevésbé körülményesen érvényesül. Még az az előnye is megvan, hogy elég közel fekszik a tengerparti úthoz, s így támadásnál jelentékeny segítséget kaphat onnan. A Nava-úton előnyomuló hadoszlop már Garessiónál ismét összeköttetésbe léphet a tengerparti úton Albengáig előrejutott oszloppal, mivel az albengai keresztút ide torkollik. Cevát elhagyva az Alessandriába vezető út Carcarén halad át, itt torkollik be a savonai út és ez félúton van Ceva és Savona között. Ceva, Savona és Oneglia között azonban magas hegyek vannak, amelyekben a védelem nem tarthatja magát. Ráadásul a Col di Nava északi lejtője a Tanaro-forrásokkal *nizzai területen* fekszik, tehát a hágó cleve azé, aki a háború *előtt* Nizzát birtokolja.

Egy francia hadsereg, amely Nizzát már a háború kitörése előtt birtokolja, az Alessandriától nyugatra előretolt minden olasz egység szárnyát, hátát és összeköttetéseit fenyegeti onnan. Ezek szerint Nizza átengedése Franciaországnak a háború szempontjából azt jelentené, hogy az itáliai haderők gyülekezőhelyét visszavonnák Alessandriához, hogy lemondanának a tulajdonképpeni Piemont védelméről, amely egyáltalában csak Nizzában és Savoyában oldható meg.

A forradalmi háború története ebben a tekintetben is a legjobb példával szolgált.

1792. október 1-én Anselme tábornok 9000 főnyi hadosztállyal átkelt a Varon, s ugyanakkor a francia flotta (12 sorhajó és fregatt) Nizza előtt 1000 lépésnyire horgonyt vetett. A forradalommal rokonszenvező lakosok felkeltek,

és a gyenge piemonti helyőrség (2000 fő) sietve a Col di Tendába húzódott, ahol Saorgiónál állást foglalt. Nizza városa tárt karokkal fogadta a franciákat, de azok kifosztották az egész vidéket, felgyújtották a parasztok házait, megerőszakolták asszonyaikat, és sem Anselme napiparancsaival, sem a konventbiztosok proklamációival nem lehetett a katonák közt rendet tartani. Ez a hadosztály volt az eredeti magva a későbbi itáliai hadseregnek, amellyel Bonaparte tábornok első babérjait aratta. Úgy látszik, a bonapartizmusnak kezdetben mindig a csőcselékre kell támaszkodnia; December 10-i Társaság[79] nélkül sehol sem áll lábra. — A hadviselő felek sokáig tétlenül álltak egymással szemben; a franciák megszállva tartották a várost és környékét, a piemontiak, egy osztrák hadosztállyal megerősítve, a hegység urai maradtak és egy erősen elsáncolt állást tartottak, melynek központja Saorgiónál volt. 1793 júniusában a franciák néhány meddő támadást indítottak; júliusban elfoglalták az ellenséges állás hátába vezető Col d'Argenterát. Toulon bevétele (1793. december) után az itáliai hadsereg jelentékeny erősítéseket kapott és kirendelték hozzá Bonaparte tábornokot. Ő a következő tavasszal kieszelt egy támadást a saorgiói tábor ellen, ezt április 28-án a legteljesebb sikerrel végrehajtották és ezáltal a franciák birtokába jutott a Tengeri-Alpok valamennyi hágója. Most Bonaparte azt javasolta, hogy a Stura völgyében egyesítsék az alpesi hadsereget az itáliai hadsereggel, és hódítsák meg Piemontot. Tervét azonban nem fogadták el. Nem sokkal ezután Bonaparte, thermidor 9-e[80] bekövetkeztével elvesztette leghatalmasabb pártfogóját, a fiatalabbik Robespierre-t, s ezzel a haditanácsban élvezett befolyását — immár egyszerű hadosztályparancsnok maradt csupán. A hadsereg védelembe ment át, s csak amikor Colloredo osztrák tábornok a szokásos lassúsággal előnyomult Savona felé, hogy elvágja a franciák igen fontos összeköttetését a semleges Genovával — csak akkor talált Bonaparte alkalmat arra, hogy rajtaüssön és elpáholja őt. Ám a Genovába vezető utat továbbra is veszély fenyegette, és az 1795-ös hadjárat a franciáknak az egész

genovai Riviéráról való kiűzetésével indult. Időközben, a Spanyolországgal megkötött béke[81] után felszabadult a keletpireneusi hadsereg és ezt Nizzába irányították, ahol az novemberre befejezte a gyülekezést. Schérer, aki a Tengeri-Alpokban működő haderők parancsnoka volt, a Masséna által kidolgozott terv szerint ekkor nyomban támadásba ment át. Mialatt Sérurier a piemontiakat a Col di Tendán lekötötte, Masséna előrenyomult a magas hegységben, hogy megkerülje Loanót, amelyet Augereau frontálisan támadott meg (november 23-án). A terv tökéletesen sikerült, az osztrákok 2000 halottat, 5000 foglyot és 40 ágyút vesztettek, és teljesen elszakadtak a piemontiaktól. A Genovával való összeköttetés most ismét biztosítva volt, és a tél folyamán a hegység birtokát nem vitatták el a franciáktól. 1796 tavaszán Bonaparte végre megkapta az itáliai hadsereg főparancsnokságát — és a dolog más fordulatot vett. Nizza és a Riviera di Ponente birtokában és azokra támaszkodva Savonából a hegységbe vonult, Montenotténál, Millesimónál és Degónál megverte az osztrákokat,[82] ezzel elszakította őket a piemontiaktól — akik a fölényben levő francia erőktől átkarolva és elszigetelve — néhány utóvédütközet után azonnal békét kötöttek. A Bormida és a Tanaro felső völgyében vívott négy szerencsés ütközet így egész Piemontot katonailag a franciák birtokába juttatta anélkül, hogy szükség lett volna Torino elleni közvetlen csapásra. A háború most már Lombardia felé hömpölygött, és Piemont a francia hadműveleti alap részévé lett.

A háború első három évében tehát Nizza tökéletesen oltalmazta Itáliát. Csak a harmadik hadjáratban vesztek el a Tengeri-Alpok hágói, és csak a negyedikben használták fel őket — de akkor mindjárt döntő módon. A hegyekben az első héten vívott ütközetek után pusztán egy erőteljes színlelt vállalkozás elegendő volt ahhoz, hogy a piemontiak világosan lássák menthetetlen helyzetüket és a kapituláció szükségességét. A tulajdonképpeni csapás szinte megszakítás nélkül folytatódott Milánó irányába; a Bormida, a Ticino és az Alpok között fekvő egész terület önmagától hullott a franciák ölébe.

Ha Nizza francia tartomány, akkor Itália Franciaországgal szemben abban a helyzetben van, amelyben az 1794-es hadjárat végén volt. A franciák előtt nemcsak a Col di Tendán át a Stura völgyének és a Col di Naván át a Tanaro völgye felé vezető út áll nyitva, hanem egy túlerőben levő támadó francia hadsereg elől az Albengába és Savonába vezető utat sem lehet elzárni. Így ez a hadsereg három-négy nappal a hadjárat megindulása után megint az 1796-os hadjárat kiindulópontján áll. Hol álljon fel vele szemben az olasz főerő? A genovai Rivierán nincs helye a felfejlődésre; a Belbótól és a Tanarótól nyugatra veszélyezteti Alessandriával, Lombardiával és a félszigettel való összeköttetéseit. Az egyetlen, amit megtehet: Alessandriától délre előremegy és a hegységből levonuló egyes menetoszlopokat egyesült erővel megtámadja. Ennek feltétele azonban, hogy az alpesi határ védelmét már eleve feladják, mert különben a Col di Tendán és távolabb nyugatra és északnyugatra álló összes egységek el volnának vágva. Más szavakkal: Nizza birtoklása biztosítja *Franciaország számára az uralmat az Alpok felett* – amelyek ez esetben már nem védőfalak Itália számára –, és ezzel a katonai uralmát Piemontban is.

Nizza Franciaországnak ugyanazokat a szárnyelőnyöket nyújtja délen, mint Savoya északon, csak még tökéletesebb és még közvetlenebb formában. De ha Nizza vagy Savoya már külön-külön is teljesen kiszolgáltatja a tulajdonképpeni Piemontot egy francia támadásnak, micsoda hatalma lesz majd Franciaországnak Piemont fölött, ha mindkét tartományt birtokolja! Ezek harapófogóként közrefogják Piemontot; a Kis Bernáttól körbe a Col di Navaig és a Savona fölötti hegyi utakig az egész vonalon végtelen sok változatban megjátszható a színlelt támadások malomjátéka, míg végül az egyik szárnyponton megindul a valódi támadás és elvágja mindazokat az olasz egységeket, amelyek túlságosan erősen megkapaszkodtak a hegyekbe. Egy olasz hadseregnek nem maradna más választása mint az, hogy erőit Alessandriánál és Casalénál vonja össze, az Alpokban csupán őrségeket hagyjon, és mihelyt a támadás főiránya kiderül, egyesült

erővel rávesse magát a támadóra. Az ilyen feltevés más szavakkal azt jelenti, hogy nemcsak az alpesi láncot, hanem az egész Pó-medencét is eleve prédául hagyják az ellenségnek, és hogy az olasz hadsereg első védőállása Franciaországgal szemben Alessandria sáncai mögött lenne. Savoyával és Nizzával mint védőfallal lehetne Piemont az olasz hadsereg első hadműveleti alapja; nélkülük Piemont — katonai nyelven — a francia támadás prédája, és ezt egy piemonti földön aratott győzelemmel, valamint a savoyai és nizzai hágók meghódításával előbb ismét el kell ragadni tőle.

Savoya és Nizza annektálása egyértelmű azzal, hogy *Franciaország*, ha politikailag nem is, de *katonailag annektálja Piemontot*. Ha majd egyszer Viktor Emánuel a Torino melletti Villa della Reginából végignézi a pompás alpesi hegyláncot, amelyből akkor már egyetlen hegy sem lesz az övé, világosan látja majd ezt.

Ám — mondják — mihelyt Felső-Itáliában egy katonailag erős állam alakul, Franciaországnak a saját védelme miatt van szüksége Nizzára és Savoyára.

Hogy Savoya jelentékenyen erősítené a francia védelmi rendszert, azt láttuk. Nizza csak annyiban jelentene erősítést, amennyiben a mostani francia alpesi département-ok megtámadásához előbb ezt a tartományt is meg kellene hódítani. Kérdéses azonban, vajon egy katonailag erős olasz állam egyáltalában fenyegeti-e annyira Franciaországot, hogy annak vele szemben különleges védelemre lenne szüksége?

Itália, még ha teljes egészében egyesítve volna is, 26 millió lakosával mindig csakis Németországgal szövetségben folytathatna támadó háborút Franciaország ellen. Az ilyen háborúban viszont mindig Németország adná a haderők zömét és Itália lenne az alárendelt hatalom. Már ez is elegendő ok arra, hogy a támadás fősúlyát az Alpokból a Rajnához és a Maashoz tegyék át. Ehhez járul még, hogy a támadás döntő pontja, Párizs, Franciaország északi részében fekszik. Franciaország számára mindig a Belgiumból jövő támadás a legérzékenyebb — ha pedig Belgium semleges, akkor a Rajna német bal partjáról és a badeni Felső-Rajnától indított támadás.

Minden más támadás kerülő utat tesz, már kissé excentrikus és nem közvetlenül Párizsra irányul. És ha Clausewitz („Vom Kriege", VI. könyv. 23. fej.) már azon is mulatott, hogy 1814-ben egy 200 ezer főnyi hadsereg, ahelyett, hogy egyenes úton Párizsnak menetelt volna, egy ostoba elmélettől vezérelve, kerülő utakon Svájcon át a Langresi platóra vonult, mit szólna olyan haditervekhez, amelyek a Párizs elleni főtámadást Felső-Itálián és Savoyán, vagy éppenséggel Nizzán át akarnák irányítani? Minden Savoyán keresztül indított támadás döntő hátrányban van a Rajnától indított támadással szemben, mert hosszabb az összeköttetési vonala, amely még ráadásul az Alpokon át vezet, mert hosszabb az útja Párizsig és végül, mert Lyon nagy elsáncolt táborának vonzóereje az esetek többségében megállásra kényszerítené. Az 1814-es hadjáratban ezért nem is volt jóformán semmi szerepük az Itálián át Franciaországba behatoló hadtesteknek.

Ilyen védelmi eszközök birtokában Franciaországnak ezen az amúgy is legjobban fedezett határán, és egyik leggyengébb szomszédja ellen valóban nincs szüksége területbővítésre. Ha Franciaország mostani határai mindenütt ugyanolyan távol esnének Párizstól, ugyanolyan erősek volnának természetes és mesterséges akadályai, ugyanúgy megnehezítenék az ellenség összeköttetéseit, mint Itália felé — akkor Franciaország megtámadhatatlan volna. És ha a bonapartizmus éppen ezt a pontot pécézi ki az úgynevezett természetes határokra támasztott igényeihez azzal az ürüggyel, hogy ez Franciaország védelméhez nélkülözhetetlen — mennyivel könnyebb lesz még megindokolnia a Rajnára való igényét!

Nizza mindig olasz marad, még ha pillanatnyilag átengedik is Franciaországnak. Savoya egyszer később majd maga kérheti és valószínűleg kérni is fogja Franciaországba való bekebelezését, amikor a nagy európai nemzetiségek jobban konszolidálódtak. De más az, ha Savoya önként franciává válik, amikor Németország és Itália nemzeti egységüket politikailag és katonailag is megvalósították és ezáltal európai hatalmi pozíciójukat jelentősen fokozták — és más az, ha

egy hódításra ráutalt uralkodó, mint Louis-Napoléon, egy még megosztott Itáliától kialkudja ezt, hogy az ilyen Itália fölötti fennhatóságát megörökítse és egyúttal a természetes határok elmélete számára az első precedenst megteremtse.

IV

Bennünket németeket ebből a savoyai–nizzai kufárkodásból főleg három mozzanat érint.

Az első az, ahogy Louis-Napoléon gyakorlatilag magyarázza az olasz függetlenséget. Itália legkevesebb három, de inkább négy államra oszlik. Velence az osztrákoké, Franciaország pedig Savoya és Nizza birtoklása révén Piemont ura. A pápai terület Romagna leválasztása után, egészen elválasztja Nápolyt a felső-itáliai államtól és megakadályozza az utóbbinak minden délfelé való terjeszkedését, mivel a pápának a fennmaradó területi birtoka „garantálandó". Ugyanakkor a felső-itáliai államnak elébe tartják következő csalétekként Velencét. Itália nemzeti mozgalmának továbbra is Ausztria a legközvetlenebb és legelső ellenfele. S hogy az új királyságot Louis-Napoléon tetszés szerint mozgathassa Ausztria ellen, a franciák magukhoz kaparintják a nyugati Alpok fölött uralkodó összes állásokat, és előőrseiket Torinótól kilenc mérföldnyire tolják előre. Ez az állás, amelyet a bonapartizmus Itáliában készített a maga számára, és amely a Rajna-határért folyó háború esetén egy hadsereggel felér neki, a legjobb ürügyet szolgáltatja Ausztriának arra, hogy legfeljebb a szövetségesi kontingensét állítsa ki, ha ugyan nem ennél is kevesebbet. Itt csak egyvalami segíthetne: az Itáliára vonatkozó német politika teljes megváltoztatása. Hogy Németországnak nincs szüksége a Mincióig és a Póig terjedő velencei területre, ezt – úgy hisszük – más helyütt már bebizonyítottuk. A pápai és a nápolyi uralom fennállásában szintúgy nem vagyunk érdekelve, de annál inkább érdekünk egy olyan erős és egységes Itália létrehozása, amely önálló politikát folytathat. Adott körülmények között tehát többet

nyújthatunk Itáliának, mint a bonapartizmus; hamarosan talán olyan viszonyok következnek be, amikor fontos lesz erre emlékezni.

A második az, hogy nyíltan hirdetik Franciaország természetes határainak elméletét. Hogy ezt az elméletet a francia sajtó nemcsak a kormány hozzájárulásával, hanem közvetlen utasítására írta ismét zászlajára, afelől senkinek sem lehetnek kételyei. Egyelőre az elméletet csak az Alpokra alkalmazzák és ez még meglehetősen ártalmatlan. Savoya és Nizza kis tartományok, lakosaik száma mindössze 575 ezer, illetve 236 ezer, tehát Franciaország népességét csak 811 ezer lélekkel gyarapítanák, politikai és katonai jelentőségük pedig nem tűnik szembe első pillantásra. Ami sajátosan bennünket, németeket, érint az, hogy e két tartományra támasztott igénynél megint éppen a természetes határok szempontját hangsúlyozzák és idézik a francia nép emlékezetébe, hogy Európa fülének megint hozzá kell szoknia ehhez a szóhoz, éppúgy, mint más, tíz év óta felváltva hangoztatott és újra elejtett bonapartista jelszavakhoz. Az első császárság francia nyelvében, amelyet később olyan buzgón tovább használtak a National[83] republikánusai is, Franciaország természetes határán par excellence* a Rajna értendő. Még ma is, ha természetes határról esik szó, egyetlen francia sem Savoyára vagy Nizzára gondol, hanem csakis a Rajnára. Melyik kormány, méghozzá a nemzet hódítási hagyományaira és hódítási vágyaira támaszkodó kormány merné megkockáztatni, hogy megint kiprovokálja a természetes határok követelését, s azután Savoyával és Nizzával tömje be Franciaország száját?

A Franciaország természetes határairól szóló elmélet újbóli meghirdetése — Németország ellen irányuló közvetlen fenyegetés, félre nem érthető tény, amely igazat ad az egy évvel ezelőtt Németországban megnyilvánult nemzeti érzésnek. Ha nem is Louis-Napoléon, de az irányítása alatt álló sajtó most mindenki füle hallatára kijelenti: csakugyan semmi másról nem volt és nincs is szó, mint a Rajnáról.

* Kiváltképp. — *Szerk.*

A harmadik és legfőbb: *Oroszország állásfoglalása ebben az egész intrikában.* Amikor tavaly kitört a háború, amikor maga Gorcsakov bevallotta, hogy Oroszország „írásbeli kötelezettségeket" adott Louis-Napoléonnak, a nagyközönség körében mindenféle híresztelések terjedtek el e kötelezettségek tartalmáról. Különböző forrásokból származtak és lényegében kölcsönösen megerősítették egymást. Oroszország kötelezte magát négy hadtest mozgósítására és a poroszosztrák határon való felvonultatására, hogy ezáltal megkönnyítse Louis-Napoléon játékát. A háború lefolyását illetően — úgy hírlett — három esettel számoltak:

Vagy békét köt Ausztria a Minciónál — ez esetben elveszti Lombardiát, és Poroszországtól, valamint Angliától elszigetelten könnyen rávehető lesz, hogy csatlakozzék az orosz—francia szövetséghez, amelynek további céljait (Törökország felosztása, a Rajna bal partjának átengedése Franciaországnak) így más úton-módon lehet majd elérni.

Vagy tovább harcol Velence birtoklásáért — akkor egészen kiűzik Itáliából, Magyarországot fellázítják és esetleg átadják Konsztantyin orosz nagyhercegnek; Lombardiát és Velencét Piemont, Savoyát és Nizzát Franciaország kapja.

Vagy pedig Ausztria folytatja a harcot, és a Német Szövetség[84] melléje áll — ez esetben Oroszország aktívan bekapcsolódik a harcba, Franciaország megkapja a Rajna bal partját, Oroszország viszont szabad kezet kap Törökországban.

Ismételjük: az orosz–francia szövetség lényegi tartalmát illetően ezek az adatok már a háború kitörésekor ismeretesek voltak és nyilvánosságra kerültek. Jelentékeny részüket igazolták az események. Hogy állunk a többivel?

Ezekre okmányszerű bizonyítékokat felhozni a dolog természeténél fogva egyelőre lehetetlen. Azok csak akkor kerülnek majd napvilágra, amikor az illető események maguk is történelemmé válnak. Oroszországnak a korábbi történelmi időszakokra vonatkozó, tények és okmányok (pl. az 1830-ban Varsóban talált orosz ügyiratok[85]) alapján megállapított politikája lehet az egyetlen útmutató ebben az intrikaszövevényben — de erre tökéletesen elegendő is.

Oroszország ebben az évszázadban két ízben szövetkezett Franciaországgal, és mindkét alkalommal Németország felosztása volt a szövetség célja, illetve alapja.

Első ízben Tilsitnél, a tutajon.[86] Oroszország teljesen kiszolgáltatta Németországot a francia császárnak, sőt, ennek zálogául elfogadta Poroszország egy részét. Ezért szabad kezet kapott Törökországban. Sürgősen meghódította hát Besszarábiát és Moldvát, és átdobta csapatait a Dunán. Hogy Napóleon ezek után hamarosan hozzáfogott a „török kérdés tanulmányozásához" és jelentősen megváltoztatta a vele kapcsolatos véleményét, ez volt Oroszország szempontjából az 1812-es háború egyik főoka.

Másodízben 1829-ben Oroszország Franciaországgal olyan szerződést kötött, amely szerint Franciaország megkapja a Rajna bal partját, és Oroszország ennek fejében megint szabad kezet kap Törökországban. Ezt a szerződést a júliusi forradalom tépte szét. Az erre vonatkozó papírokat Talleyrand találta meg, amikor a Polignac-kormány elleni vádat előkészítették, és tűzbe vetette őket, hogy a francia és az orosz diplomáciát megkímélje az iszonyú botránytól. Az exoterikus* közönséggel szemben valamennyi ország diplomatái titkos szövetséget alkotnak és sohasem fogják egymást nyilvánosan kompromittálni.

Az 1853-as háborúban[87] Oroszország a Szent Szövetségben[88] bizakodott, abban a hiszemben, hogy azt a magyarországi intervenció és a varsói megaláztatás[89] helyreállította és Ausztriának meg Poroszországnak Louis-Napoléonnal szembeni bizalmatlansága megszilárdította. Tévedett. Ausztria bámulatba ejtette a világot mérhetetlen hálátlanságával[90] (adósságát Oroszországnak közben uzsorakamatokkal visszafizette Schleswig-Holsteinban és Varsóban) és hagyományos oroszellenes politikájának következetes újrafelvételével a Dunánál. Az oroszok számítása ebben a tekintetben nem vált be; a másik vonatkozásban meg ismét az ellenséges táborban végbement árulás mentette meg.

* Beavatatlan. — *Szerk.*

Annyi bizonyos volt; Konstantinápoly meghódításának rögeszméjét most már csak Franciaországgal való szövetség útján valósíthatja meg. Ugyanakkor Franciaországnak még sohasem volt olyan kormánya, amelynek a Rajna-határ meghódítására olyan nagy szüksége lett volna, mint Louis-Napoléon kormányának. A helyzet még kedvezőbben alakult, mint 1829-ben. Oroszország a helyzet ura volt; Louis-Napoléon nem tehetett mást, mint hogy kikaparja neki a gesztenyét a tűzből.

Mindenekelőtt Ausztriát kellett megsemmisíteni. Amilyen szívósan Ausztria 1792-től 1809-ig a franciáknak ellenállt a csatamezőn, ugyanolyan szívós diplomáciai ellenállást tanusított 1814-től — és ez az egyetlen, de tagadhatatlan érdeme — az orosz hódítási törekvésekkel szemben a Visztulánál és a Dunánál. 1848—1849-ben — amikor a németországi, itáliai és magyarországi forradalom Ausztriát a felbomlás szélére sodorta — Oroszország azért mentette meg Ausztriát, hogy ne forradalom révén bomoljék fel, hiszen az kicsavarná az orosz politika kezéből a szabaddá vált alkotórészek irányítását. Ám az egyes nemzetiségek önállósult mozgalma 1848-tól képtelenné tette Ausztriát arra, hogy Oroszországgal továbbra is szembeszálljon — és ezzel megszüntette Ausztria fennmaradásának utolsó belső, történelmi alapját is.

Ugyanennek az osztrákellenes, nemzeti mozgalomnak kellett most az Ausztriát szétromboló erővé válnia. Először Itáliában; később, ha szükséges, Magyarországon. Oroszország nem úgy manőverez, mint az első Napóleon; kivált nyugat felé — ahol saját népét civilizációban felülmúló sűrű népességbe ütközik — csak lassan halad előre. Lengyelország leigázásának kezdetei Nagy Pétertől datálódnak, és mégis csak részben fejeződött be. Lassú, de biztos sikerek éppolyan kívánatosak számára, mint nagy eredményekkel járó gyors, döntő csapások, de állandóan mindkét lehetőséggel számol. Abban, ahogy az 1859-es háborúban a magyar nemesi felkelést felhasználták, majd visszahelyezték tartalékba a második felvonáshoz, világosan megmutatkozik Oroszország keze.

De ha Oroszországot kielégítette is Ausztriának az 1859-es rövid hadjárat folytán bekövetkező gyengülése, vajon nem számított-e azért más eshetőségekre is? Csupán avégett mozgósította négy legjobb hadtestét, hogy ez az elégtétele meglegyen? És mi lett volna, ha Ausztria nem enged? Ha a katonai és politikai kombinációk Poroszországot és Németország többi részét rákényszerítik — amint ez a háború folytatódása esetén nem is lehetett volna másként —, hogy Ausztria érdekében közbelépjenek? Mi lett volna akkor? Milyen kötelezettségeket vállalhatott Oroszország erre az esetre Franciaországgal szemben?

A tilsiti és az 1829-es szerződés megadja a választ. Franciaországnak is meg kell kapnia a részét a zsákmányból, ha Oroszország terjeszkedik a Dunánál és közvetlenül vagy közvetve uralkodik Konstantinápolyban. Az egyetlen ellenszolgáltatás, amelyet Oroszország Franciaországnak nyújtani tud, a Rajna bal partja. Az áldozatokat megint Németországnak kell hoznia. Oroszországnak egyrészt természetes, másrészt hagyományos politikája Franciaországgal szemben: megígérni Franciaországnak a Rajna bal partjának birtoklását, vagy adott esetben hozzá is segíteni ehhez annak fejében, hogy hozzájárulását és támogatását adja a Visztulánál és a Dunánál tervezett orosz hódításokhoz — aztán pedig Németországot, amely hálából elismeri az orosz hódításokat, támogatni a Franciaországgal szemben elvesztett terület visszahódításában. Ennek a programnak a valóra váltására természetesen csak nagy történelmi válságok idején kerülhet sor, de ez korántsem volt akadálya annak, hogy ilyen esetlegességekkel 1859-ben éppúgy ne számoltak volna, mint 1829-ben.

Hogy Konstantinápoly meghódítása megmásíthatatlan célja az orosz külpolitikának, hogy e cél elérésében semmiféle eszköztől sem riad vissza, ezt ma már nevetséges volna bizonyítani. Csak egy valamire szeretnénk emlékeztetni. Oroszország sohasem hajthatja végre Törökország felosztását, ha nem áll szövetségben Franciaországgal vagy Angliával. Amikor 1844-ben alkalmasnak látszott nyílt ajánlatot tenni Angliának, Miklós cár Angliába utazott és személyesen

nyújtott át egy Törökország felosztásával foglalkozó orosz emlékiratot, amely az angoloknak többek között Egyiptomot is odaígérte. Az ajánlatokat elutasították, de Lord Aberdeen egy kazettába tette az emlékiratot, s azt lepecsételve átadta külügyminisztériumi utódjának. Minden későbbi külügyminiszter elolvasta az okmányt, ismét lepecsételte és így adta tovább utódjának, amíg a dolog 1853-ban a felsőház vitáiban végül nyilvánosságra nem került. Egyúttal ismertették Miklós cárnak Sir Hamilton Seymourral a „beteg emberről"[91] folytatott ismert tárgyalását, amelynek során Oroszország szintén felkínálta Angliának Egyiptomot és Krétát, míg maga látszólag hajlandó volt csekély előnyökkel is beérni. Az Angliának tett orosz igéretek tehát 1853-ban ugyanazok voltak, mint 1844-ben: a Franciaországnak tett ígéretek talán 1859-ben kevésbé bőkezűek lettek volna, mint 1829-ben?

Louis-Napoléon, személyileg is, helyzete alapján is, rá van utalva arra, hogy Oroszország céljait szolgálja. Nagy katonai hagyomány állítólagos örököseként az 1813 és 1815 közötti vereségek hagyatékát is átvette. Fő támasza a hadsereg, azt ki kell elégítenie újabb háborús sikerekkel, az akkori esztendőkben Franciaországot leteperő hatalmak megfenyítésével, az ország természetes határainak helyreállításával. Francia trikolornak kell a Rajna egész bal partján lengenie, hogy lemossák Párizs kétszeri meghódításának[92] gyalázatát. De mindennek eléréséhez erős szövetségesre van szükség; csak Anglia és Oroszország között lehet választani. Anglia a gyakran váltakozó kormányai miatt nem megbízható, még ha egy angol miniszter ráállna is az ilyen tervekre. Hát Oroszország? Csekély ellenszolgáltatásért már kétszer mutatott készséget az ilyen alapokon nyugvó szövetségre.

Az orosz politikának még sohasem jött jobban kapóra olyan férfiú, mint éppen Louis-Napoléon, még soha senkinek sem volt olyan kedvező a helyzete az orosz politika számára, mint éppen az övé. A francia trónon olyan uralkodó ül, aki *kénytelen* háborút viselni, aki *kénytelen* hódítani már a puszta fennmaradásért is, akinek szövetségre van szüksége és Orosz-

országra van utalva, mint egyetlen szövetségesre. Ilyen alkalom még sohasem kínálkozott az orosz politikának. A stuttgarti találkozó[93] óta a francia politika összes hajtórugói végső fokon nem Párizsban Louis-Napoléon fejében, hanem Pétervárott, Gorcsakov herceg kabinetjében keresendők. A „titokzatos" ember, aki a német filiszterben olyan alázatos tiszteletet kelt, eszközzé zsugorodik össze, amellyel az orosz diplomácia játszadozik, s amelynek megengedi, hogy a nagyemberlátszatot élvezze, míg maga megelégszik a reális előnyökkel. Oroszországnak — amely sohasem áldoz egyetlen kopeket és egyetlen katonát sem, ha ez nem okvetlenül szükséges, de annál inkább összeugrasztja a többi európai hatalmat, hogy kölcsönösen gyengítsék egymást — a Gorcsakov-féle szerződéssel előbb meg kellett adnia az engedélyt arra, hogy Louis-Napoléon Itália felszabadítójaként a mellét verhesse. És amikor az orosz-lengyelországi hangulatról túlságosan rossz hírek érkeztek, semhogy a közvetlen szomszédságban, Magyarországon bármiféle zászlóbontást meg lehessen tűrni, amikor a négy legjobb orosz hadtest megkísérelt mozgósítása azt bizonyította, hogy az ország még nem küzdötte le kimerültségét, amikor a parasztmozgalom, csakúgy, mint a nemesség ellenállása, olyan méreteket öltött, amelyek egy külháborúban veszélyessé válhattak — ekkor a francia főhadiszálláson megjelent az orosz cárnak egy főhadsegédje, és megkötötték a villafrancai békét. Oroszország egyelőre elég sikert ért el. Ausztriát keményen megfenyítették 1854-es „hálátlanságáért", keményebben, mint Oroszország valaha is remélhette. Ausztria pénzügyei, amelyek a háború előtt már csaknem rendeződtek, évtizedekre szétzilálódtak, egész belső kormányzati rendszere menthetetlenül összeomlott, itáliai uralma megsemmisült, területe leszűkült, hadserege elcsüggedt és vezetőibe vetett bizalmát elvesztette. A magyar, a szláv és a velencei nemzeti mozgalmak annyira felbátorodtak, hogy most nyíltan céljuknak vallják az Ausztriától való elszakadást. Ezek után Oroszországnak igazán nem kellett már félnie Ausztria ellenállásától, és számíthatott rá, hogy lassanként a maga eszközévé teheti. Ez nagy siker volt Oroszország számára.

Louis-Napoléon nem vitt haza egyebet, mint egy igen ösztövér gloire-t hadserege és egy igen kéteset saját maga számára, meg egy igen bizonytalan várományosságot Savoyára és Nizzára — két olyan tartományra, amelyek a legjobb esetben is danaok ajándéka és még szorosabban hozzáláncolják Oroszországhoz.

A további terveket pillanatnyilag elnapolják, nem adják fel. Hogy mennyi időre, az attól függ, hogy Európában hogyan alakulnak a nemzetközi viszonyok, hogy Louis-Napoléon meddig tudja féken tartani pretoriánus seregét,[94] és hogy Oroszországnak mennyiben érdeke egy újabb háború.

Hogy Oroszország velünk, németekkel szemben miféle szerepet szándékszik játszani, azt elég világosan mutatja az az ismert körlevél, amelyet Gorcsakov herceg múlt évben a német kisállamokhoz intézett.[95] Németországgal még sohasem beszéltek ilyen hangon. A németek remélhetőleg sohasem fogják elfelejteni Oroszországnak azt a merészségét, amellyel meg akarta nekik tiltani, hogy egy megtámadott német állam segítségére siessenek.

A németek bízvást még sok egyebet sem felejtenek majd el Oroszországnak.

1807-ben a tilsiti békeszerződésben Oroszország átengedtette magának porosz szövetségese területének egy részét, a bialystoki kerületet, és kiszolgáltatta Németországot Napóleonnak.

1814-ben, amikor még Ausztria is (lásd Castlereagh emlékiratait[96]) egy független Lengyelországért szállt síkra — Oroszország bekebelezte szinte az egész Varsói Nagyhercegséget (vagyis a hajdani osztrák és porosz tartományokat[97]), és ezzel Németországgal szemben támadó állást foglalt el, amely mindaddig fenyeget bennünket, amíg Oroszországot onnan ki nem kergetjük. Az 1831 után épített Modlin, Varsó, Ivangorod erődcsoportról még az oroszbarát Haxthausen is elismeri, hogy az közvetlenül fenyegeti Németországot.

1814-től 1815-ig Oroszország mindent elkövetett, hogy a jelenlegi formájában létrehozza a német Szövetségi Szerződést[98] és ezzel kifelé örökössé tegye Németország tehetetlenségét.

1815-től 1848-ig Németország Oroszország közvetlen hegemóniája alatt állt. Ha Ausztria a Dunánál szembeállt is Oroszországgal, Nyugat-Európát illetően a laibachi, troppaui, veronai kongresszusokon[99] minden kívánságát teljesítette. Oroszországnak ez a hegemóniája a német Szövetségi Szerződés közvetlen eredménye volt. Amikor Poroszország 1841-ben és 1842-ben egy pillanatra megpróbálta kivonni magát alóla, nyomban visszakényszerítették korábbi helyzetébe. Ennek következményeként az 1848-as forradalom kitörésekor Oroszország körlevelet bocsátott ki, amelyben a németországi mozgalmat gyermekszobai lázadásnak tüntette fel.[100]

1829-ben Oroszország megkötötte a Polignac-kormánnyal a szerződést, amelyet 1823 óta Chateaubriand készített elő (és nyilvánosan beismert), s amely a Rajna bal partját elcsereberéli Franciaországgal.

1849-ben Oroszország csak azzal a feltétellel támogatta Ausztriát Magyarországon, ha Ausztria visszaállítja a szövetségi gyűlést és letöri Schleswig-Holstein ellenállását. A londoni jegyzőkönyv[101] már a közeljövőre biztosította Oroszországnak az egész dán monarchia öröklését és felcsillantotta azt a reményt, hogy valóra válthatja a Német Szövetségbe (korábban Birodalomba) való bekerülésnek már Nagy Péter óta dédelgetett tervét.

1850-ben Poroszországot és Ausztriát Varsóban a cár elé idézték, aki törvényt ült fölöttük.[102] Ausztriát éppolyan megaláztatás érte, mint Poroszországot, bár a kávéházi politikusok szemében az egyedül Poroszországot sújtotta.

1853-ban, Sir H. Seymourral folytatott tárgyalásain Miklós cár úgy rendelkezett Németországgal, mintha örökletes tulajdona volna. Ausztriában, mint mondotta, megbízhat. Poroszországot még csak említésre sem méltatta.

És végül 1859-ben, amikor úgy látszott, hogy a Szent Szövetség teljesen felbomlott, Oroszország szerződést köt Louis-Napoléonnal; Franciaország orosz jóváhagyással és támogatással megtámadja Ausztriát — s Gorcsakov körlevelet ad ki, amely a németeket a legszemérmetlenebb módon el akarja tiltani attól, hogy bármiféle segítséget nyújtsanak Ausztriának.

Ez az, amit e század eleje óta az oroszoknak köszönhetünk, s amit mi németek remélhetőleg sohasem fogunk elfelejteni.

Még e percben is fenyeget bennünket az orosz—francia szövetség. Maga Franciaország csak egyes pillanatokban válhat veszélyessé számunkra, s akkor is csak az Oroszországgal való szövetség révén. De Oroszország állandóan fenyeget és sérteget minket, és ha Németország fellázad ez ellen, akkor a Rajna bal partjának felcsillantásával mozgásba hozza a francia zsandárt.

Talán nézzük el továbbra is, hogy ilyen játékot űznek velünk? Talán tűrje továbbra is negyvenöt milliós népünk, hogy egyik legszebb, leggazdagabb és iparilag legfejlettebb tartományunk minduntalan mézesmadzagul szolgál Oroszországnak, melyet elhúz a franciaországi pretoriánus-uralom orra előtt? Talán a Rajna-vidéknek nincs más rendeltetése, mint háború színterévé válni, hogy Oroszországnak szabad útja legyen a Dunánál és a Visztulánál?

Ez itt a kérdés. Reméljük, Németország hamarosan karddal válaszol majd rá. Ha összetartunk, csak ellátjuk a baját a francia pretoriánusoknak és az orosz kapusztnyikoknak.*

Közben szövetségesre leltünk az orosz jobbágyban. A harc — amely most Oroszországban az uralkodó osztály és a falusi népesség elnyomott osztálya között kitört — már most aláássa az orosz külpolitika egész rendszerét. Ez a rendszer csak addig létezhetett, amíg Oroszországban nem volt belpolitikai fejlődés. De ez az idő elmúlt. A kormány és a nemesség által minden úton-módon támogatott ipar és mezőgazdaság fejlődése olyan fokra hágott, amely már nem bírja el a fennálló társadalmi állapotokat. Megszüntetésük nemcsak szükségszerű, hanem erőszakos változtatás nélkül lehetetlen. Azzal az Oroszországgal, amely Nagy Pétertől Miklósig fennállt, megbukik ennek az Oroszországnak a külpolitikája is.

Úgy látszik, Németországnak jutott osztályrészül, hogy ezt a tényt az oroszoknak nemcsak tollal, hanem karddal is

* Káposztaevőknek. — *Szerk.*

megmagyarázza. Ha idáig eljutunk, ez olyan rehabilitáció lesz Németországnak, amely kárpótol a politikai gyalázat évszázadaiért.

A megírás ideje: 1860. február.
Az első megjelenés helye: Berlin, 1860.
Eredeti nyelve: német.
Aláírás nélkül.

GARIBALDI SZICÍLIÁBAN

A legellentmondóbb értesülések sokasága után végre valamennyire megbízható híreket kapunk arról a csodálatos menetelésről, amelyet Garibaldi hajtott végre Marsalából Palermóba.[103] Ez valóban a század egyik legbámulatosabb katonai tette és szinte megmagyarázhatatlan lenne, ha a győzelmes forradalmi tábornok menetelését nem előzte volna meg tekintélyének híre. Garibaldi sikere azt bizonyítja, hogy a nápolyi királyi csapatokat még mindig rettegésben tartja az a férfiú, aki magasra emelte az olasz forradalom zászlaját a francia, nápolyi és osztrák zászlóaljak előtt, és hogy Szicília népe továbbra is hisz benne, illetve a nemzeti ügyben.

Május 6-án két gőzös hagyta el Genova partját, fedélzetén mintegy 1400 fegyveressel, akiket hét századba szerveztek, nyilvánvalóan azzal a rendeltetéssel, hogy minden egyes század a felkelők közül toborzandó egy-egy zászlóalj magja legyen. 8-án partra szálltak Toscanában Talamonánál és az ottani erőd parancsnokát ilyen vagy olyan érvekkel rávették, hogy lássa el őket szénnel, lőszerrel és négy tábori ágyúval. 10-én behatoltak Szicília legnyugatibb pontján levő marsalai kikötőbe, és minden felszerelésükkel kiszálltak, noha két nápolyi hadihajó is odaérkezett, de ezek képtelenek voltak a kellő pillanatban megakadályozni a partraszállást. Az a mese, hogy brit beavatkozás támogatta a behatolókat, teljesen alaptalannak bizonyult és most már maguk a nápolyiak is felhagytak vele. 12-én a kis csapat Salemiba érkezett, 18 mérföldnyi

távolságra a parttól a Palermo felé vezető úton. Itt úgy látszik a forradalmi párt vezetői találkoztak Garibaldival, tanácskoztak vele és erősítésül mintegy 4000 főnyi felkelőt gyűjtöttek össze. Miközben megszervezték őket, a néhány héttel korábban elnyomott, de meg nem tört felkelés újból fellángolt Nyugat-Szicília egész hegyvidékén és, mint 16-án bebizonyosodott, nem eredmény nélkül. 15-én Garibaldi 1400 szervezett önkéntesével és 4000 felfegyverzett paraszttal északnak nyomult a hegyeken át Calatafimi felé, ahol a marsalai országút csatlakozik a Trapaniból Marsalába vezető főútvonalhoz. A hágókat, amelyek a fenséges Monte Cerrarának egyik — Monte di Pianto Romanónak nevezett — nyúlványán át vezettek Calatafimi felé, a királyi csapatoknak Landi tábornok vezénylete alatt álló három zászlóalja védelmezte lovassággal és tüzérséggel. Garibaldi azonnal megtámadta az állást. A királyiak először makacsul védekeztek, és jóllehet a 3000 vagy 3500 nápolyival szemben Garibaldi csak önkénteseit és a szicíliai felkelők egy igen kis részét vethette be, a királyi csapatokat mégis sikeresen kiűzte erős állásaikból. Ezek elvesztettek egy hegyi ágyút, és sok halottjuk, sebesültjük volt. A garibaldisták veszteségeit 18 halottra és 128 sebesültre becsülték. A nápolyiak azt állítják, hogy ebben a csatában zsákmányul ejtették Garibaldi egyik zászlóját, de mivel a Marsalában hagyott gőzösök egyikének fedélzetén találtak egy ottfelejtett zászlót, könnyen lehet, hogy ugyanezt a zászlót mutogatták Nápolyban állítólagos győzelmük bizonyítékaként. De calatafimi vereségük nem kényszerítette őket arra, hogy még aznap este feladják a várost. Csak következő reggel hagyták el, s ezután úgy látszik nem fejtettek ki további ellenállást Garibaldival szemben, amíg el nem jutottak Palermóba. Ezt a várost elérték ugyan, de szörnyen felbomlott és rendetlen állapotban. Az a bizonyság, hogy alulmaradtak holmi „kalózokkal és felfegyverzett csőcselékkel" szemben, egyszerre eszükbe juttatta annak a Garibaldinak félelmetes képét, aki miközben a franciák ellen védelmezte Rómát, talált időt arra, hogy Velletiába vonuljon és megfutamítsa az egész nápolyi hadsereg élcsapatát,[104] és aki azóta az Alpok lejtőin a nápo-

lyiaknál sokkal különb harcosokat is legyőzött. A rohamos visszavonulás, amely alatt még csak a látszatát sem mutatták a további ellenállásnak, nyilván még növelte a már amúgy is mutatkozó csüggedést és dezertálásra való hajlamot — és amikor egyszerre azt látták, hogy körülveszi őket és nyugalmukat fenyegeti az a felkelés, amelyet a salemi találkozón készítettek elő, soraik végképp megbomlottak. Landi dandárjából csak igen megfogyatkozott létszámú, rendetlen és csüggedt csőcselék érkezett vissza Palermóba kis, egymást követő csapatokban.

Garibaldi ugyanazon a napon vonult be Calatafimibe, amelyen Landi elhagyta, vagyis 16-án. 17-én Alcamóba vonult (10 mérföld), 18-án Partenicóba (10 mérföld), majd innen Palermo felé. 19-én az eső szüntelen zuhogása megakadályozta a csapatok mozgását.

Időközben Garibaldi megtudta, hogy a nápolyiak árkokat ásnak Palermo körül és megerősítik a város régi, omladozó sáncait a partenicói útra néző oldalon. A nápolyiak még mindig legalább 22 ezren voltak, s így óriási fölényben azokkal az erőkkel szemben, amelyeket ő ellenük vihetett. De ezek a nápolyiak csüggedtek voltak; fegyelmük meglazult, sokan közülük azon gondolkodtak, hogy átállnak a felkelőkhöz; tábornokaikról pedig mind saját katonáik, mind ellenségeik tudták, hogy agyalágyultak. Csak a két külföldi zászlóalj volt megbízható közülük. Ebben a helyzetben Garibaldi nem kockáztathatott meg közvetlen frontális támadást a város ellen. A nápolyiak viszont nem vállalkozhattak semmiféle döntő akcióra, még ha csapataik alkalmasak lettek volna is rá, mivel mindig erős helyőrséget kellett hagyniuk a városban és sohasem mozdulhattak el túl messzire tőle. Egy átlagos képességű hadvezért — Garibaldi helyében — a dolgoknak ez az állása egy sor kapkodó és nem döntő ütközetre késztetne, amelyekben újoncainak egy része ugyan harcedzetté válna, de ugyanakkor a királyi csapatok is csakhamar visszanyernék elvesztett önbizalmukat és fegyelmüket, mivel e vállalkozások közül néhányban elkerülhetetlenül övék lenne a siker. De az effajta hadviselés sohasem felelne meg sem egy felkelésnek, sem Gari-

baldinak. A merész offenzíva az egyetlen taktikai módszer, amely forradalomban alkalmazható; a meglepő siker, olyasmi, mint Palermo felszabadítása, szükségszerűséggé vált, mihelyt a felkelők a város látótávolába érkeztek.

De hogyan érjék el ezt? Garibaldi ragyogóan megmutatta, hogy olyan hadvezér, aki nemcsak kis partizán hadviselésre alkalmas, hanem mestere a fontosabb hadműveleteknek is.

20-án és a rákövetkező napokon Garibaldi megtámadta Monreale és Parco szomszédságában, a Trapaniból és Corleonéból Palermóba vezető utakon elhelyezett nápolyi előőrsöket és állásokat. Ily módon elhitette az ellenséggel, hogy támadása főleg a város délnyugati oldalának irányul és hogy fő erőit itt összpontosította. A támadások és színlelt visszavonulások ügyes kombinálásával a nápolyi hadvezért arra késztette, hogy egyre több csapatot küldjön ki a városból ebbe az irányba, s így 24-én már mintegy 10 ezer nápolyi jelent meg a városon kívül, Parco irányában. Garibaldi csak ezt akarta. Erőinek egy részével nyomban lekötötte, majd lassan hátrálva egyre messzebb csábította őket a várostól, és amikor Pianóig jutottak a fő hegyvonulaton át, amely átszeli Szicíliát és elválasztja a Conca d'Orót (az arany kagylót, a palermói völgyet) a corleonei völgytől, derékhadát nyomban átdobta ugyanennek a hegyhátnak egy másik szakaszán, Palermo közelében a tengerre nyíló misilmeri völgybe. 25-én Misilmeriben, a fővárostól 8 mérföldnyire ütötte fel főhadiszállását. Hogy mit tett azután azzal a 10 ezer emberrel, akik a rossz hegyi út adta egyetlen vonalon összezavarodtak, arról nincsenek értesüléseink, de annyi bizonyos, hogy jól lekötötte őket újabb látszatgyőzelmekkel, tehát számíthatott rá, hogy nem vonulnak vissza túl korán Palermóba. Miután a város védőinek számát ily módon csaknem a felére csökkentette és támadási vonalát a trapani útról a cataniai útra helyezte át, megindíthatta a nagy támadást. Hogy a városi felkelés kirobbanása megelőzte-e Garibaldi rohamát vagy a kapuk döngetése idézte elő, ez az ellentmondó táviratokból nem állapítható meg. Az bizonyos, hogy 27-e reggelén egész Palermo fegyveresen felkelt, miközben Garibaldi a Porta Terminit döngette

a város délkeleti oldalán, ahol egyetlen nápolyi sem számított rá. A többi ismeretes: a várost fokozatosan megtisztították a csapatoktól, az ütegeket, a fellegvárat és a királyi palotát kivéve; ezután pedig ágyúzás, fegyverszünet, majd kapituláció következett. Hiteles részletek ezekről az eseményekről még nincsenek, de a fő tények eléggé bizonyosak.

Már most kijelenthetjük, hogy Garibaldit a palermói támadást előkészítő manőverei egy csapásra elsőrendű hadvezérré emelik. Eddig csak mint igen ügyes és igen szerencsés gerillaparancsnokot ismertük — még Róma ostromakor is az a mód, ahogyan a várost állandó kirohanásokkal védelmezte, alig adott alkalmat neki, hogy e színvonal fölé emelkedjék. Itt azonban igazi stratégiai feladatot kellett megoldania, s e művészet bevált mestereként került ki a próbából. Az a tevékenység, amellyel a nápolyi parancsnokot ama baklövésre csábította, hogy csapatainak felét nagy távolságra elküldje, a váratlan oldalmenete és újbóli megjelenése Palermo előtt azon az oldalon, ahol a legkevésbé várták, energikus támadása, amikor a helyőrség meggyengült — olyan műveletek ezek, amelyek sokkal inkább magukon viselik a katonai géniusz bélyegét, mint bármi, ami az 1859-es olaszországi háborúban történt. A szicíliai felkelés elsőrangú katonai vezetőre talált; reméljük, hogy Garibaldi, a politikus, akinek csakhamar meg kell jelennie a színpadon, nem hoz szégyent a hadvezér dicsőségére.

A megírás ideje: 1860. június eleje.
A megjelenés helye: New York Daily Tribune, 1860. június 22.
Eredeti nyelve: angol.

GARIBALDI HADMOZDULATAI

Dél-Itáliában a helyzet válságos. Ha hihetünk a francia és szárd lapoknak, 1500 garibaldista szállt partra Calabriában és minden órában várják Garibaldit. De még ha ezek a hírek elhamarkodottak is, nem kétséges, hogy Garibaldi augusztus közepe előtt átteszi hadszínterét az olasz szárazföldre.

Hogy megértsük a nápolyiak hadmozdulatait, figyelembe kell vennünk, hogy hadseregükben két ellentétes áramlat működik: a mérsékelt liberális párt, amely hivatalosan hatalmon van, s amelyet a kormány képvisel — és az abszolutista kamarilla, amelyhez a hadsereg legtöbb vezetője csatlakozott. A kormány rendeleteit keresztülhúzzák az udvar titkos parancsai és a tábornokok intrikái. Innen erednek az ellentmondó hadmozdulatok és ellentmondó jelentések. Ma azt halljuk, hogy az összes királyi csapatoknak el kell hagyniuk Szicíliát, holnap azt látjuk, hogy új hadműveleti bázist készítenek elő Milazzónál. Ez a helyzet velejárója minden felemás forradalomnak; az 1848-as esztendő sok példát szolgáltatott rá Európa-szerte.

Miközben a nápolyi kormány elhatározta, hogy kiüríti a szigetet, Bosco, aki az egyetlen eltökélt férfiúnak látszik a tábornoki vállpántot viselő vénasszonyok gyülekezetében, nyugodtan megkísérelte, hogy a sziget északkeleti sarkát olyan erődítménnyé változtassa, amelyből meg lehet próbálni a sziget visszahódítását. E célból a Messinában rendelkezésre álló legjobb katonákból összeválogatott sereggel Milazzóba vonult. Itt összetalálkozott a garibaldisták Medici parancsnoksága

alatt álló dandárjával, de nem mert komoly támadást indítani ellenük. Közben azok Garibaldiért küldtek, s ez némi erősítést hozott számukra. Ekkor viszont a felkelő vezér támadta meg a királyiakat és mintegy 12 órás makacs harc után teljesen szétverte őket. A két fél körülbelül egyenlő erőket vetett harcba, de a nápolyiak állása igen erős volt. Ám sem az állások, sem a katonák nem tudták feltartóztatni a felkelők rohamát, s a nápolyiakat végigkergették a városon, egyenesen a fellegvárba. Itt nem maradt más választásuk, mint a kapituláció, s Garibaldi megengedte nekik, hogy fegyverek nélkül hajóra szálljanak. E győzelem után Garibaldi nyomban Messina ellen vonult, ahol a nápolyi tábornok beleegyezett a város külső erődítményeinek feladásába azzal a feltétellel, hogy a fellegvárban ne háborgassák. Minthogy az a fellegvár legfeljebb néhány ezer katona befogadására alkalmas és soha sem lesz komoly akadálya Garibaldi bármely támadó hadműveletének, ezért igen helyesen tette, hogy megkímélte a várost a bombázástól, amely minden rohamot elkerülhetetlenül követett volna. Palermo, Milazzo és Messina sorozatos kapitulációja mindenesetre jobban aláásta a királyi csapatoknak önmagukba és vezéreikbe vetett hitét, mint kétszer annyi győzelem. Magától értetődő dologgá vált, hogy a nápolyiak mindig kapitulálnak Garibaldi előtt.

Ettől a perctől kezdve gondolhatott a szicíliai diktátor a kontinensen való partraszállásra. Gőzhajói úgy látszik még nem elég nagyok ahhoz, hogy biztosítsák számára a partraszállás sikerét távolabb északon, valahol 6—8 napi járásra Nápolytól, mondjuk a Policastrói-öbölben. Ezért nyilván úgy határozott, hogy ott kel át a tengerszoroson, ahol az a legkeskenyebb, vagyis a sziget legészakkeletibb pontjánál, Messinától északra. Ezen a ponton állítólag mintegy 1000 hajót összpontosított — legtöbbjük valószínűleg halászhajó és parti feluca, amilyenek e partokon szokásosak —, és ha megerősítik azt a hírt, hogy 1500 ember Seoceo vezetésével partra szállt, ezek nyílván Garibaldi élcsapatát alkotják. A hely nem a legkedvezőbb a Nápoly ellen vonuláshoz, mivel a fővárostól legtávolabb eső része a szárazföldnek. De ha gőzhajói nem szál-

líthatnak egyszerre körülbelül 10 ezer embert, Garibaldi nem választhat más helyet — de megvan legalább az az előnye, hogy a calabriaiak nyomban csatlakoznak hozzá. Ha azonban össze tud zsúfolni körülbelül 10 ezer embert gőzösei fedélzetén és ha bízhat a királyi tengerészet semlegességében (ez úgy látszik elhatározta, hogy nem harcol olaszok ellen), akkor még megteheti, hogy félrevezetés céljából egy kisebb egységet partra szállít Calabriában, ő maga pedig a főhaderővel a Policastrói-öbölbe vagy éppen a Salernói-öbölbe megy.

A haderő — amely most Garibaldi rendelkezésére áll — a következő: öt dandár reguláris gyalogság, amely dandárok mindegyike négy zászlóaljból áll, tíz zászlóalj cacciatori dell' Etna,* két zászlóalj cacciatori delle Alpi,** hadseregének elitje, egy idegen (most olasz) zászlóalj Dunne ezredesnek, egy angolnak a parancsnoksága alatt, egy műszaki zászlóalj, egy ezred és egy század lovasság, és négy zászlóalj tábori tüzérség. Összesen 34 zászlóalj, négy lovasszázad és 32 ágyú, vagyis körülbelül 25 ezer ember, akiknek valamivel több mint a fele észak-olaszországi, a többi Olaszország más részeiről való. Ezt a haderőt csaknem teljes egészében fel lehet használni a Nápoly elleni invázióra, mivel a most szerveződő új alakulatok csakhamar elegendőek lesznek a messinai fellegvár figyelemmel tartására és Palermo meg a többi város megvédésére. Ez a haderő mégis igen kicsinek látszik ahhoz képest, amellyel a nápolyi kormányzat papíron rendelkezik.

A nápolyi hadsereg összetétele a következő: három gárdaezred, tizenöt ezred sorkatonaság, négy idegen ezred, mindegyik két-két zászlóaljból, vagyis összesen 44 zászlóalj, 13 zászlóalj vadász, 9 ezred lovasság és 2 ezred tüzérség. Összesen 57 békeállományú zászlóalj és 45 ugyancsak békeállományú lovasszázad. Hozzászámítva a 9000 zsandárt, akik szintén katonai szervezetet alkotnak, e hadsereg békeállománya 90 ezer fő. Az utóbbi két év alatt azonban csaknem teljesen hadi lét-

* Etnai vadászok. — *Szerk.*
** Alpesi vadászok. — *Szerk.*

számra emelték a hadsereget; megszervezték az ezredek harmadik zászlóalját, a tartalékos lovasszázadokat tényleges szolgálatba állították és a helyőrségi csapatokat kiegészítették. Ez a hadsereg most, papíron, több mint 150 ezer főből áll.

De micsoda hadsereg ez! Úgy szemre, külsőre, nagyszerű! — de nincs benne élet, lelkesedés, hazafiasság, hűség. Nincsenek nemzeti katonai hagyományai. Amikor a nápolyiak harcoltak, mindig vereséget szenvedtek. Csak Napóleon vezetése alatt szegődött hozzájuk néha a győzelem. Ez nem nemzeti, hanem tisztán királyi sereg. Azzal a kizárólagos céllal állították fel és szervezték meg, hogy elnyomja a népet. És még erre is alkalmatlannak mutatkozik; igen sok antiroyalista elem akad soraiban, amelyek most mindenütt kitörnek. Az őrmesterek és káplárok szinte kivétel nélkül liberálisak. Egész ezredek kiáltják: „Viva Garibaldi!"* Soha egyetlen hadsereg sem vallott olyan szégyent, mint ez Calatafimitól Palermóig; s ha az idegen csapatok és egyes nápolyiak Melazzónál jól harcoltak is, nem szabad elfelejtenünk, hogy ezek a válogatott katonák csak elenyésző kisebbségét alkotják a hadseregnek.

Ennélfogva majdnem biztos, hogyha Garibaldi akkora haderővel száll partra, amely képes néhány győzelmet aratni a kontinensen, a nápolyi tömegek semmiféle összpontosítása nem szállhat szembe vele; és számíthatunk arra, hogy legközelebb azt halljuk: Garibaldi folytatja diadalmenetét, 15 ezer emberrel tízszeres túlerővel szemben, Scillától Nápoly felé.

A megírás ideje: 1860. augusztus 8.
A megjelenés helye: New York Daily Tribune, 1860. augusztus 23.
Eredeti nyelve: angol.

* „Éljen Garibaldi!" — *Szerk.*

GARIBALDI ELŐNYOMULÁSA

Az újabb és újabb fejleményekkel egyre világosabbá válik előttünk az a terv, amelyet Garibaldi Dél-Olaszország felszabadítására kidolgozott, s minél többet tudunk meg róla, annál inkább csodálatba ejt nagyszerűsége. Ilyen tervet kigondolni vagy végrehajtását megkísérelni csakis Itáliában lehetett, ahol a nemzeti párt oly kitűnően van megszervezve és annyira annak az egy embernek a vezetése alatt áll, aki ragyogó sikerrel rántott kardot Itália egységének és függetlenségének ügyéért.

Ez a terv nem szorítkozott csupán a Nápolyi Királyság felszabadítására; vele egy időben szükséges volt megtámadni a Pápai Államot, hogy Lamoricière hadseregét és a Rómában állomásozó franciákat[105] is éppúgy foglalkoztassák, ahogy Bombalino* csapatait foglalkoztatták. A terv szerint augusztus 15-e körül azt a 6000 önkéntest, akiket fokozatosan Genovából a Szardínia szigetének északkeleti partján levő Golfo degli Aranciba juttattak, átszállítják a Pápai Állam partjaira, s ugyanekkor a nápolyi szárazföld különböző tartományaiban felkelések robbannak ki, Garibaldi pedig a Messinai-szoroson át Calabriában partra száll. Néhány tudósítás Garibaldi olyan kijelentéséről, hogy a nápolyiak gyávák, valamint a legutóbbi gőzössel érkezett hír, amely szerint bevonult Nápolyba és ott nagy lelkesedéssel fogadták, arra enged következtetni, hogy

* II. Ferenc. — *Szerk.*

talán a tervhez tartozott egy utcai felkelés ebben a városban, de ez a király szökése folytán feleslegessé vált.

A Pápai Államban való partraszállásra, mint már ismeretes, részben azért nem került sor, mert Viktor Emánuel ellenezte, részben pedig – és főképpen – azért nem, mert Garibaldi meggyőződött róla, hogy ezek az emberek nem alkalmasak önálló hadjárat folytatására. Garibaldi ezért Szicíliába vitte őket, egy részüket Palermóban hagyta, a többieket pedig két gőzösön a szigetet körülhajózva Taorminába küldte, s ott hamarosan ismét találkozunk velük. Közben a Nápolyi Királyság tartományi városaiban, ahogy ebben előre megállapodtak, megmozdulásokra került sor, mégpedig olyan formában, hogy világosan megmutatkozott, mennyire szervezett a forradalmi párt és mennyire megérett az ország a felkelésre. Augusztus 17-én felkelt a puliai Foggia. A város helyőrségéhez tartozó dragonyosok csatlakoztak a néphez. Flores tábornok, a körzet parancsnoka, a 13. ezred két századát küldte ellenük, de odaérkezve, ezek is a dragonyosok példáját követték. Erre Flores tábornok törzse kíséretében Foggiába ment, de semmit sem tudott tenni és kénytelen volt ismét eltávozni. Flores eljárása világosan mutatja, hogy nem kívánt komolyabb ellenállást kifejteni a forradalmi párttal szemben. Ha komolyan akart volna fellépni, két század helyett két zászlóaljat küld, és a rendelkezésre álló maximális haderő élén megy oda, nem pedig néhány adjutáns és ordonánc kíséretében. Már maga az a körülmény is, hogy a felkelők ismét kiengedték a városból, elegendő bizonyíték arra, hogy legalábbis valamilyen hallgatólagos megállapodás állt fenn közöttük. Egy másik megmozdulás Basilicata tartományban robbant ki. Itt a felkelők a Lagni folyón át Carletto Perticarában gyűjtötték össze erőiket (nyilván ez a falu szerepel a táviratokban Corleto néven).

Erről a félreeső hegyvidékről Potenza, a tartomány székhelye felé meneteltek és 17-én 6000 emberrel be is vonultak a városba. Csupán mintegy 400 csendőr ellenállásába ütköztek, de rövid harc után ezek is szétszóródtak, majd egymás után megadták magukat. Garibaldi nevében tartományi kormány

alakult és prodiktátort neveztek ki. Hírek szerint a királyi intendáns (a tartomány kormányzója) vállalta ezt a hivatalt – egy újabb jele annak, mennyire reménytelennek tartják a Bourbonok ügyét még a saját szerveik is. A 6. sorezred négy századát Salernóból kivezényelték a felkelés letörésére; amikor azonban elérték Aulettát – mintegy 23 mérföldnyire Potenzától – „Viva Garibaldi!" kiáltásokkal megtagadták a továbbmenetelést. Csak ezekről a megmozdulásokról tudunk némi részleteket. De ezenkívül értesüléseink vannak, hogy más helységek is csatlakoztak a felkeléshez, például Avellino, ez a Nápolytól alig 30 mérföldnyire levő város, a Molise tartománybeli (az Adriánál van) Campobasso és az apuliai Celenza. Nyilván ez utóbbi város szerepel a táviratokban Cilenta néven, s körülbelül félúton van Campobasso és Foggia között. Most pedig Nápoly egészíti ki a sort. Míg a nápolyi tartományi városok legalább a munka rájuk kiszabott részét elvégezték – Garibaldi sem tétlenkedett. Szardíniai útjáról visszatérve nyomban megtette utolsó előkészületeit a szárazföldre való átkeléshez. Hadserege most három hadosztályból állott, Türr, Cosenz és Medici parancsnoksága alatt. A két utóbbi hadosztály, amelyet Messina és Faro környékén vontak össze, azt az utasítást kapta, hogy vonuljon Szicília északi partjára Milazzo és a Faro között, mintha az volna a feladata, hogy ott hajózzon be és a tengerszorostól északra, valahol Palmi vagy Nicotera környékén szálljon partra Calabriában. Türr hadosztályából Éber dandára Messina közelében táborozott, Bixio dandárát pedig a sziget belsejébe, Brontébe küldték kisebb zavargások elfojtására. Mindkettőt azonnal Taorminába rendelték, s ott augusztus 18-án este Bixio dandárát a Szardíniából odahozott emberekkel együtt behajózták két gőzösre, a „Torinó"-ra és a „Franklin"-ra, valamint néhány vontatókötélre fogott szállítóhajóra. Vagy tíz nappal előbb Missori őrnagy 300 emberrel átkelt a szoroson és a nápolyiak állásain keresztüljutva szerencsésen elérte Aspromonte magas és átszeldelt vidékét. Itt csatlakoztak hozzá a szoroson fokozatosan átjuttatott más kisebb egységek, valamint calabriai felkelők, úgy hogy erre az időpontra mintegy 2000 főt számláló

alakulat parancsnoka volt. A nápolyiak nyomban kis csapatának partraszállása után körülbelül 1800 embert küldtek ellene, de ennek az 1800 hősnek sikerült úgy működnie, hogy sohasem ütköztek össze a garibaldistákkal.

19-én hajnalban Garibaldi expedíciója (ő *maga* is a fedélzeten volt) partra szállt Melito és a Spartivento-fok között, Calabria legdélibb csücskén.

Semmiféle ellenállásba nem ütközött. A nápolyiakat a szorostól északra való partra szállással fenyegető csapatmozdulatok oly tökéletesen megtévesztették, hogy figyelmük a délebbre eső területről teljesen elterelődött. Így 9000 embert dobtak át a szoroson a Missori által összeszedett 2000-en felül.

Ez utóbbiakkal egyesülve Garibaldi azonnal Reggio felé vonult, amelyet négy sorszázad és négy lövészszázad tartott megszállva. Ez a helyőrség azonban minden bizonnyal kapott némi erősítést, mivel a hírek szerint Reggióban vagy Reggio előtt 21-én igen heves harcokra került sor. Miután Garibaldi rohammal elfoglalt néhány külső erődítést, a reggiói erőd tüzérsége megtagadta a további tüzelést és Viale tábornok kapitulált. Ebben az ütközetben elesett de Flotte ezredes (aki 1851-ben Párizs republikánus képviselője volt a francia törvényhozó nemzetgyűlésben).

A tengerszorosban álló nápolyi flottilla a tétlenségével tűnt ki. Garibaldi partraszállása után az egyik tengerészparancsnok azt táviratozta Reggióba, hogy a hajók képtelenek bármiféle ellenállást kifejteni, mivel Garibaldi nyolc nagy hadihajóval és hét szállítóhajóval rendelkezik! Ez a flottilla akkor sem fejtett ki több ellenállást, amikor Cosenz tábornok hadosztálya, minden bizonnyal 20-án vagy 21-én, a tengerszoros legkeskenyebb részén, Scilla és Villa San Giovanni között kelt át, vagyis éppen ott, ahol a nápolyiak a legtöbb hajót és csapatot vonták össze. Cosenz partraszállása fényes sikerrel járt. Melendez és Briganti két dandára (a nápolyiak dandár helyett zászlóaljat mondanak) és a Pezzo erőd (nem Pizzo, mint egyes táviratokban szerepel, mert ez sokkal északabbra fekszik, Monteleonén túl) úgy látszik egyetlen lövés nélkül megadta magát. Azt mondják ez 21-én történt, azon a

napon, amelyen rövid ütközet után Villa San Govannit is elfoglalták. Garibaldi így három nap alatt a tengerszoros egész partjának urává lett, néhány megerődített pontot is beleértve; a nápolyiak számára pedig a még megszállva tartott néhány erőd ezzel hasznavehetetlenné vált.

A következő két napot — úgy látszik — a többi csapat és hadianyag átszállításával töltötték. További harcokról ugyanis semmit sem hallani egészen 24-ig, amikor a hírek szerint heves ütközetre került sor egy helynél, amely a táviratokban Piale néven szerepel, de a térképeken nem található. Lehet, hogy ez valamilyen hegyi patak, amelynek szakadéka a nápolyiaknak védelmi állásul szolgált. Az ütközet a hírek szerint döntetlenül végződött. Egy idő múlva a garibaldisták fegyverszünetet ajánlottak fel, s a nápolyiak parancsnoka továbbította az ajánlatot a vezérlő tábornokának Monteleonéba. Mielőtt azonban megérkezhetett volna a válasz, a nápolyi katonák úgy látszik arra a következtetésre jutottak, hogy éppen eleget tettek már királyukért, és otthagyva az ütegeket szétszéledtek. A nápolyiak Bosco parancsnoksága alatt álló főerői egész idő alatt nyugodtan, a szorostól mintegy harminc mérföldnyire fekvő Monteleonéban maradtak. Nyilván nem túlságosan égtek a vágytól, hogy harcoljanak a behatolókkal, s ezért Bosco tábornok Nápolyba ment, hogy onnan hat zászlóaljnyi lövészt hozzon, akik a gárdisták és a külföldi csapatok után a hadsereg legmegbízhatóbb részét alkották. Hogy nem fertőzte-e meg ezt a hat zászlóaljat is a csüggedésnek és demoralizáltságnak a nápolyi hadseregben uralkodó szelleme, azt még nem tudjuk. Annyi bizonyos, hogy sem ezeknek, sem bármilyen más csapatnak nem sikerült meggátolniuk Garibaldit abban, hogy győzelmesen és valószínűleg minden akadály nélkül vonuljon Nápoly felé, ahol kiderült, hogy a királyi család elmenekült és a város kapui nyitva állnak diadalmas bevonulásához.

A megírás ideje: 1860. szeptember 1-e körül.
A megjelenés helye: New York Daily Tribune, 1860. szeptember 21.
Eredeti nyelve: angol.

GARIBALDI CALABRIÁBAN

Már részletes értesüléseink vannak arról, hogyan hódította meg Garibaldi Alsó-Calabriát, és hogyan szórta szét teljesen az ennek védelmével megbízott nápolyi csapatokat. Diadalmas pályafutásának ebben a szakaszában Garibaldi nemcsak bátor vezetőnek és ügyes stratégának, hanem képzett hadvezérnek is bizonyult. A parti erődök láncának a főerőkkel való megtámadása olyan vállakozás, amely nemcsak katonai tehetséget, hanem katonai tudást is igényel, és örvendetes, hogy hősünk, aki életében sohasem tett le semmiféle katonai vizsgát és aligha szolgált valaha is reguláris hadseregben, ezen a hadszíntéren is éppoly otthonosan mozgott, mint bármely máson.

Az olasz csizma orrát az Aspromonte hegylánca alkotja, amelyet a mintegy 4300 láb magas Montalto csúcs koronáz. Erről a csúcsról számos mély szakadékon ömlik le a víz a tengerpart felé, s a szakadékok a Montaltótól mint középponttól egy olyan félkör sugaraiként futnak szét, amelynek kerületét a partvonal alkotja. A szakadékoknak — amelyek ebben az évszakban kiszáradó hegyi patakok medrei — fiumare a nevük, s mindegyikük egy-egy állásul szolgálhat visszavonuló hadseregnek. A Montaltón át ezek megkerülhetők ugyan — kiváltképpen mivel minden hegynyúlvány gerincén és az Aspromonte főláncán öszvérutak és gyalogösvények vezetnek végig —, minthogy azonban a magas hegyekben itt nyáron semmi víz sincs, nagy haderővel az ilyen manőver elég körül-

mányes volna. A hegynyúlványok a partig érnek és ott meredek, szabálytalanul töredezett szirtekként ereszkednek a tengerbe. A szorost Reggio és Scilla között védő erődök részben a parton épültek, de leginkább a part közelében levő alacsony, előreugró sziklákon. Ennek az a következménye, hogy a közelben levő magasabb sziklákról mind uralhatók és megfigyelhetők. Jóllehet ezek az uralgó pontok tüzérség számára hozzáférhetetlenek és többnyire az öreg Brown Bess[106] lőtávolságán túl vannak — úgyhogy az erődök építésénél nem is ügyeltek rájuk —, mégis a modern vontcsövű puska bevezetése óta döntő jelentőségre tettek szert. Többségük a puska lőtávolságán belül van, s így e sziklák ma valóban uralkodnak az erődök fölött. Ilyen körülmények között teljesen indokoltnak látszott ezeknek az erődöknek erőteljes megtámadása a rendes ostrom szabályainak mellőzésével. Garibaldinak nyilván csak azt kellett tennie, hogy az erődök tüzének kitett part menti országúton egy oszloppal színlelt frontális támadást indítson a nápolyi csapatok ellen, egy másik oszloppal pedig a fiumarák mentén felhúzódjon a dombokra olyan magasságig, amilyet a terep jellege, illetve a nápolyi védelmi állás frontjának kiterjedése megkövetel, s így megkerülje a csapatokat és erődöket, minden ütközetben biztosítva magának az uralkodó helyzet előnyét.

Ennek megfelelően Garibaldi augusztus 21-én csapatainak egy részével Bixiót a part mentén Reggio felé küldte, míg ő egy kisebb különítménnyel és Missori ismét hozzá csatlakozó csapataival a magasabban fekvő terepen indult el. A nápolyiak nyolc századdal, vagyis mintegy 1200 fővel Reggio közvetlen közelében egy fiumarát szálltak meg. Bixio, akinek elsőként kellett támadnia, egy oszlopot a szélső balszárnyra küldött a homokos parton, ő pedig az országúton nyomult előre. A nápolyiak igen hamar meghátráltak, de balszárnyuk a hegyekben Garibaldi kis létszámú előőrsével szemben tartotta magát, amíg fel nem zárkóztak Missori emberei és meg nem futamították őket. Ezután a város központjában levő erődbe és egy kis parti ütegállásba húzódtak vissza. Ez utóbbit Bixio három százada foglalta el igen bátor rohammal, a fal résén

behatolva. A nagy erődöt Bixio az ütegben talált két nápolyi nehézlöveggel ágyúzta; ez azonban nem kényszerítette volna még megadásra a nápolyiakat, ha Garibaldi mesterlövészei nem foglalják el az uralkodó magaslatokat, amelyekről figyelemmel kísérhették és célba vehették az ütegek tüzéreit. Ez hatott. A tüzérek otthagyták a lövegállásokat és a kazamatákba menekültek, az erőd megadta magát, a katonák egy része Garibaldihoz csatlakozott, de többségük szétszéledt. Mialatt Reggióban ezek az események történtek, és a nápolyi gőzösök figyelmét lekötötte ez a harc, valamint a zátonyra futott „Torino" gőzös pusztulása és Medici katonáinak messinai színlelt behajózása, Cosenznek sikerült 60 naszádon 1500 embert kihoznia a Faro Lagoréből és az északnyugati parton Scilla és Bagnara között partra szállni.

23-án kisebb ütközet zajlott le Salice közelében, valamivel Reggión túl. Ötven garibaldista — angolok és franciák — de Flotte ezredes parancsnoksága alatt vereséget mért négyszer annyi nápolyira. Itt de Flotte elesett. Ugyanazon a napon Briganti tábornok, aki Viale parancsnoksága alatt Alsó-Calabriában egy dandárt vezényelt, tárgyalásokat folytatott Garibaldival az olasz táborba való átállásának feltételeiről. Ezek a tárgyalások azonban legfeljebb annyi eredménnyel jártak, hogy rávilágítottak a nápolyiak teljes demoralizáltságára. Ettől a pillanattól kezdve számukra már nem lehetett szó győzelemről, hanem csak megadásról. Briganti, és Melendez a második alsó-calabriai mozgó dandár parancsnoka, Villa San Giovanni és Scilla között közvetlenül a parton foglalt állást, amelynek balszárnya a Fiumara di Murónál levő dombokig ért. Együttes erejük mintegy 3600 főre becsülhető.

Garibaldi megteremtette az összeköttetést Cosenzcel, aki ennek az egységnek a hátában szállt partra, teljesen körülzárta a nápolyiakat és nyugodtan várta megadásukat, amely 24-én estefelé be is következett. Lefegyverezte a csapatokat és engedélyt adott a katonáknak, hogy hazamenjenek, ha akarnak. Legtöbbjük így is tett. A Punta di Pezzo erőd is megadta magát, s példáját követte Allafiumare, Torre del Cavallo és Scilla helyőrsége, amelyet elbátortalanított mind

az uralgó magaslatokról lezúduló puskatűz, mind pedig a többi erőd és a tábori csapatok általános elpártolása. Ily módon sikerült nemcsak a tengerszoros mindkét oldalán a teljes uralmat biztosítani, hanem egész Alsó-Calabriát is meghódítani, a védelmére kivezényelt csapatokat alig öt nap alatt foglyul ejteni és szélnek ereszteni.

Ez a vereségsorozat minden további ellenállásra képtelenné tette a nápolyi hadsereget. Viale megmaradt zászlóaljainak tisztjei Monteleonéban úgy döntöttek, hogy a látszat kedvéért egy órán át védik állásaikat, aztán leteszik a fegyvert. A többi tartományban rohamosan terjedt a felkelés; egész ezredek tagadták meg a felkelők elleni harcot, s még Nápoly védői között is akadtak egységek, amelyek testületileg dezertáltak. Így Itália hőse előtt végre nyitva állt az út Nápoly felé.

A megírás ideje: 1860. szeptember eleje.
A megjelenés helye: New York Daily Tribune, 1860. szeptember 24.
Eredeti nyelve: angol.

1860—1861-BEN ÍRT KATONAI TÁRGYÚ CIKKEK

KATONAI REFORM NÉMETORSZÁGBAN

Az 1859-es olaszországi háború a krími háborúnál is világosabban megmutatta, hogy a francia katonai szervezet a legjobb Európában. Az összes európai hadseregek közül — a franciát kivéve — kétségtelenül az osztrák hadsereg állt a legmagasabb fokon; ennek ellenére az 1859-es rövid hadjáratban, jóllehet katonái dicsőséget szereztek maguknak, a hadsereg mint egész egyetlen csatát sem tudott megnyerni. Ha figyelembe veszük is a rossz hadvezetést, a parancsnoklás egységének hiányát és a császár illetéktelen beavatkozását, mégis az osztrák ezredek tisztjeinek és katonáinak egyöntetűen az volt a benyomásuk, hogy sikertelenségük egy része a hadi szervezetnek tulajdonítható, amely kevésbé alkalmas valóságos háború viselésére, mint ellenfeleiké. S ha az osztrák hadsereg — amelyet alig néhány évvel ezelőtt alaposan átszerveztek — elégtelennek bizonyult, mi várható más hadseregektől, amelyek szervezete még régibb?

Nem csoda tehát, hogy a franciák ebben a tekintetben fölényben voltak. Egyetlen nemzet sem viselhet huszonöt éven át kis háborút olyan óriási méretekben — ahogy ez Algériában folyik — anélkül, hogy ez ne fejlesztené magas fokra csapatainak képességeit. Míg Anglia és Oroszország indiai és kaukázusi háborúikat főleg erre a szolgálatra kiképzett csapatokkal viselték, addig a francia hadsereg nagyobb része átment az algériai iskolán. Franciaország valóban sokat tanult ebben az iskolában, amely sok emberbe és pénzbe került, de

igen hatásos és termékeny volt értékes katonai tapasztalatokban. Ezután pedig a krími háború, egy másik nagyméretű iskola hozzájárult a katonák önbizalmának fokozásához, mert bebizonyította nekik, hogy az, amit nomád törzsek és irreguláris alakulatok ellen folytatott hadjáratokban tanultak, ugyanolyan hasznos és alkalmazható a reguláris csapatokkal vívott harcban is.

Bár ilyen körülmények között természetes, hogy egy nemzetnek, amelynek különös tehetsége van a katonai hivatáshoz, szomszédainak eredményeit túlszárnyaló tökélyre kellett vinnie hadi szervezetét — s ez Magentánál és Solferinónál vitathatatlannak bizonyult —, mégis csodálatot keltett, különösen Németországban. Ennek az országnak pedáns katonai szakértői oly bizonyosak voltak az állhatatlan, megbízhatatlan, fegyelmezetlen, erkölcstelen franciák feletti vélt fölényükben, hogy a csapás megdöbbentette őket. Másfelől az osztrák és más német hadseregek fiatalabb és intelligensebb elemei, akik mindig szemben álltak a vaskalapossággal, most egyszerre kirukkoltak véleményükkel. Az osztrák tisztek Magenta friss benyomása alatt elsőnek mondták ki — s ez teljesen igaz is —, hogy a franciák nem visznek borjút a csatába, nincsen nyakravalójuk, nincs merev gallérjuk, nincs feszes kabátjuk, illetve nadrágjuk. Öltözetük bő nadrág és bő nagy köpeny lehajtott gallérral, amely nyakukat és mellüket teljesen szabadon hagyja; fejükön könnyű sapka van és a töltényt a nadrágzsebükben hordják. Ahová az osztrák katonák fáradtan és elfulladva érkeztek, oda a franciák frissen és énekelve jöttek, minden fizikai erőfeszítésre készen. Ezt közölték az osztrák tisztek tudósításai a csatatér friss benyomása alatt, és a porosz, bajor s más tisztek csakhamar egyetértettek velük ebben. Ott volt a szörnyű tény: a katonák valóban szembe mertek szállni az ellenséggel minden terhes cókmók nélkül, amely úgyszólván a háború dicső hivatalos pompáját alkotta és amelyek együttvéve felértek egy kényszerzubbonynyal; és e kényszerzubbony hiánya ellenére minden csatatéren győzedelmeskedtek. Ez a tény oly komoly volt, hogy még a német kormányok sem mehettek el vakon mellette.

Ily módon a katonai reform aktuális jelszóvá lett Németországban, az összes vén maradiak nagy rémületére. A legforradalmibb elméletek nemcsak hogy büntetlenül kerültek napirendre, hanem maguk a kormányok is fontolóra vették ezeket. Az első helyen természetesen a katona felszerelése állt, mert ebben mutatkozott a legfeltűnőbb különbség a csatatér két hadserege között, s a vita erről a javaslatról éppoly végtelen volt, mint az ízlések sokfélesége. Roppant sok időt pazaroltak az egyenruha problémáira. A sapkákat, sisakokat, csákókat, kalapokat, köpenyeket, zubbonyokat, kabátokat, gallérokat, hajtókákat, nadrágokat, lábszárvédőket és csizmákat olyan élénkséggel és bőbeszédűséggel vitatták meg, mintha csakis ilyesmiken múlt volna a solferinói csata sorsa. Az osztrákok katonai divatja volt a legkülöncebb. A francia modell csaknem pontos lemásolásától kezdve (a színt kivéve) végig próbálták az összes közbeeső formákat, egészen a zubbonyig és a széles karimájú puha kalapig. Képzeljük el a merev, konzervatív, megfontolt császári és királyi osztrák katonát a francia vadászok kacér öltözékében, vagy ami még roszszabb, az 1848-as forradalmi német szabadcsapat zubbonyában és nemez kalapjában. Nagyobb szatírája nem képzelhető el az osztrák katonai rendszernek, mint az, hogy e végletek mindegyikét komolyan fontolóra vették. Szokás szerint a vita inkább kimerült, mint megoldódott. A katonai vaskalaposság visszahódította az elvesztett terület egy részét és legalábbis Ausztriában, az egyenruha körüli változtatások egészében véve jelentéktelenek lesznek, a többi német hadseregben pedig alig látszik valószínűnek bármilyen változás, kivéve, hogy a porosz sisak, a romantikus IV. Frigyes Vilmos e kedvenc találmánya a jelek szerint arra van kárhoztatva, hogy még feltalálója előtt sírba szálljon.

A következő nagy kérdés: a borjú. Az, hogy a franciák borjú nélkül mentek csatába, olyan meggondolatlanság volt, amelyet csakis jó szerencséjük és az évszak melege igazolhat. De ha ez szokássá válnék náluk, mihelyt az időjárás hidegre vagy esősre fordulna, nagyon megkeserülnék. Valóban, e szokás általános elfogadása nem kevesebbet jelentene, mint azt,

hogy minden csatában a megvert hadsereg nemcsak tüzérségét, zászlait és készleteit vesztené el, hanem gyalogságának egész személyes málháját is. Ennek következtében néhány napi táborozás esős időben teljesen megtörné a gyalogságot, hiszen minden katonának csak az a ruhája lenne, amely éppen rajta van. A kérdés lényege azonban szemmel láthatóan az, hogyan lehet a katona személyi málháját minimálisra csökkenteni, s ezt a fontos kérdést könnyű kielégítően megoldani, ha a málha alkotóelemeit pusztán abból a szempontból vizsgálják, hogy mi a valódi hasznuk egy hadjáratban. De a Németországban folyó vita ezt a kérdést nem oldotta meg.

A ruhakérdés és a borjúkérdés mellett sokat vitatott téma a hadsereg szervezete is. Hány katona legyen egy században, hány ezred egy dandárban, hány dandár egy hadosztályban és így tovább. Megint egy kérdés, amelyről rengeteg szamárságot lehet beszélni a legkomolyabb és legfontoskodóbb arccal. Az elemi taktika rendszere bizonyos határig minden hadseregben megszabja a századok és zászlóaljak létszámát és mennyiségét. A dandárok és hadosztályok létszámának minimumát és maximumát a szomszédos hadseregekben elfogadott létszám határozza meg oly módon, hogy konfliktus esetén a nagyobb taktikai egységek között ne legyen túl nagy aránytalanság. Az ilyen kérdések megoldását nem a tényekből adódó valóságos feltételek alapján, hanem alapelvekből kiindulva megkísérelni merő humbug, amely méltó talán német filozófusokhoz, de nem gyakorlati emberekhez. Az, hogy az osztrák sorkatonaság gyalogezredeinek számát 63-ról 80-ra növelték a zászlóaljak számának csökkentésével, nem biztosít nekik „jobb szerencsét legközelebb", mint nadrágjuk bővítése és gallérjuk hajtókája.

Mialatt a katonai divatról és a dandárok normál létszámáról és összetételéről folytatott homályos elmélkedések kötötték le a figyelmet, a német katonai rendszer nagy fogyatékosságaival és bajaival nem törődtek. Mit is gondoljunk hát olyan tisztekről, akik a legvadabbul vitatkoznak a nadrág vagy a gallér szabásáról és nyugodtan hagyják, hogy a német

szövetségi hadseregben* a tábori tüzérségnek több mint húszféle, a kézifegyvereknek pedig szinte megszámolhatatlan sokaságú kalibere legyen? Azt a fényes alkalmat, amelyet a vontcsövű puskák bevezetése nyújtott a kaliberek egységesítését illetően egész Németországban, nemcsak hogy szégyenletesen elszalasztották, hanem ez az esemény még rontott is a helyzeten. Érdemes egy pillantást vetnünk a kaliberek e zűrzavarára. Ausztriában, Bajorországban, Württembergben, Badenben és Hessen—Darmstadtban ugyanaz az egy kaliber használatos — 0,53 hüvelyk.** A délnémetek azzal a gyakorlati józan ésszel, amelyet sok dologban megmutattak, végrehajtották ezt az igen fontos reformot, s ez egységes kalibert hozott létre a szövetségi hadsereg öt hadteste számára. Poroszországban két kaliber ismeretes; az egyik az úgynevezett Zündnadelgewehré, vagyis a gyútűs puskáé, körülbelül 0,60 hüvelyk — a másik a régi simacsövű muskétáé, amelyet nemrég huzagoltattak Minié elve szerint, körülbelül 0,68 hüvelyk. Ez utóbbit azonban az előbbinek mihamar ki kell szorítania. A kilencedik hadtestben három különböző vontcsövű és két vagy három különböző simacsövű kaliber használatos; a tizedikben legalább tízféle, a tartalék hadosztályban pedig majdnem annyiféle a kaliber, mint ahány zászlóalj van. Most képzeljük el ezt a tarka hadsereget aktív hadművelet idején. Hogyan lehetséges, hogy az egyes kontingensekhez tartozó lőszer szükség esetén mindig kéznél legyen, s ha nem, akkor ez a kontingens ne legyen tehetetlen és használhatatlan? Ausztriát, a délnémeteket és Poroszországot kivéve egyetlen kontingensnek sem lehet — már csak ennél a körülménynél fogva sem — semmiféle reális haszna egy elhúzódó harcban. Ugyanez érvényes a tüzérségre is. Ahelyett, hogy azonnal megállapodtak volna egy közös kaliberben, amely megfelelne akár a régi hatfontosnak is, s amely ily módon idővel a huzagolt csövű tábori ágyúk egységes kaliberévé vált volna, a poroszok,

* Az 1815-ben alapított Német Szövetség fegyveres erőiről van szó, amelyek nem alkottak egységes katonai szervezetet, hanem a szövetségben részt vevő német államok hadseregeiből álltak. — *Szerk.*

** 1 bécsi hüvelyk = 2,64 cm. 1 württembergi hüvelyk = 2,86 cm. — *Szerk.*

az osztrákok, a bajorok most egymástól teljesen függetlenül öntenek huzagolt csövű lövegeket, ami csak fokozhatja a kaliberek már meglevő sokféleségét. Egy hadsereg, amelyben ilyen alapvető fogyatékosságok vannak, fontosabbra is fordíthatja idejét, mint gallérokról és alsónadrágokról, a dandárok és zászlóaljak normállétszámáról való civódásra.

Németországban semmiféle katonai előrehaladás nem lehetséges addig, amíg a főparancsnokságokon azt az eszmét dédelgetik, hogy a hadseregeket parádéra és nem csatára hozzák létre. Ez a vaskalaposság — miután Austerlitz, Wagram és Jena, valamint 1813—1815 népi lelkesedése egy időre legyőzte — hamarosan újra felemelte fejét, 1848-ig uralkodott, és legalábbis Poroszországban úgy látszik az utóbbi 10 évben érte el tetőpontját. Ha Poroszország annak idején belekeveredik az itáliai háborúba, Pélissier valószínűleg újabb Jenát mér a porosz hadseregre és a hadsereget csakis a rajnai erődök mentették volna meg. Ilyen helyzetbe jutott az a hadsereg, amelynek katonái senki mögött nem maradnak el a világon. A Franciaország és Németország közötti eljövendő konfliktusban tehát joggal számíthatunk rá, hogy Magenta és Solferino nagy vonásokban újra megismétlődik.

A megírás ideje: 1860. január.
A megjelenés helye: New York Daily Tribune, 1860. február 20.
Eredeti nyelve: angol.

A HUZAGOLT CSÖVŰ ÁGYÚRÓL

I

Az első kísérletek, hogy a löveg lőtávolságát és lőszabatosságát a cső huzagolásával és így a lövedéknek a hossztengelye körüli forgatásával növeljék, a XVII. századból származnak. Münchenben őriznek egy kis huzagolt csövű löveget, amelyet 1694-ben Nürnbergben készítettek; a csöve nyolc barázdás és mintegy két hüvelyk átmérőjű. Az egész XVIII. század folyamán mind Németországban, mind Angliában kísérleteket végeztek huzagolt ágyúkkal, s közülük némelyeknek a töltése már hátulról történt. Bár a kaliberek kicsinyek voltak, igen kielégítő eredményeket értek el. Az angol kétfontosak 1776-ban 1300 yard* lőtávolságra mindössze két láb oldaleltérést mutattak – ez olyan pontosság, amelyet a kor semmilyen más ágyúja nem tudott megközelíteni. Ugyanabban az évben, ugyanennél a huzagolt ágyúnál első ízben használtak hosszúkás lövedéket.

Ezek a kísérletek azonban hosszú ideig nem jártak gyakorlati eredménnyel. Az akkori katonai nézetek mereven ellenezték a huzagolt fegyvereket. A vontcsövű puska is igen esetlen szerszám volt; hosszú és fárasztó műveletet igénylő töltése ügyességet követelt. Ez a fegyver alkalmatlannak bizonyult az általános hadviselésre olyan időszakban, amikor a gyors tüze-

* 1 yard = 0,91 cm. — *Szerk.*

lés — mind a felfejlődött vonalaknál, mind az oszlopok élénél vagy a csatároknál — az egyik fő követelmény volt a csatában. Napóleon nem tűrt vontcsövű puskákat hadseregében; Angliában és Németországban csak néhány zászlóaljat szereltek fel velük; csupán Amerikában és Svájcban maradt a vontcsövű puska nemzeti fegyver.

Az algériai háború[107] adott alkalmat arra, hogy a vontcsövű puska visszanyerje hitelét és tökéletesítsék szerkezetét. A tökéletesítések azonban csupán a kezdetét jelentették a lőfegyverek egész rendszerében végbemenő óriási forradalomnak, amely még mindig messze van befejezésétől. A franciák simacsövű muskétái nem vehették fel a versenyt az arabok hosszú espingardasaival, mert ezek nagyobb hossza és jobb nyersanyaga súlyosabb lövedék alkalmazását tette lehetővé, és így a kabilok és beduinok olyan távolságról tüzelhettek a franciákra, amelyen a rendszeresített muskéta teljesen tehetetlen volt. Az Orléans-i herceg a megcsodált porosz és osztrák vadászok mintájára szervezte meg a francia vadászokat, akik fegyverzetük, felszerelésük és taktikájuk révén csakhamar a világ legjobb vadászcsapatai lettek. A vontcsövű puska, amelyyel fel voltak szerelve, sokkal jobb volt a régi vontcsövűnél, és hamarosan tovább módosították, aminek eredményeképpen végül a vontcsövű puskákat Európa egész gyalogságánál általánosan bevezették.

Minthogy a gyalogsági fegyverek lőtávolsága ily módon 300 yardról 800, sőt 1000 yardra növekedett, felmerült a kérdés: a tábori tüzérség, amely eddig a 300-tól 1500 yardig terjedő távolságon uralkodott, megállhatja-e még a helyét az új kézifegyverekkel szemben. A rendes tábori ágyúk legeredményesebb tűzhatása csakugyan éppen azon a lőtávolságon belül volt, amelyet most a vontcsövű puska is elért; a kartács 600—700 yardon túl nemigen volt hatásos; a hat- vagy kilencfontos ágyú gömbölyű lövedékeinek hatása 1000 yardon felül nem volt kielégítő. Ahhoz pedig, hogy a srapnel elég félelmetes legyen, olyan hidegvér és a távolság olyan pontos becslése szükséges, amely a csatatéren, amikor az ellenség előrenyomul, nem mindig lehetséges. A régi tarackok gránát-

tüze a csapatok ellen ugyancsak nem mondható kielégítőnek. A legjobbak még azok a hadseregek voltak, amelyeknél a kilencfontos volt a legkisebb kaliber, mint például az angol hadseregnél; a francia nyolcfontos és méginkább a német hatfontos szinte használhatatlanná vált. Ennek elkerülésére a franciák a krími háború kezdete táján bevezették Louis-Napoléon úgynevezett találmányát, a könnyű tizenkétfontos ágyút, a canon obusier-t, amelyből éppúgy lehet tüzelni tömör lövedékkel — a lövedéksúly egyharmada helyett a súly egynegyedének megfelelő töltettel —, mint gránáttal. Ez az ágyú merő plagizálása volt az angol könnyű tizenkétfontosnak, amellyel az angolok ismét felhagytak. Németországban már rég alkalmazták azt a rendszert, hogy gránátokat tüzeltek hosszú csövű ágyúkból, így tehát ebben az állítólagos tökéletesítésben semmi, de semmi új nem volt. Mégis az egész francia tüzérség felszerelése tizenkétfontosokkal — még ha kisebb is a lőtávolságuk — határozott fölényt biztosított volna a régi hat- és nyolcfontosokkal szemben. Ennek megakadályozására a porosz kormány 1859-ben elhatározta, hogy valamennyi gyalogos ütegét nehéz tizenkétfontosokkal látja el. Ez volt az utolsó lépés a simacsövű ágyú ügyében, de ezzel az egész kérdés kimerült és a simacsövű ágyú védelmezői ad absurdum jutottak. Valóban nem lehet elképzelni képtelenebb dolgot, mint egy hadsereg egész tüzérségét felszerelni a nehézkes, sárba ragadó porosz tizenkétfontosokkal, mégpedig olyan időben, amikor a manőverek könnyedsége és gyorsasága a legfőbb követelmény. Minthogy a francia könnyű tizenkétfontos csak más tüzérséggel szemben van viszonylagos fölényben, de semmiképpen sem az új kézifegyverekkel szemben, és minthogy a porosz nehéz tizenkétfontos nyilvánvaló képtelenség — nem maradt más hátra, mint vagy teljesen elvetni a tábori tüzérséget, vagy bevezetni a huzagolt csövű ágyút.

Időközben más országokban is folytak kísérletek a huzagolt csövű ágyúval. Németországban Reichenbach bajor alezredes már 1816-ban kísérletezett egy kis méretű huzagolt csövű ágyúval és hengeres-kúpos lövedékkel. Az eredmények mind a lőtávolságot, mind a pontosságot illetően igen kielé-

gítőek voltak, de a töltés nehézségei és külső akadályok meggátolták a kísérlet folytatását. 1846-ban Cavalli piemonti őrnagy komoly figyelmet keltő hátultöltő huzagolt csövű ágyút szerkesztett. Első ágyúja harmincfontos volt, s 64 font súlyú hengeres-kúpos üreges lövedékkel és 5 font lőporral töltötte; $14^3/_4$ fokos emelkedésnél 3050 méteres, vagyis 3400 yardos lőtávolságot ért el (az első becsapódás). Kísérletei (amelyeket a legutóbbi időkig részben Svédországban, részben Piemontban folytatott) azzal a figyelemreméltó eredménnyel jártak, hogy sikerült felfedezni a huzagolt csövű lövegből kilőtt mindenfajta lövedék szabályos oldalelhajlását, amelyet a barázdák közötti távolság okoz és amely mindig a barázdák menetirányában történik. Mihelyt ezt megállapították, Cavalli felfedezte az elhajlás kijavításának úgynevezett laterális vagy horizontális tangens-skáláját. Kísérleteinek eredményei igen kielégítőek voltak. Torinóban 1854-ben harmincfontos ágyúja nyolcfontos töltettel és hatvannégyfontos lövedékkel a következő eredményeket adta:

Emelkedés	Lőtávolság	Szabálytalan oldalhajlás
10°	2806 m	2,81 m
15°	3785 m	3,21 m
20°	4511 m	3,72 m
25°	5103 m	4,77 m

Vagyis 25 fokos szögnél több mint három mérföld a lőtávolság, és kevesebb mint 16 láb a célvonaltól való oldalelhajlás (a horizontális tangens-skálával való korrekció után). A legnagyobb francia tábori tarack 2400 méter, azaz 2650 yard lőtávolságnál átlagosan 47 méter, azaz 155 láb oldalelhajlást mutat, tehát tízszer annyit, mint a huzagolt csövű ágyú kétszer akkora távolságon.

A huzagolt lövegek egy másik rendszere — amelyre nem sokkal Cavalli első kísérletei után figyeltek fel — Wahrendorff svéd bárótól származik. Ágyúja szintén hátultöltő volt, lövedéke pedig hengeres-kúpos. Míg Cavalli lövedéke keményfémből készült és nyúlványai voltak a barázdákba való illesz-

kedéshez, Wahrendorffét vékony ólomréteg fedte, s átmérője valamivel nagyobb volt, mint az ágyú huzagolt részének űrmérete. Miután a lövedéket belehelyezték a töltőűrbe, amely elég nagy volt befogadására, a robbanás a lövedéket a huzagolt csőbe préselte, s a barázdákba belenyomódó ólom megszüntetett minden kotyogást és megakadályozta, hogy a robbanáskor keletkezett gázok legcsekélyebb része is elillanjon. Ezekkel az ágyúkkal Svédországban és másutt elért eredmények teljesen kielégítőek voltak. És míg Cavalli ágyúit Genova fegyverzetében rendszeresítették, Wahrendorff ágyúi a svédországi Waxholm, az angliai Portsmouth kazamatáiban és néhány porosz erődben kaptak szerepet. A huzagolt csövű lövegeket tehát a gyakorlatban is alkalmazták, jóllehet egyelőre csak erődökben. Már csak az az egy lépés maradt hátra, hogy bevezessék a tábori tüzérségnél, s ezt a lépést Franciaországban már megtették és most valamennyi európai tüzérségnél megteszik. A különféle rendszerekkel, amelyek szerint a tábori ágyúk huzagolását most sikeresen végrehajtják vagy végrehajthatják, egy további cikkünk foglalkozik majd.

II

Mint előző cikkünkben mondottuk, a franciák vezették be először a huzagolt csövű ágyút a hadviselésben. Öt-hat év óta két tiszt, Tamisier ezredes és Treuille de Beaulieu alezredes (most ezredes) a kormány rendeletére kísérleteket végzett ezen a téren, és az elért eredményeket kielégítőknek találták ahhoz, hogy a francia tüzérséget ennek alapján újjászervezzék közvetlenül a legutóbbi olaszországi háború kitörése előtt. Anélkül, hogy a kísérletek történetének leírásába bocsátkoznánk, nyomban rátérünk a francia tüzérségben most elfogadott rendszer ismertetésére.

A franciákra oly jellemző egységesítő törekvéssel összhangban csupán egy kalibert fogadtak el a tábori tüzérség számára (a régi francia négyfontost, amelynek furata $85\frac{1}{2}$ milliméter, azaz csaknem $3\frac{1}{2}$ hüvelyk) és egyet az ostrom-

tüzérség számára (a régi 12 fontosat, amelynek furata 120 milliméter, azaz $4\frac{3}{4}$ hüvelyk). Minden más löveget, kivéve a mozsarakat, kiszuperálnak. Anyagul általában a szokásos ágyúfémet használják, de némely esetben öntött acélt is. Az ágyúk elöltöltők, minthogy a hátultöltőkkel folytatott francia kísérletek nem jártak megfelelő eredménnyel. Minden ágyúban hat, 5 milliméter mély és 16 milliméter széles barázda van; a huzagolás hajlásszöge alacsonynak tűnik, de nem ismerjük az erre vonatkozó részleteket. A kotyogás a lövedék törzsénél mintegy $\frac{1}{2}-1$ milliméter; az ailette-eknél vagy kiugrásoknál, amelyek a barázdákba kerülnek, valamivel kevesebb, mint 1 milliméter. A lövedék hengeres-csúcsíves és üreges, megtöltve 12 fontot nyom: összesen hat ailette-je van, minden barázdához egy, három a csúcs közelében, három pedig a lövedék talpához közel; ezek igen rövidek – körülbelül 15 milliméteresek. A gyújtónyílás a csúcstól lefelé húzódik és egy gyújtócső vagy kúp zárja le, amely lőporral töltött lövedéknél gyújtófejjel van ellátva, ha pedig a lövedéknek nem kell robbannia, akkor vascsavarral. Az utóbbi esetben a lövedéket fűrészpor és homok keverékével töltik meg, hogy ugyanolyan súlyú legyen, mintha lőpor lenne benne. Az ágyú csövének hossza 1385 mm, vagyis átmérőjének 16-szorosa; a rézágyú súlya mindössze 237 kilogramm. (518 font). A lövedék céltól való eltérésnek (oldalelhajlásának) szabályozására – amely eltérés a huzagolt csövekből kilőtt összes lövedékek közös vonása – a jobb oldali pajzscsapon egy úgynevezett horizontális tangens-skála van. Mind az ágyú, mind a talpa a jelentések szerint igen ízléses munka, s kis mérete és takarossága folytán inkább modellnek látszik, mint valódi hadiszerszámnak.

Ezzel az ágyúval felszerelve indult a francia tüzérség az olaszországi hadjáratba, ahol az valóban meghökkentette az osztrákokat nagy lőtávolságával, de minden bizonnyal nem tüzelésének pontosságával. Az ágyúk igen gyakran, sőt általában túllőttek a célon és sokkal veszedelmesebbek voltak a tartalékra, mint az első vonalakra – más szóval: ahol távolabb lőttek, mint a szokásos ágyúk, olyanokat

találtak el, akikre egyáltalán nem céloztak. Ez minden bizonnyal igen kétséges előny, mert azt jelenti, hogy tíz eset közül kilencben nem találják el azokat a célokat, amelyre az ágyúkat irányították. Az osztrák tüzérség, amelynek anyaga ugyanolyan nehézkes, mint bármelyik európai tüzérségé, a franciákkal szembekerülve igen jó benyomást tett: szorosan (vagyis 500—900 yardnyira) megközelítette e félelmetes ellenfeleket és leghatékonyabb tüzelésük alatt mozdonyozott le. Kétségtelen, hogy bármily nagy az új francia ágyúk fölénye régi simacsövű társaikkal szemben, nem vittek véghez semmi olyat, amit vártak tőlük. A legnagyobb, még hatásos lőtávolságuk 4000 méter (4400 yard) — és kétségtelenül csak arcátlan bonapartista túlzás, amikor azt állítják, hogy 3300 yard távolságból könnyűszerrel eltalálnak egy magányos lovast.

Az okok, amelyek miatt egy valóságos háborúban ennyire nem kielégítően szerepeltek ezek az ágyúk, nagyon egyszerűek. Konstrukciójuk igen tökéletlen, és ha a franciák ragaszkodnak ehhez, két-három év múlva az ő tüzérségi anyaguk lesz a legrosszabb Európában. A huzagolt csövű fegyvereknél az első szabály, hogy *ne* legyen *kotyogás* — máskülönben a lövedék, amely lazán ide-oda ütődik a csőben és a barázdákban, nem a saját hossztengelye körül fog forogni, hanem spirális röppályán egy képzelt vonal körül, amelynek irányát a lövedéknek a csőtorkolat elhagyásakor felvett véletlen helyzete határozza meg, s mely spirális körök átmérője a távolsággal együtt nő. A francia ágyúknak viszont tekintélyes kotyogásuk van és ez nem is lehet másképp, amíg a töltet felrobbanása a gránát gyutacsának meggyulladásától függ. Ez tehát az egyik körülmény, amely a lőszabatosság hiányát magyarázza. A második a hajtóerő egyenetlensége, amely azzal függ össze, hogy a töltet felrobbanásakor a kotyogás révén több vagy kevesebb gáz illan el. A harmadik, hogy ez a kotyogás nagyobb csőemelkedést kíván, mert nyilvánvaló, hogy ahol a lövedék és a cső között semmi gáz nem illanhat el, ugyanazzal a töltettel messzebbre lehet lőni, mint ott, ahol a gáz egy része elillan. A francia tüzérségnél

— úgy látszik — nemcsak igen nagy töltetre van szükség a huzagolt csövű ágyúk számára (a lövedék súlyának egyötödére), hanem elég nagy emelkedésre is. A simacsövű ágyúkkal szemben a huzagolt csövű ágyúknál még kisebb töltet esetén is elért nagyobb lőtávolság főleg a kotyogás kiküszöbölésének köszönhető és annak a bizonyosságnak, hogy a töltet egész robbanóerejét a lövedék kilökésére használják fel. A franciák a kotyogás megengedésével feláldozzák a hajtóerő egy részét, és ezt egy meghatározott fokig megnövelt töltettel, ezen túl pedig nagyobb emelkedéssel kell pótolniuk. Márpedig bármely távolságnál semmi sem árt annyira a pontosságnak, mint a nagy emelkedés. Amíg a lövedék röppályájának legmagasabb pontja, nem sokkal haladja meg a célpont magasságát, addig a távolság becslésében elkövetett hiba kis jelentőségű. Nagy lőtávolságon azonban a röppálya meredek és a lövedék olyan szögben ereszkedik le, amely átlagban a kétszerese annak, amelylyel repülését megkezdte (ez természetesen csak körülbelül 15 fokon felüli emelkedésre vonatkozik). Minél nagyobb tehát az emelkedés, annál inkább megközelíti a lövedék becsapódása a függőlegest — s a távolság becslésében elkövetett nem több mint 10—20 yardnyi hiba lehetetlenné teszi, hogy egyáltalán célba találjunk. 400—500 yardon felüli távolságoknál ilyen tévedések elkerülhetetlenek, s ennek következtében megdöbbentő a különbség a kitűnő lövések között, amelyeket a gyakorlótéren, bemért távolságokon érnek el, és a csatatér szánalmas gyakorlata között, ahol a távolságok ismeretlenek, a célpontok mozognak és igen rövid idő van gondolkodásra. Az új vontcsövű puskáknál az az eshetőség, hogy 300 yardon túl a csatatéren célba találjanak, igen kicsiny — viszont 300 yardon belül a lövedék alacsony röppályája folytán igen nagy. Ennek következtében a szuronyroham válik az ellenség megfutamításának leghatékonyabb eszközévé, mihelyt a támadó alakulat erre a távolságra érkezik. Tegyük fel, hogy egy hadseregnek olyan vontcsövű puskái vannak, amelyeknek röppályája 400 yardon nem magasabb, mint ellenfeleik vontcsövű puskáinak

röppályája 300 yardon. Ekkor az előbbieknek az az előnyük lesz, hogy 100 yarddal nagyobb távolságról kezdhetnek hatásos tüzet, és minthogy a 400 yardon át való rohamozáshoz mindössze három-négy perc szükséges, ez az előny a csata döntő pillanatában nem csekélység. Hasonlóképpen van ez az ágyúval is. Sir Howard Douglas tíz évvel ezelőtt kijelentette, hogy az az ágyú a legjobb, amely a legkisebb emelkedéssel a legnagyobb lőtávolságot biztosítja. A huzagolt csövű ágyúnál ennek a jelentősége még nagyobb, minthogy a távolságbecslésben a hibalehetőség a lőtávolsággal növekszik, és mivel csak gömbölyű lövedékeknél lehet a visszapattanásokra számítani. Ez a huzagolt csövű ágyúk egyik hátránya. Ahhoz tehát, hogy egyáltalán célba találjanak, az első becsapódásra kell találniuk, míg a gömbölyű lövedék, ha túl rövidre esik, visszapattan és az eredeti irányhoz igen közel folytatja repülését. Itt tehát a legfontosabb az alacsony röppálya, mivel minden további emelkedési fok növekvő arányban csökkenti az első becsapódásra való találat esélyét; és ezért a francia ágyúk egyik legsúlyosabb hibája a magas röppálya.

De ezeknek az ágyúknak valamennyi fogyatékosságát betetőzi és fokozza az a hiba, amely elegendő az egész rendszer jellemzésére. Olyan gépi berendezéssel és olyan elvek szerint gyártják őket, mint korábban a régi simacsövű ágyúkat. E régi ágyúknál az előállítás matematikai pontossága, az igen nagy kotyogás, valamint a lövedék változó súlya és átmérője miatt, csak másodrendű szerepet játszott. A tűzfegyverek gyártása egészen a legutóbbi évekig a modern ipar legelmaradottabb ágát alkotta. Túl sok volt benne a kézimunka és túl kevés a gépi berendezés. A régi simacsövű fegyvereknél ez megengedhető lehetett, de amikor olyan fegyvereket kellett gyártani, amelyektől nagy távolságra is nagy precizitást várnak, ez a rendszer tűrhetetlenné vált. Ahhoz, hogy minden puska 600, 800, 1000 yardra és minden ágyú 2000, 4000, 6000 yardra tökéletesen egyformán tüzeljen, követelmény lett az összes műveletnek a legtökéletesebb önműködő gépi berendezéssel való végzése, úgyhogy mindegyik fegyver matematikailag pontos mása legyen a többinek.

A matematikai pontosságtól való eltérés, amelynek a régi rendszerben nem volt jelentősége, most az egész fegyvert használhatatlanná tevő hibává vált. A franciák nem tökéletesítették számba vehető mértékben régi gépi berendezésüket és innen ered tüzelésük egyenetlensége. Csak akkor lehet elérni, hogy az ágyúk ugyanazon emelkedésnél minden egyéb körülmény változatlansága esetén ugyanazt a lőtávolságot produkálják, ha mindegyik minden részletében azonos a többivel. De olyan gyártási egyenetlenségek, amelyek 800 yardon 1 yard eltérést okoznak, 4000 yard lőtávolságnál 100 yard eltéréssel járnak. Hogyan várható tehát, hogy ilyen ágyúk nagy lőtávolságnál pontosak legyenek?

Összefoglalva: a francia huzagolt csövű ágyúk azért rosszak, mert kotyogásuk elkerülhetetlen, mert viszonylag nagy emelkedésre van szükségük és mert kivitelük korántsem felel meg a nagy lőtávolságú huzagolt csövű ágyúk követelményeinek. Hamarosan fel kell váltani őket más konstrukciójú lövegekkel, vagy pedig a francia tüzérség a legrosszabb lesz Európában.

Szándékosan vizsgáltuk ezeket az ágyúkat kissé részletesebben, mert így alkalmunk nyílt rá, hogy kifejtsük a huzagolt csövű lövegek fő elveit. Egy befejező cikkben megvizsgáljuk majd azt a két javasolt rendszert, amelyek most az elsőbbségért küzdenek Angliában — és egyaránt a hátultöltésen, a kotyogás kiküszöbölésén és a tökéletes kivitelen alapulnak: az Armstrong-féle és a Whitworth-féle rendszert.

III

Most rátérünk a hátultöltő huzagolt csövű ágyúk ama két rendszerének leírására, amelyek jelenleg az elsőbbségért küzdenek Angliában, és amelyek — mindkettőt civil találta fel — bizonnyal felülmúlnak hatékonyságban mindent, amit hivatásos tüzérek eddig felmutathattak. Az Armstrong-ágyúról és a Whitworth-ágyúról lesz szó.

Sir William Armstrong ágyújának megvan az az előnye,

hogy előbb született meg, és hogy Anglia egész sajtója és hivatalos társadalma dicsőítette. Kétségtelenül igen hatásos hadigép és jóval felülmúlja a francia huzagolt csövű ágyút; de hogy túlszárnyalja-e Whitworth ágyúját, az erősen vitatható.

Sir William Armstrong úgy konstruálta meg ágyúját, hogy egy öntöttacél csövet két réteg kovácsoltvassal burkolt be spirálszerűen, s e két réteg burkolásának menetiránya egymással ellentétes olyanformán, mint a drótrétegekből készített ágyúcsöveknél. Ezzel az eljárással igen erős és szívós cső készíthető, bár igen drágán. A csövet számos — szorosan egymás mellett fekvő — keskeny barázdával huzagolták, amelyek egy fordulatot írnak le a cső egész hosszában. A hosszúkás hengeres-csúcsíves lövedék öntöttvasból készül, ólomköpeny burkolja, amely átmérőjét kissé nagyobbá teszi a cső átmérőjénél. A lövedéket a töltettel együtt a zárnál helyezik be a befogadásához eléggé tág kamrába. A robbanás a lövedéket a szűk csőbe nyomja, itt a lágy ólom belesajtolódik a barázdákba és ily módon lehetetlenné válik mindenféle kotyogás; a barázdák hajlásszöge pedig megszabott csavarvonalú forgást ad a lövedéknek. Ez a mód, ahogy a lövedéket a barázdákba sajtolják és az ehhez szükséges lágy anyaggal bevonják, az Armstrong-rendszer jellemző vonása. Ha az olvasó utánanéz a huzagolt csövű löveg alapelveinek, amelyeket előző cikkeinkben kifejtettünk, el fogja ismerni, hogy Armstrong elvben feltétlenül a helyes úton jár. Minthogy a lövedék átmérője nagyobb a cső átmérőjénél, az ágyú szükségképpen hátultöltő, amit mi szintén minden huzagolt csövű löveg szükségszerű vonásának tartunk. Magának a hátultöltő szerkezetnek azonban semmi köze sincs valamely különös huzagolási rendszer elvéhez, hanem átvihető egyikről a másikra — ezért teljesen figyelmen kívül is hagyjuk.

Az ezzel a fegyverrel elért lőtávolság és pontosság valóban bámulatos. A lövedéket mintegy 8500 yardra, vagyis csaknem öt mérföldre hajította, és az a biztosság, amellyel a célpontot 2000 vagy 3000 yard távolságban eltalálta, jóval túlszárnyalta azt, amit a régi simacsövű ágyúk harmadekkora

távolságon felmutathattak. Mégis — az angol sajtó minden reklámja ellenére — e kísérletek tudományosan érdekes részleteit gondosan titokban tartották. Soha nem közölték, milyen emelkedés és töltet mellett érték el ezeket a lőtávolságokat; soha nem részletezték a lövedéknek és magának az ágyúnak a súlyát, a pontos oldal- és hosszanti eltérést stb. Most végre, amikor megjelent a Whitworth-ágyú, legalább egy kísérletsorozat néhány részletéről értesülünk. Sidney Herbert úr, a hadügyminiszter, közölte a parlamentben, hogy egy 8 cwt* súlyú 12 fontos löveg 1 font** 8 uncia*** lőportöltettel 7 fok emelkedésnél 2460 yard lőtávolságot ért el, s maximális oldalelhajlása 3 yard, maximális hosszanti eltérése pedig 65 yard volt. 8 fokos emelkedésnél a lőtávolság 2797 yard, 9 foknál több mint 3000 yard, az eltérések pedig csaknem ugyanazok maradtak. Márpedig 7—9 fokos emelkedés a simacsövű tábori ágyúk gyakorlatában ismeretlen valami. A hivatalos táblázatokban például maximálisan 4 fokos emelkedés szerepel, amelynél a 12 és 9 fontos ágyúk 1400 yard lőtávolságot érnek el. Minden ennél nagyobb emelkedés a tábori ágyúknál értéktelen lenne, mert a túl magas röppálya erősen csökkentené a találat esélyét. Mindazonáltal ismerünk néhány olyan kísérletet, amelyet simacsövű nehéz hajóágyúkkal nagyobb emelkedés mellett hajtottak végre. (Sir Howard Douglas „Naval Gunnery" című könyve említi ezeket.) Az angol 32 fontos hosszú ágyú Dealnél 1839-ben 7 fok emelkedésnél 2231—2318 yard lőtávolságot ért el, 9 foknál 2498—2682 yardot. A francia 36 fontos 1846-ban és 1847-ben 7 foknál 2270, 9 foknál 2636 yard távolságra hordott. Ez azt mutatja, hogy egyenlő emelkedés mellett a huzagolt csövű lövegek lőtávolsága nem sokkal nagyobb a simacsövűeknél.

A Whitworth-ágyú csaknem minden tekintetben ellentéte az Armstrong-ágyúnak. Furata nem kör alakú, hanem hatszögű; huzagolásának hajlásszöge csaknem kétszer akkora, mint az Armstrong-ágyúé; a lövedék igen kemény anyagból

* 1 cwt (hundredweight rövidítése) = 50,8 kg. — *Szerk.*
** 1 angol font (pound) = 0,45 kg. — *Szerk.*
*** 1 uncia (ounce) = 28,3 gramm. — *Szerk.*

készült, ólomköpeny nélkül. Az, hogy az ágyú hátultöltő, nem szükségszerű, hanem inkább megszokás és divat dolga. Ez az ágyú egy nemrég szabadalmazott anyagból, úgynevezett „homogén vasból" készült, amely igen erős, rugalmas és szívós. A lövedék matematikailag pontosan illeszkedik a csőbe, és ezért csak úgy lehet belehelyezni, ha kenve van a cső. A kenés viasz- és kenőolaj-keverékkel történik, amelyet a töltet és a lövedék közé helyeznek és amely egyszersmind segít csökkenteni minden esetleg még fennmaradt kotyogást. Az ágyú anyaga olyan szívós, hogy könnyen kibír 3000 lövést is a cső megrongálódása nélkül.

A Whitworth-ágyú tavaly februárban került a nyilvánosság elé, amikor Southportban, a lancashire-i partvidéken kisérletsorozatot végeztek vele. Három ágyút állítottak fel — egy 3 fontosat, egy 12 fontosat és egy 80 fontosat: a hosszú jelentésből a 12 fontosat választottuk ki illusztrációul. Ez az ágyú 7 láb 9 hüvelyk hosszú volt és 8 cwt-t nyomott. A rendes 12 fontos ágyú gömbölyű lövedéknél 6 láb 6 hüvelyk hosszú, súlya pedig 18 cwt. A Whitworth-ágyúval elért lőtávolságok a következők voltak: 2 fok emelkedésnél (amelynél a régi 12 fontos 1000 yardot ér el) $1^1/_2$ fontos töltettel a lőtávolság 1208 és 1281 yard között váltakozott. 5 foknál (amelynél a régi 32 fontos ágyú 1940 yardot ért el) 2298 és 2342 yard között volt a lőtávolság. 10 foknál (a régi 32 fontos lőtávolsága 2800 yard) 4000 yardos átlagot ért el. Nagyobb emelkedésekhez egy 3 fontos ágyút használtak, 8 uncia töltettel; ez 20 foknál 6300—6800 yardot ért el, 33 és 35 foknál 9400—9700 yardot. A régi simacsövű 56 fontos 20 foknál 4381 yardot ér el, 32 foknál 5680 yardot. A Whitworth-ágyú lőszabatossága igen kielégítő és az oldaleltérés legalább olyan jó, mint az Armstrong-ágyúé; a hosszanti eltérésről a kísérletek nem tesznek lehetővé kielégítő következtetést.

A megírás ideje: 1860. március—április.
A megjelenés helye: New York Daily Tribune, 1860. április 7., 21. és május 1. (5914, 5926 és 5938. sz.)
Eredeti nyelve: angol.

A BRIT VÉDELEM

Anglia nemzeti védelmének terve — amelyet éppen most terjesztettek a parlament elé — azt javasolja, hogy az egész kiadást korlátozzák a hajógyárak megerődítésére és több kisebb erődítményre, amelyek alig elegendők arra, hogy az ország nagyobb kikötőit megvédjék kis ellenséges hajórajok megrohanásaitól, továbbá erős és kiterjedt erődhálózat felállítására Dovernél és Portlandnél, hogy védett horgonyzóhelyet biztosítsanak a flottáknak és a különálló hajóknak. Az egész pénzt az ország peremére, az ellenséges flotta számára hozzáférhető partvonalra akarják költeni; és mivel lehetetlen a part egész hosszát védelmezni, kiválasztottak néhány fontos pontot, különösen a haditengerészeti szertárakat és hajógyárakat. Az ország belsejét teljesen a saját erőforrásaira akarják bízni.

Ha Anglia egyszer bevallja, hogy fából ácsolt falai, a hajói nem védelmezik többé, és hogy a nemzeti védelem eszközeként erődítéshez kell folyamodnia, ésszerű, hogy elsősorban haditengerészeti szertárait, flottájának bölcsőit szükséges oltalmaznia. Senki nem vonja kétségbe, hogy Portsmouthot, Plymouthot, Pembroke-ot, Sheernesst és Woolwicht (vagy bármely más helyette kiválasztott kikötőt) olyan erőssé kell tenni, hogy vissza tudjon verni minden tengeri támadást és bizonyos ideig helyt állhasson egy szárazföldi szabályos ostrommal szemben. De teljesen nevetséges e veszély elhárításáról való ilyenforma gondoskodást a nemzeti védelem

rendszerének nevezni. Valójában ahhoz, hogy a tervet erre a rangra emeljék, nézetünk szerint ezt sokkal bonyolultabbá és költségesebbé kell tenni, mint ahogy pusztán a hajógyárak védelme megkívánja.

Az olyan ország, mint Franciaország vagy Spanyolország, amely éppúgy ki van téve inváziónak szárazföldi határán, mint tengeri támadásoknak és partraszállásoknak a tenger partján — kénytelen haditengerészeti raktárait elsőrendű erődökké kiépíteni. Toulon, Carthagena, Genova, sőt Cherbourg is ki lehet téve olyan kombinált támadásnak, amilyen elpusztította Szevasztopol szertárait és hajógyárait. Ezért igen erős szárazföldi arcvonalra van szükségük különálló erődökkel, hogy a hajógyárakat a bombázás lőtávolságán kívül tartsák. De Angliára ez nem érvényes. Még ha elismerjük is, hogy egy tengeri vereség egy időre kétségessé teszi Anglia tengeri fölényét, a brit földön partra szálló inváziós hadsereg még akkor sem bízhatna összeköttetéseinek háborítatlanságában, s ezért gyorsan és döntően kellene cselekednie. Ennek az inváziós hadseregnek nem lenne módjában szabályos ostromra vállalkozni — és még ha így lenne is, senki ép ésszel nem várhatja, hogy a behatolók Portsmouthhoz vonulnak és ott nyugodtan letelepednek, hosszan tartó ostromban fecsérlik el erőforrásaikat, ahelyett, hogy egyenesen London felé menetelnének és azonnal a fő vonalon kényszerítenének ki döntést, amíg erkölcsi és anyagi fölényük a tetőponton van. Ha úgy alakulna a helyzet, hogy elegendő csapatot és hadianyagot lehetne biztonságosan partra szállítani Angliában, hogy megtámadják Londont és ugyanakkor ostromolják Portsmouthot — akkor Anglia a pusztulás szélén állna és semmiféle Portsmouth körüli szárazföldi erődök nem menthetnék meg. S ami érvényes Portsmouthra, érvényes a többi haditengerészeti szertárra is. Tegyék a tengerparti arcvonalat olyan erőssé, amilyenné csak tehető, de a szárazföldi arcvonalon felesleges minden, ami túlmegy azon, hogy a hajógyárakat bombázástól megóvják és biztosítsák őket kétheti szabályos ostrommal szemben. De ha a becslésekből és a Portsmouth javasolt védőműveire vonatkozó, a londoni Timesban

megjelent tervekből ítélhetünk, itt nagy pocsékolásra készülnek téglával és habarccsal, árokkal és mellvéddel, pénzzel és háború esetén emberrel is. Úgy látszik, a hadmérnöki kar szinte tobzódik az erődítménytervezés e luxusában, amely eddig tiltott játék volt számukra. Angliát erődök és ütegek egész tenyészete fenyegeti, amelyek oly gyorsan nőnek ki a földből, mint a gombák, és oly buján, mint a trópusi erdő indái. A kormány — úgy tűnik — ragaszkodik ahhoz, hogy valami látszata is legyen a pénzkidobásnak; de ez lesz a fő haszna mindezen pompás építményeknek.

Ameddig a hajógyárak nincsenek biztosítva egy coup de main* ellen, addig inváziókat azzal az egyetlen céllal hajthatnak végre, hogy egy hajógyárat leromboljanak és utána visszavonuljanak. Ily módon úgyszólván biztonsági szelepül szolgálnak London számára. De mihelyt biztosítva vannak a főerő támadása, sőt egy szabályos támadás ellen is kétheti időre — s ez nyilvánvalóan szükséges —, az invázió számára nem marad más cél, mint London. Minden másodrendű cél védve van: helyi inváziónak nincs többé értelme; az inváziónak csak az lehet az esélye, hogy megsemmisíti Angliát vagy maga semmisül meg. Ennélfogva a hajógyárak megerődítésének puszta ténye is gyengíti Londont. Arra kényszeríti az inváziós hatalmat, hogy egész erejét azonnal a London elleni támadásra összpontosítsa. Londont, mint lord Palmerston mondja, a harcmezőn kell megvédeni. Tegyük fel, hogy így van; minél erősebb hát a hadsereg, annál nagyobb biztonságban lesz London. De honnan jöjjön ez az erős hadsereg, ha Portsmouthot, Plymouthot, Chathamot és Sheernesst, sőt talán Pembroke-ot is olyan méretű elsőrangú erődökké változtatják, mint Cherbourg, Genova, Koblenz vagy Köln, s amelyek védelmére 15—20 ezer főnyi helyőrség szükséges? Minél erősebbé teszik tehát a hajógyárakat, annál gyöngébbé válik London és az ország. És ezt nevezik nemzeti védelemnek.

Mindenesetre egyetlen elvesztett csata eldöntené London

* Rajtautés. — *Szerk.*

sorsát. Tekintve az ország hatalmas méretű kereskedelmi központosítottságát és azt, hogy London elfoglalása holtpontra juttatná Anglia egész ipari és kereskedelmi gépezetét, nem lehet kétséges, hogy egyetlen csata az egész királyság sorsát eldöntené. Így tehát – miközben azt javasolják, hogy tizenkét milliót költsenek a hajógyárak biztonságára – az ország szíve védtelen marad és egyetlen csata eredményétől kell függenie!

Semmit nem használ, ha szépítik a dolgot. Ám erődítsék meg mindenesetre a hajógyárakat ésszerű módon, ami elvégezhető nem egészen a feléből annak a pénznek, amit most erre akarnak pazarolni – de ha nemzeti védelmet akarnak, kezdjenek neki azonnal London megerősítésének. Mit sem ér azt mondani, ahogy ezt Palmerston teszi, hogy ez lehetetlen. Ez ugyanaz a fecsegés, amit akkor hallattak, amikor Párizst akarták megerődíteni. A Párizs körüli összefüggő sánccal körülvett terület nem sokkal kisebb, mint amelyet London foglal el; a Párizst körülvevő erődvonal 27 mérföld hosszúságú, és egy a Charing Crosstól hat mérföldnyire London körül húzódó kör 37 mérföld kerületű lenne. Ez a kör igen jól kifejezi az erődöknek a központtól való átlagos távolságát, s tíz mérföldnyi többlet nem tenné a vonalat túl hosszúvá, ha sugár- és körív pályájú vasúti összeköttetés megkönnyítené a tartalékok gyors mozgását. Természetesen London nem védhető meg kapásból, ahogy a Cornhill Magazine javasolja; szerinte ugyanis hat nagy erőd teljesen elegendő. Az erődök számának legalább húsznak kell lennie. Másrészt Londont nem szükséges olyan pedáns módon megerődíteni, mint Párizst, mert sohasem kell kiállnia ostromot. Csupán arra van szükség, hogy megvédjék egy coup de main ellen, azon erők ellen, amelyeket egy inváziós hadsereg a partraszállást követő két hét alatt bevethet ellene. Az összefüggő zárófal elengedhető; ennek szerepét a környék falvai és házcsoportjai teljes sikerrel betölthetik, ha a védelmi tervet gondosan előre kidolgozzák.

Ha Londont így megerősítik, a hajógyárakat pedig megerődítik a tengerparti vonalon és megvédik a szárazföldi arc-

vonalon egy erőteljes irreguláris támadással, sőt egy könnyű ostrommal szemben is, Anglia dacolhat minden invázióval — s az egész mintegy tizenöt millió font sterlingért elvégezhető. A hajógyárak együttvéve nem szívnak fel többet, mint 70 ezer reguláris katonát és 15 ezer önkéntest, míg a sorkatonaság, a milícia és az önkéntesek hátralevő része — mondjuk 80 ezer sorkatona és milicista, valamint 100 ezer önkéntes — a London körüli megerősített tábort védelmezné, vagy csatába bocsátkoznék a város előtt. A Londontól északra levő egész országrésznek pedig teljes lehetősége maradna új önkéntesegységek megszervezésére és raktárak felállítására a sorkatonaság és a milícia számára. Az ellenség mindenesetre kénytelen lenne cselekedni; mégha akarná, sem tudná elkerülni a londoni nagy megerősített tábor vonzását, és csak az a választása lenne, hogy vagy megtámadja és vereséget szenved, vagy vár és ezáltal napról napra növeli helyzetének nehézségeit.

Ehelyett a kormány nemzeti védelmi terve azt idézné elő, hogyha Anglia erői 90 ezer sorkatonából és milicistából, valamint 115 ezer önkéntesből állanának, a helyőrségek szívnának fel legalább 25 ezer reguláris katonát és 35 ezer önkéntest, s a harcmező számára, amelyen meg kell védeni Londont, 65 ezer reguláris és 80 ezer önkéntes maradna — míg 35 ezer ember, akit igen nehezen lehetne nélkülözni a csata napján, nyugodtan és háborítatlanul ülne olyan kőfalak mögött, melyeknek megtámadására senki sem gondol. De ez nemcsak hogy meggyengítené a hadsereget 35 ezer emberrel, hanem megfosztaná egy olyan megerődített állástól is, amelyből csak szabályos ostrommal lehetne őt kiűzni; nyílt mezőn való küzdelemnek tennék ki a hadsereg tisztekkel rosszul ellátott 80 ezer tapasztalatlan önkéntesét és ily módon sokkal kedvezőtlenebb körülmények között kellene küzdeniük, mint a fentebb vázolt esetben.

A megírás ideje: 1860. július 24-e körül
A megjelenés helye: New York Daily Tribune, 1860. augusztus 10. (6020 sz.)
Eredeti nyelve: angol.

A FRANCIA KÖNNYŰ GYALOGSÁG

Ha önkénteseink valaha is golyóváltásba kerülnek ellenséggel, ez az ellenség – mindenki tudja ezt – a francia gyalogság lesz. És a francia gyalogos katona legjobb típusa, beau idéalja* a könnyű gyalogság katonája(!) kiváltképpen a chasseur.**

A francia chasseur nemcsak a saját hadserege számára mintakép; a könnyű gyalogsági szolgálatot illetően bizonyos fokig a franciák az irányadók valamennyi európai hadseregnek. A chasseur tehát bizonyos értelemben az egész európai könnyű gyalogság eszményképe.

Mindkét minőségben – mint esetleges ellenfél és mint a könnyű gyalogság katonájának eddig legtökéletesebb példánya – a francia chasseur igen érdekes a brit önkéntes számára. Minél hamarabb megismerkednek vele önkénteseink, annál jobb.

*

Egészen 1838-ig a francia hadseregben nem használtak vontcsövű puskát. A régi vontcsövű puska a szorosan illeszkedő golyóval – amelyet bele kellett verni és amely a töltést nehézkes és lassú műveletté tette – nem volt fegyver a franciák számára. Amikor Napóleon egyszer megvizsgálta egy

* Eszményképe. — *Szerk.*
** Vadász. — *Szerk.*

német vadászzászlóalj kovás puskáját, felkiáltott: „Ez minden bizonnyal a legnyomorúságosabb fegyver, amelyet katona kezébe lehet adni." A régi vontcsövű puska kétségtelenül alkalmatlan volt a gyalogság nagy tömege számára. Németországban és Svájcban néhány válogatott zászlóaljat mindig ezzel szereltek fel. A zászlóaljakat azonban kizárólag mint mesterlövészeket vetették be, hogy tiszteket lőjenek ki vagy hidat építő utászokra tüzeljenek stb., és ügyeltek rá, hogy ezeket a csapattesteket erdészek fiaiból vagy más olyan fiatalemberekből alakítsák meg, akik már jóval a hadseregbe lépés előtt megtanulták a vontcsövű puska használatát. Az Alpok zergevadászai, a nagyvadban gazdag észak-németországi erdőségek erdészei kitűnő anyagot nyújtottak e zászlóaljak számára, s ezek voltak az angol sorkatonaság vadászainak mintaképei is.

Azok a csapatok, amelyeket a franciák régebben könnyű gyalogságnak neveztek, ugyanúgy voltak felszerelve és kiképezve, mint a sorezredek. Ezért 1854-ben Louis-Napoléon egy rendelete ezt a 25 ezredet megfosztotta a könnyű gyalogság elnevezéstől és a sorkatonaság közé sorolta be, ahol jelenleg a 76—100. ezredként szerepelnek.

Valójában minden gyalogos zászlóaljban volt egy voltigeur* század, amelyet a legjobb és legértelmesebb kis termetű katonákból alakítottak, míg a nagyobb növésűek elitjéből a gránátosszázad rekrutálódott. A voltigeurök fejlődtek először fel, ha csatárokra volt szükség, de egyébként ugyanúgy fegyverezték fel és képezték ki őket, mint a zászlóalj többi katonáit.

Algéria 1830-ban kezdődött meghódításával a franciák olyan ellenséggel kerültek szembe, amely a legtöbb keleti népnél elterjedt hosszú muskétával volt felszerelve. A franciák simacsövű muskétáinak lőtávolsága elmaradt ezeké mögött. A francia hadoszlopokat — menetelés közben — a síkságon lovas beduinok, a hegyekben pedig kabil lövészek vették körül. Az ellenség a golyóival már akkor elérte a hadoszlopokat,

* Könnyű gyalogos, — *Szerk.*

amikor maga még a francia puskák lőtávolságán kívül volt. A francia lövészek a síkságokon nem távolodhattak el túlságosan oszlopaiktól, mert attól féltek, hogy a gyors arab lovasok rajtuk ütnek és lemészárolják őket.

Az angol hadsereg akkor ismerkedett meg ezekkel a hosszú muskétákkal, amikor Afganisztánba került. Az afgánok lövései — bár csak kanócos puskákból történtek — félelmetes hatást értek el az angolok soraiban mind a kabuli táborban, mind a hegyeken át való visszavonuláskor, olyan távolságokon, amelyek a szegény, öreg Brown Bess számára teljesen elérhetetlenek voltak. Ez kemény lecke volt, a háborút újra kellett kezdeni. Hosszabb konfliktusokra lehetett számítani a Brit-India északnyugati határán élő törzsekkel, és mégsem tettek semmit, hogy az e határra küldött angol katonákat olyan fegyverrel lássák el, amely lőtávolságban felveheti a versenyt a keleten szokásos kanócos puskával.

Nem ez volt a helyzet a franciáknál. Mihelyt felismerték a fogyatékosságot, nyomban lépéseket tettek a megszüntetésére. Az Orléans-i herceg, Lajos Fülöp fia, 1837-ben Németországban tett nászútján alkalmat talált arra, hogy tanulmányozza a porosz gárda két lövészzászlóaljának szervezetét. Mindjárt felismerte, hogy itt kínálkozik egy kiindulópont az éppen Algéria számára szükséges csapatfajta kialakításához. Nyomban foglalkozott is a kérdéssel. A vontcsövű puskával szemben fennálló régi francia előítélet azonban sok akadályt gördített útjába. Szerencsére Delvigne-nek és Poncharrának saját országában tett felfedezései segítségére siettek. Olyan puskát konstruáltak, amelyet csaknem olyan gyorsan és kényelmesen lehetett tölteni, mint a simacsövű muskétát, lőtávolság és pontosság tekintetében viszont messze felülmúlta azt. 1838-ban a herceg engedélyt kapott, hogy egy századot saját tervei szerint alakítson meg, majd ugyanabban az évben ezt a századot egész zászlóaljjá növelték. 1840-ben a zászlóaljat Algériába küldték, hogy megvizsgálják, mire képes valódi háborúban. Ott olyan jól kiállta a próbát, hogy ugyanabban az évben kilenc további chasseurzászlóaljat alakítottak. 1853-ban végül tíz további zászlóaljat szerveztek, úgyhogy a fran-

cia hadsereg összes chasseurcsapatai most húsz zászlóaljból állnak.

A beduinok és kabilok sajátos katonai tulajdonságaik révén kétségkívül a könnyű lovasok és a gyalogos lövészek mintaképei voltak. Ez a franciákat igen hamar arra indította, hogy próbáljanak bennszülötteket toborozni a hadseregbe, és Algériát úgy meghódítani, hogy arabokat harcoltassanak arabok ellen. Többek között ez a gondolat vezetett a *zuávhadtest* megalakításához. A hadtest még 1830-ban alakult, nagyrészt bennszülöttekből, és főleg arab hadtest maradt 1839-ig, amikor tagjai tömegével Abd el-Kaderhez dezertáltak, aki éppen akkor tűzte ki a szent háború zászlóját.[108] Ekkor minden századból csak a keret és a 12 francia katona maradt meg, továbbá az a két kizárólag franciákból álló század, amelyet minden zászlóaljhoz csatoltak. Az őröket franciákkal pótolták, és azóta a zuávok kizárólag francia hadtestként szerepeltek, amelynek az a rendeltetése, hogy mindig Afrikában lásson el helyőrségi szolgálatot. Ám a régi francia zuávok eredeti törzse annyi bennszülött jellemvonást vett fel, hogy az egész hadtest szellemében és szokásaiban speciális algériai hadtest, amelynek saját nemzeti vonásai vannak és teljesen különbözik a francia hadsereg többi alakulatától. Többnyire helyettesekből[109] rekrutálódik és ennélfogva legtöbbjük egész életében szolgáló hivatásos katona. A zuávok lényegében a hadsereg könnyű gyalogságához tartoznak és ezért már régóta vontcsövű puskákkal vannak felszerelve. Afrikában jelenleg három ezred vagyis kilenc zászlóalj zuáv, valamint egy ezred (két zászlóalj) gárdista zuáv állomásozik.

1841-től kezdve újabb kísérletek történtek, hogy bennszülött algériaiakat toborozzanak a helyi hadseregbe. Három zászlóaljat alakítottak, amelyek gyengék és nem teljes létszámúak voltak 1852-ig. Ettől kezdve a bennszülöttek toborzását erősebben támogatták, s ez olyan sikerrel járt, hogy 1855-ben három ezredet vagyis kilenc zászlóaljat lehetett alakítani. Ezek a turcók vagy tirailleurs indigènes,* akikről a

* Bennszülött lövészek. — *Szerk*

krími háborúban és az itáliai háborúban oly sokat hallottunk.

Velük együtt a francia hadseregnek – nem számítva az idegenlégiót (amelyet most feloszlattak, de minden jel szerint újra meg fognak alakítani) és a három büntető zászlóaljat – 38 olyan zászlóalja van, amelyeket külön könnyű gyalogsági szolgálatra alakítottak és képeztek ki. Közülük a chasseurök, a zuávok és a turcók mindig jellegzetes vonásokkal rendelkeztek. A két utóbb említett csapatnem túlságosan erős helyi jelleget öltött, semhogy valaha is nagyobb befolyást gyakorolhatna a francia hadsereg zömére. De ádáz támadásuk – amelynek során, mint Itáliában megmutatkozott, mégis teljesen kézben lehet tartani őket, sajátos katonai érzékük, amelylyel szinte elébe vágnak feljebbvalójuk parancsainak – mindig ragyogó példakép lesz a többi csapatok számára. Tény az is, hogy a franciák a csatárláncban való harc részleteiben és a terepviszonyok kihasználására való képességükben sokat vettek át az araboktól. Ám a könnyű gyalogságnak az a része, amely lényegét tekintve francia maradt és amely, mint fentebb már mondottuk, a hadsereg mintaképe: a chasseur. Erre a csapatnemre következő számunkban térünk majd ki részletesebben.

II

Már az 1831-es francia gyakorlati szabályzat első oldala is mutatja, milyen kis termetű emberekből áll a francia hadsereg.

Lassú lépés: egy lépés 65 cm (25 hüvelyk) és 76 lépés percenként.
Gyors lépés: azonos lépéshosszúság, 100 lépés percenként.
Rohamlépés (pas de charge): azonos lépéshosszúság, 130 lépés percenként.

A 25 hüvelykes lépés kétségtelenül a legrövidebb és a percenként 100 lépés sebesség a leglassúbb, amelyet hadsereg valaha is alkalmazott tábori hadmozdulatoknál. Míg egy francia zászlóalj 208 láb távolságot tesz meg egy perc alatt, egy

angol, porosz vagy osztrák zászlóalj 270 lábnyit, vagyis harminc százalékkal többet. A mi 30 hüvelyk hosszú lépésünk túl nagy lenne a franciák rövid lábának. Ugyanez a helyzet a rohamnál. A franciák percenként 271 lábnyit nyomulnak előre, vagyis annyit, amennyit az angolok egyszerű menetlépéssel; az angolok viszont a 36 hüvelykes futólépésükkel, amelyből 150-et tesznek percenként, 450 lábnyit, vagyis 60 százalékkal többet hagynak maguk mögött. Már ez a tény is mutatja, hogy a katonák átlagos nagysága nem maradhat bizonyos határ alatt anélkül, hogy ez ne befolyásolná a hadsereg hatékonyságát és mozgékonyságát.

Ilyen rövid lábakkal, rövid lépésekkel és lassú menetidővel nem lehet könnyű gyalogságot alakítani. Amikor a chasseuröket először megszervezték, kezdettől fogva ügyeltek arra, hogy az ország legjobb gyalogsági anyagát válogassák ki; mind megtermett, széles vállú, mozgékony férfiak voltak, 5 láb 4 hüvelyktől 5 láb 8 hüvelyk magasságig, és többnyire az ország hegyes vidékeiről választották ki őket. A chasseurök 1845-ben közzétett gyakorlati és alaki szabályzata a gyors menet lépésének hosszát megtartotta, de a lépések számát percenként 110-re növelte; a futólépést (pas gymnastique) lépésenként 33 hüvelykben (83 cm-ben) és percenként 165 lépésben szabályozták; de felfejlődésnél, négyszögképzésnél vagy más sürgős alkalmakkor az ütemet percenként 180 lépésre emelték. Még ezzel az utóbbi lépéssel is a chasseur csak 45 lábbal hosszabb távolságot tud megtenni percenként, mint az angol katona a maga futólépésével. De nem annyira a mozgás rendkívüli sebességével érnek el a chasseurök nagyszerű eredményeket, mint inkább azzal, hogy hosszú időn át tudják tartani ezt a fokozott sebességet, azonkívül nagy sietség esetén, gyülekezésnél stb. azt a parancsot kapják, hogy fussanak, amilyen gyorsan csak tudnak.

A futólépés az, amelyre a chasseur-zászlóaljakban a legnagyobb gondot fordítják. A katonákat először arra oktatják hogy percenként 165–180 lépéssel helyben fussanak, közben „egy, kettő"-t vagy „jobb, bal"-t kell kiáltaniuk, ami állítólag a tüdő tevékenységét szabályozza és megakadályozza a tüdő-

gyulladást. Azután ugyanebben az ütemben előre meneteltetik őket és a távolságot egyre növelik, amíg a 4000 méternek megfelelő francia mérföldet ($2^1/_2$ angol mérföld) 27 perc alatt meg nem teszik. Ha néhány újoncnál úgy találják, hogy tüdejük és lábuk túl gyenge ilyen gyakorlatokhoz, visszaküldik őket a sorgyalogsághoz. A következő fok az ugró- és futógyakorlat, s ez utóbbinál rövid távolságokon a lehető legnagyobb sebességet kell elérni. Mindkettőt, mind a pas gymnastique-ot, mind a futást először sima gyakorlótéren vagy országúton gyakorolják, később pedig toronyiránt, árkon-bokron át ugorva. Csak ilyen előkészítés után kapják meg a katonák fegyverüket, és most még egyszer átmennek a futólépés, ugrás és futás egész tanfolyamán fegyverrel a kezükben és teljes menetfelszerelésben, borjúval és tölténytáskával ugyanúgy megrakva, mint a harctéren. Ezt addig gyakorolják, míg egy teljes órán át nem bírják a pas gymnastique-ot, s ezalatt legalább 5 mérföldet nem tesznek meg. Egy civil öltözetben levő külföldi tiszt egyszer megpróbálta, hogy lépést tartson egy zászlóalj teljes felszerelésben menetelő chasseurrel, de gyakorlatlan lévén alig egy óráig bírta az iramot. A chasseurök tovább meneteltek, a gyors lépést és a pas gymnastique-ot váltogatva, és ezen a napon 22 mérföldet tettek meg.

Valamennyi tábori mozdulatot és alakzatváltozást — vonalban való előrenyomulást, oszlop- és négyszögképzést, kanyarodást, felfejlődést stb. — futólépésben úgy kell végrehajtani, hogy a katonák eközben éppúgy megtartsák helyüket, mint a szokásos gyors lépésnél. Az ütem minden alakzatváltozásnál 165 lépés percenként, csak a felfejlődésnél és kanyarodásnál gyorsul 180-ra.

Egy porosz törzstisztnek a következő a véleménye a chasseurökről.

„A Mars-mezőn láttam néhány század chasseurt, akik egy sorezred mellett gyakorlatoztak. Mennyire elütöttek mozgékonyságukban, egész mozgásstílusukban attól az ezredtől! Első pillantásra látni lehetett, hogy ez válogatott legénység, amelyet az erdős és hegyes vidékek legjobb embereiből választottak ki; valamennyien jó felépítésűek, zömökek, erősek és mégis bámulatosan ügyesek. Ahogy csodálatos gyorsasággal mozognak,

az ember megismeri vállalkozó szellemuket, vakmerőséguket, gyors felfogásukat, fáradhatatlan kitartásukat, s egyúttal természetesen mérhetetlen elbizakodottságukat és francia hiúságukat is. És ahol csak látja az ember őket, Strasbourg-ban, Párizsban vagy bármely más helyőrségben, mindenutt ugyanazt a benyomást keltik, úgy festenek, mintha egy formából ontották volna őket. Élukon alig láttam mást, mint fiatal tiszteket, csak néhány százados lehetett vagy harmincot éves, legtobbjuk fiatalabb volt, sőt még a torzstisztek sem idősebbek. Gyors mozgásukon sem kényszerűség, sem megerőltetés nem látszik; úgy tűnik, hogy az állandó gyakorlás második természetukké vált, annyira konnyedén és fesztelenul hajtják végre mozdulataikat. Véruk nyugodtabban csorgedezik, lélegzésuk kevésbé heves, mint másoké. Egy-egy kuldonc az utcán rovid idő alatt utolérne minden előtte haladó személyt, s ugyanezzel a gyors lépéssel vonulnak egész zászlóaljak a jelzőkurt vidám hangjaira végig az utakon. Bárhol látja az ember őket, a gyakorlótéren, kivonulás kozben vagy hazatérőben, sohasem tűntek fáradtaknak. Itt nyilván a becsvágy karoltve jár a megszokással.

Ha a mozgás gyorsasága és a célzási biztosság osszeegyeztethetetlennek látszik, a chasseurok nyilván megoldották ezt a látszólagos ellentmondást. Magam nem láttam őket soha céllovés kozben, de tapasztalt tisztek megítélése szerint teljesítményeik e tekintetben igen figyelemre méltóak. Ha célzási biztosságukat egyáltalában zavarja is valami, ez csak olyan fokban állhat fenn, amely harctéri ugyességuket igen kevéssé befolyásolja. Afrikában, ahol egy-egy utkozetet sokszor előztek meg ilyen futólépésben végrehajtott menetelések, mindig el tudták találni ellenfeleiket; s ez azt bizonyítja, hogy az a sajátos kiképzési rendszer, amelyen átmennek, segíti a testi erő kifejlesztését és nem befolyásolja a célzási biztosságot. Olyan csapatokkal, amelyeket nem képeztek ki így, természetesen egészen más lenne a helyzet.

E kiképzési rendszer nagy előnyei nyilvánvalóak. A háborúban gyakran dontő jelentőségű lehet, hogy gyalogságunk gyorsabb helyváltoztatásra legyen képes, mint jelenleg. Például ahhoz, hogy az ellenséget egy fontos állás megszállásában megelőzzuk, egy uralkodó pontot gyorsan elérjunk, egy túlerő által megtámadott csapatot támogassunk vagy meglepjuk az ellenséget azáltal, hogy egy kulonítmény hirtelen megjelenik olyan irányból, ahonnan egyáltalán nem várták."

Az algériai háború[110] nyilvánvalóvá tette a francia katonai hatóságok számára, milyen óriási fölényben van az a gyalogság, amely gyakorlott az ilyen kitartó futásban. 1853 óta vitatkoznak arról, vajon nem kellene ezt a rendszert az egész hadseregben alkalmazni? De Lourmel tábornok (1854. november 5-én elesett Szevasztopol alatt) külön felhívta rá Louis-Napoléon figyelmét. A krími háború után hamarosan az összes francia gyalogsági ezredeknél bevezették a pas gymnas-

tique-ot. Az ütem persze lassúbb és valószínűleg a lépés is rövidebb, mint a chasseuröknél; azonkívül a chasseurök kitartó futását is erősen csökkentették a sorkatonaságnál. Ez szükségszerű volt, hiszen a sorkatonák nem egyenlő testi ereje és magassága a gyengébb és alacsonyabb katonák képességeit tette az egész alakulat teljesítményének mércéjévé. De ennek ellenére szükség esetén le lehet küzdeni a régi nehézkes menetelési módot; körülbelül egy mérföldnyit lehet időnként futni, és éppen a katonáknak az a képessége, hogy futólépésben tudják végrehajtani a mozdulataikat, teszi lehetővé többek között a futásban való támadást 600 – 800 yard távolságból. Így sikerült a franciáknak tavaly néhány pillanat alatt megtenni éppen azt a távolságot, amelyen belül a kitűnő osztrák vontcsövű puskák a legveszélyesebbek. A pas gymnastique nagyban hozzájárult a palestrói, a magentai és a solferinói győzelmekhez. Maga a futás erős erkölcsi impulzust ad a katonáknak. Lehet, hogy egy támadó zászlóalj habozik, ha gyors lépésben menetel, de ugyanez a zászlóalj, miután úgy képezték ki, hogy ne fulladjon ki, a legtöbb esetben félelem nélkül nyomul előre, viszonylag sértetlenül érkezik meg, és minden bizonnyal sokkal nagyobb erkölcsi hatással van az álló ellenségre, ha futásban támad.

A chasseurnek a futásban elért rendkívüli tökéletessége célszerű lehet egy olyan különleges csapatnál, mint az övé, de megvalósíthatatlan és haszontalan lenne a sorgyalogság zöménél. Mégis az angol sorgyalogság a maga jobb emberanyagával könnyen elérhetné, hogy e tekintetben messze felülmúlja a francia sorkatonaságot, és ez, mint minden egészséges gyakorlás, fizikailag és erkölcsileg egyaránt rendkívül jó hatást tenne a katonákra. Az a gyalogság, amely nem tud néhány órán át felváltva egy-egy mérföldet futni és egy-egy mérföldet lépésben menni, hamarosan lassúnak bizonyul. Ami az önkénteseket illeti, a soraikban fennálló nagy korbeli és testi erőbeli különbségek nehézzé tennék ennek az eredménynek az elérését, de nem kétséges, hogy a futólépés fokozatos gyakorlása fél mérföld közötti távolságokon nem ártana senki egészségének se, és bámulatosan megjavítaná harcképességüket.

III

Franciaországban mindent megtettek valamennyi újonc és különösen minden egyes chasseur fizikai, szellemi és erkölcsi erőinek kifejlesztésére, hogy a lehető legtökéletesebb katonákká képezzék ki őket. Figyelembe vesznek mindent, ami a katonát erőssé, mozgékonnyá és ügyessé teszi, ami arra képesítheti, hogy röpke pillantással felismerje a terep előnyeit vagy gyorsan döntsön nehéz helyzetekben; mindent, ami fokozhatja bizalmát önmagában, bajtársaiban, fegyverében. Ezért az alaki kiképzés Franciaországban csak kis része a katonai kiképzésnek, és nézetünk szerint a francia zászlóaljak a gyakorlótéren hallatlanul hanyagul hajtják végre a menetelést, a kanyarodást és a fegyverfogásokat. De ez úgy tűnik, a nemzeti jellem következménye és eddig nem járt káros következményekkel. Az angol vagy a német csapatok inkább előnyben részesítik a feszesebb alaki kiképzést; gyorsabban engedelmeskednek a parancsnak és bizonyos ideig folytatott gyakorlatozás után mindenkor több pontosságot mutatnak minden mozdulatukban, mint amennyit a franciák valaha is elérhetnek. Egyébként a gyakorlótéri taktikai mozdulatok rendszere Franciaországban csaknem ugyanaz, mint Angliában, bár a csatatéren egészen más.

A francia katona egyik fő elfoglaltsága a testgyakorlás. Egy központi katonai testnevelési iskola működik Párizsban, s ez képez ki oktatókat az egész hadsereg számára. Tizenöthúsz tiszt van itt különböző ezredekből, és ezenkívül egy-egy őrmester minden sorezredből vagy chasseur-zászlóaljból; hat hónapot töltenek ott, s utána mások váltják fel őket. Az elvégzendő gyakorlatsorozat nem nagyon különbözik a más országokban szokásostól; úgy látszik, csak egy új gyakorlat van: falak megmászása, amelynél kézzel-lábbal kihasználják az ágyúgolyók ütötte réseket, vagy a falnak támasztott rúdon, vagy pedig horoggal a falra hajított kötél segítségével kapaszkodnak fel. Ez a fajta gyakorlat kétségtelenül nagyban hozzájárul ahhoz, hogy a katonák megtanulják kezük és lábuk használatát. A szuronnyal való gyakorlatozást szintén tanítják

ebben az iskolában, de ez a különböző támadó- és védőállások gyakorlására szorítkozik, s a katonáknak valójában sohasem kell egymás ellen vagy lovasság ellen védekezniük.

Franciaországban minden helyőrségben rendelkezésre áll a szükséges felszerelés a gimnasztikai gyakorlatokhoz. Először is van egy külön terület ellátva minden eszközzel a szokásos tornagyakorlatok elvégzésére; felváltva valamennyi katona odavonul és szabályos tanfolyamon kell átmennie szolgálati ideje alatt. A gyakorlatok e fajtájának bevezetése még nem nagyon régi, a chasseurök nyomdokán halad, akiknek elsőkként kellett gimnasztikát végezniük; miután a rendszer náluk jól bevált, az egész hadseregre kiterjesztették.

Ezenkívül minden kaszárnyának van vívóterme és tánctermе. Az előbbiben tőrvívást és kardvívást tanítanak, az utóbbiban táncot és egyfajta mérkőzést, amelyet a franciák la boxe*-nak neveznek. Minden katona választhat, melyiket akarja megtanulni, de ezek egyikét meg kell tanulnia. Általában a táncot és a tőrvívást részesítik előnyben. Itt-ott botvívást is tanítanak.

Mindezeket a gyakorlatokat, éppúgy mint a szó szoros értelmében vett tornát nem azért tanítják, mert önmagukban szükségesnek tekintik őket, hanem mert általuk fejlesztik a katonák testi erejét, mozgékonyságát és önbizalmát. A vívó- és tánctermek korántsem olyan helyek, ahol fárasztó szolgálatot kell végezni – ellenkezőleg, arra valók, hogy a katonákat szabad óráikban is a kaszárnyában tartsák. A katona azért megy oda, hogy szórakozzék. Ha a sorban csupán gép volt – itt, tőrrel a kezében, független ember, aki egyéni ügyességét próbálja ki bajtársaival szemben, és ha megerősödik bizalma saját gyorsaságában és mozgékonyságában, az mindig nagy nyereség előőrs- vagy csatárfeladatai szempontjából, ahol szintén többé-kevésbé a saját erejére van utalva.

A csatározás új rendszerét, amelyet a chasseurök fejlesztettek ki, azóta nemcsak az egész francia hadsereg vette át, hanem sok európai hadsereg számára is mintaképül szolgált,

* Ökölvívás. — *Szerk.*

többek között a brit hadseregben is a krími háború alatt és után. Ezért csak néhány fő vonását fogjuk felsorolni, annál is inkább, mert a franciák az ütközetben igen gyakran egészen másképp járnak el; részben az általános parancsoknak megfelelően (mint 1859-ben Olaszországban), részben mivel a tiszteknek szabad kezet hagynak ahhoz, hogy teljesen a körülmények szerint cselekedjenek, és részben, mert a csatában minden gyakorlati szabályzat szükségképpen jelentős változáson megy át. A csatárok négyes csoportokban tevékenykednek, minden csoport katonái egyetlen vonallá fejlődnek fel embereik közt öt lépésnyi térközzel. A csoportok közötti térköz legalább öt lépés (ezáltal összefüggő vonal jön létre, minden öt lépésen egy katona) és legfeljebb negyven lépés. Az altisztek tíz lépéssel szakaszuk mögött helyezkednek el; a tisztek, akik közül mindegyiket négy katonából és egy kürtösből álló őrség kísér, húsz-harminc lépéssel hátrább vannak. Ha csak a század egy része fejlődik fel, a százados a csatárok és a tartalék között félúton foglal helyet. A legfontosabb, amire ügyelni kell: a fedezés előnyeinek kihasználása; mind a vonal igazodását, mind a térközök pontosságát ennek kell alárendelni. A csatárok vonalát csupán kürttel irányítják. Huszonkétféle kürtjelet használnak és ezenkívül minden chasseur-zászlóaljnak és minden századnak külön kürtjele van, amely megelőzi a parancs kürtjelet. A tisztek jelzősípot hordanak maguknál, de ezt csak végső esetben használhatják. Öt síp-jelzést rendszeresítettek: Vigyázz! Előre! Állj! Visszakozás! Gyülekezés! – Ez a síp szolgált mintául ahhoz a síphoz, amelyet egyes önkéntes lövészezredeknél minden egyes katona egyéni felszerelésében rendszeresítettek, ily módon megfosztva a tiszteket attól a lehetőségtől, hogy szükség esetén használják a sípot. Csatározó lovasság támadása esetén a csatárok négyes csoportokban, szakaszokban és alosztályokban, irreguláris kompakt tömegekben gyülekeznek – és vagy a támogató csapathoz csatlakoznak, ahol egyfajta századnégyszöget alkotnak, vagy a zászlóaljhoz, ha az utóbbi vonalban akar tevékenykedni, vagy négyszöget akar alkotni. A gyülekezés e különböző formáit igen sokat gyakorolják, és a franciák ki-

tűnnek bennük. A formák változatossága nem idéz elő semmi zavart, mert a katonákat arra képezték ki, hogy közvetlen veszély esetén gyülekezzenek, ahogy tudnak, és azután a legalkalmasabb mozdulatok felhasználásával csatlakozzanak ahhoz a nagyobb csapattesthez, amelyhez a kürtjel szólította őket. A négyszögek olykor két, olykor négy fő mélyek.

A régi divatú rendszerrel összehasonlítva – amely a chasseurök megszervezése előtt csaknem minden hadseregben szokásos volt – ez az új módszer óriási fölényben van. De ne felejtsük el, hogy ez végtére is csak gyakorlótéri szabályok sorozata. Jelenlegi formájukban nem hagynak teret az egyes katona intelligenciájának; és ha sík terepen kell végrehajtani őket, olyan nagyfokú pedantériával járhatnak együtt, amely a legmerevebb szabálytisztelőt is kielégíti. A vonalakat szabályos térközökkel alkotják meg, ugyanúgy nyomulnak előre, vonulnak vissza, változtatnak arcvonalat és irányt, mint bármelyik sorzászlóalj, és a katonák úgy mozognak a kürtszóra, mint megannyi dróton rángatott bábu. Ezért a csatárok igazi gyakorlótere az ellenség előtt van, s e tekintetben a francia könnyű gyalogság számára kitűnő iskola volt Algéria rettenetesen átszeldelt terepe, amelyet a kabilok védelmeztek, a legbátrabb, legszívósabb és legkörültekintőbb csatárok, akiket valaha is látott a világ. Itt fejlesztették a franciák a legmagasabb fokig a szétbontakoztatott rendben való harcolásnak és minden fedezék kihasználásának azt az ösztönét, amelyről 1792 óta minden háborúban tanúságot tettek. Különösen a zuávok használták fel előnyösen a bennszülöttek adta leckét és példaképül szolgáltak az egész hadsereg számára. Egy csatárlánccal szemben általában az a követelmény, hogy afféle felfejlődött vonalban nyomuljon előre, jó fedezéket nyújtó pontokon esetleg tömörüljön, de ha nyílt terepen kell áthaladnia, szétszóródjon; az ellenség előtte álló csatárait kösse le, csak hébe-hóba használva ki egy-egy sövény vagy hasonló tárgy előnyeit, hogy kis oldaltüzet nyisson, s nem várják el tőle, hogy akár csak meg is kíséreljen többet tenni ellenfelei lekötésénél. Nem ez a helyzet a zuávoknál. Náluk a szétszórt harcrend közös célra törekvő kis csoportok önálló

akcióját jelenti: azt a kísérletet, hogy kihasználjanak minden előnyt, mihelyt kínálkozik, azt a lehetőséget, hogy az ellenség zomének kozelébe jussanak, jól irányzott tűzzel megzavarják és kis utkozetekben esetleg dontést érjenek el, anélkul, hogy a csapatok zomét egyáltalában bevonnák. Náluk a meglepetés és a csel a csatárlánc voltaképpeni lényege. Ők nemcsak arra használják fel a fedezékeket, hogy viszonylag védett állásból nyissanak tuzet, hanem főleg arra, hogy észrevétlenul szorosan az ellenség csatáraihoz kússzanak, hirtelen felugorjanak és teljes zűrzavarban tovaűzzék őket. Arra használják fel a fedezéket, hogy az ellenség oldalába keruljenek és ott váratlanul sűrű rajban felbukkanjanak, vonalának részeit elvágják, vagy kelepcét állítsanak, amelybe az ellenséges csatárokat becsalogatják, ha ezek túlságosan gyorsan kovetik a színlelt visszavonulásukat. Dontő harcokban e fogásokat a nagy osszecsapások kozti szunetekben lehet alkalmazni, hogy a dontést meggyorsítsák, kis háborúban pedig, a kulonítmények és előőrsok kozti harcban. Az ilyen képességek kulonosen nagy jelentőségűek az ellenségre vonatkozó értesulések megszerzése vagy a saját hadsereg tobbi részének védelme szempontjából. Hogy milyenek a zuávok, azt megmutatja egy példa. Az előőrsszolgálatban minden hadseregnél az a szabály — kulonosen éjjel —, hogy az őrszemeknek nem szabad leulniuk, még kevésbé lefekudniuk; s mihelyt az ellenség kozeledik, tuzelniuk kell, hogy riadóztassák a tábori őrséget. Olvassuk el Aumale herceg leírását egy zuáv táborról (Revue des deux Mondes, 1855. március 15.).

„Éjszaka még azt az egy zuávot is visszavontak, aki ama domb orman volt elhelyezve és betekinthette a tulnani sikságot. Sehol nem látni orszemeket. De varjunk csak, míg a tiszt elindul korutjára, és azt latjuk, hogy megszólít egy zuávot, aki a foldhoz lapulva fekszik pontosan a csucs mogott es mindent megfigyel. Amott egy bokorcsoport, és egyaltalán nem lepne meg, ha kozelebbrol megvizsgálva néhány zuávot találnék ott elrejtozve. Ha egy beduin e bokrok kozé kuszna, hogy kikémlelje mi történik a taborban, a zuávok nem lőnének, hanem szuronnyal kuldenék csendben a másvilagra, nehogy felfedjék a csapdát."

Mit érnek azok a katonák, akik csak békés helyőrségek-

ben tanulták meg az előőrsszolgálatot és akiknek ébrenmaradásában csak akkor lehet bízni, ha állnak vagy fel-alá járnak — mit érnek olyan emberekkel szemben, akik beduinok és kabilok ellen vívott, ravaszsággal és csellel teli háborúban szereztek gyakorlatot? És az előírt szabályzattól való mindezen eltérések ellenére a zuávokat csak egyszer lepték meg ravasz ellenfeleik.

Angliának India északnyugati határán van egy olyan területe, amely katonai sajátságait tekintve igen hasonlít Algériára. Az éghajlat csaknem ugyanaz, éppúgy a terep formája és a határvidék lakossága is. Gyakran kerül sor rabló betörésekre és ellenséges összecsapásokra; s ez a vidék adta a brit hadseregnek egyik-másik legjobb katonáját. Kétségtelenül furcsa, hogy ezek a hosszú és igen tanulságos összecsapások, az angol hadseregben semmi maradandó befolyást nem gyakoroltak a könnyű gyalogsági szolgálat különböző fajtáinak ellátására; s így az afgánokkal és beludzsokkal folytatott harc több mint húsz esztendeje után a csapatoknak ez a része még mindig olyan fogyatékosságokat árul el, hogy francia példákat kell sebtében utánozni a gyalogság ilyen irányú képességeinek kialakítása végett.

A francia chasseurök vezették be a francia hadseregbe:

1. a ruházat és a felszerelés új rendszerét, a zubbonyt, a könnyű csákót, a vállöv helyett a kardszíjat;

2. a vontcsövű puskát és alkalmazásának tudományos ismereteit, a lövészet modern iskoláját;

3. a futólépésnek nagyobb távolságokra való alkalmazását és alakzatváltoztatásoknál történő használatát;

4. a szuronygyakorlatokat;

5. a tornát és

6. a zuávokkal együtt a csatárlánc modern rendszerét.

És ha őszinték akarunk lenni, nem a franciáknak köszönhetünk-e sokat mindebből, amennyiben ez a brit hadseregben megvan?

Még sok lehetőség van a tökéletesítésre. Miért ne venné ki ebből a részét a brit hadsereg? Miért ne formálhatná India északnyugati határa éppen most az ott bevetett csapatokat

olyan csapatnemmé, amely meg tudja tenni az angol hadsereg számára azt, amit a franciák számára a chasseurök és a zuávok tettek.

A megírás ideje: 1860. szeptember közepe – október közepe.
A megjelenés helye: The Volunteer Journal, for Lancashire and Cheshire, 1860. szeptember 21., október 5. és 20. (3., 5. és 7. sz.)
Eredeti nyelve: angol.

A VONTCSÖVŰ PUSKA TÖRTÉNETE

I

A vontcsövű puska német találmány, s a XV. század végén jelent meg. Az első vontcsövű puskákat, úgy látszik, csupán azzal a céllal készítették, hogy megkönnyítsék a fegyvernek csaknem szorosan illeszkedő golyóval való töltését. E célból a barázdák egyenesek, csavarszerű fordulat nélküliek voltak, és csupán arra szolgáltak, hogy csökkentsék a golyó súrlódását a csőben. Magát a golyót egy bezsírozott gyapjú vagy len szövetdarab (a tapasz) vette körül és így nagyobb nehézség nélkül betolható volt a csőbe. Ezek a vontcsövű puskák, bármennyire kezdetlegesek voltak is, nyilván sokkal jobb eredményeket értek el, mint e korszak simacsövű kézifegyverei, amelyeknek golyója jóval kisebb átmérőjű volt, mint a cső furata.

Később a fegyver jellegét teljesen megváltoztatta a barázdáknak adott csavarszerű fordulat, amely a cső furatát egyfajta anyacsavarrá változtatta. A golyónak a szorosan illeszkedő tapasz folytán követnie kellett a barázdákat, átvette a csavarszerű fordulatot és az egész röppályán megtartotta a csavarszerű forgást. Hamarosan kiderült, hogy ez a mód, amellyel a golyót forgásba hozták, erősen növeli a fegyver lőtávolságát és pontosságát, s ennélfogva az egyenes barázdákat igen hamar kiszorították a csavarvonalasok.

Ez volt az a vontcsövű puskafajta, amely több mint két-

száz éven át általános használatban maradt. A gyújtószerkezettől és a gondosan kidolgozott irányzéktól eltekintve alig tökéletesítették bármiben is egészen 1828-ig. Pontossága jóval túlszárnyalta a simacsövű muskétáét, de lőtávolsága már nem ennyire; 300—500 yardon túl nem lehetett bízni benne. Amellett viszonylag nehéz volt tölteni; a golyó betöltése igen hosszadalmasan történt; a lőport és a tapasszal körülvett golyót külön-külön kellett a csőbe helyezni és percenként legfeljebb egyet lehetett lőni vele. Ezek a hátrányok alkalmatlanná tették arra, hogy egy hadsereg általánosan használja, különösen olyan korban, mint a XVIII. század, amikor minden csatát a felfejlődött vonalak gyors tüzelése döntött el. Ennél a taktikánál a régi simacsövű muskéta minden nyilvánvaló tökéletlensége ellenére még mindig sokkal használhatóbb fegyver volt. Azt látjuk tehát, hogy a vontcsövű puska a szarvas- és zergevadászok kedvenc fegyvere maradt, és csak kivételesen használták harci fegyverként néhány mesterlövész zászlóaljban olyan hadseregekben, amelyek elegendő számú gyakorlott vadászt találtak a lakosság között e zászlóaljak újoncozására.

Az amerikai és a francia forradalmi háborúk nagy változást idéztek elő a taktikában. Ettől fogva minden ütközetben alkalmazták a csatárláncot. A csatároknak vonalakkal vagy oszlopokkal való együttes alkalmazása vált a modern harc lényeges jellegzetességévé. A főerőt a nap nagyobb részén át visszatartották; tartalékban maradt vagy manőverezésre használták fel, hogy az ellenség gyönge pontján összpontosítsák. Csak a döntő pillanatokban vetették be, ezalatt viszont a csatárok és közvetlen támogatóik állandóan harcban álltak. A lőszer legnagyobb részét ők használták fel, és a célpontok, amelyekre tüzeltek, ritkán voltak nagyobbak egy század arcvonalánál. A legtöbb esetben fedező tárgyaktól jól rejtett egyes katonákra kellett tüzelniük. Mindazonáltal tüzelésük hatékonysága igen fontos volt, mert minden támadást ezzel a tüzeléssel készítettek elő és először ezzel fogadtak. A csatároktól elvárták, hogy gyengítsék a tanyákat vagy falvakat megszállva tartó különítmények

ellenállását és hogy elvegyék az élét a rohamozó vonal támadásának. Márpedig az öreg „Brown Bess"-szel e feladatok egyikét sem lehetett eredményesen megoldani. Aki valaha is simacsövű muskétákkal felfegyverzett csatárok tüzében állt, csak a legnagyobb megvetéssel emlékezhet vissza közepes távolságokban gyakorolt hatásukra. De a vontcsövű puska régi típusa sem volt alkalmas a csatárok zöme számára. A golyó elölről való betöltésének megkönnyítése végett a csőnek rövidnek kellett lennie, olyan rövidnek, hogy csak silány nyélként szolgált a szurony számára; következésképpen vontcsövű puskával harcoló lövészeket csak olyan állásokban lehetett használni, ahol biztonságban voltak szuronyos vagy lovassági támadással szemben.

Ilyen körülmények között sürgős feladattá vált olyan fegyver feltalálása, amely a vontcsövű puska lőtávolságát és pontosságát egyesíti a simacsövű muskéta töltésének gyorsaságával és könnyűségével, valamint csövének hosszúságával — olyan fegyvert tehát, amely egyszerre vontcsövű puska és a közelharc használható fegyvere, amelyet minden gyalogos katona kezébe lehet adni.

Látjuk tehát, hogy a csatározásnak a modern taktikába való bevezetésével egyszeriben felvetődött egy ilyen tökéletesített hadi fegyver megteremtésének szükségessége is. Valahányszor a XIX. században szükség mutatkozik valami iránt, és ezt a szükségességet az ügy körülményei igazolják, biztos, hogy kielégítésre is talál. Ebben az esetben is így történt. Szinte valamennyi tökéletesítés, amelyet kézifegyvereken 1828 óta végeztek, ezt a célt szolgálta.

De mielőtt megkísérelnénk számot adni azokról a tökéletesítésekről, amelyek oly nagy és számos változást idéztek elő a vontcsövű tűzfegyverekben azáltal, hogy kiküszöbölték a golyó beleerőszakolásának régi rendszerét, vessünk egy pillantást azokra a kísérletekre, amelyek a régi töltési módszer fenntartásával igyekeztek tökéletesíteni a vontcsövű puskát.

Az Angliában Lancaster-puska néven ismert ovális furatú vontcsövű puskát a kontinensen több mint negyven

éven át használták. Egy 1818-ban kinyomott német katonai szakkönyvben találunk említést róla. Braunschweigben Berner ezredes tökéletesítette, és 1832-ben e hercegség egész gyalogságát ezzel fegyverezték fel. A cső furata csak enyhén volt ovális és az ovális lövedéket a régi módon, elölről nyomkodták a csőbe. Ezt az ovális lövedéket azonban csak csatározásnál használták. Sortűzhöz a katonákat kis kaliberű gömbölyű lövedékekkel látták el, amelyek éppen olyan könnyen gurultak be a csőbe, mint bármelyik muskétagolyó. Mégis e rendszer tökéletlenségei nyilvánvalóak. Csupán azért érdemes említésre, mert ez volt az első eset, hogy egy hadsereg egész gyalogságánál vontcsövű puskát rendszeresítettek.

Svájcban Wild úr, kultúrmérnök és lövésztiszt tökéletesítette jelentős mértékben a vontcsövű puskát. Az ő lövedéke a cső űrméretéhez viszonyítva kisebb volt a szokásosnál és úgy készült, hogy csak a tapasz révén vegye át a huzagolást. Egy korong a töltővesszőn megakadályozta, hogy a golyó túl mélyre kerüljön a csőbe és túl szorosan a töltethez nyomódva a lőport szétmorzsolja. A barázdák menetszámát csökkentették és a töltetet növelték. Wild puskája 500 yardon felüli távolságon és igen lapos röppályával nagyon jó eredményeket mutatott; ezenkívül több mint százszor lehetett lőni vele anélkül, hogy a cső elpiszkolódott volna. Ezt a fegyvert rendszeresítették Svájcban, Württembergben és Badenben, de ma már természetesen elavult és túlhaladott.

A legmodernebb és legjobb vontcsövű puska, amelyet a lövedék benyomkodásának elve alapján szerkesztettek, az új svájci rendszeresített mesterlövész-puska. Ez a fegyver az igen kis kaliber amerikai elvét vette át; a cső furata nem több, mint 10,5 milliméter, vagyis 0,42 hüvelyk. Csöve csak 28 hüvelyk hosszú és nyolc lapos barázdája van (34 hüvelykre egy fordulat). A töltővessző a Wild által bevezetett koronggal van ellátva. A lövedék hengeres-csúcsíves és igen hosszú; zsírozott tapasz segítségével töltik be. A töltet viszonylag erős és igen durva szemcséjű lőporból áll. Ez a fegyver a legbámulatosabb eredményeket mutatta és lőtávolsága, pon-

tossága és lapos röppályája páratlannak bizonyult a holland kormánynak különböző fegyverekkel nemrég végzett kísérletei során. Valóban, 600 yardos lőtávolságon röppályájának legmagasabb pontja mindössze 8 láb 6 hüvelyk, úgyhogy ennél a távolságnál a lövedék az egész röppályán veszélyes a lovasságra, sőt a röppálya utolsó 100 yardja még a gyalogságra nézve is. Másszóval, ha 600 yard lőtávolságnál 100 yardot tévedünk a távolság megítélésében, a lövedék még eltalálhat egy hat láb magas célpontot. Ez az eredmény messze túlszárnyal minden más vontcsövű fegyvert, melyek közül még a legjobbaknál is a röppálya legmagasabb pontja 600 yardnál 13—20 láb, a veszélyes tér pedig 60-ról 25 yardra csökken. Ez a rendkívül lapos röppálya a fegyver kis űrméretének köszönhető, amely erősen hosszúkás, nyílszerű lövedék és viszonylag erős töltet alkalmazását teszi lehetővé. Kis űrméretnél a puska igen ellenállóképes anélkül, hogy otromba lenne, a lövedék hosszú lehet, anélkül, hogy nehéz lenne, és viszonylag erős töltet alkalmazható túl erős visszalökés nélkül. Annyi bizonyos, hogy a benyomkodásos töltésnek semmi köze nincsen a puska kiváló lőeredményeihez; valójában ez a benyomkodásos töltés e puska egyetlen hátránya, s megakadályozza, hogy általános gyalogsági fegyverként használják. A svájciak ezért csak mesterlövész századaikra korlátozták használatát; ezek kezében kétségtelenül rendkívül jól megfelel majd.

Következő cikkünkben ismertetni fogjuk, miként fejlődött a vontcsövű puska olyan fegyverré, amelyet bármelyik gyalogos katonának a kezébe lehet adni.

II

Delvigne francia tiszt kísérletezett először azzal, hogy a vontcsövű puskát általános gyalogsági használatra alkalmas fegyverré alakítsa. Világosan látta, hogy ennek eléréséhez a golyónak ugyanolyan könnyen vagy majdnem olyan könnyen kell becsúsznia a csőbe, mint a simacsövű muskéta

golyójának, továbbá olyanná kell változtatni alakját, hogy benyomódjon a barázdákba.

Ezért már 1828-ban olyan vontcsövű puskát szerkesztett, amelynek a farokcsavarjában kamra van; vagyis a csőfurat legvégét, a farokcsavarnál, ahol a puskapor van, jóval kisebb átmérőjűre készítette, mint a cső többi részét. A kamrát a tarackoktól és a mozsaraktól vette át, amelyeket mindig így szerkesztettek. A tüzérségnél a kamra csupán arra szolgált, hogy jól összetartsa a mozsaraknál és tarackoknál használt kis töltetet. Delvigne puskájában viszont egészen más célja volt. Miután a lőport beleszórták a kamrába, a furatnál kisebb golyót utánagurították; de az a kamra pereméhez érve nem gurulhatott tovább és megakadt. Néhány erős lökés a töltővesszővel elegendő volt ahhoz, hogy a golyó puha ólma a barázdákba nyomódjon és átmérője úgy megnőjön, hogy szorosan üljön a csőben.

E rendszer legnagyobb hátránya az volt, hogy a golyó elvesztette gömbölyű alakját és kissé meglaposodott, ennek következtében pedig hajlamos volt arra, hogy elveszítse a barázdák előidézte forgását, s ez erősen befolyásolta pontosságát. A hiba orvoslására Delvigne feltalálta a hosszúkás (hengeres-kúpos) lövedéket, és jóllehet e lövedékfajtával végzett kísérletek Franciaországban eleinte nem sok sikerrel jártak, Belgiumban, Ausztriában és Szardíniában igen eredményesek voltak. Ezekben az országokban — különböző tökéletesítésekkel — Delvigne puskáját adták a lövészászlóaljaknak a régi vontcsövű puska helyett. Jóllehet ez a fegyver jelenleg már csaknem mindenütt túlhaladott, Delvigne módosításai magukban foglalták azt a két fő elvet, amelyet valamennyi későbbi feltalálónak követnie kellett. Először is: az elöltöltő puskáknál a lövedéknek bizonyos kotyogással kell bírnia, hogy lehetővé tegye a könnyű töltést, és csak azután kell megváltoztatni alakját — hogy benyomódjon a barázdákba — miután betömködték; másodszor, csakis a hosszúkás lövedék felel meg a modern vontcsövű puskáknak. Delvigne ily módon eleve jól fogta meg a kérdést, és minden-

képpen megérdemli a modern vontcsövű puska atyja elnevezést.

A hosszúkás lövedéknek a gömbölyűvel szemben számos előnye van, ameddig oldalirányú (hossztengelye körüli) forgása biztosítható; ezt pedig csaknem minden modern vontcsövű puska kielégítően megoldja. A hosszúkás lövedéknél — a súlyához viszonyítva — sokkal kisebb a levegő ellenállása, mint a gömbölyű golyónál. A csúcsát úgy lehet formálni, hogy ezt az ellenállást a minimumra csökkentse. Akárcsak a lándzsát vagy a nyilat, bizonyos fokig az alatta levő levegő tartja. Következésképpen a levegő ellenállása sokkal kevésbé csökkenti kezdeti sebességét, tehát egy adott távolságot sokkal alacsonyabb röppályán ér el (vagyis olyan röppályán, amely az ellenség számára sokkal veszélyesebb), mint bármelyik ugyanolyan átmérőjű gömbölyű lövedék.

További előnye a hosszúkás lövedéknek, hogy sokkal nagyobb felületen érintkezik a cső falával, mint a gömbölyű lövedék. Ezáltal jobban beilleszkedik a barázdákba és lehetővé válik a huzagolás kisebb menetemelkedése, valamint a barázdák csekélyebb mélysége is. Mindkét körülmény megkönnyíti a fegyver tisztítását és egyszersmind megengedi a teljes töltetek használatát anélkül, hogy ez fokozná a puska visszaütését.

És végül minthogy a hosszúkás lövedék súlya jóval nagyobb mint a gömbölyűé, a kalibert, vagyis a puska furatának átmérőjét jelentősen csökkenteni lehet és mégis a régi gömbölyű golyóval egyenlő súlyú lövedéket lehet kilőni. Ha tehát a régi simacsövű muskétának és golyójának súlyát normálsúlynak vesszük, akkor egy ugyanolyan súlyú hosszúkás lövedékű vontcsövű puska olyan arányban tehető erősebbé a régi muskétáknál, amilyenben a furatot csökkentik és még mindig nem haladja meg a régi muskéta súlyát. Mivel a puska erősebb, jobban elbírja a töltetet; kisebb a visszaütése és ennélfogva a kisebb furat viszonylag erősebb töltetet enged meg, s ez nagyobb kezdeti sebességet, következésképpen alacsonyabb röppályát biztosít.

A következő tökéletesítés egy másik francia tiszt, Thouvenin ezredes nevéhez fűződik. Thouvenin világosan felismerte az abból eredő hátrányt, hogy a lövedéket a barázdákba veréskor egy kerek kidudorodás tartja, amely a lövedék peremét körülveszi. Ezért eltávolította a kamra peremét, s az egész csövet egyenletesen, egységes átmérőjűre fúrta ki, mint azelőtt tették. A cső végét lezáró farokcsavar közepébe egy rövid, erős vaspecket, illetve tüskét erősített, amely belenyúlt a csőbe és amely köré a puskapor került. Ennek a tüskének az ellaposított csúcsa tartotta a lövedéket, miközben a töltővessző a barázdákba döngölte. E rendszernek tekintélyes előnyei voltak. A lövedéknek a töltővessző ütései okozta tágulása sokkal szabályosabb volt, mint a Delvigne-puskában. A fegyver nagyobb kotyogást engedett meg, ami megkönnyítette a töltést. Az így elért eredmények annyira kielégítőek voltak, hogy már 1846 előtt a francia chasseur à pied-ket* Thouvenin-puskával fegyverezték fel. Utánuk következtek a zuávok és a többi könnyű afrikai gyalogság, amikor pedig kiderült, hogy a régi simacsövű muskétákat kevés költséggel Thouvenin-puskákká lehet átalakítani, a francia gyalogos tüzérség összes karabélyait ilyen formán módosították. A porosz lövészeket 1847-ben szerelték fel a Thouvenin-puskákkal, a bajorokat 1848-ban, s csakhamar a legtöbb északnémet kisállam követte példájukat — sőt egyes esetekben a sorkatonaság egy részét is ezzel a kitűnő fegyverrel látták el. Mindezeknél a puskáknál — a kaliber stb. legkülönbözőbb változatai ellenére — látható bizonyos közeledés egy egységes rendszerhez: a barázdák számát csökkentették (többnyire négyre) és a menetemelkedés általában $^3/_4$—1 fordulat a cső egész hosszában.

De a Thouvenin-puskának is megvoltak a hátrányai. Az az erőfeszítés, amely szükséges volt ahhoz, hogy a lövedék ólmát ismételt ütésekkel a barázdákba sajtolják, összeegyeztethetetlen volt a cső olyan hosszával, amellyel a sorgyalogság általános fegyverének a szurony megfelelő nyeleként

* Gyalogos vadászokat. — *Szerk.*

mindig rendelkeznie kell. Azonkívül a csatárok igen nehezen fejtették ki ezt az erőfeszítést kúszó vagy térdelő tartásban. Az ellenállás, amelyet a barázdákban közvetlenül a lőporig nyomott lövedék a robbanóerővel szemben kifejt, fokozza a visszaütést és arra kényszerít, hogy viszonylag kis töltetet alkalmazzanak. Végül a tüske mindig a fegyver kellemetlen komplikációja marad: igen megnehezíti maga körül a tisztogatást és elég könnyen meghibásodik.

Az az elv, hogy a lövedéket a puskavessző ütéseivel összenyomják, a Delvigne-rendszernél az akkori körülmények között igen kielégítő eredményeket hozott és a Thouvenin-rendszernél még jobbakat. Mégis a vontcsövű puska a gyalogság általános fegyvereként nem érvényesíthette fölényét a régi simacsövű muskétával szemben. Ahhoz, hogy minden katona kezébe adható vontcsövű puskát szerkeszthessenek, más elvekhez kellett folyamodni. Erre egy következő számunkban térünk majd ki.

III

Delvigne — akinek vontcsövű puskáját az előző cikkben írtuk le — tanácsosnak látta, hogy hosszúkás lövedékét belül üregessé tegye és súlyát így a régi gömbölyű golyó súlyához hasonlóra csökkentse. Bár igen hamar észrevette, hogy ez az üreges lövedék nem egyeztethető össze a mechanikai ütésekkel való lövedéktágítás rendszerével, kísérletei alapján bebizonyosodhatott róla, hogy a robbanásnál kifejlődött gáznak az a tendenciája, hogy a lövedék üreges részébe kerülve kitágítsa annak falát, s ezáltal a lövedék pontosan kitölti a csövet és átveszi a huzagolást.

Ezt a felfedezést használta fel 1849-ben Minié, aki akkor még százados volt. Teljesen megszüntette a tüskét vagy támaszt a cső fenekén és visszaadta a vontcsövű puskának azt az egyszerűségét, amellyel Delvigne és Thouvenin előtt rendelkezett. Teljesen a lőporgázoknak a lövedék üreges részére gyakorolt tágító hatására bízta a vezetést. Ez a

lovedék hengeres-csúcsíves volt, két kor alakú rovátkolással* a hengeres rész korul, és a talpán kúposan kivájva. Egy csésze alakú ures vashuvely (culot) bezárta az ureges részt, s ezt a robbanás ereje a lovedékbe nyomta, ami által eléggé kitágította az ólmot. A lovedéknek elegendő kotyogása volt ahhoz, hogy konnyen bemenjen a csőbe még akkor is, ha zsírozott papírtoltény vette korul.

Itt tehát végre olyan elvek alapján készített vontcsovű puskát és lovedéket látunk, amely jól használható fegyver minden gyalogos katona kezében. Az új fegyver ugyanolyan konnyen tolthető, mint a simacsovű muskéta, de hatása messze felulmúlja a régi vontcsovű puskáét, pontosságban egyenlő, de lőtávolságban jóval túlszárnyalja azt. Az expanziós lovedékes vontcsovű puska kétségtelenul — valamennyi eloltoltó kozul — a legjobb fegyver mind általános használatra, mind mesterlovészeknek; és ennek a korulménynek koszonheti azt a nagy sikerét, hogy oly sok hadsereg elfogadta, és hogy annyi kísérletet tettek a lovedék alakjának és a puska huzagolásának tokéletesítésére A Minié-lovedéknek — kivájata miatt — alig kell súlyosabbnak lennie az ugyanolyan kaliberű régi gombolyű lovedéknél. Minthogy a lovedék lazán fekszik a lőporon és csak fokozatosan tágul ki — ahogy átmegy a csovon —, a visszautés sokkal kisebb, mint akár a régi vontcsovű puskáknál, akár a Delvigne- és Thouvenin-puskáknál, melyeknél a lovedéket szilárdan besajtolják a csőbe és csak a robbanás teljes ereje mozdítja ki; ennélfogva a Minié-puskában viszonylag erősebb toltet alkalmazható. A barázdáknak igen laposaknak kell lenniuk, ami megkonnyíti a cső tisztítását; a tengelynek, amelyben a barázdák egy teljes fordulatot tesznek, elég hosszúnak kell lennie, miáltal a forgások száma, tehát a levegő súrlódása is (amely minden forgásnál bekovetkezik) csokken és így a lovedék jobban megtartja kezdeti sebességét. A lovedék

* Ezeket a rovátkolásokat (camelures) egy masik francia tiszt Tamisier találta fel A lövedék sulyának és a csőben való surlódásának csokkentésén kívul azért is alkalmazták ezeket, hogy a nyíl tollaihoz hasonloan egyensulyozzák a lovedéket a levegoben, és ezáltal laposabbá tegyék a roppályát — *Engels jegyzete*

üreges alsó vége a súlypontot előbbre hozza; mindezek a körülmények együttvéve viszonylag alacsony röppályát eredményeznek.

A Minié-puska általános elfogadása valójában egy másik körülménynek is köszönhető: annak, hogy igen egyszerű eljárással minden régi simacsövű muskéta átalakítható Minié-lövedékek befogadására alkalmas vontcsövű puskává. Amikor a krími háború kívánatossá tette, hogy Poroszországban az egész gyalogságot azonnal fegyverezzék fel vontcsövű puskákkal és a szükséges számú gyútűs puskát még nem állították elő, 300 ezer régi muskétát alig egy esztendő alatt huzagoltak és a Minié-lövedék befogadására alkalmassá tettek.

A francia kormány fegyverzett fel először néhány zászlóaljat Minié-puskákkal. Ám a barázdák progresszívek voltak — vagyis a farokcsavarnál mélyebbek, mint a torkolatnál, úgyhogy a farokcsavarnál a barázdákba került ólom a csövön való áthaladása közben a barázdák ellaposodása következtében ismét összenyomódott, s ugyanakkor a lőporgáz tágító ereje tovább hatott. Így olyan nagy súrlódás keletkezett, hogy igen gyakran a lövedék szilárd csúcsa levált és kirepült a csőből, az üreges alsó vége viszont benne ragadt a barázdákban. Ez és más hibák arra késztették a kormányt, hogy lemondjon a Minié-puska bevezetésére irányuló további kísérletekről.

Angliában már 1851-ben 28 ezer ilyen puskát készítettek, hasonlókat a Franciaországban kipróbáltakhoz. A lövedék enyhén kúpos volt, csúcsíves heggyel, kerek üreges csészével és rovátkolás nélkül, mivel sajtolni akarták őket. Az eredmények nem voltak kielégítőek, főleg a lövedék alakja következtében; 1852-ben aztán újabb kísérleteket végeztek, amelyekből végül megszületett az Enfield-puska és lövedék, amelyre később még visszatérünk. Az Enfield-puska csupán a Minié-puska egy módosított változata. Ez a fegyver 1854 óta végleg kiszorította az angol hadseregben a régi simacsövű muskétákat.

Belgiumban 1854 óta rendszeresítették kisebb változ-

tatásokkal a Minié-puskát lövészek számára, később pedig a sorkatonaság számára is.

Spanyolországban 1853-ban a lövészek megkapták a Minié-puskát, s körülbelül ugyanakkor a sorkatonaságot is ezzel látták el.

Poroszországban 1855—1856-ban, mint fentebb említettük, ideiglenesen Minié-puskát adtak a sorkatonaságnak. Azóta ezt teljesen kiszorította a gyútűs puska.

A kisebb német államokban, igen kevés kivétellel, szintén elfogadták a Minié-puskát.

Svájcban az egész gyalogságot a mesterlövészek kivételével Prélat-puskával szándékoznak felfegyverezni, amely csupán a Minié-puska egy módosított változata.

Végül Oroszországban a kormány éppen most foglalkozik azzal, hogy a régi simacsövű muskétákat igen jó mintájú Minié-puskákkal váltsa fel.

Ezen országok csaknem mindegyikében a barázdák száma, mélysége és emelkedési szöge, valamint a lövedék formája számos részleges módosításon ment át, közülük a legfontosabbakat következő cikkünkben kívánjuk ismertetni.

IV

Még egyszer összefoglaljuk a Minié-rendszer elvét. Vontcsövű puska, lapos barázdákkal, lövedéke hosszúkás és annyival kisebb átmérőjű a furatnál, hogy a csőbe könnyen belecsúszik. A lövedék az aljától, vagyis a lőporon nyugvó végétől üreges. Tüzeléskor a robbanáskor keletkezett gáz hirtelen benyomul az üreges részbe és viszonylag vékony falára gyakorolt nyomása folytán az ólom expandál, úgyhogy az éppen beleillik a furatba és behatol a barázdákba. A lövedék ezért követi e barázdák menetét és megtartja a valamennyi vontcsövű lövedékre jellemző oldalirányú forgást. Ez az elve, a lényeges része az expanziós lövedékekkel töltött különböző vontcsövű puskáknak — ez közös mind-

annyiukban. De a részletkérdésekben különböző feltalálók igen sok módosítást eszközöltek.

Maga Minié bevezette a csészét. Ez kis, kerek, csésze alakú vaslemez darab, amelyet a lövedék üreges részének szájába nyomtak. A cél az volt, hogy a lőporgázok nyomására az üregbe nyomódjék és így segítse és biztosabbá tegye a lövedék expanzióját. Hamarosan rájöttek azonban ennek a csésze alakú hüvelynek a hátrányára. A csőtorkolat elhagyásakor igen gyakran levált a lövedékről és szabálytalan röppályáján néha megsebezte a tüzelő félhez tartozó és kissé előrébb, oldalt elhelyezett katonákat. Olykor pedig az ólomba nyomódás közben megfordult és szabálytalan expanziót okozott, úgyhogy a lövedék eltért a célvonaltól. Miután bebizonyosodott, hogy a lövedék kitágulása elérhető mindennemű csésze nélkül is, kísérleteket végeztek a csésze nélküli expanziós lövedék legjobb formájának kialakítására. Neindorff porosz százados volt — úgy látszik — az első, aki ilyen lövedéket javasolt (1852-ben). Ennek a lövedéknek az ürege hengeres, de alapja felé tölcsérszerűen kiszélesedik. A lövedék mind a lőtávolságot, mind a pontosságot tekintve igen jó eredményeket ért el, de csakhamar kitűnt, hogy a csésze az expanzión kívül más célt is szolgált: megóvta az üreges lövedék vékony falát attól, hogy szállítás és durva kezelés közben megsérüljön. Neindorff lövedékei szállítás közben deformálódtak és így igen rossz eredményeket értek el. Ezért a legtöbb német hadseregben megtartották az üreges vascsészét, de hosszú, hegyes, cukorsüveg formájúra készítették. Így igen jól megfelelt, sohasem fordult el és szinte soha nem vált el az ólomlövedéktől. Az Enfield-puska lövedékének, mint közismert, állandó faékje van.

Ám egyes államokban tovább kísérleteztek a csésze nélküli lövedékekkel és ilyen lövedékeket vezettek be a hadseregben. Ez történt Belgiumban és Franciaországban, Svájcban és Bajorországban. Mindezeknek a kísérleteknek a fő célja az volt, hogy a lövedék üreges része számára olyan alakot találjanak, amely megakadályozza megrongálódását, de lehetővé teszi az expanziót. Ennélfogva az üreget harang

formájúra (Timmerhans Belgiumban), háromoldalú prizma formájúra (Nessler Franciaországban), kereszt alakú felosztással (Plönnis Darmstadtban) stb. készítették. De úgy látszott, hogy csaknem lehetetlen a csésze nélküli expanziós lövedék bármely változatában egyesíteni a két elemet: a szilárdságot és a tágulóképességet. Az új bajor lövedék (Podewils őrnagy találmánya) — amelynek igen erős oldalú sima hengeres ürege van — tűnik eddig a legmegfelelőbbnek.

Azokban az országokban, ahol a régi simacsövű muskétákat huzagolták a Minié-lövedékek számára, a régi muskéta nagy kalibere természetesen kényszerűséggé vált. De ott, ahol teljesen új puskákat rendszeresítettek a hadseregben, a kalibert jelentősen csökkentették olyan megfontolásokból, amelyekre egyik korábbi cikkünkben utaltunk. Az angol Enfield-puska kalibere 14,68 milliméter, a délnémet puska (amelyet Württembergben, Bajorországban, Badenben és Hessen-Darmstadtban vezettek be) 13,9 mm. Csak a franciák tartották meg a gárdisták puskájánál a simacsövű muskéták kaliberét (17,80 mm).

Az Enfield-puska igen jó példája az expanziós rendszernek. Kalibere elég kicsi ahhoz, hogy lehetővé tegyen az átmérőnél kétszerte hosszabb lövedéket, amely mégsem nehezebb a régi gömbölyű muskétagolyónál. Kivitele fölötte áll csaknem valamennyi puskának, amelyeket az európai kontinens csapatai használnak. A lövedéknek igen jók az arányai. A faék ellen ugyan felhozzák, hogy megdagadhat, növelve ezáltal a lövedék átmérőjét, vagy összezsugorodhat és kieshet a lövedékből; de ezeket az ellenvetéseket felületeseknek érezzük. Ha az ék megdagadása hátrányt okozna, ezt már rég észrevették volna, összehúzódása esetén pedig a patron alakja megakadályozza kiesését. Az Enfield-puskával elért eredmények körülbelül megfelelnek a legjobb kontinentális expanziós puskákkal elért eredményeknek.

Az Enfield-puska mint expanziós lövedékekkel működő puska ellen felhozott kifogások a következők: a kaliber még kisebb lehetne, ami ugyanolyan súlyú hosszabb lövedéket és ugyanolyan súlyú erősebb csövet tenne lehetővé;

a három barázdánál jobbnak bizonyult az öt barázda; a hosszú Enfield-puska csöve, legalábbis a torkolat felé, túl gyenge ahhoz, hogy szurony nyelének lehessen használni, a lövedék, minthogy nincs gyűrű alakú rovátkolása, szükségképpen igen erősen súrlódik a csőben és ennélfogva fennáll a veszély, hogy a szilárd csúcs leválik és a gyűrű alakú üreges rész megakad a barázdákban.

A kaliber megváltoztatása igen komoly kérdés, s enélkül igen nehéz lesz a cső torkolati végének nagyobb szilárdságot adni. Ez tűnik számunkra a legkomolyabb kifogásnak. Valamennyi többi kifogás lényegtelennek látszik, a barázdák számát és lövedék alakját minden nehézség nélkül bármikor meg lehet változtatni. Az Enfield-puska még mai formájában is igen használható harci fegyvernek bizonyult.

Eddig az Enfield-puskát csak olyan puskákkal hasonlítottuk össze, amelyek expanziós lövedékkel működnek. A más elveken alapuló puskákkal való összehasonlítást egy következő alkalomra kell halasztanunk, amikor meg fogjuk vizsgálni a különböző most használatos egyéb konstrukciókat.

V

1852-ben egy angol ágyúkészítő, Wilkinson úr, és egy osztrák tüzértiszt, Lorenz százados — egyidejűleg, de függetlenül egymástól — új módszert találtak fel egy olyan, lazán illeszkedő hosszúkás lövedék készítésére, amelynek átmérője a robbanás ereje folytán úgy megnő, hogy szorosan beleillik a csőbe és követi a barázdák menetét. A módszer lényege: a robbanás hosszirányban *nyomja össze* a lövedéket, ahelyett, hogy kitágítaná.

Vegyünk egy puha, illetve rugalmas labdát, tegyük egy asztalra és kezünk könnyed ütésével repítsük fel. Az ütés első hatása, még mielőtt elindítja a labdát, a labda alakjának megváltozása lesz. Bármilyen könnyű is a labda, súlya elég ellenállást fejt ki ahhoz, hogy belapuljon azon az oldalon, ahol az ütést kapja; összenyomódik az egyik irány-

ban, következésképpen méretének növekedni kell egy másik irányban, hasonlóan ahhoz, amit akkor tesz, amikor teljesen belapítjuk. Ahogy az ütés hat a rugalmas labdára, úgy kell a lőpor robbanásának hatnia Lorenz és Wilkinson *kompressziós lövedékére.* A lövedék súlyát, vis inertiaejét* tették azzá az eszközzé, amely a lőporgázok erejének ellenállva hosszirányban összenyomja a lövedéket és oldalvást megnagyobbítja. Amikor a lövedék kikerül a csőből, rövidebb és vastagabb, mint amikor beletették.

Egy tömör ólomból készült hosszúkás lövedéknek — hogy elegendő ellenállást fejtsen ki és ezáltal eléggé összenyomódjon a barázdák követéséhez — igen súlyosnak kellene lennie, más szóval igen hosszúnak a vastagságához képest. Az ilyen lövedék még kis kaliber esetén is túl nehéz hadi célokra, mivel a katonák túl lennének terhelve lőszerrel, ha a szokásos számú lövedéket vinnék magukkal. Hogy ezen segítsenek, két igen mély gyűrű alakú rovátkolást vágtak a lövedék hengeres részébe. Vegyük az Enfield-lövedéket, távolítsuk el az éket, töltsük meg az üreget olvasztott ólommal, s amikor kihűl, vágjuk be a két rovátkolást közel egymáshoz és közel a lapos végéhez a lövedék hengeres részébe, a lövedék három megmaradó részét pedig hagyjuk változatlanul egy tömör ólomból való közös tengellyel összekötve. A lövedék tehát két igen lapos, előre meredő csonka kúpból fog állni, valamint a nehéz tömör csúcsból, s valamennyi rész szilárdan össze van kötve egymással. Ez a lövedék megfelel a kompressziós lövedék céljainak. A robbanással szembeni ellenállást a lövedék súlyos előrésze, illetve csúcsa fejti ki; a hátsó kúp fejét a lőpor ereje az elülső kúp talpába nyomja, amelynek feje viszont a csúcs hátsó végébe nyomódik; és ily módon a hossza irányában megrövidült és összenyomódott lövedék annyira megvastagodik, hogy minden oldalon szorosan tapad a csőhöz és átveszi a huzagolást.

Ebből nyilvánvaló, hogy a kompressziós lövedék fő része a szilárd csúcs. Minél hosszabb és súlyosabb ez, annál

* Tehetetlenségi erejét. — *Szerk.*

nagyobb ellenállást fejt ki és ennélfogva annál biztosabb lesz a robbanás kompressziós hatása. Ameddig a puska kalibere kicsi, helyesebben szólva kisebb, mint az Enfield-puskáé, addig lehet olyan kompressziós lövedékeket készíteni, amelyek fémtartalma nem súlyosabb, mint az expanziós lövedékeké. Ám a kaliberrel együtt nő a lövedék talpának felülete, más szóval a lőpor közvetlen hatásának kitett felület, és ez az oka annak, hogy nagy kalibernél a kompressziós lövedékek mindig túl nehezek lennének bárminemű használatra, mivel a lőporgázok ereje, leküzdve a lövedék ellenállását, kilökné azt a csőből, mielőtt még ideje lenne megfelelően összenyomódni. A nagy kaliberű simacsövű muskétákat ezért át lehet alakítani expanziós lövedékű vontcsövű puskákká, de kompressziós lövedékkel működő puskákká soha.

Kis kaliberrel és lapos barázdákkal a kompressziós rendszer kiváló eredményeket ér el. Az, hogy a súlypont elöl van, igen kedvező az alacsony röppálya szempontjából. A kompressziós lövedék az expanziós rendszer valamennyi előnyével rendelkezik: így a könnyű és gyors töltés és a csekély visszaütés. A lövedék tömör, elég jól bírja a szállítást és durva kezelést; alakja lehetővé teszi, hogy öntés helyett sajtolják. Egyetlen hátránya, hogy igen kis kotyogást kíván, nem többet, mint 0,01 hüvelyknyit, s nagy szabályosságot mind a cső, mind a lövedék méretében, minthogy a kompressziós hatás nyilvánvalóan korántsem növeli meg annyira a lövedék felületét, mint az expanziós hatás. Következésképpen nagyobb kotyogás vagy régi cső esetén igen kétséges, hogy a lövedék eléggé összenyomódik majd és átveszi a huzagolást. De ez a kis kotyogás nem nagy hátrány, hiszen sok expanziós lövedékkel működő puskának sincs nagy kotyogása (az Enfieldnek például szintén csak 0,01 hüvelyk), és ma már nem ütközik nehézségbe az igen pontos és szabályos méretű csövek és lövedékek előállítása.

Az osztrák hadsereg az egész gyalogság számára bevezette a kompressziós lövedéket. A kaliber kicsi, 13,9 milliméter, vagyis 0,546 hüvelyk (0,031-gyel kevesebb, mint az

Enfieldé); a csőnek négy igen lapos barázdája van (bár az expanziós puskáknál határozottan elvetették a páros számú barázdákat, a kompressziós puskáknál megfelelőbbnek találták a páratlan számúaknál), a barázdák egyszer fordulnak mintegy hat láb hat hüvelyk távolságon (csaknem ugyanúgy, mint az Enfieldnél). A lövedék súlya mintegy 480 grain* (50 grainnal kevesebb, mint az Enfieldé), a töltet pedig egyhatoda a lövedék súlyának (az Enfieldénél körülbelül egynyolcada a lövedék súlyának). Ez a fegyver az 1859-es olaszországi hadjáratban kiállta a próbát, és az általa megsebesített francia katonák és különösen tisztek nagy száma bizonyítja kiválóságát. Jóval alacsonyabb a röppályája, mint az Enfieldé, s ez viszonylag erősebb töltetének, kisebb kaliberének — amely hosszabb lövedéket tesz lehetővé — és talán a két gyűrű alakú rovátkolás hatásának köszönhető.

Szászország, Hannover és egy-két kisebb német állam szintén bevezette könnyű gyalogságánál azokat a vontcsövű puskákat, amelyek Lorenz elve alapján készített kompressziós lövedékekkel működnek.

Svájcban a fentebb említett mesterlövész-puska mellett bevezettek egy ugyanolyan kaliberű (10,51 milliméter, vagyis 0,413 hüvelyk, 0,164-gyel kisebb, mint az Enfieldé) kompressziós puskát. Ezt a puskát a gyalogsági zászlóaljak könnyű századai használják. A lövedék Lorenz-típusú, és e puskával elért eredmények a röppálya alacsonyságát, lőtávolságot és pontosságot tekintve csak a fentebb említett svájci mesterlövész-puska mögött maradnak el, amelynek régi módon töltött lövedéke a leglaposabb röppályájú minden ismert puska közül. Az előbbi puskából kilőtt svájci kompressziós lövedék 500 yard távolságnál 130 yard veszélyes térséget ad!** Mindeddig a kompressziós rendszer kétségtelenül jobb eredményekkel járt, mint az expanziós rendszer, mivel eddig

* 1 grain = 0,065 gramm. — *Szerk.*

** Veszélyes térségen a lövedék röppályájának azt a részét értjük, amely nem magasabb egy ember magasságánál — mondjuk hat lábnál. Ebben az esetben ugyanis egy lövedék, amelyet egy hat láb magas és 500 yard távolságban levő célpont aljára irányítottak, eltalál minden hat láb magas tárgyat, amely a célvonalban áll a tüzelő katonától 370 és 500 yard között. Más szóval 500 yardnyi távolságnál 130 yardot lehet tévedni a cél becslésénél, s mégis eltalálhatjuk a célt, ha az irány helyes. — *Engels jegyzete.*

minden bizonnyal a legalacsonyabb röppályát produkálta. Éppúgy kétségtelen az is, hogy ez nem magának a rendszernek köszönhető, hanem más okoknak, amelyek között a kis kaliber a legfontosabb. Egyenlő kis kaliberrel az expanziós lövedék szükségképpen ugyanolyan alacsony röppályát ér el, mint eddig sikeresebb versenytársa. Ez csakhamar ki fog derülni. A négy délnyugat-németországi állam (Bajorország stb.) puskáinak kalibere ugyanolyan, mint az osztrákoké, úgyhogy szükség esetén osztrák lőszert is használhatnak, és vice versa.* Ám az azonos kaliber bevezetésével ezek az államok az expanziós lövedéket is átvették, s ily módon a két lövedékfajta lőtáblázatai lehetővé teszik mindenkori előnyeik elég megbízható vizsgálatát. Ha, amint ez várható, az expanziós lövedék ugyanolyan jó eredményeket ér el, mint vetélytársa, akkor megérdemli az elsőbbséget, mert először is: minden körülmények között biztosabban veszi át a huzagolást, másodszor: azonos kalibernél könnyebb, mint a kompressziós lövedék, és harmadszor; kevésbé befolyásolja a cső kitágulása, amely tartósabb használat után minden puskacsőnél bekövetkezik.

VI

Az eddig leírt vontcsövű puskák mind elöltöltők. Régebben azonban igen sokfajta olyan tűzfegyver volt, amelyeket hátul töltöttek. Az ágyúknál a hátultöltés megelőzte az elöltöltést — és a legtöbb régi fegyvertárban láthatók két-háromszáz éves vontcsövű puskák és pisztolyok mozgatható zárral, amelyekbe a töltet úgy helyezhető be, hogy nem kell töltővesszővel átnyomni a csövön. A nagy nehézség mindig az volt, hogyan csatolják a mozgatható zárat a csőhöz úgy, hogy könnyen le lehessen választani és újra visszatenni, és hogy a rögzítés elég erős legyen a robbanás elviselésére. Azon idők tökéletlen mechanikai szerkezetei miatt nem

* Megfordítva. — *Szerk.*

csoda, hogy ezt a két követelményt nem lehetett egyszerre kielégíteni. Vagy a zárnak a rögzítő részei nem voltak eléggé szilárdak és tartósak, vagy a ki- és bekapcsolás folyamata volt szörnyen lassú. Nem csoda hát, hogy ezeket a fegyvereket sutba dobták, hogy az elöltöltő gyorsabban működött és hogy a töltővessző korlátlanul uralkodott.

Amikor újabb időkben a katonai szakemberek és fegyverkészítők olyan tűzfegyver megszerkesztésére törekedtek, amely egyesítené a régi muskéta gyors és könnyű töltését a vontcsövű puska lőtávolságával és pontosságával, természetesen ismét ráirányult a figyelem a hátultöltésre. A zár rögzítésének megfelelő rendszerével minden nehézség leküzdhető: a cső űrméreténél kissé nagyobb átmérőjű lövedéket a töltettel együtt be lehet helyezni a zárba, és amikor a robbanás előrehajtja, belenyomódna a csőbe, ólomfölöslegével kitöltené a barázdákat, átvenné a huzagolást és kizárná a kotyogás minden lehetőségét. Az egyetlen nehézség a zár rögzítésének módja. De ami a XVI. és XVII. században lehetetlen volt, azon ma nem kell kétségbeesni.

A hátultöltő nagy előnyei — feltéve, hogy a nehézséget leküzdik — nyilvánvalóak. A töltésre szükséges idő jelentősen megrövidül. Nem kell kihúzni, megfordítani és visszatenni a töltővesszőt. Egy mozdulat kinyitja a zárat, egy másik helyére teszi a töltényt, egy harmadik ismét becsukja a zárat. A csatárok gyors tüzelése vagy a sortüzek sebes egymásutánja, amely annyira fontos sok döntő helyzetben, ily módon olyan fokban van biztosítva, amilyet soha semmiféle elöltöltő nem érhet el.

Valamennyi elöltöltőnél a töltés módja nehézzé válik, mihelyt a katona csatározás közben valamely fedező tárgy mögött térdel vagy fekszik. Ha fedezéke mögött marad, nem tarthatja puskáját függőlegesen és a lőportöltet nagy része a cső oldalához tapad; ha egyenesen felfelé tartja puskáját, fel kell fednie magát. Hátultöltővel bármilyen helyzetben tölthet, nem is kell levennie szemét az ellenségről, mert tölthet anélkül, hogy ránézne puskájára. Vonalalakzatban előrenyomulás közben tölthet; sortüzet sortűz után adhat le előre-

nyomulás alatt, és mégis mindig töltött puskával érkezik az ellenséghez. A lövedék a legegyszerűbb felépítéssel, teljesen tömören készülhet és soha sincs kitéve azoknak az esetlegességeknek, amelyeknél fogva sem a kompressziós, sem az expanziós lövedék nem veszi fel a barázdákat, vagy más kellemetlen balesetek történnek. A puska tisztítása rendkívül könnyűvé válik. A kamra, vagyis az a hely, ahol a lőpor és a lövedék fekszik — a szennyeződésnek leginkább kitett rész — itt teljesen nyitott, és a cső vagy a furat, minthogy mindkét vége nyitott, könnyen megvizsgálható és tökéletesen megtisztítható. Mivel a zár körüli alkatrészek szükségképpen igen nehezek, hiszen másképpen nem bírnák ki a lőporgázok nyomását — a puska súlypontja közelebb kerül a vállhoz, és ez megkönnyíti a biztos célzást.

Láttuk, hogy az egyetlen nehézség a zár megfelelő rögzítése. Kétségtelen, hogy ezt a nehézséget ma már teljesen leküzdötték. Az utóbbi húsz esztendő alatt bámulatos számú hátultöltő puskát szerkesztettek, és legalábbis néhány közülük minden ésszerű várakozást kielégít mind a hátultöltő szerkezet hatékonyságát és szilárdságát, mind a zár könnyű és gyors becsukását és kinyitását illetően. De hadi fegyverként jelenleg csak három különböző rendszer van használatban.

Az első az a fegyver, amelyet a svéd és a norvég gyalogság használ most. A hátultöltő szerkezet elég könnyen kezelhetőnek és szilárdnak látszik. A lőportöltetet csappantyúval gyújtják meg, mind a kakas, mind az ütőszeg a kamra alsó részén van. Ezzel a puskával szerzett tapasztalatokról nem sikerült részleteket megtudnunk.

A második a revolver. A revolver, akárcsak a vontcsövű puska, igen régi német találmány. Századokkal ezelőtt készítettek már több csövű pisztolyokat forgó szerkezettel ellátva, amely minden lövés után egy újabb csövet fordított olyan helyzetbe, hogy az a zár hatása alá kerüljön. Az amerikai Colt ezredes feleleventette ezt a gondolatot. A kamrákat elválasztotta a csövektől, úgyhogy egy cső elegendő volt valamennyi forgó kamrához, s ezzel a fegyvert hátultöltővé tette. Miután legtöbb olvasónknak már nyilván volt kezében ilyen

Colt-pisztoly, szükségtelen leírnunk azt; egyébként a mechanizmus bonyolult volta lehetetlenné tenné a részletes leírást ábrák nélkül. Ezt a fegyvert csappantyúval sütik el; a cső furatánál valamivel nagyobb gömbölyű golyó a csövön átsajtolva felveszi a barázdákat. Amióta Colt találmánya népszerűvé vált, számos forgó kisfegyvert találtak fel, de csak Deane és Adams egyszerűsítette és tökéletesítette annyira, hogy valóban hadi fegyverré válhatott. Mégis az egész rendkívül bonyolult, és hadi célokra csak pisztolyoknál alkalmazható. Néhány tökéletesítéssel azonban ez a revolver nélkülözhetetlenné válik minden lovasság, valamint megcsáklyázás esetén a tengerészek számára is, a tüzérségnél pedig sokkal használhatóbb, mint bármely karabély. Hatása közelharcban jelenlegi állapotában is félelmetes, és nemcsak az amerikai lovasságot látták el vele, hanem bevezették az angol, az amerikai, a francia, az orosz és más tengeri haderőknél is.

A svéd puskát, akárcsak a revolvert, kívülről sütik el a szokásos perkussziós gyújtással. A hátultöltők harmadik fajtája, a sokat emlegetett porosz gyútűs puska, teljesen eltér ettől a kettőtől; a töltetet belülről sütik el.

A gyútűs puskát civil ember, a poroszországi Sömmerdából származó Dreyse úr találta fel. Miután először felfedezte a módszert, amellyel egy puska elsüthető a töltényben rögzített robbanóanyagba hirtelen behatoló tű révén, már 1835-ben betetőzte találmányát olyan hátultöltő megszerkesztésével, amelyet ezzel a gyútűs szerkezettel látott el. A porosz kormány nyomban megvásárolta a titkot, és sikerült azt megőriznie 1848-ig, amikor köztudomásúvá vált; időközben elhatározta, hogy háború esetén ezzel a fegyverrel szereli fel egész gyalogságát, és megkezdte a gyútűs puskák gyártását. Jelenleg az egész sorgyalogság és a Landwehr nagyobbik része ezzel van felszerelve, az egész könnyű lovasság pedig éppen most kap hátultöltő gyútűs karabélyt.

A hátultöltő mechanizmusról csak azt mondhatjuk, hogy valamennyi eddig javasolt közül a legegyszerűbbnek, legkezelhetőbbnek és legtartósabbnak látszik. Most már több éves kísérletezés után elmondhatjuk, hogy egyetlen megálla-

pítható hibája: nem tart olyan sokáig és nem bír ki annyi lövést, mint az elöltöltő puska szilárd farokcsavarja. De ez olyan hiba, amely valamennyi hátultöltőnél elkerülhetetlennek tűnik, és annak szükségessége, hogy a zár néhány alkatrészét valamivel hamarabb újítsák fel, mint a régi fegyvereknél, semmit sem von le ennek a puskának a nagy előnyeiből.

A töltény magába foglalja a lövedéket, a lőport és a robbanó keveréket, s *kinyitatlanul* helyezik a töltőűrbe, amely valamivel tágabb, mint a huzagolt cső. Egyszerű kézmozdulat csukja be a zárat és egyszersmind felhúzza a kakast. Ez azonban nem külső kakas. A töltet mögött, egy üreges vashengerben erős, kihegyezett acéltű foglal helyet, amelyet spirális rugó mozgat. A puska felhúzása csupán abból áll, hogy ezt a rugót visszahúzzák, összenyomják és rögzítik. Amikor a ravaszt meghúzzák, ez kiengedi a rugót, amely villámgyorsan belenyomja a tűt a tölténybe, átlyukasztja, majd tüstént felrobbantja a robbanókeveréket és ezáltal meggyújtja a töltetet. Ily módon a töltés és a tüzelés ennél a puskánál mindössze öt mozdulatból áll: kinyitni a zárat, belehelyezni a töltényt, becsukni a zárat, célozni és lőni. Nem csoda, hogy ilyen puskával öt jól célzott lövést lehet leadni egy perc alatt.

A gyútűs puskánál először használt lövedékek igen kedvezőtlen alakúak voltak és ennélfogva igen magas röppályán haladtak. Ezt a fogyatékosságot nemrég sikeresen orvosolták. A lövedék most sokkal hosszabb és olyan a formája, mint egy tokjából kivett makké. Jóval kisebb átmérőjű a cső fúratánál, hátsó vége egy lágy anyagból készített csészefélébe van beágyazva, hogy megkapja a szükséges átmérőt. Ez a csésze a lövedékre tapad, amíg az a csőben van, átveszi a huzagolást és ezzel megadja a lövedéknek az oldalirányú forgást. Ugyanakkor jelentősen csökkenti a súrlódást a csőben, és mégis megszüntet minden kotyogást. Ennek a puskának az eredményei így annyira megjavultak, hogy ugyanaz az irányzék, amely korábban 600 lépésre (500 yardra) szolgált, most 900-ra (750 yardra) alkalmas; ezáltal jóval alacsonyabbá válik a röppálya.

Mi sem áll távolabb az igazságtól, mint az, hogy a gyútűs puska igen bonyolult szerkezet. A hátultöltő mechanizmus és a gyútűs zár nemcsak hogy sokkal kevesebb alkatrészből áll, hanem alkatrészei erősebbek is, mint a közönséges perkussziós záré, pedig azt senki sem tartotta túl bonyolultnak háborús használatra és durva kezelésre. Sőt, míg a közönséges perkussziós zár darabokra szedése meglehetős időt és különböző szerszámokat igénylő művelet, a gyútűs zárat hihetetlenül rövid idő alatt lehet szétszedni és újra összeállítani, s nem kell hozzá más szerszám, mint a katona tíz ujja. Az egyetlen törékeny alkatrész maga a tű. De minden katonánál van egy tartalék tű, amelyet a zár szétszedése nélkül nyomban beszerelhet még harcközben is. Arról is értesültünk, hogy Dreyse úr a tűt biztosította törés ellen a zár tökéletesítése révén, amelynek következtében a tű visszatér védett helyzetébe, mihelyt elvégezte dolgát és meggyújtotta a töltetet.

A mostani porosz gyútűs puska röppályája körülbelül ugyanaz, mint az Enfield-puskáé; kalibere valamivel nagyobb, mint az Enfieldé. Ha a kalibert az osztrák puskáéra, vagy ami még jobb, a svájci mesterlövész-puskáéra csökkentenék, nem kétséges, hogy a lőtávolsága, pontossága és a röppálya alacsonysága egyenlő lenne e puskák bármelyikével, egyéb előnyei pedig megmaradnának. A hátultöltő berendezés még erősebbé tehető a mostaninál, és a puska súlypontját még közelebb lehet hozni a célzó katona vállához.

Egy ilyen gyorstüzelésre alkalmas fegyvernek a hadseregnél való bevezetése szükségképpen sok elképzelésre ad alkalmat arravonatkozóan, hogy ez milyen változásokat idéz majd elő a taktikában; különösen olyan embereknél, akik annyira szeretnek spekulálni, mint az északnémetek. Se vége, se hossza a vitáknak a vélt taktikai forradalomról, amelyet a gyútűs puskának elő kell idéznie. A porosz katonai közvélemény többsége végül is arra a következtetésre jutott, hogy egy zászlóalj ellen, amely gyútűs puskából sortüzeket ad le gyors egymásutánban, nem lehet rohamot indítani, és ennélfogva a szuronynak befellegzett. Ha ez a nevetséges

felfogás győzedelmeskedik, a gyútűs puska a poroszok sok súlyos vereségének okozója lett volna. Szerencsére az olaszországi háború bebizonyította mindenkinek, akinek van szeme, hogy a modern vontcsövű puskák tüzelése nem szükségképpen oly nagyon veszélyes egy harci kedvvel rohamozó zászlóalj számára, és Frigyes Károly porosz herceg felhasználta ezt az alkalmat arra, hogy emlékeztesse bajtársait: a passzív védekezés, bármilyen jó fegyverekkel történik is, mindig biztos vereséget jelent. A katonai vélemények iránya megfordult. Megint kezdenek rájönni, hogy az embereknek, nem pedig a puskáknak kell megnyerniük a csatákat. És ha az új puska valóban idéz elő változást a taktikában, az az lesz, hogy visszatérnek a felfejlődött vonalak nagyobb mérvű alkalmazásához (ahol a terep ezt megengedi), sőt ahhoz a vonalban való rohamozáshoz is, amely — miután Nagy Frigyes legtöbb csatáját megnyerte — szinte ismeretlenné vált a porosz gyalogság számára.

VII

Miután áttekintettük a különböző rendszereket, amelyek alapján az európai hadseregeknél most használatban levő különböző vontcsövű puskákat szerkesztették, nem hagyhatjuk el tárgyunkat anélkül, hogy ne szólnánk néhány szót arról a puskáról, amely — bár egyetlen hadseregnél sem vezették be — jól megérdemelt népszerűségnek örvend nagy távolságon elért bámulatos pontossága miatt. Természetesen a Whitworth-puskára gondolunk.

Whitworth úr — ha nem tévedünk — tűzfegyverei szerkezetének két elve tekintetében tarthat igényt eredetiségre, s ez a hatszögű furat és a lövedéknek a furatba való mechanikai beleillése. A furat végig nem kör, hanem hatszögű metszetű és igen erős menetemelkedése vagy fordulata van, amint ezt a hatszögű lövedék felülete mutatja. A lövedék kemény fémből készült, a lehető legpontosabban beleillik a furatba, és nem követelmény, hogy a lőporgázok nyomása

következtében megváltoztassa alakját, mivel hat szöge révén csalhatatlan biztonsággal követi a barázdák hajlatát. Hogy megakadályozzák a kotyogást és zsírozzák a furatot, egy zsíros anyagból való lepényt vagy aljzatot iktatnak a lőpor és a töltet közé. A zsiradék a robbanás hevétől megolvad, mialatt a lövedék mögött a torkolat felé tart.

A tagadhatatlanul kiváló eredmények ellenére, amelyeket Whitworth úr elért puskájával, azt hisszük, ez az elv mögötte marad mind az expanziós, mind a kompressziós elvnek, mind a cső furatánál nagyobb átmérőjű lövedékkel való hátultöltés elvének. Vagyis úgy gondoljuk, hogy akár egy expanziós lövedékkel működő, akár pedig a porosz gyútűs rendszer szerint készített puska túlszárnyalná a Whitworth-puskát, egyformán jó kivitelezés, egyformán kis kaliber és valamennyi többi körülmény egyezése esetén. Bármilyen pontos lehet is a mechanikai illeszkedés Whitworth úrnál, nem teheti azt olyan szorossá, amilyenné a lövedék alakjának a lőporgáz nyomása alatti és utáni változása teszi azt. Az ő kemény lövedékkel működő puskáinál mindig megvan az, amit a vontcsövű puskánál radikálisan el akarnak kerülni, nevezetesen a kotyogás és ennek következtében a gáz elillanása; még a megolvadó zsíradék sem szüntetheti meg ezt teljesen, különösen olyan puskánál, amelynek űrmérete a tartós használattól parányit megnagyobbodott. Ilyen esetben igen határozott határvonal van minden mechanikai illeszkedés számára, ez pedig az, hogy az illeszkedésnek elég lazának kell lenni ahhoz, hogy a lövedék becsúszása még néhány tucatnyi lövés után is könnyen és gyorsan megtörténjen. Ennek következtében ezek a hatszögű lövedékek csak lazán illenek bele a csőbe, és bár nem tudjuk pontosan, mennyi a kotyogás, mégis az a tény, hogy zsírozás nélkül és egy darab papírral körülgöngyölve igen könnyen belecsúsznak, valószínűvé teszi, hogy nem sokkal kisebb (ha egyáltalán kisebb), mint az Enfield-lövedéknél, amelynél a kotyogás egy század hüvelyknyi. Whitworth urat e puska feltalálásakor, úgy látszik, főleg két elv vezérelte. Először, megszüntetni minden lehetőségét annak, hogy a barázdák

ólommal eltömődjenek; másodszor, megszüntetni mindazokat a véletleneket, amelyek egy hengeres lövedéket megakadályozhatnak abban, hogy átvegye a huzagolást, mintha ezek megakadályoznák az expanziót vagy a kompressziót, mégpedig azáltal, hogy előre egymáshoz idomította a furat alakját és a lövedék alakját. A barázdák eltömődése a lövedékről leszakadó ólomrészecskékkel a lágy ólomlövedékkel működő *minden* vontcsövű puskánál előfordulhat. Olyan véletlenek, amelyek megakadályoznák, hogy a lövedék jól átvegye a barázdákat, előfordulhatnak mind a kompressziós, mind az expanziós puskáknál, de a porosz rendszerű hátultöltőknél ez lehetetlen. E hátrányok egyike sem oly nagy azonban, hogy ne lehetne leküzdeni és hogy elkerülésükre fel kellene áldozni a vontcsövű puska készítésének legfőbb elvét, tudniillik azt, hogy a lövedék kotyogás nélkül átvegye a huzagolást.

Ennél a megállapításnál egy kiváló tekintélyre támaszkodunk, nevezetesen magára Whitworth úrra. Úgy értesültünk, hogy Whitworth úr a vontcsövű puskájánál feladta a mechanikai illeszkedés elvét és annyi bizonyos, hogy jelenleg igen sokan nem kemény, tömör, hatszögű lövedéket használnak a Whitworth-puskához, hanem lágy, hengeres ólomlövedéket. Ez a lövedék a talpánál üreges, mint az Enfield-lövedék, de nincs ékje; igen hosszú (az egyik 480 grain súllyal háromszor olyan hosszú, mint az átmérője, a másik 530 grain súllyal három és félszer olyan hosszú) és *a lőporgáz nyomása következtében veszi át a huzagolást.* Itt tehát azt látjuk, hogy Whitworth úr *mechanikai illeszkedési* elvét teljesen feladták az *expanziós* elv kedvéért, és a Whitworth-puska ugyanúgy a Minié-rendszer egyik alárendelt fajtájává változott, ahogy az Enfield-puska mindig is az volt. Marad tehát a hatszögű furat és az, hogy miképpen felel ez meg az expanziós puskánál?

A hatszögű furatnak természetesen hat barázdája van és mint láttuk, úgy találták, hogy a páros számú barázdák kevésbé felelnek meg az expanziós lövedékeknek, mint a páratlanok, mert nem kívánatos, hogy két barázda átellenben legyen egymással. Azután a barázdák a legtöbb expan-

ziós puskánál igen laposak, az Enfield-puskánál például alig láthatók. A hatszögnél a belső kör (ez képviseli nagyjában a furatot) átmérője és a külső kör (a hat sarkon át húzott kör) átmérője közti különbség körülbelül két tizenharmad, azaz valamivel kevesebb, mint az előbbi átmérőjének egyhatoda: vagyis más szóval az ólomnak átmérője csaknem egyhatodával kell kitágulnia, hogy szorosan simuljon a hatszögű furat sarkaihoz. Ebből kitűnik, hogy a hatszögű furat, bár rendkívül ügyes a mechanikai illeszkedés rendszere szempontjából, talán a legkevésbé használható az expanziós rendszernél.

Ám mégis bevált, mint ezt csaknem minden céllövő verseny eredményei bizonyítják. Hogyan lehetséges ez, ha Whitworth úr feladta elvének leglényegesebb pontját és most olyan elvet alkalmaz, amelyre puskája nincs berendezve?

Ez mindenekelőtt a kitűnő kidolgozásnak tulajdonítható. Közismert, hogy a legaprólékosabb, sőt mikrometrikus részletek pontosságát illetően Whitworth úr vetélytárs nélkül áll. Mint a gépgyártó gépei, olyanok a vontcsövű puskái is: tökéletes modellek a részletek kivitelezésében. Nézzük meg puskáinak torkolatát és hasonlítsuk össze bármelyik más kivitelezésével! Nem lehet egy napon említeni őket, s 1000 yard távolságra tüzelő vontcsövű puskáknál ez óriási előny.

Másodszor és főleg: a Whitworth-puska kalibere 0,451 hüvelyk minimális átmérőjű (ezt neveztük mi belső körnek). Az Enfieldé 0,577, a svájci mesterlövő-puskáé — amelyről már többször említettük, hogy ez adja az ismert legalacsonyabb röppályát — 0,413. Nézzük most a lövedék alakjában mutatkozó különbséget. Az 530 graines Whitworth expanziós lövedék körülbelül $^3/_8$ hüvelykkel hosszabb, mint az ugyanolyan súlyú Enfield-lövedék; míg az előbbinek hossza körülbelül három és félszerese a saját átmérőjének, az utóbbi alig kétszer olyan hosszú, mint saját átmérője. Világos, hogy ugyanolyan súlyú lövedék ugyanazzal a töltettel jobban hasítja a levegőt, vagyis alacsonyabb röppályán halad, ha vékony és hosszú, mintha rövid és vastag lenne. Azután

az Enfield-puska töltete 68 grain lőpor, a Whitworthnál 60, 70 és 80 grainos töltetek vannak használatban, de jó lövőktől, akik ezt a puskát szokták használni, azt hallottuk, 80 grain szükséges ahhoz, hogy a lövedék jól kitáguljon és jó eredményeket érjünk el vele nagy távolságon. Látjuk tehát, hogy a Whitworth-puska töltete teljes egyhatoddal erősebb az Enfieldénél, és ez a töltet (még egyenlő súly esetén is) jobb hatást gyakorolhat, mivel szűkebb térben robban és a lövedék sokkal kisebb felületére hat.

Így tehát újabb példát látunk a kis űrméret óriási előnyére, amely hosszú, vékony nyíl alakú lövedékkel jár együtt. Aki olvasóim közül figyelemmel követte a különböző vontcsövű puskák előnyeinek vizsgálatát, nyilván már rég eljutott ahhoz a következtetéshez, hogy a lövedék alakja sokkal fontosabb, mint a rendszer, amely szerint akár a lövedéket, akár a puskát megszerkesztették; s felismerte, hogy a katona által legjobban szállítható lövedékforma kialakításához *kis űrméretre* van szükségünk. Ez az a lecke, amelyre a Whitworth-puska újra megtanít bennünket.

Megtanultuk ebből azt is, hogy kis űrméret esetén a lövedék hosszú, súlyos csúcsa elég ellenállást fejt ki ahhoz, hogy üreges végződése csésze segítsége nélkül is biztosan kitáguljon. A Whitworth-lövedéknek csak kis ürege van a talpánál, csészéje nincs; legalább háromszor annyira kell kitágulnia, mint bármely másik expanziós lövedéknek, és mégis 80 grain lőpor esetén (amelyet a puska túl nagy visszarugás nélkül kiáll) teljesen kielégítően átveszi a huzagolást.

Erősen kételkedünk viszont, hogy Whitworth úr puskája valaha is hadifegyverré válik, sőt azt hisszük, hogy a hatszögű furat hamarosan teljesen eltűnik majd. Azok az önkéntesek, akik a gyakorlatban meggyőződtek a Whitworth-puskának a mostani Enfield-puskánál jobb lőképességéről és azt javasolták, hogy az előbbivel fegyverezzék fel őket, minden bizonnyal messze túllőttek a célon. Úgy véljük, nagyon is méltánytalan a két fegyverfajtát összehasonlítani. A Whitworth luxusfegyver, amelynek termelése legalább kétszer annyiba kerül, mint az Enfield-féle. Jelenlegi álla-

potában túl kényes fegyver a katona kezében; ha azonban például a kényes célgömböt levesszük a torkolatról és olyannal helyettesítjük, amely durva használatra is alkalmas, a nagy lőtávolságnál tapasztalt nagy pontossága jelentősen csökkenne. Ahhoz, hogy a hadsereget és az önkénteseket egyaránt Whitworth-puskával fegyverezzék fel, két lehetőség között kell választani: vagy az előírásos kézifegyverek kaliberének ugyanolyannak kell maradnia, amilyen most, és akkor a mostani Enfield-puska űrméretével ellátott Whitworth-puska sokkal rosszabb eredményeket ér el, mint a jelenlegi Whitworth, vagy pedig az űrméretet csökkenteni kell, mondjuk a mostani Whitworth-puska méretére, és akkor valószínű, hogy az ilyen csökkentett űrméretű Enfield-puskának, amelynek elkészítésére annyit költenek, mint a Whitworth-félére, ugyanolyan jó vagy jobb eredményei lesznek.

VIII

Befejezésül röviden összefoglaljuk a most használatban levő különböző vontcsövű puskarendszereket és azokat az elveket, amelyeket e fegyverekre vonatkozóan helytállóknak tekinthetünk.

A különböző vontcsövű puskarendszerek a következők:

1. Az erőszakos töltés rendszere, amelynél a szorosan illeszkedő lövedéket és tapaszt a töltővessző erős ütéscivel verik be. Ez a legrégibb módszere annak, hogy a lövedék átvegye a huzagolást. Most már csaknem mindenütt lemondtak erről mint hadi fegyverről; a fő és igen figyelemre méltó kivétel ez alól az új svájci mesterlövész-puska, amelynek igen kicsi a kalibere és hosszú nyíl alakú a lövedéke, s amelynek a most használatban levő valamennyi puska közül a legalacsonyabb a röppályája. Nem a gyalogság zömének, hanem csak válogatott egységeknek szánták fegyverül és gondos töltést igényel azokhoz az igen kedvező eredményekhez, amelyek valamennyi többi most ismert vontcsövű puskától megkülönböztetik.

2. A lazán illeszkedő lövedéket ellapítják valamilyen, a zár fenekén levő akadályon (akár a keskenyülő kamra peremén — Delvigne —, akár a kamra közepére helyezett pecken — Thouvenin) és így nyomják a barázdákba. Ezt a módszert, amelyet egy időben majd mindenütt előnyben részesítettek, most egyre inkább kiszorítják a következő rendszerek. Jegyezzük meg egyszersmind, hogy ez a rendszer elég nagy kalibert követel meg, mert különben a kamra túl szűk lesz.

3. Az expanziós rendszer; a lazán illeszkedő hosszúkás lövedék a talpánál üreges, a robbanáskor keletkező gáz behatol az üregbe és úgyszólván felfújja a lövedéket, hogy elegendő méretű legyen a furat kitöltésére és a huzagolás átvételére. Ezt a rendszert most általánosan előnyben részesítik és még jelentős tökéletesítésen mehet át, mint ahogy ezt legutóbb megmutatta az a kitűnő eredmény, amelyet Whitworth úr ért el puskájával, amióta átvette az expanzió elvét.

4. A kompressziós rendszernél ugyanazt az eredményt azzal érik el, hogy a lövedéket mély, kerek rovátkolásokkal látják el. Ennek következtében a robbanóerő, a lövedék előrésze súlyának ellenállásába ütközve hosszában összenyomja a lövedéket, és átmérőjét a kívánt méretre megnöveli. Az ilyen módszer, bár nyilvánvalóan kevésbé biztos, mint az expanziós elv, kis kalibereknél kitűnő eredményekkel járt, s ez Ausztriában és Svájcban bebizonyosodott. Mégis, a már említett svájci mesterlövész-puskából kilőtt kompressziós lövedék nem hozott olyan jó eredményeket, mint az ugyanezen fegyverből kilőtt szorosan illeszkedő tapaszos lövedék.

5. A hátultöltő rendszer — minden más vontcsövű puska-rendszerrel szemben fölényben van a töltés és a tüzelés módját tekintve; egyszersmind a legjobban biztosítja, hogy a lövedék átveszi a huzagolást, mivel a töltőűrt és a lövedéket valamivel nagyobbra lehet készíteni a furat többi részénél, és ily módon a lövedék nem juthat el a torkolathoz anélkül, hogy bele ne sajtolódna a barázdákba. Úgy látszik ez a rendszer valóban arra hivatott, hogy fokozatosan kiszorítsa az összes többi rendszereket.

Nem vesszük számításba Whitworth úr mechanikai illeszkedési rendszerét, minthogy lemondott róla, legalábbis, ami a kézifegyvereket illeti; most hát csak a már említettekkel van dolgunk.

Ha a különböző rendszereket tényleges előnyeik szerint csoportosítjuk, azt kell mondanunk, hogy a hátultöltő gyútűs puska áll a legmagasabb fokon, ezt követi előbb az expanziós rendszer, majd a kompressziós rendszer. Az első két rendszert túlhaladottnak tekinthetjük még akkor is, ha az erőszakos töltés Svájcban eddig jobb eredményekkel járt, mint a kompresszió ugyanazon kaliberrel, mert semmiképpen sem szabad ezeket az eredményeket igen gondos vizsgálat nélkül a *rendszernek* tulajdonítanunk. Azonkívül elismert tény, hogy a svájci mesterlövészek tapaszos lövedéke a gyalogság zöme számára nem alkalmas.

Láttuk tehát, hogy a hosszúkás lövedékek bevezetése óta a nagy lőtávolság, az alacsony röppálya és a repülés pontossága szempontjából csak másodrendű fontosságú, hogy a puskát vagy a lövedéket milyen rendszer szerint szerkesztették. A gömbölyű lövedéknél a huzagolás rendszere igen lényeges volt, mert valamennyi lövedék csaknem egyenlő körülmények között ütközött bele a levegő ellenállásába, és a huzagolás erősebb menetemelkedésének, a mélyebb vagy nagyobb számú barázdáknak stb. a befolyása viszonylag sokkal jelentősebb volt, mint most. A hosszúkás lövedékkel azonban új elem jelent meg a porondon. A lövedék elég tág határok között készíthető hosszabbra vagy rövidebbre, és most az a kérdés, hogy melyik lövedékforma a legelőnyösebb? Elméletileg világos, hogy ugyanaz az ólomtömeg, amely ugyanazzal a kezdeti sebességgel indul, jobban tartja meg ezt a sebességet, ha alakja hosszú és vékony, mint ha rövid és vastag; mindig feltételezve, hogy az oldalirányú forgás, amelyet a vontcsövű puska ad neki, megmarad és megakadályozza a bukdácsolást. A levegő ellenállása — a visszatartó erő — fokozatosan csökkenti az eredeti sebességet, amelyet a lőpor adott a lövedéknek, és ezáltal az egyre növekvő nehézségi erő — mondhatni — mindinkább hatalmába keríti

a lövedéket. A kezdősebesség a töltettől és bizonyos fokig a fegyver konstrukciójától függ, s ezért ezt állandónak tekinthetjük; a nehézségi erő szintén állandó és adott nagyság. Marad mint változó a lövedék alakja, amelynek lehetővé kell tennie, hogy a lövedék a legkisebbb ellenállással repüljön át a levegőn; és a levegő ellenállásának leküzdésére, mint mondottuk, a hosszú és vékony lövedék sokkal inkább alkalmas, mint az ugyanolyan súlyú rövid és vastag lövedék.

A katonai célokra használható lövedék maximális súlya szintén adott nagyság. Egy katonának, fegyverén és felszerelésén kívül legalább 60 lövedéket kell magával vinnie. Ahhoz, tehát, hogy ebből az adott súlyú ólomból (mondjuk 530 grainből) a legjobb alakú lövedéket állítsuk elő, a hosszúságát növelnünk és a vastagságát csökkentenünk kell, más szóval, a puska furatát kisebbítjük. Bizonyos méretig ez kivétel nélkül mindenütt megtehető. Nézzük meg az 530 graint az Enfield-lövedéknél és ugyanazt a súlyt a Whitworth-lövedéknél. Egyetlen pillantással felmérhető, miért van az utóbbinak annyival alacsonyabb röppályája (azaz miért tartja meg sokkal inkább a kezdeti sebességét) és miért talál el ezért könnyűszerrel 1000 yardnyira levő célpontot. Ugyanakkor az Enfield-puska nem megbízható ekkora távolságon. És mégis mind a kettő expanziós lövedék, emellett a Whitworth-puska általános konstrukciója igazán nem a legalkalmasabb az expanzióra. Vagy vegyük a svájci mesterlövész-puskát, amelynek furata még kisebb, mint a Whitworth-puskáé, és amely még jobb eredményeket, még alacsonyabb röppályát biztosít, akár tapasszal tömködik be a lövedékét, akár lazán engedik le és a lőporgázok nyomása nyomja össze. Vagy gondoljunk a porosz gyútűs puskára; ha csökkentjük a lövedék átmérőjét és növeljük a hosszát, s ha egy gombbal vagy fojtással vezetjük be a tág furatba, ugyanazzal az irányzékkal, amellyel ezelőtt 600 yardos távolságra lőhettünk, most 900 yardnyira is célba találhatunk. Ezért elegendő biztonsággal megállapíthatjuk, hogy a vontcsövű puskák hatékonysága, konstrukciós rendszerükre való tekintet nélkül, általában fordított arányban áll a furatuk átmérő-

jével. Minél kisebb az űrméret, annál jobb a puska és vice versa.

Ezekkel a megjegyzésekkel búcsút veszünk tárgyunktól, amely sok olvasónk számára talán elég száraznak tűnt. Mégis igen nagy fontosságú. Egyetlen intelligens katona sem lehet tájékozatlan olyan elvekről, amelyek alapján puskáját készítették és amelyeknek a tudását a legtöbb kontinentális hadsereg tiszthelyetteseitől elvárják; és az önkénteseknek, „az ország intelligenciája" többségének minden bizonnyal éppúgy ismernie kell tűzfegyvereit, mint amazoknak.

A megírás ideje: 1860. október vége – 1861. január közepe.
A megjelenés helye: The Volunteer Journal, for Lancashire and Cheshire, 1860. november 3., 17., december 8., 15., 29., 1861. január 5., 12. és 19. (9., 11., 14., 15., 17., 18., 19., 20. sz.)
Eredeti nyelve: angol.

AZ ÖNKÉNTESTÁBORNOKOK

Az önkéntesi mozgalomból egy valami hiányzik: a kompetens kívülállók elfogulatlan és okos, nyílt és őszinte kritikája. Az önkéntesek olyannyira kedvencei a nagyközönségnek és a sajtónak, hogy a kritika teljesen lehetetlenné vált; senki sem hallgatna rá, mindenki elfogultnak, barátságtalannak és időszerűtlennek tekintené. Csaknem mindig hallgatással siklottak el afelett, ami az önkéntesek teljesítményeiben nem volt kielégítő, ezzel szemben minden csapatot mindenért, amit némiképpen jól hajtott végre, az egekig magasztaltak. A valamennyire is elfogulatlan emberek udvarias hangon tett megjegyzéseit élesen elítélték. Mindenütt, ahol az önkéntesekkel kapcsolatban nyilatkozniuk kellett, azt kockáztatták, hogy öntelt sznoboknak tekintik őket, hacsak nem voltak hajlandók lelkesen hízelegni vagy meg nem érdemelt dicséretet zengeni. Milyen gyakran ártott az önkénteseknek az az ostoba hízelgés, hogy a világ bármely hadseregével szemben megállnák a helyüket! Milyen gyakran mondták nekik, hogy a sorkatonaság egyik hadosztálya sem hajthatná végre jobban azt, amit ők a Hyde-parkban, Edinburghban, Newtonban vagy Knowsleyben bemutattak!

Ha tehát eltekintünk az ilyen értelmetlen hajbókolástól, amely mindig nevetséges, azt mondhatjuk, hogy az önkénteseknek lehetőséget kellene adni a próbára, mielőtt igazságos ítéletet mondhatunk teljesítőképességükről. Ez az idő azonban rég elmúlt. Ha az önkéntesi mozgalom csaknem két évi

fennállás után még nem bírja el a kritikát, sohasem fogja elbírni. Az elmúlt év nyarának nagy szemléi nézetünk szerint azt az időszakot jelzik, amelyben a mozgalom a gyermekkorból az ifjúkorba lépett. Ezekkel a szemlékkel maguk az önkéntesek hívták most ki a kritikát, de ezt a kritikát — egy-két kivételtől eltekintve — mégsem gyakorolták nyilvánosan azok, akik erre hivatottak lettek volna.

A következmények — mind a hiányzó becsületes és őszinte kritikának, mind a túlzott hízelgésnek a következményei — most elég világosan láthatók. Aligha akad egyetlen olyan másfél éve fennálló önkéntes csapat, amely titokban nincs meggyőződve róla, hogy olyan tökéletes, amilyennek csak kívánni lehet. A katonák miután átvették a legegyszerűbb zászlóalj-mozdulatokat, megtanulták a sík terepen való csatározás rutinmunkáját és részt vettek némi lövészetben, nagyon is hajlandók feltételezni, hogy mindezeket a dolgokat ugyanolyan jól tudják, mint a sorcsapatok. És hogy a tisztek mint vélekednek önmagukról, azt bebizonyította a szinte minden csapatnál kibontakozó versenyfutás a századosi, őrnagyi és alezredesi előléptetésért. Mindenki tökéletesen alkalmasnak érezte magát bármilyen tiszti rangra, amelyet sikerült megszereznie, pedig a legtöbb esetben minden bizonnyal nem az érdem döntötte el az előlépést, és nincs mit csodálkoznunk azon, hogy igen gyakran igazán nem megfelelő ember kerül a megfelelő helyre. A tisztek és a legénység annyira elhitték azt, amit a jó szándékú sajtó és közvélemény teljesítményeik tökéletességéről mondott, hogy kezdték a katonáskodást rendkívül könnyű dolognak tartani. Még csoda, hogy újsütetű tökéletességük nem hitette el velük, hogy a hosszú kiképzésen átmenő tisztekből és katonákból álló állandó hadsereg teljesen felesleges az olyan országban, amelyben sokkal könnyebben faraghatók tökéletes katonák az önkéntesi elv alapján.

Az első félreérthetetlen bizonyítékot arra, hogy mekkora kárt okoztak sajtóbeli hívei a mozgalomnak, a tavaly nyári londoni hadgyakorlat nyújtotta. Néhány vállalkozó kedvű önkéntesezredes elérkezettnek vélte az időt, hogy katonáinak

ízelítőt adjon abból, mit is jelent valójában a harc. Persze a reguláris hadsereg mindentudói fejüket csóválták, de ez mit sem számított. Hiszen ezek a regulárisok rossz szemmel nézték az önkéntesi mozgalmat, irigykedtek rá, a Hyde-parkban tartott szemle sikere szinte eszüket vette, attól féltek, hogy a hadgyakorlat túlszárnyalja majd mindazt, amit a sorkatonák e tekintetben valaha is véghezvittek stb. Nem csinálták-e végig az önkéntesek a puskafogásokat, a szakasz- és zászlóaljkiképzést és a csatározási gyakorlatokat? És a tisztjeik, bár nemrég még egyszerű civilek voltak, nem váltak-e rátermett századosokká, őrnagyokká és ezredesekké? Miért ne vezetnének egy dandárt vagy egy hadosztályt éppoly jól, mint egy zászlóaljat? Miért ne játszanának egy kicsit tábornokosdit, amikor az alsóbb rangokban olyan jól megállták a helyüket!

Így hát végrehajtották a hadgyakorlatot és az valamennyi jelentés szerint szégyenletes volt. A dolgot a talajviszonyok teljes semmibevevésével, a tűzhatás bámulatos lebecsülésével és az ilyen látszatütközetre jellemző képtelenségek teljesen nevetséges halmozásával vitték végbe. A katonák semmit sem tanultak belőle. A harcnak a valósággal merőben ellentétes benyomásával, üres gyomorral és fáradt lábbal tértek haza; az utóbbi talán az egyetlen, ami kezdő harcosok számára bizonyos mértékben hasznosnak tekinthető.

Az ilyen bárgyúság a mozgalom gyermekkorában megbocsátható. De mit szóljunk, amikor ilyen kísérleteket most akarnak megismételni? A londoni önkéntesek fáradhatatlan botcsinálta tábornokai ismét munkához láttak. Tavaly nyáron szerzett babéraik nem hagyják őket nyugodni. Egyszerű, szokásos méretű hadgyakorlat már nem elégíti ki becsvágyukat. Ez alkalommal nagy, döntő csatát akarnak megvívni. A terv szerint 20 ezer önkéntesből álló hadsereget dobnak át Londonból a déli tengerpartra, hogy ott visszaverjen egy inváziót, majd aznap este visszatérjen Londonba; s így az önkéntesek másnap reggel ismét munkájukhoz láthassanak. Mindezt — mint a Times helyesen megjegyzi — mindennemű szervezet nélkül, vezérkar, hadbiztosság, szárazföldi

szállítás, ezredvonat nélkül – sőt borjú nélkül és a hadjárathoz szükséges mindazon dolgok nélkül, amelyeket a sorkatona a borjúban magával szokott vinni! Ez azonban csak egyik oldala a kérdésnek, csak egyik jellegzetes vonását mutatja annak a hihetetlen önbizalomnak, amelyre önkéntestábornokaink feljogosultnak érzik magukat. Hogy miképp szerzik meg a taktikai ismereteket, a csapatok vezetésének képességét – ezt nem kérdezi a Times. Márpedig ez éppen olyan fontos kérdés. Az önkéntesek csak sík terepen végzik gyakorlatozásukat, a csataterek azonban általában éppenséggel nem simák, hanem átszeldeltek, s éppen az átszeldelt, hullámos talajból való előnyszerzés képessége az alapja minden alkalmazott taktikának és annak a képességnek, hogy a csapatokat bevetéskor vezetni tudják. De hogyan lehetnének az önkéntesek tábornokai, ezredesei és századosai birtokában ennek a művészetnek, amelyet elméletileg és gyakorlatilag meg kell tanulni? Hol tanították meg őket erre? Az alkalmazott taktikának ezt az alapelvét annyira nem vették figyelembe, hogy egyetlen olyan csapatról sem tudunk, amelyet gyakorlatilag kioktattak arra, hogyan kell végrehajtani ütközetet átszeldelt terepen. Mi egyéb sülhet hát ki az ilyen hadgyakorlat-kísérletekből, mint színjáték, amely talán kielégíti a hozzá nem értő nézőket, de a katonák számára, akiknek alá kell vetniük magukat, egész biztosan haszontalan és csak arra alkalmas, hogy az önkéntesi mozgalmat az ilyen előadásnál jelenlevő katonai szakértők szemében nevetségessé tegye.

Csodálkozva látjuk, még a gyakorlatias Manchesterben is megkísérlik, hogy önkéntestábornokokat faragjanak. Kétségkívül nem vagyunk annyira előrehaladottak, mint londoni barátaink; nálunk nem lesz hadgyakorlat, hanem csupán az összes manchesteri önkéntesek tábori gyakorlata -- valami olyasmi, mint a newtoni szemle –, és a dolog viszonylag sík terepen fog végbemenni. Szeretnénk, ha megértenék, hogy korántsem helytelenítjük ezt, ellenkezőleg, hisszük, hogy a manchesteri önkénteseknek nem ártana évenként fél tucat ilyen tábori gyakorlat.

Hozzáfűznénk még azt is: kívánatos lenne, ha az ilyen tábori gyakorlatokat átszeldelt terepen hajtanák végre, lehetővé téve a manőverek (egy képzelt ellenséggel szembeni) jobb variálását, hogy a tisztek és a legénység fokozatosan hozzászokjanak az átszeldelt terepen való manőverezéshez. Az ilyen manőverek kitűnő alkalmak a hadsegédek számára, hogy utána a tisztképzésnél néhány gyakorlati következtetést vonjanak le a terep harcközbeni kihasználásának módszerére. Ennyiben nemcsak helyeseljük a tervet, hanem éppenséggel azt kívánjuk, hogy bővítsék ki és rendszeresen valósítsák meg. De az egyik helyi újság múlt szombati cikkéből most arról értesültünk, hogy ez alkalommal az önkéntesek mindent maguk fognak végezni. Vagyis önkéntes-főparancsnokuk, önkéntes-dandártábornokaik és önkéntesvezérkaruk lesz. Ez pedig kísérlet arra, hogy az önkéntestábornokok faragásának londoni rendszerét Manchesterben is bevezessék; s ez ellen határozottan tiltakozunk. Minden kellő tiszteletet megadva a manchesteri vezénylő tiszteknek azt mondjuk: még sokat kell tanulniuk, amíg — és itt nem teszünk kivételt — teljesen kiképzett zászlóaljparancsnokokká válnak. És ha — még el se érve a már vállalt felelősségüknek megfelelő képzettséget — arra törekednek, hogy egy napra magasabb rangban tényked hessenek, azt teszik, ami véleményünk szerint az önkéntesi mozgalom legnagyobb átka, tudniillik katonásdit játszanak és ezzel degradálják a mozgalmat. Zászlóaljaik élén a megfelelő helyen lennének, gondoskodhatnának katonáikról és közben maguk is tanulhatnának valamit. Mint látszattábornokok semmi valóságos hasznot nem hajtanának — sem katonáiknak, sem önmaguknak. Minden tiszteletünk a manchesteri ezredeink hadsegédeié. Ezek többségének érdeme, hogy ezredüket azzá tették, ami, de helyük mindenkori ezredüknél van, ahol eddig még nem lehet nélkülözni őket; ezzel szemben semmi valóságos hasznuk nem lenne, ha egy napig is hadsegédet, tábornokot és dandárőrnagyot játszanának, ami bizonyára egyénileg sem töltené el őket különösebb megelégedéssel.

Mivel itt Manchesterben van a hadsereg északi hadosztályának törzsszállása egy nagy létszámú képzett törzzsel, és mivel egy gyalogos és egy lovasezred a helyőrségünk, nem szükséges, hogy ilyen szokatlan tréfákhoz folyamodjunk. Úgy véljük — inkább megfelelne a katonai függelemnek és az önkéntesek érdekének is, ha csak úgy gyűlnének nagy számban fegyverbe, hogy a parancsnokságot felajánljuk a körzet tábornokának, s reá bízzuk a hadosztály és a dandárok élére állítandó megfelelő törzskari és sorezredekbeli tisztek kiválasztását. Kétségkívül ugyanolyan barátságosan fogadnák az önkénteseket, ahogy ez korábbi alkalmakkor történt. Akkor olyan emberek állnának a hadosztály és a dandárok élén, akik értik a dolgukat és rá tudnak mutatni az előforduló hibákra, s az önkéntesek önálló szervezete is csorbítatlanul megmaradna. Ez kétségtelenül megakadályozná, hogy ezredesek tábornokként, őrnagyok ezredesekként és századosok őrnagyokként tényked jenek, de meg lenne az a nagy előnye is, hogy Manchestert megkímélné olyan látszattábornokok faragásától, amelyekért Londont — ahol most egész nyílvánvalóan ez történik — nem kell irígyelnünk.

A megírás ideje: 1861. március első fele.
A megjelenés helye: The Volunteer Journal, for Lancashire and Cheshire, 1861. március 16. (28. sz.)
Eredeti nyelve: angol.

A SZÁZADGYAKORLATOZÁS

Utolsó előtti számunkban felhívtuk az önkénteseket, hogy különös figyelmet fordítsanak McMurdo ezredesnek a századgyakorlatozásról tett megjegyzéseire. Most visszatérünk erre a tárgyra, mert úgy véljük, legfőbb ideje, hogy fontosságát országunk minden lövésze felismerje.

Nemrég alkalmunk volt megszemlélni egy olyan önkéntesalakulat zászlóalj-gyakorlatozását, amely harcosainak számarányát, a gyakorlaton való jó szereplését, a tiszteknek a szolgálatban tanúsított kötelességtudatát és következésképpen az alakulat általános teljesítőképességét tekintve egészében véve határozottan fölötte áll a kerületi csapatok átlagának. Nagy meglepetésünkre azt láttuk, hogy csak igen kevés a haladás ahhoz képest, amit ugyanez az alakulat mintegy hat hónappal ezelőtt mutatott. A zászlóalj-mozdulatok valamivel jobban mentek, mint az elmúlt évad végén, de a fegyverfogásokat és a szakaszképzést sokkal hanyagabb módon hajtották végre. Még a „fegyvert vállra" végrehajtásánál is úgy tűnt, mintha az emberek nem lennének tudatában annak, hogy mintegy 400 jobbra, balra, és mögöttük álló emberrel összhangban kell cselekedniük. A felkészülésnél és tisztelgésnél úgy látszott, mintha minden puska szinte büszke volna arra, hogy szomszédaitól függetlenül kerül a megfelelő helyzetbe; és általában úgy látszott, hogy hallgatólagosan elhanyagolják az egy-kettőt vagy egy-kettő-hármat, amelynek pedig minden parancsszó végrehajtását jellemeznie kellene.

Annak a kaszárnyaudvarnak egyik sarkában, ahol mindez lejátszódott, egy sorezred egyik szakaszát láttuk gyakorlatra sorakozni őrmestere vezényletével. Feltételezhetően ez a zászlóalj legügyetlenebb szakasza volt, amelyet külön gyakorlatozásra rendeltek. Micsoda különbség! A katonák úgy álltak, mint a szobrok: egyetlen tagjuk sem mozdult, amíg a vezényszó el nem hangzott, s akkor csak azok a tagok mozdultak, amelyeknek végre kellett hajtaniuk a parancsot — testük többi része teljesen mozdulatlan maradt. Mihelyt a parancs fülükhöz érkezett, a karok egyszerre mozdultak, mindegyik mozdulat, amelyre a parancs végrehajtása tagolódott, teljesen határozott volt, és minden ember ugyanabban a pillanatban végezte el. Az egész szakasz valóban egy emberként mozgott. Azok az urak, akik oly szívesen kérkednek, hogy az önkéntesek ugyanolyan jól teljesítik minden feladatukat, mint a sorkatonaság, jól tennék, ha elmennének és tanulmányoznák egy kicsit a sorkatonaságot; hamarosan észrevennék, hogy a legjobb önkéntesek és a legrosszabbul kiképzett sorezred között még mindig óriási a különbség.

De — mondják majd — mi haszna a gyakorlatozás e tökéletességének az önkéntesek számára? Nem cél, hogy olyan precizitást érjenek el, ezt nem lehet tőlük elvárni és nincs szükségük rá. Kétségtelen, hogy ez teljesen helyes. Már az a kísérlet is, hogy az önkéntesek versenyre keljenek a sorkatonasággal a gyakorlatozás tökéletességében, a mozgalom tönkretételét jelentené. De az önkénteseknek is gyakorlottaknak kell lenniük, annyira gyakorlottaknak, hogy a közös egyidejű cselekvés teljesen mechanikussá váljék, teljesen magától értetődővé; annyira, hogy minden mozgásukat és mozdulatukat egyöntetűen, egyszerre és a katonás tartás bizonyos fokával végezzék valamennyien. Mindezekben a kérdésekben a sorkatonaság marad a mintakép, amelyre fel kell nézniük, s a századgyakorlatozás az egyetlen eszköz, amellyel a kívánt hatásfok elérhető.

Vegyük például a fegyverforgatást és a szakaszgyakorlatokat. Hogy minden adott parancsszóra a zászlóalj valamennyi

puskája egyszerre és az előírt módon mozduljon, az nem csupán a külszín kérdése. Fel kell tételeznünk, hogy minden önkéntes alakulat előrehaladt most már olyan mértékben, hogy a katonák ezt a gyakorlatot végre tudják hajtani anélkül, hogy egymásban ténylegesen kárt tennének, vagy puskáik összeverődnének. De túl ezen, még a különböző mozdulatok csupán hanyag végrehajtása is kétségtelenül nagy erkölcsi hatással van a gyakorlatozó zászlóaljra. Miért figyelne bárki különösebben a parancsra, ha tőle jobbrabalra hibákat követnek el és a puskák összevissza le vagy fel mozognak jóval azután is, hogy ő végrehajtotta a parancsot? Hogyan bízhat a balszárny egyik katonája — szemközt az ellenséggel — a jobbszárnyon álló bajtársaiban, ha nem tudja, hogy azok vele együtt töltenek, készülnek fel és céloznak az adott parancsra, és ugyanolyan gyorsan mint ő maga, ismét készen állnak az újabb tüzelésre vagy töltésre? Azonkívül minden tapasztalt katona megmondja, hogy az ilyen egyidejű akció szokása — az a bizonyosság, hogy a tiszt vezényszavára az a két vagy három rövid, határozott hang felel, amelyek jelzik, hogy minden egyes ember bajtársaival egy időben cselekszik — igen nagy erkölcsi hatást gyakorol a zászlóaljra. Ez érezteti a katonákkal, hogy valóban egy testet alkotnak, teljesen a parancsnok kezében vannak és hogy az a legkisebb intésre a legnagyobb hatással használhatja fel erejüket.

Nézzük továbbá a nagy vagy kis csapattestek mozdulatait. Ha nincs minden egyes ember annyira begyakorolva, hogy minden mozdulatot, amelyet végre kell hajtani, csaknem gépiesen végez az adott parancsszóra, akkor a zászlóalj sohasem fog egyöntetűen mozogni. Az a katona, akinek még az emlékezetében vagy értelmében kell kutatnia, hogy rájöjjön, mit is kíván tőle a kiadott parancs, több kárt okoz, mint hasznot a zászlóaljban. Ez a helyzet azzal a katonával is, aki akár megszokásból, akár valamely más okból hajlamos azt gondolni, hogy bizonyos mozdulatokat szükségképpen bizonyos más mozdulatok követnek; gyakran egészen más parancsot fog kapni, mint amit várt, és akkor igen valószí-

nűleg hibázni fog. Márpedig ezeket a fogyatékosságokat csak állandó századgyakorlatozással lehet leküzdeni. Itt a vezénylő tiszt a parancsnoksága alatt álló kis egységgel negyedórányi idő alatt annyi különböző mozgást és alakváltozást végeztethet, és az egyikből a másikba való átmenet rendjét olyannyira váltogathatja, hogy a katonák sohasem tudva mi következik, hamarosan megtanulják, hogy figyeljenek és teljesen gépiesen cselekedjenek a parancsszóra. Egy zászlóaljban az összes mozdulatok szükségképpen sokkal lassúbbak, s ezért egészben véve kevésbé tanulságosak a katonák számára, jóllehet a tisztek számára sok tanulságot nyújtanak. Elismert tény, hogy a századgyakorlatozásban jártas katonák a zászlóalj-mozdulatokat jó tisztek vezényletével igen rövid idő alatt tökéletesen megtanulják. Minél többet mozgatja a katonákat századmozdulatokkal egy hozzáértő, józsemű kiképző, annál egyöntetűbbek lesznek azután a zászlóaljban. És nem szükséges hangsúlyoznunk, mennyire fontos a tökéletes egyöntetűség a zászlóaljban. Egy sortűz lehet hatásos, még ha elég szabálytalanul adják is le — de az a zászlóalj, amely négyszögképzés, felfejlődés, oszlopban kanyarodás stb. közben összezavarodik, mindenkor reménytelenül elveszett, ha aktív és értelmes ellenséggel áll szemben.

És milyen fontos a térköz kérdése! Tagadhatatlan, hogy egyetlen önkéntes tisztnek vagy katonának sincs érzéke a térközök meglátásához. Minden zászlóalj-gyakorlatozás során, a nyílt oszlopokban vagy négyszögben való menetelésnél megmutatkozik, hogy milyen nehéz a tiszteknek betartani a helyes térközt. Amikor négyszögből újra oszlopot alakítanak, a középső szakaszok katonái csaknem mindig elrontják a térközt, túl nagyot vagy túl kicsit lépnek hátra, következésképpen a visszakanyarodást igen szabálytalanul hajtják végre. A tisztek csak a zászlóaljban tanulhatják meg a térköz betartását, bár az alosztályokban és szakaszokban végzett századmozdulatok hozzásegíthetnek a helyzet javításához. De a katonáknak, hogy megtanulják, miképpen kell négyszögből újra oszlopot alakítani (ez igen nagy fontosságú mozdulat az ellenséggel szemközt), a századokban kell ezt gyakorolniuk.

Még egy dolgot kell figyelembe vennünk — s ez az emberek katonás tartása. Nemcsak a fegyverben álló minden egyes ember egyenes, büszke és mégis könnyed állására gondolunk, hanem arra a gyors egyidejű cselekvésre is a század- és zászlóalj-mozdulatoknál, amely éppannyira szükséges egy mozgó alakulatnál, mint a fegyverfogások a zászlóaljnál. Az önkéntesek, úgy látszik, teljesen meg vannak elégedve, ha néhány másodpercnyi késéssel körülbelül az előírt időre sikerül valahogyan a helyükre jutniuk. Nem vitás, hogy ez a fődolog és az önkéntes alakulat fennállásának első évében bárki teljesen meg is lehet elégedve ezzel. De minden mozdulatnak van bizonyos lerögzített végrehajtási módja, amelyet a szabályzat előír, és feltételezik, hogy ez az a mód, amellyel a kitűzött célt a lehető legrövidebb idő alatt, az összes részvevők számára a legkényelmesebben, következésképpen a legnagyobb fokú rendben lehet elérni. Ennélfogva az előírt módtól való minden eltérés szükségképpen bizonyos fokú rendetlenséggel és szabálytalansággal jár együtt, amely nemcsak hogy a lomposság benyomását kelti a szemlélőkben, hanem bizonyos időveszteséget is okoz és elhiteti a katonákkal, hogy a szabályzat részletes előírása merő fecsegés. Nézzen meg bárki egy önkéntes alakulatot, amint a középről kettős sorokban vonalba felfejlődik, századot alkot vagy bármely más alakváltoztatást hajt végre, és nyomban látni fogja, milyen fajta hanyag szokásokra tesznek szert. De az ilyen hibák, amelyek elviselhetők régi sorezredeknél, amelyeknél megvan a kemény kiképzés szilárd alapja és amelyekkel újra elvégeztetik ugyanazt a gyakorlatot és lenyesik hanyagságaikat, egy önkéntesalakulatnál sokkal veszélyesebbek, mert ott elkerülhetetlenül hiányzik a részletgyakorlatozás szilárd alapzata. Hanyag szokásaikat, amelyeket eleinte — amikor az embereknek gyorsan át *kellett* menniük minden elemi kiképzésen — kényszerűségből megtűrik, de ezek fokozódni és sokasodni fognak, ha ezt szigorú századgyakorlatozással rendszeresen és szorgalmasan meg nem akadályozzák. E szokások teljes megszüntetése lehetetlen, de mindenesetre meg lehet és meg kell akadályozni, hogy tovább

terjedjenek. Ami az emberek egyéni tartását illeti, feltételezzük, hogy ez fokozatosan javulni fog — bár erősen kételkedünk abban, hogy valaha is eltűnik a vonalnak az a furcsa hullámzása, amelyet helybenjáráskor minden önkéntes gyakorlatozáson láthatunk. Arra a bizonyos szokásra gondolunk, hogy helybenjáráskor mozog a test felső része, és úgy látszik, ez közös tulajdonsága valamennyi önkéntesnek, akit eddig láttunk. Mihelyt felemelik a jobb lábukat, felhúzzák a jobb vállukat és leengedik a balt; a bal lábbal a bal váll is felemelkedik, úgyhogy az egész vonal oly módon hullámzik ide-oda, mint enyhe szellő hatására az érett gabonatábla, s ez nemigen hasonlít kemény katonák csapatára, akik felkészültek rá, hogy szembeszálljanak az ellenséggel.

Azt hisszük, eleget mondottunk ahhoz, hogy felhívjuk a figyelmet e kérdésre. Minden önkéntes, akinek szívügye a mozgalom, egyet fog érteni velünk, hogy rendszeres és szorgalmas századgyakorlatozásra van szükség; mert, hadd ismételjük meg: az önkéntesalakulatok elemi kiképzését rendkívül elhanyagolták, s nagy figyelemre és sok munkára van szükség, hogy ezt a fogyatékosságot valamiképpen helyrehozzuk.

A megírás ideje: 1861. április közepe.
A megírás helye: The Volunteer Journal, for Lancashire and Cheshire, 1861. április 20. (33. sz.)
Eredeti nyelve: angol.

ALDERSHOT ÉS AZ ÖNKÉNTESEK

A cambridge-i herceg a londoni lövészdandár díszebédjén mondott beszédében kijelentette, nagyon örülne, ha Aldershotban láthatná az önkénteseket. Az egyetlen nehézség véleménye szerint az, hogy miként jutnak el oda. Bátorkodunk néhány javaslatot tenni e nehézség leküzdésére.

Kétségtelenül nem jöhet szóba, hogy egész önkéntes-alakulatokat Aldershotba vagy bármelyik más táborba küldjenek. Összetételük kizárja ennek minden lehetőségét. Nincs olyan század, zászlóaljról nem is beszélve, amelynek tagjai többségükben ugyanabban az időben akárcsak két hetet is szakíthatnának erre a célra.

De ha az önkéntesek egész alakulatokban nem is juthatnak Aldershotba, nem mehetnek-e oda egyenként és nem tanulhatnak-e ott így is igen sokat? Úgy véljük — ezt megtehetik, ha úgy rendezik el a dolgot, hogy az önkéntesek minden könnyítést megkapjanak és ezáltal kihasználhassák ezt az alkalmat.

Véleményünk szerint az önkéntesek nagy többsége olyanokból áll, akik évente két hétre időnként mentesíteni tudják magukat mindennapi teendőik alól. Igen sokan közülük ilyen tartamú vagy még hosszabb rendes szabadságot kapnak. Ezek között bizonyára tekintélyes számmal vannak olyanok, akiknek semmi kifogásuk nem lenne, ellenkezőleg, szívesen töltenék idejüket és költenék pénzüket Aldershotban, ha befogadnák őket oda. Ily módon májustól szeptem-

ber végéig minden nehézség nélkül Aldershotban lehetne tartani változó számú önkéntest, akik azonban ezen idő alatt legalábbis egy hozzávetőleges létszámú zászlóaljat kitennének. Ha tehát ez a változó létszám a táborba mehetne, hogyan lehetne ezt felhasználni?

Javasoljuk, hogy állítsanak fel egy sor barakkot vagy sátrat mintegy 600 önkéntes számára, és ennek az önkéntestábornak a parancsnokságát bízzák a sorkatonaság egy századosára vagy még inkább egy őrnagyára, akit egy hadsegéd és egy őrmester támogatna. A tábort körülbelül májusban kellene megnyitni, mihelyt elegendő számú önkéntes iratkozott fel. Ha a tábor megtelt, további jelentkezőket akkor bocsátanának be, amikor hely ürül számukra; ezekből az önkéntesekből egy zászlóaljat alakítanának, és felsőruhájuk felett előírásos szabású és előírásos színű blúzt kellene hordaniuk, hogy öltözetüknek egyenruha jellege legyen. Mivel bizonyára túl sok volna a tiszt, csak az lehetne a megoldás, hogy tisztek átmenetileg mint őrmesterek és mint közlegények szolgáljanak. Ezt korántsem hátránynak, hanem inkább előnynek tartjuk. Egyetlen önkéntestiszt egyéni alaki kiképzése sem olyan alapos, hogy a közlegények sorába való átmeneti visszatérés haszontalan lenne számára; idézze emlékezetébe, hogy minden reguláris tisztnek évről évre meghatározott ideig puskát kell a vállára vennie. Az ideiglenes tiszti helyek elosztását a zászlóaljban könnyű lenne szabályozni: a jelenlevő idősebb századosok kezdhetnék, s azután a többiek sorban töltenék be tisztjüket. Esetleg a vezénylő őrnagynak bizonyos hatalmat lehetne adni e helyek betöltését illetően, hogy élénk versengés támadjon a jelenlevő tisztek között. Ezek azonban részletek, amelyeknek a szabályozása nem sok fáradságba kerülne, ha egyszer magát az eszmét komolyan fontolóra veszik.

Az ilyen változó összetételű zászlóalj sohasem érne el túl nagy teljesítőképességet és sem a vezénylő őrnagynak, sem segítő társainak nem lenne könnyű a feladata. Egy célt azonban elérne; tudniillik általában az önkénteshadseregben és különösen annak tisztjei és altisztjei között egy mag alakul-

na ki olyan emberekből, akik mindenesetre valóban katonák voltak, ha csak két hétig is. Ez talán szánalmasan rövid időnek tűnik, de nem kételkedünk abban, hogy Aldershot elhagyásakor mindenki lényegesen másképp érezné magát, mint megérkezésekor. Óriási különbség van aközött, ha valaki hetenként egyszer vagy kétszer gyakorlatozik, miután egész napját üzlettel és más dolgokkal töltötte, és aközött, ha egy táborban gyakorlatozik reggel, délben és este, hacsak két hétig is. E két hét alatt a jelenlevő önkénteseknek nem lesz más elfoglaltságuk, csak az, hogy katonai kiképzésükkel törődjenek. Mindenki annyira megszilárdul majd a gyakorlatozásban, hogy azt a jelenleg szokásos önkéntesgyakorlatokon akármilyen hosszú idő alatt sem érhette volna el, s azonkívül sokkal többet lát majd a katonaéletből, mint amennyit a saját alakulatában valaha is láthatna, hacsak az alakulat nem vonul e célból táborba. Minden Aldershotot elhagyó önkéntes meg fog győződni róla, hogy ezalatt a két hét alatt legalább annyit tanult, mint egész megelőző önkéntesi szolgálata alatt. Bizonyos idő múlva azután alig lesz olyan önkéntesszázad, amelynek egy vagy több tagja ne járt volna Aldershotban; és mindenki látni fogja, hogy a jobban kiképzett erőknek ez a jelenléte mennyire megjavítja a különböző alakulatok szilárdságát és katonáinak tartását is.

Abból a feltevésből indultunk ki, hogy a kiképzés minden önkéntes számára két hétig tart majd, egyszerűen azért, mert ennek a rövid időnek a biztosítására szinte bárki lehetőséget találhat. De semmi akadálya sem lehet annak, hogy az olyan önkéntesek, akik ezt megtehetik, egy egész hónapig a táborban maradhassanak.

Egészen természetes, hogy az önkénteseknek maguknak kell fedezniük ellátásukat a táborban. A kormánynak sátrakat és tábori felszereléseket kell rendelkezésükre bocsátania és talán intézkedhetnének arra is, hogy adjanak ki élelmiszeradagokat, amelyeket az önkéntesek megfizetnének. Ily módon a dolog — anélkül, hogy az államnak említésre méltó költségeket okozna — olcsó lenne az önkénteseknek, és az egész jobban megfelelne a szabályos tábori életnek.

Nem kételkedünk abban, hogy ha a kísérletet egyszer megvalósítják, az önkéntesek nyomban örömmel fogadják A zászlóalj mindig teljes létszámú lenne és talán hamarosan felmerülne a szükségessége hasonló zászlóaljak alakításának más táborokban vagy magában Aldershotban. Ha a tisztekben tetemes többlet lenne, az egyik táborban fel lehetne állítani egy külön „tiszti zászlóaljat" valamivel hosszabb kiképzési idővel és hisszük, hogy egy ilyen zászlóalj, legalábbis egy évadra, beválna.

De van még egy másik formája is annak, hogy a tábort és általában a sorkatonaságot hasznossá tegyék az önkéntestisztek számára; nevezetesen az, hogy ezeket a tiszteket bizonyos időre beosztják a reguláris hadsereg zászlóaljaiba. Ez megtörténhet anélkül, hogy a tiszteknek túl messzire kellene eltávolodniuk lakóhelyüktől. Ezen idő (mondjuk egy hónap) alatt az önkéntestisztek úgy szolgálnának, mintha valóban az ezredhez tartoznának. Kétségtelenül lehetne utat és módot találni rá, hogy egy-egy zászlóaljba legalább egy önkéntestisztet beosszanak anélkül, hogy ez bármiképpen befolyásolná a reguláris tisztek teendőit és helyzetét, hiszen a reguláris tisztek mindig az elképzelhető legjobb indulatot tanúsították az önkéntesek iránt. Ha ezt a javaslatot elfogadják, célszerűnek tartanánk, hogy csak olyan önkéntestiszteket osszanak be a sorkatonasághoz, akik valamilyen módon megmutatták, hogy hasznot tudnak ebből húzni. Az önkéntestisztet ugyanis nem azért irányítják oda, hogy az alapokat megtanulja, hanem hogy ismereteit megszilárdítsa és tökéletesítse; olyan dolgokat kell tanulnia, amelyeket saját alakulatában nem tanulhat meg.

Mindkét javaslatunk — változó összetételű zászlóaljak alapítása a táborokban és annak engedélyezése, hogy képzett önkéntestisztek egy hónapon át a sorkatonaságnál szolgálhassanak — főleg a tisztek kiképzését tartja szem előtt. Újra és újra ismételjük, hogy a tisztek alkotják az önkéntes-hadsereg gyenge pontját; hozzátesszük, hogy ma már mindenki előtt világosnak kell lenni: az önkéntes kiképzés jelenlegi rendszere *nem hozhat létre működőképes tisztikart* és ezért

új kiképzési eszközöket kell találnunk, ha azt akarjuk, hogy ez a haderő ne fejlődjék vissza, sőt tökéletesedjék.

Csak azért terjesztjük elő ezeket a javaslatokat, hogy felhívjuk a figyelmet e kérdésre. Nem áll szándékunkban olyan kész tervet tárni a közvélemény elé, amely minden részletében ki van dolgozva, minden lehetőséget figyelembe vesz és megérett arra, hogy azonnal megvalósítsák. Ez mások feladata lenne, ha a dolgot komolyan fontolóra vennék. De azt kell mondanunk, hogy az egész önkéntesi mozgalom kísérlet volt, s ha az emberek nem hajlandók arra, hogy kicsit tovább menjenek a kísérletezésben, hogy megtalálják a megfelelő utat e kísérletből létrejött új hadsereg tökéletesítésére — akkor a mozgalom végül zsákutcába fog jutni.

A megírás ideje: 1861. május eleje.
A megjelenés helye: The Volunteer Journal, for Lancashire and Cheshire, 1861. május 11. (36. sz.)
Eredeti nyelve: angol.

AZ AMERIKAI POLGÁRHÁBORÚ 1861—1865-BEN

AZ AMERIKAI HÁBORÚ TANULSÁGAI

Amikor néhány héttel ezelőtt felhívtuk a figyelmet az amerikai önkéntes hadseregben szükségessé vált tisztogatási folyamatra, korántsem tárgyaltuk eléggé behatóan azt az értékes tanulságot, amelyet ez a háború folyamatosan nyújt az Atlanti-óceán innenső oldalán levő önkénteseknek. Ezért bátorkodunk ismét visszatérni ehhez a témához.

Az a fajta hadviselés, amely most Amerikában folyik, valóban példa nélkül áll. A Missouritól a Chesapeake-öbölig egymillió katona, körülbelül egyenlő arányban két ellenséges táborra osztva mintegy hat hónapja áll szemben egymással anélkül, hogy akár egyetlen nagyobb szabású ütközetbe bocsátkozott volna. Missouriban a két hadsereg váltakozva előrenyomul, visszavonul, csatát vív, előrenyomul és megint visszavonul, minden látható eredmény nélkül. Úgy tűnik, hogy még most is, héthónapi menetelés és visszavonulás után – amely bizonyára szörnyű pusztítást idézett elő e vidéken – messzebb állnak a döntéstől, mint valaha. Kentuckyban, a látszólagos semlegesség, de valójában hosszabb ideje tartó előkészület után hasonló helyzet fenyeget; Nyugat-Virginiában kisebb csaták folynak állandóan, minden látható eredmény nélkül; Potomacnál pedig, ahol mindkét fél a legnagyobb tömegeket összpontosította szinte látótávolságra egymástól, egyik fél sem törekszik támadásra, azt bizonyítva, hogy a jelenlegi helyzetben még egy győzelem sem használna semmit. És ha e helyzeten kívülálló körülmények nem

okoznak nagy változást – ezt a meddő hadviselési módot hónapokig folytathatják.

Mi a magyarázata ennek?

Az amerikaiaknak – mindkét félnél – szinte csak önkénteseik vannak. Az Egyesült Államok korábbi reguláris hadseregének kicsiny magva vagy felbomlott, vagy túl gyenge ahhoz, hogy befolyást gyakoroljon a hadszíntéren összegyűlt kiképzetlen újoncok óriási tömegeire. Ahhoz, hogy ezeket az embereket katonákká formálják, még kiképző őrmester sincs elég. Ennélfogva a kiképzés szükségképpen igen lassan halad és valóban senki sem tudja megmondani meddig tarthat, amíg a Potomac két partján összegyűlt kiváló emberanyag alkalmas lesz arra, hogy nagy tömegekben hadmozdulatokat végezzen és egyesült erőivel csatát kínáljon vagy fogadjon el.

De ha ezeket az embereket belátható időn belül ki is lehetne képezni, nincs elég tiszt, aki vezethetné őket. A századtisztekről nem is beszélve – akiket természetesen nem lehet a civilek közül venni –, nincs elég tiszt zászlóaljparancsnoknak sem, még akkor sem, ha a reguláris hadsereg minden hadnagyát és zászlósát ilyen tisztségre nevezik ki. Ezért elengedhetetlenné válik jókora számú civil ezredes kinevezése; és aki a mi önkénteseinket ismeri, igazán nem gondolhatja McClellanról vagy Beauregard-ról, hogy túl félénkek, ha nem hajlandók támadó akcióba vagy bonyolult stratégiai manőverekbe bocsátkozni, amikor hat hónapja működő civil ezredeseknek kellene végrehajtaniuk parancsaikat.

De tegyük fel, hogy ezt a nehézséget egészében véve leküzdötték, és a civil ezredesek egyenruhájukkal együtt megszerezték a szolgálatuk ellátásához szükséges tudást, tapasztalatot és önbizalmat is – legalábbis a gyalogságnál. De mi lesz a lovassággal? Egy lovasezred kiképzése több időt és a kiképző tisztek nagyobb tapasztalatát kívánja meg, mint egy gyalogezred felkészítése. Tételezzük fel, hogy az alakulatukhoz bevonuló emberek mind kellőképpen értenek a lovagláshoz, vagyis megülik a lovat, uralkodnak felette,

s értenek ápolásához és táplálásához — de ez alig rövidíti meg a kiképzéshez szükséges időt. A katonai lovaglás, az uralom a ló felett, amellyel el lehet végeztetni a lóval a lovassági alakzatoknál szükséges összes mozdulatokat, egészen másvalami, mint a civilek közönséges lovaglása. Napóleon lovassága, amelyet Sir William Napier („History of the Peninsular War") szinte jobbnak tekintett az akkori angol lovasságnál, mint köztudomású, a legrosszabb lovasokból állt, akik valaha is nyeregbe szálltak; és legjobb akadályugrató lovasaink közül sokan, amikor lovas önkéntes alakulatba léptek, úgy találták, hogy még sokat kell tanulniuk. Nem szabad tehát meglepődni azon, hogy az amerikaiak lovassága igen fogyatékos és az a kevés, amijük van, egyfajta kozák, illetve indián irregulárisokból (rangerekből) áll, akik nem alkalmasak zárt alakulatban való rohamozásra.

Ami a tüzérséget illeti, a helyzet nyílván még rosszabb; s ez áll a műszaki alakulatokra is. Mind a kettő nagymértékben tudományos fegyvernem, amely a tisztek és az altisztek hosszú és gondos kiképzését követeli meg, és minden bizonnyal több kiképzésre van szükség a legénységnél is, mint a gyalogságnál. Azonkívül a tüzérség még a lovasságnál is bonyolultabb fegyvernem; szükség van ágyúkra, a vontatás e fajtájához betört lovakra és a kiképzett emberek két kategóriájára — tüzérekre és hajtókra. Ezenfelül követelmény a számos lőszerkocsi, a nagy lőszerüzemek, vasgyárak, műhelyek stb.; mindezeket bonyolult gépi berendezéssel kell ellátni. A föderalistáknak a jelentések szerint összesen 600 ágyújuk van a harctéren — de könnyen elképzelhetjük, hogyan kezelik ezeket, amikor tudjuk, hogy hat hónap alatt teljesen lehetetlen a semmiből száz teljes, jól felszerelt és jól kiszolgált működő üteget előteremteni.

De tegyük fel megint, hogy mindezeket a nehézségeket leküzdötték, hogy az amerikaiak két egymással ellenségesen szembenálló tábora működőképes állapotban van. Vajon ezek után mozgásba jöhetnek-e? Minden bizonnyal nem. A hadsereget táplálni kell, s az olyan viszonylag gyér lakosságú vidéken, mint Virginia, Kentucky és Missouri, egy nagy had-

sereget főleg raktárakból kell ellátni. Lőszerkészletük állandóan kiegészítésre szorul; fegyverkovácsoknak, nyergeseknek, asztalosoknak és más kézműveseknek kell őket követniük, hogy harci felszerelésüket jó karban tarthassák. Mindezek a szükséges dolgok Amerikában nem voltak meg, szinte a semmiből kellett őket megszervezni, és semmi bizonyítékunk nincs arra, hogy a két hadsereg közül bármelyiknek a hadbiztossága és szállítása már kinőtt volna a gyermekcipőből.

Amerika, sem Észak, sem Dél, sem a föderalisták, sem a konföderáltak úgyszólván semmiféle katonai szervezettel nem rendelkeztek. A sorkatonaság, létszámát tekintve, teljesen alkalmatlannak bizonyult bármely komoly ellenség elleni akcióra, milícia szinte egyáltalán nem létezett. Az Unió korábbi háborúi sohasem tették komolyabban próbára az ország katonai erejét; Angliának 1812 és 1814 között nem sok nélkülözhető katonája volt, Mexikó pedig többnyire puszta csőcselékekkel védte magát. Tény az, hogy Amerikának földrajzi helyzeténél fogva nem volt olyan ellensége, amely bárhol 30 ezer vagy legrosszabb esetben 40 ezer regulárisnál többel támadhatta volna meg; ilyen létszámmal szemben pedig az ország óriási kiterjedése hamarosan félelmetesebb akadálynak bizonyult, mint amilyet bármilyen amerikai csapatok állíthattak volna ellenük. Az amerikai hadsereg elegendő volt arra, hogy magot alkosson mintegy 100 ezer önkéntes számára és belátható időn belül kiképezze őket. De amikor a polgárháború több mint egymillió harcost hívott fegyverbe, az egész rendszer összeomlott és mindent elölről kellett kezdeni. Az eredmények előttünk állnak. Két óriási esetlen embertömeg áll szemben egymással; mindegyik retteg a másiktól és csaknem annyira fél a győzelemtől, mint a vereségtől, s megpróbál óriási költséggel valami reguláris szervezet félévé megszilárdulni. Bármennyire szörnyű is a pénzpocsékolás, ez csaknem elkerülhetetlen, minthogy teljesen hiányzik az a szervezett alapzat, amelyre az épületet fel lehetne húzni. Amikor ennyi tudatlanság és tapasztalatlanság mutatkozik minden területen, hogyan lehetne másképpen? Másfelől a kiadások haszna hatékonyságban

és szervezettségben rendkívül csekély; dehát lehet-e másképp?

A brit önkéntesek jó csillagzatuknak köszönhetik, hogy induláskor egy nagy létszámú, jól fegyelmezett és tapasztalt hadsereget találtak, amely szárnyai alá vette őket. Tekintetbe véve minden szakmával együtt járó előítéletet, ez a hadsereg jól fogadta és kezelte őket. Reméljük, hogy sem az önkéntesek, sem a közvélemény nem fogja soha azt hinni, hogy ez az új szolgálat valaha is bármilyen mértékben fölöslegessé teheti a régit. Ha akadnának, akik ezt hiszik, csak egy pillantást kell vetniük a két amerikai önkéntes hadsereg állapotára, s nyomban látják, mennyire tudatlanok és esztelenek ezek. Egyetlen olyan hadsereg, amelyet újonnan alakítottak civilekből, nem kerülhet soha harcképes állapotba, ha nem oktatja és támogatja az az óriási szellemi és anyagi erő, amely a viszonylag nagy létszámú reguláris hadsereg kezébe van téve, és főleg az a szervezet, amely a regulárisok fő erőssége. Tegyük fel, hogy invázió fenyegetné Angliát és hasonlítsuk össze azt, ami akkor történne, azzal, ami Amerikában elkerülhetetlenül történt. Angliában a hadügyminisztérium valamivel több hivatalnok segítségével, akiket könnyű lenne találni a képzett katonai szakértők között, el tudná látni mindazt a pótlólagos munkát, amely egy 300 ezer főnyi önkéntes hadsereggel együtt jár; elegendő szolgálaton kívüli tiszt van, hogy mindegyikük felügyelete alá vegyen mondjuk három-négy önkéntes zászlóaljat, s némi erőfeszítéssel minden zászlóaljat el lehetne látni egy reguláris tiszttel mint hadsegéddel és eggyel mint ezredessel. Lovasságot természetesen nem lehet rögtönözni, de a tüzérségi önkéntesek határozott átszervezése — a királyi tüzérségből adott tisztekkel és hajtókkal — elősegíthetné sok tábori üteg legénységgel való ellátását. Az ország civil mérnökei csak alkalomra várnak, hogy foglalkozásuk katonai részéből megkapják azt a kiképzést, amely nyomban elsőrangú műszaki tisztekké avatná őket. A hadbiztosság és a szállítószolgálat meg van szervezve és hamarosan éppoly könnyen ki tudná elégíteni 400 ezer ember szükségletét, mint 100 ezerét. Sehol

sem támadna zűrzavar, felfordulás; mindenütt segítenének és támogatást nyújtanának az önkénteseknek, akiknek sehol sem kellene a sötétben tapogatózniuk. És nem számítva azokat a hibákat, amelyeket Anglia nem mulaszthat el egy háború kezdetén – semmi okát nem látjuk annak, hogy hat héten belül ne haladjon minden egészen simán.

Most pedig tekintsünk Amerikára és akkor megmondhatjuk, mit ér egy reguláris hadsereg az önkéntesek most alakuló hadserege számára.

A megírás ideje: 1861. november vége.
A megjelenés helye: The Volunteer Journal, for Lancashire and Cheshire, 1861. december 6. (66. sz.)
Eredeti nyelve: angol.

Marx Károly

EGY LONDONI MUNKÁSGYŰLÉS

London, 1862. január 28.

A munkásosztály, ez az annyira túlsúlyban levő alkotóeleme ama társadalomnak, melynek már emberemlékezet óta nincsen *paraszti rendje*, tudvalevően nincs képviselve a parlamentben. Mindamellett nincs politikai befolyás híján. Soha egyetlen jelentős újítást, egyetlen döntő intézkedést sem vezettek be ebben az országban pressure from without (külső nyomás) nélkül, vagy az ellenzéknek volt szüksége ilyen pressure-re a kormánnyal szemben, vagy a kormánynak volt szüksége a pressure-ra az ellenzékkel szemben. Pressure from withouton az angolok nagy, parlamenten kívüli népi tüntetéseket értenek, amelyeket a munkásosztály tevékeny közreműködése nélkül természetesen nem lehet megrendezni. *Pitt* értett ahhoz, hogy a maga antijakobinus háborújában a tömegeket felhasználja a wighek ellen. A katolikusok emancipációja, a Reform Bill, a gabonatörvények eltörlése, a Tízórás Törvény, az Oroszország elleni háború, Palmerston Összeesküvő Billjének elvetése,[111] mindezek olyan viharos parlamenten kívüli tüntetések gyümölcsei voltak, amelyekben a munkásosztály hol mesterségesen belehajszolva, hol spontánul cselekedve majd mint persona dramatis*, majd mint kórus, a főszerepet vagy — a körülményektől függően —

* Szereplő. — *Szerk.*

a statiszta szerepét játszotta. Annál feltűnőbb az angol munkásosztály magatartása az amerikai polgárháborúval kapcsolatban.

A nyomorúság, amelyet az okozott a munkások között, hogy a rabszolgaállamokat sújtó blokádra hivatkozva az északi ipari körzetekben leállítottak gyárakat és a munkaidőt lerövidítették, hihetetlenül nagy és napról napra növekszik. A munkásosztály többi része nem szenved ugyanilyen mértékben, de érzékenyen érinti, hogy a pamutipar válsága visszahat a többi iparágra, saját termékeinek Amerika északi államaiba irányuló kivitele csökkent a Morill-tarifa következtében és a déli államokba irányuló ilyen kivitel megszűnt a blokád miatt. Ezért az angolok amerikai beavatkozása e pillanatban „kés-villa kérdéssé" vált a munkásosztály számára. Ráadásul „natural superiorjaik" (természetes elöljáróik) semmilyen eszköztől sem riadnak vissza, csakhogy felszítsák haragjukat az Egyesült Államok ellen. Megvásárolták az egyetlen még létező nagy és elterjedt munkáslapot, a *Reynolds' Newspaper*t csak azért, hogy az hat hónap óta hetenként megismételje őrjöngő gyalázkodásokban az angol intervenció ceterum censeóját. A munkásosztály ezért teljesen tudatában van annak, hogy a kormány csak az intervenciót alulról sürgető lármázást, a pressure from withoutot lesi, hogy véget vessen az amerikai blokádnak és az angol nyomorúságnak. Ilyen körülmények között bámulatos, hogy a munkásosztály olyan makacsul hallgat, vagy ha megtöri hallgatását, csak azért teszi, hogy az intervenció ellen, az Egyesült Államok *mellett* emeljen szót. Ez újabb ragyogó bizonyítéka az angol néptömegek elpusztíthatatlan életerejének, amely Anglia nagyságának titka, és amelynél fogva — Mazzini hiperbolikus nyelvén szólva — az angol közkatona a krími háború és az indiai felkelés idején félistennek tűnt.

A munkásosztály „politikájának" jellemzésére szolgáljon a következő beszámoló egy nagy *munkásgyűlésről*, amelyet tegnap tartottak Marylebone-ban, London legnépesebb kerületében:

Az elnöklő *Steadman* úr azzal a megjegyzéssel nyitotta meg

a gyűlést, hogy dönteni kell afelől, milyen *fogadtatásban részesítse Mason és Sliddell urakat* az angol nép.

„Vegyuk fontolóra, vajon ezek a gentlemanek azért utaznak-e ide, hogy a rabszolgákat megszabadítsák láncuktól, vagy pedig, hogy újabb karikát kovácsoljanak hozzá e lánchoz."

Yates úr:

„A munkásosztálynak ez alkalommal nem szabad hallgatnia. A két gentleman, aki az Atlanti-óceánon országunk felé hajózik, rabszolgatartó és zsarnoki államok ugynoke. Nyíltan fellázadtak országuk torvényes alkotmánya ellen, és azért jonnek ide, hogy kormányunkat rábírják a rabszolgatartó államok fuggetlenségének elismerésére. A munkásosztálynak kotelessége most véleményt nyilvánítani, nehogy az angol kormány azt higgye, hogy kozonyosen szemléljuk kulpolitikáját. Meg kell mutatnunk, hogy a pénzt, amelyet ez a nép a rabszolgafelszabadításra koltott, nem szabad hiábavalóan elherdálni. Ha kormányunk becsuletesen cselekedett volna, szívvel-lélekkel támogatta volna az északi államokat ennek az iszonyú lázadásnak az elfojtásában."

A szónok, miután kimerítően védelmébe vette az északi államokat és megjegyezte, hogy „Lovejoy úr Anglia elleni heves kirohanását az angol sajtó gyalázkodásai provokálták ki", a következő javaslatot tette:

„Ez a gyűlés határozatban kimondja, hogy a lázadók ugynokei, Mason és Slidell, akik most Amerikából útban vannak Anglia felé, teljesen méltatlanok ezen ország munkásosztályának erkolcsi egyuttérzésére úgy is, mint rabszolgatartók és úgy is, mint bevallott ugynokei annak a zsarnoki frakciónak, amely e pillanatban lázad az amerikai koztársaság ellen és eskudt ellensége a munkásosztály szociális és politikai jogainak az egész világon."

Whynne úr támogatta a javaslatot. Egyébként, úgymond, magától értetődő, hogy Masonnal és Slidellel szemben londoni tartózkodásuk alatt kerülni kell minden személyes inzultust.

Nichols úr, aki „az Egyesült Államok *legészakibb részének*" lakosaként mutatkozott be, de valójában Yancey és Mann urak küldték a gyűlésre advocatus diaboli* gyanánt, tiltakozott a javaslat ellen.

* Ördog ügyvédje. — *Szerk.*

„Azért vagyok itt, mert itt szólásszabadság uralkodik. Nálunk otthon a kormány három hónap óta senkinek sem engedi meg, hogy kinyissa a száját. A szabadságot nemcsak Délen, hanem Északon is szétzúzták. A háborúnak sok ellensége van Északon, de nem mernek beszélni. A betiltott vagy a csőcselék által szétrombolt újságok száma eléri a kétszázat. A déli államoknak ugyanúgy joguk van Északtól szecedálni,[112] ahogy az Egyesult Államoknak joga volt Angliától elszakadni."

Nichols úr ékesszólása ellenére az első javaslatot egyhangúlag elfogadták. Erre újból szólásra emelkedett: „Ha önök szemére vetik Mason és Slidell uraknak, hogy rabszolgatartók, akkor ugyanez érvényes Washingtonra és Jeffersonra stb."

Beales úr hosszabb beszédben cáfolta meg Nicholst és aztán egy második javaslatot tett:

„Tekintettel a Timesnak és más megtévesztő újságoknak azon rosszul leplezett erőfeszítéseire, hogy minden amerikai uggyel kapcsolatban hamis színben tuntessék fel az angol kozvéleményt, hogy bennunket tetszőleges urugyek alapján háborúba bonyolítsanak vérrokonaink millióival. hogy a koztársaság pillanatnyi nehézségeit a demokratikus intézmények megrágalmazására használják fel – ez a gyűlés úgy véli, hogy a munkásoknak, mivel a nemzet szenátusában nincsenek képviselve, kulonosen fontos kotelességuk kifejezni rokonszenvuket az Egyesult Államoknak az Unió fenntartásáért folytatott gigantikus harca iránt, megbélyegezni a Timesnak és a vele rokon arisztokrata újságoknak gyalázatos becstelenségét és a rabszolgatartók melletti prókátorkodást; a legnyomatékosabban hangsúlyozni, hogy síkraszállnak az Egyesult Államok ugyeibe való legszigorúbb be nem avatkozás politikája mellett, valamennyi esetleges vitának a két fél megbízottai vagy dontőbíróságok útján való rendezése mellett; megbélyegezni a tőzsdei szédelgők sajtószervének háborús politikáját és kifejezésre juttatni legmelegebb rokonszenvuket az abolicionisták[113] ama torekvései iránt, amelyek a rabszolgakérdés végleges megoldására irányulnak."

Ezt a javaslatot egyhangúlag elfogadták, úgyszintén azt a zárójavaslatot is, hogy „Adams úr révén el kell juttatni az amerikai kormányhoz az itt hozott határozatok másolatát mint Anglia munkásosztálya érzelmeinek és véleményeinek kifejezését."

A megírás ideje: 1862. január 28.
A megjelenés helye: Die Presse, 1862. febr. 2. (32. sz.)
Eredeti nyelve: német.
Aláírás nélkul.

Marx Károly és Engels Frigyes

AZ AMERIKAI POLGÁRHÁBORÚ

Bármely szempontból vizsgáljuk is, az amerikai polgárháború a hadtörténet évkönyveiben páratlan látványt nyújt. A vitás terület roppant kiterjedése, a hadműveleti vonalak hosszan elnyúló frontjai, a hatalmas tömegű, szemben álló hadseregek, amelyek megteremtésénél aligha lehetett korábban fennálló szervezeti bázisra támaszkodni, e hadseregek mesébe illő költségei, vezetésük módja és hadviselésük általános taktikai és stratégiai elvei, mindmegannyi újdonság az európai megfigyelő szemében.

A szecesszionista összeesküvés, amelyet a Buchanan-kormányzat jóval annak kitörése előtt szervezett, pártfogolt és támogatott, előnyt biztosított a Délnek, s ez csakis ennek alapján reménykedhetett célja elérésében. Minthogy veszélyeztette rabszolganépessége és maguknak a fehéreknek egy erős unionista eleme, minthogy harmadannyi szabad emberrel rendelkezett ugyan mint az Észak, de — hála a területén rejtőző kalandor naplopók tömegének — jobban fel volt készülve a támadásra; a Dél számára minden egy gyors, merész, szinte vakmerő offenzívától függött. Ha sikerül a délieknek St. Louist, Cincinnatit, Washingtont, Baltimore-t és esetleg Philadelphiát bevenniük, olyan pánikra számíthatnak, amelynek folyamán diplomáciával és megvesztegetéssel biztosíthatják az összes rabszolgatartó államok függetlenségének elismerését. Ha ez az első támadásuk legalábbis a döntő pontokon balul üt ki, akkor helyzetük szükségképpen napról napra

rosszabbodik, míg az Észak erői egyre gyarapodnak. Ezt a lehetőséget helyesen fogták fel azok a férfiak, akik igazán bonapartista szellemben szervezték meg a szecesszionista összeesküvést. Ennek megfelelően indították meg hadjáratukat. Kalandor bandáik lerohanták Missourit és Tennesseet, miközben regulárisabb csapataik Kelet-Virginiát támadták meg és egy coup de maint* készítettek elő Washington ellen. Ennek a coup-nak a meghiúsulásával a déli hadjárat *katonai szempontból* versenyt szenvedett.

Észak, ahogy ez magasabb ipari és kereskedelmi fejlettsége miatt várható volt, kelletlenül, álmosan lépett a hadszíntérre. A szociális gépezet itt hasonlíthatatlanul bonyolultabb volt, mint Délen, és hasonlíthatatlanul több időbe került, hogy mozgását ebbe a szokatlan irányba tereljék. A háromhónapos önkéntesek toborzása nagy, de talán elkerülhetetlen melléfogás volt. Az Északnak az volt a politikája, hogy kezdetben minden döntő ponton védelemben marad, szervezi erőit, kis méretű hadműveletekkel és döntő csaták kockáztatása nélkül kiképezi őket és végül, mihelyt a szervezet kellően megerősödött, egyúttal pedig a hadseregből az áruló elemet többé-kevésbé eltávolították, erőteljes, lankadatlan támadásba megy át és mindenekelőtt visszafoglalja Kentuckyt, Tennesseet és Észak-Carolinát. Északon szükségképpen több időbe tellett, míg a polgárokat átváltoztatták katonákká, mint Délen. De amikor ez megtörtént, számítani lehetett az északi ember egyéni fölényére.

Nagyjában és egészében, leszámítva a melléfogásokat, amelyek inkább politikai, mint katonai forrásból eredtek, az Észak ezeknek az elveknek megfelelően cselekedett. A Missouriban és Kelet-Virginiában folytatott kis háború az unionista népesség védelme mellett hozzászoktatta a csapatokat a tábori szolgálathoz és a tűzharchoz, nem vállalva a döntő vereségek kockázatát. A Bull Run-i nagy felsülés némiképp a korábbi tévedésnek, a háromhónapos önkéntesek toborzásának a következménye volt. Otrombaság volt egy számbelileg

* Rajtaütést. — *Szerk.*

alig kisebb ellenség kezén levő erős állást nehéz terepen, kiképzetlen újoncokkal arcból megtámadtatni. Az Unió hadseregében a döntő pillanatban keletkezett pánik, melynek oka még mindig nem tisztázódott, senkit sem lephetett meg, aki csak némiképpen is jártas a népi háborúk történetében. Ilyesmi nagyon gyakran megesett a francia csapatokkal 1792 és 1795 között, mindamellett nem gátolta meg őket a jemappes-i és a fleurusi, a montenottei, a castiglionei és a rivoli csata megnyerésében. Hogy az európai sajtó oly dőrén tréfálkozott a Bull Run-i pánikon, arra csak *egy* a mentség: az északamerikai sajtó egy részének előzetes hetvenkedése.

A Manassasnál szenvedett vereséget követő hathónapi csendet az Észak jobban kihasználta, mint a Dél. Nemcsak hogy nagyobb mértékben gyarapodtak az északiak sorai, mint a délieké, hanem tisztjeik jobb instrukciókat kaptak, a csapatok fegyelme és kiképzése nem ütközött olyan akadályokba, mint Délen. Az árulókat és a tehetségtelen törtetőket lassanként eltávolították, és a Bull Run-i pánik időszaka a múlté. Természetesen egyik fél hadseregét sem szabad nagy európai hadsereg mércéjével vagy akárcsak az Egyesült Államok egykori reguláris hadseregének mércéjével is mérni. Napóleon valóban megtehette, hogy kiképzetlen újoncok zászlóaljait az első hónapban a pótkeretben begyakoroltassa, a másodikban menetoszlopba sorolja és a harmadikban az ellenség elé vigye. Csakhogy akkor minden zászlóalj elegendő tapasztalt tisztet és altisztet kapott, minden századra jutott néhány öreg katona, és a csata napján a fiatal csapatokat veteránokkal együtt osztották dandárokba, s ez utóbbiak úgyszólván körülkeretezték őket. Mindezek a feltételek hiányoztak Amerikában. Anélkül a jelentős számú katonai tapasztalat nélkül, amelyet az 1848—49-es európai forradalmi megmozdulásokat követően Amerika is megismert, az Unió hadseregének megszervezése még sokkal hosszabb időt vett volna igénybe. A halottak és sebesültek igen kis száma a harcba vetett legénység összlétszámához viszonyítva (rendszerint egy a húszhoz) azt bizonyítja, hogy a legtöbb ütközetet — még a Kentuckyban és Tennesseeben lezajlott legutóbbiakat

is — főként tűzfegyverekkel, meglehetős nagy távolságról vívták, és hogy az olykor előforduló szuronyrohamok vagy hamarosan megtorpantak az ellenséges tűz előtt, vagy pedig megfutamították az ellenséget, mielőtt kézitusára került volna sor. Ugyanakkor az új hadjáratot, Buellnek és Hallecknek Kentuckyn és Tennesseen át folytatott sikeres előnyomulása révén, kedvezőbb reményekkel indították.

Missouri és Nyugat-Virginia visszahódítása után az Unió Kentuckyba való előrenyomulással indította meg a hadjáratot. Itt a szecesszionisták három erős állást, megerődített tábort védtek: balszárnyukon Columbust a Mississippi mentén, centrumukban Bowling Greent, jobbszárnyukon Mill Springst a Cumberland folyónál. Vonaluk nyugatról kelet felé 300 mérföldnyire terjedt. A vonal hossza megfosztotta a három hadtestet a kölcsönös támogatás lehetőségétől és megadta az Unió csapatainak azt az esélyt, hogy mindegyiket külön-külön, túlsúlyban levő erőkkel támadják. A szecesszionisták felállításának nagy hibája abból a kísérletből fakadt, hogy mindent megszállva tartsanak. Egyetlenegy megerődített erős központi tábor, amelyet a döntő ütközet csatateréül szemelnek ki és a hadsereg főtömegeivel tartanak, hasonlíthatatlanul hatékonyabban védte volna Kentuckyt. Vagy odavonzotta volna az unionisták főerejét, vagy pedig veszélyes helyzetbe hozta volna őket, amennyiben egy ilyen erős csapatösszpontosítással nem törődve megkísérlik a további előnyomulást.

Az adott körülmények között az unionisták elhatározták, hogy ezt a három tábort egymás után megtámadják, manőverrel kikergetik onnan ellenségüket és rákényszerítik, hogy nyílt mezőn vegye fel a harcot. Ezt a tervet, amely a hadművészet összes szabályainak megfelelt, gyorsan és erélyesen hajtották végre. Január közepe táján körülbelül 15 ezer unionistából álló alakulat elindult Mill Springs ellen, amelyet 10 ezer szecesszionista tartott megszállva. Az unionisták olyan módon manővereztek, hogy elhitették az ellenséggel: csak gyenge portyázó alakulattal van dolguk. Zollicoffer tábornok azonnal beszaladt a csapdába, kitört megerődített táborából és

megtámadta az unionistákat. Hamarosan meggyőződött, hogy túlerővel áll szemben. Elesett — csapatai pedig olyan teljes vereséget szenvedtek, mint az unionisták Bull Runnál. De ezúttal a győzelmet egészen más módon aknázták ki. A megvert sereget erőteljesen üldözték, amíg az megtörve, demoralizálva, tábori tüzérség és málha nélkül meg nem érkezett Mill Springs-i táborába. Ez a tábor a Cumberland folyó északi partján létesült, úgyhogy a csapatok egy második vereség esetén semerre sem vonulhattak vissza, kivéve a folyamon át, néhány gőzössel és folyami sajkával. Általában azt látjuk, hogy majdnem minden szecesszionista tábor a folyam *ellenséges* oldalán létesült. Ez az elhelyezkedés nemcsak szabályszerű, hanem nagyon praktikus is, ha híd van a hátában. A tábor ez esetben hídfőként szolgál és birtoklóinak lehetőséget nyújt arra, hogy haderőiket tetszés szerint vessék a folyam bármelyik partjára, és így teljesen uralmuk alatt tartsák azt. Egy olyan tábor viszont, amely a folyam ellenséges oldalán települ s hátában nincsen híd, elvágja a visszavonulást egy balszerencsés ütközet után, és kapitulálásra kényszeríti vagy lemészárlásra és vízbefúlásra kárhoztatja a csapatokat, amint ez az unionistákkal Balls Bluffnál a Potomac ellenséges oldalán történt, ahová Stone tábornok árulása küldte őket.

Mihelyt a megvert szecesszionisták elérték Mill Springs-i táborukat, nyomban megértették, hogy vagy vissza kell verniük az erődítéseik ellen irányuló ellenséges támadást, vagy nagyon rövid időn belül be kell következni a kapitulációnak. A reggeli tapasztalatok után elvesztették bizalmukat ellenállóerejükben. Amikor tehát az unionisták másnap előrenyomultak, hogy megtámadják a tábort, azt látták, hogy az ellenség felhasználta az éjszakát a folyón való átkelésre, otthagyva a tábort, a málhát, a tüzérséget és a készleteket. Ily módon a szecesszionista vonal szélső jobbszárnyát visszaszorították Tennesseebe, és Kelet-Kentuckyt, ahol a népesség zöme ellensége a rabszolgatartók pártjának, az Unió visszahódította.

Ugyanebben az időben — január közepe táján — kezdődtek az előkészületek a szecesszionisták kiszorítására Columbusból és Bowling Greenből. Készenlétben tartottak egy mo-

zsárnaszádokból és vértes ágyúnaszádokból álló erős flottát és mindenfelé azt híresztelték, hogy ez a flotta egy nagy létszámú, a Mississippi mentén Cairóból Memphis és New Orleans felé menetelő hadsereg kíséretéül szolgál majd. De az összes demonstrációk a Mississippinél pusztán színlelt manőverek voltak. A döntő pillanatban az ágyúnaszádokat az Ohióra vitték, onnan a Tennesseere, amelyen felhajózták Fort Henryig. Ez a hely, a Cumberland folyónál levő Fort Donelsonnal együtt, a szecesszionisták második védelmi vonalát képezte Tennesseeben. Az állást jól választották meg, mert a Cumberland mögé történő visszavonulás esetén frontjukat ez a folyó, balszárnyukat a Tennessee fedezte volna, míg a két folyó közötti keskeny földsávot kellőképpen védi a két fent említett erőd. Az unionisták gyors akciója azonban áttörte a második vonalat még az első vonal balszárnyának és centrumának megtámadása előtt.

Február első hetében megjelentek az unionisták ágyúnaszádjai Fort Henry előtt, s ez rövid ágyúzás után megadta magát. A helyőrség elillant Fort Donelsonba, mivel az expedíció szárazföldi erejéből nem futotta az erőd bekerítésére. Az ágyúnaszádok most megint lehajóztak a Tennesseen, fel az Ohiónak és onnan a Cumberlanden felfelé Fort Donelsonig. Egyetlenegy ágyúnaszád merészen felfelé hajózott a Tennesseen, Tennessee állam szívén keresztül, érintve Mississippi államot és előnyomulva egészen az észak-alabamai Florence-ig, ahol egy sor mocsár és zátony (melyek Mussel Shoals* néven ismeretesek) lehetetlenné teszi a további hajózást. Az a tény, hogy egyetlenegy ágyúnaszád ezt a hosszú, legalább 150 mérföldnyi utat megtette és aztán visszatért, anélkül hogy bármilyen támadás érte volna, azt bizonyítja, hogy a folyam mentén az unionista érzelem dominál, és ez az unionista csapatoknak nagyon kedvez majd, ha ennyire előnyomulnak.

Ekkor a Cumberlanden hajózó expedíció kombinálta hadmozdulatait a Halleck és Grant tábornokok vezetése alatt álló szárazföldi erők hadmozdulataival. A Bowling Greenben levő

* Kagylózátonyok. — *Szerk.*

szecesszionistákat megtévesztették az unionisták hadmozdulatai. Nyugodtan táborukban maradtak hát, miközben egy héttel Fort Henry eleste után Fort Donelsont a szárazföld felől 40 ezer unionista körülzárta, a folyam felől pedig egy erős ágyúnaszád-flotta fenyegette. Akárcsak a Mill Springs-i és a Fort Henry-i tábornak, Fort Donelsonnak is a háta mögött húzódott a folyó, visszavonulásra alkalmas híd nélkül. Ez volt a legerősebb hely, amelyet az unionisták eddig megtámadtak. Az erődítést gondosabban végezték, azonkívül a hely eléggé tágas ahhoz, hogy a 20 ezer főnek, amely megszállva tartotta, szállást nyújtson. A támadás első napján az ágyúnaszádok elhallgattatták a folyam felé irányuló ütegek tüzét és bombázták a védőművek belsejét, miközben a szárazföldi csapatok visszakergették az ellenséges előőrsöket és arra kényszerítették a szecesszionisták főtömegét, hogy közvetlenül saját védőműveik ágyúi alatt keressenek oltalmat. A második napon az ágyúnaszádok, amelyeknek az előző napon sokat kellett elviselniük, úgy látszik, csak keveset vittek végbe. A szárazföldi csapatoknak viszont hosszú és helyenként heves csatát kellett vívniuk a helyőrség oszlopaival, amelyek az ellenséges jobbszárnyat próbálták áttörni, hogy visszavonulási utat biztosítsanak maguknak Nashville felé. De az unionista jobbszárnynak a szecesszionisták balszárnya ellen indított erélyes támadása, valamint az unionisták balszárnyára érkezett jelentős erősítések a támadók javára döntötték el a győzelmet. A külső erődöket rohammal bevették. A belső védelmi vonalai közé beszorított helyőrség, amelynek nem volt esélye a visszavonulásra, és amely nyilvánvalóan nem volt abban a helyzetben, hogy a rákövetkező reggel egy támadásnak ellenálljon, másnap feltétel nélkül megadta magát.

Fort *Donelsonnal* az ellenséges tüzérség, málha, hadikészletek az unionisták kezére jutottak; 13 ezer szecesszionista adta meg magát az elfoglalás napján; további 1000 a következő napon, és mihelyt a győztesek előőrsei megjelentek Clarksville-nál, amely a Cumberland folyó mentén feljebb

van, e város megnyitotta kapuit. Jelentős élelmiszerkészlet volt itt is a szecesszionisták számára felhalmozva.

Fort Donelson elfoglalásában csak *egy* dolog rejtélyes: Floyd tábornok elmenekülése 5000 emberrel a lövetés második napján. Ezek a menekülők túl sokan voltak ahhoz, hogy éjszaka gőzhajókon kicsempésszék őket. Ha a támadók némi óvintézkedéseket tesznek, nem menekülhettek volna el.

Hét nappal Fort Donelson átadása után a föderalisták megszállták Nashville-t. A két hely közötti távolság körülbelül 100 angol mérföld, és a napi 15 mérföldnyi menetelés igen gyalázatos utakon, a legkedvezőtlenebb évszakban, becsületére válik az Unió csapatainak. Fort Donelson elestének hírére a szecesszionisták kiürítették Bowling Greent; egy héttel később elhagyták Columbust és visszahúzódtak a Mississippi egyik szigetére, 45 mérfölddel délebbre. Így Kentuckyt az Unió teljesen visszahódította. Tennesseet pedig a szecesszionisták csak úgy tudják tartani, ha felkínálnak és megnyernek egy nagy csatát. Állítólag csakugyan összevontak erre a célra 65 ezer főt. Ámde semmi sem gátolja az unionistákat abban, hogy fölényben levő erőt állítsanak szembe velük.

A kentuckyi hadjárat vezetése Somersettől Nashville-ig a legnagyobb dicséretet érdemli. Egy ilyen kiterjedt országrész visszahódítása, az Ohiótól a Cumberlandig egyetlen hónap alatt végrehajtott előnyomulás olyan erélyt, határozottságot és gyorsaságot mutat, amilyet ritkán értek el Európa reguláris hadseregei. Hasonlítsuk össze ezzel például a szövetségesek lassú előnyomulását Magentától Solferinóig 1859-ben, amelynél nem üldözték a visszavonuló ellenséget, nem próbáltak meg elmaradozókat elvágni vagy éppenséggel egész csapattesteket megkerülni és bekeríteni.

Halleck és Grant kiváltképpen szép példát mutatnak a határozott hadviselésre. Anélkül, hogy a legcsekélyebb mértékben is figyelemre méltatnák akár Columbust, akár Bowling Greent, erőiket a döntő pontokra, Fort Henryre és Fort Donelsonra összpontosítják, ezeket gyorsan és erélyesen megtámadják és éppen ezáltal teszik Columbust és Bowling Greent tarthatatlanná. Ezután rögtön Clarksville-ba és Nash-

ville-ba menetelnek, anélkül, hogy a visszavonuló szecesszionistáknak időt hagynának Észak-Tennessee-ben új állások elfoglalására. E gyors üldözés alatt a Columbusban levő szecesszionista csapat teljesen elszakad hadseregének centrumától és jobbszárnyától. Angol lapok igaztalanul becsmérelték ezt a hadműveletet. Még ha a Fort Donelson elleni támadás balul sikerül is, a Bowling Greennél levő szecesszionisták, akiket Buell tábornok lekötött, nem tudtak volna elegendő embert kikülöníteni, hogy ezek segítségével a helyőrség a nyílt mezőn üldözőbe vehesse a visszavert unionistákat vagy veszélyeztethesse visszavonulásukat. Másfelől pedig Columbus olyan messze volt onnan, hogy egyáltalán nem tudott Grant hadmozdulataiba beavatkozni. Valóban, miután az unionisták megtisztították Missourit a szecesszionistáktól, Columbus az utóbbiak számára teljesen hasznavehetetlen helységgé lett. A helyőrségét képező csapatoknak a legsürgősebben vissza kellett vonulniuk Memphisbe vagy akár Arkansasba, hogy elkerüljék a dicstelen fegyverletétel veszélyét.

Missouri megtisztítása és Kentucky visszahódítása következtében a hadszíntér annyira összeszűkült, hogy a különböző hadseregek az egész hadműveleti vonalon bizonyos fokig együttműködhetnek és meghatározott eredmények elérésére törekedhetnek. Más szavakkal, a háború csak most ölt stratégiai jelleget, és az ország földrajzi alakzata új módon válik érdekessé. Az északi tábornokoknak most az a feladatuk, hogy a gyapotállamokban megtalálják az Achilles-sarkot.

Nashville elfoglalásáig nem volt lehetőség a kentuckyi hadsereg és a Potomacnál levő hadsereg közötti stratégiai együttműködésre. Túlságosan távol voltak egymástól. Ugyanazon az arcvonalon álltak, de hadműveleti vonalaik egész különbözők voltak. Csak a tennesseei győzelmes előnyomulással váltak a kentuckyi hadsereg hadmozdulatai az egész hadszíntér szempontjából fontosakká.

A McClellan befolyása alatt álló amerikai lapok nagy hűhót csapnak az „Anakonda" átkarolási elmélettel. Eszerint a hadseregek egy hatalmas vonalával át kellene karolni a lázadókat, lassanként összébb húzni a gyűrűket és végül meg-

fojtani az ellenséget. Ez egészen gyermekded elképzelés. Felmelegítése az Ausztriában 1770 körül feltalált úgynevezett *kordonrendszernek*,[114] amelyet oly nagy makacssággal és oly állandó balsikerrel alkalmaztak a franciák ellen 1792-től 1797-ig. Jemappes-nál, Fleurusnél és kiváltképpen Montenottenál, Millesimónál, Degónál, Castiglionénál és Rivolinál végleg kudarcot vallott ez a rendszer. A franciák kettévágták az „Anakondát", nekirontva egy olyan ponton, ahol túlerőt összpontosítottak. Ezután az „Anakonda" darabjait sorra szétvagdalták.

Nagy népességű és többé-kevésbé centralizált államokban mindig van egy központ, amelynek ellenséges megszállása letöri a nemzeti ellenállást. Párizs ragyogó példa erre. A rabszolgatartó államoknak azonban nincs ilyen központjuk. Gyér népességűek, kevés a nagy városuk, és ezek is mind a tengerparton vannak. A kérdés tehát ez: létezik-e mindazonáltal egy katonai gravitációs pont, amelynek elfoglalásával megtörik ellenállásuk gerince, vagy pedig — mint még 1812-ben Oroszországot — lehetetlen őket meghódítani minden egyes falu és település, egyszóval az egész periféria megszállása nélkül?

Vessünk egy pillantást a Szecesszió-ország földrajzi alakjára, a maga hosszú partsávjával az Atlanti-óceánnál, és hosszú partvonalával a Mexikói-öböl mentén. Amíg a konföderáltak Kentuckyt és Tennesseet tartották, az egész egy nagy, kompakt tömeget alkotott. E két állam elvesztése hatalmas éket ver területükbe, s ez elválasztja az Atlanti-óceánnál északon levő államokat a Mexikói-öböl mentén fekvő államoktól. A közvetlen út Virginiából és a két Carolinából Texasba, Lousianába, Mississippibe és részben még Alabamába is Tennesseen át vezet, amelyet most az unionisták foglaltak el. Az *egyetlen* út, amely a rabszolgatartó államok két szekcióját összeköti — ha az Unió már teljesen meghódítja Tennesseet — Georgián át halad. Ez azt bizonyítja, hogy *Georgia a kulcsa Szecesszió-országnak*. Georgia elvesztésével a konföderáció két szekcióra lenne vágva, amelyek minden összeköttetést elvesztenének egymással. Georgia visszahódítá-

sára azonban a szecesszionisták aligha gondolhatnának, mert az unionista haderők egy központi pozícióban lennének összpontosítva, míg ellenfeleik két táborra osztva aligha tudnának elegendő erőket mozgósítani egy közös támadáshoz.

Szükséges-e egy ilyen hadműveletlhez egész Georgia meghódítása, a floridai tengerparttal együtt? Korántsem. Egy olyan országban, ahol a közlekedés, főleg távolabb fekvő pontok között sokkal inkább a vasutaktól függ mint az országutaktól, elegendő a vasutak elfoglalása. A legdélibb vasútvonal a Mexikói-öböl mentén fekvő államok és az atlanti part között Maconon és a Milledgeville melletti Gordonon megy keresztül.

E két pont megszállása tehát kettévágná Szecesszióországot és az unionisták az egyik részét a másik után verhetnék meg. A fentiekből egyúttal látható, hogy semmilyen déli köztársaság nem életképes Tennessee birtoklása nélkül. Tennessee nélkül Georgia létközpontja csak nyolc vagy tíz napi menetre van a határtól; Észak folyvást a Dél nyakán tartaná a markát, és Dél kénytelen volna a legkisebb nyomásra engedni, vagy újból az életéért harcolni, olyan körülmények között, amikor egyetlen vereség a siker minden reményétől megfosztaná.

Az eddigi vizsgálódásból ez következik:

A Potomac *nem* a legjelentősebb állása a hadszíntérnek. Lehet, hogy Richmond elfoglalásának és a Potamac-hadsereg déli irányú további előnyomulásának, amelyet a menetvonalat keresztező sok folyam nehezít meg, erkölcsileg roppant nagy hatás volna, tisztán katonai szempontból azonban *semmit* sem döntene el.

A hadjárat eldöntése a most Tennesseeben levő Kentucky-hadsereg kezében van. Egyrészt ez a hadsereg áll legközelebb a döntő pontokhoz, másrészt olyan területet foglal el, amely nélkül a szecesszió életképtelen. Ezért ezt a hadsereget meg kellene erősíteni valamennyi többinek a rovására és az összes kisebb hadműveletek feláldozásával. A legközelebbi támadási pontjai Chattanooga és Dalton lennének a Felső-Tennesseenél. Ezek az egész Dél legfontosabb vasúti

gócai, és megszállásuk után a Szecesszió-ország keleti és nyugati államai közötti összeköttetés a georgiai közlekedési vonalakra korlátozódna. A továbbiak során pedig arról volna szó, hogy Atlantával és Georgiával egy másik vasútvonalat elvágjanak, végül Macon és Gordon elfoglalásával a két szekció közötti utolsó összeköttetést is megsemmisítsék.

Ha viszont az Anakonda-tervet követik, akkor minden siker ellenére, amelyet részletekben, sőt magánál a Potomacnál is kivívnak, a háború a végtelenségig elhúzódhat, miközben a pénzügyi nehézségek a diplomáciai bonyodalmakkal karöltve határozottan beleszólnának a háború dolgába.

A megírás ideje: 1862. március.
A megjelenés helye: Die Presse, 1862. március 26., 27. (84., 85. sz.)
Eredeti nyelve: német.

Marx Károly és Engels Frigyes

AZ AMERIKAI HADSZÍNTÉR HELYZETE

New Orleans elfoglalása a most befutott részletjelentések szerint a flotta szinte utolérhetetlen bravúrjának mutatkozik. Az unionisták flottája csak fahajókból állt: körülbelül hat hadihajó, egyenként 14–25 ágyúval, támogatva az ágyúnaszádok és mozsárnaszádok nagy rajától. E flotta előtt két erőd volt, amelyek a Mississippi bejáratát elzárták. Az erődök száz ágyújának lőtávolságában a folyót eltorlaszolta egy erős lánc, amely mögött torpedókat, gyújtótutajokat és más rombolószerszámokat halmoztak fel. Csakis ezeken az első akadályokon áthaladva lehetett tehát az erődök közé jutni. Az erődökön túl pedig egy második félelmetes védővonal volt, amelyet vértes ágyúnaszádok alkottak, köztük a „Manassas", egy vasból való kos, és a „Louisiana", egy hatalmas úszó üteg. Miután az unionisták a két erődöt, amelyek teljesen uralkodtak a folyam fölött, minden hatás nélkül hat napon át ágyúzták, elhatározták, hogy az erődök tüzével dacolva, három hadosztállyal leküzdik a vassorompót, fölhajóznak a folyón és megkockáztatják a harcot az „ironside"*-okkal, Vakmerőségük sikerrel járt. Mihelyt a flottilla New Orleans előtt kikötött, a győzelem természetesen biztosítva volt.

Beauregard-nak immár nem volt mit védenie Corinthban. Ottani állásának csak addig volt értelme, amíg Mississippit és Louisianát, kiváltképpen pedig New Orleanst fe-

* „Vasbordájú." — *Szerk.*

dezte. Stratégiailag most abban a helyzetben van, hogy egy vesztett csata után nem maradna más választása, mint az, hogy hadseregét gerillacsapatokra ossza fel, mivel hadseregének hátában nincsen vasútat és élelmiszert koncentráló nagyváros, így nem tud tovább tömegeket együtt tartani.

McClellan cáfolhatatlanul bebizonyította, hogy katonai antitalentum, aki kedvező véletlenek folytán vezető és felelős pozícióba emelkedve, nem azért visel háborút, hogy az ellenséget megverje, hanem inkább azért, hogy az ellenségtől ne szenvedjen vereséget, és így ne kelljen lemondania bitorolt nagyságáról. Úgy viselkedik, mint az öreg úgynevezett „manőverező tábornokok", akik aggályosan elkerülvén minden taktikai döntést, ezt azzal mentegették, hogy az ellenséget stratégiai megkerüléssel állásainak feladására kényszerítik. A konföderáltak mindig elillannak előle, mert a döntő pillanatban sohasem csap le rájuk. Így például nyugodtan hagyta őket Manassasból Richmondba visszavonulni – jóllehet visszavonulási tervüket tíz nappal előbb már a New York-i lapok is (például a Tribune) jelezték. Aztán megosztotta a hadseregét és stratégiailag oldalba vette a konföderáltakat olyképpen, hogy egy alakulattal állásokat létesített Yorktown előtt. Egy várháború mindig ürügyet szolgáltat az időpocsékolásra és a csata elkerülésére. Mihelyt McClellan annyi csapatot összpontosított, hogy fölénybe került a konföderáltakkal szemben, hagyta, hogy azok Yorktownból Williamsburgba és onnan még tovább vonuljanak vissza anélkül, hogy csatára kényszerítette volna őket. Ilyen siralmasan még sohasem viseltek háborút. Hogy a visszavonuláskor a Williamsburgnál megvívott ütközet nem az Unió csapatainak második Bull Runjával ért véget, hanem a konföderáltak hátvédjének vereségével, ebben McClellan teljesen ártatlan volt.

Körülbelül tizenkét (angol) mérföldnyi menetelés után, 24 órás felhőszakadás közepette és valóságos sártengeren át az Unió 8000 főt számláló csapata *Heintzelmann* tábornok vezetésével (Heintzelmann *német* származású, de született pennsylvániai) Williamsburg közelébe ért és ott az ellenségnek csak gyenge őrcsapataiba ütközött. Mihelyt azonban az ellenség

megbizonyosodott a csapatok csekély számbeli erejéről, erősítéseket küldött Williamsburgból a törzscsapataitól, úgyhogy létszáma lassanként 25 ezer főre duzzadt. Reggel kilenc órakor komollyá vált a harc, fél egykor Heintzelmann tábornok észrevette, hogy az ütközet az ellenfél javára fordult. Futárt futár után menesztett Kearny tábornokhoz, aki nyolc mérföldnyire mögötte állt, de az az esőtől teljesen „felázott" úton csak lassan tudott előrehömpölyögni. Heintzelmann egy teljes óra hosszat erősítés nélkül maradt, és a 7. és 8. jerseyi ezred, amely kilőtte puskaporkészletét, az út két oldalán húzódó erdőbe kezdett szökdösni. Heintzelmann ekkor Menill ezredest egy pennsylvaniai lovasszázaddal az erdő két szegélyére rendelte, azzal fenyegetőzve, hogy lövetni fog a menekülőkre. Ez ismét megállásra bírta a szökevényeket.

Helyreállította a rendet, amihez az egyik massachusettsi ezred példája is hozzájárult, amely szintén ellőtte puskaporát, de akkor feltűzte a szuronyt puskájára és nyugodtan várta az ellenséget. Végre megjelent a láthatáron Kearny előhada Berry dandárparancsnok (Maine állam) vezetésével. Heintzelmann serege a megmentőket harsány hurrával fogadta; Heintzellmann az ezredzenészekkel a „Yankee Doodle"-t játszatta és kimerült csapatai frontjában a Berry-féle erősítésből majdnem fél mérföldnyi arcvonalat alakíttatott. Bevezető tűzharc után Berry dandárja rohamlépésben szuronyrohamra indult és előzte az ellenséget a csatatérről földerődítéseihez, amelyek közül a legnagyobb, ismételt támadások és ellentámadások után, az Unió csapatainak birtokában maradt. Így helyreállt a csata egyensúlya. Berry odaérkezte megmentette az unionistákat. Négy órakor Jameson és Birney dandárjainak odaérkezte biztosította győzelmüket. Este kilenckor megkezdődött a konföderáltak visszavonulása Williamsburgból, s ezt másnap folytatták – Richmond irányába – miközben Heintzelmann lovassága keményen üldözte őket. Heintzelmann a csata utáń már reggel hat és hét óra között megszállta Williamsburgot Jameson tábornokkal. A menekülő ellenség utóvédje csak fél órával előbb ürítette ki a város másik végét. Heintzelmann csatája a szó szoros értelmében gyalogsági csa-

ta volt. A tüzérségnek alig jutott szerep. Puskatűz és szuronyroham döntött. Ha a washingtoni kongresszus köszönetet akarna mondani, akkor ez Heintzelmann tábornokot illetné, aki megmentette a jenkiket egy második Bull Runtől, nem pedig McClellant, aki szokott modorában kerülte „a taktikai döntést" és a számbelileg gyengébb ellenséget harmadízben hagyta elillanni.

A virginiai konföderált hadseregnek jobbak az esélyei, mint Beauregard hadseregének, először, mert egy Halleck helyett egy McClellannal áll szemben — és mert visszavonulási útján a sok folyó keresztben fut a hegységtől a tengerhez. Ám ha el akarják kerülni, hogy a sereg *csata híján* bandákra bomoljon fel, tábornokai kénytelenek lesznek előbb-utóbb egy döntő csatába bocsátkozni, éppúgy, ahogy az oroszoknak meg kellett verekedniük Szmolenszknál és Borogyinónál, a helyzetet helyesen megítélő tábornokok akarata *ellenére*. Bármily siralmas volt is McClellan hadviselése, a konföderáltakat a folytonos visszavonulás a tüzérség, a lőszer és más hadikészletek hátrahagyásával, a szerencsétlen kis utóvédharcokkal együtt mindenesetre csúnyán demoralizálta, amint ez a döntő csata napján meg fog mutatkozni. Tehát erre a végső következtetésre jutunk:

Ha Beauregard vagy Jefferson Davis döntő csatát veszt, seregeik bandákra bomlanak fel. Ha egyikük megnyer egy döntő csatát, ami fölötte valószínűtlen, a legjobb esetben elhalasztódik seregeik felbomlása. Nincsenek abban a helyzetben, hogy akár egy győzelemből is a legcsekélyebb tartós hasznot húzzák. Nem tudnak húsz angol mérföldnyit úgy előrenyomulni, hogy meg ne rekedjenek és ne kelljen az ellenség újabb támadását megvárniuk.

Hátra van még, hogy megvizsgáljuk egy gerillaháború esélyeit. Nos éppen a rabszolgatartók e háborújában rendkívül csodálatos — mennyire kevéssé vagy inkább mennyire egyáltalán nem vett részt benne a lakosság, 1813-ban a franciák összeköttetéseit Colomb, Lützow, Csernisev és húsz másik szabadcsapat- és kozákvezér folytonosan megszakította és zaklatta. 1812-ben Oroszországban a lakosság teljesen eltűnt

a francia menetvonalról, 1814-ben a francia parasztok felfegyverkeztek és agyonverték a szövetségesek járőreit és elmaradozó katonáit, itt azonban semmi sem történik. Az emberek alávetik magukat a *nagy csaták sorsának* és azzal vigasztalódnak, hogy „Victrix causa diis placuit, sed victa Catoni".* A késhegyig menő háborúval való hetvenkedés köddé foszlik szét. Aligha kétséges ugyan, hogy a white trash (a „fehér söpredék", ahogy maguk az ültetvényesek a „szegény fehéreket" nevezik) megpróbálkozik a gerillaháborúval és az útonállással. De az ilyen próbálkozás a vagyonos ültetvényeseket igen hamar *unionistákká* fogja változtatni. Ők maguk hívják majd segítségül a jenkik csapatait. Azok a híresztelések, hogy a Mississippinél gyapotot stb. égettek el, kizárólag két kentuckyi lakos tanúságtételén alapszanak, akik állítólag Louisville-be érkeztek nyilván nem a Mississippin. New Orleansban könnyű volt megszervezni a tűzvészt. New Orleans kereskedőinek fanatizmusát az magyarázza, hogy egy csomó konföderált államadóssági kötvényt kellett készpénzként elfogadniuk. A New Orleans-i tűzvész más városokban meg fog ismétlődni; különben is bizonyára elégetnek majd egyet-mást, de az ilyen teátrális csínyek csak az ültetvényesek és a „white trash" közötti ellentétet élezhetik ki a végsőkig, és ezzel finis Secessiae.**

A megírás ideje: 1862. május 23–25.
A megjelenés helye: Die Presse 1862. május 30. (148. sz.)
Eredeti nyelve: német.

* „Az isteneknek a győztes úgy tetszett, de Catónak a legyőzött." — *Szerk.*
** Vége a Szecessziónak. — *Szerk.*

AZ OSZTRÁK—POROSZ HÁBORÚ 1866-BAN

A POROSZ KATONAI KÉRDÉS ÉS A NÉMET MUNKÁSPÁRT[115]

A vita a katonai kérdésről eddig egyfelől a kormány és a feudális párt, másfelől a liberális és radikális burzsoázia között folyt csupán. Most, hogy közeledik a válság, itt az ideje, hogy a munkáspárt is nyilatkozzék.

A katonai tények bírálatában, amelyekről szó van, csak a meglevő tényleges viszonyokból indulhatunk ki. Nem várhatjuk el a porosz kormánytól, hogy másként cselekedjék, mint a porosz álláspontból kiindulva, amíg Németországban és Európában fennállnak a mostani viszonyok. Éppoly kevéssé várjuk el a burzsoá ellenzéktől, hogy más álláspontból induljon ki, mint saját burzsoá érdekeinek álláspontjából.

A munkások pártjának, amely a reakció és a polgárság közötti valamennyi kérdésben a tulajdonképpeni konfliktuson kívül áll, megvan az az előnye, hogy ilyen kérdéseket teljesen hidegvérűen és pártatlanul tárgyalhat. Csakis ez a párt tárgyalhatja e kérdéseket tudományosan, történelmi módon, mintha már a múlté, anatómiai módon, mintha már hullák volnának.

I

Hogy hogyan állt a dolog az előző rendszer szerinti porosz hadsereggel, arra vonatkozóan az 1850-es és 1859-es mozgósítási kísérletek[116] után nem oszolhatnak meg a vélemények. Az abszolút monarchiát 1815 óta kötötte hivatalos ígérete,

hogy nem vet ki új adókat és nem bocsát ki kölcsönöket az eljövendő országos képviseleti szerv előzetes jóváhagyása nélkül. Ezt az ígéretet megszegni lehetetlen volt; ilyen jóváhagyás nélkül semmiféle kölcsön nem bíztatott a legcsekélyebb eredménnyel sem. Az adórendszer pedig egészében véve olyan volt, hogy miközben az ország gazdagsága nőtt, az adók hozama korántsem emelkedett ugyanabban az arányban. Az abszolutizmus szegény volt, nagyon szegény, és az 1830-as viharok[117] okozta rendkívüli kiadások elegendők voltak ahhoz, hogy a legnagyobb takarékosságra kényszerítsék. Innen a kétéves szolgálati idő bevezetése, innen egy olyan takarékossági rendszer a hadseregvezetés valamennyi ágában, amely a mozgósítás esetére készenlétben tartott felszerelési tárgyak mennyiségét és minőségét a legalacsonyabb színvonalra csökkentette. Mindamellett tartani kellett Poroszország nagyhatalmi helyzetét; ehhez arra volt szükség, hogy háború kezdetére minél erősebb vonalbeli hadseregük legyen, ezért hozzácsapták a Landwehr első korosztályát.[118] Gondoskodtak tehát arról, hogy mindjárt, mihelyt háború veszélye fenyeget, mozgósítás váljék szükségessé és hogy ezzel az egész építmény összedőljön. Ez az eset 1850-ben bekövetkezett és Poroszország legteljesebb kudarcával végződött.

1850-ben a rendszer anyagi hiányosságainak felismeréséig jutottak el csupán; az egész ügy véget ért, mielőtt az erkölcsi fogyatékosságok kiütközhettek volna. A kamarák által megszavazott alapokat arra használták fel, hogy az anyagi hiányosságokat a lehetőséghez képest megszüntessék. A lehetőséghez képest; mert semmilyen körülmények között nem lehetséges a felszerelést annyira készenlétben tartani, hogy két hét alatt a behívott tartalékokat és további két hét alatt a Landwehr egész első korosztályát ütőképesen felszereljék. Ne felejtsük el, hogy a sorkatonaság legfeljebb 3 évfolyamot, a tartalék és az első korosztály azonban összesen 9 évfolyamot számlált, tehát 3 ütőképes sorkatonára legalább 7 behívott jutott, s négy hét alatt fel kellett szerelni őket. Jött az 1859-es olasz háború és ezzel az újabb általános mozgósítás. Ekkor is eléggé kiütköztek még anyagi hiányosságok, de ezek

messze elmaradtak a rendszer erkölcsi fogyatékosságai mögött, amelyek csak most, a hosszabban tartó mozgósított állapot során tárultak fel. A Landwehrt elhanyagolták, ez tagadhatatlan; zászlóaljainak káderei nagyrészt nem léteztek, előbb még meg kellett őket teremteni; a meglevő tisztek közül sokan alkalmatlanok voltak a harctéri szolgálatra. De még ha mindez másképpen lett volna is, akkor is megmaradt az a tény, hogy a tisztek csak teljesen idegenek lehettek katonáik számára, idegenek nevezetesen katonai képzettségük folytán, és hogy ez a katonai képzettség a legtöbbjüknél túlságosan alacsony volt, semhogy ilyen tisztekkel rendelkező zászlóaljakat bízvást harcba lehetett volna küldeni kipróbált csapatok ellen. Ha a Landwehr-tisztek a dán háborúban[119] igen jól harcoltak is, ne felejtsük el, nagy különbség, hogy egy zászlóaljban 4/5 a hivatásos és 1/5 a Landwehr-tiszt, vagy fordítva. Ehhez jött még egy döntő körülmény. Nyomban kitűnt az, amit előre is tudhattak volna: hogy a Landwehrral harcolni, tudniillik harcolni a saját országának védelmében lehet ugyan, de semmilyen körülmények között sem lehet vele támadó háborút viselni. A Landwehr annyira védelmi intézmény, hogy támadni vele csakis egy visszavert inváziót követőleg lehet, mint 1814-ben és 1815-ben. Egy javarészt nős, 26—32 éves emberekből álló sereget nem lehet hónapokig tétlenül a határokon állni hagyni, miközben naponta befutnak otthonról a levelek, hogy az asszony és a gyerekek nyomorognak; ugyanis a behívottak családjainak nyújtott segély is fölöttébb elégtelennek bizonyult. Ehhez járult még az is, hogy az emberek nem tudták, ki ellen kellene harcolniuk, a franciák vagy az osztrákok ellen — s akkoriban egyikük sem bántotta Poroszországot. És ilyen, a többhónapos tétlenség folytán demoralizált csapatokkal támadjanak meg szilárdan szervezett és harcedzett hadseregeket?

Világos, hogy változásnak kellett bekövetkeznie. Poroszországnak az adott viszonyok között szilárdabb szervezetű első vonalbeli hadseregre volt szüksége. Hogyan hozták ezt létre?

A behívott 36 Landwehr-gyalogezredet egyelőre fenntar-

tották és fokozatosan új sorezredekké alakították át. Lassanként a lovasságot és a tüzérséget is annyira növelték, hogy megfeleljen a gyalogos csapatok e megerősített állományának, végül pedig a vártüzérséget elválasztották a tábori tüzérségtől, ami mindenesetre javulást jelentett, nevezetesen Poroszország viszonylatában. Egyszóval, a gyalogságot megkétszerezték, a lovasságot és a tüzérséget körülbelül másfélszeresére növelték. — Hogy fenntarthassák ezt a megerősített hadseregállományt, javasolták, hogy a szolgálati időt a sorkatonaságnál hosszabbítsák meg 5 évről 7 évre — 3 év zászló alatt (a gyalogságnál), 4 év tartalékban —, a Landwehr második korosztályában viszont 4 évvel csökkentsék a hadkötelezettséget, végül pedig növeljék az évi újoncozás kontingensét az addigi 40 ezerről 63 ezerre. A Landwehrt közben teljesen elhanyagolták.

A zászlóaljak, századok és ütegek ily módon megszabott növelése csaknem pontosan megfelelt a porosz lakosság megnövekedésének az 1815-ös 10 millióról az 1861-es 18 millióra; mivel Poroszország gazdasága időközben gyorsabban gyarapodott, mint a lakossága, és mivel a többi európai nagyhatalom 1815 óta sokkal nagyobb mértékben erősítette hadseregét, a káderek ilyen arányú növelése bizonyosan nem volt túlméretezett. Amellett a javaslat a hadkötelezettek valamennyi terhe közül csak a legfiatalabb korosztályokét, a tartalékos kötelezettséget nehezítette meg, ezzel szemben kétszeres arányban megkönnyítette a legidősebb évfolyamok Landwehr-kötelezettségét és ténylegesen csaknem teljesen megszüntette a Landwehr második korosztályát, mivel az első korosztály most körülbelül azt a helyet foglalta el, amelyet azelőtt a másodiknak jelöltek ki.

Ezzel szemben felhozható volt a tervezet ellen:

Az általános hadkötelezettség — mellesleg az egyetlen demokratikus intézmény, amely Poroszországban, ha csak papíron is, fennáll — olyan óriási haladás minden eddigi katonai rendszerrel szemben, hogy ott, ahol már egyszer fennállt, ha keresztülvitele tökéletlen volt is, tartósan nem szüntethető meg ismét. Csak két világosan meghatározott alap

létezik mai hadseregeink számára; vagy toborzás — ez elavult és csak kivételes esetekben, mint például Angliában lehetséges —, vagy általános hadkötelezettség. Minden konskripció és sorshúzás[120] nem egyéb, mint ez utóbbinak igen tökéletlen formája. Az 1814-es porosz törvény alapgondolata — minden állampolgárnak, aki testileg erre alkalmas, kötelessége is, hogy fegyverképes éveiben személyesen harcoljon az ország védelmében —, ez az alapgondolat magasan fölötte áll a helyettes-vásárlás elvének, amelyet valamennyi konskripciós rendszerű országban alkalmaznak, és 50 éves fennállás után bizonyosan nem áldozzák fel a burzsoázia ama hő vágyainak, hogy vezessék be, ahogyan a franciák mondják, „az emberhús-kereskedelmet".

De ha már a porosz katonai rendszer általános hadkötelezettségen alapul, amelyben nincs helyettesítés, ezt csak úgy lehet a saját szellemében és jótékonyan továbbfejleszteni, ha alapelvét egyre inkább megvalósítják. Nézzük meg, hogyan állunk ezzel.

1815-ben 10 millió lakosra 40 ezer besorozott jutott, vagyis 4 az 1000-hez. 1861-ben 18 millió lakosra 63 ezer besorozott, vagyis 3,5 az 1000-hez. Ez tehát visszalépés, ha haladás is a dolgok 1859-es állásához képest, amikor ezerből csupán $2^2/_9$ volt a besorozott. Csak ahhoz, hogy az 1815-ös százalékarányt ismét elérjék, 72 ezer embert kellene besorozni. (Látni fogjuk, hogy valójában évente megközelítően ennyien, vagy még többen lépnek be a hadseregbe.) De vajon ki van-e merítve a porosz nép katonai ereje azzal, ha évente ezer lakosból négyet besoroznak?

A darmstadti Allgemeine Militärzeitung[121] a német középállamok statisztikái alapján ismételten kimutatta, hogy Németországban a sorozásra kerülő fiatalembereknek pontosan a fele szolgálatra alkalmas. Az 1861-ben sorozásra megjelent fiatal férfiak száma viszont a „Zeitschrift des preussischen statistichen Bureaus"[122] (1864 március) szerint — 227 005. Ez évente 113 500 szolgálatra alkalmas újoncot jelentene. Vonjunk le ebből 6500-at, mint katonai szolgálatra igénybe nem vehetőt vagy erkölcsileg alkalmatlant, és még

mindig marad 107 ezer. Miért szolgál ebből csak 63 ezer vagy legfeljebb 72—75 ezer fő?

Von Roon hadügyminiszter a képviselőház katonai bizottságával az 1863-as ülésszakon egy kimutatást közölt az 1861-es sorozásról. (Lásd a következő oldalon.)

Bármennyire fogyatékos is ez a statisztika, bármennyire homályba burkol is mindent azzal, hogy 1-től 13-ig minden pontban összekeverednek az 1861-ben sorozottak a két megelőző korosztályból maradt diszponibilis személyekkel, mégis néhány igen értékes beismerést tartalmaz.

Újoncként besoroztak 59 459 főt. Hároméves önkéntesként belépett 5025. Egyéves szolgálatra jogosult volt 14 811; az egyéves önkéntesek alkalmasságát, mint ismeretes, semmiképen nem vizsgálják olyan szigorúan, mivel fenntartásuk nem kerül semmibe, így hát feltehető, hogy legalább a fele, tehát 7400 fő csakugyan szolgálatba lépett. Ekkor igen szerényen számoltunk; az a kategória, amely egyéves szolgálatra szerez képesítést, legtöbbször amúgy is alkalmas emberekből áll; az eleve alkalmatlanok nem is vesződnek azzal, hogy a képesítést megszerezzék. De tegyük fel, hogy 7400-an vannak. Eszerint 1861-ben a hadseregbe lépett összesen 71 884 ember.

Nézzük tovább. Teológusként haladékot vagy felmentést kapott 1638 ember. Hogy a teológus urak miért ne szolgáljanak, nem látható be. Ellenkezőleg, egy év katonai szolgálat, szabad levegőn élés és a külvilággal való érintkezés csak hasznukra lehet. Hívjuk hát be őket bátran; ha összlétszámuk egyharmada jut a folyó évre s ebből 3/4 rész alkalmatlan, ez még mindig 139 besorozható embert jelent.

18 551 embert azért bocsátottak el, mert nem ütötték meg a mértéket. Jól jegyezzük meg, nem egyáltalában a szolgálatból bocsátották el őket, hanem „*tartalékba* bocsátották". Háború esetén tehát mégiscsak szolgálniuk kell. Csak a békeidők parádészolgálatát engedik el nekik, ahhoz nem eléggé szemrevalók.

Lakosság osszlétszáma (1858-as népszámlálás)	17 758 823		
Húszéves hadkotelezettek, 1861-es sorozás	217 438		
Korábbi évekből átvett hadkotelesek, akikről még nem dontottek véglegesen	348 364	565 802	
Ebből:			
1. Nem sikerult felkutatni		55 770	
2. Más korzetbe koltozott és ott vált állításkotelessé		82 216	
3. Kimentés nélkul távolmaradt		10 960	
4. Hároméves onkéntesként belépett		5 025	
5. Egyéves onkéntes szolgálatra jogosult		14 811	
6. Mint teológus haladékot vagy felmentést nyert		1 638	
7. Tengerészszolgálatra kotelezett		299	
8. Mint erkolcsileg alkalmatlant toroltek		596	
9. A kerulcti bizottság mint szemmelláthatóan alkalmatlant elbocsátott		2 489	
10. A keruleti bizottság mint tartósan alkalmatlant elbocsátott		15 238	
11. Póttartalékba átlépett:			
a) 5 lábnál alacsonyabb, háromszori felulvizsgálat után	8 998		
b) 5 láb 1 huvelyk 3 huvelykvonalnál alacsonyabb, háromszori felulvizsgálat után	9 553		
c) Ideiglenesen alkalmatlan, háromszori felulvizsgálat után	46 761		
d) Otthoni korulmények miatt, háromszori felulvizsgálat után	4 213		
e) Diszponibilis, otszori felulvizsgálat után	291	69 816	
12. A hadtáphoz beosztva, a hadtáphoz besorozottakon kívul		6 774	
13. Egyévi haladékot kapott:			
a) Ideiglenes alkalmatlanság miatt	219 136		
b) Otthoni korülmények miatt	10 013		
c) polgári jogainak felfuggesztése és vizsgálata miatt	1 087	230 236	495 868
Marad sorozásra			69 934
Valóban besorozva			59 459
Marad diszponibilis			10 475

Elismerik tehát, hogy ezek az alacsony termetű emberek a szolgálatra egészen jól használhatók, és szükség esetén fel is akarják használni őket. Azt, hogy ezek az alacsony termetű emberek egészen jó katonák lehetnek, a francia hadsereg bizonyítja, amelyben négy láb nyolc hüvelyknyi emberek is szolgálnak. Tehát feltétlenül az ország katonai forrásaihoz soroljuk őket. A fenti szám csak azokat foglalja magában, akiket véglegesen, háromszori felülvizsgálat után alacsony termetük miatt visszavetettek, ez tehát évenként ismétlődő szám. A felét, mint más szempontokból alkalmatlant, töröljük, marad tehát 9275 alacsony termetű fickó, akikből egy tapasztalt tiszt bizonyára hamarosan nagyszerű katonákat faragna.

Van itt továbbá 6774, a hadtáphoz beosztott ember, a hadtáphoz besorozottakon kívül. De a hadtáp is a hadsereghez tartozik, és nem látható be, hogy ezek az emberek miért ne szolgálnák le a rövid, hathónapos hadtápszolgálati időt, ami mind nekik, mind a hadtápnak jobb lenne.

Tehát:

Valóban szolgálatba lépett	71 884
Teológus	139
Alkalmas, de nem üti meg a mértéket	9 275
A hadtáphoz beosztva	6 774
Összesen	88 072 fő,

akik a von Roon-féle statisztika *saját beismerése* szerint évente beléphetnének a hadseregbe, ha az általános hadkötelezettséget komolyan vennék.

Vegyük elő most az alkalmatlanokat:

Egy évi haladékot kapott, ideiglenes alkalmatlanság miatt	219 136 fő
Háromszori felülvizsgálat után ugyanazért tartalékba küldve	46 761 fő.
Mint tartósan alkalmatlan törölve *csak*	17 727 fő
Összesen	283 624 fő,

úgyhogy a *valódi* testi fogyatékozások miatt *tartósan* alkalmatlan személyek a szolgálat alól alkalmatlanság miatt fel-

mentettek összességének nem egészen 7%-át, és az újoncozó bizottságok előtt évente megjelenők összességének nem egészen 4%-át alkotják. Az ideiglenesen alkalmatlanoknak csaknem 17%-át évente, háromszori felülvizsgálat után, tartalékba küldik. Ezek tehát 23 éves, vagyis olyan korban levő emberek, amikor a testalkat már kezd megállapodni. Bizonyára nem túlozunk, ha feltesszük, hogy ezeknek az embereknek az egyharmada 25. életévének betöltése után egészen alkalmas lesz a szolgálatra, és ez 15 587 fő. A legkevesebb, ami ezektől az emberektől elvárható az, hogy két éven át évente három hónapig szolgáljanak a gyalogságnál, hogy legalább az újonckiképzésen átmenjenek. Ez azt jelentené, hogy a békebeli hadsereg 3897 fővel gyarapodik.

Ám az újoncok orvosi vizsgálatának egész rendszerét sajátos útra terelték Poroszországban. Mindig több volt az újonc, mint amennyit besorozhattak, mindazonáltal tartani akarták az általános hadkötelezettség látszatát. Mi lehetett volna hát kényelmesebb, mint hogy a kívánt számban kiválasszák a legjobbakat, a többit pedig valamilyen ürüggyel alkalmatlannak nyilvánítsák? Ilyen körülmények között, amelyek Poroszországban, jegyezzük meg jól, 1815 óta fennálltak és még fennállnak, az alkalmatlanság fogalmát itt egészen abnormális mértékben kiterjesztették, amit legjobban a német középállamokkal való összehasonlítás bizonyít. Ezekben, mivel konskripció és sorshúzás áll fenn, nem volt ok arra, hogy több embert nyilvánítsanak alkalmatlanná, mint ahányan valóban alkalmatlanok voltak. A viszonyok ugyanolyanok, mint Poroszországban; egyes államokban, mint például Szászországban, még rosszabbak, mert ott magasabb az ipari lakosság százalékaránya. De, mint mondottuk, az Allgemeine Militärzeitung ismételten kimutatta, hogy a középállamokban a sorozásra kerülő embereknek pontosan a fele alkalmas, és ennek Poroszországban is így kell lennie. Mihelyt komoly háború tör ki, a szolgálatra való alkalmasság képzete Poroszországban hirtelen forradalmon megy majd át, és akkor, a saját kárukra túl későn, megtudják majd, hogy mennyi használható erőt szalasztottak el.

De most jön a legcsodálatosabb. Az 565 802 hadköteles közül, akikről dönteni kell,

Nem sikerült felkutatni	55 770 fő
Más körzetbe költözött *vagy* ott vált állításkötelessé ...	82 216 fő
Kimentés nélkül távolmaradt	10 960 fő
Összesen	148 946 fő.

Tehát a dicsőített porosz ellenőrzés dacára — és aki Poroszországban valaha hadköteles volt, tudja, hogy ez mit jelent — évente eltűnik a hadkötelesek teljes 27%-a? Hogyan lehetséges ez? És hová lesz az a 82 216 ember, akiket törölnek a jegyzékből, mert „más körzetbe költözött vagy ott vált állításkötelessé"? Manapság ahhoz, hogy valaki megszabaduljon a hadkötelezettség alól, elegendő, ha Berlinből Potsdamba költözik? Hajlunk arra a feltevésre, hogy itt — hiszen Homérosz is elszundít néha[123] — a hivatalnok urak egyszerűen bakot lőttek a statisztikájukban, vagy hogy ez a 82 216 fő kétszer szerepel az 565 802-es összlétszámban: először hazai körzetükben, másodszor pedig abban a körzetben, ahová átköltöztek. Igen kívánatos volna, hogy ezt megállapítsák, és erre leginkább a képviselőház katonai bizottságának van alkalma, mert ha a valóságos hadkötelezettek száma 483 586-ra csökkenne, ez valamennyi százalékarányt jelentősen megváltoztatná. De tegyük fel, hogy az összlétszám helytálló, akkor is marad még mindig 66 730 ember, akik évente eltűnnek és elpárolognak úgy, hogy sem a porosz ellenőrzés, sem a rendőrség nem képes fegyverbe szólítani őket. Ez a hadköteleseknek csaknem 14%-a. Ebből következik, hogy a szabad költözködési jog egész megnehezítése, amely Poroszországban a hadkötelezettség ellenőrzésének ürügyén uralkodik, *teljességgel fölösleges.* A valódi kivándorlás Poroszországból közismerten *igen csekély* és semmiképpen sem áll arányban az elpárolgott újoncok számával. Ez a csaknem 67 ezer ember sem mind kivándorló. A legnagyobb részük vagy mindvégig belföldön marad, vagy pedig csak rövid időre megy külföldre. Egyáltalában a hadkötelezettség alól való kibújást megelőzni kívánó rendszabályok mind haszontalanok és legfeljebb buzdítanak a kivándorlásra.

A fiatalemberek zöme amúgy sem vándorolhat ki. Vonultassák csak be szépen, kegyelem nélkül azokat, akik kibújtak a sorozás alól, akkor majd nem lesz szükség az egész vacak bajlódásra és firkálásra, és több lesz az újonc, mint eddig.

Egyébként a teljes bizonyosság kedvéért csak azt tekintjük bizonyítottnak, ami von Roon úr saját statisztikájából következik: nevezetesen azt, hogy az egyéves önkénteseket nem számítva, évente 85 ezer fiatalember hívható be. A mostani békebeli hadsereg állománya viszont körülbelül 210 ezer fő. Kétéves szolgálati idő esetén évi 85 ezer fő, összesen 170 ezer, ehhez jönne még a tisztek, tiszthelyettesek és továbbszolgálók, 25—35 ezer fő, ez összesen 195—205 ezer, az egyéves önkéntesekkel együtt 202—212 ezer fő. A gyalogság és a gyalogos tüzérség kétéves szolgálati idejével (a lovasságról később beszélünk majd) tehát még a kormány saját statisztikája szerint is a teljes békebeli állományra lehet emelni az átszervezett hadsereg valamennyi káderét. Az általános hadkötelezettség *valóságos* keresztülvitele esetén, kétéves szolgálati időnél, minden valószínűség szerint 30 ezer fővel magasabb volna a létszám; tehát hogy mégse haladják túl a 200—210 ezres létszámot, az emberek egy részét már egy-másfél év után elbocsáthatnák. Az ilyen idő előtti elbocsátás, mint az ügybuzgalom jutalma, többet használna az egész hadseregnek, mint a szolgálati idő hat hónappal való meghosszabbítása.

A háborús állomány a következőképpen alakulna:

Az átszervezési terv szerint négy évfolyam egyenként 63 ezer fővel 252 ezer tartalékost eredményez. Három évfolyam egyenként 85 ezer fővel 255 ezer tartalékost. Ez tehát bizonnyal éppoly kedvező, mint az átszervezési terv. (Mivel itt csupán az arányról van szó, nem tesz semmit, hogy teljesen eltekintsünk a tartalékos korosztályok csökkenésétől.)

Ebben rejlik az átszervezési terv gyenge pontja. Azt a látszatot kelti, hogy visszanyúl az eredeti általános hadkötelezettséghez, amely természetesen nem állhat fenn a Landwehr mint nagy hadseregtartalék nélkül, ezzel szemben inkább fordulatot tesz a francia – osztrák káderrendszer irányába és ezzel bizonytalanságot visz a porosz katonai rendszerbe, aminek a

legvészesebb következményekkel kell járnia. Nem lehet a két rendszert összekeverni, nem lehet egyidejűleg mindkettőnek az előnyeit élvezni. Tagadhatatlan, és nem is vitatta soha senki, hogy a hosszú hadkötelezettségi és tényleges szolgálati idővel párosult káderrendszer a háború elején nagy előnyöket nyújt a hadseregnek. Az emberek legtöbbször csak rövidebb időre kapnak szabadságot, katonának tekintik magukat az egész szabadságidő alatt, és állandóan fel vannak készülve arra, hogy zászló alá szólítják őket – amit a porosz tartalékosokról bizonyosan nem mondhatunk el; ezáltal a zászlóaljaknak, amikor először kerülnek tűzbe, feltétlenül több tartásuk van. Felhozható ez ellen, hogy ha ezt tekintik a legfontosabbnak, éppen úgy elfogadhatnák a tízéves tényleges szolgálaton épülő rendszert; hogy a franciáknak algériai hadjárataik, a krími és az olasz háború[124] bizonyára sokkal többet használtak, mint a hosszú szolgálati idő; végül pedig, hogy ezzel a rendszerrel a fegyverképes emberanyagnak csak egy részét lehet kiképezni, tehát a nemzetnek korántsem minden erejét hozzák mozgásba. Azonkívül a német katona a tapasztalatok szerint nagyon könnyen hozzászokik a harchoz, és három valamirevaló, legalábbis váltakozó szerencsével megvívott ütközet már előrevisz egy máskülönben jó zászlóaljat annyira, mint egy teljes év külön szolgálati idő. Az olyan államban, mint Poroszország, a káderrendszer nem lehetséges. Káderrendszerrel Poroszország *legfeljebb* 300–400 ezer főnyi hadsereget hozhatna ki, ha a békeállomány 200 ezer fő. Ennyire azonban, ha nagyhatalomként tartani akarja magát, már az első vonalbeli hadsereg kivonulásához szüksége van, azaz várőrségekkel, pótlegénységgel stb. mindenfajta komoly háborúhoz 500–600 ezer ember szükséges. Ha a 18 millió porosznak háború esetén megközelítőleg ugyanolyan népes hadsereget kell kiállítania, mint a 35 millió franciának, 34 millió osztráknak és 60 millió orosznak, ez csak általános hadkötelezettség, rövid, de megfeszített szolgálati idő és viszonylag hosszú Landwehr-kötelezettség útján történhet. Ennél a rendszernél mindig fel kell áldozni valamit a sereg harci készségéből, sőt, harcképességéből is a háború első pillanatában; az

állam és a politika semleges, védelmi jelleget ölt; de arra is visszaemlékezhetünk, hogy a káderrendszer elbizakodott támadó taktikája Jénától Tilsitig, ezzel szemben a Landwehr-rendszer és az általános hadkötelezettség szerény védelmi taktikája a Katzbachtól Párizsig vezetett.[125] Tehát: vagy konskripció és helyettesítés, 7 – 8 éves szolgálati idővel, amelynek körülbelül a fele tényleges szolgálat, későbbi Landwehr-kötelezettség nélkül; vagy pedig általános hadkötelezettség, öt-, legfeljebb hatéves szolgálati idővel, amelyből kettő tényleges szolgálat, és aztán porosz vagy svájci fajtájú Landwehr-kötelezettség.[126] De hogy a néptömegek először a konskripciós rendszer és aztán még a Landwehr-rendszer terhét is viseljék, erre egyetlen európai nemzet sem képes, még a törökök sem, akik pedig harcias barbárságuk folytán még a legtöbbet képesek elviselni. Sok kiképzett ember rövid szolgálati és hosszú hadkötelezettségi idővel, vagy kevés kiképzett ember hosszú szolgálati és rövid hadkötelezettségi idővel – ez a kérdés; de választani kell vagy az egyiket, vagy a másikat.

William Napier, aki természetesen az angol katonát tekinti a világ legjobb katonájának, „A félszigeti háború történeté"-ben azt mondja, hogy az angol gyalogos háromévi szolgálat után minden vonatkozásban teljesen kiképzett. Tudni kell azonban, hogy azok az elemek, amelyekből az angol hadsereg e század elején összetevődött, a legsilányabbak voltak, amelyekből egy hadsereg egyáltalában alakulhat. A mai angol hadsereg sokkal jobb elemekből alakult, s még ezek is erkölcsi intellektuális vonatkozásban mérhetetlenül rosszabbak, mint a porosz hadsereg elemei. És amit az angol tisztek három év alatt véghez tudtak vinni azzal a csőcselékkel, azt ne lehetne Poroszországban két év alatt elérni az oly rendkívül művelhető, részben máris annyira művelt erkölcsileg eleve iskolázott újoncnyersanyaggal?

Persze a katonának most többet kell tanulnia. De ezt sohasem hozták fel komoly érvként a kétéves szolgálati idő ellen. Mindig azzal érveltek, hogy ki kell nevelni az *igazi katonás szellemet*, amely, mondták, csak a harmadik szolgálati évben jelentkezik. Ez, ha az urak hajlandók nyíltan beszélni, és

ha eltekintünk a zászlóaljak fent elismert nagyobb derekasságától, sokkal inkább politikai, semmint katonai motívum. Az igazi katonás szellemnek inkább a belső Düppelen[127] kell megmutatkoznia, mint a külsőn. Sohasem láttuk, hogy az egyes porosz katona a harmadik szolgálati évben egyebet tanult volna, mint unatkozni, pálinkát zsarolni az újoncoktól és lapos vicceket elsütni feletteseiről. Ha tisztjeink többsége csak egy évig szolgált volna közlegényként vagy tiszthelyettesként, akkor ez semmiképpen sem kerülhette volna el a figyelmüket. — Az „igazi katonás szellem", amennyiben politikai jellegű, a tapasztalatok szerint igen hamar elpárolog, mégpedig visszahozhatatlanul. A katonai szellem megmarad kétévi szolgálat után is.

Kétéves szolgálati idő tehát teljességgel elegendő arra, hogy katonáink elnyerjék a gyalogos kiképzést. Amióta a tábori tüzérséget különválasztották a vártüzérségtől, a gyalogos tüzérségre is ugyanez áll; az itt esetleg mutatkozó nehézségek kiküszöbölhetők lesznek, akár még fokozottabb munkamegosztás, akár a tábori tüzérség anyagi felszerelésének amúgy is kívánatos egyszerűsítése útján. A továbbszolgálók számának növelése szintén nem ütközne nehézségbe; de hát a porosz hadseregben az embereknek éppen ezt a kategóriáját nem látják szívesen, amennyiben nem alkalmasak arra, hogy tiszthelyettesek legyenek — micsoda bizonyíték a hosszú szolgálati idő *ellen!* Csak az oly változatos felszerelésű vártüzérségnél és a sokféle, egymástól teljesen soha el nem választható munkaágazatú műszaki csapatoknál válnak majd értékessé, habár ritkává az intelligens továbbszolgálók. A lovastüzérségnek éppannyi szolgálati időre lesz szüksége, mint a lovasságnak.

Ami a lovasságot illeti, elmondhatjuk, hogy született lovasoknak csak rövid, azoknak viszont, akiket később tanítanak lovaglásra, feltétlenül hosszú szolgálati időre van szükségük. Nálunk kevés a született lovas, ezért bizonnyal szükségünk van az átszervezési terv szerinti négyéves szolgálati időre. A lovasság egyetlen igazi harci formája a zárt rendben, kivont karddal való támadás, amelynek kivitelezéséhez a leg-

nagyobb bátorság és az emberek egymás iránti legteljesebb bizalma szükséges. Az embereknek tehát tudniuk kell, hogy megbízhatnak egymásban és vezetőikben. Ehhez hosszú szolgálati idő szükséges. De nem ér semmit a lovasság akkor sem, ha a lovas nem bízik meg a lovában; éppen az kell, hogy lovagolni tudjon, ahhoz pedig, hogy elérje ezt a biztonságot a ló irányításában – azaz nagyjából minden ló irányításában, amelyet kap –, szintén hosszú szolgálati időre van szükség. Ebben a fegyvernemben feltétlenül kívánatosak a továbbszolgálók, és minél valódibb zsoldosok, annál jobb, csak szeressék a mesterségüket. Ellenzéki oldalról szemünkre vetik majd, hogy ez csupa bérencből álló lovasság kialakítását jelentené, akik minden államcsínyhez segédkezet nyújtanának. Azt feleljük erre: lehetséges. De a lovasság a fennálló viszonyok között mindig reakciós lesz (gondoljunk csak az 1849-es badeni dragonyosokra),[128] éppúgy, ahogy a tüzérség mindig is liberális lesz. Ez a dolog természetében rejlik. Néhány továbbszolgálóval több vagy kevesebb, semmit sem változtat ezen. A barikádharcban lovasság amúgy sem használható; pedig a nagyvárosokban vívott barikádharc, nevezetesen a gyalogság és a tüzérség magatartása e harcban, dönti el manapság minden államcsíny sorsát.

Vannak azonban a továbbszolgálók szaporításán kívül még más eszközök is a rövid szolgálati idejű hadsereg ütőképességének és belső összeforrottságának fokozására. Ide tartoznak egyebek között a gyakorlótáborok, amelyeket maga von Roon hadügyminiszter nevezett olyan eszköznek, amely kiegyenlíti a rövidebb szolgálati időt. Továbbá a kiképzés ésszerű megszervezése, és ebben a vonatkozásban nagyon sok még a tennivaló Poroszországban. Az a babona, hogy rövid szolgálati idő esetén a díszmenet túlzott pontosságára, a „feszes" gyakorlatozásra, a lábak nevetségesen magas felemelésére – „a combízületből szabadon" lyukat fúrnak a levegőbe – van szükség, hogy kiegyenlítsék a rövid szolgálati időt, ez az egész babona merő túlzáson alapul. Addig ismételgették ezt a porosz hadseregben, amíg végül kétségbevonhatatlan axióma lett belőle. Miféle előny származik abból,

ha az emberek a fegyverfogásoknál olyan hévvel verik vállukhoz a fegyvert, hogy majdnem összeesnek, és közben az egész alakzaton a legkevésbé sem katonás remegés fut végig, amilyet semmilyen más hadseregnél nem látni? Végül, a lerövidített szolgálati idő egyik – és leglényegesebb – egyenértékének tekintendő az ifjúság jobb testnevelése. Csak aztán gondoskodni kell arról, hogy valóban történjék valami e téren. Igaz ugyan, hogy valamennyi falusi iskolában felállítottak korlátokat és nyújtókat, de szegény falusi tanítóink nemigen tudnak mit kezdeni ezzel. Küldjenek minden körzetbe legalább egy kiszolgált őrmestert, aki alkalmas tornatanárnak, és bízzák rá a tornatanítás irányítását; gondoskodjanak arról, hogy a tanuló ifjúság idővel megtanulja a sorban és rendben való menetelést, a szakasz és a század mozdulatait, és jól ismerje a megfelelő vezényszavakat. 6—8 év alatt bőségesen megtérül mindez, s több és jobb újonca lesz a hadseregnek.

Az átszervezési terv fenti bírálatában, mint mondottuk, csakis a ténylegesen meglevő politikai és katonai viszonyokhoz tartottuk magunkat. Ide tartozik az a feltevés is, hogy a mostani körülmények között kétéves szolgálati idő törvényes megállapítása a gyalogság és a gyalogos tüzérség számára a szolgálati idő maximálisan elérhető lerövidítése lenne. Sőt, az a véleményünk, hogy az olyan állam, mint Poroszország — bármelyik párt van is kormányon —, a legnagyobb baklövést követné el, ha a szabályos szolgálati időt pillanatnyilag még jobban lerövidítené. Amíg az egyik oldalon ott van a francia, a másikon pedig az orosz hadsereg, amíg fennáll a kettő egyidejű és összehangolt támadásának lehetősége, addig olyan csapatokra van szükség, amelyek nem az ellenség színe előtt tanulják majd meg a háború iskolájának alapelemeit. Ezért a legkevésbé sem vesszük figyelembe az úgyszólván szolgálati idő nélküli milícia-hadseregről szőtt fantáziákat; ez ma úgy, ahogyan elképzelik, egy 18 millió lakosú, igen veszélyeztetett határokkal rendelkező országban lehetetlen, de még más viszonyok között sem lehetséges ezen a módon.

Mindazok után, amit elmondottunk: elfogadhatók vol-

tak-e az átszervezési terv alapvonásai olyan képviselőház számára, amely a porosz állásponton áll? Katonai és politikai okokból kiindulva ezt mondjuk: a káderek növelése úgy, ahogy ez megtörtént a békebeli hadsereg felerősítése 180—200 ezer főre, a Landwehr első korosztályának átminősítése nagy hadseregtartalékká vagy második vonalbeli hadsereggé, illetve várőrséggé, elfogadható volt azzal a feltétellel, *hogy az általános hadkötelezettséget szigorúan keresztülviszik, hogy törvényesen így szabják meg a szolgálati időt: két év zászló alatt, három év tartalékban és 36 éves korig a Landwehrben, végül pedig, hogy a Landwehr első korosztályának kádereit helyreállítják.* Elérhető volt e feltételek teljesítése? Azok közül, akik a vitákat követték, csak kevesen fogják tagadni, hogy ez az „új érában"[129] és talán még később is lehetséges volt.

Hogyan viselkedett mármost a polgári ellenzék?

II

A porosz burzsoázia — amelynek, lévén a legfejlettebb része az egész német burzsoáziának, ebben az esetben joga van, hogy ezt az utóbbit is képviselje — a bátorság olyan nagyfokú hiányában tengeti politikai létezését, amely még e merésznek éppenséggel nem nevezhető osztály történetében is páratlan és csak az egyidejű külső eseményekkel menthető némileg. 1848 márciusában és áprilisában nyeregbe jutott, de alighogy elkezdődtek a munkásosztály első önálló megmozdulásai, a burzsoázia nyomban megijedt és visszamenekült ugyanannak a bürokráciának és ugyanannak a feudális nemességnek a védelme alá, amelyet csak az imént győzött le a munkások segítségével. A Manteuffel-korszak[130] lett ennek elkerülhetetlen következménye. Végül — a polgári ellenzék közreműködése nélkül — elkövetkezett az „új éra". A nem várt szerencse elcsavarta a polgárok fejét. Teljesen megfeledkeztek arról a helyzetről, amelyet ismételt alkotmányrevízióikkal, a bürokratáknak és a feudálisoknak

való behódolásukkal (egészen a feudális tartományi és járási rendek[131] visszaállításáig) és pozícióról pozícióra való folytonos meghátrálásukkal maguk teremtettek maguknak. Azt hitték most, hogy ismét nyeregben vannak, és teljesen megfeledkeztek arról, hogy ők maguk állítottak helyre minden velük szemben ellenséges erőt, amelyek, azóta megerősödve, kezükben tartották a valódi államhatalmat, egészen úgy, mint 1848 előtt. Ekkor gyújtóbombaként csapott közéjük a hadsereg átszervezése.

A burzsoáziának csak két útja van a politikai hatalom megszerzésére. Minthogy ő maga olyan hadsereg, amelynek csak tisztjei vannak katonák nélkül, és ezeket a katonákat csak a munkásokból teremtheti meg magának, vagy biztosítania kell magának a munkások szövetségét, vagy pedig darabonként meg kell vásárolnia a politikai hatalmat a fölötte és vele szemben álló erőktől, nevezetesen a királyságtól. Az angol és a francia burzsoázia története mutatja, hogy más út nem létezik.

Ám a porosz burzsoáziának — mégpedig minden ok nélkül — teljesen elment a kedve attól, hogy becsületes szövetséget kössön a munkásokkal. 1848-ban az akkor még a fejlődés és a szervezkedés kezdetén levő német munkáspárt kész volt arra, hogy igen szerény feltételek mellett elvégezze a munkát a burzsoázia számára, ez azonban jobban félt a proletariátus legcsekélyebb önálló megmozdulásától, mint a feudális nemességtől és a bürokráciától. A szolgaság árán megvásárolt nyugalom kívánatosabbnak tűnt neki a szabadsággal párosult harcnak még a puszta *kilátásánál* is.[132] Azóta e szent félelem a munkásoktól hagyományossá vált a polgároknál, míg végül Schulze-Delitzsch úr megkezdte takarékpersely-agitációját. Ennek az volt a rendeltetése, hogy bebizonyítsa a munkásoknak, nem érheti őket nagyobb szerencse, mint hogy egész életükben, sőt még utódaikban is a burzsoázia iparilag kizsákmányolja őket; mi több, hogy nekik maguknak hozzá kell járulniuk ehhez a kizsákmányoláshoz azzal, hogy mindenféle ipari szövetkezetek útján sajátmaguknak mellékkeresetet, s ezzel a tőkéseknek munka-

bércsökkentési lehetőséget teremtenek. És bár bizonyos, hogy az ipari burzsoázia, a lovashadnagyok mellett, a legműveletlenebb osztálya a német nemzetnek, mindazonáltal egy szellemileg annyira fejlett népnél, mint a német, az ilyen fajta agitációnak eleve nem volt semmi kilátása tartós sikerre. A világosabban látó burzsoá fők maguk is kénytelenek voltak megérteni, hogy ebből nem lehet semmi, és a munkásokkal való szövetség ismét megbukott.

Maradt hát az alkudozás a kormánnyal a politikai hatalomért, amelyért készpénzzel fizettek — természetesen a nép zsebéből. A burzsoázia *valódi* hatalma az államban csupán a — ráadásul kikötésekkel nagyon korlátozott — adómegszavazási jogban állt. Itt kellett tehát nekifeszíteni az emelőt, és egy osztály, amely olyan kiválóan ért az alkudozáshoz, itt feltétlenül előnyben volt.

De nem így történt. A porosz polgári ellenzék — teljes ellentétben a XVII. és XVIII. századi angol klasszikus polgársággal — úgy értelmezte a dolgot, hogy kialkudja a hatalmat, *anélkül*, hogy pénzt fizetne érte.

Ha tisztán polgári álláspontról indulunk ki és teljességgel figyelembe vesszük a viszonyokat, amelyek között a hadsereg átszervezésével előálltak, mi lett volna a polgári ellenzék helyes politikája? Ha tisztában volt erejével, tudnia kellett, hogy miután csak az imént emelték fel — és valóban a saját közreműködése nélkül — a manteuffeli megaláztatásból, bizonyosan nem áll hatalmában, hogy megakadályozza a terv *tényleges* keresztülvitelét, amelyhez már hozzá is láttak. Tudnia kellett, hogy minden meddő ülésszakkal nehezebb lesz felszámolni a ténylegesen már fennálló új berendezkedést, hogy tehát a kormány évről évre kevesebbet kínál majd a képviselőház beleegyezésének elnyeréséért. Tudnia kellett, hogy még korántsem tart ott, hogy kinevezhessen és elmozdíthasson minisztereket, hogy tehát minél tovább húzódik a konfliktus, annál kevésbé áll majd szemben kompromisszumra hajló miniszterekkel. Végül pedig tudnia kellett volna; mindenekelőtt a saját érdeke kívánja, hogy ne élezze ki a dolgokat a végsőkig. Hiszen a kormánnyal való komoly

konfliktus, a német munkások fejlettségi színvonalát tekintve, szükségszerűen egy független munkásmozgalmat hív életre, és a burzsoáziát végső esetben ismét az elé a dilemma elé állítja: vagy szövetség a munkásokkal, de ezúttal sokkal kevésbé kedvező feltételek mellett, mint 1848-ban, vagy pedig térdre a kormány előtt, és: pater, peccavi!*

A liberális és haladó burzsoáziának[133] ezért elfogulatlan tárgyilagos vizsgálat alá kellett volna vennie a hadseregátszervezést és a békeállomány ettől elválaszthatatlan felemelését, aminek során valószínűleg körülbelül ugyanarra az eredményre jutott volna, hogy mégsem képes megakadályozni az újítás ideiglenes bevezetését, és végleges lerögzítését is csupán késleltetheti, hiszen a terv olyan sok helyes és használható elemet tartalmaz. Mindenekelőtt óvakodnia kellett tehát attól, hogy eleve egyenesen ellenséges álláspontot foglaljon el az átszervezéssel szemben; ellenkezőleg, ezt az átszervezést és a rá megszavazandó pénzösszegeket arra kellett felhasználnia, hogy minél nagyobb egyenértéket vásároljon érte az „új érától", hogy a 9 vagy 10 milliónyi új adót minél több politikai hatalomra váltsa át önmaga számára.

És mi minden tennivaló akadt itt még! Itt volt az egész Manteuffel-féle törvényhozás a sajtóról és az egyesülési jogról; itt volt az abszolút monarchiától változtatás nélkül átvett egész rendőri és hivatalnoki hatalom; a bíróságok kiküszöbölése hatásköri összeütközések által; itt voltak a tartományi és járási rendek; és itt volt mindenekelőtt az alkotmány Manteuffel idején uralkodó értelmezése, amellyel szemben új alkotmányos gyakorlatot kellett megállapítani; itt volt a városi önkormányzat megnyomorítása a bürokrácia által és még száz egyéb dolog, amelyeket minden más, hasonló helyzetben levő burzsoázia szívesen megvásorolt volna fejenként fél talléros adóemeléssel, és amelyeket mind megszerezhettek volna, ha csak valamennyire is ügyesen járnak el. De a polgári ellenzék másképpen gondolkodott. Ami a sajtó-,

* Atyám, vétkeztem! — *Szerk.*

egyesülési és gyülekezési szabadságot illeti, Manteuffel törvényei éppen azt a mértéket állapították meg, amelyben a polgárok kellemesen érezték magukat. Szelíd fellépésüket a kormány ellen nem akadályozták; a szabadság bármilyen megnövelése rájuk nézve kevesebb előnnyel járt, mint a munkásokra nézve, és a burzsoázia szívesebben tűrt el valamivel több megszorítást a kormány részéről, mint hogy szabadságot adjon a munkásoknak egy önálló mozgalomhoz. A rendőri és a hivatalnoki hatalom korlátozásával ugyanez volt a helyzet. A burzsoázia azt hitte, hogy az „új éra" kormánya által már alávetette magának a bürokráciát, és jó szemmel nézte, hogy ez a bürokrácia megtartotta cselekvési szabadságát a munkásokkal szemben. Teljesen megfeledkezett arról, hogy a bürokrácia jóval erősebb és életképesebb, mint bármilyen polgárbarát kormány. Aztán meg elhitette önmagával, hogy Manteuffel bukásával eljött a polgárok ezeréves birodalma,[134] és hogy most már nincs is szó egyébről, mint hogy betakarítsa az érett termést, a polgári egyeduralmat, anélkül, hogy egy fillért is fizetne érte.

De hát az a sok megszavazásra váró pénz, miután már az 1848 óta eltelt néhány esztendő annyi pénzbe került, annyira megnövelte az államadósságot és felemelte az adókat! — Uraim, önök a világ legfiatalabb alkotmányos államának a képviselői, és nem tudják, hogy a konstitucionalizmus a világ legköltségesebb kormányformája? Majdnem költségesebb még mint a bonapartizmus, amely — après moi le déluge* — a régi adósságokat egyre újabbakkal fedezi és így tíz év alatt leszámítolja egy évszázad pénzforrásait? A korlátozott abszolutizmus arany napjai, amelyek még mindig az önök szeme előtt lebegnek, sohasem térnek vissza többé.

De hát mi lesz az egyszer már megszavazott adók további szedésével kapcsolatos alkotmányos kikötésekkel? — Mindenki tudja, mennyire szemérmes volt az „új éra" a pénzkövetelésben. Azzal, hogy írásban pontosan lefektetett ellenengedmények fejében az átszervezés költségeit felvették

* Utánam az özönvíz. — *Szerk.*

a rendes szükségletrovatba, azzal még nem sokról mondtak le. Arról volt szó, hogy új adókat szavazzanak meg, amelyek fedeznék ezeket a költségeket. Itt aztán lehetett fukarkodni, és ehhez kívánni se lehetett volna jobb kormányt, mint az „új éra" kormányát. Hiszen még nyeregben volt annyira a burzsoázia, amennyire azelőtt, és új hatalmi eszközökre tett szert más területeken.

De hát a reakció megerősödése, ha fő eszközét, a hadsereget megkétszerezik? — Ez olyan terület, ahol a haladópárti polgárok a legfeloldhatatlanabb konfliktusba keveredtek önmagukkal. Azt kívánják Poroszországtól, hogy játssza el a német Piemont szerepét. Ehhez erős, ütőképes hadseregre van szükség. Van egy „új érás" kormányuk, amely szép csendben ugyanezeket a nézeteket vallja, a legjobb kormány, amellyel az adott körülmények között rendelkezhetnek. *Megtagadják* ettől a kormánytól a hadsereg megerősítését. — Napról napra, reggeltől estig Poroszország dicsőségét, Poroszország nagyságát, Poroszország hatalmának fejlődését hajtogatják; de *megtagadják* Poroszországtól a hadsereg olyan megerősítését, amely pedig csak pontos arányban állna azzal, amelyet a többi nagyhatalom 1814 óta megvalósított. — Miért van mindez? Mert attól félnek, hogy ez a megerősítés csak a reakciónak válik majd javára, felemeli a lezüllött tiszti nemességet és egyáltalában erőt ad a feudális és bürokratikus-abszolutista pártnak ahhoz, hogy államcsínnyel eltemesse az egész konstitucionalizmust.

Elismerjük, a haladópárti polgároknak igazuk volt abban, hogy nem kívánták a reakció megerősítését és hogy a hadsereg volt a reakció legbiztosabb támasza. De adódott-e valaha jobb alkalom arra, hogy a hadsereget a képviselőház ellenőrzése alá helyezzék, mint éppen ez az átszervezés, melyet olyan polgárbarát kormány javasolt, amilyennel Poroszország nyugalmas időkben még sohasem rendelkezett? Mihelyt késznek nyilatkoztak volna arra, hogy bizonyos feltételek mellett megszavazzák a hadsereg megerősítését, nem lehetett volna éppen akkor tisztázni a hadapródiskolák, a nemesi előjogok és az összes többi vádpont kérdését és

olyan biztosítékokat szerezni, amelyek polgáribb jelleget adnának a tisztikarnak? Az „új éra" számára csak egy dolog volt világos: hogy a hadsereg megerősítését kercsztül kell vinni. A kerülő utak, amelyeken az átszervezést az életbe becsempészte, mindennél jobban bizonyították rossz lelkiismeretét és félelmét a képviselőktől. Ezt két kézzel meg kellett volna ragadni; még egy ilyen esélyt a burzsoázia az elkövetkező száz évben nem várhat. Mi mindent lehetett volna itt apránként kicsiholni ebből a kormányból, ha a haladópárti polgárok nem fösvények, hanem nagystílű spekulánsok módjára fogják fel a dolgot!

Hát még az átszervezés gyakorlati következményei magára a tisztikarra! Tiszteket kellett találni kétszer annyi zászlóalj számára. A hadapródiskolákból korántsem futotta már erre. Olyan liberalizmus nyilvánult meg, mint még soha azelőtt békeidőben; úgyszólván jutalomként kínálták a hadnagyi tisztségeket diákoknak, bírósági gyakornokoknak, minden művelt fiatalembernek. Aki az átszervezés után látta viszont a porosz hadsereget, nem ismert rá a tisztikarra. Nem mendemondák, hanem saját megfigyeléseink alapján beszélünk erről. A sajátos tiszti zsargon háttérbe szorult, a fiatalabb tisztek természetes anyanyelvükön beszéltek és semmiképpen sem tartoztak holmi zárt kaszthoz, hanem inkább, mint 1815 óta valaha, az állam valamennyi művelt osztályát és valamennyi tartományát képviselték. Ezt a pozíciót tehát az események szükségszerűsége folytán máris megnyerték; most már csak tartani kellett, és kihasználni. A haladópárti polgárok figyelemre sem méltatták mindezt és úgy beszéltek, mintha ezek a tisztek mind nemesi kadétok lennének. Pedig 1815 óta soha nem volt Poroszországban több polgári származású tiszt, mint éppen most.

Mellesleg szólva azt, hogy a porosz tisztek bátran léptek fel az ellenséggel szemben a schleswig-holsteini háborúban, főképpen e friss vér beömlesztésének tulajdonítjuk. A régi állománybeli alsóbb tisztek egymaguk nem mertek volna ilyen sokszor a saját felelősségükre cselekedni. Ebben a vonatkozásban igaza van a kormánynak, ha az átszerve-

zésnek lényeges befolyást tulajdonít a sikerek „eleganciájára"; hogy a dánok szempontjából az átszervezés milyen más tekintetben volt félelmetes, azt nem tudjuk.

Végül pedig a fő kérdés: vajon a békebeli hadsereg megerősítése megkönnyíti-e egy államcsíny végrehajtását? — Teljesen helytálló, hogy a hadseregek olyan eszközök, amelyekkel államcsínyeket hajtanak végre, s hogy tehát a hadsereg mindenfajta megerősítése növeli egy államcsíny keresztülvitelének lehetőségét. Ám a hadseregnek egy nagyhatalom számára szükséges létszáma nem az államcsínyekre való nagyobb vagy kisebb kilátáshoz, hanem a többi nagyhatalom hadseregének nagyságához igazodik. Aki át mondott, annak bét is kell mondania. Aki elfogadja a porosz képviselői mandátumot, aki Poroszország nagyságát és európai nagyhatalmi helyzetét írja zászlajára, annak abba is bele kell egyeznie, hogy létrehozzák azokat az eszközöket, amelyek nélkül Poroszország nagyságáról és nagyhatalmi helyzetéről szó sem lehet. Ha ezek az eszközök nem hozhatók létre államcsínyek megkönnyítése nélkül, annál rosszabb a haladópárti uraknak. Ha 1848-ban nem viselkednek oly nevetségesen gyáván — réges-rég elmúlt volna az államcsínyek korszaka. A fennálló körülmények között azonban nem tehetnek egyebet, mint hogy ilyen vagy amolyan formában végül mégis csak elismerik a hadsereg megerősítését, az államcsínyekre vonatkozó aggályaikat pedig megtartják maguknak.

De a kérdésnek még más oldalai is vannak. Először is, még mindig tanácsosabb volt, hogy egy „új érás" kormánnyal, semmint hogy egy Bismarck-kormánnyal tárgyaljanak ennek az államcsíny-szerszámnak a megszavazásáról. Másodszor, az általános hadkötelezettség valóságos keresztülvitelére irányuló minden újabb lépés magától értetődően csökkenti a porosz hadsereg alkalmasságát arra, hogy államcsínyek eszköze legyen. Mihelyt az önkormányzás vágya és a szembeszegülő elemek elleni harc szükségessége a nép egész tömegét áthatotta, a 20—21 éves fiatalembereket is magával kell hogy ragadja a mozgalom, és egy államcsíny végrehajtása az ő közreműködésükkel, még feudális és abszolutista veze-

tése alatt is, egyre nehezebbé válik. Minél inkább előrehalad az országban a politikai művelődés, annál kelletlenebbé válik a behívott újoncok hangulata. Erről már a kormány és a burzsoázia mostani harcának is bizonyságot kellett tennie.

Harmadszor, a kétéves szolgálati idő elegendő ellensúly a hadsereg megnövelésével szemben. Abban a mértékben, ahogyan a hadsereg megerősítése a kormány számára gyarapítja a puccsokhoz való anyagi eszközöket, ugyanabban a mértékben csökkenti a kétéves szolgálati idő az erre szolgáló morális eszközöket. Lehetséges, hogy a harmadik szolgálati évben az abszolutista tanok örökös magolása és az engedelmesség megszokása pillanatnyilag, és a szolgálat tartamára, terem valami gyümölcsöt a katonáknál. A harmadik szolgálati évben, amikor az egyes katonának már szinte semmi katonai tanulnivalója nincsen, általános hadkötelezettünk valamelyest megközelíti már a francia–osztrák rendszer hosszú évekre behívott katonáját. Már van benne valami a hivatásos katonából, és mint ilyen, minden esetben sokkal könnyebben felhasználható, mint a fiatalabb katona. Ha az államcsiny lehetőségéből indulunk ki, a harmadik szolgálati évüket töltők elbocsátása minden bizonnyal kiegyenlítené a további 60–80 ezer ember behívását.

Ehhez azonban még egy további pont járul, éspedig a döntő. Nem kívánjuk tagadni, hogy jöhetnek olyan viszonyok – ehhez túl jól ismerjük burzsoáziánkat –, amelyek között még mozgósítás nélkül, egyszerűen békebeli állományú hadsereggel is lehetségessé válhat államcsíny. Ez azonban nem valószínű. Egy nagy puccs végrehajtásához majdnem mindig mozgósítani kell. És ekkor következik be a fordulat. A békeidők porosz hadserege bizonyos körülmények között puszta eszközzé válhat a kormány kezében, amelyet felhasználhat az ország belsejében; a háborús idők porosz hadserege egészen bizonyosan soha. Akinek valaha alkalma nyílt arra, hogy egy zászlóaljat előbb békeállapotban, majd hadiállapotban lásson, tudja, milyen óriási különbség van az emberek egész magatartásában, az egész tömeg jellegében. Azok az emberek, akik félig gyermekként léptek be a had

seregbe, most férfiként térnek vissza soraiba; tarsolyukban önbecsülést, önbizalmat, magabiztosságot és jellemességet hoznak magukkal, és ez az egész zászlóaljnak javára válik. A katonák viszonya a tisztekhez, a tiszteké a katonákhoz nyomban megváltozik. A zászlóalj katonai szempontból sokat nyer, de politikai szempontból — abszolutista célokra — teljességgel megbízhatatlanná válik. Ezt még a Schleswigbe való bevonuláskor is látni lehetett, ahol a porosz katonák az angol hírlaptudósítók nagy meglepetésére, mindenütt nyíltan részt vettek a politikai tüntetéseken és félelem nélkül hangoztatták korántsem ortodox nézeteiket. És ezt az eredményt — a mozgósított hadsereg politikai használhatatlanságát abszolutista célokra — főképpen a Manteuffel-korszaknak és a „legújabb" érának köszönhetjük. 1848-ban még egészen más volt a helyzet.

Hiszen a porosz hadügyi berendezkedés egyik legjobb vonása, az átszervezés előtt éppúgy, mint utána, éppen az, hogy Poroszország ezzel a hadügyi berendezkedéssel sem népszerűtlen háborút nem viselhet, sem tartósnak ígérkező államcsínyt nem hajthat végre. Mert még ha a békebeli hadsereg hagyná is, hogy egy kisebb államcsínyhez felhasználják, az első mozgósítás és az első háborús veszély mégis elegendő volna ahhoz, hogy minden „vívmányt" ismét kérdésessé tegyen. A háborús hadsereg jóváhagyása nélkül a békebeli hadsereg hőstettei a „belső Düppelen" csak rövid életű jelentőségűek lennének; ezt a jóváhagyást pedig egyre nehezebb lesz elérni. Néhány reakciós lap a kamarákkal szemben a „hadsereget" nyilvánította az igazi népképviseletnek. Természetesen csak a tiszteket értették ezen. Ha valaha sor kerülne arra, hogy a Kreuzzeitung[135] urai államcsínyt hajtanak végre, amelyhez *mozgósított* hadseregre lenne szükségük, ugyancsak meglepődnének ezen a népképviseleten, efelől nyugodtak lehetnek.

Végső soron azonban nem is ebben rejlik a fő biztosíték az államcsíny ellen. Abban rejlik, hogy egyetlen kormány sem képes államcsíny útján olyan kamarát összehozni, amely megszavaz neki új adókat és kölcsönöket; továbbá,

hogy ha összehozna is egy erre hajlandó kamarát, egyetlen bankár sem akadna Európában, aki ilyen kamarai határozatokra hitelt nyújtana neki. A legtöbb európai államban másként állnának a dolgok. De hiába, Poroszország az 1815-ös ígéretek és az 1848 előtti hasztalan pénzszerzési manőver óta abban a hírben áll, hogy jogérvényes és megtámadhatatlan kamarai határozat nélkül egy fillért sem szabad kölcsönözni neki. Még Raphael von Erlanger úr, aki pedig kölcsönt nyújtott az amerikai konföderáltaknak,[136] még ő is aligha bízna készpénzt egy államcsíny nyomán létrejött porosz kormányra. Ezt egyesegyedül az abszolutizmus korlátoltságának köszönheti Poroszország.

Ebben rejlik a burzsoázia ereje; abban ugyanis, hogy a kormány, ha pénzszűkében van — és ez előbb vagy utóbb bizonyosan bekövetkezik —, maga kénytelen *a burzsoáziához fordulni pénzért*, éspedig ezúttal nem a burzsoázia politikai képviseletéhez, amely végső soron tudja: azért van, hogy fizessen, hanem a pénzarisztokráciához, amely jó üzletet akar csinálni a kormánnyal, amely ugyanazzal a mércével méri egy kormány hitelképességét, mint bármely magánemberét, és amelynek teljesen közömbös, hogy a porosz államnak sok vagy kevés katonára van-e szüksége. Ezek az urak csak három aláírással ellátott váltókat számítolnak le, és ha a kormányon kívül csak a főrendiház írta alá, a képviselőház nélkül, vagy pedig egy olyan képviselőház, amely strómanokból áll, akkor ezt váltószédelgésnek tekintik és köszönettel lemondanak az üzletről.

Itt végződik a katonai kérdés és kezdődik az alkotmány kérdése. Mindegy, hogy milyen hibák és bonyodalmak folytán, de a polgári ellenzék most olyan helyzetbe került, hogy vagy végigharcolja a katonai kérdést, vagy pedig azt a maradék politikai hatalmát is elveszti, amellyel még rendelkezik. A kormány már az egész költségvetés-jóváhagyási jogát kétségbe vonta. Ha mármost a kormány előbb-utóbb mégiscsak *kénytelen* lesz békét kötni a kamarával, nem a legjobb politika-e egyszerűen kitartani, amíg ez az időpont elkövetkezik?

Miután már ilyen messzire mentek a konfliktusban — feltétlenül igen. Hogy ezzel a kormánnyal lehetséges-e elfogadható alapon megegyezni, az több mint kétséges. A burzsoázia önnön erejének túlbecsülésével olyan helyzetbe hozta magát, hogy ebben a katonai kérdésben ki kell próbálnia, vajon a döntő elem-e az államban, vagy pedig semmi. Ha győz, ezzel egyszersmind kivívja magának azt a hatalmat, hogy minisztereket nevezzen ki és váltson le, azt a hatalmat, amellyel az angol alsóház rendelkezik. Ha alulmarad, akkor alkotmányos úton. soha többé nem tesz szert semmiféle jelentőségre.

Ám rosszul ismeri német polgárainkat az, aki azt hiszi, hogy ilyen kitartás elvárható tőlük. A burzsoázia bátorsága politikai dolgokban mindenkor egyenes arányban áll az adott ország polgári társadalmában elért súlyával. Németországban a burzsoázia társadalmi ereje sokkal kisebb, mint Angliában vagy akár Franciaországban; a német burzsoázia sem nem szövetkezett a régi arisztokráciával, mint Angliában, sem nem semmisítette meg azt a parasztok és a munkások segítségével, mint Franciaországban. A feudális arisztokrácia Németországban még mindig hatalom, a burzsoáziával szemben ellenséges és ráadásul a kormányokkal szövetkező hatalom. A gyáripar, a modern burzsoázia egész társadalmi erejének alapja, Németországban sokkal kevésbé fejlett, mint Franciaországban és Angliában, bármilyen óriási haladást tett is meg 1848 óta. A hatalmas tőkefelhalmozások egy-egy kézben, amelyek Angliában és még Franciaországban is gyakoriak, Németországban ritkábban fordulnak elő. Innen ered egész burzsoáziánk kispolgári jellege. A viszonyok, amelyek között él, a látókör, amelyet kialakíthat magának, kicsinyesek; nem csoda hát, hogy egész gondolkodásmódja éppilyen kicsinyes! Honnan lenne hát bátorsága ahhoz, hogy egy ügyért a végsőkig harcoljon? A porosz burzsoázia nagyon is jól tudja, hogy a saját ipari tevékenységét illetően mennyire függ a kormánytól. A koncessziók[137] és a közigazgatási ellenőrzés lidércként nyomják. A kormány minden új vállalkozásnál akadályokat gördíthet az útjába. Hát még

politikai téren! A katonai kérdésben támadt konfliktus alatt a burzsoá kamara csak tagadólag léphet fel, merőben védekezésre van utalva; a kormány ugyanakkor támadólag jár el, a maga módján értelmezi az alkotmányt, megrendszabályozza a liberális hivatalnokokat, érvényteleníti a liberális városi választásokat, megmozgatja a bürokratikus erőszak minden eszközét arra, hogy megértesse a polgárokkal alattvalói álláspontjukat, ténylegesen egyik pozíciót a másik után foglalja el és olyan helyzetet vív ki magának, amilyen még Manteuffelnak sem volt. A költségvetés nélküli pénzkiadás és adókivetés időközben nyugodtan halad a maga útján, a hadsereg átszervezése pedig fennállásának minden évével újabb erőre tesz szert. Röviden, a burzsoázia kilátásban levő végső győzelme évről évre forradalmibb jelleget ölt, a kormány napról napra, minden területen sokasodó részgyőzelmei pedig egyre inkább befejezett tények alakját öltik. Ehhez jön a burzsoáziától és a kormánytól egyaránt teljesen független munkásmozgalom, amely arra kényszeríti a burzsoáziát, hogy vagy tegyen igen végzetes engedményeket a munkásoknak, vagy készüljön el arra, hogy a döntő pillanatban kénytelen lesz a munkások nélkül cselekedni. Lesz-e a porosz burzsoáziának ilyen körülmények között bátorsága ahhoz, hogy a végsőkig kitartson? Ehhez csodálatosan meg kellett volna javulnia 1848 óta — a saját szellemében —, és az a sóvárgó kompromisszumvágy, amely a haladópárt soraiban a jelenlegi ülésszak megnyitása óta nap mint nap megnyilvánul, nem erről tanúskodik. Attól tartunk, a burzsoázia ezúttal sem riad vissza attól, hogy elárulja önmagát.

III

„Mi hát a munkáspárt álláspontja ezzel a hadseregátszervezéssel és a kormányzat, valamint a polgári ellenzék között ebből keletkező konfliktussal kapcsolatban?"

A munkásosztálynak politikai tevékenysége teljes kibontakozásához sokkal nagyobb térre van szüksége, mint amit

a szétforgácsolt Németország egyes államai nyújtanak. A sokállamiság a proletariátus számára mozgási akadállyá lesz, de jogosult létczéssé, a komoly gondolkodás tárgyává sohasem. A német proletariátus sohasem fog birodalmi alkotmányokkal, porosz vezetéssel, triásszal[138] és ilyesmikkel foglalkozni, hacsak nem azért, hogy leszámoljon velük; neki közömbös az a kérdés, hogy hány katonára van a porosz államnak szüksége ahhoz, hogy nagyhatalomként tovább vegetáljon. Hogy az átszervezés a katonai terheket valamelyest növeli-e vagy sem, az a munkásosztálynak *mint osztálynak* nem sokat számít. Ezzel szemben az egyáltalán nem közömbös neki, hogy az általános hadkötelezettséget tökéletesen megvalósítják-e vagy sem. Minél több munkást képeznek ki a fegyverforgatásra, annál jobb. Az általános hadkötelezettség az általános szavazati jog szükségszerű és természetes kiegészítése; a szavazóknak módot ad arra, hogy határozataikat minden államcsíny-kísérlettel szemben fegyverrel a kezükben érvényesítsék.

Az általános hadkötelezettség minél következetesebb megvalósítása az az egyetlen pont a porosz hadsereg-átszervezésben, amely Németország munkásosztályát érdekli.

Fontosabb az a kérdés, hogy milyen álláspontot kell elfoglalnia a munkáspártnak a kormányzat és a kamara között ebből felmerülő konfliktusban.

A modern munkás, a proletár, a nagy ipari forradalom terméke, amely főként az utóbbi száz évben teljesen forradalmasította minden civilizált országban az egész termelési módot, először az iparét, és azután a mezőgazdaságét is, és amely forradalom következtében már csak két osztály vesz részt a termelésben: a tőkések, akik a munkaeszközöknek, a nyersanyagoknak és a létfenntartási eszközöknek a birtokosai, és a munkások, akiknek sem munkaeszközeik, sem létfenntartási eszközeik nincsenek, hanem ez utóbbiakat előbb munkájukkal meg kell vásárolniuk a tőkésektől. A modern proletárnak tehát csak egy társadalmi osztállyal van közvetlenül dolga, amely ellenségesen szemben áll vele, kizsákmányolja őt: a tőkések, a burzsoák osztályával. Az olyan

országokban, ahol ez az ipari forradalom tökéletesen megvalósult, mint Angliában, a munkásnak valóban csak a tőkésekkel van dolga, hiszen a falun a nagybérlő sem más, mint tőkés; az arisztokratával, aki csak felemészti birtokai földjáradékát, a munkásnak egyáltalán semmi társadalmi érintkezési pontja nincs.

Más a helyzet az olyan országokban, ahol ez az ipari forradalom csak megvalósulóban van, mint Németországban. Itt a korábbi feudális és postfeudális állapotokból még egy sereg társadalmi elem megmaradt, ezek, hogy így fejezzük ki magunkat, a társadalmi közeget (médiumot) zavarják, akadályozzák, hogy Németország társadalmi állapota azt az egyszerű, tiszta, klasszikus jelleget öltse, amely Anglia fejlődési állapotát jellemzi. Azt látjuk, hogy egy napról napra modernebbé váló légkörben és egészen modern tőkések és munkások között elevenen járnak-kelnek itt a legcsodálatosabb vízözön előtti kövületek: feudális urak, úriszékek, parlagi junkerek, botbüntetések, kormánytanácsosok, kerületi főnökök, céhek, illetékességi konfliktusok, közigazgatási büntetőhatalom stb. És azt látjuk, hogy a politikai hatalomért folyó harcban mindezek az eleven kövületek összesereglenek a burzsoázia ellen, amely, mivel tulajdona révén az újkorszak leghatalmasabb osztálya, az új korszak nevében magának követeli tőlük a politikai uralmat.

A burzsoázián és a proletariátuson kívül a modern nagyipar még egyfajta közbülső osztályt termel ki kettőjük között, a kispolgárságot. Ez részint a korábbi félig középkori nyárspolgárság maradványaiból, részint némileg feltört munkásokból áll. Helyét nem annyira áruk termelésében, mint elosztásában találja meg; fő szakmája a kiskereskedés. Míg a régi nyárspolgárság a társadalom legstabilabb osztálya volt, ez a modern kispolgárság a legtöbbet változó osztály; a csőd intézménnyé vált nála. Kis tőkéje révén a burzsoáziának, egzisztenciájának bizonytalansága révén a proletariátusnak az élethelyzetében osztozik. Politikai állásfoglalása éppoly ellentmondásos, mint társadalmi léte; általánosságban azonban legszabatosabb kifejezése a „tiszta demokrácia".

Politikai hivatása az, hogy a burzsoáziát a régi társadalom maradványai elleni és főként saját gyöngesége és gyávasága elleni harcában előrehajtsa, és segítsen azoknak a szabadságoknak a kiharcolásában — sajtószabadság, egyesülési és gyülekezési szabadság, általános választójog, helyi önkormányzat —, amelyek nélkül, habár polgári természetűek, egy félénk burzsoázia bizonyára elboldogulhat, de a munkások sohasem vívhatják ki felszabadulásukat.

A régi, vízözön előtti társadalom maradványai és a burzsoázia között vívott harc folyamán mindenütt eljön valamikor az a pillanat, amikor mindkét küzdő fél a proletariátushoz fordul és támogatását kéri. Ez a pillanat rendszerint egybeesik azzal, amikor a munkásosztály maga kezd mozgolódni. A hanyatló társadalom feudális és bürokrata képviselői odakiáltják a munkásoknak, hogy velük együtt rontsanak neki a kiszipolyozóknak, a tőkéseknek, akik a munkások egyedüli ellenségei; a burzsoák felhívják a munkások figyelmét arra, hogy ők ketten együtt az új társadalmi korszakot képviselik, és ezért a hanyatló régi társadalmi formával szemben mindenesetre azonosak az érdekeik. Ez idő tájt ébred azután a munkásosztály fokozatosan annak tudatára, hogy önálló osztály önálló érdekekkel és önálló, független jövővel; és ezzel felmerül a kérdés, amely egymás után Angliában, Franciaországban és Németországban is előtört: milyen álláspontot kell a munkáspártnak elfoglalnia a harcoló felekkel szemben?

Ez mindenekelőtt attól fog függni, hogy a munkáspárt, azaz a munkásosztálynak az a része, amely az osztály közös érdekeinek tudatára ébredt, miféle célokra fog törni az osztály érdekében?

Amennyire ismeretes, Németország leghaladottabb munkásai ezt a követelést állították fel: a munkások felszabadítása a tőkésektől állami tőkének a szövetkezett munkásokra való átruházása révén, hogy a termelés közös számlára és tőkések nélkül folyjon; és e cél megvalósításának eszközeként a politikai hatalom meghódítása az általános, közvetlen választójog révén.[139]

Annyi már most világos, hogy sem a feudális-bürokrata párt, amelyet röviden *reakciónak* szoktak nevezni, sem a liberál-radikális burzsoá párt nem lesz hajlandó arra, hogy ezeket a követeléseket önként teljesítse. A proletariátus azonban hatalommá válik attól a pillanattól fogva, amikor önálló munkáspártot alkot magának, a hatalommal pedig számolni kell. Mindkét ellenséges párt tudja ezt, tehát adott pillanatban hajlandó lesz arra, hogy a munkásoknak látszólagos vagy valódi engedményeket tegyen. Melyik oldalon érhetik el a munkások a legnagyobb eredményeket?

A reakciós párt szemében már a burzsoák és proletárok létezése is szálka. Hatalma azon nyugszik, hogy a modern társadalmi fejlődést megint elfojtják vagy legalábbis gátolják. Különben lassanként minden vagyonos osztály tőkésekké, minden elnyomott osztály proletárokká változna, és ezzel a reakciós párt önmagától eltűnne. A reakció, ha következetes, persze meg akarja szüntetni a proletariátust, de nem úgy, hogy a szövetkezés felé halad előre, hanem úgy, hogy a modern proletárokat megint céhlegényekké és egész vagy féljobbágy paraszti zsellérekké változtatja vissza. Segítség-e a mi proletárainknak egy ilyen változás? Visszakívánkoznak-e újból a céhmester és a „nagyságos úr" atyai fegyelme alá, ha ilyesmi lehetséges volna? Bizonyára nem. Hiszen éppen a munkásosztálynak minden korábbi látszattulajdontól és látszatkiváltságtól való elszakadása, a tőke és a munka közti pőre ellentét megteremtése az, ami egyetlen nagy, közös érdekekkel bíró munkásosztály, egy munkásmozgalom, egy munkáspárt létezését egyáltalán lehetővé tette. És ezenkívül a történelem ilyen visszafordítása teljes lehetetlenség. A jelen gőzgépei, mechanikai fonógépei és szövőszékei, gőzekéi és cséplőgépei, vasúti és elektromos távírói, gőzműködésű sajtói nem engednek meg ilyen abszurd visszalépést, ellenkezőleg, fokozatosan és könyörtelenül megsemmisítik a feudális és céhes állapotok minden maradványát, és valamennyi korábbról átvett kis társadalmi ellentétet a tőke és a munka egyetlen világtörténelmi ellentétévé oldanak fel.

Ezzel szemben a burzsoáziának nincs semmi más történelmi pozíciója, mint hogy a modern oldalról gyarapítsa és a legmagasabb fokra emelje, hiteltársulatai révén a korábbi időkből átörökölt termelési eszközöket is, főként a földtulajdont, a maga kezére játssza, minden termelési ágat modern segédeszközökkel űzzön, a feudális termelés és a feudális viszonyok minden maradványát megsemmisítse, és ennélfogva az egész társadalmat a tőkések osztályának és a nincstelen munkások osztályának egyszerű ellentétére vezesse vissza. Ugyanabban a mértékben, ahogy a társadalmi osztályellentétcknek ez a legegyszerűsödése végbemegy, nő a burzsoázia ereje, de még nagyobb mértékben nő a proletariátus ereje, osztályöntudata és győznitudása; csak a burzsoázia erejének ez a megnövekedése juttatja a proletariátust fokról fokra oda, hogy az államban többséggé, túlnyomó többséggé váljon, ahogy ez Angliában már megtörtént, de Németországban, ahol falun a különböző fajta parasztok, a városokban pedig a kisiparosok, kiskereskedők stb. túlsúlyban vannak vele szemben, semmi esetre sem.

Tehát: a reakció minden győzelme gátolja a társadalmi fejlődést, feltétlenül távolabb tolja azt az időpontot, amikor a munkások győzni tudnak. Ezzel szemben a burzsoázia minden győzelme a reakció fölött bizonyos szempontból egyszersmind munkásgyőzelem, hozzájárul a tőkés uralom végső bukásához, közelebb hozza azt az időpontot, amikor a munkások a burzsoázia fölött győzni fognak.

Nézzük a német munkáspárt helyzetét 1848-ban és most. Él még Németországban elég veterán, akik közreműködtek 1848 előtt egy német munkáspárt megalapításának első lépéseinél, akik a forradalom után segédkeztek kiépítésében, amíg a kor viszonyai megengedték. Mindnyájan tudják, micsoda fáradságba került még azokban az izgatott időkben is munkásmozgalmat létrehozni, működésben tartani, a reakciós-céhszerű elemeket eltávolítani és hogyan aludt el néhány év múlva újból az egész dolog. Ha most — mondhatni — önmagától keletkezett egy munkásmozgalom, honnan ered ez? Onnan, hogy 1848 óta a bur-

zsoá nagyipar Németországban példátlan haladást tett, mivel egy sereg kisiparost és más, munkás és tőkés közti közbülső elemet megsemmisített, egy sereg munkást közvetlenül ellentétbe állított a tőkéssel, egyszóval jelentős proletariátust hozott létre ott, ahol ez korábban nem, vagy csak kismértékben állt fenn. Ennek az ipari fejlődésnek a következtében a munkáspárt és a munkásmozgalom szükségszerűséggé vált.

Ezzel nem mondjuk azt, hogy nem jöhetnek oly pillanatok, amikor a reakció tanácsosnak látja, hogy a munkásoknak engedményeket tegyen. De ezek az engedmények mindig egészen sajátos fajtájúak. Sohasem politikai természetűek. A feudális-bürokratikus reakció nem fogja kiterjeszteni a választójogot, és a sajtó, az egyesülés és a gyülekezés jogát sem fogja megadni, sem a bürokrácia hatalmát nem fogja korlátozni. Az engedmények, amelyeket tesz, mindig közvetlenül a burzsoázia ellen irányulnak, és olyan jellegűek, hogy a munkások politikai hatalmát semmiképpen sem gyarapítják. Így vitték keresztül Angliában a tízórás törvényt a gyári munkások számára a gyárosok akarata ellenére. Így követelni lehetett volna a poroszországi kormányzattól, hogy a gyárakban pontosan tartsák be a munkaidőre vonatkozó előírásokat — amelyek most csak a papíron léteznek —, továbbá követelni lehetett volna a munkások egyesülési jogát[140] stb. és talán el is lehetett volna érni ezeket. De a reakciónak mindezeknél az engedményeinél fennáll az, hogy a munkások bármiféle ellenszolgáltatás nélkül érik el ezeket, éspedig joggal, mert a reakció már azzal, hogy a burzsoá életét megkeseríti, elérte a célját, és a munkások nem tartoznak neki hálával, nem is hálálkodnak neki sohasem.

Mármost van még a reakciónak egy fajtája, amelynek az utóbbi időben nagy sikere volt, és bizonyos embereknél nagyon divatba jött: az a fajta, amelyet manapság bonapartizmusnak neveznek. A bonapartizmus a szükségszerű államforma olyan országban, ahol a munkásosztályt, amely a városokban fejlődése magas fokán áll, de falun a kisparasztok számszerűen felülmúlják, nagy forradalmi harcban legyőzi

a tőkésosztály, a kispolgárság és a hadsereg. Amikor Franciaországban az 1848. júniusi óriási harcban a párizsi munkásokat legyőzték, egyszersmind a burzsoázia e győzelemben teljesen kimerült. Tudta, hogy még egy ilyen győzelmet nem bír elviselni. Névlegesen még uralkodott, de túl gyönge volt az uralomra. Az élre a hadsereg, a tulajdonképpeni győztes állt, arra az osztályra támaszkodva, amelyből elsősorban regrutálódott, a kisparasztokra, akik azt akarták, hogy nyugtuk legyen a városi zavargóktól. Ennek az uralomnak a formája magától értetődően a katonai despotizmus volt, természetes főnöke ennek vér szerinti örököse, Louis Bonaparte.

Mind a munkásokkal, mind a tőkésekkel szemben a bonapartizmus azáltal tűnik ki, hogy megakadályozza őket abban, hogy egymásnak rontsanak. Azaz megvédi a burzsoáziát a munkások erőszakos támadásaitól, elősegít egy kis békés csatárharcot a két osztály között, egyébként pedig mind az egyiktől, mind a másiktól a politikai hatalom minden jelét megvonja. Egyesülési jog nincs, gyülekezési jog nincs, sajtószabadság nincs, általános választójog olyan bürokratikus nyomás alatt van, hogy ellenzékiek megválasztása csaknem lehetetlen; rendőruralom, amely még a rendőrösített Franciaországban is példa nélkül állt eddig. Emellett mind a burzsoázia, mind a munkások egy részét közvetlenül megvásárolják; az egyiket kolosszális hitelszédelgések révén, melyekkel a kistőkések pénzét a nagyok zsebébe csalogatják; a másikat kolosszális állami építkezések révén, amelyek a természetes, önálló proletariátus mellett egy mesterséges, császári, a kormányzattól függő proletariátust koncentrálnak a nagyvárosokban. Végül hízelegnek a nemzeti büszkeségnek látszólag heroikus háborúkkal, amelyeket azonban mindig Európa magas hatósági engedélyével a mindenkori általános bűnbak ellen viselnek, és csak olyan feltételekkel, hogy a győzelem előre biztosítva van.

A legtöbb, amit ilyen kormányzat alatt mind a munkások, mind a burzsoázia nyerhetnek, az, hogy kipihenik a harc fáradalmait, hogy az ipar — egyébként kedvező körül-

mények között — erőteljesen fejlődik, hogy tehát kialakulnak az új és hevesebb harc elemei, és hogy ez a harc kitör, mihelyt egy ilyen nyugvópont szükséglete nem létezik többé. A legnagyobb fokú ostobaság volna többet várni a munkások számára egy olyan kormányzattól, amely éppen azért létezik, hogy a munkásokat a burzsoáziával szemben fékentartsa.

Térjünk mármost rá az előttünk fekvő speciális esetre. Mit nyújthat a reakció Poroszországban a munkáspártnak?

Nyújthat-e ez a reakció a munkásosztálynak valódi részesedést a politikai hatalomban? — Semmi esetre sem. Először is az újabbkori történelemben sem Angliában, sem Franciaországban sohasem fordult elő, hogy reakciós kormányzat ezt megtette volna. Másodszor a jelenlegi harc Poroszországban éppen akörül folyik, hogy a kormányzat magában egyesítsen-e minden valódi hatalmat, vagy ossza-e meg azt a parlamenttel. És a kormányzat igazán nem azért mozgat meg minden eszközt a burzsoáziának a hatalomtól való megfosztására, hogy ezt a hatalmat utána a proletariátusnak ajándékozza!

A feudális arisztokrácia és a bürokrácia Poroszországban megtarthatja valóságos hatalmát parlamenti képviselet nélkül is. Hagyományos helyzetük az udvarnál, a hadseregben, a hivatalnoki karban biztosítja nekik ezt a hatalmat. Még csak különös képviseletet sem kell kívánniuk, hiszen nemesekből és hivatalnokokból álló kamarák, amilyenek Manteuffel idejében voltak, manapság tartósan mégiscsak lehetetlenek Poroszországban. Ezért az egész kamararendszert is a pokolba kívánják.

Ezzel szemben a burzsoázia és a munkások valóságos szabályozott politikai hatalmat csak parlamenti képviselet révén gyakorolhatnak; és ez a parlamenti képviselet csak akkor ér valamit, ha részt vehet a vitában és a határozathozatalban, másszóval, ha kezében tarthatja „az erszény gombját". De éppen ez az, amit Bismarck bevallottan meg akar akadályozni. Kérdezzük: érdeke-e a munkásoknak, hogy ez a parlament minden hatalomtól megfosztassék, ez a parlament, amelybe — azt remélik — az általános, közvetlen

választójog kivívása révén maguk is bekerülnek és amelyben egyszer majd többség lesznek? Érdekük-e az agitáció minden emeltyűjét mozgásba hozni, hogy bekerüljenek egy olyan gyülekezetbe, amelynek végeredményben semmi szava nincs? Bizonyára nem.

De ha a kormányzat a fennálló választási törvényt hatálytalanítaná és oktrojálná az általános, közvetlen választójogot? Igen, *ha!* Ha a kormányzat ilyen bonapartista csínyt tenne, és a munkások ráállnának erre, ezzel már eleve elismernék a kormányzat jogát arra, hogy egy új oktrojálással, mihelyt kedve támad rá, megint megszüntesse az általános, közvetlen választójogot, és akkor mit érne az egész általános, közvetlen választójog?

Ha a kormányzat oktrojálná az általános, közvetlen választójogot, akkor eleve úgy foglalná pontokba, hogy az éppenséggel nem lenne többé általános, közvetlen választójog.

Ami pedig magát az általános, közvetlen választójogot illeti, csak Franciaországba kell menni, hogy meggyőződjünk arról, micsoda jámbor választásokat lehet lebonyolítani ezzel, ha nagyszámú ostoba falusi lakosságunk, jól szervezett bürokráciánk, alaposan megrendszabályozott sajtónk, a rendőrség által kellően féken tartott egyesületeink vannak, és egyáltalán nincs politikai gyűlésezés. Hány munkásképviselőt hoz hát be az általános, közvetlen választójog a francia kamarába? Pedig a francia proletariátus sokkal koncentráltabb, mint a német, és több harci és szervezeti tapasztalata van.

Ez átvezet bennünket még egy másik kérdésre. Németországban a falusi népesség kétszer akkora, mint a városi népesség, azaz az emberek kétharmada a mezőgazdaságból, egyharmada az iparból él. És mivel Németországban a nagybirtok a szabály és a kisparcellás paraszt a kivétel, ez más szavakkal azt jelenti, hogy míg a munkások egyharmada a tőkés parancsnoksága alatt áll, kétharmada a *feudális úr parancsnoksága alatt.* Azok, akik szakadatlanul a tőkésekre rontanak rá, de a feudálisok ellen egy haragos szavuk sincs,

megszívlelhetnék ezt. A feudálisok Németországban éppúgy közvetlen ellenségei a munkásoknak, mint a kapitalisták. De ez még korántsem minden. A patriarchális gazdálkodás a régi feudális birtokokon a falusi napszámosnak vagy zsellérnek „nagyságos urától" való öröklött függőségét hozza létre, ami nagyon megnehezíti a mezőgazdasági proletár bekapcsolódását a városi munkások mozgalmába. A papok, a rendszeres butítás a falun, a rossz iskolai oktatás, az emberek világtól való elzártsága megteszi a többit. A mezőgazdasági proletariátus a munkásosztálynak az a része, amely a legnehezebben és a legkésőbben érti meg saját érdekeit, saját társadalmi helyzetét, másszóval az a része, amely a legtovább marad öntudatlan eszköz az őt kizsákmányoló kiváltságos osztály kezében. És melyik ez az osztály? Németországban nem a burzsoázia, hanem a *feudális nemesség*. Még Franciaországban is, ahol pedig szinte kizárólag csak szabad földtulajdonú parasztok léteznek, ahol a feudális nemesség régóta meg van fosztva minden politikai hatalomtól, az általános választójog a munkást nem vitte be a kamarába, hanem csaknem teljesen kizárta onnan. Mi lenne az általános választójog eredménye Németországban, ahol a feudális nemesség még tényleges társadalmi és politikai hatalom, és ahol két mezőgazdasági napszámos jut egy ipari munkásra? A feudális és bürokratikus reakció elleni harc — hiszen a kettő nálunk most elválaszthatatlan — Németországban egyet jelent a falusi proletariátus szellemi és politikai felszabadításáért vívott harccal, és amíg a falusi proletariátus nem sodródik bele a mozgalomba, addig a városi proletariátus Németországban a legcsekélyebbet sem érheti és éri el, addig az általános, közvetlen választójog a proletariátus számára nem fegyver, hanem *csapda*.

Talán ez az igen szókimondó, de szükséges fejtegetés fel fogja bátorítani a feudálisokat arra, hogy az általános, közvetlen választójogért fellépjenek. Annál jobb.

Vagy a kormányzat csak azért csonkítaná meg a polgári ellenzék sajtóját, egyesülési jogát, gyülekezési jogát (ha a mostani állapotok között egyáltalán van még sok csonkítani-

való), hogy a munkásokat szabad sajtóval, szabad egyesülési és gyülekezési joggal ajándékozza meg? Valóban, vajon a munkásmozgalom nem nyugodtan és zavartalanul járja-e a maga útját?

Éppen itt a bökkenő. A kormányzat *tudja*, és a burzsoázia is tudja, hogy az egész mostani német munkásmozgalom csak *megtűrt* valami, csak addig él, amíg a kormányzatnak *tetszik*. Amíg a kormányzatnak hasznos, hogy ez a mozgalom fennáll, hogy a polgári ellenzéknek új, független ellenfele nőtt fel, addig megtűri a mozgalmat. Attól a pillanattól kezdve, amikor ezáltal a kormányzatra veszélyessé válik, a dolognak egyszerre vége szakad. Az a mód, ahogyan a haladópártiak agitációját a sajtóban, egyesületekben és gyűléseken megakadályozták, legyen figyelmeztetés a munkásoknak. Ugyanazok a törvények, rendeletek és intézkedések, amelyeket akkor alkalmaztak, bármelyik nap alkalmazhatók őellenük és végezhetnek az ő agitációjukkal; sor is kerül erre, mihelyt ez az agitáció veszélyessé válik. Igen fontos, hogy a munkások ebben a kérdésben tisztán lássanak, hogy ne essenek ugyanabba a tévedésbe, mint a burzsoázia az új éra idején, amikor szintén csak *megtűrték*, de már a nyeregben hitte magát. És ha valaki azt képzeli, hogy a mostani kormányzat meg fogja szabadítani a sajtót, az egyesülési és gyülekezési jogot mostani bilincseitől, az éppenséggel azok közé az emberek közé tartozik, akikkel kár minden szóért. Márpedig sajtószabadság, egyesülési és gyülekezési jog nélkül nem lehetséges semmilyen munkásmozgalom.

A fennálló porosz kormányzat nem olyan együgyű, hogy el akarná vágni a saját torkát. És ha a dolog odáig jutna, hogy a reakció a német proletariátusnak némi politikai látszatengedményt lökne oda csalétkül — akkor a német proletariátus remélhetőleg az ősi Hildebrandének büszke szavaival fog válaszolni:

„Mit gêrû scal man geba infâhan, ort widar orte."

„Lándzsával kell az adományt fogadni, hegyet hegy ellen."

Ami a *szociális* engedményeket illeti, amelyeket a reak-

ció a munkásoknak tehetne — a munkaidő megrövidítését a gyárakban, a gyári törvények jobb alkalmazását, egyesülési jogot stb. —, minden ország tapasztalata azt bizonyítja, hogy a reakció tesz ilyen javaslatokat, anélkül, hogy a munkásoknak a legcsekélyebb fizetséget kellene nyújtaniuk érte. A reakciónak szüksége van a munkásokra, a munkásoknak azonban nincs szükségük a reakcióra. Amíg tehát a munkások saját önálló agitációjukban ragaszkodnak ezekhez a pontokhoz, számíthatnak rá, hogy eljön az a pillanat, amikor reakciós elemek ugyanezeket a követeléseket felállítják, csak hogy a burzsoáziát bosszantsák: ezzel a munkások sikereket érnek el a burzsoáziával szemben, anélkül, hogy a reakciónak valamiféle hálával tartoznának.

Ha azonban a munkáspárt a reakciótól nem várhat egyebet, mint kis engedményeket, amelyeket különben is megkap, anélkül hogy koldulnia kellene értük — mit várhat akkor a polgári ellenzéktől?

Láttuk, hogy burzsoázia és proletariátus mindketten egy új korszak gyermekei, hogy mindketten társadalmi tevékenységükben arra törekszenek, hogy a korábbi időből itt maradt kacat maradványait félretolják. Egymás között igen komoly harcot kell ugyan eldönteniük, de ezt a harcot csak akkor vívhatják majd végig, ha csupán egymással állnak szemben. Csak azáltal, hogy a régi ócskaságot kivetik a korláton, lesz „a hajó ütközetre kész" — csakhogy ezúttal az ütközet nem két hajó között folyik, hanem egyetlen hajón a tisztek és a legénység között.

A burzsoázia nem harcolhatja ki politikai uralmát, nem fejezheti ki ezt a politikai uralmat alkotmányban és törvényekben anélkül, hogy egyidejűleg ne adjon a proletariátusnak fegyvereket a kezébe. A régi, születés által megkülönböztetett rendekkel szemben az emberi jogokat, a céhrendszerrel szemben a kereskedelem és iparűzés szabadságát, a bürokratikus gyámkodással szemben a szabadságot és az önkormányzatot kell zászlajára írnia. Következésképp tehát az általános, közvetlen választójogot, sajtó-, egyesülési és gyülekezési szabadságot s a népesség egyes osztályai ellen hozott minden

külön törvény megszüntetését kell követelnie. De ez minden, amit a proletariátusnak a burzsoáziától követelnie kell. Azt nem kívánhatja meg, hogy a burzsoázia szűnjék meg burzsoázia lenni, de azt igen, hogy saját elveit következetesen valósítsa meg. Ezzel szemben a proletariátus a kezébe kapja mindazokat a fegyvereket is, amelyekre végső győzelméhez szüksége van. A sajtószabadsággal, a gyülekezési és egyesülési joggal meghódítja magának az általános választójogot, az agitáció fönti eszközeivel párosult általános, közvetlen választójoggal minden egyebet.

A munkásoknak tehát érdekük, hogy a burzsoáziát minden reakciós elem elleni harcában támogassák, *amíg az önmagához hű marad.* Minden siker, amelyet a burzsoázia a reakciótól kicsikar, ezzel a feltétellel a munkásosztálynak végül is javára válik. A német munkásoknak is megvolt ez a helyes ösztönük. Minden német államban, teljes joggal, mindenütt a legradikálisabb jelöltekre szavaztak, akiknek kilátásuk volt arra, hogy bejussanak.

De mi lesz, ha a burzsoázia hűtlenné válik önmagához, elárulja saját osztályérdekeit és a belőlük következő elveket?

Akkor a munkások számára két út marad!

Vagy előrehajtják saját akarata ellenére a burzsoáziát, és amennyire lehet, kényszerítik, hogy a választójogot terjessze ki, a sajtót, az egyesülést és a gyülekezést tegye szabaddá, és ezzel a proletariátusnak teremtsen olyan területet, amelyen szabadon mozoghat és megszervezheti magát. Ezt tették az angol munkások az 1832-es Reform Bill,[141] a francia munkások az 1830-as júliusi forradalom óta, és éppen ezzel a mozgalommal, amelynek közvetlen céljai tisztán polgári természetűek voltak, mozdították előre, jobban, mint bármilyen más eszközzel, saját fejlődésüket és szervezettségüket. Ez az eset mindig be fog következni, mert a burzsoázia, híján lévén a politikai bátorságnak, időről időre mindenütt hűtlenné válik önmagához.

Vagy pedig a munkások teljesen visszahúzódnak a polgári mozgalomtól és a burzsoáziát sorsára hagyják. Ez az eset következett be Angliában, Franciaországban és Német-

országban az 1848 és 1850 közötti európai munkásmozgalom kudarca után. Ez az eset csak hatalmas és pillanatnyilag terméketlen erőfeszítések után lehetséges, amelyek után az osztálynak nyugalomra van szüksége. A munkásosztály egészséges állapotában ez lehetetlen; hiszen teljes politikai lemondással lenne egyenlő, és erre huzamosabb időn át egy természeténél fogva bátor osztály, olyan osztály, amely semmit sem veszthet és mindent megnyerhet, képtelen.

Még abban a legvégső esetben, ha a burzsoázia, a munkásoktól való félelmében, a reakció szoknyája mögé bújik és a vele ellenséges elemek hatalmához folyamodik védelemért a munkások ellen — még akkor sem marad más hátra a munkáspárt számára, mint hogy a polgárok ellenére folytassa a polgári szabadságért, a sajtószabadságért, a gyülekezési és egyesülési jogért való, a polgárok által cserbenhagyott agitációt. E szabadságok nélkül maga sem mozoghat szabadon; ebben a harcban saját életeleméért küzd, a levegőért, amelyre a lélegzéshez szüksége van.

Magától értetődik, hogy mindezekben az esetekben a munkáspárt nem a burzsoázia puszta uszályaként, hanem tőle tökéletesen különböző, önálló pártként fog fellépni. A burzsoáziának minden alkalommal emlékezetébe fogja idézni, hogy a munkások osztályérdekei a tőkésekéivel szöges ellentétben állnak, és hogy a munkások tudatában vannak ennek. Saját szervezetét a burzsoázia pártszervezetével szemben meg fogja tartani és tovább fogja fejleszteni, és az utóbbival csak úgy fog tárgyalni, mint egyik hatalom a másikkal. Ily módon tiszteletet parancsoló helyzetet fog magának biztosítani, fel fogja világosítani az egyes munkásokat osztályérdekeikről, és a legközelebbi forradalmi viharkor — és ezek a viharok most oly szabályszerűen térnek vissza, mint a kereskedelmi válságok és a napéjegyenlőségi viharok — kész lesz a cselekvésre.

Ebből magától következik a munkáspárt politikája a porosz alkotmánykonfliktusban:

mindenekelőtt megtartani a munkáspárt szervezettségét, amennyire csak a mostani állapotok engedik;

a haladópártot előrehajszolni a *valódi* haladás felé, amennyire ez lehetséges; rákényszeríteni őket, hogy saját programjukat tegyék radikálisabbá, és ahhoz tartsák magukat; minden következetlenségüket és gyengeségüket kíméletlenül megbüntetni és nevetségessé tenni;

a tulajdonképpeni katonai kérdést hagyni a maga útján, annak tudatában, hogy egyszer a munkáspárt is megcsinálja majd a saját, *német* „hadsereg-átszervezését";

a reakció képmutató csábításaira pedig ezt felelni: „Lándzsával kell az adományt fogadni, hegyet hegy ellen."

A megírás ideje: 1865. január vége—február 11.
A megjelenés helye: külön brosúrában, Hamburg 1865. február végén.
Eredeti nyelve: német.
Aláírás: Friedrich Engels.

JEGYZETEK A NÉMETORSZÁGI HÁBORÚRÓL[142]

A következő jegyzetek célja az, hogy pártatlan és szigorúan katonai szempontból magyarázatot fűzzünk a háború folyó eseményeihez és, amennyire lehetséges, kimutassuk, hogy valószínűleg milyen befolyással lesznek a küszöbönálló hadműveletekre.

A hely, ahol az első döntő csapásoknak meg kell történniük, Szászország és Csehország határa. Az olaszországi háború bajosan vezethet döntő eredményekhez, ameddig a négyszöget[143] el nem foglalják, elfoglalása pedig alighanem hosszadalmas hadművelet lesz. Lehet, hogy sok harci műveletre fog sor kerülni Nyugat-Németországban, de a lekötött erők létszámát tekintve ezek eredményei mégis másodrendűek lesznek a cseh határ eseményeihez viszonyítva. Ezért egyelőre kizárólag erre a vidékre irányítjuk figyelmünket.

Az egymással harcoló seregek erejének megítéléséhez minden gyakorlati célból elegendő lesz, ha csakis a gyalogságot vesszük számításba, észben tartva azonban, hogy az osztrák lovasság létszáma úgy viszonylik a poroszéhoz, mint három a kettőhöz. A tüzérség aránya a gyalogsághoz a két hadseregben körülbelül ugyanaz, mondjuk 3 ágyú 1000 emberre.

A porosz gyalogság 253 sorzászlóaljból, 83,5 tartalékos zászlóaljból és 116 Landwehr-zászlóaljból (első korosztály, a 27 és 32 év közötti férfiak)[144] áll. Ezek közül a tartalékos zászlóaljak és a Landwehr az erődök helyőrségét alkotják

és azonkívül a kisebb német államok elleni fellépésre vannak szánva, míg a sorkatonaságot Szászországban és körülötte összpontosították, hogy szembeszálljon az északi osztrák hadsereggel. Ha levonunk mintegy 15 zászlóaljat, amelyek Schleswig-Holsteint tartják megszállva és másik 15 zászlóaljat, Rastatt, Mainz és Frankfurt eddigi helyőrségét, amelyet most Wetzlarnál összpontosítottak, marad a fősereg számára mintegy 220 zászlóalj. Lovassággal és tüzérséggel, valamint annyi Landwehrrel, amennyi a szomszédos erődökből elvonható, ez a hadsereg körülbelül 300 ezer főt fog számlálni 9 hadtestben.

Az északi osztrák hadsereg 7 hadtestből áll, melyek mindegyike jóval nagyobb, mint egy porosz hadtest. Igen keveset tudunk jelenleg összetételükről és szervezetükről, de minden okunk megvan annak feltételezésére, hogy 320—350 ezer főnyi hadsereget alkotnak. Ily módon úgy látszik, hogy a számbeli fölény biztosítva van az osztrákok számára.

A porosz hadsereg a király főparancsnoksága alatt áll majd, azaz egy parádé-katona főparancsnoksága alatt, akinek képességei legjobb esetben igen közepesek, jelleme pedig gyenge, de sokszor csökönyös. Körülveszik először is a hadsereg vezérkara, élén Moltke tábornokkal, egy kitűnő tiszttel; másodszor „külön katonai kabinetje", amely személyes kegyenceiből áll; és harmadszor olyan más főtisztek, akiket kíséretének nevezhet. Lehetetlen hatékonyabb rendszert kitalálni arra, hogy már a hadsereg főhadiszállásán biztosítsák a versenyt. Már a kezdet kezdetén fellép a természetes féltékenység a hadsereg törzskara és a király kabinetje között, mindegyikük harcolni fog a legfőbb befolyásért és kiagyalja és védelmezi a saját kedvenc hadműveleti tervét. Ez egymagában csaknem lehetetlenné teszi a célok egységét, a következetes cselekvést. Akkor azonban jönnek a vég nélküli haditanácsok, amelyek ilyen körülmények között elkerülhetetlenek és amelyek tíz eset közül kilencben valamilyen félrendszabály elfogadásával végződnek — ami háborúban a lehető legrosszabb eljárás. Ilyen esetekben a mai parancsok rendszerint ellentmondanak a

tegnapiaknak, amikor pedig a dolgok bonyolultakká válnak vagy rosszra fordulással fenyegetnek, egyáltalán nem adnak ki parancsokat és a dolgok a maguk útján mennek. „Ordre, contre ordre, désordre",* ahogy Napóleon szokta mondani. Senki sem felelős, mert a nem felelős király minden felelősséget magára vesz, s ezért senki sem tesz semmit, amíg külön meg nem parancsolják neki. Az 1806-os hadjáratot hasonló módon vezényelte a mostani király apja; a következmény a jénai és auerstedti vereség és az egész porosz hadsereg három hét alatti összeomlása volt.[145] Semmi okunk nincs annak feltételezésére, hogy a mostani király bátrabb, mint apja volt; és ha Bismarck grófban talált is olyan embert, akinek irányítását feltétlenül követheti, a hadseregben nincs olyan megfelelő rangú ember, aki a katonai ügyek kizárólagos terhét hasonlóképpen magára vehetné.

Az osztrák hadsereg Benedek tábornok feltétlen parancsnoksága alatt áll, aki tapasztalt tiszt és aki legalábbis tudja, hogy mit akar. A legfelsőbb parancsnokság fölénye határozottan az osztrákok oldalán van.

A porosz erők két „hadseregre" oszlanak; az első, Frigyes Károly herceg parancsnoksága alatt, az 1., 2., 3., 4., 7. és 8. hadtestből áll; a második a trónörökös parancsnoksága alatt az 5. és 6. hadtestből. A testőrség, a fő tartalékot alkotva, valószínűleg az első hadsereghez fog csatlakozni. Mármost ez a felosztás nemcsak hogy megtöri a parancsnoklás egységét, hanem igen gyakran arra is vezet, hogy a két hadsereg két különböző hadműveleti vonalon mozogjon, hogy kombinált mozdulatokat végezzen, hogy összekötőpontjukat az ellenség hatókörébe helyezzék; más szavakkal, az a tendenciája, hogy a két hadsereget külön tartsa, holott amennyire csak lehet, össze kellene fogni őket. A poroszok 1806-ban és az osztrákok 1859-ben igen hasonló körülmények között ugyanezt a vonalat követték és vereséget szenvedtek. Ami pedig a két parancsnokot illeti, a trónörökös mint katona ismeretlen nagyság, Frigyes Károly herceg pedig kétségtele-

* „Parancs, ellenparancs, rendetlenség." — *Szerk.*

nül nem mutatkozott nagy parancsnoknak a dán háborúban.[146]

Az osztrák hadseregnek nincs ilyen felosztása: a hadtestparancsnokok közvetlenül Benedek tábornok alá vannak rendelve. Ezért a hadsereg szervezetét illetően megint fölényben vannak ellenfeleikkel szemben.

A porosz katonák, különösen a tartalékosok és a Landwehr, akiket be kellett hívni a sorkatonaság hézagainak betöltésére (és sok ilyen van), akaratuk ellenére mennek háborúba; az osztrákok ezzel szemben régóta vágytak egy háborúra Poroszország ellen és türelmetlenül várják a menetparancsot. Ezért a csapatok *morálját* illetően is fölényben vannak.

Poroszország ötven év óta nem viselt nagy háborút; hadserege, egészében véve, békehadsereg, a békehadseregek minden pedantériájával és szabályokon lovaglásával. Kétségtelen, hogy újabban, különösen 1859 óta, sokat tettek ennek kiküszöbölésére; de negyven év szokásait nem olyan könnyű kiirtani és nagyszámú tehetségtelen és pedáns ember található még mindig, különösen a legfontosabb helyeken – a törzstisztek között. Az osztrákok viszont alaposan kigyógyultak ebből a betegségből az 1859-es háborúban, és drágán megvásárolt tapasztalatukat jól használták fel. Kétségtelen, hogy a részletek megszervezésében, a hadviselésben való alkalmazkodásban és ez irányú tapasztalatban az osztrákok szintén fölényben vannak a poroszokkal szemben.

Az oroszok kivételével csak a porosz csapatoknál normális harci alakzat a mély zárt oszlop. Képzeljük el egy angol zászlóalj nyolc századát negyednyi távolságú oszlopban, de az arcvonalat egy helyett két század alkotja, úgy hogy két század minden négy sora alkotja az oszlopot, és akkor előttünk áll a „porosz rohamoszlop". Ennél jobb célpontot huzagolt csövű tűzfegyverek számára elképzelni sem lehet, s minthogy a huzagolt csövű ágyú 2000 yard távolságról gránátot tud vetni reá, ez az alakzat csaknem lehetetlenné teszi, hogy egyáltalában elérjék az ellenséget. Figyeljük meg, hogy ha csak egyetlen gránát robban ennek a tömegnek

a közepében, használható-e utána ez a zászlóalj bármire is aznap.

Az osztrákok átvették a franciáktól a laza nyitott oszlopot, amely alig nevezhető oszlopnak; inkább két vagy három, egymást 20–30 yard távolságban követő vonalra emlékeztet, s aligha szenvedhet tüzérségtől nagyobb veszteségeket, mint egy felfejlődött vonal. A taktikai alakzat előnye megint az osztrákok oldalán van.

Mindezeket az előnyöket a poroszok csak két dologgal ellensúlyozhatják. Hadbiztosságuk kétségtelenül jobb és ezért az ő csapataik fognak jobb ellátást kapni. Az osztrák hadbiztosság, mint az egész osztrák adminisztráció, a megvesztegetés és sikkasztás tanyája, aligha jobb, mint az oroszoké. Még most is azt halljuk, hogy a csapatokat rosszul és rendszertelenül élelmezik; a harctéren és az erődökben ez még rosszabb lesz, s az osztrák adminisztráció talán veszedelmesebb ellenségnek bizonyul a négyszög erődjei számára, mint az olasz tüzérség.

A poroszok második előnye jobb fegyverzetük. Bár huzagolt csövű tüzérségük határozottan jobb az osztrákokénál, ez nyílt mezőn igen keveset jelent. A porosz és az osztrák puskák lőtávolsága, röppályája és pontossága körülbelül egyenlő lesz, de a poroszoknak hátultöltő fegyverük van, s állandó, jól irányzott tüzet adhatnak soraikból, percenként legalább négyszer. Ennek a fegyvernek az óriási fölénye megmutatkozott a dán háborúban, s nem kétséges, hogy az osztrákok sokkal nagyobb mértékben fogják tapasztalni hatását. Ha ezek, ahogy hír szerint Benedek utasította őket, nem vesztegetnek sok időt tüzeléssel, hanem azonnal szuronnyal mennek az ellenségnek, óriási veszteségeik lesznek. A dán háborúban a poroszok vesztesége sohasem volt több a dán veszteségek egynegyedénél, néha pedig csak egytizede volt annak; s ahogy a Times egy katonai tudósítója nemrég igen helyesen megjegyezte, a dánok csaknem mindenütt számbeli hátrányban levő csapatoktól szenvedtek vereséget.

Mégis, a gyútűs puska ellenére az esélyek a poroszok ellen szólnak; és ha nem szenvednek vereséget az első nagy

csatában az osztrákok jobb vezetése, szervezete, taktikai alakzata és *morálja*, valamint, nem utolsósorban, saját parancsnokaik miatt, akkor bátorságuk bizonyára más, mint ami egy 50 év óta békeállapotban levő hadseregtől elvárható.

II

Az emberek kezdenek türelmetlenkedni a cseh határon levő két nagy hadsereg nyilvánvaló tétlensége miatt. De ennek a késedelemnek számos oka van. Mind az osztrákok, mind a poroszok teljesen tudatában vannak a küszöbönálló összeütközés fontosságának, amely eldöntheti az egész hadjárat eredményét. Mindketten az arcvonalra hajszolnak annyi katonát, amennyire csak rátehetik a kezüket: az osztrákok az új alakulataikból (a gyalogezredek 4. és 5. zászlóaljait), a poroszok a Landwehrből, amelyet először csak helyőrségi szolgálatra szántak.

Ugyanakkor úgy látszik, hogy mindkét oldalon megkísérlik manőverezéssel felülkerekedni a szemben álló hadseregen és a legkedvezőbb stratégiai feltételek között megkezdeni a hadjáratot. Hogy ezt megértsük, vessünk egy pillantást a térképre és vizsgáljuk meg azt a vidéket, amelyen ezek a hadseregek elhelyezkednek.

Bizonyosnak véve, hogy a két hadsereg normális visszavonulási pontja Berlin és Bécs, s hogy ezért az osztrákok Berlin elfoglalására, a poroszok pedig Bécs elfoglalására fognak törekedni, három útvonal van, amelyen hadműveleteket végezhetnek. Egy nagy hadseregnek bizonyos kiterjedésű vidékre van szüksége, amelynek erőforrásaiból menetelés közben élhet, s hogy gyorsan mozoghasson, kénytelen több oszlopban menetelni több párhuzamos úton; arcvonala ezért egy mondjuk hatvan és tizenhat mérföld között váltakozó szélességre fog kiterjedni, aszerint, milyen közel van az ellenség és milyen távolságra vannak az utak egymástól. Ezt figyelembe kell venni.

Az első útvonal az Elba és a Moldva bal partján haladna,

Lipcsén és Prágán át. Világos, hogy ezen az útvonalon a hadviselők mindegyikének kétszer át kellene kelni a folyón, másodszor szemközt az ellenséggel. Feltéve, hogy valamelyik hadsereg megkísérli, hogy ezen az útvonalon ellenfelének oldalába kerüljön, az utóbbi, mivel övé a rövidebb, mert egyenesebb út, a folyó vonalán elébe vághat a megkerülő erőnek, s ha sikerül visszavernie azt, egyenesen bevonulhat az ellenséges fővárosba. Ez az útvonal, amely egyformán előnytelen mindkét fél számára, ezért figyelmen kívül hagyható.

A második útvonal az Elba jobb partján húzódik, a folyó és a Sziléziát Csehországtól és Morvaországtól elválasztó Szudéta-hegylánc között. Ez csaknem a Berlin és Bécs közötti egyenes vonalon van; a két hadsereg között levő részt most a Löbau-Pardubitz vasút jelzi. Ez a vasút Csehországnak azon a részén halad át, amelyet délről és nyugatról az Elba, északkeletről pedig a hegység határol. Sok jó útja van, és ha a két hadsereg egyenesen egymás ellen vonulna, akkor itt lenne az összeütközés helye.

A harmadik útvonal Breslaun át és onnan a Szudéta-hegyláncon keresztül halad. Ez a hegylánc, amely a morva határon, ahol több jó út keresztezi, nem számottevően magas, a Csehország határát képező Óriás-hegységben magasabbá és meredekebbé válik. Itt csak néhány út vezet át; Trautenau és Reichenberg között negyven mérföldnyi távolságban a hegylánc egész északkeleti részét egyetlen katonai út sem szeli át. Az egyetlen létező út, amely Hirschbergből az Iser völgyébe vezet, az osztrák határnál megszakad. Ebből tehát az következik, hogy ez az egész, negyven mérföld hosszú akadály járhatatlan, legalábbis egy nagy hadsereg és megszámlálhatatlanul sok málhája számára, s hogy egy Breslau ellen vagy rajta átmenő előnyomulásnak az Óriás-hegységtől délnyugatra kell áthaladnia a hegyeken.

Mármost mi a két hadsereg helyzete, összeköttetéseit tekintve, ha ezen az úton támad?

A poroszok, ha egyenesen Breslautól délre támadnak, nyitva hagyják Berlinnel való összeköttetésüket. Az osztrá-

kok, ha elég erősek ahhoz, hogy csaknem abszolúte biztosak legyenek a győzelemben, hagyhatják őket előnyomulni egészen az olmützi megerősített táborig, amely megállítaná őket, míg ők maguk Berlin ellen vonulhatnának, bízva abban, hogy átmenetileg megszakadó összeköttetéseiket egy döntő győzelem újra megnyitja; vagy egyenként megütközhetnek a porosz hadoszlopokkal, ahogy azok kikerülnek a hegyekből, és siker esetén visszaűzhetik őket Glogauba és Posenba, ami által Berlin és a porosz államok nagyobb része ki lenne szolgáltatva nekik. Ennélfogva egy Breslaun át való előnyomulás csak nagy számbeli fölény esetén lenne ajánlatos a poroszoknak.

Az osztrákok egész más helyzetben vannak. Megvan az az előnyük, hogy a Monarchia nagyobbik része Breslautól délkeletre terül el; azaz a Berlin—Breslau vonal *közvetlen folytatásában*. Minthogy a Duna északi partját Bécs közelében megerősítették, hogy megvédje a fővárost egy rajtaütéstől, átmenetileg, sőt hosszabb időre is feláldozhatják Béccsel való közvetlen összeköttetésüket, s ember- és készletutánpótlásukat Magyarországról meríthetik. Ezért egyenlő biztonsággal operálhatnak a löbaui és a breslaui úton, a hegyektől északra vagy délre; sokkal nagyobb szabadságuk van a manőverezésben, mint ellenfeleiknek.

A poroszoknak ezenfelül további okaik is vannak az óvatosságra. Csehország északi határától Berlin úgyszólván fele akkora távolságra van, mint Bécs; Berlin ezért sokkal veszélyeztetettebb. Bécset védi a Duna, amely mögött egy megvert hadsereg védelmet találhat, védik a folyó északi partján felállított erődítmények, valamint az olmützi megerősített tábor, amely mellett a poroszok nem haladhatnak el észrevétlenül és büntetlenül, ha az osztrák hadsereg zöme egy vereség után ott foglalna állást. Berlinnek nincs semmiféle védelme a harctéren levő seregen kívül. E körülmények és az első cikkünkben részletezettek között úgy látszik, hogy a poroszoknak nyilvánvalóan a védekező szerep jut.

Ugyanezek a körülmények és emellett erős politikai szükségesség Ausztriát csaknem kényszeríti a támadó fel-

lépésre. Egyetlen győzelem nagy eredményeket biztosíthat számára, míg veresége nem törné meg ellenálló erejét.

A hadjárat stratégiai terve alapvonásaiban szükségképpen igen egyszerű. Bármelyik támad először a két fél közül, csak ez a választása van: vagy színlelt támadás az Óriás-hegységtől *északnyugatra* és igazi támadás tőle délkeletre, vagy megfordítva. A negyven mérföldes akadály a hadszíntér döntő jellegzetessége és a hadseregeknek e felé kell törekedniük. Harcokról fogunk hallani ennek az akadálynak mindkét végén, s néhány nappal később tisztázódni fog az igazi támadás iránya és talán az első hadjárat sorsa is. Mégis, amikor két ilyen nehézkes hadsereg áll egymással szemben, hajlunk arra a gondolatra, hogy a legegyenesebb út a legbiztonságosabb, s hogy annak nehézsége és veszélye, hogy ilyen nagy csapattesteket több oszlopban különböző utakon nehéz hegyvidéken át vigyenek, csaknem természetszerűen mindkét szemben álló sereget a Löbau—Pardubitz útra fogja terelni.

Az eddig végrehajtott mozdulatok a következők: A poroszok június első hetében szászországi hadseregüket a szász határon, Zeitztől Görlitzig, sziléziai hadseregüket pedig Hirschbergtől a Neisséig vonták össze. Június 10-re közelebb nyomultak egymáshoz, jobbszárnyuk az Elbánál volt, Torgau közelében, balszárnyszélük pedig Waldenburg közelében. 12-től 16-ig a sziléziai hadsereg, amely most az 1., 5., 6. hadtestből és a gárdából áll, megint kelet felé terjeszkedett, ezúttal Ratiborig, vagyis Szilézia legdélkeletibb sarkáig. Ez színlelésnek látszik, különösen a gárdisták parádézása, akikről azt feltételezzük, hogy mindig a főserggel vannak. Ha ez több, mint színlelés, vagy ha nem tesznek intézkedéseket, hogy ezt a négy hadtestet a legrövidebb időn belül visszaindítsák Görlitz felé, akkor több mint 120 000 katonának ez a távol eső sarokban való koncentrálása nyilvánvaló hiba; el lehet őket vágni a visszavonulás minden lehetőségétől, s kétségtelenül minden kapcsolattól a hadsereg többi részével.

Az osztrákokról nem sokkal többet tudunk, mind azt, hogy Olmütz körül vannak összpontosítva. A Timesnak

táborukban tartózkodó tudósítója közli, hogy 6. hadtestük, 40 ezer fő, 19-én Weisskirchenből Olmützbe érkezett, ami nyugati irányú mozgásra mutat. Hozzáteszi, hogy 21-ére a főhadiszállást át kellett helyezni Trübauba, a Morvaország és Csehország közötti határra. Ez a mozdulat ugyanabba az irányba mutatna, ha nem tűnne nagyon is *kacsának*, amelyet azzal a szándékkal küldtek Londonba, hogy onnan félrevezetésül megtáviratozzák a porosz főhadiszállásnak. Egy tábornok, aki olyan titoktartással jár el és aki olyan ellenszenvvel viseltetik a laptudósítókkal szemben, mint Benedek, nem valószínű, hogy 19-én tájékoztatja őket arról, hogy hol lesz főhadiszállása 21-én, hacsak nincs oka erre.

Mielőtt befejeznénk, vessünk egy pillantást az északnyugat-németországi hadműveletekre. A poroszoknak több erejük volt ott, mint ahogy korábban tudtuk. 15 zászlóaljjal rendelkeztek Holsteinban, 12-vel Mindenben és 18-cal Wetzlarban. Gyors koncentrikus mozdulatokkal, amelyek alatt a csapatok egészen váratlanul képeseknek mutatkoztak erőltetett menetelésre, két nap alatt elfoglalták a Koblenz—Eisenach vonaltól északra levő egész vidéket és minden összeköttetési vonalat a királyság keleti és nyugati tartományai között. A hesseni csapatoknak, mintegy 7000 főnek, sikerült elmenekülniük, de a 10—12 ezer főnyi hannoveri sereg közvetlen visszavonulási vonalát Frankfurt felé elvágták és már 17-én a 7. porosz hadtest hátralevő része, 12 zászlóalj, a két koburgi zászlóaljjal együtt az Elba felől Eisenachba érkezett. Ily módon úgy látszik, hogy a hannoveriek minden oldalról körül vannak véve és csak csoda vagy a poroszok ostobasága révén menekülhetnek meg. Mihelyt sorsuk eldől, 50 porosz zászlóalj felszabadul a szövetségi hadsereggel szemben, amelyet Sándor darmstadti herceg alakít Frankfurtnál és amely mintegy 23 ezer württembergiből, 10 ezer darmstadtiból, 6000 nassauiból, 13 ezer badeniből (ezeket csak most mozgósítják), 7000 hesseniből és 12 ezer osztrákból fog állni, akik most vannak úton Salzburgból; összesen mintegy 65 ezer fő, akiket lehet, hogy még megerősítenek 10—20 ezer bajorral. Most azt jelentik, hogy

ezek közül mintegy 60 ezer fő már összpontosul Frankfurtnál és Sándor herceg megkockáztatta az előrehaladást azzal, hogy 22-én visszafoglalta Hessent. Ennek azonban nincs semmi jelentősége. A poroszok nem fogják megtámadni, amíg nem összpontosították jól erőiket, és akkor, minden fegyvernembeli 70 ezer katonájukkal és jobb fegyverzetükkel, gyorsan végezhetnek ezzel a vegyes hadsereggel.

III

Az első nagy ütközetet megvívták, nem Csehországban, hanem Itáliában, s a négyszög megint leckét adott az olaszoknak stratégiából. Ennek a híres állásnak, ahogy valójában minden valamit érő megerősített állásnak az erőssége nem annyira négy erődjének nagy védelmi képességében rejlik, hanem abban, hogy ezek az erődök úgy vannak csoportosítva egy sajátos katonai vonásokkal rendelkező vidéken, hogy a támadó erő csaknem mindig indíttatva van és gyakran kénytelen arra, hogy megossza magát és két különböző ponton támadjon, míg a védekező sereg a maga egész egyesített erejét e támadók egyike ellen küldheti, azt nagyobb létszámával szétzúzhatja és azután a másik ellen fordulhat. Az olasz hadsereg el is követte ezt a hibát. A király tizenegy hadosztállyal a Mincionál állt, míg Cialdini öt hadosztállyal a Pó alsó folyása felé fordult, közel Ponte-Lagoscuróhoz és Polesellához. Egy olasz hadosztály 17, egyenként 700 főnyi zászlóaljból áll; ennélfogva Viktor Emánuelnak lovassággal és tüzérséggel együtt legalább 120—125 ezer katonája volt. Cialdininak pedig mintegy feleannyi. Miközben a király 23-án átkelt a Mincion, Cialdininak át kellett kelnie a Pó alsó folyásán és az osztrákok hátában tevékenykednie; de addig a pillanatig, amikor ezeket írjuk, semmi biztos hír nem érkezett arról, hogy ezt az utóbbi mozdulatot végrehajtották volna. Mindenesetre az a 60 ezer katona, akiknek jelenléte megfordíthatta és valószínűleg meg is fordította volna a csata sorsát múlt vasárnap Custozzánál,[147] eddig nem érhetett el

semmiféle olyan előnyt, amely arányban állna egy nagy csata elvesztésével.

A Garda-tó az Alpok két nyúlványa közé ékelődik, amelyek a tótól délre két dombcsoportot alkotnak; ezek között vág utat magának a Mincio a mantovai lagunák felé. Mindkét csoport erős katonai állást alkot; déli lejtőikről áttekinthető a Lombard-síkság és ágyú lőtávolságon belül uralkodnak felette. Ezek a dombok jól ismertek a hadtörténetben. A nyugati csoport, Peschiera és Lonato között, volt a színhelye az 1797-es castiglionei és lonatói és az 1859-es solferinói csatának;[148] a keleti csoportért, Peschiera és Verona között, három napig harcoltak 1848-ban, majd a múlt vasárnapi csatában ismét.

Ez a keleti dombcsoport az egyik oldalon a Mincio felé lejt, s a valleggiói síkságban végződik; a másik oldalon, délkelet felé néző hosszú ívben, az Adige felé, amelyet Bussolengónál ér el. Ezt a dombcsoportot északról délre két körülbelül egyenlő részre osztja egy mély szakadék, amelyben a Tione patak folyik; úgyhogy a Mincio felől előrenyomuló haderőnek először ki kell erőszakolnia a folyón való átkelést és közvetlenül ezután ismét feltartóztatja ez a szakadék. A lejtő szélén, a síkság felé nézve, és a szakadéktól keletre a következő falvak vannak: a déli szélen Custozza; tovább északra Sommacampagna, Sona, majd Santa Giustina. A Peschiera—Verona vasút Sommacampagnánál szeli át a dombokat, a főút Sonánál.

1848-ban a piemontiak, miután elfoglalták Peschierát, ostromzár alá vették Mantovát és hadseregük e helységtől Rivoliig helyezkedett el a Garda-tónál, centrumuk a szóban forgó halmokat foglalta el. Július 23-án Radetzky hét dandárral előrenyomult Veronából, áttörte e túlságosan kiterjedt vonal középső részét és ő maga szállta meg a dombokat. 24-én és 25-én a piemontiak megpróbálták visszafoglalni eredeti állásukat, de 25-én végleges vereséget szenvedtek és Milánón át azonnal visszavonultak a Ticino mögé. Ez az első custozzai csata eldöntötte az 1848-as hadjáratot.

Az olasz főhadiszállásról érkezett, a múlt vasárnapi

csatára vonatkozó táviratok eléggé ellentmondóak; de a másik oldalról kapott táviratok segítségével eléggé világos betekintést nyerhetünk megvívásának körülményeibe. Viktor Emánuel úgy tervezte, hogy 1. hadteste (Durando tábornok, 4 hadosztály, illetve 68 zászlóalj) Peschiera és Verona között foglaljon állást, hogy fedezni tudja az előbbi erőd ostromát. Ennek az állásnak természetesen Sonának és Sommacampagnának kellett lennie. A 2. hadtestnek (Cucchiari tábornok, 3 hadosztály illetve 51 zászlóalj) és a 3. hadtestnek (Della Rocca tábornok, ugyanolyan erősségű, mint a 2. hadtest) egyidejűleg át kellett kelniük a Minción, hogy fedezzék az 1. hadtest hadműveleteit. Az 1. hadtest valószínűleg Salionze közelében vagy tőle délre kelt át, és azonnal a dombok felé indult; a 2. úgy látszik Valleggiónál kelt át, a 3. pedig Goitónál és a síkságon nyomult előre. Ez szombaton, 23-án történt. Pulz osztrák dandárja, amely előőrs volt a Minciónál, lassan visszavonult Verona felé; vasárnap, Solferino évfordulóján pedig az egész osztrák hadsereg kivonult Veronából, hogy szembeszálljon az ellenséggel. Úgy látszik, időben érkeztek meg ahhoz, hogy még az olaszok előtt elfoglalják Sona és Sommacampagna magaslatait és a Tione szakadékának keleti szélét. A csatát tehát főleg a szakadékon való átkelőért vívták. A déli szélen a síkságon levő két hadtest együtt tudott működni a dombokon levő 1. olasz hadtesttel és ily módon Custozza a kezükbe került. Az olaszok a síkságon fokozatosan mindinkább előrenyomultak Verona irányában, hogy oldalba és hátba támadják az osztrákokat, az osztrákok pedig csapatokat küldtek ellenük. Ily módon a két hadsereg arcvonala, amely eredetileg kelet, illetve nyugat felé nézett, negyed körfordulatot vett, az osztrákoké délre, az olaszoké pedig északra nézett. De minthogy a dombok Custozzától északkelet felé távolodnak, az olasz 2. és 3. hadtestnek ez az oldalozó művelete nem befolyásolhatta azonnal a dombokon levő 1. hadtestük állását, mert ezt nem lehetett elég messzire kiszélesíteni anélkül, hogy ne sodorják veszélybe magukat az oldalozó csapatokat. Ily módon az osztrákoknak úgy látszik a 2. és 3. hadtestet

csak le kellett kötniük annyi erővel, amennyi elegendő ezek első lendületének megtöréséhez, míg minden rendelkezésükre álló katonát az 1. hadtest ellen indítottak és számbeli fölényükkel szétzúzták azt. Sikerük teljes volt; az 1. hadtestet hősies harc után visszaűzték és végül az osztrákok rohammal elfoglalták Custozzát. Ezáltal a Custozzán túl keletre és északkeletre előrenyomult olasz jobbszárny szemmel láthatólag komoly veszélybe került. Ennek következtében újabb harc indult a faluért, melynek folyamán az elvesztett összeköttetést valószínűleg helyreállították és megállították a Custozzából kiinduló osztrák előrenyomulást, de a helység az osztrákok kezében maradt és az olaszoknak aznap éjszaka újra át kellett kelniük a Mincion.

A csatának ezt a vázlatát nem történelmi beszámolóként adjuk — ehhez még hiányoznak a részletek —, hanem csupán kísérletként arra, hogy térképpel a kezünkben összeegyeztessük a csatára vonatkozó különböző táviratokat egymással és a katonai józan ésszel; és ha a táviratok valamennyire is megbízhatóak és teljesek, meg vagyunk győződve arról, hogy a csata általános képe nem fog túlságosan eltérőnek mutatkozni az általunk felvázolttól.

Az osztrákok körülbelül 600 foglyot vesztettek, az olaszok 2000-et, valamint néhány ágyút. Ez azt mutatja, hogy a csata vereség volt, de nem katasztrófa. Az erőknek eléggé egyenlőknek kellett lenniük, bár igen valószínű, hogy az osztrákoknak kevesebb csapatuk volt tűzben, mint ellenfeleiknek. Az olaszoknak minden okuk megvan arra, hogy szerencsésnek mondják magukat, amiért nem kergették őket a Mincióba; az 1. hadtest állása e folyó és a szakadék között, egy két-négy mérföld széles földsávon, fölényben levő ellenséggel szemben, minden bizonnyal igen veszélyes volt. Kétségtelenül hiba volt, hogy a csapatok főerejét a síkságra küldték, miközben a döntő pontokat, az uralkodó magaslatokat elhanyagolták; de a legnagyobb hiba, ahogy már korábban kifejtettük, az volt, hogy megosztották a hadsereget, hogy Cialdinit 60 ezer katonával a Pó alsó folyásánál hagyták és csak a többiekkel támadtak. Cialdini hozzájárulhatott volna egy győzelemhez Verona előtt,

s ezután, visszafelé vonulva a Pó alsó folyásához, sokkal könnyebben átkelhetett volna a folyón, ha mindenáron ragaszkodtak ehhez a kombinált manőverhez. Úgy látszik, hogy nem nyomult tovább előre, mint az első napon és most talán nagyobb erőkkel kell majd megütköznie, mint azelőtt. Az olaszoknak most tudniuk kellett volna, hogy igen szívós ellenféllel van dolguk. Solferinónál Benedek 26 ezer osztrákkal egy egész napon át feltartóztatta a kétszer akkora teljes piemonti hadsereget, amíg el nem rendelték visszavonulását, mivel a másik hadtest vereséget szenvedett a franciáktól. Az a piemonti hadsereg sokkal jobb volt a mostani olasz hadseregnél; kiképzettebb, egyneműbb volt és jobbak voltak a tisztjei. A mostani hadsereg igen új keletű alakulat és az ezzel járó összes hátrányokban szenved; míg a mai osztrák hadsereg sokkal jobb az 1859-esnél. A nemzeti lelkesedés óriási jelentőségű, de amíg nem fegyelmezik és nem szervezik meg, senki sem nyerhet vele csatát. Még Garibaldi „ezre"[149] sem puszta lelkesedők tömege volt, hanem fegyelmezett emberek, akik 1859-ben megtanultak parancsoknak engedelmeskedni és puskaport szagolni. Remélhető, hogy az olasz hadsereg törzskara, saját érdekében, tartózkodni fog attól, hogy meggondolatlanságokba bocsátkozzék egy olyan hadsereggel szemben, amely bár számbelileg alulmarad, lényegében fölötte áll az övének és azonkívül Európa egyik legerősebb hadállását tartja.

IV

Képzeljünk el egy fiatal porosz zászlóst vagy kornétást, akitől a hadnagyi vizsgán megkérdezik, mi lenne a legbiztonságosabb terv egy porosz hadsereg Csehországba való betörése számára? Képzeljük el, hogy ifjú tisztünk ezt válaszolja: „A legjobb út az lenne, ha csapatainkat két körülbelül egyenlő részre osztanánk, az egyikkel keletre kerültetnénk meg az Óriás-hegységet, a másikkal nyugatra, és Gitschinben egyesítenénk őket." Mit mondana a vizsgáztató tiszt erre? Felvi-

lágosítaná az ifjú úriembert arról, hogy terve vét a stratégia két legelemibb törvénye ellen: először, soha ne oszd meg csapataidat úgy, hogy ne támogathassák egymást, hanem tartsd őket jól együtt; és másodszor, ha különböző utakon nyomulnak előre, a különböző oszlopok egyesítését olyan ponton kell végrehajtani, amely nincs az ellenség hatótávolságában; hogy ezért a javasolt terv a lehető legrosszabb; csak akkor lehetne figyelembe venni, ha Csehországot egyáltalán nem tartanák megszállva ellenséges csapatok; és, ennek következtében, az a tiszt, aki ilyen hadjárattervet javasol, nem érdemli meg még a hadnagyi kinevezést sem.

Mégis, a porosz hadsereg bölcs és képzett vezérkara éppen ezt a tervet fogadta el. Ez szinte hihetetlen — de így van. Ezt a hibát, amelyért az olaszoknak meg kellett szenvedniük Custozzánál, a poroszok újra elkövették, mégpedig olyan körülmények között, amelyek tízszerte rosszabbá tették. Az olaszok legalább azt tudták, hogy tíz hadosztállyal számbeli fölényben vannak az ellenséggel szemben. A poroszoknak tudniuk kellett, hogy ha kilenc hadtestüket együtt tartják, a legjobb esetben alighogy egyenlőek lesznek létszámban Benedek nyolc hadtestével; és hogy erőik megosztásával a két hadsereget majdnem biztosan annak a sorsnak teszik ki, hogy a túlerő egyiket a másik után szétzúzza. Teljesen érthetetlen volna, hogyan lehetett ilyen tervet még csak meg is vitatni, nemhogy elfogadni olyan kétségtelenül tehetséges tisztek testületében, mint amilyenek a porosz vezérkart alkotják, ha nem Vilmos király lenne a főparancsnok. De senki sem számíthatott arra, hogy a királyok és hercegek főparancsnokságának végzetes következményei ilyen hamar és ilyen erősen megmutatkoznak. A poroszok most Csehországban élethalálharcot vívnak. Ha két hadsereg egyesülését Gitschinnél vagy mellette megakadályozzák, ha valamelyikük vereséget szenvedve kénytelen visszavonulni Csehországból és visszavonulásával még jobban eltávolodik a másiktól, akkor a hadjárat tulajdonképpen befejezettnek mondható. Akkor Benedek figyelmen kívül hagyhatja a trónörökös hadseregét, amíg az visszavonul Breslau felé, és minden erejével üldöz-

heti Frigyes Károly herceg hadseregét, amely aligha kerülheti el a teljes megsemmisülést.

A kérdés az, hogy sikerül-e megakadályozni ezt az egyesülést? Addig a pillanatig, amikor e sorokat írjuk, legfrissebb híreink 29., péntek estéről szólnak. A poroszok, akiket 28-án Edelsheim tábornok kivert Gitschinből (a hely neve csehül Jičin), azt állítják, hogy 29-én rohammal újra elfoglalták a várost, és ez az utolsó értesülésünk. Az egyesülés akkor még nem jött létre; legalább négy osztrák hadtest és a szász hadtest részei akkor harcban álltak mintegy öt-hat porosz hadtesttel.

A trónörökös hadseregének különböző oszlopait, amikor a dombok csehországi oldalán leereszkedtek a völgybe, az osztrákok kedvező ponton támadták meg, ahol a völgy kiszélesedve lehetővé tette számukra, hogy szélesebb arcvonalat állítsanak szembe a porosz oszlopokkal és megkíséreljék megakadályozni azok felfejlődését; eközben a poroszok, ahol ez lehetséges volt, csapatokat küldtek az oldalsó völgyeken át, hogy oldalba és hátba támadják ellenfeleiket. Ez történik mindig a hegyi hadviselésben és ez magyarázza, hogy ilyen körülmények között mindig nagyszámú foglyot ejtenek. A másik oldalon úgy látszik, hogy Frigyes Károly herceg és Herwarth von Bittenfeld seregei szinte ellenállás nélkül jutottak át a szorosokon; az első ütközetek az Iser folyó vonalán zajlottak le, azaz csaknem félúton a két hadsereg kiindulási pontjai között. Haszontalan volna megkísérelni az utolsó három-négy napon érkezett, rettenetesen ellentmondó és gyakran semmiképpen sem hiteles táviratok kibogozását és összhangba hozását.

A harc szükségképpen igen váltakozó eredménnyel folyt: ahogy új erők kerültek elő, a győzelem hol az egyik, hol a másik félnek kedvezett. De péntekig az általános eredmény, úgy látszik, a poroszok javára ütött ki. Ha sikerült tartaniuk magukat Gitschinben, akkor az egyesülés szombaton vagy vasárnap kétségtelenül megtörtént, és akkor túl vannak a legnagyobb veszélyen. Az egyesülés előtti végső küzdelmet valószínűleg mindkét részről koncentrált tömegekkel vívták

meg és ez a harc, legalábbis egy időre, eldönti a hadjáratot. Ha a poroszok győztek, egyszerre túl vannak minden maguk teremtette nehézségen, de ugyanezeket az előnyöket, sőt még nagyobbakat is elérhettek volna anélkül, hogy kitették volna magukat ilyen szükségtelen veszélyeknek.

Úgy látszik, hogy a küzdelem igen elkeseredett volt. Az első osztrák dandár, amely harcba szállt a poroszokkal, a „fekete-sárga" dandár volt, amely Schleswigben megrohamozta a Königsberget, Oberselk mellett, a Dannevirke kiürítése előtti napon. Fekete-sárgának a benne levő két ezred hajtókájáról nevezik, és mindig a hadsereg egyik legjobb dandárjának tekintették. De vereséget szenvedett a gyútűs puskától és egyik ezredének (Martini) több mint 500 katonája foglyul esett, miután ötször hiába rohamozták meg a porosz vonalakat. Egy későbbi csatában zsákmányul ejtették a Deutschmeister ezred 3. zászlóaljának lobogóját. Ezt az ezredet, amelynek újoncai kizárólag Bécsből kerültek ki, a legjobbnak tekintik az egész hadseregben. Tehát a legjobb csapatokat már harcba vetették. A poroszok régi békehadsereg létükre szemmelláthatóan ragyogóan viselkedtek. Amikor a háborút valóban megüzenték, a hadsereg szelleme teljesen megváltozott, amit főleg az északnyugati apró hatalmasságok kiseprése[150] idézett elő. Ez — helyesen vagy tévesen, mi csupán regisztráljuk a tényt — azt a gondolatot keltette a csapatokban, hogy ezúttal Németország egyesítéséért hívják harcba őket, és az addig kelletlen és mogorva tartalékosok és landwehresek akkor hangos ujjongással lépték át Ausztria határát. Főleg ennek köszönhető, hogy olyan jól harcoltak; de ugyanakkor minden sikerük nagyobb részét hátultöltő puskáiknak kell tulajdonítanunk; és ha valaha kikerülnek azokból a nehézségekből, amelyekbe tábornokaik oly meggondolatlanul sodorták őket, a gyútűs puskának kell ezt köszönniük. A jelentések egyetértenek abban, hogy óriási fölényben van az elöltöltő puskákkal szemben. A Martini-ezred egy foglyul esett őrmestere kijelentette a Kölnische Zeitung tudósítójának: „Bizonyosan megtettünk mindent, ami bátor katonáktól elvárható, de senki nem állhat helyt ezzel a gyorstüzeléssel szemben."

Ha az osztrákok vereséget szenvednek, ezért nem annyira Benedek tábornok vagy Ramming tábornok, mint inkább Puskavessző (Ramrod) tábornok okolható.

Északnyugaton a hannoveriek, akiket Manteuffel tábornok előőrsének Flies tábornok vezette erős támadása ébresztett helyzetük tudatára, megadták magukat, s ezáltal 59 porosz zászlóalj felszabadult a szövetségi csapatokkal szemben. Ennek legfőbb ideje is volt, mielőtt Bajorország befejezi egész fegyverkezését, mert különben sokkal nagyobb erőkre lett volna szükség Délnyugat-Németország meghódításához. Bajorország tudvalevően mindig lassú és késlekedő a katonai előkészületeiben, de mikor ezek befejeződtek, 60—80 ezer főnyi jó katonát tud harcba vinni. Most valószínűleg hamarosan hallani fogunk a poroszoknak a Majnánál való gyors összpontosításáról és aktív hadműveleteiről Sándor hessen-darmstadti herceg és hadserege ellen.

V

A hadjáratot, amelyet a poroszok feltűnő stratégiai baklövéssel kezdtek meg, azóta olyan iszonyú taktikai erélyyel folytatták, hogy pontosan nyolc nap alatt győzelmes befejezésig vitték.

Legutóbbi cikkünkben azt mondottuk, hogy az egyetlen eset, amelyben a porosz terv igazolható — két, az Óriás-hegység által elválasztott hadsereggel törni be Csehországba —, az, ha Csehország nincs megszállva ellenséges csapatok által. Benedek tábornok rejtélyes terve úgy látszik főképpen egy effajta helyzet megteremtésében állott. Úgy látszik, hogy csak két osztrák hadtest — az 1. (Clam-Gallas) és a 6. (Ramming) — volt Csehország északnyugati sarkában, ahol kezdettől fogva a döntő csaták megvívását vártuk. Ha ez azzal a szándékkal történt, hogy a poroszokat kelepcébe csalják, akkor ez Benedeknek annyira sikerült, hogy ő maga esett bele. Mindenesetre a porosz előrenyomulás két vonalon, amelyek között 40—50 mérföld járhatatlan terep fekszik, egy

a kiinduló ponttól két teljes napi menetre és az ellenség vonalai mögött levő egyesülési pont felé — ez az előrenyomulás minden körülmények között igen veszélyes manőver marad, amelyet súlyos vereség követett volna Benedek furcsa lassúsága, a porosz csapatok váratlan lendülete és hátultöltő puskái nélkül.

Frigyes Károly herceg előnyomulása három hadtesttel (a 3., 4. és 2.-kal, az utóbbi tartalékban volt) Reichenbergen át történt, északra egy nehezen járható hegyvonulattól, amelynek déli oldalán Herwarth tábornok nyomult előre másfél hadtesttel (a 8.-kal és a 7. egy hadosztályával). Ugyanakkor a trónörökös az 1., 5. és 6. hadtesttel és a gárdistákkal a Glatz körüli hegyekben állt. Ily módon a hadsereg három oszlopra oszlott — 45 ezer fő a jobbszárnyon, 90 ezer fő a centrumban és 120 ezer fő a bal oldalon —, amelyek közül egyik sem támogathatta valamelyik másikat legalábbis néhány napig. Ha valaha is, itt esélye volt egy legalább egyenlő számú katonát vezénylő tábornoknak arra, hogy részenként zúzza szét ellenfeleit. De úgy látszik, semmi sem történt ebben az irányban. 26-án volt Frigyes Károly hercegnek az első komoly összeütközése, Turnaunál, az 1. hadtest egy dandárjával, s ezáltal helyreállította összeköttetését Herwarthtal; 27-én az utóbbi elfoglalta Münchengrätzet, míg a trónörökös hadseregének első oszlopa — az 5. hadtest — előnyomult Nachodon túl és súlyosan megverte a 6. osztrák hadtestet (Ramming hadtestét); 28-án, az egyetlen napon, amely némileg balszerencsés volt a poroszokra nézve, Frigyes Károly herceg előhada elfoglalta Gitschint, de Edelsheim tábornok lovassága ismét kiűzte onnan, míg a trónörökös hadseregének 1. hadtestét Trautenaunál, némi veszteséget okozva megállította Gablenz 10. osztrák hadteste, és csak a gárdisták Eipel felé való előnyomulása — az 1. és 5. porosz hadtestek közti úton — szabadította fel őket. 29-én Frigyes Károly herceg megrohamozta Gitschint és a trónörökös hadserege teljesen legyőzte a 6., 8. és 10. osztrák hadtesteket. 30-án Benedeknek Gitschin visszafoglalására tett újabb kísérletét (az 1. hadtesttel és a szász hadsereggel) ragyogóan meghiúsították és a két porosz had-

sereg egyesült. Az osztrák veszteség legalább másfél hadtestnyi katonára rúgott, míg a poroszoké nem érte el ennek negyedét sem.

Ily módon azt látjuk, hogy 27-én az osztrákoknak csak két hadtestük volt kéznél, egyenként 33 ezer fővel; 28-án három; 29-én négy, és ha az egyik porosz távirat helytálló, egy ötödiknek (a 4. hadtestnek) egy része; a szász hadtest pedig csak 30-án tudott segítségükre jönni. Tehát két, ha ugyan nem három hadtest egész idő alatt távol volt a küzdőtérről, ezzel szemben a poroszok minden emberüket elvitték Csehországba. Egészen 29-én estig a hadszíntéren levő osztrák csapatok összlétszáma valójában alig haladta meg a két porosz hadsereg bármelyikének létszámát, és minthogy fokozatosan vetették őket az ütközetbe, úgyhogy az erősítések csak az először bevetett csapatok veresége után érkeztek meg, az eredmény katasztrofális volt.

A jelentések szerint a 3. hadtestet (Ernő főherceg), amely Custozzánál harcolt, nyomban a csata után vasúton északra küldték és egyes beszámolók a Benedek rendelkezésére álló erők között jegyezték fel. Ez a hadtest, amellyel együtt az egész haderő, beleértve a szászokat is, kilenc hadtest lett volna, nem érkezhetett meg idejében a június utolsó napjaiban lezajlott csatákhoz.

A poroszok, bármilyen hibás volt is hadműveleti tervük, gyorsaságukkal és energikus akciójukkal kiegyenlítették ezt. A két hadsereg egyikének hadműveleteiben sem lehet hibát fellelni. Csapásaik mind rövidek, élesek és döntőek voltak és teljes sikerrel jártak. Ez az energia nem lankadt azután sem, hogy a két hadsereg egyesült; tovább nyomultak és már 3-án egész seregük megütközött Benedek egyesült erőivel, és végső megsemmisítő csapást mért rájuk.[151]

Aligha feltételezhető, hogy Benedek önszántából bocsátkozott ebbe a csatába. Nem kétséges, hogy a poroszok gyors üldözése kényszerítette arra, hogy erős hadállást foglaljon el egész hadseregével, hogy átcsoportosítsa csapatait és egy napi előnyt adjon visszavonuló trénjének, arra számítva, hogy a nap folyamán nem fogják megtámadni számottevő

erővel és éjszaka el tud majd vonulni. Senki az ő helyében, amikor négy hadtestét teljesen szétverték és amikor ilyen szörnyű veszteségeket szenvedett, nem kívánhatott akkor és ott döntő csatát, ha biztonságban elvonulhat. De a poroszok, úgy látszik, harcra kényszerítették és az eredmény az osztrákok teljes veresége volt, akik, ha a fegyverszünetet nem fogadják el, most meg fogják kísérelni, hogy eljussanak Olmützig vagy Bécsig, igen kedvezőtlen körülmények között, mivel a poroszok legcsekélyebb átkaroló mozdulata a jobbszárnyukon számos különítményüket feltétlenül elvágja az egyenes úttól és a glatzi magaslatokra szorítja őket, ahol fogságba esnek. Az „Északi hadsereg", amely tíz nappal ezelőtt Európa legragyogóbb hadserege volt, nem létezik többé.

Kétségtelen, hogy a gyütűs puska, gyors tüzelésével, nagy szerepet játszott ebben. Kérdés, hogy enélkül megtörténhetett volna-e a két porosz hadsereg egyesülése; és egészen biztos, hogy ezt az óriási és gyors sikert nem érhették volna el ilyen tűzfölény nélkül, mert az osztrák hadsereg rendszerint kevésbé hajlamos a pánikra, mint a legtöbb európai hadsereg. De más körülmények is közrejátszottak itt. Már említettük, hogy a két porosz hadsereg milyen kitűnő intézkedéseket tett és mennyire habozás nélkül cselekedett attól a perctől kezdve, hogy benyomultak Csehországba. Hozzátehetjük még, hogy ebben a hadjáratban ők is lemondtak az oszloprendszerről és főleg felfejlődött vonalakban vitték előre tömegeiket, úgyhogy minden puska tüzelhessen és megóvják katonáikat a tüzérségi tűztől. El kell ismernünk, hogy mind a menetelés alatt, mind az ellenség előtt olyan rendben és pontossággal hajtották végre mozdulataikat, amelyeket senki sem várhatott egy olyan hadseregtől és hadvezetéstől, amelyre ötven évi béke rozsdája rakódott. És végül az egész világ szükségképpen meglepődött azon a bátorságon, amelyet ezek a fiatal csapatok kivétel nélkül minden ütközetben tanúsítottak. Könnyű azt mondani, hogy a hátultöltő fegyverek tették ezt, de a fegyverek nem működnek önmaguktól, szükségük van bátor szívekre és erős karokra, amelyek kezelik őket. A poroszok igen gyakran túlerővel szemben harcoltak

és csaknem mindenütt ők voltak a támadó fél; ezért az osztrákoknak módjukban állt megválasztani a terepet. S erős állások és elbarikádozott városok megrohamozásakor a hátultöltő fegyver előnyei csaknem teljesen elenyésznek; a szuronyon van a sor és itt elég sok dolga is akadt. Azonkívül a lovasság ugyanazzal a bátorsággal harcolt; a rohamban egyedüli fegyvere a kard és a lovak gyorsasága volt. Azok a francia hírlapi *kacsák*, hogy a porosz lovassági vonalak először puskatűzzel (hátultöltővel vagy más módon) megsörétezik ellenfeleiket, és azután rohannak rájuk karddal, csak olyanoktól származhattak, akiknek lovassága igen gyakran követte el ezt a fogást és mindig megbűnhődött érte, mert a rohamozó ellenség túlnyomó ereje legyőzte. Semmi kétség, a porosz hadsereg egyetlen hét alatt olyan magas pozíciót vívott ki, amilyennel még soha nem rendelkezett, és most biztos lehet abban, hogy bármely ellenféllel szemben meg tudja állni a helyét. Nincs feljegyezve még egy hadjárat, amelyben ilyen rövid idő alatt és említésre méltó veszteség nélkül ilyen fényes sikert értek volna el, kivéve a jénai hadjáratot, amely megsemmisítette az akkori porosz hadsereget és — a lignyi vereséget nem számítva — a waterlooi hadjáratot.[152]

A megírás ideje: 1866. június 19. és július 5. között
A megjelenés helye: The Manchester Guardian, 1866. június 20., 25., 28., július 3., 6. (6190., 6194., 6197., 6201., 6204. sz.)
Eredeti nyelve: angol.
Aláírás nélkül.

A FRANCIA—POROSZ HÁBORÚ 1870—1871-BEN

Marx Károly

A NEMZETKÖZI MUNKÁSSZÖVETSÉG FŐTANÁCSÁNAK ELSŐ ÜZENETE A FRANCIA—POROSZ HÁBORÚRÓL[153]

A Nemzetközi Munkásszövetség tagjaihoz Európában és az Egyesült Államokban

A Nemzetközi Munkásszövetség 1864. novemberi Alapító Üzenetében ezt mondottuk: „Ha a különböző országok munkásosztályainak felszabadulásához testvéri együttműködésük szükséges, hogyan tölthetik be e nagy küldetésüket, amíg egy bűnös célokat követő külpolitika nemzeti előítéleteket játszik ki egymás ellen és kalózháborúkban herdálja el a nép vérét és vagyonát?" És azt a külpolitikát, amelyre az Internacionálé törekszik, így jellemeztük: „Követeli, hogy az erkölcs és igazság egyszerű törvényei, amelyeknek a magánemberek közötti viszonyt kormányozniuk kellene, a nemzetek közötti érintkezésnek is legfőbb szabályai legyenek."

Nem csoda, hogy Louis Bonaparte, aki hatalmát a franciaországi osztályharc kiaknázása révén bitorolta és időnkénti külháborúkkal állandósította, az Internacionálét kezdettől fogva mint veszélyes ellenséget kezelte. A népszavazás[154] előestéjén hajtóvadászatot indított a Nemzetközi Munkásszövetség igazgató bizottságainak tagjai ellen Párizsban, Lyonban, Rouenban, Marseille-ban, Brestben stb., szóval egész Franciaországban, azzal az ürüggyel, hogy az Internacionálé titkos társaság, amely összeesküvést sző az ő meggyilkolására; ezt az ürügyet azonban csakhamar saját bírái

teljes képtelenségnek minősítették. Mi volt az Internacionálé francia tagozatainak igazi bűne? Nyilvánosan és nyomatékosan kijelentették a francia nép előtt, hogy aki a népszavazáson részt vesz, megszavazza az önkényuralmat az országon belül és a háborút az országon kívül. És valóban az ő művük volt, hogy valamennyi nagyvárosban, Franciaország valamennyi ipari központjában a munkásosztály egy emberként állt talpra a népszavazás elvetésére. Szerencsétlenségre a falusi kerületek vaskos tudatlansága többet nyomott a latban. Az értéktőzsdék, a kormányok, az uralkodó osztályok és a sajtó szerte Európában úgy ünnepelték a népszavazást, mint a francia császár jeles győzelmét a francia munkásosztályon; valóban jeladás volt ez, nem egyetlen egyén, hanem egész népek legyilkolására.

Az 1870. júliusi háborús összeesküvés csak javított kiadása az 1851. decemberi államcsínynek.[155] Első pillantásra olyan képtelennek tetszett a dolog, hogy Franciaország nem akart hinni a háború igazi komolyságában. Inkább hitt annak a képviselőnek, aki a harcias miniszteri beszédekben puszta tőzsdei manővert látott. Amikor július 15-én végül hivatalosan bejelentették a háborút a törvényhozó testületnek, az egész ellenzék megtagadta az előzetes költségek megszavazását; még Thiers is „förtelmesnek" bélyegezte a háborút; minden független párizsi újság elítélte, és csodálatosképpen a vidéki sajtó majdnem egyhangúlag csatlakozott véleményükhöz.

Időközben az Internacionálé párizsi tagjai ismét munkához láttak. A Réveil július 12-i számában közzétették a kiáltványukat „valamennyi nemzet munkásaihoz", amelyből a következő részleteket közöljük:

„A politikai nagyravágyás újból fenyegeti a világ békéjét az európai egyensúly és a nemzeti becsület örvén. Francia, német, spanyol munkások! Egyesüljön hangunk a háború elleni tiltakozás egyetlen kiáltásában! ... Háború a túlsúly kérdése vagy egy dinasztia miatt nem lehet más a munkások szemében, mint vétkes őrültség. Mi, akik békét és szabadságot akarunk, hangosan tiltakozunk azoknak a harcias felhívásai ellen, akik saját magukat kivonják a véradó alól és az általános szerencsétlenségben csupán új spekulációk forrását látják! ... Németországi testvéreink! Egyenetlensé-

günk csak a despotizmus teljes győzelmét vonná maga után a Rajna mindkét partján ... Világ munkásai! Bármi legyen is pillanatnyilag egyesült erőfeszítésünk eredménye, mi, a Nemzetközi Munkásszövetség tagjai, akik nem ismerünk országhatárokat, elküldjük nektek megbonthatatlan szolidaritásunk zálogául Franciaország munkásainak jó kívánságait és üdvözletét."

Párizsi tagozatunk ezen kiáltványát számos hasonló francia felhívás követte, melyek közül itt csak egyet idézhetünk, a Neully-sur-Seine-i nyilatkozatot, mely a Marseillaise júliusi 22-i számában jelent meg:

Igazságos-e a háború? Nem! Nemzeti-e a háború? Nem! Csakis dinasztikus. Az emberiesség, a demokrácia és Franciaország igazi érdekei nevében teljességgel és határozottan csatlakozunk az Internacionálénak a háború elleni tiltakozásához!"

Ezek a tiltakozások a francia munkások igazi érzelmeit fejezték ki, amint ezt egy különös esemény csakhamar be is bizonyította. Amikor a *December 10-i bandát*,[156] melyet eredetileg Louis Bonaparte elnöksége alatt szerveztek meg, *zubbonyban*, munkásoknak álcázva, rászabadították Párizs utcáira, hogy ott indiántáncot járva háborús lázat mímeljenek, akkor a külvárosok valódi munkásai olyan lenyűgöző béketüntetésekkel válaszoltak, hogy Piétri rendőrfőnök tanácsosnak látta hirtelen véget vetni minden további utcai politikának, azzal az ürüggyel, hogy Párizs hűséges népe eléggé szabadjára engedte visszafojtott hazafiságát és túláradó háborús lelkesedését.

Bármilyen lesz is Louis Bonaparte Poroszország elleni háborújának lefolyása, a második császárság lélekharangja már megkondult Párizsban. Úgy fogja végezni, ahogy kezdte: paródiával. De ne felejtsük el, hogy Európa kormányai és uralkodó osztályai tették lehetővé, hogy Louis Bonaparte tizennyolc esztendőn át űzze a *restaurált császárság* kegyetlen tréfáját.

Német részről a háború védelmi háború; de ki juttatta Németországot abba a kényszerhelyzetbe, hogy védekeznie kell? Ki tette lehetővé Louis Bonaparte-nak, hogy háborút viseljen ellene? *Poroszország!* Bismarck volt az, aki ugyan-

azzal a Louis Bonaparte-tal összeesküdött, hogy odahaza letörhessen egy népi ellenzéket és Németországot a Hohenzollern-dinasztiához csatolhassa. Ha a sadowai csata győzelem helyett vereséggel végződik, francia zászlóaljak Poroszország szövetségeseként árasztották volna el Németországot. Álmodott-e Poroszország a győzelem után egy pillanatig is arról, hogy szabad Németországot állítson szembe a rabszolgává lett Franciaországgal? Éppen ellenkezőleg. Gondosan őrizte régi rendszerének veleszületett szépségeit és ráadásul hozzátette a második császárság valamennyi fortélyát, valódi zsarnokságát és látszatdemokráciáját, politikai szemfényvesztéseit és pénzügyi csalásait, magasröptű frázisait és alantas kóklerfogásait. A bonapartista rezsim, amely addig csak a Rajna egyik oldalán virágzott, most a túlsó oldalon megtalálta a mását. És ha így álltak a dolgok, mi más következhetett, mint a *háború?*

Ha a német munkásosztály engedi, akkor a mostani háború elveszítheti szigorúan védekező jellegét és a francia nép elleni háborúvá fajulhat, s a győzelem vagy a vereség egyaránt végzetes lesz. Minden szerencsétlenség, amely az úgynevezett felszabadító háborúk után Németországra szakadt,[157] hatványozott hevességgel fog újraéledni.

Az Internacionálé elvei azonban túlságosan el vannak terjedve és túl mélyen gyökereznek a német munkásosztályban, mintsem hogy ilyen szomorú kimeneteltől kelljen tartanunk. A francia munkások szava visszhangra talált Németországban. Egy braunschweigi munkás-tömeggyűlés július 16-án teljes egyetértését fejezte ki a párizsi kiáltvánnyal, még a gondolatát is visszautasította a Franciaországgal szembeni nemzeti ellentétnek, és határozatait ezekkel a szavakkal fejezte be:

„Ellenségei vagyunk minden háborúnak, de legfőképp a dinasztikus háborúknak ... Mélységes sajnálattal és fájdalommal látjuk, hogy belekényszerítettek bennünket egy védelmi háborúba mint elkerülhetetlen rosszba; de egyidejűleg felhívjuk az egész német munkásosztályt, akadályozza meg ilyen szörnyű társadalmi szerencsétlenség megismétlődését azzal, hogy maguknak a népeknek követeli a hatalmat, hogy háborúról és békéről dönthessenek és így saját sorsuk uraivá lehessenek."

Chemnitzben az 50 ezer szász munkást képviselő bizalmiak gyűlése egyhangúlag a következő határozatot hozta:

„A német demokrácia és különösen a szociáldemokrata párt munkásai nevében a jelenlegi háborút kizárólag dinasztikusnak nyilvánítjuk ... Örömmel szorítjuk meg a francia munkások felénk nyújtott testvéri jobbját ... Figyelemmel a Nemzetközi Munkásszövetség jelszavára: »*Világ proletárjai, egyesüljetek!*« sohasem fogjuk elfelejteni, hogy az *egész* világ munkásai a mi *barátaink* és az *egész* világ zsarnokai a mi *ellenségeink!*"

Az Internacionálé berlini tagozata szintén válaszolt a párizsi kiáltványra:

„Szívvel-lélekkel csatlakozunk tiltakozástokhoz ... Ünnepélyesen megígérjük, hogy sem trombitaharsogás, sem ágyúdörgés, sem győzelem, sem vereség nem fog eltéríteni a közös munkánktól, a világ dolgozóinak egyesítésétől."

Így legyen!

Ennek az öngyilkos küzdelemnek a hátterében Oroszország sötét alakja lappang. Rossz előjel, hogy a mostani háborúra éppen akkor adtak jelt, amikor az orosz kormány befejezte stratégiai vasútvonalainak építését és már csapatokat vont össze a Prut irányában. Bármilyen rokonszenvre tarthatnak is joggal igényt a németek egy bonapartista támadás elleni védelmi háborúban, ezt nyomban elveszítenék, ha engednék, hogy a porosz kormány a kozákok segítségét kérje vagy elfogadja. Emlékezzenek arra, hogy I. Napóleon ellen viselt függetlenségi háborúja után Németország évtizedekig megtörten hevert a cár lábainál.

Az angol munkásosztály mind a francia, mind a német munkásságnak baráti jobbot nyújt. Szilárd meggyőződése, hogy bármiképp végződjék is a küszöbönálló szörnyű háború, a világ munkásosztályainak összefogása végül mégis ki fogja irtani a háborút. Az a tény, hogy miközben a hivatalos Franciaország és a hivatalos Németország testvérgyilkos küzdelembe rohan, a francia és a német munkások a béke és barátság üzeneteit küldik egymásnak — ez a nagy tény, amelynek nincs párja a múlt történetében, derűsebb jövő elérkezését sejteti. Azt bizonyítja, hogy ellentétben a régi társadalommal,

amelynek velejárója a gazdasági nyomor és a politikai téboly – új társadalom születik, melynek nemzetközi elve a *béke*, mert minden nemzetnél egyazon elv lesz uralkodó: *a munka!* Ennek az új társadalomnak az úttörője a Nemzetközi Munkásszövetség.

A főtanács

Robert Applegarth	*George Milner*
Martin J. Boon	*Thomas Mottershead*
Fred. Bradnick	*Charles Murray*
Cowell Stepney	*George Odger*
John Hales	*James Parnell*
William Hales	*Pfänder*
George Harris	*Rühl*
Fred. Lessner	*Joseph Shepherd*
W. Lintern	*Stoll*
Legreulier	*Schmutz*
Maurice Zévy	*W. Townshend*

Az egyes országok ügyeivel megbízott titkárok

Eugène Dupont, Franciaország
Karl Marx, Németország
Hermann Jung, Svájc
Giovanni Bora, Olaszország
Antoni Zabicki, Lengyelország
A. Serraillier, Belgium, Hollandia, Spanyolország
James Cohen, Dánia
J. G. Eccarius, Amerikai Egyesült Államok
Benjamin Lucraft, elnök
John Weston, pénztárnok
J. George Eccarius, főtitkár

Iroda: 256, High Holborn, London W. C.
1870. július 23.

A megjelenés helye: külön brosúrában.
London 1870. július vége.
Eredeti nyelve: angol.

Marx Károly

A NEMZETKÖZI MUNKÁSSZÖVETSÉG FŐTANÁCSÁNAK MÁSODIK ÜZENETE A FRANCIA–POROSZ HÁBORÚRÓL

A Nemzetközi Munkásszövetség tagjaihoz Európában és az Egyesült Államokban[158]

Július 23-i első kiáltványunkban azt mondottuk: „A második császárság lélekharangja már megkondult Párizsban. Úgy fogja végezni, ahogy kezdte: paródiával. De ne felejtsük el, hogy Európa kormányai és uralkodó osztályai tették lehetővé, hogy Louis Bonaparte tizennyolc esztendőn át űzze a *restaurált császárság* kegyetlen tréfáját."

Tehát még mielőtt a hadműveletek megkezdődtek volna, úgy tárgyaltuk a bonapartista szappanbuborékot, mint ami már a múlté.

Nem tévedtünk a második császárság életképességét illetően, és abbeli aggodalmunk is beigazolódott, hogy a német háború „elveszítheti szigorúan védekező jellegét és a francia nép elleni háborúvá fajulhat". A védelmi háború valóban Louis Bonaparte megadásával, a sedani kapitulációval és a köztársaságnak Párizsban történt kikiáltásával véget ért. De már jóval ezen események előtt, már abban a pillanatban, amikor a császári fegyverek teljes rothadtsága nyilvánvaló lett, a porosz katonai kamarilla hódításra határozta el magát. Ám rút akadály állta útját: *Vilmos királynak a háború kezdetekor kibocsátott saját proklamációi.* Az északnémet Reichstagban elhangzott trónbeszédében ünnepélyesen kijelentette, hogy csak a franciák császára ellen fog háborút

viselni és nem a francia nép ellen. Augusztus 11-én kiáltványt intézett a francia nemzethez, melyben ezeket mondotta:

„Miután Napóleon császár szárazon és vízen megtámadta a német nemzetet, amely a francia néppel békében óhajtott és óhajt ma is élni, átvettem a német hadsereg fölötti parancsnokságot, *hogy Napóleon támadását visszaverjem, és hadi események kényszerítettek Franciaország határainak átlépésére.*"

Nem érte be azzal a kijelentéssel, hogy csak a „*támadás visszaverése céljából*" vette át a német hadsereg fölötti főparancsnokságot, hanem a háború védelmi jellegének hangsúlyozására még azt is hozzáfűzte, hogy csak „hadi események kényszerítették" Franciaország határainak átlépésére. Védelmi háború természetesen nem zár ki támadó hadműveleteket, ha azokat „hadi események" követelik.

Ezek szerint az istenfélő király szigorúan védekező háborúra kötelezte magát Franciaország és a világ színe előtt. Hogyan oldják fel az ünnepélyes fogadalom alól? A színpadi rendezőknek úgy kellett őt beállítaniuk, mintha akarata ellenére engedne a német nemzet ellenállást nem tűrő parancsának. Tüstént szájába adták a szót a liberális német középosztálynak, professzorainak, tőkéseinek, városatyáinak és tollforgatóinak. Ez a középosztály, amely a polgári szabadságért folytatott küzdelmeiben 1846-tól 1870-ig a határozatlanságnak, tehetetlenségnek és gyávaságnak példátlan színjátékát nyújtotta, természetesen fölöttébb el volt ragadtatva attól, hogy a német hazafiság üvöltő oroszlánjaként lépjen Európa színpadára. Magára öltötte az állampolgári függetlenség hamis látszatát, hogy úgy tegyen, mintha rákényszerítené a porosz kormányra magának a kormánynak titkos terveit. Úgy vezekel Louis Bonaparte csalhatatlanságába vetett tartós és szinte vallásos hitéért, hogy hangosan követeli a francia köztársaság feldarabolását. Hallgassuk csak meg egy percig ezeknek a rendíthetetlen hazafiaknak megtévesztő érvelését!

Nem merik azt állítani, hogy Elzász-Lotaringia népe német ölelés után sóvárog; éppen ellenkezőleg. Hogy francia patriotizmusáért megbüntessék, Strasbourg-t, egy várost,

amelyben katonai szempontból csak a magában álló citadella fontos, hat napon át indokolatlanul és barbár módon bombázták „német" robbanóbombákkal, felgyújtották és védtelen lakosságából sokat megöltek! Igaz, volt idő, amikor e tartományoknak a földje a hajdani Német Birodalomhoz tartozott. Ezért, úgy látszik, a földet és a rajta felnőtt emberi lényeket elévülhetetlen német tulajdonként el kell kobozni. Ha majd egyszer Európa térképét a régiségbúvárok szellemében fogják átdolgozni, semmi esetre sem szabad figyelmen kívül hagyni, hogy poroszországi birtokai révén a brandenburgi választófejedelem a Lengyel Köztársaság hűbérese volt.[159]

Ám az agyafúrtabb hazafiak Elzászt és Lotaringia németajkú részét francia támadások elleni „anyagi biztosítékul" követelik. Minthogy ez a hitvány ürügy sok gyenge elmét megzavart, kénytelenek vagyunk erre bővebben kitérni.

Kétségtelen, hogy Elzász általános helyzete – tekintetbe véve a szemben fekvő Rajna-partot –, egy olyan nagy erődítmény jelenléte, mint Strasbourg, mely körülbelül félúton van Bázel és Germesheim között, nagyon is kedvez egy Dél-Németország felé irányuló francia betörésnek, míg sajátos nehézségeket állít egy Franciaország felé irányuló dél-németországi betörés elé. Kétségtelen továbbá, hogy Elzász és a németajkú Lotaringia annexiója jóval erősebb határt biztosítana Dél-Németországnak, mert akkor ura lenne a Vogézek gerincének teljes hosszában és azon erődítményeknek, melyek északi hágóit védik. Ha Metzet is annektálnák, Franciaország pillanatnyilag bizonyára meg volna fosztva Németország elleni két fő hadműveleti bázisától, de ez nem gátolná meg abban, hogy újakat ne létesítsen Nancynál vagy Verdunnél. Németországnak birtokában van Koblenz, Mainz, Germersheim, Rastatt és Ulm, csupa Franciaország elleni hadműveleti bázis, amelyeket bőven kihasznált ebben a háborúban; a jogosságnak milyen látszatával irigyelheti Franciaországtól Strasbourg-t és Metzet, a túlsó parton található egyedüli jelentős két erődöt? Ezenkívül Strasbourg csak addig veszélyezteti Dél-Németországot, amíg az Észak-Német-

országtól elválasztott hatalom. 1792-től 1795-ig Dél-Németországot erről az oldalról sohasem érte támadás, mert Poroszország részt vett a francia forradalom elleni háborúban; de mihelyt Poroszország 1795-ben különbékét kötött[160] és a Délt magára hagyta, megkezdődtek Strasbourg bázisáról a Dél-Németország elleni támadások és folytatódtak 1809-ig. Valójában az *egyesült* Németország képes arra, hogy Strasbourg-t és minden francia sereget ártalmatlanná tegyen Elzászban, ha összes csapatait – mint a jelenlegi háborúban történt – Saarlouis és Landau között összpontosítja és a Mainz és Metz közötti útszakaszon nyomul előre vagy bocsátkozik csatába. Amíg a német csapatok zöme ott áll, addig minden Strasbourg-ból Dél-Németország felé nyomuló sereg hátba támadható és összeköttetései veszélyeztetve vannak. A mostani hadjárat éppen azt az egyet igazolta, hogy Franciaország Németország felől könnyen megtámadható.

De őszintén szólva, nem képtelenség és nem anakronizmus-e egyáltalán, ha katonai megfontolásokat teszünk meg a nemzeti határok megállapításának elvévé? Ha ez a szabály érvényesül, akkor Ausztria még mindig igényt tarthatna Velencére és a Mincio-vonalra, Franciaország pedig a Rajna-vonalra, hogy Párizst megvédhesse, amely bizonyára inkább van kitéve támadásoknak északkelet felől, mint Berlin délnyugat felől. Ha a határokat katonai érdekeknek kell megszabniuk, se vége, se hossza nem lesz a követeléseknek, mert minden katonai vonal szükségszerűen hiányos, és további külső terület csatolásával javítható; mi több, sohasem határozható meg véglegesen és igazságosan, mert mindig a győztes kényszeríti rá a legyőzöttre, s következésképp már új háborúk csíráját hordja magában.

Ez minden történelem tanulsága. Akár nemzetekről van szó, akár egyénekről. Hogy megfoszthasd ellenfeledet a támadás lehetőségétől, meg kell fosztanod a védekezés eszközeitől. Nem elég torkon ragadni, meg is kell fojtani. Ha valaha hódító „anyagi biztosítékot" vett, hogy egy nemzet erejét megtörje, I. Napóleon igazán ezt tette a tilsiti szerződéssel[161] és azzal, ahogyan azt Poroszországgal és Német-

ország többi részével szemben végrehajtotta. És mégis, néhány évvel később gigantikus ereje korhadt nádszálként tört meg a német nép ellenállásán. Mik azok az „anyagi biztosítékok", amelyeket Poroszország legmerészebb álmaiban rá tud vagy rá mer kényszeríteni Franciaországra, azokhoz az „anyagi biztosítékokhoz" viszonyítva, amelyeket I. Napóleon csikart ki tőle? A végeredmény semmivel sem lesz kevésbé veszterhes. A történelem nem a Franciaországtól elszakított négyzetmérföldek száma szerint fog megtorlással élni, hanem annak a bűnnek nagyságához mérten, hogy a XIX. század második felében újból életre keltették a *hódító politikát!*

De a teuton patriotizmus szószólói ezt mondják: Ne tévesszétek össze a németeket a franciákkal. Mi nem dicsőséget, hanem biztonságot akarunk. A német lényegében békeszerető nép. Józan gyámsága alatt még maga a hódítás sem egy eljövendő háború okává, hanem az örök béke zálogává válik. Természetesen nem a németek törtek be 1792-ben Franciaországba azzal a magasztos céllal, hogy a XVIII. század forradalmát szuronnyal leverjék! És nem németek mocskolták be a kezüket Itália leigázásával, Magyarország elnyomásával és Lengyelország feldarabolásával? Mostani katonai rendszerünk, mely az egész épkézláb férfilakosságot két részre osztja – egy szolgálatban levő állandó hadseregre, és egy másik, tartalékban levő hadseregre, mindkettő egyaránt passzív engedelmességre kötelezve az Isten kegyelméből való uralkodónak –, egy ilyen katonai rendszer aztán valóban a béke fenntartásának „anyagi biztosítéka" és a civilizáció végső célja! Németországban, csakúgy mint mindenütt, a fennálló hatalom talpnyalói hazug öndicséret tömjénfüstjével mérgezik a közvéleményt.

Ezek a német hazafiak méltatlankodnak a francia erődök, Metz és Strasbourg láttán, de nem látnak semmi rosszat a varsói, modlini és ivangorodi orosz erődítmények roppant rendszerében. Kimered a szemük a bonapartista betörések borzalmai miatt, de szemet hunynak a cári gyámság gyalázata felett.

Miként 1865-ben Louis Bonaparte és Bismarck, úgy 1870-ben Gorcsakov és Bismarck tettek egymásnak ígéreteket.[162] Miként Louis Bonaparte azzal áltatta magát, hogy az 1866-os háború Ausztria és Poroszország kölcsönös kimerítésével őt fogja Németország legfőbb döntőbírájává tenni, Sándor cár is azzal áltatta magát, hogy az 1870-es háború Németország és Franciaország kimerítésével őt fogja Európa nyugati részének legfőbb döntőbírájává tenni. Miként a második császárság az Északnémet Szövetséget összeegyeztethetetlennek tartotta a maga létével, úgy az autokrata Oroszország is veszélyeztetve érezheti magát egy porosz vezetés alatt álló német birodalom részéről. Ez a régi politikai rendszer törvénye. Ebben a rendszerben, ami az egyik államnak nyereség, az a másiknak veszteség. A cár hatalmas európai befolyása Németország fölötti hagyományos fennhatóságában gyökerezik. Olyan pillanatban, amikor magában Oroszországban vulkanikus társadalmi erők legmélyebb alapjaiban készülnek megrendíteni az önkényuralmat, belenyugodhat-e a cár külföldi tekintélyének ilyen csorbításába? A moszkvai újságok máris ugyanazokat a szólamokat ismétlik, amelyeket a bonapartista lapok az 1866-os háború után hangoztattak. Valóban azt hiszik a teuton hazafiaskodók, hogy Németország szabadsága és békéje biztosítva lesz, ha Franciaországot Oroszország karjaiba kényszerítik? Ha a hadiszerencse, a siker mámora és dinasztikus fondorlatok Németországot francia terület elrablására csábítják, akkor csak két út marad nyitva számára. Vagy *nyíltan* az orosz terjeszkedő politika eszközévé kell válnia, bármilyen következményekkel járjon is ez, vagy pedig rövid nyugalom után új „védekező" háborúra lesz kénytelen készülődni, nem afféle újsütetű „lokalizált" háborúra, hanem *faji háborúra* a szövetkezett szláv és latin fajok ellen.

A német munkásosztály ezt a háborút, melyet megakadályozni nem állt módjában, hathatósan támogatta mint Németország függetlenségéért vívott háborút, mely arra volt hivatva, hogy Franciaországot és Európát felszabadítsa a második császárság mételyes lidérce alól. A német munkások

voltak azok, akik a falusi dolgozókkal együtt a hősi seregek idegeit és izmait szolgáltatták, hátrahagyva éhező családjaikat. Miután megtizedelték őket a külföldi csaták, újra meg fogja tizedelni őket az otthoni nyomor. „Biztosítékokat" követelnek most ők is — biztosítékokat arra, hogy roppant áldozataik nem voltak hiábavalók, hogy kivívták a szabadságot, hogy a császári seregek fölött aratott győzelem nem változik át a német nép vereségévé, mint 1815-ben;[163] és első biztosítékul követelik a *tisztességes békét Franciaország számára és a francia köztársaság elismerését.*

A német Szociáldemokrata Munkáspárt Központi Bizottsága szeptember 5-én kiáltványt adott ki, melyben erélyesen követeli ezeket a biztosítékokat. Többek közt hangoztatja:

„Tiltakozunk Elzász-Lotaringia bekebelezése ellen. És tudatában vagyunk annak, hogy a német munkásosztály nevében szólunk. Franciaország és Németország közös érdekében, a nyugati civilizáció érdekében a keleti barbarizmussal szemben, a német munkásság nem fogja nyugodtan tűrni Elzász-Lotaringia annexióját... Hűségesen együtthaladunk az egész világ munkásaival a proletariátus nemzetközi ügyéért!"

Sajnos, nem bízhatunk abban, hogy tiltakozásuk közvetlen sikerrel fog járni. Ha a francia munkások békeidőben nem tudták megállásra kényszeríteni a támadót, több kilátásuk van-e akkor a német munkásoknak arra, hogy csatazaj közepette feltartóztassák a győzőt? A német munkások kiáltványa azt követeli, hogy Louis Bonaparte-ot mint közönséges gonosztevőt szolgáltassák ki a francia köztársaságnak. Ezzel szemben a kormányzóik mindent elkövetnek azért, hogy visszahelyezzék őt a Tuileriákba mint a legalkalmasabb embert Franciaország tönkretételére. Bármiképp alakuljanak is a dolgok, a történelem meg fogja mutatni, hogy a német munkásokat nem ugyanabból a puha anyagból gyúrták, mint a német középosztályt. Teljesíteni fogják kötelességüket.

Mint ők, mi is üdvözöljük a köztársaság kikiáltását Franciaországban, de ugyanakkor aggodalom tölt el bennünket, amely remélhetőleg alaptalannak fog bizonyulni. Ez a köztársaság nem döntötte meg a trónt, csupán üres helyét foglalta el. Nem mint szociális vívmányt, hanem mint a nem-

zet védelmi rendszabályát kiáltották ki. Olyan ideiglenes kormány kezében van, mely részben közismert orléanistákból, részben pedig burzsoá-republikánusokból tevődik össze, és ezek között vannak néhányan, akikre letörölhetetlen bélyeget sütött az 1848. júniusi felkelés.[164] A munkamegosztás a kormány tagjai között nem sok jót ígér. Az orléanisták magukhoz ragadták a döntő pozíciókat — a hadseregct és a rendőrséget, míg az állítólagos republikánusoknak a fecsegés minisztériumai jutottak. Első cselekedeteik némelyike világosan mutatja, hogy a császárságtól nemcsak romhalmazt örököltek, hanem a munkásosztálytól való rettegést is. Ha most a köztársaság nevében szertelen frázisok kíséretében lehetetlenségeket ígérnek, vajon nem azért teszik-e, hogy egy „lehetséges" kormány utáni vágyakozást készítsenek elő? Vajon a köztársaságot nem arra szánja-e egynéhány burzsoá temetkezési vállalkozója, hogy átmenet és híd legyen egy orléanista restaurációhoz?

Ilyenformán a francia munkásosztály rendkívül súlyos körülmények közé került. A jelenlegi válságban, amikor az ellenség már csaknem Párizs kapuit döngeti, az új kormány megbuktatásának minden kísérlete kétségbeesett őrültség volna. A francia munkásoknak teljesíteniük kell honpolgári kötelességüket; de ugyanakkor nem szabad, hogy 1792 nemzeti *emlékei* úrrá legyenek rajtuk, mint ahogyan a francia parasztokat clámították az első császárság nemzeti *emlékei*. Nem a múltat kell megismételniük, hanem a jövőt kell felépíteniük. Használják ki nyugodtan és határozottan a köztársaság szabadságának lehetőségeit saját osztályuk megszervezésére. Ez új, herkulesi erőt ad majd nekik Franciaország újjáteremtéséhez és közös feladatukhoz — a munka felszabadításához. Az ő erejüktől és bölcsességüktől függ a köztársaság sorsa.

Az angol munkások máris tettek lépéseket az irányban, hogy kívülről jövő egészséges nyomással legyőzzék kormányuk ellenkezését a Francia Köztársaság elismerésével szemben. Az angol kormánynak mostani késedelmeskedésével valószínűleg az a szándéka, hogy jóvátegye az 1792-es antijakobinus hábo-

rút, valamint korábbi tisztességtelen sietségét, amellyel az államcsínyt szentesítette. Az angol munkások továbbá azt kívánják kormányuktól, hogy hatalmának latba vetésével ellenezze Franciaország feldarabolását, amit az angol sajtó egy része szemérmetlenül követel. Ugyanaz a sajtó ez, amely húsz éven át istenítette Louis Bonaparte-ot mint Európa gondviselését, és amely az amerikai rabszolgatartók lázadását ujjongó lelkesedéssel fogadta. Ma is, mint akkor, a rabszolgatartókért töri magát.

A Nemzetközi Munkásszövetség tagozatai minden országban szólítsák fel a munkásosztályt cselekvésre. Ha a munkások megfeledkeznek kötelességükről, ha tétlenek maradnak, akkor a mostani szörnyű háború csak előfutára lesz még szörnyűbb nemzetközi harcoknak és minden országban újból le fogják verni a munkásságot a kard, a föld és a tőke urai.

*Vive la république!**

London, 1870. szeptember 9.

A főtanács

Robert Applegarth, Martin J. Boon, Fred. Bradnick, Caihil, John Hales, William Hales, George Harris, Fred. Lessner, Lopatyin, B. Lucraft, George Milner, Thomas Mottershead, Charles Murray, George Odger, James Parnell, Pfander, Rühl, Joseph Shepherd, Cowell Stepney, Stoll, Schmutz.

Az egyes országok ügyeivel megbízott titkárok

Eugéne Dupont, Franciaország
Karl Marx, Németország és Oroszország
A. Serraillier, Hollandia és Spanyolország
Hermann Jung, Svájc
Giovanni Bora, Olaszország
Maurice Zévy, Magyarország
Anton Zabicki, Lengyelország

* Éljen a köztársaság! — *Szerk.*

James Cohen, Dánia
J. G. Eccarius, Amerikai Egyesült Államok

William Townshend, elnök
John Weston, pénztárnok
J. George Eccarius, főtitkár

Iroda: 265, High Holborn, London W. C.
1870. szeptember 9.

A megjelenés helye: külön brosúrában.
London 1870. szeptember 11.
Eredeti nyelve: angol.

JEGYZETEK A HÁBORÚRÓL — I

Jóllehet, eddig még alig dördült el egyetlen lövés, s a háború első szakasza máris véget ért, csalódást okozva a francia császárnak. A politikai és katonai helyzetre vonatkozó néhány megjegyzés ezt máris nyilvánvalóvá teszi.

Mint ma már mindenki elismeri, Louis-Napoléon abban reménykedett, hogy az Északnémet Szövetséget[165] sikerül elszigetelnie a délnémet államoktól és sikerül kihasználnia az újonnan annektált porosz tartományok népességének elégedetlenségét.[166] Egy gyors előretörés a Rajnáig az összeszedhető legnagyobb erővel, átkelés a folyón valahol Germersheim és Mainz között, majd előnyomulás Frankfurt és Würzburg irányába — mindez elérhetőnek látszott. A franciák ezáltal hatalmukba kerítették volna az Észak és a Dél közötti közlekedési vonalakat, rákényszerítve ezzel Poroszországot, hogy összes rendelkezésére álló csapatait nagy sietve felvonultassa a Majnához, akár harcra készek, akár nem. Ezzel Poroszország egész mozgósítását megzavarták volna, a behatolóknak pedig lehetőségük nyílt volna arra, hogy az ország különböző részeiből odaérkező poroszokat sorjában leverjék. Nemcsak a politikai, hanem a katonai megfontolások is az ilyen vállalkozás mellett szóltak. A francia keretrendszerrel sokkal gyorsabban lehet mondjuk 120—150 ezer embert összevonni, mint a porosz Landwehr-rendszerrel.[167] A francia hadsereg békeállománya a hadiállománytól csak a szabadságon levő személyek számában különbözik, valamint abban, hogy nincsenek meg a pótkeretek,

amelyeket csak közvetlenül a hadbavonulás előtt alakítanak meg. A porosz hadsereg békelétszáma viszont alig egyharmada a hadilétszámnak; emellett békeidőben nemcsak a legénységnek, hanem a tiszteknek a többi kétharmad része is civil. Ilyen rengeteg ember mozgósításához idő kell; s ez azonkívül bonyolult folyamat, amelyet teljesen megzavarna egy ellenséges hadsereg váratlan betörése. Éppen ezért sürgette annyira a császár a háborút. Ha nem tervezett volna ilyen váratlan rajtaütést, Gramont éles hangját[168] és a sietős hadüzenetet semmi sem indokolhatná.

Csakhogy a német nemzeti érzés hirtelen, heves kirobbanása meghiúsított minden ilyen tervet. Louis-Napoléon nem a királlyal, „Annexander"[169] Vilmossal, hanem a német nemzettel került szembe. Ilyen esetben pedig még csak gondolni sem lehetett a Rajnán való lendületes átkelésre, még 120—150 ezer emberrel sem. Rajtaütésszerű támadás helyett tehát szabályos hadjáratot kellett indítani minden rendelkezésre álló erővel. A gárda, a párizsi és a lyoni hadsereg, valamint a chalons-i tábor hadtestei, amelyek az eredeti cél megvalósításához talán elegendők lettek volna, most a nagy inváziós hadseregnek csak a magvát alkották. Így megkezdődött a háború második része: egy hosszan tartó hadjáratra való felkészülés szakasza; s e naptól kezdődően egyre romlottak a császár esélyei a végső sikert illetően.

Hasonlítsuk most össze az egymás kölcsönös pusztítására készen álló erőket, s az egyszerűség kedvéért vegyük csak a gyalogságot, azt a fegyvernemet, amely a csaták sorsát eldönti; az eltérések a lovasság és a tüzérség erejében jelentéktelenek, beleértve a mitrailleus-öket[170] és más csodatevő gépeket is — ezek egyik félnél sem játszanak számottevő szerepet.

Franciaországnak békeidőben 376 gyalogos zászlóalja volt (38 gárda-, 20 vadász-, 300 sor-, 9 zuáv-, 9 turcozászlóalj[171] stb.), egyenként 8 századdal. Háború idején a 300 sorzászlóalj mindegyike két századot hátrahagyott pótkeret alakítására és csak hat századdal vonult hadba. Pillanatnyilag minden sorezredben (amely három zászlóaljból áll) a hat pót-

keret-század közül négynek az a rendeltetése, hogy szabadságosokkal és tartalékosokkal feltöltve egy negyedik zászlóaljjá egészüljön ki. A fennmaradó két századra, úgy látszik, a pótkeret szerepe hárul, s később esetleg egy ötödik zászlóaljat alkothat. De minden bizonnyal némi időbe — legalább hat hétbe — telik, míg ezek a negyedik zászlóaljak tábori szolgálatra alkalmasak lesznek; jelenleg ezek és a garde mobile[172] csak helyőrségi csapatokként jöhetnek számításba. Franciaországnak tehát az első döntő ütközetekhez legfeljebb az említett 376 zászlóalj áll rendelkezésére.

Ebből a rajnai hadsereg, értesüléseink szerint, a saját hat hadtestében — az 1—6. hadtestben — és a gárdában együttvéve 299 zászlóaljat egyesít. Ha ehhez hozzászámítjuk még a 7. hadtestet (Montauban tábornok), amelyről feltehető, hogy egy keleti-tengeri expedícióra tartották fenn, összesen 340 zászlóaljat kapunk, s csupán 36 zászlóalj maradna Algéria, a gyarmatok és a francia belföld őrzésére. Franciaország tehát, úgy látszik, minden rendelkezésre álló zászlóaljat Németország ellen küldött és szeptember eleje előtt nem tudja haderőit újabb, harctéri szolgálatra alkalmas alakulatokkal kiegészíteni.

Nézzük meg most a másik fél helyzetét. Az északnémet hadseregnek tizenhárom hadteste van, s ezek 368 gyalogos zászlóaljból, vagyis kerek számban hadtestenként 28 zászlóaljból állnak. Minden zászlóalj békelétszáma körülbelül 540 fő, háború idején pedig 1000 fő. A mozgósítási parancs kézhezvétele után minden, három zászlóaljból álló ezred kijelöl néhány tisztet a negyedik zászlóalj alakítására. A tartalékosokat azonnal behívják. Ezek olyan emberek, akik két-három évet szolgáltak az ezrednél és huszonhét éves korukig bármikor behívhatók. Bőven futja belőlük a három tábori zászlóalj feltöltésére és a negyedik zászlóalj jó törzsének kialakítására, amelyet aztán a Landwehr tagjaival egészítenek ki. Így a tábori zászlóaljak néhány napon belül menetkészen állnak, s a negyedik zászlóaljak négy vagy öt héten belül követhetik őket. Ugyanakkor minden sorezredhez egy Landwehr-ezredet alakítanak két zászlóaljjal, huszonnyolc és harminchat év

közötti korban levő emberekből. A Landwehr-ezredek felállítása után hozzáfognak a harmadik Landwehr-zászlóaljak alakításához. Az ehhez szükséges idő, a lovasság és a tüzérség mozgósítását is beleértve, pontosan tizenhárom nap; minthogy a mozgósítás első napjául 16-át jelölték meg, ma már minden kész, vagy legalábbis annak kellene lennie. Jelenleg Észak-Németországnak valószínűleg 358 sorzászlóalja van a harctéren, és 198 Landwehr-zászlóalja helyőrségben; ezeket augusztus második feléig, bizonyára nem később, 114 negyedik sorzászlóaljjal és 93 harmadik Landwehr-zászlóaljjal erősítik majd meg. Mindezeknél a csapatoknál aligha akad majd olyan, aki nem töltötte le a hadseregben rendes katonaidejét. Ezekhez kell még hozzászámítanunk Hessen-Darmstadt, Baden, Württemberg és Bajorország csapatait, összesen 104 sorzászlóaljat; minthogy azonban ezekben az államokban a Landwehr-rendszer még nem fejlődhetett ki teljesen, ott legfeljebb 70 vagy 80 zászlóalj állhat készen harctéri szolgálatra.

A Landwehrnek főképpen helyőrségi szolgálatot kellene teljesítenie, de jelentős részét az 1866-os háborúban tartalékhadseregként a harctérre vitték. Ezt kétségtelenül most is megismétlik.

A tizenhárom északnémet hadtestből tíz jelenleg a Rajnánál áll; összesen 280 zászlóalj. Ehhez hozzászámíthatók a délnémetek, mondjuk 70 zászlóaljjal, s ez együtt 350 zászlóalj. A tengerparton vagy tartalékként rendelkezésre áll még három hadtest, vagyis 84 zászlóalj. Egy hadtest és a Landwehr elegendő lesz a partok védelméhez. A másik két hadtest, értesülésünk szerint, szintén útban van a Rajna felé. Ezek a csapatok augusztus 20-ig megerősíthetők legalább 100 negyedik zászlóaljjal és 40—50 Landwehr-zászlóaljjal, olyan katonákkal, akik fölötte állnak a franciák többnyire csaknem teljesen kiképzetlen zászlóaljainak és garde mobile-jainak. Tény, hogy Franciaországnak legfeljebb mintegy 550 ezer kiképzett ember áll rendelkezésére, míg Észak-Németország egymaga 950 ezer emberrel rendelkezik. Ez Németország számára olyan előnyt jelent, amely a döntő küzdelmek halogatásával egyre erősödik, s amely szeptember vége felé éri el csúcspontját.

Ilyen körülmények között nem szabad csodálkoznunk azokon a Berlinből érkező híreken, amelyek szerint a német főparancsnokok remélik, hogy megóvhatják a német földet a háború szenvedéseitől. Más szavakkal: ha hamarosan nem támadnak a franciák, maguk támadnak majd. Hogy ez a támadás — ha csak Louis-Napoléon elébe nem vág — milyen kimenetelű lesz, az egy további kérdés.

A megjelenés helye: The Pall Mall Gazette, 1870. július 29.
Eredeti nyelve: angol.
Aláírás: Z.

JEGYZETEK A HÁBORÚRÓL – III

Végre kezd kibontakozni a poroszok haditerve. Az olvasó bizonyára emlékszik rá, hogy a Rajna jobb partján keletről nyugat és délnyugat felé óriási méretű csapatszállításokra került ugyan sor, de igen keveset lehetett hallani a fenyegetett határ közvetlen közelében történő csapatösszevonásokról. Az erődítmények jelentős erősítéseket kaptak a közelben álló csapatoktól. Saarbrückennél a 40. gyalogos ezred 500 embere és a 7. ulánus ezred három százada (mindkettő a 8. hadtesttől) csatározást folytatott az ellenséggel; bajor vadászok és badeni dragonyosok a Rajnáig előretolták előőrseik vonalát. Ám közvetlenül e kis létszámú könnyű osztagokból alkotott függöny mögött, úgy látszik, nem állítottak fel nagyobb tömegű csapatokat. Tüzérség alkalmazásáról sem esett szó egyetlen ilyen csatározással kapcsolatban sem. Trierben egyáltalán nem voltak csapatok. Másfelől arról értesültünk, hogy nagy tömegek állnak a belga határnál, hogy 30 ezer főnyi lovasság van Köln környékén (ahol a Rajna bal part egész területén, Aachenig bőséges a takarmányellátás) és 70 ezer ember Mainznál. Mindez furcsának tűnt: a csapatok szinte bűnös szétforgácsolásának látszott a franciák szigorú összpontosításával szemben, amelyet a határtól alig néhány órányi menetre hajtottak végre. Egyszerre csak különféle helyekről olyan értesülések érkeztek, amelyek talán fényt derítenek a titokra.

A Temps tudósítója, aki Trierig merészkedett, július 25-én és 26-án valamennyi fegyvernemből álló nagy seregtesteket

látott átvonulni a városon a Saar vonala felé. Ugyanabban az időben Saarbrücken gyenge helyőrsége jelentős erősítéseket kapott, valószínűleg Koblenzből, a 8. hadtest törzsszállásáról. A Trieren átvonuló csapatok nyilván más hadtestekhez tartoztak és északról a Eifelen át jöttek. Végül magánforrásból származó értesüléseink szerint a 7. hadtest július 27-én Aachenből Trieren át a határ felé menetelt.

Ezek szerint tehát legalább három hadtestet, vagyis mintegy 100 ezer embert dobtak a Saar-vonalra. Ezek közül kettő, a 7. és a 8. hadtest, a Steinmetz tábornok parancsnoksága alatt álló Északi Hadsereghez (7., 8., 9. és 10. hadtest) tartozik. Bizonyosra vehető, hogy ez az egész hadsereg most Saarburg és Saarbrücken között összpontosult. Ha a 30 ezer főnyi lovasság (talán több, talán kevesebb) csakugyan Köln környékén állt, nyilván az Eifelen és a Moselen át szintén a Saar-vonal felé tart. Mindezek az intézkedések arra engednek következtetni, hogy a németek a fő csapást a jobbszárnyukkal mérik majd, mégpedig a Metz és Saarlouis közötti térségen át a Nied felső folyása felé. Ha a tartalék lovasság *csakugyan* ezen az útvonalon indult el, feltevésünk bebizonyosodik.

Ez a terv feltételezi az egész német hadseregnek a Vogézek és a Mosel közötti összpontosítását. A Középső Hadseregnek (Frigyes Károly herceg a 2., 3., 4. és 12. hadtesttel) vagy Steinmetz balszárnyához csatlakozva, vagy mögötte tartalékként kellene állást foglalnia. A Déli Hadsereg (a trónörökös* az 5. hadtesttel, a gárdával és a délnémetekkel) a balszárnyat alkotná valahol Zweibrücken körül. Hogy mindezek a csapatok ma hol vannak és hogyan akarják majd őket állásaikba szállítani, erről semmit sem tudunk. Csak annyi ismeretes, hogy a 3. hadtest megindult Kölnön át dél felé, a Rajna *bal* partján levő vasúton. Feltehető azonban, hogy ugyanaz a kéz, amely felvázolta a terveket 100–150 ezer ember távoli és nyilván a legkülönbözőbb pontokról a Saarnál való gyors összevonására, egyúttal hasonló, egy pontban összefutó menetirányokat vázolt fel a hadsereg fennmaradó része számára is.

* Frigyes Vilmos. — *Szerk.*

Ez csakugyan merész terv és legalább olyan eredményesnek tűnik, mint bármilyen más elképzelhető terv. Olyan csatát irányoz elő, amelyben a német balszárny Zweibrückentől csaknem Saarlouis-ig tisztán védelmi harcot vív, míg a jobbszárny az egész tartalék támogatásával Saarlouis-nál és attól nyugatra előnyomulva teljes erejével támadja meg az ellenséget, és egész tartalék lovasságát a szárnyra csoportosítva elvágja Metzcel való összeköttetését. Ha ez a terv sikerül majd és az első nagy csatát a németek nyerik meg, ez a francia hadsereg szempontjából nemcsak azzal a kockázattal jár, hogy elvágják legközelebbi bázisától – Metztől és a Moseltől –, hanem azzal is, hogy olyan állásba kényszerítik, amelynél a németek a hadsereg és Párizs közé kerülnének.

A németek, akik Kölnnel és Koblenzcel való összeköttetésüket teljesen biztosítottnak vehetik, még azt is megkockáztathatják, hogy ebben az állásban vereséget szenvedjenek, mivel rájuk nézve az ilyen vereség korántsem járna annyira végzetes következményekkel. Mégis vakmerő terv ez. Igen bajos volna egy megvert hadsereget, különösen a jobbszárnyát a Mosel és mellékfolyói szorosain át szerencsésen kimenteni. Kétségtelenül sokan esnének hadifogságba és odaveszne a tüzérség jelentős része is, a hadseregek a rajnai erődök védelme alatt végrehajtandó újjászervezése pedig hosszú időt venne igénybe. Esztelenség volna az ilyen terv elfogadása, ha Moltke tábornok nem volna teljesen bizonyos benne, hogy parancsnoksága alatt olyan túlerő áll, amellyel a győzelem szinte kétségtelennek vehető, s ha ezenfelül nem tudná, hogy a franciák nem üthetnek rajta csapatain, amíg azok még mindenfelől az első ütközet színhelyéül kiválasztott állás felé áramlanak. Hogy csakugyan így van-e, azt valószínűleg hamarosan megtudjuk, talán már holnap.

Addig is ne feledkezzünk meg arról, hogy ilyen hadászati terveknél sohasem lehet teljesen bizonyosra venni a várt hatást. Itt-ott mindig felmerülhet valami nehézség. Esetleg az egységek nem érkeznek meg pontosan arra az időre, amikor szükség van rájuk; az ellenség váratlan hadmozdulatokhoz folyamodik vagy kiderül, hogy előre nem látott óvintézkedé-

seket tett; de az elkeseredett, szívós küzdelem vagy valamely tábornok józan esze megmentheti a megvert sereget a vereség legsúlyosabb következményétől, a bázisával való összeköttetés elvesztésétől.

A megjelenés helye: The Pall Mall Gazette, 1870. augusztus 2.
Eredeti nyelve: angol.
Aláírás: Z,

JEGYZETEK A HÁBORÚRÓL – IV

Július 28-án a császár Metzbe érkezett és másnap reggel átvette a Rajnai Hadsereg parancsnokságát. Napóleoni hagyományok szerint ennek a napnak aktív hadműveletek megkezdését kellett volna jelentenie; ám azóta már egy hét telt el, és még nem hallottuk, hogy a Rajnai Hadsereg, egészében véve, megmozdult volna. 30-án a Saarbrückenben álló kis porosz erőknek sikerül visszaverniük egy francia felderítést. Augusztus 2-án a 2. hadtest (Frossard tábornok) 2. hadosztálya (Bataille tábornok) elfoglalta a Saarbrückentől délre levő magaslatokat és tüzérségi tűzzel kiűzte az ellenséget a városból, de még csak kísérletet sem tett arra, hogy átkeljen a folyón és rohammal elfoglalja az északi parton levő magaslatokat, amelyek uralják a várost. Ezzel a támadással tehát nem törték át a Saar-vonalat. Azóta nem érkeztek újabb hírek francia előnyomulásról, s így az augusztus 2-i harcokkal szerzett előny úgyszólván a *nullával* egyenlő.

Márpedig aligha kétséges, hogy a császár azzal a szándékkal indult el – amikor Párizst elhagyva Metzbe ment –, hogy haladéktalanul áttör a határon. Ha ezt megteszi, igen komolyan megzavarta volna az ellenség előkészületeit. Július 29-én és 30-án a német seregeket még korántsem összpontosították. A délnémetek különböző helyekről vasúton vagy gyalog még útban voltak a Rajna-hidak felé. A porosz tartalék lovasság végeláthatatlan oszlopokban Koblenzen és Ehrenbreitsteinen át dél felé vonult. A 7. hadtest Aachen és Trier

között állott, távol minden vasútvonaltól. A 10. hadtest vasúton elindult Hannoverből, a gárda pedig Berlinből. A határozott előnyomulás ebben a pillanatban minden bizonnyal Mainz külső erődítéseiig juttatta volna a franciákat és jelentős fölényt biztosított volna nekik a visszavonuló német oszlopokkal szemben, sőt talán még azt is lehetővé tette volna, hogy hidat verjenek a Rajnán és ezt a jobb parton létesített hídfővel biztosítsák. Mindenesetre az a tény, hogy a háború az ellenség országában folyik, erkölcsileg nagy hatást gyakorolt volna a francia csapatokra.

Miért nem került hát sor ilyen előnyomulásra? Azért, mert ha a francia katonák fel is készültek, a hadbiztosság még nem. Felesleges a német részről érkező híresztelésekre hallgatnunk; rendelkezésünkre áll Jeannerod kapitánynak, egy volt francia tisztnek a tanúságtétele, aki most a Temps tudósítója a hadseregnél. Jeannerod határozottan leszögezi, hogy a hadjárathoz szükséges élelmiszer kiosztása csak augusztus 1-én kezdődött; hogy a csapatoknál kevés volt a kulacs, a csajka és más tábori felszerelés; hogy a hús romlott, a kenyér pedig gyakran penészes. Ezért attól tartanak, azt mondhatják, hogy a második császárság hadserege éppen a második császárságtól szenvedett vereséget. Egy olyan rezsimben, amely a kincstárfosztogatás rég kialakult módszereinek egész rendszerével kénytelen megvásárolni híveit, nem lehet arra számítani, hogy ez nem terjed ki majd a hadbiztosságra is. Ezt a háborút Rouher úr vallomása szerint hosszú idő óta készítették elő, de a legkevesebb gondot szemmel láthatóan a készletek, különösen a hadfelszerelés felhalmozására fordították; s éppen ezen a téren támadnak olyan zűrzavarok, amelyek a hadjárat legkritikusabb időszakában majdnem egy heti késedelmet okoznak.

Ez az egy heti késedelem a németek javára változtatta meg a helyzetet. Időt hagyott nekik, hogy az arcvonalba vigyék és a kijelölt állásokban vonják össze csapataikat. Olvasóink ismerik azt a feltevésünket, hogy jelenleg az összes német erők a Rajna bal partján összpontosultak, többékevésbé szemben a francia hadsereggel. Elgondolásainkat

– melyeket kedden a Times rendelkezésére bocsátottunk, s amelyeket ma reggel sajátjaiként leközölt – az azóta kapott összes hivatalos és magánértesülések megerősítik. A három hadsereg – Steinmetz, Frigyes Károly herceg és a trónörökös hadserege – összesen 13 hadtestből, vagyis legalább 430–450 ezer emberből áll. A velük szemben álló erők a legnagyvonalúbb becslés szerint sem haladhatják meg lényegesen a 330–350 ezer kiképzett katonát. Ha nagyobb a létszámuk, a többlet csak kiképzetlen és nemrég alakult zászlóaljakból állhat. Csakhogy az említett német csapatok korántsem jelentik még Németország egész erejét. Csupán a tábori csapatok közül három hadtest (az 1., a 6. és a 11. hadtest) nem szerepel a fenti becslésben. Hogy ezek hol vannak, azt nem tudjuk. Mindössze annyit tudunk, hogy elhagyták állomáshelyüket, s hogy a 11. hadtesthez tartozó ezredekkel találkoztak a Rajna bal partján és a bajor Pfalzban. Megbízható értesüléseink vannak arról is, hogy Hannoverben, Brémában és környékén jelenleg a Landwehren kívül nincsenek más csapatok. Ennek alapján arra a következtetésre juthatnánk, hogy e három hadtestnek legalábbis a nagyobb részét szintén a frontra szállították; ez körülbelül 40–60 ezer emberrel növelné a németek számbeli fölényét. Még azon sem lepődnénk meg, ha arról értesülnénk, hogy néhány Landwehr-hadosztályt is a Saar-vidéki hadszíntérre küldtek. Ma a Landwehr 210 ezer embere teljesen készen áll, a negyedik stb. sorzászlóaljak 180 ezer embere majdnem menetkész; ezeknek egy része felhasználható az első döntő csapáshoz. Ne gondolja senki, hogy ezek a csapatok csak papíron vannak meg. Ez a mozgósítás – amint azt az 1866. évi és a mostani mozgósítás egyaránt bebizonyította – megvalósítható, s így több kiképzett ember áll menetkészen, mint amennyire szükség van. Ezek a számadatok hihetetleneknek tűnnek, pedig még ebben sem merül ki Németország katonai ereje.

A császár tehát a hét végén egy számbelileg erősebb hadsereggel kerül szembe. S ha a múlt héten akart ugyan, de nem tudott előnyomulni, most már nyilván nemcsak nem tud, hanem nem is akar támadni. Hogy sejti ellenfele erejét,

az kiderül abból a párizsi jelentésből, amely szerint 250 ezer poroszt vontak össze Saarlouis és Neunkirchen között. Hogy mi van Neunkirchen és Kaiserslautern között, arról hallgat a párizsi jelentés. Lehetséges tehát, hogy a francia hadsereg csütörtökig tapasztalt tétlenségét részben a haditerv megváltozása okozta. A franciáknak esetleg az a szándékuk, hogy támadás helyett védelemben maradnak és kihasználják azt az igen megnövekedett ütőerőt, amelyet hátultöltő puskák és huzagolt csövű ágyúk a támadást elsáncolt állásban beváró hadseregnek nyújtanak. De ha így döntöttek, a franciáknak igen nagy csalódást okoz majd a hadjárat megindulása. Fél Lotaringia és egész Elzász feláldozása szabályos ütközet nélkül – s kételkedünk abban is, hogy ilyen nagy hadsereg számára akad majd kedvező állás a határhoz közelebb fekvő ponton, mint Metz környékén –, ez a császár szempontjából nagyon is elgondolkoztató vállalkozás.

A franciák ilyen hadmozdulata ellen a németek tovább fejlesztenék a már kifejtett tervet. Megkísérelnék ellenfelüket belekényszeríteni egy nagy ütközetbe, mielőtt az még Metzet elérhetné; s előretörnének Saarlouis és Metz között. Mindenesetre megkísérelnék a francia elsáncolt állásokat átkarolni és a hátországgal való összeköttetésüket elvágni.

Egy 300 ezer főnyi hadseregnek óriási mennyiségű élelmiszerre van szüksége és nem engedheti meg, hogy utánpótlási vonalai akár csak néhány napra is megszakadjanak. Ilyen körülmények között arra kényszerülne, hogy elhagyja állásait és nyílt mezőn bocsátkozzon harcba – ezzel pedig elvesztené a megerősített állás előnyét. Bármi történjék is, bizonyosak lehetünk afelől, hogy hamarosan valaminek történnie kell. Háromnegyed millió ember nem maradhat sokáig tétlenül egy ötven négyzetmérföldnyi területen. Ilyen tömeg élelmezése az egyik vagy a másik hadviselő felet rákényszeríti majd a támadásra.

Összefoglalva az elmondottakat, megismételjük: feltevésünk szerint mind a franciák, mind a németek valamennyi rendelkezésre álló katonájukat az arcvonalra vitték, hogy

részt vegyenek az első nagy ütközetben. Ilyen körülmények között még mindig az a véleményünk, hogy a németek számbeli fölénye elegendő győzelmük biztosításához – hacsak nem követnek el nagy hibákat. Ezt a feltevésünket minden hivatalos és magánértesülésünk megerősíti. De nyilvánvaló, hogy ez nem vehető teljesen bizonyosnak. Olyan jelekből kell következtetnünk, amelyek megtévesztőek is lehetnek. Nem tudhatjuk, milyen intézkedések történnek éppen most, amikor e sorokat írjuk; lehetetlen előre látni, milyen baklövéseket vagy zseniális sakkhúzásokat követhetnek még el mindkét fél hadvezérei.

Utolsó észrevételeink ma arra a rohamra vonatkoznak, amelyet a németek Elzászban a wissembourg-i vonalak ellen indítottak.[173] A német oldalon harcoló csapatok a porosz 5. és 11. és a bajor 2. hadtesthez tartoztak. Ez közvetlen bizonyíték arra, hogy nemcsak a 11. hadtest, hanem a trónörökös egész fő ereje Pfalzban van. A jelentésben „királyi gárdagránátosok" néven említett ezred a 7. vagy a 2. nyugatporosz gránátos ezred, amely – akárcsak az 58. ezred is – az 5. hadtesthez tartozik. A porosz rendszer szerint előbb teljes egészében bevetik a harcba az egyik hadtestet, s közben felvonultatják a másik hadtest egységeit. Az adott esetben három hadtest csapatait – poroszokat és bajorokat – használták fel olyan harci feladathoz, amelyhez egy hadtest is bőven elegendő lett volna. Úgy tűnik, mintha az Elzászt fenyegető három hadtest jelenlétével akartak volna hatni a franciákra. Ezenkívül a Rajna völgyében felfelé indított támadást Strasbourg-nál feltartóztatnák, a Vogézeken át indított oldalmenet elzárt hágókba ütközne Bitche-nél, Phalsbourg-nál és Petite Pierre-nél, kis erődítményekbe, amelyek elegendők a főútvonalak elreteszeléséhez. Valószínűnek tartjuk, hogy amíg a három német hadtest három vagy négy dandára Wissembourg-t rohamozta, e hadtestek zöme Landaun és Pirmasensen át Zweibrücken felé menetelt. Ha az említett dandárok vállalkozása sikerrel járna, Mac-Mahon hadosztályai közül néhány az ellenkező irányban, a Rajna felé vonulna. Ezek ott teljesen ártalmatlanok

lennének, mivel a pfalzi síkságra való mindennemű betörést Landaunál és Germersheimnél feltartóztatnának.

A wissembourg-i csatát szemlátomást olyan számbeli fölénnyel vívták, amely a sikert szinte eleve biztosította. Mint a háború első komoly ütközetének, minden bizonnyal nagy erkölcsi hatása lehetett, annál is inkább, mivel egy megerősített állás megrohamozása mindig nehéz vállalkozásnak számít.

Hogy a németek huzagolt csövű lövegek, mitrailleuse-ök és Chassepot-puskák ellenére szuronnyal űzték ki a franciákat megerősített állásaikból, ennek a hatása mindkét hadseregen érezhető lesz. Kétségtelenül ez az első eset, hogy a szuronyt sikeresen alkalmazták hátultöltő puskák ellen, s ezért ez a küzdelem emlékezetes marad.

Ez felborítja Napóleon terveit is. Az ilyen híreket még a legenyhébb formában sem lehet közölni a francia hadsereggel, hacsak nem kísérik más hadszíntereken elért sikerekről beszámoló jelentések is. Pedig ilyesmit titokban tartani legfeljebb tizenkét óra hosszat lehet. Ezért várható, hogy a császár elindítja hadoszlopait ilyen sikereket keresve, és csodálkoznánk, ha hamarosan nem érkeznének francia győzelmekről beszámoló jelentések. De ugyanakkor valószínűleg a németek is megindulnak, s az ellenséges oszlopok előhadai most már több helyen érintkezésbe kerülnek egymással. A mai vagy legkésőbb a holnapi nap minden bizonnyal meghozza az első jelentős ütközetet.

A megjelenés helye: The Pall Mall Gazette, 1870. augusztus 6.
Eredeti nyelve: angol.

A POROSZ GYŐZELMEK

A német Harmadik Hadsereg gyors cselekvése egyre inkább fényt derít Moltke terveire. A Harmadik Hadsereget nyilván a mannheimi és a germersheimi, valamint közbenső katonai pontonhidak igénybevételével összpontosították Pfalzban. Miclőtt még a hadsereg elérte volna a Landauból és Neustadtból a Hardton át nyugat felé vezető országutakat, a Rajna-völgyben összevont csapatok már készen álltak a francia jobbszárny megtámadására. Az ilyen támadás, túlerővel és közvetlenül a hátában Landauval, teljesen biztonságos lenne és nagy eredményekkel járhatna. Ha sikerülne a francia csapatoknak egy jelentősebb részét a főerőktől elszakítva a Rajna-völgybe csalni, ott ütközetre kényszeríteni és a völgyben felfelé Strasbourg irányában kergetni, ezeket a francia erőket kiiktathatnák a fő ütközetből, a német Harmadik Hadsereg viszont még mindig részt vehetne ebben az ütközetben, mivel a franciák fő erőihez jóval közelebb áll. Mindenesetre a franciákat félrevezetné a jobbszárnyuk elleni támadás, mert a németek a fő támadást — s ezt több katonai és nem katonai szakértő véleménye ellenére még mindig hiszszük — a franciák balszárnya ellen tervezik.

A Wissembourg elleni váratlan és sikeres támadás arra utal, hogy a németek a francia csapatok helyzetét illetően rendelkeztek olyan értesülésekkel, amelyek alapján megkockáztathatták az ilyen manővereket. A franciák dühödt revánsvágyukban hanyatt-homlok rohantak a csapdába. Mac-Mahon

tábornagy nyomban Wissembourg irányába vonta össze hadtestét; s e manőver végrehajtásához a hírek szerint két napra volt szüksége. Csakhogy a trónörökös nem szándékozott ennyi időt hagyni neki. Azonnal kihasználta előnyét és a Sauer mellett fekvő Woerth közelében — mintegy 15 mérföldnyire délnyugatra Wissembourg-tól — szombaton megtámadta a franciákat.[174] Mac-Mahon erősnek tudta hadállását. Ennek ellenére délután ötre kiverték onnan, s a trónörökösnek az volt a feltevése, hogy a tábornagy összes erőivel Bitche irányában vonul vissza. Ezáltal Mac-Mahon elkerülhette volna, hogy a főerőktől elszakítva Strasbourg felé űzzék, s fenntarthatta volna a hadsereg zömével való összeköttetését. Későbbi francia táviratok alapján ítélve, úgy tűnik, valójában Nancy irányában vonult vissza és a főhadiszállása most Saverneben van.

A német előnyomulás feltartóztatására kivezényelt két francia hadtest hét gyalogos hadosztályból állt, s ezek közül valószínűleg legalább ötöt harcba vetettek. Az is lehetséges, hogy egymás után valamennyi hadosztály részt vett az ütközetben, de éppoly kevéssé voltak képesek helyreállítani az egyensúlyt, mint a magentai harcmezőn egymás után megjelenő osztrák dandárok. Mindenesetre bizonyosra vehető, hogy a franciák összes erőinek egyötöde vagy talán egynegyede szenvedett itt vereséget. Német oldalról a csatában valószínűleg ugyanazok a csapatok vettek részt, amelyeknek előhada Wissembourg-nál győzött: a 2. bajor, az 5. és a 11. északnémet hadtest. Ezek közül a hadtestek közül az 5. két poseni, öt sziléziai és egy vesztfáliai ezredből, a 11. egy pomerániai ezredből, Hessen-Kassel és Nassau négy ezredéből és három türingiai ezredből állott, úgyhogy Németország legkülönbözőbb részeiből való csapatokat vetettek be.

A két hadsereg stratégiai és taktikai szerepe — s ez volt a legmeglepőbb ennél a harctevékenységnél — szöges ellentétben áll azzal, ami a hagyományok alapján várható volt. A németek támadnak, a franciák védekeznek. A németek gyorsan és nagy tömegekkel cselekednek és könnyedén irányítják ezeket a tömegeket, a franciák kénytelenek megvallani: csapa-

taik kétheti összevonás után még mindig annyira szétszórtak, hogy két napra van szükségük két hadtest összehozásához. Ennek következtében részenként kaptak ki. Csapatmozgásaik módjából ítélve osztrákoknak vélhetnők őket. Mivel magyarázható ez? Véleményünk szerint a szükségszerűséggel. A wissembourg-i tüske elegendő volt ahhoz, hogy egész Párizst izgalomba hozza és kétségtelenül felrázza egykedvűségéből a hadsereget is. Reváns kellett: Mac-Mahont két hadtesttel nyomban útnak indították, hogy revánsot vegyen. Ez a hadmozdulat nyilvánvalóan helytelen volt, de mégis meg kellett tenni, s meg is tették — hogy milyen eredménnyel, ezt már láttuk. Ha Mac-Mahon tábornagy nem kap annyi erősítést, hogy a trónörökössel ismét szembeszállhasson, a trónörökös mintegy tizenöt mérföldnyi déli irányú menettel elzárhatja a Strasbourg—Nancy vasútvonalat, előnyomulhat Nancy felé és ezzel a hadmozdulattal megkerülhet minden olyan vonalat, amelyet a franciák Metz előtt tartani remélhetnének. Kétségtelenül éppen az ettől való félelem készteti a franciákat a Saar-kerület feladására. Avagy, ha a trónörökös Mac-Mahon üldözését előhadára bízza, nyomban jobbra fordulhat és a dombokon át Pirmasens és Zweibrücken felé menetelhet, hogy szabályos összeköttetést létesítsen Frigyes Károly herceg balszárnyával. Ez utóbbi egész idő alatt valahol Mainz és Saarbrücken között állt, míg a franciák makacsul kitartottak ama feltevésük mellett, hogy Trierben van. Hogy Frossard tábornok hadtestének forbachi veresége,[175] amelyet tegnap a poroszok St. Avold felé indított előnyomulása követett, miképpen befolyásolja majd a trónörökös menetét, ezt egyelőre nem mondhatjuk meg.

Ha a második császárságnak Wissembourg után feltétlenül győzelemre volt szüksége, most Woerth és Forbach után még sokkal inkább szüksége van rá. Ha Wissembourg elegendő volt ahhoz, hogy a jobbszárny hadműveleteinek minden előre kidolgozott tervét összezavarja, a szombati csaták szükségképpen felborítják a hadsereg egészére vonatkozó összes intézkedéseket. A francia hadsereg meg van fosztva minden kezdeményezéstől. Mozgásait nem annyira katonai meg-

fontolások, mint inkább politikai követelmények diktálják. Itt 300 ezer ember szinte látótávolságban van az ellenségtől. Ha mozgásukban nem ahhoz kell igazodniuk, ami az ellenség táborában végbemegy, hanem ahhoz, ami Párizsban történik vagy történhet, ez máris fél vereséget jelent. Azt persze senki sem mondhatja meg pontosan előre, hogy miképpen végződik majd a fő ütközet, amely most áll küszöbön — ha ugyan már el nem kezdődött; annyit azonban máris bizonyosra vehetünk, hogy még egyheti olyan stratégia, amilyet III. Napóleon csütörtök* óta folytatott, egymaga is elegendő a világ legjobb és legnagyobb hadseregének pusztulásához.

Napóleon császár táviratai csak megerősítik azt a benyomásunkat, amelyet az ezekről az ütközetekről szóló porosz jelentések alapján szerezttünk. Szombaton éjfélkor a puszta tényekről számolt be:

„Mac-Mahon tábornagy elvesztett egy csatát. Frossard tábornok visszavonulásra kényszerült."

Három órával később az a hír érkezett, hogy Mac-Mahon tábornaggyal való összeköttetése megszakadt. Vasárnap reggel hat órakor Frossard tábornok vereségének komoly jelentőségét valójában azzal a vallomással erősítették meg, hogy a vereséget Saarbrückentől jóval nyugatra, nevezetesen Forbachnál szenvedte; s hogy a porosz előnyomulást nyomban feltartóztatni lehetetlennek bizonyult, ezt ez a bejelentés is megerősíti:

„Az egymástól elszakadt csapatokat Metznél vonták össze."

A következő táviratra nehéz magyarázatot találni:

„A visszavonulás teljes rendben megy majd végbe." (?)

Miféle visszavonulás? Nem Mac-Mahon tábornagyé, hiszen vele még nem állt helyre az összeköttetés. Nem Frossard tábornoké, hiszen a császár a továbbiakban közli:

„Frossard tábornokról nincsenek értesüléseink."

* Augusztus 4. — *Szerk.*

S ha reggel 8 óra 25 perckor a császár csak jövő időben beszélhetett olyan csapatok visszavonulásáról, amelyeknek az állásáról semmit sem tudott, milyen értéket tulajdoníthatunk a nyolc órával korábbi táviratnak, amelyben jelen időben ezt mondja:

„A visszavonulás teljes rendben megy végbe."

Mindezeknek a későbbi üzeneteknek ugyanaz a hangjuk, mint a korábbiaknak: „Tout peut se rétablir."* A poroszok győzelmei komolyabbak voltak, semhogy olyan taktikát alkalmazhattak volna, amilyet a császár korábban eltervezett. Nem kockáztathatta meg az igazság elhallgatását, de abban reménykedett, hogy hatását ellensúlyozhatja, ha egyúttal bejelent egy későbbi csatát, amelynek más lesz az eredménye. Lehetetlen volt a francia nép büszkeségét úgy kímélni, hogy elhallgatják két hadseregének vereségét, s ezért nem marad más választás, mint a csorba kiköszörülésének szenvedélyes vágyára építeni, amely azelőtt is hasonló csapások hírére mindig fellángolt a franciák szívében. Magántáviratokban nyilván vázolták a császárnénak és a minisztereknek, milyen szellemben nyilatkozzanak a nyilvánosság előtt; sőt még valószínűbb, hogy ezzel kapcsolatos nyilatkozataik pontos szövegét is egyenesen Metzből szállították. Mindebből arra következtetünk, hogy bármilyen is a hangulat a francia nép körében, a hatalmon levők, a császártól kezdve, mind mélységesen elcsüggedtek, s ez már egymagában véve is elég jellemző. Párizsban kihirdették az ostromállapotot — ez vitathatatlan jele annak, hogy mi következhet a poroszok újabb győzelme után, s a kormány felhívása a következő szavakkal zárul:

„Minden erőnkből harcoljunk, s hazánk megmenekül."

Megmenekül! A franciákban felmerülhet a kérdés: vajon mitől menekül meg? A poroszok inváziójától, amelyhez a franciák németországi inváziójának elhárítása céljából folyamodtak. Ha a poroszok szenvedtek volna vereséget és Berlin-

* „Minden rendbe jöhet még." — *Szerk.*

ből hangzana fel hasonló bátorítás, ennek értelme világos volna, mivel a francia fegyverek minden újabb győzelme újabb német területeknek Franciaországhoz való csatolását jelentené. De ha a porosz kormány eléggé megfontolt lesz, a francia vereség csak annyit jelent majd, hogy meghiúsult az a kísérlet, amellyel Poroszországot meg akarták gátolni német politikájának zavartalan folytatásában, s nehezen elképzelhető, hogy a levée en masse, amelynek lehetőségét a francia kormány a hírek szerint most latolgatja, alkalmas lesz egy támadó háború megújítására.

A megjelenés helye: The Pall Mall Gazette, 1870. augusztus 8.
Eredeti nyelve: angol.

JEGYZETEK A HÁBORÚRÓL — VIII

Hol van Mac-Mahon? A német lovasság Lunéville és Nancy kapujai elé érkezett vakmerő portyája során — de úgy látszik, nem találkozott vele, különben hallottunk volna összecsapásokról. Ha viszont szerencsésen megérkezett volna Nancyba és így helyreállította volna összeköttetését a Metzben álló hadsereggel, az ilyen vigasztaló hírt a francia főhadiszállás bizonyára nyomban jelentette volna. A Mac-Mahont körülvevő teljes hallgatás alapján egyes-egyedül arra a következtetésre juthatunk, hogy túlságosan veszélyesnek tartotta a Saverne-ből Luneville-be és Nancyba vezető egyenes utat, s hogy jobbszárnyát ne szolgáltassa ki fedetlenül az ellenségnek, nagy kerülőutat tett dél felé, hogy Bayonnál vagy még följebb keljen át a Moselle-en. Ha ez a feltevésünk helyesnek bizonyulna, nem sok esélye van arra, hogy Metzet valaha is eléri. Ebben az esetben a császárnak vagy annak, aki éppen parancsnokol Metzben, fontolóra kell majd vennie, vajon nem volna-e jobb, ha a hadsereg mindjárt visszavonulna Châlons-sur-Marne-ig, a legközelebbi pontig, ahol a Mac-Mahonnal való egyesülés még véghezvihető. Éppen ezért hajlunk arra, hogy hitelt adjunk a francia seregek ilyen irányú általános visszavonulásáról szóló híreknek.

Ugyanakkor értesülünk arról, hogy a francia hadsereg hatalmas erősítéseket kap. Az új hadügyminiszter* biztosí-

* Palikao grófja. — *Szerk.*

totta a kamarát, hogy négy napon belül két, egyenként 35 ezer főnyi hadtestet küldenek majd ki az arcvonalra. Hol vannak ezek? Tudjuk, hogy a Rajnai Hadsereg nyolc hadteste és a Balti-tengerre szánt csapatok az algériai helyőrséggel együtt teljesen igénybe veszik a francia hadsereg minden zászlóalját, a tengerészgyalogosokat is beleértve. Tudjuk, hogy Canrobert hadtestéből és a balti-tengeri expedícióból 40 ezer ember Párizsban van. Dejean tábornoknak a kamarában mondott beszédéből ismeretes, hogy a negyedik zászlóaljakat, amelyek még korántsem állnak készen, fel kell tölteni, és hogy ezt a garde mobile tagjainak bevonásával kívánják megoldani. Honnan akarják hát venni ezt a 70 ezer embert, kiváltképpen ha Montauban de Palikao tábornok — amint ez igen valószínűnek látszik — nem akarja odaadni a Párizsban állomásozó 40 ezer emberét, amíg ezt csak valamiképpen is elkerülheti? De ha annak, amit mond, egyáltalán van valami értelme, akkor ezen a két hadtesten nem érthetünk mást, mint a Párizsban álló csapatokat, valamint Canrobert hadtestét, amely eddig mindig a Rajnai Hadsereg részének számított. Ebben az esetben tehát, amikor az egyetlen igazi erősítés a párizsi helyőrség, a harctéri csapatok ereje huszonöt hadosztályról huszonnyolc hadosztályra emelkedett, s ezek közül legalább hét hadosztály szenvedett súlyos veszteségeket.

Tudomásunkra jutott továbbá, hogy Trochu tábornokot a Párizsban alakuló 12. hadtest, és Vendez (?) tábornokot a Lyonban alakuló 13. hadtest parancsnokává nevezték ki. A hadsereg eddig a gárdából és az 1—7. hadtestből állt. 8., 9., 10., és 11. hadtestről sohasem hallottunk, s most egyszerre csak 12. és 13. hadtestről beszélnek. Láttuk, hogy nincsenek olyan csapatok, amelyekből e hadtestek valamelyikét meg lehetne alakítani, kivéve a 12. hadtestet, ha ezen a párizsi helyőrséget értik. Szánalmas trükknek látszik az egész; azzal akarják visszaszerezni a közönség bizalmát, hogy imaginárius hadseregeket hoznak létre papíron; mégis semmi mással nem magyarázható öt olyan hadtest állítólagos megalakulásának a bejelentése, amelyek közül négy eddig nem létezett.

Kétségtelenül vannak olyan kísérletek, hogy egy új had-

sereget szervezzenek; de vajon milyen emberanyag áll ehhez rendelkezésre? Mindenekelőtt a csendőrség, amelyből egy lovas- és egy gyalogosezred alakítható; ezek kitűnő csapatok, de létszámuk nem haladja meg a 3000 főt, s ezeket is Franciaország minden részéből kell összeszedni. Ugyanez áll a douanier-ekre* is, akiknek huszonnégy zászlóalj legénységét kellene kiállítaniuk; nem hisszük, hogy a felére is futja belőlük. Ezután következnek az 1858—1863-as korosztályok öreg katonái, akik közül a nőtleneket külön törvény alapján máris behívták. Ezek mintegy 200 ezer főnyi kontingenst állíthatnak és így a hadsereg legértékesebb erősítését alkotják. A felsorolt erőknek nem egészen a feléből feltölthetők a negyedik zászlóaljak, a többi pedig új zászlóaljak alakítására használható fel. Itt kezdődik azonban a nehézség: honnan vegyenek tiszteket? Ezeket a hadra kelt seregből kell majd elvonni; jóllehet ez megoldható oly módon, hogy számos őrmestert alhadnaggyá léptetnek elő, mégis gyengítené azokat a csapattesteket, amelyekből a szükséges tiszteket elviszik. Együttvéve ez a három csoport legfeljebb 220—230 ezer fővel növelheti a létszámot, s a kedvező körülmények között is legalább tizennégy-húsz napba telik, amíg akár csak egy részüket is a hadra kelt sereghez csatolhatják. De szerencsétlenségükre a körülmények nem kedvezőek. Most már elismerik, hogy nemcsak a hadbiztosság, hanem az egész francia hadseregigazgatás teljesen képtelen volt arra, hogy ellássa akár csak a határon álló hadsereget is. Milyen előrehaladott állapotban lehet hát a felszerelése ezeknek a tartalékoknak, amelyekről soha senki sem gondolta, hogy valaha is szükség lehet rájuk a harcmezőn? Valóban nagyon kétséges, hogy a negyedik zászlóaljakon kívül további új alakulatok két hónapnál rövidebb idő alatt készenlétbe helyezhetők. Emellett nem szabad elfelejtenünk, hogy ezek közül az emberek közül egynek sem volt még a kezében hátultöltő puska, s hogy valamennyien teljesen járatlanok az ilyen fegyver elterjedésével meghonosodott új harcászatban. Ha már a jelenlegi francia csapatok

* Vámőrök. — *Szerk.*

is, saját bevallásuk szerint, elhamarkodottan, vaktában lövöldöznek, pazarolva a lőszert, mit tesznek majd az újonnan alakult zászlóaljak olyan ellenség láttán, amelynek biztonságát és tüzének pontosságát, úgy látszik, nem nagyon zavarja a csatazaj?

Marad még a garde mobile, az összes harminc éven aluli nőtlen férfiak behívása és garde nationale sédentaire.[176] Ami a garde mobile-t illeti, az a kis rész, amelynek valamikor valódi szervezete volt, úgy látszik, összeroppant, mihelyt Châlonsba küldték. Fegyelem nem volt, s a tisztek, akik közül sokan egyáltalán nem ismerték feladataikat, napról napra vesztettek tekintélyükből. A legénység még fegyverel sem rendelkezett, s máris úgy látszik, az egész a teljes felbomlás állapotában van. Dejean tábornok ezt közvetve elismerte azzal a javaslatával, hogy a negyedik zászlóaljakat a garde mobileból töltsék fel. S ha azok a csapatok, amelyek látszólag a levée en masse szervezett része, teljesen hasznavehetetlenek, vajon milyen lesz a többi? Még ha rendelkeznek is megfelelő számú tiszttel, felszereléssel és fegyverrel, vajon meddig tartana, amíg ezekből az emberekből katonákat faragnak? De a végső esetre nem gondoltak. Már bevetettek minden használható tisztet; ám a franciák tiszti állományának tartaléka korántsem olyan kimeríthetetlen, mint a németeké, ahol az „egyéves önkéntesek"-ből évente mintegy 7000 fő lép a német hadsereg soraiba és szolgálati idejének leteltével csaknem mindegyik teljesen alkalmas a tiszti szolgálat ellátására. Úgy látszik — felszerelés és fegyver nincs; azt beszélik, hogy még a régi kovás puskákat is előszedik a raktárakból. Mit ér hát ilyen körülmények között Franciaországnak az a 200 ezer ember? Nagyon derék, ha a franciák a Konventre, Carnot-ra és a semmiből teremtett határ menti hadseregre stb. hivatkoznak. És bár semmi sem áll távolabb tőlünk, mint az az állítás, hogy Franciaország már jóvátehetetlenül vereséget szenvedett, mégsem szabad elfelejtenünk, hogy a Konvent sikereiben a szövetséges hadseregeknek is jelentős részük volt. Akkor a Franciaországot támadó hadseregek mindegyike átlagban 40 ezer főből állott; három vagy négy ilyen hadsereg

volt, s mindegyik a másiknak a hatókörén kívül működött, az egyik a Scheldénél, a másik a Moselnél, a harmadik Elzászban stb. E kis hadseregek mindegyikével a Konvent többékevésbé kiképzett újoncok óriási tömegeit állította szembe, amelyek az ellenség szárnyain és hátában folytatott tevékenységgel rákényszerítették az akkor teljesen raktáraitól függő ellenséget, hogy minél közelebb maradjon a határhoz; s ezeknek a tömegeknek, miután ötévi hadjáratban igazi katonákká értek, végül sikerült az ellenséget a Rajna mögé űzniük. De vajon lehet-e akár csak egy pillanatig is feltételezni, hogy az ilyen taktika segít majd a mostani nagy inváziós hadsereggel szemben, amely három különböző seregtestre oszlik ugyan, de mindig biztosítani tudta az egymás közötti kapcsolatot; vagy lehet-e feltételezni, hogy ez a hadsereg időt hagy a franciáknak most még szunnyadó erőik kibontakoztatására? S ezeket az erőket a franciák csak akkor bontakoztathatják ki, ha készek arra — amit eddig még sohasem tettek meg —, hogy sorsára bízzák Párizst és ennek helyőrségét, és a Loire-vonalat teszik további harcuk hadműveleti bázisává. Erre talán sohasem kerül sor, de míg Franciaország nem hajlandó erre is vállalkozni, jobban tenné, ha nem is beszélne levée en masse-ról.

A megjelenés helye: The Pall Mall Gazette. 1870. augusztus 15.
Eredeti nyelve: angol.

A HÁBORÚ VÁLSÁGA

A császár elhagyta a hadsereget, de ott maradt rossz szelleme — az a rossz szellem, amelynek hatására égve a türelmetlenségtől sietősen hadat üzent, és miután ezt megtette, képtelen volt magát bármire is elszánni. A hadseregnek legkésőbb július 20-ra kellett menetkésznek lennie. De elérkezett július 20-a, és semmi sem történt. 29-én III. Napóleon Metzben átvette a főparancsnokságot; akkor még mindig volt idő arra, hogy szinte ellenállás nélkül előnyomuljon a Rajnáig; de a hadsereg nem mozdult. Úgy látszik, akkora határozatlanság uralkodott, hogy a császár még azt sem tudta eldönteni, vajon egyáltalán támadjon-e, vagy pedig védelmi állást foglaljon el. A német oszlopok már mindenfelől a Pfalz felé meneteltek és bármely napon várható volt a támadás. A franciák mégis határ menti állásaikban maradtak — bár ezeket az állásokat a támadáshoz választották, melyre sohasem került sor, és teljesen alkalmatlanok voltak a védelemre, amely hamarosan az egyetlen lehetőségük maradt. A július 29-től augusztus 5-ig tartó határozatlanság jellemezte az egész hadjáratot. A francia sereget közvetlenül a határon állították fel, de anélkül, hogy elővédeket helyeztek volna el kellő távolságra a főerők előtt. E hiba kijavítására csak két lehetőség kínálkozott: vagy az, hogy elővédeiket előre küldik az ellenség területére, vagy pedig a határon a jelenlegi állásokban hagyják őket, míg a főerőket visszavonják egynapi menettávolságra és ott jobban összpontosítják. De az első esetben kétségtelenül a

császár által ellenőrizhetetlen viszonyok között került volna sor összetűzésekre az ellenséggel; a második terv viszont az első csata előtti visszavonulás politikai lehetetlenségét tételezte volna fel. Így hát tovább tartott a határozatlanság, és semmit sem tettek, mintha ezzel az ellenséget is meg lehetne fertőzni és visszatartani a cselekvéstől. De az ellenség megindult. Már egy nappal azelőtt, hogy összes csapatai elérték az arcvonalat, vagyis augusztus 4-én úgy határozott, hogy kihasználja a franciák hibás felállását. A wissembourg-i csata Mac-Mahon és de Failly hadtesteit még jobban eltávolította a francia állások centrumától. Amikor aztán augusztus 6-án a németek teljesen készen álltak, a Harmadik Hadsereg Woerthnél legyőzte Mac-Mahon hat hadosztályát, és de Failly megmaradt két hadosztályával együtt Saverne-en át Luneville felé űzte őket. Közben az Első és a Második Hadsereg előhada Spichernnél megverte Frossard csapatait és Bazaine csapatainak egy részét. Ezzel a franciák egész centrumát és balszárnyát Metzig szorították vissza. Így egész Lotaringia a két visszavonuló francia hadsereg közé került, s ezen a széles résen — előnyét a lehető legjobban kihasználva — özönlött be a német lovasság, nyomában a gyalogsággal. A trónörökösnek a szemére vetették, hogy nem üldözte Mac-Mahon megvert seregét Saverne-ig, sőt még tovább. Márpedig a woerthi csata után az üldözést a leghelyesebb módon hajtották végre. Mihelyt a szétvert csapatokat visszavetették délre, olyan messzire, hogy azok már csak kerülőúton érhették el a francia hadsereg többi részét, az üldözők egyenesen Nancy felé nyomultak, állandóan a két sereg között maradva. Az üldözésnek ez a módja (ugyanaz, amelyet a jénai csata után Napóleon is alkalmazott) eredményei alapján legalább olyan hatásos, mint a menekülők közvetlen üldözése. Ami ebből a nyolc hadosztályból még megmaradt, az vagy elszakadt a főerőktől, vagy teljesen dezorganizált állapotban egyesült velük.

Ennyi elég is a hadjárat kezdetét jellemző határozatlanság következményeiről. Kétségtelenül arra lehetett volna számítani, hogy ugyanezt a hibát nem követik el még egyszer. A császár átadta a főparancsnokságot Bazaine tábornagynak,

akinek mindenképpen tudnia kellett, hogy akár cselekszik, akár nem, az ellenség nem fog ölbe tett kézzel ülni.

Forbach és Metz között a távolság alig ötven mérföld. A hadtestek többségének azonban harminc mérföldet sem kellett megtennie. Három nap alatt valamennyit bizton Metz védelme alá lehetett volna hozni, s a negyedik napon megkezdeni a visszavonulást Verdun és Châlons felé, hiszen a visszavonulás szükségességét illetően nem lehetett már kétség. Mac-Mahon tábornagy nyolc és Douay tábornok megmaradt két hadosztálya – a hadseregnek több mint egyharmada – Châlons-nál közelebb fekvő ponton már semmiképpen sem egyesülhetett Bazaine-nel. Bazaine-nek a császári gárdát is beleszámítva tizenkét hadosztálya volt, úgyhogy még Canrobert három hadosztályával való egyesülése után is a lovassággal és a tüzérséggel együtt sem állhatott rendelkezésére több mint 180 ezer ember – ami korántsem volt elegendő ahhoz, hogy csatamezőn megmérkőzzön az ellenséggel. Ha tehát nem akarta egész Franciaországot kiszolgáltatni a behatoló ellenségnek és nem akarta, hogy körülzárják olyan helyen, ahol az éhség hamar arra kényszerítené, hogy megadja magát vagy az ellenség diktálta körülmények között harcoljon, akkor egy pillanatig sem habozva nyomban el kellett volna hagynia Metzet. Ennek ellenére meg sem mozdult. Augusztus 11-én a német lovasság megjelent Lunéville-nél, de ő még mindig nem adta meg a jelt az indulásra. Augusztus 12-én a németek átkeltek a Moselle-en, rekviráltak Nancyban; szétrombolták a Metz és Frouard közötti vasútvonalat, s felbukkantak Pont-à-Moussonban, amit gyalogságuk 13-án elfoglalt, s ettől fogva már urai voltak a Moselle mindkét partjának. Vasárnap, augusztus 14-én Bazaine végre megkezdte csapatainak visszavonását a folyó bal partjára. Közben megkezdődött a pange-i ütközet, s ez nyilvánvalóan ismét késleltette a visszavonulást. Feltehető, hogy hétfőn, a nehéz trén és a tüzérség elindításával kezdődött meg a tényleges visszavonulás Châlons irányában. Csakhogy azon a hétfői napon a német lovasság már a Meuse-ön túli Commercyben volt, valamint a francia visszavonulási vonaltól alig tíz mérföldnyire fekvő Vigneulles-ben.

Hogy mennyi csapatnak sikerült hétfőn és kedden kora reggel elvonulni, azt nem tudjuk megmondani, de bizonyosra vehető, hogy a zöm még hátra volt, amikor a német 3. hadtest és a tartalék lovasság kedden, augusztus 16-án, reggel kilenc óra körül Mars-la-Tour közelében megtámadta a vonuló oszlopokat. Az eredmény ismeretes: Bazaine visszavonulását teljesen megállították; augusztus 17-én kelt saját táviratai igazolják, hogy a legjobb esetben is megtartotta azokat az állásokat, amelyeken pedig legszívesebben rég túladott volna.

Szerdán, augusztus 17-én mindkét hadsereg lélegzetvételnyi szünetet tartott, de csütörtökön Bazaine-nek már végleg le kellett mondania a sikeres visszavonulás minden reményéről. Azon a reggelen a poroszok támadásba indultak és kilencórai küzdelem után „teljes vereséget mértek a francia hadseregre, elvágták Párizzsal való összeköttetését és visszavetették Metz felé".

Aznap este vagy másnap a Rajnai Hadseregnek vissza kellett térnie abba az erődbe, amelyet a hét elején elhagyott. S ha a németek egyszer oda bezárták, könnyen elvághatják minden utánpótlástól, annál is inkább, mert ezt a vidéket a csapatok hosszú itt-tartózkodása máris teljesen kimerítette, és mert a bekerítő hadsereg is bizonyára *rekvirál majd* saját szükségleteire mindent, amit fel tud hajtani. Az éhség tehát hamarosan mozgásra kényszeríti majd Bazaine-t, de hogy milyen irányban, azt nehéz volna megmondani. A nyugati irányú mozgás túlerőbe ütközne; észak felé haladni rendkívül veszélyes volna; egy délkeleti irányú kitörés talán részben sikerülhetne is, de nem járna semmiféle közvetlen eredménnyel. Ha el is érné Belfort-t vagy Besançont, egy dezorganizált hadsereggel akkor sem lehetne számottevő befolyása a hadjárat sorsára.

Ilyen helyzetbe hozta a francia hadsereget a határozatlanság a hadjárat második szakaszában. Párizsban a kormány kétségtelenül pontosan tudja ezt. Bizonyíték erre a garde mobile visszahívása Châlons-ból Párizsba. A châlons-i állás, amely csak gyülekező hely volt és semmi több, attól a

pillanattól, hogy Bazaine főerőit elvágták, teljesen elvesztette jelentőségét. Az összes fegyveres erők következő gyülekező helye most már Párizs, s a csapatoknak oda kell igyekezniük. E pillanatban, amikor a német Harmadik Hadsereg valószínűleg már a főváros felé menetel, nincsenek olyan erők, amelyek nyílt mezőn szembeszállhatnának vele. A franciák rövidesen a gyakorlatban meggyőződhetnek arról, hogy Párizs erődítései megérnek-e annyit, amennyibe kerültek.

Bár ez a végső katasztrófa már napok óta fenyegetett, még ma is alig hihető, hogy csakugyan bekövetkezett. A valóság azonban minden várakozást túlszárnyal. Két héttel ezelőtt az angolok azt latolgatták, milyen következményekkel járhatna, ha a franciák az első nagy ütközetben győzelmet aratnának. Főképpen attól tartottak, hogy III. Napóleon az ilyen kezdeti siker kihasználásával esetleg Belgium rovására sürgősen békét köt. Efelől azonban hamar megnyugodhattak.

A woerthi és a forbachi csata megmutatta, hogy a francia fegyverekre nem várnak látványos sikerek. Amikor bebizonyosodott, hogy Németországnak nincs miért tartania Franciaországtól, ez egyúttal a háború gyors befejezését is jelentette. Várható volt, hogy a franciák hamarosan belátják Németország porosz vezetés alatti egyesülésének megakadályozására tett kísérletük kudarcát, tehát felismerik további harcuk értelmetlenségét, a németek viszont aligha kívánják folytatni a veszélyes és bizonytalan háborút. E hét első öt napja ismét teljesen megváltoztatta a helyzetet. Franciaország katonai ereje minden jel szerint teljesen összeroppant, és pillanatnyilag úgy látszik, hogy a német becsvágynak nincs más gátja, mint az igen kétséges német mérsékletesség. Még nem tudjuk felmérni e rettentő csapás politikai következményeit. Csak csodálkozhatunk méretein, váratlan bekövetkezésén, és csak bámulhatjuk azt, ahogy a francia csapatok elviselték. Igazán becsületükre válik az a hősiesség és elszántság, amellyel négynapi, a lehető legkedvezőtlenebb körülmények között vívott csaknem szüntelen harc után az ötödik napon kilenc órán át ellenállást tudtak tanúsítani a nagy túlerőben levő ellenség

támadásával szemben. A francia hadsereg soha, még legdiadalmasabb hadjárataiban sem szerzett ennyire megérdemelt dicsőséget, mint ebben a szerencsétlen metzi visszavonulásban.

A megjelenés helye: The Pall Mall Gazette, 1870. augusztus 20.
Eredeti nyelve: angol.

JEGYZETEK A HÁBORÚRÓL – XI

Bár nem ismeretesek még a múlt héten Metz körül vívott három iszonyú csata pontos részletei, mégis eleget hallottunk már ahhoz, hogy világos képet alkothassunk magunknak a lezajlott eseményekről.

Az augusztus 14-i, vasárnapi csatát a németek azért kezdeményezték, hogy késleltessék a franciák Verdun irányában való visszavonulását. Vasárnap délután észrevették, amint Frossard hadtestének maradványai Longeville irányában átkeltek a Moselle-en, és mozgást tapasztaltak a Metztől keletre táborozó csapatoknál is. Az 1. (keletporosz) és a 7. (vesztfáliai és hannoveri) hadtestet támadásba küldték. Ezek űzték maguk előtt a franciákat, amíg maguk lőtávolságra nem kerültek az erődítményektől. A franciák azonban – felismerve a mozgás irányát – nagy csapattesteket helyeztek el védett állásokban a Moselle völgyében és egy szűk szakadékban, melyen át keletről nyugat felé egy, Metztől északra a Moselle-be ömlő patak folyik. Ezek a tömegek jobb felől váratlanul oldalba támadták a németeket, akiket már az erődítmények tüze is sújtott, és megbontva soraikat visszaszorították őket; ezután a franciák nyilván maguk is visszahúzódtak, mivel bizonyos, hogy a németek kezén maradt a csatatérnek az erődítmények lőtávolságán kívül eső része, és hogy korábbi szabadtáboraikba csak virradat után tértek vissza. Ilyen értesüléseket szereztünk mind a csatában részt vett személyek magánleveleiből, mind a Manchester Guardian hétfői száma-

ban közzétett metzi levélből, amelyben a tudósító, aki hétfőn reggel a csatatéren járt, leírta, hogy ez a poroszok birtokában maradt és hogy a poroszok az ott maradt francia sebesültek gondozásával voltak elfoglalva. Bizonyos értelemben mindkét fél azt állíthatja, hogy ezzel az ütközettel elérte célját; a franciáknak sikerült tőrbe csalniuk a németeket és súlyos veszteségeket okoztak nekik, a németek viszont feltartóztatták a franciák visszavonulását, amíg Frigyes Károly herceg el nem érte a visszavonulási vonalakat. Német részről két hadtest, vagyis négy hadosztály vett részt az ütközetben, a franciáktól pedig Decaen és Ladmirault hadteste, valamint a gárda egy része, vagyis több mint hét hadosztály. A franciák számbeli fölénye szembetűnő. Állásaikat – úgy mondják – lövész- és futóárkokkal is megerősítették s ezekből a szokásosnál nyugodtabban tüzeltek.

A Rajnai Hadseregnek Verdun felé való visszavonulása csak kedden, augusztus 16-án indult meg teljes erővel. Erre az időpontra viszont Frigyes Károly herceg csapatainak az éle – a 3. (brandenburgi) hadtest – éppen elérte Mars-la-Tour környékét. Ezek a csapatok azonnal támadtak és hat órán keresztül tartották sakkban a francia hadsereget. Amikor erősítésként később odaérkezett a 10. hadtest (a hannoveriek és a vesztfáliaiak), valamint több egység a 8. hadtestből (Rajna-vidékiek) és a 9. hadtestből, (a schleswig-holsteiniak és a mecklenburgiak), ezek nemcsak megvédték állásaikat, hanem vissza is vetették az ellenséget, s két sast* meg hét ágyút zsákmányoltak, valamint több mint 2000 foglyot ejtettek. A velük szemben álló erőkhöz tartozott Decaen, Ladmirault és Frossard hadteste és legalább néhány egység Canrobert hadtestéből (ezek Châlons-ból azoknak az utolsó napokban érkeztek Metzbe, amikor a Frouard-on átvezető vasútvonal még szabad volt), valamint a gárdából, vagyis összesen tizennégy-tizenöt hadosztály. A nyolc német hadosztállyal tehát ismét számbeli fölényben voltak a franciák, még ha a csatában valószínűleg nem is vettek részt Bazaine összes csapatai. Nem

* Tábori jelvény. — *Szerk.*

ért, ha ezt figyelembe vesszük, mivel a francia jelentések minden kudarcot továbbra is a németek állandó számbeli fölényével magyaráznak. Hogy a franciákat valóban feltartóztatták visszavonulásukban, azt világosan bizonyítja, hogy saját jelentéseik szerint is augusztus 17-én utóvéd-harcokra került sor Gravelotte közelében. Gravelotte pedig több mint öt mérföldnyire fekszik az augusztus 16-i állások mögött. Ugyanakkor az a tény, hogy kedden a németek csak négy hadtestet tudtak felvonultatni, arra utal, hogy sikerük nem mondható teljesnek. Jeannerod kapitány, aki 17-én Brieyből Conflansba érkezett, a francia gárda két lovasezredét annyira megviselt állapotban találta, hogy a puszta kiáltásra: „jönnek a poroszok!", nyomban futásnak eredtek. Ez arra enged következtetni, hogy ha az Etainen átvezető út 16-án este ténylegesen talán nem is volt a németek birtokában, a németek mégis olyan közel lehettek, hogy újabb összecsapás nélkül minden visszavonulás lehetetlen volt. Bazaine azonban, úgy látszik, nem is gondolt többé erre, mert Gravelotte közelében egy igen erős állásban elsáncolva bevárta a németek augusztus 18-i támadását.

Azt a fennsíkot, amelyen a Mars-la-Tourból Gravelotte-on át Metzbe vezető út halad, számos mély szakadék szeli át, amelyeket a Moselle irányában ömlő patakok vájtak. Az egyik ilyen szakadék közvetlenül Gravelotte előtt (tőle nyugatra húzódik), két másik pedig e mögött párhuzamosan halad. Mindegyikük erős védelmi állás, és a harcászati szempontból fontos pontokon fekvő tanyáknál és falvaknál földsáncokkal, valamint torlaszokkal és tüzelőállásokkal még meg is erősítették őket. Ilyen erősen elsáncolt állásban bevárni az ellenséget, hogy itt beverje a fejét, s végül hatalmas „retour offensif"* útján visszavetni így téve szabaddá az utat Verdun felé – ez volt már, úgy látszik, Bazaine egyetlen reménye. Csakhogy a támadást olyan erőkkel és olyan energiával hajtották végre, hogy egyik állást a másik után foglaltak el és a Rajnai Hadsereget egészen Metz ágyúiaig szorí-

* „Ellentámadás." — *Szerk.*

tották vissza. A tizennégy-tizenöt francia hadosztály ellen csakugyan bevetettek tizenkét német hadosztályt, és további négy állt tartalékban. Az ütközetben mindkét fél csaknem egyenlő erőkkel vett részt, bár – egészében véve – a németek talán némi fölénnyel rendelkeztek, hiszen a hat hadtestük közül négy még szinte érintetlen volt; ez a jelentéktelen számbeli fölény azonban semmiképpen sem ért fel a francia állások erősségével.

A francia közvélemény még mindig nem hajlandó tudomásul venni, hogy Bazaine-nek és hadseregeinek tényleges helyzete igen hasonlít ahhoz, amelybe Bonaparte tábornok 1796-ban Mantovánál Wurmsert és 1805-ben Ulmnál Mackot kényszerítette.[177] Hogy a nagyszerű Rajnai Hadseregnek, Franciaország reményének és erősségének kétheti hadjárat után nem maradna más választása, mint szerencsétlen körülmények között megkísérelni az áttörést az ellenséges arcvonalon vagy kapitulálni – ez sehogy sem fér a franciák fejébe. A legkülönbözőbb magyarázatokkal próbálkoznak. Az egyik elmélet szerint Bazaine úgyszólván feláldozta magát, hogy Mac-Mahon és Párizs időt nyerjen. Amíg Bazaine a három német hadsereg közül kettőt Metznél feltartóztat, Párizs megszervezheti védelmét és Mac-Mahonnak elég ideje marad egy új hadsereg megalakításához. Bazaine tehát nem azért marad Metzben, mert nincs más választása, hanem azért, mert ezt követeli Franciaország érdeke. De vajon hol vannak, ha szabad kérdeznünk, Mac-Mahon új hadseregének részei? Saját hadteste, amelynek létszáma most legfeljebb 15 ezer fő; de Failly csapatainak maradványai, amelyeket dezorganizált és szétzilált a kerülő úton végrehajtott hosszú visszavonulás – a hírek szerint mindössze 7000 vagy 8000 emberrel érkezett meg Vitry-le-François-ba; talán Canrobert egy hadosztálya; Félix Douay két hadosztálya, amelyeknek a tartózkodási helyét, úgy látszik, senki sem ismeri – ez összesen körülbelül 40 ezer fő, a tervezett baltitengeri expedíció tengerészgyalogosait is beleértve. Ez a szám felöleli mindazokat a zászlóaljakat és lovasszázadokat, amelyek Franciaországnak régi hadseregéből Metzen kívül

megmaradtak. Ehhez hozzászámíthatók még a negyedik zászlóaljak, melyek most, úgy látszik, szép számmal érkeznek Párizsba, de többnyire újoncokkal feltöltve. Ezeknek a csapatoknak az összlétszámát mintegy 130–150 ezer főre becsülhetjük, de ezt az új hadsereget – minőségileg – össze sem lehet hasonlítani a Rajnai Hadsereggel. Régi ezredei nyilván erősen demoralizáltak. Az új zászlóaljak sebtében alakultak, sok az újonc bennük és bizonyára nem állnak olyan jól tisztek dolgában, mint a régi hadsereg. A lovasság és a tüzérség hányada valószínűleg igen csekély; a lovasság zöme Metzben maradt, s az új ütegek felszereléséhez szükséges készletek, például lószerszám stb., többnyire csak papíron vannak meg. Jeannerod közöl erre vonatkozólag egy példát a Temps vasárnapi számában. Ami a garde mobile-t illeti, ez élelmiszer hiányában, úgy látszik, teljesen felbomlott, amióta Châlons-ból a Párizs közelében levő Saint-Maurba vonták vissza. S Franciaországnak azért kellene teljes egészében feláldoznia legjobb hadseregét, hogy ilyen haderők számára időt nyerjen. Márpedig feláldozta ezt a hadsereget, ha igaz az, hogy Metzben körülzárták. Ha Bazaine szántszándékkal hozta hadseregét jelenlegi helyzetébe, olyan baklövést követett el, amely mellett eltörpül ebben a háborúban elkövetett minden más hiba. Ami azt a Standard által tegnap elterjesztett hírt illeti, amely szerint Bazaine visszavonult Metzből, és Montmédyben egyesült Mac-Mahonnal, ezt ugyanennek a lapnak katonai szemleírója ma reggel elég meggyőzően megcáfolta. Ha Bazaine haderejéből egyes egységeknek a Mars-la-Tour körül folyt legutóbbi ütközetek után vagy közben sikerült is esetleg észak felé elmenekülniük, hadseregének zöme még mindig Metzben van körülzárva.

A megjelenés helye: The Pall Mall Gazette, 1870. augusztus 24.
Eredeti nyelve: angol.

JEGYZETEK A HÁBORÚRÓL – XII

A háború két legutóbbi eseménye a következő: a trónörökös Châlons mögött folytatja előnyomulását, Mac-Mahon pedig egész hadseregét visszavonta Reimsből, de hogy hová, azt pontosan nem lehet tudni. Francia jelentések szerint Mac-Mahon túlságosan lassúnak találja a háború menetét; a döntés meggyorsítására Reimsből most állítólag Bazaine felmentésére indult. Ez csakugyan meggyorsítaná a fejleményeket és esetleg döntő válsághoz vezetne.

Szerdai cikkünkben Mac-Mahon csapatait 130–150 ezer főre becsültük, abban a feltevésben, hogy hadseregében az összes párizsi csapatok egyesültek. Megfelelt tehát a valóságnak az az állításunk, hogy Châlons-nál saját csapatainak és de Failly csapatainak maradványaival rendelkezett, valamint hogy Douay két hadosztálya is Châlons-nál állt, ahová, mint most már tudjuk, kerülőúton Párizson át, vasúton érkeztek; továbbá Châlons-nál voltak még a tengerészgyalogosok, valamint a balti hadtest más alakulatai. Most értesülünk azonban arról, hogy a Párizst körülvevő erődítményekben még mindig vannak sorcsapatok, hogy Mac-Mahon és Frossard embereiből egyes, különösen lovas alakulatokat újjászervezés végett Párizsba vontak vissza és hogy Mac-Mahonnak már csak mintegy 80 ezer főnyi reguláris csapata van táborában. Éppen ezért kerek 25 ezer fővel csökkenthetjük a becsült létszámot, és 110–120 ezer főben állapíthatjuk meg Mac-Mahon haderőinek maximumát, amelynek egy-

harmada kiképzetlen újoncokból áll. S ezzel a hadsereggel indult volna el a Metzben bekerített Bazaine felmentésére!

Pillanatnyilag Mac-Mahon legkozelebbi és legkozvetlenebb ellenfele a trónorokos hadserege. E hadsereg előhada Bar-le-Ducből érkezett távirati jelentések szerint augusztus 24-én elfoglalta a volt châlons-i tábort. Ebből arra a kovetkeztetésre juthatunk, hogy az időben ebben a városban volt a főhadiszállás. Mac-Mahon számára a legkozelebbi út Metzbe Verdunon át vezet. Reimstől Verdunig csaknem egyenes országúton kerek 70 mérfold a távolság, a St. Ménehouldon át vezető főútvonalon pedig mintegy 80 mérfold. Azonkívul ez az utóbbi út a châlons-i táboron, tehát a német vonalakon visz keresztul. Bar le-Duc 40 mérfoldnyire sincs Verduntől.

Ily módon a trónorokos hadserege nemcsak hogy oldalba támadhatná Mac-Mahont, ha az említett utak valamelyikén Verdun felé menetelne, hanem arra is módja lenne, hogy átkelve a Meuse-on, Verdun és Metz kozott egyesuljon a másik két német hadsereggel, mégpedig jóval előbb, mintsem Mac-Mahon Verdunből kivonulhatna a Meuse jobb partjára. S ezen nem változtatna még az sem, ha a trónorokos Vitry-le-François-ig nyomult volna előre vagy kulon egy napra lenne szuksége, hogy osszevonja csapatait elnyújtott menetvonalukról – annyira nagy a távolságbeli kulonbség az ő javára.

Ilyen korulmények kozott kétséges, vajon Mac-Mahon az említett utak valamelyikét választja-e, s nem tér-e ki azonnal a trónorokos kozvetlen működési korzetéből, és nem indul-e a Reimsből Vouziers-n, Grand-Prén és Varennes on át vezető úton Verdunbe vagy a Vouziers-n keresztul Stenaybe, ahol átkelhetne a Meuse-on és azután délkeleti irányban Metz felé vonulhatna. Ez azonban csak pillanatnyi előnyt biztosíthatna számára, hogy aztán annál bizonyosabbá tegye végleges vereségét. Ez a két útvonal még nagyobb kerulő, és a trónorokosnek még tobb ideje maradna arra, hogy erőit egyesítse a Metz előtt álló erőkkel és így mindkettővel, Mac-Mahonnal és Bazaine nel, dontő számbeli folényt állítson szembe.

Tehát bármilyen utat választ is Mac-Mahon, hogy Metzbe jusson, semmiképpen nem rázhatja le a trónörököst, aki emellett kétségbevonhatatlanul még választhat is, hogy egyedül vagy a többi német hadsereggel együtt vegye-e fel vele a harcot. Nyilvánvaló tehát, hogy Mac-Mahonnak Bazaine felmentését célzó hadmozdulata durva hiba volna, amíg teljesen meg nem szabadul a trónörököstől. Metzbe számára a legrövidebb, a leggyorsabb és a legbiztosabb út a német Harmadik Hadseregen keresztül vezet. Ha egyenesen nekiindul ennek a hadseregnek, megtámadja, bárhol éri is, leveri és néhány napon át délkeleti irányban űzi, hogy így győzelmes hadseregét a trónörökös hadserege és a másik két német hadsereg közé beékelje, ugyanúgy, ahogy ezt a trónörökös már megmutatta neki; akkor, és csakis akkor volna esélye arra, hogy Metzbe jusson és felmentse Bazaine-t. De ha elég erősnek érezné magát ehhez, bizonyosak lehetünk, hogy ezt nyomban meg is tette volna. Így a Reimsből való elvonulás is más megvilágításba kerül. Ez a kísérlet nem annyira Bazaine-nek Steinmetztől és Frigyes Károlytól való megszabadítására, mint inkább Mac-Mahonnak a trónörököstől való megszabadítására irányul. S ilyen nézőpontból ez a legrosszabb, amit tenni lehetett. A Párizzsal való minden közvetlen összeköttetést kiszolgáltatja az ellenségnek, Franciaország utolsó használható erőit elvonja a központból a perifériára és szántszándékkal távolabbra állítja fel, mint amennyire az ellenség már most is van. Az ilyen mozdulat menthető, ha jelentős számbeli fölényben levő erőkkel folytatják; itt viszont reménytelenül gyenge erőkkel és csaknem biztos vereséggel szembenézve folyamodnak hozzá, És mit hoz majd magával ez a vereség? Bárhol következik is be, a megvert hadsereg maradványait Párizstól elszakítva az északi határ felé űzik, ahol semleges területre szorulnak vagy megadásra kényszerülnek. Ha Mac-Mahon csakugyan megtette az említett hadmozdulatot, szántszándékkal pontosan ugyanolyan helyzetbe hozza hadseregét, amilyenbe 1806-ban Napóleonnak a Türingiai-erdő déli szegélye körül tett oldalmenete a Jénánál álló porosz hadsereget hozta. Egy számbelileg és

erkölcsileg gyengébb hadsereget eleve olyan helyzetbe kényszerítenek, hogy vereség esetén egyetlen visszavonulási útja egy keskeny földsáv, amely a tengerhez vagy semleges területre vezet. Napóleon azzal kényszerítette megadásra a poroszokat, hogy előbb érte el Stettint. Mac-Mahon csapatainak talán azon a keskeny francia földsávon kell majd megadniuk magukat, amely Belgium területébe ékelődik be Mézières és Charlemont–Givet között.[178] A legjobb esetben az északi erődökbe menekülhetnek, Valaenciennes-be, Lille-be stb., ahol mindenképpen ártalmatlanok. S akkor Franciaország a behatolókkal szemben teljesen tehetetlen.

Az egész terv annyira megfontolatlannak látszik, hogy csak politikai szükségszerűség diktálhatta. Inkább coup de désespoirra* hasonlít, mint bármi másra. Úgy tűnik, muszáj valamit tenni, valamit kockáztatni, mielőtt Párizs tudomást szerezhetne a tényleges helyzetről. Nem egy stratégának, hanem egy „algériainak"[179] a terve ez, aki az irreguláris csapatok elleni harchoz szokott – nem katonák, hanem olyan politikai és katonai kalandorok terve, akik az utóbbi tizenkilenc esztendőben kényük-kedvük szerint garázdálkodhattak Franciaországban. Tökéletesen beleillik ebbe, amit Mac-Mahon ezen elhatározás igazolására állítólag mondott. „Mit szólnának", ha nem sietne Bazaine segítségére? Hát igen, de „mit szólnak" majd akkor, ha még rosszabb helyzetbe kényszerül, mint Bazaine? Tökéletes kép ez a második császárságról. Megőrizni a látszatot, eltitkolni a vereségeket – ez a legfontosabb! Napóleon mindent egy lapra tett fel – és vesztett; és most, amikor az esélyek tíz az egyhez ellene szólnak, Mac-Mahon ismét va banque-ot szándékozik játszani. Minél előbb szabadul meg Franciaország az ilyen emberektől, annál jobb. Ez az egyetlen reménye.

A megjelenés helye: The Pall Mall Gazette, 1870. augusztus 26.
Eredeti nyelve: angol.

* Kétségbeesett fogásra. — *Szerk.*

JEGYZETEK A HÁBORÚRÓL — XV

Augusztus 26-án, amikor összes laptársaink csaknem kivétel nélkül olyan buzgón ecsetelték a trónörökös Párizs ellen indított elszánt menetelésének hallatlan jelentőségét, hogy Mac-Mahonra már nem jutott idejük, mi bátorkodtunk megjegyezni, hogy most a valóban fontos hadmozdulat az, amelyet a közlések szerint Mac-Mahon Metz felmentése céljából indított. Azt mondtuk, hogy vereség esetén „csapatainak talán azon a keskeny francia földsávon kell majd megadniuk magukat, amely Belgium területébe ékelődik Mézières és Charlemont—Givet között".

Amit akkor feltételeztünk, az most csaknem teljesen bekövetkezett. Mac-Mahon rendelkezésére a következő erők állanak: az 1. hadtest (a sajátja), az 5. hadtest (amelynek azelőtt de Failly volt a parancsnoka, most pedig Wimpffen), a 7. hadtest (Douay) és a 13. hadtest (Lebrun), továbbá azok a csapatok, amelyeket 29-ig el lehetett szállítani Párizsból, beleértve a garde mobile fellázadt saint-mauri egységeit, is, ezenkívül még Canrobert hadtestének Châlons-ban hagyott lovassága. Így Mac-Mahon egész hadereje talán 150 ezer fő, s ennek is alig felét alkotják a régi hadsereg csapatai, a többi pedig — körülbelül azonos arányban — a negyedik zászlóaljak és a garde mobile egységei. Tüzérséggel állítólag jól felszerelték őket, de nagy része bizonyára újonnan alakult ütegekből áll, s az is köztudomású, hogy lovasság tekintetében igen gyenge. De még ha nagyobb is a létszáma ennek a had-

seregnek becsléseinknél, ezt a többletet nyilván újoncok alkotják, akik nemigen növelik a csapatok erejét s így az a haderő aligha tekinthető egyenértékűnek 100 ezer jó katonából álló hadsereggel.

Mac-Mahon 22-én este hagyta el Reimst Rethel és a Meuse irányában, de a 13. hadtestet csak 28-án és 29-én indították útnak Párizsból. Minthogy ebben az időben az ellenség már veszélyeztette a Reimsen át Rethelbe vivő közvetlen vasútvonalat, ezeket a csapatokat a francia északi vasútvonalon St. Quentinen, Avesnes-en és Hirsonon át kellett szállítani. Útjukat nem fejezhették be 30-a vagy 31-e előtt, akkor viszont már komoly harcok dúltak, úgyhogy a csapatok, amelyekre Mac-Mahon várt, végül is nem érkezhettek meg kellő időben. Amíg ugyanis Mac-Mahon Rethel, Mézières és Stenay között vesztegelt, a németek minden oldalról felvonultak. Előretolt lovasságának egyik dandára 27-én Buzancynál vereséget szenvedett. 28-án Vouziers-t — az Argonnes egyik fontos közlekedési csomópontját — már a németek biztosították, s két lovasszázaduk megrohanta és elfoglalta Vrizyt, megadásra kényszerítve a falut megszálló gyalogságot; olyan fegyvertény volt ez, amilyenre, mellesleg, csak egyetlen példa volt eddig: a lengyel lovasság 1831-es támadása és győzelme az orosz gyalogság és lovasság által megszállva tartott Dembe Wielkie ellen.[180] 29-ére vonatkozólag egyetlen megbízható forrásból sem érkeztek hírek ütközetekről. De 30-ára (keddre) a németek elegendő haderőt vontak össze, megtámadták Mac-Mahont és győztek. A német jelentések Beaumont közelében vívott csatáról és Nouart-nál (a Stenay és Buzancy közötti úton) lezajlott ütközetről számolnak be,[181] a belga jelentések viszont a Meuse jobb partján Mouzon és Carignan között folyó harcról szólnak. A két jelentés könnyen összeegyeztethető. Feltételezve, hogy a belga táviratok lényegében helytállóak, akkor úgy látszik, hogy a német Negyedik Hadsereg (4., 12. és a gárdahadtest) a 4. és a 12. hadtestet a Meuse bal partján állította fel, ahol ezek egyesültek az 1. bajor hadtesttel, a dél felől érkező Harmadik Hadsereg első lépcsőjével. Beau-

mont-nál Mac-Mahon főerőibe ütköztek, amelyek nyilván Mézières irányából Stenay felé meneteltek. Megtámadták őket; az egyik rész, bizonyára a bajorok, megrohanta és átkarolta a franciák jobbszárnyát, visszavonulási vonaluktól — Mouzonnál — a Meuse-höz szorították őket; s feltehetően a hídon való átkelés nehézségeivel és elhúzódásával magyarázható, hogy olyan nagy veszteségeket szenvedtek foglyokban, tüzérségben és felszerelésben egyaránt. Eközben az úgy látszik más irányba küldött 12. német hadtest előhada találkozott az 5. francia hadtesttel (Wimpffen), amely a jelek szerint Chesne-le Populeux-ből a Bar völgyén és Buzancyn át a németek oldalába menetelt. Az összecsapásra Nouart-nál került sor, körülbelül hét mérföldnyire délre Beaumont-tól, s ez eredménnyel járt a németek számára, sikerült Wimpffen oldalmenetét feltartóztatniuk, amíg Beaumont-ban folyt a harc. Mac-Mahon csapatainak egy harmadik része a belga jelentésekből ítélve a Meuse jobb partján nyomult előre, ahol előző éjjel Vaux-ban táborozott a Carignan és Mouzon között. De a németek (valószínűleg a gárda) ezt a seregtestet is megtámadták és teljesen szétverték. A hírek szerint négy mitrailleuse-t zsákmányoltak.

Ez a három ütközet ensemble* (mindig abban a feltevésben, hogy a belga jelentések lényegében megfelelnek a valóságnak) Mac-Mahon teljes vereségét jelentené, amelyet több ízben is megjósoltunk. A vele szemben álló négy hadtestnek most körülbelül 100 ezer fő lehet a létszáma, de kérdéses, vajon valamennyit harcba vetették-e. Mac-Mahon csapatai, mint már említettük, körülbelül ennyi jó katonának felelhettek meg. Hogy ellenállóképességüket össze sem lehet hasonlítani a régi Rajnai Hadseregével, az világossá válik a hivatalos német táviratok ilyen megjegyzéseiből: „veszteségeink csekélyek", és ugyanerre a következtetésre juthatunk a hadifoglyok számából is. Korai volna még azzal próbálkoznunk, hogy bíráljuk azokat a taktikai intézkedéseket, amelyeket Mac-Mahon a csata előtt és annak során tett,

* Együttvéve. — *Szerk.*

hiszen alig tudunk még valamit róluk. Stratégiáját azonban a legélesebben el kell ítélnünk. Elszalasztotta a megmenekülés minden kedvező alkalmát. Rethel és Mézières között elfoglalt állásában úgy harcolhatott volna, hogy harc közben is biztosítsa a visszavonulás lehetőségét Laon és Soissons felé, és így bármikor elérhesse Párizst vagy Nyugat-Franciaországot. Ehelyett úgy harcolt, mintha egyetlen visszavonulási vonala Mézières felé vezetne és Belgium az övé volna. A hírek szerint most Sedanban van; a győztes németek közben nyilván elfoglalták a Meuse bal partját nemcsak ez előtt az erőd előtt, hanem Mézières-nél is, innen pedig balszárnyuk a legközelebbi napokban eléri majd Rocroinál a belga határt, s ekkor Mac-Mahon ottreked azon a szűk földsávon, ahogy azt már hat nappal ezelőtt megjósoltuk.

S ha egyszer ottreked, már nem sok választása marad. Négy erőd van körülötte: Sedan, Mézières, Rocroi és Charlemont; de tizenkét négyzetmérföldnyi területen, ahol előtte a túlerőben levő hadsereg áll, mögötte pedig egy semleges ország terül el — nem használhatja ki ezt az erődnégyszöget. Kiéheztetik vagy kiűzik onnan, s kénytelen lesz megadni magát a poroszoknak, esetleg a belgáknak. De van számára egy másik kivezető út is. Az imént mondottuk, hogy úgy járt el, mintha Belgium az övé volna. Hátha csakugyan így gondolkodott? Hátha ennek a megmagyarázhatatlan stratégiának egész titka éppen az a szilárd elhatározás, hogy a belga területet úgy használja fel, mintha Franciaországé volna? Charlemont-ból egyenes út vezet Philippeville-en keresztül belga területen át a francia Maubeuge-ba. Ez az út csak fele olyan hosszú, mint a Mézières-ből francia földön Maubeuge-ba vezető út. Hátha Mac-Mahon csakugyan ezt az útvonalat akarja a végső esetben meneküléshez felhasználni? Úgy gondolhatja, hogy a belgák nem képesek komolyan ellenállni olyan erős hadseregnek mint az övé. S ha a németek belga területen követik majd Mac-Mahont, ami igen valószínű, ha a belgák nem tudják őt feltartóztatni, akkor ez újabb politikai bonyodalmakat okozna, amelyek talán javítanának Franciaország jelenlegi helyzetén, de mindenesetre nem sokat

ronthatnának már rajta. Azonkívül ha Mac-Mahonnak sikerülne csak egyetlenegy német járőrt is belga területre űzni, megállapíthatná a semlegesség megsértését és ez mentségéül szolgálhatna, amikor ezt követően ő sérti meg a belga területet. Ilyen gondolatok motoszkálhattak az öreg algériai fejében; ezek teljesen megegyeznének az afrikai hadviselési módszerekkel, és valóban csakis ilyesmivel igazolható az általa alkalmazott stratégia. De még ettől a lehetőségtől is megfoszthatják; ha a trónörökös a tőle megszokott gyorsasággal cselekszik, esetleg Mac-Mahon előtt éri el Montherméť, illetőleg a Semoy és a Meuse találkozását, s akkor Mac-Mahon a Semoy és Sedan között akkora területen volna körülzárva, amely csapatai számára éppen csak táborhelynek elegendő, és már semmi reménye sem lehetne, hogy rövid úton átvághat a semleges területen.

A megjelenés helye: The Pall Mall Gazette, 1870. szeptember 2.
Eredeti nyelve: angol.

A FRANCIA VERESÉGEK

Egy nagy hadsereg kilátástalan helyzetben is nehezen pusztul el. Előbb három ütközettel meg kellett mutatni Bazaine csapatainak, hogy csakugyan körül vannak zárva Metzben, majd szerdán és csütörtökön harmincórás, éjjel-nappal tartó elkeseredett harccal kellett meggyőzni őket — ha ez ugyan egyáltalán sikerült —, hogy nincs rés, amelyen át kimenekülhetnének a poroszok gyűrűjéből. Éppúgy nem volt elegendő a keddi csata sem ahhoz, hogy Mac-Mahont megadásra kényszerítse. Egy újabb csatát — úgy látszik, az eddigi legnagyobb és legvéresebb ütközetet[182] — kellett megvívni csütörtökön, és magának Mac-Mahonnak is meg kellett sebesülnie, hogy belássa tényleges helyzetét. A beaumont-i és carignani harcokról érkezett első hírek, úgy tűnik, megfeleltek a valóságnak, azzal a különbséggel, hogy a Beaumont-nál harcoló hadtestek visszavonulási útja a Meuse bal partján Sedan felé nem volt teljesen elzárva. Ezeknek a csapatoknak egy része a bal parton átjuthatott Sedanig — legalábbis csütörtökön újabb harcokra kerül sor ezen a parton. A nouart-i ütközet időpontját illetően eltérnek a vélemények — a berlini vezérkar feltevése szerint ez a csata hétfőn zajlott le. Ebben az esetben a német táviratok kétségtelenül jobban egybehangzóbbak, s ha ez megfelel a valóságnak, értéktelenné válik az a feltevés, amely szerint a francia 5. hadtest megkerülő hadmozdulatot hajtott végre.

A keddi harcok eredménye a részt vevő francia hadtestek

számára katasztrofális. Több mint 20 ágyú, 11 mitrailleuse és 7000 fogoly — ezt a woerthivel csaknem azonos eredményt a németek jóval könnyebben és lényegesen kisebb áldozattal érték el. A franciákat a Meuse mindkét partján Sedan közvetlen közelébe szorították vissza. A bal parton a csata után állásukat nyugat felől feltehetően a Bar folyó és a Canal des Ardennes határolta — mindkettő ugyanazon a völgyön halad át és Villers-nél, Sedan és Mézières között ömlik a Meuse-be —, keleten pedig a Raucourt-tól Remilly-ig húzódó szakadék és az ott a Meuse-be torkolló patak. Miután így mindkét szárnyukat biztosították, a francia derékhad nyilván elfoglalta a közte levő fennsíkot, készen bármely oldalról érkező támadás fogadására. A jobb parton a franciák a keddi ütközet után bizonyára átkeltek a Chiers-en, amely négy mérföldnyire Sedan fölött Remilly-vel szemben torkollik a Meuse-be. Három párhuzamos szakadék fut a belga határtól észak-déli irányban, mégpedig az első és a második a Chiers-hez, a harmadik és legnagyobb pedig közvetlenül Sedan előtt a Meuse-höz. A második szakadék legmagasabb pontja közelében van Cernay falu; a harmadik szakadék felső részében, ahol a belgiumi Bouillonba vezető út keresztezi, fekszik Givonne, lejjebb, ahol a Stenayba és Montmédyba vezető út vágja át a szakadékot, Bazeilles húzódik meg. Ez a három szakadék a csütörtöki csatában a franciák számára nyilván megannyi védelmi állást alkothatott, amelyek közül természetesen az utolsót és legerősebbet védték a legszívósabban. A harcmezőnek ez a része hasonlított a gravelotte-ihoz, csakhogy ott a szakadékokat azon a fennsíkon át, amelyből kiindulnak, meg lehetett kerülni, s ez valóban így is történt, itt viszont a belga határ közelsége ezt a kísérletet igen kockázatossá tette és szinte megkövetelte az arctámadást.

Amíg a franciák berendezkedtek ezekben az állásokban és olyan csapatokat vontak oda, amelyek a keddi ütközetben nem vettek részt (többek között valószínűleg a 13. hadtestet a párizsi garde mobile-lel együtt) — a németeknek egynapi idejük maradt hadseregük összevonására, s amikor csütörtökön

támadásba indultak, rendelkezésükre állt az egész Negyedik Hadsereg (a gárda, a 4. és a 12. hadtest) és három hadtest a Harmadik Hadseregből (az 5., a 11. és egy bajor hadtest), olyan haderő, amely erkölcsileg feltétlenül, de talán számbelileg is fölényben volt Mac-Mahonnal szemben. A harc reggel 7 óra 30 perckor kezdődött és amikor délután 4 óra 15 perckor a porosz király táviratozott, még mindig tartott, s a németek minden oldalon tért hódítottak. Belga jelentések szerint Bazeilles, Remilly, Villers-Cernay lángokban állt, a givonne-i kápolna pedig német kézre került. Ez azt jelenti, hogy a Meuse bal partján azt a két falut, amely visszavonulás esetén a francia szárnynak támpontjául szolgált volna, a németek vagy elfoglalták, vagy tarthatatlanná tették, míg a jobb parton elfoglalták az első és a második védelmi vonalat, a harmadikat, a Bazeilles és Givonne közöttit pedig a franciák éppen feladni kényszerültek. Ilyen körülmények között nem lehetett kétséges, hogy az éjszaka beálltával a németek — győztesként — Sedanhoz szorították vissza a franciákat. Ezt a Belgiumból érkező táviratok valóban meg is erősítik, arról számolva be, hogy Mac-Mahon teljesen be volt kerítve, és hogy francia katonák ezrei lépik át a határt és teszik le a fegyvert.

Ebben a helyzetben Mac-Mahon csak két lehetőség közül választhatott: vagy kapitulál, vagy lendületes lökéssel áttör a belga területen. A megvert hadsereg Sedanban és környékén akkora területen van körülzárva, amely a legjobb esetben is csak táborhelynek elegendő és semmiképpen sem tudja biztosítani önálló ellátását. Még ha Mézières-rel — amely körülbelül tíz mérföldnyire fekszik nyugati irányban — sikerült volna is fenntartaniuk az összeköttetést, ilyen rendkívül szűk területen akkor sem tarthatnak ki. Mac-Mahon tehát képtelen volt utat törni magának az ellenség vonalain át, és vagy belga területre kellett lépnie, vagy pedig meg kellett adnia magát. Úgy alakult, hogy Mac-Mahon sebesülése következtében megmenekült a döntés kínjától. Így Wimpffen tábornoknak jutott az a feladat, hogy a francia hadsereg megadását bejelentse. Ezt az elhatározást nyilván meg-

gyorsította az a hír, hogy Bazaine-nek végleg meghiúsultak Metzből való kitörési kísérletei — feltéve, hogy a hírek egyáltalán eljuthattak Mac-Mahon seregéhez. A németek előrelátták Bazaine szándékát és felkészültek rá, hogy mindenütt keresztezzék útját. Nemcsak Steinmetz, hanem Frigyes Károly herceg is (amint az 1. és a 9. hadtestre utaló hírekből kitűnik) résen volt és gondosan előkészített erődítések még jobban megszilárdították a Metzet körülvevő gyűrűt.

A megjelenés helye: The Pall Mall Gazette, 1870. szeptember 3.
Eredeti nyelve: angol.

JEGYZETEK A HÁBORÚRÓL – XVI

Sedan kapitulációja megpecsételte az utolsó francia tábori hadsereg sorsát. Megpecsételi egyúttal Metznek és Bazaine hadseregének a sorsát is; mivel felmentésről most már nem lehet szó, ez is kénytelen lesz megadni magát, talán még ezen a héten, de majdnem bizonyosan legkésőbb a jövő héten.

Párizs óriási megerődített tábora marad tehát Franciaország utolsó reménysége. Párizs erődítményei a haditechnikai berendezések leghatalmasabb rendszerét alkotják, amelyet valaha is építettek; de még sohasem került sor arra, hogy ezeket kipróbálják. Éppen ezért értéküket illetően nemcsak megoszlanak a vélemények, hanem teljesen ellentétesek is egymással. Következtetéseinkhez szilárd alapot csak a való tények vizsgálata ad.

Montalembert francia lovassági tiszt, aki rendkívül tehetséges, talán azóta is utolérhetetlen hadmérnök volt, a XVIII. század második felében elsőként dolgozott ki egy olyan tervet, amely szerint az erődítményeket különálló erődök hálózata veszi körül olyan távolságra, hogy védeni tudják a megerődített helységeket az ágyúzás ellen. Montalembert előtt a külső védőműveket – citadellákat, lunetteeket stb. – kisebb-nagyobb mértékben összekapcsolták sánccal,vagy körfallal, s ezek nemigen nyúltak túl a vártér lábánál. Ő viszont olyan erődítményeket javasolt, amelyek elég nagyok és erősek ahhoz, hogy külön-külön is felvehessék

a harcot az ostromlókkal, és legalább hatszáz-ezerkétszáz yardnyira esetleg még távolabbra vannak a város sáncfalaitól. Franciaországban az új elméletet éveken át megvetéssel kezelték, míg Németországban készséges követőkre talált, amikor 1815 után meg kellett erősíteni a Rajna-vonalat. Kölnt, Koblenzet, Mainzot és később Ulmot, Rastattot és Germersheimet különálló erődítményekkel vették körül. Montalembert javaslatait Aster és mások kissé módosították, s így létrejött egy új erődítési rendszer, amely német iskola néven ismeretes. A franciák lassanként belátták a különálló erődítmények hasznos voltát. Párizs megerősítésekor egyszerre nyilvánvalóvá vált, hogy hiábavaló a várost körülvevő sáncfalak hatalmas gyűrűje, ha ezt nem védik különálló erődítményekkel – hiszen ha a sáncfalon egyetlen helyen rés támadna, ez az egész erőd elestét idézné elő.

A modern hadviselés már nemegyszer bebizonyította, hogy értékesebbek az olyan megerősített táborok, amelyek a fő erődöt mint magot körülvevő különálló erődítmények gyűrűjéből állnak. Mantova, helyzetét tekintve, megerősített tábor volt, s ugyanez volt többé-kevésbé Danzig is 1807-ben; s csak ez a két erőd tudta valaha is feltartóztatni I. Napóleont. 1813-ban Danzig ismét hosszabb ideig ellenállást tanúsíthatott különálló erődítményeire támaszkodva, amelyek többsége tábori védőmű volt. Radetzky egész 1849-es lombardiai hadjárata a megerősített veronai táborra épült, amely a híres erőd-négyszögnek a központja volt.

Ugyanígy a krími háború kimenetele is a szevasztopoli megerősített tábor sorsától függött, amely csupán azért tarthatott ki olyan sokáig, mert a szövetségesek nem tudták minden oldalról körülzárni és nem voltak képesek elvágni az ostromlottak utánpótlását és erősítését.[183]

Szevasztopol ostroma a mi esetünkben a legalkalmasabb példa, mivel az erődökkel védett terület itt nagyobb volt, mint bármely korábbi alkalommal. Párizs azonban Szevasztopolnál is jóval nagyobb. Az erődítmények kerülete mintegy 24 mérföld. Vajon ennek arányában nő-e az erőd ereje is?

A védőművek önmagukban véve mintaszerűek. A lehető

legegyszerűbbek: bástyákból álló sima körfal, amelyen egyetlen demilune sincs a kötőfal előtt. Az erődítmények többnyire bástyás négy- vagy ötszögek, demilune-ök vagy más külső védőművek nélkül; itt-ott valamely kívül eső, magasabban fekvő hely fedezése céljából szarv- vagy koronaerődítményeket létesítettek. Nem annyira passzív, mint inkább aktív védelem céljára épültek. Arra számítanak, hogy Párizs helyőrsége a nyílt mezőn – szárnyként használva fel az erődítményeket – állandó kitöréseivel lehetetlenné teszi bármelyik erődítmény szabályos ostromát. Tehát az erődítmények a város helyőrségét védik az ellenség túlságos megközelítésétől, a helyőrségnek pedig védenie kell az erődítményeket az ostromütegek ellen, szüntelenül rombolva az ostromlók berendezéseit. Tegyük hozzá, hogy az erődítményeknek a sáncfalaktól való távolsága lehetetlenné teszi a város hatékony ágyúzását, addig, amíg az ostromlók el nem foglaltak legalább két vagy három erődítményt. Szeretnénk továbbá hozzáfűzni azt is, hogy a város fekvése az erősen kanyargó Szajna és a Marne egybetorkollásánál, ahol hatalmas dombláncolatok húzódnak végig éppen a legjobban fenyegetett északkeleti fronton, nagy természeti előnyöket nyújt, amelyeket a védőművek tervezésénél a legjobban ki is használtak.

Ha ezeknek a feltételeknek képesek eleget tenni és rendesen élelmezni tudják a városban élő kétmillió embert, Párizs kétségtelenül rendkívül erős vár. A lakosság élelmének biztosítása nem túlságosan nehéz feladat, ha idejében gondoskodnak róla és rendszeresen intézik. Hogy ez megtörtént-e ebben az esetben, az igen kétséges. Amit az előző kormány tett, kapkodó, sőt meggondolatlan intézkedésnek látszik. Élőállatok felhalmozása kellő takarmánykészletek nélkül teljes képtelenség. Feltételezhető, hogy a németek – ha a szokásos határozottságukkal cselekszenek – Párizst a hosszú ostromra többé-kevésbé ellátatlanul és felkészületlenül találják.

De hogy állunk vajon a legfőbb követelménnyel, az aktív védelemmel, pontosabban a helyőrséggel, amelynek

kirohanásokkal kellene pusztítani az ellenséget, ahelyett, hogy a sáncfalak mögött kuksolna? Hogy Párizs kimutathassa védőműveinek teljes erejét és az ellenséget megakadályozza, hogy kihasználja gyengeségét – nevezetesen azt, hogy fő árkaiban nincsenek külső védőművek –, reguláris hadsereget kell a védelemhez összpontosítania. A védőművek tervezői abból indultak ki, hogy a megvert francia hadseregnek, ha a harcmezőn már képtelen a helytállásra, Párizsba kell visszavonulnia és részt kell vennie a főváros védelmében – vagy közvetlenül mint olyan helyőrség, amely elég erős arra, hogy szüntelen támadásokkal megakadályozza a szabályos ostromot vagy akár a város teljes körülzárását is, vagy pedig közvetve oly módon, hogy a Loire mögött foglalja el védelmi állását, teljes létszámra feltöltve sorait és aztán, amint erre alkalma nyílik, megtámadja az ostromlók gyenge pontjait, amelyek az ilyen hallatlanul hosszú bekerítési vonalnál elkerülhetetlenek.

De a francia hadvezérek egész viselkedése ebben a háborúban csak elősegítette, hogy Párizst megfosszák védelmének ettől a fő feltételétől. Az egész francia hadseregből csak a Párizsban visszamaradt csapatok vannak itt, valamint Vinoy tábornok hadteste (a 12., eredetileg Trochu hadteste), összesen talán 50 ezer ember, szinte kizárólag, ha ugyan nem kizárólag negyedik zászlóaljak és garde mobile egységek. Ehhez talán hozzászámíthatunk még vidékről további 20–30 ezer főnyi negyedik zászlóaljat és bizonytalan létszámú garde mobile-t, csupa, harctéri szolgálatra teljesen alkalmatlan, kiképzetlen újonccal. Sedannál láthattuk, milyen keveset érnek ilyen csapatok a harcban. Kétségtelenül megbízhatóbbak lesznek, ha lehetőségük nyílik, hogy visszahúzódva erődítményeikbe, csak néhány heti fegyelmezés és kiképzés után vessék őket harcba. Párizshoz hasonló hatalmas helység aktív védelme megköveteli a nagy tömegeknek nyílt mezőn végrehajtott hadmozdulatait, a szabályos ütközeteket – mindig bizonyos távolságnyira az őket oltalmazó erődítményektől –, az ostromzár áttörésére folytatott kísérleteket, amivel megakadályozzák a teljes bekerítést.

Márpedig minderre, ami vakmerőséget, rajtaütést, tehát tökéletesen fegyelmezett csapatokat követel, Párizs jelenlegi helyőrsége aligha lesz alkalmas.

Feltevésünk szerint a németek egyesült Harmadik és Negyedik Hadserege, több mint 180 ezer főnyi létszámmal, a jövő hét folyamán megjelenik Párizs előtt, a várost gyors lovaskülönítményekkel veszi körül, szétrombolja a vasúti összeköttetést s ezzel elvágja a nagyobb utánpótlás minden lehetőségét; előkészíti a szabályos körülzárást, amelyet Metz eleste után az Első és a Második Hadsereg megérkezése tesz majd teljessé. Emellett elegendő csapatuk marad ahhoz, hogy a Loire-on túlra küldjék megtisztítani a terepet és meghiúsítani minden kísérletet, amely egy új francia hadsereg szervezésére irányulna. Ha Párizs nem adja meg magát, akkor megkezdődik a szabályos ostrom, és ez aktív védelem hiányában nyilván viszonylag gyorsan halad majd. Ez volna a dolgok szabályos menete, ha csak katonai megfontolások lennének mérvadók. Most azonban olyan helyzet alakult ki, hogy a katonai számításokat felboríthatják a politikai események, amelyek megjövendölése nem reánk tartozik.

A megjelenés helye: The Pall Mall Gazette, 1870. szeptember 7.
Eredeti nyelve: angol.

HADSEREGEK TÜNDÖKLÉSE ÉS BUKÁSA

Amikor Louis-Napoléon a parasztok szavazócéduláira és fiaiknak – a hadsereg katonáinak – a szuronyaira támaszkodva megalapította a császárságot, amely „a békét jelentette", hadseregének Európában nem volt különösebb hírneve – legfeljebb talán hagyományai alapján. 1815-től béke volt, s csak egyes hadseregek számára jelentettek megszakítást az 1848-as és 1849-es események. Az osztrákok egy sikeres hadjáratot folytattak Itáliában és egy balszerencsét Magyarországon; sem Oroszország Magyarországon, sem Poroszország Dél-Németországban nem aratott említésre méltó babérokat.[184] Oroszországnak szüntelenül háborúznia kellett a Kaukázusban, Franciaországnak pedig Algériában. De a nagy hadseregek 1815 óta egyszer sem találkoztak csatatéren. Lajos Fülöp olyan állapotban hagyta hátra a francia hadsereget, hogy az igazán nem volt harcképesnek mondható; igaz, hogy az algériai csapatokra és különösen kedvenc egységeire, amelyeket többé-kevésbé az afrikai hadviseléshez hoztak létre, mint a chasseurs-à-pied,* a zuávok, a turcok,[185] a chasseurs d'Afrique,** sok figyelmet fordítottak, de a gyalogság zöme, a lovasság és a hadianyag Franciaországban igen elhanyagolt állapotban volt. A köztársaság semmit sem tett a hadsereg állapotának javítására. De eljött a császárság, amely a békét jelentette, és – si vis pacem,

* Gyalogos vadászok. — *Szerk.*
** Afrikai (lovas) vadászok. — *Szerk.*

para bellum* – egyszerre csak a hadsereg került az érdeklődés középpontjába. Abban az időben Franciaországnak sok, viszonylag fiatal tisztje Afrikában – az ottani komoly harcok idején – magas beosztásban teljesített szolgálatot. Az algériai különleges egységekben olyan csapatokkal rendelkeztek, amelyek kétségtelenül fölötte álltak Európa összes többi csapatainak. A nagyszámú helyettesítőben[186] sokkal több kiszolgált, hivatásos katonával – valódi veteránokkal – számolhattak, mint a kontinens bármely más hatalma. Az egyetlen teendő volt, hogy a csapatok zömét, amennyire csak lehetséges, a különleges egységek színvonalára emeljék. A „pas gymnastique"-ot (az angoloknál „double"**), amely azelőtt csak a különleges egységeknél volt szokásos, most az egész gyalogságnál bevezették és ezzel a manőverezés olyan gyorsaságát érték el, amilyen régebben ismeretlen volt a hadseregeknél. A lovasságot, amennyire csak lehetett, jobb lovakkal látták el; az egész hadsereg felszerelését felülvizsgálták és kiegészítették. Végül kirobbant a krími háború. A francia hadsereg szervezete az angolhoz viszonyítva sokkal jobbnak bizonyult; a szövetséges seregek számaránya folytán a dicsőség oroszlánrésze – amennyiben dicsőségről itt egyáltalán szó lehet – természetesen a franciáknak jutott. E háború sajátos jellege, azaz egy nagy erőd ostroma alkalmat adott a franciáknak, hogy kiváló matematikai tehetségüket műszaki csapataik munkájában hathatósan érvényesítsék. A krími háború így ismét Európa első hadseregének rangjára emelte a francia hadsereget.

Ezután elérkezett a vontcsövű puska és ágyú ideje. Mivel a vontcsövű puska tűzereje összehasonlíthatatlanul nagyobb volt, mint a sima csövű puskáé, ezért az utóbbit – egyes esetekben – átalakították vagy gyártását megszüntették. Poroszország alig egy év alatt alakította át régi muskétáit vontcsövű puskákká; Anglia fokozatosan egész gyalogságát ellátta Enfield-fegyverrel, Ausztria pedig egy kitűnő kis kaliberű puskát (Lorenz) rendszeresített. Csak

* Ha békét akarsz, készülj a háborúra. — *Szerk.*
** Futólépés. — *Szerk.*

Franciaország hagyta meg a régi simacsövű muskétát, s a vontcsövű puskát továbbra is a különleges egységek számára tartották fenn. A francia tüzérség zöme továbbra is a rövid 12 fontos ágyút használta — a császárnak ezt a kedvenc, ám kevésbé hatásos találmányát, mivel töltete a régi lövegekénél kisebb —, de emellett bizonyos számú üteget elláttak 4 fontos huzagolt csövű löveggel is, készenlétben tartva őket háborúra. E lövegek konstrukciója tökéletlen volt — hiszen ezek a XV. század óta használatos első huzagolt csövű lövegek —, de hatásukat tekintve túlszárnyaltak minden akkor létező simacsövű tábori ágyút.

Így alakult a helyzet az itáliai háború kitörésének idején. Az osztrák hadsereg szerette a kényelmet; a rendkívüli erőfeszítések ritkán tartoztak erős oldalai közé; valójában középszerű hadsereg, semmi több. Parancsnokai között találhatjuk a kor néhány legjobb és rengeteg legrosszabb tábornokát. Az utóbbiak többségét az udvar befolyása juttatta magas pozícióba. Az osztrák tábornokok baklövései, valamint a francia katonák nagyobb becsvágya szerezte meg a franciáknak az elég nehezen kivívott néhány győzelmet. Magenta nem hozott semmiféle hadizsákmányt, Solferino csak keveset; s politikai okok miatt legördült a függöny, mielőtt még a háború igazi nehézségére, az erődnégyszögért vívott harcra sor kerülhetett volna.

E hadjárat után a francia hadsereg Európa mintahadseregévé vált. Már a krími háború után a chasseur-à-pied lett a gyalogos katona „beau idéal"*-ja, most viszont ez a csodálat az egész francia hadseregre kiterjedt. Tanulmányozták intézményeit, táborai valamennyi nemzet tisztjei számára iskolává lettek. Csaknem egész Európa szilárdan hitt a francia hadsereg legyőzhetetlenségében. Közben Franciaország régi muskétáit vontcsövű fegyverekké alakította át és huzagolt csövű ágyúkkal szerelte fel egész tüzérségét.

De ugyanaz a hadjárat, amely a francia hadsereget Európa első hadseregének rangjára emelte, olyan törekvése-

* Eszményképe. — *Szok.*

ket ébresztett, amelyek folytán előbb vetélytársa, majd legyőzője akadt. A porosz hadsereg 1815-től 1850-ig éppúgy berozsdásodott, mint valamennyi európai hadsereg. Csakhogy Poroszország hadigépezetében a békeidők rozsdája nagyobb kárt tett, mint bárhol másutt. Az akkori porosz rendszer szerint minden dandárban egy sor- és egy Landwehr-ezred egyesült, úgyhogy mozgósításkor a tábori csapatok felét újonnan kellett alakítani. A sorcsapatok és a Landwehr felszerelése egyáltalán nem volt kielégítő; a hadsereg felelős személyei is elkövettek lépten-nyomon kisebb tolvajlásokat. Amikor 1850-ben az Ausztriával támadt konfliktus következtében mozgósításra kényszerültek, az egész nyomorúságosan összeomlott, s Poroszországnak át kellett mennie a caudiumi igán.[187] A felszerelést nyomban nagy költségekkel pótolták s felülvizsgálták az egész szervezetet, de csak részletkérdésekben. Amikor 1859-ben az itáliai háború miatt újabb mozgósításokra került sor, a felszerelés már jobb állapotban volt, bár még mindig nem felelt meg egészen a követelményeknek. A Landwehr szelleme, amely ragyogóan alkalmazkodott a nemzeti háború céljaihoz, teljesen irányíthatatlannak bizonyult olyan katonai demonstráció esetében, amely az egyik vagy másik hadviselő féllel való háborúhoz vezethetett. Elhatározták tehát, hogy átszervezik a hadsereget.

A parlament tudta nélkül végrehajtott átszervezés eredményeképpen fegyverben hagyták a Landwehr mind a harminckét gyalogos ezredét, és fokozottabb újoncsorozás útján lassanként feltöltötték sorait, végül pedig ezeket sorezredekké alakították át, amelyek száma így 40-ről 72-re növekedett. Ennek megfelelően a tüzérséget és – bár sokkal kisebb arányban – a lovasságot is növelték. A hadseregnek ez a fejlesztése nagyjából arányos volt a népesség növekedésével, amely Poroszországban 1815-től 1860-ig 10,5 millióról 18,5 millióra emelkedett. A képviselőház tiltakozása ellenére az átszervezés gyakorlatilag érvényben maradt. Emellett minden tekintetben fokozták a hadsereg harcképességét. Ez volt az első hadsereg, amelyben az egész gyalogság vontcsövű puskákkal volt

felfegyverezve. A hátultöltő gyútűs puskát, amellyel azelőtt csak a gyalogság kis hányadát szerelték fel, most mindenki megkapta, sőt, tartalékkészleteket is létrehoztak belőle. A huzagolt csövű lövegekkel éveken át folytatott kísérleteket befejezték és a simacsövű lövegeket fokozatosan kicserélték az elfogadott új típusokkal. A túlhajtott gyakorlótéri fegyelmezést, amely az öreg és merev III. Frigyes Vilmostól eredt, egyre inkább kiszorította egy jobb kiképzési rendszer, amelynél főképpen előőrs-szolgálatot és csatározást gyakoroltak; s mindkettőnél jelentős mértékben a franciák algériai csapatai szolgáltak mintaképül. Az önállóan működő zászlóaljaknál a századoszlop lett a fő harci alakzat. Nagy figyelmet fordítottak a céllövészetre, s kitűnő eredményeket értek el. Hasonlóképpen sokat javítottak a lovasságnál is. Különösen Kelet-Poroszországban, ezen a nagy lótenyésztő vidéken éveken át nagyon gondosan foglalkoztak a lovak tenyésztésével; sok arab telivért hoztak be, s ennek eredménye nemsokára már mutatkozott. A keletporosz ló nagyság és gyorsaság tekintetében alulmarad ugyan az angol lovasság lovával szemben, mégis sokkal jobb hadiló és a hadjáratban ötször annyit bír majd ki. A tisztek szakmai képzését, amelyet hosszú időn át elhanyagoltak, ismét az előírt igen magas színvonalra emelték. Mindent egybevetve, a porosz hadsereg teljes átalakuláson ment keresztül. A dán háború[188] ezt elég világosan megmutatta mindenkinek, csakhogy sokan nem akarták észrevenni. Ekkor következett be 1866 villámcsapása, amit már lehetetlen volt figyelmen kívül hagyni. A következő lépésként a porosz rendszert kiterjesztették az északnémet és lényegében a délnémet hadseregekre is; hogy e rendszer bevezetése milyen könnyű volt, azt az eredmény megmutatta. S ekkor érkezett el 1870.

1870-ben azonban a francia hadsereg már nem volt az, ami 1859-ben. A sikkasztás, a spekuláció és a közszolgálat magáncélokra való kihasználása, amely a második császárság rendszerének általános vonásai közé tartozott, a hadseregben is elharapózott. Amikor Haussmann és bandája milliókat zsebelhetett be a hatalmas párizsi üzleten,[189] amikor az egész

közmunkaügyi apparátus, minden kormányrendelés, minden polgári hivatal szemérmetlenül és nyíltan a nép megrablásának eszközévé vált, hogyan maradhatott volna makulátlan egyedül a hadsereg, az a hadsereg, amelynek Louis-Napoléon mindent köszönhetett, s amelynek vezetői a vagyont éppúgy szerették, mint az udvar szerencsésebb civil élősködői? S amikor köztudomásra jutott, hogy a kormány a helyettesítőkért kapott pénzt esetenként zsebre vágja anélkül, hogy gondoskodna helyettesítőkről – ami szükségképpen minden ezredtiszt előtt ismeretes volt; amikor megkezdődött az a raktárdézsmálás stb., amellyel a hadügyminisztérium által titokban a császár rendelkezésére bocsátott alapokat tápolták; amikor a legmagasabb hivatalokat olyan emberekkel kellett betölteni, akik mindenről tájékozottak és akiket, bármit tettek vagy mulasztottak is, nem lehetett leváltani – ekkor az ezredtisztekre is átragadt a demoralizálódás. Korántsem kívánjuk azt állítani, hogy a közpénzek hűtlen kezelése általános jelenséggé vált köztük; de a feljebbvalók megvetése, a szolgálat elhanyagolása és a fegyelem lazulása elkerülhetetlen következménye volt mindennek. Ha az elöljárók tekintélyén nem esik csorba, hogyan is mertek volna a tisztek – ahogy azt általában tették – menet közben hintóban utazni. Az egész rendszer már velejéig rothadt volt; a korrupció légköre, amelyben a második császárság élt, végül átterjedt e császárság legfőbb támaszára, a hadseregre is. A megpróbáltatás órájában az ellenséggel már nem tudtak szembeállítani egyebet, mint a hadsereg dicső hagyományait és a katonák vele született bátorságát; ez azonban nem volt elegendő ahhoz, hogy egy elsőrangú hadsereg hírnevét tisztán megőrizzék.

A megjelenés helye: The Pall Mall Gazette, 1870. szeptember 10.
Eredeti nyelve: angol.

HOGYAN GYŐZHETŐK LE A POROSZOK?

Az 1859-es itáliai háború után, amikor Franciaország katonai ereje a tetőpontján állt, Frigyes Károly porosz herceg, ugyanaz, aki most Metznél körülzárta Bazaine-t, egy brosúrát írt „Hogyan győzhetők le a franciák?" címmel. Ma, amikor a porosz rendszer szerint megszervezett Németország hallatlan katonai ereje mindent félresöpör útjából, mindinkább felmerül a kérdés, vajon ki fogja legyőzni a jövőben a poroszokat és hogyan? S minthogy a háború, amelyben Németország eleinte csak a francia sovinizmus ellen védekezett, lassan, de biztosan egy új német sovinizmus érdekeiért folyó háborúvá válik, érdemes ezzel a kérdéssel behatóban foglalkoznunk.

„Isten mindig a legerősebb zászlóaljak mellett áll" — ez volt Napóleon kedvenc mondása, amellyel csaták megnyerését vagy elvesztését magyarázták. Poroszország is e szerint az elv szerint cselekedett. Gondoskodott róla, hogy „legerősebb zászlóaljai" neki legyenek. Amikor Napóleon 1807-ben megtiltotta Poroszországnak, hogy 40 ezer főnél nagyobb hadsereget tartson, az újoncokat hathavi kiképzés után elbocsátották és új embereket állítottak a helyükbe, s 1813-ban Poroszország négy és fél milliós népességéből 250 ezer katonát tudott a harctérre küldeni. Később a rövid ezredszolgálatnak és a hosszú tartalékszolgálat kötelezettségének ezt az elvét tovább fejlesztették és összhangba hozták egy abszolút monarchia követelményeivel. A legénységet két-három évig tar-

tották az ezredeknél, nemcsak azért, hogy jó kiképzésben részesítsék, hanem azért is, hogy feltétlen engedelmességre neveljék őket.

Nos, egyúttal ebben rejlik a porosz rendszer gyenge pontja is. Két különböző és végső soron összeegyeztethetetlen feladatot kell összehangolnia. Egyrészt azzal az igénnyel lép fel, hogy minden épkézláb férfiból katonát faragjon és olyan állandó hadsereggel rendelkezzék, amelynek egyetlen célja, hogy a fegyverforgatás iskolája legyen a polgárok számára és magva a polgárok tömörülésének a külső támadás idején. Ennyiben ez a rendszer tisztán védelmi jellegű. Másrészt viszont ennek a hadseregnek egy quasi-abszolutista kormány fegyveres támaszául, fő pilléréül kell szolgálnia, s ezért a fegyverforgatás műhelyének a feljebbvalók iránti vak engedelmesség és a királyhű érzelmek iskolájává kell válnia. Ez azonban csak hosszú szolgálati idővel érhető el. Itt válik világossá e két feladat összeegyeztethetetlensége. A külpolitika, a védelem, azt követeli, hogy sok embert rövid idő alatt képezzenek ki úgy, hogy külső támadás esetén nagy tömegek álljanak tartalékban. A belpolitika viszont azt kívánja, hogy korlátozott számú embert hosszabb időn át fegyelmezzenek és így a belső lázongások esetén a kormánynak megbízható hadsereg álljon rendelkezésére. A quasi-abszolutista monarchia középutat választott. Az embereket teljes három évig fegyverben tartotta és pénzügyi helyzetétől függően korlátozta az újoncok számát. A híres általános hadkötelezettség a valóságban nem létezik. Olyan újoncozási rendszerré változott, amely más országokétól csak annyiban különbözött, hogy terhesebb volt. Ez a rendszer drágább, több embert igényel és a bevonulási kötelezettséget sokkal hosszabb időre terjeszti ki, mint bármely más országban. Ugyanakkor eredetileg a saját védelmére felfegyverzett nép most harcra kész és engedelmes támadó hadsereggé, a kabinetpolitika eszközévé vált.

1861-ben Poroszország népessége valamivel meghaladta a 18 milliót, s évente 227 ezer fiatalember vált húszéves korára katonakötelessé. Ezeknek a fele, ha nem is azonnal, de néhány éven belül alkalmas volt katonai szolgálatra. De 114 ezer

újonc helyett évente mindössze 63 ezert hívtak be a hadseregbe, úgyhogy a katonai szolgálatra alkalmas férfiaknak csaknem a felét kirekesztették a katonai kiképzésből. Aki háború idején Poroszországban járt, nyilván meglepődött azon, hogy mennyi erős és egészséges húsz és harminckét év közötti férfi maradt nyugodtan odahaza. Az a „tetszhalálhoz" hasonló állapot, amelyet egyes különtudósítók a háború idején Poroszországban felfedezni véltek, csak a saját képzeletükben van meg.

1866 óta az évente behívott újoncok száma az Északnémet Szövetségben[190] 30 milliós népesség mellett nem haladta meg a 93 ezer főt. Ha a katonai szolgálatra alkalmas fiatalemberek teljes állományát behívnák, ez még a legalaposabb orvosi vizsgálat esetén is legalább 170 ezer főt jelentene. Részben az uralkodóház érdekeiből, részben a pénzügyi szükségletekből fakad az újoncok számának korlátozása. A hadsereg megbízható eszköz maradt az abszolutisztikus célokra belföldön és kabinetháborúkra a határokon túl; a nemzet teljes védelmi erejét azonban korántsem tették felhasználhatóvá.

S ez a rendszer mégis messze fölötte áll a többi nagy kontinentális hadsereg régimódi káderrendszerének. Azokhoz viszonyítva Poroszország ugyanakkora népességből kétszer annyi katonát szedett. És ezekből sikerült jó katonákat faragnia, egy olyan rendszerrel, amely erőforrásait kimerítette, s amelyet a nép soha nem tűrt volna, ha Louis-Napoléon nem kacsingat folyton a rajnai határ felé, s ha a németek nem látták volna ösztönösen ebben a hadseregben a nemzeti egységre irányuló törekvésük szükségszerű eszközét. Amint a Rajnát és a német egységet biztosították, ez a hadseregrendszer feltétlenül elviselhetetlen lesz.

És itt a válasz a „hogyan győzhetők le a poroszok" kérdésére. Ha egy ugyanakkora népességű, ugyanolyan tehetséges, bátor és civilizált nemzet valóban véghezvinné azt, ami Poroszországban csak papíron van meg, vagyis minden katonai szolgálatra alkalmas állampolgárból katonát faragnak; ha ez a nemzet a tényleges szolgálati időt békében a kiképzés céljára valóban szükséges mértékre korlátozná; ha a hadilétszámhoz

szükséges szervezetet ugyanolyan hatékony módon tartaná fenn, ahogy azt Poroszország tette az utóbbi időben – akkor ez a nemzet ugyanolyan hallatlan fölényben lenne az elporoszosított Németországgal szemben, amilyen fölényben szemmel láthatóan ebben a háborúban az elporoszosított Németország volt Franciaországgal szemben. Elsőrangú porosz szaktekintélyek szerint (von Roon tábornokot, a hadügyminisztert is beleértve) a kétéves szolgálati idő tökéletesen elegendő ahhoz, hogy akármilyen fajankóból jó katonát faragjanak. Őfelsége a királynő vitézlő tiszt urainak[191] engedelmével még azt az állítást is megkockáztatjuk, hogy az újoncok zömének tizennyolc hónap elegendő lenne: két nyár és tél. A szolgálati idő pontos tartalma azonban másodrendű kérdés. A poroszok, amint láttuk, hathónapi szolgálattal értek el kitűnő eredményeket, méghozzá olyan emberekkel, akik nemrégen még jobbágyok voltak. A legfontosabb, hogy valóban érvényesítsék az általános hadkötelezettség elvét.

S ha a háború tovább folytatódik, míg el nem éri a német nyárspolgárok által ma ordítva követelt keserű végét, vagyis Franciaország felosztását, addig bizonyosak lehetünk abban, hogy a franciák átveszik ezt az elvet. Mindeddig harcos nemzet voltak, de nem katonanemzet. Gyűlölték a szolgálatot abban a hadseregben, amelynek alapja a káderrendszer, hosszú szolgálati idővel és kisszámú kiképzett tartalékkal. De szívesen szolgálnak majd olyan hadseregben, amelyben rövid a tényleges szolgálat ideje és hosszú a tartalékosi kötelezettség, s még többre is hajlandók, ha ezzel kiköszörülhetik a csorbát és helyreállíthatják Franciaország integritását. S akkor az „erősebb zászlóaljak" Franciaország oldalán lesznek, amelyek ugyanolyan eredményt érnek majd el, mint a mostani háborúban – hacsak Németország is el nem fogadja ezt a rendszert. De a különbség akkor is fennáll. Ahogy a porosz Landwehr haladó volt a francia káderrendszerhez képest, mert csökkentette a szolgálat idejét és növelte a haza védelmében felhasználható emberek számát, ugyanúgy a valóban általános hadkötelezettség új rendszere is előrelépés lesz a porosz rendszerhez viszonyítva. A felfegyverkezés egyre na-

gyobb arányokat ölt, de a hadseregek békelétszáma kisebb lesz. Minden ország állampolgárának a jövőben személyesen és nem a helyettesítők igénybevételével kell majd harcolnia a kormányok közötti konfliktusok megoldásáért. A védelem erősebbé, a támadás nehezebbé válik, s a hadseregek óriási mérete végül is hozzájárul a kiadások csökkentéséhez és a béke biztosítéka lesz.

A megjelenés helye: The Pall Mall Gazette, 1870. szeptember 17.
Eredeti nyelve: angol.

JEGYZETEK A HÁBORÚRÓL – XXI

Ha hitelt adhatunk a léggömbön Párizsból érkező jelentéseknek, a várost megszámlálhatatlan csapat védi: ott van a garde mobile 100–200 ezer tagja vidékről – a párizsi nemzetőrség 250 zászlóalja, amelyek mindegyikének 1500, más jelentések szerint 1800–1900 fő a létszáma, tehát összesen a legszerényebb számítások szerint is 375 ezer fő, továbbá legalább 50 ezer főnyi sorcsapat, és ezeken kívül a tengerészgyalogság, a tengerészek, a franktirőrök[192] stb. És – mondja a legújabb téjékoztató – ha ezek mind harcképtelenné válnának, még mindig ott áll mögöttük 500 ezer, fegyverviselésre alkalmas polgár, akik készek arra, hogy szükség esetén a katonák helyébe lépjenek.

A Párizs előtt álló német hadsereghez tartozik hat északnémet hadtest (a 4., a 6., a 11., a 12. és a gárda), két bajor hadtest és a württembergi hadosztály, összesen nyolc és fél hadtest, mintegy 200–300 ezer fő – semmiképpen sem több. Jóllehet ez a német hadsereg legalább 80 mérföld hosszú bekerítési vonalon oszlik el, mégis – a jelek szerint – sakkban tartja a városban levő csapatokat, elvágja utánpótlási vonalaikat, ellenőrzése alatt tartja a Párizsból kivezető összes utakat és ösvényeket, s eddig sikeresen verte vissza a helyőrség minden kitörését. Hogyan lehetséges ez?

Először is aligha kétséges, hogy Párizs felfegyverzett védőinek óriási számáról szóló hírek a képzelet szülemények. Ha a 600 ezer fegyverest, akikről annyit hallunk, 350 ezerre

vagy 400 ezerre csökkentjük, minden bizonnyal közelebb kerülünk a valósághoz. Tagadhatatlan azonban, hogy sokkal több fegyveres ember vesz részt Párizs védelmében, mint Párizs támadásában.

Másodszor, Párizs védőinek minősége rendkívül különböző. Az összes csapatok közül csak a külső erődöket védő tengerészgyalogosok és tengerészek tekinthetők igazán megbízhatóknak. A sorcsapatok – Mac-Mahon hadseregének maradványai, tartalékokkal, többségükben kiképzetlen újoncokkal kiegészítve – már a szeptember 19-i meudoni összecsapásnál[193] demoralizáltnak bizonyultak. A garde mobile tagjai, akik önmagukban használható emberek – csak most részesülnek újonckiképzésben; rosszul állnak tisztek dolgában és három fajta puskával vannak felszerelve: Chassepot-puskákkal, átalakított és át nem alakított Minié-puskákkal. A rendelkezésükre álló rövid idő alatt semmiféle erőfeszítés, az ellenséggel folytatott semmiféle csatározás nem adhatja meg nekik azt az állhatatosságot, amely alkalmassá tenné őket arra, amire leginkább szükség van – hogy nyílt mezőn szembeszálljanak az ellenséggel és megverjék. A garde mobile szervezetének fő fogyatékossága, hogy kevés a gyakorlott kiképzőtiszt és altiszt; katonáikból azért nem lehet igazán jó katona. Mégis úgy látszik, ezek Párizs védelmének legjobb elemei, s minden bizonnyal legalább fegyelmezettek. A garde nationale sédentaire összetétele igen vegyes. A külvárosok munkásaiból álló zászlóaljak készek elszántan harcolni. Ezek engedelmeskednek majd és bizonyos fajta ösztönös fegyelmet tanúsítanak, ha olyan emberek vezetik őket, akik személy szerint és politikailag egyaránt a bizalmukat élvezik, viszont minden más vezető ellen lázadozni fognak. Azonkívül kiképzetlenek és nincsenek gyakorlott tiszjeik; s ha nem a barikádokon kerül sor a végső harcra, aligha tudják bebizonyítani legjobb harci tulajdonságaikat. A garde nationale zöme azonban, amelyet Palikao fegyverzett fel, burzsoákból áll, főképpen kiskereskedőkből, márpedig ezek az emberek elvből ellenzik a harcot. Fegyveres tevékenységük kimerül abban, hogy őrzik boltjaikat és házaikat, de ha ezekre távolból majd ellen-

séges gránátok zúdulnak, harci kedvük valószínűleg lelohad. Továbbá ezt a csapatot nem annyira a külső, mint inkább a belső ellenség ellen szervezték. Ezt bizonyítja a garde nationale minden hagyománya s az a meggyőződése, hogy a belső ellenség e pillanatban Párizs szívében leselkedik és csak az alkalomra vár, hogy rájuk rontson. Legnagyobb részt házasemberek, nem szoktak hozzá a fáradalmakhoz és veszélyekhez, és máris morognak a nehéz szolgálat miatt, mert minden harmadik éjszakát a város falainál szabad ég alatt kell tölteniük. Az ilyen alakulatok között akadhatnak századok, sőt zászlóaljak is, amelyek bizonyos körülmények között bátran viselkednek; egészében véve azonban nem lehet rájuk számítani, kivált rendszeres és fárasztó szolgálat esetében.

Amikor a városban ilyen haderő van, nem csoda, hogy a sokkal kisebb létszámú és nagy területen elszórt német csapatok biztonságban érzik magukat a Párizsból jövő támadásokkal szemben. Valóban, minden eddigi összecsapás azt mutatta, hogy a párizsi hadsereg (ha ugyan egyáltalán annak lehet nevezni) képtelen nyílt mezőn harcolni. A körülkerítő csapatok ellen indított első nagy támadás 19-én, meglehetősen jellemző volt ebből a szempontból. Ducrot tábornok mintegy 30 – 40 ezer emberből álló hadtestét másfél órán át tartóztatta fel két porosz ezred (a 7. és 47.), amíg két bajor ezred nem sietett a segítségükre és egy további bajor dandár a franciákat oldalba nem támadta; a megbomlott sorokban visszavonuló franciák egy nyolc löveggel ellátott redoute-ot és számos hadifoglyot hagytak hátra. Az ütközetbe vetett németek száma nem haladhatta meg a 15 ezer főt. Azóta a franciák kitörései egészen más jellegűek. Teljesen lemondtak arról, hogy szabályos ütközeteket vívjanak; kisebb csapatokat küldenek ki, hogy előőrsökön és más kisebb különítményeken rajtaüthessenek; ha dandár, hadosztály vagy nagyobb francia egység az erődök vonalát túllépve előrenyomul, megelégszenek a puszta színlelt vállalkozással. Az ilyen harcoknak nem annyira az a feladatuk, hogy kárt tegyenek az ellenségben, mint inkább az, hogy a francia újoncokat hozzászoktassák a gyakorlati hadviseléshez. Ez kétségtelenül fokozatosan emeli majd szín-

vonalukat; de az ilyen korlátozott méretű gyakorlatból Párizs hatalmas embertömegének csak egy kis része húzhat hasznot.

Hogy Trochu tábornok a 19-i harc után teljesen tisztában volt a parancsnoksága alatt álló haderő jellegével, azt világosan mutatja szeptember 20-i kiáltványa. A felelősséget majdnem kizárólag a sorcsapatokra hárította és kissé vállon veregette a garde mobile-t; de ez csak azt bizonyítja, hogy ezt tekinti a parancsnoksága alatt álló csapatok legjobb részének (mégpedig jogosan). Mind a kiáltvány, mind a taktikában azóta végrehajtott változtatás egyértelműen azt bizonyítja, hogy világosan látja, mennyire alkalmatlanok csapatai a nyílt mezőn folytatott hadműveletekre. Nyilván azzal is tisztában van, hogy Franciaország még megmaradt csapatai, amelyek Lyon-hadsereg,[194] Loire-hadsereg stb. néven szerepelnek, pontosan ugyanolyan összetételűek, mint az övé, tehát nem számíthat arra, hogy egy felmentő hadsereg áttöri majd Párizs blokádjának, vagy ostromának gyűrűjét. Éppen ezért nagyon furcsának találjuk azt a hírt, amely szerint Trochu a minisztertanácsban ellenezte volna azt a javaslatot, hogy kezdjenek béketárgyalásokat. Ez a hír nyilván Berlinből származik, tehát nem olyan helyről, amely a párizsi eseményekkel kapcsolatos pártatlan tájékoztatásban megbízhatónak tekinthető. De bárhogy áll is a dolog, nem tudjuk elhinni, hogy Trochu reménykedne a sikerben. 1867-ben a hadseregszervezésre vonatkozó nézeteiben erősen afelé hajlott, hogy vezessék be a négyéves tényleges szolgálatot hároméves tartalékszolgálati kötelezettséggel, ahogy ez Lajos Fülöp idejében szokásban volt; sőt azt vallotta, hogy a poroszok szolgálati ideje – két-három év – egyáltalán nem elegendő jó katonák kiképzéséhez. A sors iróniája, hogy most teljesen tapasztalatlan, szinte kiképzetlen és fegyelmezetlen emberekkel kell hadat viselnie éppen azok ellen a poroszok ellen, akiket tegnap még csak félig kiképzett katonákként jellemzett; azután, hogy ezek a poroszok egy hónap alatt szétverték Franciaország egész reguláris hadseregét.

A megjelenés helye: The Pall Mall Gazette, 1870. október 6.
Eredeti nyelve: angol.

JEGYZETEK A HÁBORÚRÓL – XXII

Egyik korábbi cikkünkben már felhívtuk a figyelmet arra, hogy még most is, Strasbourg eleste után, a Franciaországban levő egész óriási német hadsereg úgyszólván teljes mértékben le van kötve, jóllehet a behatolók az ország területének alig egyhatodát tartják megszállva. Ez annyira jelentős tény, hogy indokoltnak érezzük visszatérni rá.

Metz, Bazaine-nek az erődvonalon belül bezárt hadseregével nyolc hadtestet foglalkoztat (az 1., a 2., a 3., a 7., a 8., a 9., a 10. hadtestet, a hesseni hadosztályt és Kummer tábornok Landwehr-hadosztályát), összesen 16 gyalogos hadosztályt. Párizs 17 gyalogos hadosztályt köt le (a gárdát, a 4., az 5., a 6., a 11., a 12. északnémet, az 1. és a 2. bajor hadtestet és a württembergi hadosztályt). Az újonnan alakult 13. és 14. hadtest, amelyek zömükben Landwehrből és a már említett hadtestek néhány különítményéből állnak, megszállva tartják az elfoglalt területet és megfigyelik, blokád vagy ostrom alá veszik az ezen a területen még francia tulajdonban levő erődöket. Aktív hadműveletekhez csak a 15. hadtest áll a németek rendelkezésére (a badeni hadosztály és legalább egy Landwehr-hadosztály), amely Strasbourg kapitulációja folytán felszabadult. Ehhez majd friss Landwehr-csapatokat csatolnak, s akkor délibb irányban folytathatnak hadműveleteket, amelyek jellege még igen határozatlan.

Ezek az erők pillanatnyilag felölelik csaknem az összes szervezett csapatokat, amelyekkel Németország rendelkezik,

persze egy igen jelentős tényező, a negyedik sorzászlóaljak kivételével. Az osztrák–porosz háborútól eltérően – amelyben ezeket az ellenség ellen küldték – most e 114 zászlóalj otthon maradt. Eredeti céluknak megfelelően csak kerétül szolgálnak ezeknek a kiképzéséhez és szervezéséhez, akiknek pótolniuk kell a megfelelő ezredek soraiban a csaták és a betegségek következtében támadt veszteségeket. Mihelyt egy zászlóaljra való ezer embert kellően kiképeztek már a harctéri szolgálatra, elküldik őket, hogy csatlakozzanak az ezred három tábori zászlóaljához. Nagy arányokban ezt szeptember derekán a Metz alatti heves harcok után tették. A zászlóalj tisztjeit és altisztjeit viszont otthon hagyják, hogy a póttartalékból, illetve a rendesen behívott újoncokból álló újabb ezer főnyi csoportot a harctéri szolgálatra kiképezzék. Erre az intézkedésre a mostanihoz hasonló véres háborúban feltétlenül szükség volt, hiszen a harcok kimenetelét nem lehet teljes bizonyossággal előre látni. Így tehát a németeknél egyelőre kiesik az aktív szolgálatból 114 zászlóalj és megfelelő számú lovasság és tüzérség, összesen mintegy 200 ezer ember. Ezen felül Franciaország alig egyhatodának a megszállása és az e területen levő két nagy erődnek – Metznek és Párizsnak – a körülzárása annyira lefoglalja a németek összes erőit, hogy a már meghódított területen túlmenő további hadműveletekhez legfeljebb csak 60 ezer ember áll rendelkezésükre. S ugyanakkor a franciáknak egyetlen tábori hadseregük sincs az erődökön kívül, amivel komoly ellenállást tanúsíthatnának.

Ha egyáltalán bizonyításra szorul, milyen óriási jelentősége van a modern hadviselésben a nagy megerősített táboroknak, amelyeknek a magvát egy erőd alkotja, itt megvan rá a bizonyíték. Az említett két megerősített tábort korántsem a legjobban használják ki, amint ezt más alkalommal majd kimutatjuk. Metznek – nagyságához és jelentőségéhez képest – túlságosan sok csapata van a helyőrségben, Párizsnak viszont jóformán egyáltalán nincsenek harctéri szolgálatra alkalmas igazi csapatai. Mégis az előbbi erőd jelenleg az ellenségnek legalább 240 ezer, az utóbbi 250 ezer emberét köti le; s ha Franciaországnak csak 200 ezer igazi katonája volna a

Loire mögött, Párizs ostroma lehetetlen lenne. Franciaország, szerencsétlenségére nem rendelkezik ezzel a 200 ezer emberrel, s egyáltalán nem látszik valószínűnek, hogy sikerül ezeket idejében megszervezni és fegyelmezni. E két nagy védelmi központ elfoglalása tehát csupán hetek kérdése. A Metzben álló sereg eddig bámulatosan megőrizte fegyelmét és harcképességét, mivel azonban támadásait mindig visszaverik, végül is fel kell majd adnia a kitörés minden reményét. A francia katonák kitűnően védenek erődöket és ostrom közben sokkal jobban viselik el a vereséget, mint harctéren; de ha egyszer megindul soraikban a demoralizálódás, akkor gyorsan és feltartóztathatatlanul terjed. Ami Párizst illeti, nem szándékszunk túlságosan szó szerint venni Gambetta úr kijelentéseit a 400 ezer főnyi garde nationale-ról, a 100 ezer főnyi garde mobile-ról és a 60 ezer főnyi sorcsapatokról, valamint a Párizsban gyártott ágyúk és mitrailleuse-ök nagy számáról vagy a barikádok nagy erejéről. Mindamellett nem kétséges, hogy Párizsban kellőképpen megvannak a valóban komoly védelemhez szükséges elemek, jóllehet ebből a védelemből – amelynek a helyőrség jellegénél fogva szükségképpen passzívnak kell maradnia – hiányzik a legerősebb elem: az ostromlók elleni erőteljes támadás

Nyilvánvaló, hogy ha a franciák között élne az igazi nemzeti lelkesedés, mindent meg lehetne még nyerni. Míg a betolakodók összes erői, kivéve 60 ezer embert és a lovasságot, amely az ellenséget megtámadhatja ugyan, de nem igázhatja le, a meghódított területhez vannak kötve – Franciaország fennmaradó öthatoda elegendő fegyveres köteléket tudna állítani ahhoz, hogy a németeket mindenütt zaklassa, összeköttetéseiket elvágja, hátukban hidakat és vasútvonalakat, élelmiszer- és lőszerraktárakat romboljon szét és rákényszerítse őket, hogy két nagy hadseregüktől annyi csapatot vonjanak el, amennyi elegendő ahhoz, hogy Bazaine megkísérelhesse a kitörést Metzből, aminek következtében Párizs körülzárása illuzórikussá válna. A fegyveres kötelékek mozgása már most erősen nyugtalanítja, ha nem is veszélyezteti a németeket, s ez a nyugtalanság majd úgy fokozódik, ahogy kimerülnek Pá-

rizs környékén az élelmiszer- és más készletek és ahogy a távolabbi vidékeken kell majd a németeknek rekvirálniuk. Az Elzászban most alakuló új német hadsereg valószínűleg hamarosan eltekint majd minden dél felé irányuló expedíciótól, mivel biztosítaniuk kell közlekedési vonalaikat és Párizs körül nagyobb területet kell ellenőrzésük alatt tartani. De milyen sors várna a németekre, ha a francia népet is ugyanaz a nemzeti fanatizmus fűtené, mint a spanyolokat 1808-ban[195] – ha minden város és csaknem minden falu erőddé, minden paraszt és polgár harcossá válna? Még a negyedik zászlóaljak 200 ezer embere sem volna elegendő egy ilyen nép leigázásához. Csakhogy ilyen nemzeti fanatizmus manapság nem szokásos civilizált nemzeteknél. A mexikóiaknál és törököknél talán még megtalálható, de a pénzt hajszoló Nyugat-Európában ennek forrásai teljesen kiapadtak, s az a húsz esztendő, amelyben a második császárság lidércnyomása nehezedett Franciaországra, egyáltalán nem acélozta a nemzeti jellemet. Aminek tehát tanúi lehetünk, az sok fecsegés és kevés tett, sok külszín és a szervezés csaknem teljes elhanyagolása, igen csekély igazi ellenállás és nagy adag behódolási készség, igen kevés valódi katona és rengeteg franktirőr.

A megjelenés helye: The Pall Mall Gazette, 1870. október 11.
Eredeti nyelve: angol.

ZARAGOZA – PÁRIZS

Hogy megközelítő képet alkossunk magunknak egy olyan hatalmas arányú hadműveletről, amilyen Párizs ostroma és védelme, hasznos lesz a hadtörténetben egy korábbi nagyarányú ostromot megkeresni, amely legalább bizonyos fokig példázhatja, hogy mire számíthatunk. Szevasztopol lehetne ilyen példa, ha Párizs védelme normális körülményekközött menne végbe, vagyis lenne a harcmezőn még egy hadsereg, amely Párizs felmentésére vagy helyőrségének erősítésére siethetne, amint ez Szavasztopol esetében történt. Csakhogy Párizs egészen abnormális körülmények között folytatja védelmét: nincs sem aktív védelemre, sem nyílt mezőn vívható harcra alkalmas helyőrsége, sem pedig megalapozott reménye a kívülről való felmentésre. Ily módon az eddig ismert ostromok közül a legnagyobb a szevasztopoli – amelynek jelentőségét csak a most kezdődő ostrom szárnyalja túl – nem nyújthat pontos képet arról, hogy mi történhet Párizs előtt; csak az ostrom későbbi szakaszaiban nyílik lehetőségünk – s főképpen a szembeállítás alapján –, hogy a krími háború eseményeit összehasonlításképpen felhasználjuk.

Semmivel sem nyújtanak alkalmasabb példákat az amerikai háború[196] idején lezajlott ostromok sem. Ezekre a harc olyan szakaszában került sor, amikor nemcsak a déli hadsereg, hanem annak nyomában az Észak csapatai is elvesztették kiképzetlen népfelkelő jellegüket és reguláris csapatoknak voltak tekinthetők. Ezeknél az ostromoknál rendkívül aktív volt

a védelem. Vicksburgban éppúgy, mint Richmondban, eleinte hosszú harcok folytak az ostromütegek felállítására egyedül alkalmas terep birtoklásáért, s Grant utolsó richmondi ostromát leszámítva mindig történtek felmentési kísérletek is.[197] Párizsban azonban újonnan besorozott katonákból álló helyőrséget találunk, amelyet csak gyenge, a városon kívül levő, szétszórtan elhelyezett újoncok támogatnak, míg a várost a modern hadviselés minden eszközével felszerelt reguláris hadsereg támadja. Példáért tehát az utolsó olyan háborúhoz kell visszanyúlnunk, amelyben egy felfegyverzett nép reguláris hadsereg ellen volt kénytelen harcolni, és csakugyan a legszélesebb körben harcolt is; a félszigeti háborúhoz.[198] Itt találunk egy híres példát, amely, mint látni fogjuk több tekintetben is *megfelel* – s ez Zaragoza.

Zaragoza átmérője csak egyharmada, területe pedig egykilencede Párizsénak; erődítményei viszont, bár sietve és különálló erődök nélkül készültek, általános védelmi erejüket tekintve hasonlítanak a párizsiakhoz. A várost 25 ezer spanyol katona tartotta megszállva, akik a tudelai vereség[199] után menekültek ide, s közülük legfeljebb 10 ezer volt igazi sorkatona, a többi újonnan besorozott. Rajtuk kívül felfegyverzett parasztok és a város lakosai – akikkel együtt a helyőrség létszáma mintegy 40 ezer emberre emelkedett – vettek részt a védelemben. A városban 160 löveg volt. A szomszédos tartományokban pedig kb. 30 ezer főnyi haderőt szedtek össze, hogy segítséget nyújtson a városnak. A másik részen Suchet francia marsallnak legfeljebb 26 ezer embere volt ahhoz, hogy az erődöt az Ebro mindkét oldalán körülzárja, és ezen felül 9000 embere, akik Calatayudban fedezték az ostromot. A csapatok számbeli aránya tehát csaknem ugyanolyan volt, mint most a Párizsban és Párizs előtt álló hadseregeké; csaknem kétszer annyi ostromlott, mint ostromló. De a zaragozaiak éppoly kevéssé tudtak kitörni és az ostromlókkal nyílt mezőn szembeszállni, mint most a párizsiak; a kívülről támadó spanyolok sem tudták sohasem komolyan zavarni az ostromot.

A város körülzárása 1808. december 19-én fejeződött be;

29-re már megnyitották az első párhuzamos árkot, alig 350 yardnyira a főfaltól. 1809. január 2-re elkészült a második párhuzamos árok, 100 yardnyira a védőművektől, 11-re használható réseket ütöttek és az egész támadott arcvonalat rohammal elfoglalták. Ekkor azonban, amikor egy közönséges erőd reguláris csapatokból álló helyőrsége beszüntette volna az ellenállást, mutatkozott csak meg a népi védelem ereje. A várfalnak azt a részét, amelyet a franciák megrohamoztak, újabb védelmi berendezésekkel elvágták a város többi részétől. Az odavezető utakon, tüzérséggel védett földsáncokat emeltek, s mögöttük megfelelő távolságban újabbakat. A forró Dél-Európa masszív stílusában épült, rettentően vastag falú házakat lőrésekkel látták el és gyalogsággal védték. A franciák szüntelenül ágyúztak; de mivel kevés nehéz mozsaruk volt, tüzükkel nem értek el döntő hatást a városra. Az ágyúzás mégis negyvenegy napon át szünet nélkül tartott. A franciáknak, hogy a várost térdre kényszerítsék és házról házra elfoglalják, a leghosszadalmasabb eljárást, az aláaknázást kellett alkalmazniuk. Végül, miután a város épületeinek egyharmadát lerombolták, s a többi pedig lakhatatlanná vált, Zaragoza február 20-án megadta magát. A 100 ezer emberből, akik az ostrom elején a városban voltak, 54 ezer elpusztult.

Ez a védelem a maga nemében klasszikus volt és megérdemli azt a hírnevet, amelyre szert tett. De a város végül is csak 63 napig állt ellen. A körülzárás 10 napig tartott, az erőd ostroma 14, a belső védelmi berendezések ostromlása és a házról házra folyó harc pedig 39 napig. Az áldozatok száma egyáltalán nem állt arányban a védelem időtartamával és annak tényleges eredményével. Ha Zaragozát 20 ezer elszánt, jó katona védi, Suchet a kirohanásoktól zaklatva a saját erőivel nem vívhatta volna végig az ostromot és a vár az 1809-es osztrák háború[200] befejezéséig a spanyolok birtokában maradhatott volna.

Párizs azonban nem második Zaragoza. A párizsi házak, bár erős építésűek, össze sem hasonlíthatók e spanyol város házainak tömör építésmódjával. És semmi okunk sincs

feltételezni, hogy a lakosság is olyan fanatizmust tanúsít majd, mint a spanyolok 1809-ben, vagy türelmesen kivárja, amíg a harcok, vagy betegség elpusztítják. Ám a harcnak az a szakasza, amelyre Zaragozában a fal megrohamozása után a város utcáin, házaiban és kolostoraiban sor került, bizonyos fokig megismétlődhet a párizsi erődök és a külső fal közötti megerődített falvakban és földsávokban. Úgy látszik, itt van a védelem súlypontja, amint ezt tegnap — a háborúról szóló XXIV. jegyzetünkben — megállapítottuk. Itt a garde mobile fiatal tagjai körülbelül egyenlő feltételek között szállhatnak majd szembe ellenfeleikkel, még a támadó mozdulatokban is, és rákényszeríthetik őket, hogy módszeresebben járjanak el, mint ahogy azt Berlinben a vezérkar nyilván elképzelte, amikor nemrég annak a reményének adott kifejezést, hogy a várost az ostromütegek tüzének megnyitásától számított tizenkét vagy tizennégy nap alatt sikerül térdre kényszeríteni. Itt a védelem annyi munkát adhat a támadók mozsarainak és tarackjainak, hogy még a város részleges bombázása is — legalábbis pillanatnyilag — aligha jöhet számításba. A körfalon kívül levő falvakat minden körülmények között fel kell áldozni, bárhol fekszenek is a német támadó és a francia védelmi vonal között; s ha feláldozásukkal a várost meg lehet kímélni, akkor ez csak használ a védelemnek.

Hogy a körfalon kívüli terep meddig védhető, azt még találgatni is nehéz. Ez a védőművek erejétől, a védelem harci szellemétől, valamint a támadás módjától is függ. Ha az ellenállás komolyra fordulna, a németek kénytelenek lennének — hogy kíméljék csapataikat — főképpen a tüzérségi tüzükre hagyatkozni. Mindenesetre, számolva azzal, hogy bármely pontra milyen hatalmas tüzérségi tüzet tudnak összpontosítani, nem valószínű, hogy két vagy három hétnél többre lenne szükségük a körfal eléréséhez. Ennek a falnak az áttörése és elfoglalása néhány nap műve lesz Még akkor sem válik feltétlenül szükségessé az ellenállás beszüntetése; mindamellett tanácsosabb várni az ilyen lehetőségek latolgatásával, amíg megvalósulásuk nem látszik való-

színűnek. Addig engedtessék meg nekünk, hogy ne nyilatkozzunk Rochefort úr barikádjainak értékéről vagy értéktelenségéről sem. Egészében véve az a nézetünk, hogyha az erődök és a körfalak közötti új védőművek valóban komoly ellenállást tanúsítanak, a támadás amennyire csak lehet — s ez nagymértékben a védelem energiájától függ — a tüzérségi tűzre, valamint Párizs kiéheztetésére fog szorítkozni.

A megjelenés helye: The Pall Mall Gazette, 1870. október 22.
Eredeti nyelve: angol.

JEGYZETEK A HÁBORÚRÓL — XXVI

Már nincs okunk kételkedni abban, hogy a hadsereg, amely Metzben megadta magát, csakugyan 173 ezer főből állt, s hogy ebből 140 ezer harcképes, több mint 30 ezer ember pedig beteg és sebesült volt. A Daily News egyik berlini táviratában állítólag pontos adatokat közöl ezekről a csapatokról: 67 gyalogezred, 13 chasseur-à-pied* zászlóalj, 18 negyedik és pótkeret-zászlóalj, 36 lovasezred, ebből 10 vértesezred, 1 guide[201] ezred, 11 dragonyosezred, 2 ulánusezred, 3 huszárezred, 6 chasseur-à-cheval** és 3 chasseur d'Afrique*** ezred, valamint 6 pótkeret-lovasszázad. Feltehető, hogy ez a közlés a berlini porosz vezérkartól ered és vagy kivonat abból, amit korábbi, közvetett forrásokból a metzi francia csapatok összetételéről megtudott, vagy azokon a francia listákon alapszik, amelyeket a győzőknek a megadásnál átnyújtottak. Ez az utóbbi valószínűbb. Tudjuk, hogy gyalogságból a következő egységek voltak Metzben: a gárda (8 ezred = 30 zászlóalj és 1 zászlóalj vadász), a 2. hadtest (Frossard, 3 hadosztály), a 3. hadtest (Decaen, utóbb Bazaine, 4 hadosztály), a 4. hadtest (Ladmirault, 3 hadosztály), a 6. hadtest (Canrobert, 3 hadosztály) és az 5. hadtestnek (de Failly) 1 hadosztálya, összesen 14 sorhadosztály, amelyek közül mindegyik 1 vadászzászlóaljból és

* Gyalogos vadász. — *Szerk.*
** Lovas vadász. — *Szerk.*
*** Afrikai vadász. — *Szerk.*

4 sorezredből, vagyis 12 sorzászlóaljból állott, kivéve Canrobert két hadosztályát, amelyeknek nem voltak vadászaik. Ez összesen 12 vadászzászlóalj és 168 sorzászlóalj, vagyis a gárdával együtt 13 vadászzászlóalj, 198 gyalogos zászlóalj, és a 18 pótkeret-zászlóaljat is hozzászámítva, együttvéve 229 zászlóalj, ami valamivel több a Daily News-ben szereplő 221 zászlóaljnál. Másrészt, e lista szerint csak 64 gyalogos ezredet kapunk, míg laptársunk 67 ezredről beszél. Ebből arra kell következtetnünk, hogy a hiányzó három ezredet a metzi helyőrség alkotta és ezért nem szerepel a „Rajnai Hadsereg" állományában. A zászlóaljak számában mutatkozó eltérés könnyen megmagyarázható. Az augusztusi harcok s a szeptemberi és októberi kitörések során, valamint a betegségek következtében több ezred veszteségei nyilván olyan mértékűek voltak, hogy a három zászlóaljból kettőt, sőt esetleg csak egyet kellett alakítani.

Hogy ekkora haderőt, amely nagyságát tekintve felért Napóleon Lipcsénél harcoló hadseregével, egyáltalán megadásra lehetett kényszeríteni, a hadtörténelemben egyedülálló tény, s még most, megtörténte után is szinte hihetetlen. De még kevésbé érthető, ha e hadsereg erejét összehasonlítjuk a győztes erejével. Augusztus 18-án Bazaine-t a gravelotte-i magaslatokról visszavetették a metzi erődök lövegeinek oltalma alá; néhány nappal később az erődöt teljesen körülzárták. De abból a hadseregből, amely Gravelotte-nál harcolt, 3 hadtestet, vagyis 75 zászlóaljat a szász trónörökös parancsnoksága alatt legkésőbb augusztus 24-én különválasztottak, hiszen három nappal később ez a lovasság Buzancynál megverte Mac-Mahon chasseur-à-chevaljait. Metznél 7 hadtest, vagyis 175 zászlóalj és 12 Landwehr-zászlóalj, összesen 187 zászlóalj maradt egy legalább 221 zászlóaljból álló hadsereg bekerítésére! Ebben az időben legalább 160 ezer harcos, ha ugyan nem több, állt Bazaine rendelkezésére. A poroszok bizonyára mindent megtettek, hogy tartalék csapataikból friss embereket küldjenek a legutóbbi csaták veszteségeinek pótlására, de lehetetlen feltételeznünk, hogy zászlóaljaikat ismét kiegészítették a teljes, 1000 főnyi létszámra. De még ha

ezt tételezzük is fel — kivéve a Landwehrt, amelynél a zászóaljak létszáma csak 500 – 600 fő —, a poroszoknak legfeljebb 182 ezer, vagyis lovassággal és tüzérséggel együtt mintegy 240 ezer emberük lett volna, tehát alig másfélszer annyi, mint a Metzbe bezárt hadseregnek. S ez a 240 ezer ember 27 mérföld hosszú arcvonalra oszlott szét, egy gázlók nélküli folyóval kettévágva. Ha Bazaine csakugyan megkísérelte volna ilyen körülmények között csapatainak zömével az ostromzár gyűrűjének áttörését, ez kétségtelenül sikerült volna, hacsak nem tételezzük fel azt, hogy a franciák Gravelotte után nem voltak többé olyan katonák, mint azelőtt, amire egyébként semmi okunk nincs.

Hogy Bazaine a köztársaság kikiáltása után politikai megfontolásokból tartózkodott minden áttörési kísérlettől, az e jegyzetek írója előtt teljesen bizonyosnak látszik. Ugyanolyan bizonyos az is, hogy a halogatás minden egyes napja csökkentette a kitörés sikerének esélyeit, bár most, úgy látszik, maguk a poroszok azon a véleményen vannak, hogy hasonló helyzetben ők képesek lettek volna véghezvinni ezt a fegyvertényt. Megmagyarázhatatlan marad azonban az a tétlenség vagy legalábbis határozatlanság, amelyet Bazaine augusztus utolsó napjaiban és szeptember első napjaiban tanúsított. Augusztus 31-én megkísérel egy támadást északkeleti irányban és ezt egész éjjel és másnap reggel folytatja; három porosz hadosztály azonban elegendő, hogy visszavesse őt az erődök lövegeinek oltalma alá. A kísérletnek rendkívül gyengének kellett lennie, különösen, ha meggondoljuk, hogy milyen óriási erővel hajthatta volna végre. Három ellenséges hadosztály űzött vissza egy tábornokot, akinek a parancsnoksága alatt tizenhat kitűnő gyalogos hadosztály állt. Ez több a soknál!

A politikai indítékok — amelyek mint mondják, a szeptember 4-i forradalom után előidézték Bazaine tétlenségét, valamint azokat a politikai intrikákat, amelyekbe az ostrom utolsó szakaszában az ellenség elnézése mellett belebonyolódott — szorosan összefüggtek a második császársággal, amelyet ilyen vagy amolyan formában helyreállítani

kívántak. Ha Franciaország e pillanatban egyetlen reguláris hadseregének vezénylő tábornoka arra gondolhatott, hogy az országba behatolt ellenség támogatásával állítsa vissza a megdöntött dinasztia uralmát, akkor ez világosan megmutatja, mennyire képtelen volt már megérteni a második császárság a franciák jellemét.

Bazaine előző katonai pályafutása korántsem valami fényes. Mexikói hadjárata[202] csak azt bizonyította, hogy inkább a jutalommal törődik, mintsem hazája dicsőségével és tekintélyével. Főparancsnoki kinevezése a Rajnai Hadsereg élére inkább a véletlennek köszönhető: nem azért kapta meg, mert a legalkalmasabb volt, hanem azért, mert a szóba jöhető jelöltek közül a legkevésbé volt alkalmatlan; a döntő szempontok mindennek inkább mondhatók, mint szigorúan katonaiaknak. Halhatatlanná válik, mint az az ember, aki a legszégyenletesebb tettet követte el Franciaország hadtörténetében, mint az az ember, aki 160 ezer franciát meggátolt az adott körülmények között feltétlenül kisebb létszámú bekerítő hadsereg gyűrűjének áttörésében, s aki hadifoglyoknak adta őket, amikor már elfogyott az élelem.

A megjelenés helye: The Pall Mall Gazette, 1870. november 5.
Eredeti nyelve: angol.

A CSÁSZÁR MENTEGETŐZÉSE

Más bajba jutott nagy emberekhez hasonlóan Louis-Napoléon is, úgy látszik, tisztában van vele, hogy magyarázattal tartozik a nyilvánosságnak, mi vitte igencsak akarata ellenére Saarbrückenből Sedanba; most birtokunkba jutott valami, ami ilyen magyarázatnak látszik. Mivel a dokumentumnak sem a formája, sem a tartalma semmiféle olyan bizonyítékot nem szolgáltat, amelynek alapján hamisítást gyaníthatnánk, sőt, ennek inkább az ellenkezője valószínű, ezt tehát egyelőre valódinak fogadjuk el. Ez már udvariasságból is szinte kötelességünk, mert ha volt valaha olyan dokumentum, amely általánosságban és részleteiben a Pall Mall Gazette-nek a háborúra vonatkozó nézeteit támasztotta alá, akkor ez éppen ez a császári önigazolás.

Louis-Napoléon közli velünk, hogy pontos tudomása volt a németek nagy számbeli fölényéről, de abban reménykedett, hogy ezt ellensúlyozhatja dél-németországi gyors betörésével, amivel Dél-Németországot semlegességre kényszerítheti, és első sikere alapján biztosíthatja Ausztria és Itália szövetségét. Ezért 150 ezer embert akartak összevonni Metzben, 100 ezret Strasbourg-ban és 50 ezret Châlons-ban. Az első két gyorsan összevont seregtesttel Karlsruhénál kellett volna átkelni a Rajnán, a châlons-i 50 ezer embernek pedig Metzbe kellett volna vonulnia, hogy szembeszálljon az előnyomuló erőket oldalba vagy hátba támadó bármely ellenséggel. De ez a terv nyomban összeomlott, mihelyt a

császár Metzbe érkezett. Itt csupán 100 ezer embert talált, Strasbourg-ban csak 40 ezer katona volt, Canrobert tartalékai pedig mindenütt voltak, csak éppen Châlons-ban nem, ahol lenniük kellett volna. Emellett a csapatokat nem látták el a hadjárathoz szükséges legmegfelelőbb felszereléssel sem, nem voltak hátizsákjaik, sem sátraik, hiányoztak a tábori üstök és a csajkák is. Azonkívül semmit sem tudtak az ellenség tartózkodási helyéről. Mindent egybevetve a merész, vakmerő támadás már kezdettől fogva igen szerény védelemmé változott át.

Mindez a Pall Mall Gazette olvasói számára aligha lesz újdonság. A „Jegyzetek a háborúról" című cikkeinkben felvázoltuk a fenti támadási tervet, mint a legésszerűbbet, amelyet a franciák követhetnek, és kutattuk feladásának okait. Egy tényről azonban, nevezetesen első vereségeinek közvetlen okáról, nem tesz említést a császár. Miért hagyta különböző hadtesteit közvetlenül a határnál végzetesen hibás támadó állásaikban, amikor a támadás szándékát már rég feladta? Ami a számadatait illeti, ezeket majd a továbbiakban bíráljuk.

A francia katonai igazgatás összeomlásának oka a császár szerint:

„katonai szervezetünknek az utóbbi 50 évben fennálló fogyatékossága".

Vitathatatlan azonban, hogy ezt a szervezetet nem először tették már próbára. A krími háború idején elég jól helyt állt. Ragyogó eredményeket ért el az itáliai háború elején, s az időben mind Angliában, mind Németországban a hadseregszervezet mintaképének tekintették. Kétségtelen azonban, hogy már akkor is sok fogyatékossága volt. De a múltbeli és a mai állapot között a különbség az, hogy akkor működött, most viszont nem működik. S ezt a különbséget a császár nem magyarázza meg, jóllehet éppen ez szorul magyarázatra — igaz, hogy ez egyszersmind legfájóbb pontja a második császárságnak, amely e szervezet mechanizmusát megbénította a korrupció és a sikkasztás legkülönbözőbb fajtáival.

Amikor a visszavonuló hadsereg elérte Metzet,

„tényleges ereje, miután Canrobert marsall két hadosztályával és tartalékaival megérkezett, 140 ezer főre emelkedett".

Ez a megállapítás, összehasonlítva ama csapatok létszámával, amelyek Metzben most letették a fegyvert, arra kényszerít bennünket, hogy valamelyest közelebbről vegyük szemügyre a császár adatait. A strasbourg-i hadsereghez állítólag Mac-Mahon, de Failly és Douay hadteste tartozott, összesen tíz hadosztály 100 ezer főnyi létszámmal; most viszont azt halljuk, hogy ezek létszáma nem haladta meg a 40 ezer főt. Ha teljesen számításon kívül hagyjuk Douay három hadosztályát, bár egyikük Woerthnél vagy közvetlenül utána Mac-Mahon segítségére sietett, akkor ez kevesebb mint 6000 ember hadosztályonként (egyenként 13 zászlóaljjal), vagyis zászlóaljanként csupán 430 ember, ha egyetlen katonát sem számítunk a lovasságra, illetve a tüzérségre. De bármilyen nagyra értékeljük is a második császárságot sikkasztás és korrupció terén, azt mégsem tudjuk elhinni, hogy a hadseregben 90 olyan zászlóalj lett volna, amelynek tényleges ereje — húsz nappal a tartalékosok és szabadságosok behívása után — 900 helyett átlagban 430 fő. Ami a metzi hadsereget illeti, ez a gárdából és tíz sorhadosztályból, tehát 161 zászlóaljból tevődött össze, s ha azt a 100 ezer embert vesszük, amely e pamflet szerint csak gyalogságból állott — hiszen figyelmen kívül hagyja a lovasságot és a tüzérséget —, itt sem jut egy zászlóaljra 620 főnél több, ami kétségtelenül kevesebb a ténylegesnél. Még furcsább, hogy e hadsereg létszáma Metzbe való visszavonulása után, Canrobert két hadosztályának és a tartaléknak az odaérkeztével 140 ezer főre emelkedett. Az utánpótlás tehát 40 ezer fő. Minthogy azonban a Spichern után Metzbe érkező „tartalék" csak lovasságból és tüzérségből állhatott — hiszen a gárda már jóval előbb érkezett oda —, létszáma nem haladhatta meg a 20 ezer főt; a fennmaradó 20 ezer fő tehát Canrobert két hadosztályára jut, ami 25 zászlóaljra számítva, zászlóaljanként 800 fő. Ez azt jelentené,

hogy Canrobert zászlóaljai, amelyek a legkevésbé álltak harci készenlétben valamennyi egység közül, e számítás szerint sokkal erősebbek voltak, mint azok, amelyeket jóval előbb vontak össze és állítottak harci készenlétbe. De ha a metzi hadsereg az augusztus 14-i, 16-i és 18-i csaták előtt csak 140 ezer főt számlált, hogyan lehetséges, hogy e három nap veszteségei után — amelyek bizonyára legalább 50 ezer főt jelentenek — s a későbbi kitörések során elszenvedett veszteségek és a betegségek miatt bekövetkezett halálesetek ellenére, Bazaine még mindig 173 ezer hadifoglyot tudott a poroszoknak átadni? Csak azért bocsátkoztunk e számok elemzésébe, hogy kimutathassuk, mennyire ellentmondanak egymásnak és a hadjárat minden ismert tényének. Ezeket az adatokat mint teljesen tarthatatlanokat azonnal elvethetjük.

A hadsereg-szervezeten kívül azonban más körülmények is gátolták a császári sas diadalmas repülését: Először „a rossz időjárás", aztán a „málha súlya", és végül „a teljes bizonytalanság az ellenséges hadseregek tartózkodási helyét és erejét illetően".

Ez csakugyan három igen kellemetlen körülmény. Csakhogy az időjárás mindkét fél számára rossz volt, s bármilyen sokszor és jámborul hivatkozott is Vilmos király az isteni gondviselésre, egyszer sem tett említést olyasmiről, hogy a német állásokra sütött volna a nap, miközben a francia állásokra az eső zuhogott. A németeknek is volt éppen elég málhájuk. Ami az ellenség tartózkodási helyére vonatkozó bizonyosságot illeti, van Napóleonnak egy levele, amelyet fivéréhez, Joseph-hez intézett, amikor az Spanyolországban hasonló nehézségekre panaszkodott; ez a levél korántsem hízelgő az ilyesmire panaszkodó tábornokoknak.[203] E levél szerint ha a tábornokoknak nincsenek értesüléseik az ellenség hollétéről, ez saját hibájuk és csak azt bizonyítja, hogy nem értenek a dolgukhoz. Amikor az ember a rossz hadvezetés ilyen mentegetőzését olvassa, szinte kételyei támadnak, hogy e pamflet csakugyan felnőttek számára íródott-e.

Az a leírás, amelyet Louis-Napoléon a saját szerepéről ad, nyilván nem nagyon fog tetszeni barátainak. A woerthi és a

spicherni csata után „úgy határozott, hogy a hadsereget nyomban visszavonja a châlons-i táborba". De erről a tervről, amelyet eredetileg a minisztertanács is jóváhagyott, két nappal később megállapították, hogy „kedvezőtlen hatással lehet a közvéleményre", s a császár E. Ollivier úr (!) ilyen értelmű levelének kézhezvétele után feladta tervét. A hadsereget a Moselle bal partjára vitte és aztán — „nem általános ütközetre, hanem csak részleges összecsapásokra számítva" — elhagyta és Châlons-ba utazott. Alighogy elment, sor került az augusztus 16-i és 18-i csatára, s Bazaine-t hadseregével bezárták Metzbe. Közben a császárné és a kormány, hatáskörét túllépve és a császár háta mögött egybehívta a kamarát, s ennek a rendkívül nagy hatalmú testületnek — az árkádiáiak[204] Corps Législatifjének* tanácskozásával megpecsételték a császár sorsát. Az ellenzék — amely, mint ismeretes, 25 küldöttből állott — teljhatalmúvá vált és „megbénította a többség hazafiságát és a kormány munkáját", s ez, mint ahogy valamennyien emlékszünk, nem a sima modorú Ollivier, hanem a durva Palikao kormánya volt.

„Ettől a perctől kezdve a miniszterek szinte nem is merték ajkukra venni a császár nevét; s ő, aki elhagyta a hadsereget és csak azért mondott le a főparancsnokságról, hogy ismét visszavegye a kormányzás gyeplőit, hamarosan belátta, hogy lehetetlen lesz végigjátszania szerepét."

Csakugyan felismerni kényszerült, hogy tulajdonképpen elcsapták, lehetetlenné tették. A legtöbb ember, akiben van némi önbecsülés, ilyen körülmények között lemondott volna. De ő nem; határozatlansága, hogy a lehető legenyhébb kifejezést használjuk, tovább tartott, és nehéz koloncként követte Mac-Mahon hadseregét, erőtlenül ahhoz, hogy valami hasznosat tegyen, de ahhoz elég erősen, hogy minden határozott lépést megakadályozzon. A párizsi kormány követeli, hogy Mac-Mahon Bazaine felmentésére induljon. Mac-Mahon vonakodik ettől, mert ezzel hadseregét romlásba döntené, de Palikao ragaszkodik a tervhez.

* Törvényhozó testületének. — *Szerk.*

„Ami a császárt illeti, ő nem ellenkezett. Nem állhatott szándékában, hogy szembeszegüljön a kormány és a régens császárné tanácsával, aki a legnagyobb nehézségek közepette annyi bölcsességet és energiát tanúsított."

Csodálatba ejt bennünket ez a szelídség egy olyan ember részéről, aki azt állította húsz éven át, hogy a személyes akaratának való engedelmesség az üdvözülés egyetlen útja Franciaország számára, s aki most, amikor „a hadművészet legelemibb elveinek is ellentmondó hadjárattervet diktálnak Párizsból", nem ellenkezett, mivel sohasem állhatott szándékában szembeszegülni a régens császárné tanácsaival, aki stb. stb.! Az a leírás, amely képet ad arról, hogy milyen állapotban volt a hadsereg, amikor ama végzetes vállalkozásba indult, minden részletében pontosan igazolja erre vonatkozó véleményünket. Csak egyetlen enyhítő körülményt tartalmaz: de Failly hadtestének erőltetett menetben folytatott visszavonulása során legalább sikerült ütközet nélkül elvesztenie „csaknem egész málháját", de a hadtest, úgy látszik, nem értékelte kellően ezt az előnyt.

A hadsereg augusztus 21-én Reimsbe vonult. Augusztus 23-án a Verdun és Metz felé vezető egyenes úton a Suippes folyóig nyomult előre, Bétheniville-ig. Az utánpótlási nehézségek azonban Mac-Mahont rákényszerítették arra, hogy haladéktalanul visszatérjen valamely vasútvonalhoz; ezért 24-én balra fordult és elérte Rethelt. Itt 25-én az egész napot azzal töltötték, hogy élelmiszert osztottak ki a csapatoknak. 26-án a főhadiszállást Tourteronba, tizenkét mérföldnyire keletebbre helyezték át; 27-én pedig Chesne-le-Populeux-be, még hat mérfölddel előbbre. Itt Mac-Mahon kisütötte, hogy közvetlenül előtte nyolc német hadtest áll, s parancsot adott, hogy ismét vonuljanak vissza nyugat felé. Éjjel viszont Párizsból határozott parancsot kapott arra, hogy vonuljon Metzbe.

„Kétségtelen, hogy a császár megmásíthatta volna ezt a parancsot, de eltökélt szándéka volt, hogy nem keresztezi a régenség döntéseit."

Ez az erényes beletörődés engedelmességre kényszerítette Mac-Mahont, s így 28-án elérte Stonne-t, további hat mérföld-

del keletebbre. Ám „ezek a parancsok és ellenparancsok késlekedéseket idéztek elő a hadmozdulatokban". Közben „a porosz hadsereg erőltetett meneteket hajtott végre, amíg nekünk málhával megterhelve (megint!), kifáradt csapatokkal hat napra volt szükségünk egy huszonöt mérföldes menethez".

Ekkor került sor az augusztus 30-i és 31-i, valamint a szeptember 1-i csatára, és a katasztrófára, amelyet igen kimerítően, de minden új részlet nélkül beszél el. S ezután következik az ebből levonandó tanulság:

„Igaz, hogy egyenlőtlen harc volt ez; mindamellett tovább tarthatott volna és fegyvereink szempontjából kevésbé lenne katasztrofális, ha a katonai műveleteket nem rendelik alá örökké politikai megfontolásoknak."

A második császárságnak és mindannak, ami vele összefügg, az a sorsa, hogy elbukjon anélkül, hogy bárki sajnálná. Úgy látszik, elesik attól a részvéttől, amely csaknem mindenkinek kijut, amikor szerencsétlenség éri. Még az „honneur au courage malheureux"* kifejezést, amelyet nem lehet Franciaországban bizonyos irónia nélkül alkalmazni – úgy tűnik, még ezt is megtagadják a második császárságtól.

Kétségbe vonjuk, hogy Napóleonnak ilyen körülmények között sok haszna lehet egy olyan dokumentumból, amely szerint kiváló stratégiai elképzeléseit minden egyes esetben megbénították a párizsi kormánytól érkező, politikai megfontolásoktól diktált esztelen parancsok, amíg az ilyen őrült parancsok érvénytelenítésére vonatkozó hatalmát viszont a császárné régenssége iránti határtalan tisztelete verte béklyóba. A legjobb, amit erről a szokatlanul gyámoltalan irományról mondhatunk, hogy elismeri, mennyire elkerülhetetlenek a háborúban a balsikerek, ha „a katonai hadműveleteket politikai szempontoknak rendelik alá".

A megjelenés helye: The Pall Mall Gazette, 1870. november 5.
Eredeti nyelve: angol.

* „Tisztelet a balszerencsés bátorságnak." — *Szerk.*

A FRANCIAORSZÁGI HARC

A háború első hat hetében, amikor a németek gyors egymásutánban aratták a győzelmeket, amikor a támadók ereje még nem merült ki, és amikor még harcképes francia hadseregek álltak a csatatéren, a harc, általánosságban szólva, hadseregek harca volt. Az elözönlött vidékek lakosságának csak kis hányada vett részt a harcokban. Igaz ugyan, hogy tucatnyi elzász parasztot vagy a sebesültek megcsonkításáért, vagy mert harcoltak, a hadbíróság elé állítottak és főbelőttek, de a bazeilles-ihez hasonló tragédia mégis ritka kivétel volt. Ezt mi sem bizonyítja jobban, mint rendkívül mély hatása és a sajtóban kibontakozott heves vita arról, hogy vajon igazolható-e a németek eljárása e faluval szemben, avagy sem. Ha üdvös volna ezt a vitát újból elindítani, feltétlenül hitelt érdemlő tanúvallomásokkal bebizonyíthatnánk, hogy a bazeilles-i lakosok megtámadták, bántalmazták és a gránátoktól kigyulladt házak lángjai közé vetették a sebesült bajorokat. Ezután von der Tann tábornok ostoba és barbár módon parancsot adott az egész falu lerombolására, ami különösen azért volt ostoba és barbár, mert a felperzselt házakban százával feküdtek saját sebesültjei. Annyi bizonyos, hogy Bazeilles-t a csata hevében döntötték romba, mégpedig rendkívül elkeseredett küzdelemben, utcai és házról házra folyó harcokban, amikor jelentések alapján kell cselekedni és azonnal dönteni, s amikor egyik oldalon sincs idő vallomások ellenőrzésére és tanácsok meghallgatására.

Az utóbbi hat hétben szemmel láthatóan megváltozott a háború jellege. Franciaország reguláris hadseregei eltűntek; a harcot újonnan besorozottak folytatták, akik már tapasztalatlanságuk miatt is, többé-kevésbé irreguláris csapatokhoz hasonlítottak. Ha tömegben, nyílt mezőn veszik fel a harcot, könnyűszerrel leverik őket; de ha elbarikádozott falvak és városok védik őket, lőrésekből tüzelve harcolnak, kiderül, hogy komoly ellenállást tudnak tanúsítani. Ilyen harcmodorra, éjszakai rajtaütésekre és a kis háborúra jellemző más fogásokra bátorítják őket a kormány kiáltványai és parancsai, amelyek a hadműveleti körzetek lakosságát is a legmesszebbmenő támogatásukra utasítják. Ezt az ellenállást könnyen le lehetne törni, ha az ellenség az egész ország megszállásához elegendő haderő felett rendelkeznék. Erre azonban Metz kapitulálásáig nem volt mód. A támadók ereje kimerült, mielőtt még elérték volna az egyik oldalon Amiens-t, Rouent, Le Mans-t, Blois-t, Tours-t és Bourges-t, a másikon pedig Besançont és Lyont. S hogy ezek az erők oly hamar kimerültek, az nem csekély mértékben az ellenállás jelentős megerősödésének tulajdonítható. Az örökös „négy ulánus" most már nem lovagolhat be vonalaiktól távol eső falvakba vagy városokba, arra számítva, hogy parancsaikat feltétlen engedelmességgel hajtják végre, hanem számolniuk kell azzal, hogy foglyul ejtik vagy megölik őket. A rekviráló oszlopokat tekintélyt parancsoló csapattesteknek kellett kísérniük, s a magukban álló századoknak vagy lovasszázadoknak óvakodniuk kellett elszállásoláskor az éjszakai rajtaütésektől és menet közben a tőrbecsalástól. Minden német állást a „senki földje" vesz körül, s éppen itt mutatkozik meg a leginkább a népi ellenállás ereje. Hogy e népi ellenállást letörjék, a németek elavult és barbár hadijoghoz folyamodtak. Azt a szabályt követik, hogy minden olyan várost és falut, amelyben egy vagy több lakos részt vesz a védelemben, a német csapatokra tüzel vagy általában segíti a franciákat, fel kell perzselni: hogy mindenkit, akinél fegyvert találnak és aki véleményük szerint nem reguláris katona, a helyszínen főbe kell lőni; s ahol feltehető, hogy a város lakosságának jelentős része elkövet ilyen vétkeket, min-

den épkézláb férfit haladéktalanul fel kell koncolni. Ezt a rendszert most már csaknem hat hete könyörtelenül alkalmazzák és még ma is teljes mértékben érvényesítik. Nem lapozhatunk fel német újságot úgy, hogy legalább fél tucatnyi jelentésre ne akadnánk benne ilyen katonai kivégzésekről, amelyek e hasábokon magától értetődő valaminek tűnnek, egyszerűen a katonai igazságszolgáltatás intézkedéseinek, amelyeket a „derék katonák" üdvös szigorral „gyáva orgyilkosok és útonállók" ellen alkalmaznak. Nincs semmiféle zűrzavar, féktelen fosztogatás, nők megerőszakolása, nincs semmiféle szabálytalanság. Szó sincs róla. Minden rendszeresen és parancsra történik: az elítélt falut körülveszik, a lakosokat kikergetik, az élelmiszert lefoglalják és a házakat felgyújtják, a tényleges vagy vélt bűnösöket pedig hadbíróság elé hurcolják, ahol csalhatatlan bizonyossággal megállapított sommás ítélet és fél tucatnyi puskagolyó vár reájuk. Ablis-ban, egy 900 lakosú faluban a Chartres-be vezető úton, a 16. (schleswig-holsteini) huszárezred egy századán éjszaka francia irreguláris harcosok rajtaütöttek, s az összecsapás során a század elvesztette embereinek több mint a felét. E vakmerőség megtorlására a teljes lovasdandár Ablis-ba vonult és felperzselte az egész falut; két különböző jelentés — mindkettő a dráma szereplőitől ered — azt állítja, hogy az összes épkézláb férfi lakost összeterelték és kivétel nélkül valamennyiüket agyonlőtték vagy lekaszabolták. Ez csak egyike a sok hasonló esetnek. Egy bajor tiszt Orléans környékéről azt írja, hogy csapatteste tizenkét nap alatt öt falut perzselt fel; s túlzás nélkül mondhatjuk, hogy mindenütt, ahol a német gyors oszlopok Franciaország szívébe nyomultak be, útjukat túlságosan gyakran jelezte tűz és vér.

Ma, 1870-ben nem lehet egyszerűen azt állítani, hogy ez törvényes hadviselési mód, és hogy a civil lakosságnak vagy bárkinek a beavatkozása, aki hivatalosan nem katona, feltétlenül útonállással egyértelmű és tűzzel-vassal eltiprandó. Ez esetleg helytálló lehetett XIV. Lajos vagy II. Frigyes korában, amikor csak a hadseregek harcoltak. De az amerikai függetlenségi háborútól az amerikai polgárháborúig Európá-

ban éppúgy, mint Amerikában, a lakosságnak a háborúban való részvétele már nem kivétel volt, hanem szabály. Ha egy nép eltűrte, hogy leigázzák csak azért, mert hadai ellenállásra képtelenné váltak, mint gyávák nemzetének az általános megvetés jutott osztályrészéül; s ha a nép kellő eréllyel ilyen irreguláris ellenállást tanúsított, a betolakodóknak csakhamar be kellett látniuk, hogy a tűz és vér elavult kódexét már lehetetlen alkalmazni. Az angolok Amerikában,[205] a franciák Napóleon alatt Spanyolországban,[206] az osztrákok 1848-ban Olaszországban és Magyarországon hamarosan rákényszerültek, hogy a népi ellenállást teljesen törvényes hadviselési módként kezeljék, attól való félelmükben, hogy a megtorlás saját foglyaikat éri. Még 1849-ben Badenben a poroszoknak és a pápának* Mentana[207] után sem volt annyi bátorságuk, hogy hadifoglyaikat válogatás nélkül lemészárolják, jóllehet azok irregulárisak és „rebellisek" voltak. Korunkban csak két példa ismeretes ennek az elavult „kiirtási" elvnek a könyörtelen alkalmazására: az indiai szipoj-felkelés elfojtása után rendezett angol vérfürdő,[208] és Bazaine-nek s franciáinak eljárása Mexikóban.[209]

A világ valamennyi hadserege közül a porosz újíthatja fel legkevésbé ezt a gyakorlatot. 1806-ban Poroszország csak azért omlott össze, mert az országban sehol sem volt nyoma a nemzeti ellenállás szellemének. 1807 után az államigazgatás és a hadsereg újjászervezői megtettek minden tőlük telhetőt, hogy újjáélesszék ezt a szellemet. Ekkor Spanyolország dicső példája mutatta meg, hogy egy nemzet miképpen állhat ellen a betörő hadseregnek. Poroszország összes katonai vezetői ezt követendő példaként állították honfitársaik elé. Ebben a vonatkozásban Scharnhorst, Gneisenau, Clausewitz, mind egyetértettek; Gneisenau még Spanyolországba is elment, hogy személyesen vegyen részt a Napóleon elleni harcban. A Poroszországban akkor bevezetett új katonai rendszer egészében véve kísérlet volt az ellenséggel szembeni népi ellenállás megszervezésére, legalábbis amennyire ez az abszolút monarchiában egyáltalán lehetséges. Nemcsak hogy minden épkézláb

* IX. Pius. — *Szerk.*

férfinak át kellett mennie a hadsereg iskoláján és 40 éves koráig a Landwehrben szolgálatot teljesítenie, de a 17 és 20 év közötti fiúknak s a 40 és 60 év közötti férfiaknak is részt kellett venniük a Landsturmban, a levée en masse-ban, amely azt a feladatot kapta, hogy az ellenség hátában és oldalában zavarja annak mozdulatait, elvágja utánpótlását és futárösszeköttetését, felhasználjon minden fegyvert, amit csak talál, s válogatás nélkül alkalmazzon minden keze ügyében levő eszközt a betolakodók nyugtalanítására. „Minél hatékonyabbak ezek az eszközök, annál jobb" — s ami a legfontosabb, elrendelték, hogy

„a Landsturm tagjai ne viseljenek semmiféle egyenruhát, hogy bármikor ismét felvehessék civil jellegüket és ismeretlenek maradjanak az ellenség előtt".

Az egész „Landsturm-Ordnung",* ahogy az erre vonatkozó 1813. évi törvényt nevezték (szerzője nem más, mint Scharnhorst, a porosz hadsereg megszervezője), az engesztelhetetlen nemzeti ellenállásnak ebben a szellemében készült, amelynek minden eszköz jogos, és a leghatékonyabb a legjobb. De ezeket a poroszok a franciákkal szemben kívánták alkalmazni; ha viszont a poroszokkal szemben a franciák cselekednek ugyanígy, az természetesen egészen más. Ami az egyik helyen hazafias tett, a másik helyen útonállás és gyáva orgyilkosság.

Tény az, hogy a mai porosz kormány szégyelli ezt a régi, félig forradalmi „Landsturm-Ordnung"-ot és a franciaországi eseményekkel próbálja elfeledtetni. De minden Franciaországban elkövetett önkényes kegyetlenkedés egyre inkább az emberek emlékezetébe idézi a „Landsturm-Ordnung"-ot, s az ilyen aljas hadviselési módszer igazolása csak azt bizonyítja, hogy a porosz hadsereg Jéna óta rengeteget javult ugyan, de a porosz kormány rohamléptekkel közeledik a felé az állapot felé, amely Jénát előidézte.

A megjelenés helye: The Pall Mall Gazette, 1870. november 11.
Eredeti nyelve: angol.

* „Népfelkelő Szabályzat." — *Szerk.*

FRANCIAORSZÁG KATONAI HELYZETE

Tegnap utaltunk arra a tényre, hogy a sedani kapituláció óta sokat javultak Franciaország kilátásai, és még Metz eleste is, aminek következtében mintegy 150 ezer német katona szabadult fel, ma már nem tekintendő olyan megsemmisítő csapásnak, amilyennek eleinte látszott. Ha ma ismét visszatérünk erre a tárgyra, ezt csak azért tesszük, hogy néhány további, katonai vonatkozású részlettel bebizonyítsuk ennek a nézetnek a helyességét.

A német hadseregek állásai november 24-én, amennyire ez megállapítható, a következők voltak:

Párizs körülzárásában részt vesz a Harmadik Hadsereg (a 2., 5., 6., továbbá a 2. bajor hadtest, a 21., a württembergi és a gárda Landwehr-hadosztály), valamint a Negyedik Hadsereg (a 4., a 12. és a gárdahadtest); összesen tizenhét hadosztály.

A megfigyelő hadsereg, amely a bekerítést fedezi, a következő csapatokból áll: északon az Első Hadsereg (az 1., és a 8. hadtest), nyugaton és délnyugaton a mecklenburgi nagyherceg hadserege (a 17. és 22. hadosztály és az 1. bajor hadtest), délen a Második Hadsereg (a 3., a 9. és a 10. hadtest és a Landwehrnek egy hadosztálya, amelynek egy részét Ricciotti Garibaldi Châtillonnál erősen megtépázta [210]); összesen tizenöt hadosztály.

Különleges feladatokkal működik: Franciaország délkeleti részében a 14. hadtest (Werder parancsnoksága alatt, két és

fél hadosztállyal) és a 15. hadtest; Metznél és Thionville vidékén a 7. hadtest; az összeköttetési vonalon legalább másfél hadosztály Landwehr; összesen legalább nyolc hadosztály.

Ebből a negyven hadosztálynyi gyalogságból az első tizenhét hadosztályt Párizs pillanatnyilag teljesen lekötötte, az utóbbi nyolc hadosztály mozdulatlanságával azt bizonyítja, hogy valamennyiükre szükség van a kiszabott feladatok ellátásához. Harctéri szolgálatra marad tehát az a tizenöt hadosztály, amelyből a három megfigyelő hadsereg áll, s ez a haderő lovassággal és tüzérséggel együtt összesen legfeljebb 200 ezer harcos.

November 9-e előtt nem látszott semmiféle komolyabb akadály, amely ezeket a seregeket meggátolhatta volna Középsőt Dél-Franciaország legnagyobb részének lerohanásában. Azóta azonban jelentősen megváltozott a helyzet. Nem is annyira az a tény, hogy megverték és visszavonulásra kényszerítették von der Tann tábornokot, vagy d'Aurelle bebizonyította, hogy képes a csapatok ügyes irányítására, késztettek bennünket arra, hogy nagyobb tisztelettel tekintsünk a Loire-hadseregre, mint ahogy ezt, őszintén megvallva, eddig tettük — hanem sokkal inkább azok az erélyes intézkedések helyezték egészen más megvilágításba ezt a hadsereget, amelyeket Moltke foganatosított e hadsereg Párizs irányában várható előnyomulásának elhárítására. Moltke nemcsak azt tartotta szükségesnek, hogy a város déli oldalán az ostromló erők legnagyobb részét készenlétbe helyezze, ezzel de facto* kockáztatva még Párizs ostromzárának a feloldását is, hanem a Metzből jövő két hadsereg menetirányát is azonnal megváltoztatta, hogy közelebb hozza őket Párizshoz és így az összes német haderőt a város körül vonja össze. Most pedig arról értesülünk, hogy emellett az ostromló erőket védőművekkel is megerősítették. Bárhogyan vélekednek mások, Moltke nyilván nem tartja felfegyverzett csürhének a Loire-hadsereget, hanem igazi, komoly és félelmetes hadseregnek.

E hadsereg jellegére vonatkozó korábbi bizonytalanság

* Ténylegesen. — *Szerk.*

elsősorban a tours-i angol tudósítók jelentéseiből származott. Közöttük úgy látszik, nincsen egyetlen katonai szakember sem, aki felismerhetné azokat a megkülönböztető jellemző vonásokat, amelyek a hadsereget a felfegyverzett emberek sokaságától megkülönböztetik. Nap nap után a lehető legellentétesebb jelentések érkeztek a fegyelemről, a kiképzés menetéről, a létszámról, a fegyverzetről, a felszerelésről, a tüzérségről, a szállítás megszervezéséről — egyszóval mindarról, ami döntően szükséges a véleményalkotáshoz. Valamennyien ismerjük az új hadsereg megszervezésének hallatlan nehézségeit; hiány mutatkozott fegyverben, lovakban, mindenfajta hadianyagban, nem volt elegendő tiszt és különösen kevés volt az idő. A befutó jelentések főképpen ezekkel a nehézségekkel foglalkoztak. Ezért a Loire-hadsereget általában lebecsülték mindazok, akiket ítéletükben nem befolyásolt rokonszenvük.

Most ugyanezek a tudósítók egyöntetűen dicsérik a Loire-hadsereget. Azt mondják, hogy több tisztje van és fegyelmezettebb, mint a Sedannál és Metznél vereséget szenvedett hadseregek. Ez bizonyos fokig kétségtelenül így is van. Nyilván sokkal jobb a csapatok szelleme, mint amelyet a bonapartista hadseregekben valaha is tapasztalhattunk; a katonáknak szilárd elhatározásuk, hogy mindent megtesznek hazájukért, egységesen harcolnak és ennek érdekében alávetik magukat a parancsoknak. Ez a hadsereg ismét megtanult egy rendkívül fontos dolgot, amelyet Louis-Napoléon hadserege már teljesen elfelejtett: a könnyű gyalogsági szolgálatot, azt a művészetet, hogy szárnyaikat és hátukat védjék a rajtaütések ellen, hogy az ellenséget felderítsék, különítményein rajtaüssenek, értesüléseket szerezzenek és foglyokat ejtsenek. A mecklenburgi nagyhercegnél működő Times-tudósító bizonyítékokat szolgáltat erre. Most a poroszok azok, akik a sötétben tapogatóznak, mert nem ismerik az ellenség tartózkodási helyét, holott azelőtt éppen fordítva volt. Sokat tud az a hadsereg, amely ezt megtanulta. Nem szabad azonban elfelejtenünk, hogy a Loire-hadseregnek, akárcsak a nyugaton és északon működő testvérhadseregeinek, még be kell bizonyítania bátorságát egy

általános ütközetben egy körülbelül azonos látszámú ellenséggel szemben. Ez nagyjából eredménnyel kecsegtet, és sok körülmény szól amellett, hogy még egy nagy vereség sem érintené olyan súlyosan, mint a legtöbb fiatal hadsereget.

Tény az, hogy a poroszok brutalitása és kegyetlenkedése nemhogy elfojtotta volna a népi ellenállást, hanem inkább megsokszorozta energiáját, olyannyira, hogy a poroszok is nyilván belátták hibájukat és most már alig hallunk felperzselt falvakról és lemészárolt parasztokról. De már érezhető a kegyetlen bánásmód hatása: napról napra egyre nagyobb arányokat ölt a gerillaháború. Amikor a Times-ben olvassuk a jelentéseket a mecklenburgi nagyhercegnek Le Mans irányában folytatott előnyomulásáról, amelynek során sehol sem találkoztak ellenséggel, nincsenek nyílt mezőn ellenállást tanúsító reguláris csapatok, de a szárnyak körül tartaniuk kell a lovasságtól és franktirőröktől, nincsenek hírek a francia csapatok tartózkodási helyéről és a porosz csapatok szorosan felzárkózva elég nagy egységben menetelnek — önkéntelenül is eszünkbe jut Napóleon marsalljainak spanyolországi hadjárata vagy Bazaine csapatainak mexikói menetelése. S ha egyszer már felébredt a népi ellenállás szelleme, még egy 200 ezer főnyi hadsereg sem ér el gyors eredményeket az ellenséges ország megszállásában. Hamar elérkezhet odáig, hogy különítményei gyengébbeknek bizonyulnak azoknál az erőknél, amelyeket a védelem szembe tud állítani velük, hogy ez milyen hamar következik be, az teljesen a népi ellenállás energiájától függ. Még a megvert sereg is hamar menedéket talál az üldöző ellenséggel szemben, mihelyt az ország népe felkel; ez az eset most bekövetkezhet Franciaországban. Ha pedig a nép az ellenség megszállta területen felkel vagy akár csak összeköttetéseit ismételten megszakítja, még jobban leszűkülnek azok a határok, amelyeken túl az invázió tehetetlenné válik. Nem csodálkoznánk például, ha bebizonyosodna, hogy a mecklenburgi nagyherceg — hacsak Frigyes Károly hercegtől nem kap erős támogatást — máris túlságosan messzire nyomult előre.

Jelenleg természetesen minden Párizstól függ. Ha Párizs

még egy hónapig kitart — s a város készleteiről szóló jelentések egyáltalán nem zárják ki ennek lehetőségét —, Franciaország esetleg olyan hadsereget vihet a harcmezőre, amely a népi ellenállás segítségével elég erősnek bizonyul, hogy a poroszok összeköttetésének sikeres megtámadásával megszüntesse az ostromzárat. A hadseregszervezés gépezete, úgy látszik, most elég jól működik Franciaországban. Ember több van a kelleténél; a modern ipar erőforrásai és a korszerű közlekedési eszközök gyorsasága révén váratlanul nagy mennyiségben halmoznak fel fegyvereket; csak Amerikából 400 ezer vontcsövű puska érkezett és a lövegek ma Franciaországban eddig ismeretlen gyorsasággal készülnek. Valamiképpen még tiszteket is sikerült találni vagy kiképezni. Mindent egybevetve: azok az erőfeszítések, amelyeket Franciaország Sedan óta honvédelmének újjászervezése érdekében tett, példa nélkül állnak a történelemben és a csaknem biztos sikerhez már csak egy tényező szükséges: idő. Ha Párizs egy hónapig kitart, ez a sikert még jóval közelebb hozza. És ha Párizsnak nincs annyi időre élelmiszere, Trochu megkísérelhetné, hogy az erre alkalmas csapatokkal áttörjön az ostromzár vonalán, s kockázatos volna most azt állítani, hogy ebben nem érhet el sikert. Amennyiben ez sikerülne neki, Párizs még mindig legalább három porosz hadtestből álló helyőrséget venne igénybe a rend fenntartásához, s így Trochu több franciát szabadíthatna fel, mint amennyi németet Párizs átadása felszabadítana. Bármilyen sokat jelent a párizsi erőd, ha franciák védik, nyilvánvaló, hogy német haderő sohasem tarthatja sikerrel francia ostromlókkal szemben. Ugyanannyi emberre volna szükség belül a nép fékentartásához, mint amennyi a védelemhez kell a falakon kívüli támadókkal szemben. Párizs eleste tehát magával hozhatja Franciaország elestét, bár nem szükségszerűen.

Ma különösen nem alkalmas az idő a háború valószínű kimenetelének latolgatására. Ebben a pillanatban csak a porosz hadseregek létszámát ismerjük megközelítően. A másik, a francia haderők létszámát és minőségét csak kevéssé ismerjük. Emellett a rendkívül nehezen felmérhető erkölcsi tényе-

zők is közrejátszanak, amelyekről csak annyit mondhatunk, hogy mind kedvezőek Franciaország, és kedvezőtlenek Németország szempontjából. Annyi mindenesetre bizonyosnak látszik, hogy a hadban álló erők most sokkal inkább kiegyenlítődtek, mint Sedan óta valaha is, és hogy a franciáknak kiképzett csapatokkal való viszonylag csekély megerősítése teljesen helyreállítaná az egyensúlyt.

A megjelenés helye: The Pall Mall Gazette, 1870. november 26.
Eredeti nyelve: angol.

A HÁBORÚ ESÉLYEI

A francia Loire-hadsereg legutóbbi veresége és Ducrot visszavonulása a Marne mögé — feltéve, hogy ez a hadmozdulat olyan döntő jelentőségű volt, mint ahogy azt szombaton vázoltuk — végleg megpecsételte a Párizs felmentésére indított első kombinált hadművelet sorsát. Ez teljes kudarccal végződött, s most vannak, akik ismét felvetik a kérdést, vajon ezek az újabb sorozatos balsikerek nem bizonyítják-e, hogy a franciák képtelenek a további sikeres ellenállásra, és nem volna-e jobb mindjárt feladni a játszmát, átadni Párizst és aláírni Elzász és Lotaringia átengedését.

Való igaz, hogy a komoly háború teljesen kiveszett már az emberek emlékezetéből. A krími, az itáliai, s az osztrák-porosz háború mindmegannyi pusztán konvencionális hadviselés — ezeket a háborúkat a kormányok folytatták és békét kötöttek, mihelyt katonai gépezetük elhasználódott vagy összeomlott. Igazi háborút, amelyben maga a nemzet vesz részt, néhány nemzedék óta nem láttunk Európa szívében. Volt ilyen háború a Kaukázusban és Algériában, ahol a harcok szinte megszakítás nélkül több mint húsz esztendeig tartottak. Láthattunk volna ilyen háborút Törökországban, ha szövetségeseik hagyták volna a törököket a maguk módján védekezni. Az igazság az, hogy konvencióink csak a barbároknak hagyják meg az igazi önvédelem jogát, civilizált államoktól elvárjuk, hogy az etikettnek megfelelően harcoljanak és hogy az igazi nemzet ne vetemedjen olyan modortalanságra,

mint a harc folytatása a hivatalos nemzet fegyverletétele után.

A franciák csakugyan elkövették ezt a modortalanságot. A poroszok bosszúságára, akik a katonai etikett legjobb szakértőinek tartják magukat, három hónapon át folytatták a harcot, miután Franciaország hivatalos hadseregét már kiütötték a nyeregből; sőt olyasmit értek el, amit nemzeti hadseregünknek ebben a háborúban sohasem sikerült elérni: egy jelentős, és számos kisebb sikert vívtak ki, lövegeket, szállítmányokat zsákmányoltak s foglyokat ejtettek. Igaz ugyan, hogy éppen most szenvedtek sorozatos kudarcot, de ezek mit sem számítanak azokhoz a balsikerekhez képest, amelyek a néhai hivatalos hadsereget rendszeresen érték ugyanattól az ellenségtől. Az is igaz, hogy első kísérletük — amellyel Párizst belülről és kívülről egyidejűleg indított támadással próbálták felmenteni, az ostromló hadsereg gyűrűjét áttörve — teljesen meghiúsult, de vajon szükségképpen azt jelenti-e ez, hogy egy második kísérletnek már nem maradt semmi esélye?

Mindkét francia hadsereg, a párizsi éppúgy, mint a Loire-hadsereg, a németek tanúsága szerint is jól harcolt. Bizonyos, hogy kisebb létszámú csapatoktól vereséget szenvedtek, de fiatal és újonnan szervezett csapatoktól nem is várhattunk mást, amikor veteránokkal kerültek szembe. Az ellenség tüzében végrehajtott harcmozdulataik — a Daily News egyik tudósítója szerint, aki ért ahhoz, amiről ír — gyorsak és biztosak voltak; ha pontosság tekintetében voltak is fogyatékosságaik, ez olyan hiba, amelybe több győzelmes francia hadsereg is beleesett már. Ezek a hadseregek megmutatták, hogy *hadseregek*, s az ellenségnek kellő tisztelettel kell kezelnie őket. Nem kétséges, hogy igen különböző elemekből tevődnek össze: sorzászlóaljakból, amelyek többé-kevésbé régi katonákból állanak, garde mobile-ból, amelynél a harcképesség legkülönbözőbb fokozatai tapasztalhatók, a jól vezényelt kiképzett és felszerelt zászlóaljaktól a kiképzetlen újonczászlóaljakig, amelyek a fegyverfogásokban és a menetgyakorlatokban is járatlanok még, különféle franktirőrökből — jókból, rosszakból és középszerűekből, s nagyon valószínű, hogy ez utóbbiak van-

nak többségben. Feltétlenül van azonban egy mag a teljesen harcképes zászlóaljakból, mely köré a többi erők csoportosíthatók; ha egy hónapon át időnként részt vehetnek a harcokban anélkül, hogy megsemmisítő vereséget szenvednének, valamennyien kitűnő katonákká válhatnak. Jobb stratégia mellett már most is sikereket érhettek volna el, márpedig a pillanatnyilag követendő stratégia nem más, mint minden döntő összecsapás elodázása, s ez úgy hisszük megvalósítható.

Ám a Le Mans-nál és a Loire közelében összevont csapatok még korántsem alkotják Franciaország egész fegyveres erejét. További legalább 200—300 ezer ember szervezése folyik a hátországban. Ezek napról napra harcképesebbé válnak. Naponta — legalábbis bizonyos ideig — egyre növekvő számban kerülnek új katonák az arcvonalra; s mögöttük még akad ember bőven, aki a helyükbe léphet. Fegyver és lőszer folyamatosan nagy mennyiségben érkezik, minthogy vannak modern fegyvergyárak és ágyúöntödék, van távíró és vannak gőzhajók, s biztosították a tenger feletti uralmat, nem kell attól tartaniuk, hogy ebben hiány mutatkozik majd. Egyetlen hónap is óriási változásokat eredményezhet e csapatok teljesítőképességében, s ha két hónapot hagynak nekik, olyan hadseregekké válnának, amelyek érzékenyen zavarnák Moltke nyugalmát.

Ezek mögött a többé kevésbé reguláris csapatok mögött ott van még a nagy Landsturm,* a nép tömege, s ezt a poroszok arra az önvédelmi háborúra kényszerítették, amely Vilmos király apjának** mondása szerint minden eszközt szentesít. Amikor Frigyes Reimsbe, Reimsből Sedanba és onnan Párizs felé vonult, egyetlen szó sem esett a nép felkeléséről. A császári seregek vereségét egyfajta fásultsággal fogadták, a húszévi császári kormányzat közömbös és passzív engedelmességre szoktatta a néptömegeket. Itt-ott még akadtak ugyan parasztok, akik igazi harcokban vettek részt, mint például Bazeilles-ben, de ezek természetesen kivételek. A poroszok azonban alighogy elhelyezkedtek Párizs körül és a kör-

* Népfelkelés. — *Szerk.*
** III. Frigyes Vilmos. — *Szerk.*

nyező vidéken, szigorú és kíméletlen rekvirálási rendszert vezettek be, alighogy hozzáfogtak franktirőrök kivégzéséhez és az őket támogató falvak felperzseléséhez, alighogy visszautasították a franciák békeajánlatát és bejelentették ama szándékukat, hogy folytatják a hódító háborút — máris minden megváltozott. Kegyetlenkedéseik következtében körös-körül fellángolt a gerillaháború, s mihelyt egy újabb département területére léptek, mindenütt kirobbant a népfelkelés. Aki újságokban olvassa a jelentéseket a mecklenburgi nagyherceg és Frigyes Károly herceg hadseregeinek előnyomulásáról, nyomban észreveheti, milyen rendkívüli hatású ez a megfoghatatlan, minduntalan eltűnő és újra felbukkanó, de örökké gátló népfelkelés e hadseregek mozgására. Még a nagy létszámú lovasságot is, amellyel a franciák bajosan tudnak bármit is szembeállítani, jelentős mértékben akadályozza a nép általános aktív és passzív ellenségeskedése.

Vizsgáljuk most meg a poroszok helyzetét. A Párizsnál álló tizenhét hadosztályból bizonyára egyetlenegyet sem nélkülözhetnek, amíg Trochu minden nap megismételheti en masse* kitöréseit. Manteuffel négy hadosztályának Normandiában és Picardiában egyidőre több dolga akadt, mint amennyit el tud végezni, s még az is lehet, hogy visszarendelik őket.

Werder két és fél hadosztálya, alkalmi portyáktól eltekintve, képtelen túljutni Dijonon, s ez így is marad, amíg legalább Belfort-t el nem foglalják. A hosszú és keskeny utánpótlási vonalon, nevezetesen a Nancy—Párizs vasútvonalon, az őrcsapatokból egyetlen ember sem nélkülözhető. A 7. hadtestnek éppen elég dolga akad a lotaringiai erődök megszállásával, valamint Longwy és Montmédy ostromával. A Közép- és Dél-Franciaország nagy része elleni harctéri hadműveletekhez tehát Frigyes Károly hercegnek és a mecklenburgi nagyhercegnek az a tizenegy gyalogos hadosztálya marad, amelynek létszáma lovassággal együtt bizonyára nem haladja meg a 150 ezer főt.

* Tömeges. — *Szerk.*

Következésképpen a poroszok mintegy huszonhat hadosztályt használnak fel Elzász, Lotaringia és a Párizsba, illetőleg Dijonba vezető hosszú utánpótlási vonalak megszállására, valamint Párizs körülzárására, s mégis Franciaország területéből közvetlenül talán alig egynyolcadot, közvetve pedig legfeljebb egynegyedet tartanak ellenőrzésük alatt. Az ország többi részének elfoglalására tizenöt hadosztályuk marad, amelyből négy felett Manteuffel parancsnokol. Hogy ezek milyen messzire nyomulhatnak előre, az teljes mértékben a népi ellenállás erősségétől függ. Mivel a csapatok összekötő vonalai mind Versailles-on vezetnek át — hiszen Frigyes Károly hercegnek menetével nem sikerült Troyes-n keresztül új vonalat megnyitni — és egy lázongó ország kellős közepén állnak, széles arcvonalon kell szétszóródniuk és útjaik biztosítására, valamint a nép fékentartására mindenütt különítményeket kell hátrahagyniuk. Így hamarosan elérkezhetnek arra a pontra, ahol erőik annyira megcsappannak, hogy a szembenálló francia erők egyensúlyba kerülnek velük; s ekkor az esélyek ismét a franciáknak kedveznek. Vagy pedig a német hadseregeknek nagy gyors oszlopokként kell működniük, amelyek az országban ide-oda menetelnek, anélkül, hogy véglegesen megszállnák. Ilyen esetben a francia reguláris csapatok átmenetileg kitérhetnek előlük és bőven alkalmuk nyílik majd rá, hogy oldalba vagy hátba támadják őket.

Néhány olyan gyors hadtestet, amilyeneket Blücher 1813-ban a franciák oldalába küldött, igen hatásosan lehetne harcba vetni a németek összekötő vonalának áttörésére. Ez a vonal Nancytól Párizsig csaknem egész hosszában sebezhető. Egypár osztag (egy-két lovasszázadból és néhány mesterlövészből) e vonal megtámadásával, a vágányok, az alagutak és a hidak szétrombolásával, a vonatszerelvények elleni rajtaütésekkel stb. elérhetné, hogy a német lovasságot visszavonják az arcvonalról. Kétségtelen azonban, hogy az igazi „huszárvirtus" hiányzik a franciákból.

Mindez csak azzal a feltétellel érvényes, hogy Párizs továbbra is kitart. Egyelőre legfeljebb az éhínség kényszerítheté rá Párizst a megadásra. A tegnapi Daily News-ban olvas-

ható hírek, amelyek egy párizsi tudósítótól származnak, ha megfelelnek a valóságnak, sok kételyt oszlathatnak el. E hírek szerint Párizsban a hadsereg lovain kívül még 25 ezer ló van, ami lovanként 500 kilogrammot számítva $6^1/_4$ kilogramm, tehát 14 font hús jut egy lakosra, vagyis mintegy napi $^1/_4$ font két hónapra. Ezzel, valamint kenyérrel és a borral ad libitum,* és jelentős mennyiségű sózott hússal és más élelmiszerrel Párizs február elejéig mindenképpen kitarthat. Ez kéthónapi időhöz juttatná Franciaországot, s ez az idő most többet érne neki, mint két békeév. Csak valamennyire is okos és erőteljes vezetés — mind központilag, mind helyileg — olyan helyzetbe hozná Franciaországot, hogy lehetősége nyílna Párizs felmentésére és ismét talpra állna.

S ha Párizs elesne? Még elegendő időnk van e lehetőség latolgatására, amíg ez valószínűbbé válik. Franciaország mindenesetre több mint két hónapon át boldogult Párizs nélkül, és Párizs nélkül is folytathatja a harcot. Persze Párizs eleste letörhetné az ellenállás szellemét, de ezt éppen most, az utóbbi hét nap kellemetlen hírei is megtehetik. De sem az egyik, sem a másik nem jár szükségszerűen ilyen következményekkel. Ha a franciák megerősítenek néhány manőverezésre alkalmas állást, például Nevers-t, a Loire és az Allier találkozásánál, ha előretolt erődítményeket létesítenének Lyon körül, hogy ezt a várost éppoly erőssé tegyék, mint Párizst, akkor a háborút Párizs eleste után is folytathatnák, de erről még korai lenne beszélni.

Nyugodtan állíthatjuk tehát, hogy ha az ellenállás szelleme a népben nem lohad le, Franciaország pozíciója legutóbbi vereségei után is igen erős. Mivel uralkodik a tengeren, amely lehetővé teszi a fegyverbehozatalt, s bővében van kiképezhető férfiaknak, s miután túljutott a szervező munka első és legnehezebb három hónapján — reménye megvan, hogy egy további hónapig, ha ugyan nem kettőig, lélegzethez juthat, amikor a poroszoknál már mutatkoznak a kimerülés jelei. Ilyen körülmények között a megadás valóságos árulás lenne.

* Korlátlan mennyiségben. — *Szerk.*

S ki tudja, milyen véletlenek adódhatnak, milyen további bonyodalmak támadhatnak még közben Európában? A franciáknak mindenképpen folytatniuk kell a harcot.

A megjelenés helye: The Pall Mall Gazette, 1870. december 8.
Eredeti nyelve: angol.

A POROSZ FRANKTIRŐRÖK

Az utóbbi időben a sajtóból szinte teljesen eltűntek a francia falvak felperzseléséről szóló jelentések. Már azt reméltük, hogy a porosz hatóságok belátták hibájukat és saját csapataik érdekében megszüntették az ilyen akciókat. Tévedtünk. A lapokban ismét egyre-másra jelennek meg hírek foglyok kivégzéséről és a falvak feldúlásáról. A Berliner Börsenkourier Versailles-ben november 20-án kelt egyik jelentése szerint:

„Tegnap érkeztek az itteni kastélyba a Dreux-nél 17-én lezajlott harc első sebesültjei. A franktirőrökkel alaposan leszámoltak s hogy példát statuáljanak, a bandát sorba állították és főbelőtték. Egy általános hadseregparancs a legnyomatékosabban megtiltja, hogy a franktirőröket foglyul ejtsék, és elrendeli, hogy ahol csak felbukkannak, rögtönítélettel lőjék főbe őket. E csőcselék arcátlan, gyáva és rabló viselkedésére való tekintettel az alkalmazott intézkedések elengedhetetlenül szükségesek."

A bécsi Tages-Presse ugyanezzel a keltezéssel így ír:

„A villeneuve-i erdőben a múlt héten négy franktirőrt akasztottak fel, mert az erdőből ulánusainkra lőttek."

Egy, Versailles-ben november 26-án kelt hivatalos jelentés szerint az Orléans környéki falusi nép — a papoktól felbujtva, akik Dupanloup püspöktől kaptak utasítást egy kereszteshadjárat hirdetésére — gerillaháborút indított a németek ellen; mezei munkát mímelő parasztok állítólag tüzet nyitottak a járőrökre és összekötő tiszteket lőttek agyon. Az

ilyen orgyilkosságok megtorlására minden fegyvert viselő polgári személyt a helyszínen azonnal kivégeznek. Elég sok pap — szám szerint hetvenhét — most vár ítéletére.

Ez csupán néhány példa, de a végtelenségig lehetne sorolni hasonlókat. Mégis úgy látszik, a poroszok szándéka az, hogy a háború végéig folytatják ezeket a brutalitásokat. Nem árt tehát még egyszer felhívni a figyelmüket néhány tényre Poroszország legújabbkori történetéből.

A jelenlegi porosz király nyilván nagyon jól emlékszik még országa legnagyobb megaláztatásának idejére: a jénai csatára, az Oderáig folytatott hosszú menekülésre, csaknem valamennyi porosz csapat egymást követő gyors kapitulálására, a maradék erőknek a Visztula mögé való visszavonulására, az ország egész katonai és politikai rendszerének teljes összeomlására. Akkoriban egy pomerániai parti erőd védelme alatt, egyéni kezdeményezésre, hazafias felbuzdulásból újabb aktív ellenállás bontakozott ki az ellenséggel szemben. Egy egyszerű dragonyos zászlós, Schill nevezetű, Kolbergben szabadcsapatot (gallice*: franc-tireurs) szervezett, s a lakosságtól támogatva rajtaütött járőrökön, különítményeken, tábori őrsökön; közpénzeket, élelmiszert és hadianyagot zsákmányolt, foglyul ejtette Victor francia tábornokot és általános felkelést készített elő az országban a franciák hátában és összekötő vonalain. Egyszóval, mindazt megtette, amit most a francia franktirőrök rovására írnak, akiket a poroszok útonállóknak és csőcseléknek minősítenek és ellenállásukat fegyvertelen foglyok főbelövésével bosszulják meg. De a mostani porosz király apja** ezt határozottan helyeselte és előléptette Schillt. Ismeretes, hogy ugyanez a Schill 1809-ben — amikor Poroszországban béke volt ugyan, de Ausztria hadat viselt Napóleon ellen — ezredével, akárcsak Garibaldi, saját szakállára megtámadta Napóleont, hogy Stralsundban megölték és katonáit foglyul ejtették. A porosz hadi szabályok szerint tehát Napóleonnak joga és lehetősége lett volna, hogy valamennyiüket kivégeztesse, mégis csak tizenegy tisztet lövetett főbe Weselben.

* Gallul, vagyis franciául. — *Szerk.*
** III. Frigyes Vilmos. — *Szerk.*

E tizenegy franktirőr sírján a mostani porosz király apja kénytelen volt, nagyon is akarata ellenére, a hadseregen belüli és azon kívüli közvélemény nyomására emlékművet emelni.

Alighogy Poroszországban a gyakorlatban is megindult a szabadcsapat-mozgalom, a poroszok — amint ez gondolkodók nemzetéhez illik — máris hozzáfogtak a dolog rendszerbe foglalásához és kidolgozták elméletét. A szabadcsapat-mozgalom teoretikusa, a nagy bölcselő franktirőr nem volt más, mint Anton Neithardt von Gneisenau, aki egy ideig tábornagy volt őfelsége a porosz király szolgálatában. Gneisenau 1807-ben Kolberget védte, s parancsnoksága alatt állt Schill néhány franktirőrje. A védelemben jelentős támogatást kapott a város lakosságától, amely még csak a garde mobile vagy garde nationale sédentaire címére sem tarthatott igényt, tehát — a legújabb porosz felfogás szerint — nyilvánvalóan megérdemelte a „helyszínen való kivégzést". Ám az a nagy erőforrás, amelyet egy megtámadott ország számára az erőteljes népi ellenállás jelent, olyan mély hatással volt Gneisenaura, hogy éveken át behatóan tanulmányozta, hogyan lehet ezt a népi ellenállást a legjobban megszervezni. A spanyolországi gerillaháború és az orosz parasztok felkelése a franciák Moszkvából való visszavonulásának vonala mentén újabb példákat szolgáltatott neki, s 1813-ban alkalma nyílt elméletének gyakorlati megvalósítására.

Gneisenau már 1811 augusztusában tervet dolgozott ki a népi felkelés előkészítésére. Eszerint milíciát kell szervezni, amely nem visel egyenruhát, hanem csak katonasapkát (gallice: képi), fekete-fehér övet és esetleg katonaköpenyt, egyszóval, szinte hajszálra a mostani franktirőrök egyenruháját.

„Ha az ellenség túl nagy erőkkel közeledik . . . eldugja fegyverét, sapkáját és övét, s az ország egyszerű lakosaként jelenik meg."

Éppen ez az, amit a poroszok ma olyan bűnnek tekintenek, amelyet csak golyóval vagy kötéllel lehet megtorolni. Ezeknek a milíciacsapatoknak az volt a feladatuk, hogy állan-

dóan zaklatva az ellenséget megszakítsák összeköttetéseit, zsákmányul ejtsék vagy megsemmisítsék utánpótlási szállítmányait, de kerüljék a szabályos támadásokat és az összevont reguláris csapatok elől húzódjanak vissza az erdőkbe vagy a mocsarakba.

„Minden keresztény felekezet valamennyi papjának utasítást kell kapnia arra, hogy a háború kitörő ekor mindenütt hirdesse a felkelést, a legsötétebb színekkel ecsetelje Franciaország leigázási tervét és a Makkabeusok korának zsidó népére emlékeztessen ... hogy azok példája buzdítson bennünket ..."

Minden papnak fel kell esketnie egyházközsége tagjait, hogy az ellenségnek nem szolgáltatnak ki élelmiszert, fegyvert stb., „csak ha fegyveres erővel kényszerítik őket rá".

Egyszóval ugyanolyan kereszteshábórút kellett prédikálniuk, amilyennek a hirdetésére az orléans-i püspök utasította papjait, s ami miatt most elég sok francia lelkész vár ítéletre.

Aki kezébe veszi Pertz professzor „Gneisenau élete" c. művének második kötetét, a címoldal után fakszimilében megtalálja Gneisenau kezeírásával a fenti idézetnek egy részét és rajta Frigyes Vilmos király széljegyzetét:

„Amint egy lelkészt főbelőnek, vége az egésznek."

A király szemmel láthatóan nem nagyon bízott papsága hősiességében. Ez azonban nem gátolta Gneisenau tervének határozott jóváhagyásában. Néhány esztendővel később, amikor éppen azokat az embereket, akik a franciákat az országból kiűzték, letartóztatták és mint „demagógokat"[211] üldözték, ez éppúgy nem gátolta az egyik akkori bölcs demagógvadászt — akinek kezébe került e dokumentum eredeti példánya —, hogy az ismeretlen szerző ellen vádat emeljen a népnek a papok főbelövésére való felbujtásáért!

1813-ig készítette elő fáradhatatlanul Gneisenau nemcsak a reguláris hadsereg szervezését, hanem a népfelkelést is, mint a francia iga lerázásának egyik eszközét. Amikor végre kitört a háború, ezt nyomban felkelés, a parasztok és franktirőrök ellenállása is kísérte. Áprilisban a Wesertől

az Elbáig fegyvert ragadott az ország; hamarosan Magdeburg vidékének népe is felkelt, Gneisenau pedig levelet írt frankföldi barátainak — a levelet Pertz közzétette —, s ebben arra szólította fel őket, hogy szervezzenek felkelést az ellenség utánpótlási vonala mentén. Ekkor megjelent ennek a népi hadviselésnek a hivatalos elismerése is: az 1813. április 21-i Landsturm-rendelet (csak júliusban hozták nyilvánosságra), s ez minden épkézláb férfit, aki még nem teljesített szolgálatot a reguláris hadseregben vagy a Landwehrben, felszólít, hogy jelentkezzen Landsturm-zászlóaljánál, felkészülve a szent önvédelmi harcra, amely szentesít minden eszközt.

A Landsturm azt a feladatot kapta, hogy zaklassa az ellenséget mind előnyomulása, mind visszavonulása során, s így tartsa állandó készültségben, támadja meg a lőszert és élelmiszert szállító tréneket, futárokat, újoncokat és kórházakat, hajtson végre éjszakai rajtaütéseket, semmisítsen meg elmaradozó katonákat és egész csapatokat, bénítsa és tegye bizonytalanná az ellenség minden mozdulatát. Másfelől a Landsturmnak támogatnia kellett a porosz hadsereget, őrkíséretet kellett állítania a pénz-, élelmiszer- és lőszerszállítmányokhoz, a fogolyszállítmányokhoz stb. Ez a törvény valóban a franktirőrök tökéletes vademecumának* nevezhető, s mivel nem középszerű stratéga dolgozta ki, Franciaországban ma éppúgy alkalmazható, mint annak idején Németországban.

Napóleon szerencséjére azonban ezt igen hiányosan hajtották végre. A király megijedt saját művétől. A népnek módot adni arra, hogy önmagáért harcoljon, a király parancsnoksága nélkül, ez túlságosan is ellenkezett a porosz szellemmel. Így a Landsturmot felfüggesztették addig, amíg a király nem ad ki felhívást szervezésére, erre pedig sohasem került sor. Gneisenau tombolt, de végül is a Landsturm nélkül kellett boldogulnia, S ha ma élne, összes későbbi porosz tapasztalataival talán úgy látná, hogy a francia franktirőrök

* Zsebkönyvének, útmutatójának. — *Szerk.*

közelítették meg, ha nem is váltották teljesen valóra a népi ellenállásra vonatkozó beau-idéalját.* Mert Gneisenau férfi volt — méghozzá zseniális férfiú.

A megjelenés helye: The Pall Mall Gazette, 1870. december 9.
Eredeti nyelve: angol.

* Szép eszménykép. — *Szerk.*

JEGYZETEK A HÁBORÚRÓL – XXXI

A Loire-hadjárat, úgy látszik, átmenetileg megállt, s ez időt enged, hogy a jelentéseket és dátumokat egybevessük, és a rendkívül zavaros és ellentmondó anyagból olyan világos képet alkossunk a tényleges eseményekről, amilyen az adott körülmények között egyáltalán lehetséges.

A Loire-hadsereg különálló seregtestként november 15-e óta áll fenn, amikor d'Aurelle de Paladines, aki addig a 15. és a 16. hadtest parancsnoka volt, átvette az ezzel a névvel megalakított új hadsereg főparancsnokságát. Hogy abban az időben milyen más csapatok tartoztak még állományába, nem tudjuk megmondani; tény az, hogy ez a hadsereg folyamatosan erősítéseket kapott, legalábbis november végéig, amikor névlegesen a következő hadtestek tartoztak hozzá: a 15. (Pallières), a 16. (Chanzy), a 17. (Sonis), a 18. (Bourbaki), a 19. (Barral, porosz adatok szerint) és a 20. (Crouzat). Ezek közül a 19. hadtest soha nem szerepelt sem a francia, sem a porosz jelentésekben, s ezért feltehető, hogy nem vetették harcba. Ezeken a hadtesteken kívül Le Mans-nál és a szomszédos conlie-i tábornál állt a 21. hadtest (Jaurès) és a Bretagne-hadsereg, amelyet Kératry lemondása után Jaurès parancsnoksága alá helyeztek. A 22. hadtest – fűzzük hozzá mi – északon állt Faidherbe tábornok parancsnoksága alatt, s Lille volt a hadműveleti bázisa. Ebből az összeállításból kihagytuk Michel tábornok lovas hadtestét, amelyet a Loire-hadsereghez osztottak be; és bár állítólag igen nagy létszám-

mal rendelkezik, mivel nemrég alakult meg, emberanyaga kiképzetlen, s nem tekinthető egyébnek önkéntes vagy amatőr lovasságnál.

A Loire-hadsereg a legkülönfélébb elemekből tevődött össze: van itt minden – újra behívott kiszolgált katonáktól, kiképzett újoncokig és minden fegyelemtől irtózó önkéntesekig, megbízható zászlóaljaktól, amilyenek például a pápai zuávok,[212] a laza tömegekig, amelyek csak név szerint zászlóaljak. Bizonyos fegyelmet sikerült ugyan kialakítani, de egészében véve a hadsereg még mindig magán viselte annak a nagy sietségnek a bélyegét, amellyel megalakították. „Ha ez a hadsereg még négy hetet fordíthatott volna kiképzésre, akkor veszélyes ellenségünkké válhatott volna" – mondogatták azok a német tisztek, akik a harctéren ismerkedtek meg vele. A teljesen kiképzetlen újoncokat nem számítva, akik csak útban voltak, feltételezhetjük, hogy d'Aurelle öt harcképes hadteste (a 19. hadtestet leszámítva) összesen mintegy 120–130 ezer olyan emberből állott, akiket harcosoknak tekinthetünk. A Le Mans-ban álló csapatok számát további 40 ezer főre becsülhetjük.

Ezekkel állt szemben Frigyes Károly herceg hadserege, beleértve a mecklenburgi nagyherceg csapatait is. Hozier kapitánytól most szerzett értesüléseink szerint a létszámuk – mindent egybevetve – valószínűleg kevesebb mint 90 ezer fő. Ez a 90 ezer harcos azonban hadi tapasztalatainál, szervezettségénél és vezetői kipróbált hadvezéri képességeinél fogva nyugodtan felvehette a harcot kétszer akkora, olyan csapatokból álló erőkkel is, mint amilyenek vele szemben álltak. Ily módon az esélyek csaknem egyenlőek, s hogy ez így van, azért minden tiszteletet megérdemel a francia nép, amely ezt az új hadsereget három hónap alatt a semmiből megteremtette.

A hadjárat francia részről kezdődött azzal, hogy Coulmiers-nél megtámadták von der Tannt és november 9-én visszafoglalták Orléans-t; ezt követte a mecklenburgi nagyherceg menete von der Tann támogatására és d'Aurelle-nek Dreux irányában folytatott manővere, amely a mecklen-

burgi nagyherceg összes haderőit ebbe az irányba vonta és őt arra kényszerítette, hogy Le Mans felé vonuljon. Ezt a menetet francia irreguláris csapatok olyan mértékben zavarták, amilyenre eddig ebben a háborúban egyszer sem volt példa; a lakosság a leghatározottabb ellenállást tanúsította, a franktirőrök átkarolták a betolakodók szárnyait, de a reguláris csapatok csak színlelt támadásokra szorítkoztak és nem lehetett őket csatára kényszeríteni. A mecklenburgi nagyherceg hadseregénél működő német tudósítók levelei, dühük és felháborodásuk, hogy ezek a megátalkodott franciák makacsul olyan hadviselési módhoz folyamodnak, amely rendkívül előnyös nekik és igen előnytelen a poroszoknak – a legjobb bizonyíték arra, hogy a Le Mans környékén folytatott rövid hadjáratban a védők jól harcoltak. A franciák a mecklenburgi nagyherceget egy láthatatlan hadsereg teljesen hasztalan üldözésére csábították és mintegy 25 mérföldnyire csalták el Le Mans-tól. Amikor az idáig eljutott, vonakodott tovább menni és dél felé fordult. Eredeti terve nyilván az volt, hogy megsemmisítő csapást mérjen a Le Mans-i hadseregre, majd délnek Blois felé forduljon és megkerülje a Loire-hadsereg balszárnyát, Frigyes Károlynak pedig éppen akkorára kellett volna odaérkeznie, hogy ezt arcban és hátba támadja. Ez a terv azonban, mint azóta sok más terv is, meghiúsult. D'Aurelle sorsára hagyta a mecklenburgi nagyherceget, Frigyes Károly ellen vonult és november 24-én Ladonnál és Maizièresnél megtámadta a 10. porosz hadtestet, november 28-án pedig Beaune-la-Rolande-nál egy másik nagy porosz seregtestet. Világos, hogy csapatait itt rosszul használta fel. Jóllehet ez volt az első kísérlete, hogy átvágja magát a porosz hadseregen és utat törjön Párizs felé, csapatainak csak egy kis része állt harci készenlétben. Csupán annyit ért el, hogy az ellenségben tiszteletet keltett csapatai iránt. Visszavonult Orléans előtti megerődített állásaiba és ott vonta össze összes csapatait. Erőit jobbról bal felé a következőképpen állította fel: a 18. hadtestet a szélső jobbszárnyra, majd a 20. és 15. hadtestet a Párizs–Orléans vasútvonaltól keletre, ettől nyugatra a 16. és a szélső balszárnyon a 17. hadtestet. Ha

ezeket a tömegeket idejében vonták volna össze, nem kétséges, hogy megverik Frigyes Károly 50 ezer főnyi hadseregét. De amíg d'Aurelle a védőműveiben berendezkedett, a mecklenburgi nagyherceg ismét dél felé vonult és elérte unokafivérének jobbszárnyát, s ekkor ez utóbbi vette át a főparancsnokságot. A mecklenburgi nagyherceg 40 ezer embere tehát felzárkózott, hogy részt vegyen a d'Aurelle elleni támadásban, míg a Le Mans-i francia hadsereg, megelégedve azzal a dicsőséggel, hogy „visszaverte" ellenfelét, nyugodtan a szálláshelyén maradt, mintegy hatvan mérföldnyire attól a ponttól, ahol a hadjárat sorsának kellett eldőlnie.

Erre egészen váratlanul megérkezett Trochu november 30-i kitörésének híre. Támogatása újabb erőfeszítéseket igényelt. December 1-én d'Aurelle általános támadást indított a poroszok ellen, de már elkésett. Miközben a németek minden erejükkel szembeszálltak vele, a szélső jobbszárnyon álló 18. hadtestét, úgy látszik, rossz irányba vezényelték, s az egyáltalán nem is vett részt az ütközetben. Így csak négy hadtesttel harcolt, vagyis olyan létszámmal (a valóban harcolókat számítva), amely valószínűleg alig volt több ellenfelénél. Vereséget szenvedett, sőt úgy látszik megvertnek érezte magát, még mielőbb erre csakugyan sor került volna. Határozatlansága is ebből következik: miután december 3-án este kiadta a parancsot a Loire mögé való visszavonulásra, másnap reggel visszavonta parancsát és úgy döntött, hogy védeni fogja Orléans-t. Az eredmény a szokásos: order – counter-order – disorder.* Míg a porosz támadás balszárnyára és közepére összpontosult, a jobbszárnyon levő két hadteste, bizonyára az ellentmondó parancsok folytán, elvesztette Orléans-ba vezető visszavonulási vonalát és kénytelen volt átkelni a folyón – a 20. hadtest Jargeaunál, a 18. hadtest pedig ettől keletebbre Sullynál. Az utóbbinak egy kisebb része, úgy látszik, még keletebbre vetődött, ugyanis a 3. porosz hadtest december 7-én Gien közelében, Nevoynál bukkant rá és innen Briare irányában űzte, mindig a Loire

* Parancs, ellenparancs, rendetlenség. — *Szerk.*

jobb partján. Orléans 4-én este német kézre került, s nyomban megszervezték a franciák üldözését. Míg a 3. hadtestnek a Loire felső folyásán, a jobb parton kellett végigvonulnia, a 10. hadtestet Vierzonba és a mecklenburgi nagyherceg csapatait a jobb parton Blois-ba vezényelték. Mielőtt ez utóbbi elérte volna Blois-t, Beaugencynál a Le Mans-i hadseregnek legalább egy részébe ütközött, amely most végre egyesült Chanzy erőivel és makacs, részben sikeres ellenállást tanúsított. Az ellenállást mégis hamarosan megtörték, mivel a 9. porosz hadsereg a bal parton Blois felé vonult, hogy ott elvágja Chanzy visszavonulási vonalát Tours felé. Ez a megkerülő mozdulat meghozta a kívánt eredményt. Chanzy kereket oldott, s Blois-t a támadók elfoglalták. Az olvadás és a nagy esőzések ezekben a napokban feláztatták az utakat, s így a további üldözés megrekedt.

Frigyes Károly herceg azt táviratozta a főhadiszállásra, hogy a Loire-hadsereget teljesen szétszórta, derékhadát összezúzta, s hogy ez mint hadsereg többé nem létezik. Mindez jól hangzik, de korántsem igaz. Nem kétséges, még német jelentések alapján sem, hogy az Orléans-nál zsákmányolt 77 löveg csaknem mind hajóágyú volt, amelyeket a sáncokban elhagytak. Talán 10 ezer, a sebesülteket is beleszámítva 14 ezer foglyot ejtettek, többségükben erősen demoralizált katonákat. Csakhogy a december 5-én az Artenayből Chartres-be vezető úton – teljesen dezorganizálva, fegyver és hátizsák nélkül – menekülő bajorok állapota sem volt sokkal jobb. A december 5-én és ezt követően folytatott üldözés során zsákmányt egyáltalán nem ejtettek, márpedig ha egy hadsereg felbomlik, elkerülhetetlen, hogy katonáit egy olyan köztudomásúan harcképes és nagy létszámú lovasság, mint amilyennek a poroszokét ismerjük, tömegesen foglyul ne ejtse. Itt enyhén szólva nagy pontatlansággal találkozunk. Az olvadás nem mentség: ez körülbelül 9-én következett be, de ezt megelőzően négy vagy öt napig keményre fagyott utakon és mezőkön üldözhették volna a menekülőket. Nem annyira az olvadás állította meg a poroszok előrenyomulását, mint inkább az a felismerés, hogy 90 ezer főnyi erejük, amely köz-

ben veszteségek és hátrahagyott helyőrségek folytán mintegy 60 ezer főre csökkent, szinte teljesen kimerült. Már majdnem elérték azt a pontot, amelyen túl még egy megvert ellenség üldözése is oktalanság. Lehetséges, hogy folytatnak még nagyobb arányú portyákat déli irányban, de aligha kerül sor újabb területek megszállására. A Loire-hadseregnek, amely most Bourbaki és Chanzy parancsnoksága alatt két hadseregre oszlott, bőségesen lesz ideje és helye az újjászerveződéshez és újonnan alakult zászlóaljak bevonásához. Kettéoszlásával mint hadsereg nem létezik ugyan többé; de ebben a háborúban ez az első francia hadsereg, amely ezt nem dicstelenül tette. Két utód-hadseregéről valószínűleg hallunk még.

Ugyanakkor Poroszország a kimerülés jeleit mutatja. A Landwehrbe a 40 éves és azon felüli korosztályokat behívták, jóllehet a törvény szerint a 32 éven felüliek már mentesek a szolgálat alól. Az ország kiképzett tartalékai kimerültek. Januárban újoncokat küldenek Franciaországba – Észak-Németországból mintegy 90 ezer embert. Ez mindent egybevetve 150 ezer ember *lehet*, akikről most annyit hallunk, bár még nem érkeztek a helyszínre, s ha csakugyan megérkeznek, lényegesen megváltoztatják majd a hadsereg jellegét. A hadjárat veszteségei szörnyűek voltak és napról napra szörnyűbbek lesznek. Ezt a hadseregből érkező levert hangú levelek éppúgy bizonyítják, mint a veszteséglisták. Ezeken a listákon a többség már nem a nagy csaták során elszenvedett veszteség, hanem a kis összecsapások veszteségei, amelyekben egy, két, öt ember esik el. A népi ellenállás hullámverése idővel alámossa a legerősebb hadsereget is, apránként lemorzsol róla egy-egy darabkát és ami a legfontosabb, a másik fél részéről ilyenkor nem mutatkoznak még csak megközelítően hasonló veszteségek sem. Amíg Párizs tartja magát, a franciák helyzete napról napra javul, s az a türelmetlenség, amellyel Versailles-ban Párizs megadását sürgetik, mindennél jobban mutatja, hogy ez a város az ostromlók szempontjából még veszélyessé válhat.

A megjelenés helye: The Pall Mall Gazette, 1870. december 17.
Eredeti nyelve: angol.

JEGYZETEK A HÁBORÚRÓL – XXXIII

Karácsonykor kezdődött Párizs igazi ostroma. Addig éppen csak körülzárták az óriási erődöt. Kiépítették ugyan a nehéz ostromlövegek állásait és ostromparkot is létesítettek, de egyetlen löveget sem helyeztek az állásba, egyetlen lőrést sem vágtak, egyetlen lövés sem dördült el. Ezek az előkészületek elsősorban a déli és délnyugati arcvonalon folytak. A többi arcvonalon is emeltek mellvédeket, de ezek, úgy látszik, csak védelmi célokat szolgáltak, hogy feltartóztassák a kitöréseket és fedezzék az ostromlók gyalogságát és tábori tüzérségét. Ezek az erődítések természetesen sokkal messzebbre voltak a párizsi erődöktől, mint ahogy szabályos ostromütegeknek lenniük kellene. Köztük és az erődök közötti széles sávon, a senki földjén kitöréseket lehetett végrehajtani. Miután visszaverték Trochu november 30-i nagy kitörését, a védők még mindig urai maradtak a senki földje bizonyos részének Párizs keleti oldalán, különösen a Rosny erőddel szemben fekvő elszigetelt Avron fennsíknak. Trochu hozzáfogott e fennsík megerődítéséhez; hogy ez mikor történt, azt nem tudjuk pontosan, de december 17-ről vannak utalásaink arra, hogy mind a Mont Avront, mind a varenne-i magaslatokat (a Marne-kanyarban) ellátták erődítményekkel és nehézlövegekkel.

A déli arcvonalon, Vitry és Villejuif közelében található néhány előretolt redoute-tól eltekintve, amelynek bizonyára nincs nagy jelentősége, itt látjuk a védőknek az első nagyobb

arányú kísérletét, hogy állásaikat contre-approche-okkal* kiterjesszék. Ez persze arra késztet bennünket, hogy Szevasztopolhoz folyamodjunk hasonlatért. Több mint négy hónappal azután, hogy a szövetségesek megnyitották a futóárkukat, vagyis 1855. február vége felé, amikor az ostromlók már rettenetesen szenvedtek a téltől, Todtleben megkezdte az előretolt védőművek építését, mégpedig az első vonalaitól igen jelentős távolságra. Február 23-án megépítette a Szeleginszki-redoute-ot, 1100 yardnyira az erőd főfalától, s ugyanazon a napon meghiúsult a szövetségeseknek az új védőmű ellen indított egyik támadása. Március elsején még előbbre a főfaltól 1450 yardnyira befejeztek egy másik földsáncot, a Volinszk-redoute-ot. Ezt a két védőművet a szövetségesek „ouvrages blancs"**-nak nevezték. Március 12-én 800 yardnyira a főfaltól elkészült a Kamcsatka-lunette,*** amelyet a szövetségesek „Mamelon vert"-nek neveztek,**** s e védőművek előtt lövészárkokat ástak. A március 22-i rohamot visszaverték, s ezeket a védőműveket a Mamelontól jobbra fekvő „kőfejtővel"***** együtt mind befejezték, és valamennyi redoute-ot fedett úttal kötöttek össze. Egész áprilisban és májusban a szövetségesek hasztalanul kísérelték meg, hogy az erődítések által védett területeket visszahódítsák. Szabályos ostromárkokkal kellett előnyomulniuk és csak június 7-én, miután jelentős erősítéseket kaptak, tudták rohammal bevenni a védőműveket. Szevasztopol elestét így sikerült az előretolt földsáncok segítségével teljes három hónappal elodázni, jóllehet ezeket a sáncokat azon időszak leghatalmasabb hajóágyúival lövették.

Ehhez viszonyítva a Mont Avron védelme elég silánynak látszik. December 17-én, miután a franciáknak több mint két hetük volt védőműveik kiépítésére, az ütegállások elkészültek. Az ostromlók közben ostromtüzérséget hozhattak, főképpen régi lövegeket, amelyeket már az előző ostromok-

* Ellenárkokkal. — *Szerk.*
** „Fehér sáncoknak." — *Szerk.*
*** Félhold — erőd. — *Szerk.*
**** „Zöld domb"-nak. — *Szerk.*
***** „Kőbányával." — *Szerk.*

nál is használtak. 22-re felállították a Mont Avron ellen irányított ütegeket, de semmiféle tevékenységet nem kezdtek, amíg teljesen el nem múlt a franciák en masse kitörésének veszélye, és amíg a párizsi hadsereg Drancy környékén levő táborait 26-án fel nem számolták. 27-én aztán a német ütegek megkezdték az ágyúzást és ezt 28-án és 29-én folytatták. A franciák feladták a védőműveket, mert ezek – a hivatalos francia jelentések szerint – nem rendelkeztek kazamatákkal, amelyekben helyőrségük oltalmat talált volna.

Kétségtelenül szánalmas ez a védelem és még szánalmasabb a magyarázat. A fő hiba, úgy látszik, a védőművek konstrukciójában keresendő. A leírások alapján azt kell feltételeznünk, hogy a Mont Avronon nem volt egyetlen zárt redoute sem, hanem csupán hátul nyitott ütegállások, amelyeknek még hatékony szárnyfedezete sem volt. Azonkívül ezek az ütegek úgy látszik csak egyetlen irányba, dél vagy délkelet felé fordultak. Márpedig a közvetlen közelben, északkeleten ott volt a Raincy és a Montfermeil magaslat, a lehető legjobb tüzelőállások az Avron ellen. Az ostromlók kihasználták azt a lehetőséget, hogy az Avront félkörben körülvegyék ütegekkel, s ezek csakhamar elnyomták tüzét és helyőrségét elűzték. De vajon miért nem volt semmi védelme a helyőrségnek? A fagy csak félig-meddig mentség, hiszen a franciáknak elegendő idő állt rendelkezésükre; s amit az oroszok a krími télben és sziklás terepen véghezvittek, az ebben a decemberben Párizsnál is lehetséges lett volna. Az Avron ellen bevetett tüzérség bizonyára sokkal hatásosabb volt, mint a szövetségesek tüzérsége Szevasztopolnál, de ugyanaz a tüzérség volt, amelyet a düppeli redoute-ok ellen használtak[213] szintén tábori erődítések ellen, s azok három héten át tartották magukat. Feltételezik, hogy a gyalogos helyőrség elmenekült és a tüzérséget fedezet nélkül hagyta. Ez lehetséges, de nem mentség hadmérnökök számára, akik a védőműveket építették. A párizsi hadmérnöki kart, e teljesítmény alapján ítélve, nyilván nagyon rosszul szervezték meg.

A Mont Avron gyors szétrombolása csak növelte az

ostromlók étvágyát további hasonló sikerek elérésére. Tűz alá vették a keleti erődöket, különösen Noisyt, Rosnyt és Nogent-t. Kétnapi ágyúzás után ezek az erődök csaknem teljesen elnémultak. Hogy utána milyen további lépések történtek, arról nincsenek értesüléseink. Nem hallunk semmit azoknak az erődítéseknek tüzéről sem, amelyek a védőművek közötti térségben létesültek. De bizonyosra vehetjük, hogy az ostromlók mindent megtesznek, hogy árkokkal megközelítsék ezeket az erődöket, ha csak kezdetleges formában is, és a Mont Avronon erős állást biztosítsanak maguknak. Nem csodálkoznánk azon, ha a kedvezőtlen időjárás ellenére több sikert érnének el, mint a franciák.

Vajon milyen hatással vannak mindezek az események az ostrom további menetére? Ha ez a három erőd a poroszok kezére kerülne, kétségtelenül jelentős siker lenne és lehetővé tenné, hogy ütegeikkel 3000–4000 yardnyira megközelítsék a kőfalat. Mindamellett nem szükségszerű, hogy az erődök oly hamar elessenek. Valamennyi rendelkezik a helyőrség számára készült bombabiztos kazamatákkal, s az ostromlók eddig még nem kaptak huzagolt csövű mozsárágyúkat. Belőlük különben is csak igen kis készletük van. Az ilyen mozsárágyú a tüzérség egyetlen eszköze, amellyel a bombabiztos fedezékeket is igen rövid idő alatt lehet szétrombolni. A régi mozsarak találati pontossága túlságosan csekély, semhogy gyors eredményt lehessen velük elérni, a 24 fontosokkal pedig (64 fontos lövedékkel) nem érhető el olyan emelkedési szög, amely a meredek pályájú tűz hatását biztosítaná. Ha az erődöknek a tüzét látszólag elhallgattatták, ez csupán annyit jelent, hogy a lövegeket fedezékbe vitték, s hogy készenlétben tartják egy roham visszaverésére. A porosz ütegek szétrombolhatják a falak mellvédjeit, de ezzel még nem törtek rést. Hogy még közvetett tűzzel is áttörjék az escarpe* igen jól fedezett kőfalát, ahhoz az erődtől legfeljebb 1000 yardnyira kell ütegeket felállítaniuk, ez pedig csak szabályos párhuzamos és közelítőárkokkal lehetséges. Az ost-

* Külső lejtő. — *Szerk.*

rom „lerövidített" folyamata, amelyről a poroszok annyit beszélnek, csupán abból áll, hogy az ellenséges tüzet nagy távolságból elhallgattatják, és így kisebb veszéllyel és időveszteséggel lehet a közelítőárkokat megépíteni; ezt heves ágyúzás követi, majd közvetett tűzzel rést ütnek a falon. Ha mindezzel nem kényszerítik ki a megadást – és a párizsi erődöknél ez bajosan képzelhető el –, akkor nem marad más hátra, mint hogy a közelítőárkokat a szokásos módon a vártérig megássák és rohamot kockáztassanak meg. Düppelnél akkor indultak rohamba, amikor a közelítőárkok mintegy 250 yardnyira értek a szétrombolt védőművekhez, Strasbourgnál pedig a futóárkokat teljesen a régi módon a vártér tarajáig kellett ásni, sőt azon túl is.

Eközben mindig újra vissza kell térnünk arra, amit ezeken a hasábokon olyan gyakran hangsúlyoztunk: Párizst aktívan, nem pedig passzívan kell megvédeni. Ha valaha volt kedvező időpont kitörésekre, a mostani az. E pillanatban nem arról van szó, hogy áttörjék az ellenséges vonalakat, hanem csupán arról, hogy felvegyék a helyileg körülhatárolt harcot, amelyet az ostromlók rákényszerítenek az ostromlottakra. Hogy az ostromlók tüze bármely adott ponton szinte bármikor túlszárnyalhatja az ostromoltak tüzét, az régi, vitathatatlan axióma, s ha az ostromoltak ezt az elkerülhetetlen hátrányukat nem ellensúlyozzák a kitörések során tanúsított aktivitással, merészséggel és energiával – feladják legjobb esélyeiket. Némelyek azt állítják, hogy a párizsi csapatok elvesztették bátorságukat; ám erre semmi okuk sincs. Lehet, hogy elvesztették bizalmukat parancsnokuk iránt – ez azonban más lapra tartozik, de ha Trochu kitart tétlenségében, igazuk lenne.

Néhány szóval szeretnénk még kitérni arra a szellemes hipotézisre, amely szerint Trochunak az a szándéka, hogy Párizs eleste után csapataival a megerődített Mont Valérien-félszigetre – mint fellegvárba – vonuljon vissza. Ezt a bölcs feltevést a versailles-i vezérkar valamelyik tudálékos szemlélője sütötte ki és feltehetően azon alapszik, hogy Párizs és a félsziget között rengeteg kocsi közlekedik. Igazán

kivételesen okos tábornoknak kell lennie, aki fellegvárát egy alacsonyan fekvő hordalékos félszigetre építi, amikor ezt minden oldalról magaslatok uralják, amelyekről csapatainak táborai kitűnően betekinthetők és így könnyen tűz alá vehetők. De amióta a porosz vezérkar létezik, mindig sok bajt okoztak az emberfeletti képességű férfiaik. Ezek szerint az ellenség a legvalószínűbben mindig a legvalószínűtlenebbet teszi. A németek az ilyen emberekről azt mondják, hogy „hallják a fű növését". Aki a porosz katonai irodalommal foglalkozott, feltétlenül belebotlott ebbe az emberfajtába; csak az a csoda, hogy még akadnak olyanok, akik hitelt adnak nekik.

A megjelenés helye: The Pall Mall Gazette, 1871. január 6.
Eredeti nyelve: angol.

JEGYZETEK HÁBORÚRÓL – XXXVIII

A háborúnak egy újabb kritikus időszakába jutottunk, amely a válságos időszaknak bizonyulhat. Amióta tudomást szereztünk róla, hogy a kormány Párizsban fejadagot állapított meg a kenyérre, már nem kétséges, hogy elérkezett a vég kezdete. Hogy ezt milyen hamar követi majd a kapituláció felajánlása, az kérdés. Feltételezhetjük tehát, hogy a mintegy 500 ezer felfegyverzett emberből álló ostromlott hadsereg megadja magát 220 ezer ostromlónak, akármilyen feltételeket szabnak is az ostromlók. Hogy ez újabb harc nélkül lehetséges lesz-e, még nem biztos, de mindenesetre az ilyen harc lényegesen nem változtathat a helyzeten. Ha Párizsnak sikerül is további két hétig kitartani; vagy sikerül az 500 ezer felfegyverzett ember egy részének utat törnie az ostromgyűrűn keresztül, ez a háború további menetét túlságosan már nem befolyásolja.

A felelősséget elsősorban Trochu tábornokra kell hárítanunk az ostrom ilyen kimeneteléért. Annyi bizonyos, hogy ő nem volt az az ember, aki a rendelkezésére álló, kétségtelenül kitűnő emberanyagból hadsereget tudott volna alakítani. Csaknem öt hónap állt rendelkezésére, hogy embereiből katonákat faragjon, és az ostrom végén mégsem harcoltak jobban, mint az elején. A Valérienből indított utolsó kitörést sokkal kisebb hévvel hajtották végre, mint a Marne-on át indított korábbi kirohanásokat. A jelek szerint sok volt a színpadias hatáskeltés és csak kevés a kétség-

beesés dühe. Ne mondja senki, hogy ezek a csapatok nem voltak alkalmasak a német veteránok mellvédjeinek megrohamozására. Miért lettek volna képtelenek rá? Öt hónap elegendő idő, hogy Trochu, a rendelkezésre álló emberanyagból tiszteletet parancsoló katonákat képezzen ki. Ilyen célra talán nincsenek is megfelelőbb körülmények, mint egy nagy megerődített tábor ostroma. Kétségtelen, hogy a katonák a novemberi és decemberi kitörések után elvesztették bátorságukat – de vajon azért-e, mert felismerték ellenfeleik fölényét, vagy azért, mert már nem bíztak abban, hogy Trochunak csakugyan eltökélt szándéka a legvégsőkig harcolni? A Párizsból érkező jelentések a sikertelenséget egyöntetűen annak tulajdonítják, hogy a katonákból hiányzik a főparancsnokság iránti bizalom. S ez indokolt is. Nem szabad elfelejtenünk, hogy Trochu orléanista és mint ilyen, állandóan retteg La Villette-től, Belleville-től és Párizs többi „forradalmi" városnegyedétől; jobban fél tőlük, mint a poroszoktól. Ez nem puszta feltevés vagy következtetés a részünkről. Minden kétséget kizáró forrásból értesültünk erről, egy levélből, amelyet a kormány egyik tagja* küldött Párizsból, s amelyben olvashatjuk, hogy Trochut minden oldalról szorították az erélyes támadásra, de ezt ő makacsul ellenezte, mivel Párizs így a „demagógok" kezére kerülhetne.

Párizs eleste ezek szerint most már szinte bizonyosra vehető. Közvetlenül St. Quentin,[214] Le Mans[215] és Héricourt[216] után ez súlyos csapás lesz a francia nemzetre, s ilyen körülmények között várhatóan nagy lesz az erkölcsi hatása. Emellett délkeleten olyan eseményekre lehet számítani, amelyek ezt a csapást erkölcsileg megsemmisítő hatásúvá tehetik. Bourbaki Belfort környékén, úgy látszik, annyira tétován cselekszik, hogy feltehetően egyáltalán nem fogta fel helyzetét. A Bressolles parancsnoksága alatt álló 24. hadtest január 24-én még Blamont-ban volt, mintegy tizenkét mérföldnyire délre Montbéliard-tól, közvetlenül a svájci határ-

* Jules Favre. — *Szerk.*

ron, s még ha feltételezzük is, hogy ez Bourbaki utóvédje volt, nem számíthatunk rá, hogy a két másik hadteste messzire jutott innen. Közben arról értesülünk, hogy porosz különítmények már 21-én Dôle-nál elvágták a Besançon és Dijon közötti vasútvonalat, s azóta megszállták St. Vitot, egy Besançonhoz közelebb fekvő másik állomást ugyanazon a vonalon, és így Bourbaki visszavonulását Lyon felé a Doubs és a svájci határ közötti keskeny sávra korlátozták. Párhuzamosan futó hegyvonulatokkal és völgyekkel átszeldelt terep ez, amelyen viszonylag kis erők számos állást találhatnak a Bourbakiéhoz hasonló hadsereg visszavonulásának feltartóztatására. A Doubs-nál működő különítmények feltehetően Zastrow 7. hadtestének 13. hadosztálya vagy talán egy része Fransecky 2. hadtestének, amely 23-án bukkant fel Dijonnál. A 60. ezredet, amely a 21. ezreddel együtt a 8. dandárt (vagyis a 2. hadtest 4. dandárát) alkotja, ez előtt a város előtt Garibaldi visszaszorította, s az ezred elvesztette zászlóit. Minthogy Garibaldinak legfeljebb csak 15 ezer embere van, a várost a közben bizonyára odaérkezett túlerővel szemben nem tudja majd tartani. Visszakergetik, s a porosz előnyomulás folytatódni fog a Doubs-ig és azon is túl. Ha a Bourbaki alaposan meg nem erőlteti katonái lábát, akkor vagy beszorul egész hadseregével a besançoni erődbe és ott megismétli a metzi játékot, vagy a Jura valamelyik svájci területtel határos sarkába kergetik, s kénytelen lesz a határon innen vagy a határon túl letenni a fegyvert. S ha sikerülne is csapatainak zömével megmenekülnie, majdnem bizonyos, hogy sok lemaradó katonát, sok málhát és esetleg tüzérséget is fel kellene áldoznia.

Az Héricourt-nál vívott háromnapos csata után Bourbakinak semmi oka nem volt, hogy akár csak egy napig is tovább ottmaradjon ebben a határ közelében levő fedezetlen állásban, miközben porosz erősítések nyomultak az összekötő vonalai felé. Belfort felmentésére tett kísérletei meghiúsultak, további támadó hadmozdulatokhoz ebben az irányban már semmi kedvező esélye nem volt; hadállása napról napra veszélyesebbé vált és már legfeljebb csak a gyors

visszavonulás menthette meg. A jelek szerint ezt is elszalasztotta, s ha elővigyázatlansága egy második Sedanhoz vezet, a csapás erkölcsileg megsemmisítő hatással lenne a francia népre.

Azt mondjuk – erkölcsileg, mert anyagilag ez nem szükségszerű. Németország nyilván nem merült ki annyira, mint ahogy azt Gambetta állítja, de annyi bizonyos, hogy Németország ebben a pillanatban abszolút és relatív értelemben is nagyobb erőt bontakoztat ki, mint amekkorára a legközelebbi hónapokban újra képes lesz. Bizonyos ideig elkerülhetetlenül megcsappannak a német erők, de a franciákat még a párizsi helyőrség és Bourbaki hadseregének megadása után is – ha erre sor kerülne – semmi sem gátolhatja meg a további gyarapodásban. Maguk a poroszok is, úgy látszik, feladták egész Franciaország meghódításának reményét, s amíg a déli összefüggő terület szabad marad és északon sem adják fel a passzív, sőt olykor aktív ellenállást (mint például a Moselle-híd felrobbantása Toulnál), nem látjuk be, mi kényszeríthetné rá Franciaországot a megadásra – hacsak bele nem fárad a háborúba.

A megjelenés helye: The Pall Mall Gazette, 1871. január 26.
Eredeti nyelve: angol.

JEGYZETEK A HÁBORÚRÓL – XL

Ha hitelt adhatunk a Bernből érkezett legfrissebb táviratnak – s nincs okunk rá, hogy azt kétségbe vonjuk –, Bourbaki hadseregének sorsára vonatkozó jóslatunk bevált. A közlés szerint a svájci szövetségi tanács hivatalosan bejelentette, hogy ez a mintegy 80 ezer főnyi hadsereg svájci területre lépett, ahol természetesen le kellett tennie a fegyvert. A határátlépés pontos helyét nem jelölték meg; minden bizonnyal valahol Blamont-tól délre, de Pontarlier-nél nem délebbre történt. Az egyes különítmények feltehetően különböző pontokon lépték át a határt, a csapatok zöme viszont valószínűleg Les Brensts-nél kelt át, ahol a Besençonból Neuchâtelbe vezető út svájci területre ér.

Így ismét odaveszett egy francia hadsereg, mégpedig vezetőjének – a legenyhébb kifejezéssel élve – határozatlansága miatt. Lehet, hogy Bourbaki vakmerő tiszt egy hadosztály élén, csakhogy a döntő pillanatban egy merész elhatározás meghozatalához egészen más bátorság kell, mint ahhoz, hogy valaki tűzben nagyszerűen vezessen egy hadosztályt. És mint sok egyénileg vitathatatlanul rendkívül bátor emberből, a jelek szerint Bourbakiból is hiányzott a döntő elhatározáshoz szükséges erkölcsi erő. Legkésőbb január 17-én este, amikor már teljesen nyilvánvalóvá vált előtte, hogy képtelen áttörni Werder vonalait, nyomban határoznia kellett volna további teendőit illetően. Tudnia kellett arról, hogy porosz erősítések északnyugat felől visszavonulási vonalához közeled-

tek, hogy hadállása, elöl egy győzelmes ellenséggel, hátul meg közvetlenül egy semleges határ mentén húzódó hosszú visszavonulási vonallal, rendkívül veszélyeztetett. Tudnia kellett, hogy vállalkozása visszavonhatatlanul kudarcot vallott és hogy ilyen körülmények között legsürgősebb, sőt egyetlen kötelessége hadseregének megmentése. Más szavakkal olyan gyorsan kellett volna hadseregét visszavonnia, amennyire ezt a csapatok állapota lehetővé teszi. Ám a visszavonulás mellett dönteni, s tettekkel bevallani vállalkozása kudarcát, úgy látszik, meghaladta erejét. Legutóbbi csatái színterén vesztegette idejét, képtelen volt előnyomulni, de visszavonulni sem akart, s így időt hagyott Manteuffelnek, hogy elvágja visszavonulási vonalát. Ha azonban elindul és naponta csak tizenöt mérföldet tesz meg, 20-án elérhette volna Besançont és 21-én Dôle környékét, vagyis éppen akkor, amikor ott felbukkantak az első poroszok. Ezek a porosz csapatok nem lehettek túlságosan jelentősek, s még Bourbaki elővédje is elegendő lett volna hozzá, hogy teljesen elűzze őket, vagy legalábbis a Doubs jobb, vagyis nyugati partjára kényszerítse. Ezzel Bourbaki biztosíthatta volna visszavonulási vonalát s ez eredményes az olyanfajta ellenféllel szemben, mint Manteuffel, aki általában helyesen cselekszik, amíg Moltke parancsainak végrehajtása nem ütközik semmiféle ellenállásba, de nyomban középszerűvé válik mihelyt az ilyen ellenállás igényeket támaszt saját szellemi képességeivel szemben.

A Bismarck és Jules Favre között létrejött dokumentum[217] egyik legfurcsább pontja, hogy azt a négy département-t, amelyben Bourbaki és Garibaldi működik, nem vonták be az általános fegyverszünetbe, hanem a poroszok gyakorlatilag fenntartják maguknak a jogot, hogy a harcot itt addig folytassák, ameddig nekik tetszik. Ez a példa nélkül álló kikötés minden másnál világosabban mutatja, hogy a hódító igazi porosz módra minden engedményt kicsikart, amelyet pillanatnyi fölényére támaszkodva elérhetett. A fegyverszünet érvényes a nyugati területre, ahol Frigyes Károly úgy látja, hogy jobb lesz, ha nem nyomul előbbre a Le Mans-nál, érvényes északra, ahol Goebent az erődök feltartóztatták, de nem érvé-

nyes délkeletre, ahol Manteuffel előnyomulása egy második Sedannal kecsegtetett. Amikor Jules Favre elfogadta a feltételt, ezzel gyakorlatilag beleegyezett, hogy megadja magát vagy a poroszoknak, vagy Svájcnak, csupán azzal az előnyös különbséggel, hogy ezért a felelősséget Bourbakira hárította át.

Mindent egybevetve Párizs megadásának feltételei példa nélkül álló dokumentumnak tekinthetők. Amikor Napóleon Sedannál megadta magát, visszautasította az olyan tárgyalásokat, amelyek túllépik saját maga és hadserege kapitulációs feltételeit; mint fogolynak, mondotta, nem áll módjában a kormányt és Franciaországot bármire is kötelezni. Jules Favre úr viszont Párizs és a párizsi hadsereg megadásánál olyan kikötéseket fogad el, amelyek Franciaország többi részét is kötelezték, bár pontosan ugyanolyan, sőt még rosszabb helyzetben van, mint Napóleon Sedannál. Napóleon csaknem a kapituláció napjáig zavartalan összeköttetésben állt Franciaország többi részével, Jules Favre úrnak öt vagy hat héten át csak ritkán nyílt alkalma töredékes értesüléseket szereznie, hogy mi is történik Párizson kívül. Az erődökön túli katonai helyzetről csak Bismarcktól kaphatott tájékoztatást, s ezeknek az ellenségtől származó egyoldalú híreknek alapján mert cselekedni.

Jules Favre úr két rossz között választhatott. Azt tehette, amit tett, nevezetesen, hogy az ellenség diktálta feltételekkel háromheti fegyverszünetet ír alá és ezzel megköti Franciaország igazi kormányát, a bordeaux-it.[218] Vagy pedig visszautasítva azt, hogy Franciaország többi része nevében cselekszik, felajánlja Bismarcknak, hogy csak Párizs nevében tárgyal. Ha az ostromlók nehézségeket támasztanak, ugyanazt megtehette volna, amit Phalsbourg parancsnoka tett: megnyitja a kapukat és betessékeli a hódítókat. Az utóbbi megoldás inkább növelte volna tekintélyét és további politikai lehetőségeit.

A bordeaux-i kormánynak bele kell egyeznie a fegyverszünetbe és a nemzetgyűlési választásokba. Nincsenek olyan eszközei, amelyekkel a tábornokokat a fegyverszünet vissza-

utasítására kényszeríthetné, s vonakodik majd attól, hogy viszályt keltsen a népben. A sok megsemmisítő csapáshoz, amely az utóbbi időben a franciákat érte, még hozzászámíthatjuk Bourbaki svájci kapitulációját is. Amint már az események előzetes mérlegelése során is kijelentettük – a csapás közvetlenül Párizs feladása után annyira elcsüggeszti majd a nemzetet, hogy megköti a békét. Franciaország anyagi erőforrásai azonban még korántsem merültek ki, úgyhogy a harcot hónapokig lehetne folytatni. Egy feltűnő tény utal rá, milyen óriási nehézségekbe ütközik Franciaország teljes meghódítása. Frigyes Károly herceg hétnapi harc után teljesen szétszórta és megfutamította Chanzy hadseregét. Néhány dandártól eltekintve nem maradtak olyan csapatok, amelyek ellenállást tanúsíthattak volna. Egy gazdag és viszonylag kevéssé kimerített terület feküdt Frigyes Károly herceg előtt, s Le Mans-nál mégis megállítja előnyomulását s ennél továbbra csak elővéddel és kis távolságra folytatja vállalkozásait. Olvasóink bizonyára emlékeznek rá, hogy nem is vártunk mást. Nyilván igen közel áll az igazsághoz, hogy egy nagy ország meghódításakor, miközben az elfoglalt terület számtani arányban gyarapszik, a megszállás nehézségei mértani arányban nőnek.

Véleményünk szerint a januári hadjárat ismételt balsikerei erkölcsileg annyira megrendítették a nemzetet, hogy a javasolt nemzetgyűlés nemcsak hogy összeül, hanem valószínűleg a békét is megköti, s így a háborúval együtt véget érnek majd a róla szóló „jegyzetek" is.

A megjelenés helye: The Pall Mall Gazette, 1871. február 2.
Eredeti nyelve: angol.

A KATONAI HELYZET FRANCIAORSZÁGBAN

Ha joggal feltételezhetjük, hogy a francia fegyvereknek a januári hadjáratot jellemző sorozatos balsikerei – Faidherbe és Chanzy veresége, Párizs eleste, Bourbaki veresége és svájci kapitulációja – csupa megsemmisítő események, amelyek rövid három hét alatt zajlottak le és megtörték az ellenállás szellemét Franciaországban, akkor most sem látszik valószínűnek, hogy a németek túlzott követeléseikkel[219] ismét felébresztik ezt a szellemet. Ha az országot a béke éppoly teljes mértékben tönkreteszi, mint a háború, miért is kötnének egyáltalán békét? A békepárt a vagyonos osztályokból, a városi burzsoáziából és a nagyobb földbirtokosokból, valamint a kisparasztok egy részéből állt, tőlük lehetett várni, hogy majd békeküldötteket választanak a nemzetgyűlésbe. De ha a németek ragaszkodnak hallatlan követeléseikhez, ezek a társadalmi rétegek is éppúgy fogják követelni a késhegyig menő harcot, mint a nagyvárosok munkásai. Mindenesetre nem szabad szem elől tévesztenünk azt az eshetőséget sem, hogy február 19-e után[220] a háború felújulhat, kiváltképpen amióta maguk a németek, ha hinni lehet a Daily News mai számának, a fejleményekkel nincsenek annyira megelégedve, hogy az ellenségeskedések kiújulására való komoly felkészüléstől eltekintenének. Éppen ezért vessünk még egy pillantást a Franciaországban kialakult helyzet katonai oldalára.

A most porosz megszállás alatt álló huszonhét francia département 15,8 millió hektárnyi területén valamivel keve-

sebb mint 12,5 millió lakos él (leszámítva a még megadásra nem kényszerített erődöket). Franciaország területe összesen 54 millió 240 ezer hektár 37 millió 382 ezer lakossal. Így tehát — kerek számokban — nem szálltak még meg 38 millió 500 ezer hektárt 25 millió lakossal, vagyis a népesség teljes és az ország területének jóval több mint kétharmadát. Párizs és Metz, amelynek ellenállása a németek további előnyomulását annyi ideig gátolta, persze elesett. A meg nem hódított területen nincsenek olyan megerődített táborok — Lyont kivéve —, amelyek e két erődhöz hasonló szerepet játszhatnának. Valamivel kevesebb mint 700 ezer franciát (a párizsi garde nationale-t leszámítva) foglyul ejtettek vagy Svájcban internáltak. Vannak azonban más körülmények, amelyek ellensúlyozhatják ezt a hiányt, még ha a fegyverszünet három hetét nem is használják fel újabb megerődített táborok létesítésére — bár ehhez elegendő idejük lenne.

A még el nem foglalt francia terület legnagyobb része a Nantes—Besançon vonaltól délre fekszik; összefüggő tömb, amelyet három oldalról tengerek vagy semleges határok fedeznek, és csupán az északi határvonala nyitott ellenséges támadás előtt. Itt van a nemzeti ellenállás ereje, itt találhatók meg az emberek és az anyagi eszközök a háború folytatásához, feltéve, ha erre sor kerül. Ahhoz, hogy ezt a 450 mérföld hosszú és 250 mérföld széles óriási négyszöget a lakosság elkeseredett — reguláris és irreguláris — ellenállásával szemben meghódítsák és megszállják, a poroszok jelenlegi erői nem elegendőek. Párizs megadása, ha a főváros helyőrségére csak négy hadtestet hagynak hátra, kilenc hadosztályt szabadítana fel, Bourbaki megadása Mantcuffel hat sorhadosztályát teszi szabaddá; összesen tehát tizenöt hadosztály, vagyis 150—170 ezer újabb katona állna harctéri szolgálatra készen, Goeben négy, s Frigyes Károly nyolc hadosztályán felül. Csakhogy Goebennek bőven akad dolga északon, Frigyes Károly pedig azzal, hogy megrekedt Tours-ban és Le Mans-ban, megmutatta, hogy támadó ereje teljesen kimerült, és a Dél meghódításához csak az említett tizenöt hadosztály marad s néhány hónapig nem is számíthatnak újabb erősítésekre.

A franciáknak eleinte ezzel a tizenöt hadosztállyal főleg új alakulatokat kell szembeállítaniuk. Nevers-nél és Bourgesnél a 15. és a 25. hadtest állt; ugyanezen a vidéken kellett lennie a 19. hadtestnek is, amelyről december eleje óta semmit sem hallottunk. Azután megvan még a 24. hadtest, amely Bourbaki csatavesztésénél megmenekült, és ott vannak Garibaldi csapatai, amelyek nemrég kaptak 50 ezer főnyi erősítést, de hogy honnan, milyen csapattestekből, azt nem tudjuk. Együttvéve tehát mintegy tizenhárom vagy tizennégy, esetleg tizenhat hadosztály, de mind mennyiségileg, mind minőségileg alkalmatlanok arra, hogy feltartóztassák azoknak az új hadseregeknek az előnyomulását, amelyeket minden bizonnyal ellenük küldenének, ha a fegyverszünet békekötés nélkül lejárna.

Ám a háromheti fegyverszünet nemcsak ezeknek a francia hadosztályoknak ad időt a megszilárdulásra, hanem lehetőséget nyújt arra is, hogy a jelenleg kiképzőtáborokban levő, s még többé-kevésbé kiképzetlen újoncokból — akiknek a létszámát Gambetta 250 ezer főre becsüli — vagy legalábbis a legjobb zászlóaljaikból használható hadtesteket alakítsanak, amelyek felvehetik a harcot az ellenséggel. Ha tehát a háború újrakezdődne, a franciáknak lehetőségük nyílna minden dél felé irányuló komolyabb betörés elhárítására, ha esetleg nem is közvetlenül a Loire-határvonalon vagy Lyontól északabbra, de mindenesetre olyan pontokon, ahol az ellenség jelenléte ellenálló erejüket nem gyengítené lényegesen.

A fegyverszünet alatt természetesen elegendő idejük lenne, hogy rendbehozzák a felszerelésüket, helyreállítsák a fegyelmet és a harci szellemet Faidherbe és Chanzy hadseregében, valamint azoknál a csapatoknál, amelyek Cherbourg-ban, Le Havre-ban stb. állnak. Csak az a kérdés, vajon kellőképpen kihasználják-e az időt. Míg a franciák ereje így mennyiségileg és minőségileg jelentősen gyarapszik majd, a németek minden bizonnyal egyáltalán nem kapnak erősítéseket. Ennyiben előnyös a fegyverszünet a francia fél számára.

Dél-Franciaország összefüggő tömbjén kívül azonban

meghódítatlan még a két félsziget – Bretagne Bresttel és Cotentin Cherbourg-ral –, valamint a két északi département a maga erődeivel. A jól megerődített Le Havre a tengerparton szintén meghódítatlan. E négy körzet mindegyikének legalább egy jól kiépített biztos helye van a tengerparton a visszavonuló hadsereg számára. Így a hajóhad, amelynek pillanatnyilag az égvilágon semmi teendője sincs, fenntarthatja az összeköttetést a Dél és az említett helyek között. A szükségletnek megfelelően átszállíthatja a csapatokat az egyik helyről a másikra, módot nyújtva a megvert hadseregnek, hogy túlerővel váratlanul ismét támadásba lendüljön. Amíg tehát ez a négy nyugati és északi körzet bizonyos fokig megtámadhatatlan, megannyi gyenge pontot jelent a poroszok szárnyain.

A franciák veszélyeztetett vonala jelenleg Angerstől Besançonig terjed; a németeké viszont ezen felül Angerstől Le Mans-on, Rouenon, és Amiens-en át a belga határig nyúlik. A franciákkal szemben ezen az utóbbi vonalon szerzett előnyök sohasem lehetnek döntőek, ha a franciák csak egy kis józan észről tesznek tanúságot. A németekkel szemben viszont, minden itt felhasznált előny bizonyos körülmények között döntő jelentőségű lehet.

Ez a stratégiai helyzet. A hajóhad ésszerű alkalmazásával a franciák nyugaton és északon úgy manőverezhetnek csapataikkal, hogy a németek kénytelenek legyenek e vidéken nagy túlerőben levő egységeket tartani, és ezáltal gyengíthetik a Dél meghódítására vezényelhető csapatokat. A francia erők legfőbb feladata éppen az lenne, hogy megakadályozzák a Dél elfoglalását.

Ha a franciák hadseregeiket még jobban összevonják, mint ahogyan azt a múltban tették, és másrészt nagyobb számban küldenek ki kis partizánosztagokat, meglevő erőikkel jobb eredményeket érhetnek el. Cherbourg-ban és Le Havre-ban, úgy látszik, sokkal több a csapat, mint amennyi szükséges a védelemhez. És Fontenoyban Toul mellett, a hódító által megszállt terület középpontjában nagyszerűen végrehajtott hídrobbantás mutatja, mire képesek a merész partizánok. És

ha a háború február 19-e után egyáltalán újra megindul, csakugyan késhegyig menő harc lesz, olyan háború, amilyet Spanyolország vívott Napóleon ellen,[221] olyan háború, amelyben semmiféle kivégzés és gyújtogatás sem törheti le az ellenállás szellemét.

A megjelenés helye: The Pall Mall Gazette, 1871. február 8.
Eredeti nyelve: angol.

1870—1890-BEN ÍRT KATONAI TÁRGYÚ CIKKEK

A BAKUNYINISTÁK MUNKÁBAN[222]

Bevezető megjegyzés az 1894-es kiadáshoz

Az alábbi értekezés könnyebb megértése végett néhány időrendi adat.

1873. február 9-én Amadeo király már torkig volt spanyol királyságával; a királyok közül elsőként folyamodott hát sztrájkokhoz és lemondott. 12-én kikiáltották a köztársaságot; nyomban utána a baszk tartományokban újabb karlista felkelés tört ki.

Április 10-én alkotmányozó gyűlést választottak; ez június elején ült össze és június 8-án kikiáltotta a föderatív köztársaságot. 11-én Pí y Margall vezetésével új kormány alakult. Ugyanakkor bizottságot választottak az új alkotmány kidolgozására, de ebből kirekesztették a szélsőséges republikánusokat, az úgynevezett intranzigenseket. Amikor végül is július 3-án kihirdették az új alkotmányt, az intranzigensek úgy találták, hogy ez nem ad elég lehetőséget Spanyolország „független kantonokra" való szétdarabolásához; az intranzigensek tehát nyomban felkeléseket szerveztek a tartományokban; Sevillában, Cordovában, Granadában, Malagában, Cádizban, Alcoyban, Murciában, Cartagenában, Valenciában stb. július 5 és 11 között mindenütt győztek és e városok mindegyikében független kantonkormányt alakítottak. Július 18-án Pí y Margall lemondott és a helyére Salmeron került, aki azonnal csapatokat küldött a felkelők ellen. A felkelők — gyenge ellenállás után — néhány nap alatt vereséget szenvedtek; július 26-án már Cádiz is elesett és ezzel egész Andalúziá-

ban helyreállt a kormány uralma, körulbelul ugyanebben az időben térdre kényszerult Murcia és Valencia is. Erőteljesebb harcokra csak Valenciában kerult sor.

Csupán Cartagena tartotta magát. Spanyolországnak ezt a legnagyobb hadikikotőjét, amely a flottával egyutt a felkelők kezére kerult, a szárazfoldon, a várfalon kívul, még 13 különálló erőd védte, s ezért nem lehetett olyan konnyen bevenni. S minthogy a kormány óvakodott attól, hogy saját flottatámaszpontját szétrombolja, a „cartagenai szuverén kanton" egészen 1874. január 11-ig maradt fenn, amikor végul is kapitulált, mert valóban már az égvilágon semmire sem volt jó.

Ebben az egész csúfos felkelésben bennunket csak a bakunyinista anarchisták még csúfosabb tettei érdekelnek; csak ezeket ábrázoljuk itt kissé részletesen, intő például kortársainknak.

A BAKUNYINISTÁK MUNKÁBAN

Emlékirat az 1873. évi spanyolországi felkelésről

I

A Mihail Bakunyin titkos Alliance-áról éppen most kiadott hágai bizottsági jelentés* feltárta a munkásvilág előtt azokat a titkos üzelmeket, gaztetteket és üres fráziscséplést, amelyekkel a proletármozgalmat néhány félreismert zseni felfuvalkodott becsvágyának és önző céljainak a szolgálatába akarták állítani. Időközben ezek az akarnokok Spanyolországban módot adtak rá, hogy gyakorlati forradalmi tevékenységüket is megismerjük. Lássuk hát, hogyan váltják valóra ultraforradalmi frázisaikat az anarchiáról és önrendelkezésről, minden tekintély, különösen az állami tekintély eltörléséről, a munkások azonnali és teljes felszabadításáról. Erre most végre lehetőségünk nyílik, mivel a spanyolországi eseményekről beszámoló újsághíreken kívül rendelkezésünkre áll az Internacionálé Új Madridi Föderációjának a genfi kongresszushoz megküldött jelentése is.[223]

Ismeretes, hogy Spanyolországban az Internacionálé kettészakadásakor a titkos Alliance tagjai kerekedtek felül; a spanyol munkások túlnyomó többsége őket követte. S amikor 1873 februárjában a köztársaság kikiáltására került sor, a spanyol alliance-isták igen kényes helyzetbe jutottak. Spanyol-

* „L'Alliance de la Démocratie Socialiste" (A Szocialista Demokrácia Egyesülése). London 1873. Németül: „Ein Komplott gegen die Internationale". (Összeesküvés az Internacionálé ellen). „Vorwärts" könyvkereskedés. — *Engels jegyzete.*

ország iparilag annyira elmaradott ország, hogy ott a munkásosztály *azonnali* teljes felszabadításáról még csak szó sem lehetett. Amíg erre sor kerülhet, Spanyolországnak még a fejlődés különböző fokozatain kell átmennie és egész sor akadályt kell az útból eltávolítania. A köztársaság alkalmat nyújtott rá, hogy a lehető legrövidebb idő alatt végigjárják a fokozatokat, és mielőbb elhárítsák az akadályokat. Ezt az alkalmat azonban csak a spanyol munkásosztály tevékeny *politikai* beavatkozásával lehetett kiaknázni. A munkások tömege érezte ezt, mindenütt arra törekedett, hogy részt vegyen az eseményekben, hogy megragadja a cselekvéshez kínálkozó alkalmat, ahelyett, hogy — mint eddig — a vagyonos osztályoknak szabad teret engedne a tevékenységhez és intrikáláshoz. A kormány kiírta az alkotmányozó cortes-választásokat; milyen álláspontra helyezkedjen az Internacionálé? A bakunyinisták vezetői a legnagyobb zavarban voltak. A politikai tétlenség napról napra nevetségesebbnek és lehetetlenebbnek mutatkozott; a munkások kívánsága az volt, hogy „tetteket lássanak". Másfelől az alliance-isták évek óta prédikálták: nem szabad részt venni semmiféle olyan forradalomban, amelynek nem a munkásosztály azonnali teljes felszabadítása a célja, hogy mindennemű politikai cselekvés az államnak, ennek a gonosztól származó elvnek az elismerését foglalja magába, s hogy éppen ezért bármiféle választásokon való részvétel főbenjáró bűn. Miképpen másztak ki ebből a csávából — erről tájékoztat az említett madridi jelentés:

„Ugyanazok az emberek, akik elvetették a munkásosztály politikai magatartásával foglalkozó hágai határozatot és lábbal tiporták a szövetség szervezeti szabályzatát, ezáltal Spanyolországban viszályt, harcot és zűrzavart vittek az Internacionálé soraiba; ugyanazok az emberek, akik annyira arcátlanok voltak, hogy a munkások előtt becsvágyó pozícióhajhászoknak tüntettek fel bennünket, s akik a munkásosztály uralomra juttatása ürügyén önmaguknak akarják megszerezni az uralmat; ugyanazok az emberek, akik autonóm, anarchista forradalmároknak stb. nevezik magukat — ez alkalommal buzgón belevetették magukat a politikába, mégpedig a legrosszabb fajtájú politikába, a burzsoá politikába. Nem azon munkálkodtak, hogy a munkásosztálynak megszerezzék a politikai hatalmat — sőt, ettől a gondolattól viszolyognak —, hanem azon, hogy a burzsoáziának kalandorokból, törtetőkből és pozícióhajhászokból álló és magát intranzi-

gens, (hajlíthatatlan) köztársaságpártinak nevező töredékét segítse kormányra.

Barcelona, Alcoy és más helységek munkásai már az alkotmányozó gyűlési általános választások előestéjén tudni kívánták, milyen politikát kell kovetniuk a munkásoknak a parlamenti harcban, és minden más harcban is. Evégett két nagyarányú gyűlést rendeztek, az egyiket Barcelonában, a másikat Alcoyban; az alliance-isták mindkettőn erőnek erejével ellenezték az Internacionálé (a sajátjuk, nota bene) kovetendő politikai magatartásának meghatározását. Olyan értelmű határozatot hoztak, hogy az *Internacionálénak mint szovetségnek egyáltalán nem kell semmiféle politikai tevékenységet kifejtenie, az Internacionálé tagjai pedig kulon-kulon, belátásuk szerint cselekedhetnek és bármely nekik tetsző párthoz csatlakozhatnak*, hírhedt onrendelkezésuknél fogva! S mi volt a kovetkezménye az ilyen otromba tanításnak a gyakorlatban? Az, hogy az Internacionálé tagjainak nagy tomege, az anarchistákat is beleértve, részt vett a választásokon, de program nélkul, zászló nélkul, saját jeloltek nélkul, s így elősegítették a csaknem kizárólag burzsoá republikánus jeloltek megválasztását. Csak két vagy három munkás kerult be a képviselőházba — olyan emberek, akik semmit sem képviselnek, akik egyetlenegyszer sem emelték fel szavukat osztályunk érdekeinek védelmében és akik a legnagyobb lelki nyugalommal megszavazzák a tobbség minden reakciós javaslatát."

Ez a bakunyinista „politikától való tartózkodás" eredménye. Nyugodt időkben, amikor a proletariátus már eleve tudja, miszerint a legjobb esetben is csak néhány képviselőt juttathat be a parlamentbe és semmi lehetősége sincs parlamenti többség megszerzésére — hellyel-közzel esetleg sikerül elhitetni a munkásokkal, hogy nagy forradalmi tett, ha az ember a választásokkor otthon marad és egyáltalában a helyett az állam helyett, amelyben él és amely elnyomja, azt az általánosságban vett államot támadja, amely sehol sem létezik és így nem is védekezhet. Csakugyan nagyszerű mód ez a forradalmároskodásra olyan emberek számára, akiknek könnyen inába száll a bátorság; s hogy az Alliance spanyol vezetői mennyire ehhez az emberfajtához tartoznak, ezt az Allianceszal foglalkozó, bevezetőben idézett írás részletesen ismerteti.

Mihelyt azonban az események előtérbe tolják a proletariátust, a tartózkodás nyilvánvaló badarsággá, a munkásosztály tevékeny beavatkozása pedig elkerülhetetlen szükségszerűséggé válik. S ez történt Spanyolországban is. Amadeo lemondása megfosztotta a radikális monarchistákat a hatalom-

tól és attól a lehetőségtől, hogy egyhamar ismét hatalomra jussanak; az alfonzistáknak egyelőre még kevesebb esélyük volt; a karlisták, mint csaknem mindig, a választási harccal szemben előnyben részesítették a polgárháborút. Ezek a pártok spanyol szokás szerint tartózkodtak; a választásokon csak a két szárnyra szakadt föderalista republikánusok és a munkástömegek vettek részt. Mivel az Internacionálé nevének még óriási varázsa volt a spanyol munkások körében, és mert a spanyol ágának nagyszerű szervezete legalább gyakorlatilag még fennállott — bizonyosra lehetett venni, hogy a katalóniai gyárvidékeken, Valenciában, az andalúziai városokban stb. az Internacionálé minden jelöltje, vagy akiket támogat, fényes győzelmet arat és hogy a cortesbe biztosan bejut egy olyan kisebbség, amely elég erős, hogy a republikánusok két szárnya között minden szavazásnál döntő tényező legyen. A munkások érezték ezt, érezték, hogy most elérkezett az ideje akkor még hatalmas szervezetük mozgásba hozásának. De a bakunyinista iskolát kijárt vezető urak oly sokáig hirdették a feltétlen tartózkodás evangéliumát, hogy nem változtathattak hirtelen irányt, így agyalták ki azt a szánalmas megoldást, amely szerint az Internacionálé mint egész, tartózkodjon, tagjai pedig egyenként, *belátásuk szerint* szavazzanak. Ennek a politikai csődbejelentésnek az lett a következménye, hogy a munkások, mint hasonló esetekben, mindig a legradikálisabbaknak mutatkozó emberekre szavaztak — az intranzigensekre, s ily módon többé-kevésbé maguk is felelősséget éreztek választottjaik további lépéseiért és belebonyolódtak tevékenységükbe.

II

Az alliance-isták semmiképpen sem maradhattak továbbra is abban a nevetséges helyzetben, amelybe ravasz választási politikájuk juttatta őket, különben vége szakadt volna a spanyol Internacionálé fölötti addigi uralmuknak. Legalább a látszat kedvéért cselekedniük kellett. Amitől megmenekülésüket várták, az *az általános sztrájk volt.*

Az általános sztrájk a bakunyinista programban az a rugó, amellyel megindítják a társadalmi forradalmat. Egy szép hajnalon egy ország vagy akár az egész világ valamennyi üzemének valamennyi munkása abbahagyja a munkát, és legfeljebb négy hét alatt rákényszeríti a vagyonos osztályokat, hogy vagy beadják a derekukat, vagy lecsapjanak a munkásokra, ami azután feljogosítja őket arra, hogy védekezzenek és az alkalmat felhasználva az egész régi társadalmat halomra döntsék. Ez a javaslat korántsem új; a francia és nyomukban a belga szocialisták 1848 óta sokat lovagoltak ezen a parádés lovon, amely egyébként eredetileg angol fajta. A chartizmusnak az angol munkások körében az 1837-es válságot követően végbement gyors és nagyarányú fejlődése során már 1839-ben hirdették a „szent hónap"-ot, az országos méretű munkabeszüntetést (lásd Karl Marx és Friedrich Engels művei 2. köt. Bp., 1958. Kossuth Kiadó, 416. old.). s ez olyan visszhangra talált, hogy Észak-Anglia gyári munkásai 1842 júliusában kísérletet tettek ennek megvalósítására.

Az Alliance 1873. szeptember 1-i genfi kongresszusán is nagy szerepet játszott az általános sztrájk, de mindenki elismerte, hogy ehhez a munkásosztály teljes szervezettsége és teli pénztár szükséges. S éppen itt a bökkenő. Egyfelől a kormányok — különösen ha politikai tartózkodással felbátorítják őket — sohasem fogják eltűrni, hogy a munkásoknak akár a szervezete, akár a pénztára valaha is idáig fejlődjön; másfelől pedig a politikai események és az uralkodó osztályoknak a túlkapásai jóval előbb meghozzák majd a munkások felszabadulását, mintsem a proletariátus eljutna odáig, hogy megteremtse magának ezt az ideális szervezetet és ezt a kolosszális tartalékalapot. Ha viszont ezt sikerülne megteremtenie, célja eléréséhez nem volna már szüksége az általános sztrájk kerülőútjára.

Aki csak valamennyire is ismeri az Alliance titkos mechanizmusát, az előtt nem lehet kétséges, hogy e bevált eszköz alkalmazásának a javaslata a svájci központtól ered. Elég ehhez annyi, hogy a spanyol vezetők ebben kivezető utat láttak, amely lehetőséget nyújt számukra, hogy valamit tegye-

nek, anélkül, hogy éppenséggel „politikussá" válnának; s örömmel vállalkoztak erre. Mindenütt hirdették az általános sztrájk csodatevő hatását, s készültek arra, hogy Barcelonában vagy Alcoyban megkezdjék a sztrájkot.

Közben a politikai viszonyok mindinkább válsághoz közeledtek. A föderalista republikánusok régi nagyzolói, Castelar és társai, megrémültek a fejükre nőtt mozgalomtól; kénytelenek voltak a hatalmat Pí y Margallnak átengedni, aki megkísérelt kompromisszumra jutni az intranzigensekkel. A hivatalos republikánusok között Pí volt az egyetlen szocialista, az egyetlen, aki belátta, hogy a köztársaságnak a munkásokra kell támaszkodnia. Hamarosan elő is terjesztett egy programot szociális jellegű haladéktalanul keresztülvihető intézkedésekből, s ez nemcsak közvetlenül előnyt jelentett volna a munkásoknak, hanem következményeivel további lépésekre is serkentve legalábbis megindította volna a társadalmi forradalmat. Csakhogy az Internacionálé bakunyinista tagjai, akiknek kötelességük a legforradalmibb intézkedéseket is visszautasítani, mihelyt azok az „államtól" erednek, inkább az intranzigensek legfékeveszettebb szélhámosait támogatták, mintsem egy minisztert. Pínek az intranzigensekkel folytatott tárgyalásai elhúzódtak; az intranzigensek türelmetlenkedtek; a legforróbb fejűek közülük Andalúziában hozzáfogtak a kantonális felkelés megszervezéséhez. Most már az Alliance vezetőinek is neki kellett vágniuk, hacsak nem akartak az intranzigens burzsoázia uszályában maradni. Elrendelték tehát az általános sztrájkot.

Barcelonában ekkor többek között egy ilyen falragasz jelent meg:

„Munkások! Általános sztrájkot rendezünk, hogy kifejezésre juttassuk, milyen mélységes undorral tölt el bennünket, hogy a kormány a hadsereget dolgozó testvéreink leverésére veti be, a karlisták elleni háborút viszont elhanyagolja" stb.

Barcelonában, Spanyolország legnagyobb gyárvárosában, amely a történelem során több barikádharcnak volt színhelye, mint a világ bármely más városa, a munkásokat tehát arra

szólították fel, hogy a fegyveres kormányhatalommal ne a rendelkezésükre álló fegyverrel szálljanak szembe, hanem általános munkabeszüntetéssel, amely közvetlenül csak az egyes burzsoákat érinti, de nem érinti közös képviselőjüket, az államhatalmat! A barcelonai munkások a tétlen békeidőkben még csak meghallgathatták az Alerinihez, Farga Pellicerhez és Viñashoz hasonló szelíd emberek erőszakot hirdető frázisait; de amikor elérkezett a cselekvés ideje, amikor Alerini, Farga Pellicer és Viñas előbb kiadta hírhedt választási programját, majd egyre csitítgatta a kedélyeket és végül fegyverbe szólítás helyett meghirdette az általános sztrájkot — a munkások egyszerűen megvetették őket. A leggyengébb intranzigens még mindig több energiáról tett tanúságot, mint a legerősebb alliance-ista. Az Alliance és a tőle orránál fogva vezetett Internacionálé-szekció elvesztette minden befolyását, s amikor ezek az urak a kormány megbénítása ürügyén meghirdették az általános sztrájkot, a munkások természetesen kinevették őket. Annyit azonban még sikerült a hamis Internacionálénak elérnie tevékenységével, hogy Barcelonát visszatartsa a kantonális felkelésben való részvételtől; márpedig Barcelona volt az egyetlen város, amely csatlakozásával szilárd támaszt nyújthatott a mozgalomban mindenütt erősen képviselt munkáselemnek, és azt a reményt ébreszthette benne, hogy végül is sikerül hatalmába kerítenie az egész mozgalmat. Emellett Barcelona csatlakozásával szinte bizonyos lett volna a győzelem. De Barcelona a kisujját sem mozdította; a barcelonai munkások, az intranzigenseket megismerve, az alliance-istáktól becsapva tétlenek maradtak, és ezzel biztosították a madridi kormány győzelmét. Ez azonban nem tartotta vissza Alerini és Prousse alliance-istákat (közelebbit róluk lásd az Alliance-ról szóló jelentésben[224]), hogy lapjukban a Solidarité Révolutionnaire-ben ilyen kijelentéseket ne tegyenek:

„A forradalmi mozgalom futótűzként terjed az egész félszigeten ... Barcelonában *még nem történt semmi, de nyilvános helyen permanens a forradalom!*"

Csakhogy ez az Alliance forradalma volt, amely csinnad-

rattából áll és éppen ezért „permanensen" egy „helyben" topog.

Ugyanakkor Alcoyban is napirendre tűzték az általános sztrájkot. Alcoy újabb keletű, ma mintegy 30 ezer lakosú gyárváros, amelyben az Internacionálé, bakunyinista formájában, csak egy évvel ezelőtt bukkant fel és igen gyorsan terjedt. A szocializmust a mozgalmat eddig egyáltalán nem ismerő munkások minden formájában szívesen fogadták, egészen úgy, ahogy ez Németországban itt-ott, elmaradott helyeken előfordul, ahol az Általános Német Munkásegylet hirtelen sok pillanatnyi követőre tesz szert. Éppen ezért Alcoyt választották a bakunyinista spanyol föderális bizottság székhelyéül, s éppen ezt a föderális bizottságot látjuk majd itt munkában.

Július 7-én egy munkásgyűlés határozatában meghirdeti az általános sztrájkot és másnap küldöttséget meneszt az alcaldéhoz (polgármesterhez) azzal a követeléssel, hogy 24 órán belül hívja össze a gyárosokat és közölje velük a munkások követeléseit. Az alcalde — Albors nevű burzsoá republikánus — hitegeti a munkásokat, csapatokat rendel Alicantéból és azt tanácsolja a gyárosoknak, hogy ne engedjenek, hanem barikádozzák el magukat házukban. Ő maga, mondotta, a helyén marad. Miután értekezik a gyárosokkal — itt az Alliance föderális bizottságának 1873. július 14-én kelt hivatalos jelentését követjük —, kezdetben semlegességet ígér a munkásoknak, majd kiáltványt tesz közzé, amelyben „sértegeti és rágalmazza a munkásokat, a gyárosok pártját fogja, így semmivé teszi a sztrájkolók jogait és szabadságát és harcra provokálja őket". Hogy egy polgármester jámbor óhajai miképpen tehetik semmivé a sztrájkolók jogait és szabadságát, az mindenesetre tisztázatlan marad. Elég ehhez annyi, hogy az Alliance vezette munkások egy bizottsága közölte a városi tanáccsal, hogy ha a sztrájkban nem szándékszik megtartani beígért semlegességét, a konfliktus elkerülése végett inkább mondjon le. A bizottságot elutasították, s amikor ez elhagyta a városházát, a rendőrök tüzet nyitottak a téren békésen és fegyvertelenül várakozó népre. Így kezdődött a harc az Alli-

ance jelentése szerint. A nép fegyverkezett és megindult a küzdelem, amely állítólag „húsz óra hosszat" tartott. Az egyik oldalon álltak a munkások, akiket a Solidarité Revolutionnaire 5000 főre becsült, a másikon 32 csendőr a városházán és néhány fegyveres ember a piactér négy-öt házában; ezeket a házakat a nép jó porosz módra felgyújtotta. Végül a csendőröknek kifogyott a lőszerük és kénytelenek voltak kapitulálni.

„Kevesebb áldozatot kellene siratni – mondja a föderális bizottság jelentése –, ha Albors alcalde nem csapja be a népet azzal, hogy megadást színlel és aztán gyáván legyilkoltatja azokat, akik szavában bízva behatoltak a városházára; s ugyanezt az alcaldét nem ölte volna meg a joggal felháborodott lakosság, ha revolveréből közvetlen közelről nem lő azokra, akik le akarták tartóztatatni."

S milyen áldozatai voltak a harcnak?

„Ha a halottak és sebesültek számát (a nép oldalán) nem is ismerjük pontosan, annyit mégis megállapíthatunk, hogy *legalább tizre* rúgott. A kihívó félnek legalább *tizenöt* halottja és sebesültje volt."

Ez volt az Alliance első utcai ütközete. Húsz órán át harcolnak 5000 emberrel, 32 csendőr és néhány fegyveres burzsoá ellen, legyőzik őket miután azoknak kifogyott a lőszerük, és összesen *tíz embert* vesztenek. Az Alliance, úgy látszik, jól a fejébe veri hiveinek Falstaff mondását: „A vitézség legfőbb kelléke az óvatosság."*

Magától értetődik, hogy a burzsoá lapok összes rémhírei értelmetlenül felperzselt gyárakról, tömegével lemészárolt csendőrökről, petróleummal leöntött és meggyújtott emberekről – puszta kitalálások. A győzedelmes munkások, még ha alliance-isták vezetik is őket, akiknek „Törj-zúzz!" a jelszavuk, mindig túlságosan is nagylelkűek legyőzött ellenfeleik iránt, s ezek ezért reájuk fogják mindazokat a gaztetteket, amelyeket *ők* győzelem esetén nem mulasztanak el véghezvinni.

A győzelmet tehát kivívták.

* Shakespeare: IV. Henrik király. I. rész. V. felvonás, IV. szín. (Lévay József fordítása.) — *Szerk.*

„Alcoyban – ujjong a Solidarité Révolutionnaire – a barátaink, mintegy ötezren, a helyzet uraivá váltak."

És hogyan használták ki az „urak" a „helyzetüket"? Efelől teljes bizonytalanságban hagy bennünket az Alliance jelentése és az Alliance folyóirata; a közönséges újsághírekre vagyunk utalva. Megtudjuk belőlük, hogy Alcoyban nyomban „közjóléti bizottságot", vagyis forradalmi kormányt alakítottak. Igaz ugyan, hogy az Alliance a svájci Saint Imierben rendezett kongresszusán 1872. szeptember 15-én olyan értelmű határozatot hozott, hogy „minden politikai, úgynevezett ideiglenes vagy forradalmi hatalom szervezése csak újabb csalás lehet és ugyanolyan veszélyes lenne a proletariátusra nézve, mint bármelyik most fennálló kormány". Az Alcoyban székelő spanyol föderális bizottság tagjai el is követtek mindent, hogy a spanyol Internacionálé kongresszusa magáévá tegye ezt a határozatot. S mégis arról értesülünk, hogy Severino Albarracin, a bizottság tagja, és egyes hírek szerint Francisco Tomás, e szerv titkára is tagja volt ennek az ideiglenes és forradalmi kormányzó hatalomnak, Alcoy közjóléti bizottságának!

S mit tett ez a közjóléti bizottság? Milyen intézkedéseket hozott „a munkások azonnali teljes felszabadítása" érdekében? Minden férfinak megtiltotta a város elhagyását, a nőknek ugyan engedélyezte, feltéve, hogy van . . . *passzusuk*. A tekintély ellenzői újra bevezették a passzusokat. Egyébként teljes tanácstalanság, tétlenség és tehetetlenség.

Közben Alicante felől közeledett csapataival Velarde tábornok. A kormánynak minden oka megvolt, hogy a tartományok helyi felkeléseit csendben elfojtsa. S Alcoyban a „helyzet urainak" ugyancsak okuk volt rá, hogy igyekezzenek kijutni abból a helyzetből, amellyel nem tudtak mit kezdeni. Cervera képviselő, aki a közvetítő szerepét játszotta, így könnyen boldogult. A közjóléti bizottság lemondott, a csapatok július 12-én ellenállás nélkül bevonultak, s a közjóléti bizottságnak ennek fejében tett egyetlen ígéret az általános amnesztia volt. Az alliance-ista „helyzet urai" ismét szerencsésen kimásztak a csávából. S ezzel véget is ért az alcoyi kaland.

A Cádiz kozelében fekvő Sanlúcar de Barramedában beszéli el az Alliance jelentése·

„Az alcalde bezaratja az Internacionalé helyiségét és fenyegetéseivel, a polgarok személyi jogai ellen szuntelen tamadasaival kihivja a munkasok haragjat. Egy bizottsag koveteli a minisztertol a jog elismerését és az onkényesen bezart helyiség újboli megnyitasat. Pi ur elvben hozzajarul ehhez . . valójaban azonban nem teljesiti a kerést, a munkasok latjak, hogy a kormany tervszeruen félre akarja allitani Szovetseguket, levaltjak a helyi hatóságokat és masokat neveznek ki helyettuk, akik ismét megnyitják a Szovetség helyiségét "

„Sanlúcarban . . . a nép a helyzet ura!" — ujjong a Solidarité Revolutionnaire. Az alliance-isták, akik anarchista alapelveik ellenére itt is forradalmi kormányt alakítottak, nem tudtak mit kezdeni hatalmukkal. Üres szócsatákra és papiroshatározatokra vesztegették az időt, s amikor Pavia tábornok elfoglalta Sevillát és Cádizt, augusztus 5-én Soria dandárának néhány századát Sanlúcarba kuldte és . . . nem találkozott ellenállással.

Ilyen hőstetteket vitt véghez az Alliance ott, ahol semmiféle konkurrenciába nem utkozott.

III

Kozvetlenul az alcoyi utcai harcok után felkeltek az andalúziai intranzigensek. Pí y Margall volt még hatalmon és szuntelen tárgyalásokat folytatott ennek a pártnak a vezetőivel egy részvételukkel alakítandó kormány ugyében, miért vágtak hát neki, még mielőtt a tárgyalások meghiúsultak? E sietség oka mindeddig nem derult ki, annyi azonban bizonyos, hogy az intranzigens urak mindenekelőtt a foderális koztársaság mielőbbi gyakorlati megvalósítását viselték szívukon, hogy így a hatalom és az egyes kantonokban alakítandó sok új kormányposzt birtokába jussanak. A madridi cortes túlságosan sokáig halogatta Spanyolország feldarabolását, maguknak kellett hát hozzálátniuk és mindenutt kikiáltani a szuverén kantonokat. A (bakunyinista) Internacionálé

– amely a választások óta nagyon is belekeveredett az intranzigensek ügyeibe – eddigi magatartásából közreműködésére lehetett következtetni; hiszen a minap erőszakkal birtokba vette Alcoyt, tehát nyíltan harcban állt a kormánnyal! Emellett a bakunyinisták évek óta prédikálták, hogy minden felülről lefelé végrehajtott forradalmi akció káros, hogy mindent alulról felfelé kell megszervezni és végrehajtani. S most alkalom nyílt rá, hogy az önrendelkezés híres elvét, legalább az egyes városokat illetően, alulról felfelé érvényesítsék! Nem is történhetett másképp: a bakunyinista munkások lépre mentek és az intranzigenseknek kikaparták a gesztenyét a tűzből, hogy később ezektől a szövetségeseiktől, mint mindig, rúgások és puskagolyók alakjában kapják meg jutalmukat.

Mi volt hát a bakunyinista Internacionálé álláspontja ebben az egész mozgalomban? Segítséget nyújtott ahhoz, hogy ennek a mozgalomnak a föderális szétforgácsoltság jellegét adják, anarchista eszményüket, amennyire ez lehetséges, megvalósították. Ugyanazok a bakunyinisták, akik Cordobában néhány hónappal azelőtt forradalmi kormányok létesítését a munkások elárulásának és becsapásának minősítették, most ott ültek Andalúzia valamennyi forradalmi városi kormányában – de mindenütt kisebbségben, úgyhogy az intranzigensek azt tehettek, amit akartak. Míg az utóbbiak kezükben tartották a politikai és katonai vezetést, a munkásokat hangzatos frázisokkal fizették ki, vagy pedig a legkezdetlegesebb és legértelmetlenebb állítólagos szociális reformhatározatokkal, amelyek egyébként is csak papíron léteztek. Mihelyt a bakunyinista vezetők valódi engedményeket követeltek, mereven elutasították őket. Az angol újságtudósítók előtt a mozgalom intranzingens vezetői a legfontosabbnak tartották kijelenteni, hogy nincsenek semmiféle kapcsolatban ezekkel az úgynevezett internacionalistákkal és semmiféle felelősséget sem vállalnak értük, s közölték, hogy azok vezetőit, éppúgy, mint a párizsi kommün összes ott élő menekültjeit, a legszigorúbb rendőri felügyelet alatt tartják. Végül, mint látni fogjuk, Sevillában, a kormánycsapatok elleni harc idején az intranzigensek bakunyinista szövetségeseikre is lőttek.

Így adódott, hogy néhány nap alatt egész Andalúzia a felfegyverzett intranzigensek kezére került. Sevilla, Málaga, Granada, Cádiz stb. szinte minden ellenállás nélkül az ölükbe hullott. Mindegyik város szuverén kantonnak nyilvánította magát, és forradalmi kormányzó bizottságot (juntát) iktatott be. Murcia, Cartagena, Valencia követte a példát. Salamancában is hasonló, de békésebb természetű kísérletet tettek. Az intranzigensek birtokába jutott tehát Spanyolország legtöbb nagyvárosa, kivéve a fővárost, Madridot — a merőben luxusvárost, amely szinte sohasem játszott döntő szerepet — és Barcelonát. Ha Barcelona nekivág, csaknem bizonyos, hogy a végső siker nem marad el, és a mozgalom munkáseleme is hatalmas támaszra talált volna. Láttuk azonban, hogy az intranzigensek Barcelonában elég tehetetlenek voltak, a bakunyinista Internacionálé emberei pedig, akkor még erejük teljében, az általános sztrájkot ürügyül használták fel a csitítgatásra. Barcelona tehát ezúttal nem állt őrhelyén.

Mindezek ellenére a felkelésnek, ha esztelenül indították is meg, még mindig nagy esélyei lettek volna a sikerre, ha némi értelemmel vezetik, akár csak a spanyol katonai lázadások mintájára is, amikor egy-egy város helyőrsége felkel, a másik város felé vonul, magával ragadja annak már előre meggyúrt helyőrségét és lavinaszerűen egyre dagadva hömpölyög a főváros felé, amíg egy szerencsés ütközet vagy ellenük küldött csapatok átállása el nem dönti a győzelmet. E módszer ezúttal különösen alkalmas lett volna. A felkelők mindenütt már hosszabb ideje önkéntes zászlóaljakba szerveződtek, amelyekben a fegyelem gyalázatos volt ugyan, de bizonyára nem gyalázatosabb, mint a zömében már felbomlott régi spanyol hadsereg maradványainál. A kormány megbízható csapatait egyedül a csendőrök (guardias civiles) alkották, ezek pedig az egész országban szétszórva működtek. Mindenekelőtt a csendőrök összevonását kellett megakadályozni, s ezt csak támadó fellépéssel, a nyílt mezőre való kimerészkedéssel lehetett volna megoldani; ez nem járt sok veszéllyel, hiszen a kormány az önkéntesekkel csak ugyanolyan fegyelmezetlen csapatokat tudott szembeállítani, amilyenek maguk is vol-

tak. A győzelem kivívásának viszont ez volt az egyetlen módja.

De nem ez történt. Az intranzigensek és bakunyinista uszályuk föderalizmusa éppen abban nyilvánult meg, hogy minden város saját szakállára cselekedett, nem a többi várossal való együttműködést, hanem az elkülönülést nyilvánította a legfontosabbnak, s ezzel teljesen lehetetlenné tette az általános támadást. Ami a német paraszthábor úban és az 1849. májusi német felkelésekben elkerülhetetlen baj volt — nevezetesen a forradalmi erők szétforgácsoltsága és elszigeteltsége, amely lehetővé tette, hogy ugyanazok a kormánycsapatok az egyik felkelést a másik után leverjék —, azt itt a legnagyobb forradalmi bölcsesség elvévé nyilvánították. Bakunyin megkapta ezt az elégtételt. Már 1870 szeptemberében („Lettres à un Français") kijelentette, hogy a poroszokat forradalmi harccal csak úgy lehet kiűzni Franciaországból, ha véget vetnek minden centralizált vezetésnek és minden egyes városra, minden egyes falura, minden községre rábízzák, hogy saját felelősségére folytassa a háborút. Ha az egységesen vezetett porosz haddal így a forradalmi szenvedélyek szabadjára engedését állítják szembe — mondotta —, a győzelem biztosítva van. A francia nép végre megint önmagára bízott együttes eszével szemben Moltke egyéni eszének természetesen el kellene törpülnie. A franciák ezt akkor nem akarták belátni; de Spanyolországban Bakunyin fényes diadalt aratott, amint ezt már láttuk és még látni fogjuk.

Időközben ez a minden ürügy nélkül hamarjában kirobbantott felkelés lehetetlenné tette Pí y Margallnak, hogy tovább tárgyaljon az intranzigensekkel. Le kellett mondania; helyette Castelar típusú tiszta republikánusok vették kezükbe a kormányrudat, leplezetlen burzsoák, akiknek első célja volt, hogy a munkásmozgalomnak, amelyet ezelőtt felhasználtak, de amely most útjukban állt, kitekerjék a nyakát. Összevontak egy hadosztályt Pavia tábornok parancsnoksága alatt Andalúzia ellen, egy másikat Campos parancsnoksága alatt Valencia és Cartagena ellen. E hadosztályok magvát ez egész Spanyolországból összegyűjtött csendőrök alkották, csupa

öreg katona, akiknek a fegyelme még nem rendült meg. Akárcsak a versailles-i hadseregnek Párizs elleni támadásainál, a csendőröknek itt is az a feladat jutott, hogy a demoralizált sorcsapatoknak szilárd támaszt adjanak és mindenütt a támadó oszlopok élén álljanak; a feladatot mindkét esetben erejükhöz mérten teljesítették is. Rajtuk kívül a hadosztályok néhány összeolvasztott sorezredet is kaptak, s mindegyiküknek a létszáma mintegy 3000 főre rúgott. Ez volt minden, amit a kormány a felkelőkkel szembeállíthatott.

Pavia tábornok július 20-a táján indult meg. Július 24-én a csendőröknek és a sorcsapatoknak Ripoll parancsnoksága alatt álló egysége elfoglalta Cordobát. 29-én Pavia megtámadta az elbarikádozott Sevillát, s 30-án vagy 31-én — a táviratok alapján sokszor nem állapítható meg pontosan a dátum — el is foglalta a várost. Pavia hátrahagyott egy gyors osztagot a környék leigázására, majd Cádiz ellen vonult, ahol a védők csak a város bejáratát védték, azt is csak gyengén, s augusztus 4-én ellenállás nélkül letették a fegyvert. A következő napokban Pavia ugyancsak ellenállás nélkül lefegyverezte Sanlúcar de Barramedát, San Roquét, Tarifát, Algecirast és még sok kisebb várost, amelyek mind szuverén kantonoknak kiáltották ki magukat. Ezzel egyidejűleg Pavia hadoszlopokat küldött Málaga ellen, amely augusztus 3-án kapitulált és Granada ellen, amely 8-án ellenállás nélkül megadta magát, úgyhogy augusztus 10-re, alig két hét alatt és szinte harc nélkül egész Andalúziát sikerült leigáznia.

Július 26-án Martinez Campos megindította a támadást Valencia ellen. Itt a felkelést a munkások kezdeményezték. Az Internacionálé spanyol szekciójának szakadásakor Valenciában a valódi Internacionálé hívei voltak többségben, s helyezték át az új spanyol föderális tanács székhelyét. Nem sokkal a köztársaság kikiáltása után, amikor már látszott, hogy forradalmi harcokra kerül majd sor, bakunyinista valenciai munkások, nem bízva a barcelonai vezetők ultraforradalmi frázisok mögé rejtett csitítgató politikájában, felajánlották a valódi Internacionálé híveinek, hogy az összes helyi mozgalmakban együttműködnek velük. Amikor kibontakozott a kan-

tonális mozgalom, a két csoport az intranzigenseket felhasználva nyomban nekivágott és előzte a csapatokat. Hogy a valenciai juntának milyen volt az összetétele, azt nem sikerült megtudni; az angol újságtudósítók jelentéseiből azonban kitűnik, hogy ebben a juntában, akárcsak a valenciai önkéntesek között, a munkások voltak döntő többségben. Ugyanezek a tudósítók olyan tisztelettel beszéltek a valenciai felkelőkről, amilyenre a többi, főképpen intranzigensekből álló felkelőket korántsem méltatták; magasztalták vasfegyelmüket, a városban uralkodó rendet, és tartós ellenállást, szívós harcot jövendöltek. És nem tévedtek. Valencia nyílt város, és mégis július 26-tól augusztus 8-ig tartotta magát Campos hadosztályának támadásaival szemben, tehát hosszabb ideig, mint egész Andalúzia együttvéve.

Murcia tartományban az azonos nevű fővárost ellenállás nélkül elfoglalták; Valencia eleste után Campos Cartagenát támadta meg, Spanyolország egyik legerősebb várát, amelyet szárazföld felől összefüggő fal és az uralkodó magaslatokon elhelyezett előretolt erődök védtek. A 3000 főnyi kormánycsapatok, mindennemű ostromlöveg nélkül, könnyű tábori ágyúikkal természetesen tehetetlenek voltak az erődök nehéztüzérségével szemben és a szárazföld felőli körülzárásra kellett szorítkozniuk; ez azonban nem sok jelentőséggel bírt, amíg a cartagenaiak a kikötőben zsákmányolt hadiflottájukkal uralkodtak a tengeren. A felkelőknek, akik a valenciai és andalúziai harcok idején csupán önmagukkal voltak elfoglalva, csak a többi felkelés leverése után jutott eszükbe a külvilág, akkor amikor elfogyott a pénzük és az élelmiszerük. Csak akkor, tettek kísérletet arra, hogy előnyomuljanak Madrid felé, amely legalább 60 német mérföldnyire volt tőlük, vagyis több mint kétszer olyan messzire, mint például Valencia és Granada! Az expedíció Cartagenától nem messze siralmas kudarcot vallott; a körülzárás útját állta minden további szárazföldi kitörésnek, ezért a flottával kíséreltek meg kitöréseket. S micsoda kitöréseket! Arról szó sem lehetett, hogy a cartagenai hadihajók ismét fellázítsák az alighogy leigázott tengerparti városokat. A cartagenai szuverén kanton flottája tehát

arra szorítkozott, hogy a többi — a cartagenai elmélet szerint ugyancsak szuverén — tengerparti várost Valenciától Málagáig ágyúi tüzével veszélyeztesse és szükség esetén ágyúzza is, ha nem szállítják fedélzetükre a kívánt élelmiszert és kemény tallérokban fizetendő hadisarcot. Amíg ezek a városok mint szuverén kantonok fegyverben álltak a kormánnyal szemben Cartagenában az volt az elv, hogy: mindenki önmagáért. Mihelyt ezek a városok vereséget szenvedtek, az elv így módosult: mindenki Cartagenáért. Így értelmezték a cartagenai intranzigensek és bakunyinista szekértolóik a szuverén kantonok föderalizmusát.

A szabadságharcosok sorainak erősítése céljából a cartagenai kormány szabadon bocsátotta a városi fegyházban fogva tartott mintegy 1800 kényszermunkást — Spanyolország legelvetemültebb rablóit és gyilkosait. Hogy ezt a forradalmi intézkedést a bakunyinisták sugallták, ehhez az Alliance-ról szóló jelentés leleplezései után már nem fér kétség. A jelentés kimutatta, hogy Bakunyin rajong „minden alantas szenvedély felszabadításáért" és hogy az orosz útonállót minden igaz forradalmár példaképének tekinti. Ami az oroszt megilleti, az a spanyolnak is jár. Amikor tehát a cartagenai kormány felszabadította a bedutyizott 1800 gégemetsző „alantas szenvedélyeit" és ezzel betetőzte csapatainak demoralizálódását, teljesen Bakunyin szellemében járt el. S amikor a spanyol kormány saját erődítményeinek rommálövése helyett a védők belső felbomlásától várta Cartagena kapitulálását, tökéletesen helyes politikát követett.

IV

Hallgassuk most meg az Új Madridi Föderáció[225] jelentését erről az egész mozgalomról:

„Valenciában augusztus második vasárnapján kongresszusnak kellett volna összeülnie, többek között annak meghatározására is, hogy az Internacionálé spanyol föderációja milyen álláspontra helyezkedjen a Spanyolországban február 11-től, a köztársaság kikiáltásának napjától végbement

fontos politikai eseményeket illetően. Ám az esztelen" (descabellada, szó szerint: szétzilált) „kantonális felkelés, amely oly siralmasan kudarcba fulladt és amelyben az Internacionálé tagjai csaknem valamennyi felkelt tartományban oly buzgón részt vettek, nemcsak a foderális tanács tevékenységét bénította meg, szétszórva tagjainak többségét, hanem a helyi foderációkat is csaknem teljesen felbomlasztotta és ami a legrosszabb, tagjaira mindazt a gyűlöletet és mindazt az uldoztetést felidézte, amely minden hitványul megindított és kudarcba fulladt népfelkelés nyomában jár . . .

Amikor kirobbant a kantonális felkelés, amikor megalakultak a junták, vagyis a kantonok kormányai, azok az emberek (a bakunyinisták), akik oly hevesen szavaltak a politikai hatalom ellen és bennunket tekintélyuralommal vádoltak – sietve beléptek ezekbe a kormányokba. Jelentős városokban, Sevillában, Cádizban, Sanlúcar de Barramedaban, Granadában és Valenciában, az Internacionálé sok olyan tagja, aki tekintélyellenesnek nevezte magát, ott ult a kantonális juntában, anélkul, hogy a tartomány vagy a kanton onrendelkezésén kívul bármilyen más programja lett volna. Ez hivatalosan beigazolódott a junták által kozzétett kiáltványok és más dokumentumok alapján, amelyben ott található az Internacionálé kozismert ilyen fajta tagjainak a neve.

Ez a kiáltó ellentmondás az elmélet és a gyakorlat, a propaganda és a tett kozott nem sokat jelentene, ha ebből bármilyen előnye származhatna szovetségunknek, vagy bármilyen módon előmozdíthatná erőink jobb megszervezését, fő célunk elérését: a munkásosztály felszabadítását. Éppen az ellenkezője történt, s ez nem is lehetett másként. Hiányzott a fő feltétel, a spanyol proletariátus tevékeny egyuttműkodése, amelyet az Internacionálé nevében cselekedve oly konnyen el lehetett volna érni. Hiányzott az osszhang a helyi foderációk kozott; a mozgalom az egyéni vagy helyi kezdeményezésre volt bízva mindennemű irányítás nélkul *(kivéve azt, amelyet a titkos Alliance netán rákényszeríthetett volna, s ez az Alliance régyenunkre még mindig uralkodik a spanyol Internacionálén)*, mindennemű program nélkul, természetes ellenségeinkét, a polgári republikánusokét leszámítva. S így a kantonális mozgalom a leggyalázatosabb módon, szinte ellenállás nélkul szenvedett vereséget, bukásában magával rántva az Internacionálé spanyolországi presztízsét és szervezetét. Nincsen olyan túlkapás, bűntett, erőszakoskodás, amelyet a republikánusok ma ne próbálnának az Internacionálé tagjainak a nyakába varrni. Értesuléseink szerint Sevillában még az is előfordult, hogy a harc idején az intranzigensek a szovetségeseikre, az Internacionálé" (bakunyinista) „tagjaira lőttek. A reakció ostobaságainkat ugyesen kihasználva ellenunk uszítja a republikánusokat és rágalmaz bennunket a nagy, kozombos tomeg előtt; amit Sagasta idejében nem tudott elérni, az úgy látszik most sikerul: sikerul a spanyol munkások nagy tomege előtt lejáratnia az Internacionálé nevét.

Barcelonában számos munkásszekció elszakadt az Internacionálétól, erélyesen tiltakozva a Federacion c. folyóirat (a bakunyinisták vezető lapja) emberei és megmagyarázhatatlan magatartásuk ellen. Jérezben, Puerto de Santa Mariában és másutt a foderációk úgy határoztak, hogy fel-

oszlanak. Lojában (Granada tartomány) az Internacionálé kevés számú tagját előzte a lakosság. Madridban, ahol még a legnagyobb a szabadság, a legkisebb életjelét sem látjuk a régi" (bakunyinista) „foderációnak, míg a mi foderációnk tétlenségre és hallgatásra kényszerül, ha nem akarja mások bűnét a vállára venni. Az északi városokban a napról napra elkeseredettebbé váló karlista háború meggátolja minden tevékenységünket. Végül Valenciában, ahol a kormány tizenöt napi harc után győzött, az Internacionálé tagjainak, ha el nem menekültek, bujkálniuk kell, és a foderális tanács teljesen feloszlott."

Ennyit mond a madridi jelentés. Láthatjuk, hogy ez teljesen megegyezik a történetek fenti ismertetésével.

Mi hát a konklúziója egész vizsgálatunknak?

1. Mihelyt a bakunyinisták komoly forradalmi helyzettel kerültek szembe, kénytelenek voltak sutba dobni egész eddigi programjukat. Először a politikai tartózkodás és különösen a választásoktól való tartózkodás kötelességének tanát áldozták fel. Azután az anarchia, az állam megszüntetése került sorra; ahelyett, hogy megszüntették volna az államot, inkább számos új, kis állam létrehozásával próbálkoztak. Azután elejtették azt az elvet, hogy a munkásoknak nem szabad részt venniük olyan forradalomban, amelynek célja nem a proletariátus azonnali teljes felszabadítása, és részt vettek egy bevallottan tisztán polgári mozgalomban. Végül arcul csapták azt az alighogy meghirdetett hittételüket, hogy forradalmi kormány alakítása csak újabb csalás és árulás a munkásosztály ellen; nagy kényelmesen szerepet vállaltak az egyes városok kormányzó bizottságaiban, még hozzá szinte mindenütt erőtlen kisebbségként, amelyet a burzsoák leszavaznak és politikailag kizsákmányolnak.

2. Az eddig prédikált elveknek a megtagadása azonban nem tiszta lelkiismerettel történt, hanem a leggyávább, leghazugabb módon, úgyhogy sem maguknak a bakunyinistáknak, sem a vezetésük alatt álló tömegeknek nem volt semmiféle programjuk, amikor beléptek a mozgalomba, vagyis egyáltalán nem tudták, mit akarnak. Mi volt ennek a természetes következménye? Az, hogy a bakunyinisták megakadályoztak minden mozgalmat, mint Barcelonában, vagy belekergették azt szórványos, tervszerűtlen és ostoba felkelésekbe,

mint Alcoyban és Sanlúcar de Barramedában; vagy pedig a felkelés vezetése az intranzigens burzsoák kezébe került, mint a legtöbb felkelés esetében. A bakunyinisták ultraforradalmi üvöltözéséből tehát, mihelyt tettekre került a sor vagy csitítgatás lett, vagy eleve kilátástalan felkelés, vagy csatlakozás egy polgári párthoz, amely politikailag gyalázatosan kizsákmányolta a munkásokat és tetejébe még beléjük is rúgott.

3. Az anarchiát, a független csoportok szabad föderációját s egyebeket hirdető úgynevezett elvekből nem maradt meg egyéb, mint a forradalmi harci eszközök mértéktelen és értelmetlen szétforgácsolása, amely lehetővé tette a kormánynak, hogy egy maroknyi csapattal ellenállás nélkül egyik várost a másik után leigázza.

4. A nóta vége nemcsak az lett, hogy az intranzigensek bukása magával rántotta a jól szervezett és nagy taglétszámú spanyol Internacionálét – a hamisat és az igazit egyaránt –, és hogy az ma ténylegesen feloszlott, hanem az is, hogy a rovására írják azt a töméntelen koholt kilengést, amelyek nélkül a világ nyárspolgárai munkásfelkelést elképzelni sem tudnak, és ennek következtében a spanyol proletariátus internacionalista újjászervezése talán évekre lehetetlenné vált.

5. Egyszóval – a bakunyinisták Spanyolországban felülmúlhatatlan példáját szolgáltatták annak, hogy forradalmat hogyan *nem* szabad csinálni.

A megírás ideje: 1873. szeptember – október.
A megjelenés helye: Der Volksstaat, 1873. október 31., november 2. és 5. (105, 106, és 107. sz.)
Eredeti nyelve: német.

A BIRODALMI KATONAI TÖRVÉNY

I

Igazán nevetséges az az álláspont, amelyet a nemzeti liberálisok és haladópártiak a Reichstagban a katonai törvény 1. cikkelyével kapcsolatban elfoglalnak:

„A hadsereg békelétszáma altisztekben és legénységben *más törvényes rendelkezés kiadásáig* 401 659 fő."

Ez a cikkely — kiáltják — elfogadhatatlan, megfosztja a Reichstagot költségvetési jogától, a katonai költségvetés jóváhagyását üres komédiává teszi!

Nagyon helyes, uraim! S éppen *mert* így van, *mert* a cikkely elfogadhatatlan, lényegében el fogják fogadni. Minek is tektóriáznak annyit, hiszen feltételezik önöktől, hogy megismétlik azt a térdre borulást, amelyet már annyiszor oly kecsesen véghezvittek?

Az egész siránkozás alapja a porosz hadsereg átszervezése. Ez idézte elő a hírhedt konfliktust. A konfliktus tartama alatt a liberális ellenzék mindvégig Manteuffel elvét követte: „Aki erős, az bátran visszavonul". A dán háború után jelentősen fokozódott a bátorság a visszavonulásban. Amikor pedig 1866-ban Bismarck győzelmesen tért vissza Sadowából és addigi jogellenes kiadásaira még indemnitást* is indítvá-

* Felelősségre vonás alóli mentesítést. — *Szerk.*

nyozott, a visszavonulás már nem ismert határt. A katonai költségvetést nyomban jóváhagyták, s amit Poroszországban egyszer jóváhagytak, azt a porosz alkotmány szerint mindenkorra jóváhagyták, mert „a fennálló (egyszer jóváhagyott) adók folytatólagosan szedetnek".

Jött az Északnémet Reichstag, amely a szövetségi alkotmányt tárgyalta. Sok szó esett költségvetési jogról, a kormány előterjesztését kellő pénzügyi ellenőrzés hiányában elfogadhatatlannak nyilvánították, csűrtek-csavartak, s végül beleharaptak a savanyú almába és a porosz alkotmánynak a katonai költségvetésre vonatkozó rendelkezéseit minden lényeges pontban kiterjesztették az Északnémet Szövetségre. Ezzel a hadsereg békelétszámát máris 200 ezer főről 300 ezer főre emelték.

Aztán jött a dicső 1870-es háború és vele a „Német Birodalom". Ismét alkotmányozó (!) Reichstag és új birodalmi alkotmány.[226] Ismét sok bizakodó beszéd, számtalan fenntartás a költségvetési jogot illetően. S mit határoztak az urak?

A birodalmi alkotmány 60. cikkelye így hangzik:

„A német hadsereg békelétszáma 1871. december 31-ig az 1867. évi népesség egy százalékának felel meg és az egyes szövetségi államok között a népesség arányában oszlik meg. *A továbbiakban a hadsereg békelétszáma birodalmi törvényhozás útján nyer megállapítást.*"

Az 1867. évi népesség egy százaléka 401 ezer fő. Ezt a létszámot később a Reichstag döntésével 1874. december 31-ig meghosszabbították.

62. cikkely: „Az egész német hadsereg és a hozzá tartozó intézmények kiadásainak fedezésére 1871. december 31-ig annyiszor 225 tallér bocsátandó évente a császár rendelkezésére, amennyi a 60. cikkely szerint a hadsereg békelétszáma. *1871. december 31-e után a szövetség egyes államainak ezeket az összegeket tovább kell fizetniük a birodalmi pénztárba. Kiszámításukra a 60. cikkelyben ideiglenesen megállapított békelétszám marad érvényben addig, amíg ezt birodalmi törvény nem módosítja.*"

Ez volt nemzeti liberálisaink harmadik térdre borulása a katonai költségvetés sérthetetlensége előtt. S amikor Bismarck most előáll és azt követeli, hogy a kellemes ideig-

lenes állapotot még kellemesebb végleges állapottá változtassák, az urak annak a költségvetési jognak a megsértéséről kiabálnak, amelyet ők maguk háromszor egymás után feláldoztak!

Nemzeti liberális urak! Folytassanak „gyakorlati politikát"! Számoljanak „a kor követelményeivel"! Vágják sutba az „elérhetetlen eszményeket" és ügyködjenek bátran tovább „az adott tények talaján"! Önök nemcsak á-t mondottak, mondtak már b-t és c-t, mondjanak hát nyugodtan d-t is! Nem segít itt semmiféle csűrés-csavarás, ismét bele kell menniük a hírhedt „kompromisszumba", amellyel a kormány megkap mindent, amit akar, önök pedig örülhetnek, ha rugások nélkül megúszák a dolgot. Hagyják csak meg a költségvetési jogot a materializmusba süllyedt angoloknak, a lezüllött franciáknak, az elmaradott osztrákoknak és olaszoknak, ne kövessenek „idegen példaképeket", vigyenek végbez „igazi német művet"! *Ha* ellenben mindenképpen költségvetési jogot akarnak, erre csak egy mód van: válasszanak legközelebb csak szociáldemokratákat!

II

Hogy a nemzeti liberálisok ostobák — minden nagyokos Laskerocska dacára —, ezt már régen tudjuk és ők maguk is tudják. De hogy olyan ostobák, amilyeneknek Moltke tartja őket, ezt mégsem hittük volna. A nagy szófukar egy teljes óra hosszat beszélt a Reichstagban és mégis a nagy szófukar maradt: ugyanis hallgatói előtt nagyjából elhallgatott mindent, amit maga gondol. Csak két dologban mondta ki kereken véleményét: először abban, hogy a végzetes 1. cikkely feltétlenül szükséges, és másodszor a következő híres mondatban:

„Amit egy fél év alatt fegyverrel kivívtunk, azt egy évszázadon át fegyverrel kell védelmeznünk, hogy ismét el ne ragadják tőlünk. Szerencsés háborúink óta mindenütt nagyobb iránt unk a tisztelet, de sehol sem a szeretet."

Habemus confitentem reum.* Lám, vallomásra késztettük a bűnöst. Amikor Poroszország, Sedan után, előállt annexiós követeléseivel, arról volt szó, hogy: az új határt kizárólag a stratégiai szükségesség szabja meg, csak azt vesszük el, amire feltétlenül szükségünk van biztonságunkhoz; ezeken az új határokon belül azután erődítéseink befejeztével nyugodtan szembenézhetünk bármilyen támadással. És tisztán stratégiai szempontból nézve csakugyan így is van.

A megerődített Rajna-vonalnak a maga három nagy központjával — Kölnnel, Koblenzcel, Mainzcal — csak két fogyatékossága volt: egyrészt Strasbourg-on át meg lehetett kerülni, és másrészt hiányzott a megerődített pontok előretolt vonala, amely az egész állásnak mélységet adna. Elzász-Lotaringia annektálása kiküszöbölte mind a két fogyatékosságot; Strasbourg és Metz alkotja most az első vonalat, Köln, Koblenz és Mainz a másodikat; csupa elsőrendű erődítmény, amelyeknek messze előretolt erődjeik vannak és alkalmasak arra, hogy ellenálljanak a modern huzagolt csövű ágyúk tüzének; emellett olyan távolságra fekszenek egymástól, amely korunk óriási seregeinek szabad mozgása szempontjából a legmegfelelőbb, és a védelem számára a terep rendkívül kedvező. Amíg Belgium semlegességét tiszteletben tartják, egy francia támadás könnyűszerrel a Metz és a Vogézek közötti keskeny földsávra korlátozható; ha úgy tetszik, mindjárt az elején vissza is lehet vonulni a Rajna mögé, rákényszerítve a franciákat arra, hogy az első döntő ütközet előtt Metz, Strasbourg, Koblenz és Mainz elleni csapatkikülönítéssel gyengítsék erőiket. Olyan állás ez, amelynek erejét tekintve nincs párja egész Európában; a velencei erődnégyszög játékszer volt ehhez a szinte bevehetetlen álláshoz viszonyítva.

S éppen ennek a szinte bevehetetlen állásnak a meghódítása kényszeríti rá Németországot — Moltke szerint —, hogy vívmányát egy fél évszázadon át fegyverrel védelmezze! A legerősebb állás sem védi meg önmagát, ezt védeni kell;

* Ime a vallomást tevő bűnös (Cicero). — *Szerk.*

a védelem katonákat igényel; minél erősebb tehát az állás, annál több katonára van szükség, és így tovább örökös hibás körben. Ehhez hozzájárul még az is, hogy a visszaszerzett elzász-lotaringiai „elvesztett testvértörzs" éppenséggel hallani sem akar Germania-anyáról, és hogy a franciák minden körülmények között kénytelenek az első kínálkozó alkalommal megkísérelni az elzásziaknak és lotaringiaiaknak a germán ölelésből való kiszabadítását. Az erős állást tehát ellensúlyozza az, hogy Németország rákényszerítette a franciákat Németország bármely támadójának támogatására. Más szavakkal: az erős állás *magában hordozza a Német Birodalom elleni európai koalíció csíráját.* S ezen a tényen mit sem változtat semmiféle hármas vagy kettes császári látogatás és pohárköszöntő, amint ezt éppen Moltke és Bismarck tudja a legjobban, s amint ezt Moltke diszkréten kifejezésre is juttatja ebben a melankolikus mondatban:

„Szerencsés háborúink óta mindenütt nagyobb iránt unk a tisztelet de sehol sem a szeretet."

Ennyit a Moltke szavaiban rejlő *valóságról.* Beszéljünk most a *költészetről.*[227]

Nem térünk ki arra a szentimentális sóhajtozásra, amelylyel a nagy hadvezér kifejezi abbeli bánatát, hogy a katonaságnak a nép érdekében sajnálatos módon olyan óriási összegeket kell felemésztenie, s amelyben bizonyos fokig afféle porosz Cincinnatus szerepében tetszeleg, akinek leghőbb vágya, hogy vezértábornagyból földtúró paraszttá léptessék elő. Még kevésbé szándékszunk kitérni arra a már nem új elméletre, amely szerint a nemzetnek az iskolamester rossz nevelést adott és ezért kell minden németet három évre magasabb iskolára küldeni, ahol az altiszt a professzor, Mi itt nem nemzeti liberálisokhoz szólunk, mint a szegény Moltke. Nyomban rátérünk azokra az otromba katonai dajkamesékre, amelyeket — a nagy vezérkar általános derültsége közepette — próbált elhitetni ámuló hallgatóival.

Ismét arról van szó, hogy a nagyarányú német fegyverkezést a franciák állítólag még nagyobb arányú fegyverkezésével

igazolják. És Moltke most elárulja a Reichstagnak, hogy a francia kormánynak már ma jogában áll a tényleges hadsereg számára 1 millió 200 ezer főt és a területi hadsereg számára több mint 1 millió főt fegyverbe szólítani. Hogy ezeket „akárcsak részben is" bevonultathassák, a franciák állítólag növelték káderalakulataik számát. Ezek szerint jelenleg 152 gyalogos ezredük (a háború előtti 116-tal szemben), 9 új vadászszázlóaljuk, 14 új lovasezredük, és 323 ütegük van a régebbi 164-gyel szemben. És „ezt a növelést még nem zárták le". A békelétszám 40 ezer fővel több, mint 1871-ben, és 471 170 főben állapították meg. 8 hadtest helyett — amellyel a franciák a háború elején ellenünk indultak — Franciaország a jövőben 18 hadtestet állít és egy tizenkilencediket Algéria számára. A nemzetgyűlés valósággal rákényszeríti a kormányra a pénzt a fegyverkezéshez; a községek gyakorlótereket és tiszti kaszinókat ajándékoznak, saját eszközeikből laktanyákat építenek, olyan szinte erőszakos hazafiságról tesznek tanúbizonyságot, amilyenről Németországban csak ábrándozhatunk — egyszóval minden előkészület megtörténik a nagy revánsháborúra.

Ha a francia kormány mindazt megtette volna, amit Moltke neki tulajdonít, csak a kötelességét teljesíti. Az 1870-eshez hasonló vereségek után a kormány legelső teendője a nemzet védelmi képességének olyan mértékű fejlesztése, hogy ilyen szerencsétlenség meg ne ismétlődhessen. A poroszokkal 1806-ban ugyanez esett meg; egész régimódi hadseregüket ingyen és bérmentve franciaországi hadifogságba szállították. A háború után a porosz kormány mindent latba vetett, hogy az egész népet harcképessé tegye; az emberek csak hathónapi kiképzést kaptak, s bár Moltke viszolyog a milíciától, Blücher tanúsága szerint ez a „tenyeres-talpas Landwehr" — ahogy ő mondotta — az első ütközetek után éppen olyan jól bevált, mint a sorzászlóaljak. S ha a francia kormány ugyanezt tenné, ha minden erejéből azon volna, hogy öt-hat év alatt harcképessé tegye az egész nemzetet, csak a kötelességét teljesítené. Ám az ellenkezője történik. Eltekintve az újonnan alakított zászlóaljaktól, lovasszázadok-

tól és ütegektől, amelyek egyelőre csak a német *sor*-szervezet létszámát érik el, minden egyéb *csak papíron van meg*, s Franciaország ma katonailag gyengébb, mint valaha.

„Franciaországban – mondja Moltke – pontosan lemásolták minden katonai intézményünket... Bevezették az általános hadkötelezettséget és ezt húszéves hadkötelességre alapozták, míg nálunk ez csak tizenkét évre szól."

Ha valóban így is volna, vajon mi a különbség a 20 és a 12 év között? Hol akad olyan német, akit 12 évi Landwehr-kötelezettség után csakugyan felmentettek volna? Nem azt mondják mindenütt: A 12 év csak akkor lép érvénybe, ha elegendő emberünk lesz, addig 14, 15, 16 évig kell a Landwehrben maradnotok? S vajon miért ásták elő a rég elfelejtett Landsturmot, ha nem azért, hogy minden német, aki egyszer mundért viselt, élete végéig katonaköteles maradjon?

Csakhogy az általános hadkötelezettségnek Franciaországban egy egészen különleges oldala is van. Franciaországban ugyanis nincsenek meg a porosz félfeudális keleti tartományok, amelyek a porosz állam és az új német birodalom tulajdonképpeni alapját alkotják — olyan tartományok, amelyeknek az újoncai feltétlenül engedelmeskednek és később, mint a Landwehr tagjai sem sokkal okosabbak. Már az általános hadkötelezettségnek a nyugati tartományokra való kiterjesztése megmutatta 1849-ben, hogy ez nem alkalmazható mindenütt; egész Németországra való mostani kiterjesztése legfeljebb Moltke kedvelt tizenkét esztendejének leteltével — ha ez a kacat egyáltalában eltart annyi ideig — adja meg azokat a fegyverforgató embereket, akik minden Moltkénak és Bismarcknak elveszik a kenyerét. Franciaországban tehát még az alapja sincs meg annak, hogy az általános hadkötelezettség engedelmes katonákat szolgáltasson a reakciónak. Franciaországban a porosz altiszt már a nagy forradalom előtt idejét múlta figura volt. Saint-Germain hadügyminiszter 1776-ban bevezette a porosz botbüntetést; a megbotozott katonák agyonlőtték magukat, s a botbüntetést még ugyanabban az évben el kellett törölni. Ha Franciaországban csak-

ugyan bevezetnék az általános hadkotelezettséget, ha a népesség tomegét valóban kiképeznék a fegyverforgatásra, mi lenne akkor Thiers-ből és Mac-Mahonból? Márpedig Thiers és Mac-Mahon — ha valóban nem is zsenik — mégsem olyan kisiskolások, amilyeneknek Moltke feltunteti őket. Igaz — papíron bevezették az általános hadkotelezettséget, a valóságban azonban a legmakacsabbul ragaszkodtak az *ótéves* csapatszolgálati időhoz. Koztudomású azonban, hogy már a porosz hároméves szolgálati idő is teljesen összeegyeztethetetlen az általános hadkotelezettséggel: Németország így legalább 600 ezer főnyi békelétszámhoz jut, vagy módot kell adni arra, hogy emberek sorshúzás alapján mentesuljenek, amint ez meg is történik. Milyen békelétszámot jelentene az otéves szolgálati idő általános hadkotelezettség esetén Franciaországban? Majdnem egymillió főt; de maga Moltke sem képes a franciákra ennek még a felét sem ráfogni.

Ugyanazon a napon, amelyen Moltke annyira ámulatba ejtette hallgatóságát, a Kolnische Zeitung kozzétett egy „katonai értesulést" a francia hadseregről. Ezeket a katonai értesuléseket a Kolnische Zeitung igen megbízható félhivatalos forrásból szerzi, s az illető katonai „kanász" nyilván alaposan megkapja majd a magáét az éppen legrosszabbkor elkovetett baklovéséért. Ez az ember ugyanis valóban az igazat mondja. Megállapítása szerint a legfrissebb hivatalos francia adatok bizonyítják, hogy

„Franciaország a legnagyobb erőfeszítésekkel is aligha tudja majd teljesíteni az uj honvédelmi torvényében kituzott katonai feladatot".

Szerinte „a hadsereg idei létszámát 442 014 főben szabták meg". Ebből levonandó mindenekelőtt a koztársasági csendőrgárda 27 500 fővel, „a hadsereg tényleges létszáma azonban az egyes fegyvernemek szerint kozolt költségvetési adatok alapján tulajdonképpen csak 389 965 fő". Ebből le kell még számítani

„a *toborzott* csapatokat (az idegen ezredet, a bennszulott algériai csapattesteket), az igazgatasi csapattesteket és az altisztek és *tovabbszolgálók* kadereit, amelyek létszáma régebbi megbízható francia adatok szerint osszesen

120 ezer főt számlált. Még ha ezeknek a tényleges állományát csak 80 ezer főnek vesszük is, a besorozás szempontjából a hadsereg tényleges létszáma csak 309 ezer fő, s ez *az első kontingens ötévfolyamából és a második* (tartalék) *kontingens egy évfolyamából tevődik össze.* A második kontingensnek ez az egy évfolyama 30 ezer főt ölel fel, s eszerint *az első kontingens minden szolgáló évfolyama, valamint évi újoncállítása 55 800 főnek felelne meg.* Ehhez hozzájön a második kontingens 30 ezer embere, úgyhogy *a francia hadsereg évi újoncozása még mindig legfeljebb csak 99 714 fő lenne.*"

Tehát: a franciák évente mintegy 60 ezer főt hívnak be ötéves szolgálatra, ami 20 év alatt 1 millió 200 ezer főt jelent, és ha a kieséseket a porosz Landwehrnél ténylegesen megállapított mértékben leszámítjuk, legfeljebb 800 czer főt. Továbbá 30 ezer embert hívnak be egyévi szolgálatra – ezek Moltke szerint alkalmatlan milicisták –, ami 20 év alatt 600 ezer fő, a kiesések leszámításával pedig legfeljebb 400 ezer fő. Ha tehát a franciák a Moltke által annyira dicsőített hazafiságot 20 éven át zavartalanul űzik, akkor végül a Moltke szerinti 2 millió 200 czer fő helyett legfeljebb 800 ezer kiképzett katonát és 400 ezer milicistát állíthatnak szembe a németekkel, míg Moltke már most bőven másfél millió teljesen kiképzett német katonát mozgósíthat. Ezért fogadták hát Moltkénak a Reichstagot csodálatba ejtő beszédét a nagy vezérkarban akkora derültséggel.

Meg kell hagyni, hogy Moltke, amíg olyan együgyű ellenfelekkel volt dolga, mint Benedek és Louis-Napoléon, egészen *becsületes* hadviselésre törekedett. Kínos pontossággal és lelkiismeretességgel követte az I. Napóleon által felfedezett stratégiai szabályokat. Egyetlen ellenség sem vetheti szemére, hogy valaha is rajtaütéshez, lesállásból való támadáshoz vagy másmilyen vulgáris hadicselhez folyamodott volna. Ennélfogva kétségek merülhettek fel vajon Moltke csakugyan zseni-e. Ezek a kétségek eloszlottak, amióta Moltkénak egyenrangú ellenfelek – a Reichstagban ülő zsenik – ellen kell harcolnia. Velük szemben bebizonyította, hogy ellenfeleit rá is tudja szedni, ha szükséges. Tehát már nem kétséges: Moltke zseni.

De vajon mi valójában Moltke véleménye a francia fegyverkezésről? Erre vonatkozólag is van néhány utalásunk.

Moltke és Bismarck előtt nem volt titok, hogy amint az 1866. évi győzelmek nyomán a francia hivatalos világban szükségszerűen követelték a revánsot Sadowáért, az 1870. évi sikerek nyomán a hivatalos Oroszország is ugyanolyan szükségszerűen keresi majd a „revánsot Sedanért". Poroszország, amely eddig Oroszország engedelmes szolgája volt, egyszerre csak Európa első katonai hatalmának bizonyult; az európai helyzetben végbement ilyen hatalmas, Oroszország szempontjából kedvezőtlen eltolódás az orosz politikát ért vereséggel volt egyértelmű; a revánsköveteléselég hangosan harsant fel Oroszországban. Berlinben úgy találták, hogy ilyen körülmények között jobb, ha minél előbb és minél gyorsabban elintézik ezt a dolgot, s nem hagynak az oroszoknak időt a fegyverkezésre. Hogy porosz részről akkoriban mi történt az Oroszország elleni háború előkészítése céljából, erre esetleg más alkalommal visszatérünk majd; elegendő annyi: 1872 nyarára nagyjából felkészültek, nevezetesen a haditervvel, amely ezúttal nem irányzott elő „halálos döfést". Ekkor Sándor orosz cár meghívás nélkül látogatóba érkezett Berlinbe a császárhoz és „mértékadó helyen" bizonyos okmányokat terjesztett elő, amelyek keresztülhúzták a szép tervet. Az elsősorban Törökország ellen irányuló, felújított Szent Szövetség átmenetileg háttérbe szorította a végül mégiscsak elkerülhetetlen orosz háborút.

Ez a kis terv, természetesen, azzal is számolt, hogy Franciaország esetleg szövetségre lép Oroszországgal Poroszország ellen. Ebben az esetben Franciaországgal szemben védelemben maradtak volna. S hány embert tartottak elegendőnek ahhoz, hogy Franciaország minden támadását visszaverjék?

Egy kétszázötvenezer főnyi hadsereget!

A megírás ideje: 1874. február vége – március eleje.
A megjelenés helye: Der Volksstaat, 1874. március 8. és 11. (28. és 29. sz.)
Eredeti nyelve: német.

A HALLGATAG, OKVETETLENKEDŐ MOLTKE ÉS LEGUTÓBBI LIPCSEI TUDÓSÍTÓJA

London, (1874) március 13.

Valamelyik lipcsei hájas nyárspolgár túlfűtött hazafiságát, úgy látszik, kellemetlenül megbirizgálta az a tény, hogy a franciák Metz előtt nem vesztettek lövegeket, a németektől viszont többet is zsákmányoltak. Ágyúlázában felvilágosítást kér Moltkétől, az ismert félistentől, s ez a Leipziger Tageblattban elé is tálalja egyik bohókás kinyilatkoztatását, amely szerint egyes francia tábornokok a Bazaine-perben[229] hallatlan dolgokat fecsegtek ugyan a kölcsönös ágyúzsákmányolásról, de mégis meg kell vallani, hogy míg a németek augusztus 16-án csak egyetlen ágyút zsákmányoltak a franciáktól, a franciák két löveget hurcoltak el. Ezzel be is érte. Csakhogy a hallgatag Moltkénak még egy előadást is kellett tartania, mert enélkül nem megy. Itt tehát elmesélte a tátott szájjal hallgató fajankóknak, hogy a „modern taktika" szerint a tüzérségnek az első sorokban kell harcolnia; *ezért* vesztették el a németek a két ágyút. Szavaiból azt lehetett érteni, hogy ha a franciák kellőképpen alkalmazzák az ő „modern taktikáját", minden bizonnyal sokkal több ágyút vesztenek és így kiérdemelték volna dicséretét; azt mondja ugyanis, hogy az osztrákok, akiknél a tüzérség a legelőretoltabb állásokból támogatta a gyalogságot, a „legbecsületesebb módon" szabadultak meg 160 ágyútól. Az osztrák tüzérség, amint ezt maga is kinyilatkoztatja, azért manőverezett így, mert az osztrák gyalogsági fegyver hatása elmaradt a porosz mögött.

Minthogy azonban a francia Chassepot fölényben van a poros, gyútűs puskával szemben, a *német* tüzérségnek volt okaz hogy a szükségből törvényt csináljon, éppúgy, mint az osztráknak Königgrätznél — de a franciának nem volt miért eltűrnie, hogy értelmetlenül szétlője őket a csőkonstrukció és mozgékonyság tekintetében fölötte álló ellenséges tüzérség. Moltkét mindenesetre igen kellemetlenül érinti, hogy a németek három nap alatt, augusztus 14-én, 16-án és 18-án 40 ezer embert vesztettek halottakban és sebesültekben, jóllehet a francia tüzérséget számára oly érthetetlen módon vezették, s így még ma is azt mondja:

„továbbra is nyitott kérdés marad, vajon az a tény, hogy a franciák egyetlen ágyút sem vagy csak egy ágyút vesztettek, ilyen körulmények kozott a francia tuzérség kulonös ugyességét vagy harci kitartását bizonyítja-e."

De nem gondoljuk — mint ahogy Moltke szófukar levele alapján esetleg gondolhatnánk —, hogy a francia tüzérség ezekben a napokban nem harcolt kellő erellyel, sokszor éppen a német tüzérség ellen. „Nem felel meg teljesen a tényeknek", Moltke választékos szavaival élve, az az állítás, amelyet minden kertelés nélkül kimond, nevezetesen, hogy a francia tüzérség „többnyire hamar félreállított ellenfél volt". Aki erről részleteket kíván megtudni, olvassa el Hoffbauernek, az 1. keletporosz tábori tüzérezred századosának és ütegparancsnokának, az egyesített tüzérségi és hadmérnöki iskola tanárának könyvét: Die deutsche Artillerie in den Schlachten bei Metz. Berlin 1872. Mittler und Sohn.

Tehát félhivatalos könyv! Moltke tudja, hogy aki olyan ostoba kérdéseket tesz fel, mint lipcsei nyárspolgárunk, az ilyen könyveket nem olvas vagy nem ért meg, s úgy gondolja, hogy akik ezeket hozzáértéssel olvassák, „befogják majd a szájukat".

Moltkénak a tüzérség „új" alkalmazásáról szóló fejtegetései annyit sem érnek, mint a papír, amelyre íródtak. Nemcsak tüzérekben és lovakban, hanem lőszerben is olyan mérhetetlenül nagy fogyás mutatkozik ennél a módszernél, hogy a legrövidebb időn belül sem az embereket, sem a lovakat, sem a lövedékeket nem lehet pótolni. Azonkívül a Moltke-féle

„új taktika" alkalmazásával a német tüzérség a tudomány iránti buzgóságból sokkal gyakrabban mintsem kívánatos, saját honfitársait lövi halomra. Ez történt 1870. augusztus 14-én, 16-án, 18-án. Sőt az „új taktika" olyan tudományosan szított tüzérségi lövöldözőkedvet keltett, hogy az ellenparancsok, a kérések, hogy állítsák le a német csapatokat sújtó tüzet, szükségképpen hazaáruló esztelenségnek tűntek. (Lásd Hoffbauer.)

Egyébként a német tüzérség által azokban a napokban alkalmazott eljárás – mint Hoffbauer százados, az első osztályú vaskereszt lovagja és fölötteseinek odaadó hódolója maga is írja – „rögtönzött" volt. Moltke sietve kijelenti, hogy ez az eljárás eleget tesz

„a modern taktika követelményeinek", amely „azt kívánja, hogy a tüzérségnek nem szabad visszariadnia – Moltke stílusa – a harcoló csapatok legelső vonalába való besorolástól vagy attól, hogy ellenséges támadás elhárítása végett az utolsó pillanatig kitartson és a többi fegyvernemet fedezze."

Ilyen követelményeket azonban már jóval Moltke előtt is támasztottak a tüzérséggel szemben. A tüzérség „modern taktikájára" vonatkozóan semmi sem bizonyos. 1815 előtt semmi érdemlegeset nem írtak róla, 1815 óta pedig a porosz tüzérség sokat lustálkodott, tisztjei pedig főképp civakodással töltötték az időt. 1866 óta a poroszok *úgy hitték*, hogy kibérelték maguknak az ágyútudományt, mert véletlenül jobb ágyúik voltak, mint némely szomszéduknak. A francia háborúban tüzérségükkel csak keresgéltek valamilyen harcászatot, de a legegyszerűbb ember előtt is nyilvánvaló, hogy a taktikának a löveg minden számottevő tökéletesedése nyomán változnia kell.

Csupán humanitásból történik, hogy Moltkénak és csatlósainak az éppoly együgyű, mint öregesen fontoskodó kinyilatkoztatásait, amelyeket könyvekben, újságokban, beszédekben és levelekben tárnak a közönség elé, nevetségessé tesszük és kipellengérezzük.

A megírás ideje: 1874. március 13.
A megjelenés helye: Der Volksstaat, 1874. március 25. (35. sz.)
Eredeti nyelve: német.

FÉLHIVATALOS KARDCSÖRTETÉS

A Német Birodalom csúszó-mászó sajtója ismét parancsot kapott a harci kürtök megszólaltatására. Az istentagadó, elzüllött Franciaország semmiképpen sem akarja békén hagyni az istenfélő és a tőzsdeszédelgés, a gründolás és a krach égisze alatt oly pompásan felvirágzó Németországot. Franciaország roppant méretekben fegyverkezik, s az a lázas sietség, amellyel e fegyverkezés folyik, a legjobb bizonyíték, hogy lehetőleg már jövőre neki szándékszik esni az ártatlan békeszerető bismarcki birodalomnak, amely tudvalevően nem sok vizet zavar, amely folyvást leszerel és amelyről csak a birodalomellenes sajtó terjeszt olyan rágalmakat, miszerint éppen az imént egy Landsturm-törvénnyel kétmillió polgárt tett tartalékos katonává.

A csúszó-mászó lapok nehéz helyzetben vannak. Míg a külügyminisztérium szolgálatában a birodalmat rendkívül szelíd báránykának kell feltüntetniük, a hadügyminisztérium azt tekinti érdekének, ha megértetik a német burzsoával, hogy súlyos adóösszegeiért csinálnak is valamit, hogy az előirányzott fegyverkezés csakugyan folyik, hogy az erődök épülnek, hogy előkészítik a káderetet és mozgósítási terveket a sok „szabadságolt" bevonultatásához, hogy napról napra fokozódik a hadsereg ütőereje. S mivel az erre vonatkozó nyilvános közlések hitelesek és ráadásul hozzáértő emberektől erednek, teljes képet alkothatunk magunknak a sajtókuvikok háborús vijjogásáról.

Az új francia kádertörvény szolgáltatja az ürügyet az

egész lármához. Hasonlítsuk hát össze az ily módon Franciaországban — egyelőre még csak papíron — létrehozott intézményeket a Németországban ténylegesen fennállókkal, s a rövidség kedvéért vegyük figyelembe elsősorban a döntő fegyvernemet, a gyalogságot.

Egészében véve kitűnik, hogy az új francia törvény a porosznak egy jóval rosszabb kiadása.

A francia sorgyalogság eszerint 144 sorezredből, 4 zuáv- és 3 turcoezredből, egyenként 4 zászlóaljjal, 30 vadászzászlóaljból, 4 idegen és 5 büntető zászlóaljból áll, összesen 634 zászlóalj; ezzel szemben a német sorhadsereg kétségtelenül csak 468 zászlóaljjal rendelkezik. A francia sorhadseregnek ez a fölénye azonban puszta látszat.

Először is, a francia zászlóalj négy századból áll ugyan, mint a porosz, de minden századnak csak négy tisztje van öt helyett, s a négy közül is egy tartalékos tiszt, bár ilyen kategória Franciaországban *egyelőre nem is létezik*. Franciaországban eddig 35—40 főre jutott egy tiszt, ami az elavult és körülményes francia gyakorlószabályzat mellett szükséges is, míg Poroszországban egy tiszt 50 emberrel is egészen jól boldogul. De ez egyszersmind a maximum, s a nemzetgyűlésnek a törvényt tárgyaló bizottságában meg is egyeztek abban, hogy egy századba *legfeljebb* 200 embert lehet majd beállítani. A francia század tehát létszámát tekintve 25 százalékkal kisebb a porosznál — s mivel a tartalékos tiszt egyelőre nem létezik és még hosszú évekig nem is fog létezni —, szervezetét tekintve is messze elmarad mögötte. Miután pedig a század most — a hátultöltő puska révén — a harc taktikai egységévé vált és a századoszlopok harca, valamint a századra támaszkodó csatárharc *erős* századokat követel meg, a nemzetgyűlés ezzel a lehető legtöbbet ártott a francia hadseregnek.

A francia sorgyalogság hadi létszáma tehát 606 sorzászlóalj, egyenként 800 fővel	484 800 fő
zuávok, turcók, idegen légió, büntető zászlóaljak	46 000 fő
Összesen:	530 800 fő,

amiből azonban legalább 40 ezer fő Algériára jut, s ezek csak akkor vethetők be, ha új alakulatok leválthatják. Marad tehát a háború megindításához 490 800 főnyi gyalogság. A német gyalogság 468 zászlóaljának egyenként 1050 fő a hadi létszáma, ami hivatalos adatok szerint összesen 490 480 fő, vagyis csaknem pontosan annyi, mint a francia sorgyalogság.

Eddig tehát Németországnak kedvez az egyenlő létszám, a jobb és erősebb szervezet. Most pedig térjünk át a különbségre.

Franciaország oldalán a fenti 643 gyenge zászlóalj alkotja az egész gyalogságot, amely egy háborús szervezethez egyáltalán felhajtható. Igaz, hogy a sorcsapatok és a vadászok 318 pótkeretszázada összesen állítólag 249 480 fölös tartalékost foglal magában (beleértve századonként 50, illetve 40 tisztet és altisztet), de ebből eddig csak a legénység van meg, mégpedig legnagyobb részük teljesen kiképzetlenül, s a kiképzettek többségükben csak hathónapos szolgálatot teljesítettek. A tiszteknek és altiszteknek legfeljebb *egynegyede* áll rendelkezésre. Mire ez a 318 pótkeretszázad 318 menetkész zászlóaljjá válik, esetleg az egész hadjárat eldől már, s ami ebből tűzvonalba kerül, minőségét tekintve bizonyára nem szárnyalja majd túl az 1870-es garde mobile-t. Marad még a területi hadsereg, amely a 30 és 40 év közötti korban levő férfiakat öleli fel, s amelyet 144 ezredbe egyenként 3 zászlóaljjal, tehát 432 zászlóaljba kellene szervezni. Mindez csak papíron van meg. Hogy egy ilyen intézményt valóban létrehozhassanak, ahhoz 10 ezer tiszt és 20 ezer altiszt kellene, de ezekből eddig szinte szó szerint egyetlenegy sincs meg. S honnan vennék ezeket a tiszteket? Csaknem két nemzedékbe tellett, amíg Poroszországban az egyéves önkéntesek használható tartalékos és Landwehr-tiszteket adtak; még a negyvenes években is csaknem valamennyi ezredben felesleges rossznak tekintették és ennek megfelelően kezelték őket. S Franciaországban, ahol az ilyen intézmény a forradalmi egyenlőség minden hagyománya ellen vét, ahol az egyéves önkénteseket a tisztek lenézik, a katonák pedig gyűlölik, végképp nincs mit kezdeni velük. Csakhogy más forrás nincs, amelyből tartalékos tiszteket lehetne szerezni.

Ami az altiszteket és közkatonákat illeti, az 1866-os sadowai győztesek, mint ismeretes, azzal kérkedtek, hogy a Landwehr-rendszer hosszú fennállása Poroszországnak húszévi előnyt biztosít minden más olyan országgal szemben, amely ezt a rendszert átveszi; Poroszországot csak akkor érik utol, ha a legidősebb évfolyamok is katonaviselt emberekből állnak majd. Ezt most, úgy látszik, elfelejtették, akár csak azt is, hogy Franciaországban az évi kontingensnek csak a fele teljesít valóban szolgálatot, a másik felét pedig hathónapi szolgálat után (ami a mai pedáns gyakorlószabályzatok mellett semmiképpen sem elegendő) elbocsátják, hogy Franciaországban a tartalék és a Landwehr, Poroszországhoz viszonyítva, zömében újoncokból áll. S ilyen körülmények között úgy tesznek, mintha tartanának a mostani francia területi hadseregtől, amely ugyanolyan kiképzetlen ágyútöltelékből áll, amilyen 1870-ben és 1871-ben a Loirenál és Le Mans-nál feleakkora létszámú, de fegyelmezett német osztagokkal szemben nem tudott helyt állni!

De még ez sem minden. Poroszországban keserű tapasztalatok után végre megtanulták a mozgósítást. Tizenegy nap alatt az egész hadsereg harcra kész, a gyalogság már jóval előbb. Ehhez az szükséges, hogy minden a legegyszerűbben legyen elrendezve, s hogy nevezetesen minden egyes szabadságolt katona már előre be legyen osztva ahhoz a csapattesthez, amelyhez be kell vonulnia. Ennek az az alapja, hogy minden ezrednek megvan a maga állandó ujoncozási körzete, s hogy a megfelelő Landwehr-ezred is elsősorban innen egészíti ki állományát. Az új francia törvény viszont az újoncokat és tartalékosokat ahhoz az ezredhez osztja be, amely a mozgósításkor éppen a körzetben tartózkodik. Ezt egy Napóleon óta meggyökeresedett hagyomány kedvéért tették, amely szerint az egyes ezredek váltakozva Franciaország valamennyi részében teljesítenek helyőrségi szolgálatot és lehetőleg egész Franciaországból szerzik újoncaikat. Ha az utóbbiról le is kellett mondaniuk, annál makacsabbul ragaszkodtak az előbbihez és ezzel lehetetlenné tették az ezredparancsnokság és a Landwehr körzeti parancsnokság

ama állandó szerves kapcsolatát, amely Poroszországban a gyors mozgósítást biztosítja. Ha ez az értelmetlen módosítás, amely a speciális fegyvernemeknél szükségképpen még sokkal több zavart kelt, mint a gyalogságnál, ez utóbbinál *csak* három nappal hosszabbítja is meg a mozgósítást — aktív ellenség esetében éppen ez az egész hadjárat legfontosabb három napja.

Mit jelent hát az egész hatalmas francia fegyverkezés? A némettel létszámban egyenlő, de rosszabbul szervezett sorgyalogságot — amelynek ráadásul, hogy elérje hadi létszámát, számos, csak hathónapi szolgálati időt letöltött embert kell bevonnia; olyan első tartalékot, amelyben a csak hat hónapot szolgált emberek vannak többségben, s amelynek legfeljebb a negyedéhez állnak rendelkezésre tisztek és altisztek; olyan második tartalékot, amely zömben katonai szolgálatot nem teljesített emberekből áll és semmiféle tisztekkel nem rendelkezik, s mindkét tartalék számára magától értetődően teljesen hiányoznak a szilárd káderek. Emellett bizonyosra vehető, hogy a tisztekben mutatkozó hiány a mostani intézmények útján *sohasem* pótolható, úgyhogy háború esetén a két tartalék nem lesz képes nagyobb teljesítményekre, mint az 1870 őszén és telén sebtében megalakított zászlóaljak.

S most nézzük a bárányszelíd Német Birodalmat, amelynek állítólag nincsenek fogai, még kevésbé vicsorgatja ezeket. Hogy sorgyalogsága 468 zászlóaljból áll, és hogy hadi létszáma 490 480 fő, erre már utaltunk. Ehhez azonban hozzászámítandók még a következő új alakulatok:

1872 elejétől minden zászlólajhoz 36 újoncal többet állítottak be, ami évente kereken 17 ezer fő. Továbbá kétévi szolgálat után az embereknek teljes egynegyedét elbocsátják, de helyettük ugyanannyi újoncot hívnak be, ami kereken 28 ezer fő. Évente tehát összesen 45 ezer fővel többet vonultatnak be és képeznek ki, mint ezelőtt; ez 1875 végéig, három év alatt 135 ezer fő, amihez még 12 ezer egyéves önkéntes (évente 4000) veendő hozzá; összesen tehát 147 ezer fő, s ez éppen elegendő, hogy a 148 ezred mindegyikében egy

negyedik zászlóaljat alakítsanak. Ugyancsak 1872 eleje óta valamennyi sorezrednél már „szervezetileg előkészítették" az e célt szolgáló fölös tartalék századokat, vagyis már kijelölték az ezekbe a zászlóaljakba kerülő sor- és tartalékos tiszteket és altiszteket. A negyedik zászlóaljak tehát legfeljebb két-három nappal az első három után menetkészen állhatnak és a hadsereget 148, egyenként 1050 főből álló zászlóaljjal = 155 400 fővel erősíthetik. Ezek a számok azonban még korántsem fejezik ki azt az erőbeli gyarapodást, amelyhez a hadra kelt sereg így jut. Aki 1866-ban látta a porosz negyedik zászlóaljakat, tudja, hogy ezek többségükben erős, jó testalkatú 24—27 éves emberekből állva, a hadsereg magvát alkotják.

A negyedik zászlóaljak alakítása mellett a tartalék zászlóaljak — szám szerint 148, a vadászok tartalék századairól már nem is beszélve — szervezése tovább halad a maga útján. Állományuk létszám feletti kiszolgált tartalékosokból és a póttartalék katonai szolgálatot még nem teljesített embereiből tevődik össze. Létszámukat 1871-ben hivatalosan 188 690 főben jelölték meg. Ez azonban úgy értendő, hogy a már békeidőben kijelölt tiszti és altiszti káderek ennyi embert tudnak kiképezni, mert a póttartalék, amelynek első osztályába most évente mintegy 45 ezer embert állítanak be, hét évfolyamból már egymaga is a fenti számnál jóval több embert ad. A tartalék zászlóaljak alkotják ugyanis azokat a tartályokat, amelyekből a harcok és még inkább a fáradalmak folytán meggyengült tábori zászlóaljak megkapják a szükséges erősítéseket többé vagy kevésbé kiképzett emberekből; a tartalék zászlóaljak pedig a póttartalékból egészülnek ki ismét.

A sorcsapatokkal és a tartalékkal egy időben mozgósítják a Landwehrt is. A Landwehr ugyancsak már békeidőben kijelölt káderei 287 zászlóaljat ölelnek fel (s ezt a számot 301-re kívánják emelni). A két legutóbbi háborúban a Landwehr-zászlóaljakat csak 800 főnyi létszámra töltötték fel; ha csak ezt a kis létszámot vesszük alapul, a német birodalomnak Landwehr-gyalogságból 229 600 főnyi szervezett

csapat áll rendelkezésére, s emellett évről évre több létszám feletti is marad későbbi felhasználásra.

De ez sem volt elég, ezért újra életre hívták még a Landsturmot is. Félhivatalos adatok szerint 1874 végéig a német gyalogság hadi erejét máris növelték 234 Landsturm-zászlóaljjal (egyenként 800 fő = 187 200 fő), nem számítva a vadászszázadokat; ez csak annyit jelenthet, hogy e zászlóaljak számára a káderet legalábbis szűkösen kijelölték. Ezzel azonban még korántsem merült ki a Landsturm, hiszen Voigt-Rhetznek a Reichstagban tett diadalmas kijelentése szerint ez „a népesség öt százalékát, vagyis kétmillió embert" ölel fel.

Mit mutat hát a számla?

Franciaországnak sorgyalogságból, az Algériában szolgálatot teljesítő csapatokat is beleszámítva, 530 800 embere van, s ez az egész szervezett gyalogsága. De számítsuk ehhez hozzá az egész első tartalékot is, amennyire ez *valamilyen* látszatszervezettel rendelkezik — ez 254 600 fő (288 pótkeret-zászlóalj egyenként 800 fővel, 30 vadász pótkeret-zászlóalj egyenként 540 fővel és 8000 létszámfeletti a büntető-alakulatoknál), vagyis együttvéve 785 400 gyalogos.

A Német Birodalom rendelkezésére álló sorgyalogság tizenegy nappal a mozgósítási parancs kiadása után	490 480 fő
két-három nappal később további 148 zászlóalj	155 400 fő
további tizennégy nap után 287 Landwehr-zászlóalj à 800 fő	229 600 fő
és még tizennégy nappal később 234 Landsturm-zászlóalj à 800 fő	187 200 fő
tehát összes gyalogsága	1 062 680 fő,

amelyet már békeidőben teljesen megszerveztek és előre elláttak minden szükségessel, s háta mögött ott áll 148 tartalék zászlóalj 188 690 főnyi látszámmal (lásd fent) a hadjárat folytán keletkező hézagok betöltésére. Ez összesen tehát 1 251 370 főnyi szervezett gyalogos tömeg.

Úgy vélik talán, hogy túlozunk? Korántsem. Még így is elmarad a valóságos szám mögött, mivel elhanyagolunk különféle kisebb tényezőket, amelyek azonban együttvéve elég tekintélyes számot jelentenek. Íme a bizonyíték.

A Kölnische Zeitung 1874. december 27-i számában megjelent egy „katonai közlemény", amely a hadügyminisztériumtól származik, s amelyből a következő tűnik ki: 1873 végén a német hadsereg hadi létszáma 1 361 400 fő,

ebből gyalogság	994 900 fő
1874-ben hozzájöttek a negyedik zászlóaljak	155 400 fő
és 234 Landsturm-zászlóalj	187 200 fő
teljes gyalogság	1 337 500 fő,

tehát csaknem 100 ezer fővel több, mint a mi becslésünk szerint. Ugyanez a cikk az összes fegyvernemek teljes hadi létszámát 1 723 148 főben jelöli meg, amelyből 39 948 tiszt; a franciák ezzel szemben legfeljebb 950 ezer főnyi előre megszervezett csapattal rendelkeznek, s ebből 785 ezer fő a gyalogság!

A csapatok minősége — mindkét nemzetnél egyenlő átlagos katonai képességeket feltételezve — a francia hadseregben a háború óta bizonyára nem javult. A kormány mindent elkövetett, hogy a csapatokat demoralizálja — nevezetesen barakktáborokban helyezte el őket, amelyekben a katonák télen nem tudtak sem gyakorlatozni, sem bármi mással foglalkozni, s szinte kizárólag abszintivással tölthették idejüket. Hiány mutatkozik altisztekben, a századok gyengék, a lovasezredeknek koránt sincs elegendő lovuk. Január 14-én erre a Norddeutsche Allgemeine Zeitung is rámutatott; akkor még békét prédikált!

Az új katonai törvényhozás azonban a francia hadügyminiszter rendelkezésére bocsát 704 714 fő sorkatonát, 510 294 fő tartalékot, 582 523 főnyi területi hadsereget és ennek 625 633 főnyit tartalékát, összesen 2 423 164 főt, s ez a szám szükség esetén 2 millió 600 ezer főre emelhető!

Igaz — Lewal tábornok a megfelelő okmányok gondos tanulmányozása alapján kijelenti, hogy ezt a számot 2 millió 377 ezer főre kell leszállítani. De még így is elegendő, hogy a legjobb hadügyminisztert is megőrjítse. Mi a fenét kezdjen ezzel a csaknem kétharmad részben kiképzetlen embertömeggel? Honnan vegye a tiszteket és altiszteket, akik nélkül nem tud kiképezni, hát még szervezni?

Németországban egészen más a helyzet. A hadi létszámot már a birodalmi katonai törvény indoklásában is 1 millió 500 ezer főnek veszik. Ehhez azonban hozzájön éppen e törvény alapján a póttartalék öt évfolyama — hiszen hadkötelességét 27 évről betöltött 31 évre emelték —, évente 45 ezer fő, tehát mintegy 200 ezer fő. A hadi létszámon felül legalább 200 ezer létszámfeletti már azelőtt is a nyilvántartásban szerepelt. Hozzá adódik még a Landsturm kerek kétmillió fővel; úgyhogy a német hadügyminiszternek 3 millió 900 ezer, ha ugyan nem *négymillió* fő áll a rendelkezésére, emellett a hadsereg az idézett félhivatalos forrás szerint, „még 1 millió 800 ezer főnek és *ennél többnek* a behívása esetén is — a tartalék hadseregbe bevonultatott újoncokat kivéve — csupa kiszolgált és katonailag teljesen kiképzett katonából áll majd, ami Franciaországban, a területi tartalékot is beleértve, *csak húsz év múlva* érhető el".

Mint látjuk, nem Franciaország, hanem a porosz nemzet német birodalma a militarizmus igazi képviselője. Négymillió katona, a népesség tíz százaléka! Csak rajta. Mi nem bánjuk, ha ezt a rendszert a végsőkig viszik. Nem kívülről, egy másik győzelmes katonaállam révén, hanem csak belülről, saját szükségszerű következményei folytán omolhat össze végérvényesen ez a rendszer. S minél inkább túlhajtják, annál inkább kell összeomolnia. A szociáldemokrácia is hálás lesz Bismarcknak, ha a létszámot öt- vagy hatmillióra emeli és aztán minél előbb még a lányokat is bevonultatja.

A megírás ideje: 1875. április.
A megjelenés helye: Der Volksstaat, 1875. április 23. (46. sz.)
Aláírás: F. E.
Eredeti nyelve: német.

KÜLÖNFÉLÉK NÉMETORSZÁGRÓL 1789–1873

A *porosz hadsereg* – ősidőktől éhenkórász. Höpfner 1788–1806-ról ... hanyatlás* III. Frigyes Vilmos idején. Sikkasztások (az 1. és 9. gárda-tüzérszázad köpenyei 1842-ben). Ócska limlom a hadszertárban. III. Frigyes Vilmos békés is, mert minden háború esetén össze kell hívnia a *rendeket.* 1. fordulópont 1848 – Waldersee és a gyútűs puska. 2. fordulópont az 1852-es** mozgósítás és végül az itáliai háború, hadsereg-átszervezés, a rutin sutbadobása. 1864 óta nagy önkritika és merőben tárgyilagos eljárás. Ennek ellenére a porosz hadseregszervezet jellegének teljes félreismerése. Tragikomikus konfliktus: az államnak politikai háborúkat *kell* viselnie távoli célokért, amelyek sohasem keltenek nemzeti lelkesedést, s ehhez olyan hadseregre van szüksége, amely csak a nemzeti védelemre és az abból közvetlenül adódó támadásra alkalmas (1814 és 1870). Ebben a konfliktusban a porosz állam és a porosz hadsereg tönkremegy – valószínűleg egy Oroszország elleni háborúban, amely 4 évig eltarthat és amelyből az ember nem hozhat haza mást, mint betegségeket és szétlőtt csontokat...

Jegyzettöredék 1874-ből.

* A szó eleje a kéziratban olvashatatlan. — *Szerk.*

** Valószínűleg elírás 1850-es helyett; akkor volt a porosz hadsereg úgynevezett „nagy mozgósítása". — *Szerk.*

MEGJEGYZÉS AZ „HISTOIRE DE LA COMMUNE" 29. OLDALÁHOZ[229]

(Thiers úr 1870. október 30-i fegyverszünete)

Szeptember 4-e embereinek egész korlátoltsága és egész képmutatása kell ahhoz, hogy e fegyverszünet hírét „jó hír"-nek nevezzék. Csakugyan jó hír . . . a poroszoknak.

Metz kapitulációja 6 porosz hadtestnek, 120 ezer embernek visszaadta cselekvési szabadságát. Igazán csak a Trochuknek és Jules Favre-oknak kerülheti el a figyelmét, hogy ennek az új hadseregnek Franciaország központjába való elkerülhetetlen behatolása szinte lehetetlenné tesz minden kísérletet Párizs felmentésére, hogy ebben az időpontban nem fegyverszünetet kellett volna kötni, hanem a legnagyobb katonai erőfeszítéseket tenni. Csak tizenöt nap állt rendelkezésre, de ez értékes tizenöt nap volt, a háború válságos időszaka.

A helyzet a következően alakult:

Párizs blokádjához a németeknek 3 gyalogoshadosztály kivételével összes csapataikat harcba kellett vetniük. Nem maradt *semmiféle tartalékuk*, mert a 3 hadosztály elvesztette ezt a jellegét, miután elfoglalta Orléans-t és Châteaudunt, s a Loire-hadsereg sakkban tartotta őket. Nyugaton, északon és keleten csak lovasság állt, amely óriási kiterjedésű területet tartott szemmel és portyázott végig, de képtelen volt rá, hogy gyalogsággal szemben megvédje. Október végén a Párizst körülzáró német vonalat a város felől már igen jól megerősítették, de minden kívülről jövő támadás elkerülhetetlenül nyílt mezőn érte volna a poroszokat. 50 ezer ember megjelenése, még ha ezek olyan fiatal csapatok is, amilyenekkel Franciaország

akkoriban rendelkezett, elegendő lett volna hozzá, hogy a blokádot áttörjék és Párizsnak a vidékkel való kapcsolatát helyreállítsák. Láttuk hát, hogy gyors cselekvésre volt szükség; mindamellett a következő történt:

A párizsi kormány elfogadott egy fegyverszünetet — amely bár rövid tartamú volt —, lélegzethez juttatta a blokádmunkálatok és éjjeli őrszolgálat miatt kimerült német csapatokat (október 30).

D'Aurelle de Paladines november 2-án összevonta hadseregét Vierzonnál azzal a szándékkal, hogy Beaugency felé menetel, ott átkel a Loire-on, s behatol a Châteaudunt megszálló poroszok (22. hadosztály) és az Orléans-t tartó bajorok közé. Vierzon és Beaugency között mintegy 45 kilométer az út, s kétnapi menettel könnyen meg lehet tenni. De ha hitelt adhatunk egy német forrásnak („Militärische Gedanken und Betrachtungen etc."), Gambetta naivul úgy gondolta, hogy egy 40 ezer főnyi hadsereg ugyanolyan gyorsan utazik vonaton, mint egy magánember. Azt a parancsot adta hát a tábornoknak, hogy hadseregét menetelés helyett vonaton szállítsa át Vierzonból Tours-ba és onnan Beaugencybe. A tábornok tiltakozik, Gambetta ragaszkodik ehhez. A 45 kilométeres *kétnapi* menet helyett a Loire-hadsereg 180 kilométeres vasúti utazást tesz, amely *öt napjába* kerül, és azonkívül az ellenség felderítése előtt sem marad rejtve. Csak 7-én áll ismét összevonva és cselekvésre készen Beaugencyben. Három értékes napot vesztett tehát, és az ellenség tudomást szerzett hadmozdulatáról.

S micsoda napokat vesztett! November 3-a volt a legválságosabb nap: a porosz lovasság, egy egész dandár, kénytelen volt feladni Mantes-ot és visszavonulni Vert-be a számos franktirőr elől; másrészt valamennyi fegyvernemből álló jelentős francia erőket figyeltek meg, amelyek Courville-ből Chartres irányában meneteltek. Ha a Loire-hadsereg, ahelyett, hogy sétakocsikázik, 4-én támad, amit nyugodtan megtehetett volna; ha a bajorok és a 22. porosz hadosztály között előrenyomul, ami nem esett volna nehezére, s ha nagy számbeli fölényének kihasználásával ezeket egyenként, egymás után leveri

és aztán Párizs felé tör, szinte bizonyosra vehető, hogy Párizs akkor felszabadul.

Minthogy Moltke nagyon is felismerte a veszélyt, el volt szánva arra is, hogy szükség esetén úgy jár el, mint Napóleon Mantovánál: feloldja a blokádot, feláldozza Villecoublaynál alakuló ostromparkját, összevonja hadseregét a nyílt mezőn való tevékenységhez és csak a győzelem után, vagyis a metzi hadsereg megérkezése után kezdi meg újra a blokádot. A versailles-i főhadiszállás málháját már felrakták, minden indulásra készen állt, már csak a lovakat kellett befogni (von Erlach svájci ezredes, egy szemtanú szavai szerint).

Ha a poroszok rákényszerülnek a párizsi blokád feloldására, ez azt jelenthette volna, hogy Európa nyomására egy becsületes béke jön létre. Mindenesetre a tény nagy morális hatással van elsősorban Európára, majd kiváltképpen Franciaországra és végül negatív értelemben a németekre is. S az anyagi hatás! Párizsnak legalább tizenöt-húsz napja jut arra, hogy valamennyi délről és nyugatról jövő vasútvonalon élelmiszert hozasson fel, ami egy vagy két hónappal meghosszabbíthatja védelmét. Ugyanannyi időt nyertek volna ahhoz is, hogy vidéken hadseregeket szervezzenek, s ezeket nem kellett volna többé fegyelmezetlenül, kiképzetlenül, felszerelés nélkül és szinte fegyvertelenül az ellenség ellen harcba vetni. Csak idő kellett, hogy Franciaországnak ismét esélyei legyenek a sikerre; az ilyen időnyerésre november 3-án és 4-én nyílt alkalom, s láttuk, hogyan szalasztották el ezt az alkalmat.

Kövessük azonban nyomon az eseményeket. Párizs még egy kitörést sem hajtott végre. A nyugat felől Párizshoz közeledő erők egy héten át nem tettek semmiféle kísérletet a támadásra. De nem is csodálkozhatunk rajta. Ezek az erők nyilván elég gyengék voltak; Gambetta rendelete, amelyben de Kératry urat megbízta a nyugati hadsereg szervezésével, október 22-én kelt!

Maradt hát a Loire-hadsereg, amelyet november 7-én Beaugencyban vonalba állítottak. Ám d'Aurelle csak 9-én támadja meg a bajorokat Coulmiers-nál; mihelyt a bajorok lát-

ták, hogy biztosítva van a 22. porosz hadosztály visszavonulása — amely Chartres irányában feléjük menetelt —, visszavonultak Touryba, ahol ez a hadosztály másnap, november 10-én egyesült velük. D'Aurelle *meg sem mozdult többé.* Közben a metzi hadsereg három hadteste, 60 ezer ember, erőltetett menetben közeledett a Szajna felé. Két másik porosz hadosztály (a 3. és a 4.), amelyet Metzből vasúton szállítottak el, már Párizs elé érkezett. Moltkénak így lehetősége nyílt arra, hogy a 17. porosz hadosztályt Touryba vezényelje, ahová az 12-én meg is érkezett. Négy német hadosztály, mintegy 35 ezer ember állt tehát vonalban a Loire-hadsereggel szemben, s ez ettől fogva nem is nyugtalanította őket többé.

Közben november 14-én jelentős francia hadoszlopok Dreux-ből a Versailles-től kétnapi menetre levő Houdan felé vonultak. Moltke, akinek ebben az irányban még csak lovassága volt, nem küldhetett ki elég erős felderítő csapatokat, hogy megállapítsák — milyen erők rejlenek e mögött az előhad mögött. Ezen a napon ismét ott tartott, hogy elhagyja Versailles-t és feloldja a blokádot (Blume).[230]

Ezúttal azonban már nem napokon, hanem csak órákon múlt a dolog.

A metzi hadsereg hadtestei közül az első (a 9. hadtest) ugyanazon a napon megérkezett Fontainebleauba; a 3. hadtestnek 16-a és 18-a között kellett Nemours-ban lennie, a 10. hadtestnek pedig 19-én a Yonne menti Joignyban. Moltke a 17. hadosztályt Rambouillet-ba, a 22. hadosztályt Chartresba, a bajorokat Auneau-ba irányította, vagyis a Párizs felé így szabad utat kapó Loire-hadsereg és a Versailles-t nyugat felől fenyegető csapatok közé. Ezúttal d'Aurelle-t passzivitása mentette meg; ha az előtte megnyitott résen át előrenyomul, a szárnyai megtámadására készenlétben álló két német oszlop között felőrlődik.

November 19-én a 2. porosz hadsereg három hadteste elfoglalta Fontainebleau-t és Nemours-t, míg tartalékait a Yonne-nál tartotta; november 20-án az Oise vonalán Compiègne és Noyon között összevonták az 1. hadsereget, Manteuffel parancsnoksága alatt; a metzi hadsereg észak és dél

felől védte a párizsi blokádot; a blokád áttörésére kínálkozó utolsó esélyt így elszalasztották Trochu, Gambetta, d'Aurelle jóvoltából, akiknek kölcsönös hibái a porosz zászlóaljak annyit dicsőített precizitásával kiegészítették egymást.

A megírás ideje: 1877. február eleje.
Eredeti nyelve: francia.

A „FRANK IDŐSZAK"-BÓL

Gau- és hadseregszervezet

A földbirtoklás állapotában végbement, imént ismertetett átalakulás szükségképpen kihatott a régi berendezkedésre is. Ebben is ugyanolyan jelentős változásokat idézett elő, s ezek visszahatottak a földbirtok-viszonyokra. Egyelőre mellőzzük az általános államberendezkedés átalakulását és csupán arra szorítkozunk, hogy az új gazdasági helyzet milyen hatással volt a népet gaukba és hadseregbe szervező régi berendezkedés tovább élő maradványaira.

Már a Merovingok idején gyakran akadnak grófok és hercegek, akik koronabirtokokat igazgatnak. De csak a IX. században találunk bizonyos koronabirtokokat, amelyek minden kétséget kizáróan annyira összefonódtak a grófi hivatallal, hogy a mindenkori gróf húzta jövedelmüket. Az egykori tiszteletbeli hivatal birtokalapítvánnyal díjazott hivatallá vált. Emellett azt látjuk, hogy a grófok királyi, nekik személyesen átadott beneficiumokat is birtokolnak, ami az akkori viszonyok között magától értetődik. Így a gróf saját grófságán belül hatalmas földesúrrá vált.

Mindenekelőtt nyilvánvaló, hogy a grófok tekintélyén szükségképpen csorba esett, amikor körülöttük nagy földbirtokosok bukkantak fel, olyan emberek, akik a Merovingok és az első Karolingok idején elég sokszor gúnyt űztek a király parancsából, és nyilván még kevesebb tiszteletet tanú-

sítottak a gróf iránt. Szabad Hintersassaik,[231] a hatalmas földesúr védelmében bízva, gyakran elmulasztották teljesíteni a gróf utasítását, amikor az bíróság elé idézte vagy hadba hívta őket. Éppen ez volt egyik oka, hogy allódiumok[232] helyett beneficiumok[233] adományozását vezették be, és később fokozatosan a legtöbb, egykor szabad nagybirtok beneficiummá változott át.

Ez azonban egymagában még nem biztosította, hogy a nagyurak e birtokain élő szabadok teljesítsék az állami szolgáltatásokat. További változtatásra volt szükség. A király kénytelen volt a nagybirtokosokra hárítani a felelősséget azért, hogy a Hintersassok szabadon megjelenjenek a bíróság előtt, a hadseregben, és eleget tegyenek egyéb szokásos állami kötelezettségeiknek, éppúgy, ahogy eddig a gróf felelt grófsága minden szabad lakosáért. Ez pedig csak úgy történhetett meg, hogy a király a nagyurakra ruházta át azoknak a hivatali meghatalmazásoknak egy részét, amelyekkel a gróf Hintersassaikkal szemben rendelkezett. A földesúrnak vagy a beneficiáriusnak[234] kellett embereit bíróság elé állítania, közvetítésével lehetett tehát őket megidézni. Neki kellett őket hadba vinni, rajta keresztül történt tehát fegyverbe szólításuk; s hogy mindenkor felelhessen értük, őrá kellett bízni vezetésüket és katonai fegyelmezésük jogát. A Hintersassok szolgálata mindamellett királyi szolgálat volt és az is maradt; az engedetleneket nem a földbirtokos, hanem a királyi gróf büntette; a bírság a királyi kincstárt illette meg.

Ez az újítás is Martell Károlyhoz vezethető vissza. Legalábbis csak az ő kora óta találkozunk azzal a szokással, hogy a magas egyházi méltóságok személyesen hadba vonulnak, ami Roth szerint abban leli magyarázatát, hogy Károly elrendelte, a püspökök Hintersassaik élén csatlakozzanak a hadsereghez, ez utóbbiak megjelenését biztosítandó. Kétségtelen, hogy a világi nagyurakkal és Hintersassaikkal ugyanez történt. Nagy Károly idején ez az új intézmény már szilárd alapokon nyugszik és általánosan megvalósult.

Ezzel azonban lényegesen megváltozott a szabad Hin-

tersassok politikai helyzete is. Régebben jogilag egyenlők voltak a földesúrral, bármennyire függtek is tőle gazdaságilag, most viszont jogilag is alárendeltjeivé váltak. A gazdasági alávetés politikai szentesítést kapott. A földesúr seniorrá,[235] seigneurré válik, a Hintersassok pedig homóivá;[236] az „úr" már elöljárója „emberének". A szabadok jogegyenlősége odaveszett, a legalsóbb „ember", akinek teljes szabadsága az öröklődő birtok elvesztése révén már erősen megcsorbult, ismét egy lépcsőfokkal közelebb kerül a nem szabadhoz. S annál nagyobb mértékben emelkedik az új „úr" a régi közszabadság színvonala fölé. Az új arisztokrácia gazdaságilag már létrejött alapzatát az állam elismeri, az államgépezet egyik szabályosan működő hajtókerekévé válik.

Ezek mellett a szabad Hintersassokból álló homók mellett volt azonban egy másik kategória is: az elszegényedett szabadok, akik önként szegődtek a nagyurak szolgálatába vagy kíséretébe. A Merovingoknak megvolt a kíséretük, az antrustionok, s a kor nagyurai nyilván szintén nem maradtak kíséret nélkül. A Karolingok idején a király kíséretének tagjait vassinak, vasallinak vagy gasindinak nevezték — olyan kifejezések ezek, amelyeket a legrégibb népjogokban még nem szabadokra használtak, most azonban már a kíséret rendszerint szabad tagját jelentették. Ugyanezeket az elnevezéseket használták a nagyurak immár egészen általánosan előforduló kísérőire, akik egyre népesebb és egyre fontosabb elemét alkották a társadalomnak és az államnak.

Hogy az előkelők miképpen jutottak ilyen kísérőkhöz, ezt a régi szerződésformulák mutatják. Az egyik ilyen formulában (Formulae Sirmondicae, 44) például ez olvasható:

„Mivel mindenki tudja, hogy semmim sincs, amiből táplálkozhatnék vagy ruházkodhatnék, kérem kegyességteket" (az úrét), „hogy magamat védnökségetekbe" (mondoburdum — annyi, mint gyámság) „adhassam és ajánlhassam oly módon, hogy élelemben és ruházatban segíteni fogsz, amint ezt neked szolgálván megérdemlem, én pedig míg élek, szabad ember módjára (ingenuili ordine) köteles vagyok szolgálni és engedelmeskedni, s egész életemben nem szabad hatalmad és védelmed alól kivonni magamat, hanem életem végéig hatalmad és védelmed alatt kell maradnom."

Ez a formula teljes felvilágosítást ad az egyszerű, minden idegen toldaléktól mentes kísérői viszony keletkezéséről és természetéről, mégpedig annál is inkább, mert egy teljesen tönkrement szegény ördög szélsőséges esetét mutatja be. A senior kíséretének kötelékébe lépés a két fél szabad megállapodása folytán történt — szabad volt a megállapodás a római és a modern jogtudomány értelmében, gyakran eléggé hasonló ahhoz, ahogy a mai munkás egy gyáros szolgálatába lép. Az „ember" felajánlotta magát az úrnak, s ez elfogadta ajánlkozását. Ez a commendatio kézfogásból és hűségesküből állt. A megállapodás életfogytiglanra szólt és csak az egyik fél halála oldotta fel. A hűbéres köteles volt ura utasítására minden olyan szolgálatot teljesíteni, amely a szabad ember helyzetével összeegyeztethető. Ennek fejében az úr eltartotta és belátása szerint jutalmazta. A földjuttatás semmiképpen sem járt szükségszerűen együtt ezzel és valóban nem is minden esetben került rá sor.

Ezt a viszonyt a Karolingok alatt, különösen Nagy Károly óta, nemcsak megtűrték, hanem egyenesen előmozdították, s végül, ahogy egy 847. évi capitularéból kitűnik, minden szabad közember számára kötelezővé tették és államilag szabályozták. Így például a hűbéres urához való viszonyát egyoldalúan csak akkor bonthatta fel, ha az meg akarta ölni, bottal megverni, feleségét vagy leányát megbecsteleníteni, avagy öröklődő birtokát el akarta venni (813. évi capitulare). S a hűbéres függő helyzetbe került az urával szemben, mihelyt tőle egy solidusnyi értéket kapott: ebből újra világosan kitűnik, hogy a vazallusi viszonynak mennyire nem volt akkor szükségszerű velejárója a földjuttatás. Ugyanezeket a rendelkezéseket megismételte egy 816. évi capitulare azzal a kiegészítéssel, hogy a hűbéres mentesül, ha ura jogtalanul meg akarja fosztani szabadságától vagy nem adja meg neki az ígért védelmet, bár módja van rá.

Az állammal szemben a seniornak (Gefolgsherr) kíséretének tagjait illetően most ugyanazok a jogai és kötelességei voltak, mint a földesúrnak vagy beneficiariusnak Hinter-

sassait illetően. Továbbra is kötelesek voltak a királyt szolgálni, csakhogy a király és grófjai közé itt is beékelődött a senior. Ő állította a vazallusokat bíróság elé, ő szólította fegyverbe, vezette őket a háborúban és tartotta fenn közöttük a katonai fegyelmet, ő felelt értük és szabályos felszerelésükért. Ám ezáltal a senior bizonyos büntető hatalmat kapott alárendeltjei felett, s ez a kiinduló pontja a hűbérúr később kifejlődött bíráskodási jogának, amelyet vazallusaival szemben élvezett.

Ebben a két további intézményben — a kíséret intézményének kialakulásában és abban, hogy a földesurakra, koronabirtokok élvezőire, beneficiáriusokra, seniorokra grófi, tehát állami, hivatalos hatalmat ruháztak át alárendeltjeikkel: Hintersassaikkal és föld nélküli kísérőikkel szemben, akiket most már hamarosan mind vassik, vasallik, homines elnevezéssel foglalnak össze — az úr vazallusok feletti tényleges hatalmának ebben az állami jóváhagyásában, megerősítésében azt látjuk, hogy már jelentősen tovább fejlődött a hűbériségnek a beneficiumokban rejlő csírája. A rendek hierarchiája, a királytól a nagy beneficiáriusokon át azok szabad Hintersassaiig és végül a nem szabadokig az államrend elismert, hivatalosan működő elemévé vált. Az állam elismeri, hogy ennek segítsége nélkül nem létezhet. Hogy ezt a segítséget ténylegesen hogyan nyújtották, azt még látni fogjuk.

A kíséret tagjai és a Hintersassok közötti különbségtétel csak kezdetben fontos, hogy a szabadok függőségének kettős eredetét kimutassuk. Hamarosan mind elnevezésben, mind gyakorlatban teljesen egybeolvad a vazallusoknak ez a két fajtája. A nagy beneficiáriusok között egyre inkább elterjedt a szokás, hogy felajánlják magukat a királynak, tehát nemcsak beneficiáriusai, hanem vazallusai is legyenek. A királyoknak érdekük volt, hogy a nagyurak, püspökök, apátok, grófok és vazallusok nekik személyesen tegyék le a hűségesküt (837. évi „Annales Bertiniani", s a IX. században többször), úgyhogy az általános alattvalói eskü és a külön vazallusi eskü közötti különbség szükségképpen hamarosan

elmosódott. Így fokozatosan az összes nagyurak királyi vazallusokká váltak. Ezzel azonban a nagy földbirtokosok lassan végbemenő fejlődését külön renddé, arisztokráciává az állam elismerte, az államrendbe beillesztette, annak egyik hivatalosan működő rugójává tette.

Éppúgy az egyes nagybirtokosok kíséretének tagjai is fokozatosan egybeolvadnak a Hintersassokkal. Az udvarházban való közvetlen eltartástól eltekintve, amely persze csak csekély létszámnál volt megoldható, nem volt más eszköz kísérettagok biztosítására, csak az, hogy a földre telepítették őket, földet adtak nekik beneficiummal. Nagyszámú harcképes kíséretre, amely az akkori örökös harcok közepette a nagyurak fő létfeltétele volt, csak a vazallusok földhözjuttatásával lehetett tehát szert tenni. Ezért az udvarházban szolgálatot tevő föld nélküli hűbéreseket lassanként háttérbe szorítja az urasági földön letelepítettek tömege.

De minél jobban behatolt ez az új elem a régi berendezkedésbe, annál jobban megingatta azt. Az a régi, közvetlen mód, amellyel a király és a grófok gyakorolták az államhatalmat, egyre inkább átengedte helyét egy közvetett módnak; a szabad közemberek és az állam közé lépett a senior, akinek a szabadok egyre nagyobb mértékben tartoztak személyükben is hűséggel. A grófnak, aki az államgépezet leghatékonyabb hajtókereke volt, egyre inkább háttérbe kellett szorulnia, s valóban ez is történt. Nagy Károly ebben a tekintetben is úgy járt el, mint mindenben. Először, mint láttuk, előmozdította a vazallusi viszony felülkerekedését, míg a független kis szabadok teljesen el nem tűntek; amikor aztán kiderült, hogy ezáltal gyengült a saját hatalma, állami beavatkozással próbálta azt ismét helyreállítani. Ilyen erélyes és rettegett uralkodó alatt ez némely esetekben talán sikerült is; gyenge utódai alatt viszont feltartóztathatatlanul utat tört magának a segítségével előidézett tények ereje.

Károly kedvenc módszere volt rendkívüli teljhatalommal felruházott királyi küldöttek (missi dominici) kiküldése. Ahol a rendes királyi hivatalnok, a gróf, nem tudott meg-

birkózni az elharapózó zűrzavarral, egy külön küldöttnek kellett ezt megtennie. (Ezt történelmileg részletesebben meg kell indokolni és ki kell fejteni.)

De volt még egy másik módszer is, s ennek lényege: a grófnak olyan helyzetet biztosítsanak, amelynél fogva a hatalom anyagi eszközeit tekintve is legalábbis egyenlő grófsága nagyuraival. Ez csak úgy volt lehetséges, ha a gróf szintén a nagybirtokosok sorába kerül, ami megint csak két módon történhetett. Bizonyos földeket az egyes gaukban dotációképpen a grófi tisztséghez lehetett kapcsolni, úgy hogy a mindenkori gróf azokat hivatalból igazgassa és jövedelmüket élvezze. Erre sok példát találunk, különösen okmányokban — már a VIII. század vége óta; a IX. századtól viszont már általános szokás. Az ilyen dotációk természetesen többnyire a királyi kincstári javakból erednek, s már a Merovingok korában is gyakran tapasztaljuk, hogy grófok és hercegek igazgatják a területükön fekvő királyi kincstári birtokokat.

Érdekes módon olyan példák is akadnak (sőt egy erre vonatkozó formula is), amikor püspökök az egyházi birtokból dotálták a grófi tisztséget, természetesen az egyházi birtok elidegeníthetetlensége mellett, a beneficium valamilyen formájában. Az egyház adakozó kedve túlságosan is közismert, mintsem hogy itt a kényszerítő szükségen kívül bármilyen más okot feltételezhetnénk. A szomszédos világi nagyurak erősödő nyomásával szemben az egyháznak nem maradt más választása, mint az államhatalom maradványaival való szövetség.

A grófi hivatalnak ezek a tartozékai (res comitatus, pertinentiae comitatus) kezdetben még élesen elkülönülnek a mindenkori grófra személyileg átruházott beneficiumoktól. Ez utóbbiakat is általában bőkezűen osztogatták, úgyhogy — a dotációt és a beneficiumokat összeadva — az eredetileg tiszteletbeli állást jelentő grófi tisztség most igen jövedelmező poszttá vált és Jámbor Lajos óta más királyi adományokhoz hasonlóan olyan embereknek juttatták, akiket meg akartak nyerni vagy akik felől be akarták biztosítani magu-

kat. Így Hebegő Lajosról azt mondják, hogy „quos potuit conciliavit (sibi), dans eis abbatias et comitatus ac villas"* (877. évi „Annales Bertiniani"). A honor kifejezés, amellyel azelőtt a hivatalt a velejáró tiszteletbeli jogok szempontjából jelölték, a IX. század folyamán pontosan ugyanazt a jelentést kapja, mint a beneficium. S ezzel szükségképpen a grófi tisztség jellegében is lényeges változás ment végbe, amelyet Roth (408. old.) joggal emelt ki. Eredetileg a seniorátus, amennyire közjogi jelleget kapott, a grófi tisztség mintáját követte, grófi hatáskörrel járt. Most — a IX. század második felében — a seniorátus annyira általánosan elterjedt, hogy a grófi tisztséget elnyeléssel fenyegette, s az utóbbi csak úgy tarthatta meg hatalmi pozícióját, hogy maga is egyre inkább a seniorátus jellegét öltötte. A grófok mindinkább a senior helyzetét bitorolták és nem eredménytelenül gaujuk lakóival (pagenses) szemben, magánjogi és közjogi tekintetben egyaránt. Éppúgy, mint a többi „urak" a szomszédságukban élő kisembereket, a grófok is próbálták gaujuk szegényebb szabad lakóit szép szóval vagy erőszakkal rávenni, hogy vazallusokként alávessék magukat. Ez annál is könnyebben sikerült, mivel az a puszta tény, hogy a grófok így visszaélhettek hivatali hatalmukkal, a legjobb bizonyíték arra, hogy a szabad közemberek még fennmaradt része mennyire nem várhatott védelmet a királyi hatalomtól és annak szerveitől. A mindenfelől erőszaknak kitett kisebb szabadok még örülhettek, ha akár allodiumuk átengedése és ennek puszta beneficiumként való visszakapása fejében is valamilyen védnökre találtak. Már a 811. évi capitularéban Nagy Károly azon panaszkodik, hogy püspökök, apátok, grófok, bírák, centenáriusok kisembereket szüntelen bírósági zaklatásokkal vagy egyre ismétlődő hadbaszólítással addig sanyargatnak, míg azok allodiumukat át nem engedik vagy el nem adják; hogy a szegények hangosan panaszolják tulajdonuk elrablását stb. Ily módon Galliában a szabad tulajdon legnagyobb része már a IX. század végére az egy-

* „Akit csak tudott, megnyert magának apátságok, grófságok, valamint birtokok adományozásával." — *Szerk.*

ház, a grófok és más nagyurak kezére került (Hincmar Remensis, 869), s valamivel később egyes tartományokban már egyáltalán nem létezett szabad kisemberek szabad földtulajdona. (Maurer: Einleitung, 212. old.) Mihelyt aztán a beneficiumok a beneficiáriusok hatalmának növekedésével és a korona hanyatlásával lassanként öröklődő birtokká váltak, szokás alapján a grófi tisztség is öröklődött. Ha a sok királyi beneficiáriusban a későbbi nemesség kialakulásának csíráit fedeztük fel, itt a gaugrófokból lett későbbi tartományurak területi fennhatóságának magva található.

Míg a társadalmi és állami rendszer így teljesen megváltozott, a régi hadseregszervezet, amely az összes szabadok katonai szolgálatán alapult — ez éppúgy volt jog, mint kötelesség —, külsőleg változatlan maradt, csakhogy ott, ahol az új függőségi viszonyok kialakultak, a senior a vazallusai és a gróf közé tolakodott. Ám a szabad közemberek évről évre kevésbé bírták viselni a katonai szolgálat terhét. Ez nemcsak személyi szolgálatot jelentett; a bevonulónak magának kellett felszereléséről és az első hat hónapon át élelmezéséről is gondoskodnia, míg Nagy Károly szüntelen háborúival végül is kicsordult a pohár. A teher annyira elviselhetetlenné vált, hogy elkerülésére a szabad kisemberek tömegestől áldozták fel nemcsak birtokuk maradványait, hanem saját személyüket és utódaikat is a nagyuraknak, különösen pedig az egyháznak. Odáig süllyesztette Károly a szabad harcias frankokat, hogy inkább vállalták a függőséget és jobbágyságot, csak hadba ne kelljen vonulniuk. Ez volt a következménye annak, hogy Károly makacsul próbált keresztülvinni, sőt a végsőkig erőszakolni egy, az összes szabadok általános és egyenlő földbirtokán alapuló hadiszervezetet még akkor is, amikor a szabadok nagy tömege teljesen vagy nagyrészt már elvesztette földbirtokát.

A tények azonban erősebbek voltak Károly makacságánál és becsvágyánál. A régi hadseregszervezetet nem lehetett tovább fenntartani. Hogy a hadsereget az állam költségére szereljék fel és lássák el, erre végképp nem volt

lehetőség abban a korban, amelyben pénzt és kereskedelmet jóformán nem ismerő naturális gazdálkodás folyt. Károly tehát kénytelen volt a szolgálati kötelezettséget annyira korlátozni, hogy megmaradjon a lehetőség a katona felszerelésére és ellátására. Ezt tette az aacheni capitularében 807-ben, amikor a háborúk már csak határ menti összetűzésekre korlátozódtak és a birodalom állománya egészében véve biztosítottnak látszott. Először is hadba kellett állnia kivétel nélkül minden királyi beneficiáriusnak, továbbá aki 12 telket (mansus) birtokolt, annak páncélban, tehát nyilván lóháton kellett megjelennie (a caballarius – lovag szó előfordul ebben a capitularéban). A három – öt telkes birtokos katonaköteles volt. A kéttelkes birtokosoknál kettőből, az egytelkeseknél háromból, a féltelkeseknél hatból kellett mindig egynek hadba állnia, a többinek pedig felszereléséről gondoskodnia. A teljesen föld nélküli, de öt solidus értékű ingó vagyonnal rendelkező szabadoknak is hatosával kellett egy embert állítaniuk úgy, hogy az a többi öttől egy-egy solidus pénzbeli támogatást kap. Azonkívül, az egyes országrészek hadbavonulási kötelességét – amely a közelben folyó háború esetén teljes mértékben volt érvényes, távolabbi háborúk esetén a távolságtól függően – a kontingens felére, egyhatodára korlátozták.

Károly ezzel nyilván arra törekedett, hogy a régi hadseregszervezetet a hadkötelesek megváltozott gazdasági helyzetéhez idomítsa és mentsen, ami menthető. De ez az engedmény sem segített és hamarosan kénytelen volt a Capitulare de exercitu promovendo*-ban újabb mentesítéseket adni. Ez a capitulare, amelyet általában az aacheninál régebbi keletűnek tartanak, egész tartalma alapján ítélve kétségtelenül annál néhány évvel későbbi. A capitulare háromról négyre emeli az egy embert állítani köteles telkek számát; a fél telket birtoklók és a földnélküliek eszerint mentesülnek a szolgálat alól, s a beneficiáriusoknál is négy telkenként egy főre csökkentették az állítási kötelezettséget. Károly

* Az állítandó hadseregről szóló capitularéban. — *Szerk.*

utódai idején, úgy látszik, az egy fő állítására köteles telkek minimális száma még ötre is emelkedett. Figyelemre méltó, hogy a tizenkét telkeseknek páncélban való hadbaállása, úgy látszik, a legnagyobb nehézségekbe ütközött. Legalábbis a capitularékban számtalanszor megismétlődik a rendelkezés, hogy páncélban kell megjelenniük.

A szabad közemberek így mindinkább eltűntek. Ha a földtől való fokozatos elválasztásuk egyik részüket az új nagybirtokosoktól való vazallusi függésbe kergette, akkor a másik részüket a katonai szolgálat miatt fenyegető teljes tönkremenéstől való félelem éppenséggel a jobbágyságba taszította.

Hogy milyen gyors ütemben haladt ez a szolgaságba állás, arról tanúskodik az akkor még Párizson kívül fekvő Saint-Germain-des-Prés kolostor polyptichonja (földbirtokkatasztere). Irminon apát állította össze a IX. század elején és a kolostor Hintersassai eszerint a következőképpen oszlanak meg: 2080 család colonus, 35 szabados, 220 rabszolga (servus), ezzel szemben csak *nyolc* szabad család. A colonus szó pedig abban a korban Galliában kétségtelenül nem szabad embert jelentett. A szabad nőt colonussal *vagy* rabszolgával való házassága mint meggyalázottat (deturpatam) alávetette az úrnak (807. évi capitulare). Jámbor Lajos elrendeli, hogy „colonus vel servus" (Poitiers egyik kolostorában) „ad naturale servitium velit nolit redeat".* Ezeket botbüntetéssel sújtották (853., 861., 864., 873. évi capitulare) és olykor szabadon bocsátották (Guérard: Polyptyque de l'abbé Irminon). S ezek a jobbágyparasztok korántsem voltak román származásúak, hanem a nevüket tanulmányozó Jakob Grimm saját megállapítása szerint („Geschichte der deutschen Sprache", I) „csaknem kivétel nélkül frankok, akik óriási túlsúlyban voltak a csekély számú román származásúval szemben".

A nem szabad népesség ilyen hatalmas arányú gyarapodása folytán ismét eltolódás ment végbe a frank társadalom

* „Colonus vagy rabszolga, akár akarja, akár nem, természetes függő helyzetébe visszaállítandó." — *Szerk.*

osztályviszonyaiban. Az akkoriban rohamosan külön renddé formálódó nagybirtokosok és ezek szabad vazallusai mellett most megjelent a nem szabadoknak egy osztálya, amely egyre inkább felszívta a szabad közemberek maradékát. Csakhogy ezek a nem szabadok részben még maguk is hajdan szabadok, részben szabadok gyermekei; a három vagy több nemzedék óta öröklődő szolgaságban élők elenyésző kisebbséget alkotnak. Azonkívül nagyrészt nem kívülről behurcolt szász, vend stb. hadifoglyok, ellenkezőleg, legtöbbjük frank és román. Az ilyen emberekkel, ha ráadásul még egyre inkább a népesség zömét alkották, nem lehet olyan könnyen boldogulni, mint örökletes vagy idegen jobbágyokkal. A szolgaságot még nem szokták meg, a botbüntetést, amelyben még a colonus is részesült (853., 861., 873. évi capitulare) még gyalázatnak, nem pedig magától értetődőnek érezték. Ennek tudható be a nem szabadok, sőt a paraszti vazallusok számos összeesküvése és felkelése.

Nagy Károly maga is erőszakkal verte le a reimsi püspökség Hintersassainak egyik felkelését. Jámbor Lajos a 821. évi capitularéban rabszolgák (servorum) összeesküvéseiről beszél Flandriában és a menapiusok földjén (a Lys felső folyásánál). 848-ban és 866-ban a mainzi püspökség hűbéreseinek (homines) felkeléseit kellett elfojtani. Ilyen összeesküvések elfojtására irányuló rendelkezések 779 óta ismétlődnek a capitularékban. A szászországi Stellinga-felkelés[237] ugyancsak ide sorolandó.

Nyilván a nem szabad tömegek e fenyegető magatartásának egyik következménye volt, hogy a VIII. század végén és a IX. század elején a nem szabadok szolgáltatásaira, a letelepített rabszolgákat is beleértve, egyre inkább egy meghatározott, túl nem léphető mértéket állapítottak meg és hogy Nagy Károly ezt elrendeli capitularéiban.

Ez volt hát az ára Károly új római birodalmának: megsemmisült a szabad közemberek rendje, akikből Gallia meghódítása idején az egész frank nép állott; a nép nagybirtokosokra, vazallusokra, jobbágyokra szakadt. Csakhogy a szabad közemberekkel együtt összeomlott a régi hadsereg-

szervezet, s a kettővel együtt összeomlott a királyság is. Károly megsemmisítette saját uralmának egyetlen alapját. Őt még csak elbírta, de utódai alatt nyilvánvalóvá vált, mi is volt valójában Károly keze műve.

A megírás ideje: 1881—1882.
Eredeti nyelve: német.

A GYALOGSÁG TAKTIKÁJA AZ ANYAGI OKOKBÓL LEVEZETVE 1700–1870[238]

A XIV. században lettek ismertté a lőpor és a tűzfegyverek Nyugat- és Közép-Európában, és minden iskolásgyerek tudja, hogy ezek a tisztán technikai előrehaladások az egész hadviselést forradalmasították. De ez a forradalom igen lassan ment végbe. Az első tűzfegyverek igen nyersek voltak, jelesül a kézipuskák. És noha már korán feltaláltak egy sereg egyes tökéletesítést — a vontcsövet, a hátultöltést, a kerékzávárt stb. —, mégis háromszáz évnél tovább tartott, míg a XVII. század végén olyan fegyvert hoztak létre, mely alkalmas volt az egész gyalogság felfegyverzésére.

A XVI. és XVII. század gyalogsága részben dzsidásokból, részben puskás lövészekből állott. Kezdetben a dzsidások rendeltetése a szálfegyverrel való döntés volt, míg a lövészek tüze a védelmet látta el. A dzsidások ennélfogva az ógörög falanxhoz hasonlóan mély tömegekben vívtak; a lövészek 8—10 embernyi mélységben álltak egymás mögött, mert ennyien tudtak tüzelni egyik a másik után, mielőtt egy ember töltött; aki lövésre készen állt, előugrott, tüzelt, azután pedig az utolsó tagba ment, hogy újból töltsön.

A tűzfegyverek fokozatos tökéletesedése megváltoztatta ezt a viszonyt. A gyújtókanóc-záváros fegyver végül oly gyorsan tölthető lett, hogy már csak öt ember, tehát öt embernyi mélységű szakaszok voltak szükségesek a szakadatlan tűz fenntartására. Most tehát ugyanolyan számú muskétással csaknem kétszer olyan hosszú arcvonalat lehe-

tett megszállni, mint azelőtt. A dzsidásokat — az ágyútűznek mély tömegekre gyakorolt, jóval pusztítóbbá vált hatása miatt — most szintén csak hat-nyolc tagban állították fel, és így a csatarend fokozatosan közeledett a vonalálláshoz, amelyben most már fegyvertűzzel hozták meg a döntést, s a dzsidásoknak többé nem a támadás volt rendeltetésük, hanem már csak a lövészek fedezése a lovassággal szemben. Ennek az időszaknak a végén a csatarend két harcvonalból és egy tartalékból áll, mindkét harcvonal — többnyire hat embernyi mélységű — vonalban vonul fel, ágyúk és lovasság részben a zászlóaljak közeiben, részben a szárnyakon; minden gyalogsági zászlóalj legfeljebb egyharmadnyi dzsidásból és legalább kétharmadnyi muskétásból áll.

A XVII. század végén létrejött végül a szuronyos kovás fegyver és a kész töltények útján történő töltés. Ezzel a dzsida végérvényesen eltűnt a gyalogságból. A töltés kevesebb időt rabolt el, a gyorsabb tüzelés önmaga védte magát, szükség esetén a szurony pótolta a dzsidát. Ily módon a vonal mélysége hat emberről négyre, utóbb háromra, végül pedig hellyel-közzel két emberre volt lecsökkenthető; a vonal tehát az emberek egyenlő száma mellett egyre hosszabb lett, egyre több fegyver lépett egyidejűleg működésbe. De e hosszú, vékony vonalak ezzel egyre kezelhetetlenebbekké váltak, csak sík, akadálymentes terepen mozoghattak rendben, s méghozzá csak lassan, 70—75 lépésben percenként; és éppen a síkon nyújtottak a lovasságnak kilátást eredményes támadásra, nevezetesen az oldalakon. Részben hogy ezeket az oldalakat védjék, részben, hogy a döntést hozó tűzvonalat erősítsék, a lovasságot egészen a szárnyakra vonták, úgyhogy a tulajdonképpeni csatavonal csak a gyalogságból és könnyű zászlóalj-ágyúiból állt. A szerfelett ormótlan nehézágyú a szárnyak előtt állt és az ütközet alatt legfeljebb egyszer változtatta meg állását. A gyalogosok két harcvonalban vonultak fel, melyeknek oldalait gyalogság fedezte kampóállásban, úgyhogy felállítása egyetlen, igen hosszú, üres négyszöget alkotott. Ez az esetlen tömeg, ha nem akarták, hogy mint egész mozogjon, csak három részre,

centrumra és két szárnyra volt bontható, és egész részmozgása abban állt, hogy az egyik szárnyat, amely túlerőben volt az ellenség szárnya felett, bekerítésre előretolták, miközben a másik szárnyat fenyegetően visszatartották, hogy az ellenséget az arcvonal megfelelő megváltoztatásában akadályozzák. Az összfelállítást csata közben változtatni oly időrabló volt és oly fedetlen pontokat nyújtott az ellenfélnek, hogy a kísérlet csaknem mindig egyet jelentett a vereséggel. Az eredeti felvonulás tehát az egész ütközetre nézve mértékadó maradt, s a döntés — mihelyt a gyalogság már tűzben volt — *egy* helyrehozhatatlan csapással történt meg. És ez az egész harcmód, amelyet II. Frigyes a legmagasabb fokra fejlesztett, két együttműködő anyagi tényezőnek volt az elkerülhetetlen eredménye: az akkori keményen gyakorlatozó, de teljesen megbízhatatlan, csak bottal kordában tartott, részben bekényszerített ellenséges hadifoglyokból álló verbuvált fejedelmi hadseregek emberanyagának, és másodszor a fegyveranyagnak — az esetlen nehézágyúnak, és a simacsövű, gyorsan, de rosszul lövő szuronyos kovás puskának.

Ez a harcmód mindaddig fennmaradt, amíg emberanyag és fegyverzet vonatkozásában mindkét ellenfél egyazon állapoton volt, s ezért mindkettőjüknek megfelelt, hogy az előírt szabályokhoz kössék magukat. Amikor azonban az amerikai függetlenségi háború kitört, a jól besulykolt verbuvált katonákkal egyszeriben felkelő bandák szálltak szembe, amelyek nem tudtak ugyan gyakorlatozni, de annál jobban tudtak lőni, akiknek nagyrészt biztosan találó puskáik voltak, és akik saját ügyükben harcoltak, tehát nem szökdöstek. Ezek a felkelők nem tették meg az angoloknak azt a szívességet, hogy szabad síkon, a hadi illem minden hagyományos szabálya szerint lassú lépésben eltáncolják velük az ismert csatamenüettet; sűrű erdőkbe csalogatták be az ellenfelet, ahol hosszú menetoszlopai védtelenül ki voltak téve szétszórt, láthatalan lövészek tüzének; a laza rajokat formáló felkelők felhasználtak minden terepfedezéket, hogy kárt okozzanak az ellenségnek, és méghozzá nagy mozgékonyságuknál fogva, mégis mindig elérhetetlenek maradtak az ellen-

ség nehézkes tömegei számára. A szétszórt lövészek tűzharca, mely már a kézi tűzfegyverek bevezetésekor szerepet játszott, itt tehát, bizonyos esetekben, nevezetesen a kisháborúban, a vonalrenddel szemben fölényben állónak mutatkozott.

Ha az európai verbuvált hadseregeknek már a katonái sem voltak alkalmasak a szétszórt csatára, a fegyverzetük még kevésbé. Bár az elsütésnél már nem a mellhez feszítették a fegyvert, mint ahogy a régi kanócpuskás muskétások tették; vállhoz szorították, mint most; de célzásról még mindig szó sem volt, minthogy az egészen egyenes, a cső meghosszabbításában fekvő puskaagy miatt nem lehetett a szemet a csőhöz fektetni. Csak 1777-ben vezették be Franciaországban gyalogsági fegyvernél is a vadászfegyver megtört agyát, s vált lehetségessé ezzel hatékony csatártűz. Egy második megemlítendő tökéletesítés az ágyúknak a XVIII. század közepén Gribeauval által konstruált könnyebb és mégis szilárd lövegtalpa, melynek révén egyedül vált lehetségessé a tüzérségtől utóbb elvárt nagyobb mozgékonyság.

A francia forradalomra várt az, hogy e két technikai előrehaladást a csatatéren kihasználja. Amikor a szövetkezett Európa megtámadta, az egész fegyverfogható nemzetet a kormány rendelkezésére bocsátotta. De e nemzetnek nem volt ideje arra, hogy a vonaltaktika mesterségbeli manővereit annyira begyakorolja, hogy egyenlő alakzatban szállhatott volna szembe a régóta szolgáló porosz és osztrák gyalogsággal. Franciaországban azonban nemcsak az amerikai őserdők hiányoztak, hanem a gyakorlatilag határtalan területi kiterjedés is a visszavonulásra. Az ellenséget a határ és Párizs között kellett megverni, tehát egy meghatározott területet kellett védeni, ez pedig végtére is csak nyílt tömegcsatában történhetett meg. A lövészraj mellett tehát még egy másik formát is kellett találni, amelyben a rosszul gyakorolt francia tömegek sikerre való valamelyes kilátással szállhattak szembe Európa állandó hadseregeivel. Ezt a formát a már bizonyos esetekben — de többnyire csak a gya-

korlótéren — alkalmazott zárt oszlopban találták meg. Az oszlop könnyebben volt rendben tartható, mint a vonal; még amikor valamennyire megbomlott is a rendje, sűrű csoportként még mindig — legalábbis passzív — ellenállást fejtett ki; könnyebben volt kezelhető, jobban megmaradt a vezető kezében és gyorsabban tudott mozogni; a menetsebesség percenként 100 és több lépésre emelkedett. Ami azonban a legfontosabb eredmény volt: az oszlopnak mint a tömegek kizárólagos harci formájának alkalmazása megengedte a régi vonalcsatarend nehézkes, egységes egészének szétbontását bizonyos önállósággal felruházott, általános instrukcióikat a készen talált körülményekhez alkalmazó egyes részekre, melyeknek mindegyike mindhárom fegyverből lehetett összeállítva; elég rugalmas volt, hogy módot adjon a csapatok felhasználásának mindenféle lehetséges kombinációjára; megengedte faluknak és tanyáknak — II. Frigyes által még szigorúan eltiltott — felhasználását, melyek ettől fogva minden csatába a fő támaszpontokul szolgáltak; minden terepen alkalmazható volt; s végül a mindent egy dobásra feltevő vonaltaktikával szemben olyan harcmóddal léphetett fel, amelyben lövészrajok és a csapatoknak fokozatos, az ütközetet elnyújtó felhasználása kimerítették és annyira felőrölték a vonalat, hogy a mindvégig tartalékban tartott friss csataerők lökésével szemben nem tudott többé helytállni. A vonalállás minden ponton egyenlő erős volt, az oszlopokban harcoló ellenfél viszont gyenge erők látszattámadásaival foglalkoztathatta a vonal egy részét és főtömegeit az állás döntő pontjára irányított támadásra összpontosíthatta. A tűzcsatát most már kiváltképpen felbomlott lövészrajok vívták meg, míg az oszlopoknak a szuronytámadást kellett véghezvinniük. Ez tehát ismét olyasféle viszony volt, mint a lövészrajok és a dzsidástömegek között a XVI. század elején, csakhogy a modern oszlopok minden pillanatban lövészrajokra bomolhattak, ezek meg ugyanígy megint oszlopokká vonódhattak össze.

Az új harcmód, melynek kihasználását Napóleon a

legmagasabb csúcsra fejlesztette, annyira felette állt a réginek, hogy ez menthetetlenül és gyámoltalanul darabokra tört előtte — utoljára Jénánál, ahol az esetlen, szétszórt harcolásra legnagyobbrészt felhasználhatatlan lassú porosz vonalak betű szerint szétolvadtak a francia csatártűzben, amelyre nekik szakaszsortűzzel kellett válaszolniuk. De ha a vonalcsatarend alulmaradt is, a vonal mint ütközeti alakzat azonban korántsem. Néhány évvel azután, hogy a poroszok Jénánál vonalaikkal oly rossz üzleteket csináltak, Wellington vonalban vezette angoljait a francia oszlopok ellen és szabályszerűen megverte őket. De Wellington éppenséggel átvette az egész francia taktikát, csak azzal a kivétellel, hogy zárt gyalogságát oszlop helyett vonalban harcoltatta. Ebből az az előnye származott, hogy a tüzelésben valamennyi fegyverét és a rohamban valamennyi szuronyát egyidejűleg használta fel. Ebben a csatarendben harcoltak az angolok még néhány évvel ezelőttig is és jelentékeny számbeli fölénnyel szemben is elértek előnyöket mind a támadásban (Albuera), mind a védelemben (Inkerman).[239] Bugeaud, aki ezekkel az angol vonalakkal szemben állt, mindvégig többre becsülte őket az oszlopnál.

Mindamellett a gyalogsági fegyver igazából rossz volt, olyan rossz, hogy 100 lépésről csak ritkán lehetett vele eltalálni az egyes embert és 300 lépésről éppily ritkán egy egész zászlóaljat. Ezért amikor a franciák Algírba jöttek, erős veszteségeket szenvedtek a beduinok hosszú puskáitól oly távolságokról, amelyekre az ő fegyvereik hatástalanok voltak. Itt csak a vontcsövű puska segíthetett; de éppen Franciaországban húzódoztak ettől a puskától még mint kivételes fegyvertől is, lassú tölthetősége és gyors eltömődése miatt. Most azonban, amikor a könnyen tölthető puska szükséglete érvényre jutott, azonnal ki is elégítették ezt. Delvigne előmunkálatait Thouvenin pecekfegyvere és Minié expanziós lövedéke követte, amely utóbbi a vontcsövű fegyvert tölthetősége szempontjából tökéletesen egy sorba állította a simacsövűvel, úgyhogy ettől fogva messzehordó és pontosan lövő vontcsövű fegyverekkel láthatták el az

egész gyalogságot. Mielőtt azonban a vontcsövű elöltöltő a neki megfelelő taktikát megteremthette volna, már ki is szorította a legújabb hadifegyver, a vontcsövű hátultöltő, amellyel egyidejűleg a huzagolt csövű ágyúk is egyre nagyobb hadi használhatóságra fejlődtek.

Az egész nemzetnek a forradalom által létrehozott felfegyverzése rövidesen jelentős korlátozásokat szenvedett. A katonaköteles fiatalembereknek csak egy részét sorozták be sorsolás után az állandó hadseregben teljesítendő szolgálatra, és a többi polgárok nagyobb vagy kisebb részéből legfeljebb egy gyakorlatlan nemzeti gárdát alkottak. Vagypedig ott, ahol valóban szigorúan keresztülvitték az általános szolgálati kötelezettséget, legfeljebb egy, csak néhány hétig zászlók alatt gyakoroltatott milícia-hadsereget alkottak, mint Svájcban. Pénzügyi tekintetek választásra kényszerítettek állítás vagy milíciahadsereg között. Európának csak egy országa, s méghozzá az egyik legszegényebb, kísérelte meg, hogy az általános védkötelezettséget és az állandó hadsereget egyesítse egymással: ez az ország Poroszország volt. És bár az állandó hadseregben teljesítendő általános szolgálati kötelezettséget — ugyancsak kényszerítő pénzügyi tekintetekből — soha másként, mint megközelítően nem hajtották végre, a porosz Landwehr-rendszer[240] mégis a gyakorolt és kész keretekben szervezett embereknek olyan jelentős számát bocsátotta a kormány rendelkezésére, hogy Poroszország minden más egyenlő népességszámú országgal szemben határozott fölényben volt.

Az 1870-es francia—porosz háborúban a francia állítási rendszer alulmaradt a porosz Landwehr-rendszerrel szemben. Ebben a háborúban azonban első ízben volt mindkét fél hátultöltőkkel felfegyverezve, míg a szabályzati formák, amelyekben a csapatok mozogtak és megütköztek, lényegében ugyanazok maradtak, mint a régi kovás fegyver idejében. Legfeljebb, hogy a csatárrajokat tették valamelyest sűrűbbekké. Egyebekben a franciák még mindig a régi zászlóaljoszlopokban harcoltak, olykor-olykor vonalban is, míg a németeknél a századoszlop bevezetésével legalábbis kísér-

letet tettek arra, hogy az új fegyvernek jobban megfelelő harci formát találjanak. Így boldogultak az első csatákban. Amikor azonban Saint-Privat megrohamozásakor (augusztus 18)[241] a porosz gárda három brigádja megkísérelte, hogy a századoszloppal komolyra fogja a dolgot, megmutatkozott a hátultöltő fegyver letipró hatalma. A harcban leginkább részt vett öt ezrednek (15 ezer ember) elesett csaknem valamennyi tisztje (176) és 5114 embere, tehát több mint egyharmada. Az egész gárdagyalogság, amely 28 160 főnyi állománnyal vonult a csatába, ezen a napon 8230 embert, köztük 307 tisztet veszített.[242] Ettől fogva a századoszlop mint harci forma felett ki volt mondva az ítélet, nem kevésbé, mint a zászlóaljoszlop vagy a vonal felett; felhagytak minden kísérlettel, hogy ezentúl bármiféle zárt csapatokat kitegyenek az ellenséges fegyvertűznek; a harcot német részről már csak azokban a sűrű csatárrajokban folytatták, amelyekre az oszlopok idáig rendszerint már maguktól a becsapódó golyózápor alatt felbomlottak, amelyek ellen azonban felülről mint szabályellenesek ellen küzdöttek. A katona megint csak okosabb volt a tisztnél; az egyetlen csataformát, mely a vontcsövű hátultöltő fegyver tüzében eddig bevált, *ő* találta meg ösztönszerűen és a vezetők berzenkedése ellenére eredményesen keresztül is vitte. Hasonlóképpen az ellenséges fegyvertűz hatókörében most már csak a *futólépést* alkalmazták.

A megírás ideje: 1877. január vége–augusztus közepe.
Eredeti nyelve: német.

LEVÉL A PÁRIZSI NEMZETKÖZI ÜNNEPSÉG SZERVEZŐ BIZOTTSÁGÁNAK

Polgártársak!

Rendkívül nagy veszély előtt állunk. Háborúval fenyegetnek bennünket, amelyben azoknak, akik a háborút gyűlölik és akiknek minden érdekük közös: a francia és a német proletároknak, mészárolniuk kell egymást.

Mi az igazi oka ennek az állapotnak?

A *militarizmus*, a porosz katonai rendszer bevezetése a kontinens valamennyi nagy államában.

Ez a rendszer azt állítja, hogy az egész nemzetet felfegyverzi földje és jogai védelmére. Ez hazugság.

A porosz rendszer azért szorította ki a korlátozott újonctoborzást és a gazdagoknak kedvező helyettesítés rendszerét, mert a hatalom birtokosainak rendelkezésére bocsátotta az ország összes erőforrásait, az emberi és az anyagi forrásokat egyaránt. Ennek a rendszernek mindamellett nem sikerült néphadsereget létrehoznia. A porosz rendszer két kategóriára osztja a hadköteles állampolgárokat. Az első kategóriát a sorkatonasághoz osztja be, míg a második mindjárt a tartalékhoz vagy a Landwehrhez kerül. Az utóbbi kategória semmi vagy jóformán semmi katonai kiképzésben nem részesül; az előbbit azonban két vagy három évig zászló alatt tartják — s ez elegendő idő, hogy engedelmes, vakfegyelemre sulykolt hadsereget, külföldi hódításokra és hazai népmozgalmak erőszakos elfojtására mindig kész hadsereget faragjanak belőle. Ne feledjük ugyanis, hogy mindazok a

kormányok, amelyek ezt a rendszert átvették, sokkal jobban félnek a hazai dolgozó néptől, mint a velük versengő külföldi kormányoktól.

Rugalmasságánál fogva ez a rendszer roppant mértékben kitágítható. Amíg csak egyetlenegy, a hadseregbe be nem sorozott fegyverfogható fiatalember is létezik, a rendelkezésre álló erőforrások nem merültek még ki. Ezért folyik olyan fékevesztett versengés a legnagyobb és legerősebb hadsereg címéért. Valahányszor az egyik ország növeli katonai erejét, vele ugyanolyan vagy még nagyobb arányú növelésre kényszeríti a többi államot. S milyen mérhetetlen sok pénzbe kerül ez. A népek összeroskadnak a katonai kiadások terhe alatt, a béke csaknem költségesebb, mint a háború, úgyhogy végül a háború iszonyú csapás helyett inkább üdvös válságnak tűnik, amely véget vet az elviselhetetlen helyzetnek.

Ez az, ami az egyes országokban a zavarosban halászást kedvelő bajkeverőknek lehetővé teszi a háború kirobbantását.

S mit lehet tenni ellene?

Véget kell vetni a porosz rendszernek és helyébe egy valóban népi hadsereget kell állítani, amely egyszerű iskola, melybe minden fegyverfogható állampolgárt a katonai mesterség elsajátításához feltétlenül szükséges időre besoroznak. Az ily módon kiképzett embereket jól megszervezett helyi tartalék káderekbe kell beosztani, úgyhogy minden városnak, minden kerületnek meg legyen a maga zászlóalja egymást ismerő emberekből, akik szükség esetén 24 óra alatt teljesen felszerelve, menetkészen gyülekezhetnek.

Ez azt jelenti, hogy minden hadköteles személy otthon tartja fegyverét és felszerelését, ahogy ez Svájcban történik.

Az a nép, amely elsőként vezeti be ezt a rendszert, megkétszerezi tényleges katonai erejét és egyszersmind felére csökkenti katonai költségvetését. Már azzal, hogy valamennyi állampolgárát felfegyverzi, bebizonyítja békeszeretetét.

A nemzettel így eggyéforrott hadsereg ugyanis éppoly kevéssé alkalmas külső hódításokra, mint amennyire legyőz-

hetetlen hazai földön. *S melyik kormány merne a politikai szabadsághoz nyúlni, amikor minden polgárnak otthon van a fegyvere és ötven éles tölténye?*

London, 1887. február 13.

Engels Frigyes

Először megjelent: Le Socialiste, 1887. február 26. (79. sz.)
Eredeti nyelve: francia.

BEVEZETÉS SIGISMUND BORKHEIM „EMLÉKEZTETÉSÜL A NÉMET HURRÁHAZAFIAKNAK, 1806—1807" CIMŰ BROSÚRÁJÁHOZ

E brosúra szerzője, Sigismund Borkheim, 1825. március 25-én született Glogauban. Miután 1844-ben Berlinben befejezte a gimnáziumot, előbb Breslauban, majd Greifswaldban és Berlinben folytatta egyetemi tanulmányait. Hadkötelességének teljesítésére, az egyéves szolgálat költségeinek viseléséhez túlságosan szegény lévén, 1847-ben hároméves önkéntesnek vonult be a glogaui tüzérekhez. Az 1848-as forradalom után részt vett demokratikus gyűléseken és ezért hadbírósági eljárás indult ellene, amely elől úgy menekült meg, hogy Berlinbe szökött. Berlinben eleinte háborítatlanul tovább tevékenykedett a mozgalomban és kimagasló szerepet játszott a hadszertár ostromában.[243] A fenyegető letartóztatás elől újabb szökéssel menekült meg, ezúttal Svájcba szökött. Amikor ott 1848 szeptemberében Struve a badeni Fekete-erdőbe induló szabadcsapatait szervezte, Borkheim csatlakozott hozzájuk. Később fogságba esett és börtönben maradt mindaddig, amíg az 1849. májusi badeni forradalom ki nem szabadította a foglyokat.

Borkheim Karlsruhéba ment, hogy mint katona felajánlja szolgálatait a forradalomnak. Amikor Johann Philipp Beckert kinevezték az egész népfelkelés főparancsnokává, Borkheimre bízták egy üteg megszervezését, amelyhez azonban a kormány egyelőre csak fogat nélküli lövegeket bocsátott rendelkezésre. A fogatokat még nem sikerült beszerez-

nie, amikor kitört a június 6-i mozgalom, amellyel a határozottabb elemek a lagymatag, részben pedig nyílt árulókból álló ideiglenes kormányt nagyobb erélyre akarták ösztökélni. Beckerrel együtt Borkheim is részt vett a tüntetésben, amelynek azonban a közvetlen eredménye csak annyi volt, hogy Beckert összes szabadcsapataival és népfelkelőivel együtt eltávolították Karlsruhéból és a Neckarhoz, a hadszíntérre küldték. Borkheim azonban nem követhette ütegével, amíg lovakat nem kapott ágyúihoz. Amikor végre megkapta a lovakat — mert Brentano úrnak, a kormány vezetőjének most már nagyon is érdeke volt, hogy lerázza nyakáról a forradalmi üteget —, a poroszok már elfoglalták Pfalzot, s Borkheim ütegének első ténykedése az volt, hogy felállt a knielingeni hídnál és fedezte a pfalzi hadseregnek badeni területre való átlépését.

A pfalziakkal és a még Karlsruhe körzetében levő badeni csapatokkal Borkheim ütege most megindult északi irányban. Június 21-én Blankenlochnál harcba került és becsülettel kivette részét az ubstadti ütközetből (június 25). Amikor a hadsereget a Murgon való felálláshoz újjászervezték, Borkheimot lövegeivel Oborski hadosztályához osztották be, s ott kitűnt a Kuppenheimért vívott harcokban.

A forradalmi hadseregnek svájci területre való visszavonulása után Borkheim Genfbe ment. Itt találkozott régi parancsnokával és barátjával, J. Ph. Beckerrel, valamint néhány fiatalabb háborús bajtársával, akik az emigránsélet nyomorúságában a lehetőségekhez képest derűs társasággá verődtek össze. 1849 őszén átutazóban néhány vidám napot töltöttem közöttük. Ez az a csoport, amely „mindenre készek társasága" néven Karl Vogt úr hallatlan hazugságai révén igazán meg nem érdemelt posztumusz hírre tett szert.[244]

A mulatság azonban nem tartott sokáig. 1850 nyarán a szigorú szövetségi tanács keze elérte a jámbor „mindenre készek társaságát" is, s a víg fiatalurak legtöbbjének el kellett hagynia Svájcot, mivel a menekültek kiutasítandó kategóriájába kerültek. Borkheim előbb Párizsba, majd Strasbourg-ba ment, de itt sem volt maradása. 1851 feb-

ruárjában letartóztatták és Calais-ba toloncolták, hogy hajón Angliába szállítsák. Három hónapon át hurcolták egyik helyről a másikra, többnyire megláncolva, s így vagy 25 börtönt járt végig. De bárhová került is, az érkezéséről előre értesülő republikánusok fogadták a toloncot, bőségesen ellátták élelemmel, etették-itatták és megvesztegették a csendőröket és tisztviselőket, s ahol csak lehetett, szereztek úti alkalmatosságot. Így jutott el végül Angliába.

Londonban, persze, sokkal nagyobb nyomorban találta a menekülteket, mint Genfben, vagy akár Franciaországban is, de talpraesettsége itt sem hagyta el. Munkát keresett, akármilyet, s először egy liverpooli kivándorlási cégnél helyezkedett el, amelynek német segédekre volt szüksége, akik a szerencsésen ismét lecsendesített régi hazának búcsút mondó rengeteg német kivándorlónak tolmácsoltak. Mellesleg azonban más üzleti kapcsolatok után is nézett, mégpedig olyan eredménnyel, hogy a krími háború kitörése után sikerült egy gőzhajóval mindenféle árut Balaklavába szállítania, s rakományát ott hallatlanul magas áron adta el részben a hadsereg-intézőségnek, részben az angol tiszteknek. 15 ezer font sterling (300 ezer márka) tiszta nyereséggel tért vissza. Ez az eredmény azonban további spekulációkra serkentette. Újabb szállítási megbízást vállalt az angol kormánytól. Mivel közben már megindultak a béketárgyalások, a kormány a szerződésben kikötötte, hogy megtagadhatja az áruk átvételét, ha megérkezésekor már aláírták az előzetes békefeltételeket. Borkheim elfogadta ezt a feltételt. Amikor gőzösével a Boszporuszba érkezett, már megkötötték a békét. A csak odafelé bérelt hajó kapitánya, aki most már bőven kaphatott kifizetődő rakományt visszafelé, azonnali kirakodást követelt, s mivel Borkheim a túlzsúfolt kikötőben sehol sem talált raktárt a nyakán maradt szállítmánynak, a kapitány az első kínálkozó helyen partra tette a rakományt. Borkheim ott állt hát hasznavehetetlen ládáival, báláival és hordóival és tehetetlenül kellett néznie, hogyan hurcolja szét áruit Törökország minden sarkából és egész Európából a Boszporuszhoz sereglett gyülevész népség.

Amikor visszatért Angliába, ismét a régi szegény ördög volt — a tizenötezer font sterling mind odaveszett. De nem veszett oda elpusztíthatatlan talpraesettsége. Pénzét elspekulálta, de üzleti tapasztalatokat szerzett és ismeretségeket kötött az üzleti világban. Még azt is felfedezte, hogy kifinomult borkóstolói ízléssel rendelkezik és eredményesen működött különböző bordeaux-i export cégek képviselőjeként.

Emellett azonban lehetőségeihez mérten továbbra is részt vett a politikai mozgalomban. Liebknechtet még Karlsruhéból és Genfből ismerte. Marxszal a Vogt-botrány révén került kapcsolatba, és így találkoztam vele én is újra. Anélkül, hogy valamilyen határozott programhoz kötötte volna magát, mindig a legszélsőbb forradalmi párthoz csatlakozott. Politikai tevékenysége elsősorban az európai reakció fő támasza, az orosz abszolutizmus elleni harcra összpontosult. Hogy a Balkán országainak leigázására és a Nyugat-Európa fölötti közvetett uralom megszerzésére irányuló orosz intrikákat jobban figyelemmel kísérhesse, oroszul tanult és éveken át tanulmányozta az orosz napisajtót és emigráns irodalmat. A többi között lefordította Szerno-Szolovjevics „Orosz ügyeink" című brosúráját, amelyben a szerző az orosz emigránsoknak azt a Herzen által bevezetett (és később Bakunyin által folytatott) képmutató szokását ostorozta, hogy Nyugat-Európában Oroszországról nem az előttük ismeretes igazságot terjesztik, hanem egy konvencionális legendát, amely beleillett nacionalista és pánszlávista limlomjukba. Több cikket is írt Oroszországról a Berlini Zukunftba, a Volksstaatba stb.

1876 nyarán egy németországi utazása során Badenweilerben szélhűdés érte, s ennek következtében élete hátralevő részére egész bal oldala megbénult. Fel kellett hagynia az üzlettel. Néhány évvel később felesége elhunyt. Tüdőbaja miatt át kellett költöznie Anglia déli partjaira, az enyhe tengeri levegőjű Hastingsbe. Sem bénasága, sem betegsége, sem szűkös, korántsem mindig biztosított megélhetése nem törhették le elpusztíthatatlan szellemi rugalmasságát. Leveleiből áradt a szinte féktelen vidámság, s

látogatóira mindig átragadt jókedve. Kedvenc olvasmánya a zürichi Sozialdemokrat volt. Tüdőgyulladásban halt meg 1885. december 16-án.

A „hurráhazafiak" nyomban a francia háború után jelent meg a Volksstaatban és hamarosan különlenyomatban is. Igen hatásos ellenméregnek bizonyult a túláradó hazafias győzelmi mámor ellen, amelyben a hivatalos és polgári Németország leledzett és még ma is leledzik. Csakugyan nincs jobb kijózanító szer, mint emlékeztetni az akkori időkre, amikor a most egekig magasztalt Poroszország csúfosan és szégyenletesen összeomlott azoknak a franciáknak támadása előtt, akiket most mint legyőzötteket megvetnek. S ennek a szernek a hatását szükségképpen még csak fokozta, hogy a végzetes tényeket olyan könyvből meríthették, amelyben egy porosz tábornok,* ráadásul a hadiiskola parancsnoka, hivatalos porosz okmányok alapján írta le ezt a szégyenletes kort — el kell ismernünk — pártatlanul és szépítés nélkül. Egy nagy hadsereg, mint minden más nagy társadalmi szervezet is, éppen akkor a legjobb, amikor egy nagy vereség után magába száll és vezekel múltbeli bűneiért. Ez történt a poroszokkal Jéna után, majd újra 1850 után, amikor nem szenvedtek ugyan nagy veréséget, de egy sor kisebb — dániai és dél-németországi — hadjáratban és az 1850-es első nagy mozgósításkor előttük és a világ előtt teljesen nyilvánvalóvá vált egész katonai hanyatlásuk, s amikor a valódi veréséget csak Varsó és Olmütz[245] politikai szégyene árán kerülték el. Kénytelenek voltak saját múltjukat kíméletlenül bírálni, hogy megtanulják, hogyan javítsanak a helyzeten. Katonai irodalmuk, amely Clausewitz személyében elsőrendű csillagot produkált, de azóta rendkívül mélyre süllyedt, ez által az elkerülhetetlen önvizsgálat által ismét felfelé ívelt. S ennek az önvizsgálatnak egyik gyümölcse volt Höpfner könyve, amelyből Borkheim brosúrája anyagát merítette.

Most sem árt újra meg újra visszaemlékezni az elbizakodottságnak és a veréségeknek, a királyi tehetetlenségnek, a

* Eduard von Höpfner. — *Szerk.*

saját kétszínűségétől rabul ejtett porosz diplomácia ostoba ravaszkodásának, a tiszti nemesség leggyávább árulásba torkolló szájhősködésének, a néptől elidegenült, hazugságra és csalásra alapozott államrend általános összeomlásának erre a korszakára. A német nyárspolgár (nemességet és fejedelmeket is ideértve) talán még felfuvalkodottabb és még sovinisztább, mint akkor; a diplomácia jóval pimaszabb lett, de megőrizte régi kétszínűségét; a tiszti nemesség természetes és mesterséges úton eléggé elszaporodott, hogy nagyjából újra a régi hatalmát gyakorolja a hadseregben, s az állam egyre inkább szembekerül a nép nagy tömegeinek érdekeivel, hogy a nagybirtokosoknak, tőzsdéseknek és nagyiparosoknak a nép kizsákmányolását szolgáló konzorciumává váljon. Persze ha megint háborúra kerülne sor, a porosz-német hadsereg — már csak azért is, mert valamennyi hadsereg szervezeti példaképe volt — jelentős fölényben volna mind ellenfeleivel, mind szövetségeseivel szemben. De már soha többé nem lesz olyan fölényben, mint a két legutóbbi háborúban. A legfelsőbb parancsnokság például, akkoriban a körülmények szerencsés összejátszása folytán egységes volt, de az alsóbb vezetők ennek megfelelő feltétlen engedelmessége aligha érhető el újra ilyen formában. Az az üzleti kapcsolat, amely most egyrészt a földbirtokos és katonai nemesség — egészen a császári hadsegédi hivatalig — másrészt a tőzsdespekulánsok között fennáll, a hadsereg harctéri ellátása szempontjából könnyen végzetessé válhat. Németországnak lesznek szövetségesei, de Németország őket és ők Németországot az első adandó alkalommal cserben fogják hagyni. S végül Porosz-Németország számára nem lehetséges többé másfajta háború, mint világháború, mégpedig egy eddig soha nem sejtett méretű és hevességű világháború. Nyolc-tíz millió katona esik majd egymás torkának és közben úgy letarolja egész Európát, ahogy ezt eddig még egyetlen száskajárás sem tette. A harmincéves háború pusztításai három-négy esztendőre összesűrítve és az egész kontinensre kiterjesztve; éhínség, járványok, a hadseregeknek és a néptömegeknek az égető ínség előidézte általá-

nos elvadulása, kereskedelmunk, iparunk és hitelrendszerünk mesterségesen kialakított gépezetének menthetetlen szétzilálódása, amely általános csődbe torkollik; a régi államoknak és hagyományos állambolcsességüknek olyan mérvű összeomlása, hogy a koronák tucatszámra gurulnak az utcák kövezetére és senki sem akad, aki felvenné őket; így hát teljesen lehetetlen megjövendölni, hogy mindez mivel végződik majd és ki kerül ki győztesként ebből a harcból. E háború bizonyosra vehető eredményei az általános kimerültség és az, hogy létrejönnek a munkásosztály végső győzelmének feltételei. Ez a perspektívája az egymást túllicitáló fegyverkezésnek, amikor e végsőkig hajtott rendszer végül is meghozza elmaradhatatlan gyümölcseit. Ez az, fejedelem és államférfi urak, amibe bölcsességükben az öreg Európát belehajszolták. S ha nem marad már más választásuk, mint hogy megkezdjék az utolsó nagy háborús táncot — ám legyen. A háború időlegesen talán háttérbe szorít bennünket, esetleg megfoszt bennünket egyik-másik már kivívott pozíciótól. De ha önök szabadjára engedtek olyan erőket, amelyeket azután már nem tudnak megzabolázni, hát menjen minden a maga útján: a tragédia végén önök összeomlanak és a proletariátus vagy kivívta már győzelmét, vagy mindenesetre elkerülhetetlenné vált a győzelme.

London, 1887. december 15.

Engels Frigyes

Először megjelent: S. Borkheim: Zur Erinnerung für die deutschen Mordspatrioten. 1806–1807. Hottingen–Zurich, 1888.

AZ 1849. MÁJUSI FELKELÉS

A Rajna-vidékre és Dél-Németországra kiterjedő 1849. májusi felkelés kirobbantásának oka, hogy a legtöbb kis állam kormánya vonakodott elismerni a frankfurti nemzetgyűlés által hozott alkotmányt. A nemzetgyűlés sohasem rendelkezett anyagi erővel, és ami még rosszabb, azt is elszalasztotta, hogy megtegye a szükséges lépéseket ennek megszerzésére; mire papíron összehozta alkotmányát, erkölcsi befolyásának utolsó maradékát is elvesztette. Az alkotmány minden romantikus vonása ellenére mégis az egyetlen zászló volt, amely alatt gyülekezni lehetett, hogy egy újabb mozgalmat megkíséreljenek, annál is inkább, mivel a győzelem után ezt a mozgalmat nem szándékozták valóra váltani.

A felkelés május 3-án Drezdában kezdődött; néhány nappal később átterjedt a bajor Pfalzra és Baden nagyhercegségre. A nagyherceg lóhalálban menekült, amint látta, hogy a csapatok barátkoznak a néppel.

A porosz kormány, amely 1848 novemberében elnyomta a forradalmi mozgalmat, lefegyverezte Berlint és Poroszországban ostromállapotot vezetett be, magára vállalta a többi állam kormányának védelmét is. Haladéktalanul csapatokat küldött Drezdába, s ezek négynapos harc után megtörték a felkelők hősies ellenállását.

Csakhogy Pfalz és a badeni hercegség leigázásához hadseregre volt szükség; ennek megalakításához Poroszországnak be kellett hívnia a Landwehrt. Iserlohnban (Veszt-

fália) és Elberfeldben (Porosz Rajna-tartomány) az emberek megtagadták az elindulást. Erre csapatokat küldtek ellenük. A városok elbarikádozták magukat és feltartóztatták őket. Iserlohnt csak két napig tartó harccal sikerült elfoglalni. Minthogy Elberfeldnek az ellenálláshoz semmiféle eszközök sem álltak rendelkezésére, a felkelők, mintegy ezren, úgy határoztak, hogy utat törve maguknak a várost bekerítő csapatokon keresztül dél felé vonulnak, ahol javában állt a felkelés. Teljesen szétverték őket, parancsnokukat, Mirbachot foglyul ejtették; sok felkelőnek a lakosság támogatásával mégis sikerült átvágnia magát délre. Engels Mirbach segédtisztje volt; Mirbach azonban még terve megvalósítása előtt egy megbízatással a porosz hadsereg kezén levő Kölnbe küldte. Valójában nem akarta, hogy alakulatában egy ismert kommunista legyen, nehogy azokban a helységekben, amelyeken át akart vonulni, megriassza a burzsoáziát.

Közben a felkelés kiterjedt egész Dél-Németországra, de a forradalmárok, akárcsak 1871-ben Párizsban, elkövették azt a végzetes hibát, hogy nem támadtak. A szomszédos kis államok csapatai már demoralizálódtak és csak ürügyet kerestek a felkeléshez való csatlakozásra; szilárd elhatározásuk volt, hogy nem harcolnak a nép ellen. A felkelők felázíthatták és magukkal ragadhatták volna ezeknek az államoknak lakosságát, ha kijelentik, hogy ki akarják szabadítani a porosz és osztrák csapatokkal körülfogott frankfurti nemzetgyűlést. Engels és Marx a Neue Rheinische Zeitung eltiprása után Mannheimbe utazott, hogy a mozgalom vezetőinek Frankfurt megtámadását javasolja. Nem hallgattak rájuk. Az ürügy: a csapatok az egykori tisztek szökése folytán dezorganizálódtak, nincs lőszer stb.

Míg a felkelők lábhoz tett fegyverrel várakoztak, a poroszok megerősödve a bajorokkal és a kis államok ama csapataival, amelyeket több merészséggel a felkelők maguk mellé állíthattak volna, erőltetett menetben a felkelt vidékek felé vonultak. A 36 ezer főnyi ellenforradalmi hadsereg egy hét alatt kisöpörte a Pfalzot megszállva tartó 8000–9000 felkelőt. Hangsúlyozzuk, hogy a tartomány két erődje a

reakció kezén maradt. A forradalmi hadsereg most már csak Baden fegyveres erőiből állt, mintegy 10 ezer főnyi sorcsapatból és 12 ezer önkéntesből. Négy nagy ütközetre került sor, amelyekben az ellenforradalmi csapatok csak azért győzhettek, mert számbeli fölényben voltak és mert megsértve a württembergi határt, a döntő pillanatban megkerülhették a forradalmi hadsereget. A nyílt mezőn folytatott hatheti harc után a felkelő hadsereg maradványai kénytelenek voltak Svájcba visszavonulni.

Ebben az utolsó hadjáratban Engels Willich ezredesnek, egy kommunista szabadcsapatokból álló egység parancsnokának a segédtisztje volt. Részt vett három ütközetben és a Murgnál vívott utolsó, döntő csatában. Willich ezredes az Egyesült Államokba vándorolt ki, s ott mint tábornok halt meg; ezt a rangot az amerikai polgárháborúban szerezte.

Az a szívós ellenállás, amelyet néhány ezer felkelő, kellő szervezettség és szinte mindennemű tüzérség nélkül nyílt mezőn az oly jól fegyelmezett porosz hadsereggel szemben kifejtett, megmutatja, mire lesznek majd képesek a Rajnán túl élő szocialista barátaink, amikor Európában megkondul a forradalom vészharangja.

A megírás ideje: 1885. november dereka.
Először megjelent: Le Socialiste, 1885. november 21. (13. sz.)
Eredeti nyelve: francia.

ÜDVÖZLET A FRANCIA MUNKÁSOKNAK A PÁRIZSI KOMMÜN 20. ÉVFORDULÓJA ALKALMÁBÓL

Polgártársnők és polgártársak!

Ma húsz esztendeje, hogy a dolgozó Párizs egy emberként felkelt a Thiers vezette burzsoák és parlagi nemesek bűnös merénylete ellen. A proletariátus ellenségeit remegés fogta el, amikor látták a jogaik védelmére felfegyverkezett és megszervezett párizsi munkásokat. Thiers meg akarta fosztani őket fegyvereiktől, amelyeket dicsőséggel használtak az idegen invázió ellen és amelyeket a továbbiakban még nagyobb dicsőséggel kellett versailles-i zsoldosok ellen fordítaniuk. A felkelő Párizs legyőzésére a parlagi nemesek és a burzsoák a poroszok segítségét kolduláták, s ezt meg is kapták. Párizst hősies harc után a túlerő letiporta és lefegyverezte.

Immár húsz esztendeje, hogy Párizs munkásainak nincs fegyverük, s ez így van mindenütt; valamennyi nagy civilizált országban megfosztották a proletariátust a védelem anyagi eszközeitől. Mindenütt a munkásosztály ellenségei és kizsákmányolói azok, akik az egész fegyveres erő fölött rendelkeznek.

De mire vezetett ez?

Arra, hogy ma, amikor minden alkalmas férfi megjárja a hadsereg iskoláját, ez a hadsereg egyre inkább a nép érzelmeit és eszméit tükrözi, s ez a hadsereg, amely az elnyomás fő eszköze, napról napra megbízhatatlanabbá válik. Valamennyi nagy állam vezetői rettegve, már előre látják azt a

napot, amikor a fegyverben álló katonák megtagadják majd testvéreik és apáik lemészárlását. Ezt láttuk Párizsban, amikor a Tonkinois* a Francia Köztársaság elnöki posztjára merészelt igényt támasztani, ezt látjuk ma Berlinben, ahol Bismarck utódja** a Reichstagtól anyagi eszközöket követel, hogy a hadseregben az engedelmességet pénzjutalmakkal megvásárolt altisztek révén erősítse, mivel az altisztek között állítólag túlságosan sok már a szocialista!

Ha ilyesmik történnek, ha már a hadseregben is felvirrad a hajnal, akkor szemmel láthatóan közeledik a régi világ vége.

Teljesedjen hát be a sors! Köszönjön le, vagy vesszen a hanyatlóban levő burzsoázia, s éljen a proletariátus! Éljen a nemzetközi szociális forradalom!

Engels F.

Először megjelent: Le Socialiste, 1891. március 25. (27. sz.)
Eredeti nyelve: francia.

* Jules Ferry. — *Szerk.*
** Caprivi. — *Szerk.*

BEVEZETÉS MARX „A POLGÁRHÁBORÚ FRANCIAORSZÁGBAN" CÍMŰ MUNKÁJÁHOZ

Az a felszólítás, hogy a Nemzetközi Főtanácsnak a „Franciaországi polgárháború"-ról szóló Üzenetét újból kiadjam és bevezetéssel lássam el, váratlanul ért. Ezért itt csak röviden a leglényegesebb pontokat érinthetem.

A fent említett hosszabb műhöz elöljáróba mellékelem a főtanács két kisebb Üzenetét, a francia–porosz háborúról. Elsősorban azért, mert a „Polgárháború"-ban utalás történik a másodikra, mely az első nélkül nem teljesen érthető. Aztán pedig, mert ez a két, szintén Marx tollából származó Üzenet nem kevésbé mint a „Polgárháború", kiváló példája a szerző bámulatos, először a „Louis Bonaparte brumaire tizennyolcadikájá"-ban kipróbált és bevált képességének, amellyel nagy történelmi események jellegét, fontosságát és szükségszerű következményeit világosan megrajzolja olyan időpontban, amikor ezek az események még szemünk előtt játszódnak le, vagy éppen befejeződtek. És végül, mert nekünk Németországban még ma is azon eseményeknek Marx által előre megmondott következményeit kell elszenvednünk.

Vagy nem valósult-e meg, amint az első Üzenetben áll, hogy ha Németország Louis Bonaparte elleni háborúja a francia nép elleni hódító háborúvá fajul, minden szerencsétlenség, ami az úgynevezett felszabadító háborúk után Németországra szakadt, újult hevességgel fog ismét feléledni? Nem volt-e részünk még húszesztendős Bismarck-uralomban, a „demagógok" üldözése helyett a kivételes törvényben

és a szocialisták elleni hajszában ugyanazzal a rendőrönkénynyel, betűről betűre ugyanazzal a hajmeresztő törvénycsavarással?

És nem vált-e pontosan valóra az a jövendölés, hogy Elzász-Lotaringia bekebelezése „Franciaországot Oroszország karjai közé fogja kényszeríteni" és hogy ezután a bekebelezés után Németország vagy nyíltan Oroszország szolgája lesz, vagy pedig rövid szünet után kénytelen lesz új háborúra készülődni, mégpedig „faji háborúra az egyesült szláv és latin fajok ellen"? Vajon nem kergette-e Franciaországot a francia tartományok bekebelezése Oroszország karjaiba? Nem kereste-e Bismarck teljes húsz éven keresztül hiába a cár kegyeit, nem hajhászta-e még alantasabb szolgálatokkal, mint amilyeneket a kis Poroszország szokott a Szent Oroszország lábai elé rakni, mielőtt „Európa első nagyhatalma" lett. És nem függ-e napról napra fejünk fölött egy háború Damokles kardja, melynek első napján minden okiratba foglalt szövetség szét fog hullani, mint a pelyva, egy háborúé, melyről semmi egyéb nem biztos, mint kimenetelének teljes bizonytalansága, egy faji háborúé, mely egész Európát tizenöt vagy húszmillió fegyveres ember pusztításának veti alá, és amely csak azért nem dühöng máris, mert még a nagy katonai államok legerősebbje is fél a végeredmény tökéletes kiszámíthatatlanságától?

Így hát még inkább az a kötelességünk, hogy a német munkásság számára ismét hozzáférhetőbbé tegyük az 1870-es nemzetközi munkáspolitika éleslátásának eme félig elfelejtett fényes bizonyítékait.

Ami erre a két Üzenetre vonatkozik, ugyanaz áll „A polgárháború Franciaországban" című munkára is. Május 28-án estek áldozatul a túlerőnek a kommün utolsó harcosai is Belleville lejtőin és már két nappal később, 30-án, Marx felolvasta a főtanács előtt azt az írást, amelyben a párizsi kommün történelmi jelentőségét rövid, erőteljes, de oly éles és – ami a legfőbb – oly igaz vonásokkal ecseteli, ahogyan azt az egész, ezzel a tárggyal foglalkozó bőséges irodalomban soha többé nem értek el.

Hála Franciaország gazdasági és politikai fejlődésének 1789-től kezdve, Párizs ötven év óta abban a helyzetben van, hogy egyetlen forradalom sem törhetett ott ki úgy, hogy ne öltött volna proletár jelleget, olyannyira, hogy a proletariátus, amely a győzelmet vérével fizette meg, a győzelem után saját követeléseivel állt elő. Ezek a követelések a párizsi munkások mindenkori fejlődési fokának megfelelően többé vagy kevésbbé homályosak, sőt zavarosak voltak; de végeredményben valamennyi a kapitalisták és munkások közötti osztályellentét kiküszöbölésére irányult. Hogy ez miképpen történjék, azt persze nem tudták. De bármilyen határozatlanul volt is megfogalmazva maga a követelés, veszéllyel fenyegette a fennálló társadalmi rendet; a munkások, akik támasztották, még fegyverben voltak; így tehát az állam kormánykerekénél álló burzsoák legelső feladatuknak a munkások lefegyverzését tekintették. Ezért következik minden a munkások által kiharcolt forradalom után egy újabb harc, mely a munkások vereségével ér véget.

1848-ban történt ez először. A parlamenti ellenzék liberális burzsoái reformbanketteket tartottak, hogy keresztülvigyék a választási reformot, amely pártjuk uralmát volt hivatva biztosítani. A kormánnyal folytatott harcban mindinkább arra kényszerültek, hogy a néphez forduljanak és így kénytelenek voltak az elsőbbséget lassanként a burzsoázia és kispolgárság radikális és köztársaságpárti rétegeinek átengedni. Ezek mögött azonban a forradalmi munkások állottak, akik 1830 óta jóval nagyobb politikai önállóságra tettek szert, mint azt a burzsoák vagy maguk a republikánusok sejtették. A kormány és ellenzék közötti válság pillanatában a munkások megkezdték az utcai harcokat; Lajos Fülöp eltűnt, vele együtt a választási reform, helyét a köztársaság foglalta el, méghozzá olyan köztársaság, melyet maguk a győztes munkások „szociálisnak" neveztek. De hogy e szociális köztársaság alatt mi értendő, azzal senki se volt tisztában, még maguk a munkások sem. Most azonban fegyvereik voltak és hatalmat jelentettek az államban. Ezért aztán, mihelyt a kormányon levő burzsoá-republikánusok valamennyire biztos

talajt éreztek lábuk alatt, első céljuk volt, hogy a munkásokat lefegyverezzék. Ez történt, amikor nyilvánvaló szószegéssel, kihívó gúnnyal és azzal a kísérlettel, hogy a munkanélkülieket egy távol eső tartományba száműzzék, belekergették őket az 1848-as júniusi felkelésbe. A kormány hatalmas túlerőről gondoskodott. Öt napig tartó hősies küzdelem után a munkások vereséget szenvedtek. És most olyan vérfürdőt rendeztek a védtelen foglyok között, amilyenhez hasonlóra nem volt példa ama polgárháborúk óta, melyek annak idején a római köztársaság bukásához vezettek. A polgárság most mutatta meg először, hogy milyen őrült, kegyetlen bosszúra képes, mihelyt a proletariátus külön osztályként, saját érdekeivel és követeléseivel merészel vele szemben fellépni. És 1848 mégis gyerekjáték volt 1871-es őrjöngésükhöz képest.

A büntetés haladéktalanul bekövetkezett. A proletariátus még nem tudta Franciaországot kormányozni, a burzsoázia már nem tudta. Legalábbis akkor még nem, amikor többsége még monarchikus érzelmű volt és három dinasztikus és egy negyedik republikánus pártra szakadt. Belső civódásaik lehetővé tették a kalandor Louis Bonaparte-nak, hogy a hatalom valamennyi tényezőjét – hadsereget, rendőrséget, közigazgatási gépezetet – birtokába vegye és hogy 1851. december 2-án a burzsoázia utolsó erős várát, a Nemzetgyűlést felrobbantsa. Kezdődött a második császárság, egy politikai és pénzügyi kalandorokból álló banda Franciaországot kizsákmányolja, de ezzel egy időben az ipar fellendül úgy, ahogyan Lajos Fülöp szűkkeblű és félénk rendszere mellett, a nagypolgárság csak egy kis részének kizárólagos uralma alatt sohasem volt lehetséges. Louis Bonaparte a kapitalisták politikai hatalmát elvette, azzal az ürüggyel, hogy őket, a burzsoákat, megvédi a munkásokkal szemben, a munkásokat viszont velük szemben; kárpótlásul azonban uralma a nyerészkedést és az ipari tevékenységet, szóval az egész burzsoázia fellendülését és meggazdagodását eddig hallatlan mértékben segítette elő. Mindenesetre még ennél is nagyobb arányban fejlődött ki a korrupció és a nagybani lopás, amelynek köz-

pontja a császári udvar volt és amely ebből a meggazdagodásból jókora percenteket húzott.

De a második császárság felhívás volt a francia sovinnizmushoz, és az első császárság 1814-ben elvesztett határainak, de legalábbis az első köztársaság határainak a visszakövetelését jelentette. Egy francia császárság a régi monarchia határain belül, sőt a még jobban megnyírbált 1815-ös határokon belül huzamosabb időre lehetetlen volt. Innen származik időnkénti háborúk és határkibővítések szükségszerűsége. De semmilyen határkibővítés nem hatott olyan izgatóan a francia soviniszták fantáziájára, mint az, amelyik a Rajna német bal partjára vonatkozott. Egy négyzetmérföld a Rajnánál többet jelentett számukra, mint tíz az Alpokban vagy másvalahol. Ha már a második császárság fennáll, a Rajna bal partjának visszakövetelése, egyszerre vagy részenként, csak idő kérdése volt. Ez az idő az 1866-os osztrák–porosz háborúval érkezett el; mivel Bismarck és a saját túl ravasz, késlekedő politikája megfosztotta a várt „területi kártérítéstől", Bonaparte-nak nem maradt más lehetősége, mint a háború, amely 1870-ben kitört és Sedanba, majd innen Wilhelmshöhebe vetette őt.

Ennek elkerülhetetlen következménye az 1870. szeptember 4-i párizsi forradalom volt. A császárság összeomlott, mint egy kártyavár és a köztársaságot ismét kikiáltották. De az ellenség ott állott a kapuk előtt; a császárság seregeinek egyik részét Metzben reménytelenül körülzárták, másik része Németországban fogoly volt. Ebben a szorult helyzetben Párizs népe megengedte az egykori törvényhozó testület párizsi képviselőinek, hogy magukat a „nemzeti védelem kormányává" nevezzék ki. Annál is inkább beleegyeztek ebbe, mivel a védelem céljára most minden fegyverbíró párizsi belépett a nemzetőrségbe és fegyverhez jutott, úgyhogy most a munkásság nagy többségben volt. De csakhamar kirobbant az ellentét a majdnem kizárólag burzsoákból álló kormány és a felfegyverzett proletariátus között. Október 31-én munkászászlóaljak megrohamozták a városházát és a kormány néhány tagját foglyul ejtették; árulás, a kormány

szemérmetlen szószegése és egyes kispolgári zászlóaljak közbelépése újra kiszabadította őket, és nehogy egy idegen haderő által ostromlott város belsejében a polgárháború újra fellángoljon, meghagyták az addigi kormányt hivatalában.

Végre 1871. január 28-án a kiéhezett Párizs kapitulált, de a háborúk történetében eddig ismeretlen becsülettel. Az erődítményeket átadták, a körsánc ütegeit leszerelték, a sorkatonaság és a mobilgárda fegyvereit beszolgáltatták, ők maguk hadifoglyok lettek. A nemzetőrség azonban megtartotta fegyvereit és ágyúit és csupán fegyverszünetet kötött a győzővel, aki nem mert diadalmenetben bevonulni Párizsba. Párizsnak mindössze egy kis sarkát merték elfoglalni, amely méghozzá részben nyilvános parkokból állott, és azt is csak néhány napig tartották megszállva! És ez alatt az idő alatt őket, akik Párizst 131 napig tartották körülzárva, magukat is körülzárták a felfegyverzett párizsi munkások, gondosan ügyelve arra, hogy egyetlen „porosz" se léphesse át az idegen hódítónak átengedett zug szűk határait. Ilyen tiszteletet keltett maga iránt a párizsi munkásság abban a seregben, mely előtt a császárság valamennyi csapata letette a fegyvert; és a porosz junkerek, akik azért jöttek ide, hogy hosszút álljanak a forradalom tűzfészkén, kénytelenek voltak hódolattal megállni és tisztelegni éppen ezen felfegyverzett forradalom előtt!

A háború alatt a párizsi munkásság megelégedett azzal, hogy a harc erőteljes folytatását követelje. De most, amikor Párizs kapitulációja után létrejött a béke, Thiers-nek, a kormány új fejének látnia kellett, hogy a birtokos osztályok – nagybirtokosok és kapitalisták – uralma állandó veszélyben forog mindaddig, amíg a párizsi munkások fegyvert tartanak a kezükben. Első ténykedése tehát az volt, hogy megkísérelje lefegyverzésüket. Március 18-án sorkatonaságot küldött azzal a paranccsal, hogy a nemzetőrség tulajdonát képező, Párizs ostroma alatt készült és közadakozásból kifizetett tüzérségi felszereléseket elrabolják. A kísérlet balul ütött ki; Párizs egy emberként készülődött az ellenállásra, és Párizs és a Versailles-ban székelő francia kormány hadat üzent

egymásnak. Március 26-án megválasztották és 28-án kikiáltották a párizsi kommünt. A nemzetőrség központi bizottsága, amely eddig a hatalmat gyakorolta, benyújtotta lemondását a kommünnek, miután előzőleg elrendelte a botrányos párizsi „erkölcsrendészet" megszüntetését. Március 30-án a kommün megszüntette a sorozást és az állandó hadsereget, és a nemzetőrséget, melyhez minden fegyverbíró polgár tartozni köteles, az egyetlen fegyveres hatalomnak ismerte el. Az 1870 októberétől esedékes lakbéreket egészen áprilisig elengedte, a már kifizetett összegeket a jövő házbérbe számítva bele és leállította a városi zálogházakban a zálogtárgyak eladását. Ugyanazon a napon megerősítették hivatalukban a kommünbe beválasztott külföldieket, mivel „a kommün zászlaja egyben a világköztársaság zászlaja is". Április 1-én elhatározták, hogy a kommün egyetlen alkalmazottjának, tehát még maguknak a tagoknak a fizetése sem haladhatja meg a 6000 frankot. A következő napon kimondták az egyháznak az államtól való elválasztását és minden vallási célokat szolgáló állami szubvenció megvonását, valamint minden egyházi vagyon államosítását; ennek következtében április 8-án elrendelték minden vallási szimbólum, szentkép, dogma, imádság, röviden mindannak kitiltását az iskolából, „ami az egyéni lelkiismeret körébe tartozik" és ezt fokozatosan végre is hajtották. – 5-én, válaszul arra, hogy versailles-i csapatok naponta lőttek agyon fogoly kommünharcosokat, kiadtak egy rendeletet túszok letartóztatására, ezt azonban nem hajtották végre. – 6-án a nemzetőrség 137. zászlóalja előhozta a guillotine-t és a nép hangos üdvrivalgás közepette nyilvánosan elégette. – 12-én elhatározta a kommün, hogy ledönti a Vendôme téri diadaloszlopot – melyet Napóleon az 1809-i háború után zsákmányolt ágyúkból öntetett –, mint a sovinizmus és a népek gyűlölködésének a jelképét. Ezt a határozatot május 16-án hajtották végre. – Április 16-án a kommün statisztikai kimutatás elkészítését rendelte el a gyárosok által leállított gyárakról és tervezetet dolgoztatott ki, hogy a gyárakat újból üzembe helyezzék az eddig ott foglalkoztatott munkások szövetkezetekbe való

tömörítése és e szövetkezeteknek egy nagy szervezetben való egyesítése útján. – 20-án beszüntették a pékek éjszakai munkáját és egyúttal azoknak a munkaközvetítő irodáknak a működését, amelyeket a második császárság óta a rendőrség által kinevezett egyének – elsőrangú munkásnyúzók – monopóliumként kezeltek; ezeket az irodákat a húsz párizsi kerület elöljáróinak a hatáskörébe utalták. – Április 30-án parancsot adott a kommün a zálogházak megszüntetésére, mert ezek a munkások közvetett kizsákmányolását jelentik és ellentétben állanak a munkásoknak munkaeszközeikre és hitelre való jogával. – Május 5-én elhatározta annak a kápolnának a lerombolását, melyet XVI. Lajos kivégzésének kiengesztelésére emeltek.

Így aztán március 18 óta élesen és tisztán kirajzolódott a párizsi mozgalom osztályjellege, amelyet eddig az idegen invázió elleni harc háttérbe szorított. Minthogy a kommünben csaknem kizárólag munkások vagy a munkások elismert képviselői ültek, határozataik is teljesen proletárjellegűek voltak. Vagy olyan reformokat hoztak, amelyeket a republikánus burzsoázia csak gyávaságból hanyagolt el, de amelyek a munkásosztály szabad cselekvésének szükséges alapjai voltak, például annak a tételnek a keresztülvitele, hogy a vallás az *állam szempontjából* tisztára magánügy, vagy egyenesen a munkásosztály érdekében adtak ki határozatokat, amelyek részben mélyen a régi társadalmi rend elevenébe vágtak. Mindezek az intézkedések azonban egy ostromlott városban legfeljebb a megvalósítás kezdetéig juthattak el. És május elejétől kezdve a küzdelem a versailles-i kormány egyre nagyobb tömegű seregei ellen minden erőt igénybe vett.

Április 7-én a versailles-i csapatok elfoglalták Neuillynél, Párizs nyugati frontján a Szajna átkelőhelyét; viszont 11-én a déli fronton egy támadásnál véres vereséget szenvedtek Eudes tábornoktól. Párizst szünet nélkül bombázták, méghozzá ugyanazok az emberek, akik ugyanennek a városnak a poroszok által való bombázását szentségtörésnek bélyegezték. Most pedig ugyanezek az emberek könyörögtek a porosz kormánynak, küldje vissza sürgősen a Sedannál és

Metznél foglyul ejtett francia katonákat, hogy azok visszafoglalják számukra Párizst. Ezeknek a csapatoknak fokozatos megérkezése május elejétől kezdve határozott túlerőt biztosított a versailles-iaknak. Ez már akkor nyilvánvaló lett, amikor április 23-án Thiers megszakította a fogolycserével kapcsolatos tárgyalásokat, melyekben a kommün Párizs érsekét és egész sor más, Párizsban túszként fogva tartott papot ajánlott fel az egyetlen Blanqui ellenében, akit kétszer választottak be a kommünbe, de aki fogoly volt Clairvauxban. És még inkább meglátszott ez Thiers megváltozott viselkedésén; ő, aki eddig tartózkodó és kétszínű volt, most hirtelen szemtelen, fenyegetőző és kegyetlen lett. Május 3-án a versailles-iak bevették a déli fronton a Moulin Saquet-i erődítményt, 9-én Issy teljesen rommá lőtt erődjét és 14-én a Vanves-it. A nyugati fronton lassanként egészen a fősáncig nyomultak előre, elfoglalva a körfalig terjedő falvakat és épületeket; árulás és az ide beosztott nemzetőrség hanyagsága folytán 21-én sikerült betörniük a városba. A poroszok, akik az északi és keleti erődöket megszállva tartották, megengedték a versailles-iaknak, hogy előrenyomuljanak a város északi, a fegyverszünet értelmében számukra tilos területére és hogy így támadólag lépjenek fel egy hosszú szakaszon, melyet a párizsiak a fegyverszünet alapján védettnek tartottak és ahová azért csak gyenge őrséget állítottak. Ennek következtében Párizs nyugati felében, a tulajdonképpeni előkelő városrészben, csak gyönge volt az ellenállás; de hevesebb és szívósabb lett, minél jobban közeledtek a bevonuló csapatok a város keleti részéhez, az igazi munkásnegyedhez. Csak nyolcnapos küzdelem után verték le a kommün utolsó védőit Belleville és Menilmontant magaslatain; és ekkor hágott tetőpontjára védtelen férfiak, asszonyok és gyermekek legyilkolása, ami már egész héten egyre fokozódó mértékben dühöngött. A hátultöltő puska már nem ölt elég gyorsan, százával lőtték halomra a legyőzötteket gépfegyverekkel. „A kommünárok fala" a Père-Lachaise temetőben, ahol az utolsó tömeggyilkosságot végrehajtották, ma is áll még, mint némaságában is beszédes bizonysága annak, milyen

őrjöngésre képes az uralkodó osztály, mihelyt a proletariátus a jogaiért síkraszállni merészel. Azután, mivel mindenki lemészárlása lehetetlennek bizonyult, tömeges letartóztatások következtek és agyonlövetése azoknak, akiket a foglyok soraiból véráldozatul önkényesen kiválasztottak, a többieket pedig nagy táborokba hajtották, ahol arra vártak, hogy haditörvényszék elé állítsák őket. A porosz csapatok, melyek Párizs északkeleti részét zárták körül, szigorú utasítást kaptak, hogy egyetlen menekülőt se engedjenek át; a tisztek azonban gyakran szemet húnytak, ha a katonák inkább engedelmeskedtek az emberiesség mint a vezérkar parancsának; különösen a szász hadtest érdemel dicséretet, mert nagyon emberien járt el és sok munkást átengedett, akiknek kommünharcos mivolta nyilvánvaló volt.

*

Ha ma, húsz év távlatából visszatekintünk az 1871-es párizsi kommün tevékenységére és történelmi jelentőségére, úgy fogjuk találni, hogy „A polgárháború Franciaországban" című munka leírásához egyet-mást még hozzá kell fűznünk.

A kommün tagjai két részre oszlottak, egy többségre, a blanquistákra, akik a nemzetőrség központi bizottságában is túlsúlyban voltak, és egy kisebbségre, amely a Nemzetközi Munkásszövetségnek – legnagyobbrészt a proudhoni szocialista iskolához tartozó – tagjaiból állott. A blanquisták akkoriban túlnyomórészt csak forradalmi és proletárösztönből voltak szocialisták; csak kevesen értek el magasabb fokú elvi tisztánlátást Vaillant segítségével, aki ismerte a német tudományos szocializmust. Így válik érthetővé, hogy gazdasági szempontból sok mindent elmulasztottak, amit a mi mai szemléletünk szerint a kommünnek meg kellett volna tennie. Mindenesetre a legnehezebben érthető az a szent hódolat, amivel a Francia Bank kapui előtt tiszteletteljesen megálltak. Ez súlyos politikai hiba is volt. A bank a kommün kezében többet ért volna, mint tízezer túsz. Az egész francia burzsoázia nyomást gyakorolt volna a versailles-i

kormányra a kommünnel való béke érdekében. De még csodálatosabb, hogy mégis milyen sok helyes lépést tett a blanquistákból és proudhonistákból összetevődött kommün. A kommün gazdasági határozataiért, azok dicséretes és dicstelen oldalaiért elsősorban természetesen a proudhonisták felelősek, éppúgy, mint ahogyan a politikai cselekedetekért és mulasztásokért a blanquisták. És mindkét esetben úgy akarta a történelem iróniája – mint rendszerint, amikor doktrinárek kormányra kerülnek –, hogy mind az egyik, mind a másik fél pontosan az ellenkezőjét cselekedte annak, amit iskolájuk doktrínája előírt.

Proudhon, a kisparasztok és kézművesmesterek szocialistája, tudatos gyűlölettel gyűlölte a szövetkezést. Azt mondta róla, hogy több rosszat rejt magában mint jót; hogy természettől fogva terméketlen, sőt káros, mert a munkás szabadságát béklyóba veri; hogy pusztán dogma, meddő és nyomasztó, ellentétben áll mind a munkás szabadságával, mind a munkamegtakarítással; hogy hátrányai gyorsabban szaporodnak, mint előnyei; hogy hozzá hasonlítva a verseny, a munkamegosztás és a magántulajdon értékes gazdasági erők. Csak a nagyipar és nagyvállalatok – mint Proudhon mondja – kivételes eseteiben, például a vasútnál helyénvaló a munkások szövetkezése. (Lásd „A forradalom alapeszméje." 3. tanulmány.)

1871-ben pedig a nagyipar még Párizsban, a kézi műipar központjában is annyira megszűnt már kivételes esetnek számítani, hogy a kommün kiemelkedően legfontosabb határozata a nagyipar, sőt a manufaktúra olyan megszervezését rendelte el, amely nemcsak a munkások minden egyes gyárban megvalósított szövetkezésén alapult volna, hanem egyesítette volna mindezeket a szövetkezeteket egy nagy szövetségben – tehát olyan megszervezését, amelynek, mint Marx a „Polgárháború"-ban nagyon helyesen mondja, végeredményben a kommunizmushoz, tehát pontosan a proudhoni tanítással ellentétes eredményhez kellett vezetnie. És ezért lett a kommün egyben a szocializmus proudhoni iskolájának sírja. Ez az iskola ma eltűnt a francia munkásság köreiből;

itt most elvitathatatlanul, posszibilistáknál csakúgy, mint „marxistáknál", a marxi elmélet uralkodik. Csupán a „radikális" polgárság soraiban akadnak még proudhonisták.

A blanquisták se jártak jobban. Ezek az összeesküvés iskolájában nevelkedtek, az ennek megfelelő kemény fegyelem tartotta őket össze és abból a szempontból indultak ki, hogy egy aránylag kis létszámú, elszánt és jól megszervezett csoport képes volna arra, hogy adott kedvező pillanatban nemcsak magához ragadja a kormányhatalmat, hanem nagy és kíméletlen energia kifejtésével addig tartsa azt, amíg sikerül belesodornia a nép tömegeit a forradalomba és a kis vezető csoport körül felsorakoztatni. Ehhez mindenekelőtt minden hatalomnak az új, forradalmi kormány kezében való legszigorúbb, diktatorikus központosítására volt szükség. És mit tett a kommün, amely legnagyobbrészt éppen ezekből a blanquistákból állott? A vidékhez intézett valamennyi proklamációjában arra szólította fel a franciákat, hogy valamennyi francia kommün lépjen szabad szövetségre Párizzsal, lépjen egy olyan nemzeti szervezetbe, amelyet első ízben valóban maga a nemzet teremt meg. Éppen az eddigi központosított kormány elnyomó hatalma – hadsereg, politikai rendőrség, bürokrácia –, amelyet Napóleon 1798-ban megteremtett és amelyet azóta minden új kormány szívesen fogadott eszközként átvett és ellenfeleivel szemben felhasznált, éppen ez a hatalom kellett hogy mindenütt elbukjon, mint ahogy Párizsban már elbukott.

A kommünnek már kezdettől fel kellett ismernie, hogy az uralomra jutott munkásosztály nem használhatja tovább a régi államgépezetet; hogy ennek a munkásosztálynak, hogy saját, csak imént meghódított uralmát ismét el ne veszítse, egyrészt el kell távolítani minden régi, eddig ellene felhasznált elnyomó gépezetet, másrészt pedig biztosítani kell magát saját képviselőivel és hivatalnokaival szemben azáltal, hogy őket – kivétel nélkül – bármikor elmozdíthatóknak nyilvánítja. Mi volt az eddigi állam jellegzetes tulajdonsága? A társadalom a maga közös érdekeinek kielégítésére, eredetileg egyszerű munkamegosztás útján, önálló szerveket léte-

sített. De ezek a szervek, amelyeknek feje az államhatalom volt, saját külön érdekeiket szolgálva idővel a társadalom szolgáiból a társadalom uraivá váltak, amint ez például nemcsak az öröklődésen alapuló monarchiában, hanem ugyanígy a demokratikus köztársaságban is látható. Sehol sem alkotják a „politikusok" a nemzetnek jobban elkülönített és hatalmasabb rétegét, mint éppen Észak-Amerikában. Itt mindkét nagy pártot, melyek felváltva vannak uralmon, szintén olyan emberek irányítják, akik a politikából üzletet csinálnak, akik az Unió és az egyes államok törvényhozó testületeinek mandátumaira spekulálnak, vagy akik abból élnek, hogy pártjuknak agitálnak és annak győzelme után jutalmul állást kapnak. Köztudomású, hogy az amerikaiak harminc év óta fáradoznak azon, hogy ezt a kibírhatatlanná vált igát lerázzák, és hogy mint süllyednek mindennek ellenére egyre mélyebben a korrupció mocsarába. Éppen Amerika példáján láthatjuk legjobban, miként történik az államhatalom függetlenítése a társadalomtól, melynek eredetileg puszta eszközévé lenni volt hivatott. Itt nincsen dinasztia, nemesség, állandó hadsereg – az indiánok szemmeltartására kirendelt néhány emberen kívül –, nincs bürokrácia biztos állással és nyugdíj-jogosultsággal. És mégis két nagy, politikai spekulánsokból álló bandát látunk, akik felváltva veszik birtokukba az államhatalmat és a legkorruptabb eszközökkel és a legkorruptabb célokra zsákmányolják ki azt – és a nemzet tehetetlen ezzel a két, politikusokból álló nagy kartellel szemben, amely állítólag a szolgálatában áll, a valóságban azonban uralkodik rajta és kifosztja.

Ez ellen a minden eddigi államban elkerülhetetlen átváltozás ellen, mely az államot és az állami szerveket a társadalom szolgáiból a társadalom uraivá tette, a kommün két csalhatatlan szert alkalmazott. Először is minden közigazgatási, bíráskodási és közoktatási állást az érdekeltek általános szavazati jogán alapuló választás útján töltött be, mégpedig úgy, hogy ugyanezek az érdekeltek választottjukat mindenkor visszahívhatják. Másodszor pedig minden szolgálatért, a magasabb rendűért és alacsonyabb rendűért egyaránt, csak

olyan bért fizetett, amilyent a többi munkás kapott. A legmagasabb fizetés, amit egyáltalán megadott, 6000 frank volt. Ezzel biztos gátat vetett az álláshajhászásnak és a könyöklésnek, a képviselőtestületekbe kiküldöttek kötött mandátuma nélkül is, amit még ráadásul szintén bevezettek.

Az eddigi államhatalomnak ezt a szétrobbantását és egy új, valóban demokratikus államhatalommal való helyettesítését behatóan tárgyalja a „Polgárháború" harmadik része. Szükséges volt azonban néhány pontjára itt még egyszer röviden visszatérni, mert éppen Németországban, az államba vetett babonás hit a filozófiából átment a burzsoázia, sőt sok munkás tudatába is. A filozófiai elgondolás szerint az állam „az eszme megvalósulása", vagy a filozófiai nyelvre lefordított isten országa a földön, az a hely, ahol az örök igazság és igazságosság megvalósul vagy meg kell, hogy valósuljon. Ennek a következménye azután az államnak és mindannak a babonás tisztelete, ami az állammal összefügg, és ez a babonás tisztelet annál könnyebben létrejön, mert az emberek kora gyermekségüktől megszokták, hogy azt képzeljék: nem is lehet másképpen ellátni az egész társadalom közös ügyeit és érdekeit, mint ahogyan eddig ellátták, azaz az állam és annak jól fizetett hatóságai segítségével. És azt hiszik, hogy már borzasztóan merész lépést tettek, ha megszabadultak az örökletes monarchiába vetett hittől és a demokratikus köztársaságra esküsznek. Valójában azonban az állam nem egyéb, mint arravaló gépezet, hogy egyik osztály elnyomja a másikat, mégpedig a demokratikus köztársaságban semmivel sem kevésbé mint a monarchiában; és legjobb esetben egy olyan rossz, melyet az osztályuralomért folyó harcban győztes proletariátus örököl és amelynek legrosszabb oldalait kénytelen lesz úgyanugy, mint a kommün, azonnal mennél jobban megnyirbálni, amíg egy új, szabad társadalmi állapotok között felnőtt nemzedék nem lesz képes arra, hogy az egész állam-limlomot sutba dobja.

A szociáldemokrata filisztert újabban ismét üdvös rettegés fogja el e szó hallatára: a proletariátus diktatúrája. Nos hát uraim, akarjátok tudni, milyen is ez a diktatúra?

Nézzétek meg a párizsi kommünt. Az a proletariátus diktatúrája volt.

London, a párizsi kommün huszadik évfordulóján.
1891. március 18-án.

Megjelent Marx „A polgárháború Franciaországban" c. műve különkiadásban, Berlin 1891.

BEVEZETÉS MARX AZ „OSZTÁLYHARCOK FRANCIAORSZÁGBAN 1848-TÓL 1850-IG" CÍMŰ MUNKÁJÁNAK 1895-ÖS KIADÁSÁHOZ[246]

Az itt újra kiadott munka Marx első kísérlete volt arra, hogy a kortörténet egy részletét materialista felfogásmódja segítségével az adott gazdasági helyzetből magyarázza meg. A „Kommunista Kiáltvány" az elméletet nagy vonásokban az egész újabbkori történelemre alkalmazta, azokban a cikkekben pedig, amelyeket Marx és én a Neue Rheinische Zeitungba írtunk, állandóan felhasználtuk egykorú politikai események megmagyarázására. Itt viszont arról volt szó, hogy egy több évig tartó, egész Európára nem kevésbé döntő, mint jellegzetes fejlődés menetében kellett a belső oksági összefüggést kimutatni, vagyis a szerző felfogása szerint a politikai eseményeket végső fokon gazdasági okok hatásaira visszavezetni.

A napi történet eseményeinek és eseménysorozatainak megítélésében sohasem lesz módunk arra, hogy a *végső* gazdasági okokig menjünk vissza. Még ma is, amikor az idevágó szaksajtó oly dúsan szolgáltat anyagot, még Angliában is lehetetlen lesz az ipar és a kereskedelem menetét a világpiacon, valamint a termelési módszerekben bekövetkező változásokat napról napra úgy nyomon követni, hogy az általános végeredményt ezekből a sokszorosan összekuszálódott és állandóan változó tényezőkből bármely időpontra nézve megállapíthassuk, olyan tényezőkből, amelyek közül azonfelül a legfontosabbak többnyire hosszú ideig rejtve fejtenek ki hatást, mielőtt hirtelenül erőszakosan a felszínen érvénye-

sülnének. Világos áttekintést egy adott időszak gazdasági történetéről sohasem szerezhetünk azzal egy időben, csupán utólag, miután az anyag összegyűjtése és megrostálása már megtörtént. A statisztika itt szükséges segédeszköz, és ez mindig az események mögött kullog. A folyamatban levő kortörténetet illetően ezért nagyon is gyakran kényszerülünk majd arra, hogy ezt a tényezőt, a legdöntőbbet, állandónak, a szóban forgó időszak elején talált gazdasági helyzetet az egész időszakra nézve adottnak és változatlannak tekintsük, vagy pedig ennek a helyzetnek csak olyan változásait vegyük figyelembe, amelyek magukból a nyíltan elénk táruló eseményekből erednek, és ezért ugyancsak nyilvánvalóak. A materialista módszer ezért itt nagyon is gyakran kénytelen lesz arra szorítkozni, hogy a politikai összeütközéseket visszavezesse a gazdasági fejlődés által adott, készen talált társadalmi osztályok és osztályfrakciók érdekharcaira, s az egyes politikai pártokról kimutassa, hogy ugyanezeknek az osztályoknak és osztályfrakcióknak többé-kevésbé adekvát politikai kifejezései.

Magától értetődik, hogy a gazdasági helyzet – minden megvizsgálandó folyamat tulajdonképpeni alapja – egyidejű változásainak ez az elkerülhetetlen elhanyagolása okvetlenül hibaforrás. De a napi történet összefoglaló ábrázolásának valamennyi feltétele elkerülhetetlenül rejt magában hibaforrásokat; ez azonban senkit sem tart vissza attól, hogy napi történetet írjon.

Amikor Marx erre a munkára vállalkozott, az említett hibaforrás még sokkal kevésbé volt elkerülhető. Az 1848–1849-es forradalmi időkben az egyidejűleg végbemenő gazdasági átalakulásokat nyomon követni, vagy éppenséggel az áttekintést megtartani fölöttük, merőben lehetetlen volt. Szintúgy a londoni száműzetés első hónapjaiban, 1849–1850 őszén és telén. Ez volt azonban éppen az az idő, amikor Marx a munkához hozzáfogott. És e kedvezőtlen körülmények ellenére – mivel Franciaországnak mind a februári forradalom előtti gazdasági helyzetét, mind a forradalom utáni politikai történetét pontosan ismerte – olyan ábrázolását

tudta adni az eseményeknek, amely belső összefüggésüket azóta is utolérhetetlen módon tárta fel, és amely fényesen kiállotta azt a kétszeres próbát, melynek később maga Marx vetette alá.

Az első próbára úgy került sor, hogy 1850 tavaszától Marxnak ismét jutott ideje gazdasági tanulmányokra, és legelőször az utóbbi tíz év gazdasági történetét vette elő. Ezáltal magukból a tényekből teljesen világossá vált számára az, amire addig a hézagos anyagból félig apriorisztikusan következtetett: hogy az 1847-es világkereskedelmi válság volt a februári és márciusi forradalmak tulajdonképpeni szülőanyja, s hogy az újból megerősödött európai reakció éltető ereje az az ipari prosperitás volt, amely 1848 közepétől kezdve fokozatosan újból beállott és 1849-ben és 1850-ben teljes virágzásához ért. Ez döntő jelentőségű volt. Míg az első három cikket (amelyek a Neue Rheinische Zeitung. Politisch-ökonomische Revue, Hamburg 1850. januári, februári és márciusi számában jelentek meg) még a forradalmi energia közeli új fellendülésének várakozása hatja át, az utolsó, 1850 őszén megjelent kettős számban (május – október) a történeti áttekintés,mely Marxtól és tőlem származik, egyszer s mindenkorra szakít ezekkel az illúziókkal: „Új forradalom csak új válság nyomában lehetséges. De éppen olyan bizonyos is, mint ez." De ez volt az egyetlen lényeges változtatnivaló. Az eseményeknek a megelőző fejezetekben adott magyarázatán, az ott megállapított oksági összefüggéseken abszolúte semmit sem kellett változtatni, ahogy ezt az elbeszélésnek ugyanabban az áttekintésben adott, 1850. március 10-től őszig terjedő folytatása bizonyítja. Ezért ezt a folytatást negyedik cikként felvettem ebbe az új kiadásba.

A második próba még keményebb volt. Mindjárt Louis Bonaparte 1851. december 2-i államcsínyje után Marx újból feldolgozta Franciaország történetét 1848 februárjától egészen eddig a forradalmi időszakot egyelőre lezáró eseményig („Louis Bonaparte brumaire 18-ája", 3. kiadás, Hamburg, Meissner 1885). Ebben a brosúrában Marx a jelen írásban ábrázolt időszakot, bár rövidebben, újból tár-

gyalja. Ha ezt a második ábrázolást, mely a több mint egy évvel később bekövetkezett döntő esemény fényénél íródott, összehasonlítjuk az itt közölttel, láthatjuk, hogy a szerzőnek csak igen keveset kellett változtatnia.

Írásunknak egészen különleges jelentőséget ad még az a körülmény, hogy első ízben mondja ki azt a formulát, amelyben a világ valamennyi országának munkáspártja a gazdasági újjáalakulásra vonatkozó követelését általános egyöntetűséggel röviden összefoglalja: a termelési eszközöknek a társadalom által való elsajátítását. A második fejezetben, a „munkára való joggal” kapcsolatban, melyet Marx úgy jellemez, hogy ez „az első gyámoltalan formula, amelyben összegeződtek a proletariátus forradalmi igényei”, ez olvasható: „. . . de a munkára való jog mögött ott áll a tőke feletti hatalom, a tőke feletti hatalom mögött a *termelési eszközök elsajátítása*, a szövetkezett munkásosztálynak való alávetésük, tehát a bérmunkának, a tőkének és kölcsönös viszonyuknak megszüntetése”. Itt van tehát – első ízben – megformulázva az a tétel, mely a modern munkásszocializmust élesen megkülönbözteti a feudális, a polgári, a kispolgári stb. szocializmus valamennyi különböző árnyalatától csakúgy, mint az utópikus és az ösztönös munkáskommunizmus zavaros vagyonközösségétől. Amikor Marx később ezt a formulát kiterjesztette a csereeszközök elsajátítására is, ez a bővítés, mely egyébként a „Kommunista Kiáltvány” után magától értetődött, nem fejezett ki mást, mint a főtétel folyományát. Néhány bölcs ember Angliában újabban még hozzátette, hogy az „elosztás eszközeit” is át kellene ruházni a társadalomra. Ezeknek az uraknak nehezükre esnék megmondani, melyek is ezek a termelési és csereeszközöktől különböző gazdasági elosztási eszközök; hacsak nem *politikai* elosztási eszközöket értenek ezeken, adókat, szegénygondozást, ideértve a Sachsenwald-szerű[247] és egyéb dotációkat. De hiszen ezek először is már most az összesség: az állam vagy a közösség birtokában levő elosztási eszközök, másodszor pedig éppen meg akarjuk szüntetni őket.

Mikor a februári forradalom kitört, a forradalmi mozgalmak feltételeiről és lefolyásáról alkotott elképzeléseinket illetően mindnyájan az addigi történelmi tapasztalatnak, nevezetesen a franciaországinak igézete alatt állottunk. Hiszen éppen ez uralkodott az egész európai történelmen 1789 óta, s most ismét ez adta meg a jelt az általános forradalmi átalakulásra. Így magától értetődő és elkerülhetetlen volt, hogy a Párizsban 1848 februárjában kikiáltott „szociális" forradalomnak, a proletariátus forradalmának természetéről és menetéről alkotott elképzeléseinket erősen színezték az emlékezések 1789–1830 példaképeire. Hát még amikor a párizsi forradalom visszhangra talált Bécs, Milánó, Berlin győzelmes felkeléseiben, amikor egész Európa, az orosz határig, belesodródott a mozgalomba; amikor azután júniusban a proletariátus és a burzsoázia Párizsban megvívta első nagy csatáját az uralomért; mikor valamennyi ország burzsoáziáját osztályának még győzelme is annyira megrázkódtatta, hogy visszamenekült a csak minap megdöntött monarchista-feudális reakció karjába – az akkori körülmények között nem lehetett számunkra többé kétséges, hogy megkezdődött a nagy, döntő küzdelem, hogy ezt a küzdelmet egyetlen hosszú és viszontagságos forradalmi időszakban kell végigharcolni, hogy ez a küzdelem azonban csak a proletariátus végleges győzelmével fejeződhet be.

Az 1849-es vereségek után semmiképpen sem osztoztunk az in partibus,[248] jövőbeli ideiglenes kormányok körül csoportosult vulgáris demokráciának az illúzióiban. Ez a „népnek" hamaros, egyszer s mindkorra döntő győzelmére számított az „elnyomók" felett, mi viszont hosszú harcra számítottunk – az „elnyomók" eltávolítása után – éppen ebben a „népben" rejtőző ellentétes elemek között. A vulgáris demokrácia az újabb kirobbanást máról holnapra várta; mi már 1850 őszén kijelentettük, hogy a forradalmi időszaknak legalábbis az *első* fejezete lezárult, és hogy újabb gazdasági világválság kitöréséig semmi sem várható. Ezért ki is közösítettek bennünket mint a forradalom árulóit ugyanazok, akik később majdnem kivétel nélkül megalkudtak Bismarck-

kal – amennyiben Bismarck őket erre érdemesnek találta. A történelem azonban nekünk sem adott igazat; leleplezte, hogy akkori nézetünk illúzió volt. Sőt még tovább ment; nemcsak akkori tévedésünket rombolta szét, hanem azokat a feltételeket is teljesen felforgatta, amelyek között a proletariátusnak harcolnia kell. Az 1848-as harcmód ma minden tekintetben elavult, és ez olyan körülmény, amely megérdemli, hogy ez alkalommal közelebbről megvizsgáljuk.

Minden eddigi forradalom azzal végződött, hogy egy meghatározott osztályuralmat egy másik osztályuralom szorított ki; de minden eddigi uralkodó osztály csak törpe kisebbség volt az uralom alatt tartott néptömeghez képest. Az egyik uralkodó kisebbséget megdöntötték, egy másik kisebbség ragadta meg helyette az állam kormányrúdját és alakította át az állami intézményeket saját érdekeinek megfelelően. Ez mindenkor az a kisebbségi csoport volt, amelyet a gazdasági fejlődés állása az uralomra képessé és hivatottá tett, és éppen ezért, és csak ezért történt, hogy az uralom alatt tartott többség az átalakuláskor vagy részt vett benne e kisebbség javára, vagy legalábbis nyugodtan tűrte az átalakulást. De ha a mindenkori konkrét tartalomtól eltekintünk, mindezeknek a forradalmaknak közös formája, hogy kisebbségi forradalmak voltak. Még akkor is, ha a többség részt vett benne – tudatosan vagy nem tudatosan –, ez csak egy kisebbség szolgálatában történt; a kisebbség azonban ezáltal vagy már a többség passzív, ellenállást nem tanúsító magatartása révén is az egész nép képviselőjének tűnt.

Az első nagy siker után a győztes kisebbség rendszerint megoszlott; az egyik fele beérte az elért eredménnyel, a másik még tovább akart menni, új követeléseket támasztott, melyek legalábbis részben a nép nagy tömegeinek tényleges vagy látszólagos érdekében állottak. Ezeket a radikálisabb követeléseket egyes esetekben keresztül is vitték; gyakran azonban csak átmenetileg, a mérsékeltebb párt ismét felülkerekedett, és az utoljára elért eredmények egészben vagy részben ismét veszendőbe mentek; a legyőzöttek ilyenkor árulást emlegettek vagy a véletlenre fogták a vereséget. Valójában azonban

a dolog többnyire így állt: az első győzelem vívmányait csak a radikálisabb párt második győzelme biztosította; ha ezt elérték, és általa azt, ami pillanatnyilag szükséges volt, a radikálisok és sikereik ismét eltűntek a színpadról.

Az újabb kor valamennyi forradalma, a tizenhetedik századi nagy angol forradalomtól kezdve, ezeket a vonásokat mutatta, amelyek minden forradalmi harctól elválaszthatatlanoknak tűntek. Úgy látszott, hogy ezek a vonások alkalmazhatók a proletariátusnak a maga felszabadulásáért vívott harcaira is; annál is inkább, mivel éppen 1848-ban még lehetett számolni azokat az embereket, akik csak valamelyest is megértették, hogy melyik irányban kell ezt a felszabadulást keresni. Maguk a proletártömegek még Párizsban, a győzelem után sem voltak semmiképpen tisztában azzal, hogy merre vegyék útjukat. És mégis, a mozgalom megvolt, ösztönösen, önkéntelenül, elfojthatatlanul. Vajon nem ez volt-e éppen az a helyzet, amelyben a forradalomnak sikerülnie kellett, jóllehet kisebbség vezette, de ezúttal nem a kisebbség, hanem a többség legigazibb érdekében? Ha minden hosszabb forradalmi időszakban az előretörő kisebbség a nép nagy tömegeit puszta tetszetős általtásokkal oly könnyen megnyerhette, miért volna a nép kevésbé hozzáférhető olyan eszmék számára, melyek gazdasági helyzetének legsajátabb visszatükrözései, melyek nem egyebek, mint világos, ésszerű kifejezései az önmaga által csak határozatlanul érzett, de még meg nem értett szükségleteinek? Igaz ugyan, hogy a tömegeknek ez a forradalmi hangulata majdnem mindig és többnyire igen hamar ellanyhult vagy éppen az ellenkezőjébe csapott át, mihelyt az illúzió eloszlott s a csalódás bekövetkezett. Itt azonban nem általtásokról volt szó, hanem arról, hogy magának a nagy többségnek a legigazibb érdekeit keresztülvigyék, olyan érdekeit, amelyekkel ez a nagy többség akkor ugyan semmiképpen sem volt tisztában, amelyekkel azonban hamarosan eléggé tisztába kellett jönnie a gyakorlati keresztülvitel folyamán, meggyőződve attól, amit saját szemével látott. És, ahogy azt Marx a harmadik cikkben kimutatta, mikor az 1848-as „szociális” forradalomból létrejött polgári köztársaság fejlődése

1850 tavaszán a valóságos uralmat a – tetejébe monarchista érzelmű – nagyburzsoázia kezében összpontosította, ezzel szemben valamennyi többi társadalmi osztályt, parasztokat és kispolgárokat egyaránt, a proletariátus körül tömörített, oly módon, hogy a közös győzelemkor és azután nem ezeknek az osztályoknak, hanem a tapasztalatokon okult proletariátusnak kellett a döntő tényezővé válnia – hát nem volt-e meg minden kilátás itt arra, hogy a kisebbség forradalma átcsapjon a többség forradalmába?

Nekünk és mindazoknak, akik hasonlóan vélekedtek, a történelem nem adott igazat. A történelem világosan megmutatta, hogy a gazdasági fejlődés állása a kontinensen akkor még korántsem volt érett a tőkés termelés megszüntetésére; bebizonyította ezt azzal a gazdasági forradalommal, amely 1848 óta az egész kontinenst megragadta s Franciaországban, Ausztriában, Magyarországon, Lengyelországban és újabban Oroszországban valójában csak most honosította meg a nagyipart, Németországból pedig éppenséggel elsőrangú ipari országot csinált – mindezt kapitalista, tehát 1848-ban a terjeszkedésre még nagyon is képes alapzaton. De éppen ez az ipari forradalom az, amely első ízben teremtett mindenütt tiszta helyzetet az osztályviszonyokban, amely a manufaktúra-időszakból, Kelet-Európában pedig még a céhes kézművességből fennmaradt közbülső egzisztenciák tömegét felszámolta, amely valódi burzsoáziát és valódi nagyipari proletariátust hozott létre, és ezeket a társadalmi fejlődés előterébe tolta. De ezáltal ennek a két nagy osztálynak a harca, amely 1848-ban Anglián kívül csak Párizsban és legfeljebb egyes nagy ipari központokban állt fenn, most már egész Európára kiterjedt és olyan intenzitást ért el, amilyen 1848-ban még elképzelhetetlen volt. Akkor a sok zavaros szektaevangélium a maga csodaszereivel, ma az *egy* általánosan elismert, átlátszóan tiszta, a harc végső céljait élesen megfogalmazó marxi elmélet; akkor a lakóhely és nemzetiség szerint elkülönült és különböző, csupán a közös szenvedések érzése által összekapcsolt, fejletlen, lelkesedés és kétségbeesés között tanácstalanul ide-oda hányódó tömegek, ma szocialisták *egy* nagy

nemzetközi hadserege, amely feltartóztathatatlanul halad előre, melynek létszáma, szervezete, fegyelme, éleslátása és a győzelemben való bizonyossága napról napra növekszik. Ha a proletariátusnak ez a hatalmas hadserege sem érte el még mindig a célt, és ha távol attól, hogy a győzelmet *egy* nagy csapással szerezze meg, kemény, szívós harcban kell állásról állásra lassan előrenyomulnia, ez egyszer és mindenkorra bizonyítja, hogy mennyire lehetetlen volt 1848-ban a társadalmi átalakulást egyszerű rajtaütéssel kivívni.

Burzsoázia, amely két dinasztikus-monarchista szekcióra szakadt, de amely mindenekelőtt nyugalmat és biztonságot kívánt pénzügyletei számára, vele szemben egy bár legyőzött, de még mindig fenyegető proletariátus, mely körül egyre inkább tömörültek kispolgárok és parasztok – állandóan fenyegető erőszakos kirobbanás, mely mindamellett nem nyújtott kilátást végleges megoldásra –, ez volt az a helyzet, melyet mintha csak a harmadik, az áldemokrata trónkövetelő, Louis Bonaparte államcsínyje számára teremtettek volna. Louis Bonaparte a hadsereg segítségével 1851. december 2-án véget vetett a feszült helyzetnek és biztosította Európának a belső nyugalmat, hogy cserébe a háborúk új korszakával boldogítsa.[249] Az alulról jövő forradalmak időszaka egyelőre lezárult; következett a felülről jövő forradalmak időszaka.

Az 1851-es visszahatás, a császárság, újból bebizonyította, mennyire éretlenek voltak ama korszak proletártörekvései. De éppen ez a visszahatás teremtette meg azokat a feltételeket, melyek között e törekvéseknek meg kell érniük. A belső nyugalom biztosította az új ipari fellendülés teljes kifejlődését, a hadsereg foglalkoztatásának és a forradalmi áramlatok kifelé való levezetésének szükségessége létrehozta a háborúkat, melyekben Bonaparte a „nemzetiségi elv” érvényesítésének ürügyén annexiókat igyekezett Franciaország számára kiügyeskedni. Utánzója, Bismarck átvette ugyanezt a politikát Poroszország számára; megcsinálta államcsínyjét, 1866-os felülről való forradalmát a Német Szövetséggel és Ausztriával, de nem kevésbé a porosz konfliktus-kamarával szemben is. De

Európa túl kicsiny volt két Bonaparte számára, és a történelem iróniája úgy akarta, hogy Bismarck döntse meg Bonaparte-ot, és Vilmos porosz király ne csak a kisnémet császárságot állítsa helyre, hanem a francia köztársaságot is.[250] Az általános eredmény azonban az lett, hogy Európában a nagy nemzetek önállósága és belső egyesülése, Lengyelország kivételével, ténnyé vált. Természetesen viszonylag szerény keretek között – de mégis annyira, hogy a munkásosztály fejlődésének folyamatában nemzeti bonyodalmak lényeges akadályt többé nem jelentettek. Az 1848-as forradalom sírásói végrendeletének végrehajtóivá lettek. És mellettük már fenyegetően felemelkedett 1848 örököse, a proletariátus, az *Internacionáléban*.

Az 1870–1871-es háború után Bonaparte eltűnik a színpadról, Bismarck küldetése is befejeződött, úgyhogy most már ismét közönséges junkerré süllyedhetett vissza. Az időszakot azonban a párizsi kommün zárja le. Thiers alattomos kísérlete, hogy a párizsi nemzetőrség lövegeit ellopja, győzelmes felkelést idézett elő. Ismét megmutatkozott, hogy Párizsban többé nem lehetséges más forradalom, mint a proletariátusé. A győzelem után az uralom egészen magától, egészen vitatlanul a munkásosztály ölébe hullott. És ismét megmutatkozott, hogy még akkor is, húsz évvel az írásunkban ábrázolt korszak után, mennyire lehetetlen volt a munkásosztálynak ez az uralma. Egyrészt Franciaország cserbenhagyta Párizst, csak nézte, mint vérzett el Mac-Mahon golyóitól, másrészt a kommün önmagát emésztette fel az őt megosztó két párt, a blanquisták (többség) és a proudhonisták (kisebbség) terméketlen viszályában, melyek egyike sem tudta, mi a teendő. Amilyen meddő volt 1848-ban a rajtaütés, ugyanolyan meddő maradt 1871-ben az ajándékba kapott győzelem.

Azt hitték, hogy a párizsi kommünnel a harcos proletariátust végleg eltemették. De éppen ellenkezőleg, a kommüntől és a francia–porosz háborútól számítható leghatalmasabb fellendülése. Az egész hadügy teljesen átalakult a fegyverbíró lakosság összességének a már csak milliókban számolható hadseregekbe való besorolása és az addig elképzelhetetlen ható-

erejű tűzfegyverek, lövedékek és robbanóanyagok révén, s ez egyrészt hirtelen véget vetett a bonapartei háborús időszaknak és biztosította a békés ipari fejlődést, mivel a hallatlanul szörnyűséges és teljesen kiszámíthatatlan kimenetelű világháború kivételével minden egyéb háborút lehetetlenné tett, másrészt a mértani haladvány szerint emelkedő katonai kiadásokkal az adókat szédítő magasságba és ezáltal a szegényebb néposztályokat a szocializmus karjaiba hajtotta. Elzász-Lotaringia annexiója, az eszeveszett fegyverkezési versengésnek ez a legközelebbi oka, soviniszta uszításra késztethette a francia és a német burzsoáziát egymás ellen; a két ország munkásai számára új egyesítő kötelékké vált. A párizsi kommün évfordulója pedig az egész proletariátus első egyetemes ünnepévé lett.

Az 1870–1871-es háború, valamint a kommün veresége, ahogy ezt Marx megjósolta, az európai munkásmozgalom súlypontját Franciaországból egyelőre Németországba helyezte át. Franciaországban persze évekre volt szükség, amíg az 1871. májusi érvágást kiheverték. Németországban viszont, ahol a ráadásul még a francia milliárdok áldásával[251] valósággal melegházban növelt ipar egyre gyorsabban fejlődött, még sokkal gyorsabban és kitartóbban növekedett a szociáldemokrácia. Hála annak a megértésnek, mellyel a német munkások az 1866-ban bevezetett általános választójogot felhasználták, a párt csodálatot keltő növekedése kétségbevonhatatlan számokban az egész világ előtt nyilvánvaló lett. 1871: 102 ezer, 1874: 352 ezer, 1877: 494 ezer szociáldemokrata szavazat. Ezután következett ezeknek az eredményeknek a magas felsőbbség részéről való elismerése a szocialistaellenes törvény[252] alakjában; a pártot időlegesen szétszórták, a szavazatok száma 1881-ben 312 ezerre esett. Ezt azonban gyorsan kiheverték, és most, a kivételes törvény nyomása alatt, sajtó nélkül, külső szervezet nélkül, egyesülési és gyülekezési jog nélkül, most kezdődött csak igazán a gyors terjeszkedés: 1884: 550 ezer, 1887: 763 ezer 1890: 1 millió 427 ezer szavazat. Az állam keze ekkor megbénult. A szocialistaellenes törvény eltűnt, a szocialista szavazatok száma 1 millió 787 ezerre emel-

kedett, az összes leadott szavazatok egynegyede fölé. A kormány és az uralkodó osztályok kimerítették összes eszközeiket – haszontalanul, céltalanul, eredménytelenül. Tehetetlenségük kézzelfogható bizonyítékai, melyeket a hatóságoknak az éjjeli őrtől kezdve egészen a birodalmi kancellárig zsebre kellett rakniuk – és mindezt a megvetett munkásoktól! –, ezek a bizonyítékok milliókra rúgtak. Az állam végére ért a tudományának, a munkások pedig a magukénak még csak a kezdetén voltak.

A német munkások azonban azon az első szolgálaton kívül, melyet mint a legerősebb, legfegyelmezettebb és leggyorsabban felduzzadó szocialista párt puszta létezésükkel teljesítettek, még egy második nagy szolgálatot is tettek ügyüknek. Valamennyi országban élő elvtársaik kezébe új fegyvert, a legélesebb fegyverek egyikét adták azáltal, hogy megmutatták nekik, hogyan kell az általános választójogot felhasználni.

Az általános választójog Franciaországban már régóta fennállt, de rossz hírbe hozta az a visszaélés, amelyet a bonapartista kormányzat űzött vele. A kommün után nem volt munkáspárt, mely a választójoggal élhetett volna. Spanyolországban is fennállt a választójog a köztársaság óta, de ott kezdettől fogva szabály volt, hogy valamennyi komoly ellenzéki párt tartózkodott a választásoktól. Az általános választójogról szerzett svájci tapasztalatok is mindenre jók voltak, csak arra nem, hogy egy munkáspártra bátorítólag hassanak. A latin országok forradalmi munkásai megszokták, hogy a választójogban kelepcét, a kormányzati becsapás eszközét lássák. Németországban másképpen volt ez. Már a „Kommunista Kiáltvány" is azt hirdette, hogy az általános választójognak, a demokráciának a kiharcolása a harcos proletariátus egyik legelső és legfontosabb feladata, és Lassalle ezt a pontot ismét felvette. Mikor aztán Bismarck arra kényszerült, hogy ezt a választójogot bevezesse mint az egyetlen eszközt arra, hogy a néptömegeket tervei számára megnyerje, akkor munkásaink azonnal komolyan vették a dolgot és August Bebelt beküldték az első alkotmányozó Reichstagba. És ettől a naptól kezdve a választójogot olyan módon használták fel,

amely nekik ezerszeresen kifizetődött és valamennyi ország munkásainak mintaképül szolgált. A választójogot, a francia marxista program szavaival élve ont transformé, de moyen de duperie qu'il a été jusqu'ici en instrument d'émancipation – átváltoztatták a rászedés eszközéből, ami eddig volt, a felszabadulás szerszámává. S ha az általános választójog más nyereséget nem is hozott volna, mint azt, hogy lehetővé tette, hogy minden harmadik évben számba vegyük sorainkat; hogy a szavazatok számának rendszeresen megállapított, váratlanul gyors növekedése által a munkások győzelembe való bizonyosságát ugyanolyan mértékben növelte, mint az ellenfelek rémületét, és ezáltal a legjobb propagandaeszközünkké lett; hogy pontos képet adott nekünk saját erőnkről, valamint az összes szemben álló pártok erejéről, és ezáltal akciónk arányainak megszabásához olyan mércét szolgáltatott, melynek nincsen párja – bennünket a korai csüggedtségtől ugyanúgy megóvott, mint a korai vakmerőségtől –, ha ez lett volna az egyetlen nyereségünk a választójogból, már ez is tulontúl elegendő lett volna. De ennél még sokkal többet nyújtott. A választási agitációban páratlan eszközt szolgáltatott arra, hogy a néptömegekkel, ott, ahol még távol állanak tőlünk, érintkezésbe lépjünk, hogy minden pártot arra kényszerítsünk, hogy nézeteit és cselekedeteit támadásainkkal szemben az egész nép előtt védelmezze; ezenfelül a Reichstagban olyan szószékhez juttatta képviselőinket, amelyről egészen más tekintéllyel és szabadsággal beszélhetnek parlamenti ellenfeleikhez és a kinti tömegekhez, mint a sajtóban és a gyűléseken. Mit használt a kormánynak és a burzsoáziának a szocialistaellenes törvény, ha a választási agitáció és a Reichstagban elhangzott szocialista beszédek e törvényen állandóan rést ütöttek?

Az általános választójognak ezzel a sikeres felhasználásával azonban a proletariátusnak egy egészen új harcmódja lépett életbe, és ez a harcmód gyorsan továbbfejlődött. Észrevették, hogy azok az állami intézmények, amelyekben a burzsoázia uralma megszerveződik, még további fogódzókat is kínálnak, melyeknek segítségével a munkásosztály ugyan-

ezekkel az állami intézményekkel szemben felveheti a harcot. Részt vettek tehát az egyes Landtagok, községtanácsok, ipari bíróságok választásain, vitássá tettek a burzsoázia számára minden olyan posztot, melynek betöltésénél a proletariátus elegendő részének volt beleszólása. Így történt aztán, hogy a burzsoázia és a kormány odáig jutottak, hogy a munkáspárt törvényes akciójától jobban féltek, mint a törvénytelentől, a választás eredményeitől jobban, mint a lázadásétól.

Mert a harc feltételei ezen a téren is lényegesen megváltoztak. A régi stílusú lázadás, az utcai barikádharc, mely 1848-ig mindenütt meghozta a végső döntést, jelentősen elavult.

Ne ringassuk magunkat illúziókban: a felkelés tényleges győzelme a katonaság felett utcai harcban, mintegy két hadsereg közötti győzelem, a legnagyobb ritkaságok közé tartozik. Erre azonban a felkelők éppoly ritkán is törekedtek. Náluk csak arról volt szó, hogy a csapatokat megpuhítsák erkölcsi befolyás útján, amely két hadviselő ország hadserege közötti harcban egyáltalán nem vagy legalábbis sokkal kisebb mértékben játszik szerepet. Ha sikerül, akkor a csapat megtagadja az engedelmességet, vagy a parancsnokok elvesztik a fejüket, és a felkelés győz. Ha nem sikerül, akkor lehet bár a katonaság számbeli kisebbségben, mégis érvényre jut a jobb felszerelésnek és kiképzésnek, az egységes vezetésnek, a harci erők tervszerű felhasználásának és a fegyelemnek a fölénye. A legtöbb, amire a felkelés valóban harcászati akcióban viheti, egy magában álló barikád szakszerű kiépítése és védelme. Kölcsönös támogatás, tartalékok felállítása, illetve felhasználása, egyszóval az egyes osztagok összeműködése és egybekapcsolódása – amely nélkül egyetlen városrészt sem lehet megvédeni, nem hogy egy egész nagyvárost – csak igen fogyatékosan, legtöbbször egyáltalán nem érhető el; a harci erőknek egy döntő pontra való koncentrálása itt magától elesik. Ezért a passzív védekezés az uralkodó harci forma; a támadás helyenként, de csak kivételesen, alkalmi előretörésekre és oldaltámadásokra szánja el magát, rendszerint azonban arra szorítkozik csupán, hogy a visszavonuló csapatok által elha-

gyott állásokat elfoglalja. Ehhez járul még, hogy a katonaságnak lövegei, valamint teljesen felszerelt és gyakorlott műszaki csapatai vannak, olyan harci eszközei, melyek a felkelőknél csaknem minden esetben teljesen hiányoznak. Nem csoda tehát, hogy még a legnagyobb hősiességgel megvívott barikádharcok is – Párizs 1848. június, Bécs 1848. október, Drezda 1849. május – a felkelés vereségével végződtek, mihelyt a támadók vezérei, politikai meggondolásoktól nem gátolva, tisztán katonai szempontok szerint cselekedtek, és katonáik megbízhatók maradtak.

A felkelőknek 1848-ig elért számos sikere igen sokféle okra vezethető vissza. 1830 júliusában és 1848 februárjában Párizsban, úgyszintén a legtöbb spanyol utcai harcban, a felkelők és a katonaság között polgárőrség állott, mely vagy egyenesen átment a felkelés oldalára, vagy pedig langyos, határozatlan magatartásával, a katonaságot is megingatta és a felkelés számára ráadásul fegyvereket szállított. Ott, ahol ez a polgárőrség eleve a felkelés ellen lépett fel, mint 1848 júniusában Párizsban, le is győzték a felkelést. Berlinben 1848-ban a nép részben azért győzött, mert a (március) 19-ére virradó éjszaka és reggel új harci erőkkel jelentékenyen meggyarapodott, részben mert a csapatok kimerültek és ellátásuk rossz volt, és végül mert a parancsnoklás megbénult. De minden esetben azért vívták ki a győzelmet, mert a katonaság megtagadta az engedelmességet, mert a parancsnokok elhatározóképességüket elvesztették, vagy mert a kezük meg volt kötve.

A barikádnak tehát még az utcai harcok klasszikus korában is inkább erkölcsi, mint anyagi volt a hatása. Eszköz volt a katonaság szilárdságának megingatására. Ha a barikád addig kitartott, amíg ez sikerült, akkor a felkelők győztek; ha nem, akkor vereséget szenvedtek. ⟨Ez a fő pont, melyet szem előtt kell tartani akkor is, amikor az esetleges jövőbeni utcai harcok esélyeit vizsgáljuk.⟩*

Ezek az esélyek már 1849-ben is eléggé rosszul álltak.

* A csúcsos zárójellel az 1895-ös kiadásban törölt szövegrészeket jelezték. — *Szerk.*

A burzsoázia mindenütt a kormányok oldalára állott, a „műveltség és tulajdon" üdvözölte és megvendégelte a felkelések ellen kivonuló katonaságot. A barikád elvesztette varázsát; a katona a barikád mögött már nem „a népet", hanem lázadókat, bujtogatókat, fosztogatókat, vagyonfelosztókat, a társadalom söpredékét látta; a tiszt idővel jártassá lett az utcai harc harcászati formáiban, nem menetelt többé egyenesen és fedezetlenül a hevenyészett mellvéd ellen, hanem megkerülte kerteken, udvarokon és házakon át. És ez most, némi ügyességgel, tíz eset közül kilencben sikerrel járt.

Azóta azonban még igen sok dolog megváltozott, és mind a katonaság előnyére. A nagyvárosok jóval nagyobbak lettek, de a hadseregek még inkább. Párizs és Berlin 1848 óta nem nőtt meg a négyszeresére, helyőrségük azonban még ennél is többre. Ezeket a helyőrségeket a vasutak segítségével 24 óra alatt több mint kétszeresére lehet emelni, 48 óra alatt pedig óriási hadseregekké duzzasztani. Ennek a roppantul megerősített csapatlétszámnak a fegyverzete összehasonlíthatatlanul hatékonyabb lett. 1848-ban a simacsövű perkussziós elöltöltő fegyver, ma a kis űrméretű, tölténytáras hátultöltő, mely négyszer olyan messzire, tízszer olyan pontosan és tízszer olyan gyorsan lő, mint az előbbi. Akkor a tüzérség viszonylag gyenge hatású tömör golyói és kartácsai, ma a perkussziós gránátok, melyekből egy elegendő a legjobb barikád szétrombolásához. Akkor utászcsákány a tűzfalak áttörésére, most dinamittöltények.

Ezzel szemben a felkelők oldalán az összes feltételek rosszabbodtak. Olyan felkelésre, mellyel a nép valamennyi rétege rokonszenvezne, aligha kerül sor ismét, az osztályharcban alkalmasint soha nem fog minden középréteg olyan kizárólagosan a proletariátus köré csoportosulni, hogy a burzsoázia köré sereglő reakciós párt ezzel szemben úgyszólván eltűnjön. A „nép" tehát mindig megosztottan fog megjelenni és ezáltal hiányozni fog egy hatalmas, 1848-ban oly módfelett hatékony emelő. Ha nagyobb számban jutnak kiszolgált katonák a felkelők oldalára, felfegyverzésük annál nehezebb lesz. A fegyverüzletek vadász- és luxuspuskái – még ha a

rendőrség nem is tette volna őket előzetesen használhatatlanná a závárzat egy részének eltávolításával – korántsem érnek fel még közelharcban sem a katona ismétlőpuskájával. 1848-ig lőporból és ólomból mindenki elkészíthette magának a szükséges lőszert, ma minden puskának más a tölténye, és ezek a töltények csak egyetlen dologban egyeznek meg mindenütt, abban, hogy valamennyi a nagyipar terméke, tehát nem lehet ex tempore* elkészíteni őket, hogy tehát a legtöbb puska hasznavehetetlen, ha nincs külön hozzávaló lőszerünk. És végül a nagyvárosok 1848 óta újonnan épített negyedeit hosszú, egyenes és széles utcákkal építették, mintha az új lövegek és puskák hatása számára készültek volna. Őrült lenne az a forradalmár, aki a Berlin északi és keleti részén levő új munkáskerületeket maga szemelné ki barikádharc számára.

⟨Azt jelenti ez, hogy a jövőben az utcai harc semmilyen szerepet sem fog többé játszani? Korántsem. Csupán azt, hogy 1848 óta a feltételek sokkal kedvezőtlenebbekké váltak a harcoló civilek és sokkal kedvezőbbekké a katonaság számára. A jövő utcai harca tehát csak akkor győzhet, ha ezt a kedvezőtlen helyzetet más mozzanatok kiegyenlítik. Utcai harc tehát ritkábban fog előfordulni egy nagy forradalom kezdetén, mint további folyamán, és nagyobb erőkkel kell majd rá vállalkozni. De ezek aztán, mint a nagy francia forradalom egész folyamán, mint 1870. szeptember 4-én és október 31-én Párizsban, a nyílt támadást bizonyára előnyben fogják részesíteni a passzív barikádtaktikával szemben.⟩

Megérti az olvasó most már, hogy miért akarnak az uralmon levő hatalmak bennünket okvetlenül odajuttatni, ahol a puska ropog és a kard suhog? Hogy miért vádolnak bennünket ma gyávasággal azért, mert nem megyünk minden tekétória nélkül az utcára, amikor eleve bizonyosak vagyunk abban, hogy ott vereséget szenvedünk? Hogy miért esdekelnek hozzánk oly buzgón, hogy játsszuk már végre valahára az ágyútöltelék szerepét?

Az urak újra meg újra hiába fecsérlik kéréseiket és ki-

* Rögtönözve. — *Szerk.*

hívásaikat. Olyan ostobák nem vagyunk. Éppúgy követelhetnék a legközelebbi háborúban ellenségüktől, hogy seregei az öreg Fritz* vonalalakzatában, vagy mint Wagramnál és Waterloonál, egész hadosztályok oszlopaiban álljanak fel, mégpedig kovás puskával a kézben. Ha a feltételek a népek háborújában megváltoztak, nem kevésbé változtak meg az osztályharcban is. A rajtaütéseknek, kicsiny tudatos kisebbségek által a nem öntudatos tömegek élén végrehajtott forradalmaknak az ideje elmúlt. Amikor a társadalmi szervezet teljes átalakításáról van szó, ebben a tömegeknek maguknak is részt kell venniük, maguknak is meg kell érteniük, hogy miről van szó, mi mellett szállnak síkra életükkel és vérükkel. A legutóbbi ötven év története erre tanít bennünket. Hogy azonban a tömegek megértsék, mi a teendő, ehhez hosszú, kitartó munkára van szükség, és éppen ezt a munkát végezzük el most, mégpedig olyan sikerrel, mely az ellenfelet kétségbeejti.

A latin országokban is mindinkább belátják, hogy a régi taktikát felül kell vizsgálni. Mindenütt ⟨háttérbe szorult az előkészületlen nekirohanás, mindenütt⟩ utánozták a választójog kihasználásának, a számunkra hozzáférhető összes posztok meghódításának német példáját.** Franciaországban, ahol több mint száz év óta egyik forradalom a másik után ásta alá a talajt, ahol egyetlen párt sincs, amely összeesküvésekben, felkelésekben és minden egyéb forradalmi akcióban ne tette volna meg a magáét, Franciaországban, ahol ennek folytán a hadsereg a kormány számára korántsem megbízható, és ahol egyáltalában a körülmények rajtaütésszerű felkelés számára sokkal kedvezőbbek, mint Németországban – még Franciaországban is a szocialisták mindinkább belátják, hogy tartós győzelem csak akkor lehetséges számukra, ha előbb megnyerik a nép nagy tömegét, vagyis ez esetben a parasztokat. A párt legközelebbi feladatát itt is a lassú propagandamunkában és a parlamenti tevékenységben ismerték fel. Az eredmények nem is maradtak el. Nemcsak a községtanácsok egész

* II. Frigyes. — *Szerk.*

** Maga Engels által kihúzva: hacsak a kormányok nyíltan nem provokálnak. — *Szerk.*

sorát hódították meg; a kamarákban 50 szocialista ül, és ezek már három kormányt és egy köztársasági elnököt megbuktattak. Belgiumban a munkások a múlt évben kikényszerítették a választójogot, és a választókerületek negyedrészében győztek. Svájcban, Olaszországban, Dániában, sőt Bulgáriában és Romániában is van a szocialistáknak parlamenti képviseletük. Ausztriában az összes pártok egyetértenek abban, hogy a Reichsratba[253] való bejutásunkat nem lehet többé megakadályozni. Bejutunk, ez bizonyos, már csak azon vitatkoznak, hogy melyik ajtón át. Sőt ha Oroszországban összeül a híres Zemszkij Szobor,[254] az a nemzetgyűlés, amely ellen a fiatal Miklós oly hiába berzenkedik, még ott is biztosan számíthatunk arra, hogy abban képviselve leszünk.

Magától értetődően külföldi elvtársaink ezzel semmiképpen sem mondanak le a forradalomhoz való jogukról. Hiszen a forradalomhoz való jog egyáltalában az egyetlen *valóban* „történelmi jog”, az egyetlen jog, amelyen kivétel nélkül valamennyi modern állam alapul, Mecklenburgot is beleértve, melynek nemesi forradalma 1755-ben fejeződött be az „örökös egyezménnyel”, a feudalizmusnak még ma is érvényes dicső okiratba foglalásával. A forradalomhoz való jog oly megingathatatlanul él a köztudatban, hogy még von Boguslawski tábornok is egyedül ebből a népjogból vezeti le az államcsínyhez való jogot, melyet császárjának vindikál.

De bármi történjék is más országokban, a német szociáldemokrácia különleges helyzetben van és ezért, legalább egyelőre, feladata is különleges. A kétmillió választó, akiket a szavazóurnához küld, a fiatal férfiakkal és a nőkkel együtt, akik mint nem választók mögöttük állanak, a nemzetközi proletárhadsereg legnagyobb létszámú, legszilárdabb tömegét, döntő „erő-zömét” alkotják. Ez a tömeg a leadott szavazatoknak már most több mint egynegyedét adja; és ahogy a Reichstag pótválasztásai, az egyes államok Landtagjainak választásai, a községtanácsi és az ipari bírósági választások bizonyítják, szakadatlanul növekszik. Növekedése oly spontán módon, oly állandóan, oly feltartóztathatatlanul és egyúttal oly nyugodtan megy végbe, mint valami természeti

folyamat. A kormány minden beavatkozása tehetetlennek bizonyult vele szemben. Két és egynegyed millió választóra már ma számíthatunk. Ha ez így megy tovább, a század végéig meghódítjuk a társadalom középrétegeinek, a kispolgároknak és a kisparasztoknak a többségét, és olyan döntő hatalommá növekszünk az országban, mely előtt akarva, nem akarva minden más hatalomnak meg kell hajolnia. Hogy ezt a növekedést szakadatlanul folyamatban tartsuk addig, amíg a jelenlegi kormányzati rendszernek magától a fejére nem nő ⟨ezt a napról napra növekvő erő-zömöt elővédharcokban fel nem őrölni, hanem a döntés napjáig sértetlenül megőrizni⟩, ez a legfőbb feladatunk. Csak egy eszköz van, amely a németországi szocialista harci erők állandó növekedését pillanatnyilag föltartóztathatná, sőt egy időre vissza is vethetné: a katonasággal való nagyméretű összeütközés, egy olyan érvágás, amilyen az 1871-es párizsi volt. Idővel ezt is kihevernők. Egy milliókra rúgó pártot a világból kilövöldözni, erre Európa és Amerika valamennyi ismétlőpuskája sem elegendő. De a normális fejlődés megakadna ⟨az erő-zöm a válságos pillanatban talán nem állana rendelkezésre⟩, a döntő harc késlekednék, elhúzódnék és súlyosabb áldozatokkal járna.

A világtörténelem iróniája mindent a feje tetejére állít. Mi, a „forradalmárok”, a „felforgatók”, sokkal jobban gyarapodunk a törvényes eszközök segítségével, mint a törvénytelenekével és a felforgatással. A rendpártokat, ahogyan ők magukat nevezik, tönkreteszi az a törvényes állapot, melyet ők maguk teremtettek. Kétségbeesetten kiáltják Odilon Barrotval együtt: la légalité nous tue, a törvényesség megöl bennünket, nekünk pedig ettől a törvényességtől keményekké válnak izmaink és pirossá az arcunk, s olyanok vagyunk, mintha örökké élnénk. És ha *mi* nem vagyunk olyan őrültek, hogy engedjük magunkat az ő kedvükért utcai harcba belekergetni, akkor végül is nem marad más hátra számukra, mint hogy saját maguk szegjék meg ezt a rájuk nézve annyira végzetes törvényességet.

Egyelőre új törvényeket csinálnak a felforgatás ellen.

Ismét a feje tetején áll minden. Ezek a mai felforgatásellenes fanatikusok nem maguk voltak-e a tegnapi felforgatók? Talán *mi* idéztük fel az 1866-os polgárháborút?[255] Talán *mi* kergettük el Hannover királyát. Hessen választófejedelmét, Nassau hercegét ősi, törvényes örökös tartományukból és annektáltuk ezeket az örökös tartományokat? És ezek, akik felforgatták a Német Szövetséget és három isten kegyelméből való koronát, ezek panaszkodnak felforgatásról? Quis tulerit Gracchos de seditione querentes?* Ki engedhetné meg a Bismarck-imádóknak, hogy a felforgatást becsméreljék?

De fogadtassák csak el felforgatásellenes törvényjavaslataikat, súlyosbítsák még azokat, változtassák át az egész büntetőtörvényt gumivá, semmi mást nem fognak elérni, mint saját tehetetlenségük újabb bizonyítékát. Ahhoz, hogy a szociáldemokráciának komolyan nekimenjenek, egészen más rendszabályokhoz kell még folyamodniuk. A szociáldemokrata felforgatáson, mely pillanatnyilag abból él, hogy a törvényeket megtartja, csak rendpárti felforgatással tudnak kifogni, mely nem élhet anélkül, hogy a törvényeket meg ne szegje. Rössler úr, a porosz bürokrata és von Boguslawski úr, a porosz tábornok megmutatta nekik az egyetlen módot, mellyel talán még ki lehet fogni a munkásokon, akik sehogy se hagyják magukat utcai harcba csalogatni. Az alkotmány megszegése, diktatúra, visszatérés az abszolutizmushoz, regis voluntas suprema lex!** Tehát csak bátorság, uraim, csak semmi kifogás, hozzá kell látni!

Ne feledkezzenek meg azonban önök arról, hogy a Német Birodalom, csakúgy, mint minden kis állam és egyáltalában minden modern állam, *szerződésnek a terméke*; először a fejedelmeknek egymás között, másodszor a fejedelmeknek a néppel kötött szerződéséé. Ha az egyik fél megszegi a szerződést, akkor semmissé lesz az egész szerződés, a másik felet sem köti többé. ⟨Amire olyan szép példát mutatott nekünk Bismarck 1866-ban. Ha tehát önök megszegik a birodalmi alkotmányt, akkor a szociáldemokrácia szabad, azt tehet önökkel szemben,

* Ki tűrné el, hogy a Gracchusok panaszkodjanak lázadásról? — *Szerk.*
** A király akarata a legfelsőbb törvény! — *Szerk.*

amit akar. Hogy azonban mit fog akkor tenni – azt ma aligha köti az önök orrára!⟩

Majdnem pontosan 1600 esztendeje a római birodalomban ugyancsak egy veszedelmes felforgató párt garázdálkodott. Aláásta a vallást és az állam összes alapjait; kereken tagadta, hogy a császár akarata a legfelsőbb törvény, hazátlan volt, nemzetközi, elterjedt a birodalom valamennyi országában, Galliától egészen Ázsiáig és a birodalom határain túlra. Sokáig a föld alatt, titokban bujtogatott; hosszabb ideje azonban már elég erősnek érezte magát arra, hogy nyíltan kilépjen a napvilágra. Ez a felforgató párt, melyet a keresztény néven ismertek, a hadseregben is erősen képviselve volt; egész légiók voltak keresztények. Amikor a pogány nemzeti egyház áldozati szertartásaihoz kivezényelték őket, hogy ott fegyverrel tisztelegjenek, a felforgató katonák arcátlanságukban odáig merészkedtek, hogy tiltakozásul különleges jelvényeket – kereszteket – tűztek sisakjukra. Még a feljebbvalók részéről szokásos kaszárnyai zaklatások is eredménytelenek voltak. Diocletianus császár nem nézhette tovább nyugodtan, hogyan ássák alá hadseregében a rendet, az engedelmességet, a fegyelmet. Erélyesen közbelépett, míg nem volt késő. Szocialistaellenes – akarom mondani keresztényellenes törvényt adott ki. A felforgatók gyűléseit betiltották, gyűléstermeiket lezárták vagy éppen lerombolták, a keresztény jelvényeket, kereszteket stb. ugyanúgy eltiltották, mint Szászországban a vörös zsebkendőket. A keresztényeket állami hivatalok betöltésére alkalmatlannak nyilvánították, még őrvezető sem lehetett belőlük. Minthogy akkor még nem voltak a „személyek tekintetbevételére" oly jól beidomított bírák, amint ezt von Köller úr felforgatásellenes törvényjavaslata[256] feltételezi, a keresztényeknek rövid úton megtiltották, hogy a bíróság előtt keressék igazukat. Ez a kivételes törvény is hatástalan maradt. A keresztények a kivételes törvényt gúnyból leszaggatták a falról, sőt állítólag Nikodémiában még a palotát is rágyújtották a császárra. A császár erre az időszámításunk 303. esztendejében rendezett nagy keresztényüldözéssel állt bosszút. Ez volt az utolsó ilyenfajta üldözés. És olyan haté-

kony volt, hogy tizenhét évvel később a hadsereg túlnyomó részben keresztényekből állott, és az egész római birodalom következő egyeduralkodója, Constantinus, akit a papok nagynak neveznek, a kereszténységet államvallásnak nyilvánította.

London, 1895. március 6. *Engels F.*

LESZERELHET-E EURÓPA?

Előszó

Az itt újra kinyomtatott cikkek a berlini Vorwärtsben jelentek meg 1893 márciusában, a katonai törvényjavaslat Reichstag-vitája idején.

Itt abból az egyre inkább általánosan tért hódító feltételezésből indulok ki, hogy az állandó hadsereg rendszerét egész Európában olyan magas fokra emelték, hogy ez a rendszer szükségképpen vagy gazdaságilag (katonai terhekkel) teszi tönkre a népeket, vagy egy általános irtó háborúvá fajul, hacsak az állandó hadsereget idejében át nem alakítják a nép általános felfegyverzésén alapuló milíciává.

Igyekszem bebizonyítani, hogy ez az átváltoztatás már most lehetséges, a mai kormányok számára és a mai politikai helyzetben is. Ebből a helyzetből indulok tehát ki és egyelőre csak olyan intézkedéseket javaslok, amelyeket minden mai kormány országa biztonságának veszélyeztetése nélkül elfogadhat. Csak azt igyekszem megállapítani, hogy tisztán katonai szempontból az állandó hadseregek fokozatos megszüntetésének semmi, de semmi sem áll útjában; és hogy ha ezeket a hadseregeket mégis fenntartják, ez nem katonai, hanem politikai okokból történik, hogy tehát a hadseregeknek nem annyira a külső, mint inkább a belső ellenség ellen kell védelmet nyújtaniuk.

A szolgálati időnek nemzetközi szerződés alapján való

fokozatos csökkentése, amely fejtegetésem magvát alkotja, szerintem a legegyszerűbb és legrövidebb út az állandó hadseregről a milíciaként megszervezett népfelfegyverzésre való általános áttéréshez. Az ilyen szerződés módozatai persze különbözők lehetnek, a szerződést kötő kormányok jellegétől és a mindenkori politikai helyzettől függően. S a mostaninál kedvezőbben nem is állhatnak a dolgok; ha tehát már ma *legfeljebb* kétéves szolgálati időt veszünk kiindulópontnak, néhány esztendő múlva talán már jóval rövidebb időt kell választanunk.

Amikor az egész férfiifjúság testnevelését és katonai kiképzését az új rendszerre való áttérés lényeges feltételének tekintem, nyomatékosan hangsúlyozom, hogy az itt javasolt milíciarendszer nem tévesztendő össze valamely most fennálló milíciával, például a svájcival.

London, 1893. március 28.

Engels F.

I

Huszonöt esztendő óta egész Európa eddig nem tapasztalt méretekben fegyverkezik. Minden nagyhatalom igyekszik túlszárnyalni a másikat katonai erő és háborús készenlét tekintetében. Németország, Franciaország, Oroszország kimerül az erőlködésben, hogy egymást túllicitálja. S éppen ebben a pillanatban a német kormány olyan újabb hatalmas erőfeszítést vár a néptől, hogy ettől még a jelenlegi szelíd Reichstag is visszarettent. Hát nem őrültség ilyen körülmények között leszerelésről beszélni?

S mégis valamennyi országban leszerelést követelnek a néposztályok, amelyeknek szinte egyedül kell a katonákat szolgáltatniuk és az adók zömét megfizetniük. Az erőfeszítések mindenütt olyan fokot értek el, hogy az erők — itt az újoncok, ott a pénzek, amott mindkettő — kezdenek kimerülni. Hát nincs ebből a zsákutcából más kivezető út, mint egy olyan pusztító háború, amilyet még nem látott a világ?

Állítom: a leszerelés, s vele a béke biztosítása, lehetséges,

sőt viszonylag könnyen megvalósítható, s Németországnak minden más civilizált országnál inkább megvan a lehetősége és elhivatottsága ennek megvalósítására.

Az 1870—1871-es háború után végérvényesen bebizonyosodott, hogy az általános hadkötelezettségnek a tartalékkal és a Landwehrrel egybekapcsolt rendszere — még akkori korcs porosz alakjában is — fölényben van a helyettesítéssel együttjáró konskripciós rendszerrel szemben. Az általános hadkötelezettség rendszerét kisebb-nagyobb módosításokkal valamennyi kontinentális ország bevezette. Ez önmagában véve még nem lett volna nagy baj. Az a hadsereg, amelynek fő tartalékát középkorú nős férfiak alkotják, természeténél fogva kevésbé offenzív, mint amilyen Louis-Napoléon helyettesekkel — toborzott hivatásos katonákkal — teletüzdelt konskripciós hadserege volt. Ám erre bekövetkezett Elzász-Lotaringia annexiója, amelynek következtében a frankfurti béke Franciaország számára éppúgy csak puszta fegyverszünetté vált, mint ahogy a tilsiti béke az volt Poroszország számára. S most megindult Franciaország és Németország között a lázas fegyverkezési hajsza, amelybe lassanként Oroszország, Ausztria, Olaszország is bekapcsolódott.

Azzal kezdték, hogy meghosszabbították a Landwehrkötelezettség tartamát. Franciaországban a területi hadsereg idősebb emberekből álló tartalékot kapott. Németországban visszaállították a Landwehr második korosztályát, sőt még a Landsturmot is. S így folytatódott ez lépésről lépésre, míg el nem érték, sőt meg nem haladták a természet szabta korhatárt.

Ezután fokozták az újoncozást és felállították az így szükségessé vált új kiképző kádereket; de ebben is majdnem vagy teljesen elérték a határt, sőt Franciaországban már túl is lépték. A francia hadsereg legutóbbi újonc-évfolyamai már elég nagy számban ölelnek fel olyan fiatalembereket, akik még nem vagy egyáltalán nem alkalmasak a szolgálat fáradalmainak elviselésére. Az e tekintetben pártatlan angol tisztek, akik 1891-ben részt vettek a nagy champagne-i hadgyakorlaton, és a mai francia hadsereg magas fokú rátermett-

ségét teljes mértékben és olykor csodálattal ismerték el, egyöntetűen állapítják meg, hogy a menetek és a harcászati gyakorlatok során a fiatal katonák aránytalanul nagy számban dőltek ki a sorból. Németországban még nem merítettük ugyan ki teljesen a szolgálatra alkalmas legénység tartalék készleteit, de az új katonai törvényjavaslat éppen ezen akar segíteni. Egyszóval ebben a tekintetben is a teljesítőképesség határához értünk.

Mármost a porosz honvédelmi rendszer modern, *forradalmi* oldala éppen az a követelmény, hogy minden fegyverfogható férfi, mindaddig, amíg koránál fogva katonai szolgálatra alkalmas, a nemzeti védelem szolgálatába állítsa erejét. S az egyetlen forradalmi vonás, amely az 1870 óta végbement egész katonai fejlődésben fellelhető, éppen abban rejlik, hogy a kormányok — elég sokszor akaratlanul — kénytelenek voltak mindinkább valóban eleget tenni ennek az addig csak a soviniszta fantáziában teljesült követelménynek. Sem a hadkötelezettség tartamán, sem valamennyi fegyverfogható fiatalember besorozásán ma még nem lehet változtatni, a legkevésbé Németországban, s még kevésbé változtathat ezen a szociáldemokrata párt, amely — éppen ellenkezőleg — egyesegyedül képes Németországban ezt a követelményt is teljesen valóra váltani.

Egyetlen pont marad hát, amelynél meg lehet kezdeni a leszerelés szükségletének kielégítését, s ez a zászló alatt töltött szolgálati idő tartama. S éppen ez valóban az a bizonyos arkhimédészi pont: *a zászló alatti tényleges szolgálati idő maximális tartamának nemzetközi megszabása*, a kontinens nagyhatalmai közötti megegyezés alapján, valamennyi fegyvernemre vonatkozólag, először akár két esztendőben is, de azzal a fenntartással, hogy nyomban további csökkentésre kerül sor, mihelyt ennek lehetősége bebizonyosodik, és a végcél természetesen a *milíciarendszer*. Állítom, hogy éppen Németország hivatott elsősorban ilyen javaslat megtételére és hogy Németországnak származik ebből előnye elsősorban, még ha javaslatát nem is fogadják el.

II

A tényleges katonai szolgálat nemzetközileg megszabott időtartamát egyszerre vezették be valamennyi nagyhatalom hadseregében. Általánosan elismert tény, hogy olyan hadseregeknél, amelyeknek a legénysége még nem szagolt puskaport, egy hadjárat kezdeti időszakában — bizonyos határok között — a tényleges szolgálati idő tartama a legjobb mércéje lehet a különböző harchelyzetekben (kiváltképpen stratégiai vagy taktikai támadásokban) való felhasználhatóságuknak. 1870-es harcosaink kellőképpen megismerték a hosszú szolgálatra visszatekintő császári gyalogság szuronytámadásának furia franceséjét* és Woerthnél és Sedannál a lovassági rohamok hevét; de Spichernnél, mindjárt a háború elején azt is bebizonyították, hogy — még a túlerővel szemben is — ki tudják verni egy erős állásból ugyanezt a gyalogságot. Általában véve tehát elismerhetjük, hogy bizonyos, a nemzeti sajátosságok szerint eltérő határok között háborúhoz nem szokott csapatoknál a zászló alatt töltött szolgálati idő tartama határozza meg a háborúban való felhasználhatóságukat és különösen a támadásra való rátermettségüket.

Ha sikerül ennek a szolgálati időnek a tartamát nemzetközileg maximálni, az egyes hadseregek viszonylagos harcképessége közötti arány körülbelül olyan marad, mint amilyen ma. Amennyit az egyik veszít a közvetlen felhasználhatóság tekintetében, annyit veszít a többi is. Amennyire ma lehetetlen, hogy az egyik állam lerohanja a másikat, annyira kizárt marad az akkor is. A tényleges szolgálat időtartamában mutatkozó különbség, például Franciaország és Németország között, eddig nem volt akkora, hogy ez sokat nyomott volna a latban; a rövidített szolgálati idő mellett is, akárcsak ma, minden attól függne, hogy a két hadsereg mindegyike hogyan használja ki az egyezményes szolgálati időt. Egyébként e két hadsereg viszonylagos ereje teljesen megfelelne országaik népessége közötti aránynak, s miután az általános hadkötelezett-

* Francia dübét. — *Szerk.*

séget valóban keresztülviszik majd, a megközelítően egyenlő gazdasági fejlettségű országoknál (ez határozza meg ugyanis az alkalmatlanok arányszámát) a népesség száma lesz mindig a hadsereg erejének mércéje. Itt már nem lesz lehetséges olyan bűvészmutatvány, mint a poroszoké volt 1813-ban; *ezt* a tejszínt lefölözték már.

Ám nagyon sok függ éppen attól, hogy miképpen használják ki a megszabott szolgálati időt. S csaknem minden hadseregben akadnak emberek, akik — ha megtehetnék — egyetmást mesélhetnének erről, mert az átkozott pénzszűke mindenütt rákényszerített arra, hogy az újoncok egy részét csak „gyorstalpalással", néhány hónap alatt képezzék ki. Ilyenkor a leglényegesebbre kell szorítkozni, sutba dobnak egy csomó hagyományos sallangot, s aztán a legnagyobb meglepetésre kiderül, milyen kevés idő kell ahhoz, hogy egy tűrhetően fejlett fiatalemberből katonát faragjanak. Hogy a német póttartaléknál mennyire elámultak ezen a kiképző tisztek, erről Bebel beszélt a Reichstagban. Az osztrák hadseregben tömegével akadnak tisztek, akik állítják, hogy a Landwehr, amelynek a német póttartalékkal körülbelül azonos a szolgálati ideje, jobb, mint a sorkatonaság. Itt hiányzik a sorcsapatoknál hagyományos és ezért szentségnek tekintett bolondériákra elpocsékolt idő, s éppen ezért nem is vesztegetik el.

Az 1888. évi német gyalogsági gyakorlati szabályzat a legszükségesebbekre korlátozza a taktikai harcalakzatokat. Semmi újat nem tartalmaz; az osztrákoknál már 1859 óta életben van a harcképességnek minden alakváltoztatásnál való megőrzése. A zászlóalj-oszlopoknak a négy századoszlop egyszerű egyesítésével való képzését a hessen-darmstadtiak vezették be körülbelül ugyanabban az időben, és 1866 után a poroszok tilalma miatt kellett ismét megfosztaniuk magukat ettől az ésszerű alakzattól. Egyébként az új szabályzat tömegével szüntet meg ósdi ceremóniákat, amelyek éppoly haszontalanok, mint amilyen megrögzöttek, s éppen nekem semmi okom sem lehet, hogy ebbe belekössek. Az 1870-es háború után ugyanis megengedtem magamnak azt a fényűzést, hogy a mai hadviselésnek megfelelő zárt alakzatokat, valamint század- és

zászlóalj-mozdulatokat egy sémában felvázoljam, s nem kis meglepetésemre szolgált, amikor a „jövő államának" ezt a darabkáját csaknem minden részletében megtaláltam az új szabályzat idevágó szakaszaiban.

De más a szabályzat, s megint más a végrehajtása. A túlzott alakiság, amely a porosz hadseregben békeidőben mindig annyira elburjánzott, az előírásban eltörölt időpocsékolást a díszszemle hátsó kapuján újra becsempészi. S a szétszórt harci alakzat függetlenségének ellensúlyozására egyszerre elengedhetetlenné vált a szemlesulykolás, mint egyetlen eszköz az igazi fegyelem megteremtésére stb., stb. Ezek szerint a rend és fegyelem csak teljesen haszontalan dolgok gyakoroltatásával biztosítható. A „díszlépés" eltörlése egymagában is heteket szabadítana fel ésszerű gyakorlatokhoz, nem is beszélve már arról, hogy az idegen tiszteknek egy német díszszemle megtekintésekor nem kellene nevetéssel küszködniük.

Hasonló elavult intézmény az őrszolgálat, amelynek a szerepe az ősi felfogás szerint is, hogy fejlessze a katonák intelligenciáját és kiváltképpen önálló gondolkodásukat; mind arra a művészetre tanítja meg őket — amennyiben nem értettek már előbb is hozzá —, hogy az őrségen két órán át semmire se gondoljanak. Ma, amikor általános szokássá vált, hogy a terepen gyakorolják az előőrsszolgálatot, a városban, ahol minden fajta rendőrség működik, az őrállás elvesztette értelmét. Az őrszolgálat eltörlésével legalább húsz százaléknyi szabad szolgálati időt lehetne nyerni a katonaság, és biztonságot az utcán járó civilek számára.

Emellett rengeteg olyan katona akad, aki mindenféle ürüggyel igen kevés szolgálatot teljesít: a század kézművesei, tisztilegények stb. Ezen is lehetne változtatni egyet-mást.

Hát igen — de mi legyen a lovassággal? Ennek csak szüksége van hosszabb szolgálati időre? Persze kívánatos, különösen ha az újoncok nem értenek sem a lovagláshoz, sem a lóápoláshoz. De ott is sok mindent lehetne tenni. Ha a lovak takarmányadagját nem mérnék olyan szűkösen — hiszen a hadgyakorlatok előtt a lovakat bőségesen kell táplálni, hogy elérjék a kívánt erőnlétet! —, s ha minden lovasszázadnál bizo-

nyos számú fölös ló állna rendelkezésre, úgyhogy a katonák gyakrabban és hosszabb ideig gyakorolhatnának nyeregben, egyszóval — ha komolyan arra törekednének, hogy a szolgálati idő megrövidülését a lényeges dolgok minél intenzívebb gyakorlásával és a feleslegesek kiküszöbölésével ellensúlyozzák, hamarosan azt tapasztalnák, hogy ez is megoldás. A remonda* belovaglására, amelyre most oly gyakran hivatkoznak és amelynek feltétlen szükségességét készséggel elismerem, szintén lehetne valamilyen utat-módot találni. Egyébként pedig nincs semmi akadálya annak, hogy a lovasságnál, amíg szükségesnek vélik, fenntartsák és kiterjesszék a három- vagy négyéves önkéntesek vagy akár a továbbszolgálók rendszerét, ennek a szolgálatnak a tartalék- és Landwehrszolgálatba való betudásával, ami nélkül ilyen önkéntesekre nem lehet szert tenni.

Ha katonai szaktekintélyeket hallgatunk meg, persze más a helyzet. Szerintük mindez teljesen megvalósíthatatlan, semmihez sem szabad hozzányúlni, mert nyomban összeroppan az egész. Csakhogy én most már ötven esztendeje figyelem, hány katonai intézményt vágtak kíméletlenül sutba, jóllehet tegnap még szentnek és sérthetetlennek kiáltották ki (mégpedig ugyanazok a szaktekintélyek!), amellett számtalanszor láttam, hogy amit az egyik hadseregben az egekig magasztaltak, a másikban nem tartották semmire; annyiszor tapasztaltam már, hogy a rég bevált és fennen dicsért szokások és intézmények az ellenséggel szembekerülve ostobaságnak bizonyultak; s végül, igen sokszor tapasztaltam azt is, hogy minden hadseregben él valamilyen sajátos konvencionális hagyomány, amelyet az alsóbb rendfokozatoknak, a legénységnek és a közönségnek szántak, amelyet a magasabb rangú vezetők ápolnak, az önállóan gondolkodó tisztek pedig kinevetnek, s amely minden hadjáratban szertefoszlik — egyszóval, ebben a tekintetben annyi történelmi tapasztalatot szereztem már, hogy mindenkinek azt tanácsolhatom, semmit sem fogadjon nagyobb kétellyel, mint a katonai *„szakvéleményt"*.

* Be nem lovagolt katonaló. — *Szerk.*

III

Furcsa ellentét ez: magas rangú katonatisztjeink éppen a maguk szakterületén többnyire szörnyen konzervatívak, s ennek ellenére alig akad ma terület, amely forradalmibb volna a katonainál. A huzagolt csövű hatfontos és a hétfontos taracskot, amellyel annak idején a Kupfergrabennél magam is bíbelődtem, a mai hátultöltő huzagolt lövegtől, az akkori nagy kaliberű simacsövű puskát a mai hátultöltő ötmilliméteres ismétlőfegyvertől mintha évszázadok választanák el; s a fejlődés nem ért még véget, a technika napról napra kíméletlenül halomra dönt mindent, amit csak éppen most vezettek be újonnan. Most még a romantikus puskaporfüstöt is kiküszöbölik, és ezzel teljesen megváltozott, előre egyáltalán nem kiszámítható jelleget és kimenetelt adnak az ütközetnek. S az ilyen kiszámíthatatlan tényezőkhöz egyre inkább hozzá kell szoknunk a hadviselés technikai alapjának szüntelen forradalmasodása közepette.

Negyven évvel ezelőtt a gyalogság tüzének hatótávolsága még csak 300 lépésig terjedt, s ilyen távolságon egy magányos harcos veszélytelenül kiállhatta egy egész zászlóalj sortüzét, feltéve persze, hogy a katonák mind csakugyan reá céloztak. A tábori tüzérség tüze már 1500–1800 lépésen túl gyakorlatilag hatástalan volt. A francia–német háborúban a puska hatékony lőtávolsága 600–1000 lépés, a lövegé legfeljebb 3000–4000 lépés volt. A háborúban még ki nem próbált új, kis kaliberű puskák lőtávolsága viszont megközelíti a lövegekét, lövedékük átütőereje pedig négy-hatszorosára fokozódott; az ismétlőpuska ma egy szakasznak akkora tűzerőt biztosít, amekkorával régen egy század rendelkezett; a tüzérség nem dicsekedhet ugyan a lőtávolság hasonló növelésével, de robbanólövedékeit régebben nem is sejtett hatású, teljesen új robbanóanyagokkal töltötte meg; persze, egyelőre még nem egészen bizonyos, kinek kell majd állnia a hatást, annak, aki lő, vagy annak, akit lőnek.

És az egész hadügy e szüntelen, egyre gyorsuló átalakulása közepette olyan katonai szaktekintélyekkel találkozunk,

akik még öt esztendővel ezelőtt is belesulykolták csapataikba mindazokat a hagyományos ceremóniákat és mesterkélt tojástáncokat, amelyek az öreg Fritznek* a csatatérről már rég letűnt vonaltaktikájához tartoztak, és szentségnek tartották azokat a szabályokat, amelyek szerint még mindig vereséget lehet szenvedni csupán azért, mert a jobbszárny megindult, amikor a balszárny kibontakoztatásához nem volt hely! Olyan szaktekintélyek ezek, akik mind a mai napig nem merészkedtek el odáig, hogy hozzányúljanak a katonák felszerelésének csillogó gombjaihoz és fémvereteihez, az ötmilliméteres lövedékeket szinte vonzó megannyi mágneshez, akik az ulánusokat széles vörös hajtókával és a vérteseket vértezet nélkül ugyan — végre! —, de fehér kabátban küldték a puskatűzbe, s akik csak nehezen, de milyen nehezen, szánták rá magukat, hogy inkább a szörnyen ízléstelen, de annál nagyobb tiszteletben tartott vállrojtokat áldozzák fel a haza oltárán, mint a vállrojtok viselőit.

Úgy vélem, sem a német népnek, sem magának a német hadseregnek nem érdeke, hogy ez a konzervatív babona továbbra is uralkodjék a hadseregben, amikor körös-körül hullámzik a technikai forradalom. Frissebb, merészebb koponyákra van szükségünk, s nagyon kellene csalódnom, ha ilyen nem akadna bőven legrátermettebb tisztjeink között, ha nem akadnának számosan olyanok, akik szeretnének szabadulni a ruhától és a túlzott alakiságtól, amely a húsz békeévben ismét erősen elburjánzott. De amíg ezek merszet kapnak és alkalmat találnak rá, hogy meggyőződésüket érvényesítsék, nekünk kívülállóknak kell a gátra állnunk és minden tőlünk telhetőt elkövetnünk, bebizonyítandó, hogy a katonaságnál mi is tanultunk egyet-mást.

Fentebb azt próbáltam bebizonyítani, hogy a kétéves szolgálati idő már most is minden fegyvernemnél megvalósítható, ha arra tanítják a katonákat, amire a háborúban szükségük van, és megkímélik őket az időrabló hagyományos ócskaságoktól. De már elöljáróban mondottam, hogy a két

* II. Frigyes. — *Szerk.*

évnél nem állunk meg. Ellenkezőleg, a nemzetközi kétéves szolgálati időre vonatkozó indítvány csak az első lépés lesz a szolgálati idő további fokozatos rövidítése felé — mondjuk előbb tizennyolc hónapra, (két nyárra és egy télre) —, aztán egy évre, aztán . . .? Itt a jövő állama kezdődik, a hamisítatlan milíciarendszer, de erről akkor beszélünk majd tovább, amikor ez a folyamat már csakugyan megindult.

S ez — ennek a folyamatnak a megindítása most a legfontosabb. Ha szembenézünk azzal a ténnyel, hogy a szolgálati idő csökkentése szükségszerűség valamennyi ország gazdasági léte és az európai béke fenntartása szempontjából, akkor a következő eredmény annak felismerése lesz, hogy *a katonai kiképzés döntő súlyát az ifjúság nevelésére kell helyezni.*

Amikor tízévi számkivetettség után ismét a Rajnánál jártam, kellemesen meglepett, hogy a falusi iskolák udvarán mindenütt korlátokat és nyújtókat láthattam. Ez igazán nagyszerű, csakhogy több, sajnos, nemigen történt. Jó porosz szokás szerint a tornaszereket előírásosan beszerezték, de felhasználásuk mindig akadozott. Ez már más lapra vagy inkább semmilyen lapra sem tartozik. Talán túlságosan nagy igény, hogy ezt végre egyszer komolyan vegyék? Hogy az iskola valamennyi osztályának tanulóival rendszeresen és alaposan talaj- és szertornát végeztessenek, amíg tagjaik még rugalmasak és hajlékonyak, ahelyett, hogy — a mai szokás szerint — húszéves legényekkel a maguk és kiképzőjük arcának verejtékében hasztalan vesződnének, hogy munkában megmerevedett csontjaikat, izmaikat és ínszalagjaikat ismét lazákká és hajlékonyakká tegyék? Minden orvos megmondhatja, hogy a munkamegosztás minden ennek alávetett embert megnyomorít, izmok egész sorát mások rovására fejleszti és minden egyes munkaágban más-más módon hat, hogy minden munka a maga módján nyomorítja meg az embert. Nem őrültség hát előbb hagyni, hogy az emberek megnyomorodjanak, s aztán a katonaságnál utólag egyenes tartásuk és mozgékonyságuk visszaszerzésére törekedni? Talán a hivatali látókör számára elérhetetlen éleslátás

kell annak felméréséhez, hogy háromszor olyan jó katonákhoz jutnának, ha az elemi iskolában és a továbbképző iskolában idejében elejét vennék ennek a megnyomorodásnak?

De ez még csak a kezdet. A fiúk az iskolában könnyűszerrel megtaníthatók zárt katonai alakzatok képzésére és mozgására. A tanuló ifjú természeti adottságánál fogva egyenesen áll és jár, kiváltképpen ha tornásztatják; hogy újoncaink hogyan állnak, és milyen nehéz egyiket-másikat megtanítani az egyenes tartású állásra és járásra, ezt szolgálati ideje alatt mindegyikünk tapasztalhatta. A szakaszban és században való mozgás minden iskolában begyakorolható, mégpedig a hadseregnél ismeretlen könnyedséggel. Ami az újoncnak gyűlölt, sokszor szinte megoldhatatlan nehézség, az az iskolásnak játék és szórakozás. A szétbontakozott menetnél és kanyarodásnál való távköztartást és igazodást, amely a felnőtt újoncoknál olyan nehezen érhető el, az iskolás fiúk játszva megtanulják, amint rendszeresen gyakorlatoznak velük. Ha a nyár jelentős részét menetelésre és terepgyakorlatokra használják fel, ez hasznára lesz a fiúk testi és szellemi fejlődésének, és a katonai költségvetésnek egyaránt, amely így több hónap szolgálati időt takarít meg. Hogy az ilyen katonai kirándulások milyen kitűnően használhatók fel a tábori szolgálat feladatainak a diákokkal való megismertetésére és mennyire alkalmasak a diákok intelligenciájának fejlesztésére, mennyire előkészítik őket a speciálisan katonai kiképzés viszonylag rövid idő alatti elsajátítására, ezt régi barátom, Beust, aki valamikor maga is porosz tiszt volt, gyakorlatilag bebizonyította zürichi iskolájában. A hadügy mai bonyolultsága mellett az ifjúság katonai előképzése nélkül el sem képzelhető a milíciarendszerre való áttérés, s éppen ezen a területen Beust sikeres kísérletei igen nagy jelentőségűek.

S most hadd pendítsek meg egy egészen specifikusan porosz húrt. A porosz állam életbevágó kérdése: mi legyen a diszolgált altisztekkel? Eddig csendőröknek, határőröknek, kortásoknak, írnokoknak, mindenféle civil hivatalnokoknak

használták fel őket; alig akad a porosz bürokráciának olyan nyomorúságos zuga, amelybe nem dugtak volna polgári ellátmányra helyezett altiszteket. Nos jó: önök vért izzadtak, hogy valamiképpen elhelyezzék az altiszteket; ragaszkodtak hozzá, hogy oda dugják őket, ahová nem valók, olyasmire használják, amihez semmit sem értenek; nem volna-e itt az ideje, hogy végre abban a szakmában helyezzék el őket, amelyhez valamit értenek és amelyben valamit véghezvihetnének? Legyenek iskolamesterek, de ne írást, olvasást, számolást tanítsanak, hanem tornát és gyakorlatozást, ami nekik is, a fiúknak is a hasznára válna. S ha az altisztek a kaszárnyák és a katonai bíráskodás titokzatos légköréből végre kikerülnek az iskolaudvar és a polgári törvénykezés napfényére, fogadok, hogy lázadó tanulóifjúságunk az egykori legkomiszabb katonanyúzót is móresre tanítja.

IV

Később visszatérünk még arra a kérdésre, hogy lehet-e vajon számítani az ilyen javaslat — a szolgálati időnek nemzetközi szerződéssel való általános, egyenlő és lépcsőzetes csökkentése — elfogadására. Egyelőre abból a feltevésből indulunk ki, hogy elfogadták. Vajon ez esetben nem marad-e papíron, s vajon csakugyan teljesíti-e majd becsülettel valamennyi fél?

Nagyjában és egészében bizonyosan teljesítik majd. Először is, e törvényt úgy kijátszani, hogy az megérje a fáradságot és titokban maradjon, nem lehet. Másodszor pedig maga a népesség is gondoskodik majd a végrehajtásról. Egyetlen ember sem marad önként a laktanyában, ha a törvényesen előírt időnél tovább akarják ott-tartani.

Ami az egyes országokat illeti, Ausztria és Olaszország, valamint azok a másod- és harmadrangú országok, amelyek az általános hadkötelezettséget bevezették, felszabadító tettként üdvözölnék az ilyen szerződést és örömest betű szerint teljesítenék. Oroszországról a következő szakaszban szólunk

majd. De mi a helyzet Franciaországgal? S Franciaország állásfoglalása ebben a tekintetben kétségtelenül döntő.

Ha Franciaország egyszer aláírta és ratifikálta a szerződést, nem kétséges, hogy ezt nagyjában és egészében meg is kell tartania. Ám tegyük fel, hogy a vagyonos osztályokban és a munkásosztály még nem szocialista részében meglevő revansista áramlat pillanatnyilag felülkerekedik és kikényszeríti a szerződés feltételeinek közvetlen vagy szőrszálhasogatásra alapozott megszegését. Az ilyen szerződésszegések azonban nem lehetnek jelentősek, mert egyébként Párizsban inkább felbontanák a szerződést. Ilyen apró csalások esetén viszont Németország abban a szerencsés helyzetben van, hogy nagylelkűen szemet hunyhat. Bármilyen elismerésre méltó erőfeszítéseket tesz is Franciaország, hogy lehetetlenné tegye az 1870-es vereségek megismétlődését, Németország még mindig jóval nagyobb fölényben van vele szemben, mint ahogy az első pillantásra tűnik. Először is, Németország népessége évről évre nagyobb mértékben szárnyalja túl Franciaországot, s ez a különbség most már meghaladja a tizenkét millió főt. Másodszor, Poroszországban a jelenlegi katonai rendszer több mint hetven esztendeje áll fenn, s a nép már megszokta, hogy a mozgósítások hosszú sora folyamán minden részletében kipróbálásra kerül, az eközben felmerülő minden nehézség és leküzdésének módja a gyakorlatból ismeretes, s ezek olyan előnyök, amelyeket a többi német hadsereg is hasznosíthat. Franciaországban viszont az első általános mozgósítást még ki kell próbálni, egy e célra túlságosan is bonyolult szervezettel. Harmadszor pedig Franciaországban az egyéves önkéntesek nem demokratikus intézményének bevezetése áthághatatlan akadályokba ütközött; a hároméves katonák egyszerűen kiüldözték a hadseregből az egyéves kiváltságosokat. Ez azt mutatja, hogy Németországban Franciaországhoz viszonyítva mennyivel alacsonyabb a politikai köztudat és az általa megtűrt politikai intézmények színvonala. De ami politikailag hátrány, az ebben az esetben katonailag előny. Semmi kétség nem fér hozzá, hogy a lakosság számához viszonyítva egyet-

len ország sem küld annyi fiatalembert közép- és főiskolára, mint éppen Németország s így az egyéves önkéntesi intézmény, bármennyire nem demokratikus és politikailag elvetendő is, kitűnő lehetőséget nyújt a hadvezetésnek, hogy ezeknek az általános műveltség tekintetében már kellően képzett fiatalembereknek többségét katonailag is kiképezze a tiszti szolgálatra. Az 1866-os hadjárat mutatta ezt meg először, s azóta, de különösen 1871 óta különösen nagy gonddal, szinte túlzott mértékben ápolják Németország katonai erejének ezt az oldalát. S bár a német tartalékos tisztek közül oly sokan újabban minden tőlük telhetőt elkövettek, hogy rendjüket nevetségessé tegyék, mégsem kétséges, hogy katonai ismeretek szempontjából többségükben fölötte állnak francia kollégáiknak, s ami a legfőbb, hogy Németországban a tartalékosok és a Landwehr-katonák között sokkal nagyobb arányban vannak tiszti szolgálatra kiképzett emberek, mint bármely más országban.

A tiszti állomány sajátos bősége lehetővé teszi Németországnak, hogy a mozgósítás pillanatában hasonlíthatatlanul nagyobb számban állítson fel már békeidőben előkészített új alakulatokat, mint bármely más ország, Richter állítása szerint (Freisinnige Zeitung, 1892. november 26.), amely – tudomásom szerint – sem a Reichstagban, sem a katonai bizottságban nem talált ellenvetésre, minden német gyalogezred háború esetén kiállíthat egy menetkész tartalékezredet, két Landwehr-zászlóaljat és két póttartalékzászlóaljat. Ezek szerint minden három zászlóalj tizet ad, vagyis a békeidők 173 ezredének 519 zászlóalja háború esetén 1730 zászlóaljjá alakul át, s akkor még nem is számítottuk a vadászokat és a lövészeket. S mindezt olyan rövid idő alatt tudják megoldani, hogy erre egyetlen más ország megközelítően sem képes.

A francia tartalékos tisztek, mint egyikük elismerte előttem, sokkal kevesebben vannak, de állítólag elegendő a létszámuk, hogy a hivatalos közleményekben előirányzott új alakulatok kádereit feltöltsék. Emberünk azt is bevallotta, hogy ezeknek a tiszteknek a fele nem sokat ér. A szóban

forgó új alakulatok azonban korántsem érnek fel azzal, amit az elmondottak alapján Németország nyújtani képes. S akkor Franciaország felhasználta összes rendelkezésre álló tisztjeit, míg Németországban még mindig bőven marad belőlük.

Minden előző háborúban néhány hónapi hadviselés után hiány mutatkozott tisztekben. Más országban ez most is így lesz. Németország az egyetlen, amely kimeríthetetlenül rendelkezik tisztekkel. S akkor ne nézze el az ember a franciáknak, ha itt-ott két-három héttel a szerződésben előírt időn túl gyakorlatoztatják katonáikat?

V

Térjünk most át Oroszországra. S itt, kereken kimondva meglehetősen közömbös, hogy Oroszország betartja-e a szolgálati idő fokozatos egyenlő arányú csökkentésére vonatkozó szerződést, sőt még az is, hogy egyáltalán elfogadja-e ezt a szerződést. Ebben a kérdésben Oroszországot csakugyan szinte teljesen figyelmen kívül is hagyhatjuk, mégpedig a következő okoknál fogva.

Az orosz birodalomnak ugyan több mint százmillió lakosa van, vagyis bőven kétszer annyi, mint a német birodalomnak, mégis távol áll attól, hogy akár csak hozzávetőlegesen is olyan támadó haderővel rendelkezzen, mint Németország. Az ötvenmillió ember Németországban 540 ezer km²-en van összezsúfolva; Oroszországban az a legfeljebb 90—100 millió, aki a mi szempontunkból katonailag számba jöhet, szerény becslések szerint is $3^1/_2$ millió km²-en szétszórva él; a németeknek a nagyobb népsűrűségből adódó előnyét még jelentős mértékben fokozza hasonlíthatatlanul jobb vasúti hálózatuk is. Mindamellett tény, hogy százmillió ember huzamosabb idő alatt több katonát tud állítani, mint ötven. Az adott helyzetben hosszabb időbe kerül majd, amíg ezek megjönnek, de végül mégis csak meg kell jönniük. S mi legyen akkor?

Egy hadseregnek nemcsak újoncokra van szüksége, hanem

tisztekre is. Ebből a szempontból viszont gyalázatos a helyzet Oroszországban. Tiszti rangra csak a nemesség és a városi polgárság számíthat: a nemesség viszonylag igen kis létszámú; város kevés van, legfeljebb minden tizedik ember lakik városban, s e helységek közül is a legkevesebb érdemli meg a város nevét (a középiskoláknak és ezek tanulóinak száma rendkívül csekély), honnan kerülhetnének hát tisztek ehhez a nagy létszámú legénységhez?

Ami az egyiknek jó, nem biztos, hogy mindenkinek az. Az általános hadkötelezettség rendszere feltételezi a gazdasági és intellektuális fejlettségnek egy bizonyos fokát; ahol ez nincs meg, ez a rendszer többet árt, mint használ. S Oroszországban nyilvánvalóan ez az eset.

Először, egyébként is viszonylag hosszú idő szükséges, hogy az átlagos orosz újoncból kiképzett katonát faragjanak. Az orosz katona kétségtelenül igen bátor. Amíg a taktikai döntés zárt gyalogos tömegek támadásától függött, elemében volt. Egész élettapasztalata arra tanította, hogy zárkózzék fel társaihoz. Falun a még félig kommunisztikus földközösség, a városban az artyel szövetkezeti munkája; mindenütt *a krugovaja poruka*, a társak egyetemleges kezessége — egyszóval olyan társadalmi állapot, amely egyrészt kézzelfoghatóvá teszi, hogy csakis összefogással lehet boldogulni, másrészt rámutat az elszigetelt, saját kezdeményezésére utalt egyén tehetetlen elhagyatottságára. Ezt a jellemvonást megőrzik az oroszok a katonaságnál is; a zászlóalj-tömegeket szinte lehetetlen szétugrasztani: minél nagyobb a veszély, annál erősebben összetömörülnek. De ez az összetartási ösztön, amely még a napóleoni hadjáratok idején felbecsülhetetlen értékű volt és az orosz katona sok kevésbé hasznos tulajdonságát ellensúlyozta, ma határozottan veszélyt jelent. Ma a csatavonalból eltűntek a zárt tömegek; szétbontakozott lövészrajok összetartására van szükség, olyan körülmények között, amikor a legkülönfélébb alakulatok csapatai keverednek össze és a parancsnokságot gyakran és elég hamar olyan tiszt veszi át, akit a legénység többsége nem is ismer. Ma minden katonának önállóan kell megtennie, amit az adott

pillanatban tenni kell, úgyhogy mégse veszítse el kapcsolatát az egésszel. Az ilyen összetartás nem érhető el az oroszok primitív hordaösztönével, hanem csakis minden egyes katona értelmének fejlesztésével, s ehhez csak egy magasabb „individualisztikus" fejlettség kultúrfokán — ahogy ez a Nyugat tőkés nemzeteinél fennáll — találhatók meg az előfeltételek. A kis kaliberű hátultöltő ismétlőpuska és a füst nélküli lőpor azt a tulajdonságot, amely eddig az orosz hadsereg legnagyobb erőssége volt, legnagyobb gyengéjévé tette. Ma tehát még több időre lesz szükség, míg az orosz újonc csatában hasznavehető katonává válik, s a Nyugat katonáival akkor sem veheti fel a versenyt.

Másodszor pedig: honnan vegyék a tiszteket ahhoz, hogy ezeket a tömegeket háborúban új alakulatokba osszák be? Ha már Franciaországban is nehézségekbe ütközik elegendő számú tiszt előteremtése, hogyan oldják meg ezt Oroszországban? Oroszországban, ahol a művelt lakosság, az egyetlen olyan réteg, amelyből rátermett tisztek kerülhetnének ki, aránytalanul csekély százaléka a népességnek, s ahol ráadásul a katona, még a kiképzett katona is, sokkal nagyobb arányban igényel tiszteket, mint más hadseregekben?

S harmadszor: mivel Oroszországban a hivatalnokok körében és elég gyakran a tiszteknél is közismerten általános rendszer a sikkasztás és a lopás, hogyan megy majd náluk egy mozgósítás? Oroszország minden eddigi háborújában nyomban kiderült, hogy még a békeállományú hadseregnek és felszerelésének egy része is csupán papíron létezett. Mi lesz hát, amikor a szabadságolt tartalékosokat és az opolcsenyijét (Landwehrt) kell behívni és egyenruhával, fegyverrel, lőszerrel ellátni? Ha mozgósításkor nem úgy megy minden, mint a karikacsapás, ha nincs meg minden kellő időben a kellő helyen, akkor teljes zűrzavar támad. De hogyan is mehetne simán, amikor tolvaj és megvesztegethető orosz csinovnyikok kezén van minden? Az orosz mozgósítás — ez aztán isteni látvány lesz.

Mindent egybevetve: már tisztán katonai okokból is megengedhetjük az oroszoknak, hogy annyi katonát hívjanak

be és annyi ideig tartsák őket zászló alatt, ahogy a cárnak tetszik. A már most is fegyverben álló csapatokon kívül aligha sikerül majd sokkal többet felállítaniuk, és különösen nem a kellő időre. Az általános hadkötelezettséggel folytatott kísérlet sokba kerülhet még Oroszországnak.

Ráadásul, háború esetén az orosz hadsereg Kovnótól Kamenyecig az egész határon saját területén is ellenséges földön áll majd, lengyelek és zsidók között, hiszen a cári kormány a zsidókat is halálos ellenségeivé tette. Oroszországnak csak néhány csatát kell vesztenie és a harctér a Visztulától máris a Dvinához és a Dnyeperhez tevődik át; a német hadsereg hátában, annak védelme alatt, lengyel szövetségeseknek egy hadserege alakul majd; s méltó büntetés lesz Poroszországnak, ha akkor saját biztonsága érdekében helyre kell állítania egy erős Lengyelországot.

Eddig csak a közvetlen katonai vonatkozásokat vettük szemügyre, s úgy találtuk, hogy az adott kérdésben Oroszország figyelmen kívül hagyható. De még inkább megmutatkozik ez, ha egy pillantást vetünk Oroszország általános gazdasági helyzetére és különösen pénzügyi helyzetére.

VI

Oroszország belső helyzete e pillanatban csaknem kétségbeejtő. Az 1861-es parasztfelszabadítás és a tőkés nagyiparnak ezzel részben mint okkal, részben mint következménnyel összefüggő fejlődése ezt a valamennyi ország közül legstabilabbat, *ezt az európai Kínát*, gazdasági és társadalmi forradalomba taszította, amely most feltartóztathatatlanul halad a maga útján; s egyelőre főképpen pusztítással jár.

A nemesség a felszabadításkor kártalanítást kapott állami kötelezvényekben, amelyeknek a lehető leggyorsabban nyakára hágott. Amikor ezzel elkészült, az új vasutak piacot nyitottak erdői számára, a fát kivágatta és eladta, s ismét pompásan és vidáman élt, amíg a bevételből futotta. A gazdálkodás az uradalmakon, az új feltételek között,

szabad munkásokkal többnyire csöppet sem kielégítő; nem csoda hát, hogy az orosz földbirtokos nemesség nyakig eladósodott, ha ugyan teljesen csődbe nem ment, és hogy a birtokok terméshozama inkább csökken, mint emelkedik.

A paraszt kevesebb és többnyire rosszabb földet kapott, mint amennyin és amilyenen azelőtt gazdálkodott; megfosztották a községi legelő- és erdőhasználattól, s ezzel az állattartás alapjától; az adókat jelentősen felemelték, s ezeket most magának a parasztnak kellett mindenütt pénzben fizetnie; ehhez hozzászámíthatók még az állam által előlegezett megváltáspénz (vikup) kamatjaira és törlesztésére fizetett részletek – szintén pénzben; egyszóval, általános gazdasági helyzetének minden romlása tetejében még hirtelen a naturális gazdaságból a pénzgazdaságba kényszerítették, ami egymagában is elegendő, hogy egy ország parasztsága tönkremenjen. Következésképpen – rohamosan fokozódott a parasztok kizsákmányolása a vidéki pénztulajdonosok, a gazdagabb parasztok és kocsmárosok, mirojedek (szó szerint községfalók) és kulákok (uzsorások) részéről. S mintha mindez még nem lett volna elegendő, megjelent az új nagyipar, s tönkretette a parasztok naturális gazdaságának utolsó maradványait is. A nagyipar konkurrenciája nemcsak a parasztok saját szükségleteik kielégítését szolgáló háziipari termelését ásta alá, hanem az eladásra szánt kézműves termékeiktől is elvette a piacot, avagy a legjobb esetben ezt a kézművességet a tőkés „felvásárlónak" vagy – ami még rosszabb – közvetítőjének uralma alá kényszerítette. Az orosz paraszt a maga kezdetleges földművelésével és ősi kommunisztikus faluközösségével hirtelen összeütközésbe került a modern nagyipar legfejlettebb formájával, amelynek erőszakkal meg kellett teremtenie belső piacát; olyan helyzet ez, amelyben a parasztnak menthetetlenül tönkre kellett mennie. Csakhogy a paraszt Oroszország népességének majdnem kilenctized részét alkotta és a parasztság tönkremenetele egyértelmű volt Oroszország – legalábbis időleges – tönkremenetelével.*

* Mindezt egy évvel ezelőtt kifejtettem már a Neue Zeit 1891/92. évi 19. számában „A szocializmus Németországban" c. cikkben. — *Engels jegyzete.*

Miután mintegy húsz esztendeje tart már a társadalmi átalakulás e folyamata, más következményeit is tapasztalhattuk. A kíméletlen erdőirtás elpusztította a talajnedvesség tárházát, az esővíz és a hólé, mielőtt még a talaj felszívhatná, gyorsan lefolyt a patakokon és folyókon, erős árvizeket okozva; nyáron viszont a folyók leapadtak és a talaj kiszáradt. Oroszország legtermékenyebb vidékein a talajnedvesség szintje sok helyütt állítólag egy teljes méterrel süllyedt, úgyhogy a gabonafélék gyökerei már nem érik el és elszáradnak. Ily módon nemcsak az emberek mentek tönkre, hanem sok vidéken legalább egy emberöltőre a talaj is.

A tönkremenésnek ezt az eddig krónikus folyamatát az 1891-es éhínség akuttá és így az egész világ számára láthatóvá tette. Oroszország ezért nem tud 1891 óta kikecmeregni az éhínségből. Ez a szűk esztendő jórészt tönkretette a parasztok utolsó és legfontosabb termelési eszközét — a jószágot — és az eladósodást annyira fokozta, hogy utolsó ellenállóerejük is megtört.

Ilyen helyzetben egy ország legfeljebb élethalálháborúra vállalkozhat. De még ahhoz sincsenek meg az eszközök. Oroszországban a nemesség, és most már a parasztság is, adósságból él, és adósságból él elsősorban az állam. Hogy az orosz államnak mennyi adóssága van kifelé, azt tudjuk: több mint négymilliárd márka. Mennyi a belső adóssága, azt senki sem tudja; először is, mert nem ismerjük a felvett kölcsönök összegét, sem a forgalomban levő papírpénz mennyiségét; s másodszor, mert napról napra változik ennek a papírpénznek az értéke. Annyi azonban bizonyos: Oroszország hitele külföldön kimerült. A négymilliárd márka összegű orosz államkötvény csordultig telítette a nyugat-európai pénzpiacot. Anglia már régen, Németország pedig újabban túladott „oroszai" nagy részén. Hollandia és Franciaország is elrontotta a gyomrát felvásárlásukkal, amint ez a legutóbbi orosz kölcsön jegyzéskor Párizsban megmutatkozott; az 500 millió frankból csak 300 milliót sikerült elhelyezni, 200 milliót pedig az orosz pénzügyminiszternek vissza kellett vennie a kölcsönt jegyző és túljegyző bankároktól. Ezzel

bebizonyosodott, hogy egy újabb orosz kölcsön a közeljövőben még Franciaországban sem számíthat semmiféle sikerre.

Ilyen helyzetben van az az ország, amely állítólag közvetlen háborús veszéllyel fenyeget bennünket, s amely valójában még arra sem képes, hogy egy élethalálháborút indítson, hacsak mi magunk nem vagyunk olyan ostobák, hogy odavessük neki az ehhez szükséges pénzt.

Felfoghatatlan a francia kormánynak és a rá nyomást gyakoroló francia *polgári* közvéleménynek az értetlensége. Nem Franciaországnak van szüksége Oroszországra, hanem inkább Oroszországnak van szüksége Franciaországra. Franciaország nélkül a cár a maga politikájával Európában el volna szigetelve, tehetetlenül tűrnie kellene, hogy Nyugaton és a Balkánon minden a maga útján haladjon. Némi ésszel Franciaország azt csikarhatna ki Oroszországból, amit csak akar. Ehelyett azonban a hivatalos Franciaország hason csúszik a cár előtt.

Oroszország búzaexportját máris tönkretette az olcsóbb amerikai konkurrencia. Fő kiviteli cikke csupán a rozs marad, s ez szinte kizárólag Németországba megy. *Mihelyt Németország fekete kenyér helyett fehér kenyeret fog enni, a mostani hivatalos cári-nagyburzsoá Oroszország csődbe jut.*

VII

Eleget bíráltuk már szomszédos békés ellenségeinket. De vajon hogy állunk idehaza?

Kereken meg kell mondanunk: a szolgálati idő fokozatos csökkentése a hadsereg szempontjából csak akkor lehet előnyös, ha egyszer s mindenkorra teljesen véget vetnek a *katonanyúzásnak*, amely az utóbbi években elharapózott és sokkal inkább vált szabállyá a hadseregben, mint ahogy azt bevallani hajlandók.

A túlzott alakisággal és a szemlék sulykolásával egy tőről fakad a katonanyúzás. Ezek mindig is divatban voltak a porosz hadseregben, mihelyt egy időre békehadsereg lett,

s a poroszoktól átterjed a szászokhoz, a bajorokhoz is stb. Azoknak az igazi „óporosz" időknek az öröksége, amikor a katona vagy toborozott csavargó, vagy jobbágyparasztfiú volt, s ezért zokszó nélkül kellett tűrnie junker tisztjeitől minden bántalmazást és megaláztatást. S főleg a lecsúszott éhenkórász és élősködő nemesség, amely az Elbától keletre elég szép számban akad, még ma is szállítja a maga kontingensét a legkomiszabb katonanyúzókból, és ebben a tekintetben csak a felfuvalkodott burzsoá ficsúrok vehetik fel vele a versenyt, akik a junkert szeretnék játszani.

A katonák gyötrése sohasem halt ki teljesen a porosz hadseregben. Csakhogy ez régebben ritkább, enyhébb és hellyel-közzel mulatságosabb volt. Amióta azonban a katonát mind több dologra kellett megtanítani, de ugyanakkor nem gondoltak arra, hogy az elavult és értelmetlenné vált taktikai gyakorlatok felesleges részét eltöröljék, az altiszt hallgatólagosan egyre inkább teljhatalmat kapott, hogy tetszése szerint válassza meg kiképzési módszerét. Továbbá — közvetve — valósággal rákényszerítették az erőszakos módszerek alkalmazására azzal az utasítással, hogy bizonyos korlátozott idő alatt kell ezt vagy azt tökéletesen belesulykolniuk szakaszukba. Így aztán a katona panasztételi joga merő gúny, nem csoda hát, hogy a kedvelt óporosz módszer ismét szépen divatba jött ott, ahol a katonák ezt eltűrték. Bizonyosra veszem ugyanis, hogy a nyugati országrész ezredeiben, vagy az olyan ezredekben, amelyekben sok a nagyvárosi ember, jóval kevesebb példát találunk a katonanyúzásra, mint az olyanokban, amelyek zömben az Elbától keletre eső országrészek parasztjaiból állnak.

Ennek régebben — legalábbis a gyakorlatban — volt ellenszere. A simacsövű elöltöltő puskánál könnyű volt gyakorlat közben egy kavicsot ereszteni a csőbe a vaktöltényre, s így elég gyakran előfordult, hogy hadgyakorlaton a gyűlölt parancsnokot véletlenségből agyonlőtték. Ez néha félre is sikerült; ismertem egy kölni fiatalembert, aki 1843-ban ily módon lelte halálát egy, a századosnak szánt lövedéktől. Ma a kis kaliberű hátultöltő puskával ez már nem megy

olyan könnyen és észrevétlenül; ezzel szemben a hadseregben előforduló öngyilkosságok statisztikája elég pontos barométerként mutatja a katonanyúzás fokát. De ha „komolyra fordul a helyzet" és éles töltényeket kapnak a katonák, mindenesetre kérdéses, vajon nem akadnak-e újra hívei a régi gyakorlatnak, amint ez a legutóbbi háborúkban itt-ott állítólag előfordult; a győzelmet persze ez nemigen mozdítaná elő.

Angol tisztek egyöntetűen arról számolnak be, hogy a francia hadsereg 1891-es champagne-i hadgyakorlata során milyen rendkívüli jó viszonyt tapasztaltak a parancsnok és a katona között. Ebben a hadseregben teljesen lehetetlen volna olyasmi, amiről laktanyáinkból olyan gyakran szivárognak ki hírek a sajtóba. A porosz botbüntetés bevezetésére tett kísérlet már a nagy francia forradalom előtt is meghiúsult. Az algériai hadjáratokban és a második császárság legvadabb időszakában egyetlen parancsnok sem merte volna a francia katonával megtenni akár csak a tizedrészét is annak, amit valamennyiünk szemeláttára a német katonával megtesznek. S ma, az általános hadkötelezettség bevezetése után, szeretném azt a francia altisztet látni, aki egymás felpofozására vagy arculköpésére merne parancsot adni a katonáknak. S mennyire megvethetik a francia katonák leendő ellenfeleiket, amikor hallják és olvassák, hogy azok mi mindent eltűrnek zokszó nélkül. Arról pedig gondoskodnak, hogy a katonák ezt minden francia laktanyában hallhassák és olvashassák.

A franciáknál a hadseregben a szellem és a tiszteknek, altiszteknek és katonáknak a kapcsolata olyan, amilyen Poroszországban 1813-tól 1815-ig uralkodott és katonáinkat két ízben is Párizsba juttatta. Nálunk viszont egyre inkább az 1806-os állapotokhoz közelednek, amikor a katonát alig vették emberszámba, amikor botozták és gyötörték, s amikor közte és a tiszt között áthidalhatatlan szakadék tátongott — s ezek az állapotok juttatták a hadsereget Jénához és francia fogságba.

Ma annyit beszélnek arról, hogy az erkölcsi tényezőknek milyen döntő jelentőségük van a háborúban. S a békében mimást tesznek, mint hogy szinte rendszeresen pusztítják ezeket?

VIII

Eddig azt tételeztük fel, hogy a szolgálati idő fokozatos, egyenlő csökkentésére vonatkozó javaslat, amelynek végső célja a milíciarendszerre való áttérés, általános elfogadásra talál. De mindenekelőtt az a kérdés, vajon elfogadják-e?

Tegyük fel, hogy Németország először Ausztriának, Olaszországnak és Franciaországnak teszi ezt a javaslatot. Ausztria örömmel fogadná a szolgálati időnek két évre való maximálását és saját gyakorlatában valószínüleg tovább csökkentené ezt. Az osztrák hadseregben, úgy látszik, sokkal nyíltabban kimondják, mint a németben, hogy milyen kedvező eredményeket értek el a csapatok egy részének rövid szolgálati idejével. Sok tiszt náluk kereken kijelenti, hogy a mindössze néhány hónapi szolgálatot teljesítő Landwehr jobb, mint a sorkatonaság; az mindenesetre mellettük szól, hogy a Landwehr-zászlóaljak — amint arról biztosítottak — 24 óra alatt mozgósíthatók, míg egy sorzászlóaljnál ehhez több nap szükséges. Persze: a sorcsapatoknál nem mernek hozzányúlni a régi osztrák pöffeszkedő rutinhoz, a Landwehrnél viszont, ahol minden intézményt újonnan hoztak létre, volt annyi bátorságuk, hogy ezt ne honosítsák meg. Annyi bizonyos, hogy Ausztriában a nép és a kormány egyaránt a katonai terhek könnyítése után sóvárog, s ez, éppen a saját tapasztalataik alapján, a szolgálati idő csökkentésével érhető el a leginkább.

Olaszország is kapva kapna az ilyen javaslaton. Már-már összeroskad a katonai költségvetés súlya alatt, mégpedig olyan mértékben, hogy megváltoztatására azonnali orvosság kell. Itt is a maximális szolgálati idő csökkentése a legrövidebb és legegyszerűbb út. Megállapíthatjuk tehát, hogy a hármas szövetség vagy összeomlik, vagy pedig olyan eszközhöz kell folyamodnia, amely többé-kevésbé a mi javaslatunkra lyukad ki.

S ha Németország Ausztria és Olaszország hozzájárulására támaszkodva terjeszti ezt a javaslatot a francia kormány elé, akkor ez igen kényes helyzetbe kerül. Ha a javaslatot elfogadja, ezáltal egyáltalán nem romlik relatív katonai helyzete,

ellenkezőleg, lehetősége nyílik e relatív helyzet javítására. Sok szempontból hátrányos Franciaországnak, hogy az általános hadkötelezettséget csak 20 éve vezették be. A hátrány azonban magában foglalja az újdonság előnyét is, hogy a hajdanából való copfot csak nemrég nyisszantották le, hogy további javítások könnyen bevezethetők, nem ütköznek megcsontosodott előítéletek szívós ellenállásába. *Nagy vereségek* után minden hadsereg rendkívül tanulékony. Ezért Franciaországban a szerződésben előírt szolgálati idő jobb kihasználása sokkal könnyebben volna elérhető, mint másutt, s mivel az iskolaügy, éppúgy mint a hadsereg, ott a forradalmi átalakulás állapotában van, az ifjúság általános testnevelése és sajátosan katonai előképzése is hamarább és könnyebben volna megoldható, mint másutt. Ez azonban azt jelentené, hogy Franciaország katonai helyzete Németországéhoz viszonyítva erősödne. Mindamellett lehetséges, sőt eléggé valószínű is, hogy a soviniszta irányzat — a francia sovinizmus éppoly ostoba, mint a német — elég erős lesz minden olyan kormány megbuktatásához, amely ilyesmit elfogad, kivált ha az Németországtól ered. Tegyük fel, hogy Franciaország visszautasítja a javaslatot. Mi történik akkor?

Ebben az esetben Németországnak, pusztán abból a tényből, hogy ilyen javaslatot tett, óriási előnye származik. Ne feledjük: Bismarck huszonhét évi garázdálkodása Németországot — nem ok nélkül — gyűlöletessé tette az egész külföld előtt. Se az észak-schleswigi dánok annektálásának, sem a rájuk vonatkozó prágai békeszerződés-cikkely megszegésének, majd végül elsikkasztásának, sem Elzász-Lotaringia annexiójának, sem a poroszországi lengyelek ellen foganatosított kicsinyes intézkedéseknek a legcsekélyebb közük sem volt a „nemzeti egység" helyreállításához. Bismarck értett hozzá, hogy Németországot hódításszomjas nép hírébe hozza; a német soviniszta polgár, aki a német osztrákokat kiebrudalta és ennek ellenére még mindig *„az Etschtől Memelig"** akarja testvérileg tömöríteni Németországot,

* Utalás Hoffmann von Fallersleben „Deutschland, Deutschland über alles" c. versére. — *Szerk.*

viszont Hollandiát, Flandriát, Svájcot és Oroszország állítólagos „német" keleti-tengeri tartományait a Német Birodalommal szeretné egyesíteni — ez a német soviniszta derekasan segítette Bismarckot, mégpedig oly nagyszerű eredménnyel, hogy ma már Európában senki sem bízik a „becsületes németekben". Bárhová megy is az ember, mindenütt Franciaország iránti rokonszenvvel és Németországgal szembeni bizalmatlansággal találkozik, mivel Németországot tekintik a jelenlegi háborús veszély okának. Mindennek véget lehetne vetni, ha Németország rászánná magát indítványunk előterjesztésére. Ezáltal minden kétséget kizáró módon a béke bajnokaként lépne a színre. Késznek mutatkozna arra, hogy elöl járjon a leszerelés ügyében, amint ez illik is ahhoz az országhoz, amely megadta a jelt a fegyverkezésre. A bizalmatlanság bizalommá, az ellenszenv rokonszenvvé változna át. Ezáltal nemcsak az a szólam válna végre valósággá, amely szerint a hármas szövetség békés szövetség, hanem maga a hármas szövetség is, amely most csak látszat. Európa és Amerika egész közvéleménye Németország mellé állna. S ez olyan erkölcsi sikert jelentene, amely bőségesen ellensúlyozna minden, javaslatunkból esetleg még kiokoskodható katonai hátrányt.

Franciaország viszont a leszerelési javaslat visszautasításával ugyanabba az előnytelen s gyanús helyzetbe kerülne, amelyben Németország jelenleg van. Most valamennyien látjuk, mondaná az európai nyárspolgár — márpedig ez a legnagyobb nagyhatalom —, most valamennyien látjuk, ki akar békét és ki háborút. S ha akkor egyszer majd valóban háborúéhes kormány jutna hatalomra Franciaországban, olyan helyzettel találná szemben magát, hogy csak egy kis ésszel is teljesen lehetetlennek kellene tartania a háborút. Bárhogyan ügyeskedjék is Franciaország, egész Európa benne látná a háború előidézőjét, azt a felet, amely a háborút kikényszerítette. Ezzel nemcsak a kis országokat, s nemcsak Angliát hangolná maga ellen, hanem Oroszország segítségében sem lehetne bizonyos, Oroszország ama hagyományos segítségében, amelynek lényege, hogy szövetségesét előbb belehajszolja, majd cserben hagyja a háborúban.

Ne feledjük: *a következő háborúban Anglia dönt.* Mind az Oroszországgal és Franciaországgal hadban álló hármas szövetség, mind az Oroszországtól ellenséges terület által elzárt Franciaország, a számukra nélkülözhetetlen jelentős gabonabehozatal folytán rá vannak utalva a tengeri útra. Márpedig a tengeren Anglia a feltétlen úr. Ha flottáját az egyik fél rendelkezésére bocsátja, akkor a másikat egyszerűen kiéhezteti, elzárja a gabonabehozatal elől; Párizs kiéheztetése ez, hallatlanul megnövekedett méretekben, s hogy a kiéheztetett félnek kapitulálnia kell, az éppoly bizonyos, mint kétszer kettő négy.

Nos, ebben a pillanatban Angliában a liberális áramlat kerekedett felül, s az angol liberálisok határozottan a franciákkal rokonszenveznek. Emellett az öreg Gladstone személy szerint oroszbarát. Egy európai háború kitörése esetén Anglia, ameddig csak lehet, semleges marad; de az említett körülmények között még „jóindulatú" semlegessége is döntő segítséget jelenthet az egyik hadviselő félnek. Ha Németország megteszi az általunk ajánlott javaslatot és Franciaország ezt visszautasítja, Németország nemcsak minden ellenkező angol szimpátiát küzdene le és biztosítaná Anglia jóindulatú semlegességét, hanem azonfelül szinte lehetetlenné tenné az angol kormánynak, hogy a háborúban Németország ellenségeihez csatlakozzon. Tehát befejezésül:

Vagy elfogadja Franciaország a javaslatot, s akkor ténylegesen elhárul az egyre fokozódó fegyverkezés miatt fenyegető háborús veszély, a népek nyugalomhoz jutnak, s Németországé lesz a dicsőség, hogy ezen az úton megtette az első lépést; vagy pedig Franciaország visszautasítja a javaslatot, s akkor olyan mértékben romlik saját helyzete Európában és javul Németország helyzete, hogy Németországnak egyáltalán nem kell többé háborútól tartania, sőt szövetségeseivel egyetemben, akik csak ekkor válnak igazán szövetségeseivé, minden kockázat nélkül saját szakállára is megkezdheti a szolgálati idő fokozatos csökkentését és a milíciarendszerre való áttérés előkészítését.

Vajon lesz-e az illetékesekben annyi bátorság, hogy megtegyék a mentő lépést? Vagy pedig várnak, amíg majd felismerve Oroszország helyzetét, Franciaország teszi meg az első lépést és magának aratja le a dicsőséget?

A megírás ideje: 1895. február.
Először megjelent: Vorwärts, 1903. március 1., 2., 3., 4., 5., 7., 9., 10. (51–56., 58–59. sz.)
Eredeti nyelve: német.

MARX ÉS ENGELS LEVELEZÉSÉBŐL

MARX – ENGELSNEK

London, 1857. szeptember 25.

. . . „*Hadsereg*"-ed* nagyon szép; a terjedelme azonban valósággal fejbe kólintott, mert ez a sok munka bizonyára árt neked. Ha tudtam volna, hogy éjszakákon át dolgozol, inkább hagytam volna az egészet a fenébe.

A hadsereg története mindennél szemléltetőbben domborítja ki a termelőerők és a társadalmi viszonyok összefüggéséről vallott nézetünk helyességét. A hadsereg egyébként is fontos a gazdasági fejlődés szempontjából. Pl. a bér az ókorban először a hadseregben fejlődött ki teljesen. Ugyanígy a rómaiaknál a *peculium castrense*** az első jogi forma, amelyben elismerik a nem családapák ingó tulajdonát. A céhrendszer kezdetei is a fabri*** testületében találhatók meg. Ugyancsak itt figyelhető meg a gépi berendezés első nagybani alkalmazása. Még a fémek különös értéke és pénzként való használata is, úgy látszik, eredetileg – Grimm kőkorszakának elmúltával – hadi jelentőségükön alapult. A munkának egy ágazaton *belüli* megosztása szintén a hadseregekben valósult meg először. A polgári társadalmak egész történetéről is nagyon frappáns áttekintést nyújt. Ha egyszer időd lesz, ki kell dolgoznod a kérdést ebből a szemszögből.

* Lásd I. köt., 265—317. oldalt. — *Szerk.*
** A katonák magántulajdona a táborban. — *Szerk.*
*** Kézművesek a római hadseregben. — *Szerk.*

Fejtegetésedben nézetem szerint legfeljebb a következő pontok kerülték el figyelmedet: 1. A kialakult zsoldosrendszer első megjelenése nagy arányokban és egy csapásra a karthágóiaknál (magánhasználatunkra utánanézek egy berlini szerzőnek a karthágói seregekről írt munkájában, melyről csak később szereztem tudomást).[257] 2. A hadügy fejlődése Itáliában a XV. században és a XVI. század elején. Mindenesetre taktikai fortélyok itt alakultak ki. Mellesleg igen mulatságos, ahogy Machiavelli leírja (ezt kiírom neked) Firenze történetéről szóló művében, hogyan verekedtek a condottierék. (De ha elmegyek hozzád Brightonba [mikor?], inkább elviszem neked a Machiavelli-kötetet. „Firenze története" mesterműű.) Végül 3. az ázsiai hadügy, ahogyan először a perzsáknál jelentkezik, de aztán igen eltérő módosulásokkal a mongoloknál és törököknél stb. is fellelhető . . .

MARX – LASSALLE-NAK

London, 1859. február 4.

... *Ami a háborút illeti:* itt *általános* az a nézet, hogy a háború Itáliában elkerülhetetlen. Annyi bizonyos: Emánuel úr komolyan veszi a dolgot, Bonaparte úr pedig komolyan vette. Ez utóbbinak az indítéka 1. *Az olasz tőröktől való félelem.* Orsini halála óta folyton valami suskusa volt a carbonarikkal, és *Plon-Plon*, „Clotilde" férje volt a közvetítő. 2. *A szerfelett nyomasztó pénzügyi helyzet:* csakugyan lehetetlen már a francia hadsereget „békeidőben" tovább élelmezni; Lombardia gazdag. Amellett a háború megint módot adna „hadikölcsönökre" is. Minden más kölcsön „lehetetlen". 3. Az utóbbi két évben Bonaparte napról napra többet vesztett tekintélyéből Franciaország valamennyi pártja szemében, diplomáciai műveletei pedig szintén sorra kudarcba fulladtak. Történnie *kell* tehát valaminek, hogy visszaszerezze presztizsét. Még vidéken is nagy a zúgolódás a végzetesen alacsony gabonaárak miatt, és Bonaparte úr hiába próbálta a gabonaraktárakra vonatkozó rendeleteivel mesterségesen felverni a búza árát. 4. Oroszország uszítja a Tuileriákban ülő parvenüt.* Csehország, Morvaország, Galícia, Dél-, Észak- és Kelet-Magyarország, Illíria stb. pánszláv mozgalma és egy itáliai háború szinte bizonyossá tenné,

* III. Napóleont. — *Szerk.*

hogy Oroszország végre megtörheti Ausztria ellenállását. (Oroszország retteg egy belső agrárforradalomtól és a kormánynak a külső háború mint villámhárító talán kapóra jönne, nem is szólva mindenféle diplomáciai célokról.) 5. Plon-Plon úr, a vesztfáliai exkirály* fia, és klikkje (élén Girardinnal és egy magyar, lengyel, olasz álforradalmárokból álló nagyon vegyes csürhével) mindent elkövet, hogy a dolgot döntésre vigye. 6. Az Ausztria elleni itáliai háború az egyetlen, amelyben Anglia, minthogy nem léphet fel nyíltan a pápa stb. *mellett* és az úgynevezett szabadság *ellen*, semleges marad majd, legalábbis kezdetben. Oroszország viszont sakkban tartaná Poroszországot, ha ez utóbbinak, amit nem hiszek, már a harc kezdetén kedve kerekedne a beavatkozásra.

Másfelől egészen bizonyos, hogy Louis Bonaparte úr pokolian fél egy valódi, komoly háborútól. 1. Ez az ember mindig tele van aggodalmakkal és mint minden játékos, korántsem határozott. El-elmászott a Rubiconig, de mindig a mögötte állóknak kellett őt beletaszítaniuk. Boulogne-nál, Strasbourg-nál, 1851 decemberében – mindig *rákényszerítették*, hogy végre vegye komolyan a terveit.[258] 2. Az a módfeletti hűvösség, amellyel tervét Franciaországban fogadták, természetesen nem hat serkentőleg. A tömegek közönyösek. Viszont nyílt és komoly ellenkezésre talált a pénzarisztokráciánál, az ipari és kereskedelmi mágnásoknál, a papságnál és végül a magas tábornoki karban (pl. Pélissier és Canrobert). A katonai kilátások valóban nem fényesek. Még ha készpénznek vesszük is a Constitutionnel szájhősködését. Ha Franciaország mindent egybevetve összehoz 700 ezer embert, ebből a legkedvezőbb becslés szerint 580 ezer a szolgálatképes. Algéria elvisz 50 ezret; 49 ezer csendőr stb.; 100 ezer (minimum) a városok (Párizs stb.) és a franciaországi erődök helyőrségére kell; legalább 181 ezer a svájci, a német és a belga határon álló figyelőseregre szükséges. Marad 200 ezer, ez pedig még az aprócska piemonti hadsereggel együtt sem valami hatalmas túlerő az osztrákokkal szemben,

* Jérôme Bonaparte. — *Szerk.*

akiknek erős állásaik vannak a Mincio és az Adige mentén.

Akárhogy van is, ha Bonaparte úr most meghátrál, a francia hadsereg többsége előtt lejáratta magát, és ez talán rábírja, hogy végül mégiscsak nekivágjon.

Úgy látom, azt hiszed, hogy egy ilyen háborúban Magyarország felkelne. Én ebben nagyon kételkedem. Ausztria természetesen figyelősereget állít majd fel Oroszország ellen a galíciai—magyar határon, és ez egyúttal Magyarországot is sakkban tartja. A magyar ezredeket (ha nem osztják el őket az ellenségeik, a csehek, a szerbek, a szlovének stb. közt, amint ez nagyrészt már meg is történt) német tartományokba helyezik majd át.

A háború természetesen komoly és végül minden bizonnyal forradalmi következményekkel járna. Eleinte azonban megerősíti a bonapartizmust Franciaországban, visszaszorítja a belső mozgalmat Angliában és Oroszországban, felszítja a legkicsinyesebb nemzetiségi szenvedélyeket Németországban stb., s ezért nézetem szerint egyelőre minden tekintetben ellenforradalmi hatása lesz . . .

MARX – LASSALLE-NAK

London, 1859. február 25.

... Engelsnek az a szándéka, hogy – egyelőre *névtelenül* – kis brosúrát tesz közzé „A Pó és a Rajna" címmel.

Fő tartalma: katonai, azaz hadtudományi szempontból bebizonyítja, hogy mindazok az érvek, amelyeket amellett hoznak fel, hogy az osztrákoknak szükségük van a Mincio-vonalra *Németország* megvédéséhez, egyúttal amellett is szólnak, hogy Franciaország számára elengedhetetlen a Rajna-határ önmaga megvédéséhez; továbbá, hogy *Ausztriának* ugyan fontos érdeke fűződik a Mincio-vonalhoz, Németországnak viszont, mint egységes hatalomnak, nem fűződik ehhez semmiféle érdeke, és hogy Itáliát Németország katonailag mindig uralni fogja, amíg egész Svájc nem válik franciává. A dolog főleg az augsburgi Allgemeine Zeitung stratégái ellen irányul, egyébként természetesen, nemzeti szellemben, Bonaparte úr ellen.

Hogy e brosúra kiadása – amely szinte semmi költséggel sem jár, mert csak egy ív terjedelmű – jelen pillanatban valóságos könyvkereskedői *spekuláció* (in the eminent sense of the word*), erről egész „kritikai ítélőképességemmel" kezeskedem. Engels, amióta részt vett a badeni hadjáratban, a hadtudomány szakértőjévé lett. Amellett, mint tudod, rendkívül meggyőzően ír.

* A szó igazi értelmében. — *Szerk.*

A könyvkereskedőnek azonban titokban kellene tartania a szerző nevét, amíg a szerző maga fel nem fedi kilétét. Bizonyosra veheted, hogy a legnagyobb poroszországi katonai írókat fogják meggyanúsítani a szerzőséggel . . .

MARX – ENGELSNEK

London, 1861. február 27.

. . . Esténként kikapcsolódásképpen Appianosz római polgárháborúit olvastam görög eredetiben. Nagyon értékes könyv. A fickó egyiptomi származású. Schlosser azt mondja, „nincs lelke" — valószínűleg azért, mert ezekben a polgárháborúkban lehatol az anyagi alapig. Spartacus nála az egész antik történelem legnagyszerűbb figurája. Nagy hadvezér (nem Garibaldi), nemes jellem, az ókori proletariátus igazi képviselője. Pompeius viszont szarházi; Lucullus (Mithridatész elleni) sikereinek, Sertorius (hispaniai) sikereinek stb. elsikkasztásával tett szert érdemtelenül hírnévre, mint Sulla „ifjú bizalmasa" stb. A római Odilon Barrot mint hadvezér. Mihelyt Caesarral szemben meg kell mutatnia, mit tud — tökfilkó. Caesar a legnagyobb katonai hibákat követte el, szándékos képtelenségeket, hogy a vele szemben álló filisztert kihozza a sodrából. Egy közönséges római hadvezér, például Crassus, hatszor is megsemmisítette volna az epiruszi harc[259] folyamán. De Pompeiusszal mindent meg lehetett csinálni. Shakespeare a „Felsült szerelmesek"-ben úgy látszik megsejtette, mi volt Pompeius igazában . . .

ENGELS – MARXNAK

Manchester, 1861. június 12.

. . . Sajnos nem gyűjtöttem össze újságokat az amerikai háborúról, és sok helységet meg sem lehet találni a térképen. A lényeg a következő:

A Dél titokban már évek óta fegyverkezett, de különösen az elnökválasztási izgalmak óta; Buchanan miniszterei-nek árulása következtében még az utolsó pillanatban is rengeteg pénzt és fegyvert kapott. Ezért az Észak március 4-ig teljesen meg volt bénítva. Egészen Sumter elestéig Lincoln nem tett vagy nem tehetett egyebet, mint hogy a kis létszámú katonaságot (összesen 18 ezer fő, legtöbbjük az indiánok ellen nyugaton szétforgácsolva) kissé összébb vonta és rendbe szedte. Most végre, a Sumter elleni támadás után, Észak eléggé felháborodott, hogy minden ellenzékieskedést elnémítson és ezzel lehetővé tegyen egy erőteljes katonai akciót. 75 ezer embert hívtak be, akik most nyilván fegyverben állnak, de úgy látszik tízszer annyian jelentkeztek és lehet, hogy most már 100 ezer ember is van. Bár ezek még koránt sincsenek összpontosítva. Egy újabb behívás Lincoln részéről bármelyik nap várható, s ez kevesebb időt fog igénybe venni, mert most minden jobban elő van készítve. A 75 ezer ember, vagy jobban mondva az a részük, amely Washington környékén, az Ohiónál Kentuckyval szemben áll és St. Louisban (Missouri) várakozik (tehát az Ohióban

és Pennsylvaniában levő tartalékokat nem számítva), elegendő volt, hogy az Észak és Dél erői közötti egyensúlyt a Potomac vonalán egyelőre helyreállítsa, sőt pillanatnyilag lehetővé tegye, hogy az északiak kis távolságra támadjanak.

A déliek és az északiak első célpontja egyaránt Washington volt. A déliek támadása túlságosan gyengének bizonyult; úgy látszik Richmondon túl a főerők már nem voltak elegendők egy idejében mérendő csapáshoz. Mindössze annyit értek el, hogy egy mozgó hadoszlopot küldtek a Potomacon a Washington fölött fekvő Harper's Ferrybe. Hadállásuk kiválóan alkalmas az Észak (Maryland és Pennsylvania) elleni támadásra, és ott húzódik, ahol a Shenandoah, egy jelentékeny folyó, a Potomacba torkollik; harcászatilag tehát igen erős és mindkét folyót teljesen uralja. Úgy látszik, hogy nem véletlenül helyezte oda a szövetségi hadszertárat a jövendő szecessziót előrelátó és elősegítő kormány. Harper's Ferry megszállása igen érzékenyen érinti az Unió csapatainak a Potomac-vonal feletti uralmát, s a déli csapatok, ha tömegestől előrenyomulnak eddig a vonalig, mindjárt biztosíthatják mindkét part teljes uralmát.

Maryland és Delaware sorsa attól függött, hogy az északiak tudják-e tartani Washingtont; Déltől elvágva, az Unió csapataitól megszállva ezek nyomban az Unió birtokába jutottak. Ez volt az Észak második sikere.

Missourinak a St. Louis-i németek által történt visszahódítása volt a harmadik siker, mégpedig rendkívül fontos siker, mivel St. Louis birtokában a Mississippi elzárható. Hogy Kentucky semlegessége mennyiben kedvez az Északnak vagy a Délnek, az persze a körülményektől és az eseményektől függ majd. Mindenesetre a hadszínteret egyelőre a nyugatabbra fekvő területre korlátozza.

Eredmény: a Dél tehát minden előkészülete ellenére nem ért el többet, mint hogy az Észak, csupán egyhónapi előkészület után, már elhódította fővárosát és három rabszolgatartó államát, egy negyedik rabszolgatartó állam pedig nem mer elszakadni; hogy a Potomacnál a déli támadás megtorpant és az északiak már túlhaladtak a folyón, semmi-

féle ellenállásba nem ütközve. Minden újabb emberrel, akit a Dél még állíthat, az Észak hármat-négyet fog szembeállítani. A szakadár államoknak körülbelül $7^1/_2$ millió lakosuk van, ezek közül több mint 3 millió rabszolga; legalább 1 millió fehéret kell számítani a rabszolgák őrzésére, s így a lakosságból a háború rendelkezésére alig $2^1/_2$ millió marad. Ha ebből 10 százalékot behívnak — a legtöbb, amit valaha is védelmi célokra behívtak —, ez legfeljebb 250 ezer fő. De ennyi bizonyosan nem gyűlik össze. A körülbelül ugyanakkora lakosságú Svájcnak — valamivel több mint 2 millió — mintegy 160 ezer milicistája van *papíron*. Ugyanakkor az Északnak, csak a szabad államokat számítva, 20 milliónyi a lakosa, s ezek *mind* rendelkezésre állnak, kivéve talán Kaliforniát, Utah-t, és a legtávolabbi nyugati területeket. Mondjuk, a számba jöhető lakosság 17 millió, és tekintsük nem 10 százalékukat, hanem csak ennek egyharmadát, $3^1/_3$ százalékot, egy támadó háborúhoz behívhatónak — akkor ez több mint 500 ezer fő, ami bőségesen elegendő, hogy a délieket a legnagyobb erőfeszítéseik ellenére is leverjék. Ami a katonákat illeti, nem kétséges, hogy az északiak fizikailag és erkölcsileg jóval felette állnak a déliek-nek. A déliek izgágaságába jelentős adag gyáva orgyilkos hajlam vegyül. Mindegyik fegyvert visel, de csak azért, hogy viszály esetén *leteríthesse ellenfelét, amikor az még nem is várja a támadást* . . .

ENGELS – MARXNAK

Manchester, 1861. július 3.

. . . A virginiai helyzetre vonatkozó kérdéseidet könnyebb feltenni, mint válaszolni rájuk. Hogy Washington veszélyeztetve van-e még? Közvetlenül nem, különben a déliek nem ürítettek volna ki akkora területet; de persze nem tudni, mi a haderők aránya. Ha az északiak első fő támadását határozottan visszaverik, nem lehet megmondani, mi történik majd, mert nem tudni, hol sikerül megint megállniuk. De mégis 3 az esély 1 ellenében, hogy a Potomac akkor is elegendő akadály lesz.

A Manassas Junctionnál levő állás a délieknek azért szükséges, hogy Északnyugat-Virginiával való összeköttetésüket a Paris és Strasburg* felé vezető vasút révén fenntartsák. Ha Manassas Junctiont elvesztik, a legközelebbi vasúti összeköttetésük Nyugat-Virginiával (a hegyeken túl) a Richmondból Gordonsville-en át Stauntonba vezető vonal – 80 mérfölddel délebbre; elveszítik azt a lehetőséget, hogy elsősorban tartalékaikat közvetlenül az arcvonal mögött gyorsan továbbítsák nyugatról keletre stb. szükség szerint, a Nyugat-Virginiában levő csapataik pedig elvághatók vagy messze visszaszoríthatók. Ez a hadállás jelentősége; hogy harcászatilag van-e valamilyen jelentősége, azt nem tudom

* Észak-amerikai helységek. — *Szerk.*

megmondani, a térképekből semmit sem lehet következtetni. A háború Nyugat-Virginiában különben is eleinte a vasúti csomópontok körül fog zajlani.

A Big Bethel melletti históriának nincs semmi jelentősége; harcászatilag szörnyen rosszul hajtották végre; ilyen önkéntesekkel éjszakai támadást indítani, méghozzá különválasztott oszlopokban — csak zűrzavarral, egymásra lövöldözéssel és megfutamodással végződhetett.

De látom azt is, hogy két dolgot Északon rosszul csinálnak: 1. az újonnan alakított és teljesen menetkész csapatok zömét a jelek szerint egyáltalán nem vetik be, a harcmezőtől 400—500 mérföldnyire hagyják őket állni, holott a Potomacnál megfizethetetlenek lennének, és 2. a derék öreg Scottnak úgy látszik megint óriási átkarolási tervei vannak, amelyek csupán a csapatok hallatlan szétforgácsolását jelentik majd; hogy ez mennyiben vezethet vereségekhez, azt a Dél piszmogását és ismeretlen hőseit tekintve nehéz volna megmondani . . .

ENGELS – MARXNAK

Manchester, 1862. július 30.

... Amerikában rosszul mennek a dolgok, s ezért végső soron főleg Stanton úr felelős, mert Tennessee meghódítása után merő kérkedésből leállította a toborzásokat, tehát a hadsereget szüntelen gyengülésre kárhoztatta éppen akkor, amikor a leginkább lenne szüksége erősítésre a gyors döntő támadáshoz. Az újoncok állandó özönlése, ha eddig nem is döntötte még el a háborút, de az eredményhez nem fért kétség. A folytonos győzelmek idején az újoncok is állandóan özönlöttek. Különösen ostoba lépés volt ez azért, mert a Dél éppen akkor az összes 18 és 35 év közötti férfiakat behívta, tehát mindent egy kártyára tett fel. Ezek a közben bevonult emberek szereznek most mindenütt túlsúlyt a konföderáltaknak és biztosítják számukra a kezdeményezést. Ők voltak, akik lekötötték Hallecket, kiszorították Curtist Arkansasból, megverték McClellant és Jackson vezetése alatt a Shenandoah-völgyben jelt adtak a gerilla-hadjáratokra, amelyek most már az Ohióig terjednek. Stantonénál butább viselkedés már el sem képzelhető.

Továbbá. Amikor Stanton látta, hogy McClellant nem állíthatja félre a Potomac-hadsereg parancsnoki pozíciójából, elkövette azt a butaságot, hogy a Fremont-nak, Banksnek és McDwellnek adott külön parancsnoki jogkörrel gyengítette McClellant és hogy *leváltását megindokolhassa, szétforgácsolta az erőket.* Ennek nemcsak az a következménye, hogy McClellan

vereséget szenvedett, hanem az is, hogy a közvélemény szerint, nem McClellan, hanem Stanton felelős a vereségért. Úgy kell Stanton úrnak.

De ez mit sem jelentene, sőt hasznos is lehetne, ha végre forradalmi módon viselnének háborút. De éppen ez hiányzik. A vereségek nem serkentik a jenkiket, hanem elernyesztik őket. Ha már odáig jutottak, hogy újoncokat olyan ígéretekkel próbálnak toborozni, miszerint csupán 9 hónapra vonultatják be őket, ez nem jelent egyebet, mint: pácban vagyunk és már csak látszathadsereget akarunk, amelyre hivatkozhatnak a béketárgyalásokon. Ez a 300 ezer önkéntes volt a kritérium, s ha az Észak vonakodik kiállítani, csak azt jelenti, hogy alapjában véve fütyül az egészre. Ráadásul micsoda gyávaság tapasztalható a kormányban és a kongresszusban. Félnek a sorozástól, a határozott pénzügyi lépésektől, a rabszolgaság megtámadásától, mindentől, ami égetően szükséges, hagyják, hogy minden cammogjon, ahogy akar, s ha a kongresszus végre megszavaz valami látszatintézkedést, a dicső Lincoln még annyi kikötéssel bástyázza körül, hogy semmi sem marad belőle. Ez a petyhüdtség, ahogy felszúrt hólyagként összeesnek a vereségek nyomására, amelyek a legerősebb és legjobb hadsereget megsemmisítették és Washingtont ténylegesen védtelenné tették, minden rugalmasságnak a teljes hiánya a nép egész tömegében — ez szerintem azt bizonyítja, hogy mindennek vége. Az a kevéske tömeggyűlés stb. mit sem jelent, még egy elnökválasztás izgalmával sem ér fel.

Amellett a tehetségek teljes hiánya. Az egyik tábornok butább a másiknál. Egy sincs, aki a legcsekélyebb kezdeményezésre vagy önálló elhatározásra képes lenne. A kezdeményezés 3 hónap óta megint teljesen az ellenfél kezében van. Emellett az egyik pénzügyi intézkedés esztelenebb, mint a másik. Tehetetlenség és gyávaság mindenütt, kivéve a közkatonákat. Ugyanez áll a politikusokra is — éppoly tehetetlenek és tanácstalanok. S a populus* tehetetle-

* A nép. — *Szerk.*

nebb, mintha 3000 éven át osztrák jogar alatt tespedt volna.

A Dél viszont — nincs miért szemet hunynunk a tények előtt — véresen komolyan veszi a dolgot. Hogy nem kapunk gyapotot, már az is bizonyíték erre. A határállamokban folyó gerillaharc a másik bizonyíték. Az pedig, hogy egy földművelő nép a világtól ennyire elzárva ilyen háborúban helyt tud állni és súlyos vereségek, annyi erőforrás, ember és terület elvesztése után most megint győz és az északi területre behatoló támadással fenyeget — nézetem szerint eldönti a dolgot. Ráadásul nagyszerűen verekednek, s ami a hegyeken kívül, az Unió iránti rokonszenvből még megmaradt, most Kentucky és Tennessee második megszállásakor minden bizonnyal veszendőbe megy.

Ha megszerzik Missourit, a territóriumokat[260] is megszerzik, s akkor az Észak szedheti a sátorfáját.

Egyszóval, ha az Észak nem lép fel azonnal forradalmi módon, iszonyúan megverik, megérdemelten — és minden jel erre vall . . .

MARX – ENGELSNEK

London, 1862. augusztus 7.

... Az amerikai polgárháborúra vonatkozó nézeteiddel nem teljesen értek egyet. Nem hiszem, hogy mindennek vége. Az északiaknál kezdettől fogva a határ menti rabszolgatartó államok képviselői uralkodtak, akik McClellant, Breckinridge-nek ezt az öreg hívét is vezető helyre tolták. A Dél viszont elejétől egységesen cselekedett. Az Észak maga változtatta a rabszolgaságot a Dél katonai erejévé, ahelyett, hogy ellene fordította volna. A Dél a termelőmunkát a rabszolgákra bízza, s így nyugodtan harcba vihette egész haderejét. Egységes katonai vezetése volt, az Északnak viszont nem. Hogy nem volt semmiféle stratégiai terve, az világosan kitűnik már a Kentucky-hadsereg valamennyi hadmozdulatából, amelyet Tennessee meghódítása után végrehajtott. Nézetem szerint mindez másként fordul majd. Az Észak végre komolyan háborút fog viselni, forradalmi eszközökhöz fog folyamodni és lerázza a határ menti rabszolgatartó államok embereinek uralmát. Egyetlen néger ezred megdöbbentő hatással lesz a déliek idegeire.

A 300 ezer ember megszerzésének nehézsége szerintem merőben politikai jellegű. Az északnyugati államok és New England kényszeríteni akarják és rá is kényszerítik majd a kormányt, hogy hagyjon fel eddigi diplomatikus hadviselésével, s most kidolgozzák a 300 ezer ember előteremtésének

feltételeit. Ha Lincoln nem enged (de engedni fog), forradalomra kerül sor.

Ami a katonai tehetségek hiányát illeti, a tábornokok eddigi, merőben diplomáciai és pártintrikák alapján történő kiválasztása nemigen volt alkalmas rá, hogy ilyeneket felszínre hozzon. Úgy látom, hogy Pope tábornok energikus ember.

Ami a pénzügyi intézkedéseket illeti, ügyetlenek, amint ez elkerülhetetlen olyan országban, ahol eddig ténylegesen (az egész állam számára) nem volt semmiféle adó, de azért korántsem olyan bárgyúak, mint Pittnek és társainak az intézkedései. A pénz mostani elértéktelenedése szerintem nem gazdasági, hanem merőben politikai okoknak, bizalmatlanságnak tulajdonítható. Ha tehát más politikát folytatnak, fordulat következik be.

A dolog lényege — szerintem —, hogy az ilyen háborúkat forradalmi módon kell viselni, s hogy a jenkik eddig alkotmányosan próbálták viselni . . .

MARX – ENGELSNEK

London, 1862. szeptember 10.

... Ami a jenkiket illeti, változatlanul az a meggyőződésem, hogy az Észak végül is győzni fog; persze a polgárháború megérhet különféle epizódokat, talán fegyverszüneteket is, és sokáig elhúzódhat. De a Dél csak azzal a feltétellel kötne vagy köthetne békét, hogy a határ menti rabszolgatartó államokat megkapja. Ebben az esetben Kalifornia is neki jutna, az Északnyugat követné, és az egész föderáció, talán New England államainak kivételével ismét egy országot alkotna, ezúttal a rabszolgatartók elismert felsőbbsége alatt. Ilyen lenne az Egyesült Államoknak a Dél által kívánt bázison való rekonstrukciója. Ez azonban lehetetlen és nem fog megtörténni.

Az Észak viszont csak akkor köthet békét, ha a konföderáció a régi rabszolgatartó államokra korlátozódna és a Mississippi-folyó és az Atlanti-óceán közé szorulna. Ebben az esetben a konföderáció csakhamar jobblétre szenderülne. Közbenső fegyverszünetek stb., egy status quo alapján, legfeljebb megszakításokat idéznének elő a hadviselésben.

A mód, ahogyan az Észak háborút visel, nem is lehetett más egy *polgári* köztársaságban, amelyben a szédelgésnek oly sokáig szuverén uralma volt. A Dél, egy oligarchia, inkább alkalmas erre, kivált egy olyan oligarchia, amelyben az egész termelőmunka a négerekre hárul, a 4 millió „white

trash"* pedig hivatásos kalandor. Mindazonáltal a fejemet tenném rá, hogy ezek a fickók, „Kőfal Jackson" ellenére a rövidebbet húzzák. Persze lehetséges, hogy előbb még egyfajta forradalom következik be maguknál az északiaknál.

Willich dandártábornok, és mint Kapp Kölnben mesélte, most Steffen is hadba fog vonulni.

Úgy érzem, kissé túlságosan is a dolgok katonai oldalára hagyatkozol . . .

* „Fehér söpredék." — *Szerk.*

MARX – ENGELSNEK

London, 1862. október 29.

... Ami Amerikát illeti, azt hiszem, a marylandi hadjárat döntő jelentőségű volt, mivel azt mutatja, hogy még a határállamok e leginkább déli érzelmű részében is kevés a híve a konföderáltaknak? Márpedig az egész harc a határállamok körül forog. Aki megszerzi ezeket, azé az uralom az Unió felett. Hogy Lincoln bejelentette a kiadandó felszabadítási törvényeket[261] abban a pillanatban, amikor a konföderáltak Kentuckyban előrenyomultak, ez egyszersmind azt is mutatja, hogy nincsenek többé tekin'ettel a határállamok lojális rabszolgatartóira. A rabszolgatartók Missouriból, Kentuckyból, Tennesseeből máris tömegesen vándorolnak ki délre, fekete jószágukkal együtt, és ha a harc még valamelyest elhúzódik, ami bizonyos, akkor a Dél elveszti ott minden támaszát. A területiumokért kezdte meg a harcot. Maga a háború volt az az eszköz, amely megfosztotta hatalmától a határállamokban, bár ezeket amúgy is egyre lazább kötelékek fűzték már a Délhez, mivel a rabszolgatenyésztés és a belső rabszolgakereskedelem nem talált többé piacra. Ennélfogva nézetem szerint a Dél szempontjából már csak védelemről lehet szó. Csakhogy egyetlen lehetősége a sikerre a támadásban rejlett. Ha igaznak bizonyul a hír, hogy Hooker megkapta a Potomac-hadsereg aktív parancsnokságát, McClellant „visszavonják" a főparancsnok „elmé-

leti" posztjára és Halleck veszi át a parancsnokságot Nyugaton, akkor a hadviselés bizonyára Virginiában is erélyesebb jelleget ölt majd. Azonkívül most véget ért a konföderáltak számára legelőnyösebb évszak.

Erkölcsileg a marylandi hadjárat összeomlása feltétlenül óriási jelentőségű volt.

Ami a pénzügyeket illeti, az Egyesült Államok a függetlenségi háború idejéből tudja, mi pedig az osztrák tapasztalatokból tudjuk, hogy meddig lehet jutni elértéktelenedett papírpénzzel . . .

A düh, amellyel a déliek Lincoln törvényeit fogadják, bizonyítja fontosságukat. A Lincoln-féle törvények mind úgy festenek, mint szűkkeblűen körülhatárolt feltételek, amilyeneket egy ügyvéd szab az ellenfél ügyvédjének. Ez azonban mit sem von le történelmi tartalmukból és valóban mulatságosnak találom ehhez viszonyítva a sok sallangot, amelylyel a franciák a legjelentéktelenebb dolgot is körülveszik.

Természetesen másokhoz hasonlóan én is látom, ami a mozgalom formájában a jenkiknél visszataszító; de ez szerintem a „polgári" demokrácia természetében leli magyarázatát. Az ottani események mégis világrengetőek és az egész históriában nincs undorítóbb, mint a vele szemben tanúsított angol magatartás . . .

ENGELS – MARXNAK

Manchester, 1862. november 5.

. . . Ami Amerikát illeti, persze én is úgy vélem, hogy a konföderáltakat Marylandban nagy jelentőségű váratlan erkölcsi csapás érte. Arról is meg vagyok győződve, hogy a határállamok *végleges* birtoklása dönti el a háború kimenetelét. De semmiképpen sem vagyok bizonyos benne, hogy a história olyan klasszikus formában fog végbemenni, ahogy Te, úgy látszik, gondolod. A jenkik minden hűhója ellenére még semmi jele nincs annak, hogy az emberek a dolgot valóban nemzeti létkérdésnek tekintik. Ellenkezőleg, a demokraták e választási győzelmei inkább azt bizonyítják, hogy növekvőben van az a párt, amely torkig van a háborúval. Ha csak egy bizonyítéka, csak egy jele lenne, hogy a tömegek Északon kezdenek úgy fellépni, mint Franciaországban 1792-ben és 1793-ban, mindez igen szép volna. De az egyetlen várható forradalom a jelek szerint inkább egy demokrata ellenforradalom és egy rothadt béke, amely a határállamokat is felosztja. Elismerem, hogy ezzel a dolog még koránt sincs elintézve. De egyelőre mégis így állunk. Meg kell mondanom, nem tudok lelkesedni egy olyan népért, amely ilyen óriási fontosságú kérdésben hagyja, hogy negyedannyi ember mint a saját létszáma, folyton püfölje, és amely 18 hónapi háború után nem ért el egyebet annál a felfedezésnél, hogy valamennyi tábornoka szamár, polgári hivatalnokai pedig

csirkefogók és árulók. A dolognak mégis csak másképp kell haladnia, még egy polgári köztársaságban is, ha nem akarnak egészen megfenekleni. Azzal, amit arról mondasz, hogy az angolok aljas módon fogják fel a dolgot, teljesen egyetértek . . .

ENGELS – MARXNAK

Manchester, 1864. szeptember 4.

. . . Miként vélekedsz az amerikai dolgokról? Lee egészen mesterien használja fel richmondi megerősített táborát,[262] nem csoda, hiszen ez már a harmadik hadjárat, amely ekörül folyik. Viszonylag kevés csapattal leköti Grant tömegeit, s embereinek legnagyobb részét támadóan használja fel Nyugat-Virginiában, valamint Washington és Pennsylvania fenyegetésére. Kitűnő iskolapélda a poroszok számára, akik ebből a legapróbb részletekig megtanulhatják, hogyan kell hadjáratot viselni a koblenzi megerősített tábor körül, de persze túlságosan gőgösek ahhoz, hogy ezektől a rögtönzött tábornokoktól bármit is tanuljanak. Grant – akit 6 évvel ezelőtt mint hadnagyot iszákosság miatt elbocsátottak a hadseregből, s később mérnökként St. Louisban részegeskedett – igen céltudatos és nagy megvetéssel viseltetik ágyútöltelékeinek élete iránt; sőt mint *kis* stratéga (azaz máról holnapra tervezett hadmozdulatokhoz) is elég nagy tehetséget árul el, de hasztalanul keresem annak, a jelét, hogy elegendő éleslátással bír az egész hadjárat áttekintéséhez. Úgy látom, hogy a Richmond elleni hadjárat kudarcba fullad; az a türelmetlenség, amellyel Grant hol itt, hol ott támad, de egyetlen ponton sem nyomul előre kitartóan futóárokkal és aknával, rossz jel. Műszaki alakulatok dolgában úgy látszik különben is rosszul állnak a jenkik, ehhez az elméleti

ismereteken kívül hagyományos gyakorlat is szükséges, amelyet nem lehet olyan könnyen rögtönözni. — Hogy Sherman boldogul-e Atlantával, az kérdéses, bár véleményem szerint jobbak az esélyei.[263] A gerilla- és lovasportyázások a hátában aligha árthatnak neki sokat. Atlanta eleste igen súlyos veszteség volna a délieknek, vele együtt mindjárt elesne Rome, pedig ott vannak az ágyúöntödéik stb., azonkívül elveszne az Atlanta és Dél-Karolina közötti vasúti összeköttetés. — Farragut hű marad önmagához. A fickó tudja, mit csinál. De hogy Mobile elesik-e, az igen kérdéses. A város igen jól meg van erősítve és tudomásom szerint csak a szárazföld felől vehető be, mert mély járatú hajók nem közelíthetik meg eléggé. De micsoda ostobaság a támadó erőknek a széthúzása a partvidéken, ahol Charlestont és Mobile-t egyidejűleg támadják, ahelyett, hogy egyiket a másik után ostromolnák, de mindig az összes erőkkel.

A békeszólamokra, amelyek most annyira elterjedtek, nem sokat adok. Még Lincoln állítólagos közvetlen tárgyalásaira sem. Mindezt választási manővernek tartom. A dolog mostani állása szerint Lincoln újraválasztását meglehetősen biztosnak látom . . .

MARX – ENGELSNEK

London, 1864. szeptember 7.

... Ami Amerikát illeti, a jelenlegi pillanatot, entre nous* igen kritikusnak tartom. Ha Grant vereséget szenved vagy Sherman nagy győzelmet arat, ez rendben van. Veszélyes a kis kudarcok krónikus sorozata éppen most, a választások idején. Teljesen csatlakozom ahhoz a véleményedhez, hogy Lincoln újraválasztása ez ideig meglehetősen biztos, *még mindig 100 az 1-hez.* De ez a választási időszak a demokrata szédelgés mintaországában tele van véletlenekkel, amelyek az események értelmét (ezt a kifejezést Magnus Urquhartus** éppolyan ostobaságnak tartja, mint „a mozdony igazságosságát") – egészen váratlanul visszájára fordíthatják. A Délnek a jelek szerint igen nagy szüksége van fegyverszünetre, hogy megmeneküljön a teljes kimerüléstől. A fegyverszünet jelszavát nemcsak a maga északi sajtószerveiben, hanem eleinte közvetlenül a richmondi lapokban is felvetette, bár a Richmond Examiner most, amikor visszhangra talált New Yorkban, ezt gőgösen a jenkik nyakába varrja. Igen jellemző, hogy Mr. Davis rászánta magát, hogy – hadügyminiszterének legutóbbi hivatalos parancsa értelmében – a néger katonákat „hadifoglyokként" kezelje.

Lincoln kezében hatalmas eszközök vannak megvász-

* Magunk között szólva. – *Szerk.*
** A nagy Urquhart. – *Szerk.*

tásának keresztülvitelére. (Az ő részéről a békejavaslatok természetesen merő szemfényvesztéseknek tekinthetők.) Egy ellenjelölt megválasztása bizonyára valóságos *forradalmat* idézne elő. De mindemellett nem lehet szem elől téveszteni, hogy a következő 8 hétben, amelyben a dolog elsősorban eldől, sok függ a katonai véletlentől. A háború kezdete óta kétségtelenül ez a legkritikusabb pont. Ha ezen túljutnak, akkor az öreg Lincoln tovább ügyetlenkedhet, ahogy csak jólesik neki. Egyébként az öregnek nem áll módjában tábornokokat „csinálni". A minisztereit már jobban megválogathatná. De a konföderált újságok ugyanúgy támadják a maguk minisztereit, mint a jenkik a washingtoniakat. Ha Lincolnt ezúttal — mint ahogy igen valószínű — megválasztják, ez sokkal radikálisabb formában és egészen megváltozott körülmények között megy majd végbe. Akkor az öreg, a maga jogászi modorában, radikálisabb eszközöket is összeegyeztethetőknek talál majd a lelkiismeretével . . .

ENGELS – WEYDEMEYERNEK

Manchester, 1864. november 24.

... Itt Európában unalmas a helyzet. A lengyel felkelés leverése volt az utolsó döntő esemény; ebben való közreműködéséért kapta meg Bismarck a cár engedélyét, hogy elvegye a dánoktól Schleswig-Holsteint. Sok időbe telik, amíg Lengyelország, akár külső segítséggel is, újból fel tud kelni, pedig Lengyelország nélkülözhetetlen számunkra. A német liberális nyárspolgárok aljassága a bűnös ebben; ha ezek a kutyák a porosz kamarában több megértést és bátorságot tanúsítanak, minden jóra fordulhatott volna. Ausztria bármely pillanatban kész volt Lengyelország védelmére kelni, s ebben nem akadályozta meg más, mint Poroszország állásfoglalása és Bonaparte úr árulása, aki persze csak abban az esetben volt hajlandó beváltani a lengyeleknek tett ígéreteit, ha *biztosra* megy, azaz ha Poroszország és Ausztria fedezi.

A ti háborútok odaát egyike a legnagyszerűbb dolgoknak, amelyeket csak megérhet az ember. A sok ostobaság ellenére, amelyeket az északi hadseregek elkövettek (a délieknél is akadt elég), a hódítás hulláma lassan, de biztosan hömpölyög előre, s 1865-ben kétségtelenül elérkezik majd az a perc, amikor a Dél *szervezett* ellenállása bicska módjára összecsuklik és a háború banditizmusba fullad, amint ez a spanyolországi karlista háborúban és legutóbb Nápolyban

történt.[264] Ilyen mindkét részről népi háborúra még nem volt példa, amióta nagy államok léteznek, s kétségtelen, hogy ez a háború évszázadokra irányt szab egész Amerika jövőjének. Mihelyt a rabszolgaság megszüntetésével szétzúzzák az Egyesült Államok politikai és társadalmi fejlődésének legerősebb béklyóját, ebben az országban szükségképpen olyan fellendülés következik be, amely a legrövidebb időn belül egészen más helyet biztosít számára a világtörténelemben, s a háború teremtette hadsereget és hajóhadat is hamarosan lesz mire felhasználnia.

Egyébként érthető, miért tudott az Észak olyan nagy nehezen hadsereget és tábornokokat előteremteni. A Dél oligarchiája már jó előre a maga vezetése alá vonta az ország csekély harci erőit, ő adta a tiszteket, s ráadásul a katonai raktárakat is fosztogatta. Az Északnak nem akadt más katonai anyag, mint a milícia, Dél pedig már évek óta készülődött. A Délnek már eleve a könnyűlovasságra termett lovasnépessége volt. Északon pedig ez nagymértékben hiányzott. Az Észak átvette azt a Dél által meghonosított szokást, hogy az állásokat egy bizonyos párt hívei között osztják szét; a Dél ellenben forradalom közepette és katonai diktatúrával, túltette magát ezen. Ez az oka minden baklövésnek. Nem tagadom, hogy Lee különb Észak valamennyi tábornokánál, s hogy a megerősített richmondi tábor körül folytatott legutóbbi hadjáratai mesterfogások, amelyekből a dicső Frigyes Károly porosz herceg sokat tanulhatna. Ám Grant és Sherman határozott támadásai végül mégiscsak hiábavalóvá tettek minden stratégiát. Hogy Grant rengeteg embert áldoz fel, az kétségtelen — de mi egyebet tehetett volna? Fogalmam sincs a ti hadseregetek fegyelmezettségéről, harcban való összetartásáról, arról, mennyire képes és kész forradalmakat vállalni, s főleg *erkölcsi színvonaláról*, vagyis arról, hogy mit lehet tőle követelni demoralizálásának veszélye nélkül. Mindezzel tisztában kell lennünk, mielőtt megkockáztathatnánk, hogy az óceánnak ezen az oldalán, hézagos jelentések alapján és rendes térképek teljes hiányában, valamilyen ítéletet alkossunk. Bizonyosra veszem

azonban, hogy az a hadsereg, amelyet most Sherman vezet, a legjobb hadseregetek, s éppúgy felülmúlja Hoodét, mint Lee serege Grantét.

Szolgálati szabályzatotok és elemi taktikátok, úgy hallom, teljesen francia mintájú, tehát az alapforma nyilván az oszlop, az egyes szakaszok között betartott közzel. Milyen most a tábori tüzérségetek? Nagyon hálás volnék, ha ezekre a kérdésekre felvilágosítást kaphatnék tőled . . .

ENGELS – FIVÉRÉNEK, RUDOLFNAK

Manchester, 1865. január 10.

... Az amerikai háborúról véleményem a következő: a Dél fokozatosan kimerül és nem tudja hadseregeit kiegészíteni. Az Észak még a felét sem mozgósította erőforrásainak. A Dél védelembe szorult, mégpedig annyira, hogy az olyan támadó ellencsapásoknak, amilyet például Longstreet hajtott végre a Shenandoah völgyében, most már vége. Hood megkísérelt még egyet, de ezzel egy csapásra megmutatkozott tehetetlensége és az egész hadjárat eldőlt. Az Észak valamennyi ponton fölényben van déli ellenfeleivel szemben, s azonfelül még rendelkezésére áll Sherman 40 ezer embere, akik oda mehetnek, ahová akarnak, mindenütt elpusztítva a déliek erőit, összeköttetéseit, erőforrásait a déli terület kellős közepén is. Charlestonnak, miután Sherman a szárazföld felől körülzárta, legkésőbb 4–6 héten belül el kell esnie. A délnek már csak egy hadserege van, a richmondi. Ez az idén biztosan döntő vereséget fog szenvedni, s ezzel a Délnek *hadseregekkel* való védelme véget is ért. Lehet, hogy ezt gerillaháború, banditizmus stb. fogja követni, s valószínűleg eltart a jövő évig.

Ha a Dél felfegyverzi a négereit, annál jobb az Északnak. De óvakodni fognak ettől, legfeljebb az utolsó pillanatban teszik meg. A négerek sem olyan ostobák, hogy megölessék magukat azért a korbácsért, amely rájuk sújt le.

Bizonyára lesznek még olyan pillanatok, amikor megint valamivel jobbra fordul a déliek helyzete, mint most, de ilyesmivel már túlságosan gyakran találkoztunk, s ez engem nem téveszthet meg . . .

ENGELS – WEYDEMEYERNEK

Manchester, 1865. március 10.

... Hálásan köszönöm a kérdéseimre adott részletes válaszodat. Az itteni újságok katonai dolgokban hanyag tudósításai miatt az összes „kombinált" hadműveletek fonalát elvesztettem; a Red River expedíció előtt teljesen értetlenül álltam és a Sherman által Vicksburgból kelet felé indított expedícióról is csak nagyon homályos képem volt, mert a New Orleans felől vonuló déli hadtestről itt sohasem esett szó. Ezek a kombinált hadműveletek, melyeknek egyesülési pontja nemcsak az ellenség hatókörében, hanem éppenséggel vonalainak hátában van, világosan mutatják, hogy ez a haditapasztalatokkal egyáltalán nem rendelkező nemzet szükségképpen milyen primitív fogalmakat alkotott a stratégiáról. De, ha a nemes Wrangelnek és Frigyes Károly hercegnek a dán háborúban nincs kétszeres túlereje, ehhez nagyon is hasonló dolgokat műveltek volna. A missundei história[265] és a rohamot megelőző két megmagyarázhatatlan „demonstráció" (ezt a szót használják, hogy a meg nem nevezhető dolognak mégis valamilyen nevet adjanak) Düppel ellen talán még gyerekesebb volt ennél.

Ami Grant Richmond előtti viselkedését illeti, ezt próbálom másképpen magyarázni. Teljesen egyetértek veled, hogy *stratégiailag* csak a Richmond *nyugati oldala* elleni támadás volt helyes. Mindamellett úgy látom – amennyire

e nagy távolságból és pontatlan értesülések alapján megítélhető –, hogy Grant két okból részesítette előnyben a keleti oldalt:

1. Mert ott könnyebben oldotta meg az élelmezést. Míg a nyugati oldalon csak a Fredericksburgba és a Tennesseebe vezető vasút állt rendelkezésre (mind a kettő kimerült vidékekre visz), a keleti oldalon ott volt a fredericksburgi vasút, azonkívül York és a James folyó. Figyelembe véve a nagy hadseregek élelmezési nehézségeit, amelyek az egész háborúban oly fontos szerepet játszottak, nem ítélném el feltétlenül Grantot, amíg ezt nem tisztázom. Szemére veted, hogy a *tengernek* háttal állt fel. De amikor a tengert uralja és biztos behajózási pontjai vannak (Monroe és Norfolk), ez *előny*. Összehasonlításképpen vedd Wellington spanyolországi hadjáratait és a krími hadjáratot, ahol a szövetségesek, miután az Almánál győztek, éppenséggel *megléptek*, csakhogy Szevasztopoltól délre az oltalmazó tenger fedezze a hátukat. Nyilvánvaló, hogy a Shenandoah-völgy birtoka volt a legjobb mód Washington biztosítására. És itt vetődik fel a kérdés:

2. Vajon Grant (és Lincoln) csakugyan Washington teljes biztosítására törekedett? Én, éppen ellenkezőleg, úgy látom, hogy a laza szövetségi alkotmány miatt és a háború iránt Északon helyenként mutatkozó nagy közömbösség miatt Lincoln soha sem akarta komolyan a konföderáltakat Richmondból kiűzni, sőt ott akarta őket tartani egy olyan állásban, amely némiképpen fenyegette Washingtont, Pennsylvaniát és még New Yorkot is. Azt hiszem enélkül nem kapta volna meg sem az újoncokat, sem a pénzt ahhoz, hogy a háborút végigharcolja. Hogy Grant 3–4 hónap óta szívesen elfoglalta volna Richmondot, azt elhiszem, csakhogy ehhez nem elegendőek a haderői. Azt látom, hogy ezeket 70–90 ezer főre, Lee erőit pedig 50–70 ezerre becsülik. Ha ez az arány hozzávetőleg helyes, akkor Grant a stratégiailag vitathatatlanul hibás támadással a maximumot érte el, megfosztva Leet a támadó védelem minden lehetőségétől és a négy közül legalább három oldalról körülzárva Rich-

mondot. Mert a támadó ellencsapások ama ragyogó alkalmazása után, amellyel éppen Lee két év óta az összes északi és déli tábornokok közül kitűnt, nem tudom elhinni, hogy lemondott volna a harcnak erről a módjáról, ha nem *kényszerítik* rá. Az Észak viszont rengeteget nyert azzal, hogy sikerült a Dél legjobb hadseregét egy gyermekes point d'honneur* révén Richmondnál, a déli terület egyik sarkában lekötni mindaddig, amíg az egész hátországot először a Mississippi-völgy meghódításával, majd ismételten Sherman hadjáratával el nem vágták és a Dél szempontjából katonailag nem dezorganizálták; amíg aztán végül — s úgy látszik, most ez történik — az Unió rendelkezésére álló összes csapatok Richmond ellen nem vonulnak és egy döntő csapással véget nem vetnek az egész ügynek.

A legutóbbi hírek, amelyeket New Yorkból kaptunk, február 25-ig szólnak, azaz magukban foglalják Charleston és Wilmington bevételét és Sherman előrenyomulását Columbiából Winnsborough felé. Úgy látszik, ez a Sherman Északon az egyetlen ember, aki sikereket tud kicsikarni katonái lábából. Egyébként nyilván remek legények szolgálnak alatta. Most türelmetlenül lesem a további fejleményeket. Ha Lee helyesen ítéli meg kétségbeejtő helyzetét, nem tehet egyebet, mint hogy felkerekedik és délre megy. De hová? *Nyitott* útja csak Lynchburg és Tennessee felé van; de nagyon kockázatos volna bemerészkedni a szűk völgybe, amelyben csak egy vasútvonal húzódik, Knoxville és Chattanooga pedig az arcvonal felől meg van erődítve. Ez emellett azt jelentené, hogy Beauregard-t, valószínűleg Hardeet és valamennyi többi Észak-Karolinában álló konföderált csapatot egyenesen feláldozza és oldalát kiszolgáltatja Shermannek. Vagy pedig induljon el Petersburghból, hagyja ott Grant balszárnyát és vonuljon egyenesen délre Sherman ellen? Ez merész vállalkozás, de jobb; az egyetlen mód, hogy a menekülő hadseregek maradványait magához vonja, a vasutak és hidak szétrombolásával Grantot feltartóztassa és túlerővel rajtaüssön Sher-

* Becsületbeli ügy. — *Szerk.*

manen. Ha Sherman csatába bocsátkozik az egész haderővel, biztosan megverik, ha kitér a partvidék felé, megnyitja az utat Lee számára Augusta felé, ahol ez az első pihenőhelyre talál. Akkor azonban Sherman és Grant bizonyára egyesülne és így Lee megint túlerővel kerülne szembe, mégpedig ez alkalommal úgyszólván nyílt mezőn, mert nem hiszem, hogy a konföderáltak még egyszer annyi várágyút tudnak összpontosítani az ország belsejének valamely pontján, hogy ott egy újabb Richmondot szervezzenek. De ha ez meg is történne, csak az egyik egérfogóból a másikba futnának. Vagy pedig betörni Északra? Erre Jefferson Davis persze kapható lenne, de ezzel két héten belül vége is lenne mindennek.

Ám Lee megteheti azt is, hogy erőinek csak egy részét küldi délre, hogy Beauregard-ral és társaival egyesülve feltartóztassa Shermant, s ezt látom a legvalószínűbbnek. Ebben az esetben Sherman valószínűleg jól elnáspángolja őket . . . és akkor Lee nyakig benne van a pácban. De még ha Shermant sikerül is megverni, Lee akkor is csak egyhónapi haladékot érne el, s a valamennyi oldalról a part felé előnyomuló csapatok — arról már nem is beszélve, hogy Grant időközben milyen sikereket érne el a meggyengült richmondi hadsereggel szemben — hamarosan újra a régi rossz helyzetbe juttatnák. Akárhogy forgatjuk is, a dolog a végét járja, s a legnagyobb izgalommal várok minden gőzöst, mert most csak úgy záporoznak az érdekfeszítő hírek. Igen mulatságos a déliek számos itteni szimpatizánsának stratégiai spekulációit hallani, amelyek mind a pfalzi hadjáratból ismert Sznayde lengyel tábornok mondásában foglalhatók össze, aki minden megfutamodáskor azt mondta: Éppen úgy csináljuk, mint Kossuth.

Egyébként nagyon hálás vagyok neked az ottani katonai intézményekről adott felvilágosításaidért, sok tekintetben csak általuk kaptam tiszta képet az ottani háborúról. A Napóleon-ágyúkat már régóta ismerem, az angolok (könnyű simacsövű 12 fontosak a golyó súlyának egynegyedét nyomó töltettel) *már éppen kimustrálták őket*, amikor Louis Bona-

parte újra felfedezte. Porosz tarackokat tömegével kaphattok, mert most mind kidobják és huzagolt 6 fontosakkal és 4 fontosakkal helyettesítik (amelyekben 13 és 9 font súlyú gránátokat használnak). Hogy a ti tarackjaitoknak csak 5° az emelkedése, azon nem csodálkozom, a régi francia hosszú tarackoké (1856 előtt) sem volt több, s az angoloké, ha nem tévedek, csak kevéssel több ennél. A tarackkal való meredek lövés különben is hosszabb idő óta már csak a németeknél létezett; a nagy pontatlanság lejáratta . . .

ENGELS – MARXNAK

Manchester, 1865. július 15.

... Mr. Johnson politikája nekem is egyre kevésbé tetszik.[266] A négergyűlölet egyre hevesebben tör elő, ő pedig a régi déli lordokkal szemben minden hatalmat kienged a kezéből. Ha ez így megy tovább, 6 hónapon belül a régi szecesszionista csirkefogók mind ott ülnek majd a washingtoni kongresszusban. Coloured suffrage* nélkül itt semmire sem lehet menni, márpedig az efeletti döntést Johnson átengedi a legyőzötteknek, a volt rabszolgatartóknak. Ez a teteje mindennek! Emellett mégis arra kell számítanunk, hogy a dolog más irányban fejlődik majd, mint ahogy a báró urak képzelik. Hiszen többségük teljesen tönkrement és boldog lesz, ha eladhat földet bevándorlóknak és északi spekulánsoknak. Ezek hamarosan tömegével özönlenek majd oda és sok mindent megváltoztatnak. A mean whites,** úgy hiszem, fokozatosan kihalnak. Ezzel a fajjal már semmit sem lehet kezdeni; ami két nemzedék után megmarad, az a bevándorlókkal egy egész más fajjá olvad össze. A négerek valószínüleg kis squatterekké*** válnak, mint Jamaicában. Az oligarchia tehát végül mégis eltűnik, de ez a folyamat, amelyet most egycsapásra hamar be lehetne fejezni, így elhúzódik...

* A színesek választójoga. — *Szerk.*
** Lecsúszott fehérek. — *Szerk.*
*** Telepesekké. — *Szerk.*

ENGELS – MARXNAK

Manchester, 1865. december 1.

. . . A jamaicai gyalázatosságokról[267] minden postával egyre veszettebb hírek érkeznek. Az angol tisztek levelei a fegyvertelen négerekkel szemben végrehajtott hőstetteikről megfizethetetlenek. Az angol hadsereg szelleme itt végre egyszer egészen fesztelenül megnyilatkozik: „The soldiers enjoy it."* Még a Manchester Guardian is kénytelen volt ezúttal fellépni a jamaicai hatóságok ellen . . .

* „A katonák élvezik ezt." – *Szerk.*

ENGELS – MARXNAK

Manchester, 1866. április 2.

... Mit szólsz Bismarckhoz? Most szinte úgy látszik, hogy háborúra törekszik, a legjobb alkalmat nyújtva Louis Bonapartének arra, hogy könnyűszerrel megszerezze a Rajna bal partjának egy részét és ezáltal à vie* megszilárdítsa uralmát. Bár mindenki, aki ebben a háborúban – ha odáig fajul a dolog – bűnrészes, megérdemli az akasztófát, s én azt szeretném, ha ezt egyenlő pártatlansággal az osztrákokra is kiterjesztenék, mégis az a legfőbb vágyam, hogy a poroszokat jól elagyabugyálják. Akkor két esély van: 1. az osztrákok két héten belül Berlinben diktálják a békét, ami elejét veszi a külföld közvetlen beavatkozásának, egyúttal azonban a mostani berlini rezsimet tarthatatlan helyzetbe hozza, és a színre lép egy másik mozgalom, amely eleve tagadja a sajátosan porosz jellemet; vagy 2. fordulat következik be Berlinben mielőtt még az osztrákok odaérnek, és akkor is megindul a mozgalom.

Katonai szempontból nézve a dolgot az a véleményem, hogy a két hadsereg körülbelül egyenlő és igen véres csatákra kell számítani. Kétségtelen persze, hogy Benedek jobb tábornok, mint Frigyes Károly herceg, és ha Ferenc József nem segít Benedeknek, vagy ha Frigyes Károlynak nincsenek

* Egész életére. — *Szerk.*

igen jó és befolyásos törzstisztjei, akkor, azt hiszem, a poroszokat elpáholják. Már a Düppel utáni szájhősködés is Jénára emlékeztet.

Ha az első csata a poroszok döntő vereségével végződik, semmi sem állja útját az osztrákoknak, hogy Berlinbe vonuljanak. Ha Poroszország győz, már nincs annyi ereje, hogy támadást indítson a Dunán át Bécs ellen, hát még Pesten át. Ausztria egymagában békére kényszerítheti Poroszországot, de Poroszország ezt már nem teheti meg Ausztriával. Tehát minden porosz siker bátorítaná Bonapartét a beavatkozásra. Egyébként mindkét német gazember már most egymást túllicitálva kínálgat fel német területet a harmadik, francia gazembernek . . .

MARX – ENGELSNEK

London, 1866. június 7.

... Tehát mégis itt a háború, hacsak valami csoda nem történik. A poroszok meglakolnak hetvenkedésükért és az idillnek Németországban mindenképpen vége. A párizsi diákok proudhonista klikkje (Courrier Français) békét prédikál, idejétmúltnak nyílvánítja a háborút, a nemzetiségeket pedig badarságnak, támadja Bismarckot és Garibaldit stb. A sovinizmus elleni polémiaként, ténykedésük hasznos és megmagyarázható. De mint Proudhon hívei (itteni igen jó barátaim, Lafargue és Longuet színtén közéjük tartoznak), akik azt gondolják, hogy egész Európának csendesen a fenekén kell ülnie és ezt is teszi, amíg az urak Franciaországban meg nem szüntetik „la misère et l'ignorance",* mely utóbbiban ők maguk annál inkább szenvednek, minél nagyobb lármát csapnak a „science sociale"** körül – egyszerűen nevetségesek ...[268]

* „A nyomorúságot és a tudatlanságot." — *Szerk.*
** „Társadalomtudomány." — *Szerk.*

ENGELS – MARXNAK

Manchester, 1866. július 4.

... Mit szólsz a poroszokhoz? Az első sikerek kiaknázása hallatlan energiával történt, s ha nincs meg az a hevesség, Benedek valószínüleg a legnagyobb csendben elvonult volna Olmütz felé, de tegnap nyilván csatára kényszerítették, és az eredmény az előzmények után nem lehetett kétséges. Egy ilyen döntő csatát 8 óra alatt befejezni – erre még nem volt példa; más körülmények között két napig tartott volna. De a gyútűs puska iszonyú fegyver, emellett a fickók valóban olyan hősiességgel küzdöttek, amilyet efféle békecsapatoknál még sohasem tapasztaltam. Állásoknak a megrohamozásakor a védő helyzeti előnyét ellensúlyozza a támadó fegyverbeli fölénye, s úgy látszik, a poroszok ebben a tekintetben is igen sokat vittek véghez. Benedek a maga mélyenszántó „tervével" nemcsak szamárnak hanem álomszuszéknak is bizonyul. Milyen nagyszerű lehetősége lett volna, hogy – elegendő erőkkel – elcsípje ezeket a fickókat a hegyekben!

Mindenesetre Bismarck most megpróbálja majd nyélbe ütni a maga német császárságát; ehhez hozzátartozik Csehország is, amelyet most el akar venni Ausztriától, hogy helyreállítsa az összeköttetést Szilézia és Bajorország között. Az Olaszországgal létrejött szerződésben ugyanis kikötött magának „un territoire autrichien équivalent à la Vénétie".*

* „Velencével egyenértékű osztrák területet." — *Szerk.*

Berlin megint a szokásos aljasságával viselkedik, s végül tegnap csupa minisztert választott meg. Mit szólnak majd most a haladópárti tevéink!

Szép kis komédia; északnyugaton és most hamarosan nyilván délen is hasonló komédiának lehetünk tanúi.

Az egyetlen biztosíték a Bismarcknak Bonapartéval szőtt árulása ellen, az egészen váratlanul nagy siker. Most nehéz lesz Bismarcknak sokat átengednie, s valószínüleg a belgáknak kell bizonyos áldozatokat hozniuk . . .

MARX – ENGELSNEK

London, 1866. július 7.

... A poroszoknak egy nagy vereségén kívül, amely talán forradalomhoz vezetett volna (csak ezek a berliniek!), nem történhetett jobb, mint óriási győzelmük. Bonaparténak azt a politikáját, amely Poroszország „talpraállásának" elősegítését célozta, Thiers olyan sikerrel denunciálta (hiszen a francia az angolokon kívül voltaképpen csak a poroszokat *gyűlöli*), hogy Boustrapa* kénytelen volt a franciákra ráerőszakolt alkotmányt módosítani és a felirati vitát par ordre du Moniteur** „*megszüntetni*". (Mellékelem Neked J. Favre Mexikóról mondott beszédét és Glais-Bizoin rossz tréfáit, hogy lásd, milyen volt Bonaparte helyzete a háború kitörése előtt.) Bonaparte úr arra számított, hogy a poroszok és az osztrákok győzelmei és a vereségei váltakoznak majd, s így végül ő mint Jupiter-Scapin léphet fel a kimerült felek között. A poroszok sikere most valóságos életveszélynek teszi ki rendszerét Franciaországban (ez a második nagy balfogása az amerikai polgárháború óta), ha nem sikerül diktálnia a békefeltételeket. Másrészt ugyanez a siker (már nem 1815-öt írunk) a porosz dinasztia számára lehetetlenné, vagy alig lehetségessé teszi, hogy más feltételeket fogadjon el, mint amelyeket Ausztriának vissza *kell* utasítani, nem is

* Louis Bonaparte gúnyneve. — *Szerk.*
** A Moniteur rendeletével. — *Szerk.*

beszélve már arról, hogy a szép Vilmos, alias* Nagy Sándor számára lehetetlen német területet Franciaországnak átengedni . . .

. . . Bonaparte persze most nem akar háborút, amíg be nem vezette a gyútűs puskát vagy valamilyen más, vele azonos értékű fegyvert. Egy *jenki* itt olyan fegyvert ajánlott fel a hadügyminisztériumnak, amely egy menekült porosz tiszt (Wilke) állításai szerint teljesen egyszerű konstrukciójával, jelentéktelen melegedésével, igénytelenségével és olcsóságával éppúgy felülmúlja a gyútűs puskát, mint ez az „Old Bess"-t.** Akad-e még egy terület, ahol az az elméletünk, hogy a *termelési eszköz* határozza meg a *munka szervezetét*, fényesebben beigazolódik, mint az emberölés iparában? Valóban megérné a fáradságot, ha írnál erről valamit (nekem nincs elég tárgyismeretem), amit neved alatt függelékként betehetnék könyvembe.*** Fontold meg ezt. De ha megteszed, az első kötetben kell lennie, ahol ezt a témát ex professo**** tárgyalom. Megértheted, mennyire örülnék, ha főművemben is (eddig csak csekélységeket írtam) nemcsak idéznélek, hanem közvetlenül, munkatársként is szerepelnél! . . .

* Más néven. — *Szerk.*
** Régi típusú simacsövű puska. — *Szerk.*
*** A „Tőkéről" van szó. — *Szerk.*
**** Behatóan. — *Szerk.*

ENGELS – MARXNAK

Manchester, 1868. január 16.

. . . A porosz jelentést elküldöm neked, külön magyarázattal. Tulajdonképpen csak a június 28-i esti felállás ott felrajzolt vázlatát kell megnézned és máris meggyőződhetsz arról, hogy Benedek a 2 négyzetmérföldnyi területen 6 hadtestet vont össze (a lovasságot nem számítva), a trónörökös pedig csak az 5. hadtestet és a 6. hadtest 1 dandárját állította velük szembe. Ha Benedek 29-én megindul Steinmetz (5. hadtest) ellen, akkor őt a hegyeken át visszaveti a 6. hadtesthez, és 30-án Benedek legalább 4 hadtesttel egészen nyugodtan megtámadhatja és visszadobhatja a gárdistákat és az 1. hadtestet; ezek után pedig az elővigyázatos Frigyes Károly nagyon óvakodott volna, hogy túlságosan merészen előrenyomuljon. Frigyes Károlynak 5 hadteste volt és legalább 6 állt vele szemben; de bizonyos, hogy kiadta volna a visszavonulási parancsot, mihelyt a trónörökös 3 külön hadoszlopát megverik, s ezzel a hadjárat egészen más jelleget ölt. Hogy a poroszok az osztrákokat némi elővigyázattal végül mégis megverték volna, az már a számarányokból kitűnik. De akkor a porosz zsiványok kénytelenek lettek volna tetves rendszerüket sutba dobni, s így nem a hadsereg-átszervezés és Bismarck aratja a győzelmet, hanem a nép.

Cluseret (aki persze Londonban is a fénit[269] játszotta) a maga milíciatervével még esztelenebb, mint a németek.

Az amerikai háború – milícia mind a két oldalon – csak azt bizonyítja, hogy a milíciarendszer egészen hallatlan pénz- és emberáldozatokat követel, éppen azért, mert a szervezet csak papíron van meg. Hogyan jártak volna a jenkik, ha a déli milicisták helyett néhány százezer főnyi állandó hadsereggel kerülnek szembe? Mielőtt még az Észak megszervezi erőit, ezek már New Yorkban és Bostonban lettek volna, majd a demokraták segítségével ők diktálják a békét, s akkor a Nyugat játszhatná a szecessziót. Mulatságos a fickó, amikor azt mondja: a fődolog, hogy legyenek jó tisztek, és a katonák bízzanak a tisztjeikben, holott éppen ez a kettő elérhetetlen a milíciarendszerben! A milíciarendszerben mindenütt az imponál az embereknek, hogy egyszerre nagy tömeget lehet összegyűjteni és hogy viszonylag könnyű a katonákat kiképezni, különösen az ellenség előtt. Az utóbbi azonban egyáltalán nem új valami, az öreg Napóleon is harcba tudott vetni háromhónapos újoncokból alakított ezredeket az ellenség ellen; ehhez azonban jó káderek kellenek, ez viszont valami mást követel meg, mint a svájci–amerikai milíciarendszer. A jenkiknek a háború végén még igen fogyatékosak voltak a kádereik. A hátultöltő puska bevezetése óta azután végképp befellegzett a tiszta milíciának. Ezzel nem azt mondom, hogy bármely ésszerű katonai szervezetnek nem valahol a porosz és a svájci rendszer között a helye – hogy hol, az a mindenkori körülményektől függ. Csak egy kommunista módon berendezett és kommunista szellemben nevelt társadalom közelítheti meg eléggé a milíciarendszert, s ez is csak aszimptotikusan . . .

ENGELS – MARXNAK

Manchester, 1869. szeptember 27.

... Írország kereskedelme az utóbbi 14 évben nagyon megnőtt. A dublini kikötőre nem lehetett ráismerni. A queenstowni rakparton igen sok olasz, továbbá szerb, francia és dán, illetve norvég beszédet hallottam. Valóban igen sok „olasz" van Corkban, ahogy a komédia mondja. Maga az ország azonban teljesen néptelennek látszik, s az embernek mindjárt az a gondolata támad, hogy itt túl kevés az ember. Mindenütt szembeötlik a hadiállapot is. A Royal Irish[270] mindenütt csapatostul ődöngenek, tőrrel és olykor revolverrel az oldalukon, s nyíltan rendőrbottal a kezükben, Dublinban egy fogatolt üteg vonult át a város közepén, amit Angliában sohasem láttam, s amerre csak néz az ember, katonák ...

ENGELS – MARXNAK

Manchester, 1869. december 16.

... Cannonnak Grant Richmond elleni hadjáratáról írott könyvét* olvasom. Grant csökönyös szamár, aki annyira nem bízott önmagában és hadseregében, hogy a fele olyan erős Leevel szemben soha a legegyszerűbb oldalmanőverre sem merészkedett, amíg több napon át arcból támadva meg nem gyengítette és eredeti állásához oda nem szegezte. Arra az egyszerű számtanpéldára bízta magát, hogy ha ő három embert veszít, míg Lee egyet, Lee emberei még akkor is előbb elfogynak, mint az övéi. Ilyen durva mészárlások, mint akkor, sehol másutt nem fordultak elő. Naphosszat csatároztak az erdőkben, s ez igen sok emberéletbe került; az erdős terep nagyon megnehezítette a megkerülést, s ez Grant egyetlen mentsége ...

* J. Cannon: History of Grant's Campaign for the Capture of Richmond (1864—1865), with an outline of the previous course of the American Civil War (Grant Richmond elfoglalásáért viselt hadjáratának története [1864—1865], az amerikai polgárháború előző eseményeinek vázlatával). London, 1869. — *Szerk.*

ENGELS – MARXNAK

Manchester, 1870. augusztus 15.

... Úgy látom a helyzet a következő: Badinguet* belelovalta Németországot egy olyan háborúba, amelyet nemzeti létéért kell folytatnia. Ha Badinguet győz, a bonapartizmus hosszú évekre megszilárdul és Németország hosszú évekre, talán nemzedékekre tönkre van téve. Önálló német munkásmozgalomról akkor szó sem lehet többé, a nemzeti lét helyreállításáért folyó harc ilyen körülmények között mindent felemészt és a német munkások a legjobb esetben a francia munkások uszályába kerülnek. Ha Németország győz, a francia bonapartizmusnak mindenesetre befellegzett, végre megszűnik az örökös hajcihő a német egység helyreállítása körül, a német munkások egészen más nemzeti méretekben szervezkedhetnek mint eddig, és a francia munkásoknak, akármilyen kormányzat következik is náluk, minden bizonnyal szabadabb terük lesz, mint a bonapartizmus alatt. A német nép egész tömege, valamennyi osztály belátta, hogy elsősorban éppen a nemzeti létről van szó és ezért nyomban belevetette magát a dologba.Hogy ilyen körülmények között egy német politikai párt Wilhelm** módjára a teljes obstrukciót prédikálja és mindenféle mellékszempontot fölébe helyezzen a fő szempontnak, szerintem lehetetlenség.

* III. Napóleon gúnyneve. — *Szerk.*
** Liebknecht. — *Szerk.*

Ehhez hozzájárul még az is, hogy Bandinguet nem viselhette volna ezt a háborút a francia lakosság zömének, a burzsoáziának, a kispolgároknak, a parasztoknak és a nagy városokban Bonaparte által megteremtett császárpárti, haussmanni, a parasztságból kikerült építőipari proletariátusnak a sovinizmusa nélkül. Amíg ennek a sovinizmusnak nem ütnek a fejére, mégpedig alaposan, addig nem lehet béke Németország és Franciaország között. Azt lehetett várni, hogy a proletárforradalom vállalja ezt a munkát; de amióta kitört a háború, a németeknek nincs más választásuk, mint hogy ezt maguk tegyék meg, mégpedig rögtön.

Hogy — és itt jönnek a mellékszempontok — ezt a háborút Lehmann,* Bismarck és társai vezetik, és pillanatnyilag az ő dicsőségüket szolgálja ha szerencsésen fejezik be, azt a német burzsoázia nyomorúságos voltának köszönhetjük. Ez persze nagyon undorító, de nem lehet rajta változtatni. Mégis képtelenség volna emiatt a Bismarck-ellenességet az egyetlen vezérelvvé tenni. Mindenekelőtt Bismarck most is, akár csak 1866-ban, megint a mi munkánk egy részét végzi el, a *maga* módján, akaratlanul, de mégis elvégzi. Szélesebb teret nyit számunkra, mint amilyen azelőtt volt. Aztán meg nem vagyunk már 1815-ben. A délnémetek most szükségképpen bekerülnek a Reichstagba és ezzel a poroszságot ellensúlyozzák. Hozzájárulnak ehhez a nemzeti kötelességek, amelyek reá hárulnak és amelyek, mint már írtad, az Oroszországgal való szövetséget eleve tiltják. Különben is az, amit Liebknecht tesz — mármint hogy vissza akarja csinálni az egész 1866 óta végbement történelmet, mert neki nem tetszik —, ostobaság. De hát ismerjük a mi minta-délnémeteinket. Bolondokkal nincs mit tenni.

Azt hiszem, a mieink a következőket tehetik:

1. Csatlakozhatnak a nemzeti mozgalomhoz — hogy ez milyen erős, azt Kugelmann leveléből láthatod —, amennyire és amíg az Németország védelmére szorítkozik (amely

* I. Vilmos gúnyneve. — *Szerk.*

bizonyos körülmények között a békéig a támadást sem zárja ki);

2. Hangsúlyozhatják eközben a különbséget a német nemzeti és a dinasztikus porosz érdekek között;

3. Szembeszállhatnak Elzász és Lotaringia mindennemű annexiójával — Bismarck sejteti azt a szándékát, hogy ezt a területet Bajorországhoz és Badenhez csatolja;

4. Mihelyt Párizsban köztársasági, nem soviniszta kormány kerül uralomra, a vele kötendő tisztességes békéért dolgozhatnak;

5. Állandóan kidomboríthatják az érdekközösséget a német és a francia munkások között, akik a háborút nem helyeselték és egymás ellen nem is háborúskodnak;

6. *Oroszország* kérdésében az Internacionálé Üzenete szerint járhatnak el.

Mulatságos Wilhelmnek az az állítása, hogy mivel Bismarck egykori cinkosa Badinguet-nak, akkor járunk el helyesen, ha semlegesek maradunk. Ha ez az általános vélemény Németországban, hamarosan ismét felbukkan a Rajnai Szövetség,[271] és a nemes Wilhelm akkor aztán meglátja, milyen szerep jut neki ebben, és hová lesz a munkásmozgalom. Persze, éppen az örökké csak ütlegnek és rúgásoknak kitett nép hivatott rá, hogy szociális forradalmat csináljon, és még hozzá a Wilhelm szívén fekvő számtalan kisállamban!

Milyen kedves, hogy a szerencsétlen engem is denunciálni próbál valami miatt, ami „állítólag" az Elberfelder Zeitungban jelent meg! Szánalmas barom!

A franciaországi összeomlás szörnyűnek látszik. Minden szétzüllött, mindent eladtak, széthurcoltak. A chassepotpuskák rossz kivitelűek és csütörtököt mondanak az ütközetben, nincs is már belőlük, és állítólag a régi kovás puskákat kénytelenek újra elővenni. És mégis, egy forradalmi kormánynak, ha *hamar* jön, nem kell kétségbeesnie. De sorsára kell bízni Párizst és dél felől kell tovább folytatni a háborút. Akkor még mindig lehetséges, hogy tartani tudja magát,

amíg fegyvereket nem vásárol és új seregeket nem szervez, amelyekkel az ellenséget lassanként ismét visszaszoríthatja a határokig.

Tulajdonképpen ez volna a háború igazi vége, hogy mindkét ország kölcsönösen bebizonyítaná egymásnak legyőzhetetlenségét. De ha ez nem történik meg hamar, vége a komédiának . . .

MARX – ENGELSNEK

Ramsgate, 1870. augusztus 17.

... Elzász-Lotaringiáért különösen a porosz kamarilla és a délnémet söröző hazafiak sóvárognak. Ez lenne a legnagyobb szerencsétlenség, amely Európát és különösen Németországot érhetné. Amint nyilván láttad, a legtöbb orosz lap már arról ír, hogy európai diplomáciai beavatkozásra van szükség az európai egyensúly fenntartása érdekében.

Kugelmann összetéveszti a védelmi háborút a védekező hadműveletekkel. Szóval, ha engem az utcán megtámad valaki, csak kivédhetem az ütéseit, de nem üthetem le, mert ezzel már *támadóvá* válnék! A dialektika hiánya érződik ezeknek az embereknek minden egyes szaván ...

... Mégiscsak rátapintottam az igazságra, amikor azt írtam az én Bonapartémról, hogy „a második császárság lélekharangja megkondult" és „úgy fogja végezni, ahogy kezdte: paródiával"! Vagy talán elképzelhető Napóleon 1814-es hadjáratának ennél szebb paródiája? Azt hiszem, mi ketten vagyunk az egyetlenek, akik kezdettől fogva *egész középszerűségében*, közönséges vásári kikiáltónak láttuk Boustrapát, és az ő pillanatnyi sikerei sohasem tudtak megtéveszteni bennünket.

Apropos! A polgári Peace Society* 20 font sterlinget küldött az Internacionále Főtanácsának az Üzenet francia és német nyelvű kinyomtatására ...

* Béke Társaság. — *Szerk.*

MARX – A NÉMETORSZÁGI SZOCIÁLDEMOKRATA MUNKÁSPÁRT BIZOTTSÁGÁNAK

London, 1870. szeptember 1.

A katonai kamarilla, a professzori kar, a polgárság és a kocsmai politika szerint ez (Elzásznak és Lotaringiának Poroszországhoz való csatolása) az az eszköz, amely örökre megvédi Németországot a Franciaországgal való háborútól. Ellenkezőleg, éppen ez a legalkalmasabb eszköz, hogy ezt a háborút európai *intézménnyé* változtassák. Valójában a legbiztosabb eszköz, hogy a megújhodott Németországban örökéletűvé tegyék a katonai zsarnokságot, szükségszerű feltételét Elzász és Lotaringia – e *nyugati Lengyelország* – megtartásának. A legcsalhatatlanabb eszköz, hogy az elkövetkező békét puszta fegyverszünetté változtassák, amíg Franciaország vissza nem nyeri erejét, hogy az elvesztett területet visszakövetelje. A legcsalhatatlanabb eszköz, hogy a kölcsönös önmarcangolás Németországot és Franciaországot tönkretegye.

Azoknak a himpellérreknek és bolondoknak, akik az örök béke e biztosítékát felfedezték, már a porosz történelemből is, Napóleonnak a tilsiti békében szabott kemény feltételeiből tudhatnák, hogy az ilyen erőszakos rendszabályok, amelyeket egy életképes nép megfékezésére foganatosítottak, a szándékolt célnak éppen az ellenkezőjét érik el. Márpedig hogyan hasonlítható Franciaország, még Elzász és Lotaringia elvesztése után is, a tilsiti béke utáni Poroszországhoz!

Ha a francia sovinizmus – amíg a *régi államrend* fennmarad – bizonos materiális igazolásként hivatkozhatott arra a tényre, hogy 1815 óta néhány vesztett csata után Párizs, a főváros, és vele egész Franciaország védtelenné vált, milyen nagyszerű táptalaj volna hát számára az, ha a határ keleten a Vogézeknél, északon pedig Metznél húzódna?

Hogy a lotaringiaiak és elzásziak a *német* kormányzás áldásaira vágyakoznak, ezt még a .. teuton sem meri állítani. Most a *pán*germanizmus és a „biztos" határok elvét hirdetik s ez szép eredményekre vezetne Németország és Európa szempontjából Keleten!

Akit nem kábított el teljesen a pillanatnyi zenebona, vagy akinek *nem érdeke*, hogy a német népet elkábítsa, fel kell ismernie, hogy az 1870-es háború éppoly szükségszerűen méhében hord egy Németország és Oroszország közötti háborút, amint az 1866-os háború méhében hordta az 1870-es háborút.

Azt mondom, *szükségszerűen, elkerülhetetlenül*, hacsak addig nem tör ki egy oroszországi forradalom – ami nem valószínű.

Ha ez a valószínűtlen eshetőség nem következik be, akkor a Németország és Oroszország közti háborút már most befejezett ténynek kell tekinteni.

Teljesen a német győzők mostani magatartásától függ, hogy ez a háború hasznos lesz-e, avagy káros.

Ha Elzászt és Lotaringiát bekebelezik, Franciaország Oroszországgal *együtt* támadja majd meg Németországot. Felesleges is ennek végzetes következményeire utalnunk.

Ha tisztességes békét kötnek Franciaországgal, akkor ez a háború megszabadítja Európát a moszkovita diktatúrától, Poroszországot feloldja Németországban, békés fejlődés lehetőségei nyílnak a kontinens nyugati részén és végül előmozdítja az oroszországi szociális forradalom kitörését, hiszen ennek már csak egy ilyen külső lökésre van szüksége, hogy elemei kifejlődjenek – tehát az orosz népnek is javára válik.

De félek, hogy a himpellérek és bolondok zavartalanul űzik

majd őrült játékukat, hacsak a német munkásosztály en masse fel nem emeli szavát.*

... A mostani háború azáltal nyit új világtörténelmi korszakot, hogy Németország megmutatja: – önmagában, Német-Ausztria nélkül is képes, a *külföldtől függetlenül*, saját útján haladni. Az, hogy *egységét* egyelőre a *porosz kaszárnyában* találja meg, büntetés, amelyre bőven rászolgált. De egy közvetlen eredményt még *így* is elértek. Az olyan apró hitványságok, mint például a nemzeti liberális északnémetek és a néppárti délnémetek közti viszály, nem fognak többé hasztalanul útban állni. A viszonyok nagy méretekben fejlődnek és leegyszerűsödnek majd. Ha a német munkásosztály akkor nem az őt megillető történelmi szerepet játssza, csak magára vethet. *Ez a háború a kontinentális mozgalom súlypontját Franciaországból Németországba helyezte át.* Ezzel nagyobb felelősség hárul a német munkásosztályra.

* Tömegestől. — *Szerk.*

ENGELS – MARXNAK

Manchester, 1870. szeptember 4.

Mit bánok asszonyt, gyermeket én,
Magasztosabb, ami rám vár;
Kolduljanak, ha nincs kenyerük –
Fogságban a császár, a császár!

Mégiscsak a világtörténelem a legnagyobb költő, még Heinét is sikerült parodizálnia. Fogságban a császár, a császár! Ráadásul a „büdös poroszok" fogságában, és szegény Vilmos ott áll és századszor is próbálja bebizonyítani, hogy igazán ártatlan az egész ügyben és ez csak isten akarata! Közben olyan ez a Vilmos, mint egy kisdiák. – Ki teremtette a világot? – Én, tanító úr, én voltam, de igazán nem teszem többet!

És akkor jön a nyomorult Jules Favre és azt indítványozza, hogy Palikao, Trochu és néhány tökfilkó alakítson kormányt, Ilyen csűrhe még nem volt a világon. Mégis számolni kell vele, hogy Párizsban, mihelyt ezt megtudják, történik majd valami. Nem tudom elképzelni, hogy a híreknek ilyen zuhataga, amely maholnap mégis valahogy nyilvánosságra kerül, hatás nélkül marad. Talán a baloldal alakít kormányt, amely némi látszatellenállás után békét köt.

A háború véget ért. Hadserege már nincs Franciaországnak. Mihelyt Bazaine kapitulál, ami nyilván még ezen a héten megtörténik, a német hadsereg egyik fele Párizs elé

vonul, a másik fele átkel a Loire-on és minden fegyveres csoporttól megtisztítja az országot.

. . . Az elzászi szélhámosság — az ősteuton mellett — főként stratégiai természetű és a Vogézek vonalának, valamint Német-Lotaringiának előretolt védelmi vonalként való megszerzését célozza. (Nyelvhatár: ha Donontól vagy Schirmecktől a Vogézekben egyenes vonalat húzol Longwytól keletre egy órányi távolságba, ahol a belga–luxemburgi és a francia határ találkozik, ez majdnem pontos; a Donontól a Vogézek mentén a svájci határig.) A Vogézek ugyanis a Donontól északra nem olyan magasak és meredekek, mint a déli Vogézek. Csak a Staatsanzeiger és Brass & Co. szamarai képesek azt hinni, hogy Franciaországot ennek a kb. $1^1/_4$ millió lakosú keskeny sávnak a lecsípésével „gúzsba kötik". A nyárspolgár „garanciák" utáni sopánkodása különben is ostobaság, de hatásos, mert kapóra jön az udvari köröknek . . .

MARX – E. S. BEESLYNEK

London, 1870. szeptember 16.

... Az Internacionálé Főtanácsa két üzenetének legsötétebb jóslatai már beteljesültek.

Poroszország, miután kijelentette, hogy Louis Bonaparte ellen visel háborút, nem pedig a francia nép ellen, most a francia néppel hadakozik és békét köt Bonapartéval. Kifecsegte a titkot, bejelentette azt a szándékát, hogy visszaülteti Bonapartét vagy családját a Tuileriákba. Az aljas Times ma úgy viselkedik, mintha ez felelőtlen szóbeszéd lenne. Pedig tudja, illetve tudnia kellene, hogy ez nyomtatásban megjelent a berlini Staatsanzeigerben (a porosz Moniteur-ben). Félhivatalos porosz lapokban, például a Kölnische Zeitungban olvasom, hogy Vilmos király, az a vén szamár a Hohenzollernek családi hagyományaihoz híven, már térdre borul a cár előtt és könyörög, hogy nagylelkűen használja fel szolgájaként a törökök ellen! Az utóbbi időben a reakció már megindult Németországban. Első lépésként braunschweigi embereinket – mint már megírtam önnek – közönséges bűnözőkként megláncolva a keleti határra hurcolták. De ez csak egyetlen tény több száz közül.

Németországnak az I. Napóleon elleni első függetlenségi háborúja után a kormány vad és kegyetlen hajszája az úgynevezett demagógok ellen (die demagogischen Untersuchungen) kerek 20 esztendeig tartott! De akkor az üldözések

csak a háború befejezése után kezdődtek. Most már a békekötés előtt megindultak.

Akkor az üldözések a középosztály, a hivatalnoksereg és az arisztokrácia fellengzős idealistái és tajtékzó ifjai (egyetemi hallgatók) ellen irányultak. Most a munkásosztály ellen irányulnak.

Ami engem illet, *örülök* a porosz kormány e sok gaztettének. Ezek fel fogják kavarni Németországot. Önnek most, véleményem szerint, a következőket kellene tennie: a főtanácsnak a háborúról szóló első üzenetét teljes terjedelmében csak a Pall Mall közölte, de kivonatok, sőt róla írt vezércikkek sok más újságban is megjelentek. Ezúttal, bár az Üzenetet* az összes londoni újságokhoz eljuttattuk, még csak meg sem említette egyik sem, kivéve a Pall Mallt, amely igen rövid kivonatot közöl . . .

A kontinensen — ahol az emberek már hozzászoktak, hogy az Internacionálé kiáltványait komolyan veszik és hol az egyik, hol a másik lap teljes terjedelmükben közli őket, még Moszkvában és Pétervárott, vagy a bonapartista uralom alatti francia lapokban, sőt most Berlinben is — újra szemünkre vetették, hogy elhanyagoljuk a „szabad" londoni sajtó felhasználását. Persze fogalmuk sincs róla és el se hinnék, mennyire korrupt ez a hitvány szakma (concern), amelyet William Cobbet már régen „megvásárolhatónak, aljasnak és írástudatlannak" bélyegzett.

Azt hiszem, hogy ön most a lehető legnagyobb szolgálatot tenné az *Internacionálénak* — és én gondoskodnék róla, hogy cikkét átvegyék a *mi* lapjaink Spanyolországban, Olaszországban, Svájcban, Belgiumban, Hollandiában, Dániában, Magyarországon, Németországban, Franciaországban és az Egyesült Államokban —, ha a Fortnightly Reviewban közzétenne valamit az Internacionáléról, a főtanácsnak a háborúval foglalkozó üzeneteiről, valamint arról, hogy milyen bánásmódban részesít bennünket ez a mintasajtó, ez a „szabad" angol sajtó! Ezek az urak valójában sokkal inkább rabjai a porosz rendőrségnek, mint a berlini lapok . . .

* A Nemzetközi Munkásszövetség Főtanácsának második üzenete a francia—porosz háborúról. — *Szerk.*

MARX – L. KUGELMANN-NAK

London, 1870. december 13.

Úgy látszik, nemcsak Bonapartét, a tábornokait és a hadseregét vitték fogságba Németországba, hanem egyúttal az egész imperializmust is, minden nyavalyájával együtt, s meghonosították a tölgyek és hársak hazájában.

Ami a német burzsoát illeti, hódítási mámorán egyáltalán nem csodálkozom. Először is a harácsolás minden burzsoázia életelve és idegen tartományok bekebelezése mindig „bevétel". Emellett a német polgár annyi rúgást fogadott már alázattal uralkodóitól és kivált a Hohenzollernektől, hogy csak igazi élvezet lehet számára, ha ugyanezekből a rúgásokból a változatosság kedvéért egyszer az idegennek is kijut.

A háború mindenesetre megszabadított bennünket a „polgári republikánusoktól". Iszonyú módon végzett ezzel a gyülevész népséggel. És ez igen jelentős eredmény. Kitűnő alkalmat szolgáltatott professzorainknak, hogy mint szolgalelkű vaskalaposok az egész világ előtt nevetségessé tegyék magukat. A háború nyomában járó viszonyok a legjobb propagandát csinálják majd elveinknek.

Itt Angliában a közvélemény a háború kezdetén ultraporosz volt, most pedig ennek ellentétébe csapott át. A zenés kávéházakban például a német énekeseket lepisszegik a Wi-Wa-Wacht am Rheinjukkal, míg a Marseillaise-t éneklő

franciákat kórusban kísérik. Eltekintve attól, hogy a néptömegek határozottan rokonszenveznek a köztársasággal, hogy a tisztes polgárok bosszankodnak a már teljesen nyilvánvaló porosz – orosz szövetség miatt, hogy a porosz diplomácia a katonai sikerek óta pimasz hangokat üt meg, a hadviselés módja – a rekvirálások rendszere, falvak felperzselése, franktirőrök kivégzése, túszok szedése és a harmincéves háborúból átmentett sok hasonló eljárás – itt általános felháborodást keltett. Az angolok persze ugyanezt csinálták Indiában, Jamaicában stb., de a franciák nem hinduk, nem kínaiak és nem is négerek, a poroszok pedig nem az égből leszállt angolok! Igazi hohenzollerni eszme, hogy egy nép bűntettet követ el, ha még tovább is védekezik, miután állandó hadserege beadta a kulcsot. Tény, hogy az I. Napóleon elleni porosz népi háború szálka volt a derék III. Frigyes Vilmos szemében, amint ezt meggyőzően tanúsítja Pertz professzor történelmi műve Gneisenauról, aki népfelkelői szabályzatában a franktirőr háborút rendszerré tette. III. Frigyes Vilmost a fene ette, hogy a nép saját szakállára és legfelsőbb parancstól függetlenül verekedett.

De hát nyugtával dicsérjük a napot. A franciaországi háború még nagyon „kellemetlen" fordulatot vehet. A Loire-hadsereg ellenállása „kimaradt" a számításból, és a német erőknek jobbra-balra való szétszórása csak a rémületkeltést szolgálja, valójában azonban nem jár más eredménnyel, mint hogy mindenütt előtérbe állítja a védelmet és gyöngíti a támadást. A Párizs ágyúzásával való fenyegetőzés is puszta szemfényvesztés. Magára Párizs városára a valószínűségszámítás szabályai szerint egyáltalán nem tehet komoly hatást. Ha néhány külső védőművet szétlőnek és rést törnek, mit ér ez akkor, ha az ostromlottak száma nagyobb az ostromlókénál? És ha az ostromlottak a kitörések során kivételesen jól verekedtek – pedig akkor az ellenfél sáncok mögül védekezett –, mi lesz, ha a szerepek felcserélődnek?

Párizs kiéheztetése az egyetlen reális eszköz. De ha ennek időtartama annyira elhúzódik, hogy ezalatt hadseregek alakulnak és vidéken kibontakozik a népi háború – a ki-

éheztetésnek is legfeljebb csak súlyponteltolódás lehet a következménye. De Párizs kapitulációja után is, minthogy Párizst nem lehet maroknyi erővel megszállni és féken tartani, a támadók nagy része tétlenségre lenne ítélve.

Akárhogyan végződik is azonban a háború, a francia proletariátust megtanította a fegyverforgatásra, s ez a jövő legjobb záloga . . .

MARX – L. KUGELMANN-NAK

London, 1871. február 4.

Ismered nézetemet a burzsoázia hőseiről. De Jules Favre úr (aki már az ideiglenes kormány és Cavaignac idejében vált hírhedtté) és társai minden várakozásomat felülmúlták. Először megengedték a „sabre orthodoxe"-nak, a „crétin militaire"-nek* – ahogy Blanqui helyesen jellemezte Trochut –, hogy „tervét" keresztülvigye. Ez a terv egyszerűen az volt, hogy Párizs *passzív ellenállását* a legvégsőkig, vagyis az éhenhalásig elhúzzák, viszont a támadást látszatmanőverekre, „platonikus kitörésekre" korlátozzák. Itt nem „feltevéseket" mondok. Tudomásomra jutott egy levélnek a tartalma, amelyet Jules Favre írt Gambettának, s amelyben panaszkodik, hogy ő és a kormány Párizsban kuksoló részének más tagjai hiába unszolják Trochut komoly támadó lépésekre. Trochu mindig azt válaszolja, hogy ilyen esetekben a *párizsi* demagógia kerekedne felül. Gambetta így vágott vissza Favre-nak: Vous avez prononcé votre propre condamnation.** Trochu sokkal fontosabbnak tartotta, hogy breton testőrségével – amely ugyanazokat a szolgálatokat tette neki, mint a korzikaiak Louis Bonapart-nak – a párizsi vörösöket tartsa féken, semhogy a poroszok ellen harcoljon. Ez a vereségek valódi titka nemcsak Párizsban, hanem Fran-

* „Igazhitű kard", „katonai hülye". — *Szerk.*
** Önök kimondták magukra az ítéletet. — *Szerk.*

ciaországban mindenütt, ahol a burzsoázia a helyi hatóságok többségével egyetértésben ugyanezen elv szerint járt el.

Miután Trochu terve szerint most már végképp elérkezett az az időpont, hogy Párizs vagy megadja magát, vagy éhenhal – Jules Favre és társai egyszerűen követhették a touli erőd parancsnokának példáját. Ez nem kapitulált. Egyszerűen kijelentette a poroszoknak, az élelmiszerhiány arra kényszeríti, hogy beszüntesse a védelmet és megnyissa az erőd kapuit. Ezekután tegyenek, amit akarnak.

Jules Favre azonban nem éri be egy formális kapituláció aláírásával. Miután önmagát, kormánybeli társait és Párizst a porosz király *hadifoglyainak* nyilvánította, van benne annyi arcátlanság, hogy *egész Franciaország nevében beszéljen.* Mit tudott a Párizson kívüli Franciaország állapotairól. Éppenséggel semmit, azon kívül, amit Bismarck nagy kegyesen közölt vele.

Mi több. Ezek a *messieurs les prisonniers du roi de Prusse** továbbmentek és kijelentik, hogy a francia kormány Bordeaux-ban ülő még szabad része elvesztette illetékességét és csak velük, a *porosz király hadifoglyaival egyetértésben* cselekedhet. És mivel ők, mint hadifoglyok, csak haduruk parancsa szerint cseleked*hetnek* – a porosz királyt kiáltották ki Franciaország *de facto legfőbb hatalmának.*

Ilyen arcátlan még Louis Bonaparte sem volt sedani kapitulációja és fogságba esése után. Bismarck javaslataira kijelentette, hogy nem bocsátkozhat tárgyalásokba, mert porosz fogoly lévén nincs többé semminemű hatalma Franciaországban.

J. Favre legfeljebb *feltételesen* fogadhatott volna el fegyverszünetet egész Franciaország számára, tudniillik azzal a fenntartással, hogy a megállapodást jóvá kell hagynia a bordeaux-i kormánynak, amelynek egyedül volt joga és lehetősége, hogy a fegyverszünet feltételeiben a poroszokkal megegyezzék. Ez a kormány mindenesetre nem engedte volna meg a poroszoknak, hogy a *keleti* hadszínteret kizárják a

* A porosz királyi fogoly urak. – *Szerk.*

fegyverszünetből. Nem engedte volna meg a poroszoknak, hogy megszállási vonalukat számukra oly előnyös módon kikerekítsék!

Bismarck vérszemet kapott hadifoglyainak jogbitorlásától, akik fogoly létükre továbbra is francia kormányt játszanak és most már minden teketória nélkül szintén beavatkozik a francia belügyekbe. Ő, a nemes lélek *tiltakozik* Gambettának az általános nemzetgyűlési választásokra vonatkozó dekrétuma ellen, mert ez a dektérum szerinte csorbítja a választások szabadságát! Valóban! Gambettának azzal kellene válaszolnia, hogy tiltakozik a németországi ostromállapot és más ottani állapotok ellen, melyek semmivé teszik a Reichstag-választások szabadságát.

Remélem, Bismarck kitart békefeltételei mellett! 400 millió font sterling hadisarc — az angol államadósság fele! Ezt még a francia burzsoák is meg fogják érteni! Talán felfogják végre, hogy a háború folytatásával a legrosszabb esetben is *csak nyerhetnek*.

A csőcselék, az előkelő és a nem előkelő egyaránt, a látszat, a külső, a közvetlen siker szerint ítél. Ezért magasztalta húsz esztendőn át világszerte Louis Bonapart-ot. Én azonban mindig, még fénykorában is megmondtam róla, hogy *középszerű zsivány*. Ugyanez a nézetem a junker Bismarckról . . .

MARX – L. KUGELMANN-NAK

London, 1871. április 12.

. . . Ha „Brumaire tizennyolcadikája" c. munkám utolsó fejezetében utánanézel, látni fogod a francia forradalomnak legközelebb – szerintem – nem azt kell megkísérelnie, hogy mint eddig tette, a bürokratikus-katonai gépezetet egyik kézből a másikba adja át, hanem, hogy azt *szétzúzza*, s ez minden valódi népi forradalom előfeltétele a kontinensen. Éppen ezt kísérelték meg a hős párizsi elvtársaink. Micsoda rugalmasság, mennyi történelmi iniciativa, mennyi áldozatkészség van ezekben a párizsiakban! Miután hat hónapig éheztek és a belső árulás még a külső ellenségnél is jobban tönkretette őket, a porosz szuronyok árnyékában felkelnek, mintha sohasem lett volna háború Franciaország és Németország között és az ellenség nem állna Párizs kapui előtt! Ilyen nagyságra nincs példa a történelemben! Ha elbuknak, annak csak „jóhiszeműségük" lesz az oka. Rögtön Versailles ellen kellett volna vonulniuk, miután előbb Vinoy, majd a párizsi nemzetőrség reakciós része magától elkotródott. A döntő pillanatot lelkiismereti aggályoskodásból elszalasztották. Nem akarták *megkezdeni a polgárháborút*, mintha bizony Thiers, ez a gonosz korcsszülött nem kezdte volna már meg a polgárháborút Párizs lefegyverzésére tett kísérletével! Második hiba: a Központi Bizottság[272] túlságosan korán mondott le hatalmáról, hogy átadja helyét a kommünnek. Ismét túlzott

„tisztességes" aggályoskodásból! De akárhogyan van is, ez a mostani párizsi felkelés – ha leverik is a régi társadalom farkasai, disznai és alattomos kutyái – pártunk legdicsőbb tette a párizsi júniusi felkelés óta. Hasonlítsuk csak össze ezeket a párizsi egetostromlókat a német-porosz szent római birodalom egetimádó rabszolgáival, ósdi maskaráival, amelyekből a kaszárnya, a templom, a parlagi nemesség és mindenekelőtt a filiszterség bűze árad . . .

MARX – L. KUGELMANN-NAK

London, 1871. április 17.

... Persze nagyon kényelmes volna világtörténelmet csinálni, ha csak azzal a feltétellel fognánk harcba, hogy az esélyek csalhatatlanul kedvezők. Másfelől nagyon misztikus természetű volna a világtörténelem, ha „véletlenek" nem játszanának benne szerepet. Ezek a véletlenek természetesen maguk is a fejlődés általános menetébe esnek és más véletlenek révén megint kiegyenlítődnek. De a gyorsulás vagy késlekedés nagyon is ilyen „véletlenektől" függ – s ezek között szerepel az a „véletlen" is, hogy milyen jellemű emberek állnak először a mozgalom élén.

A döntően kedvezőtlen „véletlen" ezúttal semmiképpen sem a francia társadalom általános feltételeiben keresendő, hanem abban, hogy a poroszok Franciaországban vannak és közvetlenül Párizs előtt állnak. Ezt a párizsiak nagyon jól tudták. De tudták a versailles-i zsiványok is. Éppen ezért állították a párizsiakat az elé az alternatíva elé, hogy vagy felveszik a harcot, vagy harc nélkül elbuknak. A munkásosztály demoralizálódása az utóbbi esetben sokkal nagyobb szerencsétlenség volna, mint bármennyi „vezető" pusztulása. A munkásosztálynak a tőkésosztály és annak állama ellen vívott harca a párizsi küzdelem révén új szakaszba lépett. Akárhogyan végződik is a dolog – új, világtörténelmi fontosságú kiindulóponthoz jutottunk ...

MARX – E. S. BEESLYNEK

London, 1871. június 12.

. . . Bár hallgatott volna a kommün figyelmeztetéseimre! Azt tanácsoltam tagjainak, hogy erődítsék meg a montmartre-i magaslatok északi oldalát, a porosz oldalt, s még volt idejük, hogy ezt megtegyék; előre megmondtam nekik, hogy különben egérfogóba kerülnek; lelepleztem előttük Pyat-t, Grousset-t és Vésinier-t; azt kértem tőlük, hogy mindazokat az iratokat, amelyek a nemzeti védelem kormányának tagjait kompromittálják, küldjék el azonnal Londonba, hogy ily módon a kommün ellenségeinek dühöngését valamennyire féken tarthassuk – így a versailles-iak terve részben meghiúsult volna . . .

MARX – A. HUBERTNAK

London, 1871. augusztus 10.

... A versailles-i ügyész nevetséges vádiratot szerkesztett az *Internacionálé* ellen. Talán hasznos lenne Bigot úrral a védelem érdekében a következő tényeket közölni:

1. Mellékeljük (1. sz.) a *főtanácsnak* a francia–porosz háborúra vonatkozó két üzenetét. 1870. július 23-án kelt első Üzenetében a *főtanács* kijelenti, hogy a háborút nem a francia nép indította meg, hanem a császárság, s hogy alapjában Bismarck éppolyan bűnös benne, mint Bonaparte. Ugyanakkor a *főtanács* azzal a felhívással fordul a német munkásokhoz, ne engedjék, hogy a porosz kormány a védelmi háborút hódító háborúvá változtassa.

2. Az 1870. szeptember 9-én (öt nappal a köztársaság kikiáltása után) kelt második Üzenet a porosz kormány hódító terveinek igen erélyes leleplezése. Felhívja a német és az angol munkásokat, hogy álljanak a *francia köztársaság mellé.*

A Nemzetközi Munkásszövetséghez tartozó munkások Németországban is valóban olyan erőteljesen szembeszálltak Bismarck politikájával, hogy Bismarck törvénytelenül elfogatta és porosz erődökbe csukatta az *Internacionálé* legfőbb német képviselőit az ellenséggel való „összeesküvés" hamis vádja alapján.

Londonban az angol munkások a tanács felhívására nagygyűléseket rendeztek, hogy kormányukat a francia köztársaság elismerésére és Franciaország feldarabolásának legerélyesebb ellenzésére kényszerítsék.

3. Továbbá: a francia kormánynak talán nincs tudomása arról a támogatásról, amelyben az Internacionálé a háború alatt Franciaországot részesítette? Ellenkezőleg. Jules Favre úr bécsi tanácsadója, Lefaivre úr még azt az indiszkréciót is elkövette, hogy a francia kormány nevében közzétett egy köszönő levelet, amelyet Liebknecht és Bebel urakhoz, az Internacionálé két német Reichstag-képviselőjéhez intézett. Ebben a levélben többek között azt mondja (Lefaivre levelének német fordításából fordítom vissza franciára): „Önök, uraim, és az *önök pártja* (vagyis az *Internacionálé*), egyedül maradtak hűek az ősi német hagyományhoz, nevezetesen a humanizmus szelleméhez stb."

Sőt mi több! Ez a levél szerepel abban a *hűtlenségi perben*, amelyet a szász kormány Bismarck nyomására kénytelen volt Liebknecht és Bebel ellen megindítani, s amely ebben a percben még folyik. Ez a levél szolgált Bismarcknak ürügyül, hogy Bebelt a német Reichstag elnapolása után elfogassa.

Ugyanabban a percben, amikor aljas újságok engem mint Bismarck ügynökét denunciáltak Thiers-nél, Bismarck börtönbe záratta barátaimat Németország ellen elkövetett hűtlenség vádjával, és parancsot adott az én elfogatásomra is, ha német területre lépnék.

4. Kevéssel a fegyverszünet előtt a derék *Jules Favre*, amint ezt a *főtanács* a Times *június 13-i* számában megjelent levelében közölte — a levél újabb lenyomatát itt mellékelem (2. sz.) —, magántitkára, dr. Reitlinger útján arra kért bennünket, rendezzünk Londonban a „védelem kormánya" mellett nyilvános tüntetéseket. Reitlinger, amint ezt a főtanács a Timeshez intézett levelében közli, hozzáfűzte, hogy ez alkalommal ne beszéljünk *„köztársaságról"*, hanem csak „Franciaországról". A főtanács megtagadta az *ilyenfajta* tüntetésekben való közreműködést. Mindez azonban azt bizonyítja, hogy maga a francia kormány is a francia köztársaság szövetségesének tekintette az *Internacionálét* a porosz hódítóval szemben — s valóban az egyetlen szövetségese is volt Franciaországnak a háború alatt ...

MARX ÉS ENGELS A PÁRIZSI KOMMÜN ÉVFORDULÓJÁNAK TISZTELETÉRE 1881. MÁRCIUS 21-RE ÖSSZEHÍVOTT SZLÁV NAGYGYŰLÉS ELNÖKÉNEK

Polgártárs!

A legnagyobb sajnálattal kell közölnünk önnel, hogy nem áll módunkban részt venni nagygyűlésükön.

Amikor a párizsi kommünt a „rend" védelmezőinek szörnyű mészárlása vérbe fojtotta, a győztesek nyilván nem sejtették, hogy alig tíz esztendő múlva a távoli Pétervárott olyan esemény következik be, amelynek — ha talán hosszú és heves harcok után is — végül elkerülhetetlenül egy orosz kommün megalakításához kell vezetnie.

Nem sejtették azt sem, hogy a porosz királyt, aki Párizs ostromával arra kényszerítette az uralmon levő burzsoáziát, hogy felfegyverezze a népet, és ezzel előkészítette a kommünt — hogy ugyanezt a porosz királyt tíz év múlva saját fővárosában ostromolják majd a szocialisták és csak úgy tudja megtartani trónját, ha saját fővárosában, Berlinben kihirdeti az ostromállapotot.

Másfelől a kontinentális kormányok, amelyek a kommün bukása után üldözéseikkel rákényszerítették a Nemzetközi Munkásszövetséget, hogy mondjon le a formális, külső szervezetről, s amelyek azt hitték, hogy rendeletekkel és kivételes törvényekkel szétzúzhatják a nagy nemzetközi munkásmozgalmat — ezek a kormányok aligha sejtették, hogy tíz évvel utóbb ugyanez a nemzetközi munkásmozgalom hatalmasabb lesz mint valaha, hogy nemcsak Európa, hanem Amerika munkásosztályát is felöleli majd, és hogy a közös érdekekért közös ellenség ellen vívott közös harc a munkáso-

kat egy új, nagyobb, spontán Internacionálében egyesíti, amely egyre inkább túlnő minden külső szervezeti formán.

Így tehát az a kommün, amelyről a régi világ hatalmasságai azt hitték, hogy eltörölték a föld színéről, él, erősebb mint valaha, s így önökkel együtt kiálthatjuk: Éljen a kommün!

ENGELS – K. KAUTSKYNAK

London, 1882. szeptember 12.

. . . Azt kérdi tőlem, hogyan vélekednek az angol munkások a gyarmatpolitikáról? Nos, ugyanúgy, mint a politikáról általában: ugyanúgy, mint a burzsoák. Hiszen itt nincs munkáspárt, csak konzervatívok és liberális radikálisok vannak, a munkások pedig a legnagyobb nyugalommal élvezik velük együtt Anglia világpiaci és gyarmati monopóliumát. Véleményem szerint a tulajdonképpeni gyarmatok, vagyis az európai lakosság által benépesített országok – Kanada, Fokföld, Ausztrália – mind önállókká válnak; ellenben a csupán meghódított, de bennszülött lakosságú országokat – Indiát, Algériát, a holland, a portugál és a spanyol birtokokat – a proletariátusnak ideiglenesen át kell majd venni és a lehető leggyorsabban elvezetni az önállósághoz. Hogy ez a folyamat miként alakul majd, azt nehéz lenne megmondani; India talán forradalmat csinál, sőt ez igen valószínű, és minthogy a magát felszabadító proletariátus nem viselhet gyarmati háborúkat, rá kell bízni a dolgot Indiára; ez természetesen nem menne mindenféle pusztítás nélkül, de az ilyesmi velejár minden forradalommal. Ugyanez még másutt is lejátszódhat, pl. Algériában és Egyiptomban, és nekünk kétségtelenül ez lenne a legjobb. Elég dolgunk lesz a magunk háza táján. Ha Európa és Észak-Amerika már újjászerveződött, ez olyan roppant erőt, olyan példát fog mutatni, hogy

a félig civilizált országok önszántukból követik őket; erről már a gazdasági szükségletek is gondoskodnak. Milyen társadalmi és politikai fázisokon kell majd ezután átmenniük ezeknek az országoknak, amíg szintén eljutnak a szocialista szervezetig, erre vonatkozólag ma azt hiszem, csak meglehetősen meddő hipotéziseket állíthatunk fel. Csak egy bizonyos: a győztes proletariátus egyetlen idegen népet sem boldogíthat kényszer útján anélkül, hogy ezzel alá ne ásná saját győzelmét. Ez persze korántsem zárja ki a különféle védelmi háborúkat . . .

ENGELS – BEBELNEK

London, 1885. október 28.

. . . A franciákat, úgy vélem, nem egészen helyesen ítéled meg. A tömeg Párizsban „szocialista", az évek folyamán Proudhonból, Louis Blanc-ból, Pierre Leroux-ból stb. lepárolt meglehetősen semleges átlagszocializmus értelmében. Az egyetlen tapasztalat, amelyet a kommunizmussal kapcsolatban szereztek, a Cabet-féle utópia, amely egy amerikai mintakolóniával, vagyis Franciaországból való meneküléssel s Amerikában civakodással és félig-meddig csőddel végződött. Ami ezen túlmegy, az Németországból érkezik hozzájuk, és nem csoda, hogy Franciaország, amely 1789-től 1850-ig a politikai eszméket mindig elsőként fogalmazta meg, és nemcsak szabatos formában, hanem a gyakorlatba is átültette – kissé berzenkedik az ellen, hogy aláírja a forradalom elméleti vezetéséről való lemondását; főleg a dicsőséges kommün után és méghozzá Németország javára, amelyet a párizsi munkások 1870-ben ténylegesen legyőztek, hiszen a német hadsereg nem merte Párizst megszállni; ilyen eset, jól jegyezzük meg, még nem fordult elő az eddigi hadtörténelemben. Ráadásul gondold meg: hogyan térhetnének a francia munkások jobb belátásra? Még a „Tőke" francia kiadása is hét pecséttel őrzött könyv nekik; de nemcsak nekik, hanem a művelt emberek zömének is. Az egyetlen, amit ismernek, „A szocializmus fejlődése" című írásom, s ez valóban meglepően

hatott. A vezetők közül senki sem tud németül. Vaillant-t nem számítom, mert ő mint blanquista egészen más taktikát követ, mint mi. Most végre Lafargue-né lefordítja a „Kiáltvány"-t jó franciára. Az elméletet még a vezetők sem értik tökéletesen, s ha ismernéd Párizst, belátnád, milyen könnyű ott élni és agitálni, de milyen nehéz ott komolyan dolgozni. Hogyan jussanak hát belátásra a francia munkások?

De még valami, a választásokat illetően. Nálunk könnyen szavaznak az emberek szociáldemokratákra, mert mi vagyunk az egyetlen igazi ellenzéki párt és mert a Reichstagnak még nincs semmi jelentősége, tehát végeredményben közömbös, hogy egyáltalában szavaznak-e és kire szavaznak „a kutyák közül, akik mindazonáltal vagyunk". Persze a Centrum is önálló politikát folytató párt. Franciaországban azonban egészen más a helyzet. Ott a kamara a döntő hatalom az országban, s ezért fontos, hogy az ember ne fecsérelje el szavazólapját. Amellett meg kell gondolni, hogy a gambettisták a monarchistákkal szemben, a radikálisok a gambettistákkal szemben mindenkor haladást jelentenek. S ez a gyakorlatban is bebizonyul. Németországban 1870 óta virágzik a junker reakció, minden hanyatlóban van. Franciaországban most a világ legjobb iskolái működnek, megfelelő iskolakötelezettség van, s míg Bismarck nem boldogul a papokkal, Franciaországban teljesen kiszorítják őket az iskolákból. Német hadseregünk, a szociáldemokrata elemek gyarapodásától eltekintve, aljasabb eszköze a reakciónak, mint valaha. Franciaországban az általános hadkötelezettség a hadsereget rendkívül közel hozta a néphez, s *mindenekelőtt* ez a hadsereg teszi lehetetlenné a monarchiát (vö. 1878) . . .[273]

ENGELS – BEBELNEK

London, 1886. október 8.

. . . Mai levelem megírására az késztetett, hogy sokat beszélgettem az öreg Johann Philipp Beckerrel, aki tíz napra hozzám látogatott és most Párizson át (ahol váratlanul holtan találta leányát) valószínűleg visszaért már Genfbe. Nagyon örültem, hogy még egyszer viszontláthattam az öreg óriást, ha testben meg is öregedve, de még mindig vidáman és harciasan. A mi rajna-frank hősmondánkból való alak ő, ahogy ez a monda a Nibelungenliedben megtestesült – a megelevenedett Volker hegedűs.

Már évekkel ezelőtt kértem, hogy írja meg visszaemlékezéseit és élményeit, s most elmondta nekem, hogy te és mások is bátorítottátok erre; neki nagy kedve van hozzá, többször már el is kezdte, de amikor részleteket akart közzé tenni, nemigen akadt igazi buzdításra (így történt a Neue Weltnél, amelynek évekkel ezelőtt néhány egész pompás dolgot küldött, de nem találták őket elég „novellisztikusaknak", ahogy Liebknecht Motteler útján megírta neki) . . .

. . . Ezt a munkát igen fontosnak tartom, mert különben egy csomó nagyon értékes történelmi anyag száll sírba az öreg Beckerrel, vagy a legjobb esetben ezeket a dolgokat az egész és félellenségeink, a vulgáris demokraták stb. fogják megőrizni vagy közzétenni. Emellett az öreg igen jelentős politikai és katonai szerepet játszott. Az 1849-es hadjárat-

ban ő volt az egyetlen valóban a népből kikerült vezető, s a svájci hadseregben tanult házi sütetű tüzes stratégiájával és taktikájával többet vitt véghez, mint az ott levő összes badeni és porosz tisztek, s ráadásul politikailag mindig a helyes úton maradt. Egyébként született népi hadvezér, akinek bámulatos a lélekjelenléte és ritka ügyesen bánik az újonccsapatokkal . . .

ENGELS – F. A. SORGÉNAK

London, 1888. január 7.

. . . Reméljük, hogy a háború fellegét elfújja a szél – minden amúgy is olyan szépen, kívánságaink szerint halad, hogy nagyon is jól megvagyunk egy általános háború, mégpedig soha nem látott méretű háború elő.dézte zavar nélkül is, jóllehet végül ez szükségképpen a mi javunkra válna. Bismarck politikája tömegestül űzi közénk a munkásokat és kispolgárokat; az oly fennen meghirdetett szociális reform szánalmas volta ezt még jobban fokozza, mivel ez a reform csak ürügy a munkások elleni kényszer-rendszabályokra (Puttkamer sztrájkrendeletére, a munkakönyvek indítványozott újrabevezetésére, a szakszervezeti és segélypénztárak meglopására). Az új szocialistaellenes törvény nem sokat fog ártani, a száműzést *ezúttal* aligha szavazzák meg, és ha megszavazzák, kétséges, hogy sokáig marad érvényben. Mert ha – ami nekünk a legjobb lenne – az öreg Vilmos hamarosan felfordul és utána, akár csak hat hónapra is, a trónörökös kerül uralomra, akkor valószínűleg teljes zűrzavar keletkezne. Bismarck annyit fáradozott már, hogy a trónörököst teljesen félreállítsa és nyélbe üsse az ifjú Vilmos – egy pökhendi gárdahadnagy – régensségét, hogy ebben az esetben nyilván félreállítanák és rövid időre egy illúziókkal teli liberális rezsim váltaná fel. Ez elegendő lenne hozzá,. hogy a filiszter ne higgyen többé a bismarcki rendszer sziklaszilárdságában; s ha

azután a kölyök mellett Bismarck hatalomhoz is jut ismét, a filiszter bizalma mégiscsak meginog, s az ifjú már nem az, ami az öreg volt. Mert a mai ál-Bonaparték mit sem érnek, ha az emberek nem bíznak bennük, ha nem hisznek legyőzhetetlenségükben. S ha azután az ifjú és mentora, Bismarck, pimasz módon még a mostaniaknál is pökhendibb rendszabályokhoz folyamodnának, hamar eljutnak majd a kritikus pontig.

Egy háború viszont esztendőkkel visszavetne bennünket. A sovinizmus mindent elárasztana, mert a létért folyó harcról lenne szó. Németország mintegy 5 millió fegyverest állítana, vagyis a népesség 10 százalékát, a többi ország körülbelül 4—5 százalékot, Oroszország viszonylag kevesebbet. De 10—15 millió lenne a harcolók száma. Szeretném látni, hogyan élelmezik majd őket; olyan pusztulás lenne, mint a harmincéves háborúban. S ezt a háborút az óriási haderők részvétele dacára sem lehetne gyorsan lefolytatni. Franciaországot ugyanis a határon, északnyugaton és délkeleten igen kiterjedt erődítések védik, és az új párizsi építmények mintaszerűek. Ez tehát sokáig tart, és éppúgy Oroszországot sem lehet rohammal legyűrni. De még ha Bismarck kívánsága szerint menne is minden, olyan igényeket kellene támasztani a nemzettel szemben, mint még soha, s könnyen lehetséges, hogy a döntő haditevékenységek elhúzódása és a részleges kudarcok belső fordulatot idéznek majd elő. Ha pedig a németeket már az elején megverik vagy tartós védelemre kényszerítik, akkor biztos a fordulat. Ha viszont a háborút belső mozgalmak nélkül végigharcolják, akkor olyan kimerülés következik be, amilyet 200 év óta nem ért meg Európa. Akkor az amerikai ipar az egész vonalon győzne és valamennyiünket a következő választ elé állítaná: vagy visszaesés a pusztán *saját szükségletre* termelő mezőgazdaságba (minden egyebet lehetetlenné tesz az amerikai gabona), vagy társadalmi átalakulás. Ezért az a gyanúm, hogy nem akarják a dolgot a végsőkig vinni, nem akarnak többet egy látszatháborúnál. De ha az első lövés eldördül, megszűnik az ellenőrzés, a lovak megbokrosodnak . .

ENGELS – V. ADLERNEK

London, 1889. december 4.

. . . Avenel Clootsról írott művének* *feldolgozását* az alábbi okokból ajánlottam Neked:

Véleményem szerint (és Marxnak is ez volt a véleménye) ez a könyv tartalmazza a *francia forradalom kritikus időszakának*, nevezetesen az augusztus 10-től thermidor 9-ig tartó időszaknak[274] levéltári kutatásokon alapuló első helyes leírását.

A párizsi községtanács és Cloots síkraszállt a propagandisztikus háború, mint egyetlen mentőeszköz mellett, míg a Comité de salut public** *államférfiúi* szerepben tetszelgett, félt az európai koalíciótól és békét keresett a koalíció *megosztása* útján. Danton békét akart Angliával, vagyis Foxszal és az angol ellenzékkel, amely azt remélte, hogy a választásokon kormányra jut. Robespierre Bázelben Ausztriával és Poroszországgal alkudozott és *velük* akart megegyezni. Mindketten együtt harcoltak a községtanács ellen, hogy mindenekelőtt megbuktassák azokat az embereket, akik a propagandisztikus háborút és Európa republikanizálását akarták. Ez sikerült, a községtanácsot (Hébert, Cloots stb.) lefejezték. Ettől kezdve azonban lehetetlenné vált a béke azok között, akik

* Georges Avenel Anacharsis Cloots, l'orateur du genre humain (Anacharsis Cloots, az emberi nem szószólója). Paris, 1865. c. könyvéről van szó. — *Szerk.*

** Jóléti Bizottság. — *Szerk.*

csak Angliával, és azok között, akik csak a német hatalmakkal akartak békét kötni. Az angol választások Pitt javára végződtek, Foxot évekre kirekesztették a kormányból, ez tönkretette Danton helyzetét, Robespierre győzött és lefejeztette. De – és ezt a pontot Avanel *nem eléggé* domborította ki – míg a rémuralmat az őrületig fokozták, mert szükség volt rá, hogy Robespierre a fennálló belső viszonyok közepette kormányon maradhasson, addig az 1794. június 24-i fleurus-i győzelem következtében, amely nemcsak a határokat szabadította fel, hanem Belgiumot és közvetve a Rajna bal partját is kiszolgáltatta Franciaországnak, a rémuralom teljesen feleslegessé vált; ezzel Robespierre is feleslegessé vált és július 24-én elbukott.

Az egész francia forradalmat a koalíciós háború befolyásolja, attól függ minden szívdobbanása. A koalíció hadserege benyomul Franciaországba – érzékenyebbé válik a bolygóideg (vagus), hevesebb szívverés, forradalmi válság. Mihelyt ki kell vonulnia, túlsúlyba jut az érzőideg (sympathicus), a szívverés meglassúbbodik, a reakciós elemek ismét előtérbe nyomulnak, a plebejusokat, a későbbi proletariátus elődeit, akiknek az energiája a forradalom egyetlen megmentője volt, észre térítik és megrendszabályozzák.

A tragédia, hogy a végsőkig menő háború, a népeket felszabadító háború pártjának lett igaza és a köztársaság megbirkózik egész Európával, de csak akkor, amikor magát ezt a pártot már rég lefejezték és a propagandisztikus háború helyére a bázeli béke és a direktórium burzsoá orgiája lép.[275]

A könyvet teljesen át kell dolgozni és meg kell rövidíteni – a szavalást kidobni, a tényeket az ismert történelmi művekből ki kell egészíteni és világosan ki kell emelni. Cloots emellett egészen háttérbe szorítható; a „Lundis révolutionnaires"-ből* a legfontosabb dolgokat be lehet toldani – így olyan művet kaphatnánk a forradalomról, amilyen eddig még nincsen.

* „Forradalmi hétfők" — Avanel tanulmánygyűjteménye a francia forradalomról. — *Szerk.*

Annak magyarázatát, hogyan vetett véget a fleurusi csata a rémuralomnak, K. F. Köppen adta meg 1842-ben a Rheinische Zeitungban (az elsőben) H. Leo: Geschichte der französischen Revolution (A francia forradalom története) c. művéről írott kitűnő kritikájában . . .

ENGELS – F. MEHRINGNEK

London, 1893. július 14.

... A német történelmet tanulmányozva – amely tulajdonképpen nem más, mint szüntelenül tartó nyomorúság –, mindig azt tapasztaltam, hogy a helyes mértéket csak a megfelelő francia korszakokkal való összehasonlítás adja meg, mert Franciaországban éppen az ellenkezője történik mindannak, ami nálunk. Ott – a nemzeti állam kialakulása a hűbéri állam szétszórt részeiből, nálunk – a legmélyebb hanyatlás. Ott – kivételesen objektív logika az egész folyamat menetében, nálunk – sivár és egyre sivárabb ziláltság. Náluk a középkorban az idegen beavatkozást az angol hódító képviseli, aki a provençal nemzetiség javára avatkozik be az északfrancia nemzetiséggel szemben. Az angolokkal vívott háborúk[276] úgyszólván a harmincéves háborút képviselik, de ez azzal végződött, hogy a külföldi beavatkozót kiűzték és a Délt alávetették az Északnak. Azután következik a központi hatalom harca a külföldi birtokaira támaszkodó burgundi hűbéres ellen, aki náluk Brandenburg-Poroszország szerepét játssza, de ez a harc a központi hatalom győzelmével végződik és a nemzeti állam kialakulását véglegessé teszi. Nálunk éppen ugyanezen időben omlik teljesen össze a nemzeti állam (amennyiben a „német királyságot" a Szent Római Birodalmon[277] belül nemzeti államnak lehet nevezni), és megkezdődik a német terület nagyarányú fosztogatása. Ez az összehasonlí-

tás a németekre a legnagyobb mértékben megszégyenítő, de éppen ezért annál tanulságosabb, s amióta munkásaink Németországot megint a történelmi haladás első sorába állították, kissé könnyebben nyelhetjük le a múlt szégyenét . . .

ENGELS — F. A. SORGÉNAK

London, 1894. november 10.

. . . A kínai háború a régi Kínának megadta a kegyelemdöfést.[278] Az elzárkózás lehetetlenné vált — a vasutak, gőzgépek, elektromosság és nagyipar bevezetését már a katonai védelem szempontjai is megkövetelik. Ugyanakkor azonban széthull a kisparaszti gazdálkodás régi gazdasági rendszere — amelyben a család maga készítette ipari termékeit is —, és vele széthull az egész régi társadalmi rendszer, amely viszonylag sűrű népességet tett lehetővé. Milliók vesztik el kenyerüket és vándorlásra kényszerülnek; ezek a milliók meg fogják találni az utat Európába, mégpedig tömegesen. A kínai konkurrencia pedig nálatok és nálunk hamarosan ki fogja élezni a helyzetet, mihelyt tömeges lesz, és így a kapitalizmus térhódítása Kínában egyúttal lökést ad Európában és Amerikában a kapitalizmus megdöntésére . . .

JEGYZETEK

1 „A Pó és a Rajna" című brosúrát Engels azért írta, mert Marxszal együtt fontosnak tartotta, hogy politikailag értékelje a készülő olaszországi háborús konfliktust, Franciaország és Olaszország Ausztria elleni háborúját, s a burzsoázia, különösen a német burzsoázia magatartásával szemben leszögezze a proletármozgalom és az európai demokrácia álláspontját a háborúra, s így Németország és Olaszország egyesítésének módjaira vonatkozólag, ezáltal pedig helyes irányba terelje a Németországban spontánul keletkezett hazafias népi megmozdulást. Írásában Engels leleplezte a különféle soviniszta elméleteket, amelyekkel az európai államok uralkodó körei igazolni próbálták agresszív és annexiós politikájukat, s beható stratégiai elemzés alapján kimutatta ezen elméletek tarthatatlanságát.

A brosúra ötletét Engels 1859 februárjában vetette fel; Marx rendkívül fontosnak és sürgősnek tartotta az ötlet megvalósítását, s azt tanácsolta Engelsnek, hogy először névtelenül jelentesse meg és csak utólag nevezze meg magát. Engels március 9-re elkészült a röpirattal és elküldte Marxnak. A röpirat németországi kiadását és a szerző névtelenségét biztosító konspirációs intézkedéseket Marx szervezte meg, részben Lassalle közreműködésével; a röpirat 1859 áprilisában jelent meg Berlinben Dunckernál, 1000 példányban. A brosúra nagy hatással volt Németország közvéleményére, s katonai körökben is sikert aratott; sokan úgy vélték, hogy szerzője ismert tábornok. 1859 májusában Marx és Engels elérkezettnek látták az időt, hogy tudassák a közönséggel, kitől származik a brosúra. A Das Volk című londoni újság 1859. május 14-i, 2. számában Marx elhelyeztetett egy jegyzetet, amely szerint a röpirat szerzője „a proletárpárt egyik neves képviselője"; a Das Volk június 4-i száma pedig megnevezte Engelst mint szerzőt. — 7

2 A majna-frankfurti Pál-templomban tartotta üléseit 1848—1849-ben a német nemzetgyűlés. — 8

3 A Német-Római Birodalom (a Német Nemzet Szent Római Birodalma) a X. században alakult ki Németország területéből és Itália területének egy részéből; később hozzátartozott tobbek kozott néhány francia terulet, Csehország, Ausztria, Németalfold, Svájc; a Német-Római Birodalom nem volt centralizált állam, hanem feudális fejedelemségek és szabad városok egyesulése, amelyek elismerték a császár felsőségét. Németország a harmincéves háborúban teljesen széthullott, I. Napóleon németországi győzelmei idején, 1806 augusztusában pedig I. Ferenc osztrák császár forma szerint is lemondott a Szent Római Birodalom császárának címéről.

A harmincéves háborút lezáró 1648-as vesztfáliai béke Elzászt és Lotaringia egy részét, amelyek addig a Habsburgok uralma alatt álltak, Franciaországhoz csatolta; 1766-ban Lotaringia tobbi része is Franciaországhoz kerult. — 9

4 Utalás E. M. Arndt „Des Deutschen Vaterland" (A német hazája) című kolteményére. — 9

5 Kontinentális rendszer — az I. Napóleon által elrendelt, Anglia elleni gazdasági zárlat. A francia flotta trafalgari veresége után Napóleon gazdaságilag igyekezett Anglia hatalmát megtorni; 1806. november 21-i berlini dekrétumában tobbek kozott kijelenti: „A brit szigetek blokád alatt vannak . . . a brit szigetekkel való kereskedés és a veluk való bármiféle kapcsolat tilos." A blokádban — Napóleon oroszországi vereségéig — Franciaország minden csatlósa és szovetségese részt vett. — 9

6 Heine: „Deutschland. Ein Wintermärchen" (Németország. Téli rege). — 9

7 1494 és 1559 között Franciaország, Spanyolország és a Német Birodalom több háborút vívott észak-itáliai teruleten. Marignanónál (ma Melegnano) 1515. szeptember 13—14-én I. Ferenc francia király serege jelentős győzelmet aratott a milánói herceg addig veretlen svájci zsoldosain. Paviánál 1525. február 24-én I. Ferenc csapatai vereséget szenvedtek V. Károly német császár zsoldos seregétől.

A torinói csatában 1706 szeptemberében az olaszok Savoyai Jenő parancsnoksága alatt megsemmisítették a várost 117 napig ostromló francia sereget.

Novinál 1799. augusztus 15-én a Szuvorov parancsnoksága alatt álló osztrák—orosz sereg megverte a Joubert vezényelte francia hadsereget. Marengónál 1800. június 14-én Bonaparte hadserege győzelmet aratott az osztrák csapatok felett (Vö. 8. jegyzet).

Az 1848. július 25-i custozzai és az 1849. március 23-i novarai csatában Radetzky osztrák hadserege súlyos vereséget mért a piemonti hadерőkre. — 10

8 Az 1800-as itáliai hadjáratban Melas, az osztrák csapatok főparancsnoka először sikeresen támadta meg a francia sereg jobbszárnyát a Varnál, május második felében azonban Bonaparte átvezette csapatait az Alpokon és hátba támadta az osztrákokat, június 2-án bevette Milánót, átkelt a Pó déli partjára és 1800. június 14-én Marengónál megsemmisítő vereséget mért az osztrák hadseregre. – 12

9 A hétéves háború (1756–1763) mindenekelőtt az európai államok két koalíciója, az angol–porosz és a francia–orosz–osztrák koalíció kozott folyt. Egyik fő oka Anglia és Franciaország vetélkedése volt a gyarmati főhatalomért. A két hatalmi csoport kozotti harcok elsősorban amerikai és ázsiai területeken, valamint a tengeren folytak. Az európai harcok főként a kulonböző német államok kozott zajlottak. A hétéves háború kovetkeztében Franciaország majdnem minden indiai birtokát elvesztette; Anglia gyarmati hatalma erősen megnovekedett; Oroszország megerősödve kerult ki a háborúból; Ausztria és Poroszország lényegében megtartotta korábbi határait. – 19

10 Vo. Jomini: „Précis de l'art de la guerre" (A hadművészet kézikonyve); Jomini a „belső hadműveleti vonalak" kifejezést olyan hadállással kapcsolatban alkalmazza, amely módot ad a hadseregnek, hogy hadműveleti bázisáról egységes egészként támadhassa meg az ellenséges sereg különálló részeit, mielőtt azok egyesulhetnének. – 20

11 A bécsi forradalom hírére Milánóban 1848. március 18-án népi felkelés tort ki; otnapos elkeseredett kuzdelem után sikerult elűzni a városból Radetzkyt és 15 ezer katonáját. Március 22-én ideiglenes kormány alakult a liberális polgárság képviselőiből. – 22

12 1848. márciusában IX. Pius pápa és II. Ferdinánd nápolyi király a néptomegek nyomására kénytelen volt csapatokat kuldeni Észak-Itáliába, hogy részt vegyenek az osztrákok elleni kuzdelemben. A pápai és a nápolyi csapatok azonban csak rovid ideig voltak harcba vetve, IX. Pius és II. Ferdinánd pedig hamarosan nyíltan is kimutatták ellenséges érzelmuket az itáliai forradalommal szemben. – 23

13 1848. május 15-én II. Ferdinánd ellenforradalmi akcióval kegyetlenül elnyomta a nápolyi népfelkelést; a nápolyi csapatokat visszarendelték Lombardiából és ezzel megkonnyítették Radetzky helyzetét. – 23

14 Danzig (Gdansk) ostroma 1807 márciusában kezdődott; a porosz csapatokból és egy orosz osztagból álló helyőrség makacsul védekezett, egy másik orosz osztag ismételten megkísérelte a város felmentését; május végén Danzig kapitulált a túlerő előtt. – 25

15 Mantova ostroma 1796 júniusában kezdődött; a város 1797. február 2-án kapitulált. 1796. augusztus 5-én Bonaparte megverte a Wurmser vezénylete alatt álló osztrák hadsereget Castiglionénál, majd Medolénál és szeptember első felében kiűzte őket a Brenta-volgyből, kozben szeptember 8-án ismét nagy vereséget mért rájuk Bassanónál; a callionei utkozetben november 6—7-én az osztrákok visszaszorították a franciákat Rivolig; Arcolénál november 15—17-én a franciák megvertek egy újonnan alakult osztrák sereget, amely Mantova felmentésére sietett. 1797. január 14—15-én Bonaparte megint megverte az osztrákokat Rivolinál, ezzel biztosította Mantova bevételét. — 25

16 1809-ben a tiroli parasztok Andreas Hofer vezetésével felkeltek a napóleoni francia megszállók ellen; a felkelés hegyi partizánháború formáját oltotte. Miután az osztrák kormány 1809 októberében békét kotott a franciákkal, a parasztfelkelést 1809 végén a francia és itáliai csapatok leverték. — 26

17 A hohenlindeni csatában 1800. december 3-án a francia hadsereg Moreau parancsnoksága alatt megverte az osztrák hadsereget, melynek főparancsnoka János főherceg volt. A marengói csatáról lásd a 8. jegyzetet. — 26

18 Az 1808—1814-es háborúban, amelyet a spanyolok vívtak a francia megszállókkal, a nép nagyszabású hegyi partizánháborút viselt a francia csapatok ellen. — 28

19 A Rajnai Szovetség (Rheinbund) — dél- és nyugat németországi államok szovetsége — 1806 júliusában jott létre I. Napóleon védnoksége alatt; kezdetben 16 állam vett részt benne, később Ausztria és Poroszország kivételével valamennyi német állam. 1813-ban, Napóleon németországi veresége után a Rajnai Szovetség széthullott. — 29

20 Ausztria az 1805. december 26-i pozsonyi francia—osztrák békeszerződésben elismerte a francia fennhatóságot az itáliai terulet egy része (Piemont, Genova, Parma, Picenza stb.) felett, átengedte az olasz királynak (I. Napóleonnak) az adriai tengerpartot és csak Triesztet tartotta meg. A Napóleonnal szovetséges Bajorország megkapta Tirolt. — 29

21 A caudiumi hágókban, Caudium városa kozelében mértek vereséget a szamniták i. e. 321-ben, a második szamnita háború idején a római légiókra, és arra kényszerítették őket, hogy átmenjenek az „iga" — egy lándzsákból összerótt kapuféle — alatt, ami legyőzott hadsereg számára a legnagyobb gyalázatot jelentette. — 35

22 1820 júliusában a Nápolyi Királyságban polgári forradalmárok (carbonarik) felkelést indítottak az abszolutisztikus rendszer ellen, és kivívtak

egy mérsékelt liberális alkotmányt. 1821 márciusában felkelés tört ki Piemontban. A felkelés liberális vezetői alkotmányt hirdettek, és az osztrák uralom ellen Észak-Itáliában kibontakozó mozgalmat igyekeztek felhasznalni arra, hogy az országot a Piemontban uralkodó Savoyai-dinasztia alatt egyesítsék. A Szent Szovetség intervenciójára, Nápoly és Piemont osztrák megszállása után, az abszolutisztikus rendet visszaállították. – 35

23 Keleti háború (orosz haboru, krími haború) – az 1853–1856-os háború – egyfelől Oroszország, másfelól az Anglia, Franciaország és Szardínia által támogatott Torokország kozott folyt le; a háború az 1856-os párizsi békével ért véget. – 36

24 1808 őszén – amikor Napóleon Erfurtba érkezett, hogy tárgyalasokat folytasson I. Sándor cárral – Franciaország szinte egész Németországot uralma alatt tartotta, s már csak Ausztria tanúsított ellenállást. A német fejedelmek, akik Erfurtba jottek, hogy hódoljanak Napóleonnak, kozos akciókat vállaltak Ausztria ellen.

1850. májusában és októberében Varsóban a cár kezdeményezésére konferenciák folytak Oroszország, Ausztria és Poroszország részvételével: az Ausztria és Poroszország kozti hatalmi vetélkedés eldontésére. A cár döntobíróként lépett fel és kényszerítette Poroszországot, mondjon le arról az igényéről, hogy a német államokat saját hegemóniája alatt egyesitse.

1850 november 8-án, a kurhessen felkelés során, jelentéktelen csetepaté zajlott le Bronzellnál a porosz és az osztrák csapatok kozott. A németországi hegemóniáért vetélkedó Poroszország és Ausztria kolcsonosen elvitatta egymástól a kurhessen belugyekbe való beavatkozásnak és a felkelés leverésének „jogát". A hesseni választofejedelem Ausztriához és a Szovetségi Gyűléshez fordult támogatásért, noha Kurhessen az Északi Unióhoz tartozott, amely Poroszország hegemóniája alatt állt. Az orosz diplomácia Ausztriát támogatta, s Poroszországnak engednie kellett. – 37

25 Párizst 1814. március 30–31-én és 1815. július 6–8-án vették be a Napóleon-ellenes koalicióra lépett európai államok csapatai. – 39

26 Az oudenarde-i csata 1708. július 11-én zajlott le; a spanyol orokosodési háború dontő utkozete volt. A francia hadsereg vereséget szenvedett a szovetséges angol–osztrák csapatoktól.

Jemappes-nál 1792. november 6-án a Dumouriez vezette francia sereg nagy győzelmet aratott az osztrák csapatok felett.

Fleurusnél 1794. június 26-án a franciák szétverték Koburg herceg csapatait. Ez a gyózelem lehetővé tette, hogy a francia forradalmi hadsereg megszállja Belgiumot.

Ligny inél 1815. június 16-án a francia hadsereg megverte Blucher porosz csapatait. Ez volt I. Napóleon utolsó megnyert csatája.

Waterloonál 1815. június 18-án szenvedett döntő vereséget Napóleon a Wellington vezette angol–holland és a Blucher vezette porosz hadseregtől. – 42

27 Weselt, Kastelt és Kehlt 1806-ban, illetve 1808-ban csatolták Franciaországhoz; Napóleon veresége után Németország visszakapta őket. – 45

28 Dán liberálisok politikai jelszava; hangoztatóit Eider-dánoknak nevezték, pártjuk a negyvenes-hatvanas években működött. Az Eider-dánok Schleswig-hercegségnek (az Eider folyóig) Dániával való teljes egyesítését követelték. – 50

29 Két német torpeállam nevének ironikus összevonása: Reuss-Greiz és Reuss-Gera-Schleiz-Lobenstein-Ebersdorf fejedelemségek nevét a német kisállamosdi jelképeként használták. – 50

30 Az 1814. szeptember 18. és 1815. június 9. között lefolyt bécsi kongresszuson Napóleon legyőzői találkoztak, hogy győzelmüket kiaknázzák. A kongresszus célul tűzte ki – bár a nemzetek felszabadítását hirdette – a francia forradalom előtti rakciós feudális rendszer visszaállítását. Franciaországot visszaszorították 1792-es határai közé. A francia gyarmatokat Anglia kapta. Németország és Itália szétdaraboltságát, Lengyelország felosztását, Magyarország leigázását a kongresszus megerősítette. – 51

31 A bécsi kongresszus határozatára Belgiumból és Hollandiából megalakították a Németalföldi Királyságot, amelyen belül Belgium ténylegesen alá volt rendelve Hollandiának. Az 1830-as polgári forradalommal Belgium önálló alkotmányos monarchiává vált. – 51

32 A Német Szövetség (Deutscher Bund), amelyet 1815. június 8-án létesítettek a bécsi kongresszuson elfogadott szövetségi szerződéssel, kezdetben 35, később 28 német fejedelemséget és 4 szabad várost ölelt fel; 1866-ig állt fenn. A szövetség nem szüntette meg Németország feudális szétforgácsoltságát. – 52

33 A hétéves háborúban (vö. 9. jegyzet) Rossbachnál 1757. november 5-én II. Frigyes porosz király csapatai megverték Franciaország és a vele szövetkezett német államok csapatait.

Zorndorfnál 1758. augusztus 25-én a porosz és az orosz seregek között lefolyt nagy csatában mindkét fél súlyos veszteségeket szenvedett, de győzelmet egyik sem tudott aratni.

Az osztrák örökösödési háborúban (1740–1748) Hohenfriedbergnél,

1745. június 4-én II. Frigyes megverte az osztrák és szász csapatokat. A csatákban jelentős szerepet játszott a porosz lovasság. – 53

34 Szent Szövetség – az ellenforradalmi hatalmak egyesülése Európa minden haladó megmozdulása ellen. 1815. szeptember 26-án alakították I. Sándor cár kezdeményezésére a Napóleont legyőző hatalmak; a szövetség magvát Oroszország, Ausztria és Poroszország alkotta. Az uralkodók kötelezték magukat egymás kölcsönös támogatására, ha bárhol forradalom törne ki. – 53

35 A Jón-szigeteken, amelyek 1815-től kezdve brit protektorátust alkottak, 1858–1859-ben fellángolt az Anglia-ellenes, Görögország-párti nemzeti szabadságmozgalom. A harc 1864-ben a Jón-szigetek Görögországhoz való csatlakozásával végződött. – 55

36 Indiában 1857 tavaszán nagy népi felkelés tört ki a brit gyarmati uralom ellen; először a bengáli hadsereg bennszülöttekből álló ún. szipoj (szipáhi) alakulatai keltek fel, majd rohamosan Észak- és Közép-India legnagyobb kerületei is; a felkelés fő erejét a parasztok és a városi szegény kézművesek alkották, a mozgalom vezetése általában a helyi földesurak kezébe került. Az egységes irányítás hiánya, a helyi szétforgácsoltság, a lakosság etnikai, vallási és kasztmegosztottsága és az angolok katonai-technikai fölénye miatt a felkelés 1859-ben vereséget szenvedett. (Lásd még I. köt. 240–261 old.) – 55

37 Engels a Habsburg-monarchiában élő kis szláv népek és általában a kis népek sorsának megítélésében a forradalom közvetlen követelményeiből indult ki; abban, hogy e népeket szembe lehetett fordítani a forradalommal, életképtelenségük bizonyítékát látta. Úgy vélte, hogy a történelmi fejlődés során az életképtelen kis népek az életképes nagyobbakba bele fognak olvadni. Ez azonban egyoldalú szemlélet, mert a kapitalizmus fejlődésének tendenciája nemcsak a központosítás, hanem a kis népek önálló állam alkotására irányuló függetlenségi harca is. Ezért az 1848–1849-es forradalom tapasztalataiból e téren levont következtetések történelmileg nem is bizonyultak helytállóknak; a polgári forradalmaknak és bennük a nemzetiségi kérdésnek későbbi marxista elemzése mélyebben és sokoldalúbban oldotta meg ezt a kérdést. – 55

38 Bonaparte győzelmes csatái az 1796–1797-es itáliai hadjárat kezdetén; Bonaparte 1796 áprilisában Nizzából az alpesi hágókon át behatolt a Pó-síkságra, Montenotténál április 12-én megvert egy osztrák seregcsoportot, Millesimónál április 13–14-én megsemmisített egy másik – osztrákokból és piemonti csapatokból álló – seregcsoportot, Degónál április 14–15-én szétvert egy osztrák alakulatot; Mondovinál került sor április 22-én a döntő ütközetre, az ott elszenvedett vereség után a piemontiak menekülésszerűen visszavonultak Torinóig. – 57

39 Lásd 15. jegyzet. – 57

40 Lásd 14. jegyzet. – 57

41 Lásd 7. jegyzet. – 57

42 Az Abensbergnél és Eggmuhlnél vívott utkozetek az 1809 áprilisában Regensburg kornyékén lezajlott otnapos csata hadműveletei kozé tartoztak. A regensburgi csata az osztrák hadsereg vereségével és visszavonulásával végződott. – 70

43 Sommacampagnánál 1848, július 23-án, Custozzánál 1848. július 25-én és Novaránál 1849. március 23-án a Radetzky parancsnoksága alatt álló osztrák csapatok súlyos vereséget mértek a piemontiakra. – 70

44 1849. július 2-án, roviddel a Római Koztársaság kapitulációja előtt, az Alkotmányozó Gyúlés tűzszunetı határozata után Garibaldi mintegy négyezer főnyi onkéntesosztag élén elhagyta Rómát, hogy az osztrákok ellen kuzdő Velencei Koztársaság segítségére siessen. Garibaldi az osztrákok hátában manőverezett és tobbszor is elkerulte a bekerítést, az ostromlott Velencébe azonban nem tudott behatolni. Végul is július 30-án kénytelen volt a semleges San Marino teruletére lépni és csapatát feloszlatni. – 81

45 1848 áprilisában egy lombardiai onkéntesosztag Allemandi tábornok parancsnoksága alatt megszállta a tiroli hágókat Tonalétől Stelvióig és sorozatos akciókat folytatott az osztrákok ellen. – 81

46 Spada d'Italia – Itália Kardja; így nevezték Károly Albert szárd királyt. Károly Albert, aki az olasz nemzeti szabadságmozgalmat saját uralmának novelésére akarta felhasználni és a népi megmozdulások elfojtására torekedett, az 1849. március 23-i novarai vereség után lemondott; fia, II. Viktor Emánuel március 26-án fegyverszunetet és augusztus 6-án békét kotott Ausztriával. – 84

47 Lásd 43. és 46. jegyzet. – 85

48 Cirque Olympique – párizsi népszínház; St. James Street – londoni utca, klubok és játékkaszinók helye; Astley-amfiteátrum – londoni cirkusz. – 94

49 1851. december 2-ára virradó éjszaka dontotte meg Luis Bonaparte államcsínnyel az 1848 óta fennálló Második Koztársaságot. Egy évvel később, az államcsíny évfordulóján, Louis Bonaparte III. Napóleon néven kikiáltotta magát francia császárrá. Innen származik rendszere híveinek decembrista elnevezése.

Crapaud – varangyos béka – francia gúnynév; itt célzás a vezérkar képviselőire. – 94

50 Quasimodo – Victor Hugo „A párizsi Notre Dame" című regényének alakja, általános használatban: ocsmány és förtelmes torzalak.
A Code civil des Français (a franciák polgári törvénykönyve) 1804-ben lépett életbe. 1807-ben Code Napoléon (Napóleon törvénykönyve) néven újjáalakították, s a franciák bevezették az elfoglalt nyugat- és délnyugat-németországi területeken is. A Code Napoléon a formális polgári egyenlőség talaján állt. – 95

51 Austerlitznél 1805. december 2-án a szövetséges orosz és osztrák seregek megsemmisítő vereséget szenvedtek I. Napóleontól. – 96

52 Ehhez a helyhez a Das Volk a következő szerkesztőségi jegyzetet fűzi: „A legújabb hírek, mint ismeretes, arról tudósítanak, hogy az osztrákok valóban visszavonultak a Mincio mögé az erődítményhálójukba. Még ha visszavonulásukkal stratégiailag nem is vesztenek semmit, ez nem maradhat romboló hatás nélkül a hadsereg moráljára." – 97

53 Titkos tábornoknak nevezi Engels III. Napóleont, aki magát nagy hadvezérnek képzelve, állandóan beleszólt a hadvezetés kérdéseibe és a háttérből, a hadszíntértől távol kiadott titkos parancsaival sok zavart és kudarcot idézett elő. – 103

54 Engels I. Napóleon szavait alkalmazza Louis Bonapartera; I. Napóleon 1821. április 17-én azt mondta a fiával kapcsolatban főhadsegédének, Charles de Montholon-nak: „Minden törekvésének arra kell irányulnia, hogy a béke erejével uralkodjék. Ha merő utánzásból és kényszerítő szükségszerűség nélkül újrakezdené háborúimat, akkor csak az én majmom lenne." – 103

55 Ezen a helyen a Das Volkban a következő mondat van beiktatva: „Ha nincs ez a $4\frac{1}{2}$ órás megállás, azt a végletes erőfeszítést, amellyel a harctérre sietett, aligha lehetett volna kibírni." Engels így ír erről Marxnak 1859. július 25-én: „Előző cikkembe némi értelmetlenséget szerkesztettek bele. Én azt mondtam, hogy az 5. hadtest Paviából indulva a menetelés során 3-án és 4-én annyira megfeszítette erőit, hogy ha a megállással elveszített $4\frac{1}{2}$ órát felhasználják is, ez sem vezetett volna nagyobb teljesítményre, és a hadtestet nem juttatta volna észrevehetően korábban a csatatérre. Nyomtatásban az áll, hogy csakis a megállás tette számára lehetővé ezt az erőfeszítést, ami 1. az ellenkezője a valóságnak, és 2. értelmetlenség. Először is a csapatok 3-án reggel 6 órakor egyáltalán nem voltak fáradtak, minthogy épp akkor *indultak*, a megállás tehát mit sem használhatott nekik, másodszor pedig a megállás megfosztotta őket a hűvös reggeli óráktól

és rákényszerítette őket, hogy a legnagyobb déli hőségen meneteljenek. Ezen a mondaton úgy, ahogy ott áll, minden katonai személy bizvást fennakadhat." — 107

56 Lásd 38. és 42. jegyzet. — 108

57 Egy 1813-ban keletkezett dal — „Die Krähwinkler Landwehr" (A mucsai Landwehr) refrénje. — 109

58 A Das Volk 1859. július 9-i számában megjelent „A solferinói csata" című cikkről van szó. — 110

59 L'Illustration (Illusztráció) — francia képes irodalmi folyóirat, 1843—1844-ben jelent meg Párizsban. — 113

60 The Illustrated London News (Londoni Képes Újság) — angol képes hetilap, 1842 óta jelenik meg. — 113

61 Louis Bonaparte 1859. május 12-én Genovában, a főparancsnokság átvételekor kijelentette a katonák előtt: „A Via Sacrán, a régi Róma Szent Utcáján felirat felirat mellett sorakozott a márványon, hogy a népnek emlékezetébe idézze saját nagy tetteit. Úgyszintén ti is, mikor most áthaladtok Mondovin, Marengón, Lodin, Castiglionén, Arcolén, Rivolin, egy szent utcán fogtok végigvonulni, e dicsőséges emlékek közepette . . ."— 114

62 1840-es boulogne-i puccskísérlete után Louis Bonaparté-ot az északkelet-franciaországi Ham várában őrizték. 1846-ban sikerült Angliába szöknie. — 114

63 Porte Saint-Martin — párizsi diadalkapu; a bonapartisták vérfürdőt rendeztek itt az államcsíny idején. A Porte Saint-Martin nevét viseli egy színház is a Boulevard Saint-Martinon. — 114

64 Lásd 48. jegyzet. — 114

65 A „Savoya, Nizza és a Rajna" című brosúrát Engels 1860 februárjában írta; a brosúra tervét először 1860. január 31-én említette Marxnak. Engels most sem akarta magát megnevezni a címlapon mint szerző, ezért a röpirat „»A Pó és a Rajna« szerzőjétől" jelzéssel jelent meg. A Dunckerral támadt nézeteltérések miatt Engels más kiadót keresett; a röpirat 1860 áprilisában jelent meg G. Behrend (Falckenberg-féle könyvkiadó) kiadásában. — 117

66 Újévi beszéd — 1859. január 1-én a diplomáciai testület részére a Tuileriákban adott fogadáson III. Napóleon kijelentette Hübner osztrák

nagykövetnek: „Sajnálom, hogy kormányomnak az osztrák kormánnyal való kapcsolatai már nem olyan jók, mint azelőtt; de kérem, mondja meg császárának, hogy iránta táplált személyes érzületeim nem változtak."

Az „Itáliai Iphigeneia" kerítése – Clotilde szárd hercegnő összeházasítása Jérome Napoléon (Plon-Plon) herceggel. – Iphigeneiát atyja, Agamemnon király magához hívatja azzal az ürüggyel, hogy feleségül akarja adni Akhilleuszhoz, valójában azonban áldozatul szánja Artemisz istennőnek, mert jóslat szerint ez szükséges a görög hajóhadat sújtó szélcsend elhárítására.

Az 1859. március 3-i orosz–francia titkos szerződés napvilágra kerüléséről van szó; a szerződés arra vonatkozott, hogy a két ország milyen magatartást tanúsítson, ha háború törne ki egyfelől Franciaország és Szardínia, másfelől Ausztria között. – 117

67 A gothai pártot 1849 júniusában jobboldali liberálisok, az ellenforradalmi nagyburzsoázia képviselői alapították, akik a frankfurti nemzetgyűlést elhagyták, amikor a nemzetgyűlés baloldali többsége birodalmi régenstanács magalapítása mellett döntött, mert IV. Frigyes Vilmos porosz király a nemzetgyűlés felkínálta császári koronát vonakodott elfogadni. A gothai párt, félve a forradalom győzelmétől, feladatául tűzte ki, hogy egész Németországot – Ausztria nélkül – a Hohenzollernek Poroszországának vezetése alatt egyesítse. A párt vezetői voltak Dahlmann, Simson, Bassermann, Gagern, Brüggemann, Mathy és még mások. – 118

68 1859-ben, Schiller születésének 100. évfordulóján nagy ünnepségeket rendeztek; kivált a különböző országokban élő német emigránsok használták fel az évfordulót demonstrációkra. – 118

69 Bázeli béke – különbéke, amelyet Franciaország 1795. április 5-én kötött Poroszországgal és 1795. július 22-én Spanyolországgal. Poroszország és Spanyolország ezzel kivált az első franciaellenes koalícióból; ennek oka részben a francia győzelmekben, részben a koalíción belül, főként Ausztria és Poroszország között támadt súrlódásokban keresendő. – 119

70 Ulmnál kapituláltak 1805. október 17-én az osztrák csapatok I. Napóleon előtt. Lásd még 177. jegyzet – 119

71 Udvari haditanács – az osztrák hadügy legfőbb hatósága 1556-tól 1848-ig; teljhatalommal intézte a hadsereg ellátását, szervezését és kiképzését; háborúban irányította a hadműveleteket. Rendszeresen beleszólt a hadszíntéren tartózkodó főparancsnokok döntéseibe és nehezítette az akciók gyors végrehajtását. – 120

72 1859-ben népi felkelések tortek ki Toscanában, Modenában és Parmában. Az uralkodók az osztrák csapatok védelme alá menekultek; a felkelés során nemzetgyűlések alakultak, amelyek a Piemonthoz való csatlakozást követelték. Noha a villafrancai és zurichi szerződések előírták a régi uralkodók visszahelyezését, ezt mégsem sikerult elérni; az 1860. márciusi népszavazás alapján a hercegségeket Piemonthoz csatolták. — 123

73 Lásd 19. jegyzet. — 124

74 A Vesztfáliai Királyságot I. Napóleon létesítette 1807-ben és ocsse, Jérôme Bonaparte kezére adta; a Vesztfáliai Királyság 1813-ig állt fenn. — Jérôme Bonaparte utódja: fia, Napóleon herceg (Plon-Plon). — 124

75 Lambessa (Lambèse) — francia buntetőgyarmat, egy észak-afrikai római város romjain alapították; 1851—1860-ban a bonapartisták politikai ellenfeleinek számüzetési helye.

Cayenne — dél-amerikai város, Francia-Guyana fővárosa; a kegyetlen fegyházi rendtartás és a gyilkos trópusi éghajlat kovetkeztében olyan nagy volt a halandóság a deportáltak kozott, hogy Cayenne-t „száraz guillotine"-nak nevezték.

Loi des suspects (Gyanúsak torvénye) — a Torvényhozó Testulet által 1858. február 19-én hozott kozbiztonsági torvény, amely korlátlan jogot adott a császárnak és kormányának, hogy a második császársággal szemben ellenséges magatartással gyanúsított személyeket bebortonozze, Franciaország és Algéria kulonboző helyeire száműzze vagy a francia teruletekről teljesen kiutasítsa. — 126

76 A száz nap I. Napóleon visszaszerzett császárságának időszaka, Elbáról Párizsba való visszatérésétől (1815. március 20.) a Waterloonál szenvedett végső vereségét kovető 1815. június 28-i lemondásáig. — 127

77 Sette comuni, tredici comuni (Hétkozség, Tizenháromkozség) — kis német ajkú települések az Alpok déli nyúlványain, velencei teruleten; a XIII. század második felében keletkeztek, nyelvjárásaik a XX. században már csak néhány faluban lelhetők fel. — 141

78 Rétoromán (roumanche, ladin) — Délkelet-Svájcban és Északkelet-Itáliában, valamint Tirol egyes részein élő román népcsoport nyelvjárásainak osszefoglaló elnevezése (Rhaetia római tartományról). — 142

79 December 10-i Társaság (Société du Dix-Décembre) — a burzsoázia lezúllott, kalandor elemeiből és lumpenproletárokból 1849-ben osszeverbuvált szervezet, amelynek segítségével Louis Bonaparte 1851-ben államcsínyjét végrehajtotta. Elnevezése onnan ered, hogy Louis Bona-

parte-ot 1848-ban ezen a napon választották meg francia köztársasági elnöknek. — 145

80 Thermidor 9-e (1794. július 27.) — Robespierre és a jakobinus diktatúra bukásának napja, a jobboldali nagyburzsoák (thermidoristák) ellenforradalmának kezdete; az ellenforradalom végül is a napóleoni katonai diktatúrába torkollott, megfojtotta a forradalmat és csak azokat a vívmányait őrizte meg, amelyek a nagyburzsoázia számára előnyösek voltak. — 145

81 1795. július 22-én Bázelban Spanyolország különbékét kötött Franciaországgal és kivált az első franciaellenes koalícióból. — 146

82 Lásd 38. jegyzet. — 146

83 Le National (Nemzeti Újság) — francia napilap, 1830-tól 1851-ig jelent meg Párizsban, alapítói Thiers, Mignet és Carrel; a negyvenes években a mérsékelt polgári republikánusok lapja volt. — 151

84 Lásd 32. jegyzet. — 152

85 Az 1830—1831-es lengyelországi felkelés idején a felkelőknek sikerült elfoglalniuk Konsztantyin nagyherceg varsói irattárát, benne a cári titkos diplomácia okmányaival. Egy részüket 1835—1836-ban Urquhart kiadta a „Portfolio"-ban; további iratokat tartalmaz egy Párizsban 1854-ben kiadott kötet. — 152

86 1807. június 25-én Napóleon és I. Sándor cár tanúk nélkül találkozott egy uszályhajón a Nyemenen. E megbeszélést béketárgyalások követték, melyek eredményeképpen Oroszország (amely 1806-tól kezdve részt vett a Napóleon-ellenes koalícióban) szövetségre lépett Franciaországgal. A Tilsitben 1807 júniusában megkötött béke értelmében Oroszország csatlakozott a kontinentális rendszerhez (vö. 5. jegyzet) és hozzájárult, hogy Napóleon nagy területeket kapjon a porosz monarchiából, további porosz területeket pedig Oroszország számára biztosítottak. Az erfurti találkozón (1808. szeptember 17.—október 14.), megújították a cár és Napóleon szövetségét. — 153

87 Az 1853—1856-os krími háborúról van szó. Vö. 23. jegyzet. — 153

88 Lásd 34. jegyzet. — 153

89 Lásd 24. jegyzet. — 153

90 A magyarországi forradalom leveréséhez nyújtott segítségért Ausztria lekötelezettjévé lett Oroszországnak. Amikor az ötvenes évek elején

a keleti kérdés kiéleződött, oroszellenes fordulat állt be az osztrák külpolitikában, Schwarzenberg osztrák miniszterelnök és külügyminiszter kijelentette: „A világ el fog ámulni azon, hogy mi milyen hálátlanok tudunk lenni." — 153

91 Európa „beteg emberének" a torok birodalmat nevezte I. Miklós cár Seymour pétervári angol nagykövet előtt; hangsúlyozta, hogy a „beteg" halála esetére előre meg kellene állapodni birodalmának felosztásában. — 156

92 Lásd 25. jegyzet. — 156

93 1857. szeptember 25-én Stuttgartban találkozott III. Napóleon és II. Sándor; a megbeszélésen Napóleon megszerezte Oroszország támogatását egy Ausztria elleni háború esetére. — 157

94 Pretoriánusok — a régi Rómában a császár vagy hadvezér kiváltságos testőrsége, rendszerint nagy szerepük volt a palotaforradalmakban; átvitt értelemben itt az a klikk, amelyre III. Napóleon támaszkodott. — 158

95 Gorcsakov 1859. május 27-i korirata, amelyet a német államokbeli orosz diplomáciai képviselőkhöz intézett, szigorú semlegességet követelt a német kisállamoktól, mintegy megtiltotta Ausztria javára való beavatkozásukat a francia—osztrák háborúba. — 158

96 Castlereagh angol külügyminiszter „Memoirs and Correspondence" (Emlékiratok és levelezés) címmel megjelent munkájáról van szó, amelyet fivére adott ki Londonban 1848. és 1853. között. — 158

97 A Varsói Nagyhercegséget 1807-ben a tilsiti békeszerződés (lásd 86. jegyzet) értelmében létesítették néhány azelőtt Poroszországhoz tartozó lengyel területből; 1809-ben, Ausztria veresége után, hozzácsatoltak még néhány Ausztriához tartozó lengyel területet is. Az 1815-ös bécsi kongresszus felosztotta a Varsói Nagyhercegséget, nagy részét bekebelezte a cár fennhatósága alatt álló lengyel királyságba, más részeit Ausztriának, illetve Poroszországnak juttatta. — 158

98 Lásd 32. jegyzet. — 158

99 A Szent Szövetség (vö. 34. jegyzet) troppaui (opavai) és laibachi (ljubljanai) kongresszusát 1820 októbere és 1821. májusa között, veronai kongresszusát 1822 október—novemberében tartották. A laibachi kongresszus úgy határozott, hogy osztrák csapatokkal verik le az itáliai nemzeti felszabadító mozgalmat (Nápolyban és Torinóban); a veronai kongresszus döntése: Franciaország állítsa helyre az abszolút

királysagot Spanyolorszagban, Ausztria pedig tartsa fenn Italia meg szallasat, a kongresszus tovabba hatarozatilag fellepett a gorogorszagi felkeles ellen – 159

100 Nesselrode 1848 julius 6 an koriratot kuldott a nemet alla nokbeli orosz diplomaciai kepviselokhoz – 159

101 1852 majus 8 an Oroszorszag, Ausztria, Anglia, Franciaorszag, Porosz orszag, valamint Svedorszag es Dania szerzodest irt alá a dan királysag tronutodlasi rendjerol, a szerzodes alapjaul a Poroszorszag kivételevel ugyanezen allamok reszvetelevel Londonban tartott konferencia 1850 augusztus 2 i jegyzokonyve szolgalt, amely kimondotta a dan korona birtokok oszthatatlansaganak elvet, beleertve az akkor a Nemet Szovet seghez tartozo Schleswiget es Holsteint A londoni jegyzokonyv a cart legitim dan tronkovetelonek tekintette (mint az Oroszorszagban III Peter neven uralkodott Karoly Peter Ulrik holstein gottorpi herceg utodat), a car azonban lemondott joganol Keresztely schleswig holstein sonderburg glucksburgi herceg javara, akit VII Frigyes utodava nyil vanítottak A carok fenntartottak daniai tronigenyuket a glucksburgi dinasztia megszakadasa esetere – 159

102 Lasd 24 jegyzet – 159

103 Garibaldi 1860 as hadjarata jelentette az Olaszországi forradalmi uton torteno egyesitescert vivott nepi harc legfontosabb szakaszat A napolyi Bourbonok uralma alatt allo Sziciliat – ahol mar korabban is gyako riak voltak a parasztfelkelesek es partizanharcok – valasztottak ki a garibaldistak deli italiai felszabadito harcuk megindításara 1860 majusaban elfoglaltak Sziciliat, augusztusban partra szalltak Calabria ban, szeptember 7 en pedig mar bevonultak Napolyba De a politikus Garibaldi nem volt olyan eleslato es hatarozott, mint a hadvezer A piemonti monarchista klikk a szard királysag nyomasanak es intrikai nak engedve beleegyezett, hogy a koztarsasag kikialtasa helyett, Del Olaszországot a szard királysaghoz csatoljak A piemonti liberalis vezetok ezutan sietve leszereltek Garibaldi sereget, ot magat tisztelet beli szamuzetesbe kuldtek Garibaldi tovabbi kiserleteit, hogy felszabadítsa Roma es az egyházi állam területet a papa es a francia meg szallok uralma alol, a szard királysag fegyverrel torte le Olaszország egyesitese csak 1870 ben fejezodott be, amikor az olasz csapatok bevo nultak Romaba – 162

104 1849 tavaszán, a Római Koztarsaság vedelme idejen Garibaldi onken tesosztaga, miutan aprilis 30 an visszaverte a francia intervencios tamadasat, a delen mukodo napolyi hadsereg ellen fordult Majus 6–7 én a garibaldistak Palestrinanal szetvertek e hadsereg otezer fonvi elcsapatat, s ezzel meghiusitották Roma ellen tervezett tamadasukat

Május 17—20-án Garibaldi csapatai Velletri térségében merész manőverekkel megfutamították és a határig vetették vissza a nápolyi hadsereget. E győzelem után Garibaldit visszahívták Rómába, amelyet újra fenyegettek a franciák. — 163

105 A Római Köztársaság 1849-ben történt megdöntése óta, amely a francia beavatkozás következménye volt, francia megszálló csapatok tartózkodtak Rómában, egészen 1870-ig. — 171

106 Brown Bessnek nevezték az angol hadseregben a XVIII. században és a XIX. század elején a simacsövű kovás puskát. — 177

107 Algériai háború — Franciaország 1830-ban indította meg hódító háborúját Algéria gyarmatosítására; a háború, megszakításokkal, negyven éven át tartott. Csak 1871-ben sikerült Algériát teljesen francia gyarmattá tenni. — 190

108 Szent Háború — az algériaiak felszabadító háborúja a francia hódítók ellen, amely 1832-től 1847-ig tartott. Abd el-Kader eredményes harcai következtében a franciák 1834-ben kénytelenek voltak Nyugat-Algériát, néhány parti város kivételével, független arab államnak elismerni. Ám a megállapodás megsértésével a francia gyarmatosítók újra meg újra betortek Nyugat-Algériába. 1839 és 1844 között szívós harcok után elfoglalták Abd el-Kader államát, ő maga pedig kénytelen volt visszavonulni Marokkóba. 1845 és 1847 között Abd el-Kader ismét tömegfelkelést indított Nyugat-Algériában. E felkelés véres leverése ellenére Abd el-Kader a Szahara oázisaiból partizánharcot folytatott a francia hódítók ellen, amíg 1847-ben foglyul nem ejtették, a felszabadító harc azonban ezután is folytatódott. — 210

109 Helyettesek (Remplacants) — a francia hadseregben 1815-től a katonakötelesek helyettesíthették magukat a konskripció alá nem eső önkéntes helyettesekkel; a megváltást a vagyonosok számára lehetővé tették. A helyettesállítási rendszert csak 1872-ben szüntették meg. — 210

110 Lásd 107. jegyzet. — 214

111 Összeesküvő Bill — 1858. február 8-án Palmerston angol miniszterelnök a francia kormány nyomására, amely azzal vádolta Angliát, hogy oltalmat nyújt politikai bűnösöknek, idegentörvényt (más néven összeesküvő törvényt) terjesztett az alsóház elé. E törvényjavaslat szerint azokat, akik összeesküvést szőnek bárki élete ellen Angliában vagy másutt, akár angolok, akár külföldiek, angol bíróság elé állítandók és szigorúan elítélendők. A tömegek tiltakozó mozgalmának nyomására a törvényjavaslatot az alsóház február 12-én elvetette, Palmerston kénytelen volt meghátrálni. — 283

112 Szecesszió — kivonulás, valamilyen közösségből való kiválás, különválás. Itt szecessziónak nevezik az Amerikai Egyesult Államok rabszolgatartó déli államainak az északiaktól való kulonválását. — 286

113 Abolicionisták — a rabszolgaság eltörlésének hívei. — 286

114 Kordonrendszer — a hadviselésnek Nyugat-Európában a XVIII. században gyakran alkalmazott módja, amelynél a csapatokat az egész arcvonal hosszában egyenletesen állították fel. Ez lehetőséget adott arra, hogy az ellenfél vonalát egy tetszőleges ponton osszevont csapatokkal viszonylag konnyen áttorjék. — 296

115 „A porosz katonai kérdés és a német munkáspárt" a hatvanas években támadt németországi forradalmi válság kapcsán foglalt állást a német munkásosztály stratégiájának és taktikájának kérdésében. A porosz hadsereg átszervezése a hatvanas évek elején urugyet szolgáltatott a porosz kormány és a Landtag polgári liberális tobbsége kozott támadt úgynevezett alkotmány-konfliktusra. A képviselőház polgári liberális tobbsége 1860 februárjában nem volt hajlandó elfogadni a hadseregátszervezés tervét, melyet Roon hadugyminiszter terjesztett be. Nem sokkal ezután azonban a kormány elérte, hogy a burzsoázia megszavazza „a hadsereg további hadi készultségéhez és fokozott harcképességéhez" szukséges osszeget, ami a tervezett átszervezés kezdetét jelentette.

A kamarák liberális tobbsége 1862 márciusában nem szavazta meg a katonai kiadásokat, a kormány válaszul feloszlatta a Landtagot és új választásokat tűzott ki. 1862 szeptemberében megalakult az ellenforradalmi Bismarck-kormány és megkezdte a hadugyi reform végrehajtását, jóllehet a Landtag az ehhez szukséges pénzt nem szavazta meg. A konfliktus 1866-ban ért véget, mikor a porosz győzelem nyomán a porosz burzsoázia behódolt Bismarcknak. — Engels 1865. február végén jelentette meg a fenti című brosúráját Hamburgban. Liebknecht néhány berlini munkásegyletben vitát szervezett Engels művéről. A szociáldemokrata sajtó kulonbozó időpontokban kivonatokat kozolt a brosúrából. — 307

116 A porosz hadsereg mozgósítását 1850-ben akkor rendelték el, amikor a németországi hegemóniáért vívott harc során Ausztria és Poroszország viszonya kiéleződött. A katonai rendszer fogyatékosságai, az elavult fegyverzet, az Ausztriát támogató Oroszország crélyes fellépése azonban Poroszországot a fegyveres akcióktól való tartózkodásra és meghátrálásra késztette. (Olmutzi szerződés, 1850. nov. 29.) A porosz hadsereg 1859-es mozgósítása Franciaországnak és Piemontnak Ausztria ellen viselt háborújával fuggott ossze. — 307

117 A franciaországi 1830-as júliusi forradalom nyomán Németország különböző részeiben is (Szászország, Braunschweig, Hessen, Bajorország és Hannover) forradalmi megmozdulásokra került sor. – 308

118 Lásd I. köt. 52. jegyzet. – 308

119 Dán háború – Poroszország és Ausztria 1864-es háborúja Dánia ellen, mely fontos szakasz volt a német egység porosz hegemónia alatt történő megvalósításához. Bismrck a dán uralom alatt Schleswig és Holstein bekebelezésére törekedett, meg akarta erősíteni Poroszország befolyását Németországban s féken tartani a belső liberális burzsoá ellenzéket. A háborúban Ausztria is részt vett. Dánia veresége után Schleswig és Holstein Poroszország és Ausztria közös birtoka lett – majd 1866-ban, az osztrák–porosz háború után Poroszországhoz csatolták. – 309

120 Lásd I. köt. 52. jegyzet. – 311

121 Allgemeine Militärzeitung – a Német Tisztek és Katonai Hivatalnokok Társaságának lapja; Darmstadtban, majd Lipcsében jelent meg, a hatvanas években közölte Engels néhány katonai tárgyú cikkét. – 311

122 Zeitschrift des königlich preussischen statistischen Bureaus – hivatalos statisztikai folyóirat, 1905-ig jelent meg Berlinben. – 311

123 Vö. Horatius: „Epistula ad Pisones" (Ars poetica), 359. sor – 316

124 A francia kormány 1830-ban indította meg a gyarmati hódító háborút Algériában, amely 40 évig tartott. – A krími háború 1853-tól 1856-ig tartott; az olasz háború 1859-ben volt. – 318

125 Napóleon csapatai 1806. október 14-én Jénánál megsemmisítették a porosz Hohenlohe-hadtestet. A jénai, valamint az auerstedti vereség Poroszországot fegyverletételre kényszerítette. Az 1807-i tilsiti béke lealázó feltételeket szabott Poroszországnak. Területének majdnem felét elveszítette, Franciaország vazallusává süllyedt. – A Katzbach partján vívott csatában, 1813. augusztus 26-án a franciák súlyos vereséget szenvedtek a Blücher vezette orosz–porosz csapatoktól. A háború a szövetséges csapatok 1814. márciusi párizsi bevonulásával és a napóleoni császárság bukásával végződött. – 319.

126 A svájci Landwehrbe azok a hadkötelesek tartoztak, akik az időszakos gyakorlatokra behívott irreguláris svájci csapatoknál szolgáltak. A svájci Landwehr, éppúgy mint a porosz, arra szolgált, hogy háborús

idókben erősítse a hadsereget. Háború esetén általános mozgósítást rendeltek el. — 319

127 A Dania ellení haboruban a porosz csapatok 1864. április 18 án rohammal bevették a Duppel mellett dan erodítményeket, az un duppeli sancokat A „belso Duppel" kifejezést elso ízben a Norddeutsche All gemeine Zeitung használta 1864 szeptember 30 i szamában a „belso ellenség" megjelolésére, késobb állando fogalommá vált — 320

128 Az 1849 es badení pfalzi felkelés idején a badení csapatok a felkelés oldalára álltak és a forradalmi hadsereg magjává lettek. A badení csapatok sorában levő lovasság viszont a legkevésbé volt forradalmi, s például az 1849 junius 21 i waghauseli csatában néhány badení dragonyos század átallt a poroszok oldalára. — 321

129 „Új éra" — Vilmos porosz herceg (1861 tol király) régensherceggé valo beiktatásakor — 1858 ban — „liberális" politikai iranyt hirdetett meg, leváltotta a Manteuffel kormányt és mérsékelt liberalisokat nevezett ki A polgári sajtó fellengosen „uj éraként" magasztalta Vilmos politikáját, amely csupán a monarchia és a junkerek hatalmi pozíciójának megszilardítását szolgalta a gazdasagilag megerósodott burzsoá vezetokkel való kiegyezés utján. A burzsoázia, amikor a beígért reformok nem valosultak meg — elutasította a katonai reformtervezetet Az ebből keletkezett 1862 es alkotmány konfliktus es Bismarck 1862 szeptemberi hatalomra jutása vetett véget az „uj érának". — 323

130 Manteuffel korszak — a szélsőségesen reakciós Manteuffel kormány 1850 től 1858 ig volt uralmon Poroszországban. Ebben az idoszakban felszámolták a forradalom vívmányait, a szolás , sajtó , egyesulési és gyülekezési szabadságot. A tobbszor modosított alkotmány fikcióvá vált. A nemesség rendi előjogait helyreállították. A hatalom a junkerek és az udvari kamarilla kezében volt. — 323

131 A tartományi és jarási rendeket (Landtagokat — rendi gyuléseket) Poroszországban 1823 ban hozták létre A Landtag választásokon való részvétel feltétele a foldbirtok volt; ez kirekesztette a lakosság legnagyobb részét és biztositotta a Landtagok nemesi tobbségét A Landtagokat a király hivta egybe, illetékességuk helyi gazdasági és kozigazgatasi kérdésekre szorítkozott Politikai téren csak korlatozott tanácskozási funkcioik voltak. Az 1848—1849 es forradalom idején a Landtagok szerepe háttérbe szorult, de az otvenes évek reakciós uralma idején ismét előtérbe kerult. — 324

132 Ezt a megfogalmazást Marx tanácsolta Engelsnek. — 324

133 Az 1861 júniusában megalakított haladópártról van szó. A párt legismertebb személyiségei kozott szerepeltek: Waldeck, Virchow, Schulze-Delitzsch stb. A párt programjában kovetelte Németország egyesítését porosz vezetés alatt, egy ossznémet parlament osszehívását, egy erős liberális kormány megalakítását, amely a képviselőháznak tartozik felelősséggel. A népi forradalomtól való félelmében nem támogatta az alapvető demokratikus kovetelések — sőt 1866-ban a párt jobbszárnya nemzeti liberális párt néven kulonvált s behódolt Bismarcknak. — 326

134 Ezeréves birodalom — misztikus vallási hiedelem, amely a Biblia kulonbozó helyeire hivatkozva azt hirdeti, hogy Jézus vissza fog térni és ezer évig uralkodik majd a foldon. Ez az „ezeréves birodalom" lesz az igazságosság, az általános egyenlőség és jólét megvalósulása. — 327

135 Neue Preussische Zeitung — német napilap, 1848 júniusától jelent meg Berlinben; az ellenforradalmi udvari kamarilla és a porosz junkerek érdekeit képviselte, Kreuzzeitungnak is nevezték, mert címlapján rajta volt a Landwehr-vaskereszt. — 332

136 Konfoderáltaknak az 1861—1865-os amerikai polgárháború idején a déli rabszolgatartó államok konfoderációjának híveit nevezték. — 333

137 Poroszországban a hatvanas évek kozepén kulonbozó iparágak űzése koncesszióhoz, kulön hatósági engedélyhez volt kotve. E feudális-burokratikus intézkedések gátolták a tőkés termelés fejlődését. — 334

138 Porosz vezetés (vagy „porosz csúcs" — „preussische Spitze") — IV. Frigyes Vilmos (porosz király 1848. március 20-án kijelentette, hogy „Németország megmentése végett" kész az egész haza csúcsára, élére állni. Ezzel a kifejezéssel jelolték meg azt a torekvést, hogy Németországot porosz hegemónia alatt egyesítsék. — Triász — a Német Szovetség újjászervezésének egyik terve; Ausztria és Poroszország mellett harmadik hatalomként a német kis- és középállamok szovetségének kialakítását célozza. A porosz és osztrák hegemóniát ellenző, elsősorban bajor és szász torekvések kifejezése. — 336

139 Marx tanácsolta 1863. február 11-i levelében Engelsnek a passzus ilyen megfogalmazását, hogy ne lehessen a lassalleánus jelszavak elfogadásaként értelmezni. — 338

140 A porosz Landtag 1865 januárjában tárgyalt az egyesulési jogról azzal kapcsolatban, hogy a munkások egyre határozottabban felléptek az érvényben levő ipartorvény ellen. A burzsoázia képviselői a munkásmozgalom fellendulését felhasználták arra, hogy az ipartorvényeknek elsősorban a tőkéseket gátló paragrafusait érvénytelenítsék. Schulze-Delitzsch és Faucher haladópárti képviselők a képviselőházban indít-

ványozták az ipartorvény 181. §-ának torlését, amely megtiltotta a vállalkozóknak, hogy a munkások engedékenységre bírása céljából szüneteltessék a termelést. Demagóg módon követelték a haladópártiak a a 182. § torlését is, amely büntetőjogilag üldözendő cselekménynek nyilvánította a munkásoknak a munka beszüntetésére vagy akadályozására irányuló megállapodását. A munkások mindezen felul elsősorban a 183. § torlését követelték, mely rendőrségi engedélyhez kötötte a munkások egyesulését, továbbá a 184. § ét, amely megtiltotta a munkabeszüntetést. A porosz Landtag 1865. február 14-én csak az ipartorvény 181. és 182. §-át törölte. — 341

141 A Reform Billt 1831-ben szavazta meg a parlament és 1832. június 7-én erősítette meg a király. A törvény megszüntetett otvenhat 2000 lakoson aluli lélekszámú szavazókeruletet (azelőtt voltak vidéki keruletek, amelyekben 12 lakos választott egy-egy képviselőt, míg például Londonnak 1821-ben, amikor lakosainak száma már 1 millió 379 ezerre novekedett, csak négy képviselője volt), és megadta a választójogot azoknak, akik évente legalább 10 L fold- vagy házadót fizettek. A reform a liberális burzsoázia kompromisszuma volt a földbirtokos és fináne-arisztokráciával, amelynek politikai monopóliumát a torvény megtorte, kikuszobolve az angol választójogból a legdurvább feudális maradványokat és bejuttatva az ipari burzsoázia képviselőit a parlamentbe. A proletariátus és a kispolgárság, amely a reformért folytatott harc fő ereje volt, nem kapott szavazati jogot. — 348

142 A Manchester Guardianban megjelent cikksorozat az 1866-os osztrák—porosz háború eseményeivel foglalkozik. A háború eldontotte a két állam sokéves harcát a németországi hegemóniáért, és dontő szerepet játszott abban, hogy Németországot később Poroszország vezetése alatt egyesítették. Ausztria oldalán tobb német állam, így Hannover, Szászország, Bajorország stb. harcolt; Poroszország szovetségesei az olaszok voltak. Az osztrák seregek július 3-i koniggratzi veresége után augusztus 23-án megkotották a prágai békét. Ausztria ennek értelmében átengedte Poroszországnak Schleswiget és Holsteint, némi hadisarcot fizetett és lemondott Velencéről. Az 1815-os bécsi kongresszuson alakított tobb mint 30 államból álló Német Szovetség feloszlott. Helyette Poroszország vezetésével és Ausztria kihagyásával megalakult az Északnémet Szovetség. Poroszország a háború további kovetkezményeként annektálta Hannover királyságot, Hessen választófejedelemséget, Nassau nagyhercegséget és Majna-Frankfurt szabadvárost. — 351

143 A négyszög négy észak-olaszországi erődből: Peschierából, Mantovából, Veronából és Legnanóból állt. Az osztrákok az 1848-as forradalom után az akkori hadtechnika kovetelményeinek megfelelően építették át ezt az erődítési rendszert. — 351

144 Lásd I. kot. 52. jegyzet. — 351

145 Lásd 125. jegyzet. — 353

146 Lásd 119. jegyzet. — 354

147 A custozzai csatában (1866. június 24.) Albrecht főherceg osztrák csapatai megverték a Viktor Emánuel vezette olasz hadsereget. — 361

148 Az észak-olaszországi Lonatónál és Castiglionénál vívott csatákban — 1796. július 29-én és augusztus 5-én Bonaparte Napóleon 1796—1797-es olaszországi hadjárata idején — a francia csapatok legyőzték Wurmser tábornagy osztrák hadseregét. Az 1859. június 24-i solferinói csata volt az 1859-es olasz hadjárat utolsó jelentősebb csatája; az osztrákok dontő vereséget szenvedtek a francia csapatoktól. — 362

149 Arról az ezer önkéntesről van szó, akikkel Garibaldi 1860 májusában partra szállt Szicíliában. — 365

150 A porosz csapatok az 1866-os osztrák—porosz háború kitörése után csakhamar megszállták Hannovert, Kurhessent és Szászországot; ezek uralkodói elmenekultek. — 368

151 Az osztrák—porosz háború legfontosabb csatáját 1866. július 3-án vívták Koniggratz mellett, Sadowa falu kozelében. Az osztrák sereg dontő vereséget szenvedett. A harc során az osztrákokat a bekerítés veszélye fenyegette. Frigyes Károly herceg, porosz főparancsnok elmulasztotta azonban a pillanatot, és lehetővé tette az osztrákoknak, hogy az Elba mogé, Olmutz irányában visszavonuljanak. — 371

152 Lignynél (Belgium) 1815. június 16-án az I. Napóleon vezette francia hadsereg legyőzte Blücher tábornagy porosz csapatait. Ez volt Napóleon utolsó győzelme, melyet 1815. június 18-án a waterlooi vereség kovetett. Napóleon teljesen meg akarta semmisíteni a porosz hadsereget, hogy megakadályozza egyesulését a Wellington vezette szovetséges angol—holland sereggel. 1815. június 17-én azt a parancsot adta Grouchy tábornagy csapatainak, hogy vegyék uldozőbe a prosz sereget. Grouchy határozatlansága lehetőséget adott a porosz hadseregnek, hogy idejében egyesuljon az angol—holland sereggel. Ez eldontotte a waterlooi csata sorsát. — 373

153 A főtanács 1870. július 19 én, a háború kitorésekor bízta meg Marxot az Üzenet megírásával, szovegét 26-án a főtanács egyhangúlag elfogadta. Először a Pall Mall Gazette című londoni lap kozolte, majd néhány nappal később ropiratként is megjelent; tobb angol lap kozolte ezután teljes szoveggel vagy kivonatosan; a Times c. lap szerkesztősége megtagadta a kozlést. — A ropirat először 1000 példányban jelent meg

és hamar elfogyott; a főtanács elhatározta az Első Üzenet utánnyomását; 1870 szeptemberében újra megjelent az Első, és vele egyutt a Második Üzenet. — 377

154 III. Napóleon kormánya 1870 májusában népszavazást tartott, hogy ingadozó helyzetét megszilárdítsa. A szavazásra bocsátott kérdéseket azonban úgy fogalmazták, hogy III. Napóleon politikájának helytelenítése egyben minden demokratikus reform helytelenítését jelentette volna. A népszavazás ennek ellenére az ellenzéki erők növekedéséről tanúskodott. A népszavazási előkészületek során a kormány súlyos elnyomó intézkedéseket tett a munkásmozgalom ellen, rágalmakat terjesztett a munkásszervezetekről, hogy a „voros veszedelem" emlegetésével megrémítse a középrétegeket.

Az Internacionálé Párizsi Foderációja és a Munkásegyletek Párizsi Foderális Kamarája 1870. április 24-én kiáltványt bocsátott ki, melyben leleplezte a népszavazás demagóg jellegét és felszólította a munkásokat, hogy tartózkodjanak a szavazástól. A népszavazás előestéjén letartóztatták a Párizsi Foderáció tagjait; a rendőrség összeeskuvés előkészítésével vádolta őket, melynek célja III. Napóleon meggyilkolása. A kormány arra használta fel e vádakat, hogy egész Franciaországban hajszát indítson az Internacionálé tagjai ellen. Az 1870 júliusában lefolytatott perben a vád megdőlt ugyan, de számos francia internacionalistát bortonbuntetésre ítéltek, mert az Internacionálé szervezeteinek tagjai voltak. — 377

155 III. Napóleon 1851. december 2-i államcsínyje után jott létre a második császárság, az a katonai-burokratikus rendszer, amelyben durva erőszakkal felszámolták a demokratikus szabadságjogokat, szétverték a munkásszervezeteket és a polgári republikánusok szervezeteit, megszilárdították a klérus hatalmát és nyílt katonai-burzsoá diktatúrát vezettek be. — 378

156 Lásd 79. jegyzet. — 379

157 Az 1813—1815-os Napóleon elleni háborúkat a német fejedelmek és junkerek az európai feudális viszonyok helyreállítására, a francia forradalom meggyűlöltetésére, a sovinizmus szítására és a belső elnyomók elleni harc elfojtására használták fel. — 380.

158 A főtanács Második Üzenetét a francia—porosz-háborúról Marx 1870. szeptember 6 és 9-e kozott írta. E munka során felhasználta azt az Engelstől kapott anyagot, melyben ez utóbbi leleplezi a francia területek annektálására irányuló porosz követelések tarthatatlanságát. A főtanács kulon e célra egybehívott ulésén egyhangúlag elfogadta az Üzenetet, amelyet megkuldtek valamennyi londoni lapnak. A Pall Mall Gazette kivételével, amely kivonatosan kozolte az Üzenetet,

valamennyi lap hallgatott róla. Röpiratként 1000 példányban megjelent szeptember 11 és 13-a kozott, majd szeptember végén az Első Üzenettel egyutt, új kiadásban bocsátották kozre. — 383

159 A Porosz Rendi Tartomány (a későbbi Kelet-Poroszország) — 1525 óta porosz hercegség — az 1466-os toruni béke folytán lengyel hűbér lett, és orokosodés útján 1618-ban a brandenburgi választófedelemnek jutott, aki mint porosz herceg 1657-ig Lengyelország vazallusa maradt. A lengyel–svéd háborúban a választófejedelem átállt a svédek oldalára, hogy annál jobban kifoszthassa Lengyelországot. Az 1660-as olivai békében Lengyelországnak le kellett mondania Kelet-Poroszország folotti hűbéri jogairól. — 385

160 A bázeli békéről, a Poroszország és a Francia Köztársaság kozött 1795. április 5-én kotött kulonbékéről van szó. E békeszerződés kovetkezményeképpen megbomlott az európai államok első franciaellenes koalíciója. — 386

161 Az 1807. július 7–9-én megkotott tilsiti béke értelmében Poroszország elvesztette az Elba és a Rajna kozotti teruleteit és a Lengyelországtól elfoglalt vidékeket, 100 millió frank hadisarc fizetésére kotelezték és kimondták, hogy hadserege nem haladhatja meg a 42 ezer fót. — 386

162 Bismarck 1865 októberében Biarritzban találkozott III. Napóleonnal, aki beleegyezését adta egy porosz–olasz szovetséghez, valamint Poroszország Ausztria elleni háborújához, abban a feltevésben, hogy a háború sokáig tart majd és Poroszország veresége esetén módot nyújt neki a dontőbíráskodásra és a haszon lefolozésére. — A francia–német háború kitorésekor Gorcsakov cári kulugyminiszter Berlinben kijelentette Bismarcknak, hogy Oroszország a háborúban megőrzi jóindulatú semlegességét és diplomáciai nyomást gyakorol majd Ausztriára. A porosz kormány viszont arra kotelezte magát, hogy nem gordít akadályokat a cári kormány keleti politikájának útjába. — 388

163 Lásd 157. jegyzet. — 389

164 A párizsi munkások 1848. június 23–26-i felkelésének leverésében vezető szerepet játszottak a burzsoá-republikánusok. — 390

165 Az Északnémet Szovetséget 1867-ben, Bismarck javaslatára alapitották. 19 német államot és 3 szabad birodalmi várost foglalt magában Poroszország vezetése alatt. A szovetség megalakulása dontő lépés volt Németországnak porosz hegemónia alatt történő egyesítése felé. — 393

166 Az újonnan annektált porosz tartományok közé tartoztak Schleswig és Lauenburg hercegségek, amelyek Poroszország és Ausztria 1864-ben Dánia ellen viselt háborúja után kerultek porosz uralom alá; továbbá a hannoveri királyság, a hessen-kasseli választófejedelemség, a nassaui nagyhercegség, Majna-Frankfurt szabad város, Holstein hercegség, valamint Bajorország és Hessen-Darmstadt egyes részei, amelyeket az 1866-os porosz–osztrák háború után annektált Poroszország. — 393

167 Porosz Landwehr — lásd I. kot. 52. jegyzet. — 393

168 Bismarck teljes titokban arra készult, hogy az 1869-ben megurult spanyol trónt egy Hohenzollern-jelolttel toltsék be. Amikor a francia kormány erről mégis értesült, III. Napóleon kulugyminisztere, Gramont herceg, éles hangon tiltakozott, s kijelentette, hogy ez osszeegyeztethetetlen Franciaország érdekeivel és becsuletével. — 394

169 „Annexander" — az annexióból és Nagy Sándor nevéből képzett gúnynév, amelyet Marx és Engels gyakran használtak I. Vilmos porosz királyra. — 394

170 Mitrailleuse — francia tűzfegyver, amely 25 párhuzamos puskacsovet egyesített kozos kopenyben. A mitrailleuse, melynek lovései gyors egymásutánban kovetkeztek, a gépfegyver előfutárja. — 394

171 Zuávok — francia gyarmati csapatok, 1830-ban alakultak algériaiakból és algériai francia telepesekből. Később kizárólag franciákból álltak. A zuávok vak engedelmességukről voltak híresek.

Turcok — algériai vadászok, akiket kulon ezredekben tomorítettek. Csak a tisztek és részben az altisztek voltak franciák. — 394

172 A francia nemzetőrséget az 1868-as torvény mobil és helyhez kotott részre (garde nationale mobile és garde nationale sédentaire) osztotta. A garde mobile olyan hadkoteles korban levó férfiakból állt, akiket nem vettek igénybe aktív vagy tartalékos szolgálatra, s akiket határvédelemre, hátországi és helyőrségi szolgálatra szántak. Az 1870–1871-es francia–porosz háború elején a garde mobile szervezése még kezdeti állapotban volt; a háború folyamán 20–40 éves férfiakat hívtak be soraiba.

A garde sédentaire-be idősebb korosztályú felmentetteket és hadkoteleseket hívtak be.

A reguláris francia hadsereg veresége után a nemzetőrség alkotta a francia csapatok magvát. 1872-ben a nemzetőrséget feloszlatták. — 395

173 A wissembourg-i (weissenburgi) csatában, 1870. augusztus 4-én a német 3. hadsereg (három hadtest), amelyet a porosz trónorokos vezetett,

kihasználva a francia haderők szétforgácsoltságát, megtámadta és szétverte Douay tábornok francia hadosztályát. Ez a győzelem megnyitotta a német csapatok előtt az Elzászba vezető utat. — 406

174 A woerthi (worthi) csata, 1870. augusztus 6-án, a francia – porosz háború egyik első nagy csatája, s a Mac-Mahon parancsnoksága alatt kuzdő franciák vereségével végződött. — 409

175 Az 1870. augusztus 6-i forbachi csatában (Lotaringia) Frossard tábornok 2. francia hadtestét a poroszok megverték. A hadtörténetben és néha Engelsnél spicherni csata néven is szerepel. — 410

176 Lásd 172. jegyzet. — 417

177 Lásd 15. jegyzet.
1805 októberében, a Franciaország elleni harmadik koalíciós háborúban Napóleonnak sikerult megkerulnie az osztrákok Mack vezette jobbszárnyát. Hadtestét Mack hadserege és az odanyomuló porosz csapatok kozé kuldte. Mack, akinek lehetősége volt kitérésre, csapatait Ulmnál vonta ossze és Napóleon ragyogó megkerulő manővere után megadásra kényszerult. — 428

178 Az Engels említette foldsáv déli határán van Sedan, ahol 1870. szeptember 1 – 2-án — mint Engels előre látta — a poroszok súlyos vereséget mértek Mac-Mahon hadseregére. (Lásd 182. jegyzet.) Miután a franciák visszavonulása el volt vágva, megadásra kényszerultek. Engels tehát nemcsak előre látta a sedani katasztrófát, hanem meglehetősen pontosan meghatározta a helyét is. — 433

179 „Algériainak" vagy „afrikainak" nevezték Franciaországban azokat a tábornokokat és tiszteket, akik katonai karrierjuket a fuggetlenségukért kuzdő algériai torzsek elleni harcoknak koszonhették. Mac-Machon, mint Algéria kormányzója, kozvetlenul részt vett a gyarmati háborúban.
Az algériai torzsekkel vívott harcokban a francia hadvezetőség a legbarbárabb módon járt el, megsértett minden egyezményt, semmibe vette a hadviselés osszes szabályait, és nem adta meg ellenfelének a hadviselő ország jogait. — 433

180 Dembe Wielkie — falu a Visztula jobb partján, Varsó kozelében. 1831. március 31-én itt vívtak győztes csatát a lengyel felkelők a cári hadsereg ellen, amely súlyos veszteségeket szenvedett és kénytelen volt visszavonulni.
A lengyelek Dembe Wielkie-i győzelme arra kényszerítette Dibicset, a cári hadsereg főparancsnokát, hogy lemondjon a tervezett visztulai átkelésről. — 435

181 A nouart-i ütközet 1870. augusztus 28-án zajlott le a 12. német hadtest előhada és a franciák 5. hadteste között.

A beaumont-i csatában 1870. augusztus 30-án a poroszok (a 4. és 12. német hadtest és az 1. bajor hadtest) megverték de Failly tábornok 5. hadtestét, amely — amíg Wimpffen tábornok le nem váltotta — a Châlons-hadseregben harcolt, Mac-Mahon parancsnoksága alatt.

Mindkét csata a Mac-Mahon hadserege elleni porosz hadműveletek egy-egy szakaszát képezte, amelyek a sedani teljes győzelemhez vezettek. — 435

182 A sedani csatában 1870. szeptember 1-én és 2-án a (3. és 4.) porosz hadsereg csapatai heves harcok után körülzárták Mac-Mahon Châlons-hadseregét. A francia parancsnokság szeptember 2-án aláírta a kapitulációt, III. Napóleon és több mint 80 ezer katona, tiszt és tábornok fogságba került. A franciák sedani katasztrófája meggyorsította a második császárság összeomlását és 1870. szeptember 4-én a Francia Köztársaság kikiáltásához vezetett.

A francia reguláris hadsereg megsemmisülésével és a köztársaság kikiáltásával a háború Poroszország részéről elvesztette védelmi jellegét. Napvilágra kerültek a porosz militarizmus, a junkerek és a burzsoázia hódító tervei. A nemzetközi proletariátusra ekkor az a fontos feladat hárult, hogy támogassa a francia népet a porosz hódítók elleni védelmi háborújában.

A háború jellegének megváltozásáról és a proletariátus ebből fakadó új feladatairól Marx a főtanácsnak a francia—porosz háborúról szóló Második Üzenetében beszél. (Lásd ebben a kötetben, 383. old.) — 439

183 Szevasztopol ostroma a krími háborúban (1853—1856) 1854. október 8-tól 1855. szeptember 9-ig tartott, az ostromban francia, angol, török és szárd szövetséges csapatok vettek részt. A krími háborúról lásd I. kötet 181—218. old. — 444

184 Engels a következő eseményekre céloz: az osztrákok győzelme a piemonti csapatok felett az 1848—1849-es olasz forradalmi és nemzeti szabadságharc folyamán; az osztrákok vereségei az 1848—1849-es magyar szabadságharcban és a cár katonai segítsége az osztrákoknak 1849-ben a magyar forradalom leverésére; a badeni és pfalzi felkelések leverésére indított dél-németországi porosz intervenció. — 448

185 Lásd 171. jegyzet. — 448

186 Lásd 109. jegyzet. — 449

187 Lásd 21. jegyzet. — 451

188 Lásd 119. jegyzet. — 452

189 A múlt század ötvenes-hatvanas éveiben Seine département prefektusa, Haussmann nagy munkálatokat végeztetett Párizs átépítésére. Az arisztokrata negyed szépítése mellett kiszélesítették az utcákat és új, egyenes utcákat tortek, ami népfelkelések esetére lehetővé tette a kormánycsapatoknak, hogy tuzérséget használjanak. Az e célra folyósított állami eszkozokből Haussmann és beosztottjai óriási osszegeket sikkasztottak el. — 452

190 Lásd 165. jegyzet. — 456

191 Jean Martinet (meghalt 1672) XIV. Lajos egyik tábornagya, bátor, de korlátolt katona; neve a szabályzatok betűin lovagoló, vaskalapos parancsnokok gúnynevévé vált. — 457

192 Franktirőrok — szabadcsapatosok, akik kis csoportokban, de nagyobb kotelékekben is heves ellenállást fejtettek ki a Franciaországba betorő ellenséggel szemben. Először a XVIII. század végén és a XIX. század elején a franciaellenes koalíció csapatainak betorésekor találkozunk veluk. 1867-ben franktirőr társaságok alakultak. 1870-ben a porosz csapatok benyomulása után a kormány felhívta a franktirőroket, hogy fegyverkezzenek és minden rendelkezésukre álló eszkozzel harcoljanak az ellenséggel. A reguláris francia hadsereg szétverése, illetve erődokben való korulzárása után a franktirőrok száma ugrásszerűen megnovekedett. — 459

193 1870. szeptember 19-én a Ducrot tábornok vezette 16. hadtest kitorést hajtott végre Párizsból, hogy megakadályozza a német csapatokat a várostól délre levő stratégiailag fontos magaslatok megszállásában. A Petit-Bicêtre és Châtillon (Meudon kozelében) melletti csata a francia csapatok menekulésszerű visszavonulásával és Párizs teljes korulzárásával végződott. — 460

194 Lyon-hadseregnek nevezték a sajtóban a 14. hadtest csapataiból Lyonban felállított hadsereget. Később ezt a hadtestet beolvasztották Bourbaki Keleti-hadseregébe (az 1. Loire-hadseregbe). — 462

195 A spanyol népnek a napóleoni idegen uralom ellen irányuló, 1808-tól 1814-ig tartó nemzeti felszabadító háborújában a gerillák (a nép partizán osztagai) fontos szerepet játszottak a reguláris hadseregek szétzúzása után. — 466

196 Az 1861—1865-os amerikai polgárháborúról van szó. — 467

197 Az amerikai polgárháborúban az északi államok csapatainak harcai a déli államok két legfontosabb támaszpontjának: Vicksburgnak (Mississippi állam) és Richmondnak (Virginia állam), a déliek fővárosának

elfoglalására irányultak. 1862—1863-ban az északiak többször megkísérelték Vicksburg bevételét, de mindannyiszor visszaverték őket. Csak 1863. július 1-én, a szárazföldi csapatok és a folyami hajóhad kozos akciójával, heves ágyúzás után sikerult az erőd egyik sáncát elfoglalni. 1863. július 4-én Vicksburg kénytelen volt kapitulálni.

Richmond bevételére az északiak először 1862 áprilisában tettek kísérletet, de a városhoz vezető utakért folyó harcokban visszaverték őket. Richmond második ostromára az északiak osszes haderőinek 1864 májusában kezdődő általános támadása idején kerult sor. A déli államok csapatai a richmondi megerősített tábort kihasználva, 1865. április 3-ig makacs ellenállást fejtettek ki. Ekkor Grant tábornok csapatai elfoglalták az erődot. — 468

198 Lásd 195. jegyzet. — 468

199 Az 1808. november 23-án az észak-spanyolországi Tudelánál vívott csatában Lannas tábornagy francia hadteste, a spanyol csapatok szétforgácsoltságát kihasználva, vereséget mért a spanyolokra. A megvert spanyol csapatok maradványai Zaragozába vonultak vissza. — 468

200 A Franciaország és Ausztria kozotti 1809-es háború arra kényszerítette I. Napóleont, hogy gárdáját és a lovasságot visszahívja Spanyolországból. Az 1809. július 5—6-i wagrami csata megpecsételte Ausztria vereségét. Az 1809 októberében megkotott schonbrunni békeszerződés értelmében Ausztriának le kellett mondania terulete jelentős részéről, és ténylegesen elvesztette politikai onállóságát. — 469

201 Guide-eknek nevezték a francia lovas testőrséget; ezt az elnevezést használták a terep felderítésére kiképzett csapatokra is. — 672

202 A mexikói expedíció (1861—1867) Anglia, Franciaország és Spanyolország fegyveres intervenciója volt és arra irányult, hogy Juarez haladó kormányát megdontsék, a mexikói koztársaságot az európai nagyhatalmak gyarmatává változtassák. Ezen túlmenően felvonulási teruletuknek szánták Mexikót, hogy a rabszolgatartókat támogatva beavatkozzanak az amerikai polgárháborúba. De kevéssel az intervenció kezdete (1861. december) után ellentétek merultek fel a részvevő hatalmak kozott; ennek kovetkeztében Anglia és Spanyolország 1862 áprilisában visszavonták csapataikat. A franciák folytatták hódító tevékenységuket és 1863 nyarán elfoglalták Mexikó fővárosát, majd 1864-ben kikiáltották a mexikói császárságot, élén Miksa osztrák főherceggel, III. Napóleon pártfogoltjával. Miksával egyutt érkezett Mexikóba Bazaine, aki a legkegyetlenebb eszkozokkel harcolt a hősiesen és kitartóan kuzdő mexikói hazafiak ellen. 1867 márciusában a franciák kénytelenek voltak kivonni csapataikat Mexi-

kóból. A mexikói hadjárat óriási összegekbe került Franciaországnak és igen sokat ártott a második császárságnak. — 475

203 Az Engels említette levelet lásd: „Mémoires et Correspondance politique et militaire du Roi Joseph, publiés, annotés et mis en ordre par A. du Casse" (József király emlékiratai és politikai, valamint katonai levelezése, közzétette, jegyzetekkel ellátta és sajtó alá rendezte A. du Casse). Párizs 1854. 4. köt. 425. old. — 479

204 Árkádiaiak — a görög mitológia szerint a Peloponészoszon levő Árkádia lakói rendkívüli együgyűségükkel tűntek ki; a Corps législatif bonapartista többsége úgy kapta ezt a gúnynevet, hogy a párizsi Rue des Arcades-ban működött egy klub, amelynek tagjai III. Napóleon hívei voltak. — 480

205 Az észak-amerikai angol gyarmatok függetlenségi háborújáról (1775—1783) van szó, amelyben a néptömegek országszerte partizánmozgalmat folytattak és csapataik főként önkéntes milicistákból álltak. — 486

206 Lásd 195. jegyzet. — 486

207 Mentanánál a franciák és a pápai zsoldos seregek 1867. november 3-án megverték a Róma felszabadítására és Olaszországgal való egyesítésére induló Garibaldi szabadcsapatait. — 486

208 Lásd 36. jegyzet. — 486

209 Lásd 202. jegyzet. — 486

210 Giuseppe Garibaldi a francia—porosz háború idején 1870 őszén fiaival, Ricciottival és Menottival együtt átvette nemzetőrosztagok és a külföldi szabadcsapatok parancsnokságát. Garibaldi csapatai, amelyek a Vogézek-hadsereghez voltak beosztva, főleg Kelet-Franciaországban harcoltak. Garibaldi egyik osztaga, amelyet fia, Ricciotti vezetett, a Châtillon melletti harcokban (1870. november 9-én) több német Landwehr-zászlóaljat megsemmisített. — 488

211 „Demagógoknak" nevezte Németországban a reakció a napóleoni háborúk után fellépő haladó ellenzéki mozgalmat. A Napóleon elleni felszabadító háború idején keletkezett diákegyesületek (Burschenschaftok) számos tagja a bécsi kongresszus után fellépett a német államok reakciós rendszere ellen, politikai tüntetéseket szervezett és követelte Németország egyesítését. A német szövetségi államok 1819-es karlsbadi miniszteri konferenciáján Metternich osztrák kancellár szorgalmazására több határozatot hoztak a napóleoni háborúk idején kialakult viszonylagos liberalizálódásnak és a nemzeti és demokratikus mozgalmaknak

a felszámolására. A határozatok előírták az egyetemek legszigorúbb felügyeletét, a diákegyesuletek betiltását; fokozott cenzúrát vezettek be a folyóiratokra és konyvekre, kozponti vizsgáló bizottságot hoztak létre az úgynevezett „demagóg" uzelmek felderítésére. Hasonló szellemben rendelkezett az 1832-es demagógtorvény is. — 504

212 Pápai zuávok — a pápai testőrség egyik ezrede, amelyet a zuávok (lásd 171. jegyzet) mintájára szerveztek meg; onként jelentkező francia nemes ifjakból állt. Miután az olasz csapatok elfoglalták Rómát és a pápa világi hatalmát felszámolták, 1870 szeptemberében a pápai zuávokat Franciaországba vitték és „a Nyugat onkéntes légiójává" szervezték át. Az 1. és 2. Loire-hadsereg kotelékében részt vettek a poroszok elleni harcokban. Az „onkéntes légiót" felhasználták a párizsi kommun leverésére, majd később feloszlatták. — 508

213 A dán háborúban (lásd 188. jegyzet) a poroszok 1864. április 18-án hosszabb ostrom után bevették a duppeli sáncokat, amelyek az Alsen szigetére vezető utat védelmezték. A duppeli sáncokért folyó harcok bebizonyították a tuzérség novekvő jelentőségét az ostromoknál. — 515

214 Saint-Quentinnél 1871. január 19-én a Goeben tábornok vezette német 1. hadsereg megverte Faidherbe tábornok Északi-hadseregét. A vereség teljesen demoralizálta a francia csapatokat és véget vetett e térségben folytatott hadműveleteiknek. — 520

215 A Le Mans-i csatában, 1871. január 10—12 -én Frigyes Károly herceg német csapatai megverték a Chanzy tábornok vezette ujjászervezett 2. Loire-hadsereget. A franciák kénytelenek voltak súlyos veszteségekkel visszavonulni. — 520

216 Az héricourt-i csatában, 1871. január 15—17-én Bourbaki tábornok francia Keleti-hadserege — jelentős számbeli folénye ellenére — dontő vereséget szenvedett. Mint Engels előre látta, Bourbaki hadserege kénytelen volt a svájci határra visszavonulni, majd február 1-én átlépni a határt, és letenni a fegyvert. — 520

217 Bismarck és Jules Favre 1871. január 28-án megállapodást írt alá a fegyverszunetről és Párizs kapitulációjáról. Franciaország uralkodó korei abban a torekvésukben, hogy minden erejuket a forradalmi mozgalom elnyomására fordítsák, feláldozták az ország nemzeti érdekeit és lemondtak a porosz hódítók elleni további harcról. A megállapodás aláírásával „a nemzeti védelem kormánya" beleegyezett a poroszok megalázó feltételeibe, amelyek a kovetkezők voltak: 200 millió frank hadisarc fizetése két héten belul, a párizsi erődok legnagyobb részének átadása, a párizsi hadsereg tábori tuzérségének és hadianyagának kiszolgáltatása a poroszok számára. A nemzetőrség lefegy-

verzését Bismarck és Favre nem merte bevenni a megállapodásba, mivel a nemzetőrség főleg munkásokból állt. A megállapodás továbbá előírta, hogy a legrovidebb időn belul nemzetgyűlést kell választani, amely dont majd arról, hogy folytatja-e Franciaország a háborút vagy békét kot. — 524

218 A „nemzeti védelem kormánya" 1870. szeptember kozepén háromtagú kuldottséget menesztett Tours-ba, hogy megszervezze a vidék ellenállását a németek benyomulásával szemben, újabb katonai egységeket állítson fel és kieszkozolje kulfoldi hatalmak beavatkozását. A kuldottség vezetője októher elejétol a háború végé g Gambetta volt, ő irányította a hadugy- és a belugyminisztériumot. December elején a küldottség Bordeaux-ba tette át székhelyét. — 525

219 A német követeléseket lásd a 217. jegyzetben. — 527

220 1871. február 19-én lejárt az 1871. január 28-án kotott fegyverszunet (lásd 217. jegyzet). Bár a francia ellenállás lehetőségei nem merultek ki, a poroszok elleni hadmüveleteket nem kezdték meg újra. Thiers, akit a nemzetgyűlés a végrehajtó hatalom vezetőjévé nevezett ki, nyomban béketárgyalásokat kezdeményezett, s ezek február 26-án a versailles-i német főhadiszálláson a Bismarck diktálta előzetes békeszerződés aláírásával értek véget. A végleges békeszerződést 1871. május 10-én Majna-Frankfurtban írták alá. — 527

221 Lásd 195. jegyzet. — 530

222 „A bakunyinisták munkában" című cikksorozatot Engels közvetlenul az 1873 nyarán lejátszódott spanyolországi események után írta, amelyek az 1868—1874-es otodik spanyol polgári forradalom tetőpontját jelentették. 1894-ben Engels e munkáját felvette az „Internationales aus dem »Volksstaat«" (Nemzetkozi vonatkozású cikkek a „Volksstaat"-ból) című brosúrában. Ebből az alkalomból írta Engels a „Bevezető megjegyzés"-t. — 535

223 Az Új Madridi Foderációt 1872. július 8-án alapították meg az Emancipacion című lap szerkesztőségének tagjai, azután, hogy az anarchista tobbség kizárta őket a Madridi Foderációból; a kizárás okát a lapban megjelent cikkeik szolgáltatták, amelyek leleplezték a bakunyinisták spanyolországi tevékenységét. Az Új Madridi Foderáció erélyesen harcolt az anarchista befolyás ellen, propagálta a tudományos szocializmus eszméit és harcolt az onálló spanyolországi proletárpárt megteremtéséért. Az Új Madridi Foderáció tagjai szervezték meg 1879-ben a Spanyolországi Szocialista Munkáspártot. — 537

224 A cikksorozat elején már említett „L'Alliance de la Démocratie Socialiste et l'Association Internationale des Travailleurs" (A Szocialista Demokrácia Egyesülése és a Nemzetközi Munkásszövetség) című röpiratról van szó, amelyet az Internacionálé megbízásából Marx és Engels készítettek. — 543

225 Lásd 223. jegyzet. — 553

226 A Reichstagot 1871. március 21-én nyitották meg; 1871. április 16-án fogadta el „A Német Birodalom alkotmányát". — 558

227 Szójáték Goethe „Dichtung und Wahrheit" (Költészet és valóság) című művével — 561

228 Bazaine tábornagyot Metz 1870. október 27-én történt feladásáért hazaárulás vádjával haditörvényszék elé állították. A per tárgyalása 1873. október 6-tól december 10-ig folyt Párizsban. — 567

229 Engels ezt a megjegyzést 1877. február elején írta, miután elolvasta Lissagaray „Histoire de la Commune de 1871." (Az 1871-es kommün története) című művét. Lissagaray francia republikánus újságíró, a párizsi kommün részvevője február 19-i válaszlevelében köszönetet mondott Engelsnek soraiért, amelyek — mint írta — „ragyogó megjegyzéseket" tartalmaznak a katonai eseményekről. —
Szeptember 4-e emberein Engels az 1870. szeptember 4-én uralomra jutott „nemzeti védelem kormányát" érti. — 580

230 Vö. Wilhelm Blume: „Die Operationen der deutschen Heere von der Schlacht bei Sedan bis zum Ende des Krieges". 2. változatlan kiadás, Berlin 1872. — 583

231 Hiutersass — személyileg szabad, csupán a föld révén függő paraszt. — 586

232 Allodium — törzsi eredetű földtulajdon; elidegenítésének szabadságát eleinte korlátozták a törzsi szokások, de már a VIII. századtól a tulajdonosa szabadon rendelkezett vele. — 586

233 Beneficium — hűbéri szolgálat fejében adott birtok; a birtoklás feltételeinek nem teljesítése vagy valamelyik fél halála esetén visszavehető volt. — 586

234 Beneficiárius — a beneficium (lásd 233. jegyzet) birtokosa. — 586

235 Senior (szó szerint idősebb, vén) — úr, foldesúr; a földbirtok örökletes tulajdonosa. — 587

236 Homo (ember) — fuggő helyzetben levő, alattvaló. — 587

237 Stellinga — a stellingek (az ősi jog fiai) szövetsége, amelyet a szabad (Friling) és félszabad (Lite) szászok alkottak, és amely 841—842-ben a frank és szász nemesség ellen irányuló felkelést vezette. A felkelés célja volt, hogy visszaállítsák a frank nemesi uralom előtti régi jogokat és szokásokat. A felkelést kegyetlenul levertók. — 596

238 „A gyalogság taktikája az anyagi okokból levezetve. 1700—1870" („Taktik der Infanterie aus den materiellen Ursachen abgeleitet. 1700—1870") — eredetileg az „Anti-Duhring" kéziratának része volt, a II. szakasz III. fejezetéhez tartozott. Ezt a részt (a 20—25. kéziratoldalt) Engels az „Anti-Duhring"-ben rovidebb fejtegetéssel helyettesítette, az eredeti változatot pedig kiemelte az „Anti-Duhring" kéziratából és — egy hozzácsatolt cédulán — kulon címmel látta el. A toredék 1877-ben keletkezett, január vége (az I. szakasz befejezése) és augusztus kozepe (a II. szakasz III. fejezetének megjelenése) között. Először megjelent az 1935-os MEGA-kiadásban. — 598

239 Az albuerai csata 1811. május 16-án folyt le a franciák által megszállt Badajozt ostromló, Beresford tábornok vezényelte angol hadsereg és a Badajoz felmentésére érkező N. J. de Dieu Soult marsall vezényelte francia csapatok kozott. A csata a francia csapatok vereségével végződott. Az inkermani csata 1854. november 5-én folyt le az orosz hadsereg és az angol—francia csapatok kozott. A csata az orosz csapatok vereségével végződott, de az oroszok meg tudták akadályozni Szevasztopol azonnali megrohamozását, és a szovetségesek az erőd hosszadalmas ostrom alá vételére kényszerultek. — 603

240 Lásd I. kot. 52. jegyzet. — 604

241 A Saint-Privat-nál lefolyt csatában (más néven gravelotte-i csatában 1870. VIII. 18.) a német csapatok óriási veszteségeket szenvedve legyőzték a francia Rajnai-hadsereget. — 605

242 Az állomány és veszteségadatokra Engels forrása valószínűleg a német nagyvezérkar hadtorténeti osztálya által összeállított kiadvány: „Der Deutsch—Franzosische Krieg 1870—71", I. rész II. kot. Berlin 1875. 669. skk. old. — Az „Anti—Duhring" előmunkálatai között fennmaradt Engels kovetkező összesítése:

	Állomány	Veszteség tiszt	Veszteség legénység
1. Ferenc cs[ászár gárda-gránátosok]	12 sz[áza]d	38	1020
4. G[árda-]g[ránátosok]	12 sz[áza]d	27	902
Sánd[or] cs[ászár]	4 sz[áza]d 1–4.		
1. G[árda-]gy[alogezred]	12 sz[áza]d	36	1056
2. G[árda-]gy[alogezred]	12 sz[áza]d	36	1060
3. G[árda-]gy[alogezred]	12 sz[áza]d	39	1076
4. G[árda]-gy[alogezred]	12 sz[áza]d (legvégül)		
		176	5114
			307
Gárda-hadtest állt.		307 és	7923
			8230

28 160 főnyi állományra. – 605

243 A berlini munkások és kézművesek – felháborodva azon, hogy a porosz nemzetgyűlés megtagadta a forradalom vívmányait – 1848. június 14-én ostrommal elfoglalták a hadszertárat, hogy fegyveresen védhessék a kiharcolt vívmányokat. De a szervezetlen tomegeket a katonaság és a polgárőrség hamarosan visszaszorította és lefegyverezte. A hadszertár-ostrom vezetőit, továbbá a népre nem lovető tiszteket a hadbíróság tobb évi várbortonre ítélte. – 609

244 Kénesbanda (Schwefelbande), nem szó szerinti fordításban: „mindenre készek társasága" – eredetileg egy diákegyletet emlegettek így, amely a XVIII. század hetvenes éveiben a jénai egyetemen kulonböző botrányokat okozott; később általános fogalommá vált a garázda társaságok megjelolésére.

Karl Vogt vulgáris demokrata, a bonapartisták ugynoke 1859-ben Marxot és híveit nevezte „kénesbandának", és úgy mutatta be őket, mint szennyes politikával foglalkozó társaságot. Valójában a „kénesbanda" elnevezést egy genfi német emigránsokból álló, 1849-től 1850-ig működő kor vette fel, amelynek Borkheim is tagja volt. Erről az ártalmatlan vidám társaságról, amelynek egyáltalán nem volt politikai jellege, Marx és hívei nem is tudtak. 1860-ban írt „Herr Vogt" (Vogt úr) című művében Marx leleplezte Vogt rágalmait. – 610

245 Dániai hadjárat – a franciaországi és németországi forradalmak hatására 1848 márciusában felkelt a dán uralom alatt levő Schleswig-Holstein német lakossága és nemzeti felszabadító háborút kezdett a Németországgal való egyesulés érdekében. A Német Szovetség megbízásából Poroszország hadat uzent ugyan Dániának, de csak látszatháborút folytatott, s valójában elárulta a schleswig-holsteini demokratikus felsza-

badító mozgalmat, 1850. július 2-án pedig békét kotott Dániával, sorsára hagyta a schleswig-holsteini hadsereget, amelyet azután 1850 júliusában a dán csapatok szétvertek.

Dél-németországi hadjárat — 1850 novemberében porosz csapatok benyomultak Kurhessenbe (vo. 24. jegyzet). Amikor a kurhesseni konfliktus Ausztriával kiéleződott, a porosz kormány november elején mozgósított. A mozgósítás feltárta a porosz hadsereg szervezetének komoly fogyatékosságait, fegyverzetének elavultságát.

Az 1850. októberi varsói konferenciáról lásd 24. jegyzet.

Olmutzben 1850. november 29-én Ausztria és Poroszország egyezményt írt alá, amelyben Poroszország lemondott arról, hogy Németországot saját vezetése alatt egyesítse és kénytelen volt belépni az Ausztria által helyreállított Német Szovetségbe. — 613

246 Engels bevezetését annak idején a Németországi Szociáldemokrata Párt opportunista vezetői meghamisítva tették kozzé. 1895 márciusában a Vorwarts, a párt kozponti lapja, onkényesen kiragadott részeket kozolt a bevezetésből. De sem a Neue Zeit, sem az „Osztályharcok" 1895-ben megjelent kulon kiadása nem kozolte Engels bevezetését csonkítatlanul. Az újabb szocialistaellenes torvény veszélyére hivatkozó német szociáldemokrata pártvezetés kovetelésére Engels kénytelen volt a bevezetés legélesebb helyeit torolni. A német szociáldemokrata pártvezetés arra torekedett, hogy Engels bevezetésének megrovidített szovegét opportunista politikájának igazolására használja fel. A bevezetés teljes szovegét először a Szovjetunióban hozták nyilvánosságra. A jelen kiadás alapjául az 1895-os kefelevonatok szolgáltak. — 636

247 A Sachsenwald-uradalmat 1871-ben adományozta I. Vilmos német császár Bismarck kancellárnak. — 639

248 In partibus infidelium (a hitetlenek tartományaiban) — a nem katolikus országokbeli egyházmegyékbe kinevezett puspokok (címzetes puspokok) címének kiegészítése; átvitt értelme: csak látszólag létező, sehol sem létező. — 640

249 III. Napóleon idején Franciaország részt vett a krími háborúban (1854—1855), Olaszország miatt háborút viselt Ausztriával (1859), Angliával egyutt részt vett a Kína elleni háborúkban (1856—1858, majd 1860), megkezdte Indokína meghódítását, expedíciót szervezett Szíriába (1860—1861) és Mexikóba (1862—1867), végul 1870-ben Poroszország ellen indított háborút. — 644

250 Konfliktus-kamara — 1861-ben I. Vilmos porosz király és a porosz Landtag kozott kitort az ún. alkotmánykonfliktus. A parlament tobbsége leszavazta a hadsereg újjászervezésére vonatkozó javaslatot. A király feloszlatta a kamarát, de az új választások után sem sikerült

a parlamenttel a javaslatot elfogadtatni. Az 1862-ben kinevezett miniszterelnok, Bismarck, a parlamentet ismét feloszlatta és a katonai reformot onhatalmúlag megvalósította. — Az 1866-os felulről való forradalomról lásd 255. jegyzet. — Az 1870—1871-es francia—porosz háború eredményeképpen egyrészt létrejott a német császárság Ausztria nélkul (ezért nevezi Engels kisnémet császárságnak), másrészt a vereséget szenvedett Franciaországban 1870. szeptember 4-én forradalom tort ki és létrejott a koztársaság. — 645

251 Az 1871. május 10-én megkotott frankfurti békeszerződés értelmében Franciaország 5 milliárd frank hadisarcot fizetett Németországnak. — 646

252 Szocialistaellenes torvény — a német Reichstag 1878. október 19-én a szocialisták ellen irányuló torvényt fogadott el. Ezt a torvényt kezdetben két és fél évre hozták, később azonban hatályosságának idejét meghosszabbították és 1890-ig volt érvényben. A torvény értelmében feloszlattak minden munkásszervezetet, betiltották a munkásújságokat és folyóiratokat, elkobozták a szocialista irodalmat, tomegesen fogságba vetették a szociáldemokrata párt tagjait. A pártot a kivételes torvény váratlanul érte. Vezetői rovid időre meginogtak, a pártot feloszlatták, de nem gondoskodtak ugyanakkor semmilyen illegális szervezet létrehozásáról. A párt tomegei kozponti utasítás nélkul foldalatti szervezetet építettek ki, megszervezték az illegális pártmunkát. A legális és az illegális munka helyes osszekapcsolása, a legális lehetőségek maximális kihasználása azzal az eredménnyel járt, hogy a párt kapcsolata a dolgozó tomegekkel évről évre erősodott. — 646

253 Reichsrat (Birodalmi Tanács) — osztrák parlament 1918-ig. — 654

254 Zemszkij Szobor — a XVI. és a XVII. században az orosz rendek gyűlése. 1864 óta a cári Oroszországban keruleti és kormányzósági képviseletek, ún. zemsztvók működtek, amelyeket antidemokratikus módon választottak, és amelyek a foldbirtokos nemesség és a tőkések érdekeit szolgálták. A századforduló idején a zemsztvókban konstitucionalista torekvések mutatkoztak. A novekvő forradalmi mozgalom hatására a liberális nagybirtokosok és a tőkések egy legfelsőbb népképviselet mellett szálltak síkra. II. Miklós cár 1895. január 17-én a zemsztvók és a városok képviselői előtt mondott beszédében „értelmetlen álmodozásoknak" minősítette az alkotmány bevezetésére irányuló torekvéseket. — 654

255 1866-ban, Poroszországnak Ausztria ellen viselt háborúja után, Bismarck megfosztotta trónjától a hannoveri királyt, a hesseni választófejedelmet és a nassaui herceget; államaikat, valamint Schleswig-Holstein és Majna-Frankfurt szabad birodalmi várost Poroszország beke-

belezte. A háború eredményeként megszűnt a Német Szovetség, amely 1815 óta valamennyi német államot egyesített, és Bismarck létrehozta az Északnémet Szovetséget, amely a Majnától északra elteruló 22 kisállamot Poroszország vezetése alatt egyesítette; a három délnémet állam: Bajorország, Wurttemberg és Baden, valamint Hessen egy része pedig a Szovetségen kívul maradt. Az Északnémet Szovetség 1866. augusztus 18-tól 1870. december 31 ig állt fenn. – 656

256 Koller belugyminiszter 1894. december 5-én új szocialistaellenes torvény javaslatát terjesztette a Reichstag elé. A javaslatot bizottsági tárgyalás után 1895. május 11-én elvetették. – 657

257 Valószínűleg Wilhelm Bottticher „Geschichte der Carthager" című, Berlinben 1827-ben megjelent konyvéről van szó. – 692

258 Utalás Louis Bonaparte kulonboző államcsínyjeire. Először 1836. október 30-án Strasbourg-ban kísérelt meg bonapartista tisztek segítségével puccsot, másodszor 1840. augusztus 6-án Boulogne-ban szállt partra egy maroknyi osszeeskuvővel. Mindkét puccskísérlet sikertelen volt. 1851. december 2-ára virradó éjszaka államcsínyje megdontotte az 1848. óta fennálló második koztársaságot. – 694

259 Epiruszi harc – a második római polgárháború (i. e. 49 – 45) dontő szakasza. A hadműveletek fó színtere az egyeduralomért egymással kuzdő két fél – Pompeius és Caesar – kozott 49 végén Epiruszba (a Balkán félsziget nyugati részére) tevődott át. I.e. 48 júniusában Caesar csapatai Pharszalosznál megverték Pompeius hadseregét, aki Egyiptomba menekult, s ott hamarosan meggyilkolták. – 698

260 Territóriumoknak neveztók az Amerikai Egyesult Államok újonnan megszerzett nyugati teruleteit. A vita a XIX. század első felében akorul folyt, hogy e teruleteken szabaddá tegyék vagy megtiltsák-e a rabszolgatartast. Az 1820-as Missouri-kompromisszum az északi szélesség 36° 30′ vonalát szabta meg határként a rabszolgatartó és a szabad teruletek kozott. A határvonalat az 1854 májusában elfogadott Kansas – – Nebraska-Bill eltorolte, ettől kezdve minden állam, foldrajzi helyzetétől és a kongresszus dontésétől fuggetlenul, bevezethette a rabszolgaságot. Ennek kovetkeztében még inkább kiéleződott a harc a territóriumokért, s ez végul az 1861 – 1865-os polgárháborúhoz vezetett. – 706

261 Lincoln 1862. szeptember 22 én bejelentette, hogy 1863. január 1-től szabadok azon államok néger rabszolgái, amelyek még lázadásban vannak az Unióval szemben. Ugyanakkor minden néger jogot kapott arra, hogy a hadseregben és a hajóhadban szolgáljon. A négerek felszabadításával megváltozott a háború jellege, forradalmi harccá alakult át.

Minthogy azonban Lincoln kiáltványa nem juttatott földet a négereknek, s a déli ültetvényesek gazdasági uralma fennmaradt, a négerek nem szabadultak fel egykori rabszolgatartóik kizsákmányolása és a barbár faji megkülönböztetés alól. — 711

262 Lásd 197. jegyzet. — 715

263 1864-ben Sherman tábornok az északi államok egyik hadseregével támadást indított Georgiában a délieknek támaszpontja, Atlanta, és tovább a tenger felé, hogy a déli államok területét kettévágja. Sherman támadása nagy sikerrel járt. Már szeptember 2-án elfoglalta Atlantát (szeptember 4-én, amikor Engels e levelet írta, a hír még nem érkezett meg Manchesterbe), december 21-én pedig Savana kikötővárost. Az Atlanti-óceán partvidékén Sherman megerősödve délről támadta Richmondot. Ugyanakkor Washington felől Grant hadserege támadott. De csak 1865 tavaszára sikerült teljesen körülzárni a várost, amely 1865. április 3-án esett el. Hat nappal ezután a déliek fő fegyveres erői kapituláltak. Sherman hadseregének támadását, amely nagy szerepet játszott a déliek leverésében, az északi államok haditengerészeti erői támogatták. — 716

264 A reakciós karlista lázadóknak a spanyol kormány elleni háborúját (1833—1840) a lázadók felfegyverzett bandáinak rablásai és erőszakoskodásai kísérték. Garibaldi csapatainak 1860-as felszabadító hadjárata idején a nápolyi királyság hadserege szintén elszigetelt bandákra bomlott fel. — 720

265 Az 1864-es dán háborúban a szövetséges osztrák—porosz hadsereg (80 ezer fő) 1864. február elején támadást intézett a schleswigi Missundénál megerősített állást elfoglaló 32 ezer dán ellen, Minthogy nem voltak megbízható értesüléseik az ellenség erejéről, nem használták fel ügyesen a tuzérséget és a parancsnokság határozatlan volt; az osztrák—porosz hadsereg támadó akciói eleinte nem jártak sikerrel, később azonban a dán csapatok az ellenfél túlereje következtében kénytelenek voltak meghátrálni. — 724

266 Lincoln elnök 1865. április 14-én történt meggyilkolása után Johnson volt alelnök került az Egyesült Államok elnöki székébe. Johnson, aki a polgárháborúban levert déli ültetvényesekkel szövetségre törekvő nagyburzsoázia képviselője volt, 1865 májusában részleges amnesztiát adott a déli lázadóknak és elérte, hogy képviselőik egyenlő joggal helyet foglaljanak a kongresszusban. Ezen a politikán felbuzdulva a volt rabszolgatartók terrorizálni kezdték a négereket. A tömegek nyomására és a republikánus párt balszárnyának követelésére a kongresszus Johnson ellenére kénytelen volt hadiállapotot elrendelni a déli államokban és intézkedéseket foganatosítani a volt rabszolgatartók ellen. Ezeket az intézkedéseket azonban csakhamar a déli államokba ozonló spekú-

láns tőkés elemek használtak ki, amelyek gyorsan megtalálták a közös nyelvet az ultetvényesekkel. A fold nélkul felszabadított négerekre és a fehér szegényekre kiuzsorázó bérleti formákat kényszerítettek, amelyek gazdaságilag a rabszolgaság csokevényei voltak. A formálisan egyenjogúnak nyilvánított néger lakosság gyakorlatilag jogfosztott maradt a lincselésekkel, a Ku-Klux-Klan típusú szervezetekkel fenntartott terror és a faji megkulonboztetés kulonböző formái kovetkeztében. — 729

267 1865-ben az angol hatóságok Jamaica szigetén brutális kegyetlenséggel eltiporták az ultetvényesek ellen kirobbant rabszolgalázadást; 450 felkelőt vizsgálat és torvényszéki ítélet nélkul kivégeztek. — 730

268 Marx itt a proudhonisták nemzeti nih lizmusát támadva abból a gondolatból indul ki, hogy a proletariátusnak aktívan támogatnia kell a haladó nemzeti háborúkat, felszabadító harcokat. Marxnak ezt a gondolatát Lenin továbbfejlesztette. — 733

269 Féniek — ír forradalmi szovetség, amely az ötvenes évek végén az amerikai ír emigránsok korében keletkezett, majd titkos szervezetként Írországban is gyokeret vert. A fuggetlen ír koztársaságért harcolt. Az ír parasztság érdekeit képviselte, de tagjai túlnyomórészt városi kispolgárok és demokrata értelmiségiek voltak. Az angol kormány a féniek 1867-es sikertelen felkelési kísérlete után sok száz írt bebortonzott, és igen kegyetlenul bánt a foglyokkal. Marx és Engels sokszor rámutattak a féni mozgalom gyengéire, szektás és polgári nacionalista hibáira, de nagyra becsulték forradalmi jellegét, és igyekeztek megértetni, hogy az írek ugye kozos az angol munkásosztályéval. Az Internacionálé Főtanácsa gyakran fellépett a féniek védelmében és nyilvánosan tiltakozott a veluk szemben alkalmazott bánásmód ellen. — 738

270 Royal Irish Constabulary (Királyi Ír Rendőrség) — az ír lakosság megfélemlítését, az angol uralom fenntartását szolgáló rendőri alakulat. — 740

271 Lásd 19. jegyzet. — 744

272 A párizsi nemzetőrség Kozponti Bizottságáról van szó. Egy Párizs védelmét szolgáló nemzetőrség felállítása már 1870 augusztusában megkezdődott. A második császárság bukása után a nemzetőrség soraiba tomegével léptek be a párizsi proletárok, a zászlóaljak tobbsége proletárokból állt. A burzsoá hatóságok megkísérelték lefegyverezni és vezetőitől megfosztani a nemzetőrség proletár tobbségét. 1871. február kozepén — — március elején megalakult a Kozponti Bizottság, az egyes légiók tanácsai és a zászlóalj-bizottságok. 1871. március 18-án a Kozponti Bizottság vezette a proletárfelkelést Párizsban, és a forradalmi prole-

tárhatalom legfőbb szerveként működött a párizsi kommün megválasztásáig, amelynek március 28-án átadta hatalmát. A Kozponti Bizottság harcolt a Párizson beluli ellenforradalmi erők ellen, de súlyos katonai és politikai hibákat is elkovetett. Így elmulasztotta az azonnali támadást Versailles ellen, túl gyorsan rendelte el a kommun választásait, ahelyett, hogy előzőleg megtette volna a szukséges intézkedéseket a forradalmi hatalom megszilárdítására; nem foglalta le a Francia Bankot, az ellenforradalmárok vagyonát stb. A Kozponti Bizottság és a kommun hibái mindenekelőtt azzal magyarázhatók, hogy a párizsi munkásoknak nem volt valóban proletár, marxista pártjuk. — 760

273 Utalás Mac-Mahon marsall, koztársasági elnoknek a monarchia visszaállítására tett kísérletére. Mac-Mahon kísérlete nemcsak a néptomegek, hanem a tisztikar és a katonaság jelentős részének ellenállásába is utkozott. Az 1877. októberi választásokon a republikánusok győztek. Mac-Mahon kénytelen volt beleegyezni abba, hogy a polgári republikánusok alakítsanak kormányt, 1879 januárjában pedig lemondott. — 771

274 1792. augusztus 10-én a párizsi nép felkelése megdontotte Franciaországban a monarchiát és megteremtette a koztársaságot. Új szakasz nyílt meg a francia forradalom fejlődésében, megkezdődott a harc a nagyburzsoázia érdekeit képviselő girondisták, valamint a polgárság balszárnyát és a néptomegeket képviselő jakobinusok kozott. Az 1793. május 31 – június 2-i népi felkelés a jakobinusokat juttatta győzelemre. A jakobinusok kormányzása idején — kozponti kormányzó szerv a Jóléti Bizottság volt — a forradalom elérte csúcspontját. Ám a jakobinus tombon belul is harc folyt a forradalomban részt vevő kulonboző társadalmi rétegek kozott. A Danton vezette jobboldali jakobinusok, a forradalom során meggazdagodott új burzsoázia képviselői felléptek a robespierre-isták, a kispolgári rétegek képviselői ellen. Másfelől harcoltak Robespierre ellen a néptomegekkel szorosabb kapcsolatban álló baloldali jakobinusok is. A baloldali jakobinusok fő támasza a párizsi kozséghatnács volt. Ehhez a baloldalhoz tartozott az Engels említette Hébert és Cloots. A belső harcban Robespierre hívei győztek, de thermidor 9-én (1794. július 27-én) az ellenforradalmi államcsíny megbuktatta Robespierre-t s a spekuláns nagyburzsoáziát juttatta uralomra. — 776

275 Bázeli béke — lásd 69. jegyzet.

Direktórium — a végrehajtó hatalom kozponti szerve Franciaországban 1795 októberétől (az 1795-os alkotmány életbe lépésétől) 1799 novemberéig. A direktórium rendszerét a demokraták elleni véres terror, a féktelen spekuláció, a burzsoázia gazdagodása és kozerkolcsok hanyatlása jellemezte. — 777

276 Az 1337–1453-as úgynevezett százéves háborúról van szó, amely főként a XII. század kozepétől kezdődően Anglia birtokába kerult francia teruletekért, valamint Flandria birtoklásáért folyt. Az angolok a XV. század elején szovetkeztek a burgund hercegekkel. A sorozatos angol sikerek után a háború sorsát a Jeanne d'Arc vezette népi mozgalom fordította meg. 1436-ban a franciák visszafoglalták Párizst, 1453-ra az angolok Calais-ba szorultak vissza. Az 1475-ben kotott béke biztosította Franciaország számára a háború során korábban angol birtokba kerult franciaországi teruletek visszaszerzését. — 779

277 Lásd 3. jegyzet. — 779

278 Az 1894–1895-os japán–kínai háborúról van szó. 1894-ben felkelés tort ki Koreában, Japán ennek urugyén beavatkozott, s mikor Kína a japán csapatok visszavonását kovetelte, július 25-én Japán előzetes hadműveleteket kezdett Kína ellen. A Kína vereségével végződott háborút az 1895 áprılisi shımonoseki békeszerződés zárta le, amelynek értelmében Korea fuggetlen lett (valójában japán uralom alá kerult), Tajvant, a Pescador-szigeteket és a Liaotung-félszigetet Japánhoz csatolták. Kína óriási hadısarcot fizetett Japánnak, és tobb kikotőt megnyitott a japán hajók előtt. Oroszország, Németország és Franciaország egyuttes nyomására Japán a Liaotung-félszigetet kénytelen volt visszaadni Kínának. A japán–kínai háború a Kína gyarmati leigázására és felosztására ırányuló imperıalista háborúk időszakát nyitotta meg, ugyanakkor azonban lokést adott a kínai nép nemzeti felszabadító harcának a kulfoldı hódítók és a belső feudális-abszolutısta rendszer ellen, amely utóbbi Kína elmaradottságának és katonai gyengeségének egyik fő oka volt. — 781

NÉVMUTATÓ

Abd el-Kader (1807–1883) – 1832-től 1847-ig „szent háborút" vezetett Algériában a francia gyarmatosítók ellen; tehetséges hadvezérnek bizonyult. Francia fogságba esett, majd kiszabadulása után Damaszkuszban élt. – 210

Abeerden, George Hamilton Gordon, Earl of (1784–1860) – angol politikus, tory; 1828–30 és 1841–46 külügyminiszter, majd 1852–55 miniszterelnök. – 156

Adams (XIX. század) – angol feltaláló, a fegyverek tökéletesítése terén jelentős eredményeket ért el. – 244

Adams, Charles Francis (1807–1886) – amerikai politikus és diplomata, a Republikánus Párt tagja. – 286

Adler, Victor (1852–1918) – osztrák szociáldemokrata és politikus, az opportunista ausztromarxizmus képviselője. – 776

Albarracin, Severino – spanyol anarchista; 1873-ban az alcoyi felkelés egyik vezetője, a forradalom leverése után Svájcba emigrált. – 546

Albert (1828–1902) – szász trónorokos, tábornagy; az 1870–71-es francia–porosz háborúban a XII. hadtest, majd a IV. hadsereg parancsnoka; 1873-tól szász király. – 473

Alerini, Charles (kb. 1842–?) – francia anarchista; 1871-ben a marseille-i kommun szervezője, az Internacionálé tagja; 1873-ban kizárták. – 543

Allemandi, Michele Napoleone (1807–1858) – olasz tábornok; részt vett az 1848–49-es olasz szabadságharcban, hol a lombardiai, svájci és genovai önkénteseket vezette. – 81

Amadeo I. (1845–1890) – spanyol király 1870–1873. – 535, 539

Anselme, Jacques–Bernard–Modeste d' (1740–1812) – francia tábornok; 1792-ben egy hadsereg parancsnoka a forradalmi Franciaország és Ausztria közötti háborúban. – 144, 145

Appianosz (II. század) – görögül író római történész; különösen értékesek a római polgárháborút tárgyaló művei. – 698

Applegarth, Robert (1833–1925) – angol ács, a London Trades Councilnek és az Internacionálé Főtanácsának tagja; 1871-ben megtagadta

a főtanács „A polgárháború Franciaországban" c. üzenetének aláírását; később visszavonult a munkásmozgalomtól. — 382, 391

Armstrong, William George, Baron of Cragside (1810—1900) — angol mérnök és feltaláló; a lovegcsovek konstrukciójának megjavításában jelentős eredményeket ért el. — 13, 198, 199, 200, 201

Aspre Constantin, Baron d' (1789—1850) — osztrák tábornok; részt vett az I. Napóleon elleni háborúkban, és az 1848—49-es olasz szabadságharc elnyomásában. — 24

Aster, Ernst Ludwig von (1778—1855) — porosz tábornok és erődépítő mérnök. — 444

Augereau, Pierre-Francois-Charles, duc de Castiglione (1757—1816) — Franciaország marsallja; részt vett az európai koalíció elleni háborúkban és Napóleon hadjárataiban. — 146

Aumale, Henri-Eugéne-Philippe-Louis d'Orléans, duc d' (1822—1897) — Lajos Fulop francia király fia, a 40-es években az algériai gyarmati háborúban harcolt; 1848-ban Angliába emigrált. — 220

Aurelle de Paladines, Louis-Jean-Baptiste d' (1804—1877) — francia tábornok; az 1870—71-es francia—porosz háborúban a Loire-hadsereg parancsnoka. — 489, 507, 508, 509, 510, 581, 582, 583

Avenel, Georges (1828—1876) — francia történetíró és publicista. — 776, 777

Bach, Alexander, Freiherr von (1813—1893) — reakciós osztrák politikus, az abszolút monarchia kiszolgálója; 1849—1850 belügyminiszter; a gyűlölt „Bach-korszak" megteremtője. — 104

Badeni nagyherceg — lásd Károly Lipót Frigyes

Bakunyin, Mihail Alekszandrovics (1814—1876) — orosz forradalmár, az 1848-as német forradalom részvevője; később anarchista, harcolt a marxizmus politikai irányvonala ellen. 1872-ben kizárták az I. Internacionáléból. — 535, 537, 550, 553, 612

Baraguay d'Hilliers, Louis (1764—1812) — francia tábornok, részt vett a Francia Koztársaság háborúiban az európai koalíció ellen, és harcolt I. Napóleon hadjárataiban. — 16

Baraguay d'Hilliers, Louis-Achille, comte (1795—1878) — francia tábornok, az alkotmányozó és a torvényhozó nemzetgyűlés tagja, bonapartista. — 71, 72, 78, 79, 85, 86, 88, 94, 101, 104

Barral, Eugéne (1808—1890) — francia tábornok, harcolt az 1870—71 es francia—porosz háborúban. — 507

Barrot, Camille-Hyacinthe-Odilon (1791—1873) — Lajos Fulop alatt a monarchista ellenzék vezére, Louis Bonaparte alatt miniszterelnok. — 655, 698

Bataille, Henri-Jules (1816—1882) — francia tábornok; az 1870—71-es francia—porosz háborúban egy hadosztályt vezényelt. — 402

Bazaine, Francois-Achille (1811—1888) — Franciaország marsallja; az 1870—71-es francia—porosz háborúban a III. hadtest parancsnoka, majd a Rajnai-hadsereget vezényelte; 1870-ben Metznél kapitulált. —

79, 420, 421, 422, 426, 427, 428, 429, 430, 431, 432, 433, 439, 442, 443, 454, 463, 465, 472, 473, 474, 475, 479, 480, 491, 567, 750
Beales, Edmond (1803–1881) – angol politikus, polgári radikális; küzdött a rabszolgák felszabadításáért; az amerikai polgárháború idején az északiakat támogatta. – 286
Beauharnais, Eugéne, prince (1781–1824) – francia tábornok, I. Napóleon mostohafia; 1804–1814 itáliai alkirály. – 13
Beauregard, Pierre-Gustave (Toutant) (1818–1893) – amerikai tábornok; az amerikai polgárháborúban a déliek oldalán harcolt; a Bull Run-i csatában győzelmet aratott, részt vett Richmond védelmében. – 278, 299, 302, 726, 727
Bebel, August (1840–1913) – esztergályos, a II. Internacionálé és a német szociáldemokrácia egyik alapítója és a német munkásmozgalom egyik vezére. – 647, 664, 770, 772
Becker, Johann Philipp (1809–1886) – a német és svájci demokratikus mozgalmak részvevője; 1849-ben a badeni népfelkelők parancsnoka; az I. Internacionálé egyik vezetője, Marx és Engels harcostársa. – 609, 610, 772
Beesly, Edward Spencer (1831–1915) – londoni egyetemi tanár, az I. Internacionálé alapítógyűlésének elnöke. – 752, 763
Benedek, Ludwig von (1804–1881) – osztrák tábornok; részt vett az olasz és magyar forradalom leverésében és az 1859-es olaszországi háborúban; az 1866-os osztrák–porosz háborúban az osztrák hadsereg parancsnoka. – 88, 94, 100, 101, 102, 112, 353, 354, 355, 360, 365, 366, 369, 370, 371, 565, 731, 734, 738
Berger – osztrák tábornok; az 1859-es Itália elleni háborúban hadosztályparancsnok. – 109
Berner (XIX. század) – német tiszt és fegyverkonstruktőr. – 226
Berry, Hiram George (1824–1863) – amerikai tábornok; az amerikai polgárháborúban a Potomac-hadsereg egyik dandárát vezényelte. – 301
Beuret, Georges (1803–1859) – francia tábornok; részt vett az algériai gyarmati háborúban, 1849-ben a Római Köztársaság elleni intervencióban és az 1859-es itáliai háborúban. – 72
Birney, David Belle (1825–1864) – amerikai tábornok; az amerikai polgárháborúban a Potomac-hadsereg egyik dandárjának parancsnoka – 301
Bismarck, Otto, Fürst von (1815–1898) – német politikus, porosz miniszterelnök, majd 1871–90 között birodalmi kancellár; reakciós úton egyesítette Németországot; a szocialistaellenes kivételes törvény megalkotója. – 330, 343, 353, 379, 388, 524, 525, 557, 558, 561, 563, 566, 578, 621, 622, 625, 640, 641, 644, 645, 647, 656, 684, 685, 719, 731, 733, 734, 735, 738, 743, 744, 758, 759, 764, 765, 771, 774, 775
Bixio, Girolamo (Nino) (1821–1873) – olasz polgári demokrata; az 1848–49-es nemzeti szabadságharc és Garibaldi dél-itáliai hadjáratának részvevője; 1862 után az olasz hadsereg tábornoka. – 173, 177, 178
Blakeley – angol tiszt; a Times tudósítója az 1859-es itáliai háborúban az osztrák hadseregnél. – 121

Blanchard — francia tábornok; az 1859-es itáliai háborúban dandárparancsnok. — 72
Blanc, Louis (1811—1882) — francia kispolgári szocialista teoretikus; a nemzetközi munkásmozgalomban az opportunizmus és a reformizmus első általánosan ismert képviselője. — 770
Blanqui, Louis-Auguste (1805—1881) — francia forradalmár, utópikus kommunista; 1848-ban a francia proletariátus egyik vezére. — 629, 757
Blücher, Gebhard Leberecht, Fürst von (1742—1819) — porosz hadvezér, Napóleon egyik legyőzője. — 53, 498, 562
Boér (1808—1859) — magyar származású osztrák tábornok; az 1859-es itáliai háborúban dandárparancsnok. — 94, 110
Boguslawski, Albert von (1834—1905) — porosz tábornok és reakciós katonai író. — 656
Bonaparte, Jérome-Napoléon-Joseph-Charles-Paul, (Plon-Plon), Napóleon herceg (1822—1891) — III. Napóleon unokafivére, a második köztársaság idején képviselő. — 77, 99, 124, 693, 694
Bonaparte, Joseph (1786—1844) — I. Napóleon testvére; nápolyi király 1806—1808; majd spanyol király 1808—1813. — 479
Bonaparte, Louis — lásd Napóleon, III.
Boon, Martin James — angol gépész; 1869—1872 az Internacionálé Főtanácsának tagja. — 382, 391
Bora, Giovanni — az Internacionálé Főtanácsának tagja, s Itália ügyeivel megbízott titkár. — 382, 391
Borkheim, Sigismund Ludwig (1825—1885) — német újságíró, demokrata; részt vett az 1849-es badeni—pfalzi felkelésben; Marxés Engels barátja. — 609, 610, 611, 613
Bosco — nápolyi tiszt; 1860-ban Garibaldi forradalmi csapatai ellen harcolt. — 167, 175
Bourbaki, Charles-Denis Sauter (1816—1897) — görög származású francia tábornok; részt vett az 1853—56-os krími, az 1859-es olasz és az 1870—71-es francia—porosz háborúban. — 507, 512, 520, 521, 522, 523, 524, 525, 526, 527, 528
Boustrapa — III. Napóleon gúnyneve.
Bradnick, Frederick — az Internacionálé Főtanácsának tagja; 1872 után a Brit Szövetkezeti Tanács reformista szárnyához csatlakozott; később az Internacionáléból kizárták. — 382, 391
Brentano, Lorenz Peter (1813—1891) — mannheimi ügyvéd, kispolgári demokrata; az 1849-es badeni ideiglenes kormány elnöke, a baden—pfalzi felkelés leverése után Svájcba, majd Amerikába emigrált. — 610
Breckinridge, John Cabell (1821—1875) — amerikai politikus; a polgárháború idején a déliek tábornoka, majd hadügyminisztere. — 707
Bressolles, Antoine-Aubin de (1828—1891) — francia tábornok, az 1870—71-es francia—porosz háborúban a XXIV. hadtest parancsnoka. — 520
Briganti (meghalt 1860-ban) — nápolyi tábornok, 1860-ban Garibaldi ellen harcolt. — 174, 178

Brousse, Paul-Louis-Marie (1854–1912) – francia kispolgári szocialista; a párizsi kommun részvevője, később anarchista; a francia munkásmozgalom opportunista irányzatának egyik vezetője és ideológusa. – 543

Buchanan, James (1791–1868) – amerikai államférfi, a Demokrata Párt tagja; 1857 USA elnoke, politikája megfelelt a déli rabszolgatartó államok érdekeinek. – 287

Buell, Don Carlos (1818–1898) – amerikai tábornok; 1862-ben az északi államok hadseregében harcolt. – 290, 295

Bugeaud de la Piconnerie, Thomas-Robert (1784–1849) – francia marsall, orléanista; 1840 Algéria kormányzója; katonai író. – 603

Buol-Schauenstein, Karl Ferdinand, Graf von (1797–1865) – osztrák politikus és diplomata; 1852–59 miniszterelnok és kulugyminiszter. – 103

Bulow, Dietrich Heinrich, Freiherr von (1757–1807) – reakciós porosz katonai író. – 26, 27, 104, 108

Cabet, Étienne (1788–1856) – francia utópikus szocialista, az Utazás Ikáriába c. mű szerzője. – 770

Caihil – az Internacionálé Főtanácsának tagja. – 391

Cambridge, George William Frederick Charles, Duke of (1819–1904) – angol tábornok; a krími háborúban hadosztályparancsnok; 1856–59 – az angol hadsereg főparancsnoka. – 269.

Canrobert, Francois–Certain (1809–1895) – francia marsall, bonapartista részt vett 1854–55-ben a krími és 1870–71-ben a francia–porosz háborúban. – 83, 85, 86, 90, 101, 102, 415, 421, 428, 434, 472, 473, 477, 478, 479, 694

Carnot, Lazare-Nicolas (1753–1823) – francia matematikus, a forradalom idején jakobinus, majd thermidorista, katonai szakértő; 1800-ban Napóleon hadugyminisztere, 1815-ben Németországba emigrált. – 417

Castelar y Ripoll, Emilio (1832–1899) – spanyol politikus, jobboldali republikánusok vezetője; 1873–74 kormányelnok; politikája a monarchia restaurációjához vezetett. – 542, 550, 551

Castelborgo – olasz tábornok, az 1859-es itáliai háborúban egy piemonti hadosztály parancsnoka. – 85, 86

Castlereagh, Henry Robert Stewart, Lord (1821 után Marquis of Londonderry, Viscount) (1769–1822) – angol tory politikus; az 1798-as ír felkelés elnyomója, 1805–09 hadugyi és gyarmatugyi miniszter, később kulugyminiszter. – 158

Cavaignac, Louis-Eugéne (1802–1857) – francia reakciós tábornok, az 1848-as párizsi júniusi forradalom vérbefojtója. – 757

Cavalli, Giovanni (1808–1879) – olasz tábornok; fegyverkonstruktőr és feltaláló. – 192, 193

Cervera, Rafael (1828–1908) – spanyol politikus, republikánus és foderalista. – 546

Chanzy, Antoine-Alfred-Eugéne (1823–1883) – francia tábornok; az 1870–71-es francia–porosz háborúban a XVI. hadtest, majd a II. Loire-hadsereg parancsnoka. – 507, 511, 512, 526, 527, 529

Chassepot, Antoine-Alphonse (1833– ?) – francia puskaműves, fegyvertervező. – 568
Chateaubriand, Francois-René, vicomte de (1768–1848) – francia író, reakciós politikus; 1822–24 kulugyminiszter. – 159
Cialdini, Enrico, duca di Gaeta (1811–1892) – olasz tábornok, részt vett az 1848–49-es olasz szabadságharcban, az 1859-es olaszországi háborúban és az 1866-os osztrák–porosz háborúban. – 83, 84, 85, 361, 364
Clam-Gallas, Eduard, Graf von (1805–1891) – osztrák tábornok; az 1859-es olaszországi és az 1866-os osztrák–porosz háborúban hadtestparancsnok. – 100, 369
Clausewitz, Karl von (1780–1831) – német katonai teoretikus; fő műve: „A háborúról". – 149, 486, 613
Cloots, Anacharsis (1755–1794) – porosz arisztokrata származású francia forradalmár; 1792 a konvent tagja; 1794-ben a hébertistákkal együtt kivégezték. – 776, 777
Cluseret, Gustave-Paul (1823–1900) – francia katonatiszt, a párizsi kommün egyik vezetője; részt vett az amerikai polgárháborúban az északiak oldalán. 738
Cobbet, William (1763–1835) – angol kispolgári radikális politikus; Marx és Engels nagyra értékelte munkásságát. – 753
Cohen (*Cohn*), James – angol dohánygyári munkás; 1867-71 az Internacionálé Főtanácsának tagja; 1870–71 Dánia ugyeivel megbízott titkár a Főtanácsban. – 382, 392
Colloredo-Melz und Wallsee, Wenzel Joseph, Graf (1738–1822) – osztrák tábornagy; részt vett az európai koalíció Franciaország elleni háborúiban és I. Napóleon elleni hadjáratokban. – 145
Colomb, Friedrich August von (1775–1854) – porosz tábornok, – 302
Colt, Samuel (1814–1862) – amerikai gyáros, a forgódobtáras pisztoly feltalálója. – 243
Cosenz, Enrico (1820–1898) – olasz tábornok; Garibaldi dél-itáliai hadjáratában hadosztályparancsnok, majd később az olasz hadsereg vezérkari főnoke. – 173, 174, 178
Costa de Beauregard, marquis – olasz arisztokrata; Savoya képviselője a szárd parlamentben. – 128
Cousin-Montauban, Charles-Guillaume-Marie-Apollinaire-Antoine, comte de Palikao (1796–1878) – francia tábornok, bonapartista; 1870. aug.-szept. hadugyminiszter és kormányfő. – 395, 414, 415, 460, 480, 750
Crassus, Marcus Licinius (i. e. 114–53) – római politikus, vezető szerepet játszott a Spartacus vezette rabszolgafelkelés leverésében. – 698
Crouzat, Jean (1813–1879) – francia tábornok, az 1870–71-es francia-porosz háborúban a XX. hadtest parancsnoka. – 507
Cucchiari, Domenico (1806–1900) – olasz tábornok; részt vett az 1859-es itáliai háborúban; 1866-ban az osztrák–porosz háborúban hadtestparancsnok. – 85, 86, 363

Csernisev, Alekszandr Ivanovics (1789–1857) – orosz tábornagy és államférfi; részt vett a Napóleon elleni hadjáratokban; 1828–1852 hadügyminiszter. – 302

Danton, Georges-Jacques (1759–1794) – a francia polgári forradalom egyik főalakja. – 777

Darboy, Georges (1813–1871) – Párizs érseke, a kommünárok túszként kivégeztek. – 629

Davis, Jefferson (1808–1889) – amerikai politikus; 1861 a déli államok kongresszusa szövetségük elnökévé választotta. – 302, 717, 727

Deane (XIX. század) – angol fegyverfeltaláló. – 244

Decaen, Claude-Théodore (1811–1870) – francia tábornok, az 1870–71-es francia–porosz háborúban a III. hadtest parancsnoka. – 426, 472

Dejean – francia tábornok; 1870. júl.–aug. hadügyminiszter-helyettes. – 415, 417

Delvigne, Henri-Gustave (1799–1876) – francia katonatiszt és fegyverfeltaláló. – 209, 226, 227, 228, 231, 253, 603

Derby, Edward George Geoffrey Smith Stanley, Earl of (1799–1869) – angol politikus, a konzervatívok egyik vezére; több ízben miniszterelnök. – 103

Dessolle, Jean-Joseph-Paul-Augustin, marquis (1767–1828) – francia tábornok, részt vett I. Napóleon hadjárataiban; később legitimista. – 14

Douay, Félix (1816–1879) – francia tábornok; az 1870–71-es francia-porosz háborúban a VII. hadtest parancsnoka; a párizsi kommün egyik leverője. – 421, 428, 430, 434, 478

Douglas, Sir Howard (1776–1861) – angol tábornok és katonai író – 197, 200

Dreyse, Johann Nikolaus (1787–1867) – porosz gyáros, fegyverfeltaláló. – 244, 246

Ducrot, Auguste-Alexandre (1817–1882) – francia tábornok, az 1870–71-es francia-porosz háborúban a II. Párizsi-hadsereg parancsnoka; orléanista. – 461, 494

Dunne – angol tiszt, harcolt Garibaldi alatt a dél-itáliai hadjáratban. – 169

Dupanloup, Félix-Antoine-Philibert (1802–1878) – francia teológus és politikus; a Katholikus Párt egyik vezetője; 1849 után Orléans érseke – 501

Dupont, Eugéne (kb. 1831–1881) – francia hangszerkészítő, 1864–72 az Internacionálé Főtanácsának tagja; Marx irányvonalát képviselte. – 382, 391

Durando, Giacomo (1807–1894) – olasz tábornok, az 1866-os osztrák-porosz háborúban hadtestparancsnok. – 85, 86

Durando, Giovanni (1804–1869) – olasz tábornok; részt vett az 1848–49-es olasz szabadságharcban; az 1859-es itáliai háborúban hadosztályparancsnok. – 23, 24, 363

Éber, Nándor (1825–1885) – magyar hírlapíró, politikus. A magyar szabadságharc alatt a külügyminisztériumban szolgált; 1860-ban részt vett Garibaldi dél-itáliai hadjáratában. – 173
Eccarius, Johann Georg (1818–1889) – német szabó, publicista, londoni emigráns; 1864–72 az Internacionálé Főtanácsának tagja, később csatlakozott a trade-unionok reformista szárnyához. – 382, 392
Edelsheim, Leopold Wilhelm (1868-tól Edelsheim-Gyulai) (1826–1893) – osztrák tábornok, az 1866-os osztrák-porosz háborúban egy lovashadosztály parancsnoka. – 367, 370
Emmett, Anthoni (1790–1872) – angol hadmérnök. – 26
Engels, Friedrich (1820–1895) – 287, 299, 541, 617, 618, 660, 696, 698, 699, 702, 704, 707, 709, 711, 713, 715, 717, 719, 722, 724, 729, 730, 731, 733, 734, 735, 738, 740, 741, 742, 746, 750, 766, 768, 770, 772, 774, 776, 779, 781
Erlach, Franz von (1819–1889) – svájci tiszt; az 1870–71-es francia–porosz háborúban részt vett mint megfigyelő a német főhadiszálláson. – 582
Erlanger, Raphael von – frankfurti bankár. – 333
Ernő (1824–1899) – osztrák főherceg, tábornok; az 1866-os osztrák-porosz háborúban hadtestparancsnok. – 371
Eudes, Émile (1843–1888) – francia forradalmár, blanquista, a párizsi kommün tagja. – 628
Eugéne – lásd Beauharnais, Eugéne.
Faidherbe, Louis-Léon-César (1818–1889) – francia tábornok, az 1870–71-es francia-porosz háborúban az Északi Hadsereg parancsnoka. – 507, 527, 529
Failly, Pierre-Louis-Charles de (1810–1892) – francia tábornok, az 1870–71-es francia-porosz háborúban az V. hadtest parancsnoka. – 420, 428, 430, 434, 472, 478, 481
Fanti, Manfredo (1808–1865) – olasz tábornok; 1860–61 hadügy- és tengerészeti miniszter; az 1859-es itáliai háborúban egy piemonti hadosztály parancsnoka. – 84, 85
Farga Pellicer, Rafael (1840–1890) – spanyol anarchista; a bakunyinista titkos „Alliance" vezetőségének tagja; dezorganizáló tevékenysége miatt 1873-ban az Internacionáléból kizárták. – 543
Farragut, David Glasgow (1801–1870) – amerikai tengernagy, az amerikai polgárháborúban az északi államok hadiflottájának parancsnoka. – 716
Favre, Claude-Gabriel-Jules (1809–1880) – francia politikus, burzsoá republikánus, a Nemzeti Védelem és Thiers kormányának tagja. Részt vett a párizsi kommün véres elnyomásában. – 524, 525, 580, 736, 750, 757, 758, 765
Ferdinand, duc d'Orléans (1810–1842) – Lajos Fülöp francia király idősebbik fia. – 190, 209
Ferenc, II. (1836–1894) – Szicília és Nápoly királya 1859–1860. – 171
Ferenc József, I. (1830–1916) – osztrák császár és magyar király 1848–1916. – 92, 97, 98, 100, 102, 104, 110, 111, 112, 116, 120, 122, 731

Ferry, Jules-François-Camille (1832–1893) – francia politikus, a mérsékelt polgári republikánusok egyik vezére; 1870–71 Párizs polgármestere; 1880–81, 1883–85 miniszterelnök. – 619

Flies, Eduard (1802–1886) – porosz tábornok, az 1870–71-es francia-porosz háborúban egy lovashadosztály parancsnoka. – 369

Flores – a nápolyi hadsereg tábornoka. – 172

Flotte, Paul-Louis-François-René de (1817–1860) – francia demokrata és szocialista, Blanqui híve; részt vett Garibaldi dél-itáliai hadjáratában. – 174, 178

Floyd, John Buchanan (1807–1863) – amerikai államférfi, a Demokrata Párt híve; 1857–60 hadügyminiszter; részt vett az amerikai polgárháborúban a déliek oldalán. – 294

Forey, Elie-Fréderic (1804–1872) – Franciaország marsallja, bonapartista; részt vett az algériai gyarmati háborúban, 1854–55-ben a krími háborúban, majd 1859-ben az itáliai háborúban. – 71, 72, 76, 78, 79

Fox, Charles James (1749–1806) – angol politikus, whig; rokonszenvezett a francia polgári forradalommal. – 777

Fransecky, Eduard von (1807–1890) – porosz tábornok; az 1870–71-es francia-porosz háborúban a II. hadtest parancsnoka. – 521

Frémont, John Charles (1813–1890) – francia származású amerikai utazó; az amerikai polgárháborúban rövid ideig tábornok az északiak hadseregében. – 704

Frigyes, II. (Nagy) (1712–1786) – porosz király 1740–1786. – 53, 247, 485

Frigyes Ferenc, II. (1823–1883) – Mecklenburg–Schwerin nagyhercege, az 1870–71-es francia-porosz háborúban a XIII. hadtest parancsnoka. – 488, 490, 491, 497, 508, 509, 510, 511, 600, 602

Frigyes Károly (1828–1885) – porosz herceg, tábornagy; részt vett 1864-ben a dánok elleni háborúban, az 1866-os osztrák-porosz háborúban az 1870–71-es francia-porosz háborúban a II. hadsereg parancsnoka. 247, 353, 367, 370, 399, 404, 410, 426, 432, 442, 454, 491, 497, 498, 508, 509, 510, 511, 524, 526, 528, 720, 724, 731, 738

Frigyes Vilmos (1620–1688) – brandenburgi választófejedelem 1640–1688. – 385

Frigyes Vilmos, III. (1770–1840) – porosz király 1797–1840. – 452, 496, 579, 755

Frigyes Vilmos, IV. (1795–1861) – porosz király 1840–1861. – 185, 504

Frigyes Vilmos (1831–1888) – porosz trónörökös, tábornagy, az 1870–71-es francia-porosz háborúban a III. hadsereg parancsnoka; 1888-ban III. Frigyes néven Poroszország királya és Németország császára. – 399, 404, 409, 410, 420, 430, 431, 432, 434, 438, 738

Frossard, Charles-Auguste (1807–1875) – francia tábornok; az 1870–71-es francia-porosz háborúban a II. hadtest parancsnoka. – 402, 410, 411, 420, 425, 426, 430, 472

Gablenz, Karl Wilhelm Ludwig, Freiherr von (1814–1874) – osztrák tábornok; az 1848–49-es magyar és olasz szabadságharc egyik elnyomója; részt vett az 1859-es itáliai háborúban, majd később az 1866-os osztrák-porosz háborúban. – 83, 370

Gambetta, Léon (1838–1882) – francia politikus, mérsékelt republikánus; a Nemzeti Védelem kormányának tagja. – 465, 522, 529, 581, 582, 583, 757, 759

Garibaldi, Giuseppe (1807–1882) – olasz forradalmi demokrata, az itáliai szabadságharc vezetője; 1848-ban egy önkéntes-csapat élén harcolt az osztrákok ellen, 1849-ben a Római Köztársaság védelmének szervezője; 1859-ben az alpesi vadászok parancsnoka az osztrákok elleni háborúban. – 76, 80, 81, 82, 90, 95, 105, 143, 162, 163, 164, 165, 166, 167, 168, 169, 170, 171, 172, 173, 174, 175, 176, 177, 178, 365, 502, 698, 733

Garibaldi, Ricciotti (1847–1924) – Giuseppe Garibaldi fia; az 1870–71-es francia–porosz háborúban a franciák oldalán egy dandárt vezényelt. – 488, 521, 524, 529

Gerbaix de Sonnaz, Mauricio (1816–1892) – a piemonti hadsereg tábornoka; az 1859-es itáliai háborúban dandárparancsnok. – 78

Girardin, Émile de (1806–1881) – francia publicista, köpönyegforgató elvtelen politikus; előbb köztársaság párti, majd III. Napóleon alatt bonapartista. – 694

Gladstone, William Ewart (1809–1898) – angol tory politikus; később a Liberális Párt vezetője; 1868 után több ízben miniszterelnök. – 686

Gneisenau, August Wilhelm Anton, Graf Neithardt von (1760–1831) – porosz tábornagy és katonai teoretikus; az 1813–15 közötti német szabadságharc kiemelkedő hőse; jelentős szerepet játszott a franciák elleni német népi ellenállás megszervezésében. – 486, 503, 504, 505, 506, 755

Goeben, August Christian Karl von (1816–1880) – német tábornok; az 1870–71-es francia–porosz háborúban a VIII. hadtest, majd az I. hadsereg parancsnoka. – 524, 528

Goltz, Kuno, Baron von der (1817–1897) – porosz tábornok; az 1870–71-es francia-porosz háborúban egy porosz egység parancsnoka. – 131

Gorcsakov, Alekszandr Mihajlovics (1798–1883) – orosz diplomata és államférfi; 1856–82 külügyminiszter. – 117, 152, 157, 158, 159, 388

Gordon, Anton, Freiherr (1767–1828) – osztrák tábornok; részt vett az európai koalíció Francia Köztársaság elleni háborúiban. – 131

Gramont, Antonie-Alfred-Agénor, prince de Bidache, duc de Guiche (1819–1880) – francia diplomata; 1870 külügyminiszter, fő része volt az 1870–71-es francia–porosz háború előidézésében. – 394

Grant, Ulysses Simpson (1822–1885) – amerikai tábornok és politikus; az amerikai polgárháborúban az északiak egyik vezére, majd a hadsereg főparancsnoka; 1869–77 köztársasági elnök. – 292, 294, 468, 715, 717, 720, 721, 724, 725, 726, 727, 741

Grimm, Jacob (1785–1863) – német nyelvtudós; a germanisztika és az összehasonlító néprajz úttörője. – 595, 691

Gribeauval, Jean-Baptiste de (1715–1789) – francia tábornok; 1764–89 a francia tüzérség felügyelője és újjászervezője. – 601
Grousset, Pascal (1845–1909) – francia újságíró, a párizsi kommün tagja. – 763
Grünne, Karl Ludwig, Graf von Pinchard (1808–1884) – osztrák tábornok, az udvari kamarilla tagja; Ferenc József császár hadsegéde. – 100, 104
Gyulay, Franz, Graf (1798–1868) – magyar származású osztrák tábornagy; részt vett az 1848–49-es olasz szabadságharc leverésében; az 1859-es itáliai háborúban az osztrák hadsereg főparancsnoka; a magentai vesztes csata után állásából felmentették. – 71, 88, 89, 90, 91, 92, 96, 104, 105, 106, 107, 108, 109, 116, 120, 121, 122
Hailbronner, Karl von (1789–1864) – bajor katonai író; műveiben az osztrák uralkodó körök agresszív törekvései ellen foglalt állást. – 8, 36, 37, 45
Hales, John (1839– ?) – angol trade-unionista; 1866–72 az Internacionálé Főtanácsának tagja; harcolt Marx és követői ellen, hogy az Internacionálé vezetését Angliában magához ragadhassa. – 382, 391
Hales, William – az Internacionálé Főtanácsának tagja 1869–72. – 382, 391
Halleck, Henry Wager (1815–1872) – amerikai tábornok; az amerikai polgárháborúban az északiak oldalán harcolt mint a Mississippi-hadsereg parancsnoka; 1862. júl.–1864. márc. az északiak hadseregfőparancsnoka. – 290, 292, 294, 302, 704, 712
Harris, George – az angol munkásmozgalom egyik vezetője; 1869–72 az Internacionálé Főtanácsának tagja, később a tanács pénzügyi titkára. – 382, 391
Haussmann, Eugéne-Georges (1809–1891) – Párizs prefektusa a második császárság idején; a burzsoázia érdekeinek megfelelően átépítette a fővárost. – 452
Haxthausen, August, Freiherr von (1792–1866) – német reakciós gazdasági író; több művet írt Poroszország agrárviszonyairól. – 158
Hebert, Jacques-René (1757–1794) – francia forradalmár, baloldali jakobinus. – 776
Heintzelmann, Samuel Peter (1805–1880) – amerikai tábornok; az amerikai polgárháborúban a Potomac-hadsereg egyik hadtestének parancsnoka. – 300, 301, 302
Herbert, Sidney, Baron of Lea (1810–1861) – angol államférfi, tory; 1841 után hadügyi államtitkár, majd hadügyminiszter. – 200
Herwarth von Bittenfeld, Karl Eberhard (1796–1884) – porosz tábornagy, részt vett az 1864-es dán háborúban; az 1866-os osztrák-porosz háborúban az Elba-hadsereg parancsnoka. – 367, 370
Herzen, Alekszandr Ivanovics (1812–1870) – orosz forradalmi demokrata, filozófus, publicista és író. – 612
Hess, Heinrich, Freiherr von (1788–1870) – osztrák tábornagy; részt vett az 1848–49-es olasz forradalom leverésében; 1859-ben a magentai

csata után az osztrák seregek parancsnoka. – 60, 92, 97, 104, 106, 107, 108, 111, 114, 121
Hohenstaufenok – német uralkodócsalád, melynek tagjai 1138-tól 1254-ig viselték a német királyi és római császári koronát. – 18
Hohenzollernek – német uralkodóház; brandenburgi választófejedelmek, majd porosz királyok; 1871–1918 német császárok. – 754
Homérosz – az antik görög világ első nagy költője; két epikus remekműve: az Iliász és Odüsszeia. – 316
Hood, John Bell (1831–1879) – amerikai tábornok, a polgárháborúban a déli államok oldalán küzdött. – 721, 722
Höchberg, Karl (álneve: Richter) (1853–1885) – német szociálreformista; 1876-ban csatlakozott a Szocialista Munkáspárthoz. – 673
Höpfner, Eduard von (1797–1858) – porosz tábornok és katonai író. – 579, 613
Jackson, Thomas Jonathan (1824–1863) – amerikai tábornok; az amerikai polgárháborúban a déli államok hadseregének egyik vezetője; különösen kitűnt a richmondi harcokban. – 704
Jameson, Charles Davis (1827–1862) – amerikai tábornok; az amerikai polgárháborúban a Potomac-hadsereg egyik dandárának parancsnoka. – 301
Jaurès, Constant-Louis-Jean Benjamin (1823–1889) – francia tengernagy; az 1870–71-es francia–porosz háborúban a XXI. hadtest parancsnoka. – 507
Jeannerod, Georges (1832–1890) – francia tiszt; az 1870–71-es francia–porosz háborúban a Le Temps haditudósítója. – 403, 427, 428
Jefferson, Thomas (1743–1826) – amerikai államférfi és filozófus; a burzsoá demokratizmus egyik jelentős képviselője; a Függetlenségi Nyilatkozat szerzője; 1801–09 az USA elnöke. – 286
Johnson, Andrew (1808–1875) – amerikai politikus; 1865-ben Lincoln elnök meggyilkolása után az USA elnöke. – 729
Jomini, Henri, baron (1779–1869) – francia tábornok és katonai író; több hadászati és hadtörténeti tárgyú mű szerzője. – 20
Joubert, Barthélemy (1769–1799) – francia tábornok; részt vett Bonaparte Napóleon olaszországi hadjárataiban. – 16
Julius Caesar, Caius (kb. i. e. 100–44) – az ókor legnagyobb hadvezére; a római birodalom diktátora, a monarchia előkészítője. – 698
Jung, Hermann (1830–1901) – svájci órás; az I. Internacionálé tagja, szoros kapcsolatban állt Marxszal és Engelsszel. – 382, 391
Kapp, Friedrich (1824–1888) – német politikus és történész; részt vett az 1848–49-es német szabadságmozgalmakban, majd Amerikába emigrált. – 710
Karolingok – frank uralkodóház a VIII–X. században. – 585, 587, 588
Károly, I. (Nagy) (kb. 742–814) – frank király 768–800 és római császár 800–814. – 586, 588, 590, 592, 593, 594, 596, 597
Károly Lipót Frigyes (1790–1852) – badeni nagyherceg 1830–1852. – 616

Károly, Martell Károly (kb. 688–741) – frank majordomus. – 586
Kautsky, Karl (1854–1939) – a német szociáldemokrácia és a II. Internacionálé ismert vezetője és teoretikusa; kezdeti munkásságában Marx irányvonalát követte, később azonban szembefordult a marxizmus forradalmi lényegével és a munkásmozgalom renegátjává lett. – 768
Kearny, Philip (1815–1862) – amerikai tábornok az északi államok hadseregében. – 301
Kellermann, François-Christophe, duc de Valmy (1735–1820) – Franciaország marsallja; részt vett a Francia Köztársaság háborúiban az európai koalíció ellen, harcolt I. Napóleon hadjárataiban. – 131
Kératry, Émile, comte de (1832–1905) – francia reakciós politikus, orléanista; 1871-ben fő szervezője volt a toulous-i kommün leverésének. – 507, 582
Kolb, Gustav Eduard (1798–1865) – újságíró, az augsburgi Allgemeine Zeitung főszerkesztője. – 52
Konstantin, Nikolajevics, nagyherceg (1827–1892) – I. Miklós orosz cár fia; 1858–61 tagja a jobbágyság felszabadítását előkészítő bizottságnak; 1862–63 Lengyelország helytartója. – 152
Kossuth Lajos (1802–1894) – a magyar liberális nemesi mozgalom vezetője; 1848-ban az első független magyar kormány pénzügyminisztere, az Országos Honvédelmi Bizottmány feje; 1849 áprilisában Magyarország kormányzóelnöke. A szabadságharc bukása után Törökországba, majd Angliába emigrál, s utóbb Olaszországban él. – 722
Koller, Ernst Matthias von (1841–1928) – porosz konzervatív politikus; 1894–95 belügyminiszter. – 657
Kray, Pál, Freiherr von Krajowa (1735–1804) – magyar származású osztrák tábornok; részt vett az európai koalíció Francia Köztársaság elleni háborúiban. – 27
Kugelmann, Ludwig (1828–1902) – német orvos, az I. Internacionálé tagja; szoros kapcsolatban állt Marxszal és Engelsszel. – 743, 746, 754, 757, 760, 762
Kummer, Ferdinand von (1816–1900) – német tábornok; az 1870–71-es francia-porosz háborúban hadosztályparancsnok. – 463
Ladmirault, Louis-René-Paul de (1808–1898) – francia tábornok; az 1870–71-es francia-porosz háborúban a IV. hadtest parancsnoka; a párizsi kommün egyik elnyomója. – 79, 426, 472
Lafargue, Paul (1842–1911) – francia szocialista, a nemzetközi munkásmozgalom kiemelkedő harcosa; az Internacionálé Főtanácsának tagja; a francia munkáspárt egyik alapítója; Marx és Engels tanítványa és harcostársa; Marx veje. – 733
La Guéronnière, Louis-Étienne-Arthur-Dubreuil-Hélion, vicomte de (1816–1875) – francia politikus és újságíró; bonapartista. – 54
Lajos, XIV. (1638–1715) – francia király 1643–1715. – 485
Lajos, XVI. (1754–1793) – francia király 1774–1792. – 628
Lajos Fülöp (1773–1850) – orléansi herceg, francia király 1830–1848. – 209, 448, 462, 623, 624

Lamoricière, Christophe-Louis-Léon-Juchault de (1806–1865) – francia tábornok és burzsoá republikánus politikus; részt vett az 1848-as júniusi forradalom elnyomásában. – 171
Landi – a nápolyi királyi hadsereg tábornoka; 1860-ban Garibaldi ellen harcolt. – 163, 164
Lassalle, Ferdinánd (1825–1864) – német író és politikus; 1848-ban részt vett a német forradalomban; támogatta Németország „felülről" való egyesítését; a német szociáldemokráciában az opportunista irányzat első képviselője. – 647, 693, 696
Lebrun, Barthélemy-Louis-Joseph (1808–1889) – francia tábornok; az 1870–71-es francia-porosz háborúban a XII. hadtest parancsnoka. – 434
Lecourbe, Claude-Jacques (1759–1825) – francia tábornok; harcolt a Francia Köztársaság, majd I. Napóleon háborúiban. – 14, 15, 135
Lee, Robert Edward (1807–1870) – amerikai tábornok, az amerikai polgárháborúban a déli államok hadseregének főparancsnoka. – 715, 720, 721, 725, 726, 727, 741
Legrelier – az Internacionálé Főtanácsának tagja 1870-ben. – 382
Leroux, Pierre (1797–1871) – francia filozófus; utópikus szocialista, Saint-Simon híve; később misztikus vallási humanizmust hirdetett. – 770
Lessner, Friedrich (1825–1910) – német szabósegéd; az 1848–49-es német forradalom harcosa; az Internacionálé Főtanácsának tagja; Marx barátja és harcostársa. – 382, 391
Liebknecht, Wilhelm (1826–1900) – német publicista, a Kommunisták Szövetségének tagja; a német szociáldemokrácia egyik vezére. Marx és Engels barátja. – 611, 742, 744, 772
Lincoln, Abraham (1809–1865) – az Amerikai Egyesült Államok elnöke, az északi államok vezére a rabszolgatartó déliek elleni háborúban. – 699, 705, 708, 711, 716, 717, 718, 725
Lintern, W – angol trade-unionista, az Internacionálé Főtanácsának tagja 1870-ben. – 382
Loison, Louis-Henri, comte (1771–1816) – francia tábornok; részt vett a Francia Köztársaság európai koalíció elleni háborúiban és I. Napóleon hadjárataiban. – 14
Longuet, Charles (1833–1900) – francia szocialista, politikus, baloldali proudhonista; 1871 a párizsi kommün tagja; Marx veje. – 733
Lopatyin, German Alekszandrovics (1845–1918) – orosz forradalmár; 1870 az Internacionálé Főtanácsának tagja; Marx barátja. – 391
Lorenz, Joseph Ritter von (1814–1879) – osztrák tiszt és fegyverkonstruktőr. – 237, 238, 240
Louis Bonaparte – lásd Napóleon, III.
Louis-Napoléon – lásd Napóleon, III.
Lourmel, Frédéric-Henri Lenormand de (1811–1854) – francia tábornok; 1854-ben a krími háborúban dandárparancsnok. – 214
Lovejoy, Owen (1811–1864) – amerikai lelkész és politikus; abolicionista. – 285

Lucraft, Benjamin (1809–1897) – angol asztalos, trade-unionista; 1864–71 az Internacionálé Főtanácsának tagja; 1871-ben szembefordult a párizsi kommünnel s kilépett a Főtanácsból. – 382, 391

Lucullus, Lucius Licinius (kb. i. e. 106–56) – római hadvezér és politikus i. e. 71 a mithridatészi háborúban fényes sikereket ért el és elfoglalta Kisázsiát. – 698

Lützow, Adolf, Freiherr von (1782–1834) – porosz tábornok; részt vett a Napóleon elleni háborúkban. – 302

Macdonald, Jacques–Étienne-Joseph-Alexandr, duc de Tarente (1765–1840) – Franciaország marsallja; részt vett I. Napóleon hadjárataiban, a restauráció idején a Bourbonokat szolgálta. – 13, 15, 16, 28

Machiavelli, Niccolo (1469–1527) – firenzei államférfi, politikai író; fő műve: Il Principe (A fejedelem). – 692

Mack, Karl, Freiherr von Leiberich (1752–1828) – osztrák tábornok; 1805-ben a Napóleon elleni háborúban az osztrák seregek főparancsnoka. – 428

Mac-Mahon, Marie-Edme-Patrice de, duc de Magenta (1808–1893) – Franciaország marsallja, a kommün ellen harcoló versailles-i seregek főparancsnoka; 1873–79 a III. Köztársaság elnöke. – 85, 86, 90, 94, 101, 121, 406, 408–411, 414. 420, 421, 428, 429, 430, 431, 432, 433, 434, 435, 436, 437, 438, 439, 441. 442, 460, 473. 478, 480, 481. 564, 645

Malmesbury, James Howard Harris, Earl of (1807–1889) – angol államférfi, tory; egy ideig külügyminiszter, majd lordpecsétőr. – 103

Manteuffel, Edwin Hans Karl, Freiherr von (1809–1885) – porosz vezértábornagy; az 1870–71-es francia–porosz háborúban az I. hadtest, majd az I. hadsereg, később a Déli Hadsereg parancsnoka. – 369. 497. 498, 524, 525, 528, 583

Manteuffel, Otto Theodor, Freiherr von (1805–1882) – porosz reakciós politikus; 1850–58 miniszterelnök és kulugyminiszter. – 323, 327. 335, 343, 557

Martin de Pallières, Charles-Gabriel-Félicité (1823–1876) – francia tábornok; az 1870–71-es francia–porosz háborúban dandárparancsnok, majd a XV. hadtest parancsnoka – 507

Martinez Campos, Arsenio (1831–1900) – spanyol tábornok és reakciós politikus; az 1873-as valenciai és katalóniai felkelés leverője. – 550. 551, 552

Marx, Karl Heinrich (1818–1883) – 283, 287, 299, 382, 391, 611, 617, 621, 622, 636, 637, 638, 639, 642, 646, 693. 696, 698, 699, 702, 704, 707, 709, 711, 713. 715, 717, 729, 730, 731, 733, 734, 735, 738, 740, 741, 742, 746, 747, 750, 752, 754, 757, 760, 762, 763, 764, 766, 776

Mason, George (1725–1792) – amerikai politikus; az Anglia elleni amerikai függetlenségi háborúban jelentős szerepet játszott. – 285, 286

Masséna, André, duc de Rivoli, prince d'Essling (1756–1817) – Franciaország marsallja; részt vett I. Napóleon hadjárataiban; 1814 után a Bourbonokat szolgálta. – 28, 146

Maurer, Georg Ludwig, Ritter von (1790–1872) – német történész és politikus. – 593
Maurice, Zévy – magyar szabó; az Internacionálé Főtanácsának tagja s Magyarország ügyeivel megbízott titkár. – 382, 391
Mazzini, Giuseppe (1805–1872) – olasz polgári demokrata forradalmár; az olasz nemzeti felszabadító mozgalom egyik vezére; 1849-ben a Római Köztársaság ideiglenes kormányának elnöke.
McClellan, George Brinton (1826–1885) – amerikai tábornok; az amerikai polgárháború idején 1861. nov.–1862. márc. az északi államok hadseregének főparancsnoka, később a Potomac-hadsereget vezényelte. – 278, 295, 300, 302, 704, 705, 707, 711
McMurdo, William Montague Scott (1819–1894) – angol tábornok, 1860–65 az önkéntes csapatok főfelügyelője. – 263
Mecklenburgi nagyherceg – lásd Frigyes Ferenc, II.
Medici del Vacello, Giacomo (1817–1882) – olasz tábornok; az 1848–49-es nemzeti szabadságharc részvevője, harcolt Garibaldi alatt a dél-itáliai hadjáratban. – 167, 173, 178
Mehring, Franz (1846–1919) – német irodalomkritikus és történetíró; a Németországi Kommunista Párt tagja. – 779
Mélas, Michael Friedrich Benedikt, Freiherr von (1729–1806) – osztrák tábornok; 1799–1800 az osztrák seregek főparancsnoka a Franciaország elleni háborúban Itáliában. – 64
Melendez – a nápolyi hadsereg tábornoka; Garibaldi ellen harcolt. – 174, 178
Miklós, I. (1796–1855) – orosz cár 1825–1855. – 113, 155, 156, 159, 160
Milner, George – angol szociálreformista: 1868–72 az Internacionálé Főtanácsának tagja. – 382, 391
Minié, Claude-Étienne (1804–1879) – francia tiszt, a róla elnevezett puska tervezője. – 187, 231, 235, 603
Mirbach, Otto – az 1849-es német májusi felkelésben az elberfeldiek vezetője. – 617
Missori, Giuseppe (1829–1911) – olasz katonatiszt; részt vett az 1848–49-es olasz szabadságharcban; a hatvanas években Garibaldi forradalmi seregében harcolt. – 173, 174, 177
Mithridatész Eupator (uralk. i. e. 111–63) – pontuszi király; Róma több háborút viselt ellene, i. e. 63-ban a római hadérők szétzúzták Mithridatész seregét. – 698
Moltke, Helmuth Karl Bernhard, Graf von (1800–1891) – porosz tábornagy; 1871–88 a német birodalmi vezérkar főnöke; a porosz militarizmus és soviniznus fő képviselője. – 352, 400, 408, 489, 496, 524, 550, 559, 560, 561, 562, 563, 564, 565, 566, 567, 568, 569, 582, 583
Montalambert, Marc-René, marquis de (1714–1800) – francia tábornok, erődépítőmérnök. – 443, 444
Montesquiou-Fezensac, Anne-Pierre de (1739–1798) – francia tábornok és politikus; 1792-ben részt vett Savoya meghódításában. – 131

Moreau, Jean Victor (1763–1813) – francia tábornok, részt vett a Francia Köztársaságnak az európai államok koalíciója elleni háborújában. – 27

Morill, Justin Smith (1810–1898) – amerikai politikus, republikánus párti; 1855–67 kongresszusi tag. – 284

Morozzo della Rocca, Enrico (1807–1897) – olasz tábronok; az 1859-es háborúban az olasz hadsereg vezérkari főnöke. – 363

Mottershead, Thomas – angol takács; 1869–72 az Internacionálé Főtanácsának tagja; a reformista irányvonal képviselője. – 382, 391

Murray, Charles – angol trade-unionista; 1870–72 az Internacionálé Főtanácsának tagja; Marx és Engels hive. – 382, 391

Napier, Sir William Francis Patrick (1785–1860) – angol tábornok, katonai író; 1808–1814 között Napóleon ellen harcolt. – 279, 319

Napóleon, I. (Bonaparte) (1769–1821) – francia császár 1804–1814 és 1815. – 12, 13, 15, 16, 19, 21, 24, 25, 26, 27, 28, 29, 33, 34, 37, 43, 45, 52, 54, 57, 58, 62, 63, 65, 70, 74, 75, 89, 93, 108, 109, 110, 113, 115, 133, 134, 144, 145, 146, 153, 154, 158, 170, 190, 207, 279, 289, 353, 381, 386, 387, 420, 428, 432, 433, 444, 454, 473, 479, 486, 502, 504, 505, 565, 573, 582, 602, 627, 632, 739, 746, 747, 752

Napóleon, III. (Louis Bonaparte) (1808–1873) – a Második Köztársaság elnöke 1848–1852; francia császár 1852–1870. – 7, 54, 55, 58, 75, 77, 81, 82, 83, 84, 85, 86, 90, 92, 93, 98, 103, 104, 108, 109, 110, 112, 113, 114, 115, 116, 117, 119, 123, 125, 127, 139, 143, 150, 151, 152, 153, 154, 156, 157, 158, 159, 191, 208, 214, 254, 342, 377, 379, 380, 383, 384, 388, 389, 390, 393, 394, 397, 402, 407, 411, 412, 419, 423, 448, 452, 456, 476, 478, 479, 482, 490, 525, 565, 621, 624, 625, 638, 644, 645, 661, 693, 694, 695, 696, 719, 727, 728, 731, 732, 735, 736, 737, 742, 743, 744, 746, 750, 752, 755, 757, 758, 759, 764

Neindorff (XIX. század derekán) – porosz tiszt, fegyvertervező és feltaláló. – 235

Ney, Michel, duc d'Elchingen, prince de la Moskova (1769–1815) – Franciaország marsallja, a Francia Köztársaság és Napóleon háborúinak egyik hadvezére. – 16

Niel, Adolphe (1802–1869) – Franciaország marsallja; az 1859-es itáliai háborúban hadtestparancsnok. – 79, 84, 85, 86, 90, 101

Nugent, Laval, Graf von Westmeath (1777–1862) – osztrák tábornagy; az 1848–49-es magyar és olasz forradalom egyik leverője, – 23, 60

Oborski, Ludwik (1787–1873) – lengyel forradalmár; részt vett az 1849-es baden-pfalzi felkelésben, később az I. Internacionálé Főtanácsának tagja. – 610

Odger, George (1820–1877) – angol trade-unionista; az angol munkásmozgalom egyik reformista vezetője; szembefordult a párizsi kommünnel és az Internacionálé Főtanácsának irányvonalával, s rágalomhadjáratot vezetett ellenuk – 382, 391

Ollivier, Émile (1825–1913) – francia politikus, bonapartista; 1870. jan.–aug. miniszterelnök. – 480

Orges, Hermann (1821–1874) – német újságíró; 1854–64 az augsburgi Allgemeine Zeitung egyik szerkesztője. – 117, 122
Orléansi herceg – lásd Ferdinand duc d'Orléans
Orsini, Felice (1819–1858) – olasz polgári demokrata politikus; 1858-ban III. Napóleon ellen bombamerényletet követett el s ezért kivégezték. – 693
Palikao – lásd Cousin-Montauban
Palmerston, Henry John Temple, Viscount (1784–1865) – angol politikus, előbb tory, majd a whigek jobbszárnyának vezetője; több ízben miniszter, 1859–65 miniszterelnök. – 103, 204, 205, 283
Parnell, James – az Internacionálé Főtanácsának tagja 1869–70-ben. – 382, 391
Pavia y Rodriguez de Albuquerque, Manuel (1827–1895) – spanyol tábornok és politikus; az andalúziai kantonális felkelés leverője. – 547, 550, 551
Pélissier, Aimable-Jean-Jacques, duc de Malakoff (1794–1864) – Franciaország marsallja; részt vett az algériai gyarmati háborúban, és az 1859-es itáliai háborúban; 1860 Algéria főkormányzója. – 188, 694
Pertz, Georg Heinrich (1795–1876) – német történész; jelentősek a Karoling-korszak kútfőit feldolgozó művei. – 504, 505, 755
Péter, I. (Nagy) (1672–1725) – orosz cár 1682–1725. – 154, 159, 160
Pfänder, Karl (kb. 1818–1876) – német miniatűrfestő; a Kommunisták Szövetsége Központi Vezetőségének, majd az I. Internacionálé Főtanácsának tagja; Marx és Engels harcostársa. – 382, 391
Piétri, Joseph-Marie (1820–1902) – francia politikus, bonapartista; 1866–70 Párizs rendőrfőnöke. – 379
Pitt, William (ifjabb) (1759–1806) – angol politikus, tory; 1783–1801 és 1804–06 miniszterelnök. – 283, 708, 777
Pius, IX. (1792–1878) – római pápa 1846–1878. – 486
Pi y Margall, Francisco (1824–1901) – spanyol politikus; a baloldal föderalista republikánusok vezére, utópikus szocialista; 1854–65 és 1868–74 a polgári forradalom részvevője. – 535, 542, 547, 550
Plon-Plon herceg – lásd Bonaparte, Jérome-Napoléon-Joseph-Charles-Paul, Napóleon herceg
Plönnis, Wilhelm (1828–1871) – hesseni katonatiszt; fegyvertervező és feltaláló. – 236
Podewils, Philipp, Freiherr von (1809–1885) – bajor katonatiszt, fegyvertervező és feltaláló. – 236
Polignac, Auguste-Jules-Armand-Marie, prince de (1780–1847) – francia reakciós politikus; legitimista; 1829–30 külügyminiszter és miniszterelnök. – 153, 159
Pompeius, Gnaesus Magnus (i. e. 106–48) – római hadvezér és politikus; részt vett a Spartacus vezette rabszolgafelkelés leverésében; Julius Caesar vetélytársa; nyílt küzdelem során Caesar legyőzte Pompeiust. – 698

Poncharra, Charles-Louis-César du Port, marquis de (1787–1860) – francia katonatiszt, fegyvertervező és feltaláló. – 209
Pope, John (1822–1892) – amerikai tábornok az északiak hadseregében a polgárháború idején. – 708
Prélat, Joseph (1819–?) – svájci fegyvermester; a Minié-puskát tökéletesítette. – 234
Proudhon, Pierre-Joseph (1809–1865) – francia kispolgári szocialista, az anarchizmus megalapítója. – 631, 733, 770
Pulz, Ludwig, Freiherr von (1823–?) – osztrák tábornok; az 1866-os osztrák–porosz háborúban egy lovasdandár parancsnoka. – 363
Pyat, Felix (1810–1889) – francia kispolgári újságíró, Marx és a Főtanács ellen rágalmazó hadjáratot folytatott. – 763
Radetzky, Joseph, Graf (1766–1858) – osztrák tábornagy; 1848–49-ben az Itália ellen harcoló császári seregek főparancsnoka; 1850–57. Lombardia és Velence főkormányzója. – 22, 23, 24, 25, 60, 61, 62, 85, 105, 121, 362, 444
Radowitz, Joseph Maria von (1797–1853) – porosz tábornok és reakciós politikus. – 8, 31, 32, 33, 36, 38, 45, 46
Rumming, Wilhelm, Freiherr von Riedkirchen (1815–1876) – osztrák tábornok, részt vett az 1848–49-es magyarországi és olaszországi forradalom leverésében; az 1866-os osztrák–porosz háborúban hadtestparancsnok. – 369, 370
Reichenbach, Georg von (1772–1826) – bajor katonatiszt, fegyvertervező és feltaláló. – 191
Renault, Hippolyte-Pierre-Publius, baron (1807–1870) – francia tábornok; részt vett az Algéria elleni gyarmati háborúban; harcolt az 1859-es itáliai és az 1870–71-es francia–porosz háborúban. – 101
Richter – lásd Hochberg, Karl
Ripoll – lásd Castelar y Ripoll, Emilio
Robespierre, Augustin-Bon-Joseph de (1763–1794) – francia forradalmi politikus, jakobinus; Maximilien Robespierre testvére. – 145
Robespierre, Maximilien (1758–1794) – a francia polgári forradalom kiemelkedő alakja, a jakobinusok vezére, a forradalmi kormány feje. – 776, 777
Rochefort, Victor-Henri, marquis de Rochefort-Lucay (1830–1913) – francia politikus, baloldali republikánus; a 80-as évek végétől monarchista. – 471
Roden, (?–1859) – osztrák tábornok; az 1859-es itáliai háborúban dandárparancsnok. – 94, 110
Roon, Albrecht Theodor Emil, Graf von (1803–1879) – porosz politikus és katona, 1873-tól tábornagy; hosszabb ideig hadügyminiszter és tengerészetügyi miniszter; a porosz hadsereg átszervezője; a német militarizmus képviselője. – 312, 317, 321, 457
Rouher, Eugene (1814–1884) – francia politikus, bonapartista; 1849–69 között több ízben miniszter. – 403

Rössler, Konstantin (1820–1896) – német publicista, Bismarck politikájának híve. – 656
Rühl, J. – német munkás; 1870–72 az Internacionálé Főtanácsának tagja. – 382, 391
Sacchi, Gaetano (1824–1886) – részt vett Garibaldi dél-itáliai hadjáratában; 1862 után tábornok. – 168
Sagasta, Práxedes Mateo (1827–1903) – spanyol politikus, a Liberális Párt vezetője; 1871–1902 több ízben miniszter illetve miniszterelnök. – 554
Saint-Germain, Claude-Luis, comte de (1707–1778) – francia tábornok; 1775–77 hadügyminiszter. – 563
Salmerón y Alonso, Nicolás (1838–1908) – spanyol államférfi; 1873 a spanyol köztársaság elnöke. – 535
Sándor, I. (1777–1825) – orosz cár 1801–1825. – 97
Sándor, II. (1818–1881) – orosz cár 1855–1881. – 566
Schaffgotsch, Johann Franz, Graf (1792–1866) – osztrák tábornok; az 1848–49-es olasz szabadságharc egyik vérbefojtója; az 1859-es itáliai háborúban hadtestparancsnok. – 100
Scharnhorst, Gerhard Johann David von (1755–1813) – porosz tábornok és katonai teoretikus; bátor és jó hazafi, a Napóleon által szétvert porosz hadsereg egyik újjászervezője; 1813-ban a német nemzeti felszabadító háborúban kiemelkedő szerepet játszott. – 486, 487
Schérer, Barthélemy-Louis-Joseph (1747–1804) – francia tábornok és államférfi; részt vett a Francia Köztársaság hadjárataiban Itáliában; 1797–99 hadügyminiszter. – 146
Schill, Ferdinand von (1776–1809) – porosz tiszt; 1809-ben kísérletet tett a német nép fegyveres felkelésének megszervezésére Napóleon ellen, a harcban elesett. – 502, 503
Schiller, Friedrich von (1759–1805) – német költő, a világirodalom kiemelkedő alakja; a szabadság és humanizmus szószólója. – 118
Schlick, Franz Heinrich, Graf (1789–1862) – osztrák tábornok; az 1848–49-es magyar szabadságharc egyik elnyomója; az 1859-es itáliai háborúban hadseregparancsnok. – 96, 97
Schlosser, Friedrich Christoph (1776–1861) – német polgári történész; liberális demokrata, a felvilágosodás eszméinek híve. – 698
Schmutz – az Internacionálé Főtanácsának tagja. – 382, 391
Schönhals, Karl, Ritter von (1788–1857) – osztrák táborszernagy és katonai író; az 1848-as itáliai szabadságharc egyik elnyomója. – 60
Schulze-Delitsch, Franz Hermann (1808–1883) – német polgári közgazdász; a német munkásmozgalmat kisipari termelőszövetkezeti szervezkedésre próbálta korlátozni. – 324
Schwarzenberg, Edmund, Fürst (1803–1873) – osztrák tábornok; az 1848–49-es olasz és magyar szabadságharc egyik elnyomója; az 1859-es itáliai háborúban hadtestparancsnok. – 100

Scott, Winfield (1786–1866) – amerikai tábornok; az amerikai polgárháborúban őt nevezték ki az északi államok hadseregének főparancsnokává, de magas kora miatt nem vállalta. – 703

Serraillier, Auguste (1840–?) – 1869–72 az Internacionálé Főtanácsának tagja, a párizsi kommün harcosa; Marx küldöttára. – 382, 391

Sertorius, Quintus (i. e. kb. 123–72) – római hadvezér; a római polgárháborúban a demokrata irányzat híveként harcolt Sulla ellen. – 698

Sérurier, Jean-Matthieu-Philibert, comte (1742–1819) – Franciaország marsallja; részt vett a Francia Köztársaság háborúiban az európai koalíció ellen; harcolt Napóleon hadjárataiban. – 146

Seymour, Sir George Hamilton (1797–1880) – angol diplomata, – 156, 159

Shepherd, Joseph – 1869–70 az Internacionálé Főtanácsának tagja. – 382, 391

Sherman, William Tecumseh (1820–1891) – amerikai tábornok; az amerikai polgárháborúban az északiak oldalán harcolt; 1865-ben Lee tábornok seregét kapitulációra kényszerítette. – 716, 717, 720, 721, 722, 724, 726, 727

Slidell, John (1793–1871) – amerikai diplomata; az amerikai polgárháború idején a déli államok politikáját képviselte. – 285, 286

Sonis, Louis-Gaston de (1825–1887) – francia tábornok; az 1870–71-es francia–porosz háborúban a XVII. hadtest parancsnoka. – 507

Soria, Santa Cruz, Federico (1815–1891) – spanyol tábornok; 1873-ban részt vett az andalúziai kantonális felkelés leverésében. – 547

Sorge, Friedrich Adolf (1828–1906) – német kommunista, az I. Internacionálé tagja; Marx és Engels híve. – 774, 781

Spartacus (?–i.e. 71) – római rabszolga és gladiátor; i. e. 73–71 a római birodalomban lezajlott rabszolgafelkelés vezére. – 698

Stadion, Philipp Franz Emmerich Karl, Graf (1799–1868) – osztrák tábornok; az 1848–49-es olasz forradalom és szabadságharc egyik leverője. – 71, 76, 78, 100

Steadman – 1862 januárban egy londoni munkásgyűlés vezetőjeként tiltakozott Angliának az amerikai polgárháborúba való beavatkozása ellen. – 284

Steinmetz, Karl Friedrich (1796–1877) – porosz vezértábornagy; az 1870–71-es francia–porosz háborúban egy ideig az I. hadsereg parancsnoka. – 399, 404, 432, 442, 738

Stepney, Cowell William Frederick (1820–1872) – 1866–72 az Internacionálé Főtanácsának tagja. – 382, 391

Stoll – az Internacionálé Főtanácsának tagja. – 382, 391

Stone, Charles Pomeroy (1824–1887) – amerikai tábornok; az amerikai polgárháborúban az északi államok csapatainak egyik vezetője. – 291

Struwe, Gustav (1805–1870) – német kispolgári demokrata, föderatív republikánus; az 1848-as badeni, az 1849-es baden-pfalzi felkelés egyik vezetője; Amerikában az északiak oldalán részt vett a polgárháborúban – 609

Suchet, Louis-Gabriel, duc d'Albufera (1770–1726) – Franciaország marsallja, a napóleoni háborúk egyik hadvezére. – 468, 469
Sulla, Lucius Cornelius (i. e. 138–78) – római hadvezér és diktátor; a római polgárháborúban a rabszolgatartó arisztokrácia érdekeit képviselte. – 698
Sznayde, Franz (1790–1850) – lengyel forradalmár; részt vett az 1830–31-es lengyel felkelésben; az 1849-es baden–pfalzi forradalmi seregben tábornok. – 727
Szuvorov, Alekszandr Vasziljevics (1730–1800) – orosz hadvezér 1799-ben Itáliában az osztrákokkal egyesult orosz sereg élén fényes győzelmet aratott a franciákon Cassanónál, a Trebbia folyónál és Novinál. – 14, 15
Talleyrand-Périgord, Charles-Maurice de, prince de Bénévent (1754–1838) – francia politikus és diplomata, többször kulugyminiszter; Franciaország képviselője a bécsi kongresszuson. – 153
Tamisier, Francois-Laurent-Alphonse (1809–1880) – francia katonatiszt és politikus; baloldali republikánus; fegyvertervező és feltaláló. – 193 232
Tann-Rathsamhausen, Ludwig Samson, Freiherr von und zu der (1815–1881) – bajor tábornok; az 1870–71-es francia–porosz háborúban az I. bajor hadtest parancsnoka, – 483, 489, 508
Thiers, Louis-Adolphe (1791–1877) – francia politikus, több ízben miniszter és miniszterelnok; 1871–73 köztársasági elnok; a párizsi kommun vérbefojtója. – 378, 564, 580, 619, 626, 629, 645, 736, 760, 765
Thouvenin, Louis-Étienne de (1791–1882) – francia katonatiszt, fegyvertervező és feltaláló. – 230, 231, 253, 603
Thun, Leo, Graf von (1811–1888) – osztrák reakciós államférfi; Ferenc József császár tanácsadója. – 104
Todtleben, Eduard Ivanovics (1818–1884) – orosz tábornok és hadmérnok; 1854–55-ben Szevasztopol védelmének egyik fő szervezője. – 514
Tomás, Francisco (kb. 1850–1903) – az I. Internacionálé spanyol szekciójának tagja; a spanyol anarchista szervezetek egyik vezetője; 1873-ban az Internacionáléből kizárták. – 546
Townshend, William – 1869–72 az Internacionálé Főtanácsának tagja. – 382, 392
Treuille de Beaulieun, Antoine-Hector-Thésée (1809–1886) – francia katonatiszt, fegyvertervező és feltaláló. – 193
Trochu, Louis-Jules (1815–1896) – francia tábornok, a párizsi kommun egyik vérbefojtója. – 83, 86, 101, 415, 446, 461, 492, 497, 510, 513, 517, 519, 520, 580, 583, 750, 757, 758
Turr, István (1825–1908) – magyar szabadsághős, olasz altábornagy; részt vett az 1849-es olaszországi forradalomban és a badeni felkelésben; 1860-ban Garibaldi vezérkari főnoke; 1867-ben visszatért Magyarországra. – 173
Urban, Karl, Freiherr von (1802–1877) – osztrák tábornok; az 1848–49-es magyar szabadságharc egyik leverője. – 80, 81

Urquhart, David (1805–1877) – angol diplomata és író; tory politikus. – 717
Vaillant, Édouard (1840–1915) – francia szocialista, Blanqui követője; a Francia Szocialista Párt egyik szervezője, később reformista. – 771
Vaillant, Jean-Babtiste-Philibert, comte (1970–1872) – Franciaország marsallja; az 1859 es itáliai háborúban a francia vezérkar főnoke. – 112, 630
Vauban, Sébastian le Prêtre, marquis de (1633–1707) – Franciaország marsallja; kora leghíresebb hadmérnoke és várépítője. – 40, 41, 47, 48, 51
Velarde, José Maria – spanyol tábonok. – 546
Vésinier, Pierre (1826–1902) – francia újságíró, a Főtanács és Marx ellen rágalmazó hadjáratot folytatott. – 763
Viale – a nápolyi hadsereg tábornoka; 1860-ban Garibaldi ellen harcolt. – 174, 178, 179
Victor-Perrin, Claude-Victor Perrin, duc de Bellune (1764–1814) – Franciaország marsallja; Napóleon hadjáratainak egyik hadvezére. – 502
Viktor Emánuel, II. (1820–1878) – savoyai herceg és szárd király 1849–1861; olasz király 1861–1878. – 55, 79, 81, 83, 85, 148, 172, 361, 363, 693
Vinas, Garcia José – spanyol anarchista; a bakunyinista Szocialista Demokrácia Szovetsége egyik szervezője. – 543
Vinoy, Joseph (1800–1880) – francia tábornok, az 1870–71-es francia–porosz háborúban hadtest-, majd hadseregparancsnok; a párizsi kommun egyik hóhéra. – 72, 76, 79, 446, 760
Vogt, Karl (1817–1895) – német természettudós, vulgáris materialista, kispolgári demokrata; a kommunista mozgalom ellensége, III. Napóleon fizetett ugynoke. – 94, 139, 610, 611
Voigt-Rhetz, Julius von (1822–1904) – porosz tábornok, részt vett az 1870–71-es francia–porosz háborúban; 1873 után a német tuzérség főfelugyelője. – 576
Vilmos, I. (1797–1888) – porosz király 1861–1888; német császár 1871–1888. – 366, 383, 394, 441, 479, 645, 737, 750, 752, 774
Wahrendorff, Martin, Reichsfreiherr von (1789–1861) – svéd gyáros; fegyvertervező és feltaláló. – 192, 193
Washington, George (1732–1799) – amerikai államférfi; az amerikai fuggetlenségi háború vezetője; az Amerikai Egyesult Államok első elnoke. – 286
Weldeu Franz Ludwig, Freiherr von (1782–1853) – osztrák táborszernagy; 1849. ápr.–május a Magyarország ellen harcoló császári sereg főparancsnoka. – 24
Wellington, Arthur Wellesley, Duke of (1769–1852) – angol hadvezér, Napóleon legyőzője; reakciós tory politikus. – 48, 603, 725

Werder, August Karl, Graf von (1808–1887) – porosz tábornok; az 1870–71-es francia–porosz háborúban a XIV. hadtest parancsnoka. – 488, 497, 523

Weston, John – angol ács, owenista; 1864–72 az Internacionálé Főtanácsának tagja. – 392

Weydemeyer, Joseph (1818–1866) – német forradalmár, volt tüzértiszt; a Kommunisták Szövetségének tagja, Marx és Engels barátja; 1851-ben Amerikába emigrált s az északiak oldalán részt vett a polgárháborúban. – 719, 724

Whitworth, Sir Joseph (1803–1887) – angol gyáros; fegyvertervező és feltaláló. – 198, 199, 200, 201, 247, 248, 249, 250, 251, 253, 254

Whynne – részvevője egy londoni munkásgyűlésnek, melyet 1862. januárban tartottak, tiltakozásul Anglia amerikai intervenciós politikája ellen. – 285

Widdern – lásd Cardinal von Widdern, Georg

Wild, (XIX. század) – svájci katonatiszt, fegyvertervező és feltaláló. – 226

Wilkinson (XIX. század derekán) – angol fegyvergyáros és feltaláló. – 237, 238

Willich, August (1810–1878) – volt porosz katonatiszt; a Kommunisták Szövetségének tagja; a szovetség kettészakadásakor a Marx-ellenes frakció vezére; részt vett az amerikai polgárháborúban az északiak oldalán. – 618, 710

Willisen, Karl Wilhelm, Freiherr von (1790–1879) – porosz tábornok és katonai teoretikus; 1850-ben a porosz–dán háborúban hadseregparancsnok; tobb hadtörténeti munka szerzője. – 8, 31, 36, 43, 45

Wimpffen, Emmanuel-Félix de (1811–1884) – francia tábornok; az 1870–71-es francia–porosz háborúban hadtestparancsnok. – 434, 436, 441

Wimpffen, Franz Emil Lorenz, Graf (1797–1870) – osztrák tábornok; az 1848-as olasz forradalom és szabadságharc egyik elnyomója; az 1859-es itáliai háborúban hadseregparancsnok. – 96, 111

Wrangel, Friedrich Ernst, Graf von (1784–1877) – porosz tábornok; 1848-ban a porosz–dán háborúban a Német Szovetség haderőinek főparancsnoka. – 724

Wurmser, Dagobert Siegmund, Graf von (1724–1797) – osztrák tábornagy; 1796–97-ben Mantovát védte Napóleon ellen. – 428

Yates – angol munkás; részt vett egy londoni munkásgyűlésen 1862 januárjában, amelynek részvevői az amerikai polgárháborúba való angol beavatkozás ellen tiltakoztak. – 285

Zabicki, Antoni (kb. 1810–1871) – lengyel betűszedő, demokrata; részt vett az 1848–49-es magyar szabadságharcban; 1866–71-ben az Internacionálé Főtanácsának tagja. – 382, 391

Zastrow, Heinrich Adolf von (1801–1871) – porosz tábornok; az 1870–71-es francia–porosz háborúban a VII. hadtest parancsnoka. – 521

Zobel, Thomas Friedrich, Freiherr (1799–1869) – osztrák tábornok; részt vett az 1848–49-es olasz forradalom és szabadságharc leverésében. – 100, 105

Zollicoffer, Félix Kirk (1812–1862) – amerikai újságíró, az amerikai polgárháborúban a déli államok oldalán harcolt. – 290

A LEGFONTOSABB HÁBORÚK, HADJÁRATOK ÉS CSATÁK JEGYZÉKE

Marignanói csata (1515. IX. 13–14.) – 57
Paviai csata (1525. II. 24.) – 10, 57
Torinói csata (1706. szeptember) – 57
Második szilézíai háború (1744–1745)
hohenfriedbergi csata (1745. VI. 4.) – 53
Hétéves háború (1756–1763) – 19
rossbachi csata (1757. XI. 5.) – 53
zorndorfi csata (1758. VIII. 25.) – 53
Amerikai függetlenségi háború (1775–1783) – 224, 467, 485
Az európai koalíció első háborúja Franciaország ellen (1792–1797) – 131, 144, 289, 296, 386, 777
jemappes-i utkozet (1792. XI. 6.) – 289, 296
fleurusi csata (1794. VI. 26.) – 289, 296, 777, 778
Napóleon piemonti hadjárata (1796 és 1797) – 10, 13–15, 28, 33, 57–59, 63, 114, 115, 289, 296, 362, 428, 444
Mantova ostroma (1796. június–1797. február) – 23, 24, 25, 50, 57–59, 115, 428, 444, 582
montenottei utkozet (1796. IV. 12.) – 57, 70, 108, 115, 146, 289, 296
millesimói utkozet (1796. IV. 13–14.) – 57, 70, 108, 115, 146, 296
degói utkozet (1796. IV. 14–15.) – 57, 70, 115, 146, 296
mondovi csata (1796. IV. 22.) – 57, 70
castiglionei utkozet (1796. VIII. 5.) – 25, 57, 115, 289, 296, 362
medolei utkozet (1796. augusztus) – 25
bassanói utkozet (1796. IX. 8.) – 25
callianói utkozet (1796. XI. 6–7.) – 25
arcolei csata (1796. XI. 15–17.) – 25, 57, 115
rivoli csata (1797. I. 14–15.) – 25, 57, 115, 289, 296
Novi csata (1799. VIII. 15.) – 57
Az európai koalíció második háborúja Franciaország ellen (1800) – 12–16, 133
marengói csata (1800. VI. 14.) – 12, 26, 57, 67, 115, 134
hohenlindeni csata (1800. XII. 3.) – 26

Az európai koalíció harmadik háborúja Franciaország ellen (1805) – 33, 428
austerlitzi csata (1805. XII. 2.) – 96, 119, 188
Franciaország háborúja Poroszország és Oroszország ellen (1806–1807) – – 353
jénai és auerstedti csata (1806. X. 14.) – 119, 188, 353, 373, 420, 603, 613, 732
Danzig ostroma (1807. március–május) – 25, 57, 74, 444, 487, 502
Spanyolország szabadságharca Napóleon ellen (1808–1814.) – 28, 33, 466, 468, 469, 486, 491, 503, 530
tudelai csata (1808. XI. 23.) – 468
Zaragoza ostroma (1808. XII. 19.–1809. II. 20.) – 467, 468–470
Franciaország háborúja Ausztria ellen (1809) – 469, 627
tiroli felkelés (1809) – 26
abensbergi csata (1809. IV. 20.) – 70, 108
eggmühli csata (1809. IV. 22.) – 70, 108
wagrami csata (1809. VII. 5–6.) – 188, 653
Oroszország honvédő háborúja (1812) – 96, 152, 296, 302, 503,
Német felszabadító háborúk (1813–1815) – 40–47, 53, 149, 302, 309–311, 496, 502–506, 755
lützeni (vagy Gross-Görschen-i) csata (1813. V. 2.) – 89
lipcsei csata (1813. X. 16–19.) – 473
párizsi csata (1814. III. 30.) – 40
lignyi csata (1815. VI. 16.) – 373
waterlooi csata (1815. VI. 18.) – 373, 653
Nápolyi és piemonti forradalom (1820–1829) – 35, 36
Orosz–török háború (1828–1829) – 153
Franciaországi júliusi forradalom (1830) – 308, 650
Franciaország gyarmati háborúja Algériában (1830–1871) – 183, 190, 208, 209, 210, 214, 219–221, 318, 682
Lengyel felkelés (1830–1831) – 435
Dembe Wielkie-i csata (1831. III. 31.) – 435
Európai forradalmi mozgalmak (1848–1849) – 36
Franciaországban:
februári forradalom (1848. II. 22–24.) – 638, 640, 650
júniusi forradalom (1848. VI. 23–26.) – 342, 624, 650
Németországban: – 154, 159, 550, 616
drezdai felkelés (1849. V. 3–8.) – 616, 650
bergischeni felkelés (1849. május) – 486
harc a birodalmi alkotmányért (1849. június) – 610, 616–618
Olasz szabadságharc (1848–1849) – 8, 22–25, 36, 59–62, 80, 81, 104, 154, 318, 362, 486
milánói felkelés (1848. III. 18–22.) – 22, 640
Santa Lucia-i összecsapás (1848. V. 6.) – 23, 25, 60
sommacampagnai ütközet (1848. VII. 23.) – 24, 70
custozzai csata (1848. VII. 25.) – 57, 70, 362, 363
novarai csata (1849. III. 23.) – 57, 70, 85, 105, 106

Róma ostroma (1849. május) – 81, 163, 166
A Római Köztársaság megdöntése (1849. VII. 3.) – 81
Magyar szabadságharc (1848–1849) – 153, 154, 448, 486
Porosz–dán háború (1848–1850) – 37, 56, 309, 354, 452
Krimi háború (1853–1856) – 36, 183, 184, 211, 214, 233, 444, 449, 450, 477, 494, 515, 725
Szevasztopol ostroma (1854. október–1855. szeptember) – 48, 74, 214, 444, 467, 514, 515, 725
Indiai szipoj-felkelés (1857–1859) – 486
Franciaország és Szardínia háborúja Ausztria ellen (1859) – 58, 75, 76, 79, 80, 109–116, 120–123, 154, 183, 211, 218, 353, 354, 450, 451, 454, 477, 494, 579
montebellói ütközet (1859. V. 20.) – 71–73, 75, 76, 78, 79, 104
palestrói ütközet (1859. V. 30–31.) – 79, 80, 83–86, 105
magentai csata (1859. VI. 4.) – 88–97, 99, 106–108, 112, 113, 121–123, 183, 188, 294, 409
solferinói csata (1859. VI. 24.) – 98–102, 110–112, 113, 122, 123, 183, 188, 294, 362, 365, 450
Garibaldi dél-itáliai hadjárata (1860)
calatafimi ütközet (1860. V. 15.) – 163, 164
palermói felkelés (1860. V. 27.) – 164, 165
milazzói ütközet (1860. július)– 167, 168
foggiai felkelés (1860. VIII. 17.) – 172
Potenza bevétele (1860. VIII. 17.) – 172
reggiói ütközet (1860. VIII. 21.) – 174, 177
pialei összecsapás (1860. VIII. 24.) – 175
Amerikai polgárháború (1861–1865) – 275–304, 739
Bull Run-i csata (1861. VII. 21.) – 288, 289, 291, 300
Richmond ostroma (1862–1865) – 468, 700, 715, 720, 724, 725, 726, 741
Vicksburg ostroma (1863. VII. 1–4.) – 468, 724
Anglia, Franciaország és Spanyolország intervenciós háborúja Mexikóban (1861–1867) – 475, 486, 491
Lengyel felkelés (1863) – 719
Poroszország és Ausztria háborúja Dánia ellen (1864) – 557, 724
Osztrák–porosz háború (1866) – 388, 451, 452, 494, 625, 656, 673, 731, 732, 733, 734, 738
custozzai csata (1866. VI. 24.) – 361, 366, 371
gitschini ütközet (1866. VI. 28–30.) – 367, 370
sadowai (königgrätzi) csata (1866. VII. 3.) – 380, 557, 566, 568, 573
Francia–porosz háború (1870–1871) – 388, 393–531, 557, 569, 573, 604, 625, 645, 646, 661, 664, 672, 748, 750, 751
weissenburgi (wissembourg-i) csata (1870. VIII. 4.) – 406, 408, 409, 410, 420
wörthi csata (1870. VIII. 6.) – 409, 410, 420, 423, 440, 478, 479, 663
forbachi (spicherni) csata (1870. VIII. 6.) – 410, 411, 423

pange-i utkozet (1870. VIII. 14.) – 421
Mars-la-Tour-i (vionville-i) csata (1870. VIII. 16.) – 422, 426, 429
gravelotte-i csata (1870. VIII. 18.) – 427, 473, 474,
buzancyi utkozet (1870. VIII. 25.) – 435, 436, 473
nouart-i utkozet (1870. VIII. 29.) – 435, 439
beaumont-i csata (1870. VIII. 30.) – 435, 436, 439
noisseville-i csata (1870. VIII. 31.–IX. 1.) – 482
sedáni csata (1870. IX. 1–2.) – 383, 439, 440, 441, 443, 446, 488, 490, 525, 560, 625, 663, 758,
Párizs ostroma (1870. IX. 19.–1871. I. 28.) – 443, 444, 445, 446, 459, 460–462, 464–468, 489, 491, 492, 496, 498, 499, 512, 513–518, 519, 520, 527, 528, 580, 581, 582, 625, 626, 756
meudoni utkozet (1870. IX. 19.) – 460
coulmiers-i csata (1870. XI. 9.) – 508, 582
Le Mans-i csata (1871. I. 10–12.) – 507, 509, 520, 526, 573
hericourt-i csata (1871. I. 15–17.) – 520, 521
St. Quentin-i csata (1871. I. 19.) – 520
Mont-Valérien-i csata (1871. I. 19.) – 519
párizsi kommun (1871. III. 18.–V. 28.) – 548, 619, 622, 627, 628, 629, 630, 631, 632, 633, 635, 645, 646, 647, 719, 760
Spanyol karlista-felkelés (1873) – 535, 540–553

TARTALOM

Az olaszországi háború 1859-ben
Garibaldi szicíliai és dél-itáliai hadjárata 1860-ban

A Pó és a Rajna 7
Hogyan tartja sakkban Ausztria Itáliát? 57
A küszöbönálló háború esélyei 65
A montebellói csata 71
Az itáliai hadjárat 74
A háború stratégiája 78
A háború menete 83
Az osztrák vereség 88
Az osztrákok visszavonulása a Mincióhoz 93
Történelmi igazságszolgáltatás 98
Az itáliai háború — Visszapillantás 103
Savoya, Nizza és a Rajna 117
Garibaldi Szicíliában 162
Garibaldi hadmozdulatai 167
Garibaldi előnyomulása 171
Garibaldi Calabriában 176

1860—1861-ben írt katonai tárgyú cikkek

Katonai reform Németországban 183
A huzagolt csövű ágyúról 189
A brit védelem 202
A francia könnyű gyalogság 207
A vontcsövű puska története 223
Az önkéntestábornokok 257
A századgyakorlatozás 263
Aldershot és az önkéntesek 269

Az amerikai polgárháború 1861—1865-ben

Az amerikai háború tanulságai 277
Marx Károly: Egy londoni munkásgyűlés 283
Marx Károly és Engels Frigyes: Az amerikai polgárháború 287
Marx Károly és Engels Frigyes: Az amerikai hadszíntér helyzete . 299

Az osztrák—porosz háború 1866-ban

A porosz katonai kérdés és a német munkáspárt 307
Jegyzetek a németországi háborúról 351

A francia—porosz háború 1870—1871-ben

Marx Károly: A Nemzetközi Munkásszövetség Főtanácsának első Üzenete a francia—porosz háborúról 377
Marx Károly: A Nemzetközi Munkásszövetség Főtanácsának második Üzenete a francia—porosz háborúról 383
Jegyzetek a háborúról — I 393
Jegyzetek a háborúról — III 398
Jegyzetek a háborúról — IV 402
A porosz győzelmek 408
Jegyzetek a háborúról — VIII 414
A háború válsága 419
Jegyzetek a háborúról — XI 425
Jegyzetek a háborúról — XII 430
Jegyzetek a háborúról — XV 434
A francia vereségek 439
Jegyzetek a háborúról — XVI 443
Hadseregek tündöklése és bukása 448
Hogyan győzhetők le a poroszok? 454
Jegyzetek a háborúról — XXI 459
Jegyzetek a háborúról — XXII 463
Zaragoza — Párizs 467
Jegyzetek a háborúról — XXVI 472
A császár mentegetőzése 476
A franciaországi harc 483
Franciaország katonai helyzete 488
A háború esélyei 494
A porosz franktirőrök 501
Jegyzetek a háborúról — XXXI 507
Jegyzetek a háborúról — XXXIII 513
Jegyzetek a háborúról — XXXVIII 519
Jegyzetek a háborúról — XL 523
A katonai helyzet Franciaországban 527

1870—1890-ben írt katonai tárgyú cikkek

A bakunyinisták munkában — Bevezető megjegyzés az 1894-es kiadáshoz ... 535
A bakunyinisták munkában — Emlékirat az 1873. évi spanyolországi felkelésről ... 537
A birodalmi katonai törvény ... 557
A hallgatag, okvetetlenkedő Moltke és legutóbbi lipcsei tudósítója ... 567
Félhivatalos kardcsörtetés ... 570
Különfélék Németországról 1789—1873 ... 579
Megjegyzés az „Histoire de la Commune" 29. oldalához ... 580
A „Frank időszak"-ból — Gau- és hadseregszervezet ... 585
A gyalogság taktikája az anyagi okokból levezetve 1700—1870 ... 598
Levél a párizsi nemzetközi ünnepség szervezőbizottságának ... 606
Bevezetés Sigismund Borkheim „Emlékeztetésül a német hurráhazafiaknak, 1806—1807" című brosúrájához ... 609
Az 1849. májusi felkelés ... 616
Üdvözlet a francia munkásoknak a párizsi kommün 20. évfordulója alkalmából ... 619
Bevezetés Marx: „A polgárháború Franciaországban" című munkájához ... 621
Bevezetés Marx: az „Osztályharcok Franciaországban 1848-tól 1850-ig" című munkájának 1895-ös kiadásához ... 636
Leszerelhet-e Európa? ... 659

Marx és Engels levelezéséből

Marx — Engelsnek 1857. szeptember 25. ... 691
Marx — Lassalle-nak 1859. február 4. ... 693
Marx — Lassalle-nak 1859. február 25. ... 696
Marx — Engelsnek 1861. február 27. ... 698
Engels — Marxnak 1861. június 12. ... 699
Engels — Marxnak 1861. július 3. ... 702
Engels — Marxnak 1862. július 30. ... 704
Marx — Engelsnek 1862. augusztus 7. ... 707
Marx — Engelsnek 1862. szeptember 10. ... 709
Marx — Engelsnek 1862. október 29. ... 711
Engels — Marxnak 1862. november 5. ... 713
Engels — Marxnak 1864. szeptember 4. ... 715
Marx — Engelsnek 1864. szeptember 7. ... 717
Engels — Weydemeyernek 1864. november 24. ... 719
Engels — fivérének Rudolfnak 1865. január 10. ... 722
Engels — Weydemeyernek 1865. március 10. ... 724
Engels — Marxnak 1865. július 15. ... 729
Engels — Marxnak 1865. december 1. ... 730

Engels – Marxnak 1866. április 2. 731
Marx – Engelsnek 1866. június 7. 733
Engels – Marxnak 1866. július 4. 734
Marx – Engelsnek 1866. július 7. 736
Engels – Marxnak 1868. január 16. 738
Engels – Marxnak 1869. szeptember 27. 740
Engels – Marxnak 1869. december 16. 741
Engels – Marxnak 1870. augusztus 15. 742
Marx – Engelsnek 1870. augusztus 17. 746
Marx – a Németországi Szociáldemokrata Munkáspárt Bizottságának 1870. szeptember 1. 747
Engels – Marxnak 1870. szeptember 4. 750
Marx – E. S. Beeslynek 1870. szeptember 16. 752
Marx – L. Kugelmann-nak 1870. december 13. 754
Marx – L. Kugelmann-nak 1871. február 4. 757
Marx – L. Kugelmann-nak 1871. április 12. 760
Marx – L. Kugelmann-nak 1871. április 17. 762
Marx – E. S. Beeslynek 1871. június 12. 763
Marx – A. Hubertnak 1871. augusztus 10. 764
Marx és Engels – a párizsi kommün évfordulójának tiszteletére 1881. március 21-re összehívott szláv nagygyűlés elnökének... 766
Engels – K. Kautskynak 1882. szeptember 12. 768
Engels – Bebelnek 1885. október 28. 770
Engels – Bebelnek 1886. október 8. 772
Engels – F. A. Sorgénak 1888. január 7. 774
Engels – V. Adlernek 1889. december 4. 776
Engels – F. Mehringnek 1893. július 14. 779
Engels – F. A. Sorgénak 1894. november 10. 781

Jegyzetek 783

Névmutató 825

A legfontosabb háborúk, hadjáratok és csaták jegyzéke 851

Térképmellékletek

Az olaszországi háború 1859-ben ..... 144—145
Garibaldi dél-itáliai hadjárata 1860-ban ..... 176—177
Az osztrák–porosz háború 1866-ban ..... 368—369
A francia–porosz háború 1870–71-ben ..... 464—465
Párizs ostroma 1870. szept. 19.–1871. jan. 29. ..... 528—529

006

ZI 114 – 8 – 6668

Felelős kiadó a Zrínyi Katonai Kiadó parancsnoka
Felelős szerkesztők Csonka György és Nagy Zoltán
Műszaki szerkesztő Simon Sándor
Műszaki vezető Olajos Tibor őrnagy
2500 példány 53,75 A/5 ív + 5 db melléklet
MSZ 5601–59 sz szabvány

691–65 10630 – Zrínyi Nyomda, Budapest
Felelős vezető Bolgár Imre